

AÜSBBD

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Anadolu University Journal of Social Sciences

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Fuat ERDAL

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD) yayın hayatına 2001’de yılda iki sayı ile başlamış, 2012 itibariyle Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 4 defa yayınlanan ve TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranan uluslararası hakemli statüsünde olan bir dergidir. AÜSBD ayrıca; EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus gibi uluslararası indekslerin yanı sıra Sobiad atf dizinininde de yer almaktadır.

Derginin Yayın dili Türkçe ve İngilizce olup, “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap incelemesi” türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

AÜSBD 2019 yılı 1. sayısına kadar hem basılı hem çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. 2019 yılı 2. sayısından itibaren ise çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır. Değerlendirme süreci, elektronik ortamda çift-kör hakem değerlemesi (double-blind) yöntemiyle yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, sosyal politika ve çalışma ilişkileri, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, davranış bilimleri, hukuk, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, sosyoloji, felsefe, açık ve uzaktan öğrenme, iletişim bilimleri alanlarındaki bilimsel eserleri yayınlar.

Anadolu University Journal of Social Sciences (AUJSS) is an international peer-reviewed journal that started its publication life in 2001 with two issues per year, and as of 2012 published four times a year in March, June, September and December and is indexed in TÜBİTAK-ULAKBİM Social Sciences Database. AUJSS is also included in international indexes such as EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus and as well as in Sobiad citation index.

The journal's publication language is Turkish and English, and it accepts manuscripts such as "research article", "review", "letter to the editor" and "book review", provided that they are prepared in accordance with the guidelines of the journal. Manuscripts submitted to our journal for evaluation should not have been previously published, accepted for publication, and not in the process of being evaluation for publication. The responsibility of the manuscripts that are in the process of evaluation and the published articles belongs to the author(s).

AUJSS was published both in print and online until the first issue of 2019. Since the 2nd issue of 2019, our journal has been published online only. The evaluation process is conducted electronically by double-blind peer-review method. Our journal publishes scientific articles in the fields of economics, business, finance, social policy and labor relations, public administration, political science and international relations, behavioral sciences, law, history, art history, archeology, Turkish language and literature, sociology, philosophy, open and distance learning, communication sciences.

AÜSBD’de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi’ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AÜSBD.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
Yunusemre Kampusü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR
e-mail: sosbilder@anadolu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbd>

Bu eser Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Editör / Editor

Saime ÖNCE

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1262

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: sonce@anadolu.edu.tr

Teknik Editör / Technical Editor

Gülgün BULUT

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1275

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: gbulut@anadolu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Ayşegül Asuman AKDOĞAN** (Erciyes Üniversitesi)
Abdullah YALAMAN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Bayram Zafer ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Ender GEREDE (Eskişehir Teknik Üniversitesi)
Evrin GENÇ KUMTEPE (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet FIRAT (Anadolu Üniversitesi)
Yavuz AKBULUT (Anadolu Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

- Aytül Ayşe CENGİZ** (Anadolu Üniversitesi)
Aras BOZKURT (Anadolu Üniversitesi)
Aziz Arman KARAGÜL (Anadolu Üniversitesi)
Baki DUY (Anadolu Üniversitesi)
Banu UÇKAN HEKİMLER (Anadolu Üniversitesi)
Bedia Yelda OLCAY UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)
Demet KURTOĞLU TAŞDELEN (Anadolu Üniversitesi)
Erkan ÖZATA (Anadolu Üniversitesi)
Erkan YÜKSEL (Anadolu Üniversitesi)
Feritah ALANYALI (Anadolu Üniversitesi)
Fikret ÇELİK (Anadolu Üniversitesi)
Hakan SEZEREL (Anadolu Üniversitesi)
Mustafa Erkan ÜYÜMEZ (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet Mahur TULUM (Anadolu Üniversitesi)
Meltem ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Mesude Canan ÖZTÜRK (Anadolu Üniversitesi)
Özlem OKTAL (Anadolu Üniversitesi)
Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN (Anadolu Üniversitesi)
Tolga AKKAYA (Anadolu Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editor

- Hülya PİLANCI** (Anadolu Üniversitesi)
Özlem UZUN (Anadolu Üniversitesi)

Görsel Tasarım ve Dizgi / Graphic Design & Typeset

- Gülgün BULUT** (Anadolu Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

A. İlhan ORAL - Anadolu Üniversitesi

Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi

Ahmet KALENDER - Selçuk Üniversitesi

Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi

Ali Resül USUL - Anadolu Üniversitesi

Betül DEMİRCİ - Anadolu Üniversitesi

Bülent AÇMA - Anadolu Üniversitesi

C. Hakan AYDIN - Anadolu Üniversitesi

C. Hakan KAĞNİCİOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Cengiz YILMAZ - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Deniz KAĞNİCİOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Deniz TAŞCI - Anadolu Üniversitesi

E. Nezh ORHON - Anadolu Üniversitesi

Elif TEKİN İFTAR - Anadolu Üniversitesi

Ergün KAYA - Anadolu Üniversitesi

Erinç YELDAN - Bilkent Üniversitesi

Erol KUTLU - Anadolu Üniversitesi

Eser KORTANOĞLU - Anadolu Üniversitesi

F. Zeynep ÖZATA - Anadolu Üniversitesi

Fatih TEMİZEL - Anadolu Üniversitesi

Fuat GÜLLÜPİNAR - Anadolu Üniversitesi

H. Zümrüt TONUS - Anadolu Üniversitesi

Hakan KARAKEHYA - Anadolu Üniversitesi

Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi

Halit Turgay ÖNALAN - Anadolu Üniversitesi

H. Rafet YÜNCÜ – Anadolu Üniversitesi

İbrahim KAYA - Anadolu Üniversitesi

John GRAHL - Middlesex University

Kurtuluş KARAMUSTAFA - Kayseri Üniversitesi

Mehmet Şükrü AKDOĞAN - Erciyes Üniversitesi

Mesut AYGÜN - Anadolu Üniversitesi

Metin TOPRAK - İstanbul Üniversitesi

Michael BASIL - University of Lethbridge

Michael J. BAKER - University of Strathclyde

Meryem AKOĞLAN KOZAK - Anadolu Üniversitesi

Nuray TOKGÖZ - Anadolu Üniversitesi

Oktay EMİR – Anadolu Üniversitesi

Philip J. KITCHEN - Brock University

Rıdvan KOZAK - Anadolu Üniversitesi

Selami SEZGİN - Anadolu Üniversitesi

Semra GÜNAY - Anadolu Üniversitesi

Süleyman SÖZEN - Anadolu Üniversitesi

Şehmuz BALOĞLU - University of Nevada

Tony ROYLE - National University of Ireland

Turgut TOK - Pamukkale Üniversitesi

Tyler COWEN - George Mason University

Zehra GÜLMÜŞ - Anadolu Üniversitesi

Editörden...

Çok değerli araştırmacılar ve okurlar,

2023 yılının dördüncü ve son sayısında da sizlerle birlikte olmaktan büyük mutluluk ve gurur duyuyoruz. Şu anda okumakta olduğunuz sayımızda yer alan yazılar ile bu zamanların sizler için verimli bir yıla dönüşmesini diliyoruz. Görüldüğü üzere önceki sayılarımızda olduğu gibi bu sayımızda da çok geniş bir yelpazede, niceliğinden ziyade niteliği ile öne çıkan bir içerik sunuyoruz.

Dergimizin yayınlanmasında başta alan editörleri ve hakemler olmak üzere birçok akademisyenin emeği var. Değerli yazar ve araştırmacılarımızın çalışmalarını diğer araştırmacı ve okuyucularla buluşturmak ve sosyal bilimler alanlarına katkı sağlamak amacıyla özenli ve özverili çalışmalarıyla dergimize katkı sağlayan alan editörleri, hakemler, yayın ve danışma kurulları ile emeği geçen herkese teşekkür ederim. Büyük emeklerle hazırladıkları çalışmalarını dergimize gönderen tüm yazarlarımıza ve dergimizin okuyucularına da teşekkür ediyorum. Ayrıca makalelerin ilgili okuyucu kitlesiyle buluşmasını sağlayan Teknik Editörümüz Gülgün Bulut da özel bir teşekkürü hak ediyor.

Tüm sayılarımızda olduğu gibi, bu sayımızdaki makalelerin de bilimsel bilgi birikimine katkı sağlayacağına yürekten inanıyorum. Bir sonraki sayımızda görüşünceye dek sağlıklılıkla kalın, esen kalın.

Sevgi ve Saygılarımla...
Prof. Dr. Saime ÖNCE

From the Editor...

Dear researchers and readers,

We are very pleased and proud to be with you in the fourth and last issue of 2023. We wish these times turn into a productive year for you with the help of the articles in the issue you are reading now. As you see, in this issue, as in our previous issues, we present a wide range of content that stands out for its quality rather than its quantity.

Many academicians, especially editors and referees, have contributed to the publication of our journal. I would like to thank to everyone; the field editors, referees, editorial and advisory boards and many others who contributed to the journal with their attentive and self-sacrificing work in order to bring the work of our valuable writers and researchers together with the other researchers and readers and to contribute to the fields of social sciences. I would like to thank to all of the authors who have sent their works that are prepared with great efforts and to the readers of our journal. Additionally, our Technical Editor Gülgün Bulut, who ensures that the articles meet the relevant readership, deserves a special thanks.

As in all our issues, I strongly believe that the articles in this issue will contribute to scientific knowledge. We hope to meet you all in our next issue.

Love and Best Regards...
Prof. Dr. Saime ÖNCE

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

Dow Jones Endeksi, Gümüş Fiyatları ve Altın Fiyatları Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Açıdan İncelenmesi

Econometric Analysis of the Relationship Between Dow Jones Index, Silver
Prices and Gold Prices

Mesut ASLAN - Lütfü SİZER 1035-1048

Araştırma Makalesi / Research Article

Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Sıkıntılarının Belirlenmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma

Determining University Students' Career Distress: A Qualitative Study

Oylum ÖZGÜL 1049-1070

Derleme / Review

The Phenomenon of Dark Leadership A Conceptual Evaluation

Karanlık Liderlik Olgusu Kavramsal Bir Değerlendirme

Umut DAĞISTAN 1071-1090

Araştırma Makalesi / Research Article

Schwartz Maksimizasyon Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması

Turkish Adaptation of the Schwartz Maximization Scale: The Reliability and
Validity Study

Asena Gizem YİĞİT 1091-1104

Araştırma Makalesi / Research Article

Açık ve Uzaktan Öğrenmenin Değerlendirme Bileşeni Bağlamında Yükseköğretimdeki Acil Uzaktan Öğretim Uygulamalarının Belirlenmesi

Determining Emergency Remote Teaching Practices Within the Context of
Assessment Component of Open and Distance Learning

Hakan GENÇ - Mehmet KESİM 1105-1130

Araştırma Makalesi / Research Article

Radikalizm ve Yoksunluk İlişkisi: Boko Haram Örneği

The Relationship Between Radicalism and Deprivation: The Case of Boko Haram

Ahmet AKTAŞ 1131-1152

Araştırma Makalesi / Research Article

Tekstil Sektörü Çalışanlarında Güç Mesafesinin İşe Yabancılaşmaya Etkisinde Etik İklimin Rolü

The Role of Ethical Climate in the Effect of Power Distance on Work Alienation in Textile Sector Employees

Zeki ÇETİN 1153-1172

Araştırma Makalesi / Research Article

Akademide Cinsiyetlendirilmiş Bakım Emeginin Etkileri ve İş-Yaşam Dengesi

The Effects of Gendered Care Work and Work-Life Balance in Academia

Gül ÖZATEŞLER ÜLKÜCAN - Şebnem ÇELİK - Duygu YURTTAŞEN 1173-1192

Araştırma Makalesi / Research Article

Serbest Ticaretin Erdemi: Barış

The Virtue of Free Trade: Peace

Özlem KIRLI 1193-1210

Araştırma Makalesi / Research Article

Endüstri 4.0'a Doğru Türkiye'de Televizyon Yayıncılığı: Medya Profesyonellerinin Görüşleri

TV Broadcasting in Turkey Towards Industry 4.0: Views of Media Professionals

Nimet ERSİN 1211-1236

Araştırma Makalesi / Research Article

Tüketici Davranışı Perspektifinden Vekâleten Verilen Kararlar Bağlamında Sosyal Kimlik Oluşturma Süreci: Anneler Üzerine Bir Durum Çalışması

Social Identity Formation Process in the Context of Proxy Decision-Making within Perspective on Consumer Behavior: A Case Study on Mothers

Sevdenur KAPUSUZ DEMİR - F. Zeynep ÖZATA 1237-1272

Araştırma Makalesi / Research Article

Enhancing Psychological Capital in the Digital Age: A Fresh Look to Cyberloafing Phenomenon

Customer Satisfaction in the Turkish Insurance Industry: An In-Depth Analysis on Insurance Complaints

Eylem ŞİMŞEK - Ece KAÇMAZ 1273-1294

Araştırma Makalesi / Research Article

Türk Sigorta Sektöründe Müşteri Memnuniyeti: Sigorta Şikâyetleri Üzerine Derinlemesine Bir Analiz

Evaluation of Developments in Accounting Education in the Republic Period

Hasan MERAL - Behlül ERSOY 1295-1312

Araştırma Makalesi / Research Article

Mudanya'dan Lozan'a Amerikan Basınında İsmet Paşa (11 Ekim 1922 – 20 Kasım 1922)

Ismet Pasha in the American Press from Mudanya to Lausanne (11 October 1922 – 20 November 1922)

Mekki ULUDAĞ 1313-1332

Derleme / Review

Göç Yönetiminde Kanıta Dayalı Politika Yaklaşımı

Evidence-Based Policy Approach in Migration Management

Sercan DERELİ 1333-1362

Araştırma Makalesi / Research Article

Nötrosifik Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği ve Tekstil Üretim Planında Uygulaması

Neutrosophic Multi-Objective Optimization Technique and Its Application in Textile Production Business

Şule BAYAZİT BEDİRANOĞLU - Mahmut ATLAS 1363-1392

Araştırma Makalesi / Research Article

Çevrim İçi Müşteri Yorumlarını Etkileyen Faktörler Üzerine Keşifsel Bir Çalışma: Trendyol Örneği

An Exploratory Study on The Factors Affecting Online Customer Reviews:
The Case of Trendyol

Neslihan PAKER - Berivan KIZILIRMAK 1393-1414

Araştırma Makalesi / Research Article

MacDonald Silahsızlanma Tasarısı'nın (1933) Türk İngiliz İlişkilerine Etkisi: Türkiye'nin Avrupalılığı ve Boğazlar Meselesi

The Impact of the MacDonald Disarmament Proposal (1933) on Anglo-Turkish
Relations: Turkey's Europeanness and the Straits Issue

İrşat SARIALIOĞLU 1415-1438

Araştırma Makalesi / Research Article

Cumhuriyet Dönemi Düşünürlerinin Kalkınma Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme

A Study on Development Approaches of Republican Thinkers

Talha KUTAY - Munise Tuba AKTAŞ 1439-1462

Araştırma Makalesi / Research Article

Y Kuşağı Üyelerinin Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet ve Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma

A Study on Generation Y Members' Awareness of Cyberbullying and Cyber
Victimization

Bennur ÖZTÜRK 1463-1488

Araştırma Makalesi / Research Article

Bibliometric Analysis of Academic Studies on Student Support Systems in Open and Distance Learning

Açık ve Uzaktan Öğrenmede Öğrenci Destek Sistemleri Üzerine Yapılan Akademik
Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Erdal AYAN - Fatih TOY - Onur TÜRKTAN - Mehmet GÖKÇE 1489-1516

Araştırma Makalesi / Research Article

Yunus Emre'nin Divanı'nda "Baş" İfadesinin Farklı Anlam ve Kullanımları

Different Meanings and Uses of the "Head" Word in the Divan of Yunus Emre

Selim EMİROĞLU - Mustafa ÇETİNKAYA 1517-1536

Araştırma Makalesi / Research Article

IX. Benedictus: Orta Çağ'ın Özgün Papası

Benedictus IX: The Unique Pope of the Middle Ages

Bariş SADAY 1537-1548

Araştırma Makalesi / Research Article

From Conservative to Permissive: The Shift in Saudi Arabia's Management Approach in the Shadow of English Relations

Muhafazakârlıktan Müsamahakârlığa: İngiliz İlişkilerinin Gölgesinde Suudi Arabistan'ın Yönetim Anlayışındaki Değişim

Utku AYBUDAK 1549-1564

Araştırma Makalesi / Research Article

"Bizim Şampiyonumuz": Spor, Milliyetçilik ve Millî Kimlik

"Our Champion": Sport, Nationalism and National Identity

Rahşan İNAL 1565-1596

Dow Jones Endeksi, Gümüş Fiyatları ve Altın Fiyatları Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Açından İncelenmesi ¹

Mesut ASLAN ² - Lütfü SİZER ³

Başvuru Tarihi: 08.12.2022

Kabul Tarihi: 02.08.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Çalışmada Dow Jones endeksi ile gümüş fiyatlarının altın fiyatları üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 1 Ocak 1985-15 Haziran 2022 dönemine ait günlük veriler kullanılmıştır. Çalışmada değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi bulunup bulunmadığını incelemek için Johansen eşbütünleşme testi ve değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin yönünü belirlemek için de Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca altın fiyatları ile Dow Jones endeksi ve gümüş fiyatları arasındaki ilişkinin yönü analiz edilmiş ve elde edilen bulgulara göre altın fiyatları ile gümüş fiyatları arasında çift yönlü bir nedensel ilişki bulunmuşken, altın fiyatları ile Dow Jones endeksi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Dow Jones Endeksi, Altın, Gümüş, Johansen Eşbütünleşme

Atıf: Aslan, M. ve Sizer, L. (2023). Dow Jones endeksi, gümüş fiyatları ve altın fiyatları arasındaki ilişkinin ekonometrik açıdan incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1035-1048.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mesutaslan@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2338-7474

³ Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, lutfu.sizer@dicle.edu.tr, ORCID: 0002-9605-4286

Econometric Analysis of the Relationship Between Dow Jones Index, Silver Prices and Gold Prices

Mesut ASLAN⁴ - Lütfü SİZER⁵

Submitted by: 08.12.2022

Accepted by: 02.08.2023

Article Type: Research Article

Abstract

A study was conducted to determine the effect of the Dow Jones index and silver prices on gold prices. For this purpose, daily data for the period January 1, 1985 to June 15, 2022 were used. In the study, the Johansen cointegration test was used to examine whether there was a long-term relationship between the variables, and the Granger causality test was used to determine the direction of the causal relationship between the variables. According to the findings, a long-term relationship was determined between the variables. Also, the direction of the relationship between gold prices and the Dow Jones index and silver prices was examined. It was found that there is a bidirectional causal relationship between gold prices and silver prices, whereas no causal relationship was found between gold prices and the Dow Jones index.

Keywords: *Dow Jones Index, Gold, Silver, Johansen Cointegration*

⁴ Bingöl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business, mesutaslan@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2338-7474

⁵ Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, lutfu.sizer@dicle.edu.tr, ORCID: 0002-9605-4286

Giriş

Altın, her koşulda alım gücünü koruduğu için stratejik bir öneme sahiptir. Bu yüzden dünya çapında bir değer saklama aracı olarak kabul edilmektedir. Politik ve ekonomik olarak belirsiz ortamlarda güvenilir bir liman olduğundan tüm yatırım araçlarının getirileri ile yakın ilişki içerisinde. Altının bu stratejik önemi ve resmî amaçlar için önemli bir saklama aracı olarak görülmesinden, pek çok ülke için uluslararası rezerv varlıklarının önemli bir unsuru durumuna dönüşmüştür.

Kıymetli madenler içerisinde en önemlilerinden biri olan altın, yıllardır mücevher olarak kullanılmasının yanında rezerv ve takas aracı olarak da kullanılmıştır. 1870-1930 döneminde parasal sistemin temelini oluşturmuş ve 1944-1973 yılları boyunca tamamen ABD dolarına çevrilebilir bir rezerv aracı hâline gelmiştir.

1970'li yıllarda doların altına dönüştürülmesine son verilmiş, daha sonra altın bir rezerv aracı olmaktan çıkarılarak, merkez bankası rezervlerinin bir parçası ve bireysel bir tasarruf aracı olarak kullanılmıştır.

Finansal piyasaların hızlı bir şekilde geliştiği 1980'li ve 1990'lı yıllarda altın bir yatırım aracı olarak kullanılmamaya başlanmış fakat 2000'li yıllarda dünya genelinde yaşanan belirsizlik altının yeniden bir yatırım aracı olarak kullanılmasına neden olmuştur. Altın, kolay bir şekilde nakde çevrilebilmesi ve getirisinin menkul kıymet getirisinin tersi yönünde hareket etmesi sebebiyle hem ekonomik hem de siyasi kriz zamanlarında en fazla başvurulan yatırım araçlarından birisi hâline gelmiştir (Yurdakul ve Sefa, 2015).

Altın piyasasında fiyatlar, arz ve talebi etkileyen faktörler tarafından belirlenir. Ekonomik faktörlerin yanı sıra altın arz ve talebini etkileyen savaşlar ile büyük terör olayları ve devrimler gibi siyasi ve toplumsal gelişmeler de fiyatların oluşumunda önemli rol oynamaktadır.

Altını altın yapan en temel etken sınırlı bir üretim hacmine sahip olmasıdır. Bu yatırım aracı dünya genelinde belirli bölgelerdeki altın yataklarından elde edilmektedir. Sınırlı üretim hacmine sahip olması ve talep isteğinin fazla olması altın piyasasına olan ilgiyi artırmıştır.

Başta altın olmak üzere kıymetli madenler, bir anlamda güvenli liman olarak görülmektedir. Ekonomik krizler, savaşlar, siyasi ve toplumsal gelişmeler altın ve gümüş gibi yatırım araçlarının cazibesini artırmaktadır. Menkul kıymet endeksleri ise güvenli liman olarak görülen bu yatırım araçlarına bir alternatif konumunda bulunmaktadır. Bu bağlamda; altın, gümüş ve Dow Jones endeksi arasındaki ilişki ve etkileşimin ortaya konulma amacı, bu değişkenlerin çalışmaya dahil edilmesini gerekli kılmıştır.

Finansal piyasalardaki gelişmelerle birlikte kıymetli madenler yatırımcılar tarafından tercih edilmeye başlanmıştır. Küreselleşmeyle beraber sınırlılıklar ortadan kalkmış ve serbest bir piyasa ortamı oluşmuştur. Ticarete işlem hacminin gelişmesiyle birlikte ülkelerin kıymetli madenlere olan ilgisi artmıştır. Kıymetli madenlere olan ilgiyle beraber likidite seviyesi artmış ve bu durum yatırımcıların altın gümüş gibi kıymetli madenleri daha fazla talep etmesine neden olmuştur. Oluşan bu taleplere bakıldığında teoride normal şartlar altında altın ve gümüş fiyatlarının birbirini etkilediği düşünülmektedir (Açacak, Gülsar ve Meriç, 2020).

Bu çalışmada, altın fiyatlarını etkilediği düşünülen faktörlerin altın fiyatlarını ne yönde ve nasıl etkilediğini ekonometrik yöntemlerle ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada özellikle Amerikan Dow Jones sanayi endeksi ve gümüş fiyatları değişkenleri seçilmiştir. Analizleri gerçekleştirmek için 1 Ocak 1985-15 Haziran 2022 dönemine ait günlük veriler kullanılmıştır. İncelenen dönem, küresel krizlerin yaşandığı, altın fiyatlarında rekor artışların yaşandığı bir dönem olması açısından önemlidir. Dow Jones endeksi, gümüş fiyatları ve altın fiyatlarına dair veri setinin geniş bir zaman diliminde ele alınması, altın fiyatlarının diğer fiyat endeksleriyle ikili karşılaştırmalar yapılarak yatırımcılara yatırım politikalarının ne olması gerektiği konusunda fikir sunması bakımından çalışma özgündür.

Literatür Taraması

Altının bir yatırım aracı olarak değerlendirildiği günümüz dünyasında, bu madene olan ilgi artmıştır. Bu nedenle altın fiyatlarının makroekonomik değişkenler ile bir ilişkisinin olup olmadığı konusu çeşitli çalışmalarda incelenmiştir. Fakat bu kıymetli madenin diğer finansal varlıklar ile ilişkilerini incelemeye yönelik yapılan çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Farklı dönemlerde ve değişik analiz yöntemleri kullanılarak altın fiyatları, hisse senedi fiyatları ve gümüş fiyatları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara aşağıda değinilmiştir. Escribano ve Granger (1998), 1971 ile 1990 yılları arasındaki verileri kullanarak altın ve gümüş fiyatları arasındaki ilişkiyi farklı zaman periyotları için araştırmışlardır. Çalışmada aylık veriler kullanılmıştır. Yapmış oldukları analizler sonucunda altın ve gümüşün getiri oranları arasında eş zamanlı bir ilişki olduğuna dair açık ve güçlü kanıtlar bulmuşlardır.

Mulyadi ve Anwar (2012), çalışmalarında Endonezya için hisse senedi fiyatı ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada 1997-2011 dönemine ait verileri kullanarak Probit ekonometrik modelini tahmin etmişlerdir. Elde edilen bulgular, altının iyi bir portföy çeşitlendiricisi ve hisse senetlerine karşı bir korunma ve aşırı borsa koşullarında güvenli bir sığınak olduğu yönündedir. Yapmış oldukları analizler sonucunda hisse senedi yatırımcıları zarar ettiğinde, altın getirisinin artma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Elmas ve Polat (2013), 1 Ocak 1973 ile 16 Haziran 2013 dönemine ait günlük verileri kullanarak gümüş fiyatlarıyla Dow Jones endeksinin, altın fiyatları ile bir ilişkisinin olup olmadığını analiz etmişlerdir. Analizler için Johansen eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Analizler sonucunda değişkenlerin uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisine sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, nedensellik testinde elde edilen sonuçlara göre gümüş fiyatlarının altın fiyatları ile çift yönlü, Dow Jones endeksinin altın fiyatları ile tek yönlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Sandal vd. (2017), BIST100 endeksiyle altın ve ham petrol fiyatlarının birbirleriyle olan ilişkisini Ocak 2005-Aralık 2015 dönemine ait aylık verileri kullanarak incelemişlerdir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunup bulunmadığını araştırmak için Engle-Granger ile Johansen eşbütünleşme testlerini kullanmışlardır. Elde edilen bulgular değişkenlerin uzun dönemde anlamlı bir ilişki içerisinde bulunmadığı yönündedir. Diğer taraftan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise altın fiyatlarının hisse senedi fiyatları ile tek taraflı bir ilişki içerisinde bulunduğunu fakat öteki durumlar için nedensel ilişkinin bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Schweikert (2018), Escribano ve Granger (1998) tarafından altın ve gümüş fiyatları arasındaki uzun vadeli ilişkiyi incelemeye yönelik yapılan çalışmayı yeniden ele almaktadır. Altın ve gümüş fiyatlarına ve karşılık gelen vadeli işlem sözleşmelerinin fiyatlarına niceliksel bir eşbütünleşme modeli uyguluyoruz. Eşbütünleşme modelleri, sabit bir eşbütünleşme vektörü varsayarak, altın ve gümüş arasında bir eşbütünleşme ilişkisini tespit etmekte başarısız olurken, doğrusal olmayan uzun dönemli bir ilişkinin çıktığını gösterebiliyoruz. Eşbütünleşme vektörü, çerçevemizde duruma bağlı ve zamanla değişen olarak modellenmiştir ve kuantil eşbütünleşme tahminleri, ilişkide önemli asimetri ortaya koymaktadır. Sonuçlar, değerli metallerin özellikle balon benzeri dönemlerde ve finansal çalkantı zamanlarında yatırım fırsatı olarak belirgin rolünün, bu dönemlerde altın ve gümüşün ortak hareketine yol açtığını göstermektedir.

Cingöz ve Kendirli (2019), yaptıkları çalışmada güvenli bir yatırım aracı olan altın fiyatlarının BIST100 hisse senedi ve döviz kuruyla olan ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada 2006M1-2018M6 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanarak yapmış oldukları analizler sonucunda, değişkenler arasında bir tane eşbütünleşme vektörü bulunduğunu, uzun dönemde BIST100 ve döviz kurundan altın fiyatına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu fakat kısa dönemde değişkenler arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını tespit etmişlerdir.

Mishra vd. (2019), çalışmalarında Hindistan piyasasında altın ile gümüş getirileri arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada Haziran 1991–Haziran 2018 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Analizleri gerçekleştirmek için dalgacık tabanlı zamanla değişen Granger-nedensellik testi ile doğrusal olmayan bir Granger-nedensellik testlerini kullanmışlardır. Analizler sonucunda altından gümüşe doğru önemli ölçüde zamanla değişen negatif ve pozitif etkilerin varlığı var iken bunun tersinin doğru olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Zamanla değişen nedensellik sonuçları ayrıca makroekonomi koşulları ve çeşitli para ve maliye politikaları ile orantılıdır.

Bhuyan (2020), Ocak 2001'den Aralık 2017'ye kadar aylık verileri kullanarak Hindistan'da altın fiyatı ile NSE Nifty hisse senedi endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizleri gerçekleştirebilmek için Granger nedensellik testi ve Johansen eşbütünleşme testini kullanmıştır. Johansen eşbütünleşme sonuçları altın fiyatlarının uzun dönemde hisse senedi getirileri ile uzun dönemli bir denge ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Granger nedensellik testine ait sonuçlar incelendiğinde altın fiyatı ve hisse senedi getirisi arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir ve son olarak etki tepki fonksiyonları, altının ve hisse senedi getirisinin tepkisinin her tepki döneminde pozitif olduğunu göstermektedir.

Asaad (2021), çalışmasında küresel COVID-19 salgını sırasında Irak borsasında (ISX60) endeksi ile temsil edilen petrol fiyatı, altın fiyatı, döviz kuru ve hisse senedi fiyatı arasındaki etkileşimleri incelemiştir. Analizler için ARDL ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre tam örneklem dönemi ve COVID-19 öncesi dönemi için değişkenler arasında eş bütünleşme olmadığına dair boş hipotezi reddedilememiştir. Ayrıca COVID-19 döneminde ise değişkenlerin bir nedensellik ilişkisine sahip olmadığını tespit etmiştir.

Erol ve Aytekin (2022), çalışmalarında altın fiyatlarını etkileyen faktörler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada 01.08.2010 ile 31.03.2020 dönemine ait günlük veriler kullanılmıştır. Granger nedensellik analizi kullanılarak yapılan testler sonucunda altın fiyatlarının platin ve paladyum değişkenleri ile çift yönlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduğunu fakat altın fiyatlarından gümüş ve Dow Jones endeksine ve Brent petrol ve ABD 10 yıllık tahvil faiz oranından altına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca altın fiyatlarının BIST 100 endeksi, IX korku endeksi ve USD/JPY paritesi ile bir ilişkisinin bulunmadığını belirtmişlerdir.

Veri Seti ve Yöntem

Altın özellikle parlak ve sarı renginden dolayı doğada insanlar tarafından keşfedilen ve kullanılan madene verilen isimdir. Doğada az bulunması ve üretiminin sınırlı olması bu madenin çağlar boyunca değerini ve önemini korumasını sağlamıştır. Bir diğer önemli maden ise gümüştür. Bu maden türü parlak bir yapıya sahip, beyaz renkli ve uzun süre korunabilen önemli yatırım araçlarından biridir. Dow Jones endeksi ise New York menkul kıymetler borsasında işlem gören, işlem hacmi geniş ve sektörlerinde lider bir konuma sahip olan 30 büyük şirketin hisse senetlerine verilen isimdir (Aygün, 2020). Bu çalışmada, altın fiyatlarını etkilediği düşünülen faktörlerin altın fiyatlarını ne yönde etkilediği ve bu etkinin ne yönlü olduğu ekonometrik yöntemlerle analiz edilmeye çalışılmıştır.

Analizlerde 1 Ocak 1985-15 Haziran 2022 dönemine ait günlük veriler kullanılmıştır. Bu dönem aralığının seçilmesinin nedeni, ulaşılan veri setinin bu dönemde daha geniş olmasıdır. Bağımlı değişken olarak altın fiyatları, bağımsız değişken olarak da gümüş fiyatı ile Dow Jones endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Altın ve gümüş madenlerinin dayanıklılığı ve doğada az bulunmaları nedeniyle bu madenler önemli bir yatırım aracıdır. Dow Jones endeksi ise ABD borsalarının performansını ölçmede çok önemli bir endekstir. Bu önemlerinden dolayı analizlerde bu değişkenlere ait veriler kullanılmıştır.

Altın fiyatları için Londra'daki altın piyasasının saat 10:30'da açıkladığı 1 ons altın fiyatının günlük ortalama fiyatı ele alınmıştır. Çalışmada Londra altın piyasasındaki fiyatın seçilmesinin nedeni, Londra altın piyasası tarafından belirlenen fiyatın dünya genelinde kabul gören bir değer olmasıdır. Piyasa değeri olarak dünyanın en büyük borsası olan New York borsası tarafından açıklanan Dow Jones endeksinin günlük ortalama değeri alınmıştır. Gümüş fiyatları için ise piyasa düzenleyicilerinin bir buluşma noktasını teşkil eden Londra Külçe Piyasası Birliğinin (LMBA) açıklamış olduğu 1 ons gümüş fiyatının ABD doları olarak günlük ortalama değeri alınmıştır.

Gümüş fiyatları LMBA sitesinden elde edilmiştir. Diğer değerler ise St. Louis Federal Rezerv Bankasına ait internet sitesi üzerinden elde edilmiştir. Modelde üç seri için günlük değişim oranlarını belirtebilmek amacıyla denklem (1)'de belirtilen formül kullanılmıştır.

$$\frac{V_1 - V_0}{V_0} * 100 \quad (1)$$

Analizlerde ilk olarak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Devamında değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarına ilişkin değerler verilmiştir. Durağanlık en basit tanımı ile, herhangi bir trend etkisinde bulunmayan, sabit varyansının ve ortalamasının sabit olduğu ve kovaryansının hesaplanan dönemler arasındaki farka bağlı olduğu sürece verilen isimdir (Muratoğlu, 2011). Zaman serisi analizlerinde verilerin durağan olması gerekir. Bu amaçla Dickey Fuller (ADF) (1979) ve Philips Perron (PP) (1998) durağanlık testleri yapılmıştır. ADF ve PP testlerine ait denklem (2) ve denklem (3) sırasıyla aşağıda sunulmuştur:

$$\Delta Y_t = \beta_1 t + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \mu_t \quad (3)$$

Değişkenlerin kendi aralarında istatistiki açıdan uzun dönemde bir ilişkiye sahip olup olmadığını test edebilmek amacıyla kullanılan yöntemle eşbütünleşme testi denilmektedir. Bu yöntemde düzey değerleri için durağan olmayan değişkenler, aynı dereceden fark alınarak durağan hâle getirilir ve değişkenlerin orijinal değerleri çalışmada kullanılır. Bu yöntemde fark alınarak kısa ve uzun dönemde değişkenler arasındaki bilgi kaybının ortadan kaldırılması sağlanır. Ayrıca, eşbütünleşik olan değişkenlere ait hata düzeltme modeli kurularak, değişkenlerin kısa ve uzun dönemli ilişkilerin ayrı ayrı ortaya konulması sağlanmaktadır (Işık vd., 2004). Bu amaçla Johansen eşbütünleşme (1988) testi yapılarak bu ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. İktisadi olarak nedensellik analizini ilk defa Wiener (1956) kullanmış, devamında Granger'in (1969) çalışmalarıyla bu analiz türü yaygın bir hâle gelmiştir. Granger nedensellik testine göre değişkenler arasındaki ilişki aşağıda belirtilen 4 ve 5 numaralı formüller ile ifade edilerek açıklanabilmektedir (Altınay ve Karagöl, 2004):

$$y_t = \sum_{i=1}^M a_i y_{t-i} + \sum_{j=1}^N b_j x_{t-j} + u_t \quad (4)$$

$$x_t = \sum_{i=1}^M c_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^N d_j y_{t-j} + v_t \quad (5)$$

y_t ve x_t durağan olan iki seriyi, M ve N maksimum gecikme uzunluğunu, u_t ve v_t hata terimlerini ifade etmektedir.

Gümüş fiyatları ve Dow Jones endeksinin altın fiyatlarıyla olan ilişkisinin araştırıldığı model, denklem 6'da sunulmuştur.

$$R_{ALT} = \beta_0 + \beta_1 GÜMÜŞ + \beta_2 DOW JONES + e_A \quad (6)$$

Bulgular ve Tartışma

Analizlerde ilk olarak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve bu değişkenlere ait korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Değişkenlerin durağanlığının tespit edilebilmesi amacıyla, genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile Phillips-Perron (PP) birim kök testi kullanılmıştır.

Tablo 1
Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	ALTIN	GÜMÜŞ	DOW JONES
Ortalama	0.0298	0.0374	0.0265
Maksimum	11.5211	19.4730	7.4419
Minimum	-12.8807	-16.4022	-6.2771
Standart Sapma	1.0543	1.8415	0.8526
Çarpıklık	0.2822	0.2539	-0.0416
Jargue-Bera	54198.88	57199.06	17514.33
Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000
Gözlem	9773	9773	9773

Tanımlayıcı istatistikler, elde edilmiş olan verilerin sınıflandırılmasını, ortalama ve yaygınlık ölçülerinin hesaplanarak tablo ve grafik şeklinde sunulmasını sağladığı için analizlerde oldukça önemlidir. Bu nedenle değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve elde edilen değerler Tablo 1'de sunulmuştur. Tablodaki standart sapma değerlerine bakıldığında, sırasıyla en yüksek ve en düşük oynaklığın gümüş fiyatları ile Dow Jones endekslerinde olduğu görülmektedir. Jargue-Bera test istatistiğinden elde edilen sonuçlara göre ise tüm değişkenlerin %1 önem seviyesinde normal bir dağılım gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2
Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	ALTIN	GÜMÜŞ	DOW JONES
ALTIN	1		
GÜMÜŞ	0.5457	1	
DOW JONES	-0.0011	0.0013	1

Korelasyon katsayıları bağımsız değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü ifade eden katsayıdır. Bu katsayının (+1) ile (-1) arasında bir değer alması beklenmektedir. Bu değer pozitif ise değişkenler arasında direkt yönlü doğrusal ilişki, negatif ise ters yönlü bir doğrusal ilişki olduğunu göstermektedir. Katsayının 0 olması durumunda "değişkenler doğrusal bir ilişki içerisinde bulunmamaktadır" şeklinde yorum yapılır (Deniz Başar ve Yılmaz, 2011). Çalışmadaki modellerde çoklu regresyon hatasının var olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur. Tablo 2'ye bakıldığında altın fiyatları ile gümüş fiyatlarının pozitif yönlü ve güçlü, altın fiyatlarının Dow Jones endeksi ile negatif yönlü ve zayıf bir ilişkiye, gümüş fiyatları ile Dow Jones endeksinin ise pozitif yönlü ve zayıf bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında çoklu bir doğrusal ilişki tespit edilmemiştir.

Tablo 3
Birim Kök Testleri

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
ALTIN	-1.21610	-2.323401	-1.143245	-2.206290
Δ ALTIN	-96.1522*	-96.1643*	-95.4332*	-95.5207*
GÜMÜŞ	-2.13023	-2.46364	-2.10153	-2.39981
Δ GÜMÜŞ	-43.4105	-43.4258*	-97.5234	-97.3011*
DOW JONES	-1.22587	-2.41567	-1.20451	-2.36458
Δ DOW JONES	-91.5711*	-91.4208*	-91.6633*	-91.6549*
	* :-3.045	* :-3.4151	* :-3.0452	* :-3.4151
	** :-2.274	** :-3.1142	** :-2.2741	** :-3.1142
	*** :-2.036	*** :-2.7145	*** :-2.0366	*** :-2.7145

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyini belirtmektedir.

Değişkenlerin birim kök içerip içermediğini belirleyebilmek için ADF birim kök testi ile PP birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenlerin zaman yolu grafikleri incelendiğinde, değişkenlerin yapısı gereği sabitli/sabitli ve trendli test sonuçları analizlere daha uygun sonuçlar verdiği için bu testlere ait sonuçlar raporlanmıştır. Tablo 3'te sunulan değişkenlere ait birim kök testi sonuçlarına bakıldığında tüm değişkenlerin birim kök içerdiği fakat 1. farkı alındığında üç değişkenin de %1 önem seviyesinde durağan hâle geldiği tespit edilmiştir.

Tablo 5
Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	Akaike Bilgi Kriteri	Gecikme	Akaike Bilgi Kriteri
1	9.1451	16	9.0996
2	9.1310	17	9.0965
3	9.1305	18	9.0933
4	9.1276	19	9.0873
5	9.1253	20	9.0837
6	9.1247	21	9.0806*
7	9.1206	22	9.0857
8	9.1185	23	9.0883
9	9.1171	24	9.0957
10	9.1133	25	9.0965
11	9.1102	26	9.0993
12	9.1088	27	9.1024
13	9.1049	28	9.1042
14	9.1023	29	9.1066
15	9.1011	30	9.1098

Eşbütünlük ve nedensellik testleri yapılmadan önce uygun gecikme sayısının belirlenmesi gerekir. Bu amaçla uygun gecikme sayısının tespit edilebilmesi amacıyla kullanılan veri kümesi için en uygun model ölçüsü olan ve gerçeğe en yakın değeri verebilen Akaike Bilgi Kriteri kullanılmıştır. Maksimum gecikme sayısının 30 olarak alındığı Akaike Bilgi Kriteri değerleri Tablo 4'te sunulmuştur. Sunulan bu değerlere bakıldığında 21 gecikme için minimum değer elde edilmiştir. Bu nedenle Johansen eşbütünlük ve Granger nedensellik testlerinde bu gecikme sayısının göz önüne alınmasına karar verilmiştir.

Değişkenlerin uzun dönemli ilişkisini belirleyebilmek amacıyla Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşik vektör ya da vektörler olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla ilgili hipotezler Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 5
Johansen Eşbütünleşme Testi (Altın ve Gümüş)

Öz Değeri	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
0.0359	697.543	11.5709	0.0000
0.0281	245.377	2.5522	0.0000
Öz Değeri	Max. Öz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
0.0359	387.441	10.7143	0.0000
0.0281	245.377	2.5522	0.0000

Tablo 5 incelendiğinde Trace ile Maximum Eigen test istatistiklerine ait değerler, altın ve gümüş fiyatlarında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Test istatistikleri %5 ve %1 önem düzeyinde kritik olan değerleri aştığından H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla altın ve gümüş fiyatlarının eşbütünleşik olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6
Johansen Eşbütünleşme Testi (Altın ve Dow Jones)

Öz Değeri	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
0.0363	705.5419	11.5709	0.0000
0.0275	235.412	2.5522	0.0000
Öz Değeri	Max. Öz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
0.0363	391.9140	10.7143	0.0000
0.0275	235.412	2.5522	0.0000

Tablo 6'daki değerlere bakıldığında iz istatistiği ve maksimum öz değer test istatistiğine ait değerler, altın fiyatları ile Dow Jones endeksinin uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Test istatistiğine ait değerler %5 ve %1 önem düzeyinde kritik olan değerleri aştığından H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla altın fiyatları ve Dow Jones endeksinin eşbütünleşik olduğu belirlenmiştir. Yani altın fiyatları ve Dow Jones endeksi değişkenleri uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler.

İki değişken arasında bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığını ve bu ilişkinin yönünün tespit edilebilmesi amacıyla Granger (1969) tarafından Granger nedensellik testi adı altında bir test geliştirilmiştir. Bu test türünde hem değişkenlerin birbirlerinin nedeni olup olmadığı test edilebilir hem de değişkenler arasında anlık bir nedensellik olup olmadığı analiz edilebilmektedir. Değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla Granger nedensellik testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7
Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	F İstatistiği	p-Olasılık
H_0 : Gümüş Fiyatı Altın Fiyatının Granger Nedeni Değildir.	6.2741	3.5893
H_0 : Altın Fiyatı, Gümüş Fiyatının Granger Nedeni Değildir.	2.0687	1.3372
H_0 : Dow Jones Endeksi, Altın Fiyatının Granger Nedeni Değildir.	1.1151	0.0579
H_0 : Altın Fiyatı, Dow Jones Endeksinin Granger Nedeni Değildir	1.2516	0.0331

Analizler sonucunda altın fiyatı ile gümüş ve Dow Jones değişkenlerinin uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Normal koşullar altında bu değişkenlerin böyle bir ilişkiye sahip olması beklenmektedir. Çünkü bu iki değerli yatırım aracı birbirlerinin alternatifidir ve uzun dönemde birbirlerini etkileyebilmektedir. Bu ilişkinin ne yönlü olduğunu tespit edebilmek amacıyla Granger nedensellik testi kullanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7’deki sonuçlara bakıldığında gümüş fiyatları ile altın fiyatlarının çift yönlü bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Yani altın fiyatları ve gümüş fiyatlarının birbirleriyle bir Granger nedensellik ilişkisine sahip olduğu, fakat altın fiyatları ile Dow Jones endeksinin kendi aralarında uzun dönem ilişkisine sahip olmalarına rağmen, bu değişkenlerin %10 önem seviyesinde bir Granger nedensellik ilişkisine sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen altın önemli bir yatırım aracıdır. Ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemlerde sigorta görevi görmesi, bir takı aracı olarak kullanılabilmesi, doğada az bulunması, üretimin sınırlı sayıda olması ve gerektiğinde kolaylıkla nakde dönüştürülebilir olması bu kıymetli madenin önemini artırmaktadır.

Çalışmada Dow Jones endeksi ile gümüş fiyatlarının altın fiyatları üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 1 Ocak 1985-15 Haziran 2022 dönemine ait günlük veriler kullanılmıştır. Analizler için başlangıçta değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve değişkenler arası korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Korelasyon hesaplamaları sonucunda altın fiyatları ile gümüş fiyatlarının pozitif yönlü ve güçlü; altın fiyatlarının Dow Jones endeksi ile negatif yönlü ve zayıf; gümüş fiyatları ile Dow Jones endeksinin ise pozitif yönlü ve zayıf bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Devamında ADF ve PP testleri aracılığıyla durağanlık testi yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda tüm değişkenlerin %1 önem seviyesinde birinci seviyeden durağan oldukları tespit edilmiştir. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri tespit edildikten sonra Akaike Bilgi Kriteri kullanılarak uygun gecikme sayısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan test sonucunda uygun gecikme sayısı 21 olarak tespit edilmiştir.

Değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla kullanılan Johansen eşbütünleşme testi sonucunda değişkenlerin uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Son olarak da Granger nedensellik testi kullanılarak değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Yapılan Granger nedensellik testi sonucunda altın fiyatları ve gümüş fiyatlarının birbirleriyle bir Granger nedensellik ilişkisine sahip olduğu fakat altın fiyatları ile Dow Jones endeksinin kendi aralarında uzun dönemli bir ilişkiye sahip olmalarına rağmen, bu değişkenlerin %10 önem seviyesinde bir Granger nedensellik ilişkisine sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Analizlerden elde edilen bu sonuçlara bakıldığında altın fiyatları ile gümüş fiyatlarının birbiriyle ilişkili olduğu fakat altın fiyatlarının Dow Jones endeksine bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, birbirlerine alternatif olarak değerlendirilen başta altın olmak üzere kıymetli madenler ile menkul kıymet endeksleri arasında bir ilişkinin olmadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Güvenli liman olarak görülen altın, sadece kriz ve savaş zamanlarında değil diğer zamanlarda da tek başına tercih edilen bir yatırım aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dow Jones endeksi ve altının uzun dönemli bir ilişkiye sahip olmaması aslında birbirlerine alternatif olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla yatırımcılara, karar alırken bu durumu göz önüne almalarının kendileri açısından faydalı olabileceği önerisi sunulabilir. Bu sonuçlar literatürde benzer sonuçlar elde eden Escibano ve Granger (1998), Bhuyan (2020), Asaad (2021), Erol ve Aytakin (2022) çalışmalarıyla paralellik göstermektedir. Yapılacak olan yeni çalışmalarda araştırmacıların altın fiyatlarının diğer endekslerle olan ilişkisini, farklı analiz teknikleri ve farklı zaman dilimlerini ele alarak araştırabilmeleri mümkündür.

Kaynakça

- Açacak, A., Gülsar, E. ve Meriç, E. (2020). Kıymetli madenlerin birbirleriyle ilişkisi: asimetrik Nedensellik. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 2-37. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1023119>
- Altınay, G. ve Karagöl, E. (2004). Structural break, unit root, and the causality between energy consumption and gdp in turkey. *Energy Economics*, 26 (6), 985-994. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2004.07.001>
- Asaad, Z. (2021). Oil price, gold price, exchange rate and stock market in iraq pre-during covid-19 outbreak: An ARDL approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(5), 562-671. <https://doi.org/10.32479/ijeep.11552>
- Aygün, V. (2020). *Türkiye’de altın fiyatlarını etkileyen faktörlerin ekonometrik analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Bhuyan, A. (2020). A dynamic causality analysis between gold price movements and stock market returns: Evidence from India. *Article in Journal of Management Research and Analysis*, 5(2), 117-124. <https://doi.org/10.18231/2394-2770.2018.0019>
- Cingöz, F. ve Kendirli, S. (2019). Altın fiyatları, döviz kuru ve borsa İstanbul arasındaki ilişki. *Research of Financial Economic and Social Studies*, 4(4), 545-554. <https://doi.org/10.29106/FESA.649254>
- Deniz Başar, Ö. ve Yılmaz, M. (2011). Sinema filmlerinde bağımlılık yaratan maddelerin kullanımına ilişkin sahnelerin içerik analizi ile incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 10(19), 23-36. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ticaretfbid/issue/21359/229113>
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association* 74, 427-431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Elmas, B. ve Polat, M. (2013). Gümüş fiyatları ve Dow Jones Endeksi’nin altın fiyatlarına etkisi üzerine eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6), 33-48. Erişim adresi: <http://busbed.bingol.edu.tr/en/download/article-file/435625>.
- Erol, A. F. ve Aytakin, S. (2022). Altın fiyatlarını etkileyen faktörlerin nedensellik analizi ile incelenmesi. *International Congress of Management, Economy and Policy*, 20(2), 77-89. Erişim adresi: <https://icompep.com/pdf/ICOMEPEP20TAMMETINBildirilerKitabi.pdf#page=88>

- Escribano, A. ve Granger, C. W. (1998). Investigating the relationship between gold and silver prices. *Journal of Forecasting*, 17(2), 81-107. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-131X\(199803\)17:2<81::AID-FOR680>3.0.CO;2-B](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-131X(199803)17:2<81::AID-FOR680>3.0.CO;2-B)
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral method. *Econometrica*, 37(3), 424-438. <https://doi.org/10.2307/1912791>
- Işık, N., Acar, M. ve Işık, B. (2004). Enflasyon ve döviz kuru ilişkisi: Bir eşbütünleşme analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 9(2), 325-340. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/194971>
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegrated vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Mishra, B. R., Pradhan, A. K., Tiwari, A. K. ve Shahbaz, M. (2019). The dynamic causality between gold and silver prices in India: Evidence using time-varying and non-linear approaches. *Resources Policy*, 62, 66-76. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2019.03.008>
- Mulyadi, M. S. ve Anwar, Y. (2012). Gold versus stock investment: An econometric analysis. *International Journal of Development and Sustainability*, 1(1), 1-7. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Martin-Mulyadi/publication/264852164_Gold_versus_stock_investment_An_econometric_analysis/links/554b36b70cf29752ee7c428e/Gold-versus-stock-investment-An-econometric-analysis.pdf
- Muratoğlu, Y. (2011). Büyüme ve istihdam arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, 12(14), 167-173. Erişim adresi: <https://avekon.org/papers/335.pdf>
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrik*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Sandal, M., Çemrek, F. ve Yıldız, Z. (2017). BIST100 endeksi ile altın ve petrol fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 155-170. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/33225/372231>
- Schweikert, K. (2018). Are gold and silver cointegrated? New evidence from quantile cointegrating regressions. *Journal of Banking & Finance*, 88, 44-51. <https://doi.org/10.1016/J.JBANKFIN.2017.11.010>
- Yurdakul, F. ve Sefa, M. (2015). An econometric analysis of gold prices in Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 23, 77-85. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00332-9](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00332-9)
- Wiener, N. (1956). *The theory of prediction. Modern mathematics for engineers I*. New York: McGraw-Hill

Extended Abstract

Purpose

As gold retains its purchasing power regardless of economic conditions, it has a strategic structure. Due to this, it has gained worldwide recognition as a store of value. Since it is a reliable port in politically and economically uncertain environments, it is closely linked to all investment instruments. Gold has become an invaluable element of international reserve assets for many countries since it is seen as an invaluable storage tool for this strategic importance and official purposes. Prices on the gold market are determined by factors that affect supply and demand. Using the cointegration test to determine the short- and long-term relationships between the variables, it was determined that there was a long-term relationship between them. Using econometric methods, this study aims to determine the effect of Dow Jones index and silver prices on gold prices.

Design and Methodology

The study used gold prices as dependent variables and silver prices and Dow Jones indexes as independent variables. For gold prices, the daily average price of 1 ounce of gold, announced by the gold market in London at 10:30, is discussed. The reason for using the price determined by the London gold market in the study is that the price determined by the London gold market is a globally accepted value. The daily average value of the Dow Jones Index, which is announced by the New York stock exchange, which is the world's largest stock market, is taken as its market value. For silver prices, the daily average value of 1 ounce of silver, announced by the London Bullion Market Association (LMBA), which is a meeting point for market regulators, is taken in US dollars. Silver prices were obtained from the LMBA site. Other values are St. Obtained from the website of the Federal Reserve Bank of St. Louis. In the analyses, firstly, descriptive statistics of the variables were calculated. In order to determine the stationarity of the series, Dickey-Fuller (ADF) (1979) and Philips Perron (PP) (1998) stationarity tests were performed. In order to test whether the variables have a statistically long-term relationship among themselves, the Johansen cointegration (1988) test was conducted. As a final step, the Granger causality test was used in order to determine whether the variables had a causal relationship.

Findings

Based on the results of the analysis, silver prices and Dow Jones indices have the highest and lowest standard deviation values, respectively. According to the results obtained from Jargue-Bera test statistics, it is seen that all variables show a normal distribution at the 1% significance level. Using correlation calculations to determine the relationship between the variables, it has been determined that gold and silver prices are positively and strongly correlated; Gold prices are negatively correlated with the Dow Jones index, and silver prices have a positive and weak relationship with the Dow Jones index. Using the ADF and PP unit root tests, it was determined that all three variables contain units, but when the first difference is taken, they are stationary at the 1% significance level. Following the cointegration test conducted to determine the short- and long-term relationship between the variables, it was determined that the variables have a long-term relationship. Finally, using the Granger causality test, it was investigated whether there is a causal relationship between the variables. As a result of the Granger causality test, it was determined that gold prices and silver prices have a Granger causality relationship with each other, but although gold prices and the Dow Jones Index have a long-term relationship between themselves, these variables do not have a Granger causality relationship at the 10% significance level.

Research Limitations

Daily data for the period January 1, 1985, to June 15, 2022, were used in the analyses. The reason for choosing this period range is that the data set reached is wider in this period.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

When the results obtained from the analyses are examined, it has been determined that gold prices and silver prices are related to each other. However, gold prices have no effect on the Dow Jones index. Consequently, investors may benefit from taking into consideration this situation when making investments. In future studies, it is possible for researchers to investigate the relationship of gold prices with other indices by considering different analysis techniques and different time periods.

Originality/Value

This study is unique in terms of both the econometric methods used and the fact that it deals with a current time period. The time period covered is wide.

Araştırmacı Katkısı: Mesut ASLAN (%50), Lütfü SİZER (%50).

Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Sıkıntılarının Belirlenmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma ^{1 2}

Oylum ÖZGÜL³

Başvuru Tarihi: 04.11.2022

Kabul Tarihi: 31.08.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu araştırmanın amacı üniversite 3. ve 4. sınıfta öğrenim gören üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimlerinde yaşadıkları kariyer sıkıntılarına yönelik deneyimlerini incelemektir. Çalışma nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik desende tasarlanmıştır. Araştırma verileri yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu üniversite 3. ve 4. sınıfta ve çeşitli bölümlerde öğrenim gören (19 kadın, 18 erkek) 37 öğrenciden oluşmuştur. Çalışmanın verileri odak grup görüşmesi yapılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin kariyer sıkıntıları 3 tema altında toplanmıştır. Bu temalar, sektörel/meslekietmenler, gelecek kaygısı ve kariyerde engelleri keşfetme olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimi ile ilgili çalışmalara ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Sıkıntısı, Kariyer Stresi, Üniversite Öğrencileri, Tematik Analiz

Atıf: Özgül, O. (2023). Üniversite öğrencilerinin kariyer sıkıntılarının belirlenmesi üzerine nitel bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1049-1070.

¹ Bu çalışma kapsamında Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan 12 Ağustos 2022 tarihinde 35853172-399-00002334473 nolu belge numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

² Bu çalışma yazarın Doç. Dr. Nurten Karacan Özdemir danışmanlığında yürütülen 'Kabul ve Kararlılık Terapisine Dayalı Kariyer Programının Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Kararlılığı ve Sıkıntısı Düzeylerine Etkisi' başlıklı doktora tezinin bir bölümünün özeti niteliğinde olup danışman hocası yazarlık haklarından feragat etmiştir.

³ Milli Eğitim Bakanlığı, oylumozgul@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4857-9974

Determining University Students' Career Distress: A Qualitative Study

Oylum ÖZGÜL⁴

Submitted by: 04.11.2022

Accepted by: 31.08.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The purpose of this study is to examine the experiences of university juniors and seniors on the career distress they experience in their career development. The study design is the phenomenological design, one of the qualitative research designs. The study data were collected using a structured interview form. The study group was made up of 37 university juniors and seniors (19 females, 18 males) majoring in various fields. The data of the study were collected by means of focus group interviews. The thematic analysis method was utilized in data analysis. University students' career distress was grouped under three themes, namely sectoral/professional factors, future anxiety and discovering carrier barriers. It is presumed that this study will contribute to the career development of university students and the literature.

Keywords: Career Distress, Career Stress, University Students, Thematic Analysis

⁴The Ministry of National Education, oylumozgul@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4857-9974

Giriş

Kariyer kavramı, Super (1980) tarafından bireyin yaşamı süresince yer aldığı rollerin toplamı ve bu rollerin sıralaması olarak tanımlanmaktadır. Diğer taraftan kariyer, bireyin toplumdaki konumunun, elde ettiği gelirin, zenginlik ve hayat şeklinin kuvvetli bir göstergesidir (Johnson ve Mortimer, 2002). Hall (2002) ise kariyeri gelişimsel açıdan, bireyin hayatı boyunca çeşitli zamanlarda, farklı görevleri içeren ve gelişime paralel olarak giderek artan sorumlulukları açıklayan; ortaya çıkarma, inşa etme, devam ettirme ve eylemlerde durağanlık şeklinde tanımlamaktadır. Bununla birlikte kariyer gelişiminin; kişinin eğitim hayatından çalışma hayatına intikalini, iki iş arasındaki değişikliği ve etrafıyla ahengini de içine aldığı belirtilmektedir (Savickas, 1997).

Belirli bir kariyer yolunu seçmek ve bu yol için gerekli olan ilgili eğitim ve öğretimi seçmek, ergenlikten yetişkinliğe geçişle ilgili önemli kariyer gelişim görevleridir (Super vd., 1996). Toparlayıcı bir tanım sunan Herr ve diğerleri ise (2004) kariyer gelişimini; kariyer örüntüsünü oluşturma, kariyere karar verme, kariyer ile ilgili yaşam rollerini bütünleştirme, ilgi, yetenek, değer gibi bireysel farklılıkları ortaya çıkarma gibi süreçleri kapsayan yaşam boyu devam eden bir süreç olarak tanımlamaktadır. Diğer taraftan kariyer hedeflerinde planlamalar yapmak ve bunlardan taviz vermek, kariyer gelişiminin vazgeçilmez bir parçası olarak devam etmektedir (Gottfredson, 1981).

Bununla birlikte kariyer gelişimindeki en dikkate değer zorluk, tutarlı bir bütün oluşturmak için birçok parçayı bir araya getirmektir. Bireylerin mevcut bilgileri biraraya getirebilmeleri ve iş yaşamlarının nasıl olacağına dair orijinal bilgiler ortaya çıkarabilmeleri gerekmektedir (Lent, 2004; Brown ve Lent, 2013).

Kariyer sıkıntısı, kariyer alanına özgü sıkıntıdır. Çeşitli kariyer alanlarındaki yapılar arasında örtüşme olsa da, diğer belirli alanlara (örneğin iş, aile) ve genel veya küresel sıkıntıya ilişkin sıkıntılardan ayırt edilebilir (Magee ve St Arnaud, 2012). Diğer taraftan kariyer sıkıntısı çaresizlik, depresyon, stres, amaçsızlık, kaygı, suçlama ve umutsuzluk gibi bir dizi olumsuz duyguyu içerir ve psikolojik açıdan çok zayıflatıcı olabilir (Creed vd., 2016; Larson vd., 1994). Kariyer alanında önemli bir kavram olan kariyer sıkıntısı, bireylerin kariyer kararları vermede, kariyer düşüncelerinden kaçınmada veya hedef belirlemede yaşadıkları zorluk olarak tanımlanmaktadır (Creed ve Gagliardi, 2015). Aynı zamanda kariyer sıkıntısı, kariyer kararsızlığı, kariyere taviz verme ve kariyer engellerini keşfetme şeklinde ortaya çıkan yıkıcı kariyer yaşantısının ortak ve zarar verici bir sonucudur (Creed vd., 2016). Kuramsal bir bakış açısıyla incelendiğinde kariyer sıkıntısı, normatif olarak, kariyer gelişim görevlerinin müzakere edilmesinde bir başarısızlık olduğunda ortaya çıkar (Erikson, 1968; Havighurst, 1972; Kerpelman vd., 1997). Çalışmalar, kariyer sıkıntısını zayıf kariyer kimlikleriyle ilişkilendirmiştir. Başarısız kariyer girişimleri ve buna bağlı olarak kariyer kimliğinin kaybı da çalışanlarda artan kariyer sıkıntısı ile ilişkilendirilmiştir (Burke, 1991; Holroyd ve Lazarus, 1982).

Kariyer sıkıntısı genç yetişkinler arasında oldukça yaygındır (Schwatken, 2014). Öğrenciler üniversite yaşamları süresince çoğunlukla ekonomik kaygılar, akademik konular, sosyal ilişkiler, kariyer sorunları, iş yaşamına ilişkin pek çok strese sebebiyet veren durum ile biraraya gelmektedir. Diğer taraftan birçok görevle karşılaştıkları için streslidirler ve büyük bir bölümü de kariyerlerinde problem yaşamaktadırlar (Fouad vd, 2006). Saunders ve diğerlerine (2000) göre olumsuz duyguları yüksek düzeyde olan üniversite öğrencileri kendini etkili bir şekilde değerlendirme, iş alanları ile ilgili bilgi toplama ve kariyerlerinde alternatifler elde etme şeklinde kariyer kararı verme aşamasında gerçekleştirilmesi beklenen görevlerde problem yaşamaktadır. Kariyer planlama sürecinde öğrencilerin yaşadıkları en belirgin problemler, karar verme sırasında kendilerini yeterli görmemeleri, bireysel özelliklerini, yeteneklerinin farkında olmamaları ve hayatlarındaki hedeflerini belirleme aşamasında problemlerle karşılaşmalarıdır (Rottinghaus vd., 2009). Gençler kariyer planı yaptıkları bu aşamada yaşadıkları sıkıntılar sonucunda yetkin hâle gelememekte, yeni hedefler belirleyememekte ve daha olumlu beklentiler geliştirememektedirler. Bununla birlikte bireyler kariyer gelişimleri aşamasında bireysel

özellikleri, toplumsal değerleri ve kariyer tercihleri sebebiyle birçok problemle karşı karşıya kalırlar (Vondracek, 1998). Bu problemlerle karşılaşırken bir taraftan da devamlı stresli ve zorlayıcı etmenle baş etmeye ve karşı karşıya kaldıkları değişimlere uyum sağlamaya çalışırlar (Gati vd., 1996). Üniversite öğrencilerinin birçoğu kariyer planlamasından dolayı çeşitli problemlerle uğraşmakta ve bu problemlerin sonucu olarak da büyük oranda psikolojik sıkıntı (kaygı, depresyon) yaşamaktadır (Fouad vd., 2006).

Araştırmacılar, kariyer gelişimi ve kariyer danışmanlığı sürecinde sıkıntı ve kaygı gibi kişisel psikolojik değişkenlerin öneminin üzerinde durmuşlardır (ör., Multon vd., 2001; Rochlen vd., 2004). Kariyer sıkıntısının ruh sağlığı açısından önemine vurgu yapılırsa da bugüne kadar yurtdışı literatürde kariyer sıkıntısıyla ilgili sıklıkla korelasyonel çalışmaların (Creed vd., 2016; Creed ve Gagliardi, 2015; Ma vd., 2020; Praskova ve McPeake, 2022) gerçekleştirildiği görülmektedir. Türk kültüründe ise araştırmacıların son yıllarda kariyer sıkıntısı üzerinde yoğunlaşmıştır (Arslan ve Bayraktar-Uyar, 2020; Gürpınar vd., 2021; Korkmaz ve Doğanülkü, 2022; Şensoy ve Siyez, 2019). Şensoy ve Siyez (2019) üniversite öğrencilerinin oluşturduğu örnekleme kariyer sıkıntısı ölçeğini Türk kültürüne uyarlamışlardır. Arslan ve Bayraktar-Uyar (2020) üniversite öğrencilerinin kariyer sıkıntısının iyi oluş düzeyinin negatif yönlü bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymuştur. Gürpınar ve diğerleri (2021) öğretmen adaylarıyla yaptıkları çalışmada kariyer stresinin mesleki sonuç beklentisiyle negatif yönlü bir ilişkisinin olduğunu belirlemişlerdir. Korkmaz ve Doğanülkü (2022) gelecek vizyonunun kariyer kaygısının negatif olumlu yönlü bir yordayıcısı olduğunu bulmuştur. Yukarıdaki çalışmalardan da özetlendiği üzere, Türk kültüründe de araştırmacıların korelasyonel çalışmalara ağırlık verdiği görülmektedir.

Korelasyonel çalışmaların değişkenler arasında ilişkileri ortaya koyduğu bilinmektedir (Neuman, 2006). Oysaki kariyer sıkıntısının daha iyi anlaşılabilmesi için ayrıntılı ve derinlemesine incelemelere ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir. Bu nedenle nicel çalışmaların aksine nitel araştırma yöntemi kullanılarak öğrencilerin kariyer sıkıntılarına ilişkin algılarının ortaya konulması bunun yanı sıra kariyer sıkıntısını oluşturan ve etkileyen etmenlerin belirlenmesinin değerli olduğuna inanılmaktadır.

Üniversite eğitiminin son dönemlerinde eğitim hayatından mesleğe geçiş zamanlarında, bireylerin tercih edebilecekleri iş alanlarına dair planlar yapmaları, bireysel olarak hayatlarının her alanında meslek hayatına hazırlanmaları ve ihtimalde olan kariyer alternatiflerini ve gerekli planlamaları yapmaları önemlidir (Ulaş ve Özdemir, 2018). Bu doğrultuda araştırma kapsamında, üniversite 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin kariyer gelişimlerinde yaşadıkları sıkıntılara yönelik deneyimlerinin derinlemesine araştırılması amaçlanmaktadır. Bu sayede literatürde önemli bir boşluğun doldurulacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada şu aşağıdaki soruya cevap aranmıştır. Üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimlerinde yaşadıkları kariyer sıkıntılarına dair görüş, düşünce ve deneyimleri nelerdir?

Yöntem

Üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimlerinde yaşadıkları sıkıntıları ve stres yaratan etmenleri bunlara yönelik deneyimlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desende tasarlanmıştır. Bir sorunun çözümüne dair gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerini içeren nitel araştırma, önceden bilinen veya farkına varılmamış problemlerin algılanmasına, probleme dair olağan durumların gerçekçi bir şekilde ele alınmasına yönelik öznel-yorumlayıcı bir süreci ifade etmektedir (Seale, 1999). Diğer taraftan yaşamın akışındaki olgulara odaklanan ve bu olgularda herhangi bir değişiklik yaratmadan inceleyen ve ele alan (Maxwell, 2008) nitel araştırma, çağdaş sosyal hayatın çok yönlü ve karmaşık doğasını belirlemek için kullanılan birçok bakış açısını da ele almaktadır (Kitzinger, 1995).

Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubu uygun örnekleme yoluyla seçilen, üniversite 3. ve 4. sınıfta ve çeşitli bölümlerde öğrenim gören katılımcılardan oluşmuştur. Uygun örnekleme yönteminde araştırmacı gerekli olan oranda katılımcıyı tamamlayana kadar, en ulaşılabilir ve en fazla tasarruf edecek bir örneklem ile çalışmayı yürütür. (Berg, 2001; Büyüköztürk, vd., 2010; Gürbüz ve Şahin, 2015). Bu çalışmada uygun örnekleme yönteminin tercih edilmesinin sebebi, bu yöntemle zaman, para ve işgücü açısından var olan sınırlılıklar sebebiyle örneklemin kolay ulaşılabilir ve uygulanabilir birimlerden seçilmesidir. Mujis' e (2004) göre maliyet ve kolay ulaşılabilirlik yönüyle eğitim araştırmalarında en sık kullanılan ve tercih edilen örnekleme tekniklerinin ilk sıralarında uygun örnekleme gelmektedir.

Katılımcıların kimlik bilgilerini gizli tutmak amacıyla gerçek isimler yerine kodlar kullanılmıştır. Her bir katılımcı numaralandırılarak isimleri 'K' olarak ifade edilmiştir.

Çalışmadaki katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Etik Bildirim

Bu araştırmada verilerin elde edilmesi, verilerin analizi, katılımcıların belirlenmesi ve elde edilen verilerin saklanması noktasında etik ilkelere uygun davranılmıştır. Bu doğrultuda Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan etik kurul izni alınmıştır (12/08/2022 Tarih ve 35853172-399-00002334473 sayılı izin). Bununla birlikte katılımcıların izinleri doğrultusunda görüntü ve ses kaydı alınmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri araştırmacı tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Bu form iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde üniversite öğrencilerinin cinsiyet, sınıf düzeyi ve bölüm gibi demografik değişkenlerin yer aldığı sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimlerinde yaşadıkları sıkıntı ve stres yaratan etmenler ve bunlara ilişkin deneyimlerini belirlemek için açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Formun ikinci bölümünde yer alan sorular aşağıdaki gibidir:

*Kariyer gelişiminizde deneyimlediğiniz stres ve sıkıntı yaratan durumlar nelerdir?
Kariyer gelişiminizde deneyimlediğiniz bu stres ve sıkıntı yaratan güçlüklerle ilgili neler düşünüyorsunuz?*

Tablo 1.
Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Kod	Cinsiyet	Sınıf	Bölüm
K1	Erkek	3	İnşaat Müh.
K2	Erkek	4	Uçak Bakım ve Onarım
K3	Erkek	4	Hemşirelik
K4	Erkek	4	İşletme
K5	Erkek	3	Yazılım Müh.
K6	Erkek	4	Engellilerde Beden Eğt. ve Spor Öğr.
K7	Erkek	4	Sınıf Öğrt.
K8	Kadın	4	Sınıf Öğrt.
K9	Kadın	4	Türkçe Öğrt.
K10	Kadın	3	Türkçe Öğrt.
K11	Kadın	3	Sosyal Bil.
K12	Kadın	4	Sosyal Bil.
K13	Kadın	4	Görsel Sanatlar
K14	Kadın	4	Hukuk Fak.
K15	Kadın	4	Hukuk Fak.
K16	Kadın	3	Hukuk Fak.
K17	Erkek	4	Hukuk Fak.
K18	Erkek	3	Hukuk Fak.
K19	Kadın	4	Hukuk Fak.
K20	Erkek	3	İşletme
K21	Erkek	3	İşletme
K22	Erkek	4	İşletme
K23	Kadın	4	İşletme
K24	Kadın	3	İşletme
K25	Erkek	4	İşletme
K26	Erkek	4	PDR
K27	Kadın	4	PDR
K28	Kadın	4	PDR
K29	Kadın	4	PDR
K30	Kadın	3	BESYO
K31	Kadın	3	İngiliz Dili ve Ed.
K32	Erkek	3	Engellilerde Beden Eğt. ve Spor Öğr.
K33	Erkek	3	Hukuk Fak.
K34	Kadın	4	Engellilerde Beden Eğt. ve Spor Öğr.
K35	Erkek	3	Makine Müh.
K36	Erkek	4	Tıp Fak.
K37	Kadın	4	Engellilerde Beden Eğt. ve Spor Öğr.

Araştırmacı tarafından veri toplama aracı geliştirilirken kariyer sıkıntısı ve kariyer stresi ile ilgili alanyazın taraması yapılmıştır. Daha sonra taslak form hazırlanarak psikolojik danışma ve rehberlik bölümünden 3 akademisyenden uzman görüşü alınmıştır. Uzman görüşünün ardından formun üzerinde düzenleme yapıldıktan sonra 7 üniversite öğrencisi ile ön görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu ön görüşmede öğrencilere soruların açık ve anlaşılır olup olmadığı sorulmuş bazı düzenlemelere gidilmiştir. Düzenlemelerin ardından forma son hâli verilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmanın verileri 2022 yılında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak ve odak grup görüşmesiyle elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda katılımcıların kariyer gelişimlerinde yaşadıkları sıkıntılara yönelik deneyimlerini ve görüşlerini belirlemeye dönük sorular yer almaktadır. Odak grup görüşmelerinin temel hedefi, daha önceden belirlenen bir konuda katılımcıların bakış açılarına, hayat biçimi, ilgilerine, deneyimlerine, düşüncelerine, algılarına, duygularına, tutum ve alışkanlıklarına yönelik derinlemesine, teferruatlı ve çok yönlü nitel veriye ulaşmaktır (Stewart ve Shamdasani, 1990; Kitzinger, 1994, 1995; Krueger, 1994; Gibbs, 1997; Bowling, 2002). Odak grup görüşmelerinde en mühim şey katılımcıların kişisel düşüncelerini olduğu gibi ve rahatça açığa çıkarmalarını sağlayacak ortam oluşturmaktır. Bu nedenle odak grup görüşmelerinin en büyük yararı, grup içi etkileşimin ve grup dinamiğinin bir neticesi olarak orijinal ve farklı düşüncelerin açığa çıkmasıdır (Kitzinger, 1994, 1995). Bu bağlamda katılımcılarla görüşme planlanırken birbirleri ile etkileşimlerinin, yaşadıkları kariyer sıkıntılarına dair deneyim ve görüşlerini açıklamalarına olanak sağlaması açısından odak grup görüşmesi tercih edilmiştir. Görüşme, katılımcılarla çevrimiçi ve görüntülü olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 60-90 dk. sürmüştür. Görüşme kayıtlarının alınacağı konusunda katılımcıların izinlerine başvurulmuştur. Görüşme öncesi herhangi bir problem olup olmadığını tespit etmek amacıyla bir deneme gerçekleştirilmiş ve herhangi bir problemle karşılaşmamıştır. Daha sonra veri toplama sürecine geçilmiştir. Veri toplama sürecinin ardından görüşme kayıtları deşifre edilmiştir.

Görüşmeden elde edilen verilerde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tematik analiz, verilerdeki örüntüleri (temaları) ortaya koyma, analiz etme ve raporlama için tercih edilen bir yöntemdir. Tematik analiz, veri setini en küçük boyutlarda düzenlemeyi ve derinlemesine (zengin) betimlemeyi sağlar. Ne var ki tematik analiz sadece betimlemekle kalmaz araştırma konusunun birçok boyutunu da anlamlandırır (Boyatzis, 1998). Bu bağlamda odak grup görüşmesi sonucu elde edilen deşifreler araştırmacı tarafından detaylı ve derinlemesine okunup analiz edilerek alt tema oluşturulmuş ve ardından ilişkili olan alt temalar ise aynı tema altında toplanmıştır.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Guba ve Lincoln (1982) nitel araştırmalarda geçerlik güvenilirlikten ziyade inandırıcılık faktörünün üzerinde durmuş ve bazı önemli noktalar belirlemiştir (Houser, 2015; Merriam, 2013; Whittemore, Chase ve Mandle, 2001). Lincoln (1982) inandırıcılık için kriterleri inanılabilirlik, güvenilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabilirlik şeklinde dört temel başlıkta biraraya getirmiştir. Bu araştırmada da bu kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Bu doğrultuda verilerin ilişkili olduğu bağlam dikkate alınarak inanılabilirlik kriteri bağlamında yorumlama ve analiz süreci gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan aktarılabilirlik kriteri doğrultusunda yöntem bölümünde araştırmanın modeli, katılımcılar ve özellikleri, veri toplama ve analiz süreci ve veri toplama aracı detaylı olarak aktarılmıştır. Araştırmada görüşmelerden elde edilen veriler olduğu gibi kayıt altına alınmıştır. Bununla birlikte araştırmacı ilk olarak verileri bireysel olarak analiz etmiştir. Daha sonra güvenilirlik ilkesi doğrultusunda başka bir araştırmacının da tema ve alt temalara yönelik görüşlerinin alınmasının ardından son veriler konusunda fikir birliğine varılmıştır. Yine inanılabilirlik ilkesi bağlamında araştırmacı veri toplama aracının bireysel olarak uygulayıcısıdır ve katılımcılara araştırma hakkında detaylı bilgilendirme yapılmıştır. Onaylanabilirlik ilkesi doğrultusunda ise araştırmadan elde edilen tema ve alt temalar detaylı ve derinlemesine tanımlanmıştır.

Bulgular

Odak grup görüşmesi kapsamında katılımcıların kariyer gelişimlerinde yaşadıkları kariyer sıkıntıları 3 temadan oluşmaktadır. Bu bağlamda kariyer sıkıntısına dair temalar, 'sektörel /mesleki faktörler, gelecek kaygısı ve kariyerde engelleri keşfetme' olarak belirlenmiştir.

Sektörel /Mesleki Etmenler

Sektörel/mesleki tema ve alt temalara ait bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir. Kariyer sıkıntısında önemli bir belirleyicinin sektörel/mesleki etmenler olduğu bulgularla ortaya koyulmuştur. Sektörel/mesleki tema, ‘mesleki yeterlilik ve sektörel/mesleki kararsızlık’ olmak üzere iki alt temadan oluşmuştur.

Tablo 2

Sektörel/Mesleki Tema ve Alt Temalar

Tema	Alt Tema
Sektörel/Mesleki Etmenler	Mesleki Yeterlilik
	Sektörel/Mesleki Kararsızlık

Mesleki yeterlilik alt temasına ilişkin katılımcılar, mesleğin gerektirdiklerini gerçekleştirme konusunda endişe, mesleği icra etme noktasında yeterli donanıma ve tecrübeye sahip olma konusunda kararsızlık ve yetersizlik hissi, mesleğe özgü çeşitli becerilere sahip olup olmama durumu ve bu noktada bireysel olarak kendini ve yeteneklerini sorgulama gibi çeşitli sıkıntıları ifade etmişlerdir. ‘Mesleki Yeterlilik’ alt temasına ilişkin K8 kodlu öğrenci şu ifadelerde bulunmuştur;

“Kariyer anlamında mesleki açıdan zorlandığım şey diğer öğretmenliklerde de evet bu zordur ama bizim bölümümüzde şu var, çocukların yaş düzeyi çok küçük olduğu için onların seviyelerine inme konusunda zorlandığımı hissettim. Çünkü hani şey gibi bakıyorlar sınıfta hata yapmayan tek kişi sensin gibi ve hani bakışları sürekli üstünüzde ne yapsanız hareketleriniz hem örnek olup hem de onlara bunu geçirmeniz lazım küçük bir hareketiniz bir de onlar tarafından farklı farklı anlamlar çıkarılabiliyor yani çok dikkatli olmanız gerekiyor”

K28 kodlu öğrenci ise şu ifadelerde bulunmuştur;

“...özel olarak nasıl desem çalışma teklifi falan oluyor gel burada çalışabilirsin falan... Bir yandan onu da düşünüyorum hocam bir arkadaşımın dershanesi vardı öneri sundu ama şu aşamada kendimi yeterli görmüyorum, yapabilir miyim....”

K29 kodlu öğrenci ise şu ifadelerde bulunmuştur;

“...Biz pandemiden dolayı uzaktan eğitim gördük .Böyle son sınıfta hani doğru düzgün ders dinleyemedim. Ben o sıra köydeydim. Hiçbir derse katılamadım. Atandıktan sonra işimi yapabilir miyim düşüncesi de var. Kendimi şu an mesleğime yeterli bile hissetmiyorum...”

K5 kodlu öğrenci ise şu ifadelerde bulunmuştur;

“...Atamazsak ne yaparız diye de bir düşünce var. Ne yaparız nerede çalışırız ne olur gibi bir düşünce oluşuyor. Düşününce de bu noktaya geliyorum hani özel olursa orada yapabilir miyim özel okulda o becerilerimi yeteneklerimi geliştirebilirmiyim diye bir düşüncede oluyor...”

Sektörel/Mesleki Kararsızlık alt temasına ilişkin ise katılımcılar, mezun olduktan sonra özel ya da kamu sektörü, akademik kariyer yapmak ile çeşitli sınavlara hazırlanarak ve kurslar alarak farklı alanlara yönelme noktasında kararsızlık yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise mevcut durumda eğitim aldıkları bölüme devam edip etmeme ve yeniden hazırlanarak başka bir bölüm tercih etme noktasında kararsızlık ve buna bağlı olarak deneyimlenen stresten bahsetmişlerdir. ‘Sektörel/Mesleki Kararsızlık alt temasına ilişkin K34 kodlu öğrenci ise şu ifadelerde bulunmuştur;

“...Benim hedefim aslında belli sadece gelecekte hangi iş alanı ile ilgili çalışabilirim nerede çalışabilirim kendi bölümündeki iş alanlarına yönelik bu noktada biraz üzerimde bir stres hissediyorum. Hem okulu götürüp akademik

bir şeyler başarmak hem de aynı zamanda spor yapıp belirli bir dereceye ve şampiyonluğa ulaşmak çok zor oluyor yani akademik hayatımı seçeyim sporu mu seçmeliyim hep bu ikilemde kalıyorum”

K16 kodlu öğrenci ise şu ifadelerde bulunmuştur;

“.....Benim için de tercih sürecinde aynı kararsızlıklar yaşanmıştı hatta ben de bu sene hazırlandım aslında Pilotaj istediğime karar verdim ama buna birazcık geç karar verdim. Sınav senesinin yarattığı o baskıyla insan tam olarak ne istediğini kavrayamıyor. Bence ben sayısalcayım mesela sonra sınav sonucuma göre bir anda Hukuk tercih ettim sonrasında alışmakta çok zorlandım....”

K4 kodlu öğrenci ise şu ifadelerde bulunmuştur;

“.....Aslında ben çok kararsızlık yaşadım o dönemde ve o dönem tam olarak ne istediğimi ben de bilmiyordum keşfedememiştim yani. Bu bölüme başladıktan sonra birazcık keşfettim gibi oldu ama o dönemde bu bölümde yapabilir miyim bilmiyordum. Beni de kararsız görünce başka bir şey de aklımda yoksa buradan devam et diyerek beni daha çok bu bölüme yönlendirdiler diyebilirim...”

K12 kodlu öğrenci ise şu ifadelerde bulunmuştur;

“.....Ben açıktan çocuk gelişimi okuyorum şu an ve örgün işletme okuyorum. Öyle bir yöntem buldum kendimce ha beraber gidiyor mu diye sorarsanız gitmiyor zorlanıyorum ama deniyorum en azından, sınav zamanları zorlaşıyor yani ona mı çalışacağım ona mı çalışacağım çözemiyorum o beni biraz şu an strese sokuyor. Ama şu anlık gidiyor...”

Gelecek Kaygısı

Gelecek Kaygısı tema ve alt temalara ait bulgular Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3
Gelecek Kaygısı Tema ve Alt Temalar

Tema	Alt Tema
Gelecek Kaygısı	Sisteme Yönelik Kaygılar

Kariyer sıkıntısına dair diğer bir tema ‘gelecek kaygısı’ olarak belirlenmiştir. Gelecek kaygısına ait alt tema ise ‘sisteme yönelik kaygılar’ olarak ortaya çıkmıştır. Görüşmelerin analizi sonucunda sisteme yönelik olarak öğrenciler çeşitli kaygılarını dile getirmişlerdir. Katılımcılar sisteme yönelik, sınav sistemindeki değişiklikler, baraj puanı ve buna bağlı olarak kendi eğitim aldıkları bölüm için ayrılan kontenjan sayısının yetersizliği, yine eğitim aldıkları bölümün konu alanının çok geniş olması ile birlikte KPSS sınavında yaşanan zorluklar gibi çeşitli sıkıntıları dile getirmişlerdir. Bu noktada K11 kodlu öğrenci:

“...Öğretmen olarak evet bu bölümü istiyorum ama üniversitede şu an zorlanıyorum diyorum başka bir bölümü seçseydim diye sadece zaten bir senem kaldı son senem. Seneye bitireceğim inşallah şu an derslerimin çoğunu bıraktım. Bitirsem de tek sorun KPSS ile atanmak üniversitede kalmayı düşünmüyorum KPSS beni korkutuyor. Ama şehir olarak değil ülkenin her yerinde çalışabilirim yeter ki yeni bir meslek sahibi olayım başka hiçbir düşüncem yok şu anda”... şeklinde açıklamalarda bulunurken K28 kodlu öğrenci ise:

“...Ben bölüm üzerinden bir görüş belirteceğim bölümümüzün gelecekte alımlarının bu şekilde gidip gitmeyeceği yani binin altında çok düşük kontenjanlarla alımların olup olmayacağı açıkçası o belirsizlik beni kaygılandırıyor ve endişelendiriyor...” şeklinde görüşlerini dile getirmiştir.

K9 kodlu öğrenci ise;

“...’Ülkemizin zaten birçok genci umutsuz geleceğe dair hiçbir planları yok hani ne yapacaksın bilmiyorum okuyorum ne olacak KPSS’de. Derece ile bitiriyorsun kasiyer oluyorsun kasada duruyorsun satış danışmanı oluyorsun.Bu işleri yapan herkes 4 yıllık üniversite mezunu mesela lisans mezunu ama orada satış danışmanlığı yapıyor. Evet okuyoruz belli bir emek veriyoruz ailemizden uzakta kalıyoruz çeşitli zorluklar içindeyiz fakat okulumuz bittiğinde karşımıza kocaman bir duvar çıkıyor. Bir sürü olumsuzluklar atanmayı bekliyoruz...”

K11 kodlu öğrenci ise;

“...Aslında benim de benzer kaygılarım oluyor. Daha çok evet şu an belki hani işe başlayınca da acaba ne tür zorluklarla karşılaşırım bilmiyorum. Çünkü günümüzde her meslek grubunun yaşadığı sorunlar var biraz daha ileriye yönelik aslında...”

K 3 kodlu öğrenci ise;

“...Bizim bölümde öncelikle kariyerinizi belirlerken bizim sevdiğimiz hedeflediğimiz işi yapmamız gerekiyor. Ben bundan dolayı bu bölümü seçmiştim fakat yani bu konu üzerinde zorluk çektiğim bazı problemler bazı zorluklar var bunlardan bir tanesi de atama sıkıntısı...”

Kariyerde Engelleri Keşfetme

Tablo 4

Kariyerde Engelleri Keşfetme Tema ve Alt Temalar

Tema	Alt Tema
Kariyerde Engelleri Keşfetme	Ailevi Engeller
	Çevresel Engeller
	Ekonomik Engeller
	Kişisel Engeller
	Bölüm/Alana Yönelik Engeller

Kariyerde engelleri keşfetme tema ve alt temalara ait bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir.

Görüşme yapılan öğrencilerin belirttikleri kariyer sıkıntılarında dair diğer bir önemli tema ise ‘kariyerde engelleri keşfetme’ olarak belirlenmiştir. Bu tema ise ‘ailevi, çevresel, ekonomik, kişisel ve bölüm/alana’ yönelik engeller olmak üzere beş alt temadan oluşmuştur. Katılımcılar kariyer gelişimlerinde deneyimledikleri engeller için, ailenin beklentileri ile bireysel beklentiler arasındaki uyumsuzluk, yönlendirme baskı ve bireysel istek, ilgi ve yeteneklerin görmezden gelinmesi, arkadaş faktörünün olumsuz etkisi ile sahada çalışanların mesleğe yönelik olumsuz görüş ve deneyimleri, sosyal medyanın çeşitli meslek gruplarına yönelik olumsuz algısı, kişilik özelliklerinin getirdiği zorluklar ve güncel yaşantıların olumsuz etkisi, mezun olduktan sonra yaşanabilecek ekonomik zorluklar ile meslekte belli bir aşamaya gelebilmek için gerekli olan kurs ve eğitimlerin getirdiği finansal zorluğu, öğrenim gördükleri bölüme yönelik (sınavların zorluğu, yoğun staj dönemleri, derslerin içeriği ile mesleğin uygulama aşaması arasındaki tutarsızlık ve uyumsuzluklar) çeşitli sıkıntılardan bahsetmişlerdir. Öğrencilerden K25 ailevi engellere yönelik olarak ilişkin şunları ifade etmiştir;

“...Ben Meslek Lisesi mezunuyum çocuk gelişimi yazdım ama aslında okul öncesi istiyordum. İşyeri açma belgesi veriyorlar meslek lisesi mezun olunca benim ailem de etüt müdürüm de mesela işletme oku yarın bir gün bir yer açarsan muhasebeni kendin bakarsın diyerek bana işletme yazdırdılar ama tercihim bir sene daha hazırlanıp tekrar okul öncesine gitmekti...”

Başka bir öğrenci ise;

“...Ben ilk önce makine mühendisliği yazmıştım ama bir süre sonra hatta bir hafta sonra bana uygun olmadığını anladığım için bırakmıştım. Ama öncesinde de sağlık meslek çıkışlı olduğum için ailemden sürekli şu tepkiyi alıyordum sağlık meslek okudun hemşirelik yaptın hemşireliği beğenmedin mühendislik yazdın mühendisliği beğenmedin sürekli hani yeni bir üniversite yazmak istiyorum dediğimde kesinlikle hayır cevabını alıyordum ailemden her zaman bir tepki vardı...” (K3)

Bir diğer öğrenci ise;

“...Ben de mühendislik düşünüyordum ancak ailem işletmeye ya da iktisat okumamın daha uygun olduğunu söyledi. Bu yüzden acaba yapabilir miyim diye o dönem yoğun stres yaşadım...” (K20)

“...Benim için ağabeyim ne derse o gibi bir durum var ben de tercih döneminde ailemle konuşmuştum ama çok da etkisi olmuyor sonuçta yine son kararı biraz aileniz veriyor gibi hatta benim için ağabeyim mesela...” (K22).

Çevresel engeller alt temasına dair K19 kodlu öğrenci;

“...Çok fazla stres faktörü vardı ya sadece ailede değil yani böyle arkadaşların da ya işte kaç yaşına geldik gerçekten hâlâ okuyacak mısın işte şu an bitirenler var hâlâ mezun olanlar var çalışanlar var gibi...”

Başka bir öğrenci ise;

“...Üniversite sınavına hazırlanırken bir sene mezuna kaldım ve bir sene sayısaldan girip 2 sene eşit ağırlıktan hazırlandım açıkçası bir sene girdikten sonra puanım geldi ve matematik öğretmenliği bölümü tutuyordu sayısaldan birkaç sayısal bölüm daha tutuyordu. Dershane öğretmeni aile dostumuz aynı zamanda çok yakın biriydi liseye hazırlık döneminde de hocam olduğu için işte onun isteğiyle yazmıştım matematik öğretmenliğine son gün çok iyi hatırlıyorum oturdum koltuğa ve hep hepsini tekrardan sildim sadece birkaç bölüm bıraktım ve tercihler gelmedi. Tekrardan hazırlandım 2 sene ve sınıf öğretmenliğini kazandım...” (K13)

Ekonomik engeller alt temasına ilişkin K28 kodlu öğrenci;

“...Mesela atanana kadarki süreçte de öncelikli olarak işim olmazsa yaşayacağım ekonomik sıkıntılar beni kaygılandırıyor. Bir de meslek hayatına geçtikten sonra öğretmen maaşı ile geçinip geçinemeyeceğime yönelik kaygılar...”

Bir diğer öğrenci ise;

“...Bizden beklenen şey üniversiteyi bitirdiğimizde bir farklılık yaratmak. Ama bu farklılıkları alacağınız belgelerle gideceğiniz kurslarla elde edebilirsiniz ama öğrenciler elbette kurslara gidebilir belgeler alabilir ancak bu bizde finansal bir zorluk yaratıyor. Atıyorum mesela düşünüyorum, ben İngilizce kursuna gidiyorum almam gereken belgeler var, ya kurslara ücret ödeyeceğim ya belge için ücret ödeyeceğim kursa gidiyorsan belgeleri geride bırakabiliyorsun ama kursu kazanmanın ya da sınavları kazanmanın da belli bir süreci var ya da bu süreci kaçırabiliyorsun bu defa biraz finansal anlamda zorluk çekiyoruz ücretleri öderken...” (K14)

Kişisel engeller alt temasına ilişkin K4 kodlu bir öğrenci şunları dile getirmiştir;

“...Beklentiler beni strese soktuğu için stres altında panik olma durumu olabiliyor sınav anında ve bende panik atak da var. Aynı şekilde bir sınavda mesela elim ayağım kilitlenmişti yani bir anda durduk yere onun stresi ile sınavlarım olumsuz etkilenmişti...”

K23 koldu bir diğer öğrenci ise;

“...Kafası çok karışık bir insanımdır. Arkadaşlar bir şekilde İktisat istediğini söyleyebiliyor ya da diğer arkadaş pilot olmak istediğini söylüyor ama benim kafamda hiçbir şey yok hani olduğu gibi yaşıyorum biraz ama ileride hangi okuldan mezun olursam olayım nedense bir iş bulamama kaygısı var...”

Başka bir öğrenci ise şunları dile getirmiştir;

“...Ben hem okuyorum hem çalışıyorum ailemin yanında. Şu an çalışırken yaşadığım en büyük problem uykusuzluk. Sabah erkenden işe kalkıp gitmek bayağı zor geliyordu....”(K7)

Bölüm/Alana Yönelik engeller alt temasına ilişkin K17 kodlu öğrenci şunları ifade etmiştir;

“...Ben Türkçe öğretmenliği okuyorum zaten bu bölümü ben isteyerek ve severek kendini tercih ettim ama okurken şunu fark ettim yani üniversitede okurken zorlanıyorum. Yani farklı bir bölüm istiyordum ama bu bölümü seçtiğim için de gayet memnunum.....”

Başka bir öğrenci ise şunları ifade etmiştir;

“...Şu şekilde söyleyebilirim yazılım mühendisliği okuyorum ben ve bizde birden fazla çözüm yolları olabiliyor başka birisi benim koduma benzer bir kod yazmış olduğu zaman bunu kopya olarak hoca kendi inisiyatifine göre yorumlayabilir...”(K5)

Bir diğer K2 kodlu öğrenci ise şunları ifade etmiştir;

“...Benim bu dönem 5 tane dersim vardı. Bunun bir tanesi ana dersimdi bizde hocalardan kaynaklı sınıfta çok fazla düştü. Şöyle ki biz diğer 4 dersi bırakıp 1-2 hafta öncesinden tek bir ana derse çalışmaya başlıyoruz ve sınava girdiğimizde daha önce hiç görmediğimiz Latince kelimelerle karşılaştık ve iyi kötü düşük notlarla da olsa o dersi geçtik. Ama şöyle bir stres vardı üstümüzde biz bu dersi geçemezsek tekrar ya yaz okulundan alacaktık, yaz okulu da açılmıyor bazen o dersten veya alttan alacaktık. Alttan alsak bu sefer de tekrar üstteki dersi alamayız dönem uzatacaktık...”(K2)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimlerinde yaşadıkları sıkıntılar ve stres yaratan etmenlerin alanyazın doğrultusunda nitel yöntem kullanılarak derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin kariyer sıkıntılarının sektörel/mesleki etmenler, gelecek kaygısı ve kariyer engellerini keşfetme olmak üzere üç temadan oluştuğu belirlenmiştir. Sektörel/mesleki temada yer alan alt temalar; mesleki yeterlilik ve sektörel/mesleki kararsızlık, gelecek kaygısı temasında yer alan alt tema sisteme yönelik kaygılar ve kariyerde engelleri keşfetme temasında yer alan alt temalar ise ailevi, ekonomik, kişisel ve bölüm/alana yönelik engeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alanyazın incelendiğinde kariyer stresi, birey ile çevre ilişkisinde hareketli ve sürekli yenilenen bir süreç olarak görülmektedir (Choi vd., 2011). Bununla birlikte yirminci yüzyılın çoğunluğunda üniversite öğrencilerinin büyük oranda stres deneyimledikleri görülse de üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimlerindeki sıkıntının git gide çoğaldığına yönelik bulgulardan bahsedilmektedir (Fouad vd., 2006).

Yapılan çalışmalarda öğrencilerin üniversiteye uyum aşamasında ve mezun durumundaki öğrencilerin kariyer planlamalarını yapma aşamasında belirli oranda stres yaşadıkları belirtilmektedir (Doğan ve Eser, 2013). Multon vd., (2001), %13'ü psikolojik sıkıntı (örn., kaygı, stres, depresyon) deneyimleyen ve diğer popülasyona göre, kariyer danışmanlığına başvuran öğrencilerin %60'ının büyük oranda sıkıntı yaşadığını belirtmiştir. Kariyer gelişimine dair problemler sebebiyle üniversitelerin kariyer danışma merkezine müracat eden bireylerin oranının %25'leri bulunduğu belirtilmektedir (Benton vd., 2003). Essel ve Owusu (2017) ise öğrencilerde strese neden olan faktörlerin etmenlerin ilişki, çevre, akademik ve kişisel faktörler etmenler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buradan hareketle kariyer stresi bu alandaki yetersiz bilgi, meslek edinme baskısı, kariyer belirsizliği, çevre ile çatışma, olumsuz duygular, birey tarafından algılanan olumsuz etmenler gibi birbirinden çeşitli etmenlerin ortaklaşa gerçekleştirildiği araştırmaları da (Choi vd., 2011; Creed vd., 2016) desteklemektedir.

Ülkemizde konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, Günay ve Çelik (2019) kariyer stresinin kaynaklarını aile, iş bulma konusunda baskı hissetmesi, kariyer sürecine ve fırsatlara dair bilgi eksikliğinin olması, kararsızlık yaşamaları şeklinde sıralamışlardır. Bununla birlikte, hedeflerine ulaşabilmek için mesleki eğitimlerini sürdüren öğrenciler, maddi olanaksızlıklar (Akpınar, 2013; Durna, 2006), arkadaş eksikliği (Durna, 2006), kamu personeli seçme sınavı, derslere dair problemler, ailevi nedenler, öğretim elemanlarının tutumları (Akpınar, 2013), derslerin yoğunluğu, mezuniyet sonrası belirsizlik (Aşçı vd., 2015) gibi konularda stres deneyimlemektedirler. Özden ve Sertel-Berk (2017) ise yaptıkları çalışmada, eğitim yılları boyunca üniversite öğrencilerinin akademik, sosyal ilişkiler, finansal ve kariyer süreciyle ilgili stres kaynaklarıyla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Güldü ve Kart'ın (2017) çalışmasında ise öğrencilerin kendi kariyer planlamalarında kariyer geleceği ile algılanan kariyer engellerinin belirleyici rolü olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer taraftan Sürücü'nün (2011) çalışmasında üniversite öğrencilerinde mesleki seçim hedeflerini, algılanan kariyer engellerinin düşük düzeyde fakat olumsuz yönde yordadığı görülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmadan elde edilen bulgular alanyazını ve daha önce yapılmış çalışmaları destekler niteliktedir. Öyle ki katılımcıların ifadelerinden elde edilen tema ve alt temalara bakıldığında alanyazın ile ortak noktaların olduğu göze çarpmaktadır. Bireylerin kariyer gelişimlerinde yaşadıkları engellenmeler de kariyer stresinde ciddi derecede etkileri olan değişkenler arasındadır. Birçok engel olmakla birlikte kısaca; seçim yapma sırasında deneyimlenen kararsızlıklar, alınan karara yönelik şüphe ve kaygı, profesyonel iş hayatı ve bireysel etmenler konusundaki bilgi eksikliği, yetenek, ilgi gibi bireysel özelliklerle, birey için ön plana çıkan işin getirileri arasındaki farklılık, ilgi ve yeteneklerin çokluğu, insanların düşüncelerine çokca gereksinim duyulması ve kariyer tercihinde işlevsel olanı tercih etme ile ilgili olarak bireyin kendisini güvende hissetmesi şeklinde belirtilebilir (Bordin, 1946; Williamson, 1939). Bununla birlikte kariyer stresini oluşturan boyutlar; kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği, meslek edinme baskısı ve dışsal çatışmadır (Özden ve Berk, 2017). Diğer taraftan kariyer sıkıntısını ve stres yaratan etmenleri oluşturan boyutlardan olan dışsal çatışma boyutu bu çalışmada karşımıza üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimindeki engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırma sonucu da bu bulguları destekler niteliktedir. Nitekim katılımcıların ifadelerinden elde edilen sonuçlara bakıldığında üniversite öğrencilerinin deneyimledikleri kariyer sıkıntısına dair kariyerde engelleri keşfetme temasına ait alt temalarda, ailevi engeller, ekonomik/finansal engeller, çevrenin etkisi (arkadaşlarla ilişkiler), kişisel özellikler ve bölüm/alana yönelik (akademik) etmenlerin yer aldığı görülmüştür.

Bununla birlikte, meslek tercihi yapılırken aile unsuru dikkat edilmesi gereken önemli etmenlerden biri olarak görülmektedir (Özen, 2011). Algılanan ebeveyn tutumu, ebeveynlerin sosyoekonomik durumu ve eğitim düzeyi gibi özellikler karar verme sürecinde etkili olabilmektedir. Aile ile ilgili faktörler bireyin kalıtımla getirdiği fiziksel ve psikolojik özelliklerle beraber kariyer kararına etki eden önemli bir yapıyı eğitim düzeyi, ekonomik durum ve kaynaklar, bilgi verme gibi değişkenler oluşturmaktadır (Osipow, 1968). Hamamcı vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada aile, ailenin ekonomik durumunun ve eğitim düzeyinin meslek tercihinin etkilediği bulunmuştur. Bu çalışmada ise katılımcılar ailenin ve çevrenin kariyer gelişimindeki olumsuz etkisi (yönlendirme, baskı kurma, arkadaşların ve sosyal medyanın olumsuz etkisi vb.), kaynaklı stres yaratan durumlardan bahsetmişlerdir. Ailenin eğitim gödükleri bölüme yönelik bakış açısı, bireysel tercihlerin ikinci plana atılarak sadece ailenin istediği mesleğe sahip olma ve bu yönde kurulan baskının öğrenciler üzerindeki etkisinin de kariyer sıkıntısının önemli nedenleri arasında olduğu göze çarpmaktadır.

Ülkemizde ise üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimlerinde deneyimledikleri en ciddi problemler, belli kararlar vermede kendilerini yeterli görememeleri, kendilerini yeterince tanıyamamaları ve kendilerine göre hedefler belirlemedeki zorluklar olarak görülmektedir (Işık, 2010). Bu çalışmada ise kariyerde engelleri keşfetme teması altında yer alan kişisel engeller alt temasının bu bulguyu destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Bunun dışında diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmadan elde edilen bulgulara bakıldığında katılımcılar yaşam biçimi, kişilik özellikleri ve günlük yaşantılarındaki çeşitli alışkanlıkların da kariyer gelişimlerinde sıkıntı yaratan etmen olarak belirtmişlerdir.

Yu ve Yang (2013) üniversite öğrencilerinin bölüm memnuniyeti ve kariyer olgunlukları daha düşük olduğu zaman kariyer streslerinin daha yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Ülkemizde ise Özkan (2020) kariyer stresi ile eğitime devam edilen bölüm arasında anlamlı bir fark görüldüğünü ortaya koymuştur. Tokol ve diğerlerinin (2019) Tıp Fakültesi öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada da akademik stresörlerin öğrenciler üzerinde önemli bir stres kaynağı olduğu bulunmuştur. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ve katılımcıların ifadeleri de bu sonucu destekler niteliktedir. Öyle ki katılımcılar bölüm/alan seçiminde deneyimlemiş oldukları olumsuz yaşantıların kariyer gelişimlerine olan etkisinden bahsederken, bu durumu da sıkıntı yaratan bir etmen olarak ele almışlardır. Öğrenim gördükleri bölüme ait derslerin zorluğu, almış oldukları eğitimlerin içeriğiyle mezuniyet sonrası iş hayatı arasındaki tutarsızlık ve özellikle bazı bölümlerde görülen yoğun staj faktörlerinin ön plana çıktığı görülmüştür.

Tokol ve diğerlerinin (2019) yaptığı çalışmada, mezuniyet aşamasına gelindikçe sorumluluk ve gelecek kaygısının artabileceği belirtilmektedir. Araştırmada katılımcıların ifadeleri de bu sonuçları yine destekler niteliktedir. Öyle ki katılımcılardan elde edilen bulgularda gelecek kaygısı kariyer sıkıntısını oluşturan bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok bölümde görülmekle birlikte özellikle öğretmen adaylarında bu durumun yoğun olarak gözlemlendiği görüşmeler ışığında saptanmıştır. Üniversite öğrencileri geleceğe yönelik kaygılarını, iş bulamama, sisteme yönelik faktörler etmenler (atama puanları, kontenjan, sistemsel değişiklikler vs.) ve mezun olduktan sonraki sürece dair endişelerini dile getirmişlerdir. Araştırmada katılımcıların ifadeleri de bu sonuçları yine destekler niteliktedir. Mezun olduktan sonra çeşitli sınavların mevcut baraj puanı ve o bölüme ayrılan kontenjan sayısı arasındaki tutarsızlığın yoğun olarak kariyer sıkıntısının nedenleri arasında olduğu karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de öğretmen adaylarının Milli Eğitim Bakanlığı’nda çalışabilmeleri Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) ile birlikte eğitim aldıkları bölüme yönelik sınav (alan sınavı) ve mülakat ile birlikte gerçekleşebilmektedir (Yılmaz, 2019). Bireylerin KPSS’den beklenen oranda puan alamamaları meslek hayatlarının zarar görmesine ve daha başka sektörlerde çalışmak durumunda kalmalarına neden olmaktadır (Ceyhan, 2004; Şahin, 2011). Bu bulgular da araştırma sonucunu destekler niteliktedir. Yapılan bir çalışmada bireylerin iş bulmaya dair karamsar olmalarının sebeplerinden birinin Kamu Personeli Seçme Sınavından beklenen düzeyde puan alamamaları olarak görülmüştür (Doğan ve Çoban, 2009). Diğer taraftan Kurt’un (2008) bir çalışmada ise üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısı yaşadıkları belirlenmiştir.

İş bulma baskısı, bireylerin meslek edinme ve meslek hayatına hazırlanmaları ile alakalı endişeleri ve yaşadıkları baskılardır (Yemenici vd., 2020). Bu olguyu destekler nitelikte bu çalışma kapsamında ise kariyer sıkıntısını oluşturan önemli bir etmen sektörel/mesleki etmenler olarak belirlenmiştir. Öğrenciler istihdam olanakları ve, mesleki yeterliliklerine yönelik çeşitli endişe ve kaygılarını dile getirmişlerdir. Sektörel/mesleki etmenlerin etmenlerin alt temalarını oluşturan etmenler ise, mesleki yeterlilik ve alanyazına paralel olarak öğrencilerin mezun olduktan sonra hangi sektörde (özel, devlet vs.) çalışacaklarına dair kararsızlık durumları olarak tespit edilmiştir. Bu noktada katılımcılar mezun olduktan sonra hangi sektörde ve iş alanında çalışacaklarına yönelik kararsızlıkların getirdiği sıkıntıdan bahsederken diğer taraftan da mesleği icra etme noktasında bireysel olarak yetenek ve yeterliliklerine dair sıkıntı yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, üniversite öğrencilerinde kariyer sıkıntısının araştırıldığı nicel çalışmalardan elde edilen bulgulara bakıldığında kariyer sıkıntısının nedenleri arasında çoğunlukla dışsal engellere vurgu yapılırken bu çalışmada ise farklı olarak kişisel özellikler, yaşam biçimi ve günlük hayat akışında çeşitli alışkanlıkların da kariyer sıkıntısında önemli bir konumda olduğu karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada bu faktörlerin nitel yöntem kullanılarak derinelemlenmesine analiz edilmesinin oldukça anlamlı olduğu ve araştırmanın bu yönüyle alan yazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemiyle tasarlanması yönüyle sınırlılık göstermektedir. Özellikle, üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimlerinde sıkıntı yaratan durumlar için elde edilen temaların daha geniş örneklemelere genellenebilirliğinin araştırılması amacıyla karma yöntemli çalışmaların gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise katılımcılarını üniversite 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin oluşturmasıdır. Kariyer gelişiminin hayat boyu süren bir olgu olduğu göz önünde bulundurulduğunda farklı yaş gruplarında ve eğitim kademelerinde kariyer sıkıntılarının incelenmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın sonuçlarına dayalı olarak araştırmacılara bundan sonraki çalışmalar için bazı öneriler sunulabilir. Üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimlerinde yaşadıkları sıkıntıların azaltılmasına yönelik üniversitelerin ilgili birimlerince kariyer gelişim günleri düzenlenerek, alandan uzman kişilerin katılımıyla birlikte, bu noktada farkındalık kazandırmak anlamlı olacaktır. Bununla birlikte üniversite öğrencilerine, ruh sağlığı alanında uzman kişilerce çeşitli seminerler, eğitimler ve konferanslar gerçekleştirilerek sıkıntı yaratan etmenlerle nasıl daha etkin başa çıkılacağı noktasında destek sunulabilir.

Kaynakça

- Akpınar, B. (2013). Öğretmen adaylarının stres nedenleri. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(2), 147-174. Erişim adresi: <http://kalemacademy.com/>
- Arslan, Ü. ve Bayraktar-Uyar, B. (2020). Do career decidedness and career distress influence psychological and subjective wellbeing? The mediating role of mindfulness. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 7(2), 271-280. doi:10.33200/ijcer.783328
- Aşçı, Ö., Hazar, G., Kılıç, E. ve Korkmaz, A. (2015). Üniversite öğrencilerinde stress nedenlerinin ve stresle başa çıkma biçimlerinin belirlenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 213-232. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/usaksosbil/issue/21661/504040>
- Benton, S. A., Robertson, J. M., Tseng, W. C., Newton, F. B. ve Benton, S. L. (2003). Changes in counseling center client problems across 13 years. *Professional Psychology: Research and Practice*, 34(1), 66. <https://doi.org/10.1037/0735-7028.34.1.66>
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Bordin, E. S. (1946). Diagnosis in counseling and psychotherapy. *Educational and Psychological Measurement*, 6(2), 169-184. <https://doi.org/10.1037/10841-010>
- Bowling, A. (2002). *Research methods in health: Investigating health and health services*. Philadelphia, PA: McGraw-Hill House.
- Boyatzis, R.E. (1998). *Transforming qualitative information: thematic analysis and code development*. London: Sage.
- Burke, P. J. (1991). Identity processes and social stress. *American Sociological Review*, 56, 836-849. <https://doi.org/10.2307/2096259>.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K. E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.

- Ceyhan, A. A. (2004). Ortaöğretim alan öğretmenliği tezsiz yüksek lisans programına devam eden öğretmen adaylarının umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 91-101. Erişim adresi: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/481/196722.pdf?sequence=1>.
- Choi, B. Y., Park, H., Nam, S. K., Lee, J., Cho, D. ve Lee, S. M. (2011). The development and initial psychometric evaluation of the korean career stress inventory for college students. *The Career Development Quarterly*, 59(6), 559-572. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2011.tb00976.x>
- Creed, P. A. ve Gagliardi, R. E. (2015). Career compromise, career distress, and perceptions of employability: The moderating roles of social capital and core self-evaluations. *Journal of Career Assessment*, 23, 20-34. <https://doi.org/10.1177/1069072714523082>
- Creed, P. A., Hood, M., Praskova, A. ve Makransky, G. (2016). The career distress scale: using Rasch's measurement theory to evaluate a brief measure of career distress. *Journal of Career Assessment*, 24, 732-746. <https://doi.org/10.1177/1069072715616126>
- Doğan, B. ve Eser, M. (2013). Üniversite öğrencilerinin stresle başa çıkma yöntemleri: Nazilli MYO örneği. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 3(4), 29-39. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejovoc/issue/5389/73083>.
- Doğan, T. ve Çoban, A.E. (2009). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 34(153), 157-168. Erişim adresi: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/581/68> adresinden elde edilmiştir.
- Durna, U. (2006). Üniversite öğrencilerinin stres düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 319-343. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniibd/issue/2689/35361> adresinden elde edilmiştir.
- Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and crisis*. Norton.
- Essel, G. ve Owusu, P. (2017). *Causes of students' stress, its effects on their academic success and stress management by students* (Master's Thesis). Seinäjoki University, Finland.
- Fouad, N. A., Guillen, A., Harris-Hodge, E., Henry, C., Novakovic, A., Terry, S., ve Kantamneni, N. (2006). Need, awareness, and use of career services for college students. *Journal of Career Assessment*, 14(4), 407-420. <https://doi.org/10.1177/1069072706288928>
- Gati, I., Krausz, M. ve Osipow, S. H. (1996). A taxonomy of difficulties in career decision making. *Journal of Counseling Psychology*, 43(4), 510-526. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.43.4.510>
- Gibbs, A. (1997). Focus groups. *Social research update*, 19(8), 1-8. Erişim adresi: <http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU19.html>
- Gottfredson, L. S. (1981). Circumscription and compromise: A developmental theory of occupational aspirations, *Journal of Counseling Psychology Monograph*, 28(6), 545-579. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.28.6.545>
- Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal*, 30(4), 233-252. <https://doi.org/10.1007/BF02765185>.
- Güldü, Ö. ve Kart, M. E. (2017). Kariyer planlaması sürecinde kariyer engelleri ve kariyer geleceği algılarının rolü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(2), 377-400. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002450.

- Günay, A. ve Çelik, R. (2019). Kariyer stresinin psikolojik iyi oluş ve iyimserlik değişkenleriyle yordanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 205-218. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sbe/issue/41368/558568>
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürpınar, A. C., Emül, B. ve Siyez, D. (2021). Öğretmen adaylarında kariyer yetkinlik beklentisi ve mesleki sonuç beklentisi: Kariyer stresinin aracı rolü. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 220-237. <https://doi.org/10.21733/ibad.852211>
- Hall, D. T. (2002). *Careers in and out of organizations*. London: SAGE.
- Hamamcı, Z., Bacanlı, F. ve Doğan, H. (2013). İlköğretim ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinin mesleki ve eğitsel kararlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 284-299. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6158/82774>
- Havighurst, R. J. (1972). *Developmental tasks and education*. Chicago: David McKay.
- Herr, E.L., Cramer, S. H. ve Niles, S. G. (2004). *Career guidance and counseling through the life span* (6th ed.). Boston: Pearson Education.
- Houser, J. (2015). *Nursing research: Reading, using, and creating evidence* (3rd ed.). Burlington: Jones ve Bartlett Learning.
- Holroyd, K. A., ve Lazarus, R. S. (1982). Stress, coping and somatic adaptation. S. Leab Goldberger, *Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects* (s. 21-35) içinde. New York: Free Press.
- Işık, E. (2010). *Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisi temelli bir grup müdahalesinin üniversite öğrencilerinin kariyer kararı yetkinlik ve mesleki sonuç beklenti düzeylerine etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- İpçi, T. (2020). *Kariyer koçluğu uygulamalarının üniversite öğrencilerinin kariyer kararı yetkinliği ve kariyer stresi düzeylerine etkisinin incelenmesi: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- Johnson, M. K. ve Mortimer, J. T. (2002). *Career choice and development. Introduction to theories of career development and choice*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Kara, F. M., Gürbüz, B., Küçük-Kılıç, S., ve Öncü, E. (2018). Beden eğitimi öğretmeni adaylarının serbest zaman sıkılma algısı, yaşam doyumu ve sosyal bağlılık düzeylerinin incelenmesi. *Journal of Computer and Education Research*, 6(12), 342-357. <https://doi.org/10.18009/jcer.466740>.
- Kerpelman, J. L., Pittman, J. F. ve Lamke, L. K. (1997). Toward a microprocess perspective on adolescent identity development: An identity control theory approach. *Journal of Adolescent Research*, 12, 325-346. <https://doi:10.1177/0743554897123002>
- Kitzinger, J. (1994). The methodology of focus groups: the importance of interaction between research participants. *Sociology of Health and Illness*, 16(1), 103-121. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.ep11347023>
- Kitzinger, J. (1995). Qualitative research: introducing focus groups. *British Medical Journal*, 311, 299-302. <https://doi.org/10.1136/bmj.311.7000.299>

- Korkmaz, O. ve Doğanülkü, H. A. (2021). Fear of COVID-19 and career distress: Mediating role of visions about the future. *İş ve İnsan Dergisi*, 9(1), 31-44. <https://doi.org/10.18394/iid.984101>
- Krueger, R. A. (2014). *Focus groups: A practical guide for applied research*. London: Sage Publications.
- Kurt, G. (2008). Gri ilişki çözümlemesi ve ridit çözümlemesi kullanılarak üniversite öğrencilerinin çeşitli kaygılarının değerlendirilmesi. *Akademik Bakış*, 14, 1-10. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.978524>
- Larson, L. M., Toulouse, A. L., Ngumba, W. E., Fitzpatrick, L. A. ve Heppner, P. P. (1994). The development and validation of coping with career indecision. *Journal of Career Assessment*, 2, 91-110. <https://doi.org/10.1177/106907279400200201>
- Lent, R. W. ve Brown, S. D. (2013). Social cognitive model of career self-management: Toward a unifying view of adaptive career behavior across the life span. *Journal of Counseling Psychology*, 60(4), 557-568. <https://doi.org/10.1037/a0033446>
- Lent, R. W. (2004). Toward a unifying theoretical and practical perspective on well-being and psychological adjustment. *Journal of Counseling Psychology*, 51, 482-509. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.51.4.482>
- Ma, C., Ganegoda, D. B., Chen, Z. X., Jiang, X. ve Dong, C. (2020). Effects of perceived overqualification on career distress and career planning: Mediating role of career identity and moderating role of leader humility. *Human Resource Management*, 59(6)521-536. <https://doi.org/10.1002/hrm.22009>
- Magee, W. ve St-Arnaud, S. (2012). Models of the joint structure of domain-related and global distress: Implications for the reconciliation of quality of life and mental health perspectives. *Social Indicators Research*, 105, 161-185. <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9771-8>
- Maxwell, J. A. (2008). Designing a qualitative study. *The SAGE handbook of applied social research methods*, 2, 214-253. <https://dx.doi.org/10.4135/9781483348858>
- Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber (Çev. S. Turan). Ankara: Nobel Yayıncılık (Özgün çalışma, 2009).
- Miller, M. J. ve Steven S.D. (2004). Counseling for career choice implications for improving interventions and working with diverse populations. S. D. Brown ve R. W. Lent (Eds), *Career development and counseling: Putting theory and research to work. Career Development and Counseling: Putting Theory içinde* (441-466). New York: Wiley.
- Muijs, D. (2004). *Doing quantitative research in education with SPSS*. London: SAGE.
- Multon, K. D., Heppner, M. J., Gysbers, N. C., Zook, C. ve Ellis-Kalton, C. A. (2001). Client psychological distress: An important factor in career counseling. *Career Development Quarterly*, 49, 324-335. <https://doi.org/10.1002/j.21610045.2001.tb00960.x>
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal araştırma yöntemleri, nitel ve nicel yaklaşımlar* (Çev. Ö. Sedef) (2. bs.). İstanbul: Yayın Odası.
- Osipow, S. H. (1968). *Theories of career development. A comparison of the theories*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Özden, K., ve Berk, Ö. S. (2017). Kariyer stresi ölçeği'nin (KSÖ) Türkçe'ye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin sınanması. *Psikoloji Çalışmaları*, 37(1), 35-51. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iupcd/issue/32435/29768> adresinden elde edilmiştir.

- Özen, Y. (2011). Kişisel sorumluluk bağlamında kariyer seçimini etkileyen sosyal psikolojik faktörler. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, (3), 81-96. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eibd/issue/22683/242221> adresinden elde edilmiştir.
- Özkan, A. (2020). *Üniversite öğrencilerinin yılmazlık ve genel öz yeterlilik düzeylerinin kariyer stresini yordayıcılığı incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Petroff, L. L. (2008). *Stress, adult attachment, and academic success among community college students*. Lincoln: The University of Nebraska.
- Praskova, A. ve McPeake, L. (2022). Career goal discrepancy, career distress, and goal adjustment: Testing a dual moderated process model in young adults. *Journal of Career Assessment*, 30(4), 615-634. <https://doi.org/10.1177/10690727211063372>.
- Rochlen, A. B., Milburn, L. ve Hill, C. E. (2004). Examining the process and outcome of career counseling for different types of career counseling clients. *Journal of Career Development*, 30(4), 263-275. <https://doi.org/10.1023/B:J OCD.0000025115.25272.66>
- Rottinghaus, P. J., Jenkins, N. ve Jantzer, A. M. (2009). Relation of depression and affectivity to career counseling to career decision status and self-efficacy in college students. *Journal of Career Assessment*, 17, 271-285. <https://doi.org/10.1177/10690727083304>
- Saunders, D. E., Peterson, G. W., Sampson, J. P. ve Reardon, R. C. (2000). Relation of depression and dysfunctional career thinking to career indecision. *Journal of Vocational Behavior*, 56(2), 288-298. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1999.171>.
- Savickas, M. L. (1997). Career adaptability: an integrative construct for life-span, life-space theory. *The Career Development Quarterly*, 45, 247-259. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.1997.tb00469.x>
- Schneider, B. ve Stevenson, D. (1999). *The ambitious generation: America's teenagers, motivated but directionless*. New Haven: Yale University Press.
- Schwatken, S. (2014). *Incongruence and attitudes toward career counseling* (Unpublished PhD thesis). Iowa State University, Iowa. <https://dr.lib.iastate.edu/entities/publication/c719ba58-c63e-4830-9b48-726650799c09> adresinden elde edilmiştir. <https://doi.org/10.31274/etd-180810-390>.
- Seale, C. (1999). *Quality in qualitative research*. *Qualitative Inquiry*, 5(4), 465-478. <https://doi.org/10.1177/107780049900500402>
- Skorikov, V. B. (2007). *Adolescent career development and adjustment*. V. B. Skorikov ve W. Patton (Ed.), Career development in childhood and adolescence (s. 237-254) içinde. The Netherlands: Sense Publishers.
- Stewart, D. W. ve Shamdasani, P. N. (1990). *Focus Groups: Theory and Practice*. Newbury Park, CA: SAGE.
- Super, D. E. (1980). A life-span, life-space approach to career development. *Journal of Vocational Behavior*, 16(3), 282-298. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(80\)90056-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(80)90056-1).
- Super, D. E., Savickas, M. L. ve Super, C. M. (1996). The life-span, life-space approach to careers. *Career Choice and Development*, 3, 121-178. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(80\)90056-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(80)90056-1)
- Sürücü, M. (2011). *Mesleki seçim hedeflerinin kariyer engelleri ve sosyal bilişsel değişkenler tarafından yordanmasına ilişkin bir model sınaması* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Şahin, İ. (2011). Öğretmen adaylarının öğretmen istihdamı ve mesleki geleceklerine ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(3), 1167-1184. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/118762/> adresinden elde edilmiştir.
- Şensoy, G. ve Siyez, D. M. (2019). The career distress scale: structure, concurrent and discriminant validity, and internal reliability in a Turkish sample. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 19(2), 203-216. doi:10.1007/s10775-018-9376-3.
- Tokol, H., Yılmaz, M. G., Nalbantoğlu, B., Bolatbaş, B. K., Melek, E., Özel, F. ve Topuzoğlu, A. (2019). Marmara üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinde stres ve kişilik özelliklerinin incelenmesi üzerine kesitsel bir çalışma. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 4(3), 322-330. <https://doi.org/10.35232/estudamhsd.561156>.
- Ulaş, Ö. ve Özdemir, S. (2018). Üniversite son sınıf öğrencilerinde algılanan kariyer engellerinin yordayıcıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(3), 672-688. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2017033806>.
- Vondracek, F. W. (1998). Career development: A lifespan perspective (Introduction to the special section). *International Journal of Behavioral Development*, 22(1), 1-6. <https://doi.org/10.1080/016502598384487>
- Whittemore, R., Chase, S. K. ve Mandle, C. L. (2001). Validity in qualitative research. *Qualitative Health Research*, 11(4), 522-537. <https://doi.org/10.1177/104973201129119299>.
- Williamson, E. G. (1939). Training and Selection of School Counselors. *Journal of Counseling and Development*, 18(1), 7-12. <https://doi.org/10.1002/j.2164-5892.1939.tb02568.x>
- Yemenici, A. D., Bozkurt, Ö. ve Özkara, M. (2020). Genç nesilde başarı odaklı motivasyon ve öz saygının kariyer stresi ile ilişkisi. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 4(1), 56-66. Erişim adresi: <https://ijtebs.org/index.php/ijtebs/article/view/480> adresinden elde edilmiştir.
- Yılmaz, A. (2019). Öğretmen adaylarının kariyer streslerinin karma araştırma yaklaşımı ile incelenmesi. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 93-105. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsbd/issue/44025/543152> adresinden elde edilmiştir.
- Yu, Y.E. ve Yong, Y.A. (2013). A study on the difference among college students' department satisfaction and career maturity and influence on career stress. *Journal of Dijital Convergence*, 11(12), 557-568. <https://doi.org/10.14400/JDPM.2013.11.12.557>

Extended Abstract

Purpose

This study aimed to determine the distresses university 3rd year and 4th year students who face during their career development and the stress-inducing factors and students' experiences about these.

Design and Methodology

In order to examine in-depth the career distresses of university 3rd and 4th year students and the stress-inducing factors and to determine the experiences of the participants regarding these, the study employed the phenomenological design, one of the qualitative research methods. Selected using the convenience sampling method, the study participants consisted of 37 3rd year and 4th year students majoring in various fields, 19 females and 18 males. The reason why the convenience sampling method was used in the study was to determine easily accessible and applicable participants. The participants were contacted through various social networks and informed about the study details, and the study group was formed from volunteer participants in this direction. In the study, developed by the researcher, a semi-structured interview form consisting of questions to determine university students' career distresses experienced in their career development was used as the data collection tool. To ensure the reliability of the questions in the semi-structured interview form and whether they were clear and understandable, the opinions of three experts from the field of Psychological Counseling and Guidance were asked and the interview form was finalized accordingly. The study data were collected through focus group interview. At this point, a pilot interview was conducted with three participants in order to determine whether the questions were clear and understandable and whether there were any audio or visual problems. Then, necessary permissions were obtained from the participants for the video and audio recording, and the purpose and how the obtained recordings would be used and how they would be saved and stored by the researcher were explained to the participants. Interviews were held online and took approximately 60-90 minutes. After the interviews, the data from the video recordings were deciphered and saved by the researcher. Then, the data were analyzed using thematic analysis and the findings were reported.

Findings

The career problems were gathered under three themes in the present study conducted to determine the distresses experienced by university students in their career development and the stress-inducing factors. These themes were determined as sectoral/professional factors, anxiety about the future, and discovering barriers in career. The theme of sectoral/professional factors consisted of these sub-themes, namely the professional returns, professional competence and sectoral/professional indecision. The theme of anxiety about the future, on the other hand, included the sub-theme of anxieties about the system. Finally, the theme of discovering barriers in career was made up of five sub-themes, namely family barriers, environmental barriers, economic barriers, personal barriers and barriers about the major/field.

Under the theme of sectoral/professional factors, the participants talked about various distresses related to the professions they plan to have in the future and the work areas. According to the feedback received from the participants in the focus group interview, the stress-inducing factors were determined as the difficulties in certain professions, the problems that the work areas have in themselves, how much they consider themselves competent while they will be performing their profession after graduation, and the indecision about which sector they will work in after university. At this stage, the participants stated that the indecision about whether they should work in the private or public sector after graduation created stress for them.

Under the theme of anxiety about the future, on the other hand, the participants talked about the anxiety of not being able to have a job after graduation, certain concerns about the KPSS exam (e.g., minimum passing score, quota, interview), and the anxiety about the uncertainty regarding the future.

Finally, the theme of discovering barriers in career consisted of the sub-themes of family barriers, environmental barriers, economic barriers, personal barriers, and barriers about the major/field family. The

participants stated that the inconsistency and contradiction between the expectations of the families and their own preferences, the direction and imposition of their families in line with their own wishes were the factors that cause stress and distress in their career development. In addition, it was revealed that the effect of social media and the perception towards certain professional groups, the friend factor and other environmental conditions (negative effects and direction of those who are already performing the profession) cause career distress. The participants expressed that university students need to take various trainings and courses in order to stand out in many subjects in the sector and business life and to leave their competitors behind after graduation, and that they have problems economically regarding this and explained that this is a source of stress and distress for them. On the other hand, they emphasized that if they cannot have a job after graduation, they will experience economic difficulties and this problem may continue even if they get a job. Another sub-theme of discovering barriers in career consisted of personal factors. Under this sub-theme, individual characteristics, habits and experiences drew attention. Certain personal characteristics such as university students' personality traits, experiences and habits also appeared as situations that cause distress/stress in their career development. Furthermore, on this issue, some participants stated that their habits and experiences negatively affect their career development and that these habits and experiences come across as stress factors, and that their personality traits can cause problems at certain points in their careers. Under the sub-theme of barriers about the major/field, university students talked about the difficulties of the department they were in, certain problems with their instructors, and various difficulties related to the major/field.

Research Limitations

The study is limited to university 3rd and 4th year participants studying in various departments.

Implications (Theoretical, Practical, and Social)

The study was carried out with 3rd year and 4th year university students. The study aimed to examine and determine the stress-inducing factors and distresses experienced by university students in their career development. According to the findings, the career distresses of university students consisted of three themes. These themes were determined as sectoral/professional factors, anxiety about the future, and discovering barriers in career. In this context, based on the findings of the present study, several recommendations can be made for future studies. Including 1st year and 2nd year university students into the sample in future studies may contribute to the literature in terms of determining the distresses experienced by students who have just started their university education and entered an adaptation process in their career development. In addition, quantitative and qualitative methods can be used together to address university students' career distresses for a richer perspective. Apart from these implications, in future studies, examining the distresses experienced by university students in their career development together with different variables may be more effective and functional.

Originality/Value

The present study is considered important and remarkable since it is one of the few studies carried out to determine the career distresses that university students experience in their career development and the stress-inducing factors. Also, it is noteworthy that the studies on career distress/stress have been mostly carried out using quantitative methods. The fact that this study was conducted using a qualitative method makes the study unique in this aspect and it is believed that it will contribute to the literature in this regard. Furthermore, considering that the participants of the study were 3rd year and 4th year university students and that are in a transitional period since they will be finishing their university education and step into business life, determining the career distresses of individuals in this period is another unique aspect of the study.

Araştırmacı Katkısı: Oylum ÖZGÜL (%100).

The Phenomenon of Dark Leadership A Conceptual Evaluation ¹

Umut DAĞISTAN ²

Submitted by: 06.06.2023

Accepted by: 13.09.2023

Article Type: Review

Abstract

The concept of leadership has become a concept that attracts more and more attention with each passing day. Leadership is one of the most researched subjects in organizational literature, management discipline and many other fields. It is recognized that leadership is crucial for key organizational issues such as performance, as well as many other individual, group, and organizational indicators. The concept of leadership always includes a mystical meaning. It is thought that leaders are very different people from other people and have different characteristics. Because of this, it is believed that they are more competent and impressive than other people. However, many studies have shown that leaders do not consist of only positive, ideal characteristics. They even have some dysfunctional dark sides. Because of these aspects, they sometimes experience difficulties in bringing themselves and their organizations to success. The phenomenon of dark leadership has been tried to be expressed with many concepts in the literature. However, in essence, dark leaders are leaders who are characterized by the pursuit of power, success, and control, and are able to deftly use tools of psychological manipulation and control over others. This study was conducted with the motivation to better understand this phenomenon.

Keywords: Leadership, Dark Leader, Management, Success

Citation: Dağıstan, U. (2023). The phenomenon of dark leadership a conceptual evaluation. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1071-1090.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Akdeniz University, Vocational School of Social Sciences, Department of Management and Organization, udagistan@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2544-8384

Karanlık Liderlik Olgusu Kavramsal Bir Değerlendirme

Umut DAĞISTAN³

Başvuru Tarihi: 06.06.2023

Kabul Tarihi: 13.09.2023

Makale Türü: Derleme

Öz

Liderlik kavramı her geçen gün daha fazla ilgi gören bir kavram haline gelmiştir. Liderlik, örgütsel literatürde, yönetim disiplininde ve diğer birçok alanda en çok araştırılan konuların başında yer almaktadır. Liderliğin, performans gibi temel örgütsel konular ve diğer birçok bireysel, grup ve örgütsel göstergeler için çok önemli olduğu kabul edilmektedir. En başından itibaren liderlik olgusu mistik anlamlar içeren bir kavram olmuştur. Liderlerin diğer insanlardan çok farklı kişiler olduğu ve farklı özelliklere sahip oldukları düşünülmektedir. Bu nedenle diğer insanlardan daha yetkin ve etkileyici olduklarına inanılır. Ancak birçok çalışma, liderlerin yalnızca olumlu, ideal özelliklerden oluşmadığını göstermiştir. Hatta liderlerin bazı işlevsiz karanlık tarafları bile olduğu ortaya konmuştur. Bu yönleri nedeniyle bazen kendilerini ve örgütlerini başarıya ulaştırmada güçlükler yaşarlar. Karanlık liderlik olgusu literatürde birçok kavramla ifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak özünde, karanlık liderler, güç, başarı ve kontrol peşinde koşma ile karakterize edilen ve psikolojik manipülasyon araçlarını ustaca kullanabilen ve başkaları üzerinde kontrol sağlayabilen liderlerdir. Bu çalışma, bu olgunun daha iyi anlaşılması motivasyonu yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Karanlık Lider, Yönetim, Başarı

³ Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, udagistan@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2544-8384

Introduction

The concept of leadership has become a concept that attracts more attention with each passing day. One of the most important reasons for this is due to the fact that the concept plays important roles in all kinds of group life, from small to large. There is a great interest in leadership theory and practice in all areas (Hogan and Kaiser, 2005). Leadership books fill the front shelves of libraries and the bestseller sections of bookstores. The function of the leader always comes first at the point of whether an organizational structure will be successful or not.

The words leader and leadership are used in many different ways in our daily lives. The concept takes on different meanings depending on its context (Day, 2000; Osborn et al., 2002). It can be argued that the concept of leadership is a concept as old as the history of civilization. Because people who understand that acting together brings advantages for survival have formed groups and cooperated. For this reason, some people have come to the forefront who influence these groups, organize them, and enable them to act in line with their goals. Other members of the group followed them. The people who stand out in this interaction process are called leaders.

In many contexts, leadership is spoken of as a model of influence based on innovative ideas and creative achievements. When the concept is used in this context, its leading meaning comes to the fore. It is used to describe the dominant figure in an artistic and social movement or the innovator of a professional practice. Here, the concept is used in the sense of being a pioneer. For example, Albert Einstein was a leader in the development of modern physics, Paul Cézanne was a leader in the evolution of 20th century painting, or Martin Luther King Jr. was a leader in civil rights (Morill, 2010, p. 5). However, when leadership is mentioned today, leadership in organizations and institutions, which is more of a collective phenomenon and more direct and inclusive, comes to mind. In leadership terminology, this usage describes a figure of power and authority (French and Raven, 1959).

The negative reflections of dark leadership practices on the members of the organization is a phenomenon that should not be ignored. The compulsive and negative behaviors of the leaders while coordinating, managing the employees and trying to achieve the organizational goals should be examined. This type of leadership behavior causes psychological and physical harm to the followers. For this reason, the correct understanding of these dark sides of leaders is extremely important for the well-being of the organization and its employees (Aasland et al., 2010; Stelmokienė and Vadvilavičius, 2022). Detecting, knowing and recognizing negative leader behaviors is an important step in minimizing the psychological and physiological effects on employees. Giving more importance to this issue in the management literature will be valuable in terms of raising awareness. The main motivation of this study is to contribute to the literature by making this phenomenon more visible. For this purpose, first of all, the phenomenon of leadership is discussed as a concept, and the definitions of leadership by the researchers contributing to the literature are explained. Then, the phenomenon of the dark side as a personality trait was emphasized. Personality traits inclined to the dark side have been described. Then the topic of why the leaders have moved to the dark side has been discussed.

Leadership as a Concept

Leadership is one of the most researched subjects in management discipline and many other fields. It is accepted that the phenomenon of leadership is decisive in many contexts when it comes to organizations. It is an important concept not only for performance, but also for different areas in the functioning of the organization. (Howell and Avolio, 1993). For example, Plato revealed that there is a difference between leadership and practice at the abstract level. Doing something and knowing how to do it are two different things. When it comes to modern times, the phenomenon of influence and domination has come to the fore. (Nienaber, 2010).

When the concept of leadership is considered, different definitions are encountered in the literature. An interesting feature of leadership studies is that the concept is less understandable compared to its popularity (Burns, 1978). The phenomenon of leadership in its broadest sense can be defined as influencing others to do a job and mobilizing a collective will to achieve the goals of the group to which it belongs. Concept was mostly expressed as the personal characteristics of a person in the 19th century, but later it began to be accepted as the art of influencing people (Rost, 1993, pp. 38-42). Leadership is a key concept for the field of organizational behavior. Not only researchers, but also practitioners are aware of this. It is extremely important in terms of individual and organizational interaction. Here the ability of the leadership to provide joint action emerges. A good leader is not only a source of inspiration for those who follow him, but also a person who meets all kinds of needs (Bhardwaj, 2012, p. 47). The leader is also an important actor in the decision-making process. Traditionally, it is thought that this process takes place from the top down through directives, but recently researchers have tended to describe it as a multi-faceted process. Therefore, just as leaders influence their followers, followers can influence leaders.

Table 1.
Definitions of Leadership

Hemphill and Coons, 1957	Leadership is to guide those who follow in the direction of goals.
Stogdill, 1950	Leadership is the ability to influence your own organization in order to achieve goals.
Fiedler, 1967	The leader is the person in the group with delegated duties, control or coordination in activities related to the Mission of the group
House, 1971	Leadership is the ability to motivate members of an organization in line with goals..
Daviss, 1977	Leadership is an enthusiastic persuasion activity towards goals.
Richards and Engle, 1986	Leadership is the act of achieving goals by creating vision and value.
Zaleznik, 1981	Leadership is the power to influence the actions and thoughts of others.
Schein, 1992	Leadership is the ability to step outside the known patterns for change.
Fry, 2003	Leadership is about putting forward strategies that provide opportunities and inspiration for the development of those who follow him.
Hogan and Kaiser, 2005	Leadership is the ability to build the right team for competition and direct them to the goal
Winston and Patterson, 2006	Leadership is the art of creating emotional and physical effort for organizational goals.

As can be understood from the table, the phenomenon of leadership has been described in different ways by different authors. These definitions, of course, vary according to the authors' own interests. Therefore, when we look at the organizational literature, there are different definitions related to leadership. These definitions reveal different aspects of the concept. While some emphasize the interaction aspect and character traits, others care about behavior and motivation.

Today, there is still a mystical air on the phenomenon of leadership. It is believed that leaders are very different people from other people, they have different characteristics. Because of this, it is believed that they are more competent and impressive than other people. In many studies, the concept of leadership has been tried to be explained around a number of virtues and ideals. In the literature, approaches focusing on positive leader behaviors and characteristics such as transformative leadership, interactionist leadership (Bass, 1985; 1993; 1997), ethical leadership (Brown et al., 2005) and authentic leadership (Walumbwa et al., 2008) have gained interest. The literature is extremely generous in this regard. However, many studies have shown that leaders are not just made up of positive, ideal characteristics (Tepper, 2007; Schyns and Schilling, 2013). They even have some dysfunctional dark sides. Due to these aspects, they experience difficulties in leading themselves and their organizations to success from time to time. However, despite the studies conducted in this field, the dark phenomenon of leadership, consisting of leadership behaviors that harm followers and organizations, still retains its mystery (Krasikova et al., 2013).

The Dark Side as a Personality Trait

Why do some people go astray when they reach the top? What psychological forces influence managers when they reach a powerful position? This is a question that is not easy to answer. To address these, it is necessary to deepen the understanding of the psychodynamics of leadership and the ups and downs of power. A number of clinical insights from dynamic psychiatry and psychoanalysis have the potential to be useful at this point. Kets de Vries (1989) has put forward important theses on this subject.

- Leadership is necessarily an isolating position. Because moving to a senior position in an organization requires struggle and effort. This situation increases their need for dependence on support and security.
- From the point of view of employees, leaders have a mystical power and they cannot be defeated. Consciously or unconsciously, such thoughts were born about them.
- The phenomenon of success can become a burden for leaders after some point. This situation strengthens the possibilities of making mistakes.

Loneliness and the obligation to succeed are important phenomena that can affect the leaders who lead their organizations. These phenomena can give rise to certain behavioral patterns. Ashforth (1994) has shown that leaders can engage in certain behaviors that can be interpreted as 'dark', which can lead to tyranny by underestimating those who follow them and not getting ideas from those around them. Often people oscillate between two thoughts. In one, leaders are unreliable and two-faced. In the other, leadership is believed to be necessary. Schilling (2009) claimed that leaders who exhibit behaviors that can be described as 'dark' often orient themselves towards personal goals rather than organizational goals. Examples of negative leadership occur in a wide variety of ways. Restrictive, unsuccessful, exploiting the other side, unfair, avoiding the responsibilities that rise up to them, leaders are negative leaders. Personality traits are extremely important in order to understand the phenomenon of leadership. There is a strong possibility that some disruptions in the decision-making process in organizations, especially, are caused by the personality traits of the leader, and this is related to the dark side of the leader (Hogan and Hogan, 2001). The fact that the leader has a long-standing personality problem may cause this (Goldman, 2006). It is noticeable that the studies that emphasize the dark side of the leader especially use concepts such as narcissism, machiavellianism and psychopathy (Clarke et al., 2015; Lamkin et al., 2017; Stelmokienė and Vadvilavičius, 2022).

From the point of view of McIntosh and Rima (1997), there are five types of examples of dark leadership.

- 1) The narcissistic leader
- 2) The compulsive leader
- 3) The paranoid leader
- 4) The co-dependent leader
- 5) The passive-aggressive leader

Of these five types, according to McIntosh and Rima (1997), narcissism is the most commonly researched type of dark leadership, however, the authors have suggested that all types of dark leadership have the potential to cause organizational turmoil.

Narcissistic leaders. The “narcissism” known as the personality structuring of our time comes from Narcissus, who saw his reflection in the water in Greek mythology and fell in love with this reflection, that is, himself, and consumed his life by following his love (himself) in pursuit of this love that he could not reach for a lifetime. People with narcissistic personality disorder are people who overestimate themselves physically and spiritually, consider themselves superior, constantly expect appreciation, attention and approval; they believe that they will immediately receive special attention wherever they go, that they deserve a superior place. The most beautiful, the most handsome, the most successful, the most brilliant person is himself or will be himself (Kohut, 1977). Narcissists care extremely about gaining the respect of others, they try very hard for it, but this strong desire is indicative of the need to compensate for repressed feelings of inferiority (Judge et al., 2006). Their self-esteem is very fragile. By seeing themselves as bigger than they are, they undermine their relationships with others. This condition also dulls their empathy abilities (Kohut, 1977). According to King (2007), it becomes very difficult to be successful in organizations with a narcissistic leader, especially during periods of crisis.

Compulsive leaders. Obsessive-Compulsive Disorder is a disorder consisting of obsessions or compulsions, or often both. Obsessions are uncontrollable repetitive ideas, thoughts, impulses and images that cause anxiety in most people, are unwanted and disturbing. They are persistent, compulsive, alien to the self, thoughts, impulses, words or images that come to the individual's consciousness unintentionally and are interpreted inappropriately (Yılmaz, 2018). A compulsive leader wants to maintain absolute power. Compulsive leaders sometimes excel at those aspects of management that focus on attention to details. But besides, it is seriously difficult to work under such leaders because of their obsession with detail and their excessive control (De Vries, 1994).

Paranoid leaders. Paranoia is the content of thinking that one will be persecuted by someone else. Individuals with this mindset may fear that they will be attacked, humiliated, deceived (Atmaca, 2016). The paranoia of the leader seriously endangers the freedom of the organization. A paranoid leader is not comfortable unless he controls everything. He constantly worries about what is happening in front of his eyes, suspects that things are going wrong or, worse, that someone is making secret plans. For this reason, they may exhibit hostile behavior towards their surroundings (Lipman-Blumen, 2006).

Co-dependent leaders. Such people basically have a border problem. Since they cannot distinguish where their own boundaries end and others' begin, they may exhibit extremely invasive behaviors. This situation can be very disturbing for those around. (Cook and Goff, 2002). Co-dependent leaders can be very successful at achieving goals, but they can never use their full potential. Because a significant part of their attention and energy goes to dealing with the shortcomings of employees, supporting them or compensating for them. As a result, they create business and team problems (McIntosh and Rima, 1997).

Passive aggressive leaders. People who exhibit passive-aggressive behavior cannot express themselves safely, they either hide their feelings, thoughts, wishes and needs or prefer to express them indirectly, by innuendo (Epstein, 1980). Such leaders have variable and sudden exits. Although he seems to accept the requests sent to him, he may not take them seriously in his inner world, he may not finish them on time, he may make conscious mistakes. These types of leaders have difficulty establishing empathy (McIntosh and Rima, 1997).

Tourish (2013) says that leaders, just like other people, do not always behave wisely. However, leaders differ from other people on one issue. It is the fact that they have tremendous power under certain conditions. In a sense, power can be defined as the ability to influence other people. Controlling the resources, the reward and punishment mechanism is what allows the phenomenon of power to emerge. The power obtained may not always be used in a positive way. But besides, for many people, the leader's use of force is a phenomenon that is considered normal.

Tourish (2013, pp. 15-16) says that in order to reveal the dark side of a leader and pull him in a positive direction, certain questions must be answered boldly.

- What do leaders really want from those who follow them? Is it pure obedience, or sound criticism, or something else that has not yet been named?
- What do those who follow the leader really want from him? Could a monetary reward be a sufficient answer? Or is it an autonomous space they want? Doesn't this desire conflict with the structure of modern organizations?
- Can another definition be put next to the definition of authentic leadership, namely, authentic followers? Can followers reveal their true selves in modern organizations? Do existing power structures and relationship patterns really allow this? Is there such an opportunity?
- The phenomenon of direct participation can become problematic as organizations grow. Smaller groups are given more authority to act on behalf of the organization, which reduces the opportunity for direct participation. What exactly is the position of hierarchy in organizational life?
- How innocent are followers in casual obedience? Individuals are reluctant to oppose authority, even when there is no strong resistance against them. Power, fame and money easily impress people and moreover frighten them. It is a very common phenomenon to take a passive position in the face of power rather than oppose it.

In fact, the phenomenon of dark leadership is a situation that can occur in all kinds of hierarchical relationships. In some cases, leaders do not hesitate to manipulate their followers for their own benefit. Followers also give up their real needs for those of the leader (Tourish, 2013, p.17). When McIntosh and Rima (1997) were working on the personality traits of the dark leader, they claimed that he suffered more or less, temporarily or permanently from the dark side. The dark side is the force behind the leader's desire to succeed. Many leaders are not aware of the personality disorders that govern them. Although success sometimes comes from the insistence of this dark side, sometimes it can be a painful process for everyone. When leaders recognize and learn about their own dark sides, they can prevent possible negativity (McIntosh and Rima, 1997, pp. 14-15).

Many of the academic studies conducted on the personality traits of dark leaders highlight psychopathic, narcissistic and machiavellian traits (Kennedy et al., 2021). So much so that individuals with these personality traits come to the fore more actively, especially during periods of uncertainty that many people fear (Guillén et al., 2022). According to Babiak and Hare (2007), dark leaders are leaders who are characterized by the search for power, success and control, who are able to skillfully use psychological manipulation and control tools over

others. The behaviors these leaders display include lying, manipulating other people for their own gain, blaming and abusing others, and making high-risk business decisions. As a result, it has been seen that the behavior of leaders in this character at work reduces the efficiency of organizations and has negative effects on other employees (Mackey et al., 2019).

Lammers, et al., (2010) their study is important in that it reveals the relationship between the power and the dark side. It has been shown how the moral contradictions of leaders increase as they gain power. The study argues that leaders use moral values to justify their own behavior and therefore feel less responsible and have more power. The study also examined the strategies that leaders use to manage moral contradictions. These strategies include defending oneself by using the moral values of others, blaming others for responsibility, denying moral contradictions, and redefining moral values.

What Is the Dark Side of Leadership

It can be said that the focus on the dark side of leadership in the management discipline began in the last two decades of the twentieth century. In the past, there has been admiration for leaders who exhibit certain characteristics that can be described as the dark side. The charisma of these leaders and their ability to get a job done have mostly been met with appreciation (Itzkovich et al., 2020). It is necessary to emphasize that leaders can exhibit both supportive and destructive behaviour (Kaluza et al., 2020). But despite all this, dark leaders were also known to put their subordinates in difficult situations from time to time, to be coercive. However, this information would not be used against the dark leaders. There has always been a mostly distant attitude towards the dark sides of these people (Lipman-Blumen, 2006). Of course, there are a number of reasons for this. First of all, a perception that is mostly caused by leadership studies is important. According to this perception, leaders have more positive and useful characteristics, and organizations can achieve success thanks to their leaders. Success, charisma and revolutionary qualities have always been attributed to leaders.

According to Kellerman (2004), it is possible to encounter a leader who exhibits bad and unethical behavior not only in the business world, but everywhere. However, this concept of bad leadership has only just begun to be studied. Since the beginning of the twenty-first century, there has been a focus on this phenomenon and it has come to be thought that the much-praised leadership position is perhaps not such a resourceful and moral position. When it comes to a leader, it may not be right to think that he will necessarily behave correctly and ethically. This leader may have dark characteristics. The idea that leaders are of good character may be an illusion (Herbst 2014).

Scientists use different terminologies when describing the dark sides of leaders. They use the term toxic and destructive when naming dark leadership (Uslu, 2021). Destructive leadership is really difficult to define, perhaps the best approach is that this type of leadership can only be understood when seen (Padilla et al. 2007). However, all of these definitions are used to express harmful and negative leadership behavior. Such leaders harm not only their followers, but also their organizations. Scholars identify the dark side of leadership as toxic (Lipman-Blumen, 2006), destructive (Padilla et al. 2007; Krasikova et al., 2013), tyrannical (Ashforth 1994) and dysfunctional (Goldman, 2006).

The behavior and rhetoric displayed by the leader towards his subordinates affect them. This interaction of the leader can arouse positive emotions on subordinates, as well as negative emotions. These undesirable behaviors of the leader, which cause the exclusion of subordinates from the organization, are expressed as dark leadership. Therefore, dark leadership is defined as the dark side or non-functional part of the personality traits that the leader has. Because leaders are human beings, they cannot always make rational decisions and act within the framework of logic. However, the decision taken by a leader affects the entire structure of the organization, unlike other employees. Leaders may not always act in the best interests of the organization when making decisions, sometimes they may think in their own interests. Despite all kinds of objections from

subordinates, they can make decisions that endanger the future of organizations and even be destructive for the organization and insist on implementation. Ashforth (1994) revealed that in the interaction between the leader and his followers, the negative attitudes of the leader have harmful consequences. Leaders who exhibit negative attitudes have consequences such as disappointment, stress, unhappiness, cooling down from work, lack of self-confidence on their followers.

There is an interesting relationship between power and leadership. It is thought that the phenomenon of power is an element that derails the leader and negatively affects him. However, power is extremely important for the leader, as long as the leader holds power, he can have a say in the use of valuable resources. However, while typically leaders have more power than their subordinates, not all leaders will have the same amount of power at their disposal. Inevitably, some leaders will command more power than others. The most well-known framework related to the leader's power sources is legitimate power, reward power, coercive power, expert power, and referent power (French and Raven, 1959). All these sources of power exist because the followers believe in the position and legitimate authority of the leader. In short, these are powers derived from position and individual.

Numerous recent studies have supported the idea that high-powered individuals may feel less constrained than low-powered individuals. For this reason, it has been observed that high-powered individuals engage in more goal-oriented behaviors and act in more variable ways. It has also been determined that people with high power have more confidence in themselves and take more risks (Galinsky et al., 2003). The power-approach theory (Keltner et al., 2003) suggests that power deflects attention away from situational cues and toward internal states, goals, attitudes, and beliefs, which in turn, would lead to high power individuals' actions being guided by their internal preferences. It can create a dangerous combination when leaders who are pursuing individual success encounter communities of people who are looking for heroes. This situation can bring a certain type of leadership approach to the fore. According to this point of view, the more the leader's hunger for power, the more damage he will cause around him (McClelland, 1970).

Conger (1990), who has done one of the pioneering studies on dark leadership, has also drawn attention to the deep emptiness that a dominant leader can leave behind himself. Leaders like to be the center of attention, because they want all the attention, they fill every space themselves, so when their places are empty, they leave, leaving a big gap behind. When it comes to a charismatic leader, his authority can be extremely centralized. This is an element that weakens the authority structures that should be shared in an average organization. A destructive leader with a strong ego is so willing to fill every gap that he leaves no one behind who can take the initiative. Since the leader has a high power to influence, his followers also become unable to see situations that he cannot see. These characteristics of the leader, such as charisma, strength and communication ability, which are vital in some circumstances, constitute his dark side in some cases. Conger (1990) says that the leader does not do this consciously. Ashforth (1994), on the other hand, talks about the conscious use of power and authority. Although the leader uses management methods such as imposing his own thoughts and ideas by force, oppressing his subordinates, not giving them initiative to manage the so-called organization well, what he is actually doing is imposing his own dark sides on his followers.

At this point, it is necessary to open a separate parenthesis on the relationship between the dark leader and his followers. There is a complex relationship between dark leaders and their followers that includes organizational and individual conditions. The dark leader may exhibit inappropriate and unethical behavior, and if followers follow him behind these behaviors, then it can be said that they also knowingly or unknowingly contribute to this form of management. It can be argued that the dark aspects of the leadership then somehow involved their followers as well. The dark side has a certain charm. Dark aspects can affect leaders as well as affect their followers (Clements and Washbush 1999). This situation reveals the complex relationship between leader and followers. Members of the organization can also manipulate to influence the leader. It should be noted,

therefore, that destructive organizational outcomes are not only the responsibility of toxic leadership but also that of susceptible followers (Padilla et al. 2007). But followers, just like most leaders, may not be aware of these dark aspects. According to some researchers, the phenomenon of destructive leadership is not only caused by the personal characteristics and ambitions of the leader. In addition, followers and the general context also have an important role (Padilla et al. 2007).

In order for a certain behavior pattern to qualify as dark leadership, it is important that the behaviors are continuous, not short-term or once manifested. When evaluating dark leadership behavior, situations such as a person's environment and circumstances, demographic characteristics, personal characteristics, marital status play an active role (Tepper, 2000).

Why Leaders Derail to the Dark Side

Rapid developments in the globalizing world have created great expectations and difficulties for organizations and leaders. In such an environment, it is getting more and more difficult for organizations to survive and fight with competitors. Therefore, the job of leaders is also becoming more difficult. The main topic of popular books on leadership or more serious academic books or articles is success-oriented. The entire collection in this field is based on success-oriented one way or another. In the last instance, the main criterion in leadership action is whether the leader succeeds in making his followers successful. This situation creates a kind of tension to achieve success (Kets de Vries, 1989). Over time, people's perception of the concept of success has also changed. From the days when success was seen as a process, it has now passed to a stage where success is evaluated as a result. The path taken, the effort given for this is not important, it is important whether the result is achieved or not (McIntosh and Rima, 1997, p. 20). This result-oriented approach leads to stress in leaders and increases their error rates. The leader's motivations for success or the desire to maintain his current status can push him to the dark side. Since it is always hoped that leaders will lead employees and the organization to success, their personality traits should also be in a way that meets these expectations and should be accepted in the organization. The idea that being result-oriented legitimizes the means is a problematic approach.

The dark leader can use the basic needs of his followers as leverage in order to motivate his followers towards their own goals. Individuals who are vulnerable in the organization due to their security, belonging needs and low self-esteem prefer to follow the dark leader instead of confronting him. Members of the organization may find no other way but to follow the leader. After all, there is a leader in front of them who uses his power and authority, albeit in a bad way (Clements and Washbush 1999). A leader who already has dark aspects in his personality traits is able to squeeze his followers and demand unethical behavior from them due to the pressure of success. When the demands of such leaders are not met, devastating results can occur. Leaders whose dark features predominate are also quick to take revenge (Syed et al., 2022).

In the literature, there are studies showing parallelism between some personality traits that can be defined as personality disorders and leader behaviors in the workplace. Hogan and Hogan's (2001) study is interesting in this aspect. They identified 11 leadership tendencies that are compatible with the personality disorders specified in the DSM-IV published by the American Psychiatric Association. . They have classified the managers who fall into this category. These are; excitable, skeptical, cautious, reserved, leisurely, arrogant, mischievous, colorful, imaginative, diligent, dutiful.

Excitable. Individuals who fall into this category are afraid of being disappointed. They think that negative things will happen. They expect to be rejected, ignored, criticized, or treated unfairly. As a result, they are alert to signs that others are or will treat them badly. When they think they are being mistreated, they may exhibit emotional reactions that may include shouting. Because they are so alert for signs of mistreatment, they find them everywhere, even when others can't see it. What makes these people the most noticeable is their emotional outbursts. In short, these types of people change jobs often and build unsuccessful relationships because they get frustrated very easily. Their first reaction in such a situation is to walk away.

Skeptical. Conspiracy theories are extremely important for people with this character. Being wronged and betrayed and being deceived is a reality that they may encounter at any time. As a result, they constantly carry the suspicion that they will be mistreated, and when they think this is happening, they respond openly and directly. Sometimes the response they give may even include physical violence, sometimes they seek their rights on the basis of law. They constantly think that they will be betrayed by their relatives.

Cautious. Being criticized and blamed for people of this character is a great destruction. They are very afraid of others revealing their mistakes. Because of these fears, they are constantly on the alert. Any criticism is a blow to them. Because they are sensitive to possible criticism, they see dangers and threats everywhere, even if others cannot see them. They do not allow their subordinates to use initiative. People with this type of character are generally disliked because they are indecisive and cautious. This situation can be challenging for those around them. They are meticulous and careful. They avoid taking steps without being sure. They resist change.

Reserved. Persons with high scores on this dimension seem self-absorbed, self-focused, indifferent to the feelings or opinions of others. They are especially indifferent to their employees. They seem indifferent to rejection and criticism. They have a tough personality. This situation can sometimes be an advantage. They can stand up straight in turbulent times. However, it is not easy to work under such people because they ignore the needs, moods or feelings of others.

Leisurely. For people of this character, everything they do is right. They behave as they please. They are confident in their own abilities. However, they are cynical about other people's abilities. These types of people are sensitive to disrespect. They immediately become defensive in the face of abuse. They usually have good social skills. When they think they have been deceived, they may immediately attempt to retaliate.

Arrogant. It is extremely important for people of this character to be liked and appreciated. They want to be pampered all the time. They like authority, position and excessive self-respect. They want to be successful in everything they do. When their needs and expectations come to naught, they quickly get angry. According to clinical psychologists, the main reason for this anger is the underlying feeling of insecurity. They do not accept failure and error. When things go well, it's because of them, and when things go bad, it's always others who are to blame.

Mischievous. People with this type of character expect love and attention from others. So they are demanding. They want to use other people's resources. They can use others easily. They are reckless about meeting expectations. They are overconfident and no one knows what they will do when. Some of their best aspects are that they are attractive, funny, interesting, bold and a little seductive. Their bad characteristics are that they are impulsive, reckless, valueless, unscrupulous and compulsive. However, these people can handle stressful and heavy tasks with great self-confidence. Because they get bored easily, they like risky jobs.

Colorful. Persons with high scores on this dimension believe that others will find them interesting, engaging, and worth paying attention to. They are successful in attracting attention to themselves, collecting all the attention. The most distinctive thing about these people is that they are immediately noticeable. They perform extremely well in public settings. It is extremely fun to watch such people, but they also have such an unpredictable personality. They're not necessarily extroverts, they're just good at drawing attention to themselves. As they act spontaneously, they also do not take into account negative feedback.

Imaginative. They have a colorful personality. They see the world differently than everyone else. They both surprise and amuse people with their extraordinary thoughts and perceptions. They enjoy the reactions they can evoke in other people with their unusual forms of self-expression. These people often seem bright, colorful, insightful, imaginative, playful, and innovative, but also as eccentric, odd, and flighty. Usually, people around them may experience problems due to the fact that such people change very quickly. However, they always have an attraction because they have a creative and interesting character.

Diligent. It is extremely important for such people to do their job well. They do not want to clash with authority, on the contrary, they want to be in its favor. They are hardworking, careful and meticulous, and they demand the same meticulousness from others. They pay too much attention to the rules, they want the same from others, they are even coercive about it. What makes these people the most distinctive is their conservatism, detail orientation, risk aversion, and at the same time, they are reliable and predictable. These people are good role models who support high standards of professionalism in performance and behavior. However, they are not very satisfied with what their subordinates do and they keep them under constant control.

Dutiful. These people are deeply concerned with being accepted and with getting along, especially with authority figures. What makes these people the most distinctive is that they are good-natured, polite, cordial and indecisive. They are extremely reluctant to defend their staff and challenge authority. They tend to rise up in organizations because they rarely criticize anyone or complain about anything, and because they don't threaten anyone.

These dimensions are characteristics that arise from the personalities of leaders inclined to the dark side. If leaders exhibit such personality traits under pressure, the first ones who will notice them are the staff who work with them. Because bad leaders often lower their guard next to their staff. Of course, with the actions that people take, why they do them are different issues. A person often makes the same mistake because he does not learn from his experiences (Hogan and Hogan 2001). At this point, the importance of performance evaluation criteria in organizations emerges. Dark personality traits can be suppressed within the group if the ethical issue takes an important place in the performance evaluation criteria (Nassif, 2019). But of course, this alone is not enough. First of all, the organizational context that prepares the environment for the occurrence of such behaviors should be questioned (Wisse and Rus, 2022). Leaders often reveal challenging personality traits in order to manage the situation for themselves when they are under pressure and in a difficult situation. However, of course, the detection of these personality disorders is not easy. The dark side often also reveals the elements that lead people to success (McIntosh and Rima, 1997). Every personality has a dark side that tends to show up under stress. The distinction between identity and reputation, that is, how others see us, is one of the motivations for the emergence of the dark side (Hogan and Hogan 2021).

Discussion

In the field of practice and in academic circles, it is an undeniable fact that leadership is a really important issue in the field of organizational behavior. It is recognized that leadership is very important for basic organizational problems such as performance, as well as for many other individual, group and organizational indicators. Today, there is still a mystical air on the phenomenon of leadership (De Vries, 1994). It is believed that leaders are very different people from other people, they have different characteristics. Because of this, it is believed that they are more competent and impressive than other people. However, many studies have shown that leaders are not just composed of positive, ideal characteristics (Conger, 1990; Başar et al., 2016; Bahadır and Çakırel, 2022; Özdemir and Karaçınar, 2022). They even have some dysfunctional dark faces. First of all, the definition of the dark side is a concept that can change according to context and person, and there is a dark side in everyone. However, it must be admitted that unusual behavior is a more distinguishable phenomenon in successful, hardworking, ambitious, high-ego people who are under consideration. In fact, the phenomenon of dark leadership is a situation that can occur in all kinds of hierarchical relationships. The phenomenon of dark leadership has been tried to be expressed with many concepts in the literature (McIntosh and Rima, 1997). But at its core, dark leaders are leaders who are characterized by the search for power, success and control, who are able to skillfully use psychological manipulation and means of control over others. In the last place, their own interests are above everything (Schyns and Schilling, 2013)

There are a number of reasons that reveal the dark side of the leader. First of all, the personality traits of the leader are important here (McIntosh and Rima, 1997). A leader with dark aspects in his personality traits is able to squeeze his followers in a stressful business environment and demand unethical behavior from them. Members of the organization may find no other way but to follow the leader. After all, there is a leader in front of them who uses his power and authority. The dark aspects of the leader emerge under certain conditions. Firstly, in today's business world, where there is high competition, the evaluation of success as a necessity is a great source of stress for the leader. It is not how you play the game that matters, but whether you win or not. In such an atmosphere, the leader will consider every way legitimate to win. This situation will bring his machiavellian side to the fore whether he wants to or not. The leader's motivations for success or the desire to maintain his current status can push him to the dark side.

In today's world where human relations are centered, human relations are as valuable as knowledge. The leader's attitude and behavior are extremely important for the productivity and happiness of employees. In this regard, the negative climate created by the leader within the organization negatively affects the motivation of employees, so it can cause damage to the entire organization. Considering that every behavior of the leader also affects the people with whom he is in contact, it is clear that the interaction between the leader and his staff is also very important for the phenomenon of dark leadership. Just as the positive energy of the leader is passed on to subordinates, the negative energy reflected by the leader also affects the followers.

Conclusion

The negative effects of dark leadership practices on the members of the organization are an important phenomenon. The bad faith that leaders harbor while managing employees, trying to realize the goals of the organization, and the negative behaviors they exhibit are definitely points that need to be addressed. Detecting, knowing and disclosing negative leader behaviors is an important step for eliminating the negative environment that occurs in the workplace. Disclosure of this negative management style will be an important step in minimizing the psychological and physiological effects on employees.

The fact that the study is based directly on the human factor creates limitations in making generalizations at certain points. Although there are studies on this subject in the literature, the subject of leadership has been predominantly studied in a positive way. Increasing empirical studies on this subject will enrich the field. In particular, since the phenomenon of leadership is closely related to socio-cultural processes, the inclusion of the culture of the society as a variable in future studies has the potential to be beneficial in terms of literature.

References

- Aasland, M. S., Skogstad, A., Notelaers, A., Nielsen, M. B. and Einarsen, S. (2010). The prevalence of destructive leadership behavior. *British Journal of Management*, 21, 438-452. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2009.00672.x>
- Ashforth, B. E. (1994). Petty tyranny in organizations. *Human Relations*, 47, 755-778. <https://doi.org/10.1177/001872679404700701>
- Atmaca, S. (2016). Paranoia: Bir Vaka Değerlendirmesi ve Klinik Uygulamalardaki Farklılıklar. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 3(3), 1-9. <https://doi.org/10.31682/ayna.470689>
- Babiak, P. and Hare, R. D. (2007). *Snakes in suits: When psychopaths go to work*. New York: Harper Business.
- Bahadır, N. and Çakırel, Y. (2022). The effect of dark leadership on organizational commitment: A research in the banking sector. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1446-1462. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1450>
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. New York: Free Press.
- Bass, B. M. and Avolio, B. J. (1993). Transformational leadership and organizational culture. *Public Administration Quarterly*, 17, 112-121. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/40862298>
- Bass, B. M. (1997). Does the transactional-transformational leadership paradigm transcend organizational and national boundaries? *American Psychologist*, 52, 130-139. Erişim adresi: <https://home.ubalt.edu/tmitch/642/articles%20syllabus/bass%20trans%20ldr%20am%20psy%201997.pdf>
- Başar, U., Sığırı, Ü. and Basım, N. (2016). İş yerinde karanlık liderlik. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(2), 65-76. <https://doi.org/10.18394/iid.61037>
- Bhardwaj, R. (2012). Effect of leadership styles on job stress and turnover intention of Indian insurance industry. *Pragyaan*, 10(1), 47-55. Erişim adresi: https://pragyaanmanagement.iuu.ac/upload_dynamic_content/Article6~9.pdf
- Brown, M. E., Trevino, L. K., and Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97, 117-134. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2005.03.002>
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper and Row.
- Clarke I. E., Karlov, L. and Neale, N. J. (2015). The many faces of narcissism: Narcissism factors and their predictive utility. *Personality and Individual Differences*, 81, 90-95. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.11.021>
- Conger, J. A. (1990). The dark side of leadership. *Organizational Dynamics*, 19(2), 44-55. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(90\)90070-6](https://doi.org/10.1016/0090-2616(90)90070-6)
- Cook, R.A., and Goff, J. L. (2002). Coming of age with self-managed teams: Dealing with a problem employee. *Journal of Business and Psychology*, 16, 485-496. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1012837427089>

- Davis, K. (1977). *Human behavior at work: Organizational behavior*. New York: McGraw-Hill.
- Day, D. V. (2000). Leadership development: A review in context. *The Leadership Quarterly*, 11(4), 581-613. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(00\)00061-8](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(00)00061-8)
- De Vries, M. K. (1994). The leadership mystique. *Academy of Management Executive*, 8, 70-80. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4165205>
- Epstein, N. (1980). Social consequences of assertion, aggression, passive aggression, and submission: Situational and dispositional determinants. *Behavior Therapy*, 11(5), 662-669. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(80\)80005-0](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(80)80005-0)
- Fiedler, F. E. (1967). *A theory of leadership effectiveness*. New York: McGraw-Hill.
- Fry, L.W. (2003). Toward a theory of spiritual leadership. *The Leadership Quarterly*, 14, 693-727. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2003.09.001>
- French Jr., John, R. P. and Raven, B. H. (1959). The bases of social power. In D. Cartwright (Ed.), *Studies in social power* (pp. 150-167). Ann Arbor, MI: Institute for Social Research.
- Galinsky, A. D., Gruenfeld, D. H. and Magee, J. C. (2003). From power to action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 453-466. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.3.453>
- Goldman, A. (2006). Personality disorders in leaders: Implications of the DSM IV-TR in assessing dysfunctional organizations. *Journal of Managerial Psychology*, 21(5), 392-414. <https://doi.org/10.1108/02683940610673942>
- Guillén, L., Jacquart, P. and Hogg, M.A. (2022). To lead, or to follow? How self-uncertainty and the dark triad of personality influence leadership motivation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 11, 1-15. <https://doi.org/10.1177/01461672221086771>
- Herbst, T. (2014). *The dark side of leadership*. Bloomington: Author House
- Hogan, R. and Hogan, J. (2001). Assessing Leadership: A view from the dark side. *International Journal of Assessment and Selection*, 9, 40-51. <https://doi.org/10.1111/1468-2389.00162>
- Hogan, R., Kaiser, R. B., Sherman, R. A. and Harms, P. D. (2021). Twenty years on the dark side: Six lessons about bad leadership. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 73(3), 199–213. <https://doi.org/10.1037/cpb0000205>
- Hogan, R. and Kaiser, B. (2005). What we know about leadership. *Review of General Psychology*, 9(2), 169-180. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.9.2.169>
- House, R. J. (1971). A path goal theory of leader effectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 16(3), 321–339. <https://doi.org/10.2307/2391905>
- Howell, J. M. and Avolio, B. J. (1993). Transformational leadership, transactional leadership, locus of control, and support for innovation: Key predictors of consolidated-business-unit performance. *Journal of Applied Psychology*, 78(6), 891-902. <https://doi.org/10.1037//0021-9010.78.6.891>
- Itzkovich, Y., Heilbrunn, S. and Aleksic, A. (2020). Full range indeed? The forgotten dark side of leadership. *Journal of Management Development*, 39(7/8), 851–868. <https://doi.org/10.1108/JMD-09-2019-0401>

- Judge, T. A., LePine, J. A. and Rich, B. L. (2006). Loving yourself abundantly: Relationship of the narcissistic personality to self and other perceptions of workplace deviance, leadership, and task and contextual performance. *Journal of Applied Psychology*, 91, 762-776. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.4.762>
- Kaluza, A. J., Boer, D., Buengeler, C. and van Dick, R. (2020). Leadership behaviour and leader selfreported well-being: A review, integration and meta-analytic examination. *Work and Stress*, 34(1), 34-56. <https://doi.org/10.1080/02678373.2019.1617369>
- Kellerman, B. (2004). Thinking about... leadership. Warts and all. *Harvard Business Review*, 82(1), 40-45. Erişim adresi: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/14723175/>
- Keltner, D., Gruenfeld, D. H. and Anderson, C. (2003). Power, approach, and inhibition. *Psychological Review*, 110, 265-284. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.110.2.265>
- Kennedy, J. C., Chan, K. Y., Ho, M. R., Uy, M. A. and Chernyshenko, O. S. (2021). Motivation to lead as mediator of relations between the dark triad, big five, and leadership intention. *Frontiers in psychology*, 12, 675347. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.675347>
- Kets de Vries, M. F. R. (1989). Leaders who self-destruct: The causes and cures. *Organizational Dynamics*, 17(4), 5-17. [https://doi.org/10.1016/S0090-2616\(89\)80023-3](https://doi.org/10.1016/S0090-2616(89)80023-3)
- King, G. (2007). Narcissism and effective crisis management: A review of potential problems and pitfalls. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 15, 183-193. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5973.2007.00523.x>
- Kohut, H. (1977). *Restoration of the self*. New York: International University Press.
- Krasikova, D. V., Green, S. G. and LeBreton, J. M. (2013). Destructive leadership: A theoretical review, integration, and future research agenda. *Journal of Management*, 39(5), 1308-1338. <https://doi.org/10.1177/0149206312471388>
- Lamkin, J. Lavner, J. A. and Shaffer, A. (2017). Narcissism and observed communication in couples. *Personality and Individual Differences*, 105, 224-228. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.09.046>
- Lammers, J., Stapel, D. A. and Galinsky, A. D. (2010). Power increases hypocrisy: Moralizing in reasoning, immorality in behavior. *Psychological Science*, 21(5), 737-744. <https://doi.org/10.1177/0956797610368810>
- Lipman-Blumen, J. (2006). *Allure of toxic leaders: Why we follow destructive bosses and corrupt politicians—and how we can survive them*. New York, NY: Oxford University Press.
- Mackey, J. D., McAllister, C. P., Maher, L. P. and Wang, G. (2019). Leaders and followers behaving badly: A meta-analytic examination of curvilinear relationships between destructive leadership and followers' workplace behaviors. *Personnel Psychology*, 72(1), 3-47. <https://doi.org/10.1111/peps.12286>
- McClelland, D. C. (1970). The two faces of power. *Journal of International Affairs*, 24, 29-47. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/24356663>
- McIntosh, G. L. and Rima, S. D. (1997). *Overcoming the dark side of leadership: The paradox of personal dysfunction*. Grand Rapids, MI: Baker Books.
- Morill, R. L. (2010). *Strategic Leadership*. UK: Rowman and Littlefield Publishers.

- Nassif, A. G. (2019). Heterogeneity and centrality of “dark personality” within teams, shared leadership, and team performance: A conceptual moderated-mediation model. *Human Resource Management Review*, 29(4), 100675. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2018.11.003>
- Nienaber, H. (2010). Conceptualisation of management and leadership. *Management Decision*, 48(5), 661–675. <https://doi.org/10.1108/00251741011043867>
- Osborn, R. N., Hunt, J. G. and Jauch, L. R. (2002). Toward a contextual theory of leadership. *The Leadership Quarterly*, 13(6), 797-837. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(02\)00154-6](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(02)00154-6)
- Özdemir, L. and Karaçınar, H. (2022). Karanlık liderliğin kayırmacılık üzerine etkisi: Tekstil sektörü çalışanlarının algıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(30), 1-15. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1143408>
- Padilla, A., Hogan, R. and Kaiser, R. B. (2007). The toxic triangle: Destructive leaders, susceptible followers, and conducive environments. *The Leadership Quarterly*, 18(3), 176-194. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2007.03.0.01>
- Richards, D. and Engle, S. (1986). After the vision; Suggestions to corporate visionaries and vision champions. In Adams, D. (Ed.), *Transforming leadership* (pp. 199–214). Alexandria: Miles River Press,
- Rost, C. J. (1993). *Leadership for the twenty-first century*. CT: Praeger Publishers.
- Schein, E. H. (1992). *Organisational culture and leadership*. San Francisco: JosseyBass.
- Schyns, B. and Schilling, J. (2013). How bad are the effects of bad leaders? A meta-analysis of destructive leadership and its outcomes. *The Leadership Quarterly*, 24(1), 138-158. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2012.09.001>
- Schilling, J. (2009). From ineffectiveness to destruction: A qualitative Study on the Meaning of Negative Leadership. *Leadership*, 5, 102-128. <https://doi.org/10.1177/1742715008098312>
- Stelmokienė, A. and Vadvilavičius, T. (2022). Can dark triad traits in leaders be associated with positive outcomes of transformational leadership: Cultural differences. *Psihologijske Teme*, 31(3), 521-543. <https://doi.org/10.31820/pt.31.3.3>
- Stogdill, R. M. (1950). Leadership, membership, and organization. *Psychological Bulletin*, 47(1), 1-14. <https://doi.org/10.1037/h0053857>
- Syed, F., Naseer, S and Shamim, F. (2022). Dealing with the devil: Combined effects of destructive leadership and Dark Triad personality on revenge, happiness and psychological detachment. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 39(2), 213- <https://doi.org/230.10.1002/cjas.1660>
- Tepper, B. J. (2007). Abusive supervision in work organizations: Review, synthesis, and research agenda. *Journal of Management*, 33(3), 261–289. <https://doi.org/10.1177/0149206307300812>
- Tourish, D. (2013). *The dark side of transformational leadership*. New York: Routledge.
- Uslu, O. (2021). Karanlık liderlik tarzları: Kavramsal bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 901-924. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.775143>

- Walumbwa, F. O., Avolio, B. J., Gardner, W. L., Wernsing, T. S. and Peterson, S. J. (2008). Authentic leadership: Development and validation of a theory-based measure. *Journal of Management*, 34(1), 89-126. <https://doi.org/10.1177/0149206307308913>
- Winston, B. E. and Patterson, K. (2006). An integrative definition of leadership. *International Journal of Leadership Studies*, 1(2), 6-66. Erişim adresi: http://admin.umt.edu.pk/Media/Site/STD1/FileManager/OsamaArticle/sep7/winston_patterson.pdf
- Wisse, B. and Rus, D. (2022). Shift, suppress, sever: Systemic strategies for dealing with dark leadership. *Zeitschrift für Psychologie*, 230(4), 325-329. <https://doi.org/10.1027/2151-2604/a000492>
- Yılmaz, B. (2018). Obsesif kompulsif bozukluğun tedavisinde güncel yaklaşımlar. *Lectio Scientific Journal of Health and Natural Sciences*, 1(2), 21-42. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/lectiosc/issue/39038/457692>
- Zaleznik, A. (1981). Managers and leaders: Are they different? *The Journal of Nursing Administration*, 11(7), 25-31. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/26815584>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Liderlik olgusu her geçen gün daha fazla ilgiyi üzerinde toplayan bir kavram haline gelmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, küçükten büyüğe her türlü grup hayatında kavramın önemli roller üstlenmesinden kaynaklanmaktadır. Karanlık liderlik uygulamalarının örgüt üyeleri üzerindeki olumsuz yansımaları göz ardı edilmemesi gereken bir olgudur. Liderlerin çalışanları koordine ederken, yönetirken, örgüt amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken sergiledikleri zorlayıcı ve olumsuz davranışlar mutlaka irdelenmelidir. Olumsuz lider davranışlarının tespit edilmesi, bilinmesi ve tanınması, çalışanlar üzerindeki psikolojik ve fizyolojik etkilerin en aza indirilmesinde önemli bir basamaktır. Yönetim yazınında bu konuya daha fazla önem verilmesi farkındalık yaratılması açısından değerli olacaktır. Bu çalışmanın temel motivasyonu, bu olgunun daha görünür kılınmasını sağlayarak kavramı çeşitli boyutlarıyla ele alıp yazına katkı sağlamaktır.

Tasarım ve Yöntem

Liderlik, yönetim disiplini ve diğer birçok alanda en çok araştırılan konuların başında gelmektedir. Liderliğin, performans gibi temel örgütsel sorunlar için olduğu kadar diğer birçok bireysel, grup ve örgütsel gösterge için de çok önemli olduğu kabul edilmektedir. Karanlık liderlik davranışları takipçilere psikolojik ve fiziksel açıdan çeşitli zararlar vermektedir. Bu nedenle liderlerin bu karanlık yüzlerinin doğru anlaşılması örgütün ve çalışanlarının iyiliği açısından son derece önemlidir. Bu amaçla öncelikle liderlik olgusu bir kavram olarak ele alınmış, yazına katkı sağlayan araştırmacıların liderlik tanımlamaları anlatılmıştır. Kavram olarak liderlik olgusuna bakıldığında literatürde farklı tanımlarla karşılaşılmaktadır. Liderlik üzerine yapılan kapsamlı araştırmalara rağmen, kavramın en gözde ancak en az anlaşılan olgulardan biri olduğu söylenebilir (Burns, 1978). Mükemmel lider, yalnızca astlarının verimliliği artırma potansiyeline ilham vermekle kalmayıp, aynı zamanda örgütsel hedeflere ulaşma sürecinde onların gereksinimlerini de karşılamaktadır (Bhardwaj, 2012, p. 47).

Liderlik olgusun literatürdeki farklı tanımları incelendikten sonra çalışmada bir kişilik özelliği olarak karanlık taraf olgusu üzerinde durulmuştur. Karanlık tarafa meyilli kişilik özellikleri tanımlanmıştır. Bazı insanlar zirveye ulaştıklarında neden yoldan çıkarlar? Güçlü bir konuma ulaştıklarında yöneticileri hangi psikolojik güçler etkilemektedir? Bu soruların basit cevapları yoktur. Bunları ele almak için, liderliğin psikodinamiği ve gücün iniş çıkışları hakkındaki anlayışın derinleşmesi gerekmektedir. Dinamik psikiyatri ve psikanalizden elde edilen bir dizi klinik içgörü, bu noktada yararlı olma potansiyeli taşımaktadır. Çalışmada karanlık taraf tanımlanırken psikoloji literatüründen yararlanılmıştır.

Ardından liderlerin neden karanlık tarafa kaydıkları konusu tartışılmıştır. Yönetim disiplininde liderliğin karanlık tarafına odaklanmanın, yirminci yüzyılın son yirmi yılında başladığı söylenebilir. Geçmişte, karanlık taraf diye nitelenebilecek belirli özellikleri sergileyen liderlere hayranlık duyulmuştur. Bu liderlerin karizması ve bir işi yaptırabilme gücü çoğunlukla takdirle karşılanmıştır. Ancak daha sonra bu tip kişilik özellikleri sergileyen liderlerin izleyenleri üstündeki olumsuz etkileri ön plana çıkmıştır.

Bulgular

Küreselleşen dünyada yaşanan hızlı gelişmeler örgütler ve liderler için büyük beklenti ve zorluklar ortaya çıkarmıştır. Böylesi bir ortamda örgütler için hayatta kalmak ve rakiplerle mücadele etmek her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Dolayısıyla liderlerin işi de zorlaşmaktadır. Liderlik konulu popüler kitapların ya da daha ciddi akademik kitap ya da makalelerin temel konusu başarı odaklılıktır. Bu alandaki tüm külliyat öyle ya da böyle başarı odaklılık üzerine kuruludur. Son kertede liderlik eyleminde temel ölçüt liderin kendisini izleyenleri başarıya ulaştırıp ulaştıramadığıyla ilgilidir. Bu durum bir çeşit başarıya ulaşma gerginliği yaratmaktadır (Kets de Vries, 1989).

Zaman içinde insanlardaki başarı kavramı algısı da değişmiştir. Başarının bir süreç olarak görüldüğü günlerden, başarının sonuç olarak değerlendirildiği bir aşamaya geçilmiştir artık. Gidilen yol, bu uğurda verilen emek önemli değildir, sonuca ulaşmış olması önemlidir (McIntosh and Rima, 1997, p. 20). Bu sonuç odaklı yaklaşım liderlerde strese yol açıp onların hata oranlarını artırmaktadır. Liderin başarmak için sahip olduğu motivasyonlar ya da mevcut statüsünü koruma isteği onu karanlık tarafa itebilmektedir. Liderlerle ilgili her zaman çalışanları ve örgütü başarıya götürmeleri umulduğundan kişilik özelliklerinin de bu beklentileri karşılayacak biçimde olması ve örgütte kabul görmesi gerekmektedir. Sonuç odaklı olmak araçları meşrulaştırır düşüncesi sıkıntılar doğurmaktadır.

Olgunun bir de liderleri takip edenler boyutu vardır. Karanlık lider, takipçilerini kendi amaçları yönünde motive edebilmek için onların karşılanmamış temel ihtiyaçlarını koz olarak kullanabilmektedir. Güvenlik, aidiyet ihtiyaçları ve düşük özgüvenleri sebebiyle örgütte savunmasız olan bireyler, karanlık liderle karşı karşıya gelmek yerine ona uymayı tercih etmektedirler. Örgüt üyeleri lideri takip etmekten başka bir yol bulamayabilirler. Sonuçta kötü bir şekilde de olsa, gücünü ve yetkisi kullanan bir lider vardır karşılarında (Clements and Washbush 1999). Zaten kişilik özelliklerinde karanlık yönler bulunan lider, başarı baskısı nedeniyle takipçilerini sıkıştırıp onlardan etik dışı davranışlar talep edebilmektedir.

Literatürde kişilik bozuklukları olarak tanımlanabilecek birtakım kişilik özellikleriyle iş yerindeki lider davranışları arasında paralellik gösteren çalışmalar vardır. Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayımlanan DSM-IV'de belirtilen kişilik bozukluklarıyla uyumlu 11 liderlik eğilimini belirlemiştir. Bu kategoriye giren yöneticileri sınıflandırmışlardır.

Sınırlılıklar

Çalışmanın insan faktörünü doğrudan baz alması, belirli noktalarda genellemeler yapma konusunda kısıtlar doğurmaktadır. Literatürde bu konuda çalışmalar olsa da, liderlik konusu ağırlıklı olarak olumlu anlamda çalışılmıştır.

Öneriler

Bu konuda görgül çalışmaların artması alana zenginlik katacaktır. Özellikle liderlik olgusu sosyo-kültürel süreçlerle yakından ilgili bir olgu olduğundan, gelecekte yapılacak çalışmalarda, ait olunan toplum kültürünün de bir değişken olarak yer alması literatür açısından faydalı olma potansiyeli taşımaktadır.

Özgün Değer

Çalışma karanlık liderlik olgusuna kavramsal bir çerçeve çizme iddiasındadır. Liderlerin diğer insanlardan çok farklı kişiler olduğu, farklı özelliklere sahip oldukları düşünülmektedir. Bundan dolayı onların diğer insanlardan daha yetkin ve etkileyici olduklarına inanılmaktadır. Ancak birçok çalışma göstermiştir ki, liderler sadece olumlu, ideal özelliklerden oluşmamaktadır. Bu konunun önemle vurgulanması daha demokratik ve etkileşimsel bir çalışma ortamının yaratılmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle kavramın derli toplu bir değerlendirmesi son derece önemlidir.

Araştırmacı Katkısı: Umut DAĞISTAN (%100).

Schwartz Maksimizasyon Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması ¹

Asena Gizem YİĞİT ²

Başvuru Tarihi: 14.07.2023

Kabul Tarihi: 19.09.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma Schwartz vd. (2002) tarafından geliştirilen Maksimizasyon Ölçeği'ni Türkçeye uyarlayarak geçerliliğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Maksimize etme eğilimini ölçmeye yönelik gerçekleştirilen çevrimiçi anketlere 400 gönüllü kişi katılmıştır. Yapılan Açıklayıcı (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri (DFA) sonucunda ölçek, 3 faktörlü bir yapı göstermiştir ve 11 maddeden oluşmaktadır. Ortaya çıkan bu ölçekte yer alan faktörler toplam varyansın %52,35'ini açıklamaktadır. İç tutarlılık analizi için ölçeğe ait Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmış ve güvenilirliği 0,74 olarak tespit edilmiştir. DFA sonrasında elde edilen modelin uygunluğunun tespiti için uyum iyilik endekslerinden yararlanılmıştır. Bu uyum endeksleri CFI=0.902, GFI=0.953, AGFI= 0.925, NFI=0.855, RMSEA=0.065, IFI=0.904 şeklinde tespit edilmiş olup, modelin iyi uyum sağlayan bir modelin kriterlerini karşıladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maksimizasyon Ölçeği, Faktör Analizi, Ölçek Uyarlama, Davranışsal İktisat

Atıf: Yiğit, A. G. (2023). Schwartz maksimizasyon ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1091-1104.

¹ Bu çalışma için, ISUBÜ Etik Kurulu'nun 01.02.2023 tarihli 03 numaralı kararına istinaden gerekli izinler alınmıştır.

² Bağımsız Araştırmacı, gencasengizem@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9791-2211

Turkish Adaptation of the Schwartz Maximization Scale: The Reliability and Validity Study

Asena Gizem YİĞİT³

Submitted by: 14.07.2023

Accepted by: 19.09.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The purpose of this study is to adapt the Maximization Scale developed by Schwartz et al. (2002) to Turkish and determine its validity. 400 volunteers participated in online surveys conducted to measure the maximizing tendency. As a result of Exploratory (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (CFA), the scale showed a 3-factor structure and consists of 11 items. The factors in this emerging scale explain 52.35% of the total variance. For the internal consistency analysis, the Cronbach's Alpha coefficient of the scale was calculated and its reliability was determined as 0.74. Goodness-of-fit indices were used to determine the suitability of the model obtained after CFA. These fit indices were determined as CFI=0.902, GFI=0.953, AGFI= 0.925, NFI=0.855, RMSEA=0.065, IFI=0.904, and it was determined that the model met the criteria of a well-fitting model.

Keywords: Maximization Scale, Factor Analysis, Scale Adaptation, Behavioral Economics

³ Independent Researcher, gencasengizem@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9791-2211

Giriş

Geleneksel İktisat, "iktisadi" olmakla birlikte aynı zamanda "akılcı" olan bir "iktisadi insan" varsayımı üzerine kuruludur. Bu varsayım gereği insan, aldığı kararlarda seçeneklerin her biri hakkında önemli bir hacimde açık ve tam bilgi sahibidir. Bu bilgiler sayesinde ise istikrarlı bir tercih sistemine ve kendisine sunulan tercihler arasında ulaşılabilir ve en yüksek seviyede faydaya erişmesini sağlayan bir hesaplama becerisine sahiptir (Simon, 1955). Bu durum Rasyonel Seçim Teorisi'nin de temelini oluşturmaktadır (von Neumann ve Morgenstern, 1944). Rasyonel seçimde, insanlar sanki bir büfe masasında olduğu gibi, tüm seçenekler önlerine dizilmiş şekilde hayatlarını sürdürmektedirler. Her bir seçimin kendilerine kazandıracığı faydayı veya ortaya çıkaracağı maliyeti tam bir bilgiyle bilmektedirler. Böylece her bir tercih, değer/fayda ölçüğü ile karşılaştırılmakta ve faydanın maksimum olacağı seviyede bir tercih yapılmaktadır (Schwartz, Ward, Monterosso, Lyubomirsky, White ve Lehman, 2002). Oysa her ne kadar İktisat bilimi tarihsel olarak rasyonel seçim üzerine kurulmuş olsa da bu teorinin varsayımlarının hataları ve sapmaları zaman içinde kendini göstermiştir. İnsanın temelinde yatan sosyal, duygusal ve hatalı tercihler yapabilen bir varlık olduğu gerçeği Kahneman ve Tversky (1979) tarafından ortaya konmuştur. Böylece kökeni 1700'lü yıllara dayanan⁴ Davranışsal Ekonomi'nin teorik temeli de atılmıştır.

Davranışsal ekonomi, Herbert A. Simon'un 1955 yılında ortaya koyduğu sınırlı rasyonalite varsayımı üzerinde yükselmiştir. Simon'a (1955) göre insan, belirsizlik ve bilgi işleme kapasitesinin sınırlı olması gibi nedenlerle, tercihlerindeki maksimizasyon hedefini her zaman gerçekleştirememektedir. Bununla birlikte olayların karmaşık olması, durumların ifade şekilleri, risk gibi faktörler bireylerin algılarını değiştirerek kararlar üzerinde etkili olmaktadır (Yiğit, 2020). Dolayısıyla insanların bir kısmı seçimlerinde, maksimize etmekten ziyade "tatmin etme" amacına odaklanmaktadır. Bunu gerçekleştirmek içinse kişilerin tercihlerini bir referansa oturtmaları ve bu referans noktasını kabul edilebilirlik eşiği olarak kabul etmeleri yeterlidir. Tatmin etme eğilimindeki bir birey, bahsi geçen kabul edilebilirlik eşiğini aşan bir tercih ile karşılaştığında ise o tercih onun için artık maksimizasyon hedefi olmaktadır (Schwartz vd., 2002). Bu durum aslında Kahneman ve Thaler'in (2006) savıyla da benzerlik göstermektedir: İnsanlar her zaman neyi seveceklerini bilemezler ve seçimlerinin sonuçlarıyla ilgili tahminde bulunarak hareket etmektedirler. Bu tahmin süreci onları sıklıkla sistematik hatalara sevk etmekte ve böylece faydalarını maksimize etmekte başarısız olmaktadır.

Maksimize Etme Eğilimi

Schwartz (2000) sınırlı rasyonalite temelinde yürüttüğü çalışmalarda, Simon (1955) tarafından öne sürülen seçim stratejilerindeki "maksimize ediciler" ve "tatmin ediciler" ayrımının üzerinde durmuş, bireyin karar alma aşamasında, faydasını ne kadar maksimize etmek istediği ile alakalı olarak bireysel farklılıkların olabileceğini savunmuştur. Burada maksimize etmek, en iyiyi aramak olarak tanımlanırken; tatmin etmek, "yeterince iyi"yi aramak, diğer bir deyişle kabul edilebilirlik eşiğini geçen bir seçenekle karşılaşana kadar aramak olarak tanımlanmıştır (Iyengar, Wells ve Schwartz, 2006). Schwartz vd. (2002) tarafından bu farklılıkların tespitini araştırmak amacıyla geliştirilen ilk ölçek, günümüzde de yaygın olarak kullanılmakta olan 13 maddelik Maksimizasyon Ölçeği'dir. Ölçekten alınan skorlar ilgili farklılığı ortaya koymaktadır. Buna göre maksimize etme eğilimleri yüksek kişilerde, pişmanlık, psikolojik refah kaybı, devamı şüphe duyma eğilimi gibi durumlar baş göstermektedir. Ayrıca bu kişiler hayatlarında durum ve olaylara karşı daha az iyimserlik göstermektedirler (Schwartz vd., 2002). Benzer şekilde maksimize etme eğilimi yüksek kişilerin düşük benlik saygısına ve yüksek nevrotoliğe sahip oldukları da daha önceki bulgular arasındadır (Schwartz, 2004; Purvis, Howell ve Iyer, 2011).

⁴ Bknz: Bernard Mandeville-1714/ The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits (Arların Masalı) ve Adam Smith -1759/ The Theory of Moral Sentiments (Ahlaki Duygular Teorisi)

Bunlarla birlikte maksimize etme eğilimi yükseldikçe, kişilerin, karar aşamasında sunulan seçenek sayısının artmasıyla ortaya çıkan aşırı seçim ile de baş etme olasılıklarının azaldığı görülmektedir. Bu sebepten dolayı bu kişiler, karar alma durumunu sürekli olarak ertelemekte, karar almaktan kaçınmaktadırlar (Osiurak vd., 2015). Buradan hareketle insanın günlük hayatında sürekli seçimlere maruz kaldığı göz önüne alındığında, maksimize etme eğiliminin belirlenmesi hususunun önemli olduğu görülmektedir.

Bu bilgiler ışığında, çalışmanın amacı Schwartz vd. (2002) tarafından ortaya konan Maksimizasyon Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanarak yeni formun geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin gerçekleştirilmesidir. Bu çalışmanın, Schwartz vd.'ne (2002) ait Maksimizasyon Ölçeği'nin orijinalinin ilk kez Türkçeye uyarlanması olması dolayısıyla literatüre önemli bir katkı sunması ve özgün değer teşkil etmesi beklenmektedir.

Yöntem

Örneklemin Belirlenmesi ve Katılımcılar

Ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarında örneklemin saptanması amacıyla farklı görüşler mevcuttur. Buna göre, Kline (1979), örneklem sayısının en az 100 olması gerektiğini tavsiye etmekte iken Guilford (1954), bu rakamın en az 200 olması gerektiğini vurgulamaktadır. Comrey ve Lee'ye (1992) göre ise faktör analizleri için yeterli örneklem büyüklüğü 300 kişi iyi ve 500 kişi çok iyi şeklindedir. Bununla beraber, Cattell (1978), gerekli olan örneklem sayısının, ölçekte yer alan değişken sayısının 3 veya 6 kat fazlası; Everitt (1975) en az 10 kat fazlası kadar; Hair, Anderson, Tatham ve Black (1995) ise 20 katı kadar olması gerektiğini önermişlerdir. Bu bilgilerden hareketle örneklem 400 kişi olarak belirlenmiştir. Çalışma için, ISUBÜ Etik Kurulu'nun 01.02.2023 tarihli 03 numaralı kararına istinaden gerekli izinler alınmıştır.

Analize konu olan veriler hem kolaylığı hem de maliyetinin düşük olması bakımından kolayda örnekleme yöntemi ile ve çevrimiçi anketlerle toplanmıştır (Malhotra, 2004). Ölçeğe ait geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinde ise SPSS 20.0 ve AMOS 20.0 programları kullanılmıştır. Katılımcıların eğitim durumu, cinsiyet, meslek ve gelir dağılımları aşağıdaki Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1
Katılımcıların Betimsel İstatistikleri

	Değişkenler			
	Kategori	Frekans	%	Kümülatif %
Eğitim	İlköğretim	25	6,3	6,3
	Lise	55	13,8	20
	Lisans	235	58,8	78,8
	Yüksek Lisans	63	15,8	94,5
	Doktora	21	5,3	99,8
	Hiçbiri	1	0,3	100
Cinsiyet	Kadın	195	48,8	48,8
	Erkek	205	51,2	51,2
Yaş	Ortalama	Minimum	Maksimum	Sh.
	33,32	18	67	9,77
Aylık Gelir	23245	400	125000	17397

Örnekleme oluşturan katılımcıların yaş aralığı, tablodan görüldüğü üzere, 18 ile 67 arasında değişmektedir ve yaklaşık %70'lik kısmı lisans ve üstü öğretim derecesine sahiptir. Bununla birlikte cinsiyet dağılımları da birbirine çok yakın bir dağılıma sahiptir. Aylık gelir ise hanehalkı aylık geliri olarak alınmıştır, ancak çalışmayan ve hâlen öğrencilikleri devam etmekte olan kesim için bu rakam harçlık olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte katılımcıların aylık gelir ortalaması 23.245 TL'dir. Veriler Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya, Isparta, Trabzon, Mardin, Şanlıurfa, Malatya, Erzurum, Kahramanmaraş ve Eskişehir illeri olmak üzere 12 farklı ildeki katılımcılardan elde edilmiştir.

Maksimizasyon Ölçeğine İlişkin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Yapılan çalışmalarda veri toplama araçlarının sahip olması beklenen birtakım önemli özellikler vardır. Bu özelliklerin göz ardı edilmesi çalışmalarda çoğu zaman hatalı ölçüm yapılmasına ve çalışma bulgularında yanlılığa sebebiyet verebilmektedir. Bu bakımdan ölçüm araçlarının, geçerli ve güvenilir olması önemlilik arz etmektedir. Güvenilirlik, sonuçların aynı koşullar altında yeniden üretilip üretilmeyeceğini göstermektedir. Diğer bir deyişle farklı örneklerde tutarlı sonuçlar vermesi demektir. Geçerlilik ise, ölçüm aracı neyi ölçmek için tasarlandıysa, o amaca uygun olması ve yine bu araç aracılığıyla toplanan verinin, tespit edilmek istenen değişkenlerin niteliğini doğru şekilde yansıtmasıdır (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 157-160). Tüm bunlar göz önüne alındığında çalışmada Türkçe uyarlaması yapılan ölçeğin öncelikle hedeflenen değişkenleri iyi bir şekilde ölçüp ölçemediğinin tespiti gerekir.

Ölçek uyarlamasında, toplumlar arasında duygu, düşünce ve davranışlarının ifadesinin değişiklik gösterebileceği, kültürler arası farklılıkların sorulara verilen cevapları değiştirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca teknolojik farklılıklar ve gelişmişlik derecesi gibi faktörlerin de bu etkilere hizmet edebileceği dikkate alınmalıdır. Ayrıca yine dilsel ve kültürel sebeplerden ötürü mevcut ölçeğe yeni maddeler eklenmesi, çıkarılması veya bazı maddelerin kısmen değiştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla literatürde hâlihazırda geçerlilik ve güvenilirliği ispat edilmiş bir ölçüm aracı dahi olsa, uyarlanan ölçekteki maddelerin çevrildiği dil ve kültürdeki yapı ve geçerliliği sorgulanmalıdır (Akbaş ve Korkmaz, 2007). Bu bakımdan AFA, bir ölçek uyarlamasında, ölçeğin uyarlanan kültürdeki yapısını belirlemek için önem arz etmektedir (Erkuş, 2003). Buradan hareketle, ölçek ilk olarak Türkçeye çevrilmiş ve 2 uzman görüşüyle revize edilmiştir. Sonrasında ifadeler günümüz şartlarına uygun hâle getirilerek 100 kişiye pilot çalışma uygulanmış, gerekli testler yapıldıktan sonra veri toplama işlemine devam edilmiştir. Toplanan veriler KFA ve DFA'ya tabi tutulmuş, sonrasında da ölçeğin ve alt boyutlarının iç tutarlılıklarını saptayabilmek amacıyla Chrobach's Alpha istatistiği hesaplanmıştır.

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA)

AFA'ya geçilmeden önce ölçeğin faktör analizine uygunluğunun tespiti amacıyla KMO and Bartlett's Testi yapılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 317). Faktör analizi için uygunluk durumunda beklenen, test sonucunun anlamlılık göstermesidir (Yaşlıoğlu, 2017). Bununla birlikte örneklemin yeterli olduğunun tespiti için de test değerinin 0,60 ve üzerinde olması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 317). Yapılan testin sonuçlarına göre KMO and Bartlett's Testi değeri 0,783 ve anlamlılık değeri (sig.) 0,000 olduğundan test değeri anlamlıdır. Buna göre örneklem faktör analizi için yeterlidir. Verilerin faktör analizine uygunluğunun tespiti sonrasında ise bu verilerin normal dağılıp dağılmadığı test edilmiş ve bunun için çarpıklık ve basıklık değerleri göz önüne alınmıştır. Buna göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin, tüm değişkenler için, +1 ile -1 arasında olduğu tespitinden hareketle verilerin normal dağıldığı söylenebilmektedir (Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham, 2010; Tabachnick ve Fidell, 2013). AFA'da incelenmesi gereken bir sonraki değer olan ölçek ifadelerinin ortak varyanslarının da 0,381 değerinden yukarıda olması beklenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017). Maddelere ilişkin ortak varyanslar Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2
Ortak Varyanslar Tablosu

	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8
Extraction	0,56	0,59	0,55	0,49	0,66	0,49	0,50	0,64
	M9	M10	M11	M12	M13			
Extraction	0,52	0,50	0,64	0,51	0,59			

* Ekstraksiyon Yöntemi: Temel Bileşen Analizi

Ortak varyanslar tablosu incelendiğinde 0,49 altında değer olmadığı görülmektedir. Bu durumdan yola çıkılarak tüm ifadelerin analize katılabileceği kanaatine varılmıştır. Faktörlerin birbiriyle ilişkisinin olmadığı düşünülerek ve uyarılama çalışmasının da yapıldığı göz önüne alınarak literatürde çok faktörlü ölçeklerde en çok tercih edilen yöntem olması münasebetiyle Varimax döndürme yöntemi olarak seçilmiştir (Büyüköztürk, 2002; Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 319). Döndürme yöntemi sonrasında elde edilen faktör yüklerinin, 0,30-0,59 arasında olması, bu yüklerin orta düzeyde büyüklükler olduklarını göstermektedir (Büyüköztürk, 2002). Çalışmada gerçekleştirilen faktör analizinde her bir maddenin kabul edilebilir bir ağırlık oluşturması açısından, yükünün en az 0,40 olması gerekliliği bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Benzer şekilde, birden fazla faktöre yüklenmiş maddelerin hangi faktörde yer alacağı kararı için 0,10 farkından yararlanılmıştır (Büyüköztürk, 2010). Analiz sonucunda M10 maddesinin üç faktöre birden yüklenerek, biniş olduğu gözlemlendiğinden (0,384, 0,357, 0,459) bu madde çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre ise M6 maddesinin benzer şekilde iki faktöre yüklendiği görülmüş (0,324; 0,353) ve bu madde de analiz dışında bırakılarak adımlar tekrar edilmiştir. Faktörlere ilişkin madde yüklerini ve ifadeleri Tablo 3'teki döndürülmüş bileşenler matrisinden görebiliriz:

Tablo 3
Ölçeğe İlişkin İfadeler ve Faktörlere İlişkin Madde Yükleri

No	İfadeler	Bileşenler		
		Faktör 1: Alternatif Arama	Faktör 2: Yüksek Standartlara Sahiplik	Faktör 3: Karar Zorluğu
M2	Arabada radyo dinlerken, dinlediğimden nispeten memnun olsam bile, daha iyi bir şey çalıyor mu diye sık sık diğer kanalları kontrol ederim.	0,75		
M3	İkili ilişkilerdeki uyumu, giyim konusundaki uyum gibi görüyorum: Örneğin mükemmel uyumu elde etmeden önce çok kombin denemem gerektiği gibi.	0,73		
M1	TV izlediğimde, bir programı izlerken bile genellikle diğer kanallardaki seçenekler arasında da gezinirim.	0,72		
M4	İşimden ne kadar memnun olursam olayım, daha iyi fırsatların peşinde koşmak bana daha doğru geliyor.	0,58		
M1 1	Yaptığım her işte kendim için en yüksek standartlara erişmeyi hedeflerim.		0,80	
M1 3	Ne zaman bir tercih yapmak durumunda kalsam, mevcut olmayanlar da dahil olmak üzere, diğer tüm olasılıkların neler olduğunu düşünmeye gayret ederim.		0,76	
M1 2	İkinci en iyi olana asla razı olmam.		0,66	
M8	Alışveriş yaparken gerçekten sevdiğim kıyafetleri bulmakta zorlanıyorum.			0,78
M7	Bir arkadaşıma hediye almak çoğu zaman bana zor geliyor.			0,72
M9	İzleyeceğim filmi seçerken zorlanıyorum. Çünkü en iyisini seçmeye gayret ediyorum.			0,60
M5	Çoğunlukla sahip olduğum hayattan daha farklı şekillerde yaşamayı hayal ederim.			0,43

*Döndürme Yöntemi: Kaiser Normalleştirme ile Varimax.

A. Döndürme 4 yinelemede birleştirildi. *Ters kodlanan madde yoktur.

Tablo 3'te gözlemlendiği üzere ölçekteki ifadelere ilişkin faktör yüklerinin tamamı 0,40'ın üzerindedir. Yamaç Serpinti Grafiği ve toplam açıklanan varyans tablosu da incelenerek, nihai sonuçlara göre, üç faktör yapısından ve 11 maddeden oluşan bir ölçüm aracı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu ölçekte faktörler toplam varyansın %52,35'ini açıklamaktadır ve önemli bir kriter daha sağlanmıştır (Yaşlıoğlu, 2017). Açıklanan varyansın faktörlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 4

Ölçeğin Son Hâlinin Açıkladığı Toplam Varyansın Faktörlere Dağılımı

	Başlangıç Özdeğerleri			Karelenmiş Yüklerin Açılanmış Toplamı			Faktör Yüklerinin Döndürülmüş Toplamı
	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam
1	3,08	27,98	27,98	3,08	27,98	27,98	2,11
2	1,44	13,05	41,03	1,44	13,05	41,03	1,87
3	1,25	11,33	52,35	1,25	11,33	52,35	1,78
4	0,89	8,11	60,46				
5	0,85	7,69	68,15				
6	0,76	6,87	75,02				
7	0,67	6,05	81,07				
8	0,60	5,49	86,56				
9	0,56	5,11	91,67				
10	0,49	4,49	96,16				
11	0,42	3,85	100,00				

Tablo 5'te ise Maksimizasyon Ölçeği ve ölçeğin alt boyutları için iç tutarlılık analizleri yapılmış ve Cronbach's Alpha iç tutarlılık değerleri gösterilmiştir.

Tablo 5

Maksimizasyon Ölçeği ve Alt Boyutlara İlişkin İç Tutarlılık Analizi

Boyutlar	Boyuta Giren Maddeler	Cronbach's Alpha Değerleri
Faktör 1	M2, M3, M1, M4	0,68
Faktör 2	M11, M13, M12	0,62
Faktör 3	M8, M7, M9, M5	0,61
TOPLAM		0,74

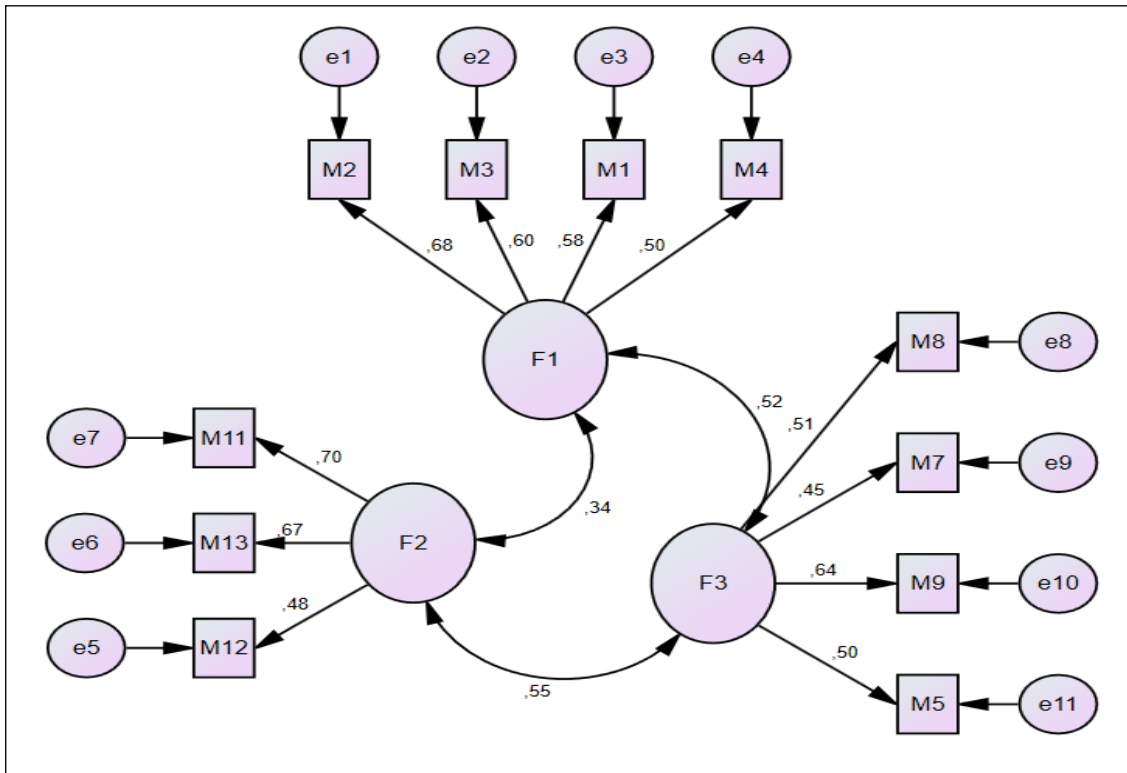
Görüldüğü üzere analizler sonrasında ölçeğe ait Cronbach's Alpha değeri 0.74 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha değerlerine bakıldığında, birinci faktöre ait değer 0,68; ikinci faktöre ait değer 0,62; üçüncü faktöre ait değer ise 0,61 olduğu görülmektedir. Ölçeğin genel güvenilirliğine ilişkin Cronbach's Alpha değerlerinin 0,60 ve üzerinde olması, ölçeğin güvenilir olduğuna işaret etmektedir (İslamoğlu ve Alınacı 2014; Kayış, 2017; Güriş ve Astar, 2014). Ayrıca Kehoe (1994) 10-15 madde içeren ölçeklerde alt boyut güvenilirlikleri için 0,50'nin yeterli düzeyde olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla yapılan analiz sonrasında, ölçek alt boyutlarının güvenilir; ölçeğin genel güvenilirlik düzeyinin ise iyi olduğunu söylenebilmektedir.

Maksimizasyon Ölçeği'nin üç faktörlü ve 11 maddeden oluşan yeni formunun model uyum iyiliğinin tespiti için DFA uygulanmıştır.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Teoriden hareketle ortaya konan modellerde gizli ve gözlenen değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin araştırılmasını mümkün kılan DFA, daha önce geliştirilmiş ölçüm araçlarının, yeni yapılan araştırmanın örnekleme ile doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Ortaya çıkan 3 faktörlü model ile yapılan analizin ilk kısmında bu modeli oluşturan faktörler örtük değişken olarak modeli oluşturmuştur. Buna göre, analiz sonucunda elde edilen modele ait uyum iyiliği endeksleri incelendiğinde; $\chi^2=110.467$ ve $df=41$ olarak belirlenmiş ve $CMIN/DF= 2,694$ (p.: 0.000) olarak minimum sayıya ulaştığı saptanmıştır. Buna göre $CMIN/DF$ rasyosunun 250 üstü katılımcılı bir örneklem için 5'in altında olması gerekmektedir (Byrne (2012)'den akt. Yaşlıoğlu, 2017). Ayrıca $0 \leq \chi^2 \leq 2df$ olması hâlinde iyi uyum; $2df \leq \chi^2 \leq 3df$ olması hâlinde ise kabul edilebilir bir uyum gösterdiği söylenmektedir (Erkorkmaz, Etikan, Demir, Özdamar ve Sanisoğlu, 2013).

Buradan hareketle modelin ki kare değerinin kabul edilebilir olduğu söylenmektedir. Modelin uyum iyiliği endeksleri incelendiğinde ise $CFI=0,902$, $NFI=0,855$, $RMSEA=0,065$, $GFI=0,953$, $AGFI= 0,925$, $IFI=0,904$ olduğu görülmektedir. Bu değerler incelendiğinde, analizde yer alan modelin uyum iyiliği endekslerinin kabul edilebilir ve oldukça iyi düzeyde olduğu şeklinde kabul edilmektedir (Browne ve Cudeck, 1993; Hu ve Bentler, 1999; Mak ve Sockel, 2001; Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003; Kline, 2005; Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008; Chow ve Chan, 2008). DFA'da ilgili ölçeğe ilişkin yol şeması Şekil 1'deki gibidir:

Şekil 1. Ölçeğe İlişkin Yol Analizi

Şekil 1'de yer alan diyagramda, modeldeki standardize edilmiş yol katsayıları görülmektedir. Kline (2005) ve Suhr'e (2008) göre, 0,30 dolaylarındaki etki değeri "orta derece"; 0,50 ve üzeri etki değeri ise "yüksek derece" etki değerini temsil etmektedir. Modelde görüldüğü üzere tüm etki değerleri 0,45'ten büyüktür. Dolayısıyla 2 değer hariç olmak üzere katsayıların tamamı yüksek derece etki düzeyinde olarak kabul edilebilir.

Sonuç

Anaakım İktisat olarak da nitelendirilen ve yüzyıllar boyunca kabul gören ve iktisadın temel varsayımı olan rasyonel insan, 1950'li yıllar itibariyle teorik temele oturtulmuş bir eleştiri ile karşı karşıya kalmıştır. Yapılan çalışmalar, kişilerin bu varsayımda kabul gördüğü gibi, her daim faydalarını maksimize etmeye odaklı kişiler olmadığını ve duygusal, psikolojik, sosyolojik faktörlerin etkisinde kaldığını ve çoğu kararını da bu etki altında verdiğini ortaya koymuştur. Kişilerin maksimizasyon hedefinin hesaplanmasını geçerli kılan teorilerin aksiyomlarının tutarsızlığının zaman içinde kanıtlanması, Davranışsal İktisat alanının da daha çok önem kazanmasına vesile olmuştur. Çalışmaya konu olan maksimize etme eğiliminde ortaya çıkan farklılıklar, kişinin hayatı üzerinde de birçok konuda olumlu/olumsuz etkiler olarak ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı bu eğilimin saptanması önemlidir. Buradan hareketle, çalışmada, Schwartz vd. (2002) tarafından geliştirilen, kişilerin karar verme aşamasında faydalarını ne kadar maksimize etmeye eğilimli olduklarını tespit etme amacı taşıyan Maksimizasyon Ölçeği'nin Türkçeye uyarlaması ve geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin yapılması amaçlanmıştır. Kolayda örnekleme yöntemiyle 400 kişilik bir örneklemden elde edilen verilerle gerçekleştirilen analizler neticesinde ölçeğin, Türkiye örnekleminde maksimizasyon eğilimini ölçebilecek düzeyde geçerlilik ve güvenilirliğe düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada uyarlanan ölçek, iki uzman tarafından, geri çeviri yöntemi ile çevrilmiş ve orijinal formuyla dil eşdeğerliliği sağlanmıştır. Sonrasında ise ölçeğin AFA ve DFA analizleri gerçekleştirilmiş ve iç tutarlılık analizleri yapılmıştır. Ölçek maddelerinden madde 6 (Bir şeyleri sıralayan listelerin büyük bir hayranıyım) ile madde 10'un (Bir arkadaşına mesaj ya da mail yazma işinin bile çok zor olduğunu düşünüyorum, çünkü her şeyi doğru bir şekilde ifade etmek gerçekten zor. Bu yüzden sık sık basit şeyler için bile önceden hazırlık yapıyorum.) binişiklik yaratması nedeniyle sırayla çıkarılarak analizler tekrarlanmıştır. Sonuç itibariyle, AFA'da 3 faktör yapısında ve 11 maddeden oluşan bir ölçüm aracı elde edilmiştir. Ortaya çıkan bu ölçekte faktörler toplam varyansın %52,35'ini açıklamaktadır. Bununla birlikte ileride yapılacak çalışmalarda ilgili değer tekrar incelenebilir. Sonrasında ise DFA gerçekleştirilmiştir. Analiz sonrasında elde edilen uyum iyiliği endeksleri, ölçeğin 3 faktörlü yapısını Türkiye örnekleminde doğrulamıştır. Ölçeğin ve alt boyutlarının güvenilirliğinin tespiti için ise iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre ölçek alt boyutları 0,60'ın, ölçeğin kendisinin ise 0,70'in üzerinde iyi bir güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir. Sonuç itibariyle Schwartz vd. (2002) tarafından geliştirilen ölçek, kullanılan örneklem itibariyle de geçerli ve güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akbaş, G. ve Korkmaz, L. (2007). Ölçek uyarlaması (Adaptasyon). *Türk Psikoloji Bülteni*, 13(40), 15-16. Erişim adresi: <https://www.psikolog.org.tr>
- Browne, M. W. ve Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In K. A. Bollen & Long, J. S. (Eds), *Testing structural equation models* (s. 136-162). Newbury Park, CA: Sage
- Byrne, B. M. (2012). *Structural equation modeling with m plus: Basic concepts, applications, and programming*. Newyork: Routledge/Taylor & Francis Group
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 478-483. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuvey/issue/10365/126871>
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (11. bs.). Ankara: Pegem Yayıncılık

- Cattell, R. B. (1978). *The scientific use of factor analysis*. New York: Plenum.
- Chow, W. S. ve Chan, L. S. (2008). Social network, social trust and shared goals in organizational knowledge sharing. *Information & Management*, 45, 458-465. doi: 10.1016/j.im.2008.06.007
- Comrey, A. L. ve Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K. ve Sanisoğlu, Y. (2013). Doğrulayıcı faktör analizi ve uyum indeksleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences Journal Identity*, 33(1), 210-223. doi: 10.5336/medsci.2011-26747
- Erkuş, A. (2003). *Psikometri üzerine yazılar*, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Everitt, B. S. (1975). *Multivariate analysis: The need for data, and other problems*. *British Journal of Psychiatry*, 126, 237-240. doi: 10.1192/bjp.126.3.237
- Guilford, J. P. (1954). *Psychometric methods* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe- yöntem- analiz* (4. bs.). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Güriş, S. ve Astar, M. (2014). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik*, İstanbul: DER Yayınları
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L. ve Black, W. C. (1995). *Multivariate data analysis* (4th. ed.). Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2010). *Multivariate data analysis* (7th Ed.), Prentice Hall: Upper Saddle River.
- Hooper D., Coughlan J. ve Mullen, M.R. (2008). Structural equation modelling: guidelines for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6, 53-60. doi: 10.21427/D7CF7R
- Hu, L. ve Bentler P. M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. doi: 10.1080/10705519909540118
- Iyengar, S. S., Wells, R. E. ve Schwartz, B. (2006). Doing better but feeling worse: looking for the "best" job undermines satisfaction. *Psychological Science*, 17(2), 143-150. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/40064385>
- İslamoğlu, A. H. ve Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (4. bs.) İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decisions under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291. doi: 10.2307/1914185
- Kahneman, D. ve Thaler, R. H. (2006). Anomalies: Utility maximization and experienced utility. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 221-234. doi: 10.1257/089533006776526076
- Kayış, A. (2017). Güvenirlilik analizi (Reliability analysis). Ş. Kalaycı (Ed.) *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (8. bs.) (s. 404-419) içinde, Ankara: Dinamik Akademi.
- Kehoe, J. (1994). Basic item analysis for multiple-choice tests. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 4(10), 1-3. doi: 10.7275/07zg-h235
- Kline, P. (1979). *Psychometrics and psychology*. London: Acaderric Press.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press

- Mak, B. L. ve Sockel, H. (2001). A confirmatory factor analysis of is employee motivation and retention. *Information & Management*, 38(5), 265-276. doi: 10.1016/S0378-7206(00)00055-0
- Malhotra, N. K. (2004). *Marketing research an applied orientation* (4th. Ed.). Pearson Prentice Hall: New Jersey
- Osiurak, F., Faure, J., Rabeyron, T., Morange, D., Dumet, N., Tapiero, I. Poussin, M., Navarro, J., Reynaud, E. ve Finkel, A. (2015). Déterminants de la procrastination académique: motivation autodéterminée, estime de soi et degré de maximation, *Pratiques Psychologiques*, 21(1), 19-33, doi: 10.1016/j.prps.2015.01.001
- Purvis, A., Howell, R. T. ve Iyer, R. (2011). Exploring the role of personality in the relationship between maximization and well-being, *Personality and Individual Differences*, 50, 370-375, doi: 10.1016/j.paid.2010.10.023
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74. Erişim Adresi: https://www.stats.ox.ac.uk/~snijders/mpr_Schermelleh.pdf
- Schwartz, B. (2000). Self determination: The tyranny of freedom. *American Psychologist*, 55, 79-88. doi: 10.1037//0003-066x.55.1.79
- Schwartz, B., Ward, A., Monterosso, J., Lyubomirsky, S., White, K. ve Lehman, D. R. (2002). Maximizing versus satisficing: Happiness is a matter of choice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(5), 1178-1197. doi: 10.1037/0022-3514.83.5.1178
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice, *The Quarterly Journal of Economic*, 69(1), 99-118. doi: 10.2307/1884852
- Suhr, D. D. (2008). Step Your Way Through Path Analysis, <https://www.lexjansen.com/wuss/2008/pos/pos04.pdf>, E.T: 08.07.2023
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston: MA: Pearson.
- Von Neumann, J. ve Morgenstern, O. (1944). *Theory of games and economic behavior*. New Jersey: Princeton University Press.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/iuisletme/issue/32177/357061>
- Yiğit, A.G. (2020). Bilişsel önyargılar seçimlerimizi nasıl şekillendiriyor: Beş farklı çerçeveleme türünün tercihler üzerindeki etkisi, *Avrasya İlimler Akademisi İşletme ve İktisat Dergisi*, 21, 1-14. doi: 10.17740/eas.econ.2020.V21-01

Extended Abstract

Purpose

Contrary to the rational individual assumption in traditional theories, individuals cannot maximize their utility in every decision. Thus, differences emerge at the decision stage. Schwartz et al. (2002) to investigate the determination of these differences, the first and most widely used scale is the 13-item Maximization Scale. Scores from the scale reveal the relevant difference. Accordingly, people with high maximization tendencies experience remorse, loss of psychological well-being, and a tendency to continue doubting. From this point of view, considering that people are constantly exposed to choices in their daily life, it is seen that it is important to determine the maximization tendency. The aim of this study was Schwartz et al. (2002), the adaptation of the Maximization Scale into Turkish and the validity and reliability analyzes of the Turkish version.

Design and Methodology

There are different opinions about determining the sample in scale development and adaptation studies. Some researchers suggest that a sample of at least 100 or 200 is sufficient (Kline, 1979; Guilford, 1954). However, some researchers agree that at least 300 people have a good sample size (Comrey & Lee, 1992). Based on this information, the sample was determined as 400 people. The data subject to the analysis were collected by online surveys with convenience sampling method. EFA and CFA were used in the adaptation study of the scale. These analyzes were performed using SPSS and AMOS programs. Finally, the internal consistency analysis of the scale was performed.

Findings

The ages of the participants range from 18 to 67, and approximately 70% of them are undergraduate and higher education graduates. Gender distributions are close to each other (Female: 48.8; Male: 51.2). Monthly income is taken as the monthly income of the household, but this figure is defined as pocket money for those who do not work and continue to study. However, the average monthly income of the participants is 23,245 Turkish Liras. Data were collected from participants from 12 different provinces of Turkey. First, KMO and Bartlett Tests were conducted to determine the scale's compatibility with factor analysis. According to the test results, the test value was found to be 0.783 and sig.: 0.000. Thus, we can say that the sample is suitable for analysis. Then, normality test was performed, and it was determined that the data fit the normal distribution. After the normality test, EFA and CFA were performed. In the EFA performed using the Varimax rotation method, 2 items were removed from the scale since the factor loads were equally distributed among the factors, according to the analysis result. As a result of the second analysis, the scale showed a 3-factor structure consisting of 11 items. The factors in this scale that emerged explain 52.35% of the total variance. As a result of the internal consistency analysis, the Cronbach's Alpha coefficient of the scale was found to be 0.74. In DFA, the fit indices of the model were determined as CFI=0.902, NFI=0.855, RMSEA=0.065, GFI=0.953, AGFI= 0.925, IFI=0.904. This showed that the model was acceptable and quite good.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Rational human, which is the main assumption of Traditional Economics, which is also described as Mainstream Economics and accepted for centuries, has faced a criticism based on a theoretical basis as of the 1950s. Studies have revealed that people are not always focused on maximizing their benefits, as is accepted in this assumption, and they make decisions under the influence of many emotional, psychological, and sociological factors. The fact that the inconsistency of the axioms of the theories that validate the calculation of the maximization goal of the people over time has been instrumental in gaining more importance in the

field of Behavioral Economics. Therefore, it is of great importance to increase the application areas of behavioral-based studies. In addition, the application of the relevant scale with different variables will be useful for a clearer understanding of the decision-making mechanism of individuals, decision outputs and the effects of these outputs.

Originality/Value

This study, in the literature, Schwartz et al. (2002) It is unique in that there is no study including the adaptation of the original of the Maximization Scale into Turkish and its validity/reliability analysis. In addition to this situation, measuring the maximizing tendencies of individuals in an accurate way will also be instrumental in revealing their biases in the decision stage. In this respect, it was concluded that the Turkish adaptation of the scale made an important contribution to the literature.

Araştırmacı Katkısı: Asena Gizem YİĞİT (%100).

Açık ve Uzaktan Öğrenmenin Değerlendirme Bileşeni Bağlamında Yükseköğretimdeki Acil Uzaktan Öğretim Uygulamalarının Belirlenmesi ^{1 2}

Hakan GENÇ ³ - Mehmet KESİM ⁴

Başvuru Tarihi: 09.06.2023

Kabul Tarihi: 28.09.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Kriz durumlarında Acil Uzaktan Öğretim yerine nitelikli Açık ve Uzaktan Öğrenme (AUÖ) uygulamalarının hayata geçirilebilmesi için kriz öncesinde oluşturulan planlamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak kriz öncesi, esnası ve sonrası olmak üzere üç aşamalı kriz yönetimi gereği öncelikle deneyimlenen krizlerdeki uygulamaların değerlendirilmesi, bu değerlendirmelerin bir sonraki olası krizlere yönelik gerçekleştirilecek hazırlıklara yansıtılması gerekmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, deneyimlenmiş bir kriz durumu örneği olan COVID-19 sürecine odaklanılarak AUÖ'nün değerlendirme bileşeni bağlamında yükseköğretimdeki Acil Uzaktan Öğretim uygulamalarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada keşfedici durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 14 yükseköğretim kurumu, her bir kurumdan olmak üzere 14 akademisyen ve 14 öğrenen oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri görüşmeler, dokümanlar ve araştırmacı günlüğü aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre AUÖ'nün değerlendirme bileşeni bağlamında, Acil Uzaktan Öğretim uygulamalarının yükseköğretim kurumlarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Sonuç olarak, olası yeni bir kriz durumunda, yükseköğretim kurumlarının; sınav güvenliği, sınav desteği ve sınav yöntemi bağlamında işe koştugu uygulamadaki farklılıkların ve çevrim içi ölçme değerlendirme altyapısı olanaklarındaki eşitsizliklerin nitelikli AUÖ uygulamaları ekseninde en aza indirgenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Acil Uzaktan Öğretim, Açık ve Uzaktan Öğrenme, Yükseköğretim, Kriz, Ölçme ve Değerlendirme

Atıf: Genç, H. ve Kesim, M. (2023). Açık ve uzaktan öğrenmenin değerlendirme bileşeni bağlamında yükseköğretimdeki acil uzaktan öğretim uygulamalarının belirlenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1105-1130.

¹ Araştırma kapsamında veri toplanmasına ilişkin Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 20. 04. 2021 tarihli ve 62238 protokol numaralı onayı alınmıştır.

² Bu makale, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uzaktan Eğitim Anabilim Dalı'nda 2023'de tamamlanan "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Yükseköğretim Açısından Açık ve Uzaktan Öğrenme Bileşenlerinin Değerlendirilmesi" adlı doktora tez çalışmasının bir bölümünden üretilmiştir.

³ Milli Eğitim Bakanlığı, hkn_gnc@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1834-0110

⁴ Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Uzaktan Eğitim Bölümü, mkesim@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8153-5159

Determining Emergency Remote Teaching Practices Within the Context of Assessment Component of Open and Distance Learning

Hakan GENÇ⁵ - Mehmet KESİM⁶

Submitted by: 09.06.2023

Accepted by: 28.09.2023

Article Type: Research Article

Abstract

In order to press quality Open and Distance Learning practices into service instead of Emergency Remote Teaching in crisis situations, action plans are required created before the crisis. However, according to the three-stage crisis management- before, during and after, initially, it is necessary to examine the practices in the past crises and reflect the outputs of this examination to the preparations of a next crisis. Thus, this study aims to determine the Emergency Remote Teaching practices in higher education in the context of the assessment component of ODL by focusing on the COVID-19 period, which is an example of a past crisis situation. Exploratory case study was used in the study. As a study group, a total of 14 higher education institutions, 14 faculty members and 14 learners took part in the study. Qualitative data were collected via semi structured interviews, documents and researcher's diary. The data collected via interviews and documents were analyzed using descriptive and content analysis. Research findings revealed that ERT practices in higher education within the context of assessment component of ODL system differ from institutions to institutions in many aspects. As a conclusion, in the event of a possible crisis, the differences in practices in higher education institutions within the context of exam security, exam support and exam method, and the inequalities between institutions in terms of the infrastructure enabling online assessment should be minimised in line with quality ODL practices.

Keywords: *Emergency Remote Teaching, Open and Distance Learning, Higher Education, Crisis, Assessment*

⁵ Ministry of National Education, hkn_gnc@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1834-0110

⁶ Anadolu University, Open Education Faculty, Department of Distance Education, mkesim@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8153-5159

Giriş

Sel, kasırga ve kuraklık gibi iklimsel afetler; terör saldırıları ve savaş gibi sosyal afetler ve pandemiler/salgınlar gibi biyolojik afetler geleneksel eğitimi sekteye uğratan kriz durumlarına yol açabilmektedir (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2020; Education Cannot Wait, 2016; Esnard, Wyczalkowski, Malmin ve Shah, 2018; Rainey, Kenney, Wilburn, Putman, Zheteyeva ve O’Sullivan, 2016; Viner, Russell, Croker, Packer, Ward, Stansfield ve Booy, 2020). Örneğin, 2014 yılında Batı Afrika’da etkisini gösteren bir biyolojik afet olan Ebola salgınında geleneksel eğitim kesintiye uğramış, eğitimin sürekliliği için radyo programları işe koşulmuş, kimi bölgelerde ise öğrenenler ücretsiz eğitim yazılımları içeren donanımlardan yararlanma fırsatı bulmuştur (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu [UNICEF], 2017, s. 45; Moon, Kavanagh, Jeffrey, Gebbels ve Korsgaard, 2016, s. 485-495; Powers ve Azzi- Huck, 2016). 2019 yılında ilk olarak Çin’de ortaya çıkan ve küresel çapta hayatı olumsuz etkileyen bir biyolojik afet olan COVID-19 pandemisi sebebiyle de yaklaşık 165 ülkede tüm öğretim kademelerinde yüz yüze eğitime ara verilmek durumunda kalınmıştır. Yüz yüze eğitime alternatif olarak uzaktan eğitim teknolojilerinin işe koşulduğu birtakım uygulamalar hayata geçirilmeye başlanmıştır (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu [UNESCO], 2020). Eğitimde yaşanan bu dönüşümle birlikte her ne kadar eğitimin sürekliliği sağlanmış olsa da plansız bir eğitim süreciyle de karşı karşıya kalınmıştır. Hayata geçirilen uygulamalar planlı bir Açık ve Uzaktan Öğrenme (AUÖ) değil, ani kararlarla çözüm üretme odaklı bir Acil Uzaktan Öğretim olmuştur (Hodges, Moore, Lockee, Trust ve Bond, 2020). Dolayısıyla COVID-19 pandemisi ile yeni normal olarak anılan süreçte ve sonrasında daha yapılandırılmış bir eğitsel sürecin işe koşumu hedeflenerek Acil Uzaktan Öğretim uygulamalarının yerini AUÖ’ye bırakması sağlanmalıdır (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2020a). Ancak doğru kriz yönetimi gereği öncelikle deneyimlenen krizlerdeki uygulamalar değerlendirilmelidir (Boin, 2004, s. 165- 194). Bu bağlamda, deneyimlenen bir kriz örneği olarak Acil Uzaktan Öğretim sürecini odağa alan çeşitli araştırmalar alan yazında bulunsa da genel olarak araştırmaların; sistem yaklaşımı ile süreci ele almadığı, tek bir program/kurum gibi sınırlı araştırma gruplarına yer verdiği ya da sorun, görüş belirleme odaklı olduğu görülmektedir (Kaya ve Işık, 2021; Lassoued, Alhendawi ve Bashitialshaer, 2020; Sarı, Yeşilyaprak, Sert, Demirhan, Koçyiğit, Kebapçı ve Öztürk, 2022; Şahin, 2021; Yusuf, 2020). Bu araştırma bağlamında ise AUÖ’nün yönetim, öğrenme, etkileşim, teknoloji ve değerlendirme olmak üzere beş bileşenden oluşması ve her bir bileşenin sistemin bütününe etki etmesi gerçeğinden hareketle Acil Uzaktan Öğrenme uygulamalarının da yine bu bileşenler bağlamında sistematik olarak değerlendirilmesi gerektiği anlayışıyla hareket edilmektedir. Ayrıca öncelikle Acil Uzaktan Öğretim uygulamalarının sistematik olarak ortaya konulması, sonrasında uygulamalarda yaşanan sorunların ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulması gibi bir araştırma sürecinin izlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Buradan hareketle bu araştırmada; öğrenen, kurum, program, ders gibi ögelere ilişkin geri bildirim mekanizması olması açısından önemli bir bileşen olan *değerlendirme* bağlamında yükseköğretim kurumlarında hayata geçirilen Acil Uzaktan Öğretim uygulamalarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle AUÖ ve Acil Uzaktan Öğretim kavramları ayrıştırılmakta, AUÖ’de sistem yaklaşımı ele alınarak AUÖ’nün bileşenleri ve bu bileşenlerden biri olan değerlendirmeye ilişkin alt ögeler genel hatları itibarıyla ifade edilmektedir.

Açık ve Uzaktan Öğrenme ve Acil Uzaktan Öğretim

AUÖ; sistem yaklaşımı esas alınarak tasarılan, sistem bileşenleri bağlamında uzman insan kaynağına sahip olan, kuramsal temellere dayanan, esnek ve alternatif öğrenme ortamları sunan planlı bir eğitim modelidir (Denic ve Zlatkovic, 2017; Eby, 2013; Moore ve Kearsley, 2012; Yükseköğretim Kalite Kurulu [YÖKAK], 2020a). Acil Uzaktan Öğretim ise krizi yönetmek adına ani kararlarla öğretim uygulamalarına devam edilen, esnek ve alternatif öğrenme ortamları yerine yüz yüze eğitimin çevrim içi ortamdaki taklidini sunan, zorunlu ve geçici bir süreci ifade etmektedir (Hodges ve diğerleri, 2020; YÖKAK, 2020a).

Açık ve Uzaktan Öğrenmede Sistem Yaklaşımı

Bu araştırma, AUÖ'nün planlanmasında sistem yaklaşımının önemini vurgulaması açısından Perraton'ın (1988) Kuramların Sentezi kuramı çerçevesince yapılandırılmıştır (Simonson, Smaldino ve Zvacek, 2015, s. 49). Kuramların Sentezi Kuramının yanı sıra alan yazında AUÖ ve sistem yaklaşımı ilişkisine değinen çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Saba (2013), uzaktan eğitimin birbirini etkileyen ve birbirinden etkilenen diğer sistemler gibi karmaşık bir sistem olduğunu ifade etmektedir. Moore ve Anderson (2003, s. 11-12) uzaktan eğitimin; karmaşık, dinamik ve doğrusal olmayan dolayısıyla uyarlanabilir davranışlarla kendi kendini organize eden, değişen, kaotik, aynı zamanda düzenli bir sistem olduğunu ifade etmektedir. Ek olarak uzaktan eğitim sisteminin karmaşık yapısının sistem yaklaşımı ile anlaşılabilirliğini belirtmektedir.

AUÖ sistemi bileşenlerinin alan yazında çeşitli şekillerde ele alındığı görülmektedir (Eby, 2013; Denic ve Zlatkovic, 2017; Moore ve Kearsley, 2012; Saba, 2013). Bu çalışmada alan yazına dayalı olarak AUÖ'nün bileşenleri araştırmacı tarafından yönetim, öğrenme, etkileşim, teknoloji ve değerlendirme olarak belirlenmiştir (Eby, 2013; Moore ve Kearsley, 2012). Her bir bileşenin sistemin bütününe etki etmesi gerçeğinden hareketle de Acil Uzaktan Öğretim uygulamalarının da yine bu bileşenler bağlamında sistematik olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada AUÖ bileşenlerinden biri olan *değerlendirme* bileşenine odaklanılmaktadır. Değerlendirme bileşeni; öğrenen, kurum, program, ders değerlendirmesi gibi alt öğeleri içermektedir (Eby, 2013).

Araştırmanın amacı

Bu çalışmada, AUÖ sisteminin *değerlendirme* bileşeni bağlamında yükseköğretimdeki Acil Uzaktan Öğretim uygulamalarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, "AUÖ sisteminin değerlendirme bileşeni bağlamında yükseköğretimdeki Acil Uzaktan Öğretim uygulamaları nelerdir?" sorusuna yanıt aranmaktadır. Değerlendirme bileşeni ile ilişkili olarak araştırma sorusuna; ölçme değerlendirme yöntemi, sınav güvenliği, sınav desteği, ölçme değerlendirme altyapısı ve öğrenen/öğreten geri bildirimleri bağlamında yanıt aranmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada nitel araştırma türlerinden biri olan keşfedici durum çalışması kullanılmaktadır. Creswell (2007, s. 73) durum çalışmasını; sınırları belli olan bir veya birkaç durumun gözlem, görüşme, görsel-işitsel malzemeler, dokümanlar ve raporlar gibi çoklu veri toplama araçlarıyla derinlemesine bilgi toplanarak zaman içerisinde keşfedildiği, durumun ve duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yaklaşımı olarak tanımlamaktadır. Yin durum çalışmasını; bütüncül tek durum, bütüncül çoklu durum, iç içe geçmiş tek durum, iç içe geçmiş çoklu durum olarak dört kategoride ele aldığı gibi gerçekleştirildiği amaç doğrultusunda keşfedici, betimleyici, açıklayıcı olmak üzere üç kategoride de ele almaktadır (Yin, 2003, s. 3; Yin, 1981, s. 110; Yin, 1994, s. 38). Araştırma sorularında daha çok "Ne" sorusu üzerinde durulması keşfedici durum çalışmasını işaret etmektedir (Yin, 2003, s. 5-7). Bu çalışmada, COVID-19 pandemisiyle birlikte yükseköğretimde ilk defa uygulamaya geçilen Acil Uzaktan Öğretim sürecinin kendine özgü yeni bir durum olması, ilgili sürece ilişkin derinlemesine veri toplanmasının amaçlanması ve araştırma sorularının "Ne?" sorusu üzerine yapılandırılması sebebiyle keşfedici durum çalışması kullanılmıştır.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'de yer alan 14 yükseköğretim kurumu, 14 akademisyen ve 14 öğrenen oluşturmaktadır. Çalışma grubu hacminin belirlenmesinde, elde edilen verilerin doygunluğa ulaşması kriteri dikkate alınmıştır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi

kullanılmıştır. Çalışma grubunu oluşturan yükseköğretim kurumlarının belirlenmesinde; a) her coğrafi bölgenin temsil edilmesi b) vakıf ve devlet üniversitelerinin temsil edilmesi c) Uzaktan Eğitim Türkiye Üniversite Memnuniyet Araştırması'nda [TÜMA] (2021), uzaktan eğitim genel memnuniyet puanları ortalamasının üzerinde ve altında olan üniversitelerin temsil edilmesi ölçütleri dikkate alınarak daha zengin veri elde edilmek istenmiştir. Çalışma grubunu oluşturan öğrenen katılımcıların belirlenmesinde Acil Uzaktan Öğretim sürecinde ders almış olmak ölçütü, akademisyen katılımcıların belirlenmesinde ise ilgili süreçte ders vermiş olmak veya yönetsel süreçlerde görev almış olmak ölçütleri kullanılmıştır. Belirlenen ölçütlere uygun olan kurumlar arasından araştırmacının akademisyen ve öğrenen katılımcılara da kolay ulaşabileceği kurumlar araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya dahil olan 14 yükseköğretim kurumunun 2 tanesini vakıf, 12 tanesini devlet üniversitesi oluşturmaktadır. Araştırmaya dahil edilen 12 devlet üniversitesinin 6 tanesi 128 devlet üniversitesinin uzaktan eğitim genel memnuniyet puanı ortalamasının altındayken diğer 6 tanesi ise ortalamasının üstündedir. 2 vakıf üniversitesinin ikisi de 73 vakıf üniversitesinin uzaktan eğitim genel memnuniyet puanı ortalamasının üstündedir.

14 yükseköğretim kurumunun belirlenmesi sonrasında her bir kurumu temsilen 14 gönüllü akademisyen araştırmaya dahil edilmiştir. Katılımcıların özellikleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1
Akademisyen Katılımcıların Özellikleri

Akademisyen Katılımcı (AK)	Cinsiyet	Ünvan	Bölüm/Anabilim dalı/Birim
Ü1 AK	E	Prof. Dr.	Türkçe Eğitimi (Anabilim dalı başkanı)
Ü2 AK	E	Doç. Dr.	Yönetim Bilimleri
Ü3 AK	E	Öğr. Gör.	Mütercim Tercümanlık (Uzaktan eğitim koordinatörü)
Ü4 AK	K	Doç. Dr.	UZEM Yöneticisi
Ü5 AK	E	Dr. Öğr. Üyesi	Sağlık Bilimleri
Ü6 AK	E	Öğr. Gör.	UZEM Akademik Personeli
Ü7 AK	E	Dr. Öğr. Üyesi	Bilgisayar Merkezi Yöneticisi
Ü8 AK	E	Dr. Öğr. Üyesi	UZEM Yönetici Yardımcısı
Ü9 AK	K	Dr. Öğr. Üyesi	Özel Eğitim (Dekan Yrd.)
Ü10 AK	E	Dr. Öğr. Üyesi	Özel Eğitim (Bölüm başkanı)
Ü11 AK	K	Öğr. Gör. Dr.	Geleneksel El Sanatları
Ü12 AK	E	Öğr. Gör.	Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri
Ü13 AK	E	Öğr. Gör.	Eğitim Programları ve Öğretim
Ü14 AK	E	Dr. Öğr. Üyesi	Özel Eğitim (Bölüm başkan yrd.)

Yine her bir kurumu temsilen 14 gönüllü öğrenen araştırmaya dahil edilmiştir. Öğrenen katılımcıların özellikleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2
Öğrenen Katılımcıların Özellikleri

Öğrenen Katılımcı (ÖK)	Cinsiyet	Sınıf	Bölüm
Ü1 ÖK	K	4	Makine Mühendisliği
Ü2 ÖK	E	4	Eczacılık
Ü3 ÖK	E	3	Antrenörlük
Ü4 ÖK	K	1	İlk ve Acil Yardım
Ü5 ÖK	E	4	Sinema Televizyon
Ü6 ÖK	K	3	Yönetim Bilişim Sistemleri
Ü7 ÖK	K	1	İletişim Tasarım (+2 Yıl Hazırlık)
Ü8 ÖK	K	4	İlköğretim Matematik
Ü9 ÖK	K	4	Özel Eğitim
Ü10 ÖK	E	4	Sınıf Öğretmenliği
Ü11 ÖK	K	3	Okul Öncesi Öğretmenliği
Ü12 ÖK	E	2	Özel Eğitim
Ü13 ÖK	K	4	İlköğretim Matematik
Ü14 ÖK	E	4	Özel Eğitim

Veri toplama tekniği ve aracı

Durum çalışmalarında veri toplama amacıyla çeşitli kaynaklardan yararlanılabilmektedir. Bu kaynaklar; görüşmeler, kayıtlar, dokümanlar, görsel materyaller ve gözlemlerdir (Yin, 1981, s. 104). Nitel araştırmalarda kullanılan diğer bir veri toplama aracı da araştırmacı günlükleridir. Bu araştırmanın verileri yarı-yapılandırılmış görüşmeler, dokümanlar ve araştırmacı günlüğü aracılığıyla toplanmıştır.

Araştırmada 14 öğrenen ve 14 akademisyen olmak üzere toplamda 28 katılımcıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme sorularının oluşturulması öncesinde AUÖ’nün değerlendirme bileşenine yönelik alan yazın incelenmiştir. Değerlendirme bileşeni; öğrenen, kurum, program, ders değerlendirmesi gibi öğeleri içermektedir (Eby, 2013). İlgili öğeler göz önünde bulundurularak araştırma soruları araştırmacı tarafından oluşturulan a) ölçme değerlendirme yöntemi b) sınav güvenliği c) sınav desteği d) ölçme değerlendirme altyapısı e) öğrenen/öğreten geri bildirim temaları çerçevesince oluşturulmuştur. Oluşturulan temalar bağlamında katılımcılara yükseköğretimdeki Acil Uzaktan Öğretim uygulamalarının neler olduğu sorulmuştur. Görüşme soruları uygulanmadan önce oluşturulan sorulara ilişkin uzman görüşü alınmış ve bir

öğrenen ve bir akademisyen ile pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Akademisyen ve öğrenen katılımcılar için aynı görüşme soruları kullanılmıştır. Görüşmeler Şubat 2022- Mayıs 2022 arasında gerçekleşmiştir. Tüm görüşmeler, katılımcılardan randevu alınarak telefon üzerinden gerçekleştirilmiş ve katılımcıların bilgisi dâhilinde kayıt altına alınmıştır.

Bu araştırmada doküman olarak araştırmaya dahil olan 14 kurumun; Acil Uzaktan Öğretim sürecinde almış oldukları senato kararları, 2020-2021 yılı kurum iç değerlendirme raporları, 2020 yılı Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ek raporları, Acil Uzaktan Öğretim süreci faaliyet raporları, kılavuzları ve anket sonuçları incelenmiştir. Araştırmacı tarafından ulaşılan dokümanların çeşitliliği her bir kuruma göre farklılık gösterebilmektedir. 14 kuruma ilişkin dokümanların yanı sıra YÖK ve YÖKAK'ın Acil Uzaktan Öğretim sürecine ilişkin almış oldukları kararlar ve ilgili süreçte yapmış oldukları araştırmalar da incelenmiştir.

Görüşmeler ve dokümanlar aracılığıyla toplanan verilerde oluşabilecek sınırlılıktan hareketle, araştırmaya dahil olan yükseköğretim kurumlarının resmî internet sayfalarında yer alan Acil Uzaktan Öğretim sürecindeki paylaşımları düzenli olarak takip edilmiştir. Araştırma sorularıyla ilişkili olan içerikler araştırmacı tarafından alıntı formunda not alınarak bir araştırmacı günlüğü oluşturulmuştur. Günlük Mayıs 2020-Mayıs 2021 tarihleri arasında tutulmuştur.

Veri Analizi

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerden ve dokümanlardan elde edilen veriler öncelikle betimsel analize, sonrasında ise içerik analizine tabi tutulmuştur. Betimsel analiz, daha önceden belirlenen, araştırmanın kavramsal çerçevesini oluşturan temalara göre nitel verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasını ifade etmektedir. Betimsel analizle özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analiziyle daha da derinleştirilmektedir. İçerik analizinde, birbiriyle ilişkili verilerin belirli temalar altında organize edilmesi söz konusudur (Baltacı, 2017; Pope, Ziebland ve Mays, 2000; Yıldırım ve Şimşek, 2005; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu bağlamda öncelikle yükseköğretimdeki Acil Uzaktan Öğretim uygulamalarına yönelik elde edilen veriler araştırmanın tematik çerçevesine göre organize edilmiştir. Sonrasında ise birbiriyle ilişkili olan verilerle diğer temalar oluşturulmuştur. *Yönetmelik kararlar ve Sınav güvenliği uygulamalarındaki kurumsal farklılıklar* temaları içerik analizi sonucunda sonradan eklenmiştir. Temalarla ilişkili olarak katılımcıların ifadelerine ve dokümanlardan elde edilen verilere doğrudan alıntılarla yer verilmiştir. Alıntılara yer verilirken katılımcıların kimliğinin gizli tutulması adına "Akademisyen Katılımcı" (AK) ve "Öğrenen Katılımcı" (ÖK) kodları kullanılmıştır. Ayrıca "AK" ve "ÖK" kodunun önünde görev yapılan/öğrenim görülen kurumun kod bilgisine de X, 1-14 arasında bir sayıyı ifade etmek üzere "Üniversite X (ÜX)" şeklinde yer verilmektedir.

Araştırmaya dahil olan kurumların internet sayfalarından edinilen veriler doğrudan değerlendirme bileşenine ilişkin temalar altında araştırmacı günlüğüne aktarıldığı için günlük verileri herhangi bir betimsel analiz sürecine dahil edilmemiş, doğrudan içerik analiziyle derinleştirilmiştir. Araştırmacı günlüğü verilerinin sunulmasında "Günlük Kaydı" (GK) kodu kullanılmaktadır. Ayrıca "GK" kodunun önünde kurumun kod bilgisine de X, 1-14 arasında bir sayıyı ifade etmek üzere "Üniversite X (ÜX)" şeklinde yer verilmektedir.

Etik Standartlara Uygunluk

Araştırma kapsamında veri toplanmasına ilişkin Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 20. 04. 2021 tarihli ve 62238 protokol numaralı onayı alınmıştır.

Bulgular

Dokümanlar, görüşmeler ve araştırmacı günlüğü aracılığıyla elde edilen bulgular Tablo 3'te belirtilen yedi tema altında sunulmaktadır.

Tablo 3

Acil Uzaktan Öğretim Uygulamalarının Ele Alındığı Temalar

Yönetsel kararlar
Yükseköğretim kurumlarının çevrim içi ölçme ve değerlendirme altyapısı
Ölçme değerlendirme yöntemleri
Sınav güvenlik önlemleri
Sınav güvenliği uygulamalarındaki kurumsal farklılıklar
Sınav desteği
Acil Uzaktan Öğretime ilişkin öğrenen/öğreten geri bildirimleri

Yönetsel Kararlar

Acil Uzaktan Öğretim sürecindeki ölçme ve değerlendirme ile ilgili olarak YÖK tarafından öncelikle 2020 Bahar Yarıyılı'ndaki sınavların yüz yüze yapılamayacağı bildirilmiştir. Alınan kararda sınavlar için *"şeffaf ve denetlenebilir olması şartıyla, dijital imkânlar veya ödev, proje gibi alternatif yöntemler uygulanarak yapılacak"* ifadesine yer verilmiştir. Ölçme değerlendirmede çevrim içi sınavların yanı sıra süreç değerlendirme odaklı bir yapılanmaya gidileceği belirtilmiştir. Ayrıca, ölçme değerlendirme bağlamında standartların oluşturulacağı ve yükseköğretim kurumlarının çevrim içi sınav merkezleri oluşturmaya yönelik teşvikte bulunulacağı ifade edilmiştir. Sınav takvimi bağlamında ise inisiyatif büyük ölçüde üniversitelere bırakılmıştır.

"İmtihanlar da makro düzeyde belirlenmiş takvime riayet etmek şartıyla yine üniversitemizin kendilerine uygun bir dönemde üniversitelerce gerçekleştirilecektir." (YÖK, 2020b)

YÖK tarafından uzaktan eğitim ortamlarında uygulanacak sınavlara ilişkin temel ilkeler de açıklanmıştır (YÖK, 2020c; YÖK, 2020d; YÖK, 2020e). Bu bağlamda; çevrim içi sınavların yanı sıra ödev, tartışma, proje, öğrenme yönetim sistemleri üzerinde sunulan etkinliklere katılım gibi değerlendirmelerin de dönem sonu puanına yansıtılmasının teşvik edilmesi, soru havuzundan soru seçimi, kilitli modda tarayıcı kullanımı gibi öğrenme yönetim sistemlerinin ve diğer dijital araçların sunduğu sınav güvenliği olanaklarından yararlanılması, ödevle değerlendirmelerde intihal programlarının kullanılması, sınav öncesinde; sınav kuralları, sınava giriş, sınav süresi, puanlama kriterleri, sınav itirazları, sorumluluklar ve etik gibi hususlarda paydaşların aydınlatılması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca donanım ve teknik altyapı yetersizliği nedeniyle sınava giremeyecek durumda olan öğrenenler için belirli kurumlarda sınava girme imkânının oluşturulması, teknik sorunlar vb. gibi geçerli mazeretler için telafi sınavlarının yapılması, sınavda teknik destek sunacak birimlerin oluşturulması, sınav yöntemine uygun şekilde gerekli sınav süresinin tanınması, özel gereksinimli bireylerin çevrim içi sınavlara katılabilmesi için gerekli önlemlerin alınması, kurumsal olmayan platformlarda gerçekleştirilen sınavların kayıt altına alınması gerektiği belirtilmektedir (YÖK, 2020d).

Bunlara ek olarak, kurumların sürece özgü kendi sınav yönetmeliklerini oluşturdukları görülmektedir.

"Uzaktan gerçekleştirilen sınavlarda olası bireysel ya da toplu öğrenci ihlallerini tanımlayan ve bu ihlallerin sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler içeren yönergeler oluşturulmuştur" (Üniversite 13, Kurum iç değerlendirme raporu, 2020)

Ü7 AK: *"Öğrencilere ayna dağıtıldı çünkü çift kamera olmadan sınav güvenliğini sağlamak çok zor. Böyle bir sınav yönetmeliği hazırlandı ve sınavlar bu şekilde yapıldı."*

Yükseköğretim Kurumlarının Çevrim İçi Ölçme ve Değerlendirme Altyapısı

Acil Uzaktan Öğretim sürecinde yükseköğretim kurumlarının; %42'sinde bir Öğrenme Yönetim Sistemi'ne (ÖYS) ait ölçme değerlendirme özelliklerinin, %32'sinde birden fazla ÖYS'ye ait özelliklerin, %21'inde ise ÖYS özelliklerinin yanı sıra başka dijital araçların kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, kurumların %5'inde kuruma ait bir uzaktan ölçme sistemi bulunduğu, %15'inde ise bu bağlamda bir sistem bulunmadığı görülmektedir (YÖKAK, 2020b).

Araştırmacı günlüğünden ve görüşmelerden elde edilen bulgulara göre Acil Uzaktan Öğretim sürecinde çevrim içi sınavların ve buna bağlı işlemlerin; öğrenme yönetim sistemlerinin, öğrenci bilgi sistemlerine entegre sınav modüllerinin yanı sıra diğer dijital araçların sunduğu imkânlar üzerinden de yürütüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda bazı katılımcıların ifadeleri ve günlük kaydı verileri aşağıdaki gibidir.

Ü2 GK: *“Öğrenci Bilgi Sistemine ‘Uzaktan Öğretim Sınav Takip Modülü’ eklenmiş olup öğretim elemanlarımız 15.04.2020/17.04.2020 tarihleri arasında sınav tanımlamalarını yapmışlardır.”*

Ü12 AK: *“Google formlar üzerinden yaptık.”*

Ü1 ÖK: *“Okulun kendisine ait sınav sisteminden yaptık.”*

Ü11 AK: *“Çevrim içi sınav yapamadık. Daha çok ödevlendirme şeklinde yaptık. Kırsal bir yerde yaşadığımız için köyden katılan öğrencilerimiz de vardı. Herkes internete ulaşamıyordu.”*

Ölçme Değerlendirme Yöntemleri

Tercih edilen ölçme değerlendirme yöntemlerinin üniversite/fakülte/öğreten bağlamında çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Pandeminin başladığı dönemde ara sınav olarak yükseköğretim kurumlarının %90'ının ödev, %83'ünün proje, %63'ünün çevrim içi sınav ve %7'sinin kısa sınav uygulamayı planladığı belirtilmektedir (YÖK, 2020f). YÖK'ün (2021a) 1.255 bin öğrenenin katılımıyla gerçekleştirdiği bir araştırmanın sonuçlarına göre; %82,53 online testler ve/veya yazılıların, %52,68 ödev, proje vb. tesliminin, %25,36 çevrim içi sunumların, %12,06 çevrim içi sözlü sınavların ve %6,49 diğer ölçme değerlendirme yöntemlerinin uygulandığı ifade edilmektedir. Yine YÖK'ün (2021b) 27.820 öğretim elemanının katılımıyla gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarına göre %78 online test ve yazılıların, %71,3 ödev, proje vb. tesliminin, %40 çevrim içi sunumların ve %15,2 çevrim içi sözlü sınavların ve %6,6 diğer ölçme değerlendirme yöntemlerinin kullanıldığı belirtilmektedir.

Araştırmaya dahil edilen bir yükseköğretim kurumunun, 1.722 öğrenenin katılımıyla gerçekleştirdiği bir araştırmada, öğrenenlerin %57,5'si çevrim içi testler ve/veya yazılı sınavların, %16,1'i ödev, proje vb. yöntemlerin, %8,7'si çevrim içi sunumların kullanıldığını belirtmektedir (Üniversite 2 2021-2022 Bahar Dönemi eğitim süreci işleyişi öğrenci görüş alma anketi, 2020).

YÖKAK (2020b) Uzaktan/Karma Eğitim Faaliyetleri Kalite Güvencesi Durum Raporu'nda ise geleneksel ölçme değerlendirme yöntemlerinin %66 gibi bir oranla öğrenen odaklı yöntemlere göre daha çok kullanıldığı ifade edilmektedir. Geleneksel olarak ödevler, açık uçlu yazılı sınavlar ve testlerin kullanımının yoğun olduğu; öğrenen odaklı olarak grup/performans/ proje ödevleri kullanımının daha yoğun olduğu belirtilmektedir. Bunlara ek olarak; öğrenen odaklı ölçme değerlendirme bağlamında kurumların yalnız yüzde ikisinin izleme/değerlendirme çalışmaları yaptığı, kurumların yüzde yirmisinin ölçme değerlendirme yöntemi seçimini akademisyenlere bıraktığı ifade edilmektedir.

Diğer dokümanlardan, görüşmelerden ve araştırmacı günlüğünden elde edilen bulgulara göre, kurumlara göre değişkenlik göstermekle birlikte sunum, tartışma, ödev, araştırma raporu, kısa süreli sınav, çevrim içi sınav, çevrim dışı klasik/test sınav, sözlü sınav, evde yap (take-home) sınavları gibi uygulamaların yapılabildiği görülmektedir. Bazı kurumlar, bazı dönemlerde ölçme değerlendirme yöntemindeki çeşitliliği daha sınırlı tutarken kimi kurumların ise daha fazla çeşitlilik sunduğu görülmektedir.

Ü7 GK: “Bu uygulamada, öğrenciye bir zaman sınırlaması dâhilinde yoruma dayalı soruların yer aldığı bir sınav verilebilmektedir (Evde-yap sınavları). Öğrenciden cevapları el yazısı ile hazırlaması, cevap kâğıdını taradıktan sonra Moodle sistemi üzerinden veya e-posta yoluyla teslim etmesi istenebilir. Sözlü sınavlar, yazılı sınavlarda olduğu gibi Zoom sistemi üzerinden çevrim içi olarak yapılabilmektedir.”

“2019-2020 Öğretim Yılı Bahar Dönemi ile sınırlı olmak üzere ödev/proje verilmesinin ve bunlardan alınan notların ara sınav notu olarak sayılmasına karar verilmiştir.” (Üniversite 4, Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ek raporu, 2020)

Ü2 GK: “2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı Bahar Yarıyılı pandemi döneminde sınavlar (ara sınav (vize)-final-bütünleme) dört türlü olabilecektir: ödev, çevrimdışı klasik, çevrim dışı test, çevrim içi test.”

Ü3 GK: “Dönem içi yapılacak ara sınavların ölçme ve değerlendirmesi dersin özelliğine ve ilgili öğretim elemanın tercihinine göre sunum, tartışma, kısa süreli sınav, ödev, araştırma raporu, online sınav gibi yöntemlerden bir ya da birkaçı şeklinde yapılabilmesine karar verilmiştir.”

Ü14 GK: “Uzaktan öğretim yoluyla verilerin derslerin ara sınavlarının; tek tip olarak kapalı uçlu (çoktan seçmeli) sorular, açık uçlu (klasik) sorular, uygulama ödevi, sözlü, performans, proje ödevi, tez ve portfolyo vb. yöntemlerle elektronik ortamda yapılmasına karar verilmiştir.”

Bazı öğrenen katılımcıların ifadelerinden, bir ÖYS’ye sahip olunmaması nedeniyle sadece ödev yöntemiyle değerlendirme olanağı sunan, süreç içerisinde bir ÖYS teminiyle birlikte çevrim içi sınav olanağı da sağlayan kurumlar olduğu anlaşılmaktadır.

Ü13 ÖK: “Classroomdayken genel olarak ödev veriyordu. Diğer sisteme geçtiğimizde sınav yapma imkânı daha iyiydi.”

Bazı öğrenen katılımcılar, ağırlıklı olarak çevrim içi testlerin kullanıldığını ifade etmektedir.

Ü12 ÖK: “Ağırlık olarak çevrim içi testlerdi. Ama ödev olarak yüklediğimiz de oluyordu.”

Devamlılık, ders ve etkinliklere katılım gibi süreçleri ölçme değerlendirmeye dâhil eden uygulamaların da olduğu görülmektedir.

Ü2 GK: “Vize ve final dışında puanlamayı çeşitlendirecek ve zenginleştirecek kısa sınav(quiz)-devamın ek puanlanması-proje ve ödev-forum ve benzeri etkinliklerin planlanması ve ders izlencesinde gösterilmesi esastır.”

Ü7 AK: “Bazı hocalar not tanımıyor, mesela; devam 5 puan etkili şeklinde.”

Bunların yanı sıra ölçme değerlendirme yöntemi tercihi bağlamında öğretime özerklik tanıyan ve tanımayan senato kararlarının olduğu görülmektedir.

Ü11 GK: “Ara sınavlar öğrencilerimizin erişim imkânları ve uzaktan eğitim uygulamalarına uyum düzeyleri dikkate alınarak uzaktan ödevlendirme şeklinde gerçekleştirilmiştir.”

Ü5 GK: “Uzaktan eğitimde öğrencilerin karşılaşılabileceği zorluklar düşünülerek, uzaktan eğitimle yapılan derslerin (ödev, proje, çevrim içi sınav vb.) sınav şekilleri üniversite senatosu tarafından belirlenmiş olup dersin özelliğine ve öğretim elemanının takdirine bırakılarak yapılmaktadır.”

Sınav Güvenlik Önlemleri

YÖKAK (2020b) Uzaktan/Karma Eğitim Faaliyetleri Kalite Güvencesi Durum Raporu’nda yükseköğretim kurumlarının çeşitli sınav güvenlik önlemleri aldığı belirtilmektedir. Bu önlemlerden bazıları; ödev, e-portfolyo vb. gibi alternatif değerlendirme yöntemleri kullanma, soru bankası oluşturma, farklı sekme açmayı önleme, öğrenenlerden kopya çekmeyeceğine dair beyan formu alma şeklinde ele alınmaktadır. Ayrıca, geçilen soruya geri dönülmesini engelleme, zaman sınırı koyma, sınırlı sayıda giriş hakkı tanıma, kimlik kontrolü yapma, sınav içeriğinin kopyalanmasını engelleme, canlı sınav gözetmenliği yapma, log kayıtlarını tutma, eş zamanlı olarak farklı oturumlardan girişi engelleme ve IP kısıtlaması getirme gibi uygulamalar da olduğu ifade

edilmektedir. Bu uygulamalar arasında daha az kurum tarafından kullanılan önlemlerden bazıları ise yapay zekâ ile sınav gözetmenliği, IP kısıtlaması getirilmesi, kopya çekmeyeceğine dair öğrenenlerden beyan formu alınması, farklı oturumlardan eş zamanlı girişin önlenmesi, sınav içeriğinin kopyalanamaması şeklinde ele alınmaktadır.

Diğer dokümanlardan ve görüşmelerden elde edilen bulgulara göre de yükseköğretim kurumlarının sınav güvenliği bağlamında aldıkları önlemler ve bu önlemlerin çeşitliliği farklılık göstermektedir. Sınav güvenliğine ilişkin örnek uygulamalara ve bağlamına uygun doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

a) Öğrenme yönetim sistemi üzerinde alınan önlemlere ek olarak sınavların canlı gözetmen eşliğinde öğrenen kameralarının ve mikrofonlarının açık tutularak yapılması

Ü4 AK: “Öyle bir Zoom gözetmenliği koyduk ki 15 çocuğa bir hoca bakıyor. Zoom’daki kuralı artırdık. Sen gözünü kaydıramazsın. Çift kamera da kullanmadık ama ÖYS’de sekme değiştirme fark ediliyor.”

b) Sınav öncesi yoklama alınması ve kimlik tespiti yapılması

“Sınav öncesinde yoklama yapılması, kimlik tespiti ve sınav sırasında öğrenci hareketlerinin öğretim elemanı tarafından izlenmesi sağlanacaktır.” (Üniversite 4 Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ek raporu, 2020)

c) Sınav öncesi öğrenenlerin kamera ile sınav ortamının uygunluğunu göstermesi, sınav esnasında canlı gözetmen eşliğinde çift kamera açısıyla öğrenen ortamının kontrol edilmesi (ikinci bir kamera açısı rolü sağlaması amacıyla öğrenenlere ayna gönderilmesi), öğrenenlerin gruplara ayrılarak sınavlara alınması, sınav esnasında soruların öğrenenlerle tek tek paylaşılması

Ü7 AK: “Öğrencilere ayna dağıtıldı çünkü çift kamera olmadan sınav güvenliğini sağlamak çok zor. Mesela sınav yapıyorsunuz 150 öğrenciniz var 24’lü gruplara 7 tane asistan görevlendiriyorsunuz. Her bir asistan bir Zoom grubunun başında duruyor. Mail sistemi üzerinden ve cep telefonlarıyla cevapların fotoğraflarını çekerek gönderecekleri bir sistem oluşturduk. Soru ekranda gösteriliyor öğrenci yazıyor cevabını. Bütün sorular veriliyor bir soru veriliyor. Bitirdiği zaman fotoğrafını çekip gönderiyor.”

Ü7 ÖK: “Aynadan bilgisayar ekranını kontrol ediyorlardı. Sınavdan önce de odayı kontrol ediyorlardı. Mikrofon ve görüntü sınav boyunca açık olmak zorundaydı. Şüpheli bir hareketinizi gördüğünde de direkt atıyordu.”

ç) IP adresleri, cihaz bilgileri ile öğrenen T.C. kimlik bilgilerinin sınav arka planına yansıtılması

“UZEP’teki sınav oturum bilgileri (IP adresleri, cihaz bilgileri, session) ile öğrenci T.C. kimlik numarası filigran olarak sınav arka planında görülmektedir.” (Üniversite 3 Kurum iç değerlendirme raporu, 2020)

d) Sınav öncesi öğrenenlere kopya çekmeyeceğine dair etik onay ve beyan formu imzalatılması

Ü6 AK: “LMS sisteminde sınav başlamadan önce öğrencilerden etik onay alındı. Kopya çekmeyeceğim şeklinde.”

e) Soruların farklı sıralamada sunulması, sınav sürelerinin kısa tutulması

Ü13 ÖK: “Soruları karıştırıyordu öğrenciler arasında. Süreler kısa tutuldu.”

“Sınav süresini asgari düzeyde belirleme gibi kurallar tanımlanmıştır.” (Üniversite 13 Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ek raporu, 2020)

f) Soru başına süre kısıtı ve soruyu görme kısıtlılığı (geçilen soruyu hiç görememe/2 kez görebilme/ sadece boş bırakılan soruyu görebilme)

Ü1 ÖK: “Soruyu gördükten sonra soruya geri dönemiyorsun. Süresi de kısıtlı. Yanlış yaptıysan ya da boş bıraktıysan geriye dönüp düzeltemiyorsun.”

“Soruyu iki kez görme hakkı vardır ancak boş bırakma ve boş soruya geri dönebilme özelliği konulması idaremizce uygun görülmüştür.” (Üniversite 4 Online sınav süreci geribildirim anketi raporu, 2020)

g) Ekran hareketlerinin izlenmesi, ekranın tam açık modda kilitli tutulması, tüm klavye ve imleç hareketlerinin izlenmesi, farklı sekme açılması durumunda sınavın sonlandırılması

Ü4 AK: “Başka sekmeye geçip kopya çekmeye kalktığını anlıyorduk.”

“Ekran hareketlerinin izlenmesi, ekranın tam açık modda kitli tutulması, tüm klavye ve imleç hareketlerinin izlenmesi sağlanmıştır. Öğrencilerin sınav sırasındaki tarayıcı üzerindeki hareketleri kaydedilmektedir. Öğrenci tarafından anormal bir hareket (sistem saatinin değiştirilmeye çalışılması, farklı tarayıcılardan aynı anda aynı sınava girilmeye çalışılması gibi) görüldüğünde öğrencinin sınavı sistem tarafından otomatik olarak sonlandırılmaktadır.” (Üniversite 4 Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ek raporu, 2020)

ğ) Tek bir IP adresinden sınava girilmesinin kontrolü, soru havuzu oluşturulması, soru ve seçeneklerinin karıştırılması, sınava giriş yapabilmeye sayısının kısıtlı tutulması

Ü9 AK: Bir ya da iki kere girebilme hakkının olması, sınav süresi bitiminde otomatik kapanması, seçeneklerin karıştırılarak sunulması. Soru havuzundan rastgele soruların gelmesi. Bunlar vardı. Öğrencinin hangi IP adresinden sınava girdiğini görebiliyorduk.”

“Soru havuzu oluşturma, soru ve yanıtların sırasını değiştirme, sınav süresi içerisinde tek giriş hakkı tanıma gibi kurallar tanımlanmıştır.” (Üniversite 13 Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ek raporu, 2020)

h) Çevrim içi sınavlarda yanıtların sistem üzerinde kayıtlarının tutulması

“Öğrencilerin sorulara yanıtları yine tarih, saat, dakika, saniye düzeyinde kaydedilmektedir.” (Üniversite 4 Çevrim içi sınav süreci geri bildirim anketi raporu, 2020)

ı) Sınav yerine geçen ödevlerin intihal yazılımları ile taratılması

“Ödevlerde intihali önlemek amacıyla Turnitin EYS’ye entegre edilmiştir.” (Üniversite 4, Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ek raporu, 2020)

Sınav Güvenliği Uygulamalarındaki Kurumsal Farklılıklar

Sınav güvenliği bağlamındaki temel uygulamaların; canlı gözetmen eşliğinde yapılan çevrim içi sınavlar, herhangi bir gözetmen olmaksızın sadece ÖYS özellikleri üzerinden güvenlik önlemlerinin alındığı çevrim içi sınavlar hem ÖYS üzerinde güvenlik önlemi alınan hem canlı gözetmen eşliği olan çevrim içi sınavlar, ödevler ve herhangi bir önlem alınmadan gerçekleştirilen çevrim içi sınavlar olmak üzere çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Uygulamaların bazıları kendi içerisinde de birtakım farklılıklar göstermektedir.

a) *Canlı gözetmen eşlikli sınavlar:* Tek kamera kullanımı ile tek bir açıdan öğrenen ortamını kontrol eden ya da çift kamera kullanımı ile hem öğrenen ekranını hem sınav ortamını kontrol eden uygulamaların hayata geçirildiği görülmektedir.

Ü4 AK: “Çocuğu karşıdan görüyoruz çift kamera da kullanmadık.”

Ü7 AK: “Öğrencilere ayna dağıtıldı çünkü çift kamera olmadan sınav güvenliğini sağlamak çok zor.”

b) *ÖYS’ler üzerinden alınan sınav güvenlik önlemleri:* ÖYS’lerin sunduğu özellikler ve sınav güvenlik önlemlerine ilişkin geliştirilen politikalar bağlamında uygulamalar farklılık göstermektedir. Örneğin çevrim içi sınavlarda soruların atlanması ile ilgili olarak; geçilen hiçbir soruya geri dönülebilmesi, geri dönebilme için sınırlı bir hak tanınması, sadece boş bırakılan sorulara geri dönebilme hakkı tanınması veya bu bağlamda bir kısıtlamaya gidilmemesi gibi birbirinden farklı uygulamaların tercih edildiği görülmektedir.

Ü3 ÖK: “Sorulara geri dönebiliyorduk.”

Ü1 ÖK: “Soruyu gördükten sonra yanlış yaptıysan ya da boş bıraktıysan geriye dönüp düzeltemiyorsun.”

“Öğrencinin soruyu iki kez görme hakkı vardır ancak boş bırakma ve boş soruya geri dönebilme özelliği konulması idaremizce uygun görülmüştür.” (Üniversite 4 Online sınav süreci geri bildirim anketi raporu, 2020)

c) *Çevrim içi sınavlara giriş hakkı*: Teknik aksaklıklar nedeniyle yaşanabilecek bağlantı kopmalarında öğrencilere yeni soru seti sunarak maksimum 3 giriş hakkı tanıyan, soru seti bağlamında bir detay bildirmeden 3 giriş hakkı tanındığını ifade eden kurumlar olduğu gibi tek giriş hakkı tanıyan kurumların da olduğu görülmektedir.

Ü2 GK: “Sınav esnasında bir sorun çıkması hâlinde (internet kesilmesi vb.) öğrencilere yeni bir soru setinden sınav gelecektir. Öğrenciler bu durumda ilk deneme dâhil olmak üzere maksimum üç deneme hakkına sahip olacaktır.”

Ü14 GK: “Öğrencilerimizin internet ve elektrik kesintisi, teknik aksaklıklar yaşayabileceği ve daha önceden elektronik sınav tecrübesi olmadığı düşünülerek her öğrencimize 3 defa sınav giriş hakkı tanınmıştır.”

“Sınav süresi içerisinde tek giriş hakkı tanıma ve sınav süresini asgari düzeyde belirleme gibi kurallar tanımlanmıştır.” (Üniversite 13 Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ek raporu, 2020)

d) *Sınavların uygulanma usulü*: Öğrenenlerin aynı anda sınava alındığı uygulamaların yanı sıra belirlenen bir zaman dilimi içerisinde öğrenenlerin kendi tercihleri doğrultusunda sınava girdiği uygulamaların olduğu görülmektedir. Ayrıca kimi kurumlarda yüz yüze sınav uygulamalarının da olduğu anlaşılmaktadır.

Ü5 ÖK: “Herkesin aynı saatte sınava girme zorunluluğu güzel bir tedbirdir.”

Ü2 GK: “Eğer bir dersin sınavı Çevrimiçi-Test olarak belirlenmiş ise öğrencilerimiz istedikleri zaman bu dersin sınavını ilgili sınav döneminde Akademik Takvimde verilmiş olan süreler içinde tamamlayabileceklerdir.”

Ü7 ÖK: “Hazırlık bölümünde sınav formatı sürekli değiştirildi. Bazen online olacak denildi. Bazen okula çağırıldılar. Okula özel izin çıkardılar sokağa çıkma yasağında. Çok ani karar veriyorlardı.”

Bunların yanı sıra, kurumsal olarak bir önlem alınmadığını, çevrim içi sınavlar için kullanılan yazılımın sınırlılıkları ve öğretmenlerin kendi tercih ve yeterlilikleri bağlamında birtakım önlemler alınmaya çalışıldığını ifade eden akademisyen katılımcılar bulunmaktadır.

Ü10 AK: “Kamerası açık olmayan öğrencileri geçirmeyeceğimiz şeklinde akademisyenlerin almaya çalıştığı önlemler oldu. Yönetim tarafından net bir açıklama yapılmadı.”

Ü12 AK: “Google formlar üzerinden yaptık. Biz linki gönderiyoruz onlar kendi tanımlanmış mail adresleri ve şifreleriyle giriş yapıyorlardı. Her ne kadar kamera açılacak dedik ama sonuçta bu da bir yasal yükümlülük de çocuğa yüklemiyor. Açmayan da açmadı. Ben kendim birtakım önlemler aldım.”

Öğretene rehber olması açısından sınav güvenliği seviyeleri sunulduğunu ifade eden bir akademisyen katılımcı bulunmaktadır.

Ü4 AK: “Güvenliği sınıfladık belgeler yayımladık hocalara. Mesela ÖYS’de şu düzeyde ayarları yaparsanız sınavınız orta güvenliktedir, gözetim eklerseniz yüksek güvenliktedir ama şu ayarları serbest bırakırsanız sıfır güvenlidir. Yaptıkları her sınavı bize gerekçelendirdiler.”

Kurumlarında herhangi bir sınav önleminin alınmadığını belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

Ü11 ÖK: “Bir önlem yoktu. İsteyen kolaylıkla soruyu araştırıp kopya çekebiliyordu.”

Ü1 AK: “Öğrencinin vicdanına bıraktık her şeyi.”

Sınav Desteği

Sınav esnasında yaşanan teknik sorunlarda doğrudan dersin öğretene ulaşıldığını ifade eden öğrenen ve akademisyen katılımcılar bulunmaktadır. Katılımcıların ifadelerine göre öğrenenlerin mail, telefon veya mobil uygulamalar üzerinden öğretene ulaştığı görülmektedir.

Ü13 ÖK: “Hocalarla birebir görüşüyorduk. Mail ya da telefon aracılığıyla.”

Ü11 AK: “Whatsapp gruplarımız var. Herhangi bir sorun yaşandığında hemen öğrenciler bize oradan mesaj atıyorlar.”

Bir akademisyen katılımcı, öğrenenlerin çevrim içi sınavlarda yaşadığı teknik sorunların çözümü için eğitim teknolojilerinin görevlendirildiğini ifade etmektedir. Dokümanlardan elde edilen bulgulara göre yine aynı kurumda, sınav esnasında yaşanan sorunlar için bir destek hattının oluşturulduğu ve ilgili destek hattından uygun görülürse öğrenene tekrar sınava giriş hakkı tanındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sınav anında yaşanan problemlerin canlı gözetmen aracılığıyla da iletilebileceği, bunun yanı sıra sınıf Whatsapp gruplarında da görevlilerin yer aldığı, öğrenenlerin sınav esnasında yaşanan sorunları görsel olarak bu gruplarda paylaşabildikleri ifade edilmektedir.

Ü4 AK: “Eğitim teknolojileri her sınavda hazır bulundular. Onların işi çok zordu.”

“Sınav sırasında EYS destek hattını arayarak sistem yöneticisi tarafından sınav sorumlusu öğretim elemanın onayıyla kendisine tekrar giriş hakkı verilmektedir.” (Üniversite 4 Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ek raporu, 2020)

“Sınav anında yaşanan problemleri Zoom gözetmenine ya da ilgili irtibat numaralarını içeren e- postadan iletilebilir.” (Üniversite 4 Uzaktan eğitim ekran rehberi, 2020)

“Kendilerinden izin alınarak WhatsApp grubuna ders kurul başkanı ve koordinatör katılmıştır. Bu katılım sınav sırasındaki sorunların çözümlenmesinde kolaylık sağlamıştır. Öğrenciler sınav sırasında sorun yaşadıklarında zaman zaman soruna ait ekran görüntüsü istenmiştir.” (Üniversite 4 Çevrimiçi sınav süreci geribildirim anketi raporu, 2020)

Bir diğer akademisyen katılımcı, sınavlar esnasında yaşanabilecek teknik problemler karşısında öğrenenlerin anlık olarak ulaşabilecekleri herhangi bir teknik destek merkezinin olmadığını, dersin öğretenine de ulaşamayan durumların yaşanmış olabileceğini ancak süreçteki tüm mazeret sınavı başvurularının, mazeretin geçerliliğinin net olarak tespit edilemeden kabul edildiğini ifade etmektedir.

Ü9 AK: “Doğrudan hocaya erişemediği hâller bile olmuş olabilir. Yönetimden dolayı bunu biliyorum. Çok mazeret sınavı başvurusu aldık. Öğrenci diyor ki sınav esnasında internet bağlantım kesildi, sınavın yarısında düştüm ya da hiç giremedim. Bu konuda teknik destek alabileceği yer olmadı. Sistemden şunu hiçbir zaman bilemedik öğrenci sınavın yarısını gördü ve çok zorlanmıştı, kapattı ve ben düştüm mü dedi yoksa gerçekten bağlantısı mı kesildi? Öğrenciler başvuru yaptığında hiçbir kanıt istemeksizin mazeret sınavı hakkı verildi öğrencilere.”

Öğrenenlerin sisteme adaptasyonunu sağlamak, varsa sistem kaynaklı sorunların tespitini sağlamak adına çevrim içi sınavlar öncesinde deneme sınavları gerçekleştiren kurumların olduğu görülmektedir.

“254 öğrenciden 238’inin katılımı ile bir deneme sınavı gerçekleştirilmiştir. Bu deneme sınavının amacı sistem kaynaklı hataların varsa görülmesini sağlamak, sistemin çalışmasını denetlemek, öğrencilerin ekranlara ve sisteme uyumunu sağlamaktır.” (Üniversite 4 Çevrim içi sınav süreci geribildirim anketi raporu, 2020)

Acil Uzaktan Öğretime ilişkin öğrenen/öğreten geri bildirimleri

Öğrenen geri bildirimleri

Acil Uzaktan Öğretim sürecine ilişkin öğrenen değerlendirmelerinin çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bir katılımcı, yüz yüze eğitimde ulaşım gibi faktörlere harcanan zaman açısından Acil Uzaktan Öğretim sürecini daha avantajlı bulduğunu, dolayısıyla bireysel çalışmalarıyla zamanı daha verimli kullanabildiğini ancak derslerin modüler bir yapıda, öğrenene kendi hızında ilerleme olanağı tanınan bir yapıda olmadığı sürece uygulamaların geleneksel eğitimin çevrim içi ortamdaki taklidi olacağını belirtmektedir.

Ü14 ÖK: “Bu süreç benim için çok iyi geçti. Okula gidip gelme açısından çok vakit kazandım. O vakitleri bir şeyleri araştırmaya harcayabildim. Ama hocalar en başta 12 haftanın tamamını hazırlamış olsa. Belki ben 5 haftalık dersi 1 haftada bitirip kalan zamanımda başka şeyler öğreneceğim. Modüler sisteme geçilmedikçe şu an imkânlar dahilinde geleneksel sistemin yeni bir tarifi.”

Diğer bir katılımcı, benzer bir şekilde, Acil Uzaktan Öğretim sürecinin zaman bağlamında yüz yüze eğitime kıyasla daha ekonomik olduğunu belirtmektedir. Ayrıca uzaktan eğitimin ilgili dönemle sınırlı geçici bir çözüm yolu olarak değerlendirilmemesi, eğitimde kalıcı bir yöntem olarak sürdürülmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Ü9 ÖK: “Ben çok sevmiştim uzaktan eğitim sürecini. Uygulamalı derslerin teorik kısmını okula gelmeden daha ekonomik bir şekilde yürütebilirdik. Hâlâ yürütebileceğimize inanıyorum ve uzaktan eğitim bir okula ara verme değil devamlı bir eğitim mantığına gitmesi gerektiğini düşünüyorum.”

Bir diğer katılımcı, altyapı sorunları yaşanmamış olsaydı kendisi adına ilgili sürecin yüz yüze eğitim kadar etkili olabileceğini belirtmektedir.

Ü5 ÖK: “Eğer internet erişimi sağlıklı olmuş olsaydı yüz yüze olan dersler kadar etkili olduğunu gördüm.”

Acil Uzaktan Öğretim sürecinde yapılan ödevle değerlendirmelerin daha kalıcı öğrenmelere olanak sağladığını, sürecin bağımsız öğrenen olabilme yönünü keşfetmesine yardımcı olduğunu, uygulamalı dersler hariç sürecin kendisi adına verimli geçtiğini ifade eden katılımcılar bulunmaktadır.

Ü13 ÖK: “Sözel ağırlıktaki derslerde yapıldığında online eğitimin başarılı olduğunu düşünüyorum. Ama her derse olmuyor. Eğer yüz yüze olsaydı sınav verilir sınavı çalışıp ondan sonra unutacağımızı düşünüyorum ama şu an hâlâ aklımdadır mesela o yaptığım ödev.”

Ü10 ÖK: “Uzaktan eğitimde biraz daha bu dediğiniz yönümü (bağımsız öğrenen olma) keşfettiğimi düşünüyorum. Yüz yüze eğitimde böyle bir kişilik olmazken uzaktan eğitimde bu yeteneğimi keşfettiğimi düşünüyorum.”

Ü6 ÖK: “Benim için faydalıydı. Hocalarımız verimliydi materyallerimiz güzeldi erişebilme imkânım vardı. Ama yazılım konusunda yüz yüze olsaydık daha verimli geçerdik diye düşünüyorum.”

Bazı katılımcılar, bu süreçte sağlanan ders içeriklerine istenilen zamanda erişilerek tekrar edilebilmesi olanağını avantajlı bulduklarını ifade etmektedir. Ayrıca bir katılımcı, süreçte sağlanan asenkron ders materyallerinin tekrar tekrar yararlanabilecekleri bir içerik havuzuna dönüştüğünü belirtmektedir.

Ü12 ÖK: “Tekrar konusunda iyi oluyordu istediğimiz zaman kaydı izleyebiliyorduk.”

Ü9 ÖK: “Bizim için çok büyük bir kütüphane oluyordu orası. Anlamadık, akşam tekrar o dersi dinleyebilme fırsatına sahiptik. Şu an mesela okulda dersimizi dinliyoruz ama o dersle ilgili tekrar izleme şansı elde edemiyoruz.”

Bazı katılımcılar, yükseköğretim kademesine kadar geleneksel eğitim yöntemiyle yetişmiş olduklarını, dolayısıyla Acil Uzaktan Öğretim sürecindeki dinamiklere adapte olmakta zorlandıklarını ifade etmektedir.

Ü13 ÖK: “16 yıldır okula gidiyorum. Alıştığım sistem hep okula gidip öğretmenle, arkadaşlarımız yanımızdayken, karşılıklı direkt konuşabildiğimiz bir ortam. Bu sistem yapay ve alışlagelmişin dışında geldi.”

Ü12 ÖK: “Geleneksel öğretim yöntemleriyle büyümüş insanlarımız ilkokulda, ortaokulda, lisede. Kitabın sayfasını açardık ezberlerdik. Öyle olunca bir anda böyle bir platformda derslere başlayınca ne olduğunu şaşırırdık.”

Birçok katılımcı, öğrenenlerin pasif kaldığını ve sürecin verimli geçmediğini ifade etmektedir. Katılımcıların ifadelerinden bu durumun; bağımsız öğrenen olabilme becerisi eksikliği, öğrenme motivasyonu eksiklikleri, acil uzaktan öğretim sürecine eğitime verilen bir ara anlayışıyla yaklaşılması ve uzaktan eğitim kültürü edinilmemiş olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Ü11 ÖK: “Öğrenci çok rahata alışkın olduğu için sorumluluk üstlenmiyor. Çünkü rahat. Öğretmen zaten yanında değil. Seni görmüyor.”

Ü1 ÖK: “Okuldaki gibi o motivasyonu sağlayamıyorsun. Bir tarafta yatak oluyor bir tarafta yemek oluyor. Arka tarafta da sadece uzaktan eğitime bağlanma gibi bir durumun yok başka sitelere de girebiliyorsun.”

Ü5 ÖK: “Uzaktan eğitim fırsata çevirebilecekken öğrenci bunu dersten, okuldan kaçma gibi bir bahane oluşturdu. Uzaktan eğitim sistemine toplum olarak hazır olunmadığı kanaatiyle faydalı olduğunu düşünmüyorum.”

Bir katılımcı, öğrenenlerin, senkron ders kayıtlarına yönelik yanlış bir anlayış geliştirerek bu olanağı senkron derslere katılmama eğilimi ile sonuçlandırdıklarını belirtmektedir. Ayrıca sınavların öğrenenlerle paylaşılan ders içerikleri üzerinden gerçekleştirileceği bilinciyle dersleri hiç takip etmeyen öğrenenlerin olduğunu ifade etmektedir.

Ü6 ÖK: “Kayıtlar olduğu için öğrencilerin rahat olduklarını düşünüyorum. Derse girmiyorlar. Sonra izleriz nasıl olsa diye. Bunun daha kötü boyutu dersek hiç izlemeyip de sadece o materyaller üzerinde sınav olacağımız için ortaklaşa yapma veya başkasına yaptırma gibi sınav boyutunda sıkıntılar oluyordu.”

Başka bir öğrenen katılımcı, süreçteki verimliliğin yüz yüze eğitimde de olduğu gibi akademisyen ve öğrenen değişkenine bağlı olduğunu belirtmektedir. Etkileşimli ders ortamı oluşturamayan öğretmenler ve kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu alamayan öğrenenler nedeniyle verimsiz süreçler yaşandığını, bu durumun da uzaktan eğitime mal edildiğini ifade etmektedir.

Ü9 ÖK: “Etkili kullanan hocaların dersleri çok verimliydi ama ders yapmak zorunda oldukları için ders yapan hocaların verimli değildi. Bu yüz yüze eğitimde de aynı. İnteraktif katılım yaptıran hocalar yüz yüzedeyken de interaktif katılım sağlıyorlar ama aynı hocalar yüz yüze gelseniz de aynı şekilde anlatmaya devam ediyorlar. Buradaki asıl problem kullanıcılarla alakalı. Günah keçisi sadece uzaktan eğitimi seçtiklerini düşünüyorum.”

Öğreten yeterlikleri, veri güvenliği, teknolojik altyapı, asenkron derslere senkron dersler de eklenmesi gibi bağlamlarda sürecin sonradan daha iyiye gittiğini ifade eden katılımcılar bulunmaktadır.

Ü10 ÖK: “Uzaktan eğitim sürecini iyi bir şekilde yönetemedi kimse başlarda. Sonrasında öğretmenlerimiz de uzaktan eğitim sürecinde bilgilendikleri için öğrenen merkezli bir sisteme geçtik.”

Ü6 ÖK: “Sistemimiz bence çok iyi ilk başa göre. Üniversite sürekli geliştirdi bu sistemi. Şu an anında hocayla konuşabiliyorum. Sunum yapabiliyorum. Kameramı açabiliyorum. Veri güvenliğimiz de var.”

Ü9 ÖK: “Sadece bizim geri kalmamız adına bir şekilde içerik verildi. Artık canlı dersler olduğunda mesela ben çok avantajlı buluyordum.”

Öğreten geri bildirimleri

Altyapı sınırlılıkları/ağ problemleri, teknolojik/pedagojik uzaktan öğrenen yeterlikleri bağlamındaki eksiklikler ve yönetimin sürece özgü gereklilikleri gözetebilecek yönde dönüşüme gidememesi gibi sorunlar nedeniyle verimsiz bir sürecin geçirildiğini ifade eden katılımcılar bulunmaktadır.

Ü1 AK: “internetin kesintisi derken herkes yavaş yavaş soğudu. Verimli değildi.”

Ü12 AK: “Verimli geçtiğini düşünmüyorum. Uzaktan eğitim sürecinin ayrı bir literatürü ve pedagojisi var. Farklı öğretimsel yeterlilikler gerektiriyor ve biz bunlara ne kadar sahibiz soru işareti. Karşı tarafa da farklı sorumluluklar yüklüyor. Orada da birtakım soru işaretleri var. Yönetimsel de farklılıklar, esneklikler gerektiriyor belki. O da sorunluydu.”

Öğrenme çıktıları odaklı bir süreçten ziyade kriz ortamının idare edilmesi odaklı plansız bir sürecin işe koşulduğunu, dolayısıyla öğrenme çıktıları açısından verim alınmadığını ifade eden bir katılımcı bulunmaktadır.

Ü13 AK: “Kesinlikle verimli geçmedi. Öğrenme çıktıları odaklı bir süreçten ziyade krizden nasıl hızlı ve en az zedelenecek sınırlı hem öğrenci hem öğrenen tarafı gibi bir süreç yönetildi. Online modelde öğrenci ulaşılmaz geldi. Biz de belki onlar için ulaşılmazdık.”

Donanım eksiklikleri, öğrenenlerin; ailesel koşullar, iş hayatı veya bireysel tercihler doğrultusunda ders kayıtlarını izlemeye yönelerek senkron derslere katılım göstermemesi, öğrenen katılımının ve etkileşimin düşük olduğu senkron ders ortamlarının öğrenen motivasyonunu da olumsuz yönde etkilemesi kaynaklı sürecin verimsiz olduğunu ifade eden bir katılımcı bulunmaktadır.

Ü2 AK: “Kesinlikle verimli geçmedi. İnternet erişimi problem, bilgisayarlarının olmaması, ailesel koşullar, çalışma zorunluluğu olan gençler artı nasıl olsa kayıttan izleriz demeleri. Bu gibi temel hususlar derse katılımı düşürdü. Zaten tek yönlü anlatım var. Hocaların da moral ve motivasyonu düşük. Öğrenci göremiyorsun. Kimi zaman giriyorsun hiç öğrenci yok ama canlı dersi işlemek zorundasınız.”

Uzaktan öğrenme kültürü, uzaktan öğrenen olma bilinci, öz düzenleme becerileri ve öğrenme motivasyonu bağlamındaki eksiklikler kaynaklı sürecin verimsiz olduğunu ifade eden bir katılımcı bulunmaktadır.

Ü11 AK: “Öğrencilerimizin motivasyonları da düşük olduğu için başarılı olunduğu söylenemez. Süreç şunu da gösterdi biz buna uzağız. Bizim okulda, yüz yüze, o sıraya oturarak derslerin işlenmesi gerekiyor. Gerekirse hocanın itekleyerek maalesef.”

Uzaktan eğitime ilişkin pedagojik ve teknolojik yeterliği olmayan öğretmenlerin derslerinde oluşan negatif algının, tüm eğitim sürecine yansması sonucu mevcut ideal ders ortamlarının da olumsuz etkilenmesi, öğrenen katılımının düşmesi sonucu hâlihazırda motivasyonu yüksek olan öğretmenlerin de motivasyon kaybı yaşaması ve birbirini tetikleyen bu döngü bağlamında yönetsel bir önlem alınmaması gibi nedenlerden kaynaklı sürecin verimsiz olduğunu ifade eden bir katılımcı bulunmaktadır.

Ü3 AK: “Faydalı olduğunu düşünmüyorum. Bilgisayara not bile giremeyen hocaların olduğu bir sistemde birdenbire online eğitime geçiyorsunuz. Bir hoca çok istekli olabilir ama aynı sınıfa giren başka bir hoca hiçbir şey bilmiyorsa, sürekli problem yaşıyorsa öğrenci bir süre sonra sıkılıyor. Dolayısıyla o motivasyonu kırıcı bir etki oluyor. Bu sefer öğrenci devamsızlığa başlıyor bu sefer şevki olan hocanın da derse gelen öğrencinin sayısında azalma gördüğünde onun da motivasyonu kırılıyor. Yönetim de bu konuda herhangi bir adım atmıyor. Dolayısıyla aslında üçü birbirini etkiliyor.”

Sınıf mevcutlarının fazla olduğunu, bu durumun öğrenen-öğreten etkileşimine olumsuz yansıdığını ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır.

Ü12 AK: “Kontenjanlarımız da çok fazla. Orada böyle bir münazara, tartışma gibi olaya girme fırsatımız gerçekten fazla olmuyor.”

Ü11 AK: “Etkileşim çok zor oluyor. Sınıftaki öğrenci sayısı önemli.”

Öğrenene doğrudan fiziki müdahale gerektiren uygulamalı derslerde verimliliğin oldukça düştüğünü, ayrıca tek taraflı etkileşim içermeyen sunuların uzaktan eğitimde olabildiği gibi yüz yüze eğitimde de olabildiğini ifade eden bir katılımcı bulunmaktadır.

Ü9 AK: “Öğretim elemanı derste de sınıfa girip öğrencilerle herhangi bir etkileşime girmeden yüz yüze bakıyor olmak dışında sunumunu yapıp gidiyorduydu aynı oldu zaten. Ama öğrencinin yaptığı uygulamayı görmek istediğimiz, gerçekleştirenken ona bak burayı doğru yapmıyorsun elini böyle tut demek istediğimiz yerler vardı. Onları yapamadığımız hâllerde verim çok düştü.”

Bir katılımcı, süreçteki sorunların kaynağını pandemi öncesinde yeterli uzaktan eğitim politikaları oluşturulmamış olmasıyla ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda YÖK tarafından atılmış bir adım olan *Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm* kapsamındaki öğretmen eğitimlerinin geç kalınmış bir girişim olduğunu ve eğitimlerin amacına uygun bir şekilde gerçekleşmediğini ifade etmektedir.

Ü3 AK: “2020 yılına gelmişiz hâlâ online herhangi bir şey yapmayan bir ülkeyiz. Hiçbir kademedede. Bunu öngörememek bu eğitim organizasyonlarını düzenleyenlerin eksiği. Tepeden geliyor. Bununla ilgili girişimler YÖK’te başlatılmıştı ama çok geç kalınmış bir girişimdi. Pilot üniversitelerle başladı devamı gelmedi zaten o dönemde. Denetim mekanizması da çok kötü, bu dijital dönüşümde hocaların yapmadan bu sınavları geçtiğini biliyorum.”

Bir katılımcı, Acil Uzaktan Öğretim sürecinin geliştirilebilir yönleri olduğunu ancak sorunların tam anlamıyla etkili bir şekilde çözülemeyeceğini ifade etmektedir.

Ü10 AK: “Ek destek sunmamız, ekstra video yüklememiz birtakım gereksinimler belirlenebilir veya zorunluluklar yaratılabilir. Ama yine de uzaktan eğitim sürecinde aynı problemlerin, öğrenmeye yine olumsuz etkide bulunacağını düşünüyorum.”

Acil Uzaktan Öğretim sürecini genel olarak tasvir eden bazı katılımcılar da bulunmaktadır.

Ü4 AK: “Uzaktan eğitimin ne olduğunu bilmeyen, zamanını nasıl yöneteceğini, kaynakları nasıl okuyacağını, hangi derse nasıl öncelik vereceğini, sınava nasıl hazırlanacağını, evde yalnız olduğunda arkadaşı olmadığında bu işi nasıl kotaracağını bilmeyen bir öğrenci grubuna, bunu nasıl yapacağını bilmeyen bir hoca grubu destek olmaya çalışıyordu.”

Ü6 AK: “Uzaktan eğitim felsefesi zaten kesinlikle uygulanmadı. Burada sadece uzaktan eğitim teknolojileri kullanıldı.”

Ü7 AK: “Bu bir gemi alabora olacaksa kurtarma çabasıydı. Öğrenciler buna adapte olabilecek mi olamayacak mı o konuda yapılabilecek çok da fırsat yoktu kaldı ki bu süre zarfında eğitimin sürmesiydi temel amaç. Buna adaptasyonla ilgili insanlar birçok şey yaşadılar. Ama ona hazırlık yapacak zaman da yoktu.”

Sürece ilişkin olumsuz görüş bildiren katılımcıların yanı sıra, süreçteki olumlu gelişmelere değinen ya da sürecin değerlendirilmesinde genellemelere gidilemeyeceğini ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Bir katılımcı, insan kaynağı ve teknik altyapı bağlamında öncesinde yetersiz olan uzaktan eğitim merkezinin pandemiyle birlikte revize edildiğini, sürece uyum sağlayan öğretmenlerin de uzaktan eğitime ilişkin tecrübe edindiğini ve bu bağlamda krizin bir fırsata çevrildiğini belirtmektedir.

Ü9 AK: “Kendi kurumumu değerlendirecek olursam avantajlı pozisyona geldiğimizi düşünüyorum. Uzun yıllardır ihmal edilmiş olan, server desteğinin sağlanması, daha kaliteli firmalarla anlaşma yapıp uzaktan eğitim sistemlerinin uygulanabileceği ürünlerin satın alınması, atıl durumda olan merkezin canlandırılması...Örneğin şu anda bizim uzaktan eğitim merkezimizin yöneticilerinin tamamı bilgisayar teknolojileri eğitimi alanından uzaktan eğitimle ilgili doktora düzeyinde çalışmalar yapmış kişiler. Öncesinde öyle değildi. Öğretim elemanları açısından bakınca da kendini geliştirmeye istekli olanlar yeni bir alan öğrenmiş oldular.”

Bir diğer katılımcı, pandemideki eğitim uygulamalarının eksiklikleri olduğunu ancak bu süreçteki eğitim gereksiniminin kesintisiz karşılanabilmesini de yine bu uygulamaların sağladığını ifade etmektedir. Aynı katılımcı, verimlilik bağlamında uzaktan eğitimin genel olarak ele alınmasının yanlış olduğunu, bu durumun ders hatta konu özelinde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla ders/konu özelinde birtakım sorunlar yaşanmış olabileceğini ama bunun eğitim modelinin tamamına mal etmenin yanlış olduğunu, hayata geçirilen uygulamalara yönelik negatif bir bakış açısının da olmadığını belirtmektedir.

Ü8 AK: “Uzaktan eğitimi eleştiriyoruz ama olmasaydı salgını nasıl eğitsel anlamda yönetecektik bir de o gözle bakmak lazım.”

Ü8 AK: “Uzaktan eğitim deyince genelleme yoluna gidiyoruz. Burada ders değişkenini unutmamız lazım. Mesela aynı dersin 12. haftasına ait konuyu uzaktan işlemek mantıklı, 10. haftasındaki dersi yüz yüze işlemek daha doğru olabilir. O noktada öğrenme çıktıları buradan etkilenir tabii ama ben çok negatif düşünmüyorum.”

Öğrenen ve öğretmenlerin yeni eğitim modeline ilişkin genel tutumu, teknik altyapı, asenkron derslerin yanı sıra senkron derslerin de işe koşumu bağlamında süreç içerisinde uygulamaların daha iyiye gittiğini ifade eden katılımcılar bulunmaktadır.

Ü11 AK: “İlk başta biz de uzaktan eğitime sıcak değildik. Haftalar ilerledikçe hem öğrenciler hem öğretmenler alıştı.”

Ü9 AK: “İlk geçişte serverlar yetersizdi bütün öğrenciler derse girmek istediğinde herkesin bağlantısı birden kopuyordu. Yaşanan aksaklıklar sistemin teknik özelliklerini iyileştirilmesine yaradı.”

Ü5 AK: “İlk olarak canlı ders zorunluluğu yoktu ama sonra canlı ders zorunluluğu geldi. İlk sene çok sıkıntı yaşadık, süreç içinde biraz daha sistem oturdu.”

Yükseköğretim kurumlarında gerçekleştirilen öğrenen/öğreten geri bildirim çalışmaları

Acil Uzaktan Öğretim sürecinin değerlendirilmesine yönelik öğrenen/öğreten geri bildirim çalışmaları yapan kurumların olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, kurumlara göre farklılık göstermekle beraber, çevrim içi anketler üzerinden sürece ilişkin öğrenen/öğreten memnuniyeti araştırmalarının, özel gereksinimli öğrenenlerin sisteme erişilebilirliğini belirlemeye dönük araştırmaların, yönetim ve öğrencilerin düzenli olarak bir araya geldiği çevrim içi toplantıların, uzaktan eğitim faaliyetlerinin değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen çalıştayların uygulamaya konulduğu görülmektedir.

“Bahar dönemi sonunda, uzaktan eğitim sürecine, güz dönemi sonunda da uzaktan / hibrit eğitim sürecine yönelik anketler düzenlenerek çeşitli sorular aracılığıyla öğretim elemanlarının ve öğrencilerin görüş ve önerileri alınmıştır.” (Üniversite 7 Kurum iç değerlendirme raporu, 2021)

“Uzaktan eğitim ve ölçme değerlendirme döneminde yaşadıkları sorunlara yönelik anket formu hazırlanmış olup, üniversitemiz engelli birimi ile uzaktan eğitim sisteminin erişilebilirliğinin değerlendirilmesi konusunda çalışmalar devam etmektedir.” (Üniversite 9 Uzaktan eğitimde kalite güvencesi ek raporu, 2020)

“Ayda bir defa tarihi önceden belirlenmek ve ilan edilmek şartı ile dekan ve/veya bölüm başkanı tarafından tüm öğrencilere açık bir sorun/öneri oturumu(çevrim içi) düzenlenecektir.” (Üniversite 2, Senato kararları, 2020)

Ü8 GK: *“Pandemi sürecinde Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokullarındaki uzaktan eğitim faaliyetlerinin değerlendirilmesi konulu çalıştay düzenlendi. Uzaktan eğitimde yaşanan sorunları, çözüm önerileri ile eğitimde verimliliğin artırılması konularının hem öğretim elemanı hem de öğrenci bakış açısıyla, mesleki uygulamaların yürütülmesindeki öneriler ele alındı.”*

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre süreç içerisinde alınan bazı yönetsel kararlarda (ders süreleri/devam takibi/telafi sınavları) öğrenen geri bildirimleri neticesinde değişikliğe gidildiğini ifade eden bir akademisyen ve bir öğrenen katılımcı bulunmaktadır.

Ü2 ÖK: *“Başlarda hocalar sürekli derse girin, yoklama alacağım diyordu. Ama herkesin uygun olacağı saat belli olmadığı için buna biz geri dönüş yaptık. Onlar da bunu kaldırdı. Onun dışında sınav sürelerini baya kısıtlı yapıyorlardı başlarda. Bu bizi internet kesilmeleri olduğunda zorluyordu. Bunları da dile getirdik. Bunlarda da bir telafi sınavı gibi bir şey yapıldı sorun yaşayanlar için.”*

Ü12 AK: *“Öğrencilerin hepsinin internet paketi sınırsız olmadığı için öğrencilerden çok fazla şikâyet geldi. İşin öğrenci açısından da sürdürülebilirliğini sağlamak adına ders sürelerini kısalttık.”*

Yukarıdaki bulgulara ek olarak uzaktan eğitimde kalite bağlamında çalışmalar yapılacağı yönünde karar alan kurumların olduğu görülmektedir.

“Yüksek Öğretim Kalite Kurulu ‘Uzaktan Eğitimde Kalite Güvencesi Ölçütleri ve Değerlendirme Rehberi 2020’nin incelenerek birimde bu hususta neler yapılacağına dair resmî kararlar alınacak; alınan kararların uygulaması izlenecek ve sonuçlar Rektörlük’e (Kalite Ofisine) bildirilecektir.” (Üniversite 2 Senato kararları, 2020)

“Üniversitemiz Yükseköğretim Kurulu’nun hazırladığı ‘Küresel salgında Yeni Normalleşme Süreci’ kapsamında acil uzaktan öğretim uygulamalarında kalite güvencesi sistemini benimsemiştir.” (Üniversite 14 Uzaktan eğitim kalite politikası, 2020)

“Uzaktan eğitim politikalarının kurumun diğer faaliyet alanlarına (kalite güvencesi sistemi, araştırma ve geliştirme, toplumsal katkı, yönetim sistemi) ilişkin politikalarla entegrasyonu yapılmış olup, sonrasında politikaların uygulanmasındaki sonuçlar izlenmekte ve paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmaktadır.” (Üniversite 1 Kurum iç değerlendirme raporu, 2020)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Yönetmelik kararlar bağlamında araştırma bulguları değerlendirilecek olursa, YÖK'ün; çevrim içi sınavların yanı sıra ödev, tartışma, proje, öğrenme yönetim sistemleri üzerinde sunulan etkinliklere katılım gibi değerlendirmelerin de dönem sonu puanına yansıtılması, sınavda teknik destek sunacak birimlerin oluşturulması gibi uzaktan ölçme değerlendirme felsefesiyle uyumlu birtakım ilkeler açıkladığı görülmektedir. Ancak bu ilkelerin uygulanabilirliğinin; altyapı olanakları, uygulayıcıların uzaktan eğitim yeterliği, yeterli insan kaynağı ve yönetmelik planlamalar ile doğrudan ilişkili olduğu, dolayısıyla alınan tavsiye kararların uygulanabilirliğinin kurumlara göre farklılık gösterebileceği sonucuna ulaşılabilir. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular da bu çıkarımı destekler nitelik taşımaktadır.

Acil Uzaktan Öğretim sürecinde çevrim içi sınavların ve buna bağlı işlemlerin; öğrenme yönetim sistemlerinin, öğrenci bilgi sistemlerine entegre sınav modüllerinin yanı sıra diğer dijital araçların sunduğu imkânlar üzerinden de yürütüldüğü görülmektedir. Bazı kurumların süreç içerisinde sonradan çevrim içi sınav olanağı sunan bir ÖYS edindikleri de anlaşılmaktadır. YÖKAK (2020b) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da yükseköğretim kurumlarının yüzde on beşinde bir uzaktan ölçme değerlendirme sisteminin bulunmadığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla kurumların çevrim içi ölçme ve değerlendirme altyapı olanaklarının oldukça farklılık gösterdiği, bu durumun, sınav güvenlik önlemi ve sınav yöntemi çeşitliliği gibi değişkenler açısından ölçme değerlendirmede kalite standardizasyonunu olumsuz etkilemiş olabileceği düşünülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre uygulanabilecek ölçme değerlendirme yöntemlerini sınırlı tutan, bu bağlamda daha fazla çeşitlilik sunan, bir ÖYS ve sınav modülünün teminiyle birlikte ödevle sınırlı tutulan değerlendirmelere çevrim içi sınavları da ekleyen kurumlar olduğu görülmektedir. Ayrıca süreç odaklı değerlendirmelerde ödevlerin, sonuç odaklı değerlendirmede çevrim içi testlerin kullanımının yoğun olduğu, devamlılık ve ders etkinliklerine katılım üzerinden yapılan süreç değerlendirmelerinin yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumun, uzaktan eğitim felsefesine ilişkin tüm öğretenlerin yeterli farkındalığa sahip olmamasından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca ölçme değerlendirme yöntemi tercihi bağlamında öğretime özerklik tanıyan ve tanımayan senato kararlarının olduğu görülmektedir. Bu bağlamda öğretime özerklik tanınmamasının yine kurumların altyapı olanaklarının sınırlılıklarıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla yönetmelik kararlar (öğretime seçimlerinde özerklik tanınması), altyapı sınırlılıkları, geleneksel yöntemlere bağlılık ve uzaktan eğitime ilişkin pedagojik eksiklikler nedeniyle hem süreç hem sonuç odaklı bütüncül bir değerlendirme anlayışıyla hareket edilmeyen uygulamaların olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bunlara ek olarak YÖK (2020f) tarafından pandeminin başladığı dönemde en çok kullanılan ölçme ve değerlendirme yönteminin ödevler olduğu ifade edilirken, YÖK (2021a), YÖK (2021b) ve YÖKAK (2020a) tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda en çok kullanılan ölçme ve değerlendirme yönteminin çevrim içi testler olduğu belirtilmektedir. Bu araştırmada görüşmelerden elde edilen bulgular, çevrim içi sınav altyapısına sahip olmaması nedeniyle bazı kurumlarda değerlendirmelerin önce ödevle sınırlı tutulduğunu, sonrasında altyapı olanaklarının iyileştirilmesiyle birlikte çevrim içi sınav seçeneğinin de uygulamaya konulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu bulgunun, yukarıda ifade edilen diğer araştırmalara ait bulguların neden farklılık gösterdiğini açıklar nitelikte olduğu belirtilebilir.

Sınav güvenliği önlemleri bağlamında, YÖKAK (2020a), yükseköğretim kurumlarının uygulamalarının çeşitlilik gösterdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda araştırma bulguları YÖKAK (2020a) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca kamera üzerinden canlı gözetmen eşlikli sınav uygulayan kurumların oldukça az olması açısından da araştırma bulgularının paralellik gösterdiği ifade edilebilir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre canlı gözetmen eşlikli sınav yapan kurumların vakıf üniversiteleri olduğu da göz önünde bulundurulursa; donanım yetersizlikleri, öğrenci sayısının fazlalığı, uzaktan eğitim sistemi altyapısı yetersizlikleri ve ekonomik nedenlerin gözetmen eşlikli sınav uygulamasının yaygın kullanımını engellediği sonucuna ulaşılabilir. Bunlara ek olarak, uygulamalardaki çeşitlilik sonucu sınav

güvenlik seviyelerinin de kurumlara ve uygulayıcılara göre oldukça farklılık gösterdiği, herhangi bir sınav güvenlik önlemi alınmayan uygulamaların dahi söz konusu olduğu, dolayısıyla Acil Uzaktan Öğretim sürecinde güvenilirlik açısından eşit derecede sağlıklı ölçme ve değerlendirmelerin gerçekleştirilemediği sonucuna ulaşılabilir.

Acil Uzaktan Öğretimde sınav desteği bağlamındaki hizmetler de kurumlara göre farklılık göstermektedir. Araştırma bulgularına göre YÖK'ün sınavda teknik destek sunacak birimlerin oluşturulması önerisini uygulamaya geçiren ve geçirmeyen kurumlar olduğu, teknik destek hizmeti sunma gibi bir görev üstlenmek durumunda kalan öğrenenler ve sınav desteği alamayan öğrenenler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca her türlü mazeret sınavı başvurularının, mazeret gerekçesinin geçerliliğinin tespit edilemeden, sınav desteği anlayışıyla kabul olması nedeniyle adilane sınav uygulamalarının gerçekleştirilemediği örnekler bulunduğu sonucuna ulaşılabilir.

Acil Uzaktan Öğretim sürecine ilişkin öğrenen ve öğreten değerlendirmeleri de çeşitlilik göstermektedir. İlgili sürece dair olumsuz deneyimler yaşayan öğrenenler ve olumsuz görüş bildiren öğretenler olduğu gibi, sürece dair kimi değişkenler açısından olumlu deneyim yaşayan öğrenenlerin ve olumlu görüşler bildiren öğretenlerin de bulunduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, olası yeni bir kriz durumunda, yükseköğretim kurumlarının sınav güvenliği, sınav desteği ve sınav yöntemi bağlamında işe koştuğu uygulamalardaki farklılıkların ve ölçme değerlendirme altyapısı olanaklarındaki dengesizliklerin nitelikli AUÖ uygulamalarına olanak tanıyacak eksende en aza indirgenmesi, daha sağlıklı bir ölçme değerlendirme ortamı oluşturulması gerektiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki önerilere yer verilmektedir.

- a) Kurumların; öğrenenlerin ve öğretenlerin ihtiyaçlarına cevap veren, uzaktan ölçme ve değerlendirme gerekliliklerini karşılayan, Öğrenme Yönetim Sistemleri ve Öğrenci Bilgi Sistemleri ile entegre bir sınav modülü altyapısı edinmesi.
- b) Ölçme değerlendirmede hem süreç hem sonuç odaklı bütüncül bir değerlendirme anlayışının benimsenmesi. Bu anlayışın uygulanabilirliği için;
 - hem süreç hem sonuç odaklı ölçme değerlendirme yöntemlerinin (çevrim içi test/etkinliklerin tamamlanma oranlarının takibi vb.) uygulanmasına olanak tanıyan bir altyapının oluşturulması,
 - canlı derslere, forumlar üzerinde oluşturulan tartışma gruplarına katılım, ÖYS üzerindeki asenkron ders malzemeleriyle/etkinliklerle etkileşim gibi süreçlerin belirli oranda ölçme değerlendirmeye yansıtılması hususunda öğretenlerin teşvik edilmesi,
 - ölçme değerlendirme yönteminin seçimi bağlamında öğretenlere özerklik tanıyan yönetsel kararların alınması.
- c) Sonuç odaklı değerlendirmelerde gözetimli sınav uygulamalarının yaygınlaştırılması. Dolayısıyla internet hızının artırılması, teknik donanım ve yazılım gerekliliklerinin belirlenmesi ve temin edilmesi, kişisel verilerin kurum içinde saklanması gibi teknolojik boyuta; gözetmen başına düşecek öğrenen sayısının planlanması, sınavların organize edilmesi, kriz durumları için sınav yönetmeliği oluşturulması, teknik destek ekibi oluşturulması gibi yönetsel boyuta; toplum yararının gözetilmesine binaen sınavlarda kamera açılabilmesi gibi hukuki boyuta ilişkin çalışmalar gerçekleştirilmesi.
- d) Gözetimli sınav uygulamalarında öğrenenlerde kaygı yaratacak düzeyde aşırı otoriter gözetmen tutumları sergilenmemesi. Uygulamaların ÖYS üzerinde alınabilecek diğer sınav güvenliği fonksiyonları ile harmanlanarak dengeli bir sınav iklimi oluşturulması. Sınav uygulayıcıları için ÖYS sınav güvenliği fonksiyonlarının tanımlanması.

- e) Alternatif bir çözüm olarak gözetimli sınav uygulamaları için sınav merkezlerinin oluşturulması.
- f) Aşgari gereklilikler ve ideal uygulamalar çerçevesinde, sınav güvenlik önlemleri bağlamında kurumlar arası standardizasyonun sağlanması.

Sınırlılıklar

Bu araştırmada görüşmeler, dokümanlar ve araştırmacı günlüğü olmak üzere çeşitli veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Ancak araştırmanın hacim olarak dar bir çalışma grubuna sahip olması bulguların genellenebilirliği açısından sınırlılık teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2020). Doğal afetler. Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler>
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/327859622_Nitel_Veri_Analizinde_Miles-Huberman_Modeli_Miles-Huberman_Model_in_Qualitative_Data_Analysis
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. (2017). *Evaluation report: Evaluation of UNICEF's response to the Ebola outbreak in West Africa 2014–2015*. New York: Evaluation Office.
- Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu. (2020, 26 Mart). Closing schools has derailed the lives of kids all over the world: Here is how we can help them keep learning [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://en.unesco.org/news/closing-schools-has-derailed-lives-kids-all-over-world-heres-how-we-can-help-them-keep-learning>
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*. USA: Sage.
- Boin, A. (2004). Lessons from crisis research. *International Studies Review*, 6(1), 165-194. doi: 10.1111/j.1521-9488.2004.393_2.x
- Denic, N. ve Zlatkovic, D. (2017). *A study of the potentials of the distance learning system*. International Conference on Science and Education, Antalya, Türkiye. Erişim adresi: <http://www.epep.net/tr/download/article-file/379779>
- Eby, G. (2013). *Yazılım mühendisliği yaşam döngüsü yaklaşımı: Uzaktan eğitim ortamlarının tasarımı*. Ankara: Kültür Ajansı.
- Education Cannot Wait. (2020). Education in emergencies. Erişim adresi: <https://www.educationcannotwait.org/the-situation/>
- Esnard, A. M., Lai, B. S., Wyczalkowski, C., Malmin, N. ve Shah, H. J. (2018). School vulnerability to disaster: examination of school closure, demographic, and exposure factors in Hurricane Ike's wind swath. *Natural Hazards*, 90(2), 513-535. doi: 10.1007/s11069-017-3057-2
- Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal*, 30 (4), 364-381. doi: 10.1007/BF02765185
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T. ve Bond, A. (2020, 27 Mart). The difference between emergency remote teaching and online learning [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>

- Karadağ, E. ve Yücel, C. (2021). Türkiye üniversite memnuniyet araştırması [TÜMA]. https://f903aba4-e11a-4804-93a8-aa17928bdbe0.filesusr.com/ugd/779fe1_9715270bbb264da3b51ec6c34c622322.pdf
- Kaya, Y. ve Işık, R. (2021). Covid-19 pandemisinin ilk döneminde uygulanan zorunlu uzaktan eğitim sisteminin hemşirelik eğitime katkısı ve zorlukları: nitel bir çalışma. *Journal of Education and Research in Nursing*, 18(1), 76-84. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/351286620_COVID-19_Pandemisi'nin_Ilk_Doneminde_Uygulanan_Zorunlu_Uzaktan_Egitim_Sisteminin_Hemşirelik_Egitimine_Katkisi_ve_Zorluklari_Nitel_Bir_Calisma
- Lassoued, Z., Alhendawi, M. ve Bashitialshaaer, R. (2020). An exploratory study of the obstacles for achieving quality in distance learning during the COVID-19 pandemic. *Education sciences*, 10(9), 232. doi: 10.3390/educsci10090232
- Moon, C. J., Kavanagh, A., Jeffrey, J., Gebbels, J. ve Korsgaard, K. (2016) *Social enterprise and disruption innovation: evaluating the role of Rumie's free educational software in seven developing economies*. 11th European Conference on Innovation and Entrepreneurship, Jamky University of Applied Science, Finland. Erişim adresi: <http://eprints.mdx.ac.uk/21786/>
- Moore, M. G. ve Anderson, W.G. (2003). *Handbook of distance education*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Moore, M. G. ve Kearsley, G. (2012). *Distance education: A systems view of online learning*. USA: Wadsworth.
- Pope, C., Ziebland, S. ve Mays, N. (2000). Analysing qualitative data. *Bmj*, 320(7227), 114-116. doi: 10.1136/bmj.320.7227.114
- Powers, S. ve Azzi-Huck, K. (2016, 4 Mayıs). The impact of Ebola on education in Sierra Leone [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://blogs.worldbank.org/education/impact-ebola-education-sierra-leone>
- Rainey, J. J., Kenney, J., Wilburn, B., Putman, A., Zheteyeva, Y. ve O'Sullivan, M. (2016). Online work force analyzes social media to identify consequences of an unplanned school closure—Using technology to prepare for the next pandemic. *PloS One*, 11(9), 1-12. doi: 10.1371/journal.pone.0163207
- Saba, F. (2013). Building the future: A theoretical perspective. M. G. Moore (Ed.). *The Handbook of distance education* (s. 49-65) içinde. New York: Routledge.
- Sarı, T., Yeşilyaprak, T., Sert, H. P., Demirhan, H., Koçyiğit, D., Kebapçı, T. Y., ve Öztürk, M. H. (2022). Bir meslek yüksekokulunda pandemi sürecinde uzaktan eğitimin değerlendirilmesi. *Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi*, 6(1), 10-16. doi: 10.29228/JOHSE.15
- Simonson, M., Smaldino, S. ve Zvacek, S. (2015). *Teaching and learning at a distance: Foundations of distance education*. North Carolina: IAP.
- Şahin, M. (2021). Opinions of university students on effects of distance learning in Turkey during covid-19 pandemics. *African Educational Research Journal*, 9(2), 526-543. doi: 10.30918/AERJ.92.21.082
- Yusuf, B. N. (2020). Are we prepared enough? A case study of challenges in online learning in a private higher learning institution during the Covid-19 outbreaks. *Adv. Soc. Sci. Res. J.*, 7, 205–212. doi: 10.14738/assrj.75.8211
- Viner, R. M., Russell, S. J., Croker, H., Packer, J., Ward, J., Stansfield, C. ve Booy, R. (2020). School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: a rapid systematic review. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4(5), 397-404. doi: 10.1016/S2352-4642(20)30095-X
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. bs.). Ankara: Seçkin Yayınevi.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. bs.). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yin, K. R. (1981). The case study as a serious research strategy. *Knowledge*, 3(1), 97-114. Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Case-Study-as-a-Serious-Research-Strategy-Yin/c9921b904d7ad4017699ce6b775753c5a2c393cb>
- Yin, K. R. (1994). *Case study research: Design and methods* (2. bs.). USA: Sage.
- Yin, K. R. (2003). *Case study research: Design and methods* (3. bs.). USA: Sage.
- Yükseköğretim Kalite Kurulu. (2020a). Pandemi döneminde uzaktan eğitim. Erişim adresi: <https://yokak.gov.tr/>
- Yükseköğretim Kalite Kurulu. (2020b). Yükseköğretim kurumları 2020 yılı uzaktan/karma eğitim faaliyetleri kalite güvencesi durum raporu. Erişim adresi: <https://yokak.gov.tr/>
- Yükseköğretim Kurulu. (2020a). Küresel salgında yeni normalleşme süreci. Erişim adresi: <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2020/kuresel-salginda-yeni-normallesme-sureci-2020.pdf>
- Yükseköğretim Kurulu. (2020b). YÖK başkanı Saraç üniversitelerde verilecek olan uzaktan eğitime ilişkin açıklama yaptı. Erişim adresi: <https://covid19.yok.gov.tr/Documents/alinan-kararlar/03-uzaktan-egitime-iliskin-alinan-karar.pdf>
- Yükseköğretim Kurulu. (2020c). YÖK'ten küresel salgın ile mücadele sürecinde yeni düzenlemeler-II. Erişim adresi: <https://covid19.yok.gov.tr/Documents/alinan-kararlar/23-kuresel-salgin-ile-mucadele-gerceklesen-yapisal-duzenlemeler-2.pdf>
- Yükseköğretim Kurulu. (2020d). YÖK, üniversitelerde dijital ortamda gerçekleştirilecek sınavların temel ilkelerini açıkladı. Erişim adresi: <https://covid19.yok.gov.tr/Documents/alinan-kararlar/20-uzaktan-egitime-iliskin-belirlenen-temel-ilkeler.pdf>
- Yükseköğretim Kurulu. (2020e). YÖK'ten üniversitelerdeki sınavların yüz yüze gerçekleştirilemeyeceğine ilişkin karar. Erişim adresi: <https://covid19.yok.gov.tr/Documents/alinan-kararlar/19-universitelerdeki-sinavlara-iliskin-karar.pdf>
- Yükseköğretim Kurulu. (2020f). Yükseköğretim Kurulu (2020, 3 Mayıs). YÖK'ten salgın sürecinde üniversitelerdeki uzaktan eğitimin bir aylık durum tespiti. Erişim adresi: <https://covid19.yok.gov.tr/sayfalar/haberduyuru/uzaktan-egitime-yonelik-degerlendirme.aspx>
- Yükseköğretim Kurulu. (2021a). Pandemi sürecinde online eğitimin verimliliğine ilişkin öğrenci anket raporu. Erişim adresi: <https://covid19.yok.gov.tr/Documents/anketler/ogrenci-anket-sonuclari.pdf>
- Yükseköğretim Kurulu. (2021b). Pandemi sürecinde online eğitimin verimliliğine ilişkin öğretim elamanı anket raporu. Erişim adresi: <https://covid19.yok.gov.tr/Documents/anketler/ogretim-eleman-anket-sonuclari.pdf>

Extended Abstract

Purpose

In order to press Open and Distance Learning (ODL) practices into service instead of Emergency Remote Teaching (ERT) in crisis situations, action plans created before the crises are required. However, according to the three-stage crisis management- before, during and after, initially, it is necessary to examine the practices in the past crises and reflect the outputs of this examination to the preparations of a next crisis. Thus, based on the fact that ODL consists of five components: management, learning, interaction, technology and assessment, and each component affects the whole system, this study aims to determine ERT practices in higher education in the context of the assessment component of ODL by focusing on the COVID-19 period using it as an example of a past crisis.

Design and Methodology

Exploratory case study was used in the study. As a study group, a total of 14 higher education institutions, 14 faculty members and 14 learners took part in the study. Qualitative data were collected via semi structured interviews, documents and researcher's diary. Before forming the interview questions, the literature on the assessment component of ODL was analysed. The assessment component includes sub-components such as learner, institution, programme and course assessment. Considering the related sub-components, the research questions were formed by the researcher within the framework of a) *assessment method* b) *exam security* c) *exam support* d) *online assessment infrastructure* e) *learner/instructor feedback* themes. In the context of the themes, the participants were asked about what kind of ERT practices have been implemented in higher education. The documents examined to inform the research were the senate decisions taken during the ERT process, the internal evaluation reports for 2020-2021, the reports of quality assurance in distance education for 2020, the ERT activity reports, guides and survey results of the 14 institutions. Additionally, the decisions taken by Council of Higher Education, Türkiye and Turkish Higher Education Quality Council regarding ERT process and the researches conducted by them in COVID-19 period were also analysed. As well as the data collected through interviews and documents, the posts regarding ERT process on the official web pages of the higher education institutions included in the study were followed in a regular base. The contents related to the research questions were noted by the researcher in the citation form and a researcher's diary was created. The data collected via interviews and documents were analyzed using descriptive and content analysis. Firstly, the data were organised according to the thematic framework of the research. Afterwards, other themes were formed with the data that are related to each other. The themes of *managerial decisions* and *institutional differences in exam security practices* were added as a result of content analysis. Since the data obtained from the web pages of the institutions included in the research were directly transferred to the researcher's diary under the themes, the diary data were not included in any descriptive analysis, but were directly deepened by content analysis.

Findings

According to the findings obtained from the researcher's diary and interviews, although it varies according to the institutions, online exams and related transactions in ERT have been carried out through learning management systems, online exam modules integrated into learner information systems, and the opportunities offered by other digital tools.

Based on the research findings in the context of assessment method, although it varies according to the institutions, the methods such as presentation, discussion, assignment, research report, short-time exam, online exam, offline written exam/ multiple-choice test, oral exam, take-home exam have been used in ERT. While some institutions have offered limited options for assessment methods in some periods, some have

offered more options. The findings of the study also reveal that some institutions only used assignments as an assessment method due to the fact that they do not have a LMS or an online exam module, and that they started to use online exams with the provision of a LMS and exam module in the process of time. Additionally, the findings show that there were some practices including the rate of learner's attendance and participation in courses/activities in assessment process and some of senates give autonomy to the instructors while some of them do not in the choice of assessment method.

Based on the research findings in the context of exam security, the practices vary as online exams with live proctoring, online exams in which security measures are taken only through the features of the LMS without any proctor, online exams with both security measures on the LMS and live proctoring, using assignments only and online exams without any measures.

Based on the research findings in the context of exam support, some institutions have a technical support team staffed by educational technologists while others do not, in some institutions faculty members undertake the task of technical support themselves, some learners could not receive support for their problems during the exam, therefore make-up exam applications were accepted without any exception.

The findings of the study also show that some learners/instructors have negative experience with ERT, while some of them have positive experience in terms of some variables.

Research Limitations

Even if the data were collected through interviews, documents, and researcher's diary, the study has a small study group. Therefore, the findings of the study may not be easily generalized.

Implications

In the event of a future crisis, the differences in practices in higher education institutions within the context of exam security, exam support and exam method, and the inequalities between institutions in terms of the infrastructure enabling online assessment should be minimised in line with quality ODL practices.

Originality/Value

Although there are various studies in the literature examining the ERT, most of the studies do not address the process with a system approach, include limited research groups such as a single programme/institution, or focus on identifying weaknesses or views of learners/instructors. It would be more rational to determine the ERT practices first and then the weaknesses, views of learners/instructors and suggestions for better practices. Taking all this into consideration, this study aims to determine the ERT practices within the context of the assessment component of ODL system, based on the fact that ODL consists of five components: management, learning, interaction, technology and assessment, and each component affects the whole system.

Araştırmacı Katkısı: Hakan GENÇ (%60), Mehmet KESİM (%40).

Radikalizm ve Yoksunluk İlişkisi: Boko Haram Örneği ¹

Ahmet AKTAŞ ²

Başvuru Tarihi: 21.02.2023

Kabul Tarihi: 11.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Dünyanın önemli petrol ihracatçılarından ve Afrika'nın sayılı ekonomilerinden olan Nijerya, etnik ve dinî açıdan son derece kozmopolit bir yapıya sahiptir. 11. yüzyılda İslam'ın yayılmaya başladığı ülkede nüfusun %50'sini Müslümanlar, %40'ını Hristiyanlar, %10'unu ise diğer yerel inançtan insanlar oluşturmaktadır. Etnik ve dinî anlamda var olan çeşitliliğin yanında ekonomik anlamda eşitsizliği ile dikkat çekmektedir. Söz konusu bu eşitsizliğe bağlı olarak ortaya çıkan sosyoekonomik problemler, zaman zaman iç çatışma ve isyanlara neden olmaktadır. Bu iç çatışma ve terör olaylarına verilecek örneklerden birisi de mevcut Nijerya yönetimini devirip onun yerine şeriatı dayalı bir devlet kurmayı hedefleyen Boko Haram'dır. Boko Haram, kendi anlayışını yaymak ve halkı kendi ideolojisi etrafında toplamak için ülkenin yaşadığı sosyoekonomik problemleri gündeme getirmiştir. Başka bir deyişle ülkedeki yoksunluğu gündeme getirerek mevcut durumdan hoşnut olmayan insanların öfkelerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı hedeflemiştir. Bu çalışma radikalizm ve yoksunluk arasındaki ilişkiyi Boko Haram örgütü üzerinden irdelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Boko Haram ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra ülkede yaşanan yoksunlukların hangi alanda yaşandığını ve bunların örgütün taraftar bulmasındaki etkisi irdelenmiştir. Çalışma, radikal grupların taraftar bulmasında halkın yaşadığı yoksunluğun önemli bir faktör olduğunu, yoksunluğun radikalleşmeyi kolaylaştırdığını iddia etmektedir. Bunun yanı sıra yoksunluk radikalleşme arasında bir kısır döngü olduğunu, yoksunluk radikalleşmeyi kolaylaştırırken radikalleşmenin de mevcut yoksunlukları daha da derinleştirdiğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Radikalizm, Dinî Radikalizm, Yoksunluk, Terör, Boko Haram

Atıf: Aktaş, A. (2023). Radikalizm ve yoksunluk ilişkisi: Boko Haram örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1131-1152.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri/Din Sosyolojisi ABD, aktasahmet21@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3986-6189

The Relationship Between Radicalism and Deprivation: The Case of Boko Haram

Ahmet AKTAŞ³

Submitted by: 21.02.2023

Accepted by: 11.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Nigeria, one of the world's major oil exporters and one of Africa's leading economies, is ethnically and religiously cosmopolitan. In the country where Islam began to spread in the 11th century, 50% of the population is Muslims, 40% are Christians, and 10% are people of other local faiths. Socio-economic problems in the country cause internal conflicts and rebellions from time to time. One of the examples to be given to these internal conflicts and terrorist incidents is Boko Haram, which aims to overthrow the current Nigerian government and establish a sharia-based state in its place. Boko Haram has been bringing the socio-economic problems of the country in order to spread its understanding and gather the people around its ideology. In other words, he aimed to use the anger of the people who are not satisfied with the current situation for his own purposes by bringing the deprivation in the country to the agenda. This study aims to examine the relationship between radicalism and deprivation in the example of Boko Haram. In the study, after giving general information about Boko Haram, the area of deprivation in the country and the effect of these on the organization's support were examined. The study claims that deprivation is an important factor for radical groups to find supporters and that deprivation facilitates radicalization. In addition, the study claims that there is a vicious circle between deprivation and radicalization, and while deprivation facilitates radicalization, radicalization deepens existing deprivations.

Keywords: Radicalism, Religious Radicalism, Deprivation, Terror, Boko Haram

³ Siirt University, Faculty of Theology, Philosophy and Religious Sciences/Sociology of Religion, aktasahmet21@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3986-6189

Giriş

Afrika kıtası, tarihten beri kültürel mozaiki ile dikkat çekmiştir. Çok sayıda dine, etnik kökene, inanca, kültüre ve siyasi yapıya ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda sahip olduğu petrol gibi yer altı kaynakları ile tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. Bu çeşitlilik ve petrole bağlı olarak ortaya çıkan zenginleşme çatışmaları, ayrışmaları, savaşları ve eşitsizliği beraberinde getirmiştir. Söz konusu bu eşitsizlik ve ayrışma/çatışma ise birçok ülkede legal ve illegal grupların ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu noktada sürekli gündemde olan ülkelerden biri de Nijerya olmuştur.

Nijerya'daki çatışmalı ortamın birçok tetikleyici unsuru bulunmaktadır. Nijerya'daki ulusal birliğin sağlanamaması ve azınlık sorunları, bazı etnik ve dinî grupların birbirine üstünlük kurabilmesini sağlayan sorunlu federal yapı, bölgesel yönetim farklılıklarından kaynaklanan siyasi ve hukuki sorunlar, zayıf hükümetler, siyasi istikrarsızlık, kamu hizmetlerinin yetersizliği, bölgesel gelişmişlik farklılıkları, gelirin ve kaynakların adaletli bir şekilde paylaşılabilmesi, kamu ve özel sektörde yaygın yozlaşma (Çınar, 2023, s. 140) gibi çeşitli sorunlar, devletten hoşnut olmayan kişilerin öfkelerini kendi bakış açıları doğrultusunda kullanabilecek örgütler için fırsat sunmaktadır. Nijerya'daki en önemli problemlerden birisi hiç kuşkusuz ekonomi temelli politikalarındaki sorunlardır. Özellikle petrol gelirlerinin dağılımı ve halka yansması konusundaki problemler bu durumu tetiklemiştir. Yolsuzluk ve yoksulluk bu aşamada krizi derinleştiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik temelli sorunların yanı sıra günümüze değin devam eden sosyokültürel alandaki sorunlar, çatışmanın gittikçe derinleşmesine neden olmuştur. Sosyal, kültürel, ekonomik, dinsel ve siyasi alandaki sorunlar, halk arasında bu sorun alanlarını söylemlerinin merkezine yerleştirerek tepki gösteren bazı grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gruplar arasında sayılabilecek yapılanmalardan birisi de uluslararası arenada daha çok Boko Haram olarak bilinen örgüttür.

Selefi-Cihatçı ideolojiyi etkili bir biçimde kullanan Muhammed Yusuf'un liderliğinde kurulan bu örgüt, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı kuzey bölgelerinde sosyoekonomik ve siyasal anlamdaki beklentileri karşılayamayan yönetimden memnun olmayan gençlerin tepkilerini yönetmeye çalışmıştır. Süreç içerisinde şiddet içerikli bir yapıya dönüşen örgüte yönelik operasyonlar yürütülmüş ve örgüt lideri de dâhil birçok üye öldürülmüştür. Ancak devletin yürüttüğü mücadelenin belli bir stratejiden yoksun olmasından dolayı terörle mücadelede arzu edilen sonuçlara ulaşamamıştır. Bu operasyonlara tepki olarak şiddetin dozunu artırması, Boko Haram'ın bölgesel bir terör örgütüne dönüşmesine neden olmuştur (Kekilli vd., 2017, s. 23). Afrika'nın en kalabalık ülkesinde şeriata dayalı tam bir İslam devleti kurmayı hedefleyen Boko Haram'ın uyguladığı şiddet ve terörizm hem dinsel (nüfusun yaklaşık %50'si Müslüman ve %40'ı Hristiyan) hem de etnik açıdan oldukça kutuplaşmış olan Nijerya'da çok boyutlu bir savaşa dönüşme tehdidi taşımaktadır (Agbiboa, 2014, s. 400).

Bir örgütün ortaya çıkması ve varlığını sürdürmesinde birden çok faktör etkili olabilmektedir. Dinî söylemleri radikal yapıların ortaya çıkışında bizzat sahip oldukları anlayışın/ideolojinin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Fakat bu yapıların kitleselleşmesinde, içinde buldukları sosyal şartların elverişli olması da önem arz etmektedir. Örgütleri bir araya getiren ilk unsur örgütün ideolojisi olsa da kitleselleşme ve kalıcı hâle gelme sürecinde ortamın şartlarının uygun olması büyük bir faktördür. Buradan hareketle bu çalışmada yoksunluk ve dinî radikalleşme arasındaki ilişki radikal bir örgüt olan Boko Haram üzerinden ele alınmıştır.

Yoksulluğu, insanca bir hayat yaşayabilmek için gerekli olan temel yeteneklerden yoksun olma durumu olarak tanımlayan Amartya Sen (1976) yoksun olma durumunu, herhangi bir olguya ulaşamama, elde edememe ve bir yeteneğe ulaşmadaki eksiklik olarak ifade etmektedir. Sen (1982), yoksulluğu "hayatın gerektirdiği asgari ihtiyaçlar için gerekli gelir düzeyine sahip olmamak" şeklinde tanımlayan geleneksel görüşlerin aksine, insanların "ne yapıp yapamadıkları ve ne olup olmadıklarına" bakılması gerektiğini savunmaktadır. Bu anlayıştan hareketle yoksunluğu belli bir düzeydeki yaşam standartlarına ulaşmak için gerekli olan temel şeylere erişememe olarak tanımlamak mümkündür.

Marshall, yalın bir şekilde yoksunluğu bir şeyin bir insanın elinden alınması veya bireyin herhangi bir şeye sahip olmaması durumu olarak ifade eder. İnsanların yoksun oldukları şeyler kişiden kişiye ve toplumdaki topluma değişiklik gösterebilir. Genel olarak temel hak olarak görülen yeme-içme, barınma, eğitim, duygusal ilgi ve alaka gibi alanlarda yaşanan dezavantajla yoksunluk kapsamında değerlendirilebilir (Marshall, 2003, s. 828). Yoksunluk, “mutlak” ve “görelî/göreceli” olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki olan “mutlak yoksunluk” bir bireyin yaşamını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu yeme-içme, barınma vb. şeylerin olmamasına atıfta bulunurken; “görelî/göreceli yoksunluk” ise bir kimsenin hak ettiği bir şeyden (referans düzeyine göre) mahrum bırakıldığı düşüncesinden kaynaklanan bir kırgınlık duygusu olarak tanımlanabilir (Marshall, 2005, s. 828).

Bizim çalışmamız açısından yoksunluğun ikinci türü olan görelî yoksunluk önem arz etmektedir. Çalışmada Nijerya’daki halkın ekonomi, eğitim, siyaset ve kültür bağlamında yaşadıkları göreceli yoksunluğun Boko Haram örgütü tarafından nasıl kullanıldığı ve bu durumun radikalleşmeye etkisi irdelenecektir. Nitel bir araştırma olarak tasarlanan çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili literatür ve uluslararası kuruluşların yayımladıkları raporlar çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında Boko Haram’ın toplumsal alanda taraftar bulmasında Nijerya’daki sosyal şartların etkisi irdelenmiş, örgütün taban bulması ve kalıcı hâle gelmesinde etkili olan sosyal unsurların neler olduğu ele alınmıştır. Çalışma Boko Haram’ın taban bulmasında ekonomi, yönetim ve eğitim alanındaki aksaklıkları ele almakla sınırlandırılmıştır. Başka bir ifadeyle Boko Haram’ın selefi-cihatçı anlayışının örgütün varlığını sürdürmesindeki etkisi çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Radikalleşme

Sosyal bilimlerde kullanılan birçok kavramda olduğu gibi radikalizm ve radikalleşme kavramları konusunda da herkesin üzerinde ittifak ettiği bir durum söz konusu değildir. Bu durumu ifade eden Sedgwick (2010, s. 491), özellikle radikal kavramının göreceli bir kavram olduğunu ve her iki kavramın da kullanılırken içinde buldukları koşulların dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Francis (2012), bu konuyu ele alırken radikal fikirlere sahip insanlar ve şiddet yanlısı radikaller şeklinde bir ayırım yapılmasının faydalı olduğunu belirtir. Nueman da kavramla ilgili benzer ifadeler kullandıktan sonra radikalleşmenin inançların aşırılışması (bilişsel radikalleşme) ve davranışların aşırılışması (davranışsal radikalleşme) arasında muğlak bir tanımlama alanına sahip olduğunu ifade eder (Neumann, 2013, s. 873). Her ne kadar herkesin üzerinde mutabık kaldığı bir tanımlama olmasa da yapılan tanımlamalardan hareketle radikalizmi, mevcut olan yönetim ve anlayışlara muhalefet ederek onların yerine güç/şiddet aracılığıyla yeni bir düzen ve anlayışı yerleştirmeye çalışmak olarak tanımlamak mümkündür.

Radikalleşme süreci ve nedenlerine yönelik farklı yaklaşım ve modeller söz konusudur. Radikalleşmeyi “gömülü bir bireysel süreç” olarak ifade eden Veldhuis ve Staun, Müslümanların radikalleşmesine neden olan genel faktörleri görece yoksunluk, Batı işgali ve Batı destekli baskıcı rejimler, kimlik sorunları, zayıf siyasal ve sosyoekonomik entegrasyon, aşağılanma duygusu ve diğer psikolojik faktörler şeklinde sıralamaktadır. Radikalleştirici faktörleri mikro ve makro olmak üzere iki kategoride toplayan Veldhuis ve Staun, zayıf entegrasyon, uluslararası ilişkiler (İslam’ın Batı’nın tehdidi altında olduğu düşüncesi), yoksulluk, küreselleşme ve modernleşmeyi radikalleşmenin makro düzeydeki faktörleri olarak ifade etmektedir. Mikro düzeyde etkileyici faktörleri de kendi içerisinde bireysel ve toplumsal olarak iki kategoride değerlendiren Veldhuis ve Staun, toplumsal faktörler kapsamında toplumsal kimlikler ve kendini bir kimliğe ait hissetme, toplumsal etkileşim ve grup süreçleri ile görelî yoksunluk gibi hususları sayarken; bireysel faktörler kapsamında ise kişisel özellikler, deneyimler ve stratejik tercihleri saymaktadırlar (Veldhuis ve Staun, 2009).

Farklı bireylerin radikalizme değişik yollardan ulaştığını ve bu nedenle radikalleşme ile ilgili tek bir açıklamanın olmadığını belirten Javad Ahmad, bununla birlikte, bazı göstergelerin radikalleşme sürecinde ortak noktalarının olduğunu da ifade eder. Bu ortak faktörlerden hareketle radikalleşmeye giden süreci doğru İslam'a ulaşmak adına kişilerin çitihadlarına başvurma, kişisel memnuniyetsizlikler, radikal kişi ve yapılarla kurulan ilişki ağları ve sosyal temalar, toplumsal ve siyasal değişimi etkileme arzusu ve aşırı yoksulluk ve işsizlik gibi beş ana gerekçe üzerinden açıklar (Ahmad, 2015). Benzer şekilde Arpacı da (2017, s. 20) radikalleşmenin nedenlerini siyasal ortam, bireysel durum, dinî politik hedefler, toplumsal nedenler ve felsefi nedenler olmak üzere 5 farklı kategoride ifade etmektedir.

Alessandro Orsini (2020, s. 87-92) DRİA olarak ifade ettiği modelde radikalleşmenin dört aşamada gerçekleştiğini ifade eder. Her aşamanın ilk harfinden oluşturulan bu modele göre bireyler *Disintegration of Social Identity* (Sosyal kimliğin parçalanması), *Reconstruction of Social Identity through a Radical Ideology* (Radikal bir ideolojiyle sosyal kimliğin yeniden inşası) *Integration in a Revolutionary Sect* (Devrimci bir tarikata entegrasyon) *Alienation from the Surrounding World* (Kendisini çevreleyen dünyaya yabancılaşma) olmak üzere dört aşamadan geçerek radikalleşmektedir. Orsini, ilk aşamada bireyin çeşitli nedenlerle sosyal marjinalliğe düştüğü ve bunun onda varoluşsal bir yönelim bozukluğu yarattığını; ikinci aşamada bireylerin edindikleri radikal ideoloji temelinde kendi özelliklerini yeniden tanımladıklarını; üçüncü aşama bireyin kendisiyle aynı fikirleri paylaşan diğer insanları bulmaya odaklandığını ve son aşamada ise bireylerin kendileri ile Batılılar arasına mesafe koyduğunu ve dolayısıyla dışlanma ve yabancılaşma yaşadığını ifade etmektedir.

Radikalizm konusunda olduğu gibi dinî radikalizm kavramının tanımı için de bir konsensüs söz konusu değildir. Arpacı (2017, s. 18) dinî radikalizmi, "bir inanç sistemini siyasal argümanlar yoluyla sistem eleştirisi durumuna geçiren ve mevcut olanda inanç esaslı bir değişime yaratmayı planlayan, yöntem olarak şiddet ve/veya güç kullanımını -inanç sistemi önerir ya da önermez- dinî argümanlarla meşrulaştıran radikalizm biçimi" olarak tanımlamaktadır. Neuman'ı takip ederek ifade edecek olursak, bilişsel veya davranışsal radikalizmin merkezinde dinin olması durumunda ortaya çıkan radikalizm türünü dinî radikalizm olarak ifade edebiliriz.

Her bilişsel radikalleşmenin mutlaka davranışsal radikalleşmeye evrilmesi gibi bir zorunlu ilişki söz konusu olmasa da bilişsel radikalleşme davranışsal radikalleşmeye giden yolun yapı taşlarını döşeme potansiyeli taşımaktadır. Bilişsel radikalleşmenin davranışsal radikalleşmeye doğru evrilmesinde, içerisinde bulunan sosyal şartların etkisi yadsınmaz. Aydınalp (2022, s. 108), dinî motifli terörün sosyal bağlamının önem arz ettiğini ifade ederek bu denklemde sosyal ve siyasal dinamiklerin büyük oranda belirleyici; dinin ise meşrulaştırıcı bir rol üstlendiğini belirtir. Ona göre dinî yorumlar, yapısal şartlarla ilgili duruma işaret eden sosyal bağlama ruh verir. İslam dünyasında var olan yapısal düzensizlikler ve sosyal bünye arızaları, radikal zihniyet için uygun şartlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bilişsel radikalleşmeyi kendi içerisinde tolere edebilecek sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal şartlar olduğunda bu radikalleşme sadece bilişsel düzeyle sınırlı kalabilmektedir. Ancak toplumsal düzlemde sosyokültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda bir yoksunluk söz konusuysa bilişsel radikalleşmenin davranışsal radikalleşmeye evrilmesi daha muhtemeldir. Zira toplumsal alandaki olumsuzluklar, radikal grupların kendi radikal tutum ve davranışlarını meşrulaştırabilecekleri bir zemin sunmaktadır. Boko Haram özelinde değerlendirildiğinde bilişsel radikalleşmenin süreç içerisinde uygun sosyal ortamın da etkisiyle davranışsal radikalleşmeye doğru evrildiği görülmektedir. Özellikle 2009 sonrasında kurucu lider Yusuf'un öldürülmesiyle birlikte örgüt tamamen bir terör yapılanması hâline gelmiştir. Başta Chobuk'taki bir okuldan kaçırılan kız öğrenciler eylemi olmak üzere, polis merkezlerine ve ibadethanelere yönelik bombalı saldırılar, kendi ideolojisini benimsemeyen din adamlarının kaçırılıp infaz edilmesi gibi birçok eylem Boko Haram'ın bir terör örgütü hâline geldiğinin birer kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Boko Haram: İdeoloji, Hedef ve Yapı

Boko Haram'ın İslam temelli ideolojisi ve hedefleri, 1809 ile 1904 yılları arasında Nijerya'da hüküm süren Sokoto Halifeliği ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu için Boko Haram'ın ideolojisi, Hedefleri ve yapısını ele almadan önce İslam'ın Nijerya'daki varlığına değinmekte fayda vardır.

Nijerya'nın İslam ile tanışması, 11. yüzyılın sonlarına doğru Hamid Muhammed Mani'nin tebliğ faaliyetleri sonucunda olmuştur. 13. ve 15. yüzyıllarda ise ülkenin kuzeyindeki Mali ve Songay sultanlıkları döneminde İslamiyet daha kitlesel hâle gelmiştir. 16. yüzyıla kadar Nijerya'nın kuzeyindeki büyük şehirlerde hâkim olan İslam gittikçe orta kuşağa doğru genişlemiştir (Kavas, 2007, s. 109-111). 16. yüzyılın sonlarında ise Bornu-Kanem bölgesinde çok sayıda cami ve medresenin açıldığı görülmüştür. İslamiyet'in Nijerya'da hızla yayıldığı dönem ise Osman Dan Fadio liderliğindeki cihat hareketinden sonraya denk gelmektedir (Turan, t.y.). Kadiri tarikatına mensup olan Osman Dan Fadio, Nijerya'nın kuzeyindeki Hausa bölgesinde Sokoto halifeliğini kurarak İslamiyet'in bu bölgede yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur (Lapidus, 2016, s. 686-689). Daha sonra bu bölge Sir Lugard komutasındaki İngiliz kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş (Smith, 1964) ve Müslümanlar 1960 yılındaki bağımsızlık sürecine kadar İngiliz sömürgesi altında yaşamıştır.

2002 yılında Muhammed Yusuf tarafından kurulan ve şeriat kanunlarına dayalı bir anayasası bulunan "Jama'atu Ahlus-Sunnah Lidda'Awati Wal Jihad" (Kendilerini Peygamberin Öğretisini Yaymaya ve Cihada Adanmış İnsanlar) ya da kamuoyundaki diğer adıyla Boko Haram, yerel Hausa dilindeki *Boko* ve Arapçadaki *Haram* sözcüklerinden oluşmaktadır (Şen ve Çiçek, 2018, s. 2100). Kökeni 1990'lı yılların ortalarına, Maiduguri'deki bir ehl-i sünnet camisi olan el-Haci Muhammedu Ndimi camisinde Mallam (Molla) Lawal önderliğinde faaliyet yürüten bir gençlik grubuna kadar gitmektedir. Mallam Lawal, eğitim için Suudi Arabistan'a gittiğinde grubun liderliğini Muhammed Yusuf üstlenmiştir. Yusuf ayrıca İzala ve Cemaatül Tecdid İslam gibi yapılarda da bazı roller üstlenmiştir. Yusuf, 1990'lı yılların sonu ile 2000'li yılların başlarına doğru Kano merkezli Ehl-i Sünnet lideri Cafer Adam'ın öğrencisi ve takipçisi olmuştur. Cafer Adam'ın halefi olarak görülen Yusuf, 2002'ye kadar grubun temsilcisiydi ve yerel televizyon ve radyolarda vaazlar vermekteydi (Knoechelmann, 2014, s. 5-8; Walker, 2012, s. 3). Örgüt, Nijerya başta olmak üzere Nijer, Kamerun ve Çad bölgelerinde etkilidir.

Her fırsatta Batılı tarzda verilen eğitime karşı olduklarını ifade eden örgüt, uluslararası kamuoyunda bu karşıtlığın dile getirilişini ifade eden "Boko Haram" (Eğitim Haramdır) ismiyle tanınmaktadır. BBC'nin Muhammed Yusuf ile 2009 yılında yapmış olduğu bir mülakat sırasında Yusuf, Batılı tarzdaki eğitimin, kendi inançlarına ters düştüğünü ifade etmiştir (Boyle, 2009; Şen ve Çiçek, 2018, s. 2100). Boko Haram'a göre Batı eğitiminin tek kabul edilebilir alternatifi, Müslümanların (Selef) ilk nesilleri tarafından anlaşıldığı şekliyle tamamen Kur'an ve sünnet öğretilerine dayalı başka bir eğitim sistemidir (Rufai, 2017, s. 201).

Örgütün ismi her ne kadar Batılı eğitim haramdır anlamına gelen Boko Haram olarak bilinse de aslında örgütün karşı çıktığı tek şey eğitim değildir. Aslında eğitim burada sembolik bir anlam ifade etmektedir. Örgüt eğitim karşıtlığının arka planında Batılı olan her türlü sistem ve uygulamaya da karşı çıkmaktadır. Brigaglia (2012, s. 37), örgütün sadece devlet okullarını değil aynı zamanda Nijerya'nın siyasi kurumlarını, hükümeti ve diğer tüm kurumlarını da reddettiğini ifade eder. Bu anlayış temelde tüm siyasi yapıyı dinsiz olarak görmekte ve bir kişinin gerçek bir mümin olarak kalabilmesi için bu sistemden uzak durması ve onu reddetmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle Boko Haram'ın ilk işi kendisini toplumdan izole etmektir.

Boko Haram'ın ideolojisinin temelinde, Hz. Muhammed ve ondan sonraki ilk Müslüman nesil (Selef) döneminde var olan İslam'ın temel ilkelerine dönmek olduğu söylenebilir. Kuzey Nijerya'daki selefi-Sünni anlayışın bir sonucu olan Boko Haram, ana akım selefler tarafından kınanmasına rağmen selefi âlimlerle

bağlarını sürdürmeye çalışmıştır (Shitu, 2021, s. 265). Boko Haram, Peygamber dönemini, hayatın tüm yönlerinin İslam tarafından yönetildiği ve Allah'ın ümmete bahsettiği nimetlerin hâkim olduğu bir altın çağ olarak görmektedir. Örgüt liderinin bu konudaki beyanları da bu durumu desteklemektedir. Muhammed Yusuf, 2009'da Nijerya polisi tarafından öldürülmeden önce, takipçilerine söylediği şu ifadeler örgütün ideolojisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Biz seleflerin ideolojisine ve bir selefi tarafından verilen her fetvaya uyuyoruz. Bir İslam alimi ne kadar önemli olursa olsun, böyle bir âlimi kabul etmeden önce selefi ilkelerin rehberliğinde olup olmadığını bilmemiz gerekir. Kuran, Sünnet ve hadisleri tebliğ eden ve uygulayan âlimleri kabul edeceğiz. Bir âlimin her öğretisi selefi âlimlerin yazıları ve öğretileriyle desteklenmelidir.

Öte yandan Nisan 2014'te Chibok'ta 250'den fazla kız öğrencinin kaçırılmasının ardından örgütün Muhammed Yusuf'tan sonraki lideri Şekau'nun "Ya bizimlesin, yani selefiligi takip eden gerçek Müslümanlardan bahsediyorum. Ya da Obama, Françoise Hollande, George Bush ve Clinton'la birliktesiniz." (Pieri and Zenn, 2016, s. 71-72) şeklindeki sözleri bu durumu izah etmektedir.

İslam'la bağdaşmayan demokratik bir sistemi uygulaması nedeniyle Müslümanları ve Nijerya devletini kafir gören bir ideolojiye sahip olan Boko Haram'ın (Shitu, 2021, s. 280) ideolojisinin temelinde mevcut yönetimi ortadan kaldırıp şeriata dayalı bir yönetim tesis etmektir. Her ne kadar 1999'da askerî yönetimin son bulmasıyla birlikte Nijerya'nın kuzeyinde Müslümanların yoğun yaşadığı eyaletlerde şeriat uygulanırsa da Yusuf, söz konusu uygulamayı, seküler laik bir devlette ve bu anlayış çerçevesinde insanlar tarafından yazılmış bir anayasal düzen içerisinde şeriatın uygulanamayacağını iddia ederek buna karşı çıkmıştır. Bunun yanı sıra şeriatın belli bölgelerde uygulanması, Müslümanları Hristiyanlara nazaran daha ağır sorumluluklarla karşı karşıya getirmesi, İslam şeriatının şeffaf olmayan bölgesel yönetimler tarafından uygulanmasının doğurduğu ciddi sorunlar, Nijerya hukuk sistemi ve İslam şeriatının imkânlarını tartışmaya açmıştır. Bu süreçte Muhammed Yusuf da mevcut şeriat uygulamasının yetersiz olduğunu iddia ederek bunun ancak bir İslam devletinin kurulmasıyla mümkün olabileceğini ve bunun için ise cihat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Adesoji, 2010, s. 103; Perouse de Montclos, 2017, s. 146-147).

Boko Haram sözcüsü Ebu Qada'nın "Amacımız mevcut Nijerya yönetimini istikrarsızlaştırarak şeriatı getirme ve Nijerya'yı şeriat yasasının uygulandığı sömürge öncesi döneme geri götürmektir." şeklindeki ifadeleri örgütün temel hedefinin ne olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir (Rufai, 2017, s. 202-203). Örgüt, mevcut Nijerya devletine karşı bu tutumunu 2006'da Danışma Konseyi tarafından yapılan basın açıklamasında: "İslam'ın Nijerya gibi modern bir devlet altında yaşamalarına izin verdiğini, ancak mevcut yönetimin sistemi, yapıları ve kurumları İslami ilke ve inançlara aykırı bazı özellikler taşıdığı için, bu hükümetlere katılmalarını veya hükümetleri desteklemelerini açıkça yasaklamaktadır." (Mohammed, 2021, s. 15; Salkida, 2009) diyerek temellendirmektedir.

Ağustos 2014'te Boko Haram lideri Ebubekir Şekau'nun, Boko Haram'ın kontrolü altındaki kuzeydoğu Nijerya bölgelerinde halifelik adı verilen bir İslam devleti kurulduğunu duyurması, örgütün "Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde olduğu gibi bir İslam krallığı kurmak için çalışmaktan başka bir gündemimiz yok." şeklindeki hedefinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Şekau'nun bir İslam devleti ilan etmesi, hareketin uzun vadeli bir hedefine ulaştığına işaret ediyordu. Nitekim Şekau'nun İslam devletini ilan etmesinin ardından Boko Haram; Borno, Yobe ve Adamawa eyaletlerindeki birçok kasabayı halifeliğine katmıştır (Pieri and Zenn, 2016, s. 66).

Boko Haram'ın tarihsel sürecine bakıldığında dört aşamadan bahsedilebilir. İlk aşama 2003 ila 2009 yıllarını kapsayan vaaz etme (davet) dönemidir. Bu süreçte Muhammed Yusuf önderliğinde daha çok kitleleri kendi anlayışına davet etme durumu söz konusudur. İkinci aşama Yusuf sonrası dönemde 2010'dan itibaren grubun liderliğini Ebubekir Şekau'nun yaptığı dönemdeki terörizm ve gizlenme sürecidir. 2013'te Kuzey-Doğu Nijerya'da olağanüstü hâll ilanından sonra örgütün gerilla hareketine dönüştüğü süreç üçüncü aşama; 2015'te Nijerya, Nijer, Çad ve Kamerun ordularından oluşan uluslararası bir koalisyonun başlatılmasının ardından saldırıların mekânsal olarak genişlemesi ise dördüncü aşama olarak değerlendirilebilir (Pérouse de Montclos, 2016, s. 879).

Örgütsel şemasına baktığımızda; örgütün en üst yönetim mercisi 2009'daki ölümüne kadar Muhammed Yusuf'un liderlik ettiği *Emiru'l Amm*'dir. Bu makamın altında ise *Naibu Emiri'l Amm* olarak ifade edilen iki yardımcı bulunmaktadır. Yusuf döneminde grubun işlerini denetlemek için *Şura Konseyi* ve *Uygulama Konseyi* kurulmuştur. Şura Konseyi, örgütün tepe konseyi ve en yüksek karar alma organıdır. Örgüt lideri aynı zamanda Şura Konseyinin de başkanlığını yürütmektedir. Söz konusu konseyde örgütün bütün hücreleri temsil edilir. Bunun yanı sıra her eyalette örgütün bütün işlerinden sorumlu olan bir "emir" bulunmaktadır. Yusuf öldürüldükten sonra örgütün başına Ebubekir Şekau geçmiş ve o da aynı sistemi devam ettirmiştir. Boko Haram'ın iç iç geçip faaliyet gösteren hücre ya da birimleri, bir komutandan emir alsa da örgütün gevşek bir emir-komuta zincirine sahip olması eyaletlerdeki hücrelerin görece bağımsız hareket etmesine olanak tanımaktadır (Onuoha, 2021, s. 161-162).

Bugün gelinen noktada yekpare bir Boko Haram'dan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Örgüt içerisinde taktik ve strateji konusundan fikir ayrılığına düşen, hatta birbiriyle rekabet eden gruplar söz konusudur. 2011 yılının Temmuz ayında kendilerine *Yusufiye İslami Hareketi* adını veren bir grup diğer Boko Haram gruplarının "kötü" olduğunu belirten broşürler dağıtmıştır. Söz konusu grup, örgütün kurucusu olan Muhammed Yusuf'un mirasını öne sürerek sivillere ve kiliselere yönelik saldırılardan uzak durmuştur. Gelinen noktada tek bir Boko Haram'dan bahsetmek yerine *Kogi Boko Haram*, *Kanuri Boko Haram* ve *Hausa-Fulani Boko Haram* şeklinde ayrımlar yapılmaktadır (Agbiboa, 2013, s. 149). Örgütün bu şekilde tanımlanması, süreç içerisinde grup içi farklı anlayışların ortaya çıkması ve ayrılıkların yaşanmasının bir göstergesi olarak değerlendirilebileceği gibi, örgütün Nijerya'da İslam şeriatı altında Müslümanları toplama hedefinden de uzaklaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Boko Haram'ın Taban Bulmasında Sosyal Şartların Etkisi

Toplumsal alanda faaliyet yürüten ve kitleleri kendi mesajı etrafında toplayan yapılara bakıldığında, bu yapıların kendi mesajını meşrulaştırdığı güçlü bir zemine ihtiyaç duyduklarını görmekteyiz. Siyasal, ekonomik, kültürel, dinsel vb. her türlü oluşum, toplumdaki mevcut aksaklıkları veya eksiklikleri kendi bakış açısından yorumlayıp halka sunarak kitleleri etkilemeye ve onları kendi mesajları etrafında toplamaya çalışır. Zira toplumda hayat bulmaya çalışan bir yapının kendi varlığını gerekçelendirebileceği bir hareket noktası olmazsa kitlelerin onun etrafında birleşme ihtimalleri de azalır. Başka bir deyişle toplumsal alanda faaliyet yürüten yapılar halk arasında taban bulmak için belli şartlara ihtiyaç duymaktadır. Dinî referanslı gruplar da kendi anlayışlarını egemen kılmak için toplumdaki ekonomik, sosyal, kültürel, dinsel vb. alanlardaki sorunları gündeme getirerek kendi mesajını kitlelere ulaştırıp onların desteğini kazanmaya çalışırlar. Dolayısıyla grubu harekete geçiren ilk unsur dinî mesajın kendisi olsa da o mesajın işlendiği toplumsal zemin grubun taraftar bulmasında son derece elverişli bir ortam sunar.

Benzer durum Boko Haram için de geçerlidir. Akinola (2015, s. 2), Boko Haram'ın Nijerya'da bir selefi cihatçı grup olarak ortaya çıkması ve varlığını sürdürmesinin Nijerya'daki siyaset, yoksulluk ve İslami köktencilik arasındaki etkileşimden kaynaklandığını belirtir. Ona göre isyanın büyümesinde grubun tartışmasız en aktif

olduğu yer olan Borno eyaleti gibi kuzey Nijerya'nın bazı bölgelerinde ulus altı yerel siyasetteki hoşnutsuzluklar, kitlesel yoksulluk, Nijerya'nın güvenlik zaafı gibi nedenler ön plana çıkmaktadır. Mustapha (2012) da Boko Haram'ı, Nijerya'da ulus inşasının ve demokratik siyasetin başarısızlığının belirtisi olarak ifade ederek örgütü bir yandan sosyoekonomik sistemin ezdiği, diğer yandan devletin bastıracağı hoşnutsuz bir kesimin isyanı olarak görmektedir.

Boko Haram'ın yükselişine ve büyümesine yol açan dinî ideolojinin yanı sıra, yoksulluk, cehalet, hayal kırıklığı, zayıf eğitim sistemi ve siyasi yetkililerin vatandaşları için hayatı daha iyi hâle getirememesi, gelir dağılımdaki adaletsizlik, siyasi yozlaşma gibi diğer faktörlerin de dikkate alınması yerinde olacaktır. Buradan hareketle bu başlık altında Boko Haram'ın Nijerya'da kitlesel destek bulmasını kolaylaştıran sosyoekonomik şartlar irdelenmiştir. Elbette burada değineceğimiz şartların dışında da bazı faktörler Boko Haram'ın ortaya çıkıp güçlenmesinde etkilidir fakat biz burada devlet yönetimi ekonomi ve eğitim alanındaki problemlerin örgütün taban bulmadaki etkisini irdelemekle yetineceğiz.

Ekonomik Problemler

Toplumları birçok yönden etkileyen ekonomik durum, radikal grupların kendi mesajlarını şekillendirirken sıklıkla atıfta bulunduğu unsurların başında gelmektedir. Muhalif-isyancı grupların bir yerde hayat bulabilmesi ve bölgedeki halkı kendi mesajı etrafında toplayabilmesinde söz konusu yapının mesajının güçlü olmasının yanında toplumsal şartların da uygun olması önem arz etmektedir. Toplumsal düzlemde ekonomik anlamdaki problemler kitlelerin mevcut düzene karşı itirazlarını yükseltmesine neden olmaktadır. Ted Robert Gurr *Why Men Rebel* isimli kitabında “göreceli yoksunluk teorisi” bağlamında bu durumu “sefalet isyanı doğurur” şeklinde formüle etmektedir (Akt. Agbiboa, 2014, s. 405). Gurr'un teorisini destekler nitelikte, ABD'nin Nijerya eski büyükelçilerinden John Campbell, örgütün ortaya çıkışını, Boko Haram, kuzeydeki yoksulluğa ve günahkârlığa karşı kızgın insanlardan oluşan bir halk hareketidir (Walker, 2012, s. 9) şeklinde ifade etmektedir. Nijerya'daki isyanı açıklama noktasında ileri sürülen tezlerden birisi olan “yoksulluk tezi”, çeşitli paydaşlar ve gözlemciler arasında, Nijerya'daki yüksek insani yoksunluk ve genç işsizlik oranlarının mevcut isyanın habercisi olduğunu iler sürer. Nijerya'da insan kaynağı ve maddi kaynaklar konusunda bir bolluk olmasına rağmen halkın büyük bir kesimi yoksulluk içerisinde. Nijerya'nın Birleşmiş Milletler yıllık İnsani Gelişme Raporlarındaki düşük insani gelişme sıralaması, yoksulluk ve az gelişmişlik durumunun kanıtı niteliğindedir. Ayrıca, Nijerya İstatistik Bürosuna (NBS) göre, mutlak yoksulluğun ülke çapında yüzde 61,9 olduğu tahmin ediliyor ve Boko Haram'ın en aktif olduğu Kuzey Nijerya'da yoksulluk oranları, yüzde 70'in üzerindedir (Akinola, 2015, s. 11; Salaam, 2012, s. 151).

Nijerya'da yolsuzluğun da yüksek seviyede olması ülkedeki yoksulluk düzeyini gittikçe artırmanın yanında ülkenin farklı kesimleri arasındaki ekonomik uçurumu da derinleştirmektedir. Yolsuzluk Algılama Endeksi'nde Nijerya'nın sürekli daha geriye gitmesi, ülkedeki yolsuzluğun boyutlarını göstermektedir. Nijerya'daki yolsuzluk oranı ve dünya genelindeki sıralamasını yıllara göre yaşadığı yükseliş trendi mevcut durumun gittikçe kötüleştiğini göstermektedir. Yolsuzluk Algılama Endeksi'ne göre 2018'de Nijerya, endekste yer alan 180 ülke arasından 144. sırada yer alırken, 2019'da 146. sıraya, 2020 endeksine göre 149. sıraya, 2021 yılındaki endekse göre ise 154. Sıraya gerilemiştir (Transparency.org, t.y.).

Botha ve arkadaşları tarafından yapılan ve Nijerya'daki halkın Boko Haram'a yaklaşımını irdeleyen bir saha araştırmasında, Boko Haram'a katılmaya yönelik motivasyon algılarının mali ödüllerle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya katılanlardan %65,9'u Boko Haram'a katılmanın birincil nedeni olarak finansal nedenleri ifade etmiştir (Botha vd., 2017, s. 26-30). Freedom Onuoha'nın (2012) yerel halkla yaptığı görüşmelerden elde ettiği veriler de Boko Haram'ın ekonomik problemler üzerinden kendi söylemini meşrulaştırmaya ve halkın bu konudaki tepkisini kendi varlığının kalıcı hâle gelmesi için kullandığını göstermektedir. Onuoha, yaptığı

görüşmeler çerçevesinde Boko Haram'ın siyasi yolsuzluk, servet ve gücün dağılımı gibi konularda biriken öfkenin dinî söylem üzerinden dile getirdiğini ifade etmektedir. Ona göre din, Kuzey Nijerya'daki Müslümanlara yönelik yolsuzlukların ve ekonomik eşitsizliklerin nedenlerine karşı harekete geçmenin aracı olarak kullanılmaktadır. Benzer bir iddia Avis (2020, s. 4) tarafından dile getirilmektedir. Avis de Boko Haram'ın kendi propagandasını şekillendirirken Batı etkilerine muhalefet, yozlaşmış siyasi seçkinlere karşı siyasi ajitasyon, gelir eşitsizlikleri ve yoksulluk, yapısal şiddet, dinsel köktencilik ve aşırılık ve şiddet yanlısı küresel grupların iş birliği gibi bazı argümanlar kullandığı görülmektedir.

Nijerya'nın kuzey ve güney bölgeleri arasında birçok alanda önemli farklılıklar söz konusudur. Ülkenin kuzey eyaletlerinde toplumsal alandaki her sosyal gösterge Nijerya'daki genel seviyenin altındayken güney Nijerya'nın bazı bölgeleri BM kalkınma programı ölçeğindeki orta gelirli bir ülkeninkine benzer sosyal göstergelere sahiptir. Kuzeydeki çoğu eyaletin en fakir eyaletlerden daha kötü durumda olduğunu belirten Mustapha (2012), Boko Haram örgütünün yükselişinin kaçınılmaz bir şekilde Nijerya toplumundaki yüksek yoksulluk seviyelerine ve insan haklarının reddedilmesiyle yakından irtibatlı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kuzey eyaletlerindeki son derece yüksek yoksulluk seviyeleri, din adına öldürmeye veya öldürülmeye hazır genç erkekler ordusunun oluşmasında önemli bir faktördür.

Muhammed Yusuf, takipçilerinin gelirlerinin gruba iade edildiği işler kurmaları için gayriresmî bir mikro kredi planı organize etmesi (International Crisis Group, 2012, s. 12-16), bu mikro-kredi sistemi sayesinde ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunması, kuzey Nijerya'da iş kurmak isteyen veya mevcut işlerini genişletmek isteyenlerin devletten alamadıkları krediyi örgütten almaları imkânı sunması Boko Haram'ın taraftar bulmasında etkili olmuştur. Örgütün sunduğu ekonomik imkânlar ile halktan toplumsal destek bulması arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından Nijerya Savunma Bakanlığı sözcüsü Tümgeneral Rabe Ebubekir'in halkı Boko Haram'dan mali destek almama konusunda uyarması (Babatunde, 2018, s. 386) önemli bir detaydır. Boko Haram'ın özellikle yoksulluğun daha fazla hissedildiği kuzey bölgelerinde işsiz ve dışlanmış gençlere refah içerisinde bir gelecek vaadinde bulunarak kitlelerin örgüt etrafında toplanmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim örgütün kurucusu Yusuf, kendi mesajını şekillendirirken Nijerya'daki yönetimin başarısızlığı ve yapılan yolsuzlukların yarattığı ekonomik tahribatı kullanmıştır. Şeriat kurallarına bağlı bir okul aracılığıyla işsiz ve muhalif gençleri eğiten Yusuf, kendi mikro finansman sistemini kurarak bireylere küçük miktarlarda borç vermek suretiyle kendisine sadık olan büyük bir genç takipçi kitlesini kendine çekmiştir. Söz konusu finansman sistemi örgütün elde edilen kârın bir kısmını gruba vermek şartıyla, gençlere küçük krediler vererek ayakkabı boyama, pazar tezgâhları kurma, çekçek gibi küçük girişimlerde bulunma imkânı sağlamıştır (Pieri and Zenn, 2016, s. 72). Bunun yanı sıra Muhammed Yusuf tarafından Maiduguri kentinde kurulan ve 2002-2009 döneminde hayli aktif olan eğitim kompleksinin Kamerun, Çad ve Nijer gibi komşu ülkeleri de kapsayacak şekilde işsiz ve yoksul gençler için ücretsiz eğitim hizmeti sunması; keza yoksul öğrencilere yönelik geniş kapsamlı bir dizi sosyal programla Nijerya'nın kuzeyinde yoksul sayısını ve işsizliği azaltmayı hedeflemesi bu anlayışın bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Sarıdağ, 2015, s. 9). Bölgenin mevcut koşulları göz önünde bulundurulduğunda; gıda, barınma ve refah dolu bir yaşam vaadiyle çok sayıda gencin, radikal hareketin bünyesine katılması kaçınılmaz bir sonuç olmaktadır.

Yusuf, kurduğu sistem aracılığıyla, hükümetin ihmal ettiği hizmetleri yerine getirdikçe hem fakir hem de orta alt sınıftan insanların örgüte bağlılığı daha da artmıştır. Öyle ki Yusuf bu destek üzerinden sosyoekonomik alanlara dokunmaya ve bunun üzerinden siyasi nüfuzunu da oluşturmaya çalışmıştır. Yusuf'un bu faaliyetleri sadece dinî alanda ona bağlı bir kitle oluşturmakla kalmamış güçlü bir oy potansiyeli de sunmuştur. Bu oy kitlesinin farkında olan siyasiler bu güçten faydalanmak istemiştir. Nitekim 2003 yılında Borno Eyalet Valisi seçilen Ali Modu Şerif, seçimleri kazanmak için Yusuf'un faaliyetlerine destek vermeye başlamıştır (Perouse de Montclos, 2017, s. 152-15). Siyasal alandaki bu manevralar örgütün daha fazla güç elde etmesine olanak sağlamıştır.

Yeri gelmişken, Nijerya'daki ekonomik potansiyelin halka yansımamasında özellikle İngiltere başta olmak üzere bazı sömürgeci devletlerin bölgeye kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda müdahale etmelerinin büyük rol oynadığını da ifade etmekte fayda var. İngiltere Royal Niger Company aracılığıyla ülkedeki ekonomik alanı kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmenin yanında siyasal ve kültürel alanda da derin etkiler bırakmıştır. İngiliz koloni hükümetinin Nijerya'daki yer altı ve yer üstü zenginlikleri halkın faydalanacağı şekilde değil de İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda kullanması Nijerya halkının yoksulluk içerisinde yaşamasına neden olmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonraki süreçte pamuk, yer fıstığı, palm yağı gibi birçok ürün bu bölgeden sağlanmıştır. Öyle ki 1917'de İngiltere dışında herhangi bir ülkeye palm yağının, 1919 ve 1922 yıllarında ise palmye çekirdeğinin ihraç edilmesi yasaklanmıştır (Shokpeka and Nwaokocha, 2009, s. 58). Doğal gaz ve petrol ticaretiyle birlikte ülkedeki ekonomik faaliyetler yeni bir aşamaya geçmiştir. 1993 yılında faaliyete başlayan Nigerian Liquefied Natural Gas Company 1999 yılında deniz aşırı sevkiyata başlamıştır. Söz konusu şirketin %51'i uluslararası faaliyet yürüten Shell, Total ve Eni şirketlerine aitken %49'u Nijerya Sıvılaştırılmış Doğal Gaz Şirketine aittir (Kavak, 2021, s. 130-131). Dolayısıyla Nijerya'daki ekonomik yoksunluk sadece ülke yönetimlerinin başarısızlığı olarak değerlendirilmemelidir. Ülkedeki ekonomik problemlerin bir ayağını da uluslararası boyut oluşturmaktadır. Çalışmanın konusu ekonomik problemlerin kaynağının tespiti olmadığı için burada sadece bunları ifade etmekle yetineceğiz.

Tüm bunlardan hareketle denilebilir ki Nijerya'nın sahip olduğu zenginliğin vatandaşlara daha iyi bir yaşam standardı sunmasındaki başarısızlığı, Yusuf gibi bir hatibe kolayca ikna edebileceği potansiyel örgüt elamanları sunmuştur. Boko Haram lideri Muhammed Yusuf ülkedeki ekonomik problemi kendi muhalefetinin merkezine yerleştirerek mevcut durumdan rahatsız olan kesimleri etrafında toplamaya çalışmıştır. 2009'a kadar ki süreçte, üyelik aidatları, yabancılardan ve iş adamlarından aldıkları bağışlar ve destek verdiği politikacılardan aldıkları destekler aracılığıyla kurduğu ekonomik ağ sayesinde işsiz, mülteci ve kimsesizlere barınak sağlama, iş verme ve üyelikleri artırma stratejisi uygulaması bunun en açık göstergesidir. Boko Haram'ın ülkenin en yoksul bölgesi olan kuzeyde daha etkin olması bu durumu açık bir şekilde izah etmektedir.

Dolayısıyla Boko Haram ideolojisi salt Batı eğitimini reddetmekle sınırlandırılacak bir yapılanma değil; daha iyi bir yaşam konusundaki başarısızlığa karşı belli kesim için kendisini alternatif olarak sunan bir yapıdır denilebilir. Bu yönüyle örgüt, görece daha iyi yaşam standartlarını arzulayan gençleri kendi ideolojisi etrafında birleştirerek mevcut laik karakterli devleti şeriata dayalı yeni bir yönetimle değiştirmek için onları harekete geçirmenin bir aracı olarak görülebilir.

Yönetimsel Aksaklıklar

İç savaş genelde etnik ve dinî çeşitliliğin yarattığı bir sorun olarak kabul edilse de aslında bu süreçte birçok faktörün etkili olduğunu söylemek mümkündür. 1945-1999 yılları arasındaki 127 iç savaşı konu edinen ampirik bir çalışmada sosyoekonomik şartların, mali ve bürokratik açıdan devletleri zayıflattığını ve bunun da örgütlerin taraftar bulmasına yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Çalışmada, genel kanının aksine, etnik ve dinî çeşitliliğin iç savaşın önemli bir faktörü olmadığı vurgulanmaktadır. Söz konusu çalışmada, devlet teşkilatındaki aksaklıklar ve bürokratik zayıflıklar, devletin isyanın ortaya çıktığı bölgedeki insanlara karşı acımasız ve orantısız tutumu ve devletin gerekli gözetim ve polisiye tedbirlerini alamaması gibi unsurların halk arasında isyancılara karşı sempati beslemesine yardımcı olduğu ifade edilmektedir (Fearon and Laitin, 2003). Piazza'nın, 1986-2002 yılları arasında 96 ülkedeki terör olayları ve kayıpları üzerine yürüttüğü çalışmasında; nüfus, etno-dinî çeşitlilik, artan devlet baskısı ve en önemlisi parti siyasetinin yapısı gibi değişkenlerin terörizmin önemli belirleyicileri olduğu sonucuna varmıştır (Piazza, 2006, s. 159).

Boko Haram'ın kendi tabanını oluşturmasında sıklıkla atıfta bulunduğu problem alanlarından birisi Nijerya'nın bağımsızlık sonrasındaki yönetsel aksaklıklardır. 250'den fazla etnik dilin konuşulduğu, Müslüman, Hristiyan ve diğer inançlara mensup insanlardan oluşan son derece kozmopolit bir yapıya sahip olan Nijerya'da bağımsızlık sonrası dönemde bütün kesimleri temsil eden bir yönetimin kurulmasını zorlaştırmıştır. Ülkenin kuzeyinde İslam dinine mensup Hausa, Fulani ve Kanuri gibi kabileler yaşamaktadır. Söz konusu bu bölgeler ülkenin geri kalanıyla kıyaslandığında sosyokültürel yönden çok daha dezavantajlı bir durumdadır.

1891 yılında İngiliz sömürgesi olan Nijerya, 1960 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır. Nijerya bağımsızlığını kazansa da İngiliz sömürge yönetiminin izlerini uzun bir süre taşımaya devam etmiştir. 1967'de başlayıp 1970'te sona eren Biafra Savaşı'na kadar dört bölgeden oluşan Nijerya, söz konusu savaş sonrasında 12 eyalete ayrılmış ve bu durum 1976 yılına kadar devam etmiştir. Olusegun Obasanjo'nun iktidarı döneminde eyalet sayısı 19'a çıkartıl ve bu durum 1983'e kadar sürmüştür. 1984 yılında ise eyalet sayısı 21'e çıkmıştır (Inamete, 1991, s. 192). Eyalet sayılarındaki bu değişiklik politikası Nijerya'daki çatışmaları bitirmemiştir. 1999 yılında sivil anayasaya geçişle birlikte ülkedeki dinî ve etnik hususlar göz önüne alınarak ülke kuzeydoğu, orta kuzey ve kuzeybatı ile güneydoğu, güney-güney ve güneybatı olarak 6 bölgeye ayrılmıştır. Sivil anayasa döneminde 36 eyalet ve 774 yerel yönetim meclisi oluşturulmuş, başkent Abuja şehri de Federal Merkezi Bölge olarak kabul edilmiştir (Okaför, 2012, s. 110-114).

Sosyal krizler politik yetersizliklerle birleşince, dine dayalı ideolojilerin önemli bir alternatif olarak belirlediğini belirten Aydınalp (2022, s. 110), psikolojik bakımdan yabancılaşmış, sosyal bakımdan itilmiş, ekonomik durumu kötü olan fakat bunun yanında kendi yetersizliklerini giderecek politik araçları istediği gibi kullanamayan grupların, bürokrasi ve üst sınıfların hegemonyası altında ezildikçe radikalleştiğini ve tabanda oluşan hoşnutsuzlukların devrimci hareketlere uygun bir toplumsal zemin hazırladığını ifade eder.

Yönetime dair yapılan bu düzenlemeler, Nijerya'daki bölgeler arası uçurumu giderme konusunda arzu edilen başarıyı sağlayamamış ve Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki sosyoekonomik dengesizliği ortadan kaldıramamıştır. Özellikle Müslüman halk arasında bu durumdan duyulan rahatsızlık, Boko Haram gibi örgütlerin kolaylıkla taraftar bulabileceği bir ortam yaratmıştır.

Halkın yönetimdekileri denetleme imkânının olmaması, onların İslami yönetimi, herkesin eşit olacağı ve karşılıklı olarak birbirini denetleyebileceği bir siyasi düzen mekanizması olarak görmelerini sağlamıştır. Bununla birlikte yerel siyasetçilerin halktan destek almak adına İslam ve şeriat gibi kavramları kendi siyasal kampanyalarında kullanmaları, Boko Haram'ın kendi propagandası için uygun bir zemin sağlamıştır (Harnischfeger, 2021, s. 36-37).

Ülkede halkın iktidarlara olan güvensizliği örgütlerin buldukları bölgelerde varlığını güçlendiren bir başka unsur olarak değerlendirilebilir. Yönetime yönelik güven eksikliği, halkın alternatif olabileceğini iddia eden yapılara yönelmesini kolaylaştırmıştır. Bu yapılardan birisi de kuşkusuz Boko Haram örgütüdür. Boko Haram, son on beş yılda iktidarların uygulamış olduğu yanlış politikalar üzerinden hem üye transferi gerçekleştirmekte hem de giderek bölgedeki varlığını güçlendirmektedir. Bu nedenlerden dolayı Boko Haram ile hükümet çatışmaları devam etmektedir (Daban, 2022, s. 151).

1999'da sivil yönetime dönüş, siyasi sistemi rehin alan ve kamu fonlarını halka hizmet için kullanmak yerine kendilerine ve yandaşlarına aktaran bir siyasi liderler sınıfı doğurdu. Bu seçkinler tarafından haksız yere elde edilen servetin bariz bir şekilde tüketilmesi halkta bir umutsuzluk ve hoşnutsuzluk yaratmıştır. Oluşan bu durum yoksulluk içindeki genç işsizleri siyasi haydutlar olarak kendi saflarına çekip silahlandırma eğilimi şiddetin yayılmasında önemli bir faktör olmuştur.

Boko Haram'ın eğitim karşıtlığı çerçevesinde sloganlaşan tavrı sadece eğitim ile ilgili bir duruş olmayıp içinde yönetim sistemi ve karakterinin de bulunduğu "Batı" orijinli her türlü yaklaşımdır. Dolayısıyla Nijerya hükümetinin laik yapısı da örgütün önemli itiraz noktalarından birini teşkil etmiştir. Boko Haram, mevcut yönetimi küfür sistemi olarak gördüğü için onun yıkılıp yerine şeriata dayalı bir yönetimin kurulması gerektiğine inanıyordu. Öyle ki kuzeydeki bazı eyaletlerde uygulanan şeriati da tam anlamıyla uygulanmadığı gerekçesiyle reddediyordu. Ülkede kurulan yönetimin laik karakterinin yanı sıra arzu edilen bütünleşmeyi sağlayamaması, ülke yönetimine yönelik hoşnutsuzlukların artmasına neden olmuştur. Müslümanların kendilerini siyasal sistemden dışlanmış hissetmeleri özellikle kuzey bölgelerinde önemli bir muhalefetin oluşmasını sağlamıştır. Tüm bu faktörler, Boko Haram'a kendi ideolojisini yaymak ve mevcut durumdan rahatsız olan kişileri kendi örgütsel yapısı etrafında toplaması için uygun bir zemin sunmuştur.

Eğitim Sistemindeki Aksaklıklar

Nijerya'da yoksulluk ve sosyal adaletsizliğe ek olarak, kuzey ve güney arasındaki eğitim dengesizliği, halkın hatırı sayılır bir kesiminin eğitim olanaklarından uzak olması da radikal yapıların taraftar bulmasında önemli bir diğer faktördür. Nijerya'da bağımsızlık sonrası bölgeler arasındaki eğitim alanındaki eşitsizliği gidermek adına bazı politikalar uygulanmış olsa da bunların arzu edilen hedeflere ulaşma konusunda yeterli olduğu söylenemez.

Eğitime ayrılan bütçenin yetersizliği, maaşların zamanında ödenememesi, grevler, iç çatışmalar, terör saldırıları, yolsuzluklar ve yüksek öğrenim ücretleri eğitimi olumsuz etkilemiştir. Genelde eyalet yönetimleri, özel okullar, kilise ve medreseler tarafından yürütülen eğitim faaliyetleri son yıllarda yapılan düzenlemelere rağmen arzu edilen seviyede değildir. UNICEF verilerine göre Nijerya'da 15 milyona yakın çocuk okula gidememektedir. Hükümetin yürüttüğü çalışmalar neticesinde eğitime ayrılan bütçe 2018 yılında yüzde 7'den yüzde 26'ya, yani BM standartlarına çıkarılsa da eğitime katılımın hâlâ arzu edilen seviyede olmadığı söylenebilir (Kavak ve Bashal, 2019).

Kuzey ve güney arasındaki eğitim kazanımları arasında süren eşitsizlik okuma-yazma oranlarına ve üniversiteli sayısına yansımıştır. Ülkenin kuzey bölgelerinden üniversiteye giden kişiler, Nijerya'daki bütün üniversite öğrencilerinin %30'undan daha azdır. Kuzey ve güney bölgeleri arasındaki ilk ve ortaokul kayıtlarındaki yaygın farklılıklar da bölgeler arasındaki eşitsizliğin bir başka kanıtıdır. Ulusal Nüfus Komisyonunun konuyla ilgili raporu, kuzeydeki eyaletlerde okuma yazma oranlarının çok daha düşük olduğunu ve Boko Haram'ın kurulduğu Borno eyaletinde 6-16 yaşlarındaki çocukların %72'sinin okullara hiç gitmediğini ortaya koymaktadır (Salaam, 2012, s. 152).

Nijerya'daki önemli eğitim kurumlarından birisi özellikle Müslümanların yaygın olarak yaşadığı bölgelerde faaliyet yürüten *Elmejiri* isimli eğitim kurumlarıdır. Arapçadaki el-muhacir kelimesinden türetilen elmejiri okulları, diğer İslam ülkelerindeki din eğitimi veren medreselerin karşılığı olarak görülebilir. Bu eğitim sisteminde farklı yaş grubundan erkek öğrenciler, çoğunlukla derme çatma çadırlarda, ağaçların altında veya cami verandaları gibi gayriresmî bir ortamda ebeveynlerinden mali destek almadan Kuran, Hadis ve İslam'la ilgili diğer ilimleri tahsil ederler (Awesofe vd., 2003). 50 ila 100 arasında değişen sayılarda talebenin bulunduğu bu eğitim merkezlerinde mallam dedikleri öğretmenler nezaretinde eğitim verilmektedir. Buradaki öğrencilerin ailelerinden maddi destek almamalarından dolayı öğrenciler eğitimlerinin yanı sıra sokaklarda kendi ihtiyaçlarını karşılamak adına dilenmek zorunda kalabilmektedir (Abdulmalik vd., 2009, s. 527-530). Bu eğitim sisteminin, devlet gözetiminden uzak olması, burada eğitim gören kişilerin genellikle ailelerinden uzakta olması gibi bazı unsurların, aşırılık yanlısı grupların buralardan eleman devşirmesine olanak tanımaktadır. Yasal olarak onlarla ilgilenen herhangi bir kurumun olmamasından dolayı bu talebeler sokaklarda kalma eğilimindedir. Kendi ihtiyaçlarının karşılanması konusunda başkalarına muhtaç olan bu

kesimin, onları kendi amaçları doğrultusunda kullanmak isteyen kişi veya grupların istekleri doğrultusunda eylemde bulunma potansiyelleri yüksektir. Dolayısıyla Nijerya'daki bu elmejirilik sistemi, aşırılık yanlısı olan kişi veya grupların kendi radikal ideolojilerini yaymaları ve üye devşirmeleri için uygun toplumsal bir zemin sağlamaktadır (Awesofe vd., 2003, s. 314). Bu bağlamda, kuzey Nijerya'daki düşük okuryazarlık seviyeleri ve bölgede artan yoksulluğun ihmal edilmesi, algılanan sosyal adaletsizlik ve radikal arka planla birleştiğinde, Boko Haram gibi örgütlere gençleri kolayca etkileme ve onları kendi saflarına çekmek için elverişli bir ortam sunduğunu ifade edebiliriz.

Yoksunluk ve Radikalizm Kısır Döngüsü

Radikal dinî grupların kendi ideolojilerini yayma sürecinde sıklıkla başvurdukları konuların başında sosyal alandaki sorunlar gelmektedir. Bu yapılar, kendileri iktidara geldiklerinde halkın mustarip olduğu tüm problemleri çözeceklerini ve daha müreffeh ve yaşanabilir bir hayat sunacaklarını vadetmektedirler. Dolayısıyla mevcut sosyal adaletsizlikler, bu tür radikal grupların kendilerini meşrulaştırmaya çalıştıkları temel alanlardır.

Her ne kadar radikal gruplar sosyal adaletsizliği sonlandırma, daha müreffeh bir hayat sunma, yönetsel anlamda hesap verilebilir bir yönetim gibi vaatlerde bulunsalar da bir süre sonra şikâyet ettikleri şartların daha da ağırlaşmasına neden olabilmektedir. Başka bir deyişle yoksunluktan beslenen bu yapılar bir süre sonra bizzat kendileri yoksunluğun nedeni hâline gelebilmektedir. Boko Haram özelinde de ortaya çıkan tablo bundan pek farklı değildir. Boko Haram daha güvenilir bir yaşam vadederken kendisi güvensizliğin ve terörün nedeni hâline gelmiştir. Ekonomik eşitsizliği sonlandırmayı hedeflerken ülke ekonomisinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur.

Dünya Bankasının 2021 raporuna göre Nijerya halkının %40'ı yoksunluk içinde yaşamaktadır. 2018/2019 yıllarında Nijeryalıların yüzde 39,1'ine kişi başı olarak günde 1,90 ABD doları düşmekteydi. Bu oran uluslararası yoksulluk sınırının altında olup bu yoksulluk çoğunluklu olarak Nijerya'nın kuzey bölgelerinde görülmektedir. Kuzeyde kırsal kesimlerde yaşayanların yüzde 84,6'sı ile şehirde yaşayanların yüzde 76,3'ü yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (World Bank Group, 2021).

Halka daha yaşanılabilir bir ülke vaadiyle ortaya çıkan Boko Haram'ın Nijerya'daki etkisine bakıldığında, kuzeydoğu Nijerya'da tahminen 15 milyon insanın şiddetten ve buna bağlı askerî operasyonlardan etkilendiği görülmektedir. Özellikle çatışmanın yoğunlaştığı 2014'ten sonra yaklaşık 20.000 kişi hayatını kaybetmiş; 1 milyon 800 bin kişi yerinden olmuştur. Söz konusu süreçte altyapıya verilen hasarın 9,2 milyar ABD doları olduğu tahmin edilmektedir. Bu durum kuzeydeki ekonomik yoksunluklar üzerinden kendisine taraftar toplayan örgütün, kuzeydoğunun zayıf ekonomik gelişimini daha da ağırlaştırdığını göstermektedir (The World Bank, 2015, s. 1).

Borno, Adamawa ve Yobe eyaletlerinde çatışmalardan etkilenenlerin bir kısmı kuzey ve orta Nijerya'ya göç ederken 170 binden fazla kişi de komşu ülkelere sığınmıştır. Çatışmadan en çok etkilenen Borno, Yobe ve Adamawa'da özellikle gıda üretimi sektöre uğramış ve tarımsal faaliyetler yapılamaz hâle gelmiştir. Çatışmalar bölge halkının geçim kaynaklarını sürdürmesini engellemenin yanı sıra ticaret ve piyasa işleyişini de kesintiye uğratmıştır. Tüm bu aksaklıklar gıda güvensizliği gibi bir tehlikeyi doğurmuştur (Avis, 2020, s. 6) Çatışma ayrıca, artan gıda güvensizliği ve zaten aşırı derecede gerilemiş ve zarar görmüş temel sosyal hizmetler üzerindeki artan baskı ile insani bir krizi tetiklemiştir. Bu durum, kuzeydoğuda zaten var olan sosyoekonomik eşitsizlikleri şiddetlendirmiştir (Brenchmacher, 2019).

Dünya Bankasına (2015) göre fiziksel yıkım, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ve piyasaların işleyişini baltalayarak özel sektörü etkilemiştir. Ordunun güvenlik gerekçesiyle pazarları kapatması, pazarların saldırıya uğraması ekonomik hayatı olumsuz etkilemiştir (Brechenmacher, 2019). Köylerin boşaltılması ve izole yaşam, insanlar arası bağlantıyı sektöre uğratmış bu da ticari faaliyetleri sınırlamıştır. Altyapının hasar görmesi, bazı ana ulaşım yollarının güvenlik problemi nedeniyle kullanılamaması ülkedeki ticaret hacmini ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir (The World Bank, 2015).

Çatışma öncesi dönemde zaten yeterli düzeyde olmayan üretim olanakları kriz sonrasında daha da azalmıştır. İş gücüne katılım, tarımsal faaliyetlerde (%43) ve büyük ölçüde kayıt dışı tarım sektöründe (%39) yoğunlaşmıştır. Çatışmanın başlamasıyla birlikte, 2012-2013'te tarımda iş gücü katılım oranı %27'ye düşmüştür. Çatışmanın yerel ekonomi ve geçim kaynakları üzerindeki olumsuz etkileri, bölgedeki nüfusun refahını baltalamıştır. Kriz sırasında, yoksulluk oranı 2011'de %47,3'ten 2013'te %50,4'e çıkarak tüm ülkedeki en yüksek seviyeye çıkmıştır. Yerel ekonomin daralması, fiyat artışlarını tetiklemiş ve bu durum gıda güvensizliği probleminin neden olmuştur (The World Bank, 2015).

Dünyanın sayılı petrol ihracatçıları arasında yer alan Nijerya'nın sahip olduğu kaynakların halkın refahına yeterince yansımadağı bir ortamda terör örgütleriyle mücadele etmek için dışarıdan alınan askerî teçizatlar, ülke gelirlerinin büyük bir kısmının bu alanlara aktarılmasına neden olmuştur. Örgüt ile mücadele etmek adına Batılı ülkelerden alınan askerî malzemeler, ülkenin sahip olduğu zenginliklerin halka yansıma düzeyini daha da kötüleştirmiştir.

Şiddetin dolaylı etkilerinin yanı sıra doğrudan insan hayatını etkileyen bir boyutu da söz konusudur. NST (Nigeria Security Tracker) Haziran 2011'den Haziran 2018'e kadar, Boko Haram'ı ilgilendiren ve 37.530 kişinin öldürüldüğü 2.021 olayın yaşandığını kayda geçmiştir. Aynı dönemde ACLED (Armed Conflict Location and Event Data Project), 34.261 kişinin hayatını kaybettiği 3.346 olayı kaydetmiştir (Campell and Harwood, 2018). Müslümanların yoksunluk içerisinde olduğunu iddia ederek onların sözcülüğünü yapmayı kendisine görev addeden örgütün yaptığı eylemlere bakıldığında haklarını savunacağını iddia ettiği kesimi daha da mağdur hâle getirdiği görülmektedir. Boko Haram'ın en çok saldırı ve kaçırma eylemlerini kuzey Müslümanlarına yönelik yapması ve cami, medrese, rehabilitasyon merkezleri ve okulları hedef alması bunun göstergesi olarak değerlendirilebilir (Campell, 2019). Müslüman din adamı Dala ve İbrahim Birkuti'yi örgüte yaptığı eleştirilerden dolayı öldürmesi (Bozkurt, 2018, s. 58), ele geçirdiği bölgeleri kontrolünü elinde tutmak için oradaki Müslümanları canlı kalkan olarak kullanması, bünyesine kattığı savaşçıları anne-babalarını öldürmeye zorlaması (Pérouse de Montclos, 2016, s. 882), 29 Kasım 2014'te Kano Ulu Camisine intihar bombacısı aracılığıyla yaptığı ve en az 120 kişinin hayatını kaybettiği saldırı (Cook, 2014, s. 6-7) gibi eylemlere bakıldığında örgütün Müslümanları daha da mağdur ettiği görülmektedir. Tüm bu saldırılar göz önüne alındığında Boko Haram'ın hayatta kalmak adına muhatap fark etmeksizin şiddet uygulayan bir yapıya evrildiğini söylemek mümkündür. Örgütün vardığı bu nokta, *İslam adına ama İslam'a rağmen* şeklinde ifade edilebilir. Zira örgüt İslam şeriatını hâkim kılmak için dinî söylemi de kullanarak propaganda yapıp insanları kendi mesajı etrafında toplamış ve yaptığı faaliyetleri İslam adına yaptığını ifade etmiştir. Fakat bugün gelinen noktada örgütün faaliyetlerine bakıldığında İslam'ın birçok ilkesiyle açıktan çelişen eylemlerinin olduğu görülmektedir.

Tüm bu süreç göz önüne alındığında, yoksunluğu ortadan kaldırma vaadiyle ortaya çıkan örgütün ülkedeki yoksunluğu daha da derinleştirdiği söylenebilir. Yoksunluğun derinleşmesi radikal örgütlerin taban bulmasını kolaylaştırırken bu örgütlerin eylemlerinin yoksunluğun derinleşmesine imkân sunduğu görülmektedir. Buradan hareketle yoksunluk ve radikalizm arasında bir kısır döngünün olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç ve Değerlendirme

Nijerya'da ekonomik, siyasal, kültürel alanlarda yaşanan sorunlar, halkın mevcut yönetimlere karşı negatif bir tutuma sahip olmalarına neden olmaktadır. 1960 sonrasındaki bağımsızlık sürecinde ulusal birliğin sağlanamaması, gelen iktidarların sorunu çözmek adına attığı adımların arzu edilen başarıyı getirememesi, etnik ve dinî olarak âdeta bir mozaiği andıran Nijerya'da çatışma ve isyanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Siyasal anlamdaki başarısızlıklara ekonomik alandaki eşitsizliklerin de eklenmesiyle ülkedeki krizin boyutları gittikçe derinleşmiştir. Müslümanların yaşadığı Kuzey bölgelerinin ekonomik düzeyi ile Hristiyanların yaşadığı diğer bölgeler arasında adaletsizliklerin olması bölgedeki Müslüman halkın tepkisiyle sonuçlanmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler, altyapıya yönelik yatırımların ihmal edilmesi, halkın büyük bir kesiminin yoksulluk sınırı altında bir yaşam sürmesi bölge halkının yoksunluk düzeyini ve buna paralel olarak hoşnutsuzluğunu derinleştirmiştir.

Gerek ekonomik gerek siyasal alanda yaşanan bu problemler, bu eksiklikleri başarılı bir şekilde işleyip kendi mesajlarının merkezine yerleştirerek muhalefette bulunan grupların taraftar bulmasını kolaylaştırmıştır. Söz konusu gruplar içerisinde mevcut yönetimi tamamen ortadan kaldırıp yerine İslam şeriatıyla yönetilen bir devlet kurmak isteyen gruplar da söz konusu olmuştur. Böyle bir hedefle yola çıkan ve süreç içerisinde radikalleşen Boko Haram, halkın ekonomik, siyasal ve kültürel alanda yaşadığı yoksunlukları başarılı bir şekilde işleyerek taraftar bulmuş ve gittikçe tabanını genişletmiştir. Boko Haram'ın taban bulmasında sahip olduğu dinî anlayışın yanında ülkedeki yoksunluğun çok büyük bir etkisi olmuştur. Elbette grubu harekete geçiren ilk unsur sahip olduğu dinî söylemdir ancak bu dinî söylem etrafında kitlelerin toplanmasında halkın yaşadığı yoksunluk önemli bir rol oynamıştır.

Toplumsal düzlemde yaşanan yoksunluk halkın devlete ve iktidara karşı tepkisini yükseltmiş, Boko Haram ise kendisine destek verilmesi durumunda yoksunluğa neden olan faktörleri ortadan kaldıracağını vadedmiştir. Toplumda mevcut yönetime olan güvenin azalması halkın Boko Haram'a teveccüh göstermesini sağlamıştır. Boko Haram'ın mikro-finans programıyla kendi üyelerine ekonomik imkânlar sunması özellikle genç işsizlerin örgüte yakınlaşmasına kolaylaştırmıştır. Hizmet ve sadakat takası şeklinde yaşanan bu süreç örgütün taban bulmasında önemli rol oynamıştır. Buradan hareketle dinî radikal grupların kitle desteği kazanmasında halkın yaşadığı yoksunluğun önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Radikalizm ve yoksunluk arasındaki ilişki ironik olarak bir kısır döngü şeklindedir. Başka bir deyişle bir taraftan yoksunluk dinî radikalizmi beslerken diğer taraftan da dinî radikal yapıların faaliyetleri yoksunluğun boyutunu derinleştirmektedir. Boko Haram yoksunlukları ortadan kaldırma vaadiyle kitleleri kendi etrafında toplarken ülkedeki terör eylemleriyle bu yoksunlukları daha da derinleştirmiştir. Nijerya'da özellikle Müslümanların yaşadığı bölgelere bakıldığında Boko Haram'dan sonra binlerce insanın yaşamını yitirmesi, yüz binlercesinin yerinden edilmesi, ülkedeki ekonominin çok daha kötüleşmesi, ülke gelirlerinin hatırı sayılır bir bölümünün terörle mücadele adı altında heba edilmesi, alt yapının neredeyse tamamen yok olması ile yoksunluğu bitirme vaadiyle ortaya çıkan radikal örgütün bu krizi daha da derinleştirdiği görülmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında bu tarz örgütlerle mücadele edilirken mümkün oldukça bir taraftan örgütlerin askerî kabiliyetleri sınırlandırılmalı, diğer taraftan da radikal örgütlerin beslendiği yoksunluklar minimize edilmelidir.

Radikalizm ve dinî radikalizm konuları söz konusu olduğunda özellikle İslam dini özelinde İslam'ın öğretisinin/doğasının doğrudan radikalleşmeye neden olarak kabul edildiği bir paradigma söz konusudur. Son yıllarda bu paradigma özellikle Olivier Roy tarafından ciddi anlamda eleştirilmiştir. Roy, İslam'ın

radikalleşmediğini tam tersine radikalizmin İslamileştiğini iddia etmektedir (Roy, 2017). Sosyal, siyasal, ekonomik vb. alanlarda arzu ettiği seviyede olamayan kişilerin bu rahatsızlıklarını dinî söylem şemsiyesi altında kimi zaman şiddet de içeren bir şekilde dile getirdiklerini ifade etmektedir. Benzer bir durumun Boko Haram için de geçerli olduğu kanısındayız. Dolayısıyla başta Boko Haram olmak üzere dinî söyleme sahip yapılar incelenirken “radikalizmin İslamleşmesi” anlayışını ihmal etmeyen çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdulmalik, J., Omigbodun, O., Beida, O. ve Adedokun, B. (2009). Psychoactive substance use among children in informal religious schools (almajiris) in Northern Nigeria. *Mental Health, Religion & Culture*, 12(6), 527-542. <https://doi.org/10.1080/13674670902832813>
- Adesoji, A. (2010). The Boko Haram uprising and Islamic Revivalism in Nigeria. *Africa Spectrum*, 45(2), 95-108. <https://doi.org/10.1177/000203971004500205>
- Agbiboa, D. E. (2013). Why Boko Haram exists: The relative deprivation perspective. *African Conflict and Peacebuilding Review*, 3(1), 144-157. <https://doi.org/10.2979/africonfpeacrevi.3.1.144>
- Agbiboa, D. E. (2014). Boko-Haram and the Global Jihad: ‘Do not think jihad is over. Rather Jihad has just begun’. *Australian Journal of International Affairs*, 68(4), 400-417. <https://doi.org/10.1080/10357718.2014.891564>
- Akinola, O. (2015). Boko Haram insurgency in Nigeria: Between Islamic fundamentalism, politics, and poverty. *African Security*, 8(1), 1-29. <https://doi.org/10.1080/19392206.2015.998539>
- Arpacı, I. (2017). Dini radikalizmin nedenlerini tersinden sorgulamak: Milli görüş neden radikalleşmedi. *Journal of Turkish Studies*, 12(8), 11-28. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11660>
- Avis, W. R. (2020). *War economy in North East Nigeria* (HelpDesk Report 734). Institute of Development Studies. Erişim adresi: <https://gsdrc.org/publications/war-economy-in-north-east-nigeria/>, <https://gsdrc.org/publications/war-economy-in-north-east-nigeria/>
- Awesofe, N., Ritchie, J. ve Degeling, P. (2003). The Almajiri heritage and the threat of non-state terrorism in Northern Nigeria—Lessons from Central Asia and Pakistan. *Studies in Conflict & Terrorism*, 26(4), 311-325. <https://doi.org/10.1080/10576100390208260>
- Aydınalp, H. (2022). Dini radikalizm ve terör. İçinde M. C. Şahin ve S. Aydemir (Ed.), *Toplumsal problemler sosyolojisi* (s. 93-128). İstanbul: Sonçağ Akademi.
- Babatunde, O. A. (2018). The recruitment mode of the Boko Haram terrorist group in Nigeria. *Peace Review*, 30(3), 382-389. <https://doi.org/10.1080/10402659.2018.1496998>
- Botha, A., Ewi, M., Salifu, U. ve Abdile, M. (2017). *Understanding Nigerian citizens’ perspectives on Boko Haram* (Monograph 196). Institute for Security Studies. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24799.05280>
- Boyle, J. (2009, Temmuz 31). Nigeria’s “Taliban” enigma. *BBC*. Erişim adresi: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8172270.stm>
- Bozkurt, B. (2018). *Nijerya’da terörizm Boko Haram terör örgütü* [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Brechenmacher, S. (2019, Mayıs 3). *Stabilizing Northeast Nigeria After Boko Haram*. Carnegie Endowment for International Peace. Erişim adresi: <https://carnegieendowment.org/2019/05/03/stabilizing-northeast-nigeria-after-boko-haram-pub-79042>

- Brigaglia, A. (2012). Ja'far Mahmoud Adam, Mohammed Yusuf and Al-Muntada Islamic Trust: Reflections on the Genesis of the Boko Haram Phenomenon in Nigeria. *Annual Review of Islam in Africa*, 11, 35-44. Erişim adresi: <https://docplayer.net/31907624-Ja-far-mahmoud-adam-mohammed-yusuf-and-al-muntada-islamic-trust-reflections-on-the-genesis-of-the-boko-haram-phenomenon-in-nigeria.html>
- Campell, J. (2019, Mayıs 1). *Conflict in Nigeria Is More Complicated Than "Christians vs. Muslims"*. Council on Foreign Relations. Erişim adresi: <https://www.cfr.org/blog/conflict-nigeria-more-complicated-christians-vs-muslims>
- Campell, J., and Harwood, A. (2018). *Boko Haram's Deadly Impact*. Council on Foreign Relations. Erişim adresi: <https://www.cfr.org/article/boko-harams-deadly-impact>
- Cook, D. (2014). *Boko Haram: A New Islamic State in Nigeria*. James A. Baker III Institute For Public Policy of Rice University. Erişim adresi: <https://www.bakerinstitute.org/research/boko-haram-new-islamic-state-nigeria>
- Çınar, H. Y. (2023). Nijerya'da radikalleşme ve Boko Haram terör örgütünün üye kazanma yolları. *Journal of Terrorism and Radicalization Studies*, 2(1), 129-150. <https://doi.org/10.29228/trad.22>
- Daban, C. (2022). *Afrika'da kimlik temelli çatışmaların analizi: Nijerya'da Boko Haram örneği* [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Fearon, J. D. ve Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *The American Political Science Review*, 97(1), 75-90. <https://doi.org/10.1017/S0003055403000534>
- Francis, M. (2012, Ocak 24). *What causes radicalisation? Main lines of consensus in recent research*. Radicalisation Research. Erişim adresi: <https://www.radicalisationresearch.org/research/francis-2012-causes-2/?it=guides/francis-2012-causes-2/>
- Harnischfeger, J. (2021). Boko Haram and its muslim critics: Observations from Yobe State. İçinde M.-A. Pérouse de Montclos (Ed.), *Boko Haram: Islamism, Politics, Security and the State in Nigeria* (s. 33-62). IFRA-Nigeria. Erişim adresi: <http://books.openedition.org/ifra/1770>
- Inamete, U. B. (1991). Federalism in Nigeria: The crucial dynamics. *The Round Table*, 80(318), 191-207. <https://doi.org/10.1080/00358539108454039>
- International Crisis Group. (2012, Aralık 17). *Curbing Violence in Nigeria (I): The Jos Crisis*. Erişim adresi: <https://www.crisisgroup.org/africa/west-africa/nigeria/curbing-violence-nigeria-i-jos-crisis>
- Kavak, G. (2021). İngiliz koloni yönetiminin Nijerya'daki hâkimiyet araçları ve günümüzdeki yansımaları. *Africana*, 1(1), 121-144. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/africana/issue/65507/1013805>
- Kavak, G. ve Bashal, A. A. (2019, Kasım 11). *Nijerya'nın eğitim meselesi ve işkence iddiaları*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/nijerya-nin-egitim-meselesi-ve-iskence-iddialari/1641544>
- Kavas, A. (2007). Nijerya. İçinde *Diyanet islâm ansiklopedisi* (C. 33, s. 109-112). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kekilli, E., Ömer, H. ve Abdoulaye, İ. B. (2017, Ağustos 25). *Bir örgütün anatomisi: Boko Haram*. SETA. Erişim adresi: <https://www.setav.org/bir-orgutun-anatomisi-boko-haram/>
- Knoechelmann, M. (2014). *Why the Nigerian counter-terrorism policy toward Boko Haram has failed: A cause and effect relationship* (ICT Working Paper Series 32). International Institute for Counter-Terrorism (ICT). Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/resrep09448>
- Lapidus, I. M. (2016). *İslam toplumları tarihi* (6. bs, C. 1). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay ve D. Kömürçü, Çev.; 2. bs). Ankara: Ankara Bilim Sanat Yayınları.
- Mohammed, K. (2021). The message and methods of Boko Haram. İçinde M.-A. Pérouse de Montclos (Ed.), *Boko Haram: Islamism, politics, security and the state in Nigeria* (s. 9-32). IFRA-Nigeria. Erişim adresi: <http://books.openedition.org/ifra/1753>
- Mustapha, A. R. (2012, Nisan 5). Boko Haram: Killing in God's name. *The Mail & Guardian*. Erişim adresi: <https://mg.co.za/article/2012-04-05-boko-haram-killing-in-gods-name/>
- Neumann, P. R. (2013). The trouble with radicalization. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 89(4), 873-893. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/i24756866>
- Okafor, J. (2012). Constitutional Challenges of creating new local government areas in Nigeria. *Commonwealth Journal of Local Governance*, 10, 104-115. <https://doi.org/10.5130/cjlg.v0i10.2692>
- Onuoha, F. (2021). Boko Haram and the evolving Salafi Jihadist threat in Nigeria. İçinde M.-A. Pérouse de Montclos (Ed.), *Boko Haram: Islamism, politics, security and the state in Nigeria* (s. 158-191). IFRA-Nigeria. Erişim adresi: <http://books.openedition.org/ifra/1813>
- Onuoha, F. C. (2012, Şubat 29). *Boko Haram: Nigeria's Extremist Islamic Sect*. Al Jazeera Centre for Studies. Erişim adresi: <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2012/02/201222911305194897.html>
- Orsini, A. (2020). What everybody should know about radicalization and the DRIA model. *Studies in Conflict & Terrorism*, 46(1), 68-100. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1738669>
- Pérouse de Montclos, M.-A. (2016). A sectarian jihad in Nigeria: The case of Boko Haram. *Small Wars & Insurgencies*, 27(5), 878-895. <https://doi.org/10.1080/09592318.2016.1208286>
- Perouse de Montclos, M. A. (2017). Boko Haram and politics: From insurgency to terrorism. İçinde M. A. Perouse de Montclos (Ed.), *Boko Haram: Islamism, Politics, Security and the State in Nigeria* (s. 135-157). Enschede, Netherlands: Ipskamp Priting
- Piazza, J. A. (2006). Rooted in poverty?: Terrorism, poor economic development, and social cleavages. *Terrorism and Political Violence*, 18(1), 159-177. <https://doi.org/10.1080/095465590944578>
- Pieri, Z. P., and Zenn, J. (2016). The Boko Haram paradox: Ethnicity, religion, and historical memory in pursuit of a caliphate. *African Security*, 9(1), 66-88. <https://doi.org/10.1080/19392206.2016.1132906>
- Roy, O. (2017). *Jihad and death: The global appeal of islamic state* (C. Schoch, Çev.). London: Hurst & Company.
- Rufai, S. A. (2017). Boko Haram and its modalities of recruiting and radicalizing members. *Peace Review*, 29(2), 199-206. <https://doi.org/10.1080/10402659.2017.1308730>
- Salaam, A. O. (2012). Boko Haram: Beyond religious fanaticism. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 7(2), 147-162. <https://doi.org/10.1080/18335330.2012.719096>
- Salkida, A. (2009, Temmuz 29). Nigeria: Boko Haram sect leader Ustaz Mohammed Vows revenge. *Daily Trust*. Erişim adresi: <https://www.nairaland.com/302352/islamists-yaradua-want-total-islam/6>
- Sarıdağ, A. (2015, Mayıs 20). *Analiz: Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab*. SETA. Erişim adresi: <https://www.setav.org/sahra-alti-afrikasinda-terorist-gruplarin-yukselisi-boko-haram-ve-es-sebab/>
- Sedgwick, M. (2010). The concept of radicalization as a source of confusion. *Terrorism and Political Violence*, 22(4), 479-494. <https://doi.org/10.1080/09546553.2010.491009>

- Sen, A. (1976). Poverty: An ordinal approach to measurement. *Econometrica*, 44(2), 219-231. <https://doi.org/10.2307/1912718>
- Sen, A. (1982). Rights and agency. *Philosophy & Public Affairs*, 11(1), 3-39. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2265041>
- Shitu, M. H. (2021). Allegiance to non-islamic government, the question of infidelity and the Boko Haram insurgency in Nigeria: An analysis. *ULUM*, 4(2), 263-283. <https://doi.org/10.54659/ulum.943869>
- Shokpeka, S. A. ve Nwaokocho, O. A. (2009). British colonial economic policy in Nigeria, the example of benin province 1914—1954. *Journal of Human Ecology*, 28(1), 57-66. <https://doi.org/10.1080/09709274.2009.11906218>
- Smith, M. G. (1964). Historical and Cultural Conditions of Political Corruption among the Hausa. *Comparative Studies in Society and History*, 6(2), 164-194. <https://doi.org/10.1017/S0010417500002061>
- Şen, Y. F. ve Çiçek, H. (2018). Boko Haram terör örgütünün bölgedeki etkisi ve örgütle müzakere olanakları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 2093-2145. <https://doi.org/10.26466/opus.437155>
- The World Bank. (2015). *North East Nigeria: Recovery and Peace Building Assessment*. (Synthesis Report 1). Erişim adresi: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/753341479876623996/pdf/110424-v1-WP-NorthEastNigeriaRecoveryandPeaceBuildingAssessmentVolumeIweb-PUBLIC-Volume-1.pdf>
- Transparency.org. (t.y.). Transparency.Org. Geliş tarihi 15 Ocak 2023, gönderen Erişim adresi: <https://www.transparency.org/en/countries/nigeria>
- Turan, A. (t.y.). *Nijerya'daki islâmî hareketler*. Stratejik düşünce ve analiz merkezi (SDAM). Erişim adresi: <https://sdam.org.tr/kurs/nijerya-daki-islami-hareketler.html>
- Walker, A. (2012). *What is Boko Haram?* (Special Report 308). United States Institute of Peace. Erişim adresi: <https://www.usip.org/publications/2012/05/what-boko-haram>
- World Bank Group. (2021, Nisan). *Poverty and Equity Brief: Nigeria*. Erişim adresi: https://databankfiles.worldbank.org/data/download/poverty/987B9C90-CB9F-4D93-AE8C-750588BF00QA/AM2020/Global_POVEQ_NGA.pdf

Extended Abstract

Purpose

Nigeria, one of the world's major oil exporters and one of Africa's leading economies, is ethnically and religiously cosmopolitan. In the country where Islam began to spread in the 11th century, 50% of the population is Muslims, 40% are Christians, and 10% are people of other local faiths. Socio-economic problems in the country cause internal conflicts and rebellions from time to time. One of the examples to be given to these internal conflicts and terrorist incidents is Boko Haram, which aims to overthrow the current Nigerian government and establish a sharia-based state in its place. Boko Haram has been bringing the socio-economic problems of the country in order to spread its understanding and gather the people around its ideology. In other words, he aimed to use the anger of the people who are not satisfied with the current situation for his own purposes by bringing the deprivation in the country to the agenda. This study aims to examine the relationship between religious radicalism and deprivation in the example of Boko Haram. In the study, after giving general information about Boko Haram, the area of deprivation in the country and the effect of these on the organization's support were examined. The study claims that deprivation is an important factor for religious radical groups to find supporters and that deprivation facilitates radicalization. In addition, the study claims that there is a vicious circle between deprivation and radicalization, and while deprivation facilitates radicalization, radicalization deepens existing deprivations.

Design and Methodology

In the study, document analysis was used as a qualitative analysis method. In this context, besides the books, articles and theses related to the subject, the reports prepared by national and international organizations were examined.

Findings

These problems, both in the economic and political arena, have made it easier for the opposition groups to find supporters. Among these groups, there were also groups that wanted to completely abolish the current administration and establish a state governed by Islamic Sharia. Boko Haram, which set out with such a goal and became radicalized in the process, successfully treated the deprivation of the people in the economic, political and cultural fields, found supporters and gradually expanded its base. In addition to its religious understanding, the deprivation in the country had a great impact on Boko Haram's enlargement. Of course, the first element that activates the group is its religious discourse, but the deprivation of the people played an important role in the gathering of the populace around this religious discourse.

The decrease in trust in the current administration has made the people show favor to Boko Haram. Boko Haram's micro-finance program, which provides economic opportunities to its members, has facilitated the rapprochement of the young unemployed with the organization. This process, which was experienced in the form of service and loyalty exchange, played an important role in the enlargement of the organization. From this point of view, it can be said that the deprivation experienced by the people is an important factor in gaining mass support for religious radical groups.

The relationship between radicalism and deprivation is ironically a vicious circle. In other words, while deprivation feeds religious radicalism, the activities of religious radical structures deepen the dimension of deprivation. While Boko Haram gathered the people around itself with the promise of eliminating deprivations, it has been deepening these deprivations even more with terrorist acts in the country. When we look at the regions where Muslims live in Nigeria, thousands of people lost their lives, hundreds of thousands of them were displaced, the economy in the country worsened, and the infrastructure was almost completely

destroyed. When all these are taken into consideration it is seen that Boko Haram has deepened this crisis even more.

Research Limitations

The study is limited to examining the economic, administrative and educational disruptions that were effective in the spread of Boko Haram. The character of Boko Haram's religious ideology and its public reflection are excluded from the study.

Implications

It is important to conduct more detailed studies on the origins of our religious radicalism. In this context, it will be more effective to carry out studies within the framework of data obtained directly from field research. While struggling with such organizations, it is necessary to try to limit the military capabilities of the organizations as much as possible, as well as to minimize the deprivations experienced by the people.

Originality/Value

The fact that Turkish literature is not yet at the desired level increases the importance of this study. The study is also valuable in that it makes a modest contribution to religious radicalization in the field of sociology of religion.

Araştırmacı Katkısı: Ahmet AKTAŞ (%100).

Tekstil Sektörü Çalışanlarında Güç Mesafesinin İşe Yabancılaşmaya Etkisinde Etik İklimin Rolü ¹

Zeki ÇETİN ²

Başvuru Tarihi: 09.08.2023

Kabul Tarihi: 12.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bireyler kendi değerleri ve hedefleri ile örgütün hedefleri ve uygulamaları arasında bir uyumsuzluk algıladıklarında ortaya çıkan işe yabancılaşma, örgütlerin insan kaynağını yitirmesinde etkin bir rol oynamaktadır. İşe yabancılaşmayı ortaya çıkaran ya da artıran unsurların belirlenmesi, örgütlerin insan kaynağına yönelik stratejilerini geliştirmesi açısından önemlidir. Bu noktadan hareketle hazırlanan araştırmada, algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisinde algılanan örgütsel etik iklimin aracı rolü incelenmiştir. Tekstil sektöründe faaliyet gösteren 335 katılımcının dâhil edildiği araştırmada kullanılan öz bildirim ölçekleri ile elde edilen veriler, Smart PLS 4 ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre algılanan güç mesafesi işe yabancılaşmayı artırırken algılanan örgütsel etik iklimi azaltmaktadır. Algılanan örgütsel etik iklim ise işe yabancılaşmayı azaltmaktadır. Bununla birlikte algılanan örgütsel etik iklim, algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisinde aracı rol üstlenmektedir. Örgütlerde olumlu ve şeffaf bir örgüt ikliminin yaratılması sayesinde algılanan güç mesafesinin olumsuz etkileri hafifleyebilir, işe yabancılaşma azalabilir ve buna bağlı olarak insan kaynağının elde tutulması probleminin üstesinden gelinebilir.

Anahtar Kelimeler: Güç Mesafesi, Örgütsel Etik İklim, İşe Yabancılaşma, Tekstil Sektörü

Atıf: Çetin, Z. (2023). Tekstil sektörü çalışanlarında güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisinde etik iklimin rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1153-1172.

¹ Bu araştırma için İstanbul Arel Üniversitesi Etik Kurulu'nun 24.03.2023 tarih ve E-52857131-050.06.04-261390 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

² İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, zekicetin@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8240-2155

The Role of Ethical Climate in the Effect of Power Distance on Work Alienation in Textile Sector Employees

Zeki ÇETİN³

Submitted by: 09.08.2023

Accepted by: 12.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Work alienation, which emerges as a state of detachment or separation experienced by individuals when they perceive a mismatch between their own values and goals and the goals and practices of the organization, plays an active role in the loss of human resources by organizations. Determining the factors that reveal or increase work alienation is important for organizations to develop their strategies for human resources. In this study, the mediating role of perceived organizational ethical climate in the effect of perceived power distance on work alienation was examined. The data obtained with the self-report scales used in the study, which included 335 participants operating in the textile sector, were analyzed using Smart PLS 4 and structural equation modeling. According to the findings of the study, perceived power distance increases work alienation, while perceived organizational ethical climate decreases it. Perceived organizational ethical climate decreases work alienation. However, perceived organizational ethical climate plays a mediating role in the effect of perceived power distance on work alienation. By creating a positive and transparent organizational climate in organizations, the negative effects of perceived power distance can be mitigated, alienation from work can be reduced, and accordingly, the problem of human resource retention can be overcome.

Keywords: Power Distance, Organizational Ethical Climate, Work Alienation, Textile Industry

³ İstanbul Arel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, zekicetin@arel.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-8240-2155

Giriş

Çağdaş iş dünyasının dinamik ve sürekli değişen ortamında, örgütlerin en büyük sermayesi sahip olduğu insan kaynağıdır. Herhangi bir örgütsel yapının temel taşı olarak etkin bir şekilde faaliyet gösteren insan kaynağı, çeşitli bilgi, beceri ve deneyimlerin bir araya gelebilmesinde kurumsal başarı, inovasyon, sürdürülebilirlik ve rekabet üstünlüğünün sağlanabilmesinde kilit rol oynamaktadır. Bu bağlamda sahip olunan insan kaynağı yaratıcılık, adanmışlık ve iş birliği becerileri gibi özellikleri sayesinde örgütsel sonuçlar üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır. İnsan kaynağının bu önemine bağlı olarak insan sermayesine yapılan yatırımların çalışanların verimliliğini ve refahını geliştirmesi, sarsılmaz bağlılıklarını sağlaması, tereddütsüz destek ve ustalığı benimseyen, böylece içsel motivasyonlarını güçlendiren bir örgütsel ortamın geliştirilmesine bağlıdır (Nafukho, Hairston ve Brooks, 2004; Pasban ve Nojehdeh, 2016; AlQersh, Thurasamy, Ali, Al-Rejal, Al-Ganad ve Frhan, 2022). Aksi durumda örgütlerin, elindeki insan kaynağını kaybetmesi ve yeni kaynak yaratabilmek adına zaman kaybı ve finansal kayıplar yaşamaması muhtemeldir.

Çalışanların örgütlerine karşı bağlılıklarını yitirip, işten ayrılmaya doğru sürüklenmeye başladıkları sürecin işaretlerinden bir tanesi işe yabancılaşmadır (Kurtulmuş ve Yiğit, 2016; Zhao, He, Xu ve Hu, 2022). Çağdaş örgütlerde giderek artan bir endişe kaynağı olan işe yabancılaşma, çalışanların genel iş tatmini ve performansını etkileyen yaygın bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (Clark, Halbesleben, Lester ve Heintz, 2010; Kaya, 2021). İşe yabancılaşma, bireylerin kendi değerleri ve hedefleri ile örgütün hedefleri ve uygulamaları arasında bir uyumsuzluk algıladıklarında yaşadıkları bir kopma veya ayrılma durumunu ifade etmektedir (Kanungo, 1981; Eren ve Ece, 2022). Bu tür kopma duyguları, işe katılımın azalmasına, devamsızlığın artmasına ve örgütsel hedeflere bağlılığın azalmasına yol açarak nihayetinde örgütsel üretkenliği ve başarıyı baltalayabilmektedir (Chisholm ve Cummings, 1979; Çalışkan ve Pekkan, 2017; Kartal, 2018). İşe yabancılaşmanın söz konusu olumsuz etkileri göz önünde bulundurulduğunda, işe yabancılaşmayı ortaya çıkaran, artıran ya da engelleyen unsurların belirlenmesi insan kaynağının elde tutulabilmesi için önemlidir.

İşe yabancılaşmanın dinamiklerinin ele alındığı literatür araştırmalarında, güç mesafesi ve etik iklimin, çalışanların bir örgüt içindeki deneyimlerini şekillendirmede rol oynadığı ortaya çıkmaktadır (Babadağ ve İşcan, 2017; Can ve Gündüz, 2021). Yüksek güç mesafesi ile karakterize edilen örgütlerde, otorite ve karar alma süreçlerinde önemli bir eşitsizlik söz konusu olabilmekte ve bu da çalışanlar arasında potansiyel güçsüzlük duygularına yol açarak örgütsel yabancılaşmayı yaratabilmekte ya da mevcut yabancılaşma düzeyini artırabilmektedir (Güzel, 2022). Bununla birlikte adalet, dürüstlük ve şeffaflığa öncelik veren bir etik iklimin çalışanların moralini, güvenini ve kuruma olan bağlılığını desteklemesi, sonuç olarak da işe yabancılaşmayı engellemesi beklenmektedir (Öztürk ve Kalaycıoğlu, 2022; Klieb, Elghabbour, Hassane ve El-Said, 2023).

Diğer tüm sektörlerde olduğu gibi tekstil sektöründe de örgütsel zararlar göz önünde bulundurularak, çalışanların işten ayrılmasına kadar giden yoldaki işaretlerin ele alınması önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle hazırlanan araştırmada algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisinde algılanan örgütsel etik iklimin rolü araştırılmıştır.

Literatür Taraması ve Hipotez Geliştirme

İşe Yabancılaşma

Yabancılaşma, Hegel ve Marx tarafından ortaya atılan, kökeni 19. yüzyıla dayanan bir kavramdır (Tummers ve den Dulk, 2013). Hegel yabancılaşma kavramını insan ve tanrı arasındaki süreçler üzerinden açıklarken, Marx sınıf çatışması ekseninde kavramı açıklayarak işe yabancılaşmanın temelini oluşturmaktadır. Marx'a göre çalışma, insan doğasına aykırı bir faaliyettir; diğer bir ifade ile işverenin üretimi, süreçleri, iş gücünü ve

insan potansiyelini kendi özel çıkarı için kullandığı işin yapısı ile insan arasında bir çelişki vardır. Bu durum, bireylerin izolasyon, kimlik kaybı ve özgünlükten yoksunluk duyguları yaşamalarına, kendilerini işverenin malı gibi hissetmelerine yol açmaktadır. Nitekim çalışanların yaşadığı bu duygular işe yabancılaşma olarak adlandırılan kavramda birleşmektedir (Şeker, 2021).

İşe yabancılaşma, işe yönelik anlamlılığın yitirilmesi hissidir; bu, bir çalışanın işini yalnızca hayatta kalmanın bir yolu olarak algılayacağı, kendini gerçekleştirme ve tatmin gibi faktörleri göz ardı edeceği anlamına gelmekte ve bu da becerilerinin, deneyimlerinin ve bilgisinin tam olarak kullanılmasını sınırlamaktadır (García-Contreras ve Fierro-Moreno, 2019). İşe yabancılaşma, iş rolüne düşük düzeyde bağlılık gösteren, işe karşı hevesli olmayan bir tutumun temsilidir (Kobasa, Maddi ve Kahn, 1982). Buna ek olarak işe yabancılaşmanın, çalışanların zihnine yerleşmesi ve operasyonel gerekliliklere otomatik ve sistematik bir yanıt olarak yansımaları riski vardır ve bu da hem bireysel performansı hem de kurumsal performansı etkilemektedir (Basten ve Haamann, 2018; Odor, 2018; Özer, Uğurluoğlu, Saygılı ve Songur, 2019). Bununla birlikte işe yabancılaşma örgütlerdeki kişiler arası ilişkileri kesintiye uğratmakta, sosyal ağlara katılımı azaltmakta, iş yerinde şüpheye neden olmakta, sosyal ilişkileri zayıflatmakta ve çalışana sadece memnuniyetsiz değil aynı zamanda işine karşı motivasyonsuz hâle getirmektedir (Shantz, Alfes, Bailey ve Soane, 2015; Gülmez ve Özdemir, 2023; Kakkar, Kuril, Singh, Saha ve Dugar, 2023).

Güç Mesafesi

Güç mesafesi kavramı Hofstede (1980) tarafından, örgüt kültürü çerçevesinde üstün ast üzerindeki etki boyutunun bir ifadesi olarak açıklanmıştır. Örgütlerde güç mesafesi, güçlü liderlerin güç mesafelerini koruma ya da artırma, daha az güçlü olanların ise azaltma eğiliminde olduğu zaman ortaya çıkmaktadır (Hofstede, 2001). Bireysel düzeyde güç mesafesi, bireylerin eşitsiz güç dağılımının meşruiyetini kabul etme derecesini veya örgütlerdeki yetkililer ile astlar arasındaki hiyerarşik boşluğu ifade etmektedir (Muhammad, Hinna Fatima ve Shama Urooj, 2020). Güç mesafesi, düşük güç mesafesi ve yüksek güç mesafesi olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır (Gül, 2019). Düşük güç mesafesi, liderler ve çalışanlar arasındaki etkileşim aralığının düşük olması anlamına gelmektedir. Düşük güç mesafeli bir durumda astlar, liderlerin işle ilgili konularda kendi fikirlerini aramasını beklemekte ve bu beklenti, çalışanları kendilerini ilgilendiren konularda daha fazla rol almaya teşvik edebilmektedir (Daniels ve Greguras, 2014). Bunun aksine, yüksek güç mesafesi, örgütsel işlevlerin planlanması ve yürütülmesinde liderler ve çalışanlar arasında yüksek bir etkileşim boşluğu yaratmaktadır (Begley, Lee, Fang ve Li, 2002; Daniels ve Greguras, 2014). Yüksek güç mesafesi durumunda, astlar liderlerinin kendileri üzerinde güçlü bir otoriteye sahip olmasını beklemektedir. Bu beklenti onları güç mesafesinin meşruiyetini kabul etmeye, liderlerin pozisyonuna saygı duymaya ve liderlere itaat göstermeye, liderlerin astlara danışmadan karar almasına izin vermeye teşvik edecektir (Daniels ve Greguras, 2014; Wang ve Guan, 2018). Mevcut araştırma kapsamında örgütsel güç mesafesi ele alınmıştır.

Literatürdeki araştırmalar, yüksek güç mesafesinin birey ve örgüt düzeyinde lider ve üye arasındaki etkileşim boşlukları, çalışan sessizliği ve iş stresinin artışı gibi olumsuz çıktılara işaret etmektedir (Daniels ve Greguras, 2014; Solmaz ve Serinkan, 2020; Oruh ve Debia, 2020). Güç mesafesinin çalışanların üzerindeki etkilerinin bir tanesi de işe yabancılaşma ile karakterize olmaktadır. Yüksek güç mesafesinin bir sonucu olarak çalışanlar kendilerini güçsüz ve karar alma süreçlerinden kopuk hissettikleri bir hiyerarşik yapıya ilişkin algılarını güçlendirerek örgütsel bağlılıklarında sarsılma oluşur (Yıldırım ve Deniz, 2014) ve bunun bir sonucu olarak da işe yabancılaşmaya başlar (Sulu, Ceylan ve Kaynak, 2010). Güzel (2022) tarafından yapılan bir araştırmada algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşmayı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktadan hareketle mevcut araştırma kapsamında çalışanların algıladığı güç mesafesinin işe yabancılaşmayı artıracığı ön görülmüş ve ilk hipotez aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir:

H₁: Algılanan güç mesafesi işe yabancılaşmayı artırmaktadır.

Etik İklim

Victor ve Cullen (1987) tarafından yapılan klasik tanıma göre etik iklim, bir örgüt içinde etik davranış beklentilerini şekillendiren hem kodlanmış hem de resmî olmayan prosedür ve politikalara ilişkin paylaşılan algılar bütünüdür. Olson (1998) bu tanımı detaylandırarak etik iklimin etik davranışın ve karar almanın gerçekleştiği bağlamı sağladığını öne sürmüştür. Shapira-Lishchinsky ve Rosenblatt (2010) etik iklimi, çalışanların örgütün etik politikaları hakkındaki psikolojik açıklamaları olarak ifade etmektedir. Etik iklim, çalışanların kabul edilemez davranışlardan ziyade kabul edilebilir davranışları anlamalarına yardımcı olan kılavuzlar sağlar (Teresi, Pietroni, Barattucci, Giannella ve Pagliaro, 2019). Genel olarak etik iklim hem olumlu iş davranışlarının artırılması hem de örgütteki aldatıcı davranışların önlenmesi ile ilgilidir (Newman, Round, Bhattacharya ve Roy, 2017). Bu nedenle etik iklim, bireylerin örgüt içerisinde neyin yaptırım uygulanabilir olmaktan ziyade kabul edilebilir olduğunu anlamalarına yardımcı olan davranışsal kılavuzları takip eder. Etik iklim örgütsel değerler eksininde şekillendiği için, örgütü diğer örgütten ayıran farklı etik değerler dizisi ortaya çıkarmaktadır (Shin, 2012; Pagliaro, Lo Presti, Barattucci, Giannella ve Barreto, 2018). Ancak genel olarak tüm örgütlerde yasallık, şeffaflık, güvenilirlik, eşitlik, tarafsızlık, duyarlık, uzmanlık ve bireysel hakların korunması gibi etik değerler ortaktır (Çalışkan, 2022).

Örgütlerde güçlü bir etik iklimin yaratılması ve sürdürülebilmesi için gerekli unsurların başında lider desteği gelmektedir. Çünkü örgütsel yapıdaki etik unsurların varlığı ancak liderlerin davranışları ile şekillenir ve liderin yaklaşımlarına bağlı olarak da çalışanlarda örgütsel etik iklim algısı ortaya çıkar (Shin, 2012). Özellikle liderin sahip olduğu gücü kullanma şekli çalışanların algılarını doğrudan manipüle edecektir. Bu noktada çalışan lider davranışına bağlı olarak yüksek güç mesafesi algılsa, örgütsel işlevlerin planlanması ve yürütülmesinde liderler ve çalışanlar arasında yüksek bir etkileşim boşluğu ortaya çıkar (Begley vd., 2002; Daniels ve Greguras, 2014) ve bunun sonucu olarak da çalışan etik iklimle ilişkin düşük algı düzeylerine sahip olabilir. Literatürde yer alan araştırmalardan Öztürk (2021) güç mesafesi yöneliminin örgütsel etik iklim ile pozitif yönlü ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Soyalin (2019) ile Arslan ve Gül (2022) araştırmalarında ise örgütsel etik iklim ile güç mesafesi arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak mevcut araştırma kapsamında algılanan güç mesafesinin örgütsel etik iklimle ilişkin algıyı azaltacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla araştırmanın ikinci hipotezi aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir:

H₂: Algılanan güç mesafesi, algılanan etik iklimi azaltmaktadır.

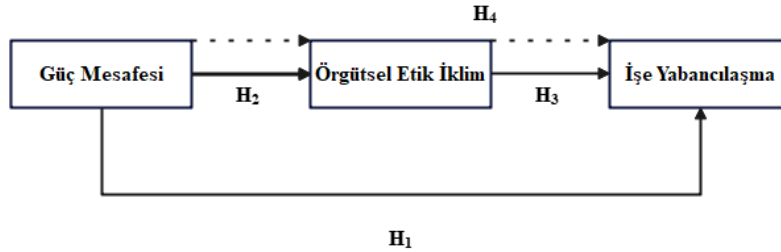
Diğer taraftan örgüt içerisinde çalışanların kendilerini değerli, saygın ve psikolojik olarak güvende hissettikleri bir çalışma ortamı yaratarak, paylaşılan ahlaki değerlerin, etik ilkelerin ve adil uygulamalara bağlılığın yaygın varlığı ile karakterize olan etik iklimin (Newman vd., 2017; Çalışkan, 2022) çalışanlarda aidiyet ve katılım duygusu yaratması beklenmektedir (Akbaş, 2010; Zhang ve Liu, 2010; Bronkhorst, Tummers, Steijn ve Vijverberg, 2015). Ortaya çıkan bu aidiyet ve katılım duygusunun örgütün anlamlı, amaçlı ve kapsayıcı kurumsal misyonuyla uyum göstermesine bağlı olarak işe yabancılaşmayı azaltması beklenmektedir. Literatürdeki araştırmalarda da algılanan örgütsel etik iklim ile işe yabancılaşma arasında negatif yönlü ilişkiler belirlenmiştir (Tuna ve Yeşiltaş, 2014; Babadağ ve İşcan, 2017; Klieb vd., 2023). Bu bilgiler doğrultusunda mevcut araştırma kapsamında algılanan örgütsel etik iklimin işe yabancılaşmayı azaltması beklenmektedir. Dolayısıyla araştırmanın üçüncü hipotezi aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir:

H₃: Algılanan örgütsel etik iklim işe yabancılaşmayı azaltmaktadır.

Bununla birlikte, özellikle yüksek güç mesafesi ile karakterize edilen örgütlerde hem otorite hem de karar alma süreçlerindeki eşitsizlik algısının çalışanlar üzerinde yarattığı güçsüzlük (Güzel, 2022) karşısında, örgütün etik değerleri ilke olarak benimsemiş olduğu ve bunun sonucunda da örgütsel etik iklimin sağlanamamasının aracı olduğu düşünülmektedir. Literatürde güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisinde etik iklimin aracı rolünü araştıran herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda güç mesafesinin işe yabancılaşma üzerindeki pozitif (Sulu vd., 2010; Güzel, 2022), etik iklimin ise negatif etkisini ele alan araştırma sonuçları (Tuna ve

Yeşiltaş, 2014; Babadağ ve İşcan, 2017; Klieb vd., 2023) ile birlikte güç mesafesi ve etik iklim arasındaki ilişkiyi ele alan araştırma sonuçları (Soyalın, 2019; Öztürk, 2021; Arslan ve Gül, 2022) aracı rolün varlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda araştırmanın dördüncü hipotezi aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir:

H₄: Algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisinde algılanan örgütsel etik iklimin aracı rolü vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Yöntem

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Türkiye merkezli bir lüks hazır giyim firması çalışanlarından oluşmaktadır. Firmada toplam çalışan sayısı 2395 olup, bu sayı araştırmanın evrenidir. Araştırma kapsamında ulaşılması gereken minimum örneklem sayısı, araştırılan değer \pm %5'i içinde olduğuna dair %95'lik bir güven düzeyinde en az 331 olarak hesaplanmıştır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012).

Araştırma örneklemine ulaşmak için ilgili firma çalışanlarına anketler online olarak ulaştırılmıştır. Toplamda 500 çalışana anket formu ulaştırılmıştır ve %72,6 geri dönüş oranı ile 363 katılımcıdan yanıt alınmıştır. Analizler için uygun olmayan 32 katılımcının çıkarılmasının ardından araştırma oluşmuştur.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu 4 bölümden oluşmaktadır. Formun ilk bölümünde katılımcılara ilişkin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, mevcut işletmedeki tecrübe yıl sayısı ve mevcut sektördeki tecrübe yıl sayısı bilgilerini içeren, 6 maddeden oluşan demografik bilgi formu yer almaktadır.

Formun ikinci bölümünde Wu (2006) tarafından geliştirilen ve Yüksel (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan Örgüt Kültürü Ölçeğinin Güç Mesafesi alt ölçeği kullanılmıştır. 5 maddeden oluşan ölçek 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) aralığında puanlanmaktadır. "Bana göre yöneticiler çalışanlarının görüşlerini nadiren sormalıdır." ölçeğin örnek maddesidir.

Formun üçüncü bölümünde Schwepker, Ferrell ve Ingram (1997) tarafından geliştirilen Örgütsel Etik İklim Ölçeğinin Öztürk ve Gökdeniz (2023) çalışmasındaki Türkçe formu kullanılmıştır. 7 maddeden oluşan ölçek 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) aralığında puanlanmaktadır. "Çalıştığım kurumun resmî, yazılı etik kuralları vardır." ölçeğin örnek maddesidir.

Formun son bölümünde ise Kaya ve Serçeoğlu (2013) tarafından geliştirilen İşe Yabancılaşma Ölçeği kullanılmıştır. 6 maddeden oluşan ölçek 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) aralığında puanlanmaktadır. "İşteyken benliğimden uzaklaşmış gibi hissediyorum." ölçeğin örnek maddesidir.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri Smart PLS 4 kullanılarak kovaryans temelli yaklaşım (CB) ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde öncelikle örnekleme ilişkin özellikler sunulmuş, ardından ölçeklere ilişkin güvenilirlik, doğrulayıcı

faktör analizi (DFA) ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Hipotezlerin test edilmesi için yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılmıştır. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında ve %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Araştırma bulgularının analizinde ilk basamak olarak kayıp veri ve doğruluk testleri yapılmıştır. Little (1988) yaklaşımı dikkate alınarak anket sorularının %20'sinden fazlasını boş bırakan 14 katılımcı analizler dışında bırakılmıştır. Ardından kalan katılımcılar ile Little's MCAR testi (Little, 1988) ile doğruluk analizi yapılmış ve yanıtları tutarlı olmayan 8 katılımcı daha data setinden çıkarılmıştır. Veri setinin analizlere hazırlanması için son basamakta Basıklık (Kurtosis) ve Çarpıklık (Skewness) değerleri madde bazında değerlendirilmiştir. Tabachnick, Fidell ve Ullman (2013) tarafından öngörülen +1,5 ile -1,5 aralığındaki Basıklık ve Çarpıklık değerleri dikkate alınarak sorunlu görülen maddelerde z değerleri kontrol edilmiş ve veri setini bozduğu belirlenen 10 katılımcının yanıtları silinmiştir. Kalan 335 katılımcı ile analizlere geçilmiştir.

Örnekleme İlişkin Demografik Özellikler

Örnekleme oluşturan tekstil sektörü çalışanlarının %63,90 ile çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır ve yaş ortalaması 30,379±8,066 (20-60) olarak hesaplanmıştır. Çalışanların %56,4'ü evli ve %40,3 ile çoğunluğu lise ve altı eğitim düzeyine sahiptir. Örneklemin aynı işletmedeki tecrübe ortalaması 4,928±4,322 (1-35) yıl iken, tekstil sektöründeki toplam tecrübenin ortalaması 6,370±5,295 (1-35) yıldır.

Tablo 1

Örnekleme İlişkin Demografik Özellikler

		f ($\bar{X} \pm ss$)	% (Min-Maks)
Cinsiyet	Kadın	214	63,9
	Erkek	121	36,1
Yaş (yıl)		(30,379±8,066)	(20-60)
Medeni Durum	Evli	146	43,6
	Bekar	189	56,4
Eğitim Düzeyi	Lise ve altı	135	40,3
	Ön lisans	28	8,4
	Lisans	128	38,2
	Lisansüstü	44	13,1
İşletme Tecrübesi (yıl)		(4,928±4,322)	(1-35)
Sektör Tecrübesi (yıl)		(6,370±5,295)	(1-35)

Betimleyici İstatistikler ve Güvenirlik Analizleri

Araştırma değişkenlerine ilişkin iç tutarlılığı hesaplamak için Cronbach's Alfa kullanılmıştır. 0,70'den büyük Cronbach's Alfa değerleri iyi güvenilirliğe işaret etmektedir (Vaske, Beaman ve Sponarski, 2017). Araştırma değişkenlerinin tümünün güvenilirlik değerleri 0,70 üzerindedir. Tabachnick vd. (2013)'ne göre verilerin normal dağılım göstermesi için Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerlerinin $\pm 1,50$ aralığında kalması gerekmektedir. Dolayısıyla araştırma değişkenleri buna göre normal dağılım göstermektedir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre algılanan güç mesafesi ile algılanan örgütsel etik iklim arasında negatif ($r=-0,337$ ve $p<0,001$), işe yabancılaşma arasında ise pozitif yönlü ($r=0,351$ ve $p<0,001$) ilişkiler bulunmaktadır. Bununla birlikte algılanan örgütsel etik iklim ile işe yabancılaşma arasında negatif yönlü ilişki vardır ($r=-0,607$ ve $p<0,001$). Sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

Betimleyici İstatistikler, Güvenirlik Değerleri ve Korelasyonlar

	$\bar{X} \pm ss$	Skewness	Kurtosis	α	GUCM	ETKI
GUCM	3,093±0,901	0,217	-0,526	0,796		
ETKI	3,614±0,506	0,198	1,386	0,952	-0,337**	
ISEY	2,497±0,537	0,056	1,304	0,899	0,351**	-0,607**

GUCM: Güç mesafesi, ETKI: Etik iklim, ISEY: İşe yabancılaşma.

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçeklerin faktör yapılarının doğrulanabilmesi için öncelikle CB kurulan model için DFA yapılmıştır. Hair, Black, Babin ve Anderson (2010) tarafından açıklandığı üzere DFA’da faktörlere atanan her bir maddenin yük değerinin 0,50 ve üzerinde olması gerekmektedir. Bu kural çerçevesinde DFA yapılmış ve her üç ölçeğin tüm maddelerinin 0,50 ve üzerinde yük aldığı belirlenmiştir. İlgili sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur. Bununla birlikte faktör yapılarının gözlemlenebileceği YEM Şekil 2’de sunulmuştur.

Tablo 3

Doğrulayıcı Faktör Analizi

	Güç Mesafesi	Etik İklim	İşe Yabancılaşma
GUCM1	0,704		
GUCM2	0,785		
GUCM3	0,732		
GUCM4	0,782		
GUCM5	0,719		
ETKI1		0,704	
ETKI2		0,734	
ETKI3		0,652	
ETKI4		0,564	
ETKI5		0,584	
ETKI6		0,575	
ETKI7		0,589	
ISEY1			0,581
ISEY2			0,511
ISEY3			0,712
ISEY4			0,661
ISEY5			0,538
ISEY6			0,582

GUCM: Güç mesafesi, ETKI: Etik iklim, ISEY: İşe yabancılaşma.

Ayırt Edici Geçerlik

Ayırt edici geçerlik, ölçüm aracının ölçmek istenen özelliği doğru ve tam olarak ölçebilme becerisi olup, ortaya çıkabilecek sabit hataları engellemektedir (Rönkkö ve Cho, 2022). Ayırt edici geçerliğin test edilmesi için yaygın kullanılan yöntemlerden birisi Fornell ve Larcker (1981) kriteridir. Buna göre Tablo 4’te yer alan, koyu işaretli köşegen değerleri Çıkarılan Ortalama Varyansın (AVE) karekök değeridir ve bu değerlerin altındaki değerlerden büyük olması hâlinde ayırt edici geçerlik sağlanmış olur. Tablo 4’te yer alan sonuçlara göre ölçeklerin ayırt edici geçerliği bulunmaktadır.

Tablo 4
Ayırt Edici Geçerlik

	ETKI	GUCM	ISEY
ETKI	0,829		
GUCM	0,396	0,816	
ISEY	0,755	0,421	0,822

GUCM: Güç mesafesi, ETKI: Etik iklim, ISEY: İşe yabancılaşma.

Hipotez Testleri

Doğrudan ve aracılık etkilerine ilişkin hipotezlerin test edilmesi için kurulan ilk YEM Şekil 2’de sunulmuştur. Kurulan modele ilişkin uyum indeksleri Tablo 5’te görülmektedir.

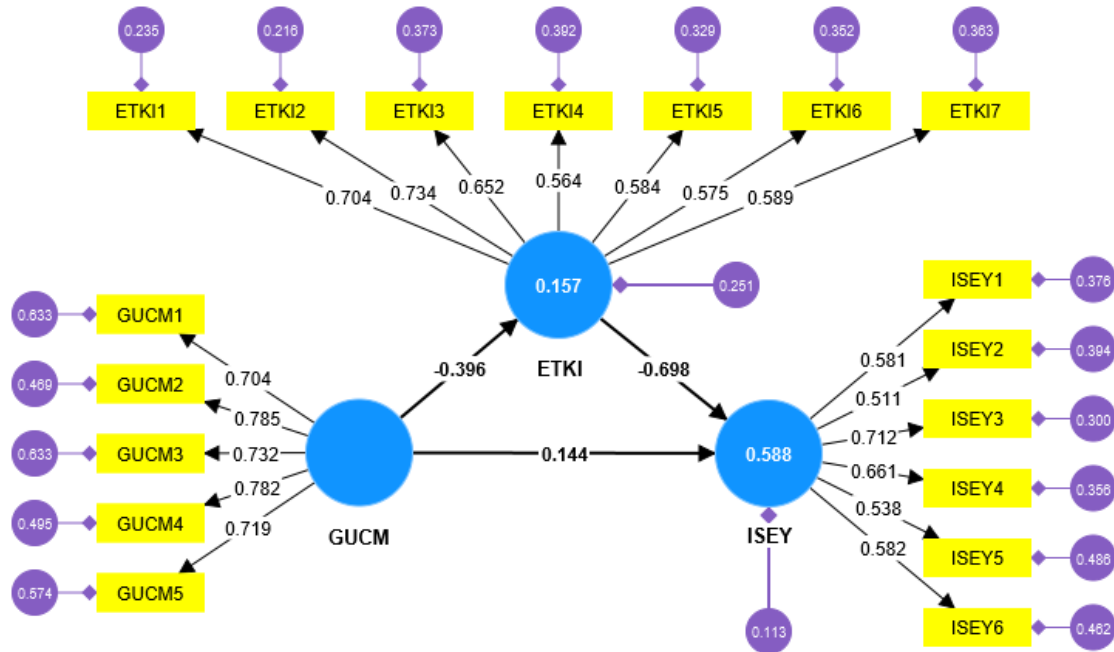
Tablo 5

Araştırma Modeli Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Araştırma Modeli	Mükemmel Kriteri	Uyum Kabul Kriteri	Edilebilir Kriteri	Uyum Değerlendirme
χ^2/df	1,707	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$	$3 < \chi^2/df \leq 5$		Mükemmel uyum
RMSEA	0,046	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$		Mükemmel uyum
CFI	0,955	$0,95 \leq CFI \leq 1,00$	$0,90 \leq CFI < 0,95$		Mükemmel uyum
NFI	0,898	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI < 0,95$		Kabul edilebilir uyum
AGFI	0,911	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI < 0,90$		Mükemmel uyum
GFI	0,933	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI < 0,95$		Kabul edilebilir uyum

Kaynak: Hair, Babin ve Krey (2017); Byrne (2013); Mulaik, James, Van Alstine, Bennett, Lind ve Stilwell (1989)

Tablo 5’te yer alan uyum indekslerine göre kurulan model literatürün öngördüğü iyi uyum kriterlerini karşılamaktadır.

Şekil 2. Araştırma Yapısal Eşitlik Modeli

Şekil 2’de görülen YEM’de 3 doğrusal ve 1 dolaylı etki test edilmiştir. Hipotezlerin test sonuçları Tablo 6’da görülmektedir. Buna göre çalışanların algıladığı güç mesafesi işe yabancılaşmayı artırırken ($\beta=0,144$ ve $p<0,05$), etik iklimle ilişkin algıyı azaltmaktadır ($\beta=-0,396$ ve $p<0,001$). Bununla birlikte etik iklim işe yabancılaşmayı azaltmaktadır ($\beta=-0,698$ ve $p<0,001$). Doğrusal etki sonuçlarına göre H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri kabul edilmiştir.

Dolaylı etki test sonuçlarına göre algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisinde algılanan örgütsel etik iklimin aracı rolü bulunmaktadır ($\beta=0,083$ ve $p<0,001$). Dolaylı etki test sonucuna göre H_4 hipotezi kabul edilmiştir. Güç mesafesinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisi için $\beta=0,144$ değerinin, etik iklimin eklenmesi ile $\beta=0,083$ ’e gerilemiş olması kısmi aracılık rolüne işaret etmektedir.

Tablo 6
Araştırma Modeli YEM Katsayıları ve Hipotez Test Sonuçları

	β	t	p	Sonuç
Doğrudan Etkiler				
GUCM -> ISEY (H_1)	0,144	2,352	0,019	Kabul
ETKI -> ISEY (H_2)	-0,698	5,648	0,000	Kabul
GUCM -> ETKI (H_3)	-0,396	4,987	0,000	Kabul
Dolaylı Etki				
GUCM -> ETKI -> ISEY (H_4)	0,083	4,298	0,000	Kabul

GUCM: Güç mesafesi, ETKI: Etik iklim, ISEY: İşe yabancılaşma.

Tartışma ve Sonuç

Tekstil sektöründe başarının anahtarı ve birincil itici gücü, diğer tüm sektörlerde olduğu gibi insan kaynağıdır. Bu bağlamda çalışanların işe yabancılaşması hem bireysel hem de örgütsel potansiyel olumsuz çıktıları nedeniyle örgütlerin sahip olduğu insan sermayesini kaybetmeye neden olabilecek önemli problemlerdendir (Chisholm ve Cummings, 1979; Çalışkan ve Pekkan, 2017; Kartal, 2018). Bu nedenle işe yabancılaşmayı ortaya çıkaran ya da artıran unsurların belirlenmesi örgütsel başarı ve sürdürülebilirlik için önemlidir. Tekstil sektörü özelinde yapılan bu çalışmada da işe yabancılaşmayı etkileyen unsurlar olarak algılanan güç mesafesi ve algılanan örgütsel etik iklim ele alınmıştır. Kurulan araştırma modeli çerçevesinde, algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisinde algılanan örgütsel etik iklimin potansiyel aracı rolü test edilmiştir.

Araştırmanın ilk bulgusuna göre algılanan güç mesafesi işe yabancılaşmayı artırmaktadır. Örgüt içerisinde ortaya çıkan yüksek güç mesafesine bağlı olarak çalışanlar kendilerini güçsüz ve karar alma süreçlerinden kopuk hissettikleri hiyerarşik bir örgütsel yapı algılamaya başlar ve örgütlerine olan bağlılıkları sarsılır (Yıldırım ve Deniz, 2014). Ortaya çıkan bu algı ve örgütsel bağlılığa ilişkin şüphelerin işe yabancılaşmayı doğurması kaçınılmazdır (Sulu vd., 2010). Bu ilişkinin olası bir açıklaması, yüksek güç mesafesinin çalışanların karar alma süreçlerine sınırlı katılımına yol açarak iş görevleri üzerindeki sahiplik ve kontrol duygularının azalmasına neden olabileceğidir. Çalışanlar seslerinin duyulmadığını veya kendilerine değer verilmediğini algıladıklarında, kendilerini marjinalleşmiş ve örgütün hedeflerinden kopmuş hissedebilirler. Bununla birlikte ortaya çıkan yüksek güç mesafesi algısına bağlı olarak çalışanların gelişim ve büyüme fırsatları engellenebilir. Kariyer ilerlemelerinin hiyerarşik konumlarıyla sınırlı olduğuna inanan çalışanlar, rollerinde mükemmelleşmek için motivasyonlarının azaldığını deneyimleyebilirler. Kariyer ilerlemesindeki bu sınırlama, durgunluk ve motivasyonsuzluk duygularının artmasına yol açarak işe yabancılaşmaya daha fazla katkıda bulunabilir. Literatürde yer alan araştırmalar incelendiğinde örgüt içindeki güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisini ele alan araştırmaların kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu araştırmalardan Güzel (2022) algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşmayı artırdığını ortaya koymuş ve mevcut araştırma bulgusunu desteklemiştir.

Diğer taraftan araştırmanın ikinci bulgusuna göre algılanan güç mesafesi çalışanların algıladığı örgütsel etik iklim düzeyini azaltmaktadır. Mooij ve Hofstede (2002), yüksek güç mesafesi kültürüne sahip ülkelerdeki çalışanların, işle ilgili kaygılarını ve görüşlerini seslendirmeye daha az eğilimli olduklarını ortaya koymuşlardır. Yüksek güç mesafesinin varlığında örgüt üyeleri çevrelerindeki kişilerle doğrudan çatışmaktan kaçınır, yöneticilerden gelecek talimatları herhangi bir eleştiri yöneltmeden uygular (Huang, Vliert ve Veght, 2005). Bu bağlamda tüm örgütlerde ortak etik iklim değerleri olarak görülen yasallık, şeffaflık, güvenilirlik, eşitlik, tarafsızlık, duyarlık, uzmanlık ve bireysel hakların korunması (Çalışkan, 2022), örgütsel işlevlerin planlanması ve yürütülmesinde liderler ve çalışanlar arasında yüksek bir etkileşim boşluğundan (Begley vd., 2002; Daniels ve Greguras, 2014) etkilenecek, örgüt üyeleri yüksek güç mesafesine bağlı olarak örgütsel etik iklim boşluğu algılayacak ve sessizlik davranışı ortaya koyacaktır (Solmaz ve Serinkan, 2020). Çünkü yüksek güç mesafesi, kararların ağırlıklı olarak üst düzey yönetim tarafından alt kademelerdeki çalışanlardan yeterli girdi veya inceleme olmaksızın alındığı bir ortam yaratacak ve bu durumda çalışanlar şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği algılayacak ve bunun doğal bir sonucu olarak da çalışanlarda örgütün etik uygulamalara bağlılığına olan güvenlerinde azalma meydana getirecektir. Dahası, önemli bir güç mesafesi olduğunda, çalışanlar kendilerini güçsüz hissedebilir ve etik dışı olarak algıladıkları kararları etkileyemeyebilir veya bunlara karşı çıkamayabilirler. Bu güçsüzlük hissi, potansiyel etik kaygılar karşısında bile sessizliğe ve itaate yol açabilir ve böylece algılanan kurumsal etik iklimin zayıflamasına katkıda bulunabilir. Bununla birlikte örgütsel yapıdaki etik unsurların varlığı ancak liderlerin davranışları ile şekillenir ve liderin yaklaşımlarına bağlı olarak da çalışanlarda örgütsel etik iklim algısı ortaya çıkar (Shin, 2012). Özellikle liderin sahip olduğu gücü kullanma şekli çalışanların algılarını doğrudan manipüle edecektir. Bu noktada çalışan lider davranışına bağlı olarak yüksek güç mesafesi algılsa, örgütsel işlevlerin planlanması ve yürütülmesinde liderler ve çalışanlar arasında yüksek bir etkileşim boşluğu ortaya çıkar (Begley vd., 2002; Daniels ve Greguras, 2014). Bunun sonucu olarak da çalışan etik iklimine ilişkin düşük algı düzeylerine sahip olabilir. Literatürde algılanan güç mesafesi ve algılanan örgütsel etik iklim arasındaki ilişkiyi ele alan sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalardan Soyalın (2019) tarafından sağlık çalışanları ile yapılan araştırmada algılanan güç mesafesi ile algılanan örgütsel etik iklim arasında negatif yönlü ilişki belirlenmiştir ve bu sonuç mevcut araştırma bulgusunu desteklemiştir. Öztürk (2021) ile Arslan ve Gül (2022) tarafından yapılan araştırmalarda ise algılanan güç mesafesi ile algılanan örgütsel etik iklim arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Anlamlı ilişki bulunamayan bu araştırmaların sağlık ve eğitim sektörlerinde ve daha çok kamu alanı odaklı olması nedeniyle ortaya çıkan bürokratik yapı kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre algılanan örgütsel etik iklim çalışanların işe yabancılaşmasını azaltmaktadır. Örgüt içerisinde yaratılan etik iklimle bağlı olarak çalışanlar kendilerini güvende hissetmeye başlar, aidiyet ve katılım duygusu geliştirir (Akbaş, 2010; Zhang ve Liu, 2010; Bronkhorst vd., 2015). Ortaya çıkan bu aidiyet ve katılım duygusunun örgütün anlamlı, amaçlı ve kapsayıcı kurumsal misyonuyla uyum göstermesine bağlı olarak işe yabancılaşmayı azaltması beklenmektedir. Bununla birlikte etik iklim örgüt içi adalet ve saygı kültürünü de teşvik edebilir. Çalışanlar etik ilkelerin karar alma süreçlerine rehberlik ettiğini ve tüm bireylere eşit davranıldığını algıladıklarında, algılanan adaletsizlikler veya kayırmacılıktan kaynaklanan yabancılaşma duyguları yaşama olasılıkları daha düşüktür. Literatürdeki araştırmalarda da mevcut bulguya paralel şekilde algılanan örgütsel etik iklim ile işe yabancılaşma arasında negatif yönlü ilişkiler belirlenmiştir (Tuna ve Yeşiltaş, 2014; Babadağ ve İşcan, 2017; Klieb vd., 2023).

Araştırmanın son bulgusuna göre algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisinde algılanan örgütsel etik iklimin aracı rolü vardır. Örgüt içerisindeki ast-üst ilişkilerindeki güç mesafesinin etik iklimi şekillendirmesi beklenmektedir. Bu noktada algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisinin etik iklim aracılığı ile şekillenmesi beklenmektedir. Literatürde mevcut bulguya benzer herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Ancak Baron ve Kenny (1986) tarafından ortaya atılan aracılık etkisi modeline göre bağımsız değişken, aracı değişken ve bağımlı değişkenler arasındaki ayrı ayrı anlamlı ilişkilerin varlığı aracılık

rolünü düşündürmektedir. Bu bağlamda güç mesafesinin işe yabancılaşma üzerindeki pozitif (Güzel, 2022), etik iklimin ise negatif etkisini ele alan araştırma sonuçları (Tuna ve Yeşiltaş, 2014; Babadağ ve İşcan, 2017; Klieb vd., 2023) ile birlikte Soyalin (2019) araştırmasında ulaşılan güç mesafesi ve etik iklim arasındaki negatif yönlü ilişki, aracı rolün varlığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak mevcut araştırma algılanan güç mesafesi, algılanan örgütsel etik iklim ve işe yabancılaşma arasındaki karmaşık ilişkilere ışık tutmaktadır. Bulgular, algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşma üzerindeki olumsuz etkisinin altını çizmekte ve iş yerindeki hiyerarşik eşitsizliklerin ele alınmasının önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, olumlu algılanan örgütsel etik iklimin, güç mesafesinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisini hafifleten bir aracı faktör olarak hareket edebileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, örgütlerin daha destekleyici ve ilgi çekici bir çalışma ortamını teşvik etmek, çalışanların refahını ve üretkenliğini artırmak için etik bir iklim geliştirmeye öncelik vermeleri gerektiğini göstermektedir.

Algılanan örgütsel etik iklimin aracı rolünün bir çıktısı olarak örgütler; şeffaflık, adalet ve etik karar alma ile karakterize edilen etik bir çalışma ortamı geliştirmek için stratejiler geliştirebilir ve böylece algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşma üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilir. Etik hususların örgüt kültürüne dâhil edilmesi çalışanları güçlendirebilir, liderliğe olan güvenlerini artırabilir ve kapsayıcılık ve aidiyet duygusu yaratabilir. Bununla birlikte etik eğitimi, davranış kurallarının yaygınlaştırılması ve etik liderlik gelişimi gibi girişimler yoluyla örgütler, güç mesafesinin olumsuz sonuçlarına karşı tampon görevi gören güçlü bir etik iklimi teşvik ederek çalışan memnuniyetini artırabilir, işe yabancılaşmayı azaltabilir ve daha bağlı bir iş gücü elde edebilir.

Diğer taraftan örgütsel güç mesafesinin ve buna bağlı olarak da işe yabancılaşmanın azaltılması için örgütler, açık iletişim kanallarının teşvik edilmesi ve örgütün tüm kademelerinden geri bildirim desteklenmesi sağlanmalıdır. Çalışanlar duyduklarını ve kendilerine değer verildiğini hissettiklerinde, aidiyet duygusu yaşama ve işlerine bağlanma olasılıkları daha yüksektir. Bununla birlikte örgütler, çalışanlarına karar alma süreçlerine katılım fırsatları tanıyarak ve beceri geliştirme ve kariyer ilerlemesi için yollar sunarak, algılanan güç mesafesinin olumsuz etkisini azaltabilir. Çalışanların daha fazla özerklik ve kontrol duygusuyla güçlendirilmesi, öz yeterliliklerini artırabilir ve yabancılaşma duygularını azaltabilir.

Araştırmanın tekstil sektöründe çalışan 335 kişilik örneklem ile yapılması en önemli sınırlılığdır. Elde edilen bulguların tüm sektörler için genellenebilirliğinin artırılması için farklı sektörlerde araştırma modelinin tekrarlanması önerilmektedir. Özellikle doğrusal etkileri ele alan araştırmaların sınırlı olması da dikkate alınarak bu alanda daha fazla araştırma yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte veri setinin elde edilmesinde kullanılan öz bildirim ölçekleri araştırmanın bir diğer sınırlılığdır. Öz bildirim ölçeklerinden elde edilen verilerdeki objektiflik sorunu dikkate alınarak sonraki araştırmalarda nitel araştırma yöntemleri ile birlikte örgüt içi verilerin kullanımıyla mevcut araştırmanın sınırlılığının aşılması için önerilmektedir. Etik iklimi iyileştirmeyi ve güç mesafesini azaltmayı amaçlayan müdahalelerin uzun vadeli etkilerini değerlendirmek ve hem çalışanlar hem de örgütler için sürdürülebilir olumlu sonuçlar sağlamak için boylamsal çalışmalar yapılması da önerilmektedir. Ayrıca etik iklim ile birlikte örgütsel güven ve iletişim kalıpları gibi ilave aracı rollerin sonraki araştırmalarda ele alınması, algılanan güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisinin altında yatan mekanizmaların daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayabilir.

Kaynakça

- Akbaş, T. T. (2010). Örgütsel etik iklimin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Mobilya sanayi büyük ölçekli işletmelerinde görgül bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010(2), 121-137. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/107356>
- AlQershi, N. A., Thurasamy, R., Ali, G. A., Al-Rejal, H. A., Al-Ganad, A. ve Frhan, E. (2022). The effect of talent management and human capital on sustainable business performance: An empirical investigation in Malaysian hospitals. *International Journal of Ethics and Systems*, 38(2), 316-337. <https://doi.org/10.1108/IJOES-06-2021-0130>
- Arslan, A. ve Gül, H. (2022). Örgütsel etik ikliminin algılanan güç mesafesi üzerindeki etkisi: Hemşireler üzerinde bir araştırma. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 9(3), 449-462. <https://doi.org/10.54304/SHYD.2022.04557>
- Babadağ, M. ve İşcan, Ö. F. (2017). Dönüştürücü liderlik ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide algılanan etik iklimin aracı rolü. *MANAS Journal of Social Studies (MJSS)*, 6(4), 399-428. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/578913>
- Baron, R. M., ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Basten, D. ve Haamann, T. (2018). Approaches for organizational learning: A literature review. *Sage Open*, 8(3), 2158244018794224. <https://doi.org/10.1177/2158244018794224>
- Begley, T. M., Lee, C., Fang, Y. ve Li, J. (2002). Power distance as a moderator of the relationship between justice and employee outcomes in a sample of Chinese employees. *Journal of Managerial Psychology*, 17(8), 692-711. <https://doi.org/10.1108/02683940210450493>
- Bronkhorst, B., Tummers, L., Steijn, B. ve Vijverberg, D. (2015). Organizational climate and employee mental health outcomes. *Health Care Management Review*, 40(3), 254-271. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/48516412>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Byrne, B. M. (2013). *Structural Equation Modeling with Mplus: Basic concepts, applications, and programming*. Oxford: Routledge.
- Can, E. ve Gündüz, Y. (2021). Öğretmenlerin güç mesafesi ve öz yeterlik algıları ile işe yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişki. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1173-1189. <https://doi.org/10.24315/tred.780782>
- Chisholm, R. F. ve Cummings, T. G. (1979). Job characteristics, alienation, and work-related behavior: a study of professional employees. *Journal of Management*, 5(1), 57-70. <https://doi.org/10.1177/014920637900500104>
- Clark, S. K., Halbesleben, J. R., Lester, S. W. ve Heintz, R. (2010). Temporary worker alienation and job performance: The impact of rating source. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 17(3), 287-297. <https://doi.org/10.1177/1548051810368679>
- Çalışkan, A. (2022). Örgütsel etik iklimi: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 34-54. <https://doi.org/10.29131/uiibd.1118411>

- Çalışkan, A. ve Pekkan, N. Ü. (2017). Psikolojik sermayenin işe yabancılaşmaya etkisinde örgütsel desteğin aracılık rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 4(1), 17-33. <https://doi.org/10.18394/iid.303183>
- Daniels, M. A. ve Greguras, G. J. (2014). Exploring the nature of power distance: Implications for micro-and macro-level theories, processes, and outcomes. *Journal of Management*, 40(5), 1202-1229. <https://doi.org/10.1177/0149206314527131>
- De Mooij, M. ve Hofstede, G. (2002). Convergence and divergence in consumer behavior: implications for international retailing. *Journal of retailing*, 78(1), 61-69. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(01\)00067-7](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(01)00067-7)
- Eren, G. ve Ece, Ş. (2022). İş stresinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisi: örgütsel destek algısının rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1502-1514. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1453>
- Fornell, C., ve Larcker, D. F. (1981). Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics. *Journal of Marketing Research*, 18(3), 382-388. <https://doi.org/10.1177/002224378101800313>
- G. Tummers, L. ve Den Dulk, L. (2013). The effects of work alienation on organisational commitment, work effort and work-to-family enrichment. *Journal of Nursing Management*, 21(6), 850-859. <https://doi.org/10.1111/jonm.12159>
- García-Contreras, R. ve Fierro-Moreno, E. (2019). Comportamiento desviado en el trabajo y compartir conocimiento: la relación y el efecto mediador de la alienación laboral. *Pensamiento & Gestión*, (46), 108-136. <https://doi.org/10.14482/pege.46.2107>
- Gül, Ö. (2019). Güç mesafesi algısı ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 2(2), 120-133. <https://doi.org/10.33400/kuje.638591>
- Gülmez, H. ve Özdemir, T. (2023). Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Yabancılaşma ve Motivasyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 427-448. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2023.-1184593>
- Güzel, K.N. (2022). *Güç mesafesinin işe yabancılaşmaya etkisi: Sağlık çalışanları üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Hair Jr, J. F., Babin, B. J., ve Krey, N. (2017). Covariance-based structural equation modeling in the Journal of Advertising: Review and recommendations. *Journal of Advertising*, 46(1), 163-177. <https://doi.org/10.1080/00913367.2017.1281777>.
- Hair, J. F., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective*. New Jersey, USA: Pearson Prentice Hall.
- Hofstede, G. (1980). Culture and organizations. *International Studies of Management & Organization*, 10(4), 15-41. <https://doi.org/10.1080/00208825.1980.11656300>
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Sage Publications.
- Huang, X., Van de Vliert, E. ve Van der Vegt, G. (2005). Breaking the silence culture: Stimulation of participation and employee opinion withholding cross-nationally. *Management and Organization Review*, 1(3), 459-482. <https://doi.org/10.1111/j.1740-8784.2005.00023.x>
- Kakkar, S., Kuril, S., Singh, S., Saha, S. ve Dugar, A. (2023). The influence of remote work communication satisfaction and CSR association on employee alienation and job satisfaction: a moderated-mediation study. *Information Technology & People*, 36(5), 1810-1834. <https://doi.org/10.1108/ITP-01-2021-0030>

- Kanungo, R. N. (1981). Work alienation and involvement: Problems and prospects. *International Review of Applied Psychology*, 30(1), 1–15. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1981.tb00976.x>
- Kartal, N. (2018). Evaluating the relationship between work engagement, work alienation and work performance of healthcare professionals. *International Journal of Healthcare Management*, 11(3), 251–259. <https://doi.org/10.1080/20479700.2018.1453969>
- Kaya, K. (2021). Banka çalışanlarında işe yabancılaşma, iş doyumunu ve tükenmişlik arasındaki ilişki. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(37), 4510-4534. <https://doi.org/10.26466/opus.821059>
- Kaya, U. ve Serçoğlu, N. (2013). Duygu işçilerinde işe yabancılaşma: Hizmet sektöründe bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 1(36), 311-346. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2576184>
- Khdour, N., Durrah, O. ve Harris, M. (2015). The effect of job burnout on employees' satisfaction: a comparison study between public universities and private universities in Jordan. *Journal of Management Research*, 7(4), 54-81. <https://doi.org/10.5296/jmr.v7i4.7790>
- Klieb, S.F.G., Elghabbour, G.M.M., Hassane, S.M.A. ve El-Said, H.D.A. (2023). Influence of Perceived Ethical Work Climate on Workplace Alienation among Nursing Staff at Minia University Hospital. *International Egyptian Journal of Nursing Sciences and Research*, 3(2), 726-741. Erişim adresi: https://ejnsr.journals.ekb.eg/article_278225_489bb419403f6dae80cdec6d9d71ba63.pdf
- Kobasa, S. C., Maddi, S. R. ve Kahn, S. (1982). Hardiness and health: A prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(1), 168–177. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.42.1.168>
- Kurtulmuş, M. ve Yiğit, B. (2016). İşe yabancılaşmanın öğretmenlerin işten ayrılma niyetine etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 860-871. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.282385>
- Muhammad, S., Hinna Fatima, S. ve Shama Urooj, S. (2020). Linking authoritarian leadership to employee organizational embeddedness, LMX and performance in a high-power distance culture: A mediation-moderated analysis. *Journal of Strategy and Management*, 13(3), 393-411. <https://doi.org/10.1108/JSMA-10-2019-0185>.
- Mulaik, S. A., James, L. R., Van Alstine, J., Bennett, N., Lind, S. ve Stilwell, C. D. (1989). Evaluation of goodness-of-fit indices for structural equation models. *Psychological Bulletin*, 105(3), 430–445. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.105.3.430>.
- Nafukho, F. M., Hairston, N. ve Brooks, K. (2004). Human capital theory: Implications for human resource development. *Human Resource Development International*, 7(4), 545-551. <https://doi.org/10.1080/1367886042000299843>
- Newman, A., Round, H., Bhattacharya, S. ve Roy, A. (2017). Ethical climates in organizations: A review and research agenda. *Business Ethics Quarterly*, 27(4), 475-512. <https://doi.org/10.1017/beq.2017.23>
- Odor, H. O. (2018). A literature review on organizational learning and learning organizations. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 7(1), 1-6. <https://doi.org/10.4172/2162-6359.1000494>
- Olson, L. (1998). Hospital nurses' perceptions of the ethical climate of their work setting. *J. Nurs. Scholarsh.* 30, 345–349. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.1998.tb01331.x>
- Oruh, E. S. ve Dibia, C. (2020). Employee stress and the implication of high-power distance culture: empirical evidence from Nigeria's employment terrain. *Employee Relations: The International Journal*, 42(6), 1381-1400. <https://doi.org/10.1108/ER-11-2019-0425>

- Özer, Ö., Uğurluoğlu, Ö., Saygılı, M. ve Songur, C. (2019). The impact of work alienation on organizational health: A field study in health sector. *International Journal of Healthcare Management*, 12(1), 18-24. <https://doi.org/10.1080/20479700.2017.1312804>
- Öztürk, A. ve Gökdeniz, İ. (2023). Örgütsel Etik İklimin İş Gören Motivasyonuna Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin ve İş Tatmininin Aracı Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 907-924. <https://doi.org/10.20491/isarder.2023.1626>
- Öztürk, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2022). Örgütsel bağlılık üzerinde etik iklim ve etik liderlik algılarının etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(4), 2955-2974. <http://dx.doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.22.11.1967>
- Öztürk, N. (2021). *Üniversitelerde lider hesap verebilirliği, etik iklim, güç mesafesi ilişkilerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Okan Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pagliari, S., Lo Presti, A., Barattucci, M., Giannella, V. A. ve Barreto, M. (2018). On the effects of ethical climate (s) on employees' behavior: A social identity approach. *Frontiers in Psychology*, 9, 960. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00960>
- Pasban, M. ve Nojedeh, S. H. (2016). A Review of the Role of Human Capital in the Organization. *Procedia-social and behavioral sciences*, 230, 249-253. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.09.032>
- Rönkkö, M. ve Cho, E. (2022). An updated guideline for assessing discriminant validity. *Organizational Research Methods*, 25(1), 6-14. <https://doi.org/10.1177/1094428120968614>
- Schwepker, C. H., Ferrell, O. C. ve Ingram, T. N. (1997). The influence of ethical climate and ethical conflict on role stress in the sales force. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 25, 99-108. <https://doi.org/10.1007/BF02894345>
- Shantz, A., Alfes, K., Bailey, C. ve Soane, E. (2015). Drivers and outcomes of work alienation: Reviving a concept. *Journal of Management Inquiry*, 24(4), 382-393. <https://doi.org/10.1177/1056492615573325>
- Shapira-Lishchinsky, O. ve Rosenblatt, Z. (2010). School ethical climate and teachers' voluntary absence. *Journal of Educational Administration*, 48(2), 164-181. <https://doi.org/10.1108/09578231011027833>
- Shin, Y. (2012). CEO ethical leadership, ethical climate, climate strength, and collective organizational citizenship behavior. *Journal of Business Ethics*, 108, 299-312. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-1091-7>
- Solmaz, G. ve Serinkan, C. (2020). Örgütlerde güç mesafesinin örgütsel sessizlik ile ilişkisi: Bir alan araştırması. *Yeni Fikir Dergisi*, 12(25), 2-19. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1721430>
- Soyalın, M. (2019). *Örgütsel etik iklim, psikolojik güvenlik, güç mesafesi yönelimi ve çalışan sessliliği davranışı arasındaki ilişkiler* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Sulu, S., Ceylan, A. ve Kaynak, R. (2010). Work alienation as a mediator of the relationship between organizational injustice and organizational commitment: Implications for healthcare professionals. *International Journal of Business and Management*, 5(8), 27-38. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v5n8p27>
- Şeker, O. (2021). Marx'ın Erken Dönem Eserlerinde Yabancılaşma Kavramı: Tarihsel Bir Yaklaşım. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 125-131. <https://doi.org/10.47899/ijss.20213202>

- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. ve Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston, MA: Pearson.
- Teresi, M., Pietroni, D. D., Barattucci, M., Giannella, V. A. ve Pagliaro, S. (2019). Ethical climate (s), organizational identification, and employees' behavior. *Frontiers in Psychology*, 10, 1356. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01356>
- Tuna, M. ve Yeşiltaş, M. (2014). Etik iklim, işe yabancılaşma ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 105-117. <https://doi.org/10.17123/atad.vol25iss110650>
- Vaske, J. J., Beaman, J., ve Sponarski, C. C. (2017). Rethinking internal consistency in Cronbach's Alpha. *Leisure sciences*, 39(2), 163-173. <https://doi.org/10.1080/01490400.2015.1127189>.
- Victor, B. ve Cullen, J. B. (1987). A theory and measure of ethical climate in organizations. *Research in Corporate Social Performance and Policy*, 9(1), 51-71. <https://doi.org/10.2307/2392857>
- Wang, H. ve Guan, B. (2018). The positive effect of authoritarian leadership on employee performance: The moderating role of power distance. *Frontiers in Psychology*, 9, 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00357>
- Wu, M. (2006). Hofstede's cultural dimensions 30 years later: A study of Taiwan and the United States. *Intercultural Communication Studies*, 15(1), 33-42. Erişim adresi: <http://www.homecont.ro/pitagora/Hofstede-04-Ming-Yi-Wu.pdf>
- Yıldırım, B. ve Deniz, A. (2014). The relationship between power distance and organizational commitment in primary schools. *Educational Research and Reviews*, 9(19), 750-760. <https://doi.org/10.5897/ERR2014.1869>
- Yüksel, M. (2013). *Örgütsel politika, Hofstede'in örgüt kültürü boyutları, iş tutumları ve iş çıktıları ilişkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Zhang, J. ve Liu, Y. (2010). Organizational climate and its effects on organizational variables: An empirical study. *International Journal of Psychological Studies*, 2(2), 189-201. <https://doi.org/10.5539/ijps.v2n2p189>
- Zhao, J., He, Y., Xu, J. ve Hu, S. (2022). The Study of Nurse's Work Alienation and Its Influence on Turnover Intention. *Yangtze Medicine*, 6(3), 57-65. <https://doi.org/10.4236/ym.2022.63005>

Extended Abstract

Purpose

With the emergence of work alienation, employees lose their commitment to their organizations and begin to exhibit intention to quit (Kurtulmuş and Yiğit, 2016; Zhao et al., 2022). Accordingly, employees experience a decrease in work participation and commitment to organizational goals, and absenteeism begins to increase (Chisholm and Cummings, 1979; Çalışkan and Pekkan, 2017; Kartal, 2018). Perceived power distance and perceived organizational ethical climate shape employees' experiences within the organization and thus may trigger work alienation (Babadağ and İşcan, 2017; Can and Gündüz, 2021). In case of high power distance in organizations, employees' perception of inequality in authority and decision-making processes increases work alienation (Güzel, 2022), while organizational ethical climate shaped on the axis of honesty and transparency will prevent work alienation (Öztürk and Kalaycıoğlu, 2022; Klieb et al., 2023). Based on this point, this study aims to determine the role of perceived organizational ethical climate in the effect of perceived power distance on work alienation.

Design and Methodology

The population of the study, which was prepared within the scope of causal research model, consists of the employees of a luxury ready-to-wear company headquartered in Turkey. The total number of employees in the company is 2395 and this number is the population of the research. The minimum sample number to be reached within the scope of the research was calculated as at least 331 at a confidence level of 95% that it is within $\pm 5\%$ of the researched value (Büyüköztürk et al., 2012). In order to reach the research sample, the questionnaires were delivered online to the relevant company employees. A total of 363 participants returned the questionnaires. After removing 32 participants who were not suitable for the analysis, the research sample consisted of 335 participants.

The questionnaire form used as a data collection tool consists of 4 sections. The first part of the form includes a demographic information form consisting of 6 items including gender, age, marital status, education level, number of years of experience in the current organization and number of years of experience in the current sector. In the second part of the form, the Power Distance subscale of the 5-item Organizational Culture Scale developed by Wu (2006) and adapted into Turkish by Yüksel (2013) was used. In the third part of the form, the Turkish form of the 7-item Organizational Ethical Climate Scale developed by Schwepker et al. (1997) in Öztürk and Gökdeniz (2023) study was used. In the last part of the form, the 6-item Work Alienation Scale developed by Kaya and Serçeoğlu (2013) was used.

The research data were analyzed with a covariance-based approach using Smart PLS 4. In the analysis of the data, firstly, the characteristics of the sample were presented, and then reliability, confirmatory factor analysis and validity analyses were performed for the scales. Structural equation modeling was used to test the hypotheses. The findings were evaluated at 95% confidence interval and 5% significance level.

The hypotheses tested within the scope of the research are given below:

H₁: Perceived power distance increases work alienation.

H₂: Perceived power distance decreases perceived organizational ethical climate.

H₃: Perceived organizational ethical climate decreases work alienation.

H₄: Perceived organizational ethical climate mediates the effect of perceived power distance on work alienation.

Findings

The majority of the textile sector employees in the sample were women with 63,90% and the average age was calculated as $30,379 \pm 8,066$ (20-60). 56,4% of the employees are married and 40,3% of them have high school education or less. The average experience of the sample in the same enterprise is $4,928 \pm 4,322$ (1-35) years, while the average of total experience in the textile sector is $6,370 \pm 5,295$ (1-35) years.

Cronbach's Alpha was used to calculate the internal consistency of the research variables. The reliability values of all research variables are above 0,70. According to Tabachnick et al. (2013), Skewness and Kurtosis values should remain within the range of $\pm 1,50$ in order for the data to show a normal distribution and the research variables show a normal distribution accordingly. In addition, according to the confirmatory factor analysis results, the items of all scales had factor loadings of 0,50 and above and no item was removed from the scales. On the other hand, the research model has discriminant validity.

According to the results of the correlation analysis, there are negative relationships between perceived power distance and perceived organizational ethical climate ($r = -0,337$ and $p < 0,001$) and positive relationships between perceived work alienation ($r = 0,351$ and $p < 0,001$). However, there is a negative relationship between perceived organizational ethical climate and work alienation ($r = -0,607$ and $p < 0,001$).

According to the hypothesis test results, while power distance perceived by employees increases alienation from work ($\beta = 0,144$ and $p < 0,05$), it decreases the perception of ethical climate ($\beta = -0,396$ and $p < 0,001$). However, ethical climate decreases work alienation ($\beta = -0,698$ and $p < 0,001$). According to the linear effect results, hypotheses H₁, H₂ and H₃ are accepted. According to the indirect effect test results, perceived organizational ethical climate has a mediating role in the effect of perceived power distance on work alienation ($\beta = -0,183$ and $p < 0,001$). According to the indirect effect test result, hypothesis H₄ is accepted.

Limitations

The most important limitation of the research is the sample of 335 people who work in textile sector. The use of cross-sectional method as a design constitutes a limitation for the research. In addition, the quantities measured by the measurement tools used in the research are another limitation of the research. On the other hand, the inclusion of power distance, ethical climate and work alienation as variables used in the research is a limitation of the research model.

Implications

As an outcome of the mediating role of perceived organizational ethical climate, organizations can develop strategies to develop an ethical work environment characterized by transparency, fairness, and ethical decision-making, thereby reducing the negative effects of perceived power distance on work alienation. Incorporating ethical considerations into organizational culture can empower employees, increase their trust in leadership, and create a sense of inclusion and belonging. Moreover, through initiatives such as ethics training, code of conduct dissemination, and ethical leadership development, organizations can increase employee satisfaction, reduce work alienation, and achieve a more engaged workforce by fostering a strong ethical climate that acts as a buffer against the negative consequences of power distance.

On the other hand, to reduce organizational power distance and consequently work alienation, organizations should encourage open communication channels and support feedback from all levels of the organization. When employees feel heard and valued, they are more likely to experience a sense of belonging and be engaged in their work. However, organizations can mitigate the negative impact of perceived power distance by providing employees with opportunities to participate in decision-making processes and offering pathways for skill development and career advancement. Empowering employees with a greater sense of autonomy and control can increase their self-efficacy and reduce their feelings of alienation.

Considering the limitations of the study, it is recommended that the current research model be replicated in different sectors in future research. Considering the limited number of studies that specifically address linear effects, it is necessary to conduct more research in this field. In addition, considering the objectivity problem in the data obtained from self-report scales, it is recommended to overcome the limitations of the current research by using qualitative research methods and organizational data in future research. Longitudinal studies are also recommended to evaluate the long-term effects of interventions aiming to improve ethical climate and reduce power distance and to ensure sustainable positive outcomes for both employees and organizations. In addition, further research on ethical climate and additional mediating roles such as organizational trust and communication patterns may provide a deeper understanding of the mechanisms underlying the effect of perceived power distance on work alienation.

Originality/Value

In literature, the roles of perceived power distance and perceived organizational ethical climate on work alienation have been addressed separately. However, the role of perceived organizational ethical climate in the effect of perceived power distance on work alienation has not been addressed. In this respect, the findings obtained from the current research fill the gap in the literature and reveal the unique value of the current research. In addition, considering the possible negative consequences of work alienation for both the individual and the organization, it has been revealed that these effects can be reduced through activities aimed at strengthening the organizational ethical climate despite the effect of perceived power distance. In this respect, the research creates a unique value by developing an alternative solution to work alienation.

Araştırmacı Katkısı: Zeki ÇETİN (%100).

Akademide Cinsiyetlendirilmiş Bakım Emeginin Etkileri ve İş-Yaşam Dengesi ¹

Gül ÖZATEŞLER ÜLKÜCAN ² - Şebnem ÇELİK ³ - Duygu YURTTAŞEN ⁴

Başvuru Tarihi: 26.07.2023

Kabul Tarihi: 12.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma, kadın ve erkek akademisyenlerin özel hayat ve akademi arasındaki dengeyi ne şekilde kurmaya çalıştıklarını, evliliğe, ebeveynliğe, ev içi emeğe yaklaşımlarını ve pratiklerini analiz etmektedir. Anlam ve deneyim analizlerini mümkün kılmayı hedefleyen nitel araştırma tekniği ile var olan literatür temel alınarak oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme soruları üzerinden bireylerin akademide konumlanmış biçimlerini ve koşullarını etkileyen, cinsiyet farklılıkları, iş ve aile yaşamlarını kapsayan öznel deneyimlerine ulaşmaya çalışılmıştır. Bu amaçla 18 kadın ve 18 erkek akademisyenle görüşme yapılmıştır. Yapılan görüşmeler tematik analiz yöntemiyle ilgili literatürle bağ kurularak anlamlı, tekrarlayan ve bütünlüklü kodları içeren deneyim ve anlam dünyalarını sunma doğrultusunda analiz edilmiştir. Bulgulara göre başat iki temadan ilki akademik kariyerin aile ve yaşam kararlarını nasıl etkilediği; ikincisi ise aile ve yaşam kararlarının akademik kariyere nasıl yansıdığı olarak ortaya konmuştur. Bulgular, aile kurma ve akademik kariyer arasında kalma biçimlerine, evlilik ve çocuk yapmanın ötelenmesi ile bakım emeğinin cinsiyetlendirilişine dair sonuçlar içermektedir. Ayrıca akademisyenlerin akademik hayatlarının, kariyer kararlarının ve bunlarla baş etme biçimlerinin cinsiyetlendirilmiş bakım emeğinden nasıl etkilendiğine dair değerlendirmeler sunulmaktadır. Böylelikle Türkiye'de bakım emeğinin kadın ve erkek akademisyenlerin deneyimlerine etkisini ortaya koyarak alandaki literatüre ve sosyal politika yaklaşımlarına katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akademide Cinsiyet, Bakım Emegi, İş-Yaşam Dengesi, Ebeveynlik, Cinsiyete Dayalı İş Bölümü

Atıf: Özateşler Ülkücan, G., Çelik, Ş. ve Yurttaşen, D. (2023). Akademide cinsiyetlendirilmiş bakım emeğinin etkileri ve iş-yaşam dengesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1173-1192.

¹ Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 30.06.2021 tarihli toplantısında alınan 2 sayılı Karar'la etik açıdan uygun bulunmuştur.

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gul.ozatesler@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8504-6926

³ Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sebnem.karaagac@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2669-9406

⁴ Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, duygu.yurttasen@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9878-7061

The Effects of Gendered Care Work and Work-Life Balance in Academia

Gül ÖZATEŞLER ÜLKÜCAN⁵ - Şebnem ÇELİK⁶ - Duygu YURTTAŞEN⁷

Submitted by: 26.07.2023

Accepted by: 12.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

This study analyzes how men and women academics try to establish a balance between private life and academia, their approaches and practices towards marriage, parenthood, and domestic labor. With the qualitative research technique aiming to enable the analysis of meaning and experience, it was tried to reach the subjective experiences of individuals that affect the ways and conditions of their positioning in the academy, including gender differences, work and family life through semi-structured interview questions based on the existing literature. Therefore, 18 men and 18 women academics were interviewed. The interviews were analyzed in line with the thematic analysis method in order to present their worlds of experience and meaning that contain meaningful, repetitive and coherent codes by linking with the relevant literature. According to the findings, the first of the two dominant themes is how academic career affects family and life decisions; the second is how family and life decisions are reflected in academic career. The findings include results on the ways of staying between starting a family and academic career, the postponement of marriage and childbearing, and gendered care-work. In addition, evaluations are presented on how academics' academic lives, career decisions and how they cope with them are affected by the gendered care work. Thus, it is aimed to contribute to the literature and social policy approaches in this field by revealing the impact of care-work on the experiences of men and women academics in Turkey.

Keywords: Gender in Academia, Care Work, Work-Life Balance, Parenthood, Gendered Division of Labour

⁵ Dokuz Eylül University, Faculty of Letters, Department of Sociology, gul.ozatesler@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8504-6926

⁶ Dokuz Eylül University, Faculty of Letters, Department of Sociology, sebnem.karaagac@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2669-9406

⁷ Dokuz Eylül University, Faculty of Letters, Department of Sociology, duygu.yurttasen@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9878-7061

Giriş

Bakım emeği, ev içi emek, öz bakım, çocuk bakımı ve yaşlı bakımını kapsayışı ve cinsiyetlere bağlı rol ve görev dağılımına eklenmesiyle toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin merkezî alanlarından birisi olmaktadır. Toplumsal eşitlik ve adalet üzerine çalışmaları ile etkili olan Nancy Fraser (2016), bakım krizinin küreselleşen finansal kapitalizmin toplumsal yeniden üretim çelişkilerinin dışı vurumu olduğunu belirtmektedir. Fraser, toplumsal yeniden üretimi ekonomik üretimden ayıran ve bunu sağlayan bakım emeğini değersizleştirerek kadınların omuzlarına yükleyen bir toplum inşasında ekonomik krizin yanı sıra bir toplumsal krizin saklı olduğuna vurgu yapmaktadır. Ekonomiyi toplumdaki, üretimi yeniden üretimden ve aileyi işten ayıran bir sınır mücadelesinin sınıf mücadelesiyle beraber kapitalizmin merkezinde durduğunu belirtir (Fraser, 2016, s. 103). Kadınların ücretli emeğe katılımlarında bu sınırların ötesinde analizler yapmak ve bakım emeği ile emek piyasasına katılım arasındaki ilişkileri ortaya koymak önem teşkil etmektedir (Akkan, 2019; Buğra, 2020; Buğra ve Yakut-Çakar, 2010; İlkaracan, 2012).

Türkiye'de nispeten kadınların emek gücüne katılımının yüksek olduğu akademide bakım emeğinin kadın ve erkek akademisyenleri nasıl etkilediğini ortaya koymak, emek piyasası dinamikleri ile cinsiyet yapılandırılmaları arasındaki ilişki hakkında ipuçları sunma potansiyeline sahiptir. Nicel görünürlük açısından cinsiyet temsiliyet oranlarının yakın olduğu sektörlerden olan akademi, cinsiyetlendirilmiş bakım emeği ile birlikte düşünüldüğünde kadınların ve erkeklerin farklı deneyimlerden geçerek yer aldıkları bir kurum olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu makale, 2021 yılında Türkiye'de Yüksek Öğretim Kurulu tarafından araştırma üniversitesi olarak belirlenen 20 devlet üniversitesinden biri olan Dokuz Eylül Üniversitesinde yapılan araştırma verilerine dayanmaktadır. Akademideki cinsiyet deneyimleri üzerine yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalar, çoğunlukla kadınlarla görüşmelere dayanmakta hem erkek hem kadın akademisyenlerin deneyimlerine dayalı çalışmalar sınırlı kalmaktadır (örn. O'Laughlin ve Bischoff, 2005). Bu sınırlılığı da göz önünde tutarak, makale hem kadın hem erkek akademisyenlerin özel hayat ve akademi arasındaki dengeyi ne şekilde kurmaya çalıştıklarını, evliliğe, ebeveynliğe ve ev içi emeğe yaklaşımlarını ve pratiklerini analiz etmektedir. Türkiye'de bakım emeğinin kadın ve erkek akademisyenlerin deneyimlerine etkisini ortaya koyarak alandaki literatüre ve sosyal politika yaklaşımlarına katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Literatür Taraması

Ücretli emeğe kadınların katılımı göz önüne alındığında akademi, özellikle ülkemizde nispeten avantajlı bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak toplumsal kadınlık/erkeklik algısı, güç/statü dağılımı, cinsiyet rolleri ile beklentileri kadın ve erkeklerin akademideki konumlarını farklı şekillerde biçimlendirmektedir. Akademide cinsiyet farklılıklarını ele alan pek çok çalışmada (Bkz. Kemkes-Grottenthaler, 2003; Machado-Taylor ve Özkanlı, 2013; O'Laughlin ve Bischoff, 2005; Ward ve Wolf-Wendel, 2016; Thun, 2020) aile ve iş hayatındaki dengeyi kurma zorluklarını, kadın akademisyenlerin erkeklere kıyasla çok daha fazla deneyimlediği ortaya konulmaktadır. Akademideki cinsiyetlendirilmiş yapısında konumlanmanın (Dubois-Shaik ve diğerleri, 2019; Santos ve Cabral-Cardoso, 2008; Jardins, 2010; Ramsay ve Letherby, 2006; Rosa, 2022; Tuncer, 2020) yanı sıra kadın ve erkek akademisyenler toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne bağlı emeğin yeniden üretimine farklı şekillerde iştirak etmektedir. Bu durum, bakım emeğinin cinsiyetlendirilişi ile birlikte kadın ve erkek akademisyenlerin kariyerlerini ve kişisel mücadele deneyimlerini etkilemektedir.

Schiebinger ve Gilmartin, Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınların bilimde artan kazanımlarına rağmen kadın bilim insanlarının erkeklere göre yaklaşık 2 kat daha fazla ev işi yaptıklarını ortaya koymaktadır. Dünyanın en iyi araştırma üniversitelerden olan Stanford Üniversitesinde eş olan kadın bilim insanları evdeki yemek, çamaşır ve temizlik işlerinin %54'ünü yaparken eş olan erkek meslektaşları bu işlerin sadece %28'ini yapmaktadır. Profesyonel sorumluluklar dışında kalan görevlerdeki cinsiyet farklarının araştırılması,

kadınların kariyer tercihlerini ve çıktılarını anlamak için elzemdir (Schiebinger ve Gilmartin, 2010, s. 39). Norveç gibi refah devletinin iş yaşam dengesinde cinsiyet eşitliği gözettiği vurgulanan toplumlarda da akademinin cinsiyete dayalı eşitsizliklerden etkilendiği görülebilmektedir (Thun, 2019). Özellikle sınırsız zaman, mekân ve gereklilikler üzerinden tanımlanan çalışma prensipleri, akademik işi, cinsiyet rolleri ve yaşam alanlarındaki dengelerle sıkı sıkıya ilişkilendirmektedir.

Akademinin cinsiyete dayalı ne gibi deneyim farklılıkları yarattığı, bir kurum olarak içerisinde bulunduğu toplumun cinsiyet düzeni; cinsiyete dayalı beklentiler, roller, benlik şemaları ve davranış biçimleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu açıdan, kadınların bakım veren olması yönündeki beklentilerin ve uygulamaların, kadın akademisyenlerin kariyerlerine ve yaşamlarına yansıtış biçimlerini; aile hayatı, annelik ve akademisyenlik deneyimlerinin kesişim alanlarını açığa çıkaran çalışmalar (Bkz. Baker, 2008; Howe-Walsh ve Turnbull, 2016; Ramsay ve Letherby, 2006; Winslow, 2010) önemli katkılar sunmaktadır. Böylesi bir analize önemli bir katkı sağlayan Pritchard (2007), İngiltere ve Almanya'daki üniversitelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini karşılaştırdığı araştırmasında, akademiye kadınların iş yaşamında da yaygın toplumsal beklentilerden muaf olmadığını göstermektedir. Akademisyen kadınlara atfedilen ev içi sorumlulukların ve deneyimlerin, akademik hayatlarındaki önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, alandaki uluslararası çalışmalar (bkz. O'Laughlin ve Bischoff, 2005; Lunn, 2007, Huddleston-Mattai, 1995; Santos, 2014) kadın akademisyenler için akademi ve ebeveynliği dengelemek durumunda kaldıklarını, iş/aile baskısını daha fazla hissederek iş fırsatlarını değerlendirirken erkeklerden daha dezavantajlı konuma düşebildiklerini, belirli ünvanlara/seviyelere yükselmeden evlilik, çocuk gibi ailesel kararları almada zorlanabildiklerini ve tüm aile üyeleri için daha fazla bakım emeği sarf ettiklerini açığa çıkarmaktadır.

Cinsiyete dayalı roller ve deneyimlere bağlı olarak iyi oluş ve algılayış farkları da yaşanmaktadır. O'Laughlin ve Bischoff, Amerika'nın çeşitli bölgelerinden 85 erkek 179 kadın akademisyeni kapsayan çalışmalarında, akademiye kadınlar ve erkekler için iş stresi benzer çıksa da aile stresinin cinsiyete göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuşlardır (O'Laughlin ve Bischoff, 2005, s. 100). Erkeklerin pek çoğu çocuklarla bağlantılı bakım emeğini eşlerine yüklerken kadınlar, kariyer ve iş sorumluluklarında ancak eş desteği olduğunda daha az aile stresi raporlamışlardır. Kadın akademisyenler, ebeveyn sorumluluklarında erkeklere göre daha az eş desteği gördüklerini ve belirli ev işleri ve çocuk bakımı aktivitelerine çok daha fazla zaman ayırdıklarını belirtmişlerdir.

Türkiye, küresel cinsiyet farkı raporunda 146 ülke içerisinde 129. sırada yer almaktadır (Global Gender Report, 2022, s. 11). Ancak istihdam oranları açısından bu sıralamada daha üstte yer alan ülkelere kıyasla daha fazla kadın akademisyen bulunmaktadır (Machado-Taylor ve Özkanlı, 2013; Yenilmez 2016). Bu durum, Türkiye'de öğretmenliğin, kadınlar için esnek çalışma saatleri ve öğretim seviyesindeki çocuklara paralel olan tatil vakitleri ile kadının geleneksel aile içerisindeki cinsiyet rollerini yerine getirmesini engellemediği için de toplumsal olarak kabul gören ve prestijli bir iş olmasına bağlı olabilmektedir. Yenilmez, akademik sektördeki kadınların yüksek eğitim kurumlarının sayısının artmasıyla daha fazla akademik personele ihtiyaç duyulduğu 1980'ler ve 1990'larda yoğunlaştığını da belirtmektedir (Yenilmez, 2016, s. 300). Bununla beraber, erkek akademisyenlerin de neoliberalleşen piyasalarda ekonomik olarak daha avantajlı işlere geçiş yapmasının kadın akademisyenlere daha çok yer açtığını eklemektedir.

Nispeten yüksek kadın istihdamına karşın Türkiye'deki akademi de toplumsal cinsiyet inşalarından nasibini almaktadır. Kurum içi cinsiyetlendirilmiş algı ve uygulamalar, disiplinlerin cinsiyetlere göre ayrıştırılması, işe alım ve yükselmelerde ön yargı ve engelleri kapsayabilmektedir (Hünler ve Boyacıoğlu, 2019; Demirtaş ve Gündüz, 2020; Dursun, 2014; Poyraz, 2013; Tuncer, 2019). Bunun yanı sıra, bakım emeğinden sorumlu tutulmanın kadın akademisyenlerin kariyerlerini doğrudan etkilediği de görülmektedir. Ev içi sorumlulukların çoğunu tek başlarına üstlenmek durumunda kalan kadın akademisyenler, iş hayatında yükselmekten bilinçli

olarak uzak durabilmektedirler (Demirtaş ve Gündüz, 2020, s. 234). Benzer bir şekilde, Altınoluk (2017, s. 62) kadın akademisyenlerin akademik yükselişlerinin evlilik ya da annelik gibi cinsiyet rolleri ile ilgili durumlardan dolayı sekteye uğradığını belirtmektedir. Özellikle ebeveynlikle beraber iş ve aile yaşam dengesini kurmak Türkiye'deki kadın akademisyenler için erkek meslektaşlarına göre çok daha zorlu olmaktadır (Başarır ve Sarı, 2015; Belkıs, 2016; Demir, 2018; Ergöl ve diğerleri, 2012).

Yöntem

Bu çalışma, anlam ve deneyim analizlerini mümkün kılmayı hedefleyen nitel araştırma tekniği üzerinden (Willig, 2008) yaşanmış deneyimin anlamlandırılmasını vurgulayan fenomenolojik yaklaşımla (Creswell ve diğerleri, 2007) oluşturulmuştur. Var olan literatür temel alınarak oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme soruları (Bkz. Ek) üzerinden bireylerin akademide konumlanış biçimlerini ve koşullarını etkileyen, cinsiyet farklılıkları, iş ve aile yaşamlarını kapsayan öznel deneyimlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmeler tematik analiz yöntemiyle (Braun ve Clarke, 2006, s. 79) ilgili literatürle bağ kurularak anlamlı, tekrarlayan ve bütünlüklü kodları içeren deneyim ve anlam dünyalarını sunma doğrultusunda analiz edilmiştir.

Araştırma evrenini oluşturan İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi %51,4 kadın, %48,6 erkek akademisyen oranıyla toplam 3204 akademisyeni kapsamaktadır. Çalışmanın örneklemini, Dokuz Eylül Üniversitesinin Edebiyat ve Fen Fakültelerinde çalışan 18 kadın 18 erkek toplam 36 akademisyenden oluşmaktadır. Çalışmanın örnekleminin seçildiği Edebiyat Fakültesinde %57,3 kadın %42,7 erkek akademisyen oranıyla toplam 127, Fen Fakültesinde ise %53,4 kadın %46,6 erkek akademisyen oranıyla toplam 126 akademisyen bulunmaktadır. İki fakülteden cinsiyet, ünvan, kadro pozisyonu ve çalışılan bölüm farklılıkları temsiliyetlerini hedefleyerek kotalı örneklem belirlenmiştir. Buna göre, profesör, doçent, doktor öğretim üyesi ve öğretim görevlisi/araştırma görevlisi kadrolarını kapsayacak şekilde Fen Fakültesindeki 6 bölümün hepsinden, Edebiyatta bulunan 12 ayrı bölümün 8'inden katılımcıya ulaşılmıştır. Eşit cinsiyet ve ünvan temsilleri esas alınarak yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Her görüşme yüz yüze ve bire bir olacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Görüşülenlerin isimleri takma isimlerle değiştirilmiş, aşağıdaki anlatılarda demografik bilgileri şu şekilde verilmiştir: Takma İsim, Ünvan, Eğitim Durumu, Cinsiyet, Yaş, Medeni Durum, Çocuk Sayısı (varsa). Örnek olarak: *Emel, Dr. Öğr.Üy., Kadın, 38, Evli, 1 çocuk*.

Örnekleme yer alan 36 akademisyenin 28'i evli (%77) (14 kadın, 14 erkek), 8'i bekârdır (4 kadın, 4 erkek) (%33). Yaş aralığı 31-59 arasındadır. Evli olan erkek akademisyenlerde evlenme yaşı ortalaması 26 iken kadın akademisyenlerde 32.6'dır. Görüşülen kişilerden 24'ü çocuk sahibi olmakla beraber 21 kişinin tek çocuğu bulunmaktadır. Geri kalan 1 kişinin eşinin önceki evliliğinden 2 çocuğu, 1 kişinin kendi evliliğinden 2, 1 kişinin de 3 çocuğu vardır. Kadınlarda anne olma yaşı ortalama olarak 32.75 iken erkeklerde baba olma yaşı 32.27'dir. Fen Fakültesinden 1 erkek (*Namık, Prof. Dr, Erkek, 52, Evli, 1 çocuk*) dışında tüm evli çiftlerin eşleri ücretli olarak emek piyasasına katılmaktadır.

Örnekleme kapsamında eşi de akademisyen olan 15 kişi vardır. 1 erkek (Edebiyat Fakültesi-Arda, Ar. Gör, YL, Erkek, 31, Bekâr), 1 kadın (Edebiyat Fakültesi-Narin, Ar. Gör, Dr., Kadın, 32, Bekâr) dışındakilerin hepsi yani 13 kişi evlidir. 2 kişinin birlikte yaşadıkları kişiler akademisyendir ve eş olarak ele alınmıştır. 15 kişi arasında her iki eş ile de görüşülen 3 çift bulunmaktadır. Yani, örneklem 10 evli, 2 evli olmayan 12 akademisyen çiftin verisini içermiş olmaktadır. Eşlerle ayrı görüşmeler yapılmıştır. Her iki eş görüşmesine katılan akademisyen çiftlerden bir çiftin çocuğu yoktur, bir çiftin 1 tane 8 yaşında, 1 çiftin de 1 tane 22 yaşında çocuğu bulunmaktadır. Toplamda 15 kişinin 7'si erkek (6 Edebiyat Fakültesinden, 1 Fen Fakültesinden) 8'i kadındır (5 Edebiyat, 3 Fen Fakültesinden).

Etik Bildirim

Araştırmada kullanılan görüşme formu araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 30.06.2021 tarihli toplantısında alınan 2 sayılı Karar'la etik açıdan uygunluğuna karar verilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmeler üzerinden elde edilen öznel deneyimler, 2 temel tema altında aşağıda sunulmuştur: 1. Akademik kariyerin aile ve yaşam kararlarını nasıl etkilediği. 2. Aile ve yaşam kararlarının akademik kariyere nasıl yansdığı. Bulgular, aile kurma ve akademik kariyer arasında kalmak başlığı altında evlilik ve çocuk yapmayı öteleme ve bakım emeğinden oluşan ilk bölümle başlamaktadır. İkinci olarak ise akademisyenlerin akademik hayatlarının, kariyer kararlarının ve bunlarla baş etme biçimlerinin cinsiyete dayalı iş bölümünden nasıl etkilendiği, akademisyenlerin cinsiyetlendirilmiş bakım emeği ile imtihanı başlığı altında sunulmaktadır.

Aile kurma ve akademik kariyer arasında kalmak:

Evlilik ve çocuk yapmayı öteleme

Zaman ve mekânla sınırlı olmayan akademik çalışma, çoğu zaman, ev ortamında da çalışmayı talep edebilmektedir. Özellikle yüksek lisans ve doktora süreçlerinde araştırma ve tez yazma aşamaları, yoğun odaklanma, esnek ve uzun çalışma gerektirebilmektedir. Akademisyen olmak ve sürdürmek için eğitim süresince evlenmemek ve çocuk yapmamak tercih edilebilmektedir. Akademide uzun eğitim süreci ve gecikebilen devamlı-ücretli bir işe sahip olma vakti de evlilik zamanını öteleyebilmektedir. Evlenip evlenmeme, evlenme vakti ve çocuk yapma kararı tüm akademisyenleri bir oranda etkilemekle beraber geleneksel cinsiyet rolleri içerisinde kadın akademisyenler için daha zorlayıcı kararlar olarak görülmektedir.

Danışman öğretim üyeleri özellikle doktora öğrencilerine doktora eğitimleri sürecinde evlilik ve çocuk yapmamasını tavsiye edebilmektedir. Haluk (*Prof. Dr., Erkek, 42, Evli, 2 çocuk*), doktora öğrencilerine '*doktora bitene kadar evlenmeyeceksin ve çocuk yapmayacaksın*' dediğini ve kendisinin de bu şekilde yaptığını belirtmiş, nihayetinde öğrencisi de öyle yapmış ve doktorası nedeniyle evlilik kararını ertelemiştir. Aslı (*Prof. Dr., Kadın, 49, Evli, 1 çocuk*) da kendi deneyimi üzerinden akademik danışmanların bu sürece dahil olabildiğini ve bireylerin çocuk kararlarını denetleyebildiklerini belirtmektedir: "*(Akademik kariyer evlilik ve çocuk yapma vaktimi) etkiledi, geciktirdi, gerçi hemen çocuk istemedim, bölüm başkanım doktorayla çocuk olmaz dedi, danışmanımı da ayrıca kendisi.*"

Örneklemdaki kadın akademisyenlerin 10'u, erkek akademisyenlerin ise 5'i akademisyenliğin evlilik kararlarını ve zamanlarını etkilediğini belirtmiştir. Akademinin evlilik kararının ötelenmesine etkisinde, kadınlar eğitimin uzaması ve yoğun tempoyu daha fazla dile getirmişlerdir:

"Ötelenmesine neden oldu. Uzun eğitim süreci. Doktora çok sürdü." (Emel, Dr. Öğr. Üy., Kadın, 38, Evli, 1 çocuk)

"Bence etkiledi. Çalışarak okuma da etkiledi. Uyuyacak zamanım yoktu, karar için uygun koşullar yoktu; yoğun bir tempo." (Gülnehal, Prof. Dr., Kadın, 50, Bekâr)

Erkek akademisyenler ise devamlı işe girmenin evlilik için ön koşul gibi onlara sunulmasının üzerinde durmuşlardır:

"Ertelemek zorunda kaldık. İşe girmeyi beklemek için. Doktora yapıyordum ve o sırada eşimle tanışıyordum. İşe girince de evlendik." (Kağan Doç., Erkek, 34, Evli)

"Benim için işe girmek (evlenme vaktimde) etkili oldu. İş bulamasaydık evlenemezdik." (Arda, Ar. Gör, YL, Erkek, 31, Bekâr)

Evlilik kararı alınanın yanı sıra evliliği sürdürme ile akademi arasında da negatif bir ilişki kurulabilmektedir. Narin evlilik ile akademinin dengesinin bir kadın olarak zor kurulduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Evlilik çok zor. Ben boşandım da doktorayı bitirebildim. Ev işleri, yayın beklenti, yükselme, stres arayış açıyor.”
(Narin, Ar. Gör, Dr, Kadın, 32, Bekâr)

Arda (Ar. Gör, YL, Erkek, 31, Bekâr) da evliliğinin tez yazımını yavaşlattığını düşünmektedir. Gökhan (Doç., Erkek, 44, Bekâr) ise doktora süresince evliliğini ertelediğini ve sonrasında da *“aile yaşantısının oluşmadığını”* ve evlilik deneyiminin boşanmayla sonuçlandığını belirtmektedir. Özgür de benzer şekilde akademisyenliğin evlilik kararında gecikmeye neden olduğunu ve daha önce niyetlenmesine rağmen evlilikten döndüğünü ifade etmektedir: *“Akademisyendi o da. Ne o ne ben değişiklik yapmak istedim; vazgeçtik.”* (Özgür, Doç., Erkek, 43, Evli, 1 çocuk)

Akademisyenliğin, aile yaşamını etkilemesinde bir başka faktör olarak çocuk sahibi olma kararının alınmasını ve vaktinin belirlenmesini görmekteyiz. 13 kadın 8 erkek akademisyen akademik hayatlarının çocuk sahibi olma kararlarını, çocuk sayılarını ve çocuk yapma vakitlerini etkilediğini belirtmiştir. Bazı kadın akademisyenler evlilik ve çocuk yapmadan tamamen uzak durmalarını akademik kariyerin taleplerine bağlamaktadır. Emine, ilk eşiyile çocuk ve doktora ikilemini *“Tezlerimiz bitince nur topu gibi tezimiz oldu ama nur topu gibi bir çocuğumuz olmadı...Üzücü...Sonra ayrıldık.”* sözleriyle anlatmaktadır. Emine'nin devam eden anlatısı annelik ve akademisyenlik arasında kalmanın kendi üzerinde yarattığı suçluluğu, hissettiği hıncı ve kariyerdan uzaklaşmasını açığa çıkarmaktadır: *“Ben bu nedenle akademiye küstüm. Çocuk doğurmadım diye kendimi cezalandırdım. Doçentliğe başvurmadım. ‘Anne olmadım doçent de olmayayım’ dedim. Ama şimdiki eşim sayesinde tekrar çalıştım ve doçentliğe başvurdum. 7 Nisan’da evlendim 14 Nisan’da doçentliğe başvurdum.”* (Emine Prof. Dr., Kadın, 59, Evli, 2 çocuk)

Akademisyenliğin çocuk sahibi olma kararını etkilediğini belirten 8 erkeğin 6'sının ise eşleri de akademisyendir ve cevaplarını verirken eşlerinin akademisyen olmasını da vurguladıkları görülebilmektedir:

“Tabii ki (akademik kariyer çocuk yapmamızı etkiledi). Gece dersleri vardı mesela Nazlı Hanım gece derslerine giriyordu.” (Cemil, Prof. Dr., Erkek, 50, Evli, 1 çocuk)

Benzer şekillerde, 1'den fazla çocuk yapmama durumunu, akademik kariyerdan dolayı evliliğin ve çocuk kararının ötelenmesine bağlayan hem kadın hem erkek akademisyenler olmuştur:

“Doktora bittikten sonra (31 yaşında evlendim, 33 yaşında anne oldum ve bu nedenle ikinci çocuk yapma şansımı kaybettim.” (Pervin, Doç. Dr., Kadın, 39, Evli, 1 çocuk)

“(Akademik kariyer çocuk yapmamızı) etkiledi. Bir tanede durmayı etkiledi.” (Adil Prof. Dr., Erkek, 51, Evli, 1 çocuk)

Görüşme bulguları, akademisyenlerin hem evlilik kararının alınmasında hem de çocuk sahibi olma zamanının ve çocuk sayısının belirlenmesinde bir denge kurmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Pek çoğunun dengeyi, evlilik ve çocuk kararlarını öteleyerek kurdukları görülmektedir. Akademisyenlerin deneyimlerini anlamlandırışları aile hayatlarının nasıl kurulduğu ile iç içe geçmektedir. Bu anlamda evdeki zamanlarını nasıl düzenledikleri, ev işlerine ve ebeveynlik sorumluluklarına dair görev dağılımları ile bakım emeği deneyimleri öne çıkmaktadır.

Cinsiyetlendirilmiş bakım emeği: ev işi ve ebeveynlik

Geleneksel cinsiyet rollerine dayalı ev işleri ve ebeveynliği kapsayan cinsiyetlendirilmiş bakım emeği, kadın ile erkek akademisyenlerin hayatlarını ve akademi deneyimlerini etkilemektedir. Kadın ve erkek akademisyenlerin ev işlerinde aldıkları roller, annelik ve babalık deneyimleri farklılaşabilmekte ve bu farklılık, deneyim ve anlatılarına yansiyabilmektedir.

Ev işi konusunda bekâr ve evli akademisyenler arasında çok büyük bir fark gözükmektedir. Bekâr akademisyenlerden 4 bekâr erkek günde ev işine ayırdığı vakti ortalama 48,75 dakika olarak ifade etmişlerdir. 4 bekâr kadından 2'si net bir cevap vermemiş ancak az olduğunu belirtmiş, diğer 2'si 1 saat olduğunu belirtmiştir. Evli akademisyenler ise hem ev işinin daha fazla vakit aldığına hem de ev içindeki cinsiyete dayalı iş bölümü deneyimlerine değinmişlerdir. 14 evli erkek, ev sorumluluklarına ayırdıkları vakti ortalama 53,8 dakika olarak ifade etmiştir. Bu anlamda, evli erkeklerin ev işine ayırdıkları vakit, bekâr erkek ve kadınlardan ufak bir farkla artış göstermiştir. Evli kadınlar için ise artış çok daha fazla olmuştur. 14 evli kadın akademisyen, ortalama 2 saat ev işine ayırdıklarını belirtmişlerdir.

Evli çiftlerde ev işlerinin paylaşımı konusunda 28 evli bireyden 1 kişi (1 kadın) ücretli yardımcı ile kendisinin ev sorumluluklarını taşıdığını belirtirken 11 kişi (5 kadın 6 erkek) eşler arası ortak paylaşım belirtmiştir. Ortak paylaşım belirten 2 kadın akademisyen, ev işlerinin çoğunluğu için ücretli yardımcı tuttuklarını belirtmiştir. Bu bakımdan, esasen 9 kişi (%32; 3 kadın, 6 erkek) eşler arası bir paylaşımından bahsetmiştir. Evli olmayan ancak partneri olan 2 kişi de (1 kadın, 1 erkek) ortak paylaşımı vurgulamıştır. *Narin (Ar. Gör, Dr., Kadın, 32, Bekâr): "Kim müsaitse. Yemek ben et, partnerim balık yapar. Ortak genelde."*

Geriye kalan 16 kişi (%57; 8 kadın, 8 erkek) evliliklerinde ev işleri ve çocuk bakımı hususunda kadının bakım emeğine dayanan geleneksel cinsiyete dayalı bir iş bölümü olduğunu ortaya koymuştur. 16 kişinin 8'i (2 kadın 2 erkek çift görüşmesine dahil olan evli akademisyenlerden olmakla beraber toplam 5 kadın, 3 erkek) tüm ev içi sorumlulukların kadınlara atfedildiği, cinsiyete dayalı katı geleneksel bir iş bölümünün içerisinde olduklarını belirtmiştir. 8 kişi (3 kadın, 5 erkek) ise ailelerindeki iş bölümünü tanımlarken kadınların ev içi sorumluluklarla donatılıp erkeklerin ev dışı sorumlulukları yerine getirmesinin beklenildiği cinsiyete dayalı geleneksel bir iş bölümünden bahsetmişlerdir. Bu tarz bir geleneksel iş bölümünde, ev işlerinde yemek, temizlik, ev düzeni ve çocuk bakımının dahil edildiği ev içi işler çoğunlukla kadına, tamir, çöp atma, market alışverişi gibi bağılantılı işlerin ise erkeklere atfedildiği görülmektedir:

"Ev işi-yemek, temizlik bende. Eşimde de araba, site yönetimi, aidat, tamirat." (Burcu, Ar. Gör, Dr., Kadın, 34, Bekâr)
"Ben lojistik, çöp atma, pazara gitme gibi sorumluluklarım vardı, eşim yemek." (Adil Prof. Dr, Erkek, 51, Evli, 1 çocuk)

Cinsiyete dayalı daha katı geleneksel bir iş bölümü içerisinde olduğunu belirten Gamze bakım emeğinin üzerinde yarattığı yükü şu şekilde belirtmektedir:

"Eşimin bana söylediğine göre elinden geldiğince destek oluyor ama bana göre yeterli değil. Daha çok benim üzerimde oluyor. Geç geliyor ve cumartesileri çalışıyor, bu da benim üzerime daha çok yük bindiriyor. (...) Her şeyi yapıyorum, evde hem hizmetçi hem çocuk bakıcısı hem akademisyen." (Gamze Prof. Dr, Kadın, 44, Evli, 2 çocuk)

Ayrıca, akademisyenlerin büyük bir kısmı değişen zaman aralıklarında ev içi temizlik ve işler için ücretli ev işçiliğine başvurmaktadır. Ücretli ev işçiliğine başvuran 23 kişiden (%64) 12 kişi arada sırada, 6 kişi ayda 1-2 gibi sıklıkla ücretli ev temizliği yaptırdığını belirtirken 2 kişi haftada 1 gün, 2 kişi haftada 2-3 gün, 1 kişi her gün ücretli ev hizmeti aldıklarını belirtmiştir. Bunlardan 1 tanesi arada sırada aldığını söyleyen bekâr erkek bir akademisyen, 1 tanesi de 1 çocuğu olan bekâr kadın bir akademisyendir. Bunlar dışında ücretli ev işçiliğine başvuran 21 kişi evlidir ve birbiriyle evli olan 2 kişi dışında hepsi çocuk sahibidir. 2 kişi de kedi ve köpek ebeveynidir. 7'si evli 6'sı bekâr 13 kişi (%36) ev işleri konusunda yardım almadıklarını belirtmiştir. 18 evli akademisyen (10 kadın akademisyen, 8 erkek akademisyen-3 çift birbiriyle evli akademisyen- yani 15 ailede) eve gelen ücretli ev işçisi ile kadınların iletişim kurup işleri organize ettiğini belirtirken 2 ailede ortak iletişimin olduğu, 1 kadın akademisyenin de eşinin bu işleri üstlendiği görülmüştür. Yardım almayan evli akademisyenlerden 2'si kadın (1'inin 1 çocuğu var, 1'inin çocuğu yok), 5'i (3'ünün 1 çocuğu var, 2'sinin çocuğu yok) erkektir.

Görüşülen 23 ebeveyn akademisyenden (11 kişi baba, 12 kişi anne) 8 kişinin (4 kadın, 4 erkek) çocukları 20 yaşının üstündedir. 15 akademisyenin (8 kadın, 7 erkek) çocukları ise 15 yaş ve altında bulunmaktadır. Bakım emeğine daha fazla ihtiyaç duyabilecek 10 yaşın altında çocuğa sahip 6 kadın akademisyenden hepsi çocuk bakımının kendilerinde olduğunu, 6 erkek akademisyenden 4'ü eşinde olduğunu söylemiştir. Bu akademisyenler aralarında birbiriyle evli bir çift de bulunmaktadır; yani toplamda çocuk bakım emeğinin zaruret olarak görüldüğü 11 aileden 9 ailede (%81) çocuk bakımı tamamen kadınların sorumluluğuna bırakılmış gözükmektedir.

Emel (Dr. Öğr. Ü., Kadın, 38, Evli, 1 çocuk), eşinin desteğini aldığı zamanlar olduğunu ekliyor: “Eşim, (çocuk bakımını) paylaşım konusunda bazen insafa geliyor.”. Övünç ise anneliğin 'doğal olarak' onun öncelikli sorumluluğu olduğunu belirtirken kendisi çalıştığı zamanlarda eşinin çocukla ilgilendiğini söylüyor. Eşi de özel sektörde akademisyen olan Seda çocuk bakımıyla beraber pek çok ev içi sorumluluğun kendine düştüğünü şu şekilde belirtiyor:

Çocuk sorumluluğu tamamen bende. Birçok şeyin farkında bile değil eşim. Uyuma, uyutma, emzirme, evdeki sorumluluklar, görünmeyen işler, organizasyon bende. (...) Eşim özel sektörde çalışıyor esnek değil anne desteği aldım. (Seda, Arş. Gör YL, Kadın, 33, Evli, 1 çocuk)

Çocuk bakımı konusunda sorumluluğun kadınlarda olduğu öne çıkarken babalarınki daha çok ortaklık, destek ya da yardım olarak ifade edilmektedir. Böylelikle, çocuk bakımının kadına atfedilmesi kadın akademisyenlerin hayatında belirleyici olabilmektedir. Eşlerden ziyade ailedeki diğer kadınlardan destek almak bakım emeğinin sadece anne olmakla değil kadınlığa tanımlandığını gözler önüne daha fazla sermektedir. Aşağıda görüleceği gibi akademik kariyere aile hayatının etkileri konuşulduğunda çocuk bakımı özellikle kadın akademisyenler için kendi başlarına çözmeleri gereken bir görev olarak ele alınmaktadır.

Akademik Kariyerin Cinsiyetlendirilmiş Bakım Emeği ile İmtihanı

Akademik ders hazırlama, yeni okumalar yapma, araştırma ve yayın yapma gibi ofis dışına uzanan çalışma alanı ve zamanı akademisyenlerin iş yaşam dengesini kurarken en fazla hesaba katmaları gereken özellik olmaktadır. Bakım emeğinin geleneksel cinsiyete dayalı iş bölümüne göre tesis edilmesi ve bu anlamda kadınların özellikle ev işlerinde ve çocuk bakımında daha fazla rol oynaması, akademik kariyerlerini ve iş yaşam dengesi ile başa çıkma biçimlerini etkileyebilmektedir.

Çocuk sahibi olmanın kariyere etkisini değerlendirirken pek çok kadın akademisyenin ve bazı erkek akademisyenlerin akademik çalışmalarını sürdürebilmek için baş etme stratejileri geliştirdikleri görülmektedir. Gamze (Prof. Dr, Kadın, 44, Evli, 2 çocuk) “[Çocuk sahibi olmak] etkiliyor, ister istemez onlara da zaman ayırmak gerekiyor, daha çok bölünüyorsunuz. Eşiniz her şeyi kendisi yapabiliyor ama onlar yapamıyor. Mesela eskiden eve gittiğimde daha rahat çalışabiliyordum ama şimdi onların uyumasını bekliyorum ancak o zaman çalışabiliyordum.” Özgür (Doç., Erkek, 43, Evli, 1 çocuk) de çocuk sahibi olmak ile kariyeri arasında Gamze'ninkine benzer bir şekilde ilişki kurmuştur: “[Çocuk sahibi olmak kariyerimi] kötü etkiledi. Çocuğa zaman ayırmak gerekiyor ve bu zaman ayırmak çok hoş, fakat çalışmalarımı çocuk uyuduktan sonra yapabiliyorum.”

Özgür gibi babaların varlığına rağmen pek çok akademisyen babalığın anneliğe göre daha az sorumluluğu olduğunu ifade etmiştir. Erkeklerde akademi ve bilimsel çalışmaları yürütme annenin çocuk bakım sorumluluğunu alması ile öncelikli olarak sürdürülebilmektedir. Eşi akademisyen olan ve çocuk bakımını daha çok eşinin yüklediğini belirten Sercan (Arş. Gör, Dr., Erkek, 43, Evli, 1 çocuk): “bence annelik [kariyeri] kesin

olumsuz etkiliyor. Bekar ya da çocuksuz kadınlar daha avantajlı” derken yine eşi de akademisyen olan Nazmi (Dr. Öğr. Ü., Erkek, 59, Evli, 1 çocuk) erkek akademisyenlerin ebeveynlik görevini eşlerine yükleyebildiklerini belirtmektedir: *“Genelde babaların işlerini tercih etme lüksleri var. Çünkü anneye güveniyorlar.”*

Kariyer durdurma noktasında ise hamilelik, çocuk bakımı ve evlilik nedeniyle 7 kadın akademisyen kariyer durdurmalarından söz ederken erkek akademisyenlerde evlilik ve çocuk bakımı dolayısıyla kariyer durdurmaya rastlanmamıştır. Kadınlar için kimi zaman sağlanması ve korunması kolay olmayan aile sorumlulukları ile akademik kariyer arası dengenin sarsılması iç sorgulamalara da neden olmaktadır. Zira, çocuk bakımının akademinin gerekli kıldığı yoğun çalışmalara etkisinin yanı sıra tersi olarak bu temponun çocuk bakımını ihmal ettiğine dair vicdan azabına dönüştüğünü belirten görüşmecilerden de söz etmek mümkündür. Aslı (Prof. Dr, Kadın, 49, Evli, 1 çocuk), çocuk bakımında kendisini zorlayanı: *“zorladı ama bir şeyime engel olmadı, daha az uyku. Vicdan azabı oluyor, akademisyenlik hep vicdan azabı, arada kalıyorsun”* diye belirtmektedir. Pervin (Doç. Dr., Kadın, 39, Evli, 1 çocuk) de annelik ve akademisyenliği yürütmesinde sürekli program yapmayı, kendi annesinden destek talep etmeyi ve planlı olmayı bir gereklilik, âdeta bir mücadele olarak ifade etmektedir: *“Laboratuvarlarda çocuğumu hep anneme bıraktım. Çok zor oldu yıprandım ama kamçılandım. Çok yorulduğum ama öldürmeyen güçlendiriyor”*. Pervin, kadınların ev ve aile sorumluluklarının erkeklerde olmadığına değinerek erkek meslektaşları ile kendi durumunu şu şekilde kıyaslamaktadır: *“Erkek meslektaşlarım sadece akademi deneyimi yaşıyorlar ama benim her şeyi planlamam gerekiyor. Erkeklerde kendileri daha öncelikli.”*

İki eşin de akademisyen olduğu durumlarda, cinsiyete dayalı akademik deneyimin farklılaşması daha fazla göze çarpmaktadır. Eşlerin ikisinin de akademisyen olmasını birlikte bir çalışma düzeni oluşturma açısından avantaj olarak gören Cemil bu durumu *“Birbirimizin hâlimden anlıyoruz, önce çalışma sonra evlilik.”* (Cemil, Prof. Dr, Erkek, 50, Evli, 1 çocuk) diye ifade etmektedir. Fakat hikâyenin eşi olan Nazlı tarafından deneyimlenen boyutu aynı şekilde ifade bulamamaktadır: *“Birbirimizi destekledik ama eşinin akademisyen olması zor. Aynı işi yapıyoruz ama ikimizin eşit zamanı yok. Mesela ben yemek yapıyorum, o hiç yapmaz. Bulaşık, ev işleri ve zamanım azalıyor. Uykumdan feragat ediyorum.”* (Nazlı, Doç. Dr, Kadın, 50, Evli, 1 çocuk)

Eşi de akademisyen olan Rezzan ise *“Kadınlar her şeyde erkeğe göre çok daha fazla sorumluluk sahibi, bu nedenle geri kalıyorlar.”* (Rezzan, Dr. Öğr. Ü., Kadın, 57, Evli, 3 çocuk) diyerek eşiyile kendi akademik deneyimi arasındaki farkı belirtmektedir. Eşinin, kendisinin üstlendiği hatta kariyerini durdurmasına neden olan çocuklarla ilgilenme gibi aile içi sorumluluklara ortak olmayıp rahat ve bağımsız çalışmasıyla yükseldiğini eklemektedir. *“Çok zorluk yaşadım. Eşimin umurunda değildi. O öğrencilerine ayırdığı vaktin yüzde birini kendi çocuklarına ayırmadı.”*

Örnekleme içerisinde hem kadın hem erkek akademisyenler bakım emeğinin sorumluluğunun erkek akademisyenlerin hayatında çok fazla bir yansımasından bahsetmemişlerdir. Ancak kadın akademisyenler için durum değişmektedir. Kadın akademisyenler, akademi ile bakım emeği arasında bir dengeli, bazı durumlarda aile yaşamlarında bazı durumlarda ise kariyer gelişimlerinde yaşadıkları zorluklarla birlikte kurmaya çalışmaktadır.

Tartışma

Bu çalışma kapsamındaki görüşmeler hem erkek hem kadın akademisyenlerin akademik kariyer kurma aşamasında evlilik ve çocuk sahibi olma gibi aile yaşamına dair görülen aşamaları ötelediğini göstermektedir. Evlilik ve çocuk sahibi olmak, çoğu zaman akademisyenlerin zihninde eğitimini bitirmek, kadroya atanmak gibi süreçlerden sonra alınabilecek bir karar olarak yer bulmaktadır. Kadın akademisyenler yeni bir aile kurmanın getirdiği iş yükü ve sorumluluklarla kariyer gelişimi için gerekli görülen zaman ve efor arasında kalırken erkek akademisyenler yeni bir aile kurmak için gerekli görülen düzenli ve güvenli bir akademik işe erişmenin etkisini vurgulamaktadır. Bu etkenler, geleneksel cinsiyete dayalı iş bölümüne göre kadınlara daha fazla bakım emeğinin yüklenmesi, erkeklere ise ana geçim sağlayıcı rollerinin yüklenmesi ile yakından ilişkili olarak kurulmaktadır. Bu, aynı zamanda kadın akademisyenlerin ev içi sorumlulukları ile iş arasında bir bölünme yaşadıklarını göstermektedir. Erkekler için ise düzenli ve başarılı kariyere dayalı iş, aile sorumlulukları ile paralel gidebilmektedir. Bu durum, Bielby ve Bielby'un (1989) da ortaya koyduğu gibi geleneksel cinsiyete dayalı iş bölümü içerisindeki kadınlarda daha fazla aile özdeşiminin, erkeklerde ise daha fazla iş özdeşiminin dayatıldığı bir deneyim farklılığı göstermektedir. Bu anlamda, erken akademik kariyerde iki cinsiyetten bireylerin de evlenme ve çocuk sahibi olma kararları etkilense de bu etkiyi kadınların aile ve iş arasında bir uyumsuzluk olarak deneyimlediklerini görmekteyiz. Erkek akademisyenler için ise böyle bir ayrıksılık geleneksel cinsiyet rolleri üzerinden kurulmamıştır.

Görüşmelerin bize gösterdiği, akademide kadınların iş ve aile arasındaki dengeyi sağlayabilmek için bireysel olarak mücadele etmek durumunda kaldıklarıdır. Bu durum, bazıları için evliliği ve çocuk sahibi olma fikrini tercih etmemeyi ya da sorgulamayı ve ötelemeyi içerebilmektedir. Ward ve Wolf-Wendel'in (2016, s. 12) de çalışmasının ortaya koyduğu gibi kadınlar çoğu zaman, kariyerleri ile ebeveynlik rolleri arasında kalabilmektedir. Bu, çocuk bakımını göz ardı ederek tasarlanan ideal çalışan normları ile cinsiyetlendirilmiş bakım emeğinin arasında kalmalarına neden olmaktadır. Almanya'daki kadın akademisyenler örneğinde Kemkes-Grottenthaler (2003) benzer bir şekilde anneliğin kariyer gelişiminde bir engel olarak görüldüğünü belirtmektedir. Ankara Üniversitesi örneklemini üzerinden Poyraz (2013) da görüşme yaptığı akademisyenlerden erkek olanların çoğunun evli, kadınların ise bekâr olduğunu belirtmiştir. Erkekler, eşleri sayesinde ev sorumluluklarından neredeyse tamamen uzak kalabilirken mesleklerinin kritik dönemlerini atlatabilmişler fakat kadınlar ev ve iş arasında bir seçim yapmak durumunda kalmaları nedeniyle evlenmeyi tercih etmemişlerdir (Poyraz, 2013, s. 12-13). Belkıs (2016) da Türkiye'de anneliğin akademisyenliğe etkisini ele aldığı çalışmasında, çocuk bakımı ve ev işlerine ilişkin sorumlulukların çalışma, bilimsel toplantılara katılma, ders hazırlama, bilimsel yayın hazırlama gibi akademik etkinliklere zaman bırakmaması nedeniyle kadın akademisyenlerin zaman problemlerine dikkat çekmektedir.

Türkiye kapsamında yapılmış olan TÜİK Aile Yapısı Araştırması, hanede çocuk bakımından %94.4, çamaşır ve bulaşık yıkamadan %85.6, evin günlük toplanması, temizlenmesi ve yemek yapılması işlerinden %85.6 oranlarında kadınların sorumlu tutulduğunu göstermektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Çalışmamızın gösterdiği gibi, yüksek eğitim göstergelerine ve eşitlikçi geliştirilen aile biçimlerinin örneklerini de içermesine karşın pek çok akademisyen, bakım emeğinin esas olarak kadınlara dayatıldığı geleneksel cinsiyete dayalı iş bölümü içerisinde yer almaktadır. Hem kadın hem erkek görüşmecilerimizin ortaya koyduğu gibi, ortak paylaşım vurgulayan aileler olmasına karşın bakım emeğinin temel sorumlusu pek çok ailede kadınlar olarak görülmektedir. Eşlerin ikisi de akademisyen olduğu durumlarda dahi cinsiyete dayalı iş paylaşımı geleneksel rol dağılımına göre yapılabilmektedir. Bu bakımdan, kadın akademisyenlerin ev işlerine ve çocuk bakımına ayırdıkları vakit ve efor erkek meslektaşlarına göre nicel olarak yaklaşık iki kat olmaktadır. Bakım emeğinin ve buna bağlı sorumlulukların yükünü hissetme ve deneyimleme açısından ise erkek akademisyenlerin kendilerini çok daha kolay akademik çalışmalarına vakfedebildikleri görülmektedir. Buna karşın, kadın akademisyenlerin anlatıları, ücretli ev işi hizmeti alındığında dahi zihinsel ve organizasyonel yüke dair

hissiyatlarını, çocuklarına ya da kariyerlerine yeteri kadar zaman ayıramadıklarına dair vicdani sorgulamaları içermektedir. Bu anlamda çalışma, Amerikan akademisinin cinsiyete dayalı farklılaşmasını ortaya koyan Schiebinger ve Gilmartin'in (2010) bulgularına benzer olarak kadın akademisyenlerin erkeklere nazaran ev işlerine ve çocuk bakımına çok daha fazla vakit ayırarak çift mesai yaparcasına çabaladıklarını ve evde bir eşin bakım emeğinden faydalanmada pek çok erkek meslektaşları gibi avantajlı olmadıklarını göstermektedir. Bunun yanı sıra, ev işleri ve çocuk bakımındaki düşünme, planlama, zamanlama ve organize etmeyi kapsayan deneyimlerini de ortaya koyan kadın akademisyenler, Dean ve diğerlerinin (2022) vurguladığı gibi aile hayatının bilişsel ve duygusal emeğini yüklenmiş bulunmaktadır. Offer (2014, s. 932) Amerikalı orta sınıf çift kariyerli ebeveynlerle yaptığı araştırmasında, bu emeğin aile meseleleri ile ilgilenen babaların olduğu ailelerde dahi annelere daha fazla duygusal yük ve stres yarattığını ortaya koymaktadır. Daminger (2019, s. 628-629) de ev işlerindeki bilişsel emeğin özellikle daha görünmez, soyut ve güç getirmeyen alanlarında kadınların yer aldığını ve bununla bağlantılı zihinsel yükün kişisel iyi oluş, ilişki tatmini ve çalışma hayatı çıktılarını etkilediğinin altını çizmektedir. Bu anlamda, ev işlerinin fiziksel emek boyutunun yanı sıra duygusal ve bilişsel emek boyutlarını kapsayan zihinsel yükü, işin de zihinsel emeğe çok bağlı olduğu akademide, kadın akademisyenler için önemli bir yük teşkil edebilmektedir.

Akademisyenlik görevlerinin sadece görev yeri ile kalmadığı düşünüldüğünde kadınlara yüklenen ev içi sorumluluğun fazlalığı kariyer gelişiminde zorluklara neden olabilmektedir (Demir, 2018, s. 245-248; Ergöl ve diğerleri, 2012). Bu bağlamda, kadın akademisyenler, kendilerini, çoklu görev ve sorumlulukları ile "*ahtapot*", "*mutfak robotu*", "*klonlanmış insan*", "*İsviçre çakısı*"; "*Zorluklar karşısında güçlü duran biri olarak*", "*hacıyatmaz*", "*savaşçı*", "*öncelikle ev hanımı olarak*", "*maaşlı olan ev hanımları*" ve "*çalışan ev hanımı*" gibi metaforlarla tanımlayabilmektedir (Başarı ve Sarı, 2015). Bizim çalışmamızda da pek çok işi bir arada yapmak durumunda kalmanın baskısını ve stresini hisseden kadın akademisyenlere rastlanmıştır.

Machado-Taylor ve Özkanlı, akademideki kadınların hâlen yapısal engellerle ve ön yargılarla karşılaştığını ve üst pozisyonlarda yer alabilenlerin çoğunlukla çocuksuzlar olduğunu ve erkek meslektaşlarına göre daha uzun sürelerde yükseldiklerini ortaya koymaktadırlar (2013, s. 353) Benzer bir şekilde, Şentürk ve diğerleri (2017), kadınların diğer iş gruplarına kıyasla akademide daha çok yer almalarına rağmen gerek üniversite yönetim kadrolarında gerek üst akademik kadrolarda daha az yer almalarının nedeninin kurumsal işleyişten ziyade aile içi cinsiyetçi iş bölümü olduğunu göstermektedir. Ege Üniversitesinde kadın akademisyenlerle yapılan başka bir çalışmada da (Altınoluk, 2018, s. 62) kadın akademisyenlerin akademik yükselişlerinin cinsiyet rollerine bağlantılı olarak sektöre uğradığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmanın bulguları, literatürdeki bu bulgulara paralel olarak kadın ve erkek akademisyenler arasındaki farklı deneyimleri ortaya koymuştur. Erkek akademisyenlerin evli olduklarında ev içi sorumluluklara ayırdıkları vakit bekâr olanlara göre çok fazla değişmezken kadın akademisyenlerdeki 2 kat artan iş yükü bu açıdan anlamlıdır. Her ikisi de akademisyen olan çiftlerin de ortaya koyduğu gibi, akademisyen eşi olan erkekler kariyer gelişimlerinde evliliklerinin katkısını hissedebilirken kadınlar için aynı avantajlardan bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Aksine, akademisyen eşleri olan kadın akademisyenler, eşleri daha fazla kariyerlerine odaklanabilirken geleneksel bakım emeğini de çifte yük olarak yüklenmek durumunda kalabilmektedir. Amerika'da benzer bir şekilde hem erkek hem kadın akademisyenle yaptıkları ebeveynlik ve akademi çalışmasında O'Laughlin ve Bischoff (2005, s. 103), akademide aile yaşamını anlamının ve desteklemenin çalışma/aile stresini azaltıp iş performansını ve tatminini arttırdığı sonucuna varmıştır. Bizim çalışmamızdaki bulgular da bu stresin tüm akademisyenleri etkilemekle beraber kadınlar için daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Türkiye'de kadınların emek piyasasına katılımı yolundaki politikalar değerlendirilirken makroekonomik ortam, kurumlar, cinsiyet ideolojileri ve kadınların koşul ve tercihlerindeki farklılaşmalar arasındaki etkileşimi içerecek çok boyutlu yaklaşımlar önemlidir (İlkkaracan, 2012). Emek piyasasına katılım sadece eğitim ve iş koşullarına bağlı değildir; bu çalışmanın bulgularının da ortaya koyduğu gibi cinsiyetlendirilmiş bakım emeğinin kadın akademisyenlerin işe katılımlarını büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Kadın akademisyenler ya bakım veren konumunda bulunmaktadır ya da en azından çoğu erkek akademisyenin faydalandığı bakım alma durumunda değildir. Bu koşullar altında, çoğu hem ailesel hem akademik beklentilerin arasında mücadele vererek bireysel stratejiler oluşturarak bir denge kurmaya çalışmaktadır. Kadın ve erkek akademisyenler iş ve aile hayatı arasındaki dengelerini kurarken ve kendilerini akademisyen olarak var ederken çok farklı deneyimler ve anlam dünyaları içerisinde geçebilmektedir. Akademik hayatın nasıl kurulduğu, kadınlık ve erkekliğin nasıl anlamlandırıldığı ve bu noktada bakım emeğinin kadınların omuzlarına yüklenmesi bu deneyimleri biçimlendirmektedir.

Bu çalışmadaki kadın akademisyenlerin örneğinde netleştiği gibi kadınların geleneksel cinsiyete dayalı rollerini pekiştiren yaklaşımlar yerine eşitlikçi ve kamusal bakım hizmetlerini de kapsayan sosyal politika önerileri elzem görülmektedir (Buğra, 2020). Fraser'ın da toplumsal yeniden üretim mücadeleleri açısından vurguladığı gibi, kamusal bakım hizmeti, ebeveyn izni, cinsiyet rol dağılımlarında eşitlik gibi alanlarda sosyal politikalara ve çok boyutlu yaklaşımlara ihtiyaç vardır (2016, s. 115-116). Bu bakımdan, üniversitelerin akademisyenlerin bakım ihtiyaçlarını ve sorumluluklarını da göz önüne alarak yapılanması (en temelde okul öncesi kreş hizmetinin kapsanması), bakım emeğinin cinsiyet eşitliği çerçevesinde desteklenmesi ve kamusal bakım uygulamaları gibi politik, mekânsal ve toplumsal dönüşümler gereklidir.

Bu çalışmanın zaman ve konu sınırlılığı içerisinde, kadın ve erkek akademisyenlere ayrı olarak erişmek hedeflenmiştir. Ancak akademisyen çiftleri daha çok içererek iç dinamiklerini daha fazla ortaya koyan çalışmalara ihtiyaç vardır. Geleneksel rolleri dönüştürmeye çalışan bireysel ilişkilerin ne şekilde işlediğini, karşılaştıkları engelleri ve baş etme stratejilerini ortaya koymak da alandaki literatüre katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, bu çalışmanın sınırlılığı içerisinde, akademisyenlerin cinsiyet ve iş deneyimlerine odaklanılmıştır. Kadın ve erkek akademisyenlerin daha geniş kapsamlı cinsiyet ilişkileri içerisinde ayrıntılı bir şekilde ele alınıp geleneksel kadınlık ve erkeklik inşaları ile ne şekilde ilişkilendikleri de literatüre katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, özellikle cinsiyet temsiliyetleri açısından farklı sektörlerdeki araştırmalar da çalışma hayatı deneyimleri ile toplum yapısı arasındaki bağlantıları açığa çıkarmak için önemli olacaktır.

Kaynakça

- Akkan, B. (2019). Care as an inequality-creating phenomenon: an intersectional analysis of the care practices of young female careers in Istanbul. *Journal of Gender Studies*, 28 (8), 895-905. doi: 10.1080/09589236.2019.1597338
- Altınoluk, D. (2017). Cinsiyetlendirilmiş kurum olarak akademi: erkek akademisyenlerin “öteki” üzerinden erkeklik inşaları. *Masculinities: A Journal of Identity and Culture*, 8, 37-58. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mjic/issue/43442/530155>
- Başarır, F. ve Mediha S. (2015). Kadın akademisyenlerin ‘kadın akademisyen olma’ya ilişkin algılarının metaforlar yoluyla incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 5(1), 41-51. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/higheredusci/issue/61486/918088>
- Belkis, Ö. (2016). Anneliğin akademik kariyer gelişimine etkileri üzerine nitel bir araştırma. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 250-263. Erişim adresi: http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/26a.ozlem_belkis.pdf
- Bielby, W. T. ve Bielby, D. D. (1989). Family ties: Balancing commitments to work and family in dual earner households. *American Sociological Review*, 54(5), 776–789. doi: 10.2307/2117753
- Baker, M. (2008, Temmuz). The family life of academics: gendered priorities and institutional constraints. Australian Institute of Family Studies yıllık konferansında sunulan bildiri, Melbourne. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=26f25efa0321d404f8ea35b3d1a359960b0de667>
- Boyacıoğlu, İ. ve Hünler, O. (2019). Türkiye’de psikoloji alanında kadın çalışmaları ve kadın akademisyenlerin çalışma ortamı üzerine bir inceleme. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2(1), 1-18. doi: 10.33708/ktc.440079
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa
- Buğra, A. (2020). Politics of social policy in a late industrializing country: The case of Turkey. *Development and Change*, 51(2), 442-462. doi: 10.1111/dech.12566
- Buğra, A. ve Yakut-Cakar, B. (2010). Structural change, the social policy environment and female employment in Turkey. *Development and Change*, 41, 517-538. doi: 10.1111/j.1467-7660.2010.01643.x
- Creswell, J. W., Hanson, W. E., Clark Plano, V. L. ve Morales, A. (2007). Qualitative research designs: Selection and implementation. *The Counseling Psychologist*, 35(2), 236-264. doi: 10.1177/0011000006287390
- Daminger, A. (2019) The cognitive dimension of household labor. *American Sociological Review*, 84(4), 609-633. doi: 10.1177/0003122419859007
- Dean, L., Churchill, B. ve Ruppner, L. (2022). The mental load: building a deeper theoretical understanding of how cognitive and emotional labor overload women and mothers. *Community, Work and Family*, 25(1), 13-29. doi: 10.1080/13668803.2021.2002813

- Demir, S. (2018). Akademide kadın: Farklı disiplinlerden kadınların akademideki yeri ve aile yaşamlarıyla etkileşimi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 187-210. doi: 10.14782/marusbd.412643
- Demirtaş, B. ve Gündüz Z. (2020). Türkiye’de uluslararası ilişkiler disiplininde kadın akademisyen olmak: cam tavanlar ve fildişi bodrumlar. *Alternatif Politika*, 12(1), 228-259. Erişim adresi: <http://openaccess.tau.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12846/439/0439.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Dokuz Eylül Üniversitesi Haber Portalı (2021, 13 Aralık). Erişim adresi: <https://haber.deu.edu.tr/dokuz-eyul-arastirma-universitesi-oldu/>
- Ergöl, Ş., Koç, G., Eroğlu, K. ve Taşkın, L. (2012). Türkiye’de kadın araştırma görevlilerinin ev ve iş yaşamlarında karşılaştıkları güçlükler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 43-49. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/higheredusci/issue/61477/918007>
- Fraser, N., (2016). Contradictions of capital and care. *New Left Review*, 100, 99-117. Erişim adresi: <https://newleftreview.org/issues/ii100/articles/nancy-fraser-contradictions-of-capital-and-care>
- Global Gender Gap Report. (2023). Erişim adresi: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf
- Howe-Walsh, L. ve Turnbull, S. (2016). Barriers to women leaders in academia: Tales from science and technology. *Studies in Higher Education*, 41(3), 415-428. doi: 10.1080/03075079.2014.929102
- Huddleston-Mattai, B. (1995). The black female academician and the “Superwoman Syndrome.” *Race, Gender and Class*, 3(1), 49–64. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/41675346>
- Jardins, J. (2010). *The Madame Curie complex. The hidden history of women in science*. CUNY, New York: The Feminist Press.
- İlkkaracan, İ. (2012). Why so few women in the labor market in Turkey?. *Feminist Economics*, 18(1), 1-37. doi: 10.1080/13545701.2011.649358
- Kemkes-Grottenthaler, A. (2003). Postponing or rejecting parenthood? Results of a survey among female academic professionals. *Journal of Biosocial Science*, 35(2), 213-226. doi:10.1017/S002193200300213X
- Lunn, M. (2007). Women academicians: Gender and career progression. *Jurnal Pendidikan*, 32, 77-90. Erişim adresi: [http://www.ukm.my/jurfpend/journal/vol%2032%202007/JPendidikan32/JPend32\[05\].pdf](http://www.ukm.my/jurfpend/journal/vol%2032%202007/JPendidikan32/JPend32[05].pdf)
- Machado-Taylor, M. ve Atay Özkanlı, Ö. (2013). Gender and academic careers in Portuguese and Turkish higher education institutions. *Education and Science*, 38(169), 346-356. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/146744/>
- Offer, S. (2014). The costs of thinking about work and family: mental labor, work–family spillover, and gender inequality among parents in dual-earner families. *Sociological Forum*, 29(4), 916-936. doi: 10.1111/socf.12126
- O’Laughlin, E. M. ve Bischoff, L. G. (2005). Balancing parenthood and academia: work/family stress as influenced by gender and tenure status. *Journal of Family Issues*, 26(1), 79-106. doi: 10.1177/0192513X04265942

- Pritchard, R. (2007). Gender inequality in British and German universities. *Compare: A Journal of Comparative and Education*, 37(5), 651-669. doi: 10.1080/03057920701582582
- Poyraz, B. (2013). Akademi kadınların cenneti mi? Ankara Üniversitesi örneği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 1-18. doi: 10.1501/sbeder_0000000057
- Ramsay, K. ve Letherby, G. (2006). The experience of academic non-mothers in the gendered university. *Gender, Work and Organization*, 13(1), 25-44. doi: 10.1111/j.1468-0432.2006.00294.x
- Rosa, R. (2022). The trouble with 'work-life balance' in neoliberal academia: A systematic and critical review. *Journal of Gender Studies*, 31(1), 55-73. doi: 10.1080/09589236.2021.1933926
- Santos, G. G. ve Cabral-Cardoso, C. (2008). Work-family culture in academia: A gendered view of work-family conflict and coping strategies. *Gender in Management*, 23(6), 442-457. doi: 10.1108/17542410810897553
- Santos, G. G. (2015). Narratives about work and family life among Portuguese academics. *Gender, Work and Organization*, 22(1), 1-15. doi: 10.1111/gwao.12061
- Schiebinger, L. ve Gilmartin, S. K. (2010). Housework is an academic issue. *American Association of University Professors*, 96(1), 39-44. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/20694619>
- Shaik, F. J., Fusulier, B. ve Vincke, C. (2019). *A gendered pipeline typology in academia*. A. Murgia ve B. Poggio (Yay. haz.), *Gender and precarious research careers: a comparative analysis* (s. 178-205) içinde. London, United Kingdom: Routledge. doi: 10.4324/9781315201245.
- Şentürk, B., Ayyıldız Ünnü, N. ve Kesken, J. (2017). İş yaşamında toplumsal cinsiyetin etkisi: Türkiye üniversiteleri örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16, 879-892. doi: 10.18092/ulikidince.321868.
- Thun, C. (2020). Excellent and gender equal? Academic motherhood and 'gender blindness' in Norwegian academia. *Gender Work Organization*, 27, 166-180. doi: 10.1111/gwao.12368
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Türkiye aile yapısı araştırması 2021*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813>
- Tuncer, S. (2020). Cinsiyetlendirilmiş bir kurum olarak akademi: Türkiye'de akademinin cinsiyet kültürüne bakmak. *Kültür ve İletişim*, 22(44), 173-208. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/823300>
- Ward, K. ve Wolf-Wendel, L. (2016). Academic motherhood: Mid-career perspectives and the ideal worker norm. *New Directions for Higher Education*, 176, 11-23. doi: 10.1002/he.20206
- Yenilmez İnce, M. (2016). Women in academia in Turkey, challenges and oppurtunities. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 289-311. Erişim adresi: <http://acikerisim.comu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12428/1617>
- Willig, C. (2008). *Introducing qualitative research in psychology*. UK: Open University Press.

Ek: İş Yaşam Dengesi Teması Görüşme Soruları

1. Akademisyen olmak sizin için ne ifade ediyor?
2. Akademisyen olmaya nasıl karar verdiniz?
3. Akademisyen olmanızla ilgili çevrenizden (ör. ailenizden, arkadaşlarınızdan, akrabalarınızdan) olumlu bir tepki aldınız mı?
4. Akademisyen olmanızla ilgili çevrenizden (ör. ailenizden, arkadaşlarınızdan, akrabalarınızdan) olumsuz bir tepki aldınız mı?
5. Aile ilişkileriniz akademisyen olma kararınızı etkiledi mi? Etkilediyse nasıl?
6. Kadın/erkek olmanızdan dolayı akademik hayat deneyiminizde hiçbir farklılık gözlemlediniz mi? Açıklayınız lütfen.
7. Akademik kariyeriniz aşağıdaki kararları nasıl etkiledi?
 - Evlilik kararı
 - Evlenme yaşı
 - Çocuk sahibi olma
 - Çocuk sahibi olma yaşı
 - Diğer
8. Akademik kariyerinizin durmasına neden olacak bir durum ile karşılaştınız mı?
9. Aşağıdaki durumlar akademik kariyerinizi nasıl etkiledi?
 - Evlenme
 - Çocuk Bakımı
 - Aile bireylerinden birisinin bakımı
 - Diğer
10. Kariyerinizi hiç durdurdunuz mu?
11. Kariyerinizi hangi durumlarda durdurmayı/bırakmayı düşünürdünüz?
12. Annelik/babalık deneyiminizin akademik hayatınızı nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?
13. Akademik hayatınızın annelik/babalık deneyiminizi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?
14. Çocuk(ların) bakımı ve ev içi sorumluluklar konusunda ailenizde bir görev dağılımı var mı?
15. Ev işlerine günlük ortalama ne kadar vakit ayırıyorsunuz?
16. Ev işleri için ücretli çalışan var mı?
17. Ücretli çalışanla ev işleri ile ilgili iletişimi kim gerçekleştiriyor?
18. Ailenizdeki gündelik yaşam organizasyonunu kim yapar? Her biri için cevaplayınız lütfen.
 - Mutfak alışverişi,
 - Yemek,
 - Temizlik,
 - Bulaşık,
 - Çocuk bakımı,
 - Yaşlı bakımı,
 - Sosyal ilişkiler,
 - Çöp,
 - Boş zaman aktiviteleri
19. Hangi kararları kim verir?
20. Ev içinde hiç yapmam dediğiniz işler var mı?
21. Evlilik, çocuk sahibi olma gibi konularda meslek hayatınız nedeniyle zaman planlaması yapmanız gerekti mi?
22. Annelik ve akademisyenliğin bir arada olduğunda anneliğin akademisyenliğe etkileri nelerdir?
23. Babalık ve akademisyenliğin bir arada olduğunda babalığın akademisyenliğe etkileri nelerdir?
24. Mesleki çalışmalarınız için mesai saatleriniz yeterli oluyor mu?
25. Mesleki çalışmalarınızı evde sürdürebiliyor musunuz? Ne düzeyde açıklayınız lütfen.
26. Ev içi sorumluluklarınız bu süre üzerinde etkili oluyor mu?

Extended Abstract

Purpose

This study analyzes how men and women academics try to establish a balance between private life and academia, their approaches and practices towards marriage, parenthood, and domestic labor. Considering relatively low employment rates of women in Turkey, the academia seems to be one of the most advantageous and gender equal sector in the country. By focusing on care work and work-life balances, it reveals how traditionally defined gendered division of labour can be influential on academic performances, career building and coping strategies.

Design and Methodology

This article relies on an applied exploratory research. The study, designed with a phenomenological approach within qualitative methodology, aims to analyze meanings of lived experiences. Through semi-structured interview questions, it includes the narratives of 36 interviewees; 18 female, 18 male academics from Dokuz Eylül University in Izmir, which is the third biggest city of Turkey. The sample was chosen from the Faculty of Letters and Faculty of Science in Dokuz Eylül University that was recently declared as a research university in 2021. Faculty of letters is composed of %57,3 women %42,7 men in the total of 127 academics, and faculty of science is composed of %53,4 women %46,6 men in the total of 126 academics.

The interview questions aimed to reach subjective experiences of individuals regarding the ways and conditions of their positioning in the academy including gender differences, work and family life. A quota sampling was applied due to gender, academic title, and departmental and disciplinary differences. Hence, all 6 departments in the faculty of science and 8 departments out of 12 in the faculty of letters were included. All interviews were applied face-to-face and tape-recorded.

Out of 36 academics in the sample, 28 (%77; 14 women, 14 men) interviewees are married, 8 (%33, 4 women, 4 men) interviewees were single. Age interval is between 31 and 59 years. Marriage age is 26 for male academics and 32.6 for female academics. 24 interviewees have children. Except one male academic from the faculty of science, all academics' partners are wage employed. 15 academics have academic partners. 3 academic couples with separate interviews are included in the sample.

Findings

The interviews are analyzed in line with the thematic analysis method in order to present their worlds of experience and meaning that contain meaningful, repetitive and coherent codes by linking with the relevant literature. According to the findings, the first of the two dominant themes is how academic career affects family and life decisions; the second is how family and life decisions are reflected in academic career. The findings include results on the ways of staying between starting a family and academic career, the postponement of marriage and childbearing, and gendered care-work. In addition, evaluations are presented on how academics' academic lives, career decisions and how they cope with them are affected by the gendered care work.

Traditionally defined womanhood and manhood, patriarchal inequalities and gendered parenthood affect academics' career and family decisions. The study reveals that work life balance can be an issue for both men and women academics. For men academics, the bread-winner role and obligation to support a family financially are at stake in their family building decisions. For women academics, gendered care work and feelings of pressure due to gender roles, are decisive on their time to marry, to have a child and to focus on their career path.

In our sample, 10 women and 5 men academics narrated that they felt the need to postpone their time of marriage. 13 women 8 men academics (6 of them with academic wives) felt the necessity to postpone their time of childbearing. Among 28 married academics, only 9 (%32; 3 women, 6 men) declared equally shared household responsibilities. 16 (%57; 8 women, 8 men) emphasized gendered division of labour that relied mainly on women care-work in the families. 21 married academics reported that they received paid domestic help with changing intervals. Among these academics, in only one family male partner would communicate and organize with the domestic helper. In 15 families, this would be women's job while in only 2 families it would be a shared task. Moreover, when both spouses are academics, the traditionally gendered care work still persisted. While male spouse could interpret having an academic wife as an advantage to have an understanding wife of his career tasks and working partner, his wife's narratives would unravel unequal division of labour and her double burden with all the gendered care work obligations.

The women academics struggle to sustain their work-life balance more than their male colleagues. Most try to develop coping strategies such as being very well-organized, practical and some feel the obligation to sacrifice between family and career. Some narratives disclose their feelings of guilt and frustration. The gender differences become clearer when both spouses are academics.

Research Limitations

Further studies including more data on academic couples would enrich the dynamics within these differences and hopefully would represent more positive examples. Within the time limitation of this study, only a limited number of academic couples were reached. Besides, this study was limited to represent the relationship of gender and work in academia. The wider discussions on how men and women academics see gender relations, to what extent they relate to traditional constructions of manhood and womanhood can also be valuable to analyze their gendered articulations.

Implications

Our findings are compatible with national and international literature focusing on gendered differences and struggles in academia. The gendered care-work, in this context can not be undertaken as an individual problem. It is intertwined with our gendered social structures and unemployment rate of women cannot be analyzed fully without considering the affects of care-work. Our study contributes to the urge of reconsidering and analyzing of gender and work multidimensionally in the example of academia. The findings can also be fruitful for a more general analysis of employment struggles related to gendered stratification, gendered institutions and care-work especially in the forms of gendered parenthood and gendered division of labour.

In the example of academia, our work also shows how it is significant to understand the intersections of family and career paths for work and life balance within wider social constructions such as gender as discussed in the scope of this article. It aims to contribute to the literature and social policy approaches by revealing the impact of care-work on the experiences of men and women academics in Turkey. A social policy approach that would cover gender equity and public care work services seems to be an urgent need in the light of our findings.

Originality

Studies on gender relations in academia mostly cover the experiences of female academics. Including both male and female academics within its sample, it aims to represent both sides of the story. Thus, it enables a comparative study on manhood and womanhood within their relationship to one another through the experiences of academics.

Araştırmacı Katkısı: Gül ÖZATEŞLER ÜLKÜCAN (%40), Şebnem ÇELİK (%35), Duygu YURTTAŞEN (%25).

Serbest Ticaretin Erdemi: Barış ¹

Özlem KIRLI ²

Başvuru Tarihi: 27.04.2023

Kabul Tarihi: 16.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Manchester Okulu siyasal ve toplumsal yönden ilerleme hedefinde, bireylerin maddi beklentilerini iyileştirebilecek ekonomik görüşler geliştirirken, uluslararası ticaretin barışa olan katkılarına odaklanmıştır. Ticaret ve ekonomi büyüdükçe insanlar birbirine bağlanacak, siyasal yöntemler ve diplomasi gelişecektir. Siyasi çözümlerin gelişmesini engelleyen milletlerin kendini yüceltmesi, şovenizm ve milliyetçilik duyguları daha ılımlı bir tutuma dönüşebilecektir. Makalenin amacı, devletlerin siyasal ve ekonomik ulusal güç elde edebilmek ve kendi ulusal/iç politikalarındaki sorunları gizleyebilmek adına uluslararası politikaya nasıl yön verdiklerini ele alan Manchester Okulu ve Richard Cobden'in dünya barışının gerçekleştirilebilirliğine yönelik görüşleri ve çözüm önerilerini değerlendirmektir. Manchester Okulu kendi iç politikalarının dayandığı temeller olan merkantilizmin, korumacılığın ve aristokrat sınıfın gücünün savaşlarla pekiştirildiğini iddia eder. Çözüm önerileri serbest ticaretin geliştirilmesi, milletler arası iş birliğinin geliştirilmesi, korumacılığın kaldırılması, tahkimdir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Ticaret, Emperyalizm, Güç Dengesi, R. Cobden

Atıf: Kırılı, Ö. (2023). Serbest ticaretin erdemi: Barış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1193-1210.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozlemkirli@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2824-1725

The Virtue of Free Trade: Peace

Özlem KIRLI ³

Submitted by: 27.04.2023

Accepted by: 16.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The Manchester School focused on the contribution of international trade to peace while developing economic views that could improve the financial expectations of individuals in the goal of political and social progress. As trade and economy grow, people will be connected, and political methods and diplomacy will develop. The self-glorification of nations, which hinder the development of political solutions, the feelings of chauvinism and nationalism may turn into a more moderate attitude. The aim of the article is to evaluate the views and solution proposals of the Manchester School and Richard Cobden on the realizability of world peace, which discuss how states steer international politics in order to gain political and economic national power and to hide the problems in their own national / domestic policies. The Manchester School claims that mercantilism, protectionism and the power of the aristocratic class, which are the foundations of its domestic policies, were reinforced by wars. The proposed solutions are the development of free trade, the development of international co-operation, the abolition of protectionism and arbitration.

Keywords: Free Trade, Imperialism, Balance of Power, R. Cobden

³ Mugla Sıtkı Kocman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Sciences and International Relations, ozlemkirli@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2824-1725

Giriş

1846 yılında ithal tahıllar üzerindeki tarifeleri bozmak için başarılı bir girişimde bulunan Manchester Okulu, Victorya döneminde Britanya’da “Bırakınız yapsınlar” anlayışını yansıtan kapitalizmin yerleşmesinde, antiemperyalizm düşüncesinin şekillenmesinde ve uluslararası ilişkilerde tarafsızlığa farklı bir bakış açısının gelişmesinde etkili olmuştur. Manchester Okulu için serbest ticaret sadece bir araç değil, amaçtır. Barışa giden yolda karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkilere hayati bir rol atfedilir. Aristokratların ekonomik ve siyasi güç tekeli kırma sözü veren okul, özgürlük, hak, hukuk gibi temel liberal değerlerin tüm bireyler için geçerli olmasını arzu eder.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Britanya’da pasifizm ve savaş karşıtı olmak üzere iki ana yaklaşım vardı. Bunlardan ilki ve en iyi bilineni, tüm savaşlara kişisel olarak karşı çıkan Quaker geleneğiydi. İkincisi ise çok daha kısa bir geçmişe sahipti ve Londra Barış Cemiyeti⁴ ile ilişkiliydi. Londra Barış Cemiyeti, Hristiyan pasifist duyguların mümkün olduğunca yaygınlaşmasını istiyordu. 1840'lara gelindiğinde Cemiyetin, deniz ve ordu güçlerinin arttırılmaması, savaştan kaçınma gibi bazı siyasi hedefleri de hayata geçirmeye çalıştığı bilinmektedir (Spall, 1988, s. 425).

Barış hareketi, Britanya’nın orta sınıf radikalizminin ve cinsiyetçi yaklaşımının genel özelliklerini ve ortaya çıktığı tarihsel sürecin özgün nüanslarını taşıyordu. Örneğin kadınların aktif olarak harekete katılmaya çalıştıkları ancak Viktorya dönemi toplumunda kadınların ikincil rolüne uygun olarak erkek barış liderlerinin kadınların katılımını ev içi alanla sınırlandırmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle, çeşitli kongrelerdeki bazı konuşmacılar, kadınlar ile çocuklarının eğitimi yoluyla barış davasını ilerletmede oynayabilecekleri rolü vurguladılar. Savaştan nefret etmek kadınların doğasında vardı ve barışın ev içi uyumun birçok erdemini paylaştığı düşünülüyordu. Hristiyan kadınlara, hayırseverlik ve reform gibi benzer girişimlere gösterdikleri gayret ve başarının aynısını, barış davasına da göstermeleri çağrısında bulunuldu. Brüksel, Paris, Frankfurt ve Londra kongre raporlarına göre ziyaretçilerin önemli bir bölümünü kadınlar oluşturuyordu. Cobden'e göre çoğu Quaker olan kadınlar kongrelerde hiç konuşmamış -hatta Barış Kongresi Komitesi tarafından konuşmaları fiilen engellenmiş- olsa da perde arkasında önemli bir rol oynadıkları açıktır. Ayrıca, barış hareketi ağırlıklı olarak orta sınıfın ticari ve profesyonel kesimleri tarafından desteklenmiştir (Nicolls, 1991, s. 373-375).

Manchester Okulu üyeleri de Hristiyan düşünce ile serbest ticaret ve barış arasında doğrudan bağlantı olduğunu kabul etmiş, uzlaşmacı bir dış politika savunmaya yönelmiştir. Okulun üyeleri birçok kez Quakerların, Barış Derneği üyelerinin ve diğer pasifistlerin desteğini almaya çalıştı. Cobden, barışın gerçekleştirilmesinde, uygarlığın geliştirilmesi ve ilerlemesinde Hristiyanlık inancının gereklilik olduğunu ve ticaretin de bu olumlu gelişmelerin yayılmasını sağladığını savunur. John Bright “vicdani nedenlerle” Barış Cemiyetinin bir üyesiydi ve barışçıl ilkelerin esasen düşüncesine yakın olduğu düşüncesini açıkça ifade eder. Joseph Sturge, Çin'deki Afyon Savaşı'na karşı çıkarken net bir şekilde Hristiyan düşüncesinden yola çıkarak muhalefetini dile getirmiştir. Sturge 1840'ın başlarında, İngiliz politikasını “toptan katliam” olduğu düşüncesi

⁴ On dokuzuncu yüzyılda dünyanın önde gelen barış derneği olan Londra Barış Topluluğunun (London Peace Society-LPS), başlangıçtan itibaren barış hareketinin iki farklı kanadını temsil ediyordu. Mutlakiyetçi olan pasifistler daha küçük çekirdeği ve reformist olan pasifistler oldukça geniş bir kesimi etkiliyordu. Topluluğun politikasını belirleyen en üst kademesi olan ulusal komite, kesinlikle pasifistti ve savunma savaşını bile reddediyordu. Pasifizm, LPS'ye yarım yüzyıl kadar ülke genelinde etkili olmasını sağladı. Ancak sonraki yarım yüzyılda etkisini kaybetmiş, yirminci yüzyılda keskin bir düşüşe girmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde düşünceleri reddedilmesi nedeniyle zımnen terk edilmiştir. Daha geniş bilgi için, Ceadel, M. (2017). The London Peace Society and Absolutist-Reformist Relations within the Peace Movement, 1816-1939. *Peace & Change*, 42(4), 496-520. <https://doi.org/10.1111/pech.12256>

ile kınar ve vatandaşları çatışmaya karşı çıkmaya davet eder. Sturge, Hristiyan bilincinin, hayırseverlik, kardeşçe sevgi, dinî ilkeler ile savaşın kaçınılmaz olarak geliştirdiği tüm kötülük ve şiddete itiraz edilebileceğini söyler (Spall, 1988, s. 415).

Okulun etkisiyle reform kelimesi, liberal değerlerle sistemin gözden geçirilmesi ve özellikle serbest ticaretin Britanya’da yaygınlaşması olarak anlaşılmış, “Barış, Tasarruf ve Reform” sloganı büyük ölçüde kabul görmeye başlamıştır. 1867 yılında ilan edilen İkinci Reform Yasası’yla daha çok ekonomik eski imtiyazların kaldırılmasına vurgu yapılırsa da reformlar sonucunda ekonomik ayrıcalıkların kaldırılmasıyla toplumsal ve siyasal ayrıcalıkların da etkisini yitireceği (Hayek, 2009, s. 205-206), bunun ise dış politikada da dönüşümü getireceği varsayılmıştır.

Manchester Okulunun düşüncelerinin olgunlaşması ve etkilerinin görülmeye başlanması aslında dört aşamada gerçekleşmiştir. G. Fox, Ocak 1845’te yapmış olduğu konuşmada İngiltere’nin serbest ticaretteki dönüşümünü özetleyen dört aşamayı şu şekilde açıklayacaktır: Adam Smith ve diğer politik iktisatçıların spekülasyonlarıyla başlayan serbest ticaret süreci ilk zamanlar bilimsel ciltlerde yer alıyordu. Daha çok entelektüel bir keşifti. Filozofların daha çok olgulardan oluşan görüşleri bilimsel bir külliyat oluşturmaya başladı ancak bu çaba İngiltere için serbest ticaretin gerçekleşmesi anlamına gelmedi. Bunun en temel nedeni yasa koyucular ve yöneticilerin ulusal refahı nasıl arttıracaklarına odaklanmamasıdır. Sürecin bir sonraki aşaması, serbest ticaret düşüncesinin bilimden politikaya dönüşmesiydi. Bu aşamada başta Peronet Thompson, Huskisson, Joseph Hume ve Sir H. Parnell gibi isimler büyük övgüyü hak ediyor. 1820- 1830’lu yıllarda gümrük tarifesinde bazı iyileştirmeler yapılmış olsa da, Tahıl Yasası olduğu gibi kaldı ve ülke korumacı vergilerin ağırlığı yaşıyordu. İngiltere’de korumacı yasalar nedeniyle insanlar hala açlıktan ölüyordu. Serbest Ticaret henüz bir parti sloganı değildi. Whigler ve Toryler hala eski sloganlarını devam ettiriyor ve sahte kavgalarını veriyorlardı. Üçüncü aşama, 1830’ların sonlarından itibaren, Tahıl Yasası kampanyaları ile serbest ticaretin bir “okul parolası” hâline gelmesiyle başlar. 1846’dan itibaren başlayıp ve sonraki yarım yüzyıl süresince devam eden dönemse, son dönemdir. Son dönemde Manchester Okulu serbest ticareti evrensel ve ahlaki bir ilke olarak benimsemiştir. Ayrıca insanlık, ilerleme, özgürlük, savaş, barış, sömürgecilik ve oy hakkı gibi konulara çözüm önerileri geliştirmeye çalışmıştır (Hirst, 1903, s. x-xiv).

Manchester Okulu üyeleri serbest ticaret ile barış arasında önemli bağlantı olduğunu ve serbest ticaret hareketinin en önemli motivasyonlarından birinin barışseverlik olduğunu kabul etmişlerdir. Cobden grubun lideriydi, hatta onun ilk broşürlerinde ortaya koyduğu prensipleri takip ettiği için Manchester Okulu, Cobdenizm olarak da bilinir. Cobden’in merkantilizm ve aristokraziye karşı çıkması, barışa ve müdahaleci olmayan politikalara verdiği destek doğrudan serbest ticareti savunmasıyla ilişkilidir.

Milliyetçilik Olarak Merkantilizme Karşı Serbest Ticaretin Gücü

Merkantilizmin temel kabullerinin Batı’nın siyasal ve ekonomik dönüşümünün bir parçası olarak geçmişte kaldığı düşünülse de sınır, güvenlik, göç vb. konularda hâlâ önemli olabildiği görülmektedir. Daha çok “Ticaret Sistemi” olarak değerlendirilen merkantilizm, siyasal alanda güçlü bir yönetici sınıf ile ulusal gücün pekiştirilmesini amaçlar. Bu gücün gerçek temellerine ilişkin belirli fikirler seti geliştirilirken devletin temellerini güvence altına almak ve genişletmek amacıyla tarım, sanayi ve ticaretin teşvik edilmesiyle düzenleme yapılması olağan karşılanır. Ekonomik hayatı kontrol etmeye çalışan ve dış ticarete sürekli değerli maden ve dış ticaret fazlası hedefleyen merkantilizm, para dengesinin korunmasını hayati önem atfetmiştir. Ekonomide devletin yönlendirmelerini ve korumacılık ile ilgili politikalarına ihtiyaç duyan, bu nedenle kendisini siyasal ve ulusal güç ile bağımsızlık idealine bağlayan bir politika ve siyasal-ekonomik sistemdir.

Colbertizm olarak da adlandırılan merkantilizm bir ekonomik milliyetçilik rejimidir, ancak her milliyetçi değerleri benimseyen siyasal sistemler merkantilizmi benimsememiş olabilir. Merkantilizm modern uluslar ve devletlerin siyasal ve ekonomik gelişiminde bir aşama olmuştur. Ulusal özbilinci ve gücü, savunma ve saldırı için bir gereklilik olarak gören merkantilizm, halkın ekonomik çıkarlarının tabi kılınması gereken, bu çıkarları diğer halkların çıkarlarından farklı ve hatta onlara karşı korumak ve geliştirmek için kullanılması gereken bir şey olarak savunmuştur. Ekonomik milliyetçiliği ya da bazen dışlayıcı ve saldırgan milliyetçiliği temsil eden merkantilizm, ister mutlakiyetçi ister anayasal hükümetlerde olsun, yöneticilerin bu niteliklere sahip olduğu her yerde rastlanmıştır (Horrocks, 1925, s. 1-4).

Merkantilist politikalara karşı Ashworth, Bowring, Cobden, Fox, Massie, J.B. Smith ve Sturge gibi Manchester Okulunun önde gelen sözcülerinin çoğu, serbest ticareti savunurken serbest ticaretin uluslararası barışa olan katkısının farkındaydılar ve ülkeler arası ilişkilerin iyileştirilmesi için kampanya yürüttüler. Örneğin Cobden, hayatı boyunca Britanya ile Fransa arasındaki husumeti giderebilmek için iki ülke arasında serbest ticaretin yapılmasına yönelik anlaşmaların imzalanmasında öncü rol üstlenmiştir (Butler, 2018, s. 121-122). Fransa ile gerçekleşen antlaşma ağının genişlemesinde özel çıkarlar antlaşma müzakerelerinde korunmuştur. Resmî İngiliz diplomasisi serbest ticaret doktrinine uzunca bir süre bağlı kaldı. Tam mütekabiliyet (ayrımçı olmayan serbest ticareti amaçlayan tamamen aynı koşullarda pazar erişimi) savunulurken, her iki ülke farklı başlangıç koşullarından yola çıkarak verilen eşit tavizler varsayımıyla hareket etti. Böylece Britanya daha sonraki anlaşmalarda en çok kayırlan ülke statüsünü elde ederken, Fransa tek taraflı olarak diğer ticaret ortaklarına genişletmeyi reddederek sonraki müzakereler için önemli bir pazarlık gücünü elinde tutmak istemiştir. Cobden-Chevalier Antlaşmalarının sonucu olarak ilk sekiz yıl içinde Britanya'nın Fransa'dan ithalatı en az iki katına çıkmış, Fransa'ya yapılan ihracat ise artmıştır (Lampe, 2009, s. 1017-1018, 1021).

Cobden ve diğer Manchester Okulu üyelerine göre, serbest ticaret ile barış ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı ilkelere ve her biri diğerini destekliyordu. Okul, serbest ticareti temel argümanları hâline getirirken, siyasal otoritelerden farklı olarak halkın serbest ticarete yatkın olduğunu vurgular. Halkın bir kesimi serbest ticareti, imalatçı, ihracatçı ya da tüketici olarak kendi ekonomik konumlarını iyileştireceği için inanırken; diğer önemli kesimi barış ya da siyasi reform gibi daha çok arzu edilen başka hedeflere giden yolu açtığı için serbest ticaretin önemine ve gücüne inanıyordu. Serbest ticareti kendilerine maddi veya başka faydalar sağlayacağı için değil, sadece ülke için iyi bir şey olduğuna inandıkları için isteyenler de vardı (Grampp, 1960, s. 96).

Manchester Okulunun benimsediği serbest ticaret dönemin liberal siyasal ve sosyal reform isteklerini içeriyordu. Okulun üyeleri serbest ticaret konusunu sadece Britanya'nın iç işlerine uygulanacak kadar dar bir konu olarak görmüyorlardı. Serbest ticaretin uluslararası ilişkiler, diplomasi ve askerî hazırlık konularını da kapsayabileceğini kabul etmişlerdir. İngiliz dış politikasının ana hatları ile bu politikanın dayanması gerektiğine inandıkları genel ilkeleri tartışırken, okulun üyeleri dünya barışı beklentilerini, Britanya ordusunun ve devletin ülke dışındaki üstünlük kurma çabasını serbest ticaret gözüyle değerlendirmişlerdir. Okulun üyeleri resmî yayınlarında, konuşmalarında ve özel yazışmalarında serbest ticaretin barış ve uluslararası uyumu getireceğine dair inanca bağlı kaldılar. Serbest ticaret enternasyonalizme teşvik edecek, savaşın maddi nedenlerini ortadan kaldıracak, Hristiyanlığın yayılmasını kolaylaştıracak ve özellikle de diplomaside ve orduda yanlış yönetim olarak adlandırdıkları aristokratik yapılanmaya son verecektir. Manchester Okulu, Britanya dış politikasının dayandığı güç dengesi ve yurt dışına müdahale anlayışlarını reddetti. Askerî harcamalar aristokrasiye fayda sağladığı, çok ihtiyaç duyulan sermayenin yanlış yönlendirilmesine neden olduğu ve ihtiyaç duyulan reformların saptırıldığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Aristokratik kötü yönetimin mevcudiyetini ve askerî kuruma duyulan şüpheciliğe karşı, serbest ticaret öne

çıkartılmıştır. Ticari ve endüstriyel çıkarların, geleneksel toprak sahibi toplum ve onunla ilişkili askerî kurumların çıkarlarıyla çatıştığını düşünüyordu. Okulun üyelerinin dış ilişkilere bakışı ne dar ne de spesifikti, üyeler serbest ticaretin barışı doğrudan ve maddi olarak destekleyeceğine inanıyordu. Hedefleri olan Tahıl Yasası'nın yürürlükten kaldırılmasıyla, bir süre sonra daha geniş uluslararası ticaret imkânı gelişecek ve barış mümkün olabilecektir (Spall, 1988, s. 405-407).

Bright'ın Ocak 1846'da Manchester Serbest Ticaret Salonu'nda yaptığı konuşmaya göre serbest ticaret, vergi muafiyeti ve her türlü kısıtlamanın kaldırılması toplumdaki her bireye fayda sağlayacaktır. Örneğin serbest ticaret ahlaki bir kodla insanları bir araya getirecek; ırk, inanç ve dil karışıklığını yavaş yavaş anlamını yitirecek ve sonsuz barış mümkün hâle gelebilecektir. Birbirine bağlı olan ekonomik düzen, büyük ve kudretli imparatorluklar, devasa ordular ile büyük donanmaların hâkim olduğu dünyada barışçıl ilişkiler serbest ticaretle mümkün olabilecektir (Palen, 2021, s. 382). Avrupa'da meydana gelen siyasal olaylar sonucunda ticaret durma noktasına gelmiş, sanayinin gelişimi yavaşlamış ve umutlar azalmıştır. Oysa ülke ne kadar özgürleşirse sanayi o kadar gelişir, barış kalıcı bir şekilde inşa edilebilir (Bright, 1868, s. 346-347). Cobden'e göre özgürlüğün gelişimi, hükûmet kabinelerinin veya Dışişleri Bakanlığının emeğinden çok, barışın korunmasına, ticaretin yayılmasına ve eğitimin yaygınlaşmasına bağlıdır. Dış politikada diğer ulusların işlerine karışılmadığı takdirde, özgürlük ve barış gerçekleştirilecektir (Cobden, 1903).

Manchester Okulu üyeleri serbest ticaretin savaşı imkânsız hâle getireceğini çünkü savaşın uluslararası mübadeleye bağımlı olan milyonları yoksullaştıracağına inanıyordu. Bu fikir, serbest ticaret ile barış arasında kurulan alışlagelmiş ilişki değildir: ticaret uluslararası uzmanlaşma yaratır ve bu da bir ulusun savaş açacak kadar kendine yeterli hâle gelmesini engeller. Bu fikir daha ziyade, kişisel çıkara duyulan güvenin basit bir ifadesidir. Cobden'i harekete geçiren bu inançtı ve aynı inanç binlerce kişiyi de harekete geçirdi. Serbest ticaret, iki uzak topluluğu birleştirebilir, birinin çıkarını diğerinin tek gerçek politikası hâline getirebilir ve her ikisinin de refahı ile mutluluğu için eşit derecede endişelenebilir. Barış ve barışseverlik Cobden'in en önemli amacıydı ve ekonomik amaçlardan daha öte bir beklenti ile barışı savunuyordu. Serbest ticaretin dünya barışını getireceğini söylerken, eylemleri ve söyledikleri arasında tutarlılık olmasına, ahlakiliğe işaret etti (Grampp, 1960, s. 100).

Cobden serbest ticaretin ahlaki etkisini, dünya milletleri arasında barışçıl ve dostane ilişkileri ilerleterek medeniyetin ve gerçek dinin ışığını tüm dünyaya yayma eğilimi olarak ifade eder. Cobden, savaşın insanların ve toplumların kaynaklarını zalimce yok etmesinin bir yolu olduğunu ve savaştan nefret ettiğini açıkça söylerdi. Serbest ticaret ilkesi evrendeki yer çekimi prensibi gibi ırsal veya başka düşmanlıkları yumuşatarak tüm insanları bir araya getirebilir. Cobden, serbest ticaretin ulusları ve halkları karşılıklı bağımlılık içinde bir araya getirme kapasitesine sahip olduğunu ileri sürmüştür. Doğal hukuk ve klasik ekonomi teorisine göre, ticaretin serbestçe ilerlemesine izin verildiği ölçüde, ulusların ekonomik çıkarları giderek birbirine bağımlı hâle gelecektir. Bu da kavgaları azaltacak ve halkları birbirinden ayıran siyasi ve de kültürel engelleri yıkacaktı. Çeşitli halkları kalıcı ve evrensel barış içinde bir araya getirmek olacaktır. Tahıl Yasası Karşıtı Genelge, barışın serbest ticaretin doğal sonucu olduğunu açıklamak için Baron de Montesquieu'nun fikirlerinden de dem vurur. Birbirleriyle ticaret yapan iki ulus, karşılıklı olarak bağımlı hâle gelir çünkü birinin satın almakta çıkarı varsa, diğerinin de satmakta çıkarı vardır ve böylece birlikleri karşılıklı ihtiyaçları üzerine kurulur (Spall, 1988, s. 408-410). Örneğin Britanya'nın Amerika ve Asya'ya ihracatı 1809'dan itibaren büyük artış göstermiştir. Kâr oranı ve zenginlik, hızlı nüfus artışına rağmen iyi bir noktaya gelmiştir. Tüccarlar Avrupa ile ticaretten kazançlarını arttırmıştır (Cobden, 1903, s. 13).

Okul, barışa ilişkin düşüncelerini olgunlaştırırken Britanya'nın savaşta ya da barışta, bollukta ya da kıtlıkta gıda ithalatına bağımlı olabileceğini öngörüyor ve çözüm üretmeye çalışıyordu. Okul, Ricardo'nun Rusların Napolyon'a direnmesi neticesinde kısmen müttefiklere mal ihraç etmelerini engelleme girişimine atıfta bulunarak savaşların ürün tedarikinde olumsuz bir tablo ile karşılaşabileceği uyarısında bulunmuşlardır. Napolyon'un Britanya'ya tahıl ihracatına izin verdiğini çünkü kıtlık nedeniyle fiyatların son derece yüksek olduğunu ve tahıl ticaretinin kârlı olduğunu belirtmiştir. Yani savaş ortamı hem ürün tedariki hem de ödemeler dengesinde ülkeleri olumsuz etkileyebilecektir. Oysa serbest ticaret iyi bir şekilde işleyebilirse hükümetler birbirleriyle savaşıyor olsa dahi iş adamları dış ticareti sürdürmeye niyet edeceklerdir. Manchester Okulundaki özellikle pasifist grup, savaş ve ticaretin birlikte devam edemeyeceğini, birinin diğerine yol vermesi gerektiğini iddia ettiler. Arkasında en güçlü ekonomik çıkar olan kazanacaktı. Kişisel çıkarların yenilmez gücüne inanıyorlardı. Kuşkusuz bazıları savaştan kazançlı çıkacaktı ama onların kazancı ulusun geri kalanının barıştan elde edeceği kazançtan çok daha az olacaktı. Barış yanlıları, serbest ticaretin her ulusun ihracatçı ve ithalatçılarıyla onların arkasındaki üretici ve tüketicileri, hükümetlerinin savaşa girmesine izin vermeyecek kadar güçlü bir ortak gelir çıkarıyla birbirine bağlayacağına inanıyordu (Grampp, 1960, s. 23-24). Cobden, serbest ticaret arayışının ulusal hükümeti dönüştürerek barışı desteklemekle kalmayacağını, halk kitlelerini de askerî maceralar için gerekli olan aşırı vergilendirmeden kurtaracağını düşünüyordu (Richardson, 2015, s. 24).

Manchester Okuluna göre vatanseverlik “doğru ya da yanlış benim ülkem için çıkarı” demek değildir. Ahlaki ilkelere uymak ve daha iyi bir dünya yaratmak için ticaretin geliştirdiği doğal özgürlük şovenizmin yerini alabilir. Manchesterizm, yabancı düşmanlığının zıttıydı. Her türlü Ortodoks vatanseverliğe karşı tutkulu bir enternasyonalizm düşüncesini yerleştirmeye çalışmışlardır (Bresiger, 1997, s. 59). Manchester Okulu ekonomi, politika ve etik/ahlaki alanların birbiriyle yakından ilişkili olduğunu vurgularken serbest ticaret ve uluslararası barışın ve refahın olabilirliğini ahlaki temelde değerlendirir (Wallace, 1960, s. 126).

Aristokrasiye Karşıt Olma

Manchester Okulu üyelerinin dış ilişkiler ve serbest ticaret arasındaki bağlantıya dair iddialarında ikinci husus hem diplomasi hem de ordu üzerindeki aristokratik hâkimiyet ve bu iki kesimin ne ölçüde toprak sahibi sınıfın çıkarları doğrultusunda faaliyette bulunduğunu anlamaya yönelik idi. Manchester Okulu savaşı doğrudan korumacı aristokrasi ile ilişkilendirme eğilimindeydi; ordu ve donanmayı soyluların genç oğulları için fazlasıyla bir yer, sermayeyi tüketen bir kaynak ve iç reformdan uzaklaştıran bir unsur olarak görüyorlardı. Cobden, aristokrat hükümetin yurt dışında askerî müdahaleye olan düşkünlüğü bir şekilde azaltılabilirse, önemli bir hükümet himayesi ve patrisyen güç kaynağının azalacağını savundu. Aristokrat diplomatların Britanya'nın onurunu gerçek ticari çıkarlarını dışlayacak şekilde savunmaya istekli olduklarını ileri sürdü. Bu görüşler Anti-Corn Lig'in (Tahıl Yasası Karşıtı Birlik) gazetelerine de sık sık yansdı; hatta Anti-Corn-Law Circular 1840 sonlarında kısa bir makalede okuyucularını, ekme vergisi verenler ile aristokrat savaş partisi arasındaki “Kutsal Olmayan İttifak” konusunda uyarmıştır (Spall, 1988, s. 416). Aristokrasi, Britanya'nın askerî gücü aracılığıyla, uzak bölgelere ulaşma, o bölgelerdeki ham maddeleri ve insan unsurunu ele geçirme fırsatı yakalamıştır. Bu aristokrasinin gücüne güç katarken dış politikanın da bu çerçevede şekillenmesinin yolunu açmıştır.

Manchester Okulu seçkin bir grubun, her zaman koruma için de, savaş için de can attığını söyler. Bright, savaşlar için, zenginler ve aristokrasi için “dev bir açık hava yardım sisteminden başka bir şey değildi” der. Savaş ve ulusal güvenlik kaygıları çok nadiren meşrulaştırılma ihtiyacı duyulur. Manchester Okuluna göre, ulusal güvenlik kaygıları ve savaş korkusu, sahte iç ve dış politikaları saptırmak için kullanılan argümanlardır (Bresiger, 1997, s. 54-56).

Manchester Okulunun Tahıl Yasalarını yürürlükten kaldırmaya yönelik çabasında da bu husus etkilidir. Her ne kadar yürütülen mücadele ekonomik gibi görünse de, sosyal ve siyasal düzlemde de etkileri zamanla görülmüştür. Özellikle kuzeydeki büyük sanayi merkezlerinin, 1832 Reform Yasası'ndan sonra bile hâlâ büyük toprak sahiplerinin sahip olduğu siyasal gücü elde edememesi, mücadeleyi siyasal ve toplumsal boyuta taşımıştır. Manchester Okulu ulusal ekonominin gelişmesi için çıkarların eşitlenmesi gerektiğini savunuyordu. Tahıl Yasaları ile serbest ticaretin kabul edilerek merkantilist çıkarlardan vazgeçilmesinin ekonomik sonuçları, parlamenter reform dahil olmak üzere siyasal sonuçlar kadar önemliydi. Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılması, Britanya halkını bu fahiş vergi ve harçların olumsuz siyasal sonuçlarını görmesine yol açarak bazı parlamenterlerin fermanlarının da iptal edilebileceğini düşündürdü. Toprakta gelen zenginlik, Britanya mallarının üretimine ve dağıtımına katkıda bulunan sanayi sınıfının önüne geçmesini engellemeye başladı (Wallace, 1960, s. 131-132).

Cobden'e göre Tahıl Yasası Karşıtı Birlik mücadelesi sadece bir gümrük vergisi mücadelesi olarak görülmemelidir. Britanya'da yeni gelişmeye başlayan bir sınıfın koşullarının iyileştirilmesine yönelik kamuoyu nezdinde ilk destek kazandığı mücadele olarak bakılabilir. Cobden yasaya karşı çıkarken liberal ilkelerin hayata geçmesine engel olan, ayrıcalıkların hâkim olduğu ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıların akıl dışılığını göstermeye çalışmıştır. Cobden doğuştan gelen ayrıcalıkların her türlü liyakatten üstün olduğu bir ülkede ekonomik ve siyasal ilerlemenin olumsuz etkileneceği kanaatindeydi. Soylular ve onun savunuculuğundaki bürokrasi ve onun çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan ordu, sermaye birikiminin devamında ciddi problemler yaratacaktır. Aristokratik yapının, kendi çıkarlarını koruma adına vergileri askerî harcamalara yönlendirmesi engellenebilirse birikim ve daha kaliteli bir yaşam mümkün olabilir. Cobden aristokratik kesimi, sürekli borçlanma ve savaş isteğini ortadan kaldırması gereken tarihin gerici dinamikleri olarak değerlendirmiştir. Cobden'in zihninde, geleneklerin, yasaların marifetleriyle, toplumun bir ihtiyacını karşılaması için bürokrasi, politika ve savaşların; serbest pazardan veya adil rekabetten kaynaklanan bir pazarın ürünlerinden yararlanmanın daha aptalca bir çözüm olduğuna inanıyordu (Guelzo, 2015, s. 394-395).

Okul, aristokratik yönetime karşı duyduğu güvensizlik nedeni ile ayrıcalıkların kaldırılmasını istemiştir. Aristokrasinin çıkarlarını yansıtan dış ve sömürge politikalarından ve aristokrasinin bu politikalarda neredeyse tek belirleyici olmasından hoşnut olmayan geniş bir toplumsal kesim vardı. İmalatçı ve emekçi sınıfı adaletsiz vergi yükünden ve hükümetin çoğunlukla toprak sahiplerinin genç oğulları tarafından komuta edilen bir askerî kuruluşların yaptığı savurgan sözde savunma harcamalarından rahatsızdı. Manchester Okulunun aristokratik reform önerileri iki noktaya odaklanmaktadır. Birincisi toprak sahibi aristokratlar ve soylulardan oluşan yönetici sınıfın egemenliğini pekiştiren parlamento tarafından çıkarılan yasalar. İkincisi, Norman Boyunduruğu olarak adlandırılan yerleşik miras anlayışı, toprak ağalığı, kiliseye tanınan ayrıcalıklar ve tüccarların özgürlüğünü kısıtlayan ayrıcalık ve geleneklere karşı çıkılmasıdır. İtirazların temel noktası aristokratik ayrıcalık ve nüfuzun tekelleşme olarak görülmesi ile toplumsal işleyiş ve üretim dengelerini bozarak özgürlük alanını sınırlamasıdır (Spall, 1985, s. 174-180).

Cobden, yazdığı notta şöyle der: "Üç yüz milyon kalıcı borç birikti - yılda milyonlarca doğrudan vergi alınıyor - sömürge malları elde etmek veya sürdürmek için dünyanın dört bir yanında ticaretimize kısıtlamalar ve yasaklar dayatılıyor. Hepsi ne için?" Cobden'a göre, köle ekonomisi yalnızca Britanya İmparatorluğu'nun onuruna yönelik ahlaki bir yıkımı temsil etmekle kalmadı, aynı zamanda bu bölgeleri elde tutmanın maddi zararları, maddi faydalarından çok daha fazla olduğunu belirtti. Bu seferler sırasında yapılan büyük harcamalar, İngiliz vergi mükelleflerine gereksiz mali sıkıntılar yükleyerek ulusal borcu şişirmişti (Cobden, 1903, s. 91). Manchester Okulu hem vatandaşlar hem de ticaret için yurt içi refahın, yurt dışındaki barışçıl uluslararası dernekler ve yardımseverlikle doğrudan ilişkili olduğuna inanıyordu. Bununla birlikte, bu beklenmedik şeylerin gerçekleşmesi için Britanya'nın, külfetli bütçe dayatmalarına neden olan sömürge

mülklerini teslim etmesi ve köleliğe zorlananların zincirlerini çözmesi gerekiyordu. Cobden, aristokrasinin ekonomik, kültürel ve siyasi gücünün, ulusal kaynakları tüketen ve sadece birkaç kişiye fayda sağlayan savaşların ve sömürge ediniminin sürdürülmesinde kilit bir unsur olduğunu savunuyordu. Bu toprak sahibi/asker ittifakı, endüstriyel-askeri kompleksin bir öncüsüydü. Cobden bunun yerine ulusal büyüklüğün ticaretin gücüyle kazanılması gerektiğini öne sürdü (Richardson, 2015, s. 24).

Cobden bir asırdan fazla süren aristokratik kötü yönetimin tüm sınıflara yöneticilerinin kibirli ve küstah ruhunu aşıladığından ve ülkeye bayrağımıza hakaret vakalarını boşuna arayan savaşçı bir eğilim verdiğinden şikâyet etti. Cobden, Francis Place'e yazdığı bir mektupta, müdahaleci dış politikanın ordu üzerindeki aristokratik kontrolünü sürdürmek için tasarlandığını söyler. Hiçbir şey, aristokratik ordu ve donanmayı korumak ve demokratik hükümetlerin büyümesini engellemek için bu çalgınca ulusal müdahale savunusundan daha zararlı ya da daha iyi hesaplanmış olamaz. Cobden, 1815'ten bu yana savaşın kötülükleri ve dehşeti hakkında hiçbir fikri olmayan yeni bir aristokrat neslin ortaya çıktığı uyarısında bulunur. Oysa reform ya da toplumsal refahı önemseyen herkesin ticaretin barışçıl gücüne inanmasını, karşılıklı dostlukların karşılıklı refah ile sağlanabileceğini güçlü şekilde vurgular (Spall, 1988, s. 418-419).

Güç Dengesine Karşı Tarafsızlığın Gücü ve Pasifist/İzolasyonist Politika (mı?)

Manchester Okulunun dış politika hakkındaki fikirleri üç kelimeyle özetlenebilir: dış politika yok (Bresiger, 1997, s. 59). Bu cümleden halklar arasında çok sayıda ticari ve kültürel ilişkinin asıl belirleyici olması, askerî müdahaleleri ve hepsinden önemlisi savunma dışındaki savaşların engellemesi anlamı çıkarılabilir.

Cobden'e göre uygarlığa yardım etme arzusuyla, Büyük Britanya'nın komşu devletler arasındaki anlaşmazlıklara müdahale etmesini isteyenler, kendi ülkelerinin tarihini inceleyerek, bir halkın kendi iç unsurlarının gücü ve erdemleriyle herhangi bir dış yardım olmaksızın kendi siyasi yenilenmesini ne kadar iyi gerçekleştirebileceğini akılda tutması gerekir. Bir ulus ancak diğer devletlerle barış içindeyken ülke içinde gelişim gösterebilecektir. Ticaret, yararlı bir tıbbi keşif gibi, tüm uluslara deva olabilecektir. Her bir tüccar ülkesine özgürlük, barış ve iyi yönetim misyoneri olarak dönecektir (Cobden, 1903, s. 36). Oysa Dışişleri Bakanlığının politikaları Britanya ile diğer ülkeler arasındaki ilişkileri karıştırmaya hatta çoğunlukla bozmaya yöneliktir. Bu entrikaları, birbirini takip eden hükümetlerin yurt dışında güç dengesini desteklemeye çalışırken, yurt içinde siyasal ve sosyal anormallikleri sürdürme kaygısı dışında açıklamak zordur. Dış politikaya müdahaleden vazgeçilmesi, iç reformların başlangıcıydı (Bright, 1868, s. ix).

Manchester Okulu yalnızca savaş bir halkın başına gelebilecek en büyük kötülük olarak göstermeyi değil, aynı zamanda başka ülkelerin ilişkilerine müdahil olmanın ne kadar gereksiz ve maliyetli bir şey olduğunu göstermeyi amaçlar. Örneğin Cobden dönemin önemli tartışmalarından biri olan Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Britanya'nın tarafsızlığını korunmasının gerekliliği üzerinde durur. Türkiye'nin statüsünün korunmasında Britanya'nın hiçbir çıkarı olmadığı, barış zamanında ülkenin lehine ve Rusya'ya karşı gösteriler yapmak amacıyla büyük maliyetlerle sürdürülen silahlanmanın azaltılması gerektiği vurgulanır. Gerekçe olarak da bu tarz savaş masraflarının Britanya İmparatorluğu'nun vergi mükelleflerinden karşılanması gösterilir. Britanya'nın dış politika hedefi olan "üstünlük kurma ve hamilik" yanlış bir şekilde algılanıp uygulanmaktadır. Cobden'in egoist olarak tanımladığı sorgulanmayan yaygın anlayış neticesinde Britanya, Kıta Devletleri arasında rütbe olarak gördükleri şeyi koruma lehinde politikalar üretmektedir. Oysa Britanya'nın zenginliği, borçsuz ve eğitilmiş olması veya erdemleri açısından daha üstün görülmesi diğer ülkelere örnek olması gerektiği anlamına gelmez. Sadece herhangi bir ülkenin başka bir ülke ile kavga etme ya da savaşmadan önce Britanya'ya danışması anlamına gelebilir (Cobden, 1903, s. 194).

Bright, Kanada ile Amerika arasında gerçekleşebilecek savaş olasılığına atıfta bulunarak benzer bir itirazda bulunur. Tartışmanın barıştan çok savaşa yönelik olumsuz şeyler söylemeyi gerektirdiği ve eğer Birleşik Devletlere düşman bir taraf varsa savaşın kaçınılmaz olacağını, Britanya'nın ilişkilerden dolayı tereddüt etmeden savaşa girebileceğini, Kanada aracılığıyla Amerika'yı cezalandırmak isteyebileceğini söyler. Mecliste yapılacak oylama neticesinde Britanya'nın, Amerika'nın gücüne karşı Kanada topraklarını başarıyla savunması gündeme gelebilir. Ancak Bright'e göre oylama pek çok sebepten uygun değildir. Çünkü Kanada Genel Valiliği tarafından Kuzey Amerika Eyaletlerinde yeni bir millet yaratma çabası bilinmekte ve vergilerin İngiliz dışındaki herhangi bir millet adına pervasızca harcanması doğru değildir, bu yüzden de kabul edilemez (Bright, 1868, s. 123-124). Aynı zamanda ülkelerin iç işlerine müdahale ülkenin kendi iç dinamiğinde de olumsuz etkilere yol açabilir. Bir devletin diğerinin iç işlerine müdahalesini haklı çıkarabileceği fikrini tamamen reddederek, hükümetlerin müdahalesinin sadece kötülük getirebileceğini örneklerle sorular sorarak açıklamaya çalışır. Güneylilerin ve onların tarafını tutanlar İrlanda sorununda nasıl bir tavır benimseyecektir? Mülklerin korunması adına çoğu zaman yozlaşmış ve ahlaki olmayan çözümlerin kabul edilmesi olası değil midir? Tüm ülkelerin Güney temelinde birleşmesini tercih etmeleri mümkün değil midir? Müdahale sonrasında ülkeler Britanya'yı Kanada'dan, Fransa'yı Meksika'dan ve kendileriyle ilgilenen ulusları Batı Hint Adaları'ndan çıkarmaya çalışmazlar mı? Eğitimli bir halk, özgürlük ve ahlaki ilkelerle inşa edilen devlet yerine kölelik ve savaş üzerine inşa edilmiş büyük bir devleti isteyebilir mi? (Bright, 1868, s. 276-277).

Genel olarak diplomasiye temkinli yaklaşan okul, diplomatların hilekârlığı konusunda uyarıda bulunur. İngiliz diplomasisinin aristokrasi tarafından kontrol edilmesine ilişkin kuşkularını dile getirirler. Aynı zamanda İngiliz diplomasisinin büyük ölçüde dayandığı, zamanın güç dengesi doktrinine de meydan okurlar. Okul üyelerine göre, savaşlar çoğu zaman Avrupa'nın egemen aristokrat evleri arasındaki çekişmelerden kaynaklanıyordu. Birçok okul üyesi, Büyük Britanya'nın dikkatini tamamen ticarete vermesi ve uluslararası politikanın aristokratik oyunlarından vazgeçmesi gerektiğine inanıyordu (Spall, 1988, s. 419).

İtirazların yoğunlaştığı bir diğer nokta Britanya'nın güç dengesi gerekçesi ile silahlanması ve donanma gücünü arttırmasının sürdürülebilir olmayacağına yöneliktir. Sürdürülebilir politika ancak serbest ticaret ile desteklenebilir ve bu noktada iş adamları önemli işlevler yerine getirebilirler. Manchester Okulunun dış politika anlayışına göre Fransız ve İngiliz iş adamları çıkarları olduğu müddetçe iş adamları iki ülkeyi barış içinde tutacaktır. Ancak her iki tarafın savunma harcamaları artmaya devam ederse iş adamlarının çıkarları savaşa yönelebilecektir. Savaş, ekonomik gerekçelerle daha kârlı hâle gelebilecektir. Manchester Okulu üyelerine göre, her iki ülkenin önde gelen girişimcilerinin, karar alıcıları askerî harcamalarını azaltmayı ikna etmesi doğru politikadır. Okul üyeleri, “barışı koruyacaksınız savaşa hazırlanın” özdeyişinin “barışı koruyacaksınız barışa hazırlanın” olarak değiştirilmesi gerektiğini vurgular. Özellikle Cobden, güç politikası argümanlarının savaşlar için yanıltıcı bir entelektüel gerekçe olduğunu iddia eder. Cobden'e göre güç dengesini savunmaya yönelik herhangi bir taahhüt sonu gelmeyen, ulusların iflasına sebep olabilecek beyhude ve ahlaksız savaşlara yol açacaktır (Bresiger, 1997, s. 53).

Bright da haklı savaşın bilinmeyeceğini ifade eder. Bright, Disraeli, haklı ve gereksiz bir savaş kavramlarından bahsetse de Nemrut'tan bu yana yapılan her savaşın, savaşı destekleyenler tarafından adil olarak ilan edildiğini dolayısıyla bu konuda karar vermenin zor olduğunu söyler. Savaşa karşı barış ise ülkede küçük bir azınlık tarafından benimsenen ve yaygın kabul görmeyen dinî görüşlere dayanan, soyut bir ilke olan “ne pahasına olursa olsun barış” ilkesi üzerinden tartışılmamalıdır. Meclisin tüm üyeleri tarafından kabul edilen ilkeler üzerinden savaş, çok daha doğru bir şekilde tartışılabilir. Savaş konusunu tartışırken ve savaşın gerekliliğine ya da zorunluluğuna karar verirken, ülkenin çıkarları dile getirilecektir. Eğer savaş kaçınılmaz ise ulaşılabilir hedeflere sahip olmalı, bu hedefler katlanılacak maliyetlere ve fedakârlıklara değmelidir. Örneğin Fransa, Türkiye'den Latin Kilisesine taviz verilmesine ilişkin bazı taleplerde bulunmuş ve taleplerini Çanakkale

Boğazi’nda bir Fransız filusunun görüneceği tehdidiyle desteklemiştir. Bunun üzerine Türkiye talepleri kısmen yerine getirmek zorunda kalmıştır. Benzer bir şekilde Rusya da Osmanlı’nın dış politikalarından kaynaklanabilecek muhtemel zarara engel olmak adına, Yunan Kilisesine atıfla başka taleplerde bulunmuştur. Bu yolla Türkiye’nin anlaşma, sözleşme veya basit bir nota ile neleri kabul edebileceğini ve Rusya’nın haklarının neler olduğunu görmek istemiştir. Bright bu örnekten yola çıkarak savaş durumundaki iki ülkenin haklı ve haklılığını tartışmanın gereksiz olduğunu söyler. Ayrıca güçlü bir komşu tarafından ezilen veya tehdit edilen bir ülkeye sempati beslemek ve o ülkenin haklarını korumak için savaşmak Britanya için anlamlı bir yükümlülük değildir (Bright, 1868, s. 442-443).

Farklı ülkeler ile ilişkilerde Britanya’nın o dönem benimsediği güç dengesi kuramını, Cobden, üç argümana dayanarak itiraz eder. Birincisi, güç dengesi muğlak bir şekilde tanımlanmıştır ve açıkça kabul edilmiş tek bir tanımı yoktur. İkinci olarak Avrupa’da uluslararası güç dengesinin var olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Son olarak hiçbir devlet diğer devletlere yasalar dikte etmeyi ya da onların işlerini kontrol etmeyi başaramaz. Bu nedenle Cobden, güç dengesini yüz milyonlarca hazine pahasına karada ve denizde muazzam silahlanmayı sürdürmek için bir bahane olarak görmüştür. Güç dengesi bir safsata, hata, sahtekârlık ve tanımlanamayan, tarif edilemeyen, anlaşılamayan bir hiç olarak kınanmıştır (Cobden, 1903). Cobden’in güç dengesi doktrinine alternatifi, dış ilişkilerde müdahalesizlik ya da katı tarafsızlık politikasıydı. Britanya, İrlanda ve Amerika’da üç gerekçeyle müdahale etmemeyi savunuyordu. İlk olarak her ulusun kendi işlerini yönetme hakkı vardır. İkincisi, askerî güçle müdahale insanlığın ilerlemesini veya refahını arttırmak için beyhude bir yöntemdir ve çoğu zaman hedeflere ulaşmayı engeller. Son olarak başarısız güç dengesi doktrini sadece savaşları engelleyememekle kalmıyor, bazen onları teşvik bile ediyordu. Cobden başta olmak üzere okulun üyelerine göre, Britanya’nın müdahale etmemeye dayalı bir dış politikanın benimsenmesi, diğer ulusların birbirlerinin kavgalarına karışmamasına imkân verecektir. Böylece Britanya ticaretini geliştirecek, silahlanmaya ayrılacak olan sermaye Britanya’nın üretkenliğine ve refahını artıracak endüstriyel gelişmelere ayrılacaktır (Spall, 1988, s. 421).

Okul üyeleri tarafından Britanya’nın deniz aşırı ülkelere yönelik politikaları, kamu harcamalarının artışından sorumlu politika olarak görüldü. Savaş ve silahlanma için emperyalizm adına harcama yapılmasına yönelik destekçilerin çoğu, kendilerinin serbest ticaretin savunucuları olduğunu iddia etseler de serbest ticaret sisteminin barış süreci ile desteklendiğini görmemezlikten gelmektedir. Güvenliğin sağlanması kamu tasarrufuna bağlıdır, savaş durumlarında daha fazla gelire ihtiyaç duyulacaktır. Gelir ise en çok yoksulları etkileyen dolaylı vergilendirme yöntemlerinden karşılanacaktır (Hirst, 1903, s. ix).

Okulun serbest ticaret vurgusu, güçlü bir emperyalizm karşıtlığı, müdahaleci olmayan politikalar ve antimilitarist düşünce ile birleşti. Bu ise doğal olarak siyasal iktidarların gücünün sınırlandırılması taleplerini beraberinde getirdi. Siyasal iktidarın sınırlandırılması durumunda daha fazla yerel yönetimlere ve gönüllü birliklere toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda yer açılması gerektiği vurgulandı (Butler, 2018, s. 121).

Manchester Okulunun Barış İnşacı: Cobden

Cobden, ulusal ekonomileri entegre etmeye ve savaşları önlemeye yönelik birçok girişimi nedeniyle “uluslararası adam” olarak bilinir (Hobson, 1918, s. 16). Cobden’in Manchester Okulu özelinde, Britanya ve ABD’de barış düşüncesinin ve hareketinin şekillenmesinde etkili olduğu kabul edilir. Cobden’in barış düşüncesinin olgunlaşmasına ilişkin ilk önemli katkısı “Barış Kongresi Hareketi”dir. İlk kez barış hareketiyle 12 Nisan 1842 yılında Tahıl Yasası Karşıtı Birliğinin mücadelesinde serbest ticaret ve barışın birbirini olumlu etkileyen iki kavram olduğundan bahseder. Serbest ticaretin evrensel ve kalıcı barışı sağlamanın tek insani araç olduğunu, ulusları birbirine yaklaştırarak hükümetlerin gücünü savaş aracılığıyla meşrulaştırılmasına karşı

çıkarmıştır. Cobden, Tahlil Yasası kampanyasıyla meşgul olduğu için, 1843'te düzenlenen birinci genel Londra Barış Konvansiyonuna katılmamıştır. Barışı gerçekleştirmeye yönelik düzenlenen Brüksel Kongresi'ne de katılmamış ancak mektup göndermiştir. *The Times*, Cobden'in görüşlerini aktardığı mektubuna geniş yer ayırmıştır. Cobden'in mektupla ilettiği görüşler delegeler üzerinde oldukça etkili olmuştur. Cobden'in mektupta önerdiği önemli adımlar tahkim, silahsızlanma, müdahale etmeme ve savaş kredilerinin kaldırılmasıydı. Aynı zamanda Milletler Kongresi kurma konusundaki şüphelerini de dile getirmiştir. Cobden'in asıl amacı, insanların zihnine 'savaşın kaldırılmasının mümkün bir şey' olduğu düşüncesini yerleştirebilmektir (Nicolls, 1991, s. 351-356). Cobden, Barış Kongresi Komitesinde aktif şekilde barış düşüncesini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Cobden ve John Bright'ın da bulunduğu bazı pasifistler, Britanya 1854'te savaşa katıldığında savaş karşıtlığı düşüncesine sıkı sıkıya bağlı kaldı. İlk kez kurumsallaşmış bir barış hareketi Britanya'nın askerî müdahalesine karşı çıktı ve söz konusu süreç siyasal değişikliğe yol açtı. 1857'de Cobden, Palmerston hükûmetini Avam Kamarası'nda Kanton'un bombalanmasını eleştirmesi sonrasında hükûmet değişikliği yaşanmıştır. Ancak Cobden'in etkisi kısa süreli olmuştur (Ceadel, 2014, s. 358).

Cobden'in Barış Kongresi Hareketi'ne katkısı uluslararası iş birliği düşüncesini politika belirleme süreçlerinde önem atfetmesinde gizlidir. Anlaşmazlıkları çözmek için serbest ticaret kadar, uluslararası tahkim ve anlaşmaların önemli olduğunu vurgulamıştır (Richardson, 2015, s. 24). Uluslararası düzenin devamında alınan kararların uygulanması ile uygulanıp uygulanmadığına dair kontrolün sağlanması ve gerektiğinde cezalandırmanın yapılması önemli sorunlardan birisiydi. Cobden tarafından yaptırımlar sorununu çözme adına tahkimi ve şüpheleri olmakla birlikte Milletler Kongresi çözüm olarak önerildi.

Cobden serbest ticareti tüm dünya barışının gerçekleşmesi için savunmuştur. Özellikle Britanya'nın Fransa ve Birleşik Devletler arasındaki gerginliklere özel bir çare olacağından emindi. 1844 yılında Manchester Okulu, Londra Barış Cemiyeti ile iki kez iş birliği yaparak Cemiyetin kesintisiz genel barış adına verdiği dilekçeyi ve Britanya hükûmetine dış ilişkilerle ilgili verdiği notu yayımladı (Spall, 1988, s. 425). Cobden ticaret özgürlüğüyle, ulusal vatanseverlik sınırlarının ötesinde insani dayanışma ruhunu gördü. Britanya'nın korumacı sisteminin yıkılmasıyla yeryüzüne dağılmış farklı topraklardan, ırklardan, renklerden, inançlardan ve dillerden insanların ticaret ile daha da özgürleşeceğini düşünmüştür (Hobson, 1918, s. 38-39). Cobden'e göre ahlaki doğamız gereği, yeni bir varoluş durumuna geçmeli ve farklı bir örgütlenmeyi düşünmeliyiz. "Bedenimiz deyim yerindeyse yok olacak ama ruhumuz yeryüzünün tüm uluslarına yayılacaktır çünkü o hakikat ve adalet ruhu olduğu kadar aynı zamanda barış ve iyi niyet ruhudur". Cobden'e göre serbest ticaret ulusların karşılıklı bağımlılığına ve dolayısıyla uluslararası iş birliğine, uyuma, ekonomik ilerlemeye ve barışa yol açacaktır. Serbest ticaret, evrendeki yer çekimi ilkesi gibi ahlaki dünyaya etki edecek, insanları bir araya getirecek ve bizi ebedi barış bağlarıyla birleştirecek bir güçtür (Cobden, 1903). Cobden'in serbest ticaret vurgusunun arka planında, Avrupalıların henüz serbest ticarete tamamen hazır olmadıklarını 1846-47 yıllarında yaptığı Kıta turunda deneyimlemesi etkili olmuştur (Nicolls, 1991, s. 364-365).

Cobden'in 1830'lu yılların ortalarında dış politika üzerine yazdığı broşürler, güç dengesi kavramını eleştirmek üzere tasarlanmıştı. Cobden'in savaş kredilerine ve savaş vergilerine karşı çıkmayı programa aşlamayı kesinlikle başardığı görülür. 1849'da Paris'te bu konuda bir karar çıkarttı ve Londra Barış Derneğini bu amaç için seferber etti. Barışı teşvik etmek adına Avusturya (Ekim 1849) ve Rusya'ya (Ocak 1850) kredi verilmesine itiraz etti. Cobden müdahalesizliği savunduğu için kredi gibi uygulamaların karşı devrimci hükûmetler üzerinde baskı kurmanın pratik bir yolu olmasından çekinmiştir. Rusya'ya verilecek olan savaş kredisini "Atlantik'in ortasına taşınmış ve orada denize batmış gibi... yeniden üretimin tüm amaçları için boşa harcanan ve yok edilen para" olarak değerlendirmiştir (Cobden, 1903). Bu tip harcamalar istihdamı durdurur, sanayiye engeller ve kârlı emek kaynaklarını yok eder.

Cobden, militarizmi besleyen unsurların güçlendirilmemesi ve silahlanmanın sınırlandırılmasının barış sürecinde önemli olduğu görüşündedir. Çok fazla koloniye sahip olabilmek için muazzam silahlara sahip olmak gerekmektedir. Koloniler kılıçla, ordularla ve savaş gemileriyle elde tutulamaz. Britanya’da yeni vergilerle halkın ekonomik koşulları olumsuz etkilenirken, kolonilerdeki halkların durumunun İngiliz toplumundan daha iyi durumda olduğu görülebilmektedir. Tüketim vergisi, damgalar ve vergiler gibi mali engellerle karşılaşmayan koloniler kendilerini çok iyi koruyabilecektir. Hiçbir orduya ve donanmaya ihtiyaç duymayan ticaret, kolonilerle bağı daha da güçlendirebilecektir. Fransa barış zamanlarında, Britanya’dan daha az deniz gücü bulundurmaktadır. Bu oramı korumak hükûmet politikası olmuştu ve bunu bozmaya yönelik herhangi bir girişim sadece misilleme niteliğinde bir artışa yol açıyordu. Fransa’nın donanma gücünü Britanya’nın donanma gücü ile eşit seviyeye çıkarma çabası kamu maliyesine ciddi baskı vermiştir (Cobden, 1851, s. 288-289, 303-304). Avrupa’nın gerçek çıkarı, her ülkenin barıştan ziyade savaş durumuna ait olan askerî silahlanmayı azaltmasını sağlayacak ortak bir anlaşma zorunluluğudur. Cobden’in siyasi hayatının ikinci yarısında kendisini adadığı güç teorisi, ordu ve donanmanın maliyetini sınırlamaya yönelik çabaları okulun başka üyeleri tarafından da desteklenir. Örneğin Milner Gibson, Ricardo’nun, Bakanları huzurlu tutmak istiyorsanız onları fakir tutmalısınız şeklindeki öğüdünü hatırlatır. Bütçe fazlası her zaman askerî israfa yol açmaya meyillidir ve her yıl bütçe gündeme geldiğinde Manchester Okulu üyeleri ülkenin, dış politika kaynaklı ağır vergilerin kaldırılmasını talep ederdi (Hirst, 1903, s. xv-xvii).

Cobden ve takipçileri ulusal kurtuluş hareketlerine sempati duysalar da silahlı müdahaleyi desteklemiyorlardı. Paris’te toplanan kongrede Fransa, Britanya, Belçika ve Amerika hükûmetlerinin gerekirse güç kullanarak ulusların bağımsızlığını korumaya davet etmesi gerektiği savunulsa da arzu edilen düzeyde destek görmedi. Cobden, Avrupa’nın silahlanmasının dış ülkelere savaş amacıyla değil, içeride düzen sağlamak için sürdürüldüğünü kabul ediyordu (Nicolls, 1991, s. 360-361).

Cobden’in temel amacı, Britanya hükûmetini ve halkını aktif bir dış politikanın sonuçlarını farklı bir gözle değerlendirmektir. İlk yayınlarından biri olan “İngiltere, İrlanda ve Amerika” başlıklı çalışmada (1835) Britanya’nın dış politikaya müdahale etme konusundaki ölümcül çılgınlığından dert yanıyordu. “Rusya” (1836) adlı çalışmada barış, ekonomi ve kaba şiddete karşı ahlaki bir üstünlüğü savunuyordu (Richardson, 2015, s. 29). Britanya’nın kendisini dünyada silahlı gücüyle değil, ekonomik ve siyasi ilerleme örneğiyle hissettirmesi gerektiğini ve kurumlarını aristokrasi ve merkantilizmin kalıntılarından arındırırsa, ticaretini serbest bırakırsa, basını mali yönden rahatlatırsa Avrupa’daki siyasi ilerleme için kıtanın işlerine aktif olarak müdahale ederek yapabileceğinden daha fazlasını yapacağını savunuyordu (Hinde, 1987, s. 18). Britanya’nın yürüttüğü aktif dış politikaya eleştirel yaklaşırken Cobden’in izolasyonist politika savunduğunu iddia etmek yanlıcıdır. Uluslararası ticareti diğer ulusların iç işlerine müdahale etmeden, ideolojik üstünlüğün sağlanmasında olumlu bir yöntem olarak görüyordu. Böylesi bir yöntem özgürlük ve barışa yol açacaktı (Richardson, 2015, s. 24). Avrupa ülkeleri arasında silahlanma harcamalarında tasarruf yapıp sosyal ve refah amaçları için kullanılabileceğine dair argümanları bulmak imkânsızdı. Bu yüzden Cobden, savaş yanlısı partilere karşı duracak yeni bir orta sınıf siyasal partinin kurulmasını umuyordu (Bresiger, 1997, s. 54-56).

Cobden’in barış öngörüsünde Amerikan ve Kıta Avrupası alternatifleri çok da dikkate alınmadı. Kalıcı bir uluslararası barış hareketinin tesis edilmesinde müdahale etmeme yoluyla barışa olan inanç ve serbest ticaret ön planda tutulmuştur. Değerlendirilemeyen saldırgan savaşların savunulması ya da ulusal temsilciler arasında ihtilaflar ve silahsızlanma konusunda çıkar çatışmaları da belirleyici olmuştur. Özgürlük için savaşlar konusundaki farklılıkların uzlaştırılması daha kolay olsa da savaş ve sosyal sorunlar arasındaki ilişki, silahsızlanma veya vergilendirme konuları daha çetrefilli konular olmaya devam etmiştir. Paris’te Frederic Bastiat ve Frankfurt’ta Girardin, silahlanmanın adaletsizlik duygusunu güçlendirdiğini ve artan vergilendirmenin yarattığı sefaletin devrimlere yol açtığını ifade etmişlerdir (Nicolls, 1991, s. 360).

Cobden ve okulun programlarının ana unsurları olan müdahalesizlik, silahsızlanma, sömürgecilik karşıtlığı, savaş kredilerine karşı çıkma ve barış eğitimi politikalarını İngiliz politikasının bileşenleri olarak yerleştirmekte başarısız oldular. Cobden'in zamanından bu yana büyük güçler zayıf devletlerin iç işlerine karışmaya devam etmiş, silahlanma yarışı hız kesmeden sürmüştü, yeni sömürgecilik emperyalizmin yerini almış, savaş kredileri hem sermaye hem de malzeme olarak devam etmiş ve barış üzerine çalışmak hükümetler tarafından savaş üzerine çalışmaktan daha fazla hoş karşılanmamıştır (Nicolls, 1991, s. 375). Cobden'in asıl başarısı, uluslararası ilişkilerin yürütülmesi sürecinde tahkimi daha kabul gören bir yapı hâline getirmesiydi.

Cobden'in uluslararası ilişkilere bakışı, Birleşmiş Milletler ve diğer kurumlar tarafından temsil edilen türden uluslarüstücülük veya bağlayıcı antlaşmalar ve sözleşmeler şeklinde uluslararası hukukunun yaygınlaşmasına yönelik bir yaklaşım olup olmadığına dair tartışma iki yönde ilerlemektedir. Razeen Sally gibi isimler bu yapıların oluşumu ile Cobden'in fikirlerinin hayata geçirildiğini savunur. Richardson gibi isimler ise Cobden ve çağdaşlarının çoğunun benimsediği uluslararası ilişkiler modelinin çok farklı olduğunu ve mevcut enternasyonalist düşüncede bulunmayan iki önemli unsura sahip olduğunu iddia ederler. Richardson'a göre farklılıklardan ilki devletler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için tahkim ve plebisitlere tekrar tekrar başvurulması yoluyla, ortak paylaşılan ilke ve kurallardan oluşan istikrarlı bir düzenin aşağıdan yukarıya doğru parça parça gelişeceği fikriydi. Bu, egemen devletlerin (özellikle de büyük güçlerin) dünyaya bir düzen empoze etmek için hareket ettiği yukarıdan aşağıya modelinden oldukça farklıydı. Dünya düzeni Cobden için önceden belirlenmiş veya soyut ilkelerden türetilmiş olmamalı, tam aksine ortaya çıkacak veya keşfedilecek bir şey olarak düşünülmelidir. İkinci farklılık özellikle Charles Dunoyer gibi Fransız liberallerinin yazılarında da bulunan ve Cobden'in yazılarında gerçekleşebileceğini umduğu "dünyanın yerelleşmesi/tek bir küre" olması fikriydi. Cobden'e göre bu gerçekleşirse büyük bölgesel devletlerin ve imparatorlukların yerini, gönüllü konfederasyonlar veya birlikler alacaktır. Kolektif olarak örgütlenmiş, kendi kendini yöneten küçük topluluklar barışı gerçekleştirme noktasında daha olumlu inisiyatif alabilecektir. Cobden özellikle halklar diplomasisi kavramı ile sürecin sadece devletler boyunda düşünülmemesinin gerekliliğini vurguluyordu. Halklar diplomasisi ile hükümetler arasındaki resmî diplomatik ilişkilerin aksine, farklı devletlerin sakinleri arasında sivil toplum bağlantıları, doğrudan kişisel temaslar ve sıradan insanlar arasındaki bağlantılar dikkate alınmaktadır (Richardson, 2015, s. 29). Oysa Cobden'e göre diplomatlar sıradan insanlardan ziyade egemen sınıfların çıkarlarını yansıtmaktadır.

Cobden barış konusunda özel bir gayret göstermesine rağmen istediği başarıyı elde edemedi. Cobden neden Tahıl Yasası karşıtı kampanyalarının başarısını, barış konusunda tekrarlayamadı? Cobden'in stratejisi neden Tahıl Yasaları konusunda işe yaradı; toprak, barış ve dış politika konularında istenilen düzeyde kabul görmedi? (Howe, 2015, s. 8). Bu konuda birçok farklı görüş olmakla birlikte ilk ciddi görüşlerden birisi Manchester burjuvazisinin Tahıl Yasası'nın değişimine gösterdikleri ilgiyi barış konusunda göstermemeleridir. Hatta barış taahhüdünü gerçekleştirilmeye yönelik girişimleri olmuştur. Kırım Savaşı'nda Britanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesini Cobden, Richard'a yazdığı bir mektupta, "barış hareketinin ölüm ilanı" olarak nitelendirmiştir. Toplantıların artık "sadece yararsız değil, aynı zamanda yaramaz" olduğunu söyler ve istifa eder. Cobden'in başarılı olamamasında bahsedilmesi gereken diğer husus barış konusunda Cobden'in pragmatik, stratejik ve taktiksel olarak daha uzun vadeli bir görüşe bağlı kalmasıdır. Cobden'in, büyük sergi ve barış kongrelerini düzenlemesi barışa ilişkin uzun vadeli çalışma yapmanın gerekliliğine yönelik inancının bir göstergesiydi. Yaptığı çalışmaların Atlı Muhafızlara, Amiralliğe ve Dışişleri Bakanlığına rağmen bir gün meyvelerini vereceğini umut etmişti (Nicolls, 1991, s. 366-369). Fakat Cobden kısa bir süre sonra Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılmasını destekleyen seçmen kitlesinin, barış hareketini desteklemeyeceğini anladı ve şöyle yazdı: "İyi portakal veren bir ağacın size elma da verebileceğini iddia etmek kadar mantıksız bir şey olamaz." Umudu kırılan Cobden serbest ticaretin Kongre programının temel ilkesi olması için lobi dahi yapmamıştır. Cobden'in barış programının kısa vadeli başarısızlıklarına rağmen, fikirleri daha sonraki dönemler için

herhangi bir sonuç doğurur mu? sorusuna ise serbest ticarete bakış açısının belirleyici olabileceği söylenebilir. Devletlerin, grupların, firmaların, bireylerin ticaret-çatışma ikiliğinden ticaret-uyum ikiliğini daha kıymetli görmesi durumunda daha fazla barış ve refah gerçekleşebilecektir. Ülkeler arasında ticaretin iki katına çıkması durumunda ülkeler arasındaki düşmanlığın azaldığına tanık olunabilmektedir (Richardson, 2015, s. 24). Cobden'in barış ile bilinç, ahlak, serbest ticaret ve ekonomik gelişmişlik arasında kurduğu bağlantı hâlâ kıymetlidir.

Sonuç

Manchester Okulunun temel ilkeleri, uluslararası ilişkilerde tereddütsüz bir serbest ticaret ilkelerine bağlılık ve bu ilkeleri benimsemenin getirdiği avantajlar ile ekonomik stratejilerin geliştirilmesine yöneliktir. Manchester Okulunun bir amacı da hem iç politika hem de dış politika açısından ekonomik ve siyasal düzlemin birbirinden ayrılamayacağını göstermektir. Serbest ticaret özgürlük ve refah ürettiği kadar, uluslararası ilişkilerde barış ve istikrarlı dış politika yapımını kolaylaştırmaktadır.

Manchester Okulunun insanlık, özgürlük ve ilerleme için yaptığı en önemli vurgular, savaşın ekonomi politikası ile ilişkilidir. Başarılı savaşların bile ortaya çıkardığı sonuçlar, destekçilerin beklentilerinin korkunç tablosunu ortaya koyarlar. Önerileri olan ulusların birbirine ekonomik yönden bağımlı olması, barış mücadelesinde önemli bir tez olarak hâlen büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Ancak ulus devlet ile sınırların korunması düşüncesinin güçlenmesi, askerî harcamaların artışı, sınırların kontrolü, güç/üstünlük anlayışından vazgeçmeme barış ve ticaret ilişkisinin gerçekleşmesini hâlâ sınırlı düzeyde tutmaktadır.

Manchester Okulu'nun dış ilişkiler konusundaki anlayışları naif bulunsa da serbest ticaretin savaşları caydırıcı bir özelliği olduğu vurgulanır ve serbest ticaret yumuşak güç olarak tasvir edilir. Manchester Okulu artan refahın insanları barışı sevmeye yönlendireceğini, ılımlı bir siyasal sisteme imkân vereceğini ve dünya barışının olabirliğine katkı sunacağına yönelik görüşler geliştirmiştir. Serbest ticaretin karşılıklı bağımlılığının, iş birliği arttırdığına ve enternasyonalizmi teşvik ettiğine inanırlar. Uluslararası ekonomik büyümenin evrensel barışı getireceğine inanan okul, dış ilişkilerde liberal geleneğe bağlıydı.

Manchester Okulunun üyeleri, özellikle Cobden, yoksulluk ile toplumsal ayrıcalıklılar, halkın yönetimi olarak demokrasi ile aristokrasi arasındaki zıtlığı ve bu kavramların barış süreci ile tezatlığını göstermeye çalışmışlardır. Okul, etkili olduğu dönemlerde deniz aşırı sömürgeler edinmenin ve yeni çatışmalar ortaya çıkarmanın İngiliz ekonomisine sağladığı avantajlardan daha çok dezavantajlarını sorgulamanın yolunu açmıştır.

Cobden Britanya'nın merkantilizm ve korumacılıktan vazgeçerek, toplumsal denge olarak gördüğü aristokrat sınıfın gücünde değişim yaratarak, uluslararası sistemde güç dengesi arayışını terk ederek daha da güçleneceğini iddia etmiştir. Yeni politikaların benimsenmesi durumunda hem Britanya'da hem de dünyada barışın mümkün olacağını ifade eder. Cobden'in merkantilizme, aristokrasiye karşı çıkmasında, dışlayıcı milliyetçilik anlayışını reddetmesinde, emperyalizme eleştirel yaklaşmasında bu politikaları sürdürülebilir politika olarak görmemesi etkilidir. Ulusal ekonomilerin iş birliği içinde olacağı serbest ticaretin uygulanması ile gerçek bir dünya ekonomisinin, gerçek bir dünya barışına dönüşümünü arzu etmiş ve gerçekleşebileceğini düşünmüştür. Cobden ahlaki erdemlere vurgu yapmış, kredilere ve silahlanma endüstrisine yönelik muhalefet yürütmüştür. İlk Milletler Cemiyeti, sonrasında Birleşmiş Milletler düşüncesinde kısmen ifadesini bulan uluslararası dayanışmanın olabirliğini göstermeye çalışmıştır.

Manchester Okulu ve başta Cobden, Bright gibi isimlerin görüşleri bir anlamda geleneksel İngiliz dış politikasında ve sınıfsal yapısında değişimin başlangıcını işaret eder. İngiliz sömürgeciliğinin bitmesi gerektiğini Britanya'da iç politikadaki güçlü bir muhalefet grup korkusuzca söyleyebilmiştir. Serbest ticareti sömürgecilğe karşı bir alternatif olarak sunmuşlardır. Serbest ticarete verilen büyük önem kısa bir süre sonra Batılı devletlerin politikalarında temel hedef hâline gelmiş, bu ise ekonomik anlamda küreselleşme çağının başlangıcını oluşturmuştur. Manchester Okulunun Tahıl Yasası'na karşı yürüttüğü kampanya başta olmak üzere, barışın gerçekleştirilmesine yönelik yürütülen çabalar dünya ölçeğinde muhalif hareketlere de ilham olmuştur. Britanya'nın o dönemde yaşadığı iç politikadaki dönüşümler, ilk kitlesel politik kampanya hareketlerini mümkün kılmıştır. Bu nokta serbest ticaret, küreselleşme ve demokratikleşme hareketleri arasındaki bağı farklı bir gözle değerlendirmeyi mümkün hâle getirmektedir. Günümüzde çok fazla üzerinde çalışılmasa da, hatta Türkiye'de neredeyse hiç bilinmese de Manchester Okulunun görüşleri hâlâ çok önemlidir ve okulun çabaları/görüşleri birçok tarihî olayı tetiklemiştir.

Kaynakça

- Bresiger, G. (1997). Laissez faire and little englanderism: The rise, fall, rise, and fall of the Manchester School. *Journal of Libertarian Studies*, 3(1), 45-79. <https://www.mises.org/library/laissez-faire-and-little-englanderism-rise-fall-rise-and-fall-manchester-school-0>
- Bright, J. M. (1868). *Speeches on questions of public policy*. (J. E. T. Rogers, Ed.) (C. 1). London: Macmillian and Co.
- Butler, E. (2018). *Klasik liberalizm bir el kitabı*. (A. Akçiçek, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Ceadel, M. (2014). The peace movement: Overview of a British brand leader. *International Affairs*, 90(2), 351-365. <https://www.jstor.org/stable/24538559>
- Ceadel, M. (2017). The London peace society and absolutist-reformist relations within the peace movement, 1816-1939. *Peace & Change*, 42(4), 496-520, <https://doi.org/10.1111/pech.12256>
- Cobden, R. (1851). An international reduction of navies. F. W. Hirst (Ed.), *Free Trade and Other Fundamental Doctrines of the Manchester School: Set Forth in Selections from the Speeches and Writings of Its Founders and Followers* (s. 309-319) içinde. London and New York: Harper & Brothers.
- Cobden, R. (1903). *The political writings of Richard Cobden* (C. I). London: T. Fisher Unwin.
- Grampp, W. D. (1960). *The Manchester School of economics*. Stanford: Stanford University Press.
- Guelzo, A. C. (2015). Lincoln, cobden, and bright: The braid of liberalism in the nineteenth century's transatlantic world. *American Political Thought*, 4(3), 391-411. Erişim adresi: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/682045>
- Hayek, F. A. von. (2009). Liberalizm. *Liberal Düşünce*, XIV(55), 197-224. <http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberalizm-friedrich-august-von-hayek,261.php>
- Hinde, W. (1987). *Richard Cobden: A victorian outsider*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Hirst, F. W. (1903). *Free trade and other fundamental doctrines of the Manchester School: Set forth in selections from the speeches and writings of its founders and followers*. London and New York: Harper & Brothers.
- Hobson, J. A. (1918). *Richard Cobden: An international man*. London: T. Fisher Unwin.
- Horrocks, J. W. (1925). *A short history of mercantilism*. London: Routledge.

- Howe, A. (2015). Why Couldn't Cobden Replicate His Anti-Corn Law Success?. Indiana: Liberty Fund. Erişim adresi: <https://oll.libertyfund.org/liberty-matters/stephen-davies-richard-cobden-free-trade-movement#response1>
- Lampe, M. (2009). Effects of bilateralism and the MFN clause on international trade: Evidence for the Cobden-chevalier network, 1860–1875. *The Journal of Economic History*, 69(4), 1012-1040. <https://doi.org/10.1017/S0022050709001363>
- Nicolls, D. (1991). Richard Cobden and the international peace congress movement, 1848-1853. *Journal of British Studies*, (30), 351-376. <https://doi.org/10.1086/385989>
- Palen, M.-W. (2021). Marx and Manchester: The Evolution of the socialist internationalist free-trade tradition 1846-1946. *The International History Review*, XLIII(2), 381-398. <https://doi.org/10.1080/07075332.2020.1723677>
- Richardson, S. (2015). Manchester or Midhurst?. Indiana: Liberty fund. Erişim adresi: <https://oll.libertyfund.org/liberty-matters/stephen-davies-richard-cobden-free-trade-movement#conversation7>
- Spall, R. F. (1988). Free trade, foreign relations, and the anti-corn-law league. *The International History Review*, 10(3), 405-432. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/40105891>
- Wallace, E. (1960). The political ideas of the Manchester School. *University of Toronto Quarterly*, XXIX(2), 122-138. <https://doi.org/10.3138/utq.29.2.122>

Extended Abstract

Purpose

The aim of the study is to examine how there is and can be a relationship between peace and a free market-based economic system. Members of the Manchester School argue that there is a direct and positive relationship between free trade and international peace. In order to promote national and international prosperity, the School has called for the abandonment of centuries-old nationalist prejudices, a change in the structure of aristocratic society, the adoption of a defensive foreign policy instead of an aggressive foreign policy, and the signing of trade agreements to promote peace. They say that with the increase in trade, the realisation of peace, the reduction of war weapons and navy costs and the reduction in the number of the army can also come to the agenda. Otherwise, every war and war-related expenditure would mean an increase in public expenditures and costs, and an increase in taxes and fees to be borne by citizens. The Manchester school tries to convince that non-violent resistance practices can be applied in all conflicts. They claim that the idea of peace can be achieved as a result of trade between peoples rather than diplomacy between governments.

Design and Methodology

The study is a theoretical study. The studies at the level of articles and books in which the members of the Manchester school addressed their thoughts on the economic and political conditions under which the idea of peace could be realised were evaluated. In addition, basic sources at the level of other articles and books written on the subject have been obtained, read and evaluated.

Findings

The cornerstone of the Manchester School, and Cobden's view in particular, was free trade and peace. The members of the Manchester School, remembered in intellectual life as the Anti-Grain Bill League, saw the realisation of international peace as inextricably linked to their cause of free trade. In particular, through

Cobden's efforts, they were instrumental in the signing of a trade treaty between France and Britain, reducing the number of tariffable articles from 419 to 48 and abolishing the excise duty the following year. With these treaties and increased trade, the open hostility between the two arch rivals, Britain and France, could be softened.

The members of the school expressed that they were interested in the general course and direction of British foreign policy and that changes should be made in the policies implemented. They wanted Britain to pursue a neutral policy and criticised Britain's policies towards the USA, China, Russia and the Ottomans.

The Manchester School emphasised that the existing political parties (Whigs and Tories) were the parties of the emperor and the pro-war rich, whereas the society should find real representatives to represent itself.

Members of the school have always been critical of Britain's increasing public expenditure on foreign policy intervention and armaments. They also emphasised that British influence in different societies could only be sustained through the revitalisation of commercial life and the continuous development of such relations with these countries. According to the members of the school, the only effective weapon to maintain peace is not the cannon or the sword, but the development of trade routes, the free movement of goods and the cheapening of prices.

Limitations

In this study, the views of the Manchester School and one of its important figures, Richard Cobden, known as the International Man, are included. The Manchester school criticises the market practices that could not break away from mercantilism that started to take shape in England at the end of the 18th century, the interventionist foreign policy of England, especially in America and China, the aristocratic social structure and the inability to break away from the determining elements of the social structure. Therefore, the Manchester School has put forward views in many different fields ranging from economics, politics, rights and freedoms, British domestic and foreign politics, British social structure and understanding of religion. In this study, only the Manchester School and Cobden's contributions to the idea of peace are discussed.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Members of the Manchester School, particularly Cobden and Bright, lobbied for the repeal of the Corn Laws and the emancipation of slaves in the colonies. They claimed that the abandonment of practices aimed at limiting or restricting trade would increase the welfare and social peace of all other countries, especially England. They emphasised that violence was not in human nature and could never prevail. They emphasised that freedom, especially freedom of trade, would contribute positively to peace, that despotic laws could never be applied, that individual and social interest would always prevail and that this was only possible in an environment of peace. They claimed that nations recognising free trade would support peace more.

Value

In the late 19th and early 20th centuries, relations between different nations were seen as a zero-sum competition and war was glorified. The views on the possibility of peace, arbitration, disarmament and international peace institutions, which were seen as absurd and impossible to most people, were voiced by members of the Manchester School, especially Cobden. Offering a different perspective on international relations, Manchester School thinkers developed an attitude against the ongoing resistance to free trade and economic nationalism and claimed that these ideas would negatively affect world peace. In a peaceful, global world, free trade and co-operation are aimed. They argued that if the current political structure does not take the right decisions, all kinds of regulations will lead to many artificial shortages and create rents, which will threaten social peace and world peace. These findings of the members of the Manchester School are of great importance today.

Araştırmacı Katkısı: Özlem KIRLI (%100).

Endüstri 4.0'a Doğru Türkiye'de Televizyon Yayıncılığı: Medya Profesyonellerinin Görüşleri¹

Nimet ERSİN²

Başvuru Tarihi: 21.07.2023

Kabul Tarihi: 16.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Endüstri 4.0 bütün sektörlerde üretim biçimini değiştirip dönüştürmekte, televizyon yayıncılığında da yakın zamanda büyük değişimler beklenmektedir. Yapay zekâ ve robotik sistemler, sanal gerçeklik uygulamaları, büyük veri, nesnelerin interneti, bulut bilişim gibi Endüstri 4.0 bileşenlerinin televizyon yayıncılığında otomasyonu sağlayacağı, yayın içeriklerinin çeşitlenip artacağı ancak diğer yandan istihdam sorununun ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Araştırmanın amacı, televizyon çalışanlarının günümüz televizyon yayıncılığı hakkındaki düşüncelerini, Endüstri 4.0'a doğru yeni bir dünyanın geleceğine işaret eden yeni durumda televizyon yayıncılığının alacağı biçime ilişkin görüşlerini ve yayında otomasyonun istihdam endişesi yaratıp yaratmadığını ortaya koymaktır. Bu amaçla nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşme yoluyla veri elde edilmiştir. Görüşme için amaçlı örneklem yöntemiyle, yaptıkları işin niteliği Endüstri 4.0'daki gelişmelerden etkilenebilecek televizyon yayıncılığının farklı alanlarından 8 medya profesyoneli seçilmiştir. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış açık uçlu soruların yanı sıra katılımcıların uzmanlık alanına göre konunun farklı boyutlarına yönelik detaylı sorular da yöneltilmiştir. Bulgulara göre televizyon çalışanları Türkiye'deki günümüz televizyon yayıncılığını teknik olarak başarılı bulmakta ancak içerik yönünden yetersiz ve niteliksiz olarak değerlendirmektedir. Katılımcılar medyanın yeni teknolojilere çabuk uyum sağladığını düşünmekte, Endüstri 4.0'da bazı iş kollarının ortadan kalkacağını ancak yeni uzmanlıkların ortaya çıkacağını belirtmektedir. Bulgular, katılımcıların çoğunun Endüstri 4.0'a girdiğimiz süreçte yakın zamanda televizyonun bugünkü biçiminden farklı olacağını, gelecekte de var olmaya devam edeceğine inandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Televizyon, Endüstri 4.0, İletişim ve Teknoloji, Büyük Veri, Nesnelerin İnterneti, Yapay Zekâ, Sanal Gerçeklik

Atıf: Ersin, N. (2023) Endüstri 4.0'a doğru Türkiye'de televizyon yayıncılığı: Medya profesyonellerinin görüşleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1211-1236.

¹ Bu araştırma için İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Fen, Sosyal ve Girişimsel Olmayan Sağlık Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'nun 05.09.2022 tarih ve 2022/07-903 sayılı toplantısında onay alınmıştır.

² İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, nimet.ersin@yeniuyuzuil.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5878-5566

TV Broadcasting in Turkey Towards Industry 4.0: Views of Media Professionals

Nimet ERSİN³

Submitted by: 21.07.2023

Accepted by: 16.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Industry 4.0 is transforming and reshaping the production methods in all sectors, and significant changes are also anticipated in television broadcasting in the near future. Artificial intelligence and robotic systems, virtual reality applications, big data, the Internet of Things, and cloud computing, among other components of Industry 4.0, are expected to enable automation in television broadcasting, diversify and expand broadcast content. However, it is also foreseen that employment issues will arise. The aim of this research is to elucidate the views of television professionals on contemporary television broadcasting, their perspectives on the evolving form of television broadcasting in the emerging world of Industry 4.0, and whether automation in broadcasting creates employment concerns. To achieve this objective, data was obtained through in-depth interviews using qualitative research techniques. Eight media professionals from different fields of television broadcasting, which could be affected by the nature of their work by developments in Industry 4.0, were selected using purposive sampling for the interviews. According to the findings, television workers in Turkey find contemporary television broadcasting technically successful but consider it lacking in terms of content quality. Participants believe that media quickly adapt to new technologies, and while some job sectors may disappear in Industry 4.0, new areas of expertise will emerge. The results show that most participants believe that television will be different from its current form in the near future as we enter Industry 4.0, and it will continue to exist in the future.

Keywords: *Television, Industry 4.0, Communication and Technology, Big Data, Internet of Things, Artificial Intelligence, Virtual Reality*

³ Istanbul Yeni Yuzyil University Communication Faculty Radio, Television and Cinema, nimet.ersin@yeniyyuzyl.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5878-5566

Giriş

İletişim teknolojileri hızla gelişmekte, her yeni teknoloji kısa sürede eskimekte ve yenisi devreye girmektedir. Son 30 yılda televizyon sektöründe çalışanlar 2 inç, 1 inç bantlardan, betakam kasetlere, ardından dijital bantlara ve kartlı sistemlere geçişe tanık olmuş, kameralar kullanım ömrü dolmadan yenilenmiş, HD, 4K yayın yapan kanallar açılmıştır. Analog yayından sayısal yayına geçişle birlikte reji masalarından kurgu sistemlerine teknik alt yapı sayısal teknolojiye uyumlulaştırılmış, uydu, kablo yayınları ile daha kaliteli görüntü daha büyük kitleye ulaşabilmiş, reji masaları, devamlılık stüdyoları yeni teknolojilerle donatılmıştır. Bütün bu hızlı değişimlere rağmen Endüstri 4. 0 ya da diğer adıyla 4. Sanayi Devrimiyle, televizyon yayıncılığını yeni ve çok daha büyük değişimler beklemektedir. Endüstri 4.0'ın içerdiği çeşitli cihazlara bir göz atıldığında, akıllı telefonlar, çeşitli akıllı cihazlar, akıllı saatler, ev aletleri, akıllı evler, bu cihazların birbiriyle, verilerle ve insanlarla iletişim kurabilmesi, robot endüstrisindeki gelişmeler ve hatta nesnelere interneti kavramının kendisi bile iletişim olgusunu içermektedir (Bahrin, Azli ve Talib, 2016, s. 137-138).

Endüstri 4.0'ın verimliliği artıracığı, insanlığın pek çok sorununu çözeceği, ortaya çıkacak “akıllı toplum” ile daha eşitlikçi bir dünyanın kurulacağını savunan görüşlerin yanı sıra 4. Sanayi Devriminin insanlığın pek de yararına olmayabileceği yönünde düşünceler de ileri sürülmektedir. Özellikle kapitalizmin egemen olduğu bir dünyada Endüstri 4.0'daki otomasyonun insanların üretim araçlarının üzerindeki kontrolü kaybetmesinin ve yeni teknolojinin tetiklediği bir işsizliğin ortaya çıkacağına yönelik görüşler ortaya çıkmaktadır (Fuchs, 2018, s. 284). Endüstri 4.0 temelli otomasyonun yaşamımıza girdiğinde özel yaşamımızın gizliliğinin de mümkün olmayacağı yapılan kimi çalışmalarda dile getirilmektedir. DaPonte (2015), “Televizyonunuz sizi izliyor.” başlıklı makalesinde bu gelişkin iletişim ağının özgürlükleri kısıtlayıcı rolü olacağını ileri sürmektedir. Sözgelimi siz evde yokken verilerinizi kaydeden televizyondan bir ceza duruşmasında aleyhinize veri elde etmenin mümkün olabileceğini söyleyen DaPonte bunun da ifade özgürlüğünüzü tehdit edebileceğini dile getirmektedir (2015, s. 90). Ayrıca kişisel bilgilerin ticari amaçlı kullanılması da mümkündür.

Her yeni teknolojide olduğu gibi kimi kaygılara rağmen bir yandan da yenilikler, önce buna hazır kesimlerde benimsenmeye ve kullanılmaya başlamakta, sonra toplumun bütününe ulaşmaktadır. Bu gelişmeyi açıklayan en köklü yaklaşım, Rogers'ın Yeniliklerin Yayılması Modelidir. Sözgelimi, kablo televizyonun gelişimi hakkında (Brown, Malecki, Gross, Shrestha ve Semple, 1974), Pay TV konusunda (Sarrina Li, Ku ve Liu, 2013), dijital televizyon yayıncılığının gelişmesine ilişkin araştırmalarda (Weber ve Evans, 2002) Yeniliklerin Yayılması Modeli temel alınmıştır.

Endüstri 4.0 süreciyle ilgili bütün sektörler hakkında araştırmalar yapılmakta, beklenen değişimler ortaya konmaktadır. Oysa yapay zekâ ve robotik sistemler, sanal gerçeklik uygulamaları, büyük veri, nesnelere interneti, bulut bilişim gibi Endüstri 4.0 bileşenlerinin büyük dönüşümlere yol açacağı söylenen televizyon yayıncılığıyla ilgili yeterince çalışma bulunmamaktadır. Araştırmanın, bu konudaki yeni çalışmalara bir kapı aralayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın amacı, televizyon çalışanlarının günümüz televizyon yayıncılığı hakkındaki düşüncelerini, Endüstri 4.0'a doğru yeni bir dünyanın geleceğine işaret eden yeni durumda televizyon yayıncılığının alacağı biçime ilişkin görüşlerini ve yayında otomasyonun istihdam sorunu yaratıp yaratmadığını ortaya koymaktır.

Çalışmada öncelikle iletişim ve teknoloji ilişkisiyle ilgili kuramsal yaklaşımlara yer verilmiş, her yenilikte olduğu gibi Endüstri 4.0'ın getireceği yeniliklerin bütün medya çalışanları tarafından benimseneceği varsayıldığından Yeniliklerin Yayılması Modeline de değinilmiştir. Daha sonra televizyonun gelişiminin kısa bir tarihçe ile özetlendiği çalışmada Endüstri 4.0'ın televizyon yayıncılığını ilgilendiren bileşenleri ele alınmış ve ardından araştırmanın yöntem kısmına geçilmiş son olarak araştırma bulgularına yer verilmiştir.

İletişim ve Teknoloji

İlk iletişim araştırmalarından günümüze iletişim sürecinin gönderen, ileti, araç ve alıcı temelindeki öğelerin farklı boyutlarına odaklanan çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Shannon ve Weaver'ın teknolojiyi temel alan modelinden günümüze her yeni gelişen iletişim aracıyla iletişimin teknoloji boyutu gündeme gelmiştir. İletişim araştırmaları çoğu zaman kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkisine yoğunlaşırken edebiyatta ve akademik çalışmalarda teknolojinin geliştirdiği araçların ortaya çıkardığı toplum ve yaşam biçimi eleştirileri de artmıştır. George Orwell'in 1949 yılında ilk basımı yapılan *Bindokuzyüzseksendört* romanı ile Aldous Leonard Huxley'in ilk kez 1932'de yayımlanan *Cesur Yeni Dünya* adlı distopik romanları teknoloji ve modernite eleştirilerinin en bilinen örnekleridir.

“Araç iletidir.” diyerek, iletişim aracının kendisinin içerikten daha önemli olduğunu ileri süren ve “teknolojik determinizm” olarak adlandırılan yaklaşımın öncülerinden McLuhan'ın “teknolojik belirlenimcilik” tezi teknolojiyi belirgin biçimde odağa almıştır. Bu teoriye göre kitle iletişim teknolojisi sadece insanların tutum ve davranışlarını değil, toplumsal sistemin işleyiş tarzını da değiştirmektedir. Her yeni teknoloji ile birlikte toplumsal yapı da buna bağlı olarak değişmektedir (Azam, Shakirullah, Sadaf, Owais ve Khan, 2020, s. 134). McLuhan'ın görüşlerini dayandığı Toronto Okulu'nun kurucusu Harold Innis'e göre toplumsal gelişmenin itici gücü teknolojidir. Innis, *The Bias of Communication (İletişimin Yanlılığı)* ve *Empire and Communication (İmparatorluk ve İletişim)* kitaplarında teknolojiyi insanın uzantısı olarak ele almaktadır (Güngör, 2018, s. 148). Oruç, (2021, s. 8) “İletişim Araçları, Siyaset ve Toplumsal Değişim: Harold A. Innis'in Teorik Mirası Üzerinden Bir İnceleme” başlıklı makalesinde Innis'in teknolojik belirlenimci olarak dar bir bakışla anlayamayacağını söylemektedir. Innis, iletişim teknolojileriyle tarihsel olaylar (sözelimi imparatorlukların kurulmasının ve yıkılmasının) ve ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılar arasında bağlantı olduğunu ileri sürmüştür.

Teknoloji üzerine yazan bir başka yazar, Ivins de toplumsal dönüşümde teknolojiyi belirleyici bir etken olarak ele almaktadır (Güngör, 2018, s. 188). Teknolojinin önemine dikkat çeken toplumbilimciler ve iletişim bilimciler teknolojinin getirdiklerine olumlu ya da olumsuz paradigmalardan bakmakta ancak her şekilde toplum üzerindeki etkisine vurgu yapmaktadır. “Araç metaforudur.” diyen Postman (1994, s. 11), McLuhan'la gençlik dönemlerinden tanışıklıkları olduğunu anlatmakta ve McLuhan'ı Orwell ve Huxley gibi âdeta geleceği tahmin eden bir kâhin olarak gördüğünü belirtmektedir (s. 17). Bu yaklaşımlar teknolojiye insanın imgelemine yansıtması için bir araç olarak değil imgelem yaratmasına vesile bir araç olarak bakıldığını ve teknolojiye verilen önemi göstermektedir. Bu görüşte olan kimi yazarlara göre iletişim araçları gerçeği yansıtan değil yeniden üreten araçlardır (Baudrillard, 2011; McLuhan, 2006; Hall, 1980; Foucault, 2015). Ancak bu durumda her iletişim aracının gerçeği kendi formuna göre ürettiğini ve gerçekliğin farklı iletişim araçlarına göre farklı formlarda üretileceğini de kabul etmek gerekmektedir. Baudrillard'a (2011, s. 20) göre Simulakr, “gönderenden yoksun ve nerede başlayıp nerede bittiği bilinmeyen, hiçbir şeyin durduramadığı bir kapalı devre içinde, gerçeğin değil yalnızca kendi kendinin yerine geçebilen” olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde sosyal medya avatarı gibi kimliklerin, kişiliklerin de simülasyonları dolayına girmektedir. Bauman'a (2012, s. 221) göre anlam görülen ya da hemen o anda görülen değildir: “Anlam, gelip geçici görünümle güvenilir ama gizli gerçeklik arasındaki ilişkinin peşini bırakmamak koşuluyla ele geçirilebilir.” (s. 224). Düşünürlerin gerçekliğin aktarımına ilişkin düşünceleri Endüstri 4. 0'la birlikte televizyon yayıncılığının biçiminden içeriğe büyük değişimlerin yaşanacağını düşündürmektedir.

Bilginin, yeniliklerin, yeni teknolojilerin benimsenmesi, kullanıma girmesinin nedenlerini en iyi açıklayan kuramlardan biri olan Rogers ve Shoemaker tarafından geliştirilen Yeniliklerin Yayılması Modeli günümüzde yeni iletişim araçları ile ilgili araştırmalarda başvurulan temel iletişim modellerinden olmuştur.

Yeniliklerin Yayılması Modeli

Yeniliklerin Yayılması Modeli, topluma yeniliklerin nasıl benimsetildiğini açıklamaya çalışır. Modelin formüle edilmesinden önce çiftçi ve kırsal kesimde yeniliklerin yayılması çabaları ABD’de 1920 ve 1930’larda uygulanmış, daha sonra Üçüncü Dünya ülkelerinde kalkınma programlarında, tarımsal kalkınmada, sağlıkla ilgili gelişmelerde ve siyasal yaşamda yol gösterici olmuştur. İlk yayılma modelini 1962’de ortaya atan Rogers daha sonra 1973’te Shoemaker ile birlikte yaptıkları çalışmada yeniliklerin yayılması sürecini 4 aşamada sıralamıştır (Mcquail, 2005, s. 97):

1. Bilgi: Bireyin yenilik hakkında az da olsa bir bilgisi vardır, yeniliğin nasıl işlediğini anlamaya çalışmaktadır.
2. İkna: Bireyde, daha önce haberdar olduğu yeniliğe karşı bir tutum oluşmaktadır. Bu tutum olumlu ya da olumsuz olabilir.
3. Karar aşaması: Birey yeniliğe karşı olumlu ya da olumsuz tutumunun pekişmesiyle kabul ya da ret eylemlerinden birine yönelik çalışmaktadır.
4. Onaylama: Birey, yeniliği benimsemişse buna yönelik destek aramakta ancak kararına aykırı yoğun iletiler önceki kararını değiştirmesine neden olabilmektedir.

Brown, Malecki, Gross, Shrestha ve Semple (1974, s. 297) tarafından kablo televizyonun ABD’de yaygınlaşmasına ilişkin Ohio eyaleti örneğindeki araştırmaya göre, yeniliğin benimsenme aşamaları kablo televizyonun önce belirli bir kasabada benimsenmesi, bu kasabanın yeniliği dağıtan bir kurumu (şirketi) desteklemesi ve yeniliği yayacak en az bir girişimcinin bulunmasıdır. Weber ve Evans (2002, s. 438) İngiltere, Avustralya ve Amerika’da dijital televizyonun gelişimine ilişkin araştırmalarında Yeniliklerin Yayılması Modeli’ni temel almış, araştırmaya göre dijital televizyonu önce girişimci ve ilginç kişilerin benimsediği, daha sonraki aşamada yenilik doyuma ulaşana kadar yaygınlaştığı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaların da gösterdiği gibi, televizyona ilişkin çalışmalarda Rogers’ın Yeniliklerin Yayılması Modeli uygun bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.

Televizyonun Gelişimi

Bütün iletişim araçlarında olduğu gibi televizyon da çeşitli buluşların birbirine eklenmesiyle ve bilim adamlarının üst üste biriken çabaları sonucu ortaya çıkmıştır. Aziz (1976, s. 12), televizyonun gelişiminde emeği geçen isimler olarak May, Nipkow, Jenkins, Baird, Farnsworth, Zworykin’i sıralamaktadır. İlk televizyon yayınları 1930’lu yıllarda gerçekleşmiş, 1935’te Almanya, 1936’da İngiltere, 1941’de ABD düzenli televizyon yayınlarına başlamıştır. II. Dünya Savaşı sırasında kısa bir duraklama geçiren televizyonculuk savaşın bitmesinden hemen sonra büyük bir hızla gelişmiştir.

Televizyon ilk yıllarında radyonun resimli hâli, görüntülü radyo gibi düşünülmüş ancak televizyon yayıncılığının öncüleri onu radyodan farklı özgün bir araç olduğunu savunmuştur. Sözelimi, 1953 yılında American Broadcasting Company (ABC) kurucusu Leonard Goldenson, televizyonun görsel bir araç olduğunu, radyonun resimli formatı değil ancak sinemanın bir formatı olabileceğini savunarak televizyonun görselliğinin önemine vurgu yapmıştır (Gross, Gross ve Perebinosof, 2010, s. 5). Televizyon icadından önce fikir aşamasındayken foto-telgraf gibi de düşünülmüştür. 1842’de resimleri elektrik telleriyle ileten bir araç öneren Bain’in ardından birbirini izleyen gelişmeler ve 1920’lerde birbirinden ayrı çalışmalar devam etmiş, kimi çalışmalar destek bulmamış, 1923’te Zworykin’in elektronik televizyon kamera tüpünü tanıtması ile gelişmeler hızlanmıştır (Williams, 2003, s. 16).

Renkli televizyonun seri üretimi 1960'lı yıllarda başlamıştır. Kablolu yayınlar, uydu yayınları derken yerini sağlamlaştıran televizyon, kısa zamanda rakipsiz bir araç hâline gelmiştir. Televizyon izlememek, onu dinlememek mümkün değildir, çünkü televizyon her zaman haklıdır (Bednarek, 2010, s. 2).

İletişim teknolojisindeki gelişmeler ve liberal ekonominin dünyada yaygınlaşmasıyla birlikte Avrupa'da yayıncılıktaki kamu tekelleri kaldırılmış, 1980'lerden itibaren özel yayıncılık yayılmaya başlamıştır. Günümüzde internet teknolojisini kullanan Smart TV, giderek çözünürlükleri artan HD, FHD, QHD, 4 K, 8 K televizyonlar, katlanabilir ekranlar üretilmekte, televizyon teknolojisi günden güne değişmektedir.

Türkiye'de Televizyon Yayıncılığı

Türkiye de Avrupa ülkelerindeki yayıncılığın geçtiği süreçlerden geçmiştir. Türkiye'de ilk televizyon yayınları haftada bir gece programları ile 1952'de, İstanbul Teknik Üniversitesinde gerçekleştirilmiştir. 1 Mayıs 1964'te radyo yayınlarını kendi çatısı altında toplamak için kurulan TRT, televizyon yayıncılığına ilişkin çalışmalara da başlamış, TRT Ankara Televizyonu ile de 31 Ocak 1968'de ilk yayını yapmıştır.

1982'de haftada birkaç saatlik renkli yayın yapılmış, 1984'te tamamen renkli yayına geçilmiştir. Başlangıcından itibaren kamu hizmeti yayıncılık anlayışına göre örgütlenen TRT'nin günümüzdeki ulusal ve uluslararası televizyon kanal sayısı TRT EBA kanallarının da eklenmesiyle birlikte 18'e ulaşmıştır (TRT, t.y.).

Uydu teknolojisini kullanarak Almanya'dan Türkiye'ye yayın yapan ilk özel televizyon kanalını diğerleri izlemiş, 1993 yılında, Anayasa'nın 133. maddesi değiştirilerek radyo ve televizyon yayınları devlet tekeline çıkarılmıştır. Türkiye'de 2021 verilerine göre 16 karasal ortamdan yayın yapan ulusal televizyon kanalı, 8 bölgesel televizyon kanalı, 151 yerel televizyon kanalı vardır. 350 televizyon kanalı uydudan, 172 kanal kablolu ortamdan yayın yapmaktadır (Kalyoncuoğlu, 2021).

Endüstri 4.0

İlk kez Almanya'da Hannover Fuarı'nda kullanılan ve büyük ilgi gören Endüstri 4.0 için çeşitli kaynaklarda farklı tanımlamalar yapılmaktadır (Türkcan ve İnce, 2021, s. 4). 4. Sanayi Devrimini ifade eden Endüstri 4.0'ın özü ağ bağlantılı akıllı sistemlere, birbiriyle iletişim kuran nesnelere, üretimin kendi kendini düzenlemesine, makineler, ekipmanlar ve ürünlerin birbirleriyle ve insanlarla iletişimine dayanmaktadır (Guban ve Kovacks, 2017, s. 112). Endüstri 4.0 için yapılan tanımlamaların ortak noktası algoritmalar, büyük veri, akıllı robot, dijital bağlantı, yapay zekâ gibi kavramların kullanılmasıdır. Kısa bir tanımlama ile Endüstri 4.0 "Canlı cansız her nesnenin internete bağlanarak iletişim haline geçeceği, makineler arası iletişimin akıllı üretimi beraberinde getirdiği, ekonomik ve sosyal dönüşümleri ile şu anda tartışmakta olduğumuz bir kavram" olarak ifade edilmektedir (Eldem, 2017, s. 1).

Birinci Sanayi Devrimi 1784'te buhar makinesinin keşfiyle başlayan dönemi, İkinci Sanayi Devrimi 1870'te elektrik enerjisini kullanıldığı seri üretimi, Üçüncü Sanayi Devrimi 1970'lerden itibaren bilişim teknolojisindeki gelişmeleri kapsamakta, Dördüncü Sanayi Devrimi ise Almanya'da 2011 yılında ileri teknolojileri tanımlamak için getirilen Endüstri 4.0 kavramı ile başlamış kabul edilmektedir (Vaidya, Ambad ve Bhosle, 2018, s. 234; Guban ve Kovacks, 2017, s. 112; Fuchs, 2018, s. 280; Berberoğluligil, 2021, s. 19-20). Endüstri 4.0'da ürünler kendi üretimini kontrol etmektedir, sanal ve gerçeklik üretim sırasında iç içedir, fabrikalar kendi kendini düzenlemekte ve kendi operasyonlarını optimize etmektedir (Guban ve Kovacks, 2017, s. 112). Bu kavramın geçtiği çalışmalarda bileşenlere göz atıldığında, geleceğin yaratıcı yapım endüstrilerinde büyük değişimlere neden olacağı öngörme mümkündür.

Alanyazında Endüstri 4.0'ın bileşenlerine ilişkin farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır (Kamber, 2019, s. 45). Endüstri 4.0'ın bileşenlerinden “siber güvenlik”e vurgu yapılan bir çalışmada diğer bileşenler büyük veri, özerk robotlar, simülasyon teknolojileri, sistem entegrasyonu, nesnelerin interneti, bulut bilişim, katkı üretimi, artırılmış gerçeklik olarak sıralanmaktadır (Yılmaz, Gönen, Şanoğlu, Karacayılmaz, ve Özbirinci, 2021). Endüstri 4.0'ın nesnelerin interneti, siber fiziksel sistemler, akıllı fabrikalar olarak üç temel bileşenin bulunduğu belirtilen başka bir çalışmada, bulut teknolojisi, büyük veri, yapay zekâ ve makine öğrenmesi, artırılmış gerçeklik kavramları ilişkili kavramlar olarak ele alınmaktadır (Ayboğa ve Görmüş, 2022, s. 90-91). Özetle, nesnelerin interneti, sosyal medya, bulut depolama sistemi, bilişim, sensörler, yapay zekâ, robotik ve bu teknolojilerin kombinasyonunun fiziksel ürünlerin üretimi, dağıtımını ve kullanımına uygulanması, yatay ve dikey entegrasyon sistemleri, siber güvenlik, büyük veri, veri analizi, simülasyon, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, Endüstri 4.0'ı oluşturmaktadır (Fuchs, 2018, s. 281; Bahri ve diğerleri, 2016, s. 138).

Akıllı Toplum ya da Toplum 5.0

Endüstri 4.0 ile birlikte ortaya çıkan toplum 5.0 kavramı, ilk kez 2016 yılında Japonya'da kullanılmış, 2017 yılında Almanya'da CEBİT fuarında Japonya Başbakanı Shinzo Abe tarafından dile getirilmiştir. Abe, teknolojinin insanlık için tehdit olmadığını söylemiş, aksine e-öğrenme sistemleri, kadınların güçlendirilmesi, erken uyarı sistemleri, akıllı tarım, akıllı şehirler, yenilikçi ekosistemler gibi topluma yararlı gelişmeleri getireceğini anlatmıştır (Akın, Akyol ve Dalkılıç, 2021, s. 580). Şimdiden küresel sorunlara dikkat çekmek amacıyla sanal gerçeklik teknolojisini kullanan belgeseller çekilmektedir. Molo ve Şeylan (2023, s. 183), iklim sorunlarında sanal gerçekliğin nasıl kullanıldığını araştırdıkları çalışmalarında Danfung Dennis ve Eric Strauss'un yönetmenliğindeki 2018 yapımı seri *Feast, Fire, Famine* ve *Melting Ice* başlıklı belgesel yapımları incelemiştir. *Feast* endüstriyel amaçlı kesilen ağaçları, *Fire* yangınlar ve yok olan alanları, *Famine* artan sıcaklık nedeniyle kuraklığın yol açtığı sorunları, *Melting Ice* ise eriyen buzdağlarının okyanusa karışmasını ve gündelik hayata etkilerini konu edinmektedir. Çevresel sorunların konu edildiği bu filmler, gerçekliğe sanal gerçeklik teknolojisi aracılığıyla seyirciyi de dahil etmekte, seyirci sanal gerçeklik teknolojisinin meydana getirdiği etkilerle birlikte filmi, hikâyenin içinde, “orada olma” etkisiyle deneyimlemektedir (s.194).

Mahendra Parshuram Vartak, Niren Vashram Savaniya ve Sham Maruti Jadhav artırılmış gerçeklik uygulamaları ile hazırladıkları projede ölümlü bir kadın ve tanrıça Parvati'nin Hindistan'da toplumsal cinsiyet temelli cinsel şiddete karşı savaşıma hikâyesini sergilemiştir. Hikâyede bütünüyle etkileşimli uygulamalarla izleyiciye gerçekçi bir hikâyeye sunulmaktadır. Sergi hâlinde sunulan hikâyedeki resimler izleyiciler tarafından akıllı telefonlarla Blippar adlı bir uygulama ile tarandığında animasyon ve filmler duvardan dışarı çıkıp görülebilmektedir (Coşkun, 2017, s. 68).

Dijital teknolojilerin insanlığın gelişmesine katkı sağlayarak ortaya çıkaracağı toplum “Dijital Toplum”, “Yaratıcı Toplum” veya “Süper Akıllı Toplum” olarak da adlandırılmaktadır (Arı, 2021, s. 457). Bütün bu gelişmeler nedeniyle gelecekteki televizyon yayıncılığının ve toplumun günümüzde hayal edilebileceklerin ötesinde dönüşüme uğrayacağını düşünmek mümkündür.

Endüstri 4.0 ve Televizyon Yayıncılığı

Televizyon yayıncılığı programların dekor tasarımından ışık tasarımına çekim planlarının tasarımından pek çok alt tasarıma; yayın planlamalarından yayın akışlarının oluşturulmasına; bir yapımın çekim ve kurgu süreçlerinden son çıktısına ve yayının vericilere dolayısıyla izleyiciye ulaştırılmasına; izleyici ölçümlerinin değerlendirilmesinden hedef kitle analizine; son yıllarda dijital medya ayağının da eklenmesiyle izleyici ile etkileşimli iletişime; her bir program için ayrı bütçe oluşturulmasından televizyon kanalının diğer giderlerini kapsayan genel bütçesinin düzenlenmesine karmaşık ve çok yönlü işleyişi gerektiren bir süreçte

gerçekleşmektedir. Televizyon yayıncılığının karmaşık işlemlerinin Endüstri 4.0'ın bileşenlerinden olan büyük veri, yapay zekâ ve robotlar, nesnelere interneti, depolama sistemleri gibi olanaklarla daha az personelle daha farklı biçimlerde yürütüleceği düşünülmektedir.

Büyük veri ve televizyon yayıncılığı

Michael Cox ve David Ellsworth tarafından 1997 yılında düzenlenen 8. IEEE Görüntüleme Konferansı'nda ilk kez kullanılan "büyük veri" kavramı için "çağımızın ham maddesi" denilmektedir (Aktan, 2016, s. 3). Dijital ağda yer alan her türlü medya, bilgi, araştırma, arama motorları büyük verinin bir parçasıdır. Büyük veri yüksek boyuttaki verileri hızla ayrıştırabilmekte ve birleştirebilmektedir (Sirer, 2020, s. 1660). "Büyük veri, tipik veri tabanı yazılım araçlarının yakalama, depolama, yönetme ve analiz etme yeteneğinin ötesinde boyutu olan veri kümelerini ifade etmektedir." (Kasnak, 2022, s. 12). Yüksek hacim, yüksek hız ve yüksek çeşitlilikteki büyük verileri kullanabilen büyük veri, önceden boyut nedeniyle erişilemeyen veya kullanılmayan verileri işleyebilir (Karademir, 2022, s. 312). Büyük veri, televizyon yayıncılığının özellikle artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarını içeren yapımların yayının son çıkışına değin geçireceği süreçlerde yüksek boyutta işleme kapasitesinin yaratacağı gereksinimi karşılayabilecektir. Büyük veri ile çok sayıdaki televizyon kanalının hızlı bir şekilde analizi ve izleyici tercihlerini bilmek mümkün hâle gelmektedir (Sirer, 2020, s.1661). Şeffaflık, izleyici ölçüm sistemlerinde çok önemlidir ve büyük verinin şeffaflık yönünden izleyici ölçüm sistemlerine önemli katkısı olacaktır (Kelly, 2019, s. 118). Büyük veri Endüstri 4.0'da çeşitlenecek ve kapasitesi genişleyecek yayın içeriklerini değerlendirmede giderek daha önemli hâle gelecektir.

Nesnelerin interneti ve televizyon yayıncılığı

Nesnelerin interneti kavramı (Internet of Things-IoT), ilk kez 1999'da bir İngiliz girişimci Kevin Ashton tarafından kullanılmıştır (Witkowski, 2017, s. 767). Nesnelerin interneti kavramı, kablosuz iletişim teknolojilerinin de gelişmesiyle, dünyadaki nesnelerin birbiriyle haberleşmesini anlatmaktadır. Akıllı ev, akıllı şehir, akıllı sağlık gibi uygulamaları şimdiden görmekte olduğumuz ve bunların sayısının hızla arttığı günümüzde, nesnelerin interneti nedeniyle dünyanın bir "hacker" cennetine dönüşme olasılığı da kimi bilim adamları tarafından dile getirilmektedir. Örneğin kalp pili vb. tıbbi aygıtların siber saldırılara maruz kalabileceği ve doktor kontrolünü aşabileceği gibi olası kimi olumsuzluklar da tartışılmaktadır (Keleş ve Keleş, 2018, s. 64).

Televizyon yayıncılığında nesnelerin interneti algoritması tarafından şimdiden dekorların düşük maliyetlerle üretilmesi, farklı tasarımları deneme ve tasarıma dayalı deneyleri güvenle uygulama gibi pratiklikler sağlanmaktadır (Kuang, 2021, s. 2). Fantastik hikâye anlatımlarındaki çok boyutlu tasarımlarda nesnelerin interneti ile maliyetlerde düşüş, yaratıcılığın çeşitlenmesi ve boyut değiştirmesinde büyük gelişmeler beklenmektedir. Nesnelerin interneti 3 boyutlu yapımların tasarımından sahne yapım algoritmalarına (Kuang, 2021, s. 5) çeşitli seçenekler yaratacaktır.

Yapay zekâ ve televizyon yayıncılığı

Yapay zekâ denilince insansı robotlar akla gelmektedir. Robotik insanların bir takım işlemleri gerçekleştirdiği, kararlar aldığı görüntüler sinema filmlerinin de etkisiyle kafamızda bir imge yaratmıştır. Oysa insansı robotlardan başka çoklu robotlar, sürü robotlar, endüstriyel robotlar, mikro-nano robotlar, doğadaki canlıları taklit eden biyo-ilhamlı robotlar, işbirlikçi robotlar gibi amaca göre üretilmiş çeşitli robotlar bilimsel çalışmalarda ve sanayide, üretimde yaygın olarak kullanılmaktadır (Gürgüze ve Türkoğlu, 2019). Özellikle teknoloji fuarlarında karşılaştığımız insan modellemesindeki robotları yakın bir gelecekte gerçek insandan ayırt etmekte zorlanacağımız görülmektedir. Robotlarla insanların savaşına ilişkin distopyalar sinema

filmlerinin ötesine geçerek çoktandır gündelik tartışmaların konusu olmuştur. Sözelimi BBC, Hawking ile yaptığı röportaja dayanarak “Hawking: Yapay zekâ insanlığın sonunu getirebilir.” manşetli haber yapmıştır (Cellan-Jones, 2014).

Yapay zekâlar, sürücüsüz araçlardan pazarlama süreçlerine, sağlıktan hukuka (Yıldız, 2021) pek çok alanda işlev gören akıllı cihazlardır. Yapay zekâ kavramı yerine makine öğrenmesi (MÖ) kavramı da kullanılmaktadır: “MÖ, bilgisayarların çeşitli sensörlerden aldıkları veriler ya da veri tabanlarında kayıtlı veriler gibi akışkan ya da durağan veri türlerine dayalı öğrenimini olanaklı kılan algoritmaların tasarım ve geliştirme süreçlerini konu edinen bir bilim dalıdır.” (Ülgü, 2022, s. 21).

Yapay zekâ sayesinde şimdiden haber üretiminde otomasyona geçilmiştir. İlk kez Los Angeles Times’ın 2014 yılında bir deprem haberiyle başlattığı robot gazetecilik, günümüzde ekonomiden hava durumuna, günlük olaylardan seçim sonuçlarına ilişkin çeşitli verilerin haberleştirilmesinde kullanılmaktadır (Oğuz ve Gezgin, 2022, s. 154). Akıllı robotlar, çoklu kamera sistemlerinin gerektirdiği çekimlerde kullanılabilir. Örneğin, spor etkinlikleri sırasında, akıllı robotlar sahada hareket hâlinde olan sporcuları izleyebilirler. Sadece spor karşılaşmaları değil, büyük şovların çekiminde, belgesellerde, farklı televizyon programlarının çekimlerinde de de akıllı robotlar devreye girecektir.

Sanal gerçeklik ve televizyon yayıncılığı

Sanal ortamı Şaman ritüellerine kadar götürmek mümkün olsa da sanal gerçeklik kavramı bilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bilgisayar teknolojisi aracılığıyla gerçek ve hayalin birleştirilmesini anlatan sanal gerçeklik uygulamaları tıptan uzay bilimlerine, sinemadan eğitime çeşitli alanlarda kullanılmaktadır ve bu uygulama alanlarının artacağı öngörülmektedir. Sanal deneyim, bir şeyin yerine başka bir şeyin geçmesi, bireyin yaratılan bu gerçekliğe dahil olmasıdır (Molo, 2021, s. 11).

Televizyon yayıncılığında hava durumu sunumunda kullanılan “green box”la başlayan sanal uygulamalar günümüzde tarih belgesellerinden yarışma programlarındaki yazılımlara, çocuklara yönelik kurmaca yapımlardaki artırılmış gerçeklik uygulamalarından stüdyo programlarındaki dekorlara ya da haber bültenlerine değin çeşitli amaçlarla kullanılmakta ve programların kalitesini etkileyen unsur olarak düşünülmektedir. Sözelimi, TRT Çocuk kanalı artırılmış gerçekliği çocukların hayal dünyasını geliştirici unsur olarak kullanmıştır. TRT Çocuk kanalı kurucusu Can Soysal’ın belirttiğine göre ilk kez *Köstebekgiller* adlı çocuk dizisinde köstebek ailesi üç boyutlu animasyonlarla gerçek çekimlere dahil olmuş ve dizi TRT-Çocuk kanalında 100 bölüm devam etmiştir (Can Soysal, kişisel görüşme, 13 Temmuz 2023). İnsanın başka dünyalar arayışı henüz sonuçlanmasa da metaverse gibi sanal dünyalar büyük ilgi çekmekte, televizyon yayınlarında gelecekte daha sıklıkla ve etkili kullanılacağı öngörülen sanal gerçekliğin, hologram gibi teknikler, deep fake gibi uygulamalarla giderek artacağı ve izleme seçeneklerinin çoğalacağı şimdiden öngörülmektedir.

Bulut bilişim ve televizyon yayıncılığı

Bulut bilişim, büyük verilerin internet ortamında depolanmasını ve bu verilere erişebilmeyi sağlayan bir teknolojidir. Fikrî temelleri 1950’lerde atılan bulut bilişim 2006’da gerçek şekilde hizmete girmiş, 2008 yılından itibaren dünyada yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bulut bilişim, buluta yüklenen her türlü belge, resim, müzik gibi dosyaların gerektiğinde zaman ve mekândan bağımsız internet ortamından erişilebilmesini sağlamaktadır (Çelik, 2021, s. 238).

Televizyonda üç boyutlu sahne yapımlarından sanal gerçeklik oyunlarına yaygın olarak kullanılan bulut depolama, film ve televizyon endüstrisinde yeni gösterim uygulamalarına kapı açmaktadır (Zhuang, 2021, s. 1). Ayrıca televizyon kuruluşları dünyanın çeşitli ülkelerinde düzenlenen marketlere veya televizyon fuarlarına

kayıtlı program götürerek, programların uluslararası satışında kayıtlı materyal yerine buluta yükledikleri içeriklere erişim izni vererek maliyetten ve zamandan büyük tasarruf edebilecektir. Televizyon yapımcıları, uluslararası ortak yapımlarda sistemden faydalanarak görüntü alışverişinde bulunabilecek ve iş süreçlerini daha etkin hâle getirebilecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma için nitel araştırma tekniği benimsenmiş, nitel araştırma tekniklerinden olgubilim deseni seçilmiştir. Olgubilim deseninde araştırmacı, çalışma gruplarının olguyu nasıl deneyimleyip nasıl anlamlandığını ortaya çıkarmaya yönelik görüşme soruları belirlemekte ve verilerini bu sorular temelinde elde etmektedir (Çapar ve Ceylan, 2022, s. 305). Olgubilim çalışma grubunda bulunan kişilerin seçimi araştırılan konu ile ilgili deneyimlerine göre yapılır. Araştırılan olguyu deneyimleyen kişilerin sayısı az olmasına rağmen deneyimleri nedeniyle ayrıntılı bilgi elde edilmektedir (Onat Kocabıyık, 2016, s. 57). Araştırmanın evreni medya sektöründeki televizyon çalışanlarıdır. Araştırmada örneklem için yargısal örneklem yöntemi seçilmiştir. Araştırmacı, amaçlı yöntem olarak da adlandırılan yargısal yöntemde, örneklem seçiminde amacına uygun gördüğü birimlere kendisi karar verir (Koçak ve Özgür 2006, s. 26).

Nitel araştırma bir olgunun ne kadar sıklıkla ortaya çıktığına değil, belli bir etkinliğin niteliği üzerine odaklanır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018, s. 252). Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış, önceden belirlenmiş temalara göre yarı yapılandırılmış sorular hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış soruların kullanıldığı derinlemesine görüşme tekniğinde temel alanlarda önceden geliştirilmiş sorular hazırlanır (Balcı, 2018, s. 169). Konunun bütün boyutlarını kapsayacak şekilde hazırlanan soruların detaylı cevapları yüz yüze ve bire bir görüşülerek elde edilmeye çalışılır (Tekin, 2006, s. 101). Derinlemesine görüşme tekniğinde, katılımcıların görüşlerinin sınıflandırılarak konunun mümkün oldukça ayrıntılı biçimde incelenmesi gerekmektedir (Livberber, 2021, s. 189). Araştırmanın alan çalışması 2023 yılı Mart-Mayıs ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya Fen, Sosyal ve Girişimsel Olmayan Sağlık Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu 05.09.2022 tarih ve 2022/07-903 Sayılı toplantısında onay alındıktan sonra başlanmıştır. Görüşme sırasında katılımcılara araştırma hakkında bilgi verilmiş, gönüllü katılımcılarla görüşme yapılmıştır. Araştırmada şu soruların cevabı aranmıştır:

- Medya profesyonellerinin Türkiye'deki televizyon yayıncılığına ilişkin değerlendirmeleri nedir? Televizyon sektöründe çalışanlara göre günümüz televizyon yayıncılığı başarılı mıdır?
- Türkiye'de yapım sektöründe çalışanların Endüstri 4.0'a doğru televizyon yayıncılığında olası gelişmeler hakkındaki düşünceleri nedir?
- Medya profesyonelleri Endüstri 4.0 sürecindeki yeni teknolojiler karşısında uyum sorunu ya da yeni teknolojilerin getirdiği gelişmelerin işsizliğe yol açacağı kaygısı taşımakta mıdır?
- Medya profesyonellerinin televizyon yayıncılığının gelecekte var olup olmayacağına ilişkin görüşleri nelerdir?

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, içinde yaşamaya başladığımız Endüstri 4.0 çağında televizyon yayıncılığının durumunu, gelecekte televizyonun yaşayıp yaşamayacağı ya da televizyon yayıncılığının nasıl bir biçim alacağı hakkında medya profesyonellerinin görüşlerini anlamak ve yayında otomasyonun istihdam sorunu yaratıp yaratmadığını ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak yarı yapılandırılmış sorular hazırlanmış, görüşme sırasında ek sorularla konunun detaylandırılması sağlanmıştır.

Araştırma, televizyon yayıncılığının Türkiye'deki mevcut durumunu, yakın ve uzak gelecekte olası yaşanacak gelişmeleri ortaya koymasından önemlidir. Yapay zekâ, büyük veri, nesnelerin interneti, bulut depolama sistemi, sanal gerçeklik uygulamaları gibi Endüstri 4.0'ın kimi bileşenleri televizyon yayıncılığını doğrudan etkileyecek gelişmelerdir. Medya sektörü çalışanlarının bu gelişmeler karşısındaki düşünceleri, sektörün yeni gelişmelere ayak uydurabilmesi açısından önemlidir.

Verilerin Toplanması

Televizyonda yapım ve yayın süreçlerinde üretim, teknik ekipler, içerik üretenler ve yöneticiler olmak üzere üç temel bileşenin işbirliğiyle mümkün olmaktadır. Örneklem seçimi bu üç kesimi temsil edecek şekilde yapılmıştır. Katılımcılar bu alanlardaki profesyonellerden amaçlı örneklem yöntemiyle seçilmiştir.

Balcı'ya göre (2018, s. 168) görüşme, iki kişi arasında serbestçe iletişimin gerçekleşeceği ortamın düzenlenmesini gerektirmektedir. Bu amaçla görüşmeler, farklı günlerde ve farklı mekânlarda, katılımcıların iş ortamlarının dışında sohbet ortamında gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kişilerin demografisi ve çalışma alanları Tablo 1'de belirtilmiştir. Görüşmeler sırasında ses kaydı alınmıştır. Görüşmeler 25 dakika ila 45 dakika arasında ortalama 30 dakika sürmüştür. Görüşmelerin bitiminde ses kaydı deşifre edilmiştir. Deşifre sonucu elde edilen veriler 63 sayfadır. Önceden belirlenmiş temalara göre veriler değerlendirilmiş ve görüşmecilerden doğrudan alıntılarla yorumlanmıştır.

Verilerin Analizi

Amaçlı örneklem ile seçilen katılımcılarla görüşmelerin çözümlenmesinden elde edilen ve beş temada toplanan verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış soruların yanı sıra ilave sorularla konular detaylandırıldığı için, görüşmecilerin yanıtları belli bir sıralama ile değil konuyla ilgili yanıtlarına göre temalar altında alıntı yapılarak toplanmış ve yorumlanmıştır. Betimsel analizde veriler belli bir kavramsal çerçeve içinde belirlenen temalara göre özetlenerek yorumlanır (Sözbilir, 2009, s. 4-5). Literatürde birçok avantajı olduğu belirtilen betimsel analiz, deneysel araştırmanın yokluğunda, bilgi toplamak için doğal bağlamlarda hedef davranışın doğrudan gözlemlenmesini içerir (Sloman, 2010, s. 20). Betimsel analizde temalar, görüşme, gözlem ve dokümanlardan elde edilen verilerden alıntılar yaparak verileri sunmak esastır (Günbayı, 2019). Bu nedenle temalar altında toplanan değerlendirmeler, görüşmelerden alıntılarla desteklenmiştir.

Görüşmeler sırasında detaylı veri elde etme amacıyla görüşmenin doğal akışında yeni soruların da eklenmesiyle bilgiler genel olarak 5 ana temada toplanmıştır:

1. Günümüzde Türkiye'deki televizyon yayıncılığı
2. Medya sektörünün yeni teknolojilere uyumu
3. Endüstri 4.0'da istihdam sorunu
4. Endüstri 4.0'da televizyon yayıncılığı
5. Endüstri 4.0 sonrası televizyon yayıncılığı

Katılımcıların Demografisi

Katılımcılara demografik ve araştırma konusuyla ilgili yarı yapılandırılmış olmak üzere iki kategoride sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların demografisi ve çalışma alanlarıyla ilgili ilgili bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Görüşme Yapılan Kişilerin Yaş, Eğitim Düzeyi, Çalışma Alanları, Görevlerine İlişkin Bilgiler

Kişi kodu	Eğitim	Yaş	Çalışma alanı	Görevi
K1	Lisansüstü	39	Yapım sektörü	TV Dizi-Belgesel Yönetmeni
K2	Lisans	32	Freelance	Kameraman
K3	Lisans	50	Kamu-Özel	Teknik Yönetmen
K4	Lisansüstü	28	Kamu-Özel	Kurgu Yönetmeni-Öğretim Üyesi
K5	Lisans	59	Kamu-Özel	TV Kurucu genel yayın yönetmeni
K6	Lisans	58	Kamu	Yapımcı
K7	Lisansüstü	35	Özel sektör	Grafik-Animasyon yönetmeni
K8	Lisansüstü	30	Kamu	Haber kanalı muhabiri

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların televizyonun üretim ve yayın aşamasında farklı mesleklerden ve farklı yaş gruplarından seçilmiş olduğu görülmektedir. Endüstri 4.0 sürecindeki teknolojik gelişmelerden önce etkileneceği düşünülen uzmanlardan seçilen katılımcıların yaşları 28 ile 59 arasında değişmektedir. Televizyon sektöründe çalışanlardan K1 TV dizisi ve belgesel yönetmenliği, K2 dijital platformlar için üretilen dizilerin kameramanlığını yapmakta, K3 kamu televizyonunda teknik yönetmen olarak çalıştıktan sonra 45 yaşında emekli olmuş ve özel sektörde çalışmakta, K4 özel sektörde kurgucu olarak çalışmış ve hâlen bir iletişim fakültesinde kurgu dersleri vermekte, K5 kamu televizyonunda kurucu genel yayın yönetmeni olarak görev almış ve ardından özel sektörde çalışmaya devam etmekte, K6 kamu televizyonunda yapımcı olarak çalışmaya devam etmekte, K7 özel sektörde grafik-animasyon tasarımı yapmakta, K8 kamu kanalında muhabirlik yapmaktadır.

Bulgular ve Yorum

Televizyon yayıncılığı çok karmaşık iş süreçleri, farklı uzmanlık alanları gerektiren bir etkinlik olduğu için katılımcıların televizyon yayıncılığını doğrudan ilgilendiren, bizzat yapım ve yayın süreçlerinde yer almış profesyonellerden seçilmiş olması nedeniyle araştırmanın dikkate değer sonuçları olmuştur. Araştırmanın konusuyla ilgili görüşmelerin deşifre edilen metinlerinden elde edilen verilerin nitel bulguları, önceden belirlenmiş temalar üzerinden yorumlanarak doğrudan alıntılarla yapılmıştır. Ayrıca bulgular, Endüstri 4.0'ın televizyon yayıncılığına etkisi konusunda alanyazındaki sınırlı kaynaklarla değerlendirilmiştir.

Günümüzde Türkiye'deki Televizyon Yayıncılığı

Bu başlık altında medya profesyonellerinin Türkiye'deki günümüz televizyonculuğunu başarılı bulup bulmadıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Katılımcılar Türkiye'deki televizyon yayıncılığını değerlendirirken teknik olarak diğer ülkelerdeki televizyon yayıncılığı ile benzer düzeyde olduğunu belirtmekte ancak içerik olarak yetersiz bulmaktadır. **K6:** *Türkiye'de televizyon yayıncılığı teknolojik anlamda gelişmelere çok çabuk adapte oluyor ama içerik olarak başarılı bulmuyorum.* **K5:** *Türkiye'de televizyonculuk hızla dünyadaki tüm trendi takip ediyor. Bir yandan tematik kanallara geçilirken ve kanal sayısı çeşitlenirken ana kanalların içerik çeşitliliğinde düşüş var.* **K8:** *Teknolojik anlamda baktığımızda dünya standartlarına yakın bir süreç izleniyor. Özellikle yurt dışı seyahatlerimizde savaş bölgesinde, uluslararası düzenlenen forumlarda çok net bir şekilde görebiliyoruz.* **K7:** *Televizyon yayıncılığının kalitesinde bir düşüş yaşanmaktadır ve bunun toplumsal gelişim üzerinde olumsuz etkileri olduğu iddia edilmektedir.*

Türkiye’de televizyon sektörünün özellikle son 10 yılda dünyaya dizi ihracıyla büyük başarılar elde ettiğine inanılmakta ancak bu araştırmanın bulgularına göre medya profesyonelleri Türkiye’de televizyon dizilerinin başarılı olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Katılımcılara göre televizyon dizilerinin başarısızlığının nedenlerinden biri reyting sistemidir. “Prime Time”da daha fazla reklam süresi elde edebilmek için dizi sürelerinin uzun olması, süreyi doldurmak kaygısını getirmekte ve süre gereksiz uzatılan sahnelerle doldurulmaktadır.

K1: “Prime Time”da iki tane 15’er dakikalık reklam kuşağı düşünülüğünde geriye yaklaşık olarak 120 dakikalık bir dizi çekilmesi söz konusu ve bunu da her hafta üretebilmek oldukça zor. **K2:** Aslında kalitesiz olmasının sebebi de o süreyi doldurmak zorunda olmaları ama bunu filmsel olarak yapabilmeleri çok zor olduğu için hep tek mekânlara dönüştürdüler dolayısıyla da konuşan kafalara döndü iş biraz.

Bu başlık altındaki bulgular, Ateşalp’in (2016), “Nitelikli Televizyon’: Medya Profesyonellerinin Perspektifinden Türk Televizyon Dizilerinde Nitelik” başlıklı çalışmasındaki bulgularla örtüşmektedir. Ateşalp araştırmasında, profesyonellerin yerli televizyon dizilerinin prodüksiyon ve teknik olarak gelişim gösterdiğine dikkat çektiklerini ancak uzun çalışma saatlerinin ve reyting sisteminin niteliği olumsuz etkilediğini, tek ölçütün reyting olduğu, oysa reytingin başarının ölçütü olmadığını dile getirdiklerini belirtmektedir (33). Gökdağ’ın (2012, s. 146) çalışmasında da profesyonellerin 45 dakika olması gereken dizi sürelerinin 90 dakika olarak çekildiği, yayında bunun özet, reklamlar vb. nedenlerle 2,5-3 saate çıktığı eleştirisini yaptıkları görülmektedir.

Katılımcılara göre Türkiye’de televizyon yapımlarındaki niteliksizliğin nedenlerinden biri de farklı anlatım biçimlerine ve içeriklere olanak sağlanmamasıdır. **K1:** Doğrudan sansür olmasa bile garantiliğin getirdiği bir sansür var. O yüzden de o seyirci muhafazakâr bir seyirci diyor adam. Bu muhafazakâr seyirciyi deneysellikle rahatsız etmememiz lazım, istediği şeyi vermemiz lazım diyor. **K1**’in Türkiye’de televizyon dizilerinin başarısızlık nedeni olarak dikkat çektiği “dolaylı sansür” mekanizması, Ateşalp’in (2016, s. 34) araştırma sonuçlarında da görülmektedir: Ateşalp, Radyo Televizyon Üst Kurulunun (RTÜK) yayın ilkelerini yorumlayışının siyasal konjonktüre göre değişmesinin kanallar tarafından sıkı bir şekilde izlendiğini, sektörde etkili bir otosansür işlediğini ve bunun da yaratıcıların özgürlük alanını daralttığını belirtmektedir.

Medya profesyonelleri her ne kadar televizyon dizilerini “kalitesiz” olarak nitelendirse de TİAK verilerine bakıldığında en çok izlenen ilk on program sıralamasında televizyon dizileri, uluslararası televizyon formatları, spor karşılaşmaları bulunmaktadır. Sözelimi bu araştırmanın yapıldığı sırada, reklam verenler, medya planlama ajansları ve TV Kanallarının bir araya gelmesiyle kurulan Televizyon İzleme Araştırmaları Komitesi (TİAK) günlük verileri incelendiğinde, 2023 yılı Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında *Gönül Dağı*, *Kardeşlerim*, *Kuruluş Osman*, *Veda Mektubu*, *Alpaslan Büyük Selçuklu*, *Yasak Elma*, *Ömer*, *Benim Güzel Ailem*, *Üvey Anne*, *Esaret*, *Ya Çok Sevinsen*, *Kismet*, *Hayatımın Neşesi*, *Vermem Seni Ellere*, *Yaz Şarkısı*, *Ruhun Duymaz*, *Dönence*, *Kendi Düşen Ağlamaz* adlı diziler tüm kişilerde ve AB grubunda ilk on sıralamasında yer almaktadır (TİAK, t.y.).

Dünyada yurtdışına dizi ihrac eden 2. ülke olmamıza rağmen neden televizyon dizilerini başarısız bulduklarına ilişkin sorulara verilen cevaplarda ortak nokta dizilerin ucuza satılmasıdır. **K1:** Amerika’dan sonra en çok dizi satan ülkeyiz. Fakat artı değeri ne kadar? 500-600 bin dolar. Çok kaliteli olduğundan değil çok ucuza verdiğimizden dolayı alınıyor. **K4:** Sattığımız ülkeler nereler? Çok klişelerden zengin kız fakir oğlan ya da başka çelişkilerden beslenen daha seyirlik, daha gösteriş, pembe dizi modunda.

Türk dizilerinin başarılı olduğu değerlendirilmesine televizyon dizi çekimlerinde bizzat görev almış yönetmen ve kameramanların katılmadığı görülmektedir. Oysa örneğin Türk dizi sektörü üzerine yapılan bir araştırmada The New York Times’da Türk dizilerinin ABD’nin sadece hayal edebileceği bir etkide bulunduğu yazıldığı belirtilmektedir (Kimmelman, 2010’dan akt. Doğanay ve Aktaş, 2021, s. 862).

Katılımcıların görüşlerinden ortaya çıkan sonuca göre Türk yapımlarının dünyaya açılımının devam etmesi, sürdürülebilir bir başarı için yeni hikâyelere, deneysel çalışmalara, yeni formatlara gereksinim vardır. **K2:** *Diziler 3-4 sene önce çok kaliteliydi. Şu an çok basitleşti. Fabrikasyon hâle geldi. K5: Türkiye’nin çeşitlenme konusunda problemi var bence. Türkiye’nin çeşitlenmesi gerekiyor. Senaristlere iş düşüyor. Farklı yapımlar gerekiyor.*

Katılımcılar günümüzde Türkiye’deki televizyon yayıncılığını habercilik açısından değerlendirirken iki olumsuz temel noktada birleşmektedir: İlki haberlerin yanlış ve manipülatif olması, ikincisi televizyon haberciliğinin sosyal medyanın gerisinde kalmasıdır. **K6:** *Haber yayıncılığını çok başarısız buluyorum. Haber yayını yapanlar yanlış yapıyor, tek yanlış, etik değil. K3: Haber içerikleri, program içerikleri bilgilendirmeden çok halkı manipüle etmeye yönelik yapıyor. K4: Sosyal medya haber kaynağına dönüştükçe ve anlık haberin yeniliği ve haberin anlık oluşuna televizyon yetişemiyor. K2: Dijital platformlar ve internetin öne çıkmasıyla beraber televizyon yayıncılığı biraz geride kaldı gibi. Artık kimsenin özellikle genç kuşağın birincil kuşağın seçtiği bir mecra değil gibi. K4: Benzer şey tartışma programları için de geçerli. Yani çok sığılmaya başladı televizyon yayıncılığı.*

Televizyonda haber programları yapımı, üretimin kimi aşamalarında diğer program türlerine benzemekle birlikte daha çok gazeteciliğin alanına girmektedir (Mutlu, 1995, s. 3). Gazeteciler Cemiyeti tarafından 1972’de benimsenen Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI) tarafından kabul edilen Gazetecilerin Basın Ahlak Kurallarının ilk maddesi de gazetecinin halka doğru haber vermekle yükümlü olduğuna ilişkindir (Koloğlu, 2012, s. 77). Televizyon habercilerinin evrensel basın meslek ilkelerine riayet etmemesi, uzun erimde mesleki saygınlıklarını ve inanılabilirliklerini yitirmelerine dolayısıyla izlenmelerine yol açacaktır.

Medya Sektörünün Yeni Teknolojilere Uyumu

Bu temada, birinci temayla da bağlantılı olarak katılımcılar görüş birliği içindedir. Televizyon profesyonelleri, Türkiye’de televizyonculuğun yenilikleri, yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri ve yüksek maliyetlere rağmen çağı takip ettiğini belirtmektedir. Rogers’ın Yeniliklerin Yayılması Modeli’ndeki (Mcquail, 2005, s. 97) 4 onaylama aşaması olan bilgi, ikna, karar, onaylama süreçleri televizyon sektöründe hızla ilerlemektedir. Kanal genel yayın yönetmeni **K5** teknolojiye gelişmeleri yakından takip ettiklerini ve bundan 15 yıl önce sanal stüdyoları verimli bir şekilde kullanmaya başladıklarını anlatmaktadır: *Özellikle sanal stüdyoda yazılım sektörünün üst basamağındaki işleri kullandık ama onunla da yetinmedik. Bir gün içerisinde ancak iki dekor kurabileceğiniz bir sistemden sanal dekorlarla yarım saatte dekor değiştirebilir hâle geldik. K1* Türkiye’de televizyon yayıncılığının teknolojiye hemen uyum sağladığını kamera örneğiyle vermektedir: *Benim çalıştığım uluslararası kalitede kameralardı her zaman bu sektörde, Amerika’da da kullanılan. Görüntü ve teknoloji ekibi yeniliğe daha çok açıklar, sürekli daha iyisi daha yenisi. Katılımcılar **K5, K8, K3** de kameralardaki değişime dikkat çekmekte, Endüstri 4.0 sürecinin televizyon yayıncılığında kamera sistemleri ile girdiğini, daha modül ve taşınabilir sistemlere geçildiğini anlatmaktadır: **K5:** *Endüstri 4.0 devrimi önce TV sistemine robotik kameralarla girdi. Bunlar size farklı çekim teknikleri yapmanıza olarak sağlayan sistemler. K8: Teknik anlamda daha da küçülmeye gidiyoruz. Eskiden sırtımızda onlarca kiloluk yükü sıcak olay yerine giderken artık bu günlerde sırt çantamıza rahatça yükleyip bir turist gibi olay yerine gidip tüm işlemlerimizi halledebiliyoruz. K3: Bel fıtığı olmuş kameramanlar tanıyorum. Şu an artık “Handycam”lerle çekim yapıyorsunuz. Cep telefonları eskiden kullanılan kameralardan daha iyi çekim yapıyor şu an.**

Televizyon projeleri, belgeseller, animasyonlar gibi işler üreten yaratıcı yapım endüstrilerini batı ülkelerinde devletler desteklemekte, Kültür Bakanlığı gibi kurumların Türkiye’de de kısmen destekleri olmaktadır. Televizyon çalışanları, bu konuda fikirleri sorulduğunda özel sektörde olsun, kamu medyasında olsun devletin desteği olması gerektiğine inandıklarını belirtmekte, sürekli değişen teknolojinin maliyetinin özellikle genç yapımcılar için zorluğuna dikkat çekmektedir. **K8:** *Bence devlet desteklemeli çünkü özellikle medya özel sektörün elinde olduğu sürece medya şirketleri bunalım dönemlerinde etkilenebilir, bu da sektöre yansıyor, küçülmeye gidiliyor, işten çıkarmalar olabiliyor.* **K1:** *Bence devlet suni bir şekilde yaşatacaksa bu durumu desteklememeli ama onu geliştirip Türkiye’yi dünya sahnesinde bir yere taşıyacaksa, iyi projeleri ve iyi hikâyeleri olan televizyonlar ve şirketler desteklenecekse, desteklemeli.* **K7:** *Devlet desteği, özellikle küçük ve orta ölçekli kuruluşlar için maliyetleri azaltması, yeniliklere kolay erişimi bakımından önemli.* Kalkınma Bakanlığı sektör raporunda, düşük maliyetle yüksek katma değer yaratması, yeni iş kolları oluşmasını sağlaması gibi nedenlerle yaratıcı kültürel endüstrilerin tüm dünyada en çok önem atfedilen endüstriler olduğu ve devletler tarafından desteklendiği yazılmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 1). Dolayısıyla, katılımcıların devletin televizyon sektörünü desteklemesi gerektiğine ilişkin düşüncelerinin devlet kurumlarının kendi raporlarında da karşılığı bulunmaktadır.

Endüstri 4.0’da İstihdam Sorunu

Katılımcıların ortak görüşü Endüstri 4.0’da ortaya bir istihdam sorunu çıkacağı ancak yeni iş modelleri nedeniyle farklı uzmanlıkların da gelişmekte olduğu şeklindedir. Katılımcıların kişisel olarak yeni teknoloji nedeniyle işsiz kalacakları kaygısı bulunmamaktadır ancak gelecekte kamera, kurgu, aydınlatma, ses, rejji, yayın gibi hizmetlerdeki mesleklere duyulacak ihtiyacın azalacağı düşünülmektedir. **K1:** *Kameramanlar işsiz kalabilir. Amerika’da robot kol var. Robot kola takıyor kamerayı hem hızlı çekimde hem de milimetrelilik yavaşlıkta hiç titremeden yapıyor çünkü robot yani. Hidrolik sistem var. 5 tane kol, 5 kameraman sabah akşam çalıştırabilir. Yorulmaz bu arada.* **K3:** *Teknolojik yatırımlar bir yandan işsizliği besliyor. Şu an arşivde eskiden 10 kişinin yapacağı işi bir kişi yapıyor.* **K6:** *Yapay zekânın da devreye girmesiyle ilerde montaj kadrosu bitecek, yapımcılık ve kameramanlık birleşecek, çoğu personel atıl duruma gelecek. Artık rejide tek yönetmenle yayın yapılabilecek.* **K3:** *Transhümanizm diye geçiyor, insan makine işbirliği filan, aslında burada bahsedilen insanları yarı otomatikleştirmek. Şu an 5/8, hergün 1.5 saat gel, 1.5 saat git. Robotların öyle bir derdi yok, 24 saat non-stop çalışıyor. Masraftan da kısıyor. Sadece çalışıyor. Durmadan çalışıyor. Bir insanı 24 saat çalıştıramazsınız. Bir insanın yemek-aydınlatma-ısıtma gibi ihtiyaçları var.* Endüstri 4.0 konusundaki çalışmalarda ilk adımlarını attığımız otomasyon çağına olumsuz yaklaşımların başta gelen nedeni işsizliğe yol açacağı düşüncesidir (Fuchs, 2018, s. 284). Katılımcılar da her ne kadar Endüstri 4.0 sürecinde bazı mesleklere ihtiyaç kalmayacağını, istihdam sorunu ortaya çıkabileceğini öngörse de, bir yandan da yeni teknolojiyi kullanacak yeni uzmanlıklara ihtiyaç olduğunu söylemektedir.

K1: *İstihdam sorunu çıkacak fakat kreatif taraflar, bir senarist hiçbir zaman işsiz kalmayacak bence.* **K5:** *İş gücü bir yerden bir yere kayıyor. Sadece istihdamın şekli değişiyor.* **K3:** *Dijitale hâkim yeni uzmanlar gerekiyor.* Katılımcılar, Endüstri 4.0’da insanın yapacağı işlerin daha çok fikir ve tasarım aşamasında olduğunu dile getirmektedir: **K1:** *Fikir bulmak ve kreativite insanlığın sonuna kadar önemini koruyacak bence. Ne olacak, bu yaptıkları işlerin ağırlığını yapay zekâyâ ve robotik sistemlere aktaracaklar. Bir yönetmen, kreatif yönetmen hiçbir zaman işsiz kalmaz çünkü onlar yaptıkları işe bir stil katıyor.* **K3:** *Televizyonda çok az insan çalışacak. Devasa platolara filan da ihtiyaç kalmayacak.*

Ocak ve Albayrak’ın (2023, s. 71), “Endüstri 4.0’ın Türkiye’de Genç İstihdamına Olası Etkileri” başlıklı çalışmasındaki bulgular da bu araştırmadaki katılımcıların görüşlerini doğrulamaktadır. Ocak ve Albayrak, ulaştıkları sonuçta, dijitalleşme ile ortaya yeni mesleklerin çıktığını, verimliliğin arttığını, yeni iş ortamları oluştuğunu, duyulmamış mesleklerin ortaya çıktığını belirtmektedir.

Endüstri 4.0'da Televizyon Yayıncılığı

Yakın gelecekte televizyonun hem cihaz olarak hem de hikâye anlatma aracı olarak nasıl bir şekil alacağına ilişkin katılımcıların farklı görüşleri ortaya çıkmıştır. Katılımcıların bir kısmı Endüstri 4.0'da olası değişimleri yayıncılık ve iletim sistemleri açısından tarif ederken bir kısmı içeriklere ilişkin öngörülerini dile getirmektedir. Yayıncılığın gelişmiş iletişim teknolojileri ile daha etkileşimli hâle geleceği düşünülmektedir: **K3:** *Televizyonun platforma dönüşmesi gerekir. Dijitalde olması gerekir.* **K8:** *Artık plazalara yerleşilecek. Ofisten 5 kişiyle yayın yapacak.* **K7:** *Endüstri 4.0'da televizyon yayıncılığı kişiselleştirilmiş içerik sunma, etkileşimli deneyimler, yapımlarda sanal gerçekli ve artırılmış gerçeklik kullanımı, çoklu platform yayıncılığı, gelişmiş veri analizleri, yaratıcı içerikler gibi gelişmelerle daha verimli hâle gelecek.* **K5:** *Yayıncılık çok etkileşimli hâle gelecek. Etkileşimli şovlar, haber programları ortaya çıkacak. Belki sizin bir avatarınız orada belirecek, istediğiniz açıdan görme şansınız olacak.* **K8:** *Mesela 2040, 2050 yılları bu süreçlerde biz hologramları, yapay zekânın oluşturacağı son dakika bilgilerini görebileceğiz, zaten onun adımlarını görüyoruz.* **K4:** *Şu anda bile tek tıkla bir gözlükle her şeyi izleyebiliyorsun. Bundan da farklı gelişmeler bekliyorum. Daha etkileşimli sistemler gelişecek.*

Mohajeri Moghaddam ve diğerleri (2019, s. 142), 2000'den fazla televizyon kanalını ziyaret ederek yaptıkları araştırmanın sonuçlarının internete bağlı televizyon kanallarının sayısının artırmakta olduğunu, ölçümlerin OTT'de (Over The Top) izlemenin yaygın olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Bu araştırmanın katılımcıları da televizyonun dijital platformlarda olacağı, etkileşimli hâle geleceği öngörülerinde bulunmuştur.

Katılımcıların bir kısmı Endüstri 4.0'da yapay zekâ teknolojisi ile oyuncu yönetiminden begesel program yapımına içerik üretiminde farklı gelişmeler beklemektedir: **K1:** *Diyelim ki Kenan İmirzalıoğlu yapım şirketine yüzünü satacak, o şirketin yaptığı bütün Kenan İmirzalıoğlu filmlerinde Kenan İmirzalıoğlu hiç oynamadan telif, pay alacak. Yapay zekâ ile o görüntüye replik girecek, o repliği Kenan İmirzalıoğlu kendi söyleyecek kendi sesinden. Hiç yaşlanmayacak. Ya da istedikleri zaman onu bilgisayar ortamında yaşlandıracaklar.* **K8:** *Mesela yapay zekâyâ bana bir orman oluştur diyorsunuz size orman oluşturuyor. Şehir oluştur diyorsun şehir oluşturuyor. Ya da ne bileyim İstanbul hakkında bir video hazırla diyorsun hazırlıyor.* **K4:** *Kurguda o sistemlerde birden fazla senaryo olacak. A yolundan değil de B yolundan gidersem neyle karşılaşacağım?* **K8:** *Haberciliğin olmazsa olmazlarından görselliğin, yapay zekânın gelişeceğini de düşünürsek, bambaşka bir evreye, robotlaşmaya başlayacağımı düşünüyorum ama insan eli her zaman üstünde olacak.*

Endüstri 4.0'la birlikte televizyon içeriklerinde kişiselleştirilmiş içerikler beklenmektedir. Kelly'in (2019, s. 117) belirttiği gibi bilgisayar algoritmaları bilgi toplama ve veri analizinde büyük dönüşüm geçirmektedir. Büyük veri sayesinde izleyici analizi ölçüm sistemlerine gerek kalmadan yapılabilecektir (Siner, 2020, s. 1661). Böylece, K4'ün de dikkat çektiği gibi, izleyici senaryoda kendi beğenilerine uygun farklı tercihlerle karşılaşabilecektir. Katılımcıların da benzeri görüşlerle anlattıkları gibi Endüstri 4. 0'da televizyon yayıncılığında önemli değişimler beklenmektedir. Büyük veri ile yapım sürecinde binlerce algoritma oluşturulup, teknoloji ve sanatı bir araya getirerek ortaya özgün yapıtların çıkması beklenen gelişmelerdir (Kuang, 2021, s. 9). Haber metinleri şimdiden yapay zekâ ile hazırlanmakta, hangi içeriğin ilgi çekici olduğu tespit edilebilmektedir (Yıldız, 2021, s. 607). Haber bültenlerinin tam otomasyonla hazırlanması yakındır.

Endüstri 4.0 Sonrası Televizyon Yayıncılığı

İnternet teknolojisinin gelişmesi ve dijital platformların yaygınlaşmasıyla televizyon yayıncılığının gelecekte ortadan kalkabileceğine ilişkin kimi görüşlere rağmen bu araştırmanın katılımcılarından 6'sı televizyonun gelecekte ortadan kalkmayacağını düşünmektedir. Bu 6 kişi Endüstri 4.0'da iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin televizyon yayıncılığını ortadan kaldırmayacağını ancak yayın içeriklerinin çeşitleneceğini, alıcı sistemlerin değişeceğini düşünmektedir. **K5:** *İlerdeki sistemde cama yansıyan, plazmaya yansıyan değil de daha farklı olacak, belki 3 boyutlu hologramik bir yapıyla izleyeceğiz ve bunun adına da televizyon demeyeceğiz belki*

ama yayıncılık ana başlığı altında toplamak daha doğru olacak. **K4:** Ben televizyonun yok olacağını düşünmüyorum yok olmuyor çünkü her seferinde şeye dönüşüyor, yeni bir başka formatlar belki olabilir. **K2:** TV yayıncılığı ortadan kalkmaz, belki otomasyon biraz daha güçlenebilir ama her noktada mutlaka bir insanın elinin değmesi gerekiyor. **K4,** televizyonun ortadan kalkmayacağına ilişkin inancını televizyonla izleyicinin arasındaki ilişkiye bağlamaktadır. **K4:** Asla ölüp gideceğini düşünmüyorum. Televizyon biçimi ne demekse onunla bağ kuruyoruz aslında. O televizyon nesnesinin kendisiyle ürettiği bir anlam, televizyonda denk gelmek, orada izlemek. Arayıp bulmak değil de denk gelmek. Hep böyle uzaktan birinin seslenme duygusunu taşıyacak yeni biçimler formatlar olarak devam edecek bence. **K3:** Televizyonu bu haliyle devam ettirmenin maliyeti çok yüksek. Daha rantabl işletilir hâle gelmesi lazım. Bireysel olur, yerel olur, bölgesel olur, devasa şirketlerin beslediği yapılar olabilir ama bildiğimiz anlamda olmaz. **K5** de televizyon yayıncılığını mevcut yapıyla sürdürmenin gelecekte zor olduğunu, daha kişiselleştirilmiş formatlarla yayın yapılacağını düşünmektedir: Sadece kişiselleştirilmiş şeylere imkân veren formatlar ve yayın mecraları çıkacak ortaya. Mutlaka çıkacak. **K7** televizyon yayıncılığının gelecekte şekil değiştirerek yaşayacağını düşünmektedir: Gelecekte televizyon yayıncılığının şekil değiştireceğini ama ortadan kalkmayacağını düşünüyor. Otomasyon ve yapay zekâ televizyon yayıncılığında verimliliğin artmasını sağlayabilir ama televizyon yayıncılığı hikâye anlatma gibi insan deneyimine dair unsurlar içerdiği için tamamen otomasyonla sürdürülemez. **K1** televizyonun etkileyciliğinin onu yaşatacağına inanmaktadır: İki bin yıl önceki Antik Yunan'daki Antigone'nun eserleri nasıl bu gün devam ediyorsa, ufak tefek güncellemelerle, nasıl yok olmadıysa bu gün de yok olmayacak. Yani bu ateşin başındaki şamanın hikâyesi gibi. Şaman nasıl ateşe bakıp bir şeyler anlatıyor. Görüyor mu görmüyor mu bilmiyoruz ama etrafındaki insanları etkiliyor.

Katılımcılardan ikisi gelecekte televizyon yayıncılığının ortadan kalkacağını düşünmektedir. **K6:** Televizyon yayıncılığı biter. Bir merkezden diziler, eğlence içerikleri o kadar çok olacak ki, internetten yayın yaparlar niye uyduya çıksın? Cebinde telefon olan herkes yayın yapacak. **K8:** Televizyon cihaz olarak ortadan kalkacak. Son demlerini yaşıyor. Ama ne olacak başka yere aktaracak kendini. İnternet ortamına, sanal ortamdan izlemeye bir şekilde devam edeceğiz.

Televizyon sadece bir araç olarak değil, içerik ve altyapısını güçlendirerek başka ekranlardan da izlenmeye başlayarak yaşamaya devam etmektedir (Sırer, 2022, s. 176). Endüstri 4.0'da televizyon yayıncılığına ilişkin bizzat televizyon yayıncılığının içinden katılımcılarla yapılan görüşme sonuçlarına göre, televizyon yayıncılığı gelecekte de form değiştirerek var olmaya devam edecektir.

Bulgular temalarına göre en yalın hâlde şöyle özetlenebilir:

1. Günümüz televizyon yayıncılığı: Teknik olarak başarılı, içerik olarak başarısız (8)
2. Yeni teknolojilere uyum: Başarılı (8)
3. Endüstri 4.0'da istihdam: Sorun olabilir ancak yeni uzmanlıklar çıkacak (8)
4. Endüstri 4.0'da televizyon: Büyük değişiklik beklenmiyor (8)
5. Endüstri 4.0 sonrası televizyon: Form değiştirerek yaşayacak(6), Yaşamayacak(2)

Bu bulgulardan ilk dört temada büyük gerekçeler ve nedenler farklı olsa da sonuç olarak bir farklılık bulunmamakta ancak 5. Temada farklı 2 görüş bulunmaktadır:

1. Televizyon yayıncılığının teknik ekibinden olan K2 kameraman, K3 teknik yönetmen, K4 kurgu yönetmeni günümüz televizyon yayıncılığını teknik olarak başarılı bulmakta ve içerik olarak başarısız bulmaktadır. Televizyon yayıncılığında içerik üreticileri olan K1 belgesel yönetmeni, K6 yapımcı, K8 muhabir ve K5 kanal genel yayın yönetmeni olan katılımcıların yapım süreçlerinde içerik üretiminden sorumlu çalışanlar olması nedeniyle içerik olarak başarılı olduğunu söylemesi beklenirken teknik

ekte yer alan çalışanlarla aynı fikirde olması dikkat çekicidir. Bu durum, teknik ekiplerin yaptıkları işten memnun oldukları ve beğendikleri, içerik üretenlerin yaptıkları işten memnun olmadıkları olarak yorumlanabilir.

2. Türkiye’de televizyon yayıncılığının yeni teknolojilere uyumunu hem teknik ekip hem içerik üreten ekipten katılımcılar görüş birliği içinde başarılı bulmuştur.
3. Katılımcılar Endüstri 4.0’deki teknolojilerin işsizliğe yol açacağını ancak yeni uzmanlık alanları ve dolayısıyla yeni istihdam olanakları ortaya çıkacağına inanmaktadır.
4. Katılımcılar Endüstri 4.0’a girdiğimiz günümüz ve yakın gelecekte televizyon yayıncılığında büyük değişimler beklememekte, dönüşümün yavaş gerçekleşeceğini düşünmektedir.
5. Endüstri 4.0’ın tamamlandığı belki yeni endüstri devrimlerinin söz konusu olacağı gelecekte televizyon yayıncılığının yaşayıp yaşamayacağına ilişkin sorulara katılımcıların 6’sı yayın formatları değişse de televizyonun kesinlikle yaşayacağı, 2’si ise kesinlikle yaşamayacağı cevabını vermiştir. Televizyonun gelecekte yaşayacağına inanan K5, K4, K2, K5, K7, K1, farklı gerekçelerle televizyonun yaşayacağını düşünmektedir. K6 ve K8 internet teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle gelecekte televizyonun yok olacağını düşünmektedir. Bu iki katılımcının yapımcı ve muhabir olarak içerik üreten iki medya profesyoneli olduğu dikkat çekmektedir. Televizyonun biçim değiştirerek yaşayacağına inanan ve içerik üreten ekiplerden olan yönetmen de yaşayacağına inanmaktadır. Yönetmen belgesel ve televizyon dizilerinde yönetmenlik yaptığı için hikâyeye anlatmanın mutlaka devam edeceğine inandığı, muhabir ve yapımcının televizyon kuruluşunun bünyesinde çalıştığı için televizyonların kurumsal olarak hayatta kalamayacağına inandıkları şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç

Televizyon çalışanlarının Endüstri 4.0’a doğru televizyonculuğun durumu ve yeni bir dünyanın geleceğine işaret eden yeni durumda televizyon yayıncılığına ilişkin görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmanın sonucuna göre televizyon, yayın iletim biçimi değişerek gelecekte de yaşayacaktır. Televizyon sektöründe farklı alanlarda uzmanlaşmış medya profesyonellerine göre günümüz televizyonculuğu içerik olarak niteliksiz olmakla birlikte yeni teknolojilere çabuk uyum sağlamaktadır. Rogers’ın (1995) yeniliklerin benimsenmesini açıklamak üzere geliştirdiği Yeniliklerin Yayılması Modelindeki bilgi, ikna, karar, onaylama aşamaları televizyon profesyonelleri tarafından çabuk geçilmektedir. Bulgulara göre televizyon yayıncılığını teknik olarak başarılı bulmakla birlikte içerik olarak başarısız bulan profesyonellerin görüşleri üç noktada toplanmaktadır: 1. Televizyon dizi sürelerinin uzunluğu ve dolayısıyla reyting sistemi. 2. Görünmeyen bir sansür mekanizması. 3. Haberlerde objektif olunmaması.

Araştırmanın katılımcıları ile görüşme sonucu televizyon dizi sürelerinin uzun olmasının niteliği düşürdüğüne ilişkin bulgular, Arık’ın (2023) “Türk Televizyon Dizilerinin Dizi Süreleri Bağlamında Değerlendirilmesi”, Tüzün Ateşalp’in (2016). “Nitelikli Televizyon”: Medya Profesyonellerinin Perspektifinden Türk Televizyon Dizilerinde Nitelik’ başlıklı çalışması, Gökdağ’ın (2012) “Türkiye’de En Çok İzlenen TV Kanallarının Program Yapısı: Toplum Neler Sunuyorlar?” başlıklı çalışmalarındaki sonuçlarla uyumludur. Günümüzde görünmeyen bir sansür mekanizması olduğuna ilişkin katılımcıların görüşleri, Ateşalp’in (2016, s. 34) araştırma sonuçlarında da RTÜK yayın ilkelerinin yorumunun siyasal konjonktüre göre değiştiği, bu yolla sektörde etkili bir otosansür işlediği ve bunun da yaratıcıların özgürlük alanını daralttığı yönündeki görüşlerle benzeşmektedir. Günümüz televizyon yayıncılığında içeriklerin başarısız bulunmasının nedenlerinden biri ise haberlerdeki yanlışlık olarak gösterilmektedir. Medyanın 2019 Yerel Seçimleri haberlerindeki yanlışlığı inceleyen bir çalışmada haberin propaganda hâline getirildiği ortaya konmuştur (Pakkan, 2020, s. 850). Bu üç olgu katılımcıların günümüz Türkiye’sinde televizyon yayıncılığını neden başarısız bulduğunu göstermektedir.

Türk dizilerinin dünyaya satışının etkili bir şekilde devam etmesi için çekim sürelerinin dünya standartlarında gerçekleştirilmesi, reyting sisteminin nitelikten ödün verilmesine yol açmasını önleyecek tedbirlerin alınması, dizilerde yaratıcı ve özgün hikâyeler üretilmesi için RTÜK'ün televizyonları kısıtlayıcı bir etkide bulunduğu imajından kurtulması, televizyon kanallarının ve yapım sektörünün de yaratıcı ve özgün içeriklere fırsat tanınması gerekmektedir. Televizyon haberciliğinde yanlılık ise dijital medyanın rekabeti karşısındaki televizyonun en büyük handikapıdır. Haberlerin objektifliğine güvenmeme izleyiciyi televizyon haberlerinden internet haberciliğine, dijital medyaya, hatta sosyal medyaya kaydırmaktadır. Farklı görüşlerden televizyon gazetecilerinin mesleki örgütler aracılığıyla ve özdenetim yoluyla değişim vizyonu ortaya koyması yanlılık konusundaki eleştirilere çözüm getirebilecektir.

Araştırmanın bulgularına göre medya profesyonelleri, Endüstri 4.0'daki otomasyonun işsizliğe yol açacağına yönelik Fuchs (2018) gibi araştırmacıların görüşlerine katılmakla birlikte bu konuda bir endişe duymamakta, yeni teknolojilerin yeni iş kolları yaratacağına, özellikle hikâye üreten ve tasarım yapan personele her zaman ihtiyaç duyulacağına inanmaktadır. Endüstri 4.0'da ortaya çıkacak işsizlik sorununa yönelik önlemlerin başında ortaya çıkacak yeni uzmanlık alanlarına yönelik eğitimlerin verilmesi gelmektedir. Bu eğitimler, yaratıcı yapım endüstrilerini desteklemesi beklenen devletin ilgili kurumları tarafından verilebileceği gibi, yapım sektöründeki meslek birlikleri de bu konuda üniversitelerle ve yapım sektörüyle işbirlikleri içinde çalışmalar yapabilir.

Araştırma sonucundan elde edilen bulgulara göre televizyon yayıncılığının yeni hikâyelere, yeni anlatım biçimlerine, dürüst haberciliğe ihtiyacı vardır. Endüstri 4.0'ın televizyon yayınına katkısı olacak bileşenlerinin, televizyon yayıncılığında otomasyonun yanı sıra içerik olarak da değişimi getirmesi beklenmektedir. Yapay zekâ ile üretilen içeriklerin insanlığın gelişimine katkı sağlayacak hikâyeler, belgeseller, haberler olması, Endüstri 4.0'la ortaya çıkacağı düşünülen Akıllı Toplum ya da Toplum 5.0'a ulaşmada önemli katkısı olacaktır. Bu araştırma Türkiye'deki medya profesyonellerinden seçilmiş 8 kişi ile sınırlıdır. Bu konuda bütün evrene uygulanabilecek uluslararası çapta bir çalışma daha kapsamlı sonuçlar ortaya çıkarabilecektir. Yeni araştırmalara kapı aralaması beklenen bu çalışmadan başka Endüstri 4.0'ın televizyon yayıncılığı bağlamında araştırılması gereken pek çok yönü vardır. Televizyon yayıncılığının belirli bir uzmanlık alanına, sözcelimi çekim ve kurgu tekniklerine odaklanarak daha detaylı araştırma sonuçlarına ulaşmak mümkündür. Dolayısıyla bu uzmanlık alanlarının her birinin Endüstri 4.0 sürecinde ve gelecekte nasıl şekilleneceği, ortadan kalkıp kalkmayacağı, eğer gelecekte de devam edecekse televizyon kanallarının ve çalışanlarının neler yapması gerektiği gibi araştırma konuları vardır. Endüstri 4.0 ve televizyon yayıncılığı araştırmacılar için çeşitli boyutları ile irdelenmesi gereken devasa bir alan olarak ortada durmaktadır.

Kaynakça

- Aktan, E. (2018). Büyük veri: Uygulama alanları, analitiği ve güvenlik boyutu. *Bilgi Yönetimi*, 1(1), 1-22. doi: 10.33721/by.403010
- Aksoy, S. (2017). Değişen teknolojiler ve Endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı anlamaya dair bir giriş. *Sav Katkı*, 4, 34-44. Erişim adresi: <http://www.katki.org/wp-content/uploads/2020/02/SAVKatkı4.pdf#page=34>
- Akın, N., Mayatürk Akyol, E. ve Sürgevil, O. (2021). Akademik yayınlar ışığında toplum 5.0 kavramına ilişkin bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 577-593. doi: 10.16951/atauniiibd.792750
- Arı, E. S. (2021). Süper akıllı toplum: Toplum 5. 0. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 455-479. doi: 10.16953/deusosbil.808359
- Arık, İ. (2023). Türk televizyon dizilerinin dizi süreleri bağlamında değerlendirilmesi. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları Dergisi Kongre Özel Sayısı*, 4(6),125-145, 125-145. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/iyyuicd/issue/75912/1253813>
- Ayboğa, H. ve Görmüş, L. (2022). Endüstri 4. 0-Türkiye'nin durumu ve yapılması gerekenler. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (17), 82-98. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marusad/issue/69345/1115382>
- Azam, J., Shakirullah, S., Sadaf, N., Owais, K. ve Khan, A. Q. (2020). Marshal McLuhan's technological determinism theory in the arena of social media. *Theoretical and Practical Research in the Economic Fields*, 11(2), 133-137. doi.org/10.14505/tpref
- Aziz, A. (1976). *Radyo ve televizyona giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Bahrin, M., Othman, M. F., Azli, N. ve Talib, M. F. (2016). Industry 4. 0: A review on industrial automation and robotic. *Jurnal Teknologi*, 78(6-13). doi: 10.11113/jt.v78.9285
- Balcı, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma* (13. bs.). Ankara: Pegem akademi
- Baudrillard, J. (2011). *Simulakrlar ve simülasyon* (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu Yay.
- Bauman, Z. (2012). *Ölümlülük, ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Bednarek, M. (2010). *The language of fictional television*. London: Continium.
- Berberoğlugil, B. M. (2021). Dijital dönüşüm ve geleceği İmamoğlu, Salih. Z. ve Erat S. (Yay. haz.). *Endüstri 4.0'dan toplum 5.0'a dijitalleşmenin gücü* içinde (s.19-34). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Brown, L. A., Malecki, E. J., Gross, S. R., Shrestha, M. N. ve Semple, R. K. (1974). The diffusion of cable television in Ohio: A case study of diffusion agency location patterns and processes of the polynuclear type. *Economic Geography*, 50(4), 285-299. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2307/143056>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (24. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Cellan-Jones, R. (2014). Stephen Hawking warns artificial intelligence could end mankind. *BC news*, 2(10), Erişim adresi: <https://christusliberat.org/wp-content/uploads/2017/10/Stephen-Hawking-warns-artificial-intelligence-could-end-mankind-BBC-News.pdf>
- Çelik, K. (2021). Bulut bilişimde temel konular. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(2), 236-250. doi: 10.46452/baksoder.1018982

- Coşkun, C. (2017). Bir sergileme yöntemi olarak artırılmış gerçeklik. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (20), 61-75. doi: 10.18603/sanativetasarim.370723
- Ceylan Çapar, M. ve Ceylan, M. (2022). Durum çalışması ve olgu bilim desenlerinin karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 295-312. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2864533>
- DaPonte, J. (2016). Your television is watching you: How information stored by internet-connected home devices could be used against us. *Index on Censorship*, 45(1), 88-90. doi:10.1177/0306422016643031
- Doğanay, M. ve Aktaş, M. K. (2021). Türkiye’de Televizyon Dizisi Sektörü. *Öneri Dergisi*, 16(56), 852-878. doi: 10.14783/maruoneri.944236
- Eldem O. (2017). Endüstri 4.0. *TMMOB EMO Ankara Şubesi haber bülteni*. Erişim adresi: https://www.emo.org.tr/ekler/09287020c96f18a_ek.pdf?dergi=1111
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu* (A. Tayla, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Fuchs, C. (2018). Industry 4.0: The digital German ideology. *Triplec: Communication, Capitalism ve Critique*, 16(1), 280-289. doi: 10.31269/vol16iss1pp280-289
- Gross, L., Gross, B. ve Perebinossoff, P. (2010). *Programming for TV, radio ve the Internet: Strategy, development ve evaluation* (2nd. Ed.). Oxford: Focal Press.
- Gubán, M. ve Kovács, G. (2017). Industry 4.0 conception. *Acta Technica Corviniensis-Bulletin of Engineering*, 10(1), 111. Erişim adresi: <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=4375be4e-2351-42bf-b317-b818f44121f1%40redis>
- Gökdağ, D. (2012, Mayıs). Türkiye’de en çok izlenen TV kanallarının program yapısı: Toplum neler sunuyorlar? İkinci Uluslararası İletişim Sempozyumu, Yeni İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Dönüşüm konferansında sunulan bildiri (s. 139-152). Erişim Adresi: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/KITAP/ekt0000164.p>
- Günbayı, İ. (2019, 30 Kasım). Nitel araştırmada veri analizi: Tema analizi, betimsel analiz, içerik analizi ve analitik genelleme. Erişim adresi: <http://www.nirvanasosyal.com/h-392-nitel-arastirmada-veri-analizi-tema-analizi-betimsel-analiz-icerik-analizi-ve-analitik-genelleme.html>
- Gündüz, M. Z. ve Resul, Daş. (2018). Nesnelerin interneti: Gelişimi, bileşenleri ve uygulama alanları. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 24(2), 327-335. doi:10.5505/pajes.2017.89106
- Güngör, N. (2018). *İletişim-kuramlar-yaklaşımlar* (4. bs.). Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Gürgöze, G. ve Türkoğlu, İ. (2019). Kullanım alanlarına göre robot sistemlerinin sınıflandırılması. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 31(1), 53-66. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/fumbd/issue/43638/534756>
- Hall, S. (1980). Coding and encoding in the television discourse. *Culture, Media, Language*, 0(0), 197-208. Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/81670115.pdf>
- Jang, J., Ko, Y., Shin, W. S. ve Han, I. (2021). Augmented reality and virtual reality for learning: An examination using an extended technology acceptance model. *IEEE Access*, 9, 6798-6809. doi: 10.1109/ACCESS.2020.3048708.
- Kalyoncuoğlu, Y. (2021, 1 Mart). Türkiye’de özel televizyonların kurulmasının üzerinden 30 yıl geçti. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyede-ozel-televizyonların-kurulmasının-uzerinden-30-yil-gecti/2160618>

- Kalkınma Bakanlığı, Görsel Hizmetler Sektörünün Geliştirilmesi Çalışma Grubu Raporu (2018). Onbirinci Kalkınma Planı: 2019-2023. Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/GorselHizmetlerSektorununGelistirilmesiCalismaGrubuRaporu.pdf>
- Kamber, E. (2019). *Türkiye’de Endüstri 4. 0 farkındalığı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Fen bilimleri Enstitüsü. Antalya.
- Kasnak, E. (2022). *Endüstri 4. 0 olgunluk düzeyinin örgütsel öğrenmeye etkisinde teknolojik yatkınlığın aracılık rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Karademir, İ. (2022). Türkiye imalat sektöründe endüstri 4.0 adaptasyon düzeyi. *Asos Journal*, 10(35), 308-325 doi: 10. 29228/ASOS.65989
- Keleş, A. ve Keleş, A. (2018). Nesnelerin internetinin getirdiği yenilikler ve sorunları. *Turkish Studies*. 13(13), 53-66. doi: 10.7827/TurkishStudies.13872
- Kelly, J. P. (2019). Television by the numbers: The challenges of audience measurement in the age of Big Data. *Convergence*, 25(1), 113-132 doi:10.1177/1354856517700854
- Koçak, A. ve Arun, Ö. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3), 21-28. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/josc/issue/19013/200754>
- Koloğlu, O. (2012). Türkiye’de basın meslek ilkelerinin evrimi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(5), 71-84. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/529/4829>
- Kuang, R. (2021). Design and implementation of 3D film and television scene production algorithm based on the internet of things. *Wireless Communications and Mobile Computing*, (Article ID 1219849). doi: 10.1155/2021/1219849.
- Livberber, T. (2021). Veri haberciliği: şeffaf topluma teşvik mi? Kişisel veri mahremiyeti pazarlaması mı? *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 171-196. doi: 10.30798/makuiibf.796385
- McLuhan, M. (2006). The medium is the message. *Media and Cultural Studies: Key Works*. In Meenakshi Gigi Durham, Douglas M. Kellner (Eds.), Revised Edition, Blackwell. Erişim adresi: [https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=zNqMDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP9&dq=McLuhan,+M.+\(2006\).Media+and+Cultural+Studies:+KeyWork](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=zNqMDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP9&dq=McLuhan,+M.+(2006).Media+and+Cultural+Studies:+KeyWork)
- McQuail, D. (2005). *Kitle iletişim çalışmalarında iletişim modelleri* (K. Yumlu, Çev.). Ankara: İmge Yay.
- Mohajeri Moghaddam, H., Acar, G., Burgess, B., Mathur, A., Huang, D. Y., Feamster, N. ve Narayanan, A. (2019, November). Watching you watch: The tracking ecosystem of over-the-top tv streaming devices. In Proceedings of the 2019 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security (pp. 131-147). <https://doi.org/10.1145/3319535.3354198>
- Molo, Ü. ve Şeylan, S. (2023). Küresel iklim sorunları ve sanal gerçeklik anlatıları: 360 derece belgesel filmler üzerine bir değerlendirme. *TRT Akademi*, (17), 174-199. doi:10. 37679/trta.1207395
- Molo, Ü. (2021). *Sanal gerçeklik ve 360 derece film*. Ankara: Nobel Yay.
- Mutlu, E. (1995). *Televizyonda program yapımı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Ocak, O. ve Albayrak, Ş. G. (2023). Endüstri 4.0’ın Türkiye’de genç istihdamına olası etkileri. *Journal of Academic Value Studies*, 9(1), 56-73. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.67988>
- Oğuz, C. ve Gezgin, S. (2022). Robot Gazetecilikte “Duygu Körlüğü”nün objektif haberciliğe etkisi. Ü. Molo (Yay. Haz.). *Genişletilmiş gerçeklik ve XR teknolojileri içinde* (s.163-173). Ankara: Nobel Yay.

- Onat Kocabıyık, O. (2016). Olgubilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-66. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/trkefd/issue/21483/230242>
- Oruç, M. S. (2021). Communications' effects on politics and social change: A study on Harold A. Innis/İletişim araçları, siyaset ve toplumsal değişim: Harol A. Innis' in teorik mirası üzerinden bir inceleme. *İnsan ve Toplum*, 11(1), 1-29. doi: 10.12658/M0421
- Pakkan, Ş. (2019). Yerel seçimlerinde "rızanın imalatı" aracı olarak haber: Yazılı basında hakikatin siyasi dönüşümü. News as a " manufacturing of consent" in the 2019 local elections: *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (13), 841- 857. doi: 72.1307-9581
- Postman, N. (1994). *Televizyon: Öldüren eğlence* (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Rogers, E. M. (1995). *Diffusion of innovations*. (4th Ed.). Newyork: The Free Press. Erişim adresi: [https://www.scirp.org/\(S\(lz5mqp453edsnp55rrgjt55\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1786060](https://www.scirp.org/(S(lz5mqp453edsnp55rrgjt55))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1786060)
- Sarrina Li, S. C., Ku, L. ve Liu, Y. (2013). Using Rogers's diffusion of innovation model to examine the willingness to pay for public television in Taiwan. *International Journal on Media Management*, 15(2), 99-118. doi: 10.1080/14241277.2013.775576
- Sirer, E. (2020). Televizyon yayıncılığında büyük veri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1655-1667. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/59389/737814>
- Sirer, E. (2022). Televizyon yayıncılığının teknolojik dönüşümü bağlamında sanal uygulamaların kullanımı. Molo, Ü. (Yay. haz.). *Genişletilmiş gerçeklik ve XR teknolojileri* (s. 175-190) içinde. Ankara: Nobel Yay.
- Sloman, K. N. (2010). Research trends in descriptive analysis. *The Behavior Analyst Today*, 11(1), 20–35. doi: 10.1037/h0100686
- Sözbilir, M. (2009). Nitel veri analizi. Erişim adresi: <http://fenitay.files.wordpress.com/2009/02/1112-nitel-arac59ftc4b1rmada-veri-analizi.pdf>
- Tekin, H. H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 101-116. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/521/4777>
- TİAK (t.y.), *Tablolar*. Televizyon İzleme Araştırmaları A.Ş. Erişim adresi: <https://tiak.com.tr/tablolar>
- TRT (t.y.) *Tarihçe: Düünden bugüne*. trt.net.tr. Erişim adresi (1 Mayıs 2023): <https://www.trt.net.tr/kurumsal/tarihce>
- Türkcan, H. ve İnce, H. (2021) Endüstri 4. 0 kavramsal çerçeve. Zeki. S. (Yay. haz.) *Endüstri 4.0'dan toplum 5.0'a dijitalleşmenin gücü* içinde (s.1-18). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Tüzün Ateşalp, S. (2016). "Nitelikli televizyon": Medya profesyonellerinin perspektifinden Türk televizyon dizilerinde nitelik. *Ileti-s-im*, (25). Erişim adresi: <http://iletisimdergisi.gsu.edu.tr/en/download/article-file/264968>
- Ülgü, M. M. (2022). *İstanbul'da tedavi görmüş diyabet hastalarına ait sağlık kayıtlarının büyük veri teknikleri ile incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi), Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü., Antalya.
- Vaidya, S., Ambad, P. ve Bhosle, S. (2018). Industry 4. 0–a glimpse. *Procedia Manufacturing*, 20, 233-238. doi: 10.1016/j.promfg.2018.02.034

- Weber, I. ve Evans, V. (2002). Constructing the meaning of digital television in Britain, the United States and Australia. *New Media ve Society*, 4(4), 435-456. doi: 10.1177/146144402321466750
- Williams, R. (2003). *Televizyon, teknoloji ve kültürel biçim*. (A. U. Türkbağ, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Witkowski, K. (2017). Internet of things, big data, industry 4.0–innovative solutions in logistics and supply chains management. *Procedia Engineering*, 182, 763-769. doi: 10.1016/j.proeng.2017.03.197
- Yıldız, A. (2022). Finans alanında yapay zekâ teknolojisinin kullanımı: Sistematik literatür incelemesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (52), 47-66. doi: 10.30794/pausbed.1089134
- Yılmaz, E. N., Gönen, S., Şanoğlu, S., Karacayılmaz, G. ve Özbirinci, Ö. (2021). Endüstri 4.0'ın gelişim sürecinde unutulmuş bileşen: Siber güvenlik. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(4), 1142-1158. doi: 10.29130/dubited.905340
- Zhuang, K. (2021). Film and television industry cloud exhibition design based on 3D imaging and virtual reality. *Displays*, 70, 0-0. doi: 10.1016/j.displa.2021.102107.

Extended Abstract

Purpose

At a time when communication technologies are changing very rapidly and television is still trying to compete with digital media, there are discussions that Industry 4.0 will eliminate television broadcasting in the near future. This is because most of the technologies associated with Industry 4.0 either involve communication technologies or concern communication systems.

This study seeks to answer questions about the impact of Industry 4.0 components such as big data, internet of things, artificial intelligence, virtual reality, cloud computing on television broadcasting and the future of television. The aim of the research is to reveal the views of media professionals on the adaptation of new technologies, the current situation of television broadcasting towards Industry 4.0 and the future of television broadcasting.

Design and Methodology

A qualitative research technique was adopted for the research and a phenomenological design was selected from qualitative research techniques. Since the research was conducted on people working in the television sector, the phenomenological design was considered as the appropriate method for the purpose of this research.

The population of the research is television employees in the media sector. Judgmental sampling method was selected for the sample.

In the research, in-depth interview technique, one of the qualitative research methods, was used and semi-structured questions were prepared according to predetermined themes. 8 professionals who are aware of the technological developments in television broadcasting, who are considered to be affected by the developments in Industry 4.0, and who are directly related to broadcasting, from different fields of production and broadcasting, were selected for in-depth interviews in the research.

The field study of the research was conducted between March and May 2023. It was observed that all of the people selected for the research had an idea about the components of Industry 4.0 and its impact on television broadcasting, so interviews were conducted with all of the people selected for the interview.

In line with the purpose of the study, questions were prepared for the interviews to understand media professionals' views on current television broadcasting, how technological developments in their working lives affect them, their observations on the adaptation of the media sector to new technologies, and their thoughts on the form television will take in Industry 4.0, the employment problem and whether television will survive in the future. Audio recordings were made during the interviews. The interviews lasted on average 30 minutes, ranging from 25 minutes to 45 minutes. At the end of the interviews, the audio recording was transcribed. The data obtained as a result of the transcription were evaluated according to predetermined themes and interpreted with direct quotations from the respondents.

Descriptive analysis technique was used to analyze the data obtained from the interviews, and the data were evaluated according to five themes. The information obtained during the natural flow of the interview and by the addition of new questions in order to obtain detailed data during the interviews was grouped under these 5 themes:

1. Media professionals' views on television broadcasting in Turkey today
2. Adaptation of the media sector to new technologies
3. Employment problem in Industry 4.0
4. The state of television broadcasting in Industry 4.0
5. Media professionals' views on whether television broadcasting will disappear after Industry 4.0

Findings

The research was conducted on media professionals specialized in different fields in the television sector. The research questions were prepared in two parts: demographic and field-oriented. While the data obtained from the transcriptions made as a result of the interviews were collected under the determined themes, the codes P1, P2, P3, P4, P5, P6, P7, P8 were used for the participants.

- **Demographics:** Participants' ages ranged from 28 to 59. Among those working in the television sector, P1 has worked as a TV series and documentary director, P2 works as a cameraman for series produced for digital platforms, P3 retired at the age of 45 after working as a technical director in public television and works now in the private sector, P4 worked as an editor in the private sector and currently teaches editing at the communication faculty of a foundation university, P5 worked as the founding editor-in-chief of a public TV channel and continues to work in the private sector, P6 continues to work as a producer at a public TV channel, P7 does graphic-animation work in the private sector, and P8 works as a reporter at a public channel.
- **Qualitative findings:** The opinions of the all media professionals selected for the research from different fields of specialization on current television broadcasting in Turkey were similar: The participants stated that television broadcasting in Turkey is technically at world standards and that the sector adapts quickly to technological innovations, but that they find today's television broadcasting unsuccessful in terms of content, citing the long duration of television series in order to increase advertising revenues and the biased coverage in news bulletins and discussion programs as the reasons for this. The results of the study showed that the participants were not worried about becoming unemployed due to technological developments in Industry 4.0, but they thought that the

need for professions such as camera and editing and automation in broadcasting would decrease in the future. Most of the participants think that television broadcasting will change shape in the future, that a television device in its current sense will disappear, but that television broadcasting will continue to exist in the future.

Research Limitations

Television broadcasting is a job that requires expertise in different fields from program production to broadcasting. Therefore, a study to understand the views of television broadcasting employees should be conducted with professionals from these different fields. For this reason, 8 people from different fields of television broadcasting, especially those who are aware of technological developments, who think that the developments in Industry 4.0 will affect their work, and who are directly related to broadcasting and production, were selected for in-depth interviews for this research. The limitation of the study is that it includes only views of 8 people. Although it is thought that the interviews conducted with the selected individuals will be sufficient to reflect the views of television professionals, conducting interviews with a variety and number of people beyond the scope of this study will undoubtedly yield more meaningful results in terms of generalization to the whole population.

Implications:

Industry 4.0 is an important research topic in various fields. In the media field, it has mostly been studied in the context of virtual reality, one of the components of Industry 4.0. However, many aspects of the components of Industry 4.0, from broadcast automation to audience research, from personalized content to the form and functionality of television as a device, are topics that need to be researched on the form that television will take in the future. Despite the popularity of social media today, television is expected to remain relevant and important in the future. Therefore, Industry 4.0 and television broadcasting is a huge field that needs to be examined in various dimensions for researchers. If the media sector, which makes long-term plans, wants to survive in the future, the sector needs to be informed about the various components of Industry 4.0 related to television broadcasting, follow the developments and implement them in different areas of broadcasting.

Originality/Value

This research is important in terms of revealing the current state of television broadcasting in Turkey and possible developments in the near and distant future. Some components of Industry 4.0 such as artificial intelligence, big data, internet of things, cloud storage system, virtual reality applications are developments that will directly affect television broadcasting. The opinions of media sector employees on these developments are important for the sector to keep up with new developments. As with all new technologies, television organizations that benefit from the opportunities brought by Industry 4.0 for television broadcasting will survive, while television organizations that cannot keep up with the developments will disappear. Just as high resolution and increased channel capacity changed television broadcasting when analog broadcasting switched to digital broadcasting, and those who could not keep up with digital broadcasting fell behind the times, channels that cannot keep up with the innovations brought by Industry 4.0 will likewise become outdated and disappear.

Araştırmacı Katkısı: Nimet ERSİN (%100)

Tüketici Davranışı Perspektifinden Vekâleten Verilen Kararlar Bağlamında Sosyal Kimlik Oluşturma Süreci: Anneler Üzerine Bir Durum Çalışması ^{1 2}

Sevdenur KAPUSUZ DEMİR ³ - F. Zeynep ÖZATA ⁴

Başyuru Tarihi: 25.05.2023

Kabul Tarihi: 16.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Günümüzde bebek ve çocuk ürünlerine yönelik pazar giderek büyümekte ve önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu durum annelerin çocukları adına mal ve hizmet satın alma kararlarını da giderek çeşitlendirmektedir. Dolayısıyla annelerin verdikleri bu kararlar ve altında yatan dinamikler son yıllarda pazarlama alanında da dikkat çekici ölçüde artmaktadır. Bununla birlikte, yapılan çalışmalar incelendiğinde anne kararlarının geleneksel tüketici karar süreci kapsamında ele alındığı görülmektedir. Bu teorilerin büyük kısmı kişinin kendine yönelik kararlarını kapsamaktadır. Hâlbuki anneler, çocukları adına karar verirken vekâleten bir karar vermektedir. Öne çıkan bir diğer husus da annelerin kararlarını inceleyen çalışmalarda benlik genişletme teorilerine ağırlık verilmesi ve sosyal kimlik oluşturma teorilerinin dikkate alınmamasıdır. Literatürdeki bu eksikliklerden yola çıkarak bu çalışmada annelerin çocukları adına aldıkları kararlar “vekâleten karar verme” süreci olarak kavramsallaştırılmakta ve bu bağlamda sosyal kimlik oluşturma sürecini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda bir durum çalışması tasarlanmıştır. Bu kapsamda veganlık, aşısızlık ve okulsuzluk kararı alan toplamda 20 katılımcı annelerle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşme verilerinin kodlanması, literatür ve ilişki analizi doğrultusunda araştırmanın bulguları ortaya konulmuş ve yorumlanmıştır. Buradan hareketle annelerin vekâleten karar verme bağlamında sosyal kimlik oluşturmaya yöneldikleri ve bu sosyal kimlik oluşturma sürecinde doğrulama çabası ve karardan tatmin olma temalarının etkili olduğu görülmüştür. Bu araştırmanın sonuçları doğrultusunda, vekâleten karar verme bağlamında sosyal kimlik oluşturmaya dair teorik bir model sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vekâleten Karar Verme, Veganlık, Aşısızlık, Okulsuzluk, Anneler Üzerine Durum Çalışması, Sosyal Kimlik Oluşturma Süreci

Atıf: Kapusuz Demir, S. ve Özata, F. Z. (2023). Tüketici davranışı perspektifinden vekâleten verilen kararlar bağlamında sosyal kimlik oluşturma süreci: Anneler üzerine bir durum çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1237-1272.

¹ Bu çalışma kapsamında Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 11.09.2019 tarihli 7549 protokol numaralı etik kurul izin belgesi alınmıştır.

² Bu çalışma Doç. Dr. F. Zeynep ÖZATA danışmanlığında yürütülmüş ve Sevdenur KAPUSUZ DEMİR tarafından yazılmış “Vekâleten Karar Verme Süreci: Anneler Üzerine Durum Çalışması” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

³ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, sevdenur.kapusuz@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8552-7316

⁴ Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, fzozata@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3338-0308

Social Identity Formation Process in the Context of Proxy Decision-Making within Perspective on Consumer Behavior: A Case Study on Mothers

Sevdenur KAPUSUZ DEMİR⁵ - F. Zeynep ÖZATA⁶

Submitted by: 25.05.2023

Accepted by: 16.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Nowadays, the market for baby and children's products is growing and offering significant opportunities. This situation increasingly diversifies mothers' decisions to purchase products and services on behalf of their children. Therefore, these decisions made by mothers and the underlying dynamics have increased remarkably in marketing field in recent years. However, when the studies are examined, it is seen that maternal decisions are handled within the scope of the traditional consumer decision process. The majority of these theories involve one's self-directed decisions. However, when making decisions on behalf of their children, mothers make a proxy decision. Another prominent issue is the emphasis on self-expansion theories and the disregard of social identity formation theories in studies examining mothers' decisions. Based on these shortcomings in the literature, in this research, the decisions taken by mothers on behalf of their children are conceptualized as the "proxy decision-making" process and it aims to reveal the process of social identity formation. In this research, a case study was designed, semi-structured interviews were conducted with 20 participating mothers who decided to be vegan, unvaccinated and unschooled. The findings of the research were presented and interpreted in line with the coding of interview data, literature and relationship analysis. So, it has been seen that mothers tend to create social identity in proxy decision-making, and the themes of verification effort and satisfaction with the decision are effective in this social identity formation process. As a results, a theoretical model for social identity formation in proxy decision-making is presented.

Keywords: Proxy Decision-Making, Veganism, Unvaccinated, Unschooled, Case Study on Mothers, Social Identity Formation Process

⁵ Bilecik Seyh Edebali University, Bozüyük Vocational School, Marketing and Advertising, sevdenur.kapusuz@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8552-7316

⁶ Anadolu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business, fzozata@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3338-0308

Giriş

Son dönemde giderek dikkat çekmeye başlayan konulardan biri annelerin çocukları için yaptıkları satın alımlar ve bunun altında yatan motivasyonları belirleme çabalarıdır (Akgül, 2019; Baybars ve Dedeoğlu, 2019; Moryossef, 2014; Moryossef ve Shtokman, 2018; Jorge vd., 2021; Ouvrein, 2022). Annelerin çocukları adına yaptıkları satın alımlar giderek çeşitlenmekte, anne ve çocuk pazar segmenti küresel olarak daha da büyümekte ve pazar fırsatları sunmaktadır. Grand View Research'ün Baby Products Market Size, Share & Trend 2030 raporuna göre; küresel bebek ürünleri pazar büyüklüğü 2021'de 214,13 milyar \$ değerindedir ve bu pazarın 2022'den 2030'a kadar % 5,7 oranında büyümesi beklenmektedir ("Baby products market", 2022). Diğer bir araştırma raporuna göre; Avrupa'daki bebek ürünleri endüstrisi segmenti, 2020'de yaklaşık 7 milyar €'ya ulaşmıştır. Bebek ürünleri için Avrupa'nın en büyük pazarlarının başında Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Birleşik Krallık gelmektedir ("Baby care market", 2022). Türkiye'de ise bebek ve çocuk ürünlerinin oluşturduğu pazar hızla büyümektedir. Bu sektörün büyüklüğü yaklaşık 2 milyar \$ değerindedir ve yılda ortalama % 20 büyümektedir ("2 milyar dolarlık", 2020).

Tüm bu gelişmeler ışığında annelerin satın alma davranışına yönelik yapılan çalışmaların sayısı da artmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde, annenin çeşitli mal ve hizmetleri satın almaya yönelik kararlarının mevcut tüketici davranışı modelleri ya da teorileri bağlamında incelendiği görülmektedir. Ancak bu teoriler genel olarak kişinin kendisi adına verdiği kararları kapsar niteliktedir. Ancak annelerin çocukları adına gerçekleştirdikleri karar alma davranışı bütünüyle kişinin kendisi için verdiği kararlardan farklı bir yapıdadır. Bu anlamda bir başkası adına karar verme yani vekâleten bir karar verme söz konusudur ve karar davranışı da bu açıdan değişiklik göstermektedir.

Vekâleten karar verme, karar verenler açısından zor bir süreçtir. Çünkü vekâleten karar verenler bu kararların sorumluluğunu yoğun bir şekilde üstlenirler. Bu nedenle vekâleten verilen kararları vermek, sürecin karmaşıklığından dolayı yoğun çaba gerektiren bir karar türüdür (Shepherd, 2022, s. 1). Annelerin çocukları için vekâleten verdikleri kararlar büyük bir alan oluşturmaktadır. Tüketici olarak kadınların davranışlarını motive eden çeşitli faktörler olsa da çocuk sahibi olmak, kadınların yaşam tarzları ve tutumları üzerinde derin etkilere sahiptir. Bir mal veya hizmetin ailenin küçük üyesini yani çocuğu etkilemesi durumunda "anne faktörü" en yoğun şekilde ortaya çıkar ve bu durum annenin davranışlarında değişikliğe sebep olur (Coffey vd., 2006, s. 2). Dolayısıyla annenin çocuğu adına verdiği kararlarda bir başka canlının sorumluluğunu üstlenme en yoğun şekilde ortaya çıkmaktadır.

Sağlık ve ekonomi literatürleri içinde vekâleten karar verme üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Özellikle sağlık etiği alanında; çocuk adına verilen sağlık kararlarında karar vericinin etiği (Brown, 2022; Braun ve Krutzinna, 2022; Damjanovic vd., 2019), vekil karar verici üzerine model tasarımları (Shepherd vd., 2022a, Shepherd vd., 2022b), ebeveynlerin ve yasal temsilcilerin vekâleten karar verici olarak yüksek risk içeren tedavi ve ameliyat kararlarına ilişkin davranışları (Beresford ve Sloper, 2008) gibi çalışmalar yapılmıştır. Yine sağlık alanında tedavi ve tıbbi müdahale kararlarına yönelik ise çocukların ameliyat, medikal ve psikolojik tedavi kararları (Forsythe, 2022; MacNevin vd., 2022; Lipstein vd., 2011) ve çocukluk çağı aşılarıyla ilgili vekâleten karar vermeye yönelik çalışmalar (Asch vd., 1994; Meszaros vd., 1996; Jackson vd., 2011; Brown vd., 2012; Damjanovic vd., 2018; Dutta vd., 2020; Kolodziejcki, 2020) bulunmaktadır. Vekâleten karar verme bağlamının araştırıldığı diğer bir alan olan ekonomi literatüründe ise çalışmalar sağlık literatürüne kıyasla nispeten daha sınırlı olmakla birlikte, alanda yapılmış çalışmalar genellikle yatırımlardaki risk faktörüne odaklanmıştır (Polman, 2012; Mengarelli vd., 2014; Hung ve Tangpong, 2010).

Pazarlama literatürü içinde ise vekâleten karar verme üzerine herhangi bir kavramsallaştırma ya da çalışma henüz bulunmamaktadır. Ancak pazarlama literatürü içerisinde yer alan hediye verme davranışı (Clarke ve McAuley, 2010; Holiday vd., 2018; Garner ve Wagner, 1991) ve örgütsel satın alımlar (Streuken vd. 2011, Krijestorac vd. 2021), başkası adına karar alma bağlamında değerlendirilebilir.

Literatürde çocuğa yönelik alınan mal ve hizmet kararlarına dair çok sayıda çalışma (Hastürk, 2012; Gelperowic ve Beharrell, 1994; Kılıçer ve Uğur, 2017; Lucas-Thompson vd., 2017; Giray vd., 2022; Avcu, 2015; Bolışık vd., 2014; Darian, 1998; Köksal 2007; Prendergast ve Wong, 2003) bulunsa da bu kararlar vekâleten karar verme bağlamında kapsamlı olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmalarda öne çıkan diğer bir husus ise çalışmalarda benlik sunumu, gösterişçi tüketim ve kararlarda özerklik gibi teorik perspektiflerden yararlanılmış olmasıdır (Peters vd. 2022; Allotey vd., 2022; Kassahun ve Zewdie, 2022; Wegener vd. 2002; Amaro vd., 2019). Ancak konuyla oldukça ilintili olduğu düşünülen sosyal kimlik oluşturma/geliştirme teorilerinin ele alınmadığı görülmektedir.

Literatürde yer alan bu eksikliklerden hareketle bu çalışma annelerin çocukları adına verdikleri kararları “vekâleten karar verme” süreci olarak kavramsallaştırmakta ve bu bağlamda annelerin sosyal kimlik oluşturma/geliştirme sürecini modellemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışma vekâleten karar verme sürecinin pazarlama literatürüne kazandırılması ve bu bağlamda sosyal kimlik oluşturma sürecinin kavramsallaştırılması ve modellenmesi açısından literatüre katkı sağlamaktadır. Ebeveynlerin çocuk adına verdikleri kararlarının ekonomi içindeki önemli payı dikkate alındığında annelerin vekâleten çocukları adına karar verme davranışını anlamak ve modellemek önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu model sadece mal ve hizmetlerin pazarlama sürecinde değil farklı kurum ve kuruluşların sosyal pazarlama süreçlerine de önemli katkı sağlayacaktır.

Çocuk Adına Gerçekleştirilen Satın Alma Davranışlarına Yönelik Pazarlama Literatürü

Pazarlama bağlamında, satın alım ve tüketim kararları bakımından anlaşılması gereken önemli paydaşlardan biri de ebeveynlerdir. Günümüzün değişen dünyasında ebeveynlerin tüketim tercihleri değişmekte ve satın alma davranışları farklılaşmaktadır. Tüketicinin değişen dünyasında roller, benlikler, risk algıları, tutumlar ve diğer unsurlar tüketime yeni boyutlar getirerek karar süreçlerini farklılaştırmaktadır (Solomon, 2018). Nitekim ebeveynlerin satın alım ve tüketim kararları literatürde ilgi gösterilen bir konu olmuştur. İlgili literatür incelendiğinde ebeveyn satın alım ve tüketim kararlarında; çocuk, genç, eş, ebeveyn stili, aile yapısı ve güç ilişkisi etkisi üzerine yapılan birçok araştırmanın olduğu görülmüştür. Bunlardan bazıları şunlardır: Ali ve Batra, 2011; Bao vd., 2007; Baydaş vd., 2008; Caruana ve Vassallo, 2003; Cengiz, 2009; Chaudhary, 2013; Chaudhary, 2016; Chaudhary ve Gupta, 2012; Chikwecke vd., 2012; Darley ve Lim, 1986; Dotson ve Hyatt, 2005; Douglas, 1993; Ekstrom vd., 1987; Ekström, 2007; Flurry, 2007; Foxman vd., 1989; Guneri vd., 2009; Hamilton, 2009; Hamilton ve Catterall, 2006; Kaur ve Sing, 2006; Lackman ve Lanasa, 1993; Lee ve Beatty, 2002; Lee ve Collins, 2000; Mangleburg, 1990; Martensen ve Grønholdt, 2008; Martinez ve Polo, 1999; Ndubisi ve Koo, 2006; Sharma ve Sonwaney, 2014; Shoham ve Dalakas, 2003; Shoham ve Dalakas, 2006; Sondhi ve Basu, 2014; Swinyard ve Sim, 1987; Thomson vd., 2007; Tinson vd., 2008; Wisenblit vd., 2013; Wut ve Chou, 2009; Xia vd., 2006.

Literatürde ebeveynlerin çocukları ile ilgili belirli türde karar ve davranışlarını inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar şu şekilde sınıflandırılabilir: Aşı üzerine kararlar (Allen vd., 2010; Deml vd., 2021; Griffioen vd., 2012; Niederhauser vd., 2001; Smith vd., 2022; Sturm vd., 2005; Tickner vd., 2007), çocuk bakımı üzerine kararlar (Chaudry vd., 2010; Fulmer, 1997; Rose vd., 2013; Rose ve Elicker, 2008; Wadhawan ve Seth, 2018), mama ve emzirme kararları (Horwood vd., 2022; Ahmad vd., 2022), çocuk mobilyası satın alma üzerine kararlar (Hastürk, 2012), gıda satın alma davranışı (Gelperowic ve Beharrell, 1994; Kılıçer ve Uğur, 2017; Lucas-Thompson vd., 2017; Noble vd., 2007; Sezgin, 2008; Suwandinata, 2011; Tadesse vd., 2021), organik gıda satın alma davranışı (Giray vd., 2022), oyuncak satın alma davranışı (Avcu, 2015; Bolışık vd., 2014; Kurdi, 2017; Sakar ve Karaduman, 2018), kıyafet satın alma kararları (Darian, 1998; Köksal 2007; Prendergast ve Wong, 2003).

Belli türde konular ise az sayıda çalışılmıştır: İlk annelik deneyiminde moda ilgilenimi (Moryossef, 2014; Moryossef ve Shtokman, 2018), annelerin tüketici harcamaları üzerinde öz kontrolü (Baybars ve Dedeoğlu, 2019), annelerin genişletilmiş benlikleri ile gösterişçi tüketimleri (Akgül, 2019) ve anne influencer davranışı (Jorge vd., 2021) ile anne influencer davranışı açısından sosyal medyada özyeterlilik algısının ölçülmesi (Ouvrein, 2022), annelerin çocuklarına yönelik ürünleri edinme ve satın almadaki karar verme tarzları (Kılıçer ve Paç Çelik, 2022). Bu çalışmalar karar süreci yerine bu dönemin geçiş ritüellerine, sembolik tüketime ve benlik genişletme sürecine odaklanmıştır. Ancak ele alınan konu risk alma, belirsizlik, kültürel değişimle birlikte ortaya çıkan yeni annelik rolleri gibi unsurlardan da etkilenebilmektedir. Bu alanda Türkiye’de pazarlama alanında yapılmış sınırlı sayıda ampirik çalışma olması da (Akgül, 2019; Baybars ve Dedeoğlu, 2019; Şen ve Boyraz, 2017) derinlemesine veri toplamayı önemli bir öncelik hâline getirmektedir.

Bu çalışmalardan bir kısmının yöntem ve bulgularına dair detaylara örnek olarak EK 1’de yer verilmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere pek çok farklı konuda çocuk ile ilgili satın alımlar ve kararlar alınmıştır. Çalışmalar incelendiğinde nicel veya nitel olarak tasarlandığı, en sık veri toplama aracı olarak ankete ve görüşmelere başvurulduğu, örnekleminin de çalışmanın bağlamına ilişkin olarak değiştiği görülmektedir. Bu doğrultuda çocukla ilgili alınan kararın türüne bağlı olarak örneklemin seçiminde ebeveynin özellikleri, çocuğun yaş aralığı ve yaşanılan yerlerin etkili olduğu ön plana çıkmaktadır. Özellikle çocuğun yaş aralığının çalışmanın konusuna göre oldukça farklı belirlendiği görülmektedir. Bulgular açısından bakıldığında ise çalışmalar farklı karar alanlarında çeşitli değişken/değişkenleri ortaya koymuştur (ebeveynin algıları, ebeveyn farkındalığı, ebeveynin yaşadıkları zorluklar, ebeveynin algıladıkları destekler, ebeveynlik stili, öz yeterlilik, kaygılar, güven, benlik genişletme, gösterişçi tüketim, öz kontrol, özerklik, tutumlar, sosyal tüketim motivasyonu, marka tercihi, materyalist eğilim, çekici ambalajlama, etiket uygulamaları, sosyal medyadaki bilgi akışı, çevrim içi anne gruplarından bilgi alma) .

Özetle pazarlama literatüründe ebeveynlerin satın alma davranışlarıyla ilgili yapılan çalışmalar olmakla birlikte bu çalışmalar genellikle satın alma ve tüketim kararlarında çocuk, ebeveyn, eş, aile yapısı, güç ilişkileri etkisi vb. üzerinde yoğunlaşmış; ilk annelik deneyiminde moda ilgilenimi, annelerin tüketici harcamaları öz kontrolü, annelerin genişletilmiş benlikleri ile gösterişçi tüketimleri ve anne influencer davranışları gibi konular ise daha az sayıda çalışılmıştır. Yine yapılan çalışmaların çoğunda çocuğun tüketici olarak sosyalleşmesi üzerine vurgu yapılarak daha ileri yaştaki çocuklara odaklanılmıştır. Çalışmalarda, yaş aralığı bebeğin doğumundan başlayarak ergenlikten gençliğe değin uzanmaktadır. Günümüz dünyasındaki gelişmeler dikkate alındığında, çocuklar daha küçük yaşlarda karar sürecini etkileme potansiyeline sahiptir ve sürece dahil olmaya başlamaktadır. Bununla birlikte çocuğun yaşı arttıkça satın alma karar sürecinde artarak söz sahibi olmaya başladığı gerçeği literatürde de (Dal ve Dal, 2015; Kaur ve Singh, 2006; Solomon, 2018) desteklenmiştir. Bu bağlamda, ebeveynlerin özellikle annelerin neredeyse tüm sorumluluğu üstlenerek çocukları adına önemli kararlar verdikleri (çocuğunun tek başına karar alamadığı dönemlerinde) süreci vekâleten karar verme bağlamında inceleyen bir araştırmaya pazarlama literatüründe ulaşılammıştır.

Bunun yanı sıra vekâleten karar vermenin en yoğun biçimde çalışıldığı alan olan sağlık bilimlerinde, bir başkası adına karar verme giderek daha önemli hâle gelmektedir (Wrigley, 2018, s. 322). Sağlık literatüründe vekâleten karar veren kişi yani “vekil”; karar verme kapasitesi olmayan hastalar bakımından onlar adına sağlık kararlarını alacak ya da onlar adına onam verecek kişi olarak tanımlanmaktadır. Bu hastalar ya hiç karar verme kapasitesine (çocuklar ve doğuştan zihinsel engelli olanlar) sahip değildir ya da çeşitli tıbbi veya psikolojik problemler nedeniyle kapasitelerini kaybetmiştir (Devettere, 2010, s. 99). Sağlık literatüründe, ağırlıklı vekâleten karar verme sürecine ilişkin olarak vekil karar vericinin kim olduğu ve bu karar vericilerin başkası adına nasıl karar alacağı (Shepherd, 2022, Shepherd vd., 2022a, Shepherd vd., 2022b) ve nihayetinde bu konuların doğurduğu etik ve yasal sonuçlar (Brown, 2022; Braun ve Krutzinna, 2022; Damjanovic vd., 2019)

ele alınmıştır. Bu çalışmada sağlık literatüründekine benzer bir yaklaşımla annelerin neredeyse tüm sorumluluğu üstlenerek çocuğunun tek başına karar alamadığı dönemlerde onlar adına aldıkları kararlar “vekâleten verilen kararlar” olarak kavramsallaştırılarak araştırılmıştır.

Sosyal Kimlik

Kimlik; bir bireyin tutumları, kendini tanımlama şekli, benliği, sosyal rolleri, ilişkileri ve grup bağlantıları gibi özellikleriyle ilişkilidir. Bu özellikler bir araya geldiğinde kişinin kim olduğunu tanımlar. Kişinin görüşlerini etkiler ve aynı zamanda karar, değerlendirme ve davranış için itici güç sağlar (Guenther, Wilton ve Fernandes, 2016, s. 1).

Sosyal kimlik, kişinin kimliği açısından önemli olan sosyal grup bağlantılarını ön plana çıkarır (Guenther, Wilton ve Fernandes, 2016, s. 1). Sosyal kimlik; grup üyeliklerine ve bu üyeliklere atfedilen değere ve duygusal öneme karşılık gelen benlik kavramımızın bir yönüdür (Stroebe, Hewstone ve Jonas, 2015, s. 606). Sosyal kimlik, bireyin kişisel olarak ilgili bulunduğu ve belirli bir zamanda duygusal olarak bağlı olduğu grubun özelliklerini ifade eder (Reddy, 2011, s. 5).

Sosyal kimlik; bir kişinin sosyal ilişkileri ve grup ilişkileri aracılığıyla oluşturulan ve sürdürülen kimliğidir. Grupların ve onlarla olan çeşitli bağlantılarımızın insanlara kendisini tanımlama duygusu aşıladığı fikri, sosyal kimlik teorisinin merkezinde yer alır. Bu teori bir bireyin sosyal kimliğinin, kendisini kişisel özellikleriyle tanımlamaktan ziyade grubun ortak özellikleri açısından tanımladığında inşa edildiğini iddia eder. Bir kişi belirli bir grupta ne kadar güçlü bir şekilde özdeşleşirse kendini tanımlarken grup üyeliğini o kadar çok vurgular (Guenther, Wilton ve Fernandes, 2016, s. 4).

Literatürde anne karar ve deneyimlerinde sosyal kimlik bağlantısına değinen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Rockers (2022) annelerin gıda satın alım kararlarında dahil oldukları sosyal grupların ve oluşturdukları sosyal kimliğin karardaki rolünü araştırmış ve sosyal kimliğin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasına ihtiyaç olduğuna dikkat çekmiştir. Moscato ve Machin (2018) annelerin beslenme stilleri ile sosyal kimlikleri arasındaki bağlantıyı araştırmıştır. De Boer (2005) çalışmasında annelerin hasta çocuklarının bakımına dair deneyim ve kararlarında sosyal kimliğin rolüne değinmiştir.

Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı, annelerin çocukları adına vekâleten verdikleri kararlarda sosyal kimlik oluşturma sürecini modellemektir. Bu araştırmada, “vekâleten karar verme”; çocukların karar verme yetisine henüz tam olarak kavuşmadığı dönemlerde çocuk adına anne tarafından verilen kararları ifade etmektedir. Burada bir yaş sınırından ziyade verilen karar çerçevesinde çocuğun henüz gerekli yetkinliğe sahip olup olmadığı dikkate alınmıştır. Örneğin, aşı kararlarında bu yaş sınırı 0-18 ay arasındayken okulsuzluk kararında 0-6 yaş arasındadır. Dolayısıyla burada karar bağlamında çocuğun karar vermeye yetkinliğinin olmaması dikkate alınmıştır.

Pazarlama literatüründe bu konuda yapılmış çalışma sayısının az olması, süreci daha derinlemesine anlama ihtiyacı, hassas bir araştırma yaklaşımına gereksinim duyulması ve araştırmacıya esneklik ve fayda sağlaması sebebiyle nitel bir araştırma tasarlanması tercih edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı dikkate alınarak nitel araştırma yaklaşımlarından durum çalışması⁷ tasarlanmıştır.

Yin'e (2018, s. 62) göre; durum çalışması tasarımında, durumu tanımlama ve durum seçimi için ölçütleri belirleme olmak üzere iki farklı adım bulunmaktadır. Bu araştırmada durum, annelerin vekâleten karar vermesidir. Seçilen durum aynı zamanda analiz birimi olarak işlev görmektedir. İkinci aşama olan ölçütlerin

⁷ Durum çalışması (case study), güncel bir olguyu/durumu derinlemesine ve gerçek dünya bağlamında araştıran ampirik bir yöntemdir (Yin, 2018, s. 45).

belirlenmesi çerçevesinde araştırmalarda genellikle olabildiğince önemli, ilginç veya anlamlı bir durum (ya da durumları) seçilmesi beklenir. Bu durumu özel kılının ne olduğu uça, benzersiz ya da özgün bir konuyu kapsamaması ile belirlenebilir (Yin, 2017, s. 7). Buradan hareketle bu çalışma kapsamında uça yer alan vekâleten verilmiş kararlara odaklanılması tercih edilmiştir.

Uç kararlar, diğer yaygın kararlara nazaran, daha fazla risk içerir ve bu nedenle de çok daha kapsamlı bir karar sürecini gerektirir. Kişinin toplumsal normların dışına çıkmasını gerektiren bu tür bir kararda, anne, toplumdaki diğer annelerden farklı bir yönde karar vermek durumunda olduğundan seçimini çok daha kapsamlı araştırmak ve değerlendirmek durumundadır. Bu nedenle vekâleten verilen karar süreci bakımından bu denli kapsamlı kararların iyi bir çerçeve oluşturma potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir. Vekâleten karar vermeyi daha iyi aktarabilmek adına çocuk adına alınan yaygın kararların aksine daha fazla araştırma, düşünme ve yoğun sorumluluk gerektiren kararlara gidilmesi planlanmış ve bu tür kararların ne olabileceğine dair literatür araştırması yapılmıştır. Bu doğrultuda toplum çoğunluğunun aksine hem sorumluluk hem de risk açısından farklılık arz eden veganlık, aşısızlık ve okulsuzluk kararları ön plana çıkmıştır. Araştırma amaçlarıyla ilintili olarak veganlık, aşısızlık ve okulsuzluk olmak üzere üç ayrı karar durumu seçilmiştir. Dolayısıyla çalışmaya dahil edilen üç farklı karar türü çocuk adına verilen veganlık, aşısızlık ve okulsuzluk kararları bağlamında sınırlandırılmıştır.

Örneklem

Nitel araştırmalarda veri toplarken araştırılan olguyu deneyimleyen bireylerin seçilmesi için amaçlı örnekleme kullanılır (Creswell, 2009, s. 199). Dolayısıyla araştırma katılımcılarının “uç karar alan annelerden” seçilmesi tercih edilmiştir. Bu araştırma kapsamında gerçekleştirilen literatür taraması sonrasında durumların seçimi için temel ölçüt, karar türü olarak belirlenmiştir. Bu karar türleri üç uç karardır (veganlık, aşısızlık, okulsuzluk). Seçilen örneklem içinde bu karar durumlarını deneyimleyen katılımcı anneler yer almaktadır. Maksimum çeşitlilik örnekleme kapsamında seçilen kriterden (karar türü) yola çıkıldığında üç karar durumu için, toplamda 20 katılımcıya ulaşılmıştır. Bu doğrultuda; veganlık kararı için 7 aşısızlık için 6, okulsuzluk için 7 katılımcı anneyle görülmüştür.

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Örneklem kapsamında yer alan 20 katılımcı annenin demografik bilgileri aşağıda (Tablo 1) sunulmuştur. Katılımcıların yaş aralığı 24 ile 40 arasında değişmektedir. Katılımcıların 19’u evli, 1’i bekârdır. Katılımcıların eğitim düzeyleri lise ile post doktora arasında değişmektedir. Katılımcıların 5’i çalışmakta, 15’i ise şu an çalışmamaktadır. Katılımcıların 8’i yurt dışında, 12’si Türkiye’de yaşamaktadır⁸. Katılımcıların çocuklarının yaşları 7 ay ile 12 yaş arasında değişmektedir. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerin süresi 39 ila 117 dakika arasında değişmektedir.⁹

⁸ Yurt dışında yaşamakta olan katılımcılar Türkiye’de yetişmiş daha sonra iş ya da evlilik gibi nedenlerle yurt dışına çıkmışlardır. Dolayısıyla bu katılımcılar da diğer katılımcılarla benzer kültürel çevrede yetişmişlerdir. Bu nedenle yurt dışı ve yurt içi katılımcıların analize birlikte dahil edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca analiz sırasında katılımcıların kültürel anlamda bir farklılık taşıyıp taşımadıklarına da dikkat edilmiş ancak anlamlı bir tema farklılaşması görülmemiştir.

⁹ En kısa süren görüşmenin katılımcısı veganlık konusunda çok net kararlara sahip olmasından dolayı karar süreci de çok hızlı gerçekleşmiştir. Bu nedenle görüşme diğerlerine göre daha kısa sürede tamamlanmıştır.

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Bilgileri¹⁰

Katılımcı	Yaş	Çocuk Sayısı/Yaş/Cinsiyeti	Medeni Durum	Gelir (Kendisi/Eşi)	Meslek (Kendisi/Eşi)	Eğitim (Kendisi/Eşi)	Yaşanılan Şehir	Karar Türü	Görüşme Süresi
Katılımcı Anne 1	30	2 tane/2 yaş-4 yaş/Kız-Kız	Evli	3.000 TL	Çalışmıyor / Serbest Meslek	Yüksek Lisans/Lise	Diyarbakır	Veganlık	79 dakika
Katılımcı Anne 2	37	2 tane/15 aylık-10 yaş/Kız-Kız	Evli	30.000 TL	Çalışmıyor (Halkla ilişkiler uzmanı) / Emlakçı	Lisans/Yüksek Lisans	Muğla, Bodrum	Veganlık	39 dakika
Katılımcı Anne 3	38	1 tane/7 aylık/Erkek	Evli	5.000 €	Çalışmıyor (Akademisyen)/ Elektronik Mühendisi	Post-doktora/Yüksek lisans	Almanya, Würzburg	Veganlık	66 dakika
Katılımcı Anne 4	26	1 tane/16 aylık/Kız	Evli	8.000 TL	Çalışmıyor (Veteriner Teknikeri)/Yazılım Danışmanı	Lisans/Yüksek lisans	İstanbul	Veganlık	63 dakika
Katılımcı Anne 5	40	1 tane/4 yaş/Erkek	Evli	6.700 CA\$	Çalışmıyor (Aşçılık-Catering)/Çalışmıyor (Bankacı)	Yüksek lisans/Lisans	Kanada, Montreal	Veganlık	96 dakika
Katılımcı Anne 6	34	1 tane/16 aylık/Erkek	Evli	58.300 AUD	Çalışmıyor (Fotoğrafçılık)/Borsacı	Lisans/Lisans	Avustralya, Manly, Sidney	Veganlık	81 dakika
Katılımcı Anne 7	44	1 tane/7 yaş/Kız	Evli	7.750 TL	Çalışmıyor (Grafik tasarımcı)/Serbest Meslek	Lise/Lisans	İstanbul, Şile	Veganlık	62 dakika
Katılımcı Anne 8	29	1 tane/14 aylık/Kız	Evli	5.500 €	Çalışmıyor (Fabrika Çalışanı)/Şirket Sahibi	Ön lisans/Ön lisans	Hollanda, Venray	Aşsızlık	74 dakika
Katılımcı Anne 9	26	1 tane/17 aylık/Kız	Evli	5.000 TL	Çalışmıyor (Bilgisayar Programcısı)/ Sosyal Bilgiler Öğretmeni	Ön lisans/Lisans	Erzurum	Aşsızlık	68 dakika
Katılımcı Anne 10	24	2 tane/1,5 yaş-5 yaş/Kız-Kız	Bekar	3.500 TL	E-ticaret Satış Temsilcisi	Lise	Kayseri	Aşsızlık	55 dakika
Katılımcı Anne 11	30	2 tane/4 yaş-6 yaş/Kız-Erkek	Evli	1.500 €	Çalışmıyor (Dişçi Asistanı)/ Şoför	Lise/Lise terk	Avusturya, Salzburg	Aşsızlık	88 dakika
Katılımcı Anne 12	32	3 tane/12-9-2 yaş/Kız-Erkek-Erkek	Evli	4.000 TL	Çalışmıyor/ Memur	Önlisans okuyor/Lisans	Kayseri	Aşsızlık	94 dakika
Katılımcı Anne 13	26	2 tane/3 yaş-16 aylık/Kız-Erkek	Evli	5.000 TL	Çalışmıyor (Eczane teknisyeni)/Psikolog	İlkokul/Üniversite	Hatay	Aşsızlık	117 dakika
Katılımcı Anne 14	37	1 tane/7 yaş/Erkek	Evli	4.000 \$	Çalışmıyor (İngilizce Öğretmeni) / THY Orta Düzey Yönetici	Lisans/Yüksek Lisans	Amerika, Atlanta	Okulsuzluk	86 dakika
Katılımcı Anne 15	35	2 tane/2,5 yaş-8 yaş/Kız-Erkek	Evli	10.000 TL	Çalışmıyor (Teknik öğretmen)/Serbest Meslek	Yüksek lisans/Lise	Muğla, Köyceğiz	Okulsuzluk	83 dakika
Katılımcı Anne 16	36	2 tane/9 aylık-8 yaş/Kız-Kız	Evli	6.000 TL 10.000 TL	Alan Dışı Psikolojik, Pedagojik Danışmanlık (Asıl Alan Kimya Mühendisliği)/ Mühendis, Arıcılık	Yüksek lisans/Lisans	Manisa, Yunt Dağları	Okulsuzluk	88 dakika
Katılımcı Anne 17	33	2 tane/1,5 yaş-6 yaş/Erkek-Erkek	Evli	4.000 \$ 5.000 \$	E-ticaret Ürün Tasarımı/Satış (Asıl Alan Matematik)/ İnşaat Mühendisi	Yüksek lisans/Yüksek lisans	Amerika, Teksas	Okulsuzluk	116 dakika
Katılımcı Anne 18	28	1 tane/4 yaş/Kız	Evli	1.000 TL 6.000 TL	Girişimci Adayı (Çocuk Giyim Üzerine Marka Oluşturma)/ Yazılımcı	Lisans/Lise	İstanbul	Okulsuzluk	101 dakika
Katılımcı Anne 19	38	2 tane/9 aylık-4 yaş/Erkek-Kız	Evli	12.000 TL	Çalışmıyor (İngilizce öğretmeni) / Doktor	Lisans/Lisans	Kocaeli	Okulsuzluk	89 dakika
Katılımcı Anne 20	37	2 tane/1,5 yaş-4,5 yaş/Kız-Erkek	Evli	4.000 TL 2.700 €	Spor Eğitmeni, Sağlık Koşu/Bilgisayar Mühendisi	Doktora/Yüksek lisans	Fransa, Lille	Okulsuzluk	100 dakika

Veri Toplama Yöntemi

Durum çalışmasında veri toplama yöntemlerinin en önemli kaynaklarından biri görüşmelerdir. Bu çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşme türü kullanılmıştır. Görüşme sürecinin adımları şu şekildedir:

Görüşme için katılımcıların seçilmesi, katılım daveti gönderilmesi ve katılımcılardan görüşme için randevu alınması: Araştırmacı sosyal medya üzerinden kararla bağlantılı hesaplardan/anne-çocuk gruplarına

¹⁰ Katılımcıların geliri, aylık 3.000 TL ile 58.300 AUD arasında değişmektedir (Katılımcılarla görüşmelerin 2020-2021 yılları arasında gerçekleştirildiği dikkate alındığında, gelire ilişkin verilerin zaman bağlamında değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Örneğin; Katılımcı 1 için yazılan -verinin alındığı tarih Şubat, 2020- gelir düzeyi; bugünün aşgari ücret düzeyine denk gelmektedir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise katılımcılara ait gelir bilgilerinin gerçeklik ve zaman bağlamından kopmamak adına o ülkenin para birimiyle verilmiş olmasıdır. Bu nedenle yurt dışından örnekleme dâhil katılımcıların gelirleri TL birimine çevrilmemiştir).

üye olan, yorum yapan kişiler arasından katılımcıların seçimi gerçekleştirmiştir. Araştırmacı görüşme için davet gönderdiği katılımcılara araştırmanın amacı ve detayları hakkında (görüşme konusu, görüşmenin gerçekleştirilme biçimi, görüşmenin gerçekleşeceği ortam, görüşmelerin kayıt -ses kaydı- altına alınacağı, görüşmenin bir araştırma kapsamında yapılacağı gibi) bilgi vermiş ve araştırmaya katılım davetinde bulunmuştur. Katılım daveti için standart bir metin kullanılmış ve her katılımcıya aynı metin üzerinden bilgilendirme yapılmıştır. Katılım davetini kabul eden anneler ile görüşme zamanı üzerinde anlaşılmıştır.

Katılımcıların görüşme öncesi bilgilendirilmesi ve onay alınması: Görüşmeler için Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 11.09.2019 tarihli 7549 protokol numaralı etik kurul izin belgesi alınmıştır. Görüşme öncesi katılımcılar bilgilendirilmiş, kendilerinden onay alınmış, araştırmadan çekilebilme serbestisine sahip oldukları hatırlatılmış ve verilerin gizliliği ve güvenliği sağlanmıştır.

Görüşmenin gerçekleştirilmesi: Görüşmelere hazırlık amacıyla yüz yüze bir pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşme dışındaki tüm görüşmeler coğrafi uzaklıklar (yurt içi ve yurt dışı) ve COVID-19 pandemisi sebebiyle online ortamda gerçekleştirilmiştir. Merriam'un (2009) önerdiği şekilde, katılımcının görüşmeciyeye güven duymasını sağlayacak ön bir sohbetle görüşmeye başlanmıştır. Görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Görüşmeler, 05.02.2020-19.02.2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. En kısa görüşme süresi 39 dakika, en uzun görüşme süresi ise 117 dakikadır.

Veri Toplama Aracı

Görüşme kılavuzu

Bu araştırmada temel veri toplama aracı görüşme kılavuzudur. Görüşmelerde kullanılan kılavuzda temelde 8 ana soru bulunmaktadır (1. Demografik bilgilere yönelik sorular 2. Anne profiline yönelik sorular 3. Karar sizin için neden önemlidir? 4. Kararınız öncesinde bu kararla ilgili nasıl bir süreç yaşadınız? 5. Karar verme aşamanızı bize anlatabilir misiniz? 6. Kararınız sonrasındaki süreçte neler yaşadınız? 7. Bu kararınızla ilgili sosyal medyada takip ettiğiniz/içinde olduğunuz gruplar var mı? 8. Bu kararın tersi haber ve bilgileri takip ediyor musunuz? Maruz kalıyor musunuz? Karşınıza bu haberler çıkıyor mu/Bunlarla karşılaştığınızda ne hissediyorsunuz? Ne düşünüyorsunuz?).

Bu araştırmada görüşmeler yanında veri toplama aracı olarak yansıtılmalı araştırmacı günlüğünden¹¹ ve temas özet kâğıtlarından¹² yararlanılmıştır. Ayrıca görüşme esnasında ve sonrasında saha notları alınmıştır.

Verilerin Analizi

Bu araştırmadaki verilerin analizi için Miles ve Huberman'ın (2016) akış modeli temel alınarak şu analiz aşamaları takip edilmiştir:

Veri analizi için ön hazırlık: Miles ve Huberman'ın (2016) önerdiği gibi ön veri analizi yapılarak görüşmeler sonrası tutulan temas özet kâğıtları değerlendirilmiş, görüşme dökümleri yapılmış ve ses kayıtları dinlenerek görüşme transkriptleri oluşturulmuştur.

Verilerin azaltılması: Miles ve Huberman'ın (2016) izlencesi takip edilerek ön veri analizi sonrasında verilerin azaltılması için betimleyici kodlar ve örüntü kodları olmak üzere iki tür kodlamadan yararlanılmıştır. Araştırmada temel alınan kavramsal çerçeve, araştırma soruları ve amaçları dikkate alınarak bir Başlangıç Kod Listesi oluşturulmuştur. Verilerin kodlanmasında NVivo analiz programı kullanılmıştır. Kodlar, ilgili olabilecek en yakın kavramla isimlendirilmiş ve bu kod isimlerinin oluşturulmasında literatürden yararlanılmıştır.

¹¹ Araştırmacı ilk pilot görüşmenin gerçekleştiği günden itibaren yansıtılmalı araştırma günlüğü tutmaya başlamıştır ve toplamda 1160 sayfalık bir araştırmacı günlüğü tutulmuştur.

¹² Araştırmacı görüşmeler sonrasında her bir katılımcı için ayrı ayrı temas özet kâğıdı tutmuştur.

Verilerin gösterimi ve sonuçların ortaya koyulması: Verilerin gösteriminde ve sonuçların ortaya konulmasında MAXQDA analiz programından yararlanılmıştır. Veri gösterimi için MAXQDA analiz programındaki Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli gösteriminden yararlanılarak tema ve alt kodlar görselleştirilmiştir. Temalar arası ilişkileri gösterebilmek için ilişkisel analiz yapılmış ve bu analizde vekaleten karar verme bağlamında sosyal kimlik oluşumunu bütünsel biçimde sunabilmek amacıyla veganlık, aşısızlık ve okulsuzluk kararlarındaki ortak noktalara odaklanılmıştır. Modelin nihai hâline ulaşabilmek ve temalar arası ilişkileri anlayabilmek için MAXQDA analiz programında yer alan Kod İlişkileri Tarayıcısı'na başvurulmuştur ve bu sayede temaların keşimi, yoğunluk seviyesi (rakam/şekil) görülebilmektedir. Analiz sonucunda bulunan ilişkiler literatürden bağlantılarla desteklenmiştir.

Araştırmanın Güvenirliği

Miles ve Huberman (2016), kontrol kodlamasının güvenilirliğe yardımcı olabileceğini belirtmektedir. Bu araştırmada ilk katılımcının görüşme transkripti, çift kodlayıcı tarafından (araştırmacı, diğer kodlayıcı) kodlanmıştır. İkinci araştırmacı; her iki kodlayıcının Nvivo node raporları üzerinde değerlendirmeler yaparak diğer kodlayıcıyla kodlar üzerinde tartışarak görüş paylaşımında bulunmuş böylelikle başlangıç kod listesine eklemeler-çıkarmalar yapılmıştır. Diğer görüşmeler ise sadece araştırmacı tarafından kodlanmış, sonrasında ikinci araştırmacı kodlar üzerinde değerlendirmeler gerçekleştirmiştir.

Lincoln ve Guba (1985'ten aktaran Adler, 2022, s. 599), standart olarak ifade edilen geçerlilik ve güvenilirlik ölçütleri yerine nitel araştırmalarda temel ölçütün güvenilirlik (trustworthiness) olduğunu vurgulamaktadır. Tablo 2'de bu araştırmada güvenirligi sağlamak amacıyla kullanılan yöntemler açıklanmıştır. Tablonun oluşturulmasında Lincoln ve Guba (1985) ve Erlandson vd.nin (1993) yöntemi referans alınarak uyarlanmıştır.

Tablo 2

Araştırmada Güvenirlik İçin Kullanılan Yöntemler [Erlandson vd.den (1993) aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 277].

İNANDIRILICIK (Araştırma sonuçları yoluyla gerçeğin doğru temsili)

- **Uzun süreli etkileşim:** Araştırmacı olguyu, kültürü ya da ilişkileri anlamaya yetecek uzunlukta bir süre sahada zaman geçirmeye çalışmıştır. Hem araştırmaya katılımcı bulma sürecinde hem de sonrasında sosyal medya kanalları üzerinde araştırılan kararlarla bağlantılı anne blogları, sayfaları, hesapları, grupları, sayfalar altındaki yorumlar uzun süre (3 yıl) incelenmiştir.
- **Derinlik odaklı veri toplama:** Olguyla daha fazla ilişkisi olan özellik ya da unsurların anlaşılması amacıyla derinlikli veri toplamaya çalışılmıştır. Katılımcılarla derinlemesine uzun görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin süresi ortalama 82 dakikadır. En az görüşme süresi 39 dakika en fazla görüşme süresi ise 117 dakikadır.
- **Çeşitleme:** Araştırmacı vekaleten karar verme sürecinde dair üç karar durumuyla (veganlık, aşısızlık, okulsuzluk) ilgili toplamda 20 katılımcıdan veri toplayarak **örneklem çeşitlenmesine** gitmiştir.
- **Uzman inceleme:** Elde edilen sonuçların değerlendirilmesi amacıyla danışman her kodlama sonrasında kodlama raporu üzerinde inceleme ve değerlendirmeler yapmıştır. Yine tez izleme jürisi, kodlar üzerinde tartışmış ve değerlendirmeler yapmıştır.

AKTARILABİLİRLİK, TRANSFER EDİLEBİLİRLİK (Sonuçların uygulanması)

- **Ayrıntılı betimleme:** Bağlamla ilgili ayrıntılı betimsel veri toplamaya çalışmıştır. Sahada uzun süre geçirilerek, derinlemesine veri toplanmıştır. Katılımcılarla uzun süreli derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma raporunda gerek literatüre gerekse araştırma bulgularına mümkün mertebe detaylıca yer verilmiş ve araştırma bulguları ayrıntılı bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır.
- **Amaçlı Örneklem:** Katılımcıların seçiminde amaçlı örneklem kullanılmış olup, vekaleten karar verme bağlamını derinlemesine anlayabilmek amacıyla uç karar vermiş anneler seçilmiştir.

TUTARLIK (Tutarlılığı sağlama)

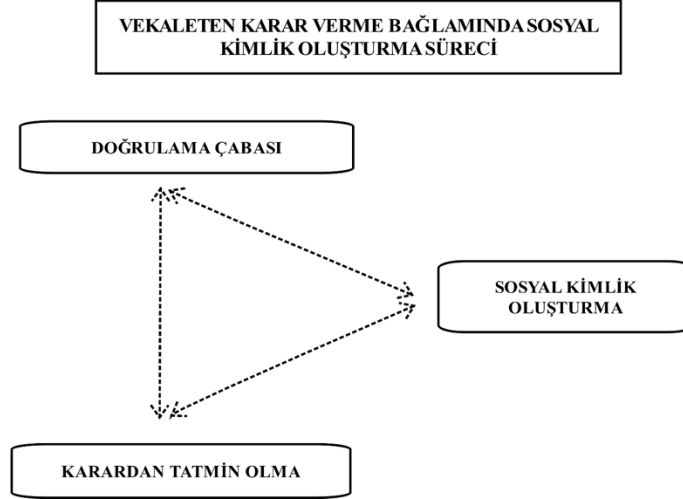
- **Tutarlık komitesi:** Araştırma sürecinin uzmanlarca tutarlılık açısından denetlenmesi için tutarlık komitesinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda tutarlılık komitesi doktora tez jürisinden oluşturulmuştur. Tutarlılık komitesi araştırma sürecini ve bulguların toplanan veriler ile tutarlılığını değerlendirmişlerdir.

ONAYLANABİLİRLİK (Nesnel, yansız olma)

- **Onay inceleme:** Tutarlık komitesi elde edilen bulguların yanlılıktan arındırılmış olduğuna dair değerlendirmeler yapmıştır.
- **Denetleme tarihçesi:** Araştırmacı, araştırma başlangıcından bitişine değin çalışmanın her aşamasında gerçekleştirdiği işlemlerin kaydını tutmuştur. Araştırmacı pilot görüşmenin yapıldığı günden araştırmanın sonuna kadar yansıtılmalı günlük tutmuş ve yaptığı her görüşme sonrasında temas özet kağıtları (toplamda 20 tane temas özet kağıdı) hazırlamıştır.
- **Yansıtma:** Araştırmacı yanlılığını önlemek ve olası ön yargılarına ilişkin bilinçli davranmak amacıyla yansıtılmalı günlük (toplamda 1160 sayfa) tutmuştur.

Araştırma Bulguları ve Bulguların Yorumu

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler ve literatür taraması ışığında, vekâleten karar verme bağlamında sosyal kimlik oluşturmayı temsil eden teorik model oluşturulmuştur (Şekil 1. Vekâleten Karar Verme Bağlamında Sosyal Kimlik Oluşturma Sürecine Dair Oluşturulan Teorik Model).

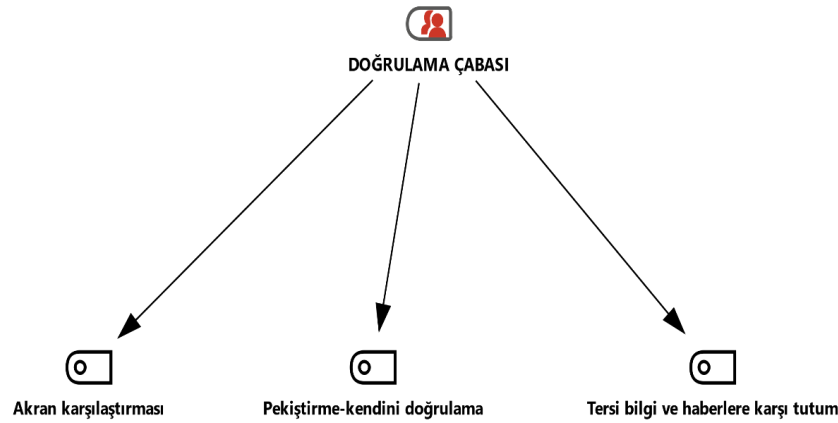
Şekil 1. Vekâleten Karar Verme Bağlamında Sosyal Kimlik Oluşturma Sürecine Dair Oluşturulan Teorik Model

Anneler vekâleten karar verme sürecinde üç ana aşamadan geçmektedir (Kapusuz Demir, 2023¹³): Bunlardan ilki karara hazırlık ve derinlemesine düşünme aşamasıdır. Bu düşünme sürecini karar verme ve uygulamaya geçme adımı izlemektedir. Anneler kararlarını verip uygulamaya geçtikten sonraki dönemde ise eylemi sürdürme ve izleme sürecini yaşamaktadırlar. Annelerin vekâleten verdikleri bir karar ile yaşamlarını devam ettirdikleri süreç aynı zamanda sosyal kimliklerini oluşturdukları/geliştirdikleri aşamadır. Bu çalışma kapsamında annelerin vekâleten karar verme süreçlerindeki son adımda (yani kararı uyguladıkları adımda) ortaya çıkan sosyal kimlik oluşturma ve bunu destekleyen “doğrulama çabası” ve “karardan tatmin olma” temalarına ve bu temalar arasındaki ilişkilere odaklanılmıştır. Aşağıda öncelikle her bir tema ayrı ayrı açıklanmakta sonrasında ise bu temalar arasındaki ilişki ve sosyal kimlik oluşturma sürecine etkileri birlikte ele alınmaktadır.

Doğrulama çabası

Doğrulama çabası, katılımcıların karar sonrasında kararlarını desteklemeye yönelik çabaları ve kararlar ile çelişen görüşlere dair tutumları açıklamaktadır. Literatür ve katılımcıların verileri doğrultusunda, “akran karşılaştırması”, “pekiştirme-kendini doğrulama” ve “tersi bilgi ve haberlere karşı tutum” olmak üzere üç alt koddan doğrulama çabası ana temasına ulaşılmıştır (Şekil 2.).

¹³ Bu çalışma, tüm vekâleten karar verme sürecini modelleyen daha geniş bir çalışmanın (Kapusuz Demir, 2023) parçasıdır ve süreçteki öneminden dolayı bu çalışmada sosyal kimliğe odaklanılmıştır.

Şekil 2. Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli (Doğrulama Çabası)

Doğrulama yanlılığı (confirmation bias) teorisi psikoloji literatüründe kullanıldığı şekliyle mevcut inançlara, beklentilere veya eldeki bir hipoteze kısmi yollarla kanıt aramayı veya yorumlamayı ifade eder (Nickerson, 1998, s. 175). Doğrulama yanlılığının, uzun süredir düşünce ve davranışın önemli bir belirleyicisi olduğuna inanılmaktadır (Nickerson, 1998, s. 176). Kararın önemiyle uyumsuzluk arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Karar ne kadar önemliyse uyumsuzluk da o kadar büyük olmaktadır. Bunun yanı sıra bu durum, kararın ne kadar sürdürüleceğine yani bir karardan geriye dönmenin ne kadar zor olduğuna göre de değişir. Bu doğrultuda bir karar diğerlerine nazaran daha uzun süre sürdürülecekse ve bu karardan geri dönmek ne kadar zorsa, uyumsuzluğu azaltma ihtiyacı o kadar güçlü olacaktır (Aronson, Wilson ve Akert, 2013, s. 142). İnsanlar, kendilerini destekleyecek daha fazla kanıt elde ettikçe, görüşlerinden giderek daha fazla emin olmaktadır. Bu durum aynı zamanda kişinin davranışlarına rehberlik eder. Bunun yanı sıra insanlar kendini doğrulamaya çalıştığında bilgi işleme süreçleri de bundan etkilenir. Bundan dolayı bilgi sistemin ana noktasında insanların kendi görüşleri yer alır (Talaifar ve Swann, 2017, s. 2).

Bu araştırmada katılımcılar karar sonrası süreçte kararlarını doğrulamak için çaba göstermiştir. Yukarıda verilen tüm bu teoriler, katılımcıların karar sonrası süreçte kararlarını doğrulamak ve desteklemek için çeşitli eylemlerde buldukları (davranışı pekiştirmek, taraflı/tarafsız kanıt aramak, olumlu benlik imajını sürdürmek) bulgusunu desteklemektedir. Yine literatürdeki veriler, katılımcıların karar sonrası süreçte karşılaştıkları verileri algılama ve yorumlama süreçlerine (kararı doğrulayacak şekilde bilgiyi algılama ve yorumlama) dair kanıtlar da sunmaktadır. Katılımcılar karar sonrası süreçte kararla ilgili değerlendirmeler yapmakta, etraflarındaki kişilerin söylemleriyle, çevredeki örneklerle, buldukları kanıtlarla kendi kararlarını tekrar tekrar doğrulamakta ve desteklemektedirler. Bu doğrultuda, pekiştirme-doğrulama alt koduna dair katılımcılardan örnekler aşağıda sunulmuştur:

Katılımcı 8: *Hatta biri şu anda e arkadaş olduk yani görüşme sağlıyoruz e o ama aşı yaptırmış ve çok pişman olmuş. Benim kuzenlerim de çok pişman bu arada keşke biz de başından beri aşı yaptırmısaydık e sen çok doğru bir şey yapmışın diyerekten beni destekleyen insanlar da oldu...*

Katılımcı 3: *...Bu doktorda aslında böyle etik meseleleri olan bir doktor değil ama bütün böyle ömrünü beslenme üzerine araştırmaya adanmış Michael e soyadı neydi Greger herhâlde onun kitabını okudum en son mesela o da çok tatmin ediciydi. Yani kesinlikle doğru bir şey yapıyorum...*

İnsanlar bazen kendilerini başkalarıyla karşılaştırmakta ve diğerlerini bilinçli/bilinçsiz olarak bir karşılaştırma standardı olarak kullanabilmektedir. Yani insanlar bazen başkalarını yargılarına dahil eder, bazen de dışlar. Dahil etme-dışlama modeline göre; insanlar yalnızca diğer kişileri kendilerine yakın hissediyorlarsa öz değerlendirmelerine dahil eder. Bir kişinin bağlamsal bilgiyi kendini değerlendirmek için bir standart olarak kullanıp kullanmadığı/özümseyip özümsemediği, bilgiyi o anda nasıl yorumladığının bir sonucudur (Oyserman, Elmore ve Smith, 2012, s. 85).

Katılımcılar karar sonrası süreçte çocuklarıyla akran diğer çocukları karşılaştırma eğilimindedir. Bu karşılaştırmalar aynı kararlar büyülmeyen diğer çocuklarla (vegan/aşısız/okulsuz olmayan diğer çocuklarla) yapılmaktadır. Katılımcılar, bu karşılaştırmalar sonrası değerlendirmelerde bulunmuş ve bu değerlendirmeler kararlarını pekiştirmeye/desteklemeye/güçlendirmeye yardımcı olmuştur:

Katılımcı 17: *Evet yani evet ilginç bir tecrübe sonuçta ben de ilk defa tecrübe ediyorum ve gözlemliyorum yani ben de şimdi dikkat ediyorum mesela okul mesela okula giden bir arkadaşın çocuğu bir lafi açıldı bu konu okula gitmiyor öyküsü falan mesela diyor ki annesine anne benim de homeschool yapmam lazım aslında falan. Çocuk çünkü okul ödev yapmak isteginden sıkılmış. Mesela soruyorum arkadaşlara ödevle alakalı sorun yaşıyoruz diyor ödev yapmak istemiyor diyor çünkü ne oluyor akşam büyük ihtimalle annesi zorla yaptırmaya çalışıyor ödevini ve böyle ola ola çocuk soğuyor yani yapmak zorunda olduğu bir şey oluyor onun için. Ama belki bir sene geçse atıyorum ben şimdi kendi oğlum için düşünüyorum şimdi başlamasam 8 yaşında okumaya başlasa ya ne kaybedecek bu çocuk yani akademik anlamda hiçbir şey kaybetmeyecek biliyorum...*

Katılımcı 9: *Yani şu anda örnek veriyorum aşı olan çocuklar aşı oldukları gün ateşleniyorlar hâlsiz oluyorlar, yorgun oluyorlar belki nöbet geçiriyorlar. Bu durumların hiç birisini benim bebeğim yaşamadı...yani bunların aşısızlıkla yaşanmadığını düşünüyorum...*

...hani benim akrabalarımın çok fazla kuzenlerim vesaire hepsi hepsinin çocukları mesela yaşlılar yani görüyorum onları da görüyorum kendi bebeğimi de görüyorum yani sağlık açısından bile çok çok farkları var yani hani onlar da farkındalar aslında. İnanın onlar da ya hani kızımın kendi çocuklarından farklı olduğunu hem zekâ gelişimi olarak hem fiziksel gelişim olarak hem sağlık olarak gerçekten farklı olduğunu farkındalar ama cesaret edemiyorlar...

Katılımcı 5: *...Ali çok güzel büyüdü, değerleri anında değişti ve yaşlılarını çok hızlı geçti ve Ali neredeyse hiç nezle olmaz mesela grip olmaz. Çok büyük hastalık hiç bu otik dedikleri kulak şeyi hiç olmadı...*

Kişilerin karşısına çıkan bilgilere dair yaptığı değerlendirme olumluysa özümseme gerçekleşir. Aksi durumda yani kişinin karşısına çıkan bilgilere dair yaptığı değerlendirme olumsuzsa karşıtlık ortaya çıkar (Oyserman, Elmore ve Smith, 2012, s. 85). Bu doğrultuda insanların savduklarını destekleyen argümanlara öncelikle dikkat etmesi beklenmektedir. Bunun yanı sıra karşıt argümanlar da öne sürebilirler ancak bunu yalnızca karşıt durumun zayıflığına işaret etmek amacıyla yaparlar (Nickerson, 1998, s. 175).

Katılımcılar mevcut durumda kararı uygulamakta ve sürdürmektedir. Bu süreçte katılımcıların kararlar zıt söylemler karşısında çeşitli tutumlar ve davranışlar sergilediği görülmüştür. Bunlar öfke, üzüntü, anlaşılmadığını hissetme gibi duyguların yanı sıra görmezden gelme, dikkate almama gibi davranışları da içermektedir. Bununla birlikte bazı katılımcılar bilgi ve haberlerin reklam güdüsüyle yapıldığına dair söylemlerde de bulunmuştur:

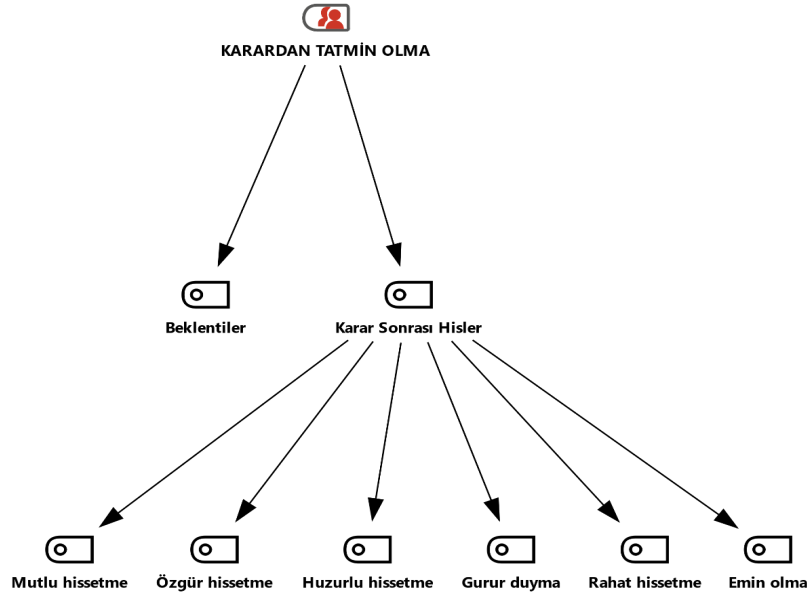
Katılımcı 19: *...Ama zaten bunu karalamak ya da bunu hiç yaşamadan yorum yapanları zaten hiç dikkate almıyorum. Ama yapıp da hayatında olumsuz şeyleri de paylaşanlar zaten hepimiz kabul ediyoruz ki ne yaşarsak yaşayalım hangi hayatı tercih edersek edelim olumlu olumsuz olacaktır. Beni hiç bu anlamda hani geri çekmem anlamında etkilemiyor.*

Katılımcı 10: *Etmiyorum kimin ne söylediği açıkçası kulağım tıkalı çünkü kendileri bile dedim ya az önce zaten bilgisi yetersiz bana elle tutulur gözle görülür bir şey söyle dediğimde karşımda susan bir ebenin benim çocuğumun aşısızlığının yan etkisini konuşabilecek bir kapasite demeyeyim de yetkide olduğunu düşünmüyorum...Gerçekten bir şey bilmeyen bir insanla diyaloga asla girmiyorum...Çıkıyor canım çıkıyor çıkmıyor değil çıkıyor ama geçiyorum direk bakmıyorum...Çünkü sınırlarım bozuluyor.*

Katılımcı 11: *...doktorlar hiçbir şey anlatmadan hiçbir şey göstermeden söylemeden direk vuruyor. Ve çok reklam yapılması çok fazla reklam yapılıyor ve çok böyle pohpohlandırıyor böyle güzel şirin göstermeye çalışıyorlar günümüzde şirin göstermeye çalışılan her şeyin arkasında maalesef kötü bir şey yatıyor...kızdırıyor ben biliyorum doktor ne kadar çok aşı yaparsa o kadar çok pramie (prim) alıyor...*

Karardan tatmin olma

Katılımcıların karar sonrası süreçte karara dair olumlu hisleri, karardan tatmin olma teması altında açıklanmaktadır. Yine tatminin oluşmasında önemli rolü olan kişilerin beklentileri ve bu beklentilerin karşılanması da bu temanın altında incelenmiştir. Bu doğrultuda “beklentiler” ve “karar sonrası hisler” kodlarından karardan tatmin olma temasına ulaşılmıştır. “Karar sonrası hisler” altında ise “mutlu hissetme”, “özgür hissetme”, “huzurlu hissetme”, “gurur duyma”, “rahat hissetme” ve “emin olma” alt kodları yer almaktadır (Şekil 3.).

Şekil 3. Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli (Karardan Tatmin Olma)

Beklentiler, öznel bir olasılık olarak tanımlanmaktadır (Westhoff, 1989 s. 183). Tüketici davranışları literatürüne bakıldığında beklentiler, tatmin durumunun ana merkezinde yer alır. Çünkü ürün performansına ilişkin değerlendirmeler için bir standart sağlar (Oliver, 2010, s. 86).

Katılımcıların beklentileri karar sonrası süreçte tatmini belirlemede önemli bir rol oynamıştır. Katılımcılar karar sonrası duydukları tatmini açıklarken beklentilerine atıfta bulunmuşlardır. Beklentiler tatmini açıklamada bir değerlendirme/karşılaştırma standardı olarak rol oynamıştır. Aşağıda katılımcıların beklentilerine ve karardan tatmin durumlarına yer verilmiştir:

Katılımcı 9: ...hani hiçbir olumsuzluk yaşayacağımı düşünmüyorum. Daha aksine bunlarla bağıışıklığının kuvvetleneceğini düşünüyorum. (Beklentiler)

...yani çok mutluyum herhangi bir kimyasal herhangi bir zararlı madde içeren hiçbir şeyin bebeğimin vücuduna girmediği için çok mutluyum. Yani hiçbir şekilde hiçbir endişem yok şu an ki durumda...kuzenlerim vesaire hepsi hepsinin çocukları mesela yaşıtılar yani görüyorum onları da görüyorum kendi bebeğimi de görüyorum yani sağlık açısından bile çok çok farkları var. (Tatmin)

Katılımcı 1: Çocuğum açısından ilerde hani eminim ki bana minnettar olacak çünkü hayatında hiç zulüme bulaşmadan, kimseyi incitmeden hiçbir canlıyı büyümüş olacak...Hani bana teşekkür edecekler hayatları boyunca hiç dediğim gibi kimseye kimseyi incitmemiş olarak büyüyecekler. (Beklentiler)

Yani dünyaya en az zararı veren, hem doğaya, canlılara, dünyaya en az zararı veren bir şekilde çocuklarını yetiştirmek beni gerçekten mutlu ediyor, onlar dünyaya hiçbir zarar, hani hiçbir demeyeyim de en minimum zarar veganlıktır hem çevresel açıdan hem hayvanlara hani hayvanın yani o yüzden bu beni mutlu ediyor...her anlamda çevreci işte doğayı hayvanları koruyan böyle bir nesil yetiştirdiğim için öyle bir anne olduğum için beni mutlu ediyor hani. (Tatmin)

Tüketici tepkisi olarak da ifade edilen tatmin, üç temel bileşenden oluşur: Tüketici tatmini bir tepkidir (duygusal/bilişsel tepki), tepki belirli bir odağa ilişkindir (beklentiler/ürün/tüketim deneyimi vb.) ve tepki belirli bir zamanda gerçekleşir (karardan sonra/tüketimden sonra vb.) (Giese ve Cote, 2000, s. 1). Satın alma sonrası süreçte, tüketiciler belirli duyguları deneyimleyebilirler (Oliver, 2010, s. 14). Karar sonucunda verilen duygusal tepkiler, olumlu (sevinç, mutluluk gibi) veya olumsuz (pişmanlık, hayal kırıklığı, üzüntü gibi) duygu kümeleri meydana getirir (Matarazzo vd., 2021, s. 3).

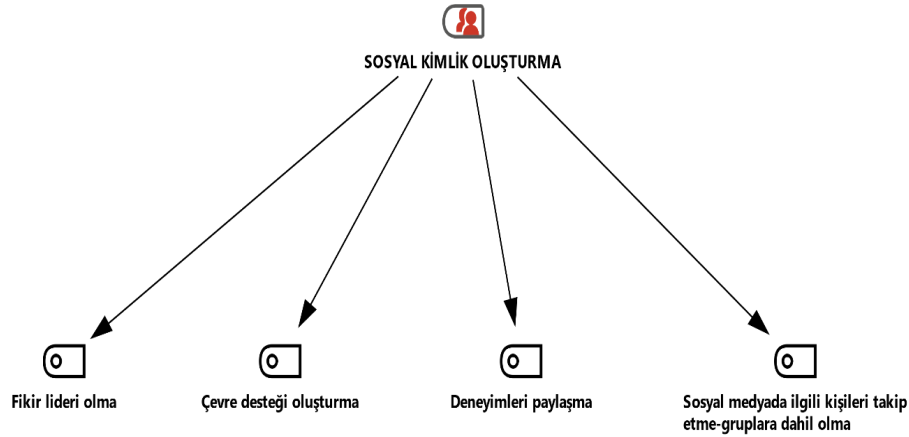
Katılımcıların karara dair tatminlerini anlatırken çeşitli hislerden bahsettiği görülmüştür. Bu hisler; özgür hissetme, mutlu olma, gurur duyma, emin olma, huzurlu hissetme, rahat hissetme gibi olumlu hislerden oluşmaktadır. Katılımcıların kararla ilgili olumlu hislerinin tatmin düzeyleriyle yakından ilişkili olduğu görülmüştür:

Katılımcı 1: Yani ben hani gayet rahatım. Çünkü dediğim gibi ileride hani bana gerçekten minnettar olacaklarından eminim...hani çocuğum açısından hiçbir pişmanlık duymuyorum...Yani hiçbir şey benim kararımı değiştiremez...Yani aslında hani güzel bir şey yani beni mutlu ediyor...daha erken vegan olsaydım keşke çocukluktan beri yetiştirilseydim böyle işte bu çocuklarım hiç böyle demeyecekler.

Katılımcı 16: Özgür ve rahat hissediyorum bu en net en net bunları söyleyebilirim. Çok özgür hissediyorum, çok rahat hissediyorum.

Sosyal kimlik oluşturma

Sosyal kimlik oluşturma temasında, katılımcıların karar sonrası sosyal kimlik edinmeye dair eylemleri açıklanmaktadır. Katılımcıların verileri doğrultusunda sosyal kimlik oluşturma çeşitli düzeyleri olduğu görülmüş ve literatürle beraber alt kodlardan bu temaya ulaşılmıştır. Bu alt kodlar; “fikir lideri olma”, “çevre desteği oluşturma”, “deneyimleri paylaşma”, “sosyal medyada ilgili kişileri takip etme-İlgili gruplara dahil olma davranışı”dır (Şekil 4.).

Şekil 4. Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli (Sosyal Kimlik Oluşturma)

Deneyim paylaşımı daha karmaşık sosyal davranışlarımızı yönlendiren temel bir sosyal bileşendir. Bireyler deneyimlerini sosyal bağlantılardan faydalanmak için paylaşabilir (Jolly vd., 2019). Katılımcılar, toplumun çoğunluğunun aksi yönde aldıkları bu kararı diğer kişilerle paylaşma noktasında oldukça motivedir. Katılımcılar çocukları adına aldıkları kararları uygularken ve sürdürürken aynı zamanda diğer kişilerle de bu karara dair deneyimlerini paylaşmaktadır. Aşağıda deneyimleri paylaşma koduna dair katılımcılardan alıntılara yer verilmiştir:

Katılımcı 17: Yani soranlar olursa yardımcı oluyorum...Bir de işte Instagram hesabımı public yaptım insanlar daha çok ne bileyim networkumu artırmak için bu. Ama insanlara yardımcı olmak için ya sadece edindiğim tecrübelerimi paylaşıyorum...Hani onla öğreniyorum ben de aslında hani bunun böyle kısa kısa videosunu çekmişim. Böyle kısacık bahsediyorum böyle yani uzun videolar çekmiyorum yani kısa kısa bahsediyorum merak eden olursa işte.

Katılımcı 2: Evet evet çok soran oluyor yani Instagram hesabından özellikle işte hani şunun yerine ne yapayım işte mama bulamıyorum vegan ne yapayım işte kalsiyum için ne şey yapıyorsunuz işte ara öğünlerde nasıl şey veriyorsunuz, onu nasıl yapıyorsunuz, bunu nasıl yapıyorsunuz, çok soran oluyor tabii ki yardımcı da olunca seviniyorum.

Kanaat önderleri olarak da fikir liderleri, başkalarının yeniliklerle ilgili görüşlerini etkilemede liderlik eden kişilerdir. Fikir liderlerinin davranışları, bir yeniliğin sosyal bir sistemde benimsenme oranını belirlemede önemlidir (Rogers, 1983, s. 20-21). Bu araştırmada katılımcılardan bazılarının fikir lideri olduğu ya da bu yolda ilerlediği görülmüştür:

Katılımcı 16: ...Bunlarla ilgili yani bazılarıyla ilgili Türkiye’de bilgi alınabilecek tek insan ben olduğum için beni ararlar falan...Daha çok bunun öncüleriydik bir grup ebeveyn. Dolayısıyla Türkiye’dekini de biz şekillendirdik diyebilirim...Öncüler başkaları ne yapıyor diye düşünemezler çünkü başka yok...Yani şu an verdiğim danışmanlıklar tamamen bu bağlamda...farkındalık kazanmalarına yardım ediyorum...

Katılımcı 1: Evet yani özellikle zaten sosyal medya kullanmamın amacı bu zaten hani Instagram üzerinden vegan anne hesabım var Facebook üzerinden de elimden geldiğince yani her gün hani mesaj geliyor bana muhakkak insanlara gerçekten olumlu anlamda birçok anne yardımcı oldum, birçok kişinin vegan olmasını çevremde...amacım bu çünkü veganlığın çoğalmasını aktivizm...Kesinlikle bunu herkese aşıyorum...Evet bildiğim 3 4 tane aile var hani benimle irtibata geçip te yazılarımdan etkilenip te çocuklarını vegan büyüten var yani...Instagram hesabında işte benim gibi annelerin çoğalması için çünkü Instagram daha çok yani insanlara ulaşan bir sosyal medya olduğu için o yüzden kurdum.

Katılımcılar kararlarını uygulamaya ve sürdürmeye devam ederken etrafında bu kararlarını destekleyecek kişilere ihtiyaç duymaktadır. Yakın çevrelerinde ya da sosyal ortamlarda benzer karar alan kişilerle sosyal etkileşim içinde bulunmaktadır. Çevre desteği oluşturma koduna dair bir örnek aşağıda sunulmuştur:

Katılımcı 18: Bir arkadaş grubum var çocuklarımıza hani haftanın bir günü buluşturup bizim de çay kahve sohbet dışarıda ormanda keyif yaptığımız onlarla sohbetlerimiz oluyor onlardan faydalaniyorum.

Bu yani öğrendiğim bilgileri paylaştığım ortamlar oldu hani. Bahsettiğim arkadaş çevresinde birbirimize bilgi alışverişi yapmamız deneyimlerimizden faydalandığımız, onlarla ortaklaşa...

Katılımcılar karar sonrası süreçte kararla bağlantılı kişileri takip etmektedir ve çeşitli gruplara üyedirler. Üye olunan gruplar kararı destekleyen gruplardır. Takip edilen kişiler ise bazen konunun uzmanı bazen de benzer kararları alan deneyim sahibi kişilerdir:

Katılımcı 19: Uzmanlar da var. Uzman ve çocuk gelişimci hımmim psikolojik danışman.

Katılımcı 4: Aynen Vegan Anneler WhatsApp grubumuz var...Instagramda sadece işte takip ettiğim yine Vegan Hamile Vegan Anne gibi gruplar var...

Katılımcı 10: Aşı hakkındaki gerçekler var bir tane, aşı hakkında bilgiler var oraya üyeyim, aşı hakkındaki gerçekler var oraya üyeyim bir de aşının gerçek yüzü diye bir sayfa var oraya...Facebook’ta bunlar.

Sosyal Kimlik Oluşturma ile Doğrulama Çabası ve Karardan Tatmin Olma Temaları Arasındaki İlişkiler

Tablo 3
Kod İlişkileri Tarayıcısı

Kod Sistemi	Doğrulama çabası	Karardan tatmin olma	Sosyal kimlik oluşturma
Doğrulama çabası		22	10
Karardan tatmin olma	22		5
Sosyal kimlik oluşturma	10	5	
Σ TOPLAM	32	27	15

Tablo 3'te sosyal kimlik oluşturma ile karardan tatmin olma ve doğrulama çabası temaları altında kodlanan kısımların kesişimi sayısal olarak gösterilmiştir. Bu tablo sosyal kimlik teması ile karardan tatmin olma ve doğrulama çabası temalarının kaç defa ilişkili kodlandığını göstermektedir.

Doğrulama ihtiyacı; değerlendirme davranışıyla, benlik saygısıyla ve bilişsel tutarlılık durumuyla ilgilidir ve insanlar bilgileri kendi görüşlerini destekleyecek şekilde yorumlama eğilimindedir (Nickerson, 1998, s. 180; Talaifar ve Swann, 2017, s. 3). İnsanlar kendilerini doğrulayan sosyal dünyalarını yaratabilirler. Bunun için bazı süreçleri kullanabilirler. Bunlardan biri, insanların kendini doğrulayan yani ihtiyaçlarını karşılayan sosyal ortamlar oluşturmalarıdır. Örneğin, kendi görüşlerini onaylayan ilişkiler arayabilir, kurabilir ve kendilerini doğrulama konusunda olumsuzluk oluşturan ilişkilerden ayrılabilirler. Bir diğer kendini doğrulama stratejisi ise bireyin kendi görüşlerinin başkalarına sistematik olarak iletilmesiyle ilgilidir. Örneğin, insanlar kimlik ipuçlarını -kim olduklarına dair oldukça görünür işaretler ve semboller- gösterebilirler (ayrıntılı bilgi için bkz. Sosyal kimlik oluşturma) (Talaifar ve Swann, 2017, s. 2).

Riley ve Burke (1995, s. 24) insanların aktif olarak kimliklerinin anlamları ile eylemlerinin anlamları arasındaki uyumsuzluğu azaltmaya çalıştıklarını ve bunu yaparken grubun diğer üyeleriyle uyum sağladıklarını öne sürmüştür. İnsanlar hem kendi kimliklerini doğrulayan/destekleyen hem de grubun hedefine ulaşmasına yönelik olarak gruba katkıda bulunan rollerini sürdürür (Riley ve Burke, 1995, s. 2-3).

Riley ve Burke'e (1995) göre, küçük bir gruptaki aktörler arasında, tüm üyelerin birbirlerinin davranışlarını benzer şekilde yorumlamalarına izin veren ortak bir anlam yapısı gelişir. Bu ortak anlayış grup üyelerinin kimliklerini doğrulama eğilimine hizmet eder. Talaifar ve Swann'e (2017, s. 4) göre de gruplar kendini doğrulama çabalarından yararlanabilir. Kendini doğrulama, insanların anlaşıldıklarını hissetmelerine yardımcı olur ve bu durum insanların kendilerini gruba daha bağlı hissetmelerini sağlar.

Kimliğin oluşturulması ve sürdürülmesi kendiliğinden meydana gelmez. Hem hangi bilgileri seçtiğimiz, işlediğimiz ve yorumladığımızla ilgilidir hem de kendini değerlendirme, geliştirme ve doğrulama güdüleriyle oluşabilir. Öz-değerlendirme, doğruluk ihtiyacı veya benlikle ilgilidir. Kendini geliştirme, olumluluk ihtiyacından kaynaklanır. Bu ihtiyaç, olumlu benlik görüşleri oluşturma ve sürdürme arzusunu temsil eder. Kendini doğrulama güdüsü ise bilgileri yorumlamada uyum ve istikrar arayışından veya tutarlılık ihtiyacından kaynaklanır. Sonuç olarak birey bir kimlik oluşturduğunda, bunu doğrulamak için sosyal çevresinde bunu destekleyecek bilgileri, durumları arar/yorumlar. Bu sayede kimliğini güçlendirmeye çalışır (Guenther, Wilton ve Fernandes, 2016, s. 2). Kendini doğrulama çabaları, insanların yaşamlarına istikrar getirir. Böylelikle insanların deneyimleri daha tutarlı, anlaşılır gözükür ve psikolojik faydalar (rahatlama, kaygının azalması gibi) sağlar (Talaifar ve Swann, 2017, s. 4).

Sosyal kimlikler pek çok ihtiyacı karşılar. Bütüncül olarak yaklaşıldığında sosyal kimlik türlerindeki çeşitliliğin dikkate alınması gerekir (Deaux, 2000, s. 13). Sosyal kimlik teorisi, insanların olumlu bir sosyal kimlik oluşturmak ve sürdürmek için motive olduklarını ileri sürer. İnsanlar belirli bir grupla özdeşleştikten sonra grup içindekiler ve dışındakiler arasında kolayca ayırım yapar. Grup içi üyeleri diğerlerine tercih eder ve kendi grup üyeleriyle duygusal bir bağ hissederler (Guenther, Wilton ve Fernandes, 2016, s. 5). Sosyal kimlik teorisi, insanların mümkün olan en iyi benlik imajı için çabaladıklarını ileri sürer (Worchel vd., 2000, s. 28). Gruba yönelik dışarıdan bir eleştiri sunulduğunda, bu genellikle savunma tepkilerine yol açabilir ve gruba yapılan bir saldırı olarak algılanabilir (Guenther, Wilton ve Fernandes, 2016, s. 5). Yine kişinin grubu tehdit edilir veya küçük düşürülürse sosyal kimliği zarar görebilir (Worchel vd., 2000, s. 28).

Tüketici davranışı literatürüne göre, tüketici tatmin olmak ister. Çünkü tatmin durumunda arzu edilen bir tüketim/hizmet deneyimlenir. Bu deneyim aynı zamanda pekiştiricidir ve zevklidir. Kötü bir kararın sonuçlarına katlanmak zorunda kalınmaz ve bundan dolayı kararın sonuçları telafi edilmeye çalışılmaz. Her iyi karar tüketicinin karar verme becerisini yeniden doğrulamasını sağlar (Oliver, 2010, s. 4). Sosyal psikoloji literatürüne göre de kimlik-eylem uyumu ve tatmin arasında ilişki vardır. Buna göre, insanlar gruptaki kimlikleriyle eylemlerini uyumlu hâle getirmeye çalışırlar. Bu uyum tatmini doğurur. Tam tersi durumda iletmeye çalışılan kimlikle eylemler uyumsuzsa tatminsizlik oluşur (Riley ve Burke, 1995, s. 25).

Yukarıda verilen literatür, sosyal kimlik oluşturma ile karardan tatmin olma ve doğrulama çabası arasındaki ilişkiye dair bu çalışmada elde edilen ampirik bulguyu destelemektedir. Katılımcılar verdikleri karara dair tatmin duymaktadır. Gördükleriyle, kendilerine söylenenlerle, karşılaştırmalarıyla ve sonuç değerlendirmeleriyle kendilerini doğrulamakta ve kararlarını desteklemektedirler. Sonuç olarak hem karar deneyimlerini paylaşmakta ve fikirlerini iletmekte hem de kendilerine benzer kişilerin olduğu gruplara üye olarak sosyal kimliklerini oluşturmakta ve geliştirmekte aynı zamanda bu gruplarda sosyal kimliklerini sürdürmektedirler.

Tüm bunlar katılımcıların kararını güçlendirmekte ve kararı uygulama ve sürdürmekte onlara güç sağlamaktadır. Bunun yanı sıra uç kararlarda, karar sonrası süreçte sosyal çevrede hissedilen baskı göz önüne alındığında, kimliklerini sürdürme imkânı buldukları bu gruplarda kendilerini yalnız hissetmemekte ve azınlık grubu olma açısından bu gruplar hem aidiyet hem güç sağlamakta hem de tatminlerini yükselterek kararı uygulama ve devam ettirme noktasında motive etmektedir. Doğrulama çabası ve karardan tatmin olma ile sosyal kimlik oluşturma arasındaki bağlantılara işaret eden katılımcı ifadelerine aşağıda yer verilmiştir.

Katılımcı 6'nın çocuğunu vegan yetiştirdiği için karar sonrası süreçte de eylemleriyle uyum durumunu sürdürdüğü, desteklediği ve aynı zamanda bu durumdan tatmin duyduğu, dahil olduğu grupta sosyal kimliğini şekillendirdiği görülmektedir:

***Katılımcı 6:** Nasıl diyebilirim ya içim çok rahat diyebilirim yani sonuçta bir insan bir şeyi doğru yaptığına inanıyorsa o ona arkasında da ona kendini iyi hissettirir ...çünkü ağzımızdan çıkanyla ağzımızdan çıkan şeyle eğer davranışlarımız birbirine uymuyorsa bu biraz hani kendi içinizde de çatışma yaratıyor... (Doğrulama Çabası)*

Veganlıkta işte hayvanlarını seviyorum hayatı, doğayı seviyorum işte küresel ısınmaya, çevre kirliliğine dair bir şeyler yapmak istiyorum deyip de hâlâ işte bunun en büyük sebeplerine destek oluyorken hani kendimi dürüst hissetmedim. Ama şu an fikirlerimle davranışlarımın inline olduğunu düşündüğüm için çocuk yetiştirmek de aynı şekilde hani çocuğumun bu şekilde yetiştirilmesini doğru bulduğum için o şekilde yetiştiriyorum ve içim huzurlu diyebilirim (Doğrulama Çabası-Karardan Tatmin Olma).

Ne yediriyorsun yani bize de sorulan şey ne yiyorsun ki veganken ne yer ki insan hani merak ettikleri bu ya da dediğim gibi mesela vegan beslenen ben mesela şeyi fark ettim vegan beslenen çocuklar daha iştahları daha iyi beslenme şekli de öyle mesela tabi kaşıkla püreyle zorla besliyorsa aylarca tabi o da hani etkisi oluyor olumsuz yönde ama hani vegan bilinçli vegan yetiştirenler diyeyim bilinçli vegan besleyenler çocukları daha çok işte meyve, sebze yedikleri için mesela daha iyi yiyorlar. Mesela benim çok arkadaşım var burada ya hiç sebzeye dokunmuyor diyor mesela ablamın çocukları kendi yeğenlerim e sebzeye dokunmuyorlar mesela hani onlara nasıl yetiştiriyorsun kendi kuzenlerim Türkiye'de işte WhatsApp grubumuz var ne yediriyorsun işte Mert'e nasıl yiyor gördüm bamya yiyordu bamyayı nasıl yediriyorsun falan hani insanlar veganken soruyor çünkü onların da dikkatini çekiyor. A benim çocuğum hiç sebze yemiyor ama Mert nasıl bamya yiyor nasıl mantarı çok seviyor bu çocuk falan gibi dikkatlerini çekiyor (Doğrulama Çabası-Karardan Tatmin Olma-Sosyal Kimlik Oluşturma).

Katılımcı 12; kararı veren diğer kişilerin sayısı ile ilişkili olarak grup aidiyetine ve sosyal kimlik oluşturmaya vurgu yapmakta, aynı zamanda kendi çocukları arasında kıyaslama yaparak kararını doğrulamakta ve karardan tatmin olmaktadır:

Katılımcı 12: ...Ama şu an için a ne kadar çokmuş diyorsunuz böyle tekken bir ben karşıyım herhâlde diyorsunuz. Çünkü yaptırınlar o kadar fazla. Ama o kişilerle birlikte, oraya gelen yorumlarla birlikte a tek ben değilmişim ya ne kadar fazlaymış da diyorsunuz (Sosyal kimlik oluşturma).

Yani bir sevinç de oluyor esasında hani...pişman olmadım onu söyleyeyim çocukların arasında da farkı gördüm dünde bahsettim hani bebeklik çağı bu daha güçlü geçiriyor...bu bebeğimde hiçbir sıkıntı yaşamadım (Karardan Tatmin Olma-Doğrulama Çabası).

Sonuç, Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu araştırmada vekâleten karar verme bağlamında sosyal kimlik oluşturma süreci, annelerin çocukları adına verdiği uç kararlar üzerinden incelenmiştir. Araştırma kapsamındaki kararlar, toplum genelinin aksine verilen uç kararlardır. Bu araştırmada veganlık, aşısızlık ve okulsuzluk uç kararları üzerine bir durum çalışması tasarlanmıştır ve toplamda 20 katılımcıyla yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulguları, annelerin veganlık, aşısızlık ve okulsuzluk kararları bağlamında, vekâleten verdikleri kararlar sonucunda sosyal kimlik oluşturma süreçlerine dair teorik bir model sunmaktadır.

Vekâleten karar veren katılımcıların aldıkları bu kararı sürdürdükleri süreçte üç önemli alt süreci bir arada yaşadıkları gözlemlenmiştir. Bunlar verdikleri karardan tatmin olma, kararı doğrulama çabasında bulunma ve sosyal kimlik oluşturma ya da geliştirme süreçleridir. Verilen kararı uyum içinde sürdürme çabası tatmin, doğrulama çabası ve sosyal kimlik edinme davranışıyla yakından ilişkilidir. Toplumun çoğunluğunun aksi yönde verilen kararlar açısından bu durum önemli bir bulgudur. Nitekim katılımcılar karar sonrası süreçte karara dair deneyimlerini paylaşarak, çevreye bu deneyimlere ilişkin fikirlerini iletmekte aynı zamanda benzer kararların alındığı gruplara üye olarak sosyal kimliklerini inşa etmekte ve sürdürmektedir. Nitekim Guenther, Wilton ve Fernandes (2016), kimlik oluşumunda kişilerin sosyal çevrede destek bilgi arayarak kimliğini güçlendirmeye çalıştığını belirtmektedir. Yine Talafar ve Swann (2017) doğrulamanın psikolojik faydalar sağladığını, Oliver (2010) ise tatmini pekiştirdiğini vurgulamaktadır. Çalışmanın bulguları sosyal psikolojideki kimlik-eylem uyumu ve tatmin arasındaki ilişkiyle de desteklenmektedir. Buna göre; insanlar gruptaki kimlikleriyle eylemlerini uyumlu hâle getirmeye çalışırlar. Bu uyum tatmini doğurur. Tam tersi durumda iletmeye çalışılan kimlikle eylemler uyumsuzsa tatminsizlik oluşur (Riley ve Burke, 1995, s. 25).

Katılımcıların sosyal kimlik oluşturma sürecinde -büyük oranda hissettikleri baskı- vekâleten karar verme bağlamında uç kararlar açısından beklenen bir sonuçtur. Bu kapsamda uç kararlar açısından yoğun baskı hissedilen ortamda sosyal kimlik oluşturma sürecine de dikkat çekilmektedir.

Pazarlama bağlamında, ebeveynlerin satın alım ve tüketim kararları literatürde ilgi gösterilen bir konu olmuştur. İlgili literatür incelendiğinde ebeveyn satın alım ve tüketim kararlarında; çocuk, genç, eş, ebeveyn stili, aile yapısı ve güç ilişkisi etkisi üzerine özellikle de çocuğun ailenin satın alma karar süreci içindeki rolü üzerine çok sayıda çalışma bulunduğu görülmektedir. Bununla beraber son dönemde ebeveynlerin çocukları için yaptıkları satın alımlar ve bunun altında yatan motivasyonları belirleme çabalarına yönelik çalışmalar (Akgül, 2019; Baybars ve Dedeoğlu, 2019; Moryossef, 2014; Moryossef ve Shtokman, 2018; Jorge vd., 2021; Ouvrein, 2022) dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların çocukla ilgili alınan kararın türüne bağlı olarak farklı değişkenleri incelediği ve bu çalışmalarda özellikle ebeveynin özelliklerinin ve çocuğun yaş aralığının çalışmanın konusuna göre oldukça farklılaştığı görülmektedir. Öne çıkan bir diğer husus da ebeveyn kararlarını inceleyen çalışmalarda benlik genişletme teorilerine ağırlık verilmekle birlikte sosyal kimlik oluşturma teorilerinin dikkate alınmamış olmasıdır. Nitekim McNeill ve Graham (2014) bebek giyimine yönelik araştırmalarında çocuğun annenin genişletilmiş benliğinin bir parçası olduğunu; Kallioharju vd. (2023) çocuk modasına ilişkin sosyal medya hesaplarını incelediği araştırmalarında annelerin, çocukları genişletilmiş benliklerinin bir parçası olarak algıladıklarını; Hughes vd. (2015), ebeveynlerin küçük çocuklarının görünüşleri aracılığıyla benliklerini genişlettiğini ortaya koymuştur. Bu araştırmada ise karar vericilerin benlik genişletme sürecinin ötesinde sosyal kimlik oluşturma sürecine daha fazla eğilim gösterdikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Literatürde anne karar ve deneyimlerinde sosyal kimlik bağlantısına değinen sınırlı sayıda çalışma bu çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Rockers (2022) annelerin gıda satın alım kararlarında sosyal kimliğin karardaki rolünü ve sosyal kimliğin bütüncül bir bakış açısıyla ele

alınmasına ihtiyaç olduğuna dikkat çekmiş; Moscato ve Machin (2018) annelerin beslenme stilleri ile sosyal kimlikleri arasındaki bağlantıyı araştırmış; De Boer (2005) çalışmasında annelerin hasta çocuklarının bakımına dair deneyim ve kararlarında sosyal kimliğin rolüne değinmiştir. Sonuç olarak bu araştırmada annelerin çocukları adına aldıkları kararlarda benliğin bireysel olarak sunumundan ziyade kimliğin sosyal yönü ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda katılımcıların vekâleten karar verme bağlamında kimliğin sosyal yönüne yani sosyal kimlik oluşturma sürecine yöneldikleri görülmüştür.

Sosyal kimlik, benlik kavramının bir alt sistemidir (Tajfel, 1982, s. 21). Sosyal kimlik, benlik kavramının “biz” yönüdür ve grup üyeliğiyle ilişkilidir (Myers, 2002, s. 41). Sosyal kimlik kuramında da bireyin belirli bir gruba üye olmasından ortaya çıkan benlik üzerine vurgu yapılır (Sakallı, 2001, s. 179). Bireyler sınıflandırma yaparak kendileri ve diğerleri arasında kategorik olarak ayırım yaparlar. Diğer grupları kendi içinde buldukları grupla karşılaştırarak dahil oldukları grubun değerini/anlamını bulmaya çalışır. Olumlu bir sosyal kimlik edinmeye çabalarlar (Sakallı, 2001, s. 197). Bu araştırmada katılımcıların sosyal kimlik oluşturma süreci hem karardan duydukları tatmini hem de kararı doğrulama çabalarını etkilemektedir. Katılımcılar sosyal kimlik edindiği/edinmeye devam ettiği ortamlarda kararlarından daha fazla tatmin olmakta ve kararlarını doğrulamaktadır. Nitekim bu süreç; karar sonrası süreçte uyum durumunun sürdürüldüğünü göstermektedir. Nickerson (1998), Aronson, Wilson ve Akert (2013), Talaifar ve Swann (2017) verilen kararlardaki uyum durumuna ve kararı doğrulama çabasına dikkat çekmektedir. Bu durum çalışmada ortaya çıkan karar sonrası süreçte katılımcıların kararlarını doğrulamak ve desteklemek için çeşitli eylemlerde buldukları (davranışı pekiştirmek, taraflı/tarafsız kanıt aramak, olumlu benlik imajını sürdürmek) bulgusunu destekler niteliktedir.

Vekâleten karar verme literatürü çoğunlukla sağlık alanında yoğunlaşmış ve bu alandaki çalışmalarda daha yaygın bilinen modeller ve teoriler temel alınmıştır. Bu alanda çoğunlukla başvuru modeller ve teorik yaklaşımlar: Sağlık İnanç Modeli, Sosyal Öğrenme Teorisi, Sosyal Bilişsel Teori, Sebep Eylem Teorisi, Planlı Davranış Teorisi, Değişimin Aşamaları Modeli, Sosyal Pazarlama ve Ekolojik Modellerdir (Glanz vd., 2008). Vekâleten karar verme bağlamında sosyal kimlik oluşturma sürecinin ortaya konduğu bu çalışma sağlık alanında yapılan çalışmalara da yeni bir perspektif sağlama potansiyeline sahiptir. Bu bulgular, özellikle annelerin kurdukları sosyal dayanışma grupları çerçevesinde vekâleten verilen sağlık davranışlarının yeniden değerlendirilmesine ışık tutabilecektir.

Bu araştırmada karar sonrası süreçte karardan tatmin olma ve doğrulama çabasından sosyal kimlik oluşturma davranışına gidildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Pazarlamacılar ve reklamcılar, beklentilerle/gerçekleşenleri karşılaştıracak ve hissedilen duyguları açığa çıkaracak uygulamalarla hedef kitlelerinde yer alan karar vericilerin karardan tatmin olma durumunu değerlendirebilir. Ayrıca tatmin durumunun sürdürülmesinde doğrulama çabasının etkisi de iletişim stratejilerine yön verebilir. Tüm bunlarla birlikte sosyal kimlik oluşturma sürecinde iletişim içinde bulunulan kişiler, üye olunan gruplar ve fikir lideri olma gibi davranışlar uygulamacılara yön gösterebilir.

Bu araştırma, pazarlama literatürü içinde vekâleten karar verme bağlamında sosyal kimlik oluşturma sürecine ilişkin bir model sunması açısından da özgün değer taşımaktadır. Kişinin kendisi adına aldığı kararlardan farklı dinamiklere sahip vekâleten karar verme bağlamında sosyal kimlik oluşturma sürecinin anlaşılması ve teorik bir model sunulmasının, pazarlama literatürü içinde yeni bir alan açacağı ve özellikle yeni çalışmalara taban oluşturabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın sınırlılıkları ileride bu konuda yapılacak çalışmalara yön gösterebilir. İlk olarak; bu araştırmada vekâleten karar verme bağlamında sosyal kimlik oluşturma sürecini bütünsel perspektifte sunabilmek için bu süreçte etkili olan ortak unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Nitekim veganlık, aşısızlık ve okulsuzluk karar bağlamlarında sosyal kimlik oluşturma sürecinin kendi dinamikleri her bir karar için ayrı ayrı çalışabilir. İkincisi; bu araştırmanın katılımcıları uç kararlar almış bireylerden oluşmaktadır. İleriki araştırmalar çocuk adına alınan daha yaygın/bilinen kararları (beslenme, giyim, eğitim, sağlık) çalışabilir. Bunun yanı sıra uç olmayan diğer kararlar açısından da bu model üzerinde çalışılabilir. Vekâleten karar verme bağlamında sosyal kimlik oluşturma sürecinin bu tür kararlarda farklılaşıp farklılaşmadığı incelenebilir. Son olarak, bu araştırma nitel bir araştırma olduğu için küçük bir örneklem üzerinde derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Her ne kadar örnek olaylar betimsel ve zengin veriler sunsa da bulguların genellenebilirliği konusunda kısıt oluşturmaktadır. İleride yapılacak araştırmalar daha büyük örneklem üzerinde nicel yöntemler kullanılarak modeli test edilebilir.

Kaynakça

- 2 milyar dolarlık bebek ve çocuk ürünleri sektörü, yılda ortalama yüzde 20 büyüyor. (2020, 18 Ağustos). Erişim adresi: <https://www.cbmeturkey.com/tr/medya/basin-bultenleri/2-milyar-dolarlik-bebek-ve-cocuk-urunler-sektoru-yilda-ortalama-yuzde-20-buyuyor.html>
- Adler, R. H. (2022). Trustworthiness in qualitative research. *Journal of Human Lactation*, 38(4), 598-602. <https://doi.org/10.1177/08903344221116620>.
- Ahmad, R.S., Sulaiman, Z., Nik Hussain, N. H., Noor, N. M. (2022). Working mothers' breastfeeding experience: A phenomenology qualitative approach. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 22(85), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12884-021-04304-4>.
- Akgül, D. (2019). Hoşgeldin bebeğim: Alıyorum öyleyse anneyim. 24. PPAD Pazarlama Kongresi, Aydın, Türkiye, 22-27. Erişim adresi: <http://pazarlama.org.tr/uploads/files/ppadpk-24.pdf>.
- Ali, A. ve Batra, D. K. (2011). Children influence on parents buying decisions in Delhi (India). *European Journal of Business and Management*, 3(11), 19-28. Erişim adresi: <https://www.iiste.org/Journals/index.php/EJBM/article/viewFile/711/610>.
- Allen, J. D., Othus, M. K., Shelton, R. C., Li, Y., Norman, N., Tom, L. ve del Carmen, M. G. (2010). Parental decision making about the HPV vaccine. *Cancer Epidemiol Biomarkers & Prevention*, 19(9), 2187-2198. doi: 10.1158/1055-9965.EPI-10-0217.
- Allotey, D., Flax, V. L., Ipadeola, A. F., Kwasi, S., Adair, L. S., Valle, C. G., Bose, S. ve Martin, S. L. (2022). Fathers' complementary feeding support strengthens the association between mothers' decision-making autonomy and optimal complementary feeding in Nigeria. *Current Developments in Nutrition*, 6(7), 1-11. <https://doi.org/10.1093/cdn/nzac098>.
- Alsini, N., Kutbi, H. A., Hakim, N., Mosli, R., Eid, N. ve Mulla, Z. (2023). Factors influencing grocery shopping choices and the prevalence of food label use among Saudi mothers: a cross-sectional pilot study. *Nutrition & Food Science*, 53(2), 432-444. <https://doi.org/10.1108/NFS-11-2021-0345>.
- Amaro, L. M., Joseph, N. T. ve de los Santos, T. M. (2019). Relationships of online social comparison and parenting satisfaction among new mothers: The mediating roles of belonging and emotion. *Journal of Family Communication*, 19(2), 144-156. <https://doi.org/10.1080/15267431.2019.1586711>.
- Aronson, E., Wilson, T. D. ve Akert, R. M. (2013). *Social psychology* (8th Edition). New Jersey: Pearson.
- Asch, D. A., Baron, J., Hershey, J. C., Kunreuther, H., Meszaros, J., Ritov, I., Spranca, M. (1994). Omission bias and pertussis vaccination. *Medical Decision Making*, 14(2), 118-123. doi: 10.1177/0272989X9401400204.
- Avcu, A. U. (2015). 0-2 yaş bebeği olan annelerin oyuncak tercihlerinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 37-46. <https://doi.org/10.20860/ijoses.13560>.
- Baby care market in Europe-statistics & facts. (2022, 11 Ekim). Erişim adresi: <https://www.statista.com/topics/3735/baby-care-market-in-europe/#topicOverview>
- Baby products market size, share & trends report. (2022, 25 Aralık). Erişim adresi: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/baby-products-market>
- Bao, Y., Fern, E. F. and Sheng, S. (2007). Parental style and adolescent influence in family consumption decisions: an integrative approach. *Journal of Business Research*, 60, 672-680. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.01.027>.
- Baybars, M. ve Dedeoğlu, A. Ö. (2019). Annelerin tüketici harcamaları öz kontrolünün çocukları ve kendileri için incelenmesi. 24. PPAD Pazarlama Kongresi, Aydın, Türkiye, 417-423. Erişim adresi: <http://pazarlama.org.tr/uploads/files/ppadpk-24.pdf>.
- Baydaş, A., Gökdeniz, İ., Canitez, M. ve Güngör, T. (2008). Tüketicinin satın alma karar sürecinde aile bireylerinin etkinliğine yönelik bir çalışma. *Journal of Social Sciences*, 5(1), 69-90. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cagsbd/issue/44600/554007>.

- Beresford, B. ve Sloper, T. (2008). *Understanding the dynamics of decision-making and choice: A scoping study of key psychological theories to inform the design and analysis of the panel study*. University of York: Social Policy Research Unit. Erişim adresi: <https://www.york.ac.uk/inst/spru/pubs/pdf/decisionmaking.pdf>.
- Bolişik, B., Bal Yılmaz, H., Yavuz, B. ve Tural Büyük, E. (2014). Yetişkinlerin çocuklar için oyuncak seçimine yönelik davranışlarının incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(4), 976-990. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/220121>.
- Braun M. ve Krutzinna, J. (2022). Digital twins and the ethics of health decision-making concerning children. *Patterns*, 3, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.patter.2022.100469>.
- Brown, C. (2022). *Preservation of autonomy in pediatric decision-making* (Unpublished master of arts dissertation). University of Missouri-St. Louis, Missouri.
- Brown, K. F., Long, S. J., Ramsay, M., Hudson, M. J., Green, J., Vincent, C. A., Kroll, J. S., Fraser, G., Sevdalis, N. (2012). UK parents' decision-making about Measles-Mumps-Rubella (MMR) vaccine 10 years after the MMR-autism controversy: A qualitative analysis. *Vaccine*, 30, 1855-1864. doi: 10.1016/j.vaccine.2011.12.127.
- Caruana, A. ve Vassallo, R. (2003). Children's perception of their influence over purchases: the role of parental communication patterns. *Journal of Consumer Marketing*, 20(1), 55-66. <https://doi.org/10.1108/07363760310456955>.
- Cengiz, E. (2009). Satın alma kararlarında ailedeki eşlerin etkisi ve bu etkiyi şekillendiren değişkenler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 207-228. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniibd/issue/2695/35493>.
- Chaudry, A., Henly, J. and Meyers, M. (2010). Conceptual frameworks for child care decision-making. Office of planning, research and evaluation, administration for children and families. Washington DC: U.S. Department of Health and Human Services. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED517547.pdf>.
- Chaudhary, M. (2013). *Role of children in the family buying process* (Unpublished doctoral dissertation). Jaypee Institue Of Information Technology, India.
- Chaudhary, M. (2016). Involvement of children in the family buying: a review. *Pacific Business Review International*, 8(11), 54-62. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/318394706_Involvement_of_Children_in_the_Family_Buying_A_Review.
- Chaudhary, M. and Gupta, A. (2012). Children's influence in family buying process in India. *Young Consumers*, 13(2), 161-175. <https://doi.org/10.1108/17473611211233512>.
- Chikweche, T., Stanton, J. ve Fletcher, R. (2012). Family purchase decision making at the bottom of the pyramid. *Journal of Consumer Marketing*, 29(3), 202-213. <https://doi.org/10.1108/07363761211221738>.
- Clarke, P. and McAuley, A. (2010). Parental evaluation of popular brand names given as christmas gifts and sources of information used in these decisions. *Journal of Consumer Marketing*, 27(6), 534-542. doi:10.1108/07363761011078271.
- Coffey, T. J., Siegel, D. L. ve Livingston, G. (2006). *Marketing to the new super consumer: mom and kid*. Ithaca: Paramount Market Publishing.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3rd Edition). California: SAGE Publications.
- Çaylak Dönmez, Ö. ve Sevim, B. (2023). Tüketicilerin akar banda yönelik algısının sağlıklı beslenme ve satın alma niyeti üzerine etkisi (The effect of consumers' perception of mite band on healthy eating and purchasing intention). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11(1), 261-278. doi:10.21325/jotags.2023.1191.

- Dal, N. E. ve Dal, V. (2015). Çocukların tüketici olarak sosyalleşme sürecinde TV reklamlarının ve ailenin rolü hakkında teorik bir çalışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 371-388. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed/issue/19445/206907>.
- Damnjanovic, K., Graeber J., Illic, S., Lam, W. Y., Lep, Z., Morales, S., Pulkkinen, T., Vingerhoets, L. (2018). Parental decision-making on childhood vaccination. *Frontiers in Psychology*, 9(735), 1-14. doi: 10.3389/fpsyg.2018.00735.
- Damnjanovic, K., Ilic, S., Pavlovic, I., Novkovic, V. (2019). Refinement of outcome bias measurement in the parental decision-making context. *Europe's Journal of Psychology*, 15(1), 41-58. doi: 10.5964/ejop.v15i1.1698.
- Darian, J. C. (1998). Parent-child decision making in children's clothing stores. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 26(11), 421-428. doi:10.1108/09590559810246377.
- Darley, W. K. ve Lim, J-S. (1986). Family decision making in leisure time activities: an exploratory investigation of the impact of locus of control, child age influence factor and parental type on perceived child influence. *Advances in Consumer Research*, 13, 370-374. Erişim adresi: <https://www.acrwebsite.org/volumes/6521/>.
- De Boer, D. R. (2005). *The good mother: An examination of stigma and social identity of mothers of adult mentally ill children* (Unpublished doctoral dissertation). Southern Illinois University, Carbondale.
- De Cianni, R., Pippinato, L., Zanchini, R., Brun, F., Di Vita, G. ve Mancuso, T. (2023). Parental behaviour in choosing snacks for children aged six to ten: the role of mothers' nutritional awareness. *British Food Journal*, 125(2), 713-730. <https://doi.org/10.1108/BFJ-09-2021-1010>.
- Deaux, K. (2000). Models, meanings and motivations. R. Brown ve D. Capozza (Ed.), *Social identity processes: Trends in theory and research* in (pp. 1-14). London: Sage Publications.
- Debs, M., Kafka, J., Vollman Makris, M. ve Roda, A. (2023). Happiness-oriented parents: an alternative perspective on privilege and choosing schools. *American Journal of Education*, 129(2), 145-176. doi:10.1086/723066.
- Deml, M. J., Buhl, A., Huber, B. M., Burton-Jeangros, C. ve Tarr, P. E. (2021). Trust, affect, and choice in parents' vaccination decision-making and health-care provider selection in Switzerland. *Sociology of Health & Illness*, 44(1), 41-58. doi: 10.1111/1467-9566.13388.
- Devettere, R. J. (2010). *Practical decision making in health care ethics: Cases and concepts* (3rd Edition). Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Dotson, M. J. ve Hyatt, E. M. (2005). Major influence factors in children's consumer socialization. *Journal of Consumer Marketing*, 22(1), 35-42. <https://doi.org/10.1108/07363760510576536>.
- Douglas, S. P. (1993). Examining family decision-making processes. *Advances in Consumer Research*, 10, 451-453. Erişim adresi: <https://www.acrwebsite.org/volumes/6159>.
- Dutta, T., Meyerson, B. E., Agle, J., Barnes, P. A., Sherwood-Laughlin, C. ve Nicholson-Crotty, J. (2020). A qualitative analysis of vaccine decision makers' conceptualization and fostering of "community engagement" in India. *International Journal for Equity in Health*, 19(185), 1-14. doi: 10.1186/s12939-020-01290-5.
- Ekstrom, K. M., Tansuhaj, P. S. ve Foxman, E. R. (1987). Children's influence in family decisions and consumer socialization: a reciprocal view. *Advances in Consumer Research*, 14, 283-287. Erişim adresi: <https://www.acrwebsite.org/volumes/6704>.
- Ekström, K. M. (2007). Parental consumer learning or -keeping up with the children-. *Journal of Consumer Behaviour*, 6, 203-217. <https://doi.org/10.1002/cb.215>.
- Flurry, L. A. (2007). Children's influence in family decision-making: examining the impact of the changing american family. *Journal of Business Research*, 60, 322-330. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2006.09.029>.

- Forsythe, A. (2022). *Parental factors in medical decision-making for their children with functional abdominal pain disorders: Testing utility of the health belief model* (Unpublished master of science dissertation). University of Michigan-Dearborn, Michigan.
- Foxman, E., Tansuhaj, P. ve Ekstrom, K. M. (1989). Family members' perceptions of adolescent' influence in family decision making. *Journal of Consumer Research*, 15, 482-491. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/2489544>.
- Fulmer, K. A. (1997). Parents' decision-making strategies when selecting child care: Effects of parental awareness, experience, and education. *Child & Youth Care Forum*, 26(6), 390-409. <https://doi.org/10.1007/BF02589503>.
- Garner, T. I. ve Wagner, J. (1991). Economic dimensions of household gift giving. *Journal of Consumer Research*, 18(3), 368-379. <https://doi.org/10.1086/209266>.
- Gelperowic, R. ve Beharrell, B. (1994). Healthy food products for children: Packaging and mothers' purchase decisions. *British Food Journal*, 96(11), 4-8. <https://doi.org/10.1108/00070709410074623>.
- Giese, J. L. ve Cote, J. A. (2000). Defining consumer satisfaction. *Academy of Marketing Science Review*, 1, 1-27. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/235357014_Defining_Consumer_Satisfaction.
- Giray, C., Yon, B., Alniacik, U. ve Giriskan, Y. (2022). How does mothers' mood matter on their choice of organic food? Controlled eye-tracking study. *Journal of Business Research*, 144(11), 1175-1185. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.02.059>.
- Glanz, K., Rimer, B. K., Viswanath, K. (2008). Theory, research, and practice in health behavior and health education. K. Glanz., B. K. Rimer and K. Viswanath (Ed.), *Health behavior and health education: Theory, research, and practice* in (4th Edition, pp. 23-40). San Francisco: Jossey-Bass.
- Griffioen, A. M., Glynn, S., Mullins, T. K., Zimet, G. D., Rosenthal, S. L., Fortenberry, J. D. ve Kahn, J. A. (2012). Perspectives on decision making about human papillomavirus vaccination among 11- to 12-year-old girls and their mothers. *Clinical Pediatrics*, 51(6), 560-568. doi: 10.1177/0009922812443732.
- Guenther, C., Wilton, E. ve Fernandes, R. (2016). Identity. V. Zeigler-Hill and T. K. Shackelford (Ed.), *Encyclopedia of personality and individual differences* in (pp. 1-10). Springer International Publishing.
- Guneri, B., Yurt, O., Kaplan, M. D. ve Delen, M. (2009). The influence of children on family purchasing decisions in Turkey. *Asian Journal of Marketing*, 3(1), 20-32. doi: 10.3923/ajm.2009.20.32.
- Hamilton, K. (2009). Consumer decision making in low-income families: the case of conflict avoidance. *Journal of Consumer Behaviour*, 8, 252-267. <https://doi.org/10.1002/cb.285>.
- Hamilton, K. ve Catterall, M. (2006). Consuming love in poor families: Children's influence on consumption decisions. *Journal of Marketing Management*, 22(9-10), 1031-1052. <https://doi.org/10.1362/026725706778935655>.
- Hastürk, E. Y. (2012). Çocuk mobilyası satın alımında ailelerin etkisi ve çocukların tercihleri. *Politeknik Dergisi*, 15(2), 105-110. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/385629>.
- Holiday, S., Norman, M. S., Cummins, R. G., Hernandez, T. N., Holland, D., Rasmussen, E. E. (2018). Television advertising's influence on parents' gift-giving perceptions. *Journal of Consumer Marketing*, 35(7), 665-675. <https://doi.org/10.1108/JCM-07-2017-2274>.
- Horwood, C., Luthuli, S., Pereira-Kotze, C., Haskins, L. Kingston, G., Dlamini-Nqeketo, S., Tshitauzi, G. ve Doherty, T. (2022). An exploration of pregnant women and mothers' attitudes, perceptions and experiences of formula feeding and formula marketing, and the factors that influence decision-making about infant feeding in South Africa. *BMC Public Health*, 22(393), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-12784-y>.

- Hughes, M.U., Kaigler-Walker, K. ve Bondoni, W. (2015). Young children as parents' extended selves. Robinson, L. (Ed.), *Marketing dynamism & sustainability: things change, things stay the same...developments in marketing science: proceedings of the academy of marketing science* in (pp. 600-607). Springer, Cham.
- Hung, K. T. ve Tangpong, C. (2010). General risk propensity in multifaceted business decisions: Scale development. *Journal of Managerial Issues*, 22(1), 88-106. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/25822517>.
- Jackson, C., Cheater, F. M., Harrison, W., Peacock, R., Bekker, H., West, R. ve Leese, B. (2011). Randomised cluster trial to support informed parental decision-making for the MMR vaccine. *BMC Public Health*, 11(475), 1-11. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-475>.
- Jolly, E., Tamir, D. I., Burum, B. ve Mitchell, J. P. (2019). Wanting without enjoying: The social value of sharing experiences. *PLoS ONE*, 14(4), 1-23. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215318>.
- Jorge, A., Maropo, L., Coelho, A. M. ve Novello, L. (2021). Mummy influencers and professional sharenting. *European Journal of Cultural Studies*, 25(1), 166-182. doi:10.1177/13675494211004593.
- Kapusuz Demir, S. (2023). *Vekaleten karar verme süreci: Anneler üzerine durum çalışması* (Doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kassahun A. ve Zewdie, A. (2022). Decision-making autonomy in maternal health service use and associated factors among women in Mettu District, Southwest Ethiopia: a community-based cross-sectional study. *BMJ Open*, 12(5), 1-9. doi: 10.1136/bmjopen-2021-059307.
- Kaur, P. ve Singh, R. (2006). Children in family purchase decision making in India and the West: a review. *Academy of Marketing Science Review*, 8, 1-30. Erişim adresi: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:166890643>.
- Kallioharju, M., Wilska, T. A. ve Vanska, A. (2023). Mothers' self-representations and representations of childhood on social media. *Young Consumers*, 24(4), 485-499. <https://doi.org/10.1108/YC-06-2022-1541>.
- Kılıçer, T. ve Paç Çelik, E. (2022). Bebeğimin konforu için en iyi markayı seçmeliyim! Annelerin karar verme tarzları üzerine bir araştırma. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 38-62. doi: 10.47155/mamusbbd.1061101.
- Kılıçer, T. ve Uğur, U. (2017). Tüketim iletişiminin çocukların yiyecek tercihlerindeki rolü: ebeveynlerin bakış açıları üzerine bir araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 417-442. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.297988>.
- Kolodziejski, L. R. (2020). Beyond the "Hullabaloo" of the vaccine "debate": Understanding parents' assessment of risks when making vaccine decisions. *Rhetoric of Health & Medicine*, 3(1), 63-92. Erişim adresi: <https://www.muse.jhu.edu/article/752905>.
- Köksal, M. H. (2007). Consumer behaviour and preferences regarding children's clothing in Turkey. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 11(1), 69-81. <https://doi.org/10.1108/13612020710734418>.
- Krijestorac, H., Garg, R. ve Konana, P. (2021). Decisions under the illusion of objectivity: Digital embeddedness and B2B purchasing. *Production and Operations Management*, 30(7), 2232-2251. <https://doi.org/10.1111/poms.13363>.
- Kurdi, B. A. (2017). Investigating the factors influencing parent toy purchase decisions: Reasoning and consequences. *International Business Research*, 10(4), 104-116. doi:10.5539/ibr.v10n4p104.
- Lackman, C. and Lanasa, J. M. (1993). Family Decision-making theory: an overview and assessment. *Psychology & Marketing*, 10(2), 81-93. <https://doi.org/10.1002/mar.4220100203>.
- Lee, C. K-C. ve Beatty, S. E. (2002). Family structure and influence in family decision making. *Journal of Consumer Marketing*, 19(1), 24-41. <https://doi.org/10.1108/07363760210414934>.
- Lee, C. K-C. ve Collins, B. A. (2000). Family decision making and coalition patterns. *European Journal of Marketing*, 34(9/10), 1181-1198. <https://doi.org/10.1108/03090560010342584>.

- Lipstein, E. A., Brinkman, W. B. ve Britto, M. T. (2011). What is known about parents' treatment decisions? A narrative review of pediatric decision making. *Medical Decision Making*, 32(2), 246-258. doi: 10.1177/0272989X11421528.
- Lucas-Thomson, R. G., Graham, D. J., Ullrich, E. ve MacPhee, D. (2017). General and food-selection specific parenting style in relation to the healthfulness of parent-child choices while grocery shopping. *Appetite*, 108, 353-360. doi: 10.1016/j.appet.2016.10.019.
- MacNevin, W., MacDonald, A., Hong, P., MacLellan, D. L., Anderson, P. A. ve Romao, R. L. P. (2022). Shared decision-making for pediatric elective penile surgery. *Canadian Urological Association Journal*, 16(10), 340-345. doi: 10.5489/cuaj.7761.
- Mangleburg, T. F. (1990). Children's influence in purchase decisions: a review and critique. *Advances in Consumer Research*, 17, 813-825. Erişim adresi: <https://www.acrwebsite.org/volumes/7108>.
- Martensen, A. A. ve Grønholdt, L. (2008). Children's influence on family decision making. *Innovative Marketing*, 4(4), 14-22. Erişim adresi: https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/2404/im_en_2008_04_Martensen.pdf.
- Martinez, E. ve Polo, Y. (1999). Determining factors in family purchasing behaviour: an empirical investigation. *Journal of Consumer Marketing*, 16(5), 461-481. <https://doi.org/10.1108/07363769910289569>.
- Matarazzo, O., Abbamonte, L., Greco, C., Pizzini, B. ve Nigro, G. (2021). Regret and other emotions related to decision-making: Antecedents, appraisals, and phenomenological aspects. *Frontiers Psychology*, 12, 1-19. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.783248>.
- McNeill, L. ve Graham, T. (2014). Mother's choice: an exploration of extended self in infant clothing consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 13(6), 403-410. <https://doi.org/10.1002/cb.1489>.
- Mengarelli, F., Moretti, L., Faralla, V., Vindras, P. ve Sirigu, A. (2014). Economic decisions for others: An exception to loss aversion law. *PLoS ONE*, 9(1), 1-6. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0085042>.
- Merriam, S. M. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Meszaros, J. R., Asch, D. A., Baron, J., Hershey, J. C., Kunreuther, H. ve Schwartz-Buzaglo, J. (1996). Cognitive processes and the decisions of some parents to forego pertussis vaccination for their children. *Journal of Clinical Epidemiology*, 49(6), 697-703. doi: 10.1016/0895-4356(96)00007-8.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2016). *Nitel veri analizi* (2. Baskı, Çev. Ed.: S. Akbaba Altun ve A. Ersoy). Ankara: Pegem Akademi.
- Moryossef, I. G. (2014). *Predictive factors in fashion involvement of first time mothers concerning their newborn's clothes* (Unpublished doctoral dissertation). University Of Pecs, Pecs.
- Moryossef, I. G. ve Shtokman, N. (2018). Fashion involvement of the first-time mother: Online purchasing or face-to-face purchasing. *Journal of Health Science*, 6, 264-273. doi:10.17265/2328-7136/2018.04.004.
- Moscato, E. M. ve Machin, J. E. (2018). Mother natural: Motivations and associations for consuming natural foods. *Appetite*, 121, 18-28. doi: 10.1016/j.appet.2017.10.031.
- Myers, D. G. (2002). *Social psychology* (7th). New York: Mc Graw Hill.
- Ndubisi, N. O. ve Koo, J. (2006). Family structure and joint purchase decisions: two products analysis. *Management Research News*, 29(1/2), 53-64. <https://doi.org/10.1108/01409170610645448>.
- Nickerson, R. S. (1998). Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of General Psychology*, 2(2), 175-220. Erişim adresi: <https://pages.ucsd.edu/~mckenzie/nickersonConfirmationBias.pdf>.
- Niederhauser, V. P., Baruffi, G. ve Heck, R. (2001). Parental decision-making for the varicella vaccine. *Journal of Pediatric Health Care*, 15, 236-243. doi: 10.1067/mp.2001.114848.

- Noble, G., Stead, M., Jones, S., McDermott, L. ve McVie, D. (2007). The paradoxical food buying behaviour of parents: Insights from the UK and Australia. *British Food Journal*, 109(5), 387-398. doi:10.1108/0070700710746795.
- Oliver, R. L. (2010). *Satisfaction: A behavioral perspective on the consumer* (2nd Edition). New York: Routledge.
- Ouvrein, G. (2022). Mommy influencers: Helpful or harmful? The relationship between exposure to mommy influencers and perceived parental self-efficacy among mothers and primigravida. *New Media & Society*. doi: 10.1177/14614448221086296.
- Oyserman, D., Elmore, K. ve Smith, G. (2012). Self, self-concept, and identity. M. R. Leary and J. Price Tangney (Ed.), *Handbook of self and identity* in (2nd Edition, pp. 69-104). New York: Guilford Press.
- Özer Canarlan, N. (2023). Annelerin çocuklarına yönelik çevrimiçi ikinci el ürün satın alma motivasyonlarının ikinci el ürünlere karşı tutumları ve satın alma niyetlerine etkisi. İ. Erdoğan Tarakçı (Ed.), *Disiplinler arası yaklaşımlarla kadın çalışmaları* (1. Baskı) içinde (s. 263-283). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Peters, L. L., van der Pijl, M.S.G., Vedam, S., Barkema, W. S., van Lohuizen, M. T., Jansen, D. E. M. C. ve Feijende Jong, E. I. (2022). Assessing Dutch women's experiences of labour and birth: Adaptations and psychometric evaluations of the measures mothers on autonomy in decision making scale, mothers on respect index, and childbirth experience questionnaire 2.0. *BMC Pregnancy Childbirth*, 22(134), 1-25. <https://doi.org/10.1186/s12884-022-04445-0>.
- Polman, E. (2012). Self-other decision making and loss aversion. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 119, 141-150. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2012.06.005>.
- Prendergast, G. ve Wong, C. (2003). Parental influence on the purchase of luxury brands of infant apparel: An exploratory study in Hong Kong. *Journal of Consumer Marketing*, 20(2), 157-169. <https://doi.org/10.1108/07363760310464613>.
- Reddy, K. S. (2011). *Benefits of belonging: Dynamic group identity as a protective resource against psychological threat* (Unpublished doctoral dissertation). Columbia University, Colombia.
- Riley, A. ve Burke, P. J. (1995). Identities and self-verification in the small group. *Social Psychology Quarterly*, 58(2), 1-38. <https://doi.org/10.2307/2787146>.
- Rockers, L. A. (2022). *What it means to be an Ohio mother: A qualitative study of the social identities and interpersonal conversations that influence mothers' food buying* (Unpublished doctoral dissertation). Ohio State University, Columbus.
- Rogers, E. M. (1983). *Diffusion of innovations* (3rd Edition). New York: Free Press.
- Rose, K. K. ve Elicker, J. (2008). Parental decision making about child care. *Journal of Family Issues*, 29(9), 1161-1184. <https://doi.org/10.1177/0192513X0731210>.
- Rose, K. K., Vittrup, B. ve Leveridge, T. (2013). Parental decision making about technology and quality in child care programs. *Child Youth Care Forum*, 42, 475-488. doi:10.1007/s10566-013-9214-1.
- Sakallı, N. (2001). *Sosyal etkiler: Kim kimi nasıl etkiler?* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sakar, S. ve Karaduman, İ. (2018). Türkiye'de oyuncak sektöründe tüketici tercihi üzerine etki eden faktörler üzerine bir araştırma. *ABMYO Dergisi*, 48, 1-22. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/651376>.
- Sezgin, N. (2008). *İlköğretim ikinci kademe öğrencileri ve annelerinin yiyecek satın alma davranışları ve bunu etkileyen faktörler üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Sharma, A. ve Sonwaney, V. (2014). Theoretical modeling of influence of children on family purchase decision making. *Social and Behavioral Sciences*, 133, 38-46. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.04.167>.

- Shepherd, V. (2022). (Re) Conceptualising “good” proxy decision-making for research: The implications for proxy consent decision quality. *BMC Medical Ethics*, 23(75), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12910-022-00809-5>.
- Shepherd, V., Wood, F., Gillies, K., O’Connell, A., Martin, A. ve Hood, K. (2022a). Recruitment interventions for trials involving adults lacking capacity to consent: Methodological and ethical considerations for designing Studies Within a Trial (SWATs). *Trials*, 23(756), 1-7. <https://doi.org/10.1186/s13063-022-06705-y>.
- Shepherd, V., Hood, K., Gillies, K. ve Wood, F. (2022b). Development of a measure to assess the quality of proxy decisions about research participation on behalf of adults lacking capacity to consent: the Combined Scale for Proxy Informed Consent Decisions (CONCORD scale). *Trials*, 23(843), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s13063-022-06787-8>.
- Shoham, A. ve Dalakas, V. (2003). Family consumer decision making in Israel: the role of teens and parents. *Journal of Consumer Marketing*, 20(3), 238-251. <https://doi.org/10.1108/07363760310472263>.
- Shoham, A. ve Dalakas, V. (2006). How Our adolescent children influence us as parents to yield to their purchase requests. *Journal of Consumer Marketing*, 23(6), 344-350. <https://doi.org/10.1108/07363760610701887>.
- Smith, S. E., Sivertsen, N., Lines, L. ve De Bellis, A. (2022). Decision making in vaccine hesitant parents and pregnant women: An integrative review. *International Journal of Nursing Studies Advances*, 4, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.ijnsa.2022.100062>.
- Solomon, M. R. (2018). *Consumer behavior: Buying, having and being* (12th Edition). United States: Pearson.
- Sondhi, N. ve Basu, R. (2014). Role of children in family purchase across Indian parental clusters. *Young Consumers*, 15(4), 365-379. <https://doi.org/10.1108/YC-10-2013-00402>.
- Stroebe, W., Hewstone, M. ve Jonas, K. (2015). Glossary. In M. Hewstone., W. Stroebe ve K. Jonas (Ed.), *An introduction to social psychology* (6th Edition, pp. 597-608). Chichester: Wiley.
- Sturm L. A., Mays, R. M. ve Zimet, G. D. (2005). Parental beliefs and decision making about child and adolescent immunization: From polio to sexually transmitted infections. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatric*, 26(6), 441-452. doi: 10.1097/00004703-200512000-00009.
- Suwandinata, H. (2011). *Children’s influence on the family decision-making process in food buying and consumption: An empirical study of children’s influence in Jakarta-Indonesia* (Unpublished doctoral dissertation). Universitätsbibliothek, GieBen.
- Swinyard, R. W. ve Sim, C. P. (1987). Perception of children’s influence on family decision processes. *Journal of Consumer Marketing*, 4(1) 25-38. <https://doi.org/10.1108/eb008186>.
- Şen, Ş. ve Boyraz, E. (2017). Annelik rolü ve çocuk için tüketime yansımaları: Kadınların ebeveynlik tutumları ve hedonik tüketim eğilimi üzerine bir araştırma. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 347-370. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/357218>.
- Tadesse, S., Kershaw, M., Knapp, R., Gizaw, R., Biadgilign, S., Feleke, A., Dessalegn, Y., Abuye, C. ve Kennedy, E. (2021). Household decision-making: Implications for production, consumption, and sale of nutrient-rich foods. *Food Nutrition Bulletin*, 43(1), 3-13. doi: 10.1177/03795721211026780.
- Tajfel, H. (1982). *Social identity and intergroup relations*. Newyork: Cambridge University Press.
- Talaifar, S. ve Swann, W. B. (2017). Self-verification theory. V. Zeigler-Hill and T. K. Shackelford (Ed.), *Encyclopedia of personality and individual differences* in (pp. 1-9). Springer International Publishing.
- Thomson, E. S., Laing, A. W. ve McKee, L. (2007). Family purchase decision making: Exploring child influence behaviour. *Journal of Consumer Behaviour*, 6, 182-202. <https://doi.org/10.1002/cb.220>.
- Tickner, S., Leman, P. J. ve Woodcock, A. (2007). It’s just the normal thing to do: Exploring parental decision-making about the “five-in-one” vaccine. *Vaccine*, 25, 7399-7409. doi: 10.1016/j.vaccine.2007.08.008.

- Tinson, J., Nancarrow, C. ve Brace, L. (2008). Purchase decision making and the increasing significance of family types. *Journal of Consumer Marketing*, 25(1), 45-56. doi:10.1108/07363760810845408.
- Wadhawan, N. ve Seth, A. (2018). Understanding consumer buying behavior: A study with respect to baby care industry. *International Journal of Scientific Research in Science and Technology*, 4(5), 1595-1601. doi:10.32628/IJSRST1845426.
- Wegener, C., Jage-D'Aprile, F. ve Plumeier, L. (2022). Motherhood in social media: Phenomena and consequences of the professionalization of mothers and their media (self-)representation. *Feminist Media Studies*. doi: 10.1080/14680777.2022.2108479.
- Westhoff, K. (1989). Expectations and decisions. A. Upmeyer (Ed.), *Attitudes and behavioral decisions* in (pp. 183-206). New York: Springer-Verlag.
- Wisnblit, J. Z., Priluck, R. ve Pirog, S. F. (2013). The influence of parental styles on children's consumption. *Journal of Consumer Marketing*, 30(4), 320-327. <https://doi.org/10.1108/JCM-02-2013-0465>.
- Worchel, S. Iuzzini, J., Coutant, D. ve Ivaldi, M. (2000). A multidimensional model of identity: Relating individual and group identities to intergroup behaviour. R. Brown and D. Capozza (Ed.), *Social identity processes: Trends in theory and research* in (pp. 15-32). London: Sage Publications.
- Wrigley A. (2018). Consent for others. A. Müller and P. Schaber (Ed.), *The routledge handbook of the ethics of consent* in (pp. 322-333). London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Wut, T. M. ve Chou, T-J. (2009). Children's influences on family decision making in Hong Kong. *Young Consumers*, 10(2), 146-156. <https://doi.org/10.1108/17473610910964723>.
- Xia, Y., Ahmed, Z. U., Ghingold, M., Hwa, N. K., Li, T. W. ve Ying, W. T. C. (2006). Spousal influence in Singaporean family purchase decision-making process: a cross-cultural comparison. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 18(3), 201-222. <https://doi.org/10.1108/13555850610675661>.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yin, R. K. (2017). *Durum çalışması araştırması uygulamaları* (Çev. İ. Günbayı, 3. Basımdan Çeviri). Ankara: Nobel.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th Edition). London: SAGE.

EK-1. Çocukla İlgili Karar ve Davranışları Konu Alan Çalışmalar

Çalışmanın Yazarı ve Yılı	Çalışmanın Konusu	Çalışmanın Yöntemi	Çalışmanın Bulguları
Alsini vd. (2023)	Beslenme etiketi kullanımının yaygınlığı, market alışverişi sırasında besin seçimlerini etkileyebilecek faktörler ve bu faktörlerin annelerin sosyodemografik özellikleriyle ilişkisi	Nicel tasarım Örneklem (Suudi Arabistan'dan 157 anne) Anket (Market alışverişi sırasında yiyecek seçimlerini etkileyen sosyal ve yaşam tarzı özelliklerinin yanı sıra ürün özelliklerini de değerlendiren bir anket)	Etiket okumanın yaygınlığının yüksek (%69) olduğu Satın alma tercihlerinde etkili özellikler; ürünün sağlıklı olması (%57,3), çocukların tercihi (%45,9), bir aile üyesinin özel ihtiyaçları (%38,9)
Çaylak Dönmez ve Sevim (2023)	Çocuklara yönelik akar bant uygulamasının satın alma niyeti ve sağlıklı beslenme üzerine etkisi	Nicel tasarım Örneklem (Adana ili merkez ilçelerinde ikamet eden, 18 yaş altı çocuğa sahip 393 aile) Yüz yüze ve online anket Frekans ve yüzde analizi Regresyon analizi	Akar bant mesajlarının sağlıklı beslenme üzerinde etkisi olduğu, davranışsal niyetin akar bant mesajlarından etkilendiği, sağlıklı beslenme isteklerinin satın alma kararını etkilediği
Debs vd. (2023)	Okul seçimi süreçlerini kendi yararlarına yönlendirme imkanı olan -ekonomik, sosyal ve eğitimsel kaynaklara sahip olan- ebeveynler üzerine araştırma	Nitel tasarım Katılımcılar (okul tercihi konusunda çeşitli seçeneklere erişme ve değerlendirme olanağına sahip 106 ebeveyn) Yarı yapılandırılmış görüşme	Ebeveynler farklı bağlamlarda bir dizi okul tercihinde bulunsalar ve mutluluğu geliştirmek için farklı kriterleri önemli olarak tanımlasalar da sürekli olarak mutluluğu merkeze aldıkları, sosyal-duygusal ve rekabetçi olmayan akademik faktörleri seçtikleri görülmekte Bulgular doğrultusunda ortaya çıkan ebeveyn alt kümesi; kentsel ortamlarda, çocuklarının sosyal-duygusal mutluluğunu ön planda tutan okullar arayan mutluluk odaklı ebeveynler
De Cianni vd. (2023)	Anne ve çocukların sosyodemografik özelliklerinin ve ebeveynlerin objektif ve subjektif beslenme farkındalığının, çocukların sağlıklı veya sağlıklı yiyecek seçimlerini nasıl etkilediği	Nicel tasarım Örneklem (6-10 yaş arası ilkokula devam eden çocuğu olan 242 anne) Online anket	Annelerin eğitim düzeyinin ve gelirinin atıştırmalık ürün satın alımını etkilediği Ebeveynlerin algıladıkları öznel farkındalığın aslında nesnel farkındalıklarından daha düşük olduğu ancak her iki bilgi türünün de sağlıklı atıştırmalık satın alımını olumlu yönde etkilediği
Özer Canarslan (2023)	Çocuklarına yönelik çevrimiçi ikinci el alışveriş yapan annelerin ikinci el ürünlere karşı tutum ve satın alma niyetini etkileyen motivasyonlar	Nicel tasarım Örneklem (Sosyal medya gruplarından ulaşılan 321 anne) Anket Geçerlilik, güvenilirlik analizleri Regresyon analizi	İkinci el ürün satın alma motivasyonlarının; ekonomiklik, güvenilirlik, nostalji, benzersiz olma, kolaylık olduğu Çevrimiçi ikinci el ürünlere karşı tutumu ve satın alma niyetini; ikinci el ürün satın alma motivasyonlarından sadece ekonomiklik motivasyonunun pozitif yönde etkilediği, diğer motivasyonların anlamlı bir etkisi olmadığı
Ahmad vd. (2022)	Çalışan annelerin emzirme deneyimleri ve uygulamalarını etkileyebilecek zorluklar	Nitel tasarım/fenomenolojik yaklaşım Katılımcılar (24-46 yaş arasındaki 16 anne) Yarı yapılandırılmış görüşme Tematik analiz	Ortaya çıkan üç ana tema; emzirme algısı (emzirmeye-bebek mamasına ilişkin algı), emzirmedeki zorluklar (algılanan yetersiz süt-emzirme zorluğu) ve emzirmeye destek (iç destek-dış destek)

Giray vd. (2022)	Öznel ve nesnel bilginin, ruh hali durumlarının, doğaya bağlılığın ve organik logoya verilen görsel dikkatin organik satın alma üzerindeki etkileri	Nicel tasarım DeneySEL tasarım/kontrollü göz izleme çalışması Katılımcılar (çocukları 0-18 yaş arası olan 60 anne)	Organik etiketlere ilişkin nesnel bilgi, öznel bilgi ve görsel dikkatin organik satın alımlar üzerinde önemli etkiler oluşturduğu fakat ruh hallerinin ve doğaya bağlılığın bu tür etkilerinin gözlemlenmediği
Horwood vd. (2022)	Kadınların bebek besleme konusundaki karar verme süreçleri ve mamaya ilişkin pazarlamaya maruz kalmanın etkileri	Nitel tasarım Katılımcılar (hamile ve 0-18 ay arası çocukları olan 69 anne) Odak grup görüşmesi Tematik analiz	Bebek mamasına başlama nedeni, emzirme zorlukları, bu zorluğu çözmede aile üyelerinin ve sağlık profesyonellerinin mama önerdiği Mama markası seçimini etkileyen unsurlar; çekici ambalaj, sergileme gibi pazarlama uygulamaları, sosyal medyadan ve çevrimiçi anne gruplarından bilgi alma
Kılıçer ve Paç Çelik (2022)	Annelerin çocuklarının ihtiyaçlarına yönelik ürünleri nasıl edindikleri ve ürün satın alırken karar verme tarzları	Nitel tasarım Katılımcılar (0-3 yaş arası çocuğu olan 17 anne) Durum çalışması Yüz yüze derinlemesine görüşmeler Betimsel analiz	Katılımcıların çocuklarının ihtiyaçlarına yönelik ürünleri büyük oranda satın aldıkları, gelen hediyelerin de bu ihtiyacı karşıladığı, ödünç olarak kullanmaya da başvurulabildiği Marka odaklı karar verme ve mükemmel ürünü satın alma eğilimlerin katılımcıların satın alma tarzlarındaki en güçlü eğilimler olduğu
Ouvrein (2022)	Anne adaylarının ve annelerin, influencer tarafından anneliğin mükemmel temsillerine maruz kalmasının potansiyel etkileri	Nicel tasarım Örneklem (Instagram'daki influencer profillerine maruz kalan anneler ve primigravidalar) Anket	Anneler için hem içeriğe maruz kalmanın hem de anne influencerleriyle karşılaştırmanın, algılanan ebeveyn öz yeterliliğinin düşük olmasıyla ilişkili olduğu Primigravidalar için ilişkinin yönünün farklı olduğu, anne influencer içeriğine maruz kalmanın daha yüksek ebeveyn öz yeterliliğiyle ilişkili olduğu
Smith vd. (2022)	Hamilelerin ve ebeveynlerin çocuklarına aşı yaptırmaya ilişkin karar verme sürecini etkileyen faktörler	Veri tabanı tarama/mevcut literatür analizi Hamile kadınlar ve ebeveynlerde aşya karar vermeyle ilgili yapılmış araştırmalar (2015-2021 yılları arasında İngilizce yayınlanmış orijinal ve derleme makaleler-nitel, nicel, sistematik inceleme-toplam 31 makale)	Üç ana tema; sağlık çalışanlarının rolü, aşı güvenliğiyle ilgili kaygılar ve alternatif etkiler (sosyal medya, arkadaşlar ve aile, din, komplo teorileri...)
Deml vd. (2021)	Ebeveynlerin aşı kararlarını nasıl verdikleri ve alternatif tıp kullanımı ile aşı tutumları arasındaki ilişkiler	Nitel tasarım Katılımcılar (26 aileden 30 ebeveyn) Yarı yapılandırılmış görüşmeler Tematik analiz	Çocukları için en iyi sağlık sonuçlarını elde etmeye çalışan ebeveynlerin aşı danışmanlık hizmetlerinde güven, etki ve seçim deneyimlerinin önemli olduğu
Jorge vd. (2021)	Anne ve aile influencerlerinin sosyal medya içeriği ve bunlarla ilgili medya söylemleri	Nitel tasarım Katılımcılar (11 anne ve aile influenceri) Vaka analizi (Sosyal medya içeriği ve bunlarla ilgili medya söylemlerini analiz)	Influencerlerin ve ailelerinin, sosyal medyadaki görünürlükleri karşısında mahremiyet konusunun gündeme geldiği, bir anne influenceri olmanın refah koşullarını iyileştirdiği Influencerlerin dört farklı ebeveyn profiline teşvik ettikleri/ulaşmak istedikleri

Akgül (2019)	Annelerin genişletilmiş benlik ile gösterişçi tüketim teorisi aracılığı ile harcamalarının bebek bakım ürünleri kapsamında değerlendirilmesi	Karma yöntem Nicel tasarım (anket-AMOS yapısal eşitlik modellemesi) Nitel tasarım (anketi dolduran 50 kişi-görüntülü görüşme)	Annelerin bebeklerini benliklerinin bir parçası olarak gördüğü, onlar için daha fazla alışveriş yapmayı ve doğal organik olarak isimlendirilen ürünlere daha fazla ödemeye razı olduğu, alışverişlerinde gösterişçi olduklarını kabul etmediği
Baybars ve Dedeoğlu (2019)	Annelerin harcama öz kontrolünün farklı durumlarda ne şekilde değiştiği	Nicel tasarım Örneklem (Facebook'ta anne gruplarına üye olan 0-3 yaş arası çocuğu olan 375 anne) Anket Faktör analizi	Annelerin kendi harcamaları ve çocuklarının harcamaları için tüketici harcamalarının öz kontrolündeki faktörler; harcama davranışının kendi kendine izlenmesi, sonuç değerlendirmesi, öznel normlar
Moryossef ve Shtokman (2018)	Yeni annenin dünyasına ve davranışlarını etkileme yolları	Nitel tasarım Katılımcılar (ilk kez bebek sahibi olacak ve ilk bebekleri 15 aya kadar olan 8 anne) Odak grup görüşmesi	Çevrimiçi tüketimin hızla artmasına rağmen, yeni annelerin hala geleneksel mağazaları kullanarak alışveriş yapma olasılıklarının yüksek olduğu
Kılıçer ve Uğur (2017)	Ebeveynlerin tüketim iletişim tarzlarının; ortak alışveriş, rol model olma ve istekleri karşılama eğilimleri üzerindeki etkileri	Nicel tasarım Örneklem (6-16 yaş arasında çocuğu olan 373 ebeveyn) Yüz yüze anket	İhmalkar, korumacı, çoğulcu ve uzlaşmacı ebeveynlerin eğilimlerinin farklılıklar gösterdiği, çocuklarla tüketim konularında iletişim kurarken en fazla uzlaşmacı iletişim tarzının tercih edildiği Uzlaşmacı ebeveynlerin tüketim ve satın alma konularında çocuklarına rol model olma, onlarla birlikte alışveriş yapma ve onların isteklerini karşılama konularında daha olumlu bir profile sahip olduğu, ihmalkar ebeveynler açısından daha olumsuz bir profilin olduğu
Kurdi (2017)	Ebeveynin oyuncak seçimi kararının temel belirleyicileri	Nicel tasarım Örneklem (oyuncak satın alan 252 ebeveyn) Anket Regresyon analizi	Ebeveynin oyuncak satın alma kararı kimliğini oluşturan faktörler; kullanım amaçlarıyla ilgili faktörler, duygusal faktörlerle ilgili faktörler, bilgiyle ilgili faktörler, maliyetle ilgili faktörler, çocukların demografik özellikleriyle ilgili faktörler ve ebeveynlerin demografik özellikleriyle ilgili faktörler
Lucas-Thompson vd. (2017)	Market alışverişi sırasında genel ebeveynlik stili, ebeveyn sıcaklığı ve sınır koyma ile seçilen yiyeceklerin sağlıklılığı arasındaki bağlantıları	Nicel tasarım Örneklem (6-9 yaş arası çocuğa sahip 153 ebeveyn, 88'si anne) Deney tasarımı Regresyon analizi	Gözlemlenen ebeveyn sınırı ayarının genel ebeveynlik stiliyle ilişkili olduğu; gözlemlenen sıcaklığın ilişkili olmadığı Sınır belirleme, market alışverişi sırasında ifade edilen ve daha sağlıklı yiyecek seçimlerini teşvik eden ebeveynlik tarzının bir boyutu olduğu
Şen ve Boyraz (2017)	Annelerin ebeveynlik tutumlarının, çocukları için yaptıkları alışverişlerde hedonik tutum sergilemeleri üzerine etkisi	Nicel tasarım Örneklem (Tokat'ta ikamet eden 2-12 yaş arası çocuğa sahip 456 anne) Yüz yüze anket Faktör analizi, kümeleme analizi, tek yönlü varyans analizi, ki-kare testi	Annelerin ebeveyn tutumları açısından beş küme; tutarsız/endişeli, izin veren, sınırlayıcı, ilgisiz ve koruyucu/müşfik Çocuklarına yönelik alışverişlerde hedonik davranma eğilimi en yüksek kümeler; koruyucu/müşfik ve tutarsız/endişeli, en az olan küme; ilgisiz kümesi
(Avcu) 2015	Sıfır-iki yaş grubunda bebeğe sahip annelerin oyuncak tercihlerinin incelenmesi	Nicel tasarım Örneklem (Malatya il merkezinde 0-2 yaş grubunda bebeğine sahip 75 anne) Anket Ki-Kare testi	Annelerin oyuncak tercihlerinin çocuk sayısı değişkenine göre oyuncak alıp almama durumu ve oyuncak almama nedenleri açısından farklılık gösterdiği; oyuncak alma amacı ve oyuncak alırken oyuncuğa ilişkin dikkate aldıkları temel özellikler açısından anlamlı farklılık göstermediği

Bolışık vd. (2014)	Ebeveynlerin oyuncak seçimini etkileyen faktörleri belirleme	Nicel tasarım Yüz yüze anket Örneklem (oyuncak mağazalarından çocuk için oyuncak alan, İzmir'de 150 kişi ve Samsun'da 50 kişi olmak üzere toplam 200 kişi) Ki-kare testi	Araştırmaya katılan kişilerin çoğunluğunu (%66,5) anneler oluşturmaktadır Yetişkinlerin %80,9'unun çocuklarına düzenli aralıklarla oyuncak almadıkları, %53,4'ünün oyuncak almaya daha önce karar verdikleri ve oyuncak almaya karar verenlerin %52,8 oranında çocuklar olduğu Oyuncak alan kişilerin öğrenim düzeyi yükseldikçe, çocuklarına daha sık oyuncak aldıkları (%76,1), oyuncakların üzerinde CE işareti bulunmasına (%65,9) ve oyuncakın güvenli olmasına (%89,2) önem verdikleri
Moryossef (2014)	Yeni annelerin bebek kıyafetlerine yönelik moda ilgisinin yaşı, geliri, çalışma durumu, eğitimi, medya kullanımı, kişilik özellikleri ve fiyat algısıyla ilişkisi	Nicel tasarım Örneklem (ilk bebeğini doğuran 247 yeni anne) Anket Hiyerarşik regresyon	İlgilenimi yüksek olanların maliyet konusunda daha az bilinçli oldukları, alışverişe daha fazla zaman harcadıkları ve daha fazla bilgiye sahip oldukları
Rose vd. (2013)	Ebeveynlerin çocuk bakım programlarını seçerken karar verme süreçlerinde çocuk ve ebeveyn odaklı teknoloji değişkenlerin etkisi	Nicel tasarım Örneklem (yaşları 1-6 arasında çocukları olan 82 ebeveyn) Anket	Ebeveynlerin karar vermesinde en etkili olan çocuk odaklı teknoloji değişkenleri; eğitim yazılımı kullanımı, televizyon kullanımı ve internet kullanılabilirliği, ebeveyn odaklı değişkenler; bakım verenlerin deneyimi, sunulan müfredat türü, bakım verenlerin eğitim düzeyi
Griffioen vd. (2012)	Annelerin 11-12 yaş arasındaki kızlarını HPV'ye karşı aşılama kararlarını etkileyen faktörler	Nitel tasarım Katılımcılar (HPV aşısı olmuş 33 kız ve pediatri muayenehanelerinden ulaşılan 33 anne) Yarı yapılandırılmış görüşmeler Çerçeve analizi	Annelerin kızlarını HPV'ye karşı aşılama kararlarını etkileyen temel faktörler; annenin inançları ve deneyimleri, klinisyenler, arkadaşlar ve aile üyeleriyle etkileşimler, medya raporlarına/pazarlamalarına maruz kalma Kızların çoğunun aşı olma kararının karşılıklı olduğuna inandığı ancak annelerin çoğu kararın kendilerine ait olduğuna inandığı
Hastürk (2012)	Çocukların kullanımı için alınan mobilyaların seçiminde ebeveynlerin etkisi, çocukların mobilyada renk ve desen tercihleri	Nicel tasarım Örneklem (Ankara'da bulunan 7-12 yaş arasındaki 394 öğrenci ve bu öğrencilerin ebeveynleri) Yüz yüze anket	Ailelerin maddi kaygılar başta olmak üzere birçok nedenden dolayı, çocukları için aldıkları mobilyaların seçiminde son sözü söyleyen konumunda olduğu, mevcut/yeni alınan mobilyaların, ergonomik, fizyolojik, psikolojik açıdan yetersiz olduğu
Allen vd. (2010)	Ebeveynlerin kızlarına HPV aşısı yaptırma kararlarını etkileyen faktörler	Nicel tasarım Örneklem (9-17 yaş arasında kızları olan ebeveynler) Online anketler Çok değişkenli analiz	Aşılara karşı daha olumlu tutumlara sahip olan ebeveynlerin potansiyel davranışsal etkiler konusunda daha az endişe duydukları, arkadaşlarının ve ailelerinin onayını algıladıkları ve ilaç endüstrisinin güvenilir olduğuna inandıkları
Rose ve Elicker (2008)	Anneler için çocuk bakımı kararlarında çeşitli özelliklerinin önemi	Nicel tasarım Örneklem (6 yaşın altında çocukları olan 355 çalışan anne) Anket Birleşik analiz	Katılımcı anneler için en önemli faktörler; bakım verenlerin sıcaklığı, bakım verenlerin eğitim düzeyi, oyun temelli müfredat kullanımı Birleşik analiz sonucunda çocuk bakımı kararında en etkili değişkenler; sıcaklık, çalışma saatlerinin esnekliği, bakıcıların eğitim düzeyi

Sezgin (2008)	İlköğretim öğrencileri ve annelerinin yiyecek satın alma davranışları ve bunu etkileyen faktörler	Nitel tasarım Örneklem (Karaman'da ilköğretim okulu ikinci kademedeki okuyan, yaşları 12-15 arasında değişen, 85 kız 85 erkek olmak üzere toplam 170 öğrenci ve 170 anne) Anket	Annelerin yiyecek alışverişine eşitle beraber çıkma oranlarının farklılığı, büyük çoğunluğunun eşinin tercihini önemli bulduğu, oranları fazladan aza doğru çocuklarının alışveriş listesi/ihtiyaç dışında alınmasını istedikleri yiyecekleri bazen satın aldığı, satın aldığı ve satın almadığı Annelerin %94,1'i, öğrencilerin %84,1'i yiyecek satın alırken yiyeceğin sağlık üzerindeki olumlu etkisi faktörünü çok önemli bulduğu
Noble vd. (2007)	Okul öncesi çocukları olan ebeveynlerin yiyecek satın alma ve hazırlama davranışları	Nitel tasarım Birleşik Krallık'ta keşfedici bir odak grup çalışması Avustralya'da projektif teknik çalışması	İyi ebeveynlik olarak adlandırılan olgunun, sağlıklı gıda satın almaya yol açan ana motivasyon gücü olarak ortaya çıktığı
Tickner vd. (2007)	Beşli karma aşı hakkında ebeveynlerin karar verme sürecini araştırma	Nitel tasarım Örneklem (Güney İngiltere'deki dört muayenehanede, yaşları 4 ila 13 haftalık olan bebek sahibi 22 ebeveyn) Yarı yapılandırılmış görüşmeler	Ebeveynlerin bazı endişeleri olmasına rağmen çoğunun bilinçli bir karar vermek yerine önerilen programa uyduğu Bağışıklamanın algılanan önemiyle ilgili temalar; aşılamanın nasıl çalıştığına dair inançlar, güven, suçluluk ve sorumluluk duyguları vb.
Sturm vd. (2005)	Çocuk ve ergenlerin aşılama ile ilgili karar vermede ebeveyn tutum ve inançlarının rolüne ilişkin araştırmaların incelenmesi	Nitel tasarım/Literatür tarama Odak noktası (aşı kararlarının alınmasında potansiyel etkiler; sosyal-çevresel ve ebeveynlere özgü kişisel faktörler)	Sosyal-çevresel konular; aşıların medyada yer alması, algılanan sosyal normlar ve akran gruplarının ikna edici etkisi Kişisel faktörler; ebeveyn sağlığı inançları, tutumları ve aşıyla önlenebilir hastalıklar ve bağışıklama ile ilgili bilgiler, karar verme sürecinde kullanılan bilişsel yöntemler
Prendergast ve Wong (2003)	Lüks marka bebek kıyafetleri satın alan ebeveynlerin satın alma davranışları	Nitel tasarım Örneklem (bebekleri için lüks marka giysi satın alan 134 anne) Anket	Ebeveynlerin lüks markalarla ilişkilendirilen kaliteli ve tasarımdan motive oldukları, lüks bebek giyim markalarına harcadığı para miktarı ile sosyal tüketim motivasyonu arasındaki ilişki anlamlı olmadığı fakat daha fazla para harcayanların daha materyalist oldukları
Niederhauser vd. (2001)	Ebeveynlerin çocukları için suçiçeği aşısı yaptırmayı yapmıyama karar verme süreçleri	Nitel tasarım Örneklem (Kaiser Permanente Hawaii'nin 262 üyesi) Lojistik regresyon Telefon görüşmesi yoluyla veri toplama	Harekete geçme farkındalığı modelindeki karar yapısının, ebeveynlerin çocuklarına aşı yaptırmaya kararlarını açıklamada istatistiksel olarak anlamlı olduğu
Fulmer (1997)	Ebeveyn farkındalığı düzeyinin, ebeveynlik deneyiminin ve örgün eğitimin, ebeveynlerin çocuk bakımı konusundaki karar vermeleri üzerindeki etkileri	Nitel tasarım Deney tasarımı (60 anne). Süreç izleme metodu	Ebeveyn farkındalığı düşük olanlara nazaran farkındalığı daha yüksek olan annelerin daha az bilgi kullandığı ve bilgi arama kalıplarında daha fazla değişkenlik gösterdiği

Extended Abstract

Purpose

When the decision-making literature is examined, it is seen that the studies mostly focus on individual decision making. In contrast, making decisions on behalf of someone else is a much less studied topic. The proxy decision-making process has different dynamics that should be studied in particular. Studies on the decisions taken by mothers on behalf of their children, which can be encountered most intensively within the scope of proxy decision-making, have not approached the issue from the perspective of making decisions on behalf of someone else, and have generally focused on conspicuous consumption. In addition, these studies did not draw attention to the process of social identity formation beyond conspicuous consumption. In this direction, the aim of this research is to conceptualize the decisions taken by mothers on behalf of their children as “proxy decision-making” and to model the social identity formation process in the context of proxy decision-making.

Design and Methodology

In this research, “proxy decision-making” refers to the decisions made by the mother on behalf of the child at an age when the children are not yet fully capable of making decisions. In this study, it was preferred to design a case study, one of the qualitative research methods. In order to better convey proxy decision-making, it is planned to use decisions that require more research, reflection and intense responsibility, as opposed to common decisions taken on behalf of the child. In this direction, unlike the majority of the society, three different decision situations were chosen, namely veganism, unvaccinated and unschooling, which differ in terms of both responsibility and risk. Within the scope of purposive sampling, it was preferred that the research participants were selected from mothers who experienced three extreme decisions (veganism, unvaccinated, unschooling). Interviews, which are an important tool for case study, were used as data collection tool in this research. The interview guide was used in the conduct of the interviews and the semi-structured interview type was preferred. Within the framework of three decision situations, a total of 20 participating mothers were interviewed, 7 for veganism, 6 for unvaccinated, 7 for unschooled. In this study, besides the interviews, the researcher’s reflective diary and contact summary papers were used as data collection tools. The findings of the research were presented and interpreted in line with the coding of the interview data, literature and relationship analysis. NVivo analysis program was used for coding the interview data. MAXQDA analysis program was used in displaying the data and revealing the results. In order to reach the final version of the model for the social identity formation process in the context of proxy decision-making and to understand the relationships between the themes, the Code Relationships Scanner in the MAXQDA analysis program was used. The relationships found as a result of this analysis were supported by sources from the literature.

Findings

Looking at the studies on the proxy decision process, it is seen that the literature is concentrated in the field of health. This area is a rich area where multidisciplinary studies can be done. In line with the results of this research, a theoretical model for creating social identity in the context of proxy decision-making is presented. In this study, in line with the analysis of the data, it was seen that the mothers tended to create social identity in the context of proxy decision-making, and the themes of verification effort and satisfaction with the decision were effective in this social identity formation process. The state of harmony in the decision given by proxy has been continued with actions. This is an important finding in terms of decisions made to the contrary by the majority of the society. As a matter of fact, the participants share their experiences about the decision in the post-decision process, convey their ideas about these experiences to the environment, and also build and maintain their social identities by being members of groups where similar decisions are made. In addition, the pressure that the participants felt in the process of forming their social identity is an expected result in terms of extreme decisions in the context of proxy decision-making. In this context, attention is drawn to the process of

social identity formation in an environment where intense pressure is felt in terms of extreme decisions. Studies on the consumer purchasing decision process have generally focused on self-expansion and conspicuous consumption perspectives. In this study, the decision-making process was handled from a more holistic perspective and the social aspect of identity came to the forefront compared to the individual self-presentation of decision-makers. In this research, the social identity formation process of the participants affects both their satisfaction with the decision and their efforts to validate the decision. Participants are more satisfied with their decisions and confirm their decisions in environments where they acquire/continue to acquire a social identity. As a matter of fact, this process shows that the state of harmony continues in the post-decision process.

Research Limitations

Since this research is a qualitative research, in-depth interviews were conducted on a small sample. Although the case studies provide descriptive and rich data, the generalizability of the findings constitutes the limitation of this research.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The theoretical model of process of social identity formation presented as a result of the research, especially for the field of proxy decision-making, provides a theoretical contribution to the literature. Proxy decision-making, which has different dynamics from the individual decisions, will open a new field in the marketing literature and especially can form a basis for new studies. Parent and/or mother decisions have been discussed in the marketing literature, especially in the context of parenting style, the influence of spouses and children on decisions, or symbolic and conspicuous consumption. In this research, the context of proxy decision-making is handled from a different perspective with the process of social identity formation, so it is thought that the subject will enrich the literature. The presented model can be examined on common decisions (nutrition, clothing, education, health) to understand whether the situation differs. In this research, in order to present the process of social identity formation in the context of proxy decision-making in a holistic perspective, it has been tried to determine the common elements that are effective in this process. As a matter of fact, the dynamics of social identity formation in the context of vegan, unvaccinated and unschooling decisions may work for each decision separately. Further research can try and test the model by doing a quantitative study on a larger sample. In this study, it was found that the behavior of creating social identity from the effort of being satisfied and validating the decision in the post-decision process was reached. Marketers and advertisers can evaluate the satisfaction of decision makers in their target audiences with applications that will compare expectations/actualities and reveal felt emotions. In addition, the effect of validation effort in maintaining satisfaction can also guide communication strategies. In addition to all these, behaviors such as the people in communication, the groups to which they are members, and being an opinion leader can guide practitioners in the process of social identity formation.

Original Value

The majority of studies on maternal decisions have focused on self-expansion processes rather than social identity. However, the importance of the social aspect of this process in the context of identity development should not be overlooked. Therefore, the study has the potential to carry an important original value in terms of conceptualizing and modeling both the proxy decision-making process and the social identity formation process.

Araştırmacı Katkısı: Sevdenur KAPUSUZ DEMİR (%50), F. Zeynep ÖZATA (%50).

Enhancing Psychological Capital in the Digital Age: A Fresh Look to Cyberloafing Phenomenon ^{1 2}

Eylem ŞİMŞEK ³ - Ece KAÇMAZ ⁴

Submitted by: 08.07.2023

Accepted by: 17.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

In this study, the interaction between cyberloafing and psychological capital was examined by considering demographic characteristics. Scanning, relational and causal comparison models are used within the scope of the quantitative paradigm. The data of a total of 196 participants were analyzed. A series of correlation, variance and regression analysis was performed. According to the results of the analysis, cyberloafing and psychological capital averages differ significantly depending on demographic data. Cyberloafing scores of males and those with a lower age group are significantly higher. Women, those with low working years and younger age, and psychology professionals have lower psychological capital. Psychological capital is negatively related to the outcome and punishment sub-dimension and beliefs about the outcome, while the behavior, attitude and facilitator dimension is positively related. Regression analysis indicated that cyberloafing subfactors (consequences and punishment, beliefs about outcomes, and facilitating) accounted for 16.3% of PsyCap variance, while work experience contributed an extra 4.3%. Consequence and punishment, and beliefs about outcome are associated with decreased PS, facilitator dimension, and working year associated with increased PS. The study suggests that lenient policies on non-work-related internet use enhance employees' PsyCap through cyberloafing, whereas strict cautionary measures decrease it.

Keywords: *Cyberloafing, Psychological Capital, Virtual Slacking, Positive Psychology, Demographic Characteristics*

Citation: Şimşek, E. ve Kaçmaz, E. (2023). Enhancing psychological capital in the digital age: A fresh look to cyberloafing phenomenon. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1273-1294.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² This study is based on Ece Kaçmaz's master's degree project titled "Investigation of the Relationship between Non-Work Internet Usage during Working Hours and Psychological Capital," conducted under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Eylem Şimşek.

³ Bahcesehir University, Communication Faculty, New Media Department, eylem.simsek@sad.bau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3032-7613

⁴ Garanti BBVA, Bahcesehir University, Graduate School, Master's Degree Graduate of the Department of Business, ecekcsmz211@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3952-0658

Dijital Çağda Psikolojik Sermayeyi Geliştirmek: Sanal Kaytarma Olgusuna Yeni Bir Bakış

Eylem ŞİMŞEK⁵ - Ece KAÇMAZ⁶

Başvuru Tarihi: 08.07.2023

Kabul Tarihi: 17.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada, sanal kaytarma ile psikolojik sermaye arasındaki etkileşim demografik özellikler dikkate alınarak incelenmiştir. Nicel paradigma kapsamında tarama, ilişkisel ve nedensel karşılaştırma modelleri kullanılmıştır. Toplam 196 katılımcının verisi analiz edilmiştir. Bir seri korelasyon, varyans ve regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre demografik verilere bağlı olarak sanal kaytarma ve psikolojik sermaye ortalamaları anlamlı ölçüde farklılaşmaktadır. Erkeklerin ve yaş grubu düşük olanların sanal kaytarma puanları anlamlı ölçüde yüksektir. Kadınlar, çalışma yılı düşük ve yaşı küçük olanlar ve psikoloji alanında çalışanlar daha düşük psikolojik sermayeye sahiptir. Psikolojik sermaye ile sanal kaytarma alt boyutları olan sonuç, ceza ve sonuçlara ilişkin inançlar arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Sanal kaytarma alt boyutlarından davranış, tutum ve kolaylaştırıcı boyutları psikolojik sermaye ile pozitif yönde ilişkilidir. Regresyon analizlerinde sanal kaytarma alt faktörlerinin (sonuçlar ve ceza, sonuçlara ilişkin inançlar ve kolaylaştırma) psikolojik sermaye varyansının %16,3'ünü açıkladığı, iş deneyiminin ise %4,3'lük bir katkı sağladığı belirlenmiştir. Çalışma sonuçları işle ilgili olmayan internet kullanımına ilişkin hoşgörülü politikaların sanal kaytarma yoluyla çalışanların psikolojik sermayeyi artırdığını, buna karşın katı tedbirlerin ve cezanın psikolojik sermayeyi azalttığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanal Kaytarma, Psikolojik Sermaye, Sanal Aylaklık, Pozitif Psikoloji, Demografik Özellikler

⁵ Bahçeşehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya Bölümü, eylem.simsek@sad.bau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3032-7613

⁶ Garanti BBVA, Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu, ecekcmz211@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3952-0658

Introduction

The surge of technology and an increased reliance on online work arrangements have rendered the Internet an integral part of contemporary business operations. Traditionally, loafing behaviors at work included activities such as extended coffee breaks, non-work-related conversations, and personal phone calls. However, with the advent of Web 1.0, the list has expanded to incorporate behaviors like sending personal emails and downloading music, leading to a drain on resources and a decline in productivity (Wu and Nguyen, 2019). This pervasive, deliberate misuse of the Internet for personal pursuits during work hours was later termed cyberloafing (Lim, 2002).

The widespread adoption of the Internet, smartphones, and Web 2.0 applications has amplified the incidence of cyberloafing. Activities under this umbrella have increased in diversity and frequency, encompassing actions like messaging, online shopping, blogging, social media usage, online gambling, and producing non-work-related content. While the impacts of cyberloafing on individuals and organizations can be both positive and negative (Wu, Mei, Liu and Ugrin, 2020), it's worth noting that a shift towards individual-centered approaches, particularly in positive psychology, has taken precedence.

The domain of positive organizational behavior emphasizes the potential, internal strengths, and resources of individuals to attain organizational objectives. Psychological Capital (PsyCap) sets itself apart by positing that some employees possess more positive psychological traits than others (Luthans, 2002). PsyCap, underscored by four primary subfactors: optimism, self-efficacy, hope, and psychological resilience, is crucial for enhancing employee well-being and improving organizational outcomes. Therefore, according to Luthans and Youssef (2004), the understanding and nurturing of positive psychological attributes could bolster the workplace's positive interventions and overall output.

While studies indicate cyberloafing can adversely affect financial, performance, productivity, reputation, security, and legal aspects of organizations (Henle, Kohut and Booth, 2009), there is evidence supporting its positive impacts, such as skill acquisition, stress reduction, and productivity enhancement (Sao, Chandak, Patel and Bhadade, 2020). Hence, it is critical to explore its possible impact on PsyCap. Given the interaction of demographic factors like occupational status, income, gender, and age with both cyberloafing (Garrett and Danziger, 2008) and PsyCap (M.P.Prasad and Sandhyavani, 2019), this study aims to investigate these dynamics.

Despite the rising prevalence of cyberloafing and PsyCap's importance, research on their interaction remains scarce, with demographic factors often overlooked (Agarwal and Avey, 2020; Sofyanty, 2019; Tahir, 2021). In Turkey, such a study is unprecedented. Given the continued rise of cyberloafing, its influence on individual PsyCap, either positive or negative, is still nebulous. Therefore, this study seeks to bridge this gap and enhance our understanding of cyberloafing's impact on PsyCap, considering various demographic factors.

Theoretical Background

This section explores the evolution of Psychological Capital (PsyCap), cyberloafing, and the interplay between cyberloafing, psychological capital, and demographic factors

Psychological Capital (PsyCap)

PsyCap, a concept rooted in positive psychology and positive organizational behavior, encourages a focus on the positive facets of human experiences. The positive psychology paradigm stresses the exploration of themes associated with relationships, self-actualization, health, and well-being, rather than solely investigating loss, pain, and illness (Proctor, Linley and Maltby, 2009; Seligman, Steen, Park and Peterson, 2005). Similarly,

positive organizational behavior advocates for individual-centered approaches emphasizing psychological resource capacities, happiness, life satisfaction, along with organizational metrics such as performance, productivity, and commitment. PsyCap is a high-order construct integrating varying degrees of self-efficacy, hope, optimism, and resilience (Luthans, Youssef and Avalio, 2007). Cultivating these positive psychological resources can significantly improve employee well-being and organizational outcomes.

Self-efficacy reflects an individual's conviction in their ability to successfully undertake future tasks and attain desired outcomes (Gardner and Pierce, 1998). Employees low on self-efficacy tend to surrender easily. Hope signifies an individual's belief in achieving their goals, which serves as a positive motivation propelling them towards goal attainment (Snyder et.al., 2000). Psychological resilience equips individuals to effectively navigate adversity, enhancing their ability to recover and adapt successfully. Lastly, optimism denotes positive expectations and attitudes towards future events, with optimists attributing the causes of positive events to their strengths (Luthans et.al., 2006).

Cyberloafing

The rapid advancement of technology and the Internet's pervasive use in workplaces have catalyzed behaviors that can impinge upon organizational performance and productivity. Cyberloafing encapsulates the act of using the Internet for personal pursuits during work hours (Lim, 2002). This phenomenon extends to utilizing an organization's Internet facilities to engage in non-work-related activities, effectively giving employees a platform to frequent personal-interest websites while ostensibly working (S.Prasad, Lim and Chen, 2010). Other terminology paralleling cyberloafing includes personal Internet usage at work, virtual idleness, online loafing, and cyberslacking, all referring to the Internet usage facade where employees appear to work (Mills, Hu, Beldona and Clay, 2001).

The categorization of cyberloafing is multifaceted. Lim, 2002 demarcates between browsing (visiting unrelated work websites) and emailing (exchanging personal emails). Blanchard and Henle (2008) classify cyberloafing as either minor (like e-mailing or online shopping) or major (such as visiting gambling or adult content websites). Mastrangelo, Everton and Jolton (2006), differentiate between non-productive (harmless) and anti-productive (harmful) computer usage, emphasizing the potential damage. Anandarajan, Devine and Simmers (2004, p.73) focus on the motives, distinguishing between abusive behavior (playing online games, viewing adult content), relaxation behavior (using the Internet for entertainment), self-learning behavior (monitoring company news, researching educational opportunities), and ambiguous behavior (participating in institutional discussions, gathering information about other organizations). Anandarajan, Francis, Hasan and John (2011) use an individual-oriented approach, categorizing cyberloafing into work-family (personal responsibilities), hedonic (games, music), personal development (research), and organizational citizenship (monitoring the organization's external environment) (as cited in Ünal and Tekdemir, 2015).

Interplay of Cyberloafing, Psychological Capital, and Demographic Factors: A Multi-Dimensional Examination

Cyberloafing, a term describing the misuse of the internet during work hours, is often cast in a negative light from a managerial perspective. Nevertheless, Blanchard and Henle (2008) pointed out that it is crucial to acknowledge that cyberloafing also encompasses positive aspects and is not strictly a negative or positive phenomenon. From a financial, administrative, legal, and individual standpoint, cyberloafing can yield various outcomes (Henle et.al., 2009) , potentially leading to the sub-optimal allocation of organizational resources and a subsequent decline in productivity (Lieberman, Seidman, Mckenna and Buffardi, 2011; Yıldız, Yıldız and Hamza, 2015).

Consideration of the quantity, type, and interactive nature of cyberloafing activities is paramount in evaluating their impact on performance (Lim and Chen, 2012). Extensive time expenditure on cyberloafing can detrimentally affect performance (Barlow, Bean and Hott, 2003), but provided that the work completed remains sufficient, cyberloafing may not necessarily impact performance negatively, barring exceptional circumstances (Lieberman et.al., 2011).

Moreover, cyberloafing can manifest both negative and positive effects on individual and organizational mental health. Cyberloafing has been reported to amplify psychological symptoms in students (Demirtepe-Saygılı and Metin-Orta, 2021) and workplace individuals may resort to cyberloafing as a mechanism to mitigate anxiety and anger. However, individuals with strong future expectations may exhibit self-control and are therefore less likely to engage in cyberloafing (Zhang, 2005).

On the positive side, cyberloafing can foster creativity (Skeja and Lorcu, 2022), provide rest, stimulate positive emotions and organizational behavior, and encourage mental stimulation (Lim and Chen, 2012). It can help break monotony, facilitate self-renewal, foster positive moods, and alleviate stress (Rajah and Lim, 2011), all of which can enhance productivity by mitigating negative emotions (Askew et.al., 2014). Additionally, cyberloafing can facilitate work-life balance (Page, 2015), create social and learning environments (Durak, 2020), and even enrich work resources while promoting cognitive flexibility. However, it can also lead to employee fatigue (Wu, Mei, Liu and Ugrin, 2020).

The organizational learning capacity of employees can be bolstered by cyberloafing by encouraging participatory decision-making and interactions with the external environment (Keklik, Kılıç, Yıldız and Yıldız, 2015). It can also enhance information literacy and stimulate exploration from different perspectives (Seymour and Nadasen, 2007). However, classical relaxation methods may prove more effective than cyberloafing (Jiang, 2020, p. 204). Although cyberloafing can refresh attentional resources and reduce mental fatigue, engaging in outdoor activities such as walking may be more beneficial (Thøgersen-Ntoumani et.al., 2015). Furthermore, transitioning back to work after cyberloafing may pose a challenge for some individuals.

When considering the association between cyberloafing and demographic variables, evidence suggests that age, gender, status, and occupation are indeed intertwined with cyberloafing behaviors. Younger individuals are thought to engage more in cyberloafing activities (Jia et.al., 2013), potentially due to their superior Internet usage skills (Ugrin, Pearson & Odom, 2008). Men (Lim and Chen, 2012) and those with higher occupational status (Garrett and Danziger, 2008) are generally more prone to cyberloafing, potentially due to their perceived lower risk of punishment and greater autonomy in the workplace. Organizational reasons for cyberloafing encompass social pressure, social facilitation, security requirements, and job characteristics. Occupational differences, due to varying job characteristics and opportunities, may also contribute to cyberloafing.

PsyCap recognized for its association with lower stress symptoms, reduced intention to quit work (Avey, Luthans and Jensen, 2009), diminished burnout, and high performance (Akdoğan and Polatçı, 2013; Luthans, Avey, Clapp-Smith and Li, 2008), can be developed and regenerated (Luthans et.al., 2006). Brief interventions ranging from 1-3 hours can boost PsyCap by as much as 2%, yielding significant financial contributions. Factors like increased perceived social support (Hui, Cao, Lou and He, 2014), a supportive organizational climate (Süral Özer, Topaloğlu and Timurcanday Özmen, 2013) and organizational support further enhance PsyCap.

The relationship between PsyCap and demographic factors such as age, gender, status, and profession is intricate. Some studies have reported that women score higher in optimism and men score higher in resilience

(Parthi and Gupta, 2016), while other studies find no significant gender difference in PsyCap (M.P.Prasad and Sandhyavani, 2019). Few studies have explored the relationship between cyberloafing with PsyCap, a focus of this study. Sofyanty (2019) reported a negative and significant relationship between PsyCap and cyber idleness behavior. Agarwal (2019) analyzed the mediating effect of PsyCap on cyberloafing in the context of perceived executive communication styles (aggressive, assertive, and passive), considering organizational factors, with moderate mediating effects observed for aggressive and assertive executive communication.

This study is pioneering in that it assesses the effect of cyberloafing on an individual's PsyCap, a topic not yet investigated. Although Sofyanty (2019) examined the concepts in the opposite direction, no studies have been conducted in Turkey on this topic, representing an opportunity for novel insights. As a theory and research-based, positively valued, and validly measurable construct, PsyCap significantly influences individual resources in organizational work, affecting attitudes, behaviors, performance, and overall well-being (Luthans and Youssef-Morgan, 2017). This study aims to shed light on the psychological effects of the now widespread phenomenon of cyberloafing from an individual perspective within the context of positive organizational behavior.

Aim

The aim of this study is to investigate the relationship between demographic data and the interaction of cyberloafing with PsyCap. The study sought to answer the following research questions:

1. What are the descriptive statistical results of the total scores and sub-dimensions of PsyCap and cyberloafing?
2. Do cyberloafing and PsyCap vary according to demographic data such as age, gender, occupation, and working years?
3. Is there a relationship between the total dimensions and sub-dimensions of PsyCap and cyberloafing?
4. To what extent do demographic factors and cyberloafing explain the variance in PsyCap?

Method

This research, the relationship between PsyCap and cyberloafing was scrutinized, considering demographic data. The study implemented screening, relational, and causal comparison models within a quantitative research paradigm. Descriptive, variance, correlation, and regression analyses were performed. Descriptive statistics included min-max, mean, and standard deviations. The relational analysis encompassed correlation analysis between the primary and secondary dimensions of PsyCap and cyberloafing. Variance analyses were used to test for mean differences in cyberloafing and PsyCap scores across demographic variables. Regression analysis determined the degree to which demographic variables and cyberloafing explained the variance in PsyCap. The research model is illustrated in Figure 1.

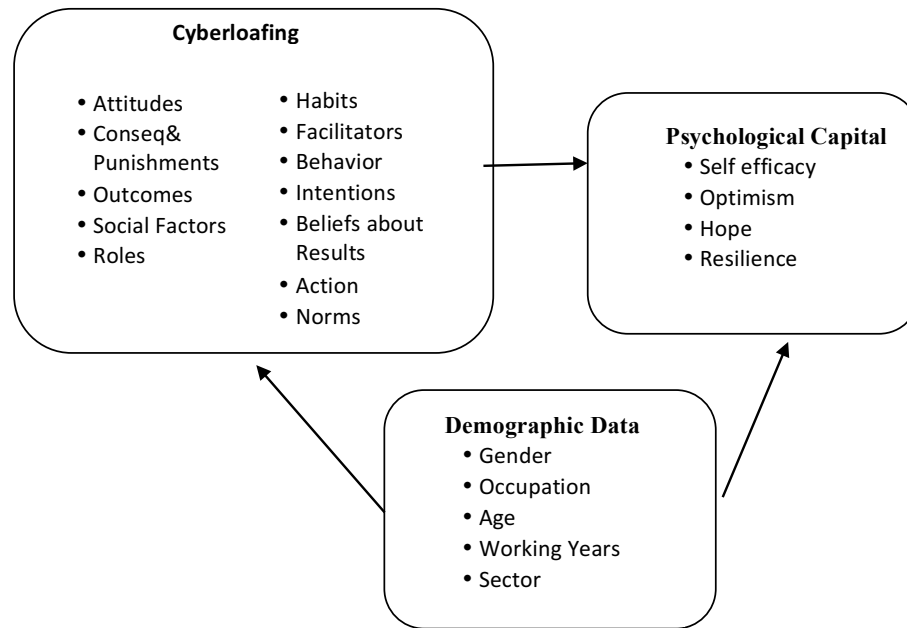

Figure 1. Research Model

Sample

The population of this study consists of employees from different sectors in İstanbul. Data were collected from 200 participants online to represent different occupational groups. It is not possible for a study to cover all the different sectors in Istanbul which is one of the limitation of the study. However, for the purpose of the research, it is accepted that group distributions are sufficient for sectoral comparison. Two univariate outliers' and two multivariate ourliers' data were excluded, resulting in an analysis based on 196 participants, including 109 females (55.6%) and 87 males (44.4%). Participants represented various sectors, with 93 engineering (47.4%), 20 psychology (10.2%), 23 education (11.7%), 24 finance (12.2%), and 26 service industry (13.3%). The age ranged from 22 to 40 years. Participants' professional experience ranged from 1 to 29 years and was divided into four groups. The

The sample size suggested by Tabachnick and Fidel (1999, p. 117) for correlation analysis is $N \geq 50 + 8m$ (m =number of independent variables). For analysis of variance, each cell should have at least 20 samples. In regression analyses, the formula $N \geq 104 + m$ (m =number of predictor variables) is recommended (for $\alpha = .05$ and $\beta = .20$). Therefore sample size meet the statistical requirements for analysis. Convenience sampling method was used. However, the reliance on online data collection can be acknowledged as another limitation.

Instruments

The data collection instruments included a demographic information form, the Psychological Capital Scale and the Cyberloafing Scale.

The Demographic Information Form captured various demographic factors, including gender, occupation, age, years of employment, and industry sector.

The Psychological Capital Scale, created by Luthans et.al., (2007) , contained 24 items across four dimensions: self-efficacy, optimism, hope, and resilience. The scale was translated by Çetin and Basım (2012) into a 5-point Likert-type format, achieving a Cronbach's Alpha reliability score of 0.89.

The Cyberloafing Scale, constructed by Moody and Siponen (2013), comprised 51 items across 12 sub-dimensions. The scale, translated by Elciyar, (2019) into a 5-point Likert scale, attained a Cronbach's Alpha reliability score of 0.95.

Table 1 displays the number of items, reliability results, mean, and standard deviations of the scales and sub-dimensions. The scales and sub-dimensions demonstrated adequate reliability.

Table 1
Reliability Implications of Scales and Subdimensions

Scale / Sub Size	Number of Items	Cronbach's Alpha	Average	Standard deviation
Self-efficacy	6	0,716	4,2355	0,615
Hope	6	0,678	3,8937	0,603
Resilience	5	0,732	4,0041	0,625
Optimism	6	0,832	3,5774	0,672
Attitude	3	0,853	3,3759	0,995
Conseq& Punish	3	0,895	2,3759	1,118
Outcomes	4	0,841	2,3227	0,952
Social factors	5	0,831	2,5837	1,067
Roles	3	0,830	2,7806	1,202
Habit	4	0,827	2,7526	1,175
Facilitator	3	0,851	3,6327	0,978
Behavior	3	0,864	3,3639	0,835
Intention	3	0,837	2,6037	1,249
Beliefs about results	6	0,831	2,716	0,975
Action	10	0,839	2,8551	0,85
Norms	4	0,842	2,0944	1,084
Cyberloafing	51	0,954	2,7881	0,654
PsyCAP	24	0,899	3,9277	0,494

Process

Data were processed using the SPSS 25 software suite. Two participants were omitted due to univariate outliers, as determined by their Z scores (Z scores less than -3.29 or greater than 3.29). Additionally, two participants were identified as multivariate outliers based on the Mahalanobis distance and were subsequently excluded. The kurtosis and skewness values were analyzed to ensure data normality, a necessary precondition for regression and analysis of variance. No multicollinearity or linearity issues were detected, with tolerance values less than 0.10 and VIF values less than 4. Condition index values also fell below 30. These steps validate the appropriate use of statistical methods, underpinning the accuracy and reliability of the data while conforming to the fundamental assumptions of regression and variance analysis (Tabachnick and Fidel, 1999, p. 68).

Results

This segment provides a thorough breakdown of the gathered data, focusing on the relationship between cyberloafing, demographic parameters, and psychological capital. Descriptive statistics, correlation data, analysis of variance, and regression outcomes are reported.

Descriptive statistics were leveraged to scrutinize the PsyCap and cyberloafing aggregate scores and sub-dimensions. Table 2 summarizes minimum-maximum scores, Means (M), and Standard Deviations (SD).

Table 2
Descriptive Statistics Results

	N	Min	Max	Avg	SS
Hope	196	2,00	5,00	3,8937	0,60332
Optimism	196	1,67	5,00	3,5774	0,67270
Self-efficacy	196	2,17	5,00	4,2355	0,61504
Resilience	196	2,00	5,00	4,0041	0,62527
Attitude	196	1,00	5,00	3,3759	0,99509
Consequences and Punishment	196	1,00	5,00	2,3759	1,11805
Outcomes	196	1,00	5,00	2,3227	0,95280
Social Factors	196	1,00	5,00	2,5837	1,06744
Roles	196	1,00	5,00	2,7806	1,20258
Habit	196	1,00	5,00	2,7526	1,17506
Facilitator	196	1,00	5,00	3,6327	0,97897
Behavior	196	1,00	5,00	3,3639	0,83593
Intention	196	1,00	5,00	2,6037	1,24996
Beliefs About Results	196	1,00	5,00	2,7160	0,97598
Action	196	1,00	5,00	2,8551	0,85005
Norms	196	1,00	5,00	2,0944	1,08487
PsyCap	196	2,48	4,92	3,9277	0,49466
Cyberloafing	196	1,37	4,42	2,7881	0,65432

Analysis of variance results

Age, gender, occupation, and work experience were identified as independent variables, while PsyCap and cyberloafing were considered dependent variables. A series of variance analyses were conducted, with statistically significant outcomes reported in Table 3. Post-hoc analyses were undertaken to discern differences between groups.

Table 3
Results of Analysis of Variance by Demographic Characteristics

Dimensions	Gender		Age		Profession		Years of employment	
	F	Sig	F	Sig	F	Sig	F	Sig
Self-efficacy	8,89	0,00	4,13	0,01	3,41	0,01	3,42	0,02
Hope							2,95	0,03
Resilience					3,91	0,01		
Optimism								
Attitude	3,94	0,05						
Consequences and Punishment	5,09	0,03	6,44	0,00	3,64	0,01		
Outcomes	4,01	0,05	3,15	0,03				
Roles	4,24	0,04					2,77	0,04
Habit	4,96	0,03					5,25	0,00
Facilitator	8,03	0,01						
Behavior								
Intention	8,93	0,00					4,01	0,01
Beliefs-Results							3,41	0,02
Action	6,63	0,01			3,03	0,02		
Norms	2,15							
Cyberloafing	7,38	0,01					4,40	0,01
PsyCap					2,72	0,03		

Gender Based Analysis: Gender-based findings indicate a higher tendency for PsyCap among men ($M=3.99$, $SD=0.46$) than women ($M=3.87$, $SD=0.51$), though the difference was not statistically significant. However, self-efficacy scores showcased a significant divergence between men ($M=4.37$, $SD=0.54$) and women ($M=4.12$, $SD=0.64$) ($F=8.89$, $p<0.01$), with men scoring higher. A similar pattern was observed in cyberloafing, which was significantly higher among men. Several cyberloafing sub-dimensions exhibited significant gender-based differences, with men ($M=2.92$, $SD=0.68$) generally scoring higher than women ($M=2.67$, $SD=0.61$) ($F=7.38$, $p<0.01$).

Age-Based Analysis: The PsyCap and cyberloafing differences across various age groups were assessed. No significant discrepancies were observed in PsyCap total scores relative to age. However, examination of the sub-dimensions revealed age-related differences. Generally, younger individuals exhibited lower PsyCap scores. With respect to cyberloafing, age-based distinctions were identified in certain sub-dimensions, with younger individuals demonstrating a higher tendency for cyberloafing behavior. Self-efficacy scores of individuals aged 22-25 ($M=3.99$, $SD=0.68$) were significantly lower than those aged 36-40 ($M=4.40$, $SD=0.52$) ($F=4.13$, $p<0.01$).

Occupation-Based Analysis: PsyCap scores among different occupational groups were scrutinized. Employees in the psychology sector ($M=3.62$, $SD=0.48$) recorded significantly lower PsyCap scores than those in engineering ($M=3.97$, $SD=0.46$) ($F=2.71$, $p<0.05$). Sub-dimensions such as self-efficacy and resilience also revealed significant differences across professions. In terms of self-efficacy, the psychology sector employees ($M=3.90$, $SD=0.61$) had significantly lower scores than those in the finance sector ($M=4.48$, $SD=0.51$) ($F=3.40$, $p<0.05$). Regarding resilience, the PsyCap scores of employees in the service sector ($M=4.14$, $SD=0.53$) were significantly higher than those in the psychology sector ($M=3.59$, $SD=0.45$) ($F=4.14$, $p<0.01$). Cyberloafing scores, on the other hand, did not significantly vary among professions, though certain sub-dimensions showed noticeable differences.

Work Experience-Based Analysis: The impact of years of work experience on PsyCap and cyberloafing was also evaluated. No significant difference was observed in the mean PsyCap total scores across varying years of work experience. For self-efficacy scores, employees with 1 year of work experience (M=3.99, SD=0.68) had significantly lower scores compared to those with 10-29 years of work experience (M=4.46, SD=0.46) (F=3.18, p<.05). The hopes of employees working between 2-5 years (M=3.81, SD=0.59) are significantly lower than those of employees with 10-29 years of working experience (M=4.17, SD=0.39) (F=2.94, p<.05). The total score of cyberloafing differs significantly according to working year. Cyberloafing scores of employees with 1 year of working experience (M=2.90, SD=0.61) are significantly higher than those of employees with 10-29 years of working experience (M=2.41, SD=0.59) (F=4.39, p<.01). This pattern extended to several sub-dimensions of cyberloafing, including roles, habit, intention, and beliefs about outcomes. Individuals with less work experience tend to have lower PsyCap scores and engage in more cyberloafing, possibly reflecting a positive correlation between age and internet use.

Correlation analysis results

Correlation analyses between cyberloafing and PsyCap, including main dimensions and sub-dimensions, were performed and are detailed in Table 4. While no significant correlation was found between the total scores of these variables, significant associations were discovered among the sub-dimensions. Specifically, certain sub-dimensions of cyberloafing showed a positive correlation with PsyCap, namely attitude facilitation and behavior. Conversely, these were negatively correlated with outcomes and punishments. This suggests that individuals scoring high on cyberloafing also tend to have high PsyCap scores, but those particularly concerned about consequences and punishments generally exhibited lower PsyCap scores.

Table 4
Psychological Capital and Cyberloafing Sub-Dimensions Correlation Analysis

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
(1) CyberLoafing 1																				
(2) PsyCap	0,003	1																		
(3) Self Efficacy	0,034	,815**	1																	
(4) Hope		0,070	,858**	,654**	1															
(5) Resilience	-0,014	,797**	,578**	,637**	1															
(6) Optimism	-0,073	,685**	,361**	,437**	,317**	1														
(7) Attitude	,536**	,151*	,154*	,152*	,191**	-0,009	1													
(8) Consq&Punsh.	-0,066	-,176*	-,154*	-0,122	-,236**	-0,049	-,176*	1												
(9) Out-Benefit	,701**	-0,015	-0,052	0,032	-0,034	0,006	,235**	0,030	1											
(10) Social Factors	,810**	0,045	0,030	0,089	0,021	0,006	,481**	-,231**	,629**	1										
(11) Roles	,808**	-0,001	0,044	0,031	0,017	-0,086	,449**	-,280**	,527**	,770**	1									
(12) Habit	,841**	-0,050	-0,022	0,032	-0,016	-0,140	,340**	-,159*	,584**	,649**	,717**	1								
(13) Facilitator	,561**	,194**	,219**	,214**	0,073	0,110	,275**	-0,117	,224**	,337**	,400**	,465**	1							
(16) Behavior	,307**	,157*	,146*	0,111	,153*	0,087	,177*	-,169*	-0,014	,169*	,236**	,218**	,312**	1						
(17) Intention	,746**	-0,037	-0,004	0,029	-0,053	-0,081	,351**	-0,102	,465**	,587**	,506**	,541**	,372**	,151*	1					
(18) Beliefs-Outc.	822**	-0,112	-0,060	-0,049	-0,071	-,164*	,330**	-,185**	,577**	,615**	,657**	,735**	,399**	,175*	,631**	1				
(19) Action	,732**	-0,038	0,032	0,015	-0,023	-0,133	,354**	-0,106	,470**	,473**	,544**	,672**	,362**	,156*	,459**	,687**	1			
(20) Norms	,681**	-0,037	-0,022	0,027	-0,062	-0,056	,233**	-0,063	,502**	,532**	,473**	,507**	,236**	0,075	,517**	,541**	,496**	1		

Note: **Correlation is significant at the 0.01 (p < .01.) (2 tailed)
* Correlation is significant at the 0.05 (p < .05) (2 tailed)

Notably, individuals who score high in the consequences and punishment sub-dimension of cyberloafing tend to display lower self-efficacy. The sub-dimension of hope is positively associated with facilitation and attitude, indicating that individuals with high competence and understanding of a subject tend to maintain higher levels of hope concerning their work. Resilience, another sub-dimension, is positively associated with attitude and behavior but negatively related to consequences and punishment. As the scores for consequences and punishment increase, resilience scores typically decrease. Lastly, optimism, a key aspect of PsyCap, is found to be negatively correlated with beliefs about outcomes.

Regression analysis results

In the first regression analysis, cyberloafing sub-dimensions were treated as independent variables, with PsyCap as the dependent variable. The results suggested that the cyberloafing sub-dimensions accounted for 16.3% of the variance in PsyCap scores ($F(12, 183) = 2.96, p < .01$). Among these, the sub-dimensions of cyberloafing including consequences and punishment, beliefs about outcomes, and facilitator scores, along with the demographic variable of working years, made significant contributions to the changes in PsyCap averages. This relationship can be formulated as: $\text{PsyCap} = 3.57 + 0.14(\text{Facilitator}) - 0.14(\text{Beliefs about Outcomes}) - 0.08(\text{Consequences and Punishment})$. Detailed results are reported in Table 5.

Table 5
Results of Regression Analysis in Which the Sub-Dimensions of Cyberloafing are Taken as the Dependent Variable of the Independent PsyCap

R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
,403 ^A	0,163	0,108	0,46722

	B	Std. Error	Beta	t	Sig
(Constant)	3,572	0,225		15,860	0,000
Consequences and Punishment	-0,085	0,033	-,191	-2,601	0,010
Facilitator	0,130	0,041	0,257	3,185	0,002
Beliefs about Outcomes	-0,142	0,062	-,280	-2,295	0,023

In the second regression analysis, PsyCap scores were the dependent variable, while cyberloafing sub-dimensions and demographic data served as independent variables. Here, it was found that these variables accounted for 20.7% of the variance in PsyCap scores ($F(16, 179) = 2.93, p < .01$). Specifically, changes in the PsyCap averages were significantly associated with shifts in the sub-dimensions of cyberloafing (consequences and punishment, beliefs about outcomes, and facilitator scores), as well as an increase in the working year. This relationship can be represented as: $\text{PsyCap} = 3.57 + 0.14(\text{Facilitator}) - 0.14(\text{Beliefs about Outcomes}) - 0.08(\text{Consequences and Punishment}) + 0.10(\text{Working Year})$. The detailed results of these analyses are reported in Table 6.

Table 6
Results of Regression Analysis in Which Sub-Dimensions of Cyberloafing and Demographic Data are Taken as Independent PysCap Dependent Variable

R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
,456 ^A	0,207	0,73	0.460

	B	Std. Error	Beta	t	Sig
(Constant)	3,196	,264		12,111	,000
Consequences and Punishment	-,075	,034	-169	-2,206	,029
Facilitator	,136	,041	,269	3,354	,001
Beliefs about Outcomes	-,135	,062	-267	-2,177	,031
Working Year	,097	,044	,201	2,200	,029

Discussion and Conclusion

The primary objective of this study was to delve into the interplay between cyberloafing and Psychological Capital (PsyCap). We leveraged a quantitative research design incorporating both a screening model and a relational and causal comparison model. Descriptive statistics such as minimum, maximum, mean, and standard deviations were computed and reported. Additionally, correlation analyses were conducted to illuminate the relationship between PsyCap and cyberloafing under the relational model. Moreover, demographic data was evaluated via a causal comparative model, entailing variance and regression analyses of the variables of cyberloafing and PsyCap.

Data collection entailed the use of demographic information forms and scales for PsyCap and cyberloafing. The PsyCap scale encompassed four sub-dimensions: self-efficacy, optimism, hope, and resilience, while the cyberloafing scale comprised twelve sub-dimensions, including attitude, consequences and punishment, outcome benefits, social factors, roles, habit, facilitator, behavior, intention, beliefs about outcomes, action, and norms. A total of 196 participants' data, comprising 109 females and 87 males, was analysed. These participants, aged between 22 and 40 years, possessed professional experience ranging from 1 to 29 years, representing various sectors such as engineering, psychology, education, finance, and service.

Our findings delineate notable discrepancies in cyberloafing and PsyCap averages contingent on demographic data. Men and those with more extensive work experience demonstrated significantly elevated levels of cyberloafing. Furthermore, cyberloafing sub-dimensions positively correlated with age and occupational disparities. These outcomes are congruous with previous studies. Earlier literature reveals a higher propensity of men to engage in cyberloafing, primarily due to income and workplace status factors (Anandarajan, Devine and Simmers, 2000; Garrett and Danziger, 2008). Baturay and Toker (2015) found that in a sample of Turkish high school students, boys, frequent Internet users, and those with high levels of experience in using the Internet were more likely to engage in cyberloafing.

The tendency of younger people to engage in cyberloafing can be attributed to their greater likelihood of breaking organizational norms, as older individuals tend to be more willing to conform to these norms (Morris and Venkatesh, 2000; Zhang, 2005). However, research conducted by Saygın and Güvenç (2019) on employees in the Silifke organized zone found that age was not a significant predictor of cyberloafing, but that employees in the mining occupational group engaged in more cyberloafing than those in the machinery sector. This suggests that higher levels of Internet skills among younger individuals may be the deciding factor in cyberloafing. Additionally, studies have shown that individuals with higher status tend to engage in more cyberloafing due to decreased control, advantages in time management, and increased access to the Internet and other resources (Ugrin et.al., 2008). In this study, it is hypothesized that the increase in work experience may be associated with higher status, thus leading to increased cyberloafing.

Substantial occupational variations were detected in the PsyCap's self-efficacy sub-dimension and total scores, depending on gender, age, occupation, and working year. Women, particularly those with less experience and of younger age, generally scored lower on the PsyCap scale. These findings align with extant research (Wu and Nguyen, 2019). It is worth noting that those working in the field of psychology had significantly lower psychological capital scores than those in the engineering and finance sectors. Psychologists are typically trained to deal with problems and promote mental health. However, McCormack et al. (2018) analyzed 29 studies on psychologists and found that burnout, particularly emotional exhaustion, is common among those working in this field due to their constant exposure to negative content, heavy workload, and pressure to continually improve themselves. Numerous studies have shown that burnout in the healthcare sector is associated with a decrease in PsyCap (Ding et.al., 2015; Van Morkhoven, 1997, p. 106).

While the cumulative cyberloafing score did not exhibit a significant relationship with PsyCap, our study found a connection between PsyCap and select sub-dimensions of cyberloafing, specifically attitude, facilitation, and behaviour. In relation to the dimension of consequences and punishment, a negative correlation was observed, suggesting an increase in the fear of consequences and punishment leads to a decrease in PsyCap. The dimensions that showed significance are associated with a supportive and positive organizational culture. PsyCap is particularly influenced by the internal dynamics of organizations, such as communication, management style, culture, and leadership style (Wu and Nguyen, 2019). Conducting regression analysis, PsyCap-dependent, cyberloafing sub-dimensions-independent variable were assigned. It was found that 16.3% of the variance was explained by the dimensions of outcome and punishment, facilitator, and beliefs about the outcome. When demographic data were added to the regression analysis, the total variance explained increased to 20.7% in PsyCap. Beliefs about consequences and punishments were associated with a decrease in PsyCap, while the facilitator dimension and working years were associated with an increase in PsyCap. Beliefs about consequences and punishments may be associated with a behavioral system of thought based on anxiety, fear, and worry. The facilitator dimension suggests the absence of environmental restrictions that prevent the individual and a positive working climate that reinforces behavior.

In an environment where individuals have the necessary opportunities and are not hindered or oppressed, cyberloafing can have a positive effect on PsyCap. However, in an organizational structure that is shaped by punishment and reward, those who hold beliefs that the consequences of cyberloafing will be negative may experience a decline in their PsyCap, which can be explained by behaviorism-operant conditioning theory and social learning theories of Bandura (1977). Operant conditioning is based on the reward-punishment axis, where punished reactions decrease, and rewarded reactions are observed more frequently and not repeated. However, operant conditioning also stimulates the development of the internal mechanisms of the individual (Perone, 2003). In social learning theory, individuals shape their behavior according to the possible outcomes, and beliefs about potential future outcomes become motivations to engage in a particular behavior. Employees generally strive to reduce losses and increase benefits. Punishment provides reluctance, while facilitation provides positive motivation (Elciyar, 2019; Moody and Siponen, 2013).

Psychological capital refers to a positive state of attitude and readiness towards organizational goals. According to Uysal (2019), PsyCap, which consists of dimensions such as resilience, optimism, hope, and self-efficacy, explains 59.8% of the variance in creating a positive work environment. Creating a positive work environment not only fosters productivity and job satisfaction but also promotes overall well-being among employees. The development of an approach in organizational policies regarding cyberloafing, which is not based on punishment and a climate of fear but rather facilitative depending on the types of works, would contribute to the personal and professional development of employees without compromising task performance and efficiency.

References

- Agarwal, U. A. (2019). Impact of supervisors' perceived communication style on subordinate's psychological capital and cyberloafing. *Australasian Journal of Information Systems*, 23, 1-27. <https://doi.org/10.3127/ajis.v23i0.1759>
- Agarwal, U. A. and Avey, J. B. (2020). Abusive supervisors and employees who cyberloaf: Examining the roles of psychological capital and contract breach. *Internet Research*, 30(3), 789-809. <https://doi.org/10.1108/INTR-05-2019-0208>
- Akdoğan, A. and Polatçı, S. (2013). The role of work family spillover and psychological well-being on the effect of psychological capital on performance. *Ataturk University Of Journal Social Sciences Institute*, 17(1), 273-293. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2832/38495>
- Anandarajan, A., Francis, B., Hasan, I. and John, K. (2011). Value relevance of banks: Global evidence. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 36, 33-55. <https://doi.org/10.1007/s11156-010-0170-7>
- Anandarajan, M., Devine, P. and Simmers, C. A. (2004). A multidimensional sealing approach to personal web usage in the workplace. In *Personal web usage in the workplace: A guide to effective human resources management* (pp. 61-79). Hershey, PA: IGI Global.
- Anandarajan, M., Simmers, C. and Igarria, M. (2000). An exploratory investigation of the antecedents and impact of internet usage: An individual perspective. *Behaviour & Information Technology*, 19(1), 69-85. Retrieved from https://www.academia.edu/73728780/An_exploratory_investigation_of_the_antecedents_and_impact_of_Internet_usage_An_individual_perspective
- Askew, K., Buckner, J. E., Taing, M. U., Ilie, A., Bauer, J. A. and Coovert, M. D. (2014). Explaining cyberloafing: The role of the theory of planned behavior. *Computers in Human Behavior*, 36, 510-519. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.04.006>
- Barlow, J., Bean, L. and Hott, D. D. (2003). Employee "spy" software: Should you use it? *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 14(4), 7-12. <https://doi.org/10.1002/jcaf.10162>
- Baturay, M. H. and Toker, S. (2015). An investigation of the impact of demographics on cyberloafing from an educational setting angle. *Computers in Human Behavior*, 50, 358-366. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.03.081>
- Blanchard, A. L. and Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control. *Computers in Human Behavior*, 24(3), 1067-1084. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2007.03.008>
- Çetin, F. and Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137. Retrieved from <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/131551/>
- Demirtepe-Saygılı, D. and Metin-Orta, I. (2021). An investigation of cyberloafing in relation to coping styles and psychological symptoms in an educational setting. *Psychological Reports*, 124(4), 1559-1587. <https://doi.org/10.1177/0033294120950299>
- Ding, Y., Yang, Y., Yang, X., Zhang, T., Qiu, X., He, X., Wang, W., Wang, L. and Sui, H. (2015). The mediating role of coping style in the relationship between psychological capital and burnout among Chinese nurses. *PloS one*, 10(4), e0122128. doi: 10.1371/journal.pone.0122128
- Durak, H. Y. (2020). Cyberloafing in learning environments where online social networking sites are used as learning tools: Antecedents and consequences. *Journal of Educational Computing Research*, 58(3), 539-569. <http://dx.doi.org/10.1177/0735633119867766>

- Elciyar, K. (2009). *İşyerlerindeki sanal kaytarmanın kurumsal ve bireysel değişkenler açısından kişilerarası davranış kuramı bağlamında incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Gardner, D. G. and Pierce, J. L. (1998). Self-esteem and self-efficacy within the organizational context: An empirical examination. *Group & Organization Management*, 23(1), 48-70. <https://doi.org/10.1177/1059601198231004>
- Garrett, R. K. and Danziger, J. N. (2008). On cyberslacking: Workplace status and personal internet use at work. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 287-292. doi: 10.1089/cpb.2007.0146
- Henle, C. A., Kohut, G. and Booth, R. (2009). Designing electronic use policies to enhance employee perceptions of fairness and to reduce cyberloafing: An empirical test of justice theory. *Computers in Human Behavior*, 25(4), 902-910. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.03.005>
- Hui, Q., Cao, X., Lou, L. and He, H. (2014). E Empirical research on the influence of organizational support on psychological capital. *American Journal of Industrial and Business Management*, 4, 182-189. <http://dx.doi.org/10.4236/ajibm.2014.44025>
- Jia, H., Jia, R. and Karau, S. (2013). Cyberloafing and personality: The impact of the Big Five traits and workplace situational factors. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 20(3), 358-365. <https://doi.org/10.1177%2F1548051813488208>
- Jiang, H. (2020). Understanding the mental recovery effect of cyberloafing: attention replenishment and task-set inertia. In F. D. Davis, R. Riedl, J. vom Brocke, P.-M. Léger, A. B. Randolph, & T. (Eds.), *Information systems and neuroscience* (pp. 204-210). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-60073-0_24
- Keklik, B., Kılıç, R., Yıldız, H. and Yıldız, B. (2015). An investigation of the effect of cyberloafing behaviors on organizational learning capacity. *Business and Economics Research Journal*, 6(3), 129-144. Retrieved from <https://www.berjournal.com/tr/an-investigation-of-the-effect-of-cyberloafing-behaviors-on-organizational-learning-capacity>
- Liberman, B., Seidman, G., McKenna, K. Y. and Buffardi, L. E. (2011). Employee job attitudes and organizational characteristics as predictors of cyberloafing. *Computers in Human Behavior*, 27(6), 2192-2199. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.06.015>
- Lim, V. K. (2002). The IT way of loafing on the job: Cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of organizational behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 23(5), 675-694. <https://doi.org/10.1002/job.161>
- Lim, V. K. and Chen, D. J. (2012). Cyberloafing at the workplace: Gain or drain on work? *Behaviour & Information Technology*, 31(4), 343-353. <http://dx.doi.org/10.1080/01449290903353054>
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 23(6), 695-706. <https://doi.org/10.1002/job.165>
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., Norman, S. M. and Combs, G. M. (2006). Psychological capital development: Toward a micro-intervention. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(3), 387-393. <https://doi.org/10.1002/job.373>
- Luthans, F., Avey, J. B., Clapp-Smith, R. and Li, W. (2008). More evidence on the value of Chinese workers' psychological capital: A potentially unlimited competitive resource? *The International Journal of Human Resource Management*, 19(5), 818-827. <https://doi.org/10.1080/09585190801991194>

- Luthans, F. and Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143–160. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2004.01.003>
- Luthans, F., Youssef, C. M. and Avolio, B. J. (2007). Psychological capital: Investing and developing positive organizational behavior. *Positive Organizational Behavior*, 1(2), 9–24. <https://doi.org/10.1080/09585190801991194>
- Luthans, F. and Youssef-Morgan, C. M. (2017). Psychological capital: An evidence-based positive approach. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 339–366. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195187526.001.0001>
- Mastrangelo, P. M., Everton, W. and Jolton, J. A. (2006). Personal use of work computers: Distraction versus destruction. *CyberPsychology & Behavior*, 9(6), 730–741. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01897>
- McCormack, H. M., MacIntyre, T. E., O’Shea, D., Herring, M. P. and Campbell, M. J. (2018). The prevalence and cause (s) of burnout among applied psychologists: A systematic review. *Frontiers in Psychology*, 9, 1897. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01897>
- Mills, J. E., Hu, B., Beldona, S. and Clay, J. (2001). Cyberslacking! A wired-workplace liability issue. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(5), 34–47. <https://doi.org/10.1177/0010880401425004>
- Moody, G. D. and Siponen, M. (2013). Using the theory of interpersonal behavior to explain non-work-related personal use of the Internet at work. *Information & Management*, 50(6), 322–335. <https://doi.org/10.1016/j.im.2013.04.005>
- Morris, M. G. and Venkatesh, V. (2000). Age differences in technology adoption decisions: Implications for a changing work force. *Personnel Psychology*, 53(2), 375–403. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2000.tb00206.x>
- Page, D. (2015). Teachers’ personal web use at work. *Behaviour & Information Technology*, 34(5), 443–453. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2014.928744>
- Parthi, K. and Gupta, R. (2016). A study of psychological capital, job satisfaction and organizational climate in telecom sector: A gender perspective. *Diviner*, 13(1), 1–12. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/305724111_A_Study_of_Psychological_Capital_Job_Satisfaction_and_Organizational_Climate_in_Telecom_Sector_A_Gender_Perspective
- Perone, M. (2003). Negative effects of positive reinforcement. *The Behavior Analyst*, 26, 1–14. <https://doi.org/10.1007/BF03392064>
- Prasad, M. P. and Sandhyavani, D. K. (2019). The impact of demography on psychological capital: an empirical study in the retail sector (2019). *International Journal of Management*, 10(1), 43–50. <https://doi.org/10.34218/IJM.10.1.2019/008>
- Prasad, S., Lim, V. K. and Chen, D. J. (2010). Self-regulation, individual characteristics and cyberloafing. *PACIS 2010 Proceedings*, 159, 1641–1648. Retrieved from <https://www.semanticscholar.org/paper/Self-Regulation%2C-Individual-Characteristics-and-Prasad-Lim/f3d50167c87f88bd18080362d876b68bad3ae1b1>
- Proctor, C., Linley, P. and Maltby, J. (2009). Youth life satisfaction measures: A review. *The Journal of Positive Psychology*, 4(2), 128–144. <http://dx.doi.org/10.1080/17439760802650816>

- Rajah, R. and Lim, V. K. (2011). *Cyberloafing, neutralization, and organizational citizenship behavior*. PACIS 2011 Proceedings. 152. Retrieved from <https://aisel.aisnet.org/pacis2011/152/>
- Sao, R., Chandak, S., Patel, B. and Bhadade, P. (2020). Cyberloafing: Effects on employee job performance and behaviour. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8(5), 1509-1515. <https://doi.org/10.35940/ijrte.e4832.018520>
- Saygın, M. and Güvenç, K. (2019). Cyberloafing tendencies of the workers: The case of Silifke organized industrial zone. *International Journal of Eurasia Social Sciences/Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 820-832. <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.2597>
- Seligman, M. E., Steen, T. A., Park, N. and Peterson, C. (2005). Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. *American Psychologist*, 60(5), 410-421. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.5.410>
- Seymour, L. and Nadasen, K. (2007). Web access for IT staff: A developing world perspective on web abuse. *The Electronic Library*, 25(5), 543-557. <https://doi.org/10.1108/02640470710829532>
- Skeja, A. and Lorcu, F. (2022). Relation of three phenomena: Cyberloafing, creativity, and stress. *IFAC-PapersOnLine*, 55(39), 247-252. <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2022.12.029>
- Snyder, C. R., Feldman, D. B., Taylor, J. D., Schroeder, L. L. and Adams III, V. H. (2000). The roles of hopeful thinking in preventing problems and enhancing strengths. *Applied and Preventive Psychology*, 9(4), 249-269. [https://doi.org/10.1016/S0962-1849\(00\)80003-7](https://doi.org/10.1016/S0962-1849(00)80003-7)
- Sofyanty, D. (2019). Perilaku cyberloafing ditinjau dari psychological capital dan adversity quotient. *Jurnal Khatulistiwa Informatika*, 3(2), 186-194. <https://doi.org/10.31294/widyacipta.v3i1>
- Süral Özer, P., Topaloğlu, T. ve Timurcanday Özmen, Ö. N. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumunu ilişkisinde düzenleyici etkisi. *Ege Academic Review*, 13(4), 1437-447. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/559954>
- Tabachnick, B. G. and Fidell, S. F. (1999). *Using multivariate statistics (4th editon)*. New York: Allyn & Bacon.
- Tahir, K. (2021). Impact of cognitive absorption on academic procrastination by considering the mediating role of cyberloafing and moderating role of psychological capital. (Unpublished master thesis). Islamabad: Capital University of Science and Technology. Retrieved from <https://thesis.cust.edu.pk/UploadedFiles/Kanza%20Tahir-MMS183017.pdf>
- Thøgersen-Ntoumani, C., Loughren, E. A., Kinnafick, F. E., Taylor, I. M., Duda, J. L. and Fox, K. R. (2015). Changes in work affect in response to lunchtime walking in previously physically inactive employees: A randomized trial. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 25(6), 778-787. <https://doi.org/10.1111/sms.12398>
- Ugrin, J. C., Pearson, J. M. and Odom, M. D. (2008). Profiling cyber-slackers in the workplace: Demographic, cultural, and workplace factors. *Journal of Internet Commerce*, 6(3), 75-89. https://doi.org/10.1300/J179v06n03_04
- Uysal, H. T. (2019). A Research towards the reality of psychological capital in modern workforce. *İnsan ve İnsan*, 6(19), 99-118. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.444436>
- Ünal, Ö. F. ve Tekdemir, S. (2015). Sanal kaytarma: Bir kamu kurumunda ampirik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 95-118. Retrieved form <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20811/222587>

- Van Morkhoven, N. D. (1997). The prevalence of burnout among psychologists and psychological associates in the state of Texas. Unpublished master thesis. Texas, USA: University of Texas. Retrieved from *Texas Medical Center Dissertations (via ProQuest)*. AAI9814774. Retrieved from <https://digitalcommons.library.tmc.edu/dissertations/AAI9814774>
- Wu, J., Mei, W., Liu, L. and Ugrin, J. C. (2020). The bright and dark sides of social cyberloafing: Effects on employee mental health in China. *Journal of Business Research*, 112, 56-64. Retrieved from <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.jbusres.2020.02.043>
- Wu, W.Y. and Nguyen, K.V.H. (2019). The antecedents and consequences of psychological capital: A meta-analytic approach. *Leadership & Organization Development Journal*, 40(4), 435-456. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.02.043>.
- Yıldız, H., Yıldız, B. ve Hamza, A. (2015). Sanal kaytarma davranışlarının sergirilmesinde örgütsel adalet algısının rolü var mıdır? *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(2), 55-66. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beyder/issue/30329/327351>
- Zhang, Y. (2005). Age, gender, and Internet attitudes among employees in the business world. *Computers in Human Behavior*, 21(1), 1-10. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2004.02.006>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Sanal kaytarma ve psikolojik sermaye (PS) görece yeni kavramlar olduğu için alan yazında bu etkileşime ilişkin çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Sofyanti (2019) tarafından PS'nin sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi sorgulanmış ve negatif ve anlamlı ilişki belirlenmiştir. Agarwal (2019) ise örgütsel etmenleri dikkate alarak algılanan yönetici iletişim biçiminin (agresif, iddialı ve pasif) sanal kaytarmaya etkisinde PS'nin aracı etkisini araştırmıştır. Ancak bu çalışmanın amacı olan sanal kaytarmanın bireyin PS'sine etkisine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca bu çalışmalarda demografik veriler dikkate alınmamıştır.

Bu araştırmada demografik veriler ile sanal kaytarma ve psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla şu sorulara yanıt aranmıştır. 1. PS ve sanal kaytarma toplam puanları ve alt boyutlarının tanımlayıcı istatistiksel sonuçları nelerdir? 2. Sanal kaytarma ve PS ortalamaları demografik verilere (yaş, cinsiyet, meslek ve çalışma yılı) göre farklılık gösteriyor mu? 3. PS ile sanal kaytarma arasında bir ilişki var mı? 4. Demografik değişkenler ve sanal kaytarma ve PS'de ne kadar varyans açıklamaktadır?

Yöntem

Bu çalışmada nicel paradigma kapsamında tarama modeli, ilişkisel ve nedensel karşılaştırma modelleri kullanılarak psikolojik sermaye ve sanal kaytarma ilişkisi demografik veriler de dikkate alınarak incelenmiştir. Araştırma amacı doğrultusunda betimsel, varyans, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Betimsel istatistiksel analizlerde minimum-maksimum, ortalama ve standart sapmalar rapor edilmiştir. İlişkisel analizlerde PS ve sanal kaytarma ana ve alt boyutları arasındaki korelasyon analizleri incelenmiştir. Varyans analizleriyle, demografik verilere göre sanal kaytarma ve PS puanları ortalamalarındaki değişimler sınanmıştır. Regresyon analizi ile demografik veriler ve sanal kaytarmanın PS ortalamalarındaki varyans değişimini ne kadar açıkladığı araştırılmıştır.

Veri toplama aracı olarak demografik bilgi formu, psikolojik sermaye ve sanal kaytarma ölçekleri kullanılmıştır. PsyCap ölçeği (Luthans vd., 2007) öz yeterlik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Çetin ve Basım (2012) tarafından çevirisi yapılan ölçek 24 maddeden oluşmakta olup 5'li Likert tipindedir. Cronbach's Alpha değeri 0,89'dur. Sanal kaytarma ölçeği (Moody ve Siponen, 2013) tutumlar, sonuçlar, cezalar, sonuçlar faydalar, sosyal faktörler, roller, alışkanlıklar, kolaylaştırıcılar, davranışlar, niyetler, sonuçlara ilişkin inançlar, eylemler ve normlar olmak üzere toplam 12 alt boyuttan oluşmaktadır. Çevirisi Elçiyar (2019, p. 200) tarafından yapılan ölçekte 51 soru yer almaktadır. 5'li Likert ölçeğidir. Cronbach's Alpha değeri 0,95'tir.

Çevrim içi kanalla bir aylık süre içerisinde toplam 200 katılımcıdan veri toplanmıştır. İki katılımcının verileri tek değişkenli uç değer ve iki katılımcının verileri ise çok değişkenli uç değer olduğu için silinmiştir. 109 kadın ve 87 erkek olmak üzere 196 katılımcının verileri analiz edilmiştir. Katılımcılar 22-40 yaşları arasında ve 1-29 yıl arasında mühendislik, psikoloji, eğitim, finans ve hizmet sektörlerinde profesyonel iş tecrübesine sahip kişilerdir. Normallik, çoklu doğrusallık, doğrusallık dâhil olmak üzere ana regresyon varsayımları karşılanmıştır.

Bulgular

Veri analizi sonuçları, demografik değişkenlere bağlı olarak sanal kaytarma ve psikolojik sermaye (PS) ortalamalarında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Erkekler ve daha uzun çalışma süresine sahip olanlar daha yüksek sanal kaytarma puanlarına sahipken genç yaş grubu ve meslek farklılıkları bazı sanal kaytarma alt boyutlarında puanların artmasına neden olmaktadır. PS ortalamaları ise mesleklere göre değişmektedir. Kadınlar, daha düşük çalışma süresi ve genç yaşta olanlar daha düşük PS'ye sahip olma eğilimindedir. Bu bulgular, alan yazınla uyumludur (Wu ve Nguyen, 2019).

Psikoloji alanında çalışanların PS puanlarının mühendislik ve finans alanlarındakilere göre anlamlı ölçüde düşük olması dikkat çekicidir. Psikologlar, problemlerle başa çıkma ve ruh sağlığını koruma konusunda özel eğitim almış bireylerdir. McCormack ve diğerleri (2018) tarafından yapılan bir araştırma, yoğun iş yükü ve sürekli kendini geliştirme baskısı nedeniyle psikoloji alanında çalışanlarda tükenmişlik, özellikle duygusal tükenmenin yaygın olduğunu belirtmiştir.

Sanal kaytarma ve PS arasındaki ilişkiye bakıldığında, sanal kaytarma toplam puanı ile PS toplam puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak tutum, kolaylaştırıcılık ve davranış alt boyutları PS ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkilidir. Sonuç ve ceza alt boyutları ise PS ile negatif ilişkilidir. Bu bulgular, destekleyici ve olumlu bir örgüt kültürünün PS'yi etkileyebileceğini göstermektedir (Wu ve Nguyen, 2019).

Regresyon analizlerinde, PS'nin bağımlı değişken olarak ele alındığında, sanal kaytarma alt boyutları (sonuç ve ceza, kolaylaştırıcı ve sonuçla ilgili inançlar) PS'nin varyans değişiminin %16,3'ünü açıklamaktadır. Kolaylaştırıcı boyut PS'nin artışıyla, sonuç, ceza ve sonuca ilişkin inançlar PS'nin azalmasıyla ilişkilidir. Demografik verilerin regresyon analizine eklenmesiyle açıklanan toplam varyans %20,7'ye çıkmaktadır. Bu sonuçlar, sanal kaytarma ve demografik faktörlerin PS üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak demografik faktörlerin sanal kaytarma ve PS üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Erkekler, daha uzun çalışma süresine sahip olanlar, genç yaş grubundakiler ve belirli meslek gruplarında sanal kaytarma ve PS düzeylerinde anlamlı farklılıklar vardır. Özellikle psikoloji alanında çalışanların PS puanlarının düşük olması ve sanal kaytarma ile PS arasındaki ilişkilerin boyutlara göre değişkenlik göstermesi dikkat çekicidir.

Bu bulgular, örgütlerin dijital politikalarının sanal kaytarmaya ceza ve korku iklimine dayanmayan, destekleyici ve kolaylaştırıcı bir yaklaşımı benimsemesi gerektiğini göstermektedir. Çalışanların psikolojik sermayelerini geliştirebilmeleri için olumlu çalışma ortamlarının oluşturulması ve uygulanması önemlidir. Ceza ve korku bireyin psikolojik sermayesini düşürmektedir. Ayrıca, psikoloji alanında çalışanlara yönelik tükenmişlik ve duygusal tükenme gibi sorunların ele alınması ve destek mekanizmalarının sağlanması da önemli bir konudur.

Sonuç olarak, demografik faktörlerin sanal kaytarma ve PS üzerindeki etkisi göz önünde bulundurularak, örgütlerin çalışanların psikolojik sermayelerini güçlendirecek politikaları benimsemesi ve engellenemeyen sanal kaytarma olgusuna yapıcı bir yaklaşım geliştirmesi önemlidir.

Öneriler (Teorik, Uygulama ve Sosyal)

Demografik verilere dayalı olarak sanal kaytarma ve psikolojik sermaye (PS) ortalamalarının farklılaştığı belirlenmiştir. Çalışmalar, erkeklerin ve çalışma yılı yüksek olanların sanal kaytarma düzeylerinin anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, yaş grupları düşük olanlar ve meslek farklılıkları, sanal kaytarma alt boyutlarında artışla ilişkilendirilmiştir.

Bu bulgular, literatürle uyumludur. Araştırmalar genel olarak erkeklerin iş yerlerinde gelir ve statü gibi alanlarda daha fazla kazanç sağladıklarını ve dolayısıyla daha fazla sanal kaytarma yaptıklarını göstermektedir (Anandarajan, Simmers ve Igbaria, 2000; Garrett and Danziger, 2008). Baturay ve Toker (2015) Türkiye'deki lise öğrencileri üzerinde yaptıkları bir çalışmada, erkeklerin ve daha sık internet kullananların ve daha fazla internet deneyimi olanların daha fazla sanal kaytarma yaptığını bulmuşlardır.

Daha genç yaşta olan bireylerin sanal kaytarma eğilimlerinin daha yüksek olmasının nedeni, yaşlılara göre normlara daha az uymaya yatkın olmaları ve gençlerin normları ihlal etmeye daha meyilli olmalarıyla açıklanabilir (Morris ve Venkatesh, 2000; Zhang, 2005). Yüksek statüdeki bireylerin daha fazla sanal kaytarma yaptığı ve bunun azalan kontrol, zaman yönetimi avantajları, internet ve diğer kaynakların artması gibi nedenlere bağlı olduğu belirtilmektedir (Ugrin, Pearson ve Odom, 2007). Bu çalışmada, çalışma yılı arttıkça yüksek statüyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

PS toplam puanı ortalamalarındaki değişimlerde mesleki farklılıklar, öz yeterlilik alt boyutunda ise cinsiyet, yaş, meslek ve çalışma yılına bağlı olarak anlamlıdır. Kadınlar, düşük çalışma yılına ve genç yaşa sahip olanlar daha düşük PS puanına sahip olma eğilimindedir. Bu sonuçlar da literatürle uyumludur (Wu ve Nguyen, 2019). Psikoloji alanında çalışanların psikoloji sermayelerinin mühendislik ve finans alanındakilere kıyasla anlamlı derecede düşük olması dikkat çekicidir. McCormack ve diğerleri (2018), psikologlarla ilgili yapılan 29 çalışmayı analiz etmiş ve psikoloji alanında çalışanlarda tükenmişlik ve özellikle duygusal tükenmenin yaygın olduğunu belirtmiştir. Sağlık sektöründe de tükenmişliğin PS'nin azalmasına neden olduğuna dair çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Aday, 1997; Ding vd., 2015).

Bireylerin engellenmediği, baskılanmadığı ve gerekli olanaklara sahip olduğu bir ortamda, sanal kaytarmanın PS üzerinde olumlu etkileri vardır. Örgütsel yapının ceza ve ödül üzerine kurulu olduğu bir ortamda ise sanal kaytarmanın sonuçlarının olumsuz olacağına inanan bireylerde PS'nin azalması gözlemlenebilir. Bu durum davranışçılık ve sosyal öğrenme teorileriyle açıklanabilir. Davranışçılık kuramında, ödül ve ceza temelli bir örgütsel yapıda, cezalandırılan tepkilerin azalacağı, ödüllendirilen tepkilerin ise daha sık gözlemleneceği ve tekrarlanacağı öngörülür. Ancak bu durum, bireyin içsel mekanizmalarının gelişmesini engelleyebilir (Perone, 2003). Sosyal öğrenme kuramında ise bireyler, davranışlarını olası sonuçlara göre şekillendirmektedir.

Gelecekteki potansiyel sonuçlara yönelik inançlar, belirli bir davranışta bulunma motivasyonunu etkiler. Çalışanlar genel olarak zararları azaltmaya ve yararları artırmaya yönelik davranışlar sergiler. Cezalandırma isteksizlik yaratırken kolaylaştırma olumlu motivasyon sağlar (Elçiyar, 2019, p. 167; Moody ve Siponen, 2013).

PS, diğer örgütsel hedeflere olumlu bir tutum ve hazırbulunuşluk durumunu ifade eder. Uysal (2019) tarafından yapılan bir çalışmada, dayanıklılık, iyimserlik, umut ve öz yeterlilik boyutlarından oluşan PS'nin olumlu çalışma ortamı yaratma varyansının %59.8'ini açıkladığı belirlenmiştir. Sonuç olarak, sanal kaytarma konusunda ceza ve korku iklimine dayalı olmayan, görev performansını ve verimliliği etkilemeyen kolaylaştırıcı bir yaklaşımın geliştirilmesinin, çalışanların PS gelişimine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Özetle, örgüt politikalarında sanal kaytarma konusunda ceza ve korku iklimine dayanmayan, görev performansı ve üretkenliği dengeleyen bir yaklaşımın geliştirilmesi, çalışanların psikolojik sermaye gelişimine katkı sağlayabilir. Örgütlerin iş dışı internet kullanımlarına katı tedbirler uygulamaması, çalışanların psikolojik olarak güçlenmelerine yardımcı olabilir.

Özgün Değer

Yönetimsel bakış açısıyla sanal kaytarma, olumsuz ve yanlış internet kullanımını ifade etmektedir. Ancak sanal kaytarmanın olumlu yönleri de bulunmakta olup bütünüyle olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmek doğru değildir (Blanchard ve Henle, 2008). Sanal kaytarma finansal, yönetimsel yasal ve bireysel pek çok soruna neden olmaktadır (Henle, Kohut ve Booth, 2009). Sanal kaytarmanın bireysel sonuçlarına ve ruh sağlığına ilişkin olumlu sonuçlarını gösteren araştırmalar da bulunmaktadır.

PS, teori ve araştırmaya dayalı, pozitif, geçerli bir şekilde tutum, davranışlar, performans ve refah üzerinde etkili olması nedeniyle örgütsel çalışmalarda bireysel kaynaklara ilişkin önemli bir değişkendir (Luthans ve Youssef-Morgan, 2017). PS stres belirtileri ve işten ayrılma niyetinin azalması (Avey, Luthans ve Jensen 2009), tükenmişliğin azalması ve yüksek performansla (Luthans ve diğerleri, 2008; Akdoğan ve Polatçı, 2013) ilişkilidir. PS'nin en önemli özelliklerinden birisi gelişebilmesi ve yenilenebilmesidir. Luthans ve diğerleri (2006) 1-3 saat arasındaki bazı küçük uygulamalarla PS'nin %2 gibi bir miktarda artırılacağı ancak bu artışın finansal katkısının daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Bu çalışma günümüzde yaygınlaşan sanal kaytarmanın sonuçlarını bireysel açıdan değerlendirmede ve psikolojik etkilerini olumlu örgütsel davranış yaklaşımı bağlamında aydınlatmada öncü bir çalışmadır. Alan yazında yalnızca Sofyanti (2019) tarafından ters yönlü olarak kavramların ilişkisinin incelendiği belirlenebilmiştir. Türkiye'de yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Sanal kaytarmadan kaçınılmadığına göre bunun sonuçlarını öngörebilmek ve yönetebilmek önemlidir. Sanal kaytarma örgütün yaklaşımına göre bireye yararlı ya da zararlı olabilmektedir.

Araştırmacı Katkısı: Eylem ŞİMŞEK (%50), Ece KAÇMAZ (%50).

Türk Sigorta Sektöründe Müşteri Memnuniyeti: Sigorta Şikâyetleri Üzerine Derinlemesine Bir Analiz ¹

Hasan MERAL ² - Behlül ERSOY ³

Başvuru Tarihi: 28.07.2023

Kabul Tarihi: 20.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Türk sigorta sektörü son 20 yılda kurumsal yapısını güçlendirmiş, pazar derinliğini ve rekabet düzeyini artırmıştır. Pazardaki yüksek rekabet sınırlı tüketici talebi ile birleştiğinde, müşteri memnuniyeti ve tutundurma sigorta şirketlerinin öncelikli gündem maddesi hâline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türk sigorta sektöründeki müşteri memnuniyet düzeyini incelemek ve memnuniyetin artırılması için politika önerileri sunmaktır. Çalışmada, Türkiye'deki sigorta şirketlerinin müşteri memnuniyeti performanslarını değerlendirmek için tüketiciler tarafından çevrim içi olarak iletilmiş şikâyetler üzerinden bir analiz yapılmıştır. Müşteri şikâyetleri hakkında içgörü elde etmek ve parametreler arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için tanımlayıcı istatistik, korelasyon ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sigorta sektöründe müşteri şikâyetleri açıklama, ücret iadesi ve özür konu başlıklarında yoğunlaşmaktadır. Sigorta şirketleri gelen şikâyetlerin yalnızca %30,5'ini çözebilmiştir, sektörün genel memnuniyet ortalaması ise 5 üzerinden 2,3 puandır. Sürecin sonunda şikâyet sahiplerinin %74'ü poliçelerini iptal ettirmişlerdir. Şikâyet süreci ile müşteri memnuniyeti ilişkisine bakıldığında, çözüm oranı ile müşteri memnuniyeti arasında pozitif yönlü güçlü bir bağlantı olduğu görülmüştür. Müşteri memnuniyeti ise ayrılma kararı ile ters yönlü ilişki içindedir. Müşteri beklentisi ve şirket gruplarına göre yapılan karşılaştırmalı analizde müşteri memnuniyetinin; müşteri beklentisi ve sigorta branşı gruplarında anlamlı bir farklılık gösterdiği, pazar payı, sermaye yapısı ve şirket türü açısından ise farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Memnuniyeti, Müşteri Bağlılığı, Şikâyet Yönetimi, Türk Sigorta Sektörü

Atıf: Meral, H. ve Ersoy, B. (2023). Türk sigorta sektöründe müşteri memnuniyeti: Sigorta şikâyetleri üzerine derinlemesine bir analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1295-1312.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Marmara Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü, hasan.meral@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2079-0674

³ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, behlul.ersoy@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2498-2988

Customer Satisfaction in the Turkish Insurance Industry: An In-Depth Analysis on Insurance Complaints

Hasan MERAL⁴ - Behlül ERSOY⁵

Submitted by: 28.07.2023

Accepted by: 20.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The Turkish insurance industry has made significant improvements over the past two decades, enhancing its institutional structure and increasing market depth and competition. Due to intense competition and limited consumer demand, insurance companies prioritize customer satisfaction and retention. This study aims to assess customer satisfaction levels in the Turkish insurance industry and provide recommendations for enhancing satisfaction. Various methods, including descriptive statistics, correlation, and comparative analysis, are used to gain insights into customer complaints and establish connections between different factors. The results reveal that customer complaints in the industry are primarily related to explanations, refunds, and apologies. However, only 30.5% of these complaints are addressed by insurance companies, resulting in an average satisfaction rating of 2.3 points out of 5 for the industry. Notably, 74% of customers cancel their policies after complaining. A significant and positive association exists between the complaint resolution rate and customer satisfaction. On the other hand, customer satisfaction has an opposite correlation with the choice to churn. Comparative analysis indicates that customer satisfaction differs significantly based on various customer expectations and insurance branch groups, but it remains similar across market share, capital structure, and company type.

Keywords: Customer Satisfaction, Customer Retention, Complaint Management, Turkish Insurance Industry

⁴ Marmara University, Institute of Islamic Economics and Finance, hasan.meral@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2079-0674

⁵ Bilecik Seyh Edebali University, Bozuyuk Vocational School, Department of Finance Banking and Insurance, behlul.ersoy@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2498-2988

Giriş

Sigorta sektörü finansal sistemde üstlendiği rol gereği stratejik öneme sahiptir. Sigorta şirketleri bireylerin ve kurumların karşılaştığı risklere güvence sağlar ve ülke ekonomisinin sürdürülebilir kalkınmasını destekler. Bu yönüyle sigortacılık özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde giderek daha fazla ilgi görmektedir. Türk sigorta sektörü son yıllarda güçlü bir büyüme trendi yakalamış olmasına rağmen ülkedeki sigorta penetrasyonu benzer sosyoekonomik profildeki ülkelerin bir hayli gerisindedir (Türkiye Sigorta Birliği [TSB], 2022). Bu noktada Türkiye, 2022 sonu itibarıyla 85 milyonu aşan toplam nüfusu ve %68,1'lik çalışma çağındaki nüfusu ile sigorta sektörü gelişimi açısından büyük bir potansiyel taşımaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023).

Sigortacılığın gelişimindeki öncü gereksinimlerden birisi müşteri memnuniyetidir. Müşteri memnuniyeti bir şirketin pazardaki uzun vadeli rekabet gücünün ve başarısının anahtarı olarak gösterilmektedir (Coviello ve Trapani, 2012, s. 1). Ancak sigorta ürünlerinin kompleks yapısı nedeniyle şirketlerin müşterileriyle olan ilişkileri kimi zaman görüldüğünden çok daha karmaşık olabilmektedir. Öte yandan sigorta süreçlerinde çok sayıda aracı ve tedarikçi kullanılması, şirketlerin sigorta değer zinciri üzerindeki kontrolünü zayıflatmaktadır. Bu nedenle sigorta şirketleri etkili bir müşteri ilişkileri stratejisine hizmet sektöründeki pek çok şirketten daha fazla ihtiyaç duyar. Müşteri memnuniyet düzeyinin yükseltilmesi sigorta şirketlerine başta müşteri sadakati olmak üzere çok çeşitli alanlarda fayda sağlar. Ansari ve Riasi (2016) özellikle hasar süreçlerindeki müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatının en önemli belirleyicilerinden biri olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla mutlu müşteriler poliçelerini yenilemeye daha yatkın olacaklar, tersi şekilde mutsuz olanlar ise poliçelerini iptal etme eğilimi göstereceklerdir.

Müşteri memnuniyeti Türk sigorta sektöründe sıklıkla tartışılan bir konudur. Sektör, son 20 yılda yoğunlaşan doğrudan yabancı yatırımların da etkisiyle kurumsal yapısını güçlendirmiş, pazar derinliğini ve rekabet düzeyini artırmıştır. Pazardaki yüksek rekabet sınırlı tüketici talebi ile birleştiğinde, müşteri memnuniyeti ve tutundurma sigorta şirketleri açısından öncelikli gündem maddesi hâline gelmiştir. Bu durum sigorta araştırmalarına ilişkin literatüre de yansımıştır. Mevcut çalışmaların bazılarında sigortacılıkta müşteri ilişkileri yönetimini teorik düzeyde ele alınmakta, sigorta şirketlerinin performansına ilişkin analiz içermemektedir (Meral, 2021; Akpınar, 2023). Diğer bir grup araştırmada ise belirli bir sigorta branşı (Özcan ve Tanık, 2021) veya dağıtım kanalındaki (Muratoğlu, 2012) müşteri memnuniyetinin ölçümüne odaklanılmıştır. Bu çalışmalar ilgili alt başlıklarda faydalı bir arka plan sunuyor olsalar da Türk sigorta sektöründeki müşteri memnuniyetine ilişkin bütünsel bir tahlil içermemektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türk sigorta sektöründeki müşteri memnuniyet düzeyini incelemek ve memnuniyetin artırılması için politika önerileri sunmaktır. Türkiye'de 2022 yılında çevrim içi olarak yayımlanmış sigorta şikâyetlerine dayalı olarak yapılacak araştırmada, pazara ilişkin genel görünüm, tüketici eğilimleri ve farklı gruplar arasındaki müşteri memnuniyeti düzeyleri analiz edilmiştir. Bu çalışmanın aşağıda vurgulanan çıktıları aracılığıyla literatüre katkı sağlaması beklenmektedir:

- i. Çalışmada Türk sigorta sektöründeki müşteri memnuniyetinin genel görünümü analiz edilecek; müşteri beklentisi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişki incelenecektir. Böylece sigorta sektörünün müşteri memnuniyeti alanındaki gelişim noktaları deşifre edilecektir.
- ii. Sigorta sektöründeki müşteri memnuniyeti düzeyleri, müşteri beklentisi, sigorta branşı ve şirket türü bazında karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu karşılaştırma, farklı sigorta gruplarının müşteri yönetimi performanslarının daha iyi anlaşılmasını ve özelleştirilmiş stratejilerin geliştirilmesini sağlayacaktır.

- iii. Araştırma bulgularına dayalı olarak sigorta sektöründe müşteri memnuniyet düzeyinin artırılması için politika önerilerine yer verilecektir. Bu öneriler düzenleyiciler ve uygulayıcılar için yol gösterici olacak ve sigorta sektörünün gelişimini destekleyecektir.
- iv. Sigorta sektöründe müşteri memnuniyetinin artırılması, müşteri sadakatini de destekleyecektir. Bu durum sigorta şirketlerinin müşteri edinim maliyetlerini düşürürken, pazarda daha sağlıklı bir rekabet ortamı oluşmasını sağlayacaktır. Böylece Türk sigorta sektörü sınırlı kaynaklarını ve kapasitesini doğru yönlendirerek, verimliliğini artıracaktır.

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Takip eden bölümde sigorta sektöründe müşteri memnuniyetinin kavramsal çerçevesi ve önceki çalışmalara ilişkin literatür incelemesi yer almaktadır. Sonraki bölümde çalışmanın yöntemi açıklanmış ve uygulamaya yönelik bulgular paylaşılmıştır. Son bölümde ise araştırma sonuçları tartışılarak geleceğe ilişkin politika önerilerine yer verilmiştir.

Literatür Taraması

Sigortacılıkta müşteri memnuniyeti önde gelen performans göstergelerinden birisidir. Müşteri memnuniyeti müşteri sadakatini belirlemede, müşteri sadakati ise şirketin finansal performansını etkilemektedir. Sigortacılık gibi rekabetin yüksek olduğu pazarlarda müşterilerle iyi ilişkiler kurmak ve sürdürmek özellikle önemlidir (Hassan, Nawaz, Lashari ve Zafar, 2014, s. 563). Müşteri memnuniyetini artırabilen şirketler bu sayede rekabette bir adım öne geçmektedir. Tüm bu faktörler, uygulamacıların yanında araştırmacıların da alana olan ilgisini artırmış ve böylece sigortacılıkta müşteri memnuniyetinin farklı boyutlarıyla ele alındığı geniş bir literatür oluşmuştur.

Literatürdeki çalışmalara göre sigorta müşteri memnuniyet düzeyinin şirket performansları üzerinde çok yönlü etkileri vardır. Örneğin Wong, Tong ve Wong (2013) Hong Kong sağlık sigortasını konu aldıkları çalışmalarında, müşteri memnuniyetinin sadakat, marka tercihi ve şirket değiştirme maliyetleri üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Müşteri memnuniyet düzeyi sigorta şirketlerinin finansal performansı üzerinde de etkilidir. Pooser ve Browne'nin (2018) ABD merkezli otomobil sigortası müşterilerine yönelik gerçekleştirdikleri araştırmaya göre, yükselen müşteri memnuniyet düzeyi kârlılığı arttırırken olası maliyetleri de azaltmaktadır. Benzer bir çalışmada Limna ve Kraiwanit (2022), Portekiz araç sigortası sahipleri üzerine yaptıkları araştırmada hizmet kalitesinin algılanan değer ve müşteri memnuniyeti ile doğrudan bir ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Literatürde sigortacılıkta müşteri memnuniyetini ele alan çalışmaların bir bölümü de müşteri memnuniyetinin belirleyicilerine odaklanmıştır. Jeya ve Gopinath'e (2020) göre, hızlı hasar çözüm süreci ve adil fiyatlama müşterilerin memnuniyet düzeyini arttırmaktadır. Ayrıca farklı çalışmalarda da satış sonrası hizmetlerin müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkileyen faktörler arasında olduğu gösterilmiştir (Meeboonsalang ve Chaveesuk 2019, s. 212; Ramadhan ve Soegoto, 2020, s. 120). Sigorta teklifinin müşteri beklentileriyle olan uyumunun memnuniyet üzerinde etkisi vardır. Akhter, Jamil ve Fam'in (2021) Pakistan sigorta sektörü üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmaya göre dindarlık düzeyi Tekafül (katılım) sigorta şirketlerinde müşteri memnuniyetini olumlu etkilerken geleneksel sigorta şirketlerinde memnuniyeti olumsuz etkilemektedir. Gelişen teknoloji müşterilerin sigorta şirketlerinden beklentilerini de şekillendirmektedir. Lee, Tsao ve Chang (2015) hayat sigortası müşterilerinin mobil uygulama hizmetlerine yönelik tutumun memnuniyet ile olan ilişkisini incelemiştir. Tayvan hayat sigorta sektörüne yönelik gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarına göre mobil uygulamaların kullanılabilirliği ve kolaylığı memnuniyet düzeyini olumlu yönde etkilemektedir. Eckert, Neunsinger ve Osterrieder (2022) de sigorta sektöründe dijital dönüşümün önemini altını çizerek, sigorta şirketlerine müşteri memnuniyetini tesis edebilmek amacıyla sigorta süreçlerini sürekli olarak geliştirmelerini önermiştir.

Türk sigorta sektöründe müşteri memnuniyeti güncel bir çalışma alanı olup gün geçtikçe yapılan yeni çalışmalar literatürü derinleştirmektedir. Mevcut çalışmalar memnuniyet kavramını müşteri ilişkileri yönetiminin bir parçası olarak ele almaktadır. Örneğin Canol (2018), Türkiye’de hayat sigortası branşındaki müşteri memnuniyetine yönelik literatür incelemesi ve karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre müşteri memnuniyetini etkileyen faktörler; marka değeri, poliçenin kapsamı, özelleştirilebilir poliçe koşulları, poliçe alternatifi, hızlı hizmet erişimi, teknolojik yenilik ve rekabetçi fiyattır. Ayrıca sigorta müşterisinin sadakati de müşteri memnuniyeti ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin, Taşkın ve Bengül’ün (2013) örneklemini akademisyenlerin oluşturduğu çalışmalarında, sigorta sektöründe müşteri sadakatının önemine dikkat çekilmektedir. Çalışmaya göre şirkete olan güvenin müşterilerin memnuniyetini arttıracığı ve böylece sigortalıların daha sadık müşteriler hâline geleceği belirtilmektedir. Koç (2015) da benzer şekilde sigorta şirketinin itibarı ve şirkete duyulan güvenin belirleyicilerinden birinin müşteri memnuniyeti olduğunu işaret etmiştir. Akkaya ve Ünal (2019) Türk sigorta sektöründe müşteri edinim maliyetinin müşteriye elde tutma maliyetinin dokuz katı olduğunu ortaya koymuştur.

Sigorta şirketlerinin müşteri memnuniyet düzeylerini arttırmaya yönelik uyguladığı politikaların başında şikâyet yönetimi gelmektedir. Bir şirketin müşterilerinin ürün veya hizmetlerinden memnun olup olmadıklarını analiz edebilecekleri ilk veri seti şikâyetlerdir (Hayward, 2008, s. 321). Özellikle hizmet kalitesi söz konusu olduğunda sigorta şirketlerinin şikâyetlerle başa çıkması önemli bir zorluk olarak değerlendirilmektedir (Wendel, De Jong ve Curfs, 2011, s. 1). Etkin bir şikâyet yönetiminin önemi hem araştırmacı hem de uygulayıcılar tarafından kabul edilmiştir (Carmen ve Al, 2012, s. 900). Dong ve Wang (2015) şikâyetleri metin madenciliği ile incelemenin hizmet kalitesi yönetiminde önemli bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır. Karami ve Pendergraft’ın (2018) çalışmalarına göre de sigorta sektörüne yönelik şikâyetlerin ağırlıklı müşteri hizmetleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Ersoy, Şen, Kartaloğlu ve Argan (2016) içerik analizi yöntemini kullanarak benzer bir çalışmayı Türk sigorta sektörü için yapmıştır. Bu çalışmaya göre şikâyet verisi, sigorta şirketleri için müşterinin ihtiyaç ve beklentilerini anlama noktasında önemli bilgiler sunmaktadır.

Özetle, mevcut literatür sigortacılıkta müşteri memnuniyetinin artan önemine işaret etmektedir. Çalışmaların önemli kısmı müşteri memnuniyetini etkileyen faktörler üzerine odaklanmıştır. Ayrıca müşteri memnuniyetinin hizmet konusu, müşteri beklentisi ve şirket türüne göre farklılaşabildiği gösterilmiştir.

Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye’deki sigorta şirketlerinin müşteri memnuniyeti performanslarını değerlendirmek için tüketiciler tarafından çevrim içi olarak iletilmiş şikâyetler üzerinden bir analiz yapılmıştır. Çalışmada, müşteri şikâyetleri hakkında içgörü elde etmek ve parametreler arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için tanımlayıcı istatistik, korelasyon ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Veri seti

Çalışmanın örneklemini Türkiye’nin en büyük çevrim içi şikâyet platformu olan sikayetvar.com’da 2022 yılında sigortacılık alanında yayımlanmış şikâyetlerden oluşmaktadır. Toplamda 4.059 satırdan oluşan veri seti doğrudan kaynağından temin edilmiştir. Veri setinde; şikâyet tarihi, şikâyet başlığı, şikâyet içeriği, marka, müşteri beklentisi, şikâyet cevaplanma durumu, şikâyet yanıt süresi, şikâyet sonucu, müşteri memnuniyet skoru ve müşteri ayrılma tercihinine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Şikâyet başlığı ve şikâyet içeriği parametreleri şikâyeti açıklayan metinlerden oluşmaktadır. Şikâyet zamanı ve yanıt süresi parametreleri sayısal değerlere sahipken, diğerleri ise kategorik değerler içermektedir.

Yöntem

Araştırma, Türkiye'deki sigorta şirketlerinin müşteri memnuniyeti performanslarının değerlendirilmesinde nicel bir yaklaşım benimsemektedir. Sigorta şirketlerinin şikâyet verileri üzerinden yapılacak analizde; pazara ilişkin genel görünümü, tüketici eğilimlerini ve farklı sigorta gruplarının performanslarını ortaya koymak için tanımlayıcı istatistik, korelasyon ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri uygulanmıştır.

Çalışmada ilk olarak, Türk sigorta sektöründeki şikâyetlere ve müşteri memnuniyetine genel bir bakış sunmak için tanımlayıcı istatistik hesaplanmış ve analiz edilmiştir. Tanımlayıcı istatistik analizi, bir veri setinin karakteristik özelliklerini ortaya çıkartmak için kullanılan en temel veri analizi yöntemlerinden birisidir. Bu yöntemle, veri dağılımı, kalıpları ve eğilimleri hakkında değerli bilgiler elde edilebilir (Sloman, 2010, s. 21). Bu bağlamda veri setindeki şikâyetler, müşteri beklentisi, şikâyet sonucu ve müşteri memnuniyet skoruna göre incelenmiştir. Bu inceleme, Türk sigorta sektöründe şikâyet yönetimi performansının daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve sonraki analizler için faydalı bir referans oluşturmuştur.

İkinci olarak, veri setindeki değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için korelasyon analizi uygulanmıştır. Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Korelasyon katsayısı -1 ila +1 bir aralığında değer alabilir. Pozitif bir değer aynı yönlü ilişkiyi gösterirken negatif değer zıt yönlü ilişkiyi ifade etmektedir. Korelasyon katsayısının 0 olması parametreler arasında doğrusal bir ilişki olmadığını gösterir (Gogtay ve Thatte, 2017, s. 78). Veri seti hem kategorik hem de sürekli değişkenlerden oluştuğu için değişken kombinasyonuna göre Pearson's R, Korelasyon Oranı ve Cramer's V testleri uygulanmıştır (Gupta, 2021).

Çalışmada son olarak müşteri beklentisi, sigorta branşı ve şirket türü bazında müşteri memnuniyetini değerlendirmek için karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Karşılaştırmalı analiz, iki farklı olgu arasındaki benzerlik ve farklılıkları incelemek amacıyla uygulanan araştırma yöntemidir. Bu yöntemin uygulanmasında karşılaştırma gruplarının ve kriterlerin doğru tanımlanmış olması kritik önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada Türk sigorta sektöründe müşteri memnuniyetinin konu, branş ve şirket türü gruplarında değişip değişmediği sorusuna odaklanılmıştır. Farklı grupların performansları arasında anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenebilmesi için ilk Shapiro-Wilk testi uygulanmış ve veri seti dağılımı ölçülmüştür. Veri seti normal dağılmadığı için gruplar arası farklılığın ölçülmesinde Kruskal-Wallis, Mann-Whitney U testleri kullanılmıştır (Hecke, 2012, s. 246; Nachar, 2008, s. 20). İki'den fazla grubun yer aldığı karşılaştırmalarda, hangi grupların diğerlerinden farklılaştığını anlamak için Dunn testi uygulanmıştır (Dinno, 2015, s. 294).

Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Bulgular

Tanımlayıcı Analiz

Türk sigorta sektöründeki müşteri şikâyetleri ve memnuniyet oranlarının genel bir görünümünü sunabilmek için veri setindeki temel değişkenler üzerinden bir analiz yapılmıştır. Tablo 1 incelenen şikâyetlerin konusuna göre dağılımını ve sektörün şikâyet yönetimi performansına ilişkin öncü metrikleri göstermektedir.

Tablo 1

Şikâyetlerin Konusuna Göre Dağılımı ve Şikâyet Yönetimi Performansı

Müşteri Beklentisi	Şikâyet Adeti	Ort. Yanıt Süresi (Saat)*	Çözüm Oranı	Ort. Memnuniyet Skoru
Açıklama	1.353	24,8	%32,7	2,4
Ücret İade	839	32,1	%31,2	2,3
Özür	574	29,1	%19,7	1,9
İptal	499	17,6	%42,9	2,7
Hasar Tazmini	401	20,0	%27,9	2,1
Tamirat	288	30,2	%21,9	1,9
Değişim	54	15,8	%18,5	1,8
Teslimat	51	17,2	%39,2	2,6
Toplam	4.059	25,7	%30,5	2,3

*Yanıt süresi boş olanlar 1.000'in üzerinde olanlar hesaplamaya dahil edilmemiştir.

Tablo 1'e göre şikâyet konularının başında açıklama, ücret iadesi ve özür talepleri yer almaktadır. Bu üç konu başlığı toplam şikâyetlerin %68'ini oluşturmaktadır. Şikâyetlerin ortalama yanıt süresi 25,7 saattir. Bu süre şikâyet konusuna göre değişmekte, özellikle ücret iade ve tamirat konularında yanıt süresi yükselmektedir. Şikâyetlerin toplamda %30,5'i çözülebilmektedir. Çözüm oranları yine şikâyet konusuna göre farklılık göstermektedir. Müşteri memnuniyeti başlığında ise ortalama memnuniyet skorunun 5'li skala üzerinden (1 en düşük 5 en yüksek) 2,3 olduğu görülmektedir. Tüm metrikler birlikte değerlendirildiğinde sigorta sektörünün şikâyet yönetimi performansının en yüksek olduğu alanın İptal ve Teslimat konulu talepler olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2

Şikâyetlerin Yanıtlanma Durumuna Göre Dağılımı

Şikâyet Sonucu	Yanıt Süresi	Şikâyet Adeti	Ort. Memnuniyet Skoru
Çözülmedi	<1 Saat	1.056	1,2
	1-12 Saat	514	1,2
	12-24 Saat	325	1,1
	>24 Saat	928	1,1
	Ara Toplam	2.823	1,2
Çözüldü	<1 Saat	540	4,8
	1-12 Saat	224	4,8
	12-24 Saat	196	4,8
	>24 Saat	276	4,8
	Ara Toplam	1.236	4,8
Toplam		4.059	2,3

Sigorta şirketlerinin şikâyet yönetim performansına daha yakından bakıldığında, şikâyetlerin önemli bir kısmının ilk bir saat içinde yanıtlandığı anlaşılmaktadır. Tablo 2'ye göre müşteri şikâyetlerinin %39'u ilk bir saat içinde yanıtlanmıştır ancak hızlı yanıt mutlak müşteri memnuniyeti anlamına gelmemektedir. Müşteri memnuniyet skoru şikâyetin çözümlenip çözülmediğine göre belirgin şekilde ayrılmaktadır. Şikâyetin yanıtlanma süresinin ise müşteri memnuniyeti üzerinde bariz bir ayrıştırıcı etkisinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 3
Müşteri Memnuniyetinin Dağılımı ve Poliçe İptalleri

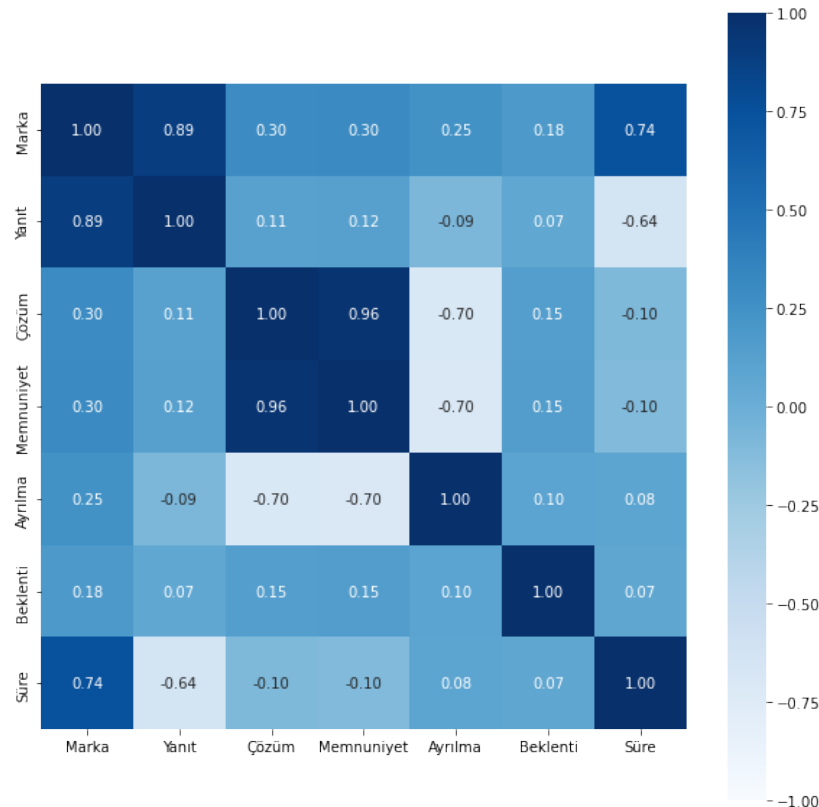
Memnuniyet Skoru	Şikâyet Adeti	İptal Adeti	Ayrılma Oranı
1	2.183	2.081	%95
2	89	81	%91
3	143	110	%77
4	225	102	%45
5	809	183	%23
Toplam	3.449	2.557	%74

Not: Bu aşamada ayrılma bilgisi eksik olan şikâyetler veri setinden çıkartılmıştır.

Sigortacılıkta müşteri memnuniyeti yönetiminin en önemli göstergelerinden birisi poliçe iptal oranlarıdır. Tablo 3'te şikâyet sürecinde girmiş olan müşterilerin poliçe iptal oranları yer almaktadır. Müşteri memnuniyetinin en düşük olduğu 1 ve 2 no.lu grupta ayrılma (churn) oranları sırasıyla %95 ve %91'dir. Bu iki grup toplam şikâyetlerin %66'sını oluşturmaktadır. Memnuniyet oranı yükseldikçe ayrılma oranları düşmekte, 5'inci grupta ise %23 ile dip noktasına ulaşmaktadır. Bu tablo bize müşteri memnuniyetinin, şikâyet sürecindeki poliçe iptal kararlarında önemli bir belirleyici olabileceğini göstermektedir.

Korelasyon Analizi

Sigorta sektöründeki müşteri şikâyeti parametrelerinin birbirleriyle olan ilişkilerini incelemek için korelasyon analizi uygulanmıştır. Veri setindeki sürekli ve kategorik değişkenler bir arada yer aldığından; iki sürekli değişken arasındaki hesaplama için Pearson's R, kategorik ve sürekli değişkenler arasındaki hesaplama için Korelasyon Oranı, iki kategorik değişkenler arasındaki hesaplama için Cramer's V testi kullanılmıştır. Şekil 1 değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarını göstermektedir.

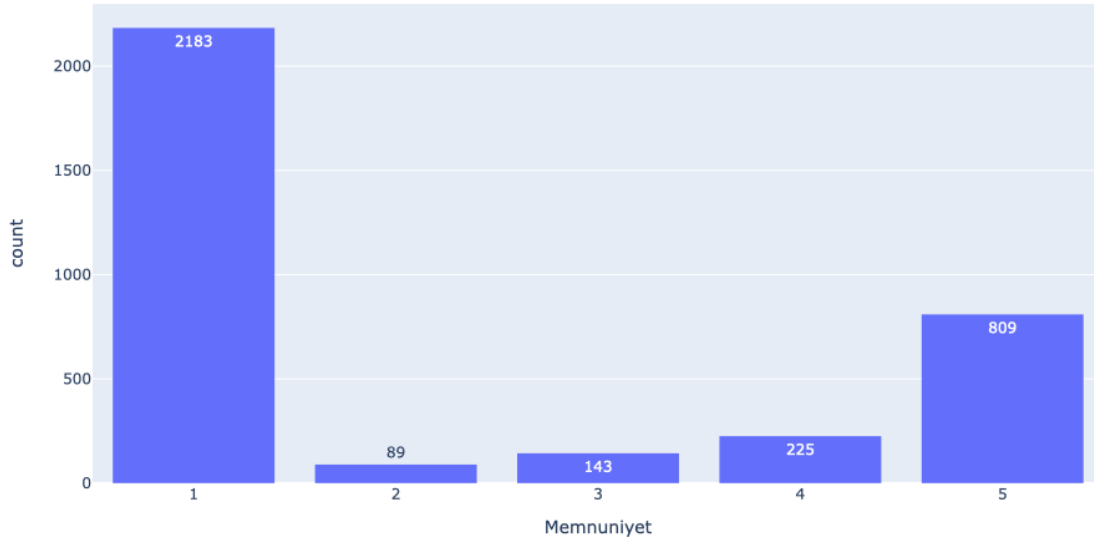

Şekil 1. Şikâyet Parametrelerinin Korelasyon Matrisi

Şekil 1'e göre marka ismi (Marka) ile şikâyetlerin yanıt oranı (Yanıt) ve yanıtlanma süresi (Süre) arasında ilişki bulunmaktadır. Benzer bir ilişki Çözüm, Memnuniyet ve Ayrılma parametrelerinde de görülse de ilişkinin şiddeti nispeten düşüktür. Çözüm ile Memnuniyet arasında pozitif, Ayrılma arasında ise negatif yönlü güçlü bağlantı bulunmaktadır. Yani şikâyetlerin çözüm oranı arttıkça memnuniyet skoru artmakta, ayrılma oranı ise düşmektedir. Benzer şekilde Memnuniyet ile Ayrılma arasında negatif yönlü güçlü bir ilişki vardır. Öte yandan Yanıt, Beklenti ve Süre ile Memnuniyet ve Ayrılma parametreleri arasında güçlü bir bağlantıya rastlanmamıştır.

Karşılaştırmalı Analiz

Çalışmada sigorta sektöründeki müşteri memnuniyetinin farklı gruplara göre anlamlı bir değişim gösterip göstermediğini incelemek için karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. İlk olarak analizde kullanılacak yöntemin tespiti için Müşteri Memnuniyeti verisinin dağılımı incelenmiştir. Şekil 2 Müşteri Memnuniyeti verisinin dağılımını göstermektedir.

Şekil 2. Müşteri Memnuniyetinin Dağılımı

Şekil 2 verinin normal dağılıma sahip olmadığına işaret etmektedir. Bu gözlemin teyidi için Shapiro Wilk testi uygulanmış, $p=0,00$ olarak bulunmuştur ve verinin çarpık dağılımı teyit edilmiştir. Bu noktada gruplar arasındaki farklılığın analizinde ANOVA ve t-testi yerine veri setine daha uygun olan Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testleri kullanılmıştır.

Tablo 4

Müşteri Beklentisine Göre Memnuniyet Skoru

Müşteri Beklentisi	Şikâyet Adeti	Ortalama	Ortanca
Açıklama	1.151	2,36	1,00
Ücret İade	698	2,28	1,00
Özür	504	1,83	1,00
İptal	413	2,69	1,00
Hasar Tazmini	337	2,09	1,00
Tamirat	256	1,91	1,00
Teslimat	45	2,60	1,00
Değişim	45	1,93	1,00

Tablo 4'te yer alan müşteri memnuniyetinin müşteri beklentisine göre dağılımı Kruskal-Wallis ile ölçülmüş ve $p=0,00$ bulunduğundan müşteri beklentisi grupları arasında memnuniyet açısından önemli farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hangi gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğunun tespiti için geçerli bir post-hoc testi olan Dunn's test uygulanmıştır.

Tablo 5

Müşteri Beklentisine Göre Memnuniyet Skoru Dunn's Testi Sonuçları

	Açıklama	Ücret İade	Özür	İptal	Hasar Tazmini	Tamirat	Teslimat	Değişim
Açıklama	1,00	0,48	0,00*	1,00	0,05*	0,00*	1,00	0,02*
Ücret İade	0,48	1,00	1,00	0,47	1,00	1,00	0,87	0,04*
Özür	0,00*	1,00	1,00	0,15	1,00	1,00	0,03*	0,00*
İptal	1,00	0,47	0,15	1,00	0,47	0,08	1,00	1,00
Hasar Tazmini	0,05*	1,00	1,00	0,47	1,00	0,56	0,47	0,00*
Tamirat	0,00*	1,00	1,00	0,08	0,56	1,00	0,00*	0,00*
Teslimat	1,00	0,87	0,03*	1,00	0,47	0,00*	1,00	0,00*
Değişim	0,02*	0,04*	0,00*	1,00	0,00*	0,00*	0,00*	1,00

* $p < 0,05$

Tablo 5'e göre müşteri memnuniyeti İptal hariç diğer tüm beklentilere göre farklılık göstermektedir. Özellikle Özür, Tamirat ve Değişim beklentilerinde müşteri memnuniyetini ortalamasının diğer konu başlıklardan belirgin şekilde düşük olması, sigorta sektörünün şikâyet yönetimi sürecindeki çözüm üretebilme kabiliyeti farkına işaret etmektedir.

Sigorta sektöründe müşteri memnuniyetinin şirket türleri ve sigorta branşları arasındaki dağılımını incelemek için sigorta şirketleri branş, pazar payı, sermaye yapısı ve şirket türüne göre sınıflandırılmıştır. Tablo 6, oluşturulan sınıflandırmalara göre müşteri memnuniyeti ortalamalarını göstermektedir.

Tablo 6

Sigorta Branşı ve Şirket Türlerine Göre Müşteri Memnuniyeti

Sınıflandırma	Grup	Şikâyet Adeti	Ortalama	Ortanca
Branş	Hayat	1.330	2,41	1,00
	Hayat Dışı	2.119	2,14	1,00
Pazar Payı	İlk 10	1.016	2,17	1,00
	Diğer	2.433	2,27	1,00
Sermaye Yapısı	Yabancı	1.726	2,25	1,00
	Yerli	1.723	2,23	1,00
Şirket Türü	Geleneksel	3.287	2,25	1,00
	Katılım	162	2,15	1,00

Müşteri memnuniyetinin Tablo 6'da yer alan gruplara göre farklılaşma düzeyi, sınıflandırma bazında ayrı ayrı Mann-Whitney U ile ölçülmüş; Branş ($p=0,00$), Pazar Payı ($p=0,97$), Sermaye Yapısı ($p=0,10$), ve Şirket Türü ($p=0,39$) sonuçlarına ulaşılmıştır. Buna göre yalnızca Branş $p<0,05$ değerini sağladığından, sınıflandırmalar arasındaki tek anlamlı fark bu grupta gözlenmiştir. Diğer bir ifadeyle Hayat branşında müşteri memnuniyeti Hayat Dışı branştan anlamlı derecede yüksektir. Şirketlerin Pazar Payı, Sermaye Yapısı ve Şirket Türü düzeyinde ölçülen müşteri memnuniyetlerinde ise anlamlı bir fark gözlenmemiştir.

Sonuç

Müşteri memnuniyeti, ürün ve hizmetlerin büyük oranda standart olduğu sigorta sektöründe şirketlere diğerlerinden farklılaşma ve rekabette bir adım öne geçme imkanı sağlar. Mutlu müşterilerin, diğer sigorta sağlayıcılarından gelen daha uygun tekliflere rağmen mevcut poliçelerini yenileme olasılıkları daha yüksektir. Bunun tam tersi durumlar ise genellikle poliçe iptalleri ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca yaşanan olumsuz deneyimler, müşteriler tarafından çevrim içi platformlarda paylaşıldıklarında oldukça yüksek bir tesir gücüne sahip olabilmekte, diğer tüketicilerin de kararlarını etkileyebilmektedir. Sigorta sektöründeki müşterilerin memnun yahut şikâyetçi oldukları alanların iyi anlaşılması ve etkili bir şekilde yönetilmesi, sağlıklı bir piyasa yapısının kurulması ve sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabilmesi için ön koşuldur. Bu bağlamda çalışmada, Türk sigorta sektöründeki müşteri memnuniyeti 2022 yılı çevrim içi sigorta şikâyetlerine dayalı olarak analiz edilmiştir. Toplamda 4.059 şikâyetten oluşan örneklem üzerinden yapılan analizde, pazarın müşteri memnuniyetine ilişkin genel bir görünümü sunulmuş, tüketici eğilimleri ve beklentileri incelenmiştir.

Sonuçlar sigorta sektöründeki müşteri şikâyetlerinin Açıklama, Ücret İadesi ve Özür konu başlıklarında yoğunlaştığını göstermektedir. Bu başlıklar arasında Açıklama özellikle öne çıkmaktadır. Her üç şikâyetten bir tanesi aslında bir açıklama talebidir. Sigorta okuryazarlığının nispeten düşük olduğu Türkiye'de bu anlaşılabilir bir sonuçtur. Doğası gereği karmaşık bir ürün olan sigorta, kompleks iş süreçleri ve yoğun terminolojik dil kullanımıyla birleştiğinde tüketiciler için anlaşılması güç hâle gelmektedir. Şikâyetlerin biriktiği diğer başlıklar olan Ücret İadesi ve Özür başlıkları ise sigorta iş süreçlerindeki aksaklığı ve verimsizliği göstermektedir. Zamanında yapılmayan ücret iadeleri veya yaşanan olumsuz deneyimler müşteri şikâyeti ile sonuçlanmaktadır.

Sigorta sektörünün müşteri ve şikâyet yönetimi performansına bakıldığında, gelen şikâyetlerin yalnızca %30,5'inin çözülebildiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle her üç şikâyetten ikisi çözümsüz kalmaktadır. Bu görünüm sigorta sektörünün müşteri beklentilerini karşılama konusunda bariz şekilde yetersiz kaldığına işaret etmektedir. Gerçekten de sektörün genel müşteri memnuniyeti ortalaması 5 üzerinden 2,3 puandır. Sigorta şirketlerinin bu alanda gösterdiği başarısız müşteri ilişkileri yönetimi performansı poliçelerin %74'ünün iptali ile sonuçlanmıştır. Sigorta şikâyet sürecindeki faktörlerle müşteri memnuniyetinin ilişkisine bakıldığında ise şikâyet çözüm oranı ile müşteri memnuniyeti arasında pozitif yönlü güçlü bir bağlantı olduğu görülmüştür. Müşteri memnuniyeti ise müşterinin ayrılma kararı ile ters yönlü ilişki içindedir. Yani şikâyeti çözüme ulaşan

müşterilerin memnuniyeti düzeyi artmakta, bu da poliçe iptallerini düşürmektedir. Müşteri memnuniyetinin en düşük olduğu grupta ayrılma oranı %95 iken, en yüksek olduğu grupta bu oran %23'e düşmektedir. Bu bulgu literatürde müşteri memnuniyeti ile müşteri bağlılığı arasındaki ilişkinin varlığını gösteren çalışmalarla uyumludur (Ansari ve Riasi, 2016; Limna ve Kraiwanit, 2022). Şikâyet yanıt süresi ile müşteri memnuniyeti arasında ise bir bağlantı bulunamamıştır. Sigorta sektörü gelen şikâyetlerin büyük bir bölümünü ilk 24 saat içinde yanıtlıyor olsa da bu çaba müşteri memnuniyetini garanti etmemektedir. Diğer bir ifadeyle şikâyet hızlı yanıtlansa da çözüme ulaştırılamadığı sürece memnuniyeti artırmamaktadır.

Müşteri beklentisi ve şirket gruplarına göre yapılan karşılaştırmalı analizde, sigorta sektörünün öncelikli gelişim alanları arasında özellikle tedarikçi kullanımının yoğun olduğu tamirat ve değişim konu başlıkları ön plana çıkmaktadır. Satış sonrası hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki literatürde de sıklıkla vurgulanan bir konudur (Meeboonsalang ve Chaveesuk, 2019; Ramadhan ve Soegoto, 2020). Karşılaştırmalı analizde öne çıkan bir diğer başlık da hayat şirketleri ile hayat dışı şirketler arasındaki performans farkıdır. Her ne kadar her iki branştaki şirketler için de gelişim alanları bulunsa da hayat şirketleri belirgin oranda yüksek memnuniyet skoruna sahiptir.

Çalışmada pazar payı, sermaye yapısı ve şirket türü üzerinden yapılan karşılaştırmada anlamlı bir farka ulaşılamamıştır. Pazar payına göre ilk 10'da yer alan şirketler daha iyi bir müşteri deneyimi sunamamaktadır. Yabancı şirketler ile yerli şirketler arasından da benzer metrikler açısından bir fark yoktur. Son olarak katılım şirketleri ile geleneksel şirketler müşteri memnuniyeti performansları açısından ayrılmamaktadır. Bu anlamda çalışmada Akhter, Jamil ve Fam'in (2021) katılım ve geleneksel sigorta şirketleri arasındaki müşteri memnuniyeti farkına işaret ettiği araştırmasından farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Öte yandan bulgular Ersoy ve Meral'in (2024) Türkiye'de katılım sigorta şirketlerinin pazarlama alanında özgün bir değer önerisi geliştirme ihtiyacına olan vurgusunu desteklemektedir.

Çalışma sonuçlarına göre, Türk sigorta sektörüne müşteri deneyiminin iyileştirilmesi, şikâyet yönetimi performansının artırılması ve genel müşteri memnuniyeti düzeyinin yükseltilmesi için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- i. Sigorta şirketleri müşterilerinin beklentilerini anlamak ve onlara daha iyi bir deneyim sunabilmek için müşteri geri bildirimlerinin analizine özellikle önem göstermelidir. Bu sayede şirketler tekrar eden sorunları ve müşterilerin itiraz ettikleri uygulamaları açığa çıkarabilirler. Geri bildirim mekanizması sigorta ürünlerinin ve hizmet süreçlerinin iyileştirilmesi için önemli içgörüler sağlayacaktır.
- ii. Sigorta şirketleri müşterileriyle etkileşimlerini artırarak müşterilerin karşılaştıkları sorunları şikâyete dönüşmeden önce tespit etmelidir. Müşteri iletişim yol haritası, satış öncesinden satış sonrasına kadar tüm sigorta süreçlerini kapsayacak şekilde tasarlanmalıdır. Sorunların erken tespiti, problemlerin daha etkili şekilde çözülebilmesini ve poliçe iptallerinin azaltılmasını sağlayacaktır.
- iii. Sigorta şirketleri değişen tüketici ihtiyaç ve beklentilerine uyum sağlayabilmek için ürün ve süreçlerini sürekli olarak geliştirmelidir. 21. yüzyılda büyük bir evrim geçiren tüketici eğilimlerini doğru anlamak, sigortacılıkta müşteri memnuniyetini sağlamanın ön koşuludur. Şirketler gelişmiş veri analitiği yöntemlerini kullanarak müşteri davranışlarına ilişkin daha derin bir anlayış geliştirebilirler.

Sonuç olarak, Türk sigorta sektörü yukarıda açıklanan bulgular ve sunulan politika önerileri doğrultusunda, müşteri deneyimini ve memnuniyetini iyileştirecek adımları atmalıdır. Şirketler, müşteri geri bildirimlerini

analiz ederek problematik olan alanları tespit etmeli, süreçlerini müşteri merkezli bir anlayışla yeniden tasarlamalıdır. Tüm bu politikalar, Türkiye’de sigortacılığa olan güveni ve bağlılığı artıracak, sigortanın tabana yayılmasına destek olacaktır.

Bu çalışma Türk sigorta sektöründe müşteri memnuniyetine dair genel bir görünüm ve gelişim alanlarına ilişkin faydalı bir analiz sunsa da bazı kısıtları vardır. İlk olarak müşteri memnuniyetine ilişkin analiz yalnızca bir şikâyet platformunun verileri üzerinden yapılmıştır. Sosyal medyadaki veya farklı platformlardaki şikâyetler analize dahil edilmemiştir. Dolayısıyla kullanılan veri seti örneklem seçim yanlılığı taşıyor olabilir. Ayrıca yalnızca şikâyet verileri üzerinden yapılan analiz, sektördeki müşteri memnuniyetine ilişkin genel resmi yeterince iyi açıklamıyor olabilir. Son olarak değişkenler arasında güçlü ilişkiler tespit edilmiş olmasına rağmen veriler arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmemiştir. Gelecekteki çalışmalar bu kısıtları göz önünde bulundurarak daha kapsayıcı bir veri seti ile Türk sigorta sektöründe müşteri memnuniyetinin belirleyicilerini araştırabilirler.

Kaynakça

- Akkaya, F. A. ve Ünal, A. (2019). Müşteri maliyetlerinin analizine yönelik bir çalışma: Sigorta sektörü örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1693-1711. Erişim adresi: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=812465>.
- Akhter, W., Jamil, H. ve Fam, K. S. (2021). Islamic influence on customer satisfaction: Evidence from Takaful and conventional insurance industry. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 12(4), 524-543. doi: 10.1108/jiabr-05-2020-0148.
- Akpınar, Ö. (2023). Sigorta Müşteri İlişkileri Yönetiminde Yeni Dönemin İpuçları, H. Meral (Ed.), *21. yüzyılda Türk sigorta sektörüne 21 tavsiye* (s. 171-186) içinde. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Ansari, A. ve Riasi, A. (2016). Modelling and evaluating customer loyalty using neural networks: Evidence from startup insurance companies. *Future Business Journal*, 2(1), 15-30. doi: 10.1016/j.fbj.2016.04.001.
- Canol, S. (2018). Türk sigorta sektöründe hayat sigortası branşında müşteri memnuniyetini arttırmak için stratejik öneriler. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-55. doi: 10.38009/ekimad.494258.
- Carmen, P. ve Al, P. N. (2012). observing insurance companies’ customer complaint management in the online environment. *Ovidius University Annals Economic Sciences Series*, 12(2), 900-903. doi:10.1007/978-3-319-00324-5.
- Coviello, A. ve Di Trapani, G. (2012, Eylül). The Customer Satisfaction in the insurance industry. SSRN. doi:10.2139/ssrn.2144684.
- Dinno, A. (2015). Nonparametric pairwise multiple comparisons in independent groups using Dunn’s test. *The Stata Journal*, 15(1), 292-300. doi: 10.1177/1536867X1501500117.
- Dong, S. ve Wang, Z. (2015). Evaluating service quality in insurance customer complaint handling through text categorization. In *2015 International Conference on Logistics, Informatics and Service Sciences (LISS)*, 1-5. IEEE. doi: 10.1109/LISS.2015.7369671.

- Eckert, C., Neunsinger, C. ve Osterrieder, K. (2022). Managing customer satisfaction: Digital applications for insurance companies. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, 47(3), 569-602. doi: 10.1057/s41288-021-00257-z.
- Ersoy, B. ve Meral, H. (basım aşamasında) Türkiye’de katılım sigortacılığı: Geleneksel sigortacılıkla karşılaştırmalı bir analiz. *İzmir İktisat Dergisi*.
- Ersoy, B., Şen, E. Kartaloğlu, T. ve Argan, M. T. (2016). Sigorta müşterilerinin aldıkları hizmetler ile ilgili e şikâyetler. Ercan, M., Ayata, A. ve Çalışkan, E., A. (Ed.), *Osmaneliden 21. Yüzyılı Okumak, Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi* içinde (s. 892-903), Bilecik.
- Hassan, R. S., Nawaz, A., Lashari, M. N. ve Zafar, F. (2015). Effect of customer relationship management on customer satisfaction. *Procedia Economics and Finance*, 23, 563-567. doi: 10.1016/S2212-5671(15)00513-4.
- Hayward, M. (2008). Complaint management. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, 9, 321-323. doi: 10.1177/00222437870240040.
- Hecke, T. V. (2012). Power study of anova versus kruskal-wallis test. *Journal of Statistics and Management Systems*, 15(2-3), 241-247. doi: 10.1080/09720510.2012.10701623
- Gogtay, N. J. ve Thatte, U. M. (2017). Principles of correlation analysis. *Journal of the Association of Physicians of India*, 65(3), 78-81. Erişim adresi: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28462548/>.
- Gupta, D. (2021, Eylül). How to find correlation value of categorical variables. *Knoldus Blogs*. Erişim adresi: <https://blog.knoldus.com/how-to-find-correlation-value-of-categorical-variables/>.
- Jeya, J. ve Gopinath, R. (2020). Customer service techniques and national insurance company efficiency. *International Journal of Management (IJM)*, 11(12), 3776-3784. doi: 10.34218/IJM.11.12.2020.350.
- Karami, A. ve Pendergraft, N. M. (2018, Temmuz). *Computational analysis of insurance complaints: Geico case study*. International Conference on Social Computing, Behavioral-Cultural Modeling and Prediction and Behavior Representation in Modeling and Simulation konferansında sunulan bildiri, George Washington University, Washington. doi: 10.48550/arXiv.1806.09736.
- Koç, F. (2015). Sigortacılık sektöründe kurumsal itibar ve tüketici güveni. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(26), 63-84. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/comuybd/issue/43599/533845>.
- Lee, C. Y., Tsao, C. H. ve Chang, W. C. (2015). The relationship between attitude toward using and customer satisfaction with mobile application services: An empirical study from the life insurance industry. *Journal of Enterprise Information Management*, 28(5), 680-697. doi: 10.1108/JEIM-07-2014-0077.
- Meeboonsalang, W. ve Chaveesuk, S. (2019). An integrated model of customer loyalty in automobile insurance in Thailand. *Asia-Pacific Social Science Review*, 19(3), 203-216. Erişim adresi: <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=c173f7fa-637a-3f00-86ce-4c12a8692d40>.
- Meral, H. (2021). Tüketim Çağında Sigorta Müşterisinin Beklentisini Anlamak, S. Yazıcı (Ed.), *FinTech ve insurtech ile finansın dönüşümü: dijital ekonomide geleceği yaratan 5 temel değişim* içinde (s. 131-144). İstanbul: MediaCat Yayınları.

- Muratoğlu, M. (2012). *Türk sigorta sektöründe dağıtım kanalları yapısı ve şirket ile acenteler arasındaki ilişki memnuniyeti üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <http://dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/handle/1/7107>.
- Nachar, N. (2008). The Mann-Whitney U: A test for assessing whether two independent samples come from the same distribution. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 4(1), 13-20. doi: 10.20982/tqmp.04.1.p013.
- Pooser, D. M. ve Browne, M. J. (2018). The effects of customer satisfaction on company profitability: Evidence from the property and casualty insurance industry. *Risk Management and Insurance Review*, 21(2), 289-308. doi: 10.1111/rmir.12105.
- Ramadhan, A. G. ve Soegoto, D. S. (2020). The factor influencing customer satisfaction in health insurance companies. *In International Conference on Business, Economic, Social Science, and Humanities–Economics, Business and Management Track (ICOBEST EBM 2019)*, 117-121. doi: 10.2991/aebmr.k.200108.02.
- Sloman, K. N. (2010). Research trends in descriptive analysis. *The Behavior Analyst Today*, 11(1), 20. doi: 10.1037/h0100686.
- Taşkın, E. ve Bengül, S. (2014). Sigorta sektöründe ilişki pazarlama uygulamalarının müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma ve model önerisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (EYİ 2013 Özel Sayısı), 503-522. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/31805/351531>.
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK. (2023). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2022. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685>.
- Türkiye Sigorta Birliği, TSB. (2022). *Türkiye Sigortacılık Sektörü Ekonomik Etki Analizi*. Erişim adresi: https://www.tsb.org.tr/media/ckeditor_uploads/2022/12/06/turkiye_sigortacilik-sektoru-ekonomik-etki-analizi-raporu.pdf.
- Özcan, H. ve Tanık, E. (2021). Karayolu yük nakliyat sigortalarının hasar ve müşteri memnuniyeti etkisi üzerine bir araştırma. *İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 37-50. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/iesbad/issue/68434/1068415>.
- Wendel, S., De Jong, J. D. ve Curfs, E. C. (2011). Consumer evaluation of complaint handling in the Dutch health insurance market. *BMC Health Services Research*, 11, 1-9. doi: 10.1186/1472-6963-11-310.
- Wong, R., Tong, C. ve Wong, A. (2014). Examine the effects of customer satisfaction on customer loyalty: An empirical study in the healthcare insurance industry in Hong Kong. *British Journal of Economics, Management & Trade*, 4(3), 372-399. doi: 10.9734/BJEMT/2014/6318.

Extended Abstract

Purpose

The Turkish insurance industry has made significant improvements over the past two decades, enhancing its institutional structure and increasing market depth and competition. Due to intense competition and limited consumer demand, insurance companies prioritize customer satisfaction and retention. This emphasis on enhancing customer experience is also evident in the existing literature on insurance research. Some studies delve into theoretical discussions concerning customer relationship management in the insurance domain. Other studies focus on measuring customer satisfaction within specific insurance branches or distribution channels. While these studies offer valuable insights into the subject matter, they lack a comprehensive, data-driven analysis of customer satisfaction within the Turkish insurance industry. Therefore, this study aims to examine the level of customer satisfaction in the Turkish insurance industry and provide policy recommendations for enhancing satisfaction.

Design and Methodology

This study examines consumer complaints in the Turkish insurance industry to evaluate the performance of insurance companies in terms of customer satisfaction. The study utilizes descriptive statistics, correlation, and comparative analysis methods on a dataset consisting of 4,059 rows of data obtained from the largest online complaint platform in Turkey, sikayetvar.com. The dataset contains complaint information such as the complaint date, title, content, brand, customer expectation, complaint response status, response time, complaint outcome, customer satisfaction score, and customer retention preference. The complaint title and content are textual descriptions of the complaints, while complaint time and response time are numerical values, and the rest are categorical.

The study begins with descriptive statistics to gain a better understanding of the complaints and customer satisfaction. Next, correlation analysis is used to explore the relationships between variables in the dataset, utilizing Pearson's R, Correlation Ratio, and Cramer's V tests. Finally, a comparative analysis is used to assess customer satisfaction across different aspects, including customer expectations, insurance branch, and company type. Statistical tests such as the Shapiro-Wilk test, Kruskal-Wallis test, Mann-Whitney U test, and Dunn's test are used to measure differences between groups and identify which specific groups exhibit variations from others.

Findings

The findings indicate that customer complaints in the insurance industry, most customer complaints revolve around explanation, refund, and apology, with explanation being the most prominent. Seeking clarification specifically accounts for approximately one-third of the complaints. This outcome is not unexpected, given the relatively low insurance literacy in Turkey. Insurance is a complex product, and its complicated business processes and technical language make it even more challenging for consumers to understand. An assessment of the insurance industry's customer and complaint management performance indicates that only 30.5% of the received complaints are resolved, suggesting a significant gap in meeting customer expectations. The insurance industry's overall customer satisfaction average is only 2.3 points out of 5, and this poor performance in customer relationship management leads to a staggering 74% policy cancellation rate.

Furthermore, when examining the connection between different aspects of the insurance complaint procedure and customer contentment, it is evident that there is a significant and positive association between the complaint resolution rate and customer satisfaction. On the other hand, customer satisfaction has an opposite correlation with the choice to churn. Resolving customer complaints results in increased satisfaction and reduced policy cancellations. For instance, in group 1, which has the lowest customer satisfaction, the policy cancellation rate is as high as 95%. However, in group 5, which has the highest customer satisfaction, this rate drops dramatically to only 23%.

In the comparative analysis based on customer expectations and company groups, repair and replacement stand out as priority development areas due to their heavy reliance on suppliers. Moreover, there is a notable performance gap between life and non-life insurance companies, where the former tends to receive higher satisfaction scores. However, there are no significant differences in the comparison of market share, capital structure, and company type. It is important to recognize that a high market share ranking does not always correlate with a superior level of customer satisfaction. Additionally, there are no significant differences in comparable metrics between foreign and domestic companies. Likewise, participation (takaful) and conventional insurance companies exhibit similar levels of customer satisfaction.

Research Limitations

This study provides an insightful analysis of the Turkish insurance industry, highlighting potential areas for improving customer satisfaction. However, it has some limitations that should be noted. Firstly, the evaluation of customer satisfaction is based solely on data collected from an online complaint platform, which may not represent complaints from other sources such as social media. This could potentially lead to a biased data set. Secondly, relying solely on complaint data may not provide a complete picture of customer satisfaction in the industry. Lastly, although the study identifies strong relationships between variables, it does not establish a cause-and-effect relationship between them.

Implications

Based on the study's findings, the Turkish insurance industry can improve customer experience, complaint management, and overall satisfaction by following these recommendations:

- i. Insurance companies should carefully analyze customer feedback to comprehend their expectations and provide a better experience. This will help identify recurring issues and practices that customers object to. Feedback can also provide valuable insights to improve insurance products and service processes.

- ii. Insurance companies should increase customer interactions to identify problems before they escalate into complaints. The customer communication roadmap should cover all insurance processes from pre-sales to post-sales. Early detection of issues will lead to more efficient resolution and reveal dissatisfaction before it becomes policy cancellation.
- iii. Insurance companies should continuously improve their products and processes to adapt to changing consumer needs and expectations. Understanding consumer trends is crucial for ensuring customer satisfaction in the 21st century. Advanced data analytics can help companies better understand customer behavior.

In conclusion, the Turkish insurance industry should implement the above recommendations to improve customer experience and satisfaction. By analyzing customer feedback, redesigning insurance processes with a customer-centric approach, and continuously improving products, companies can increase trust and loyalty to insurance in Turkey and expand insurance coverage to more people.

Originality/Value

This research study has made valuable contributions to the existing literature as follows:

Firstly, it presents an analysis of the overall customer satisfaction scenario in the Turkish insurance industry. The study also explores the relationship between customer expectation, satisfaction, and loyalty. As a result, it identifies the areas for improvement in the insurance industry's customer satisfaction.

Secondly, the study compares the levels of customer satisfaction in the insurance industry among different insurance branches and company types based on customer expectations. This comparison provides a better understanding of the customer management performance of diverse insurance groups, leading to the development of customized strategies.

Thirdly, the research findings provide policy recommendations aimed at enhancing customer satisfaction levels in the insurance industry. These recommendations will be helpful to regulators and practitioners, thereby promoting the insurance industry's growth and development.

Finally, the study highlights that increasing customer satisfaction in the insurance industry will lead to customer loyalty. This will reduce the customer acquisition costs of insurance companies, creating a healthy competitive environment in the market. Consequently, the Turkish insurance industry will become more efficient by directing its limited resources and capacity to the appropriate areas.

Araştırmacı Katkısı: Hasan MERAL (%50), Behlül ERSOY (%50).

Mudanya'dan Lozan'a Amerikan Basınında İsmet Paşa (11 Ekim 1922 – 20 Kasım 1922) ¹

Mekki ULUDAĞ ²

Başvuru Tarihi: 29.12.2022

Kabul Tarihi: 25.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

İsmet Paşa, askerî kişiliğinin yanı sıra siyasi kimliği ile ön plana çıkan ve dünya kamuoyu tarafından tanınan bir devlet adamıdır. Mudanya Konferansı sırasındaki başarılarının yanı sıra Dışişleri Bakanı olarak Lozan Konferansı'na katılan heyetin baş delegeliğine getirilmesi siyasi kişiliğinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu süreçte birlikte İsmet Paşa, Türkiye'nin yanı sıra dünya kamuoyu tarafından da yakından takip edilen bir figür hâline dönüşmüştür. Özellikle Amerikan basını İsmet Paşa'yı ilgiyle izlemeye başlamış, askerî ve siyasi başarılarının yanında İsmet Paşa'nın kişisel özelliklerini de gazete sütunlarına taşımıştır. Yapılan literatür taramasında Mudanya Mütarekesi ile Lozan Konferansı arasında geçen dönem boyunca Amerikan basınının İsmet Paşa'ya yönelik izlenimlerini ortaya koyan bilimsel bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu çalışmada ilgili dönemde Amerikan basınında İsmet Paşa ve Türkiye'nin Mudanya ve Lozan konferanslarına katılım süreçleri ile ilgili yer alan haber/yazılar incelenmiştir. Buradan hareketle Amerikan basınının İsmet Paşa hakkındaki izlenimlerini ve Türkiye'ye yönelik görüşlerini ortaya koymak, böylelikle literatüre katkı sunmak amaçlanmıştır. Çalışmada literatür taraması, arşiv araştırması ve doküman analizi yöntemleri kullanılarak gazetelerden elde edilen bilgi ve veriler irdelenmiştir. Çalışmada, Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Konferansı'na uzanan süreçte İsmet Paşa'nın Amerikan basını tarafından yakından takip edildiği anlaşılmış, ayrıca sergilediği kendinden emin, kararlı ve ciddi duruşla Türkiye'yi başarılı bir şekilde temsil ettiği yönünde kamuoyu oluşturulmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmet Paşa, Amerikan Basını, İsmet İnönü, Mudanya, Lozan

Atıf: Uludağ, M. (2023). Mudanya'dan Lozan'a Amerikan basınında İsmet Paşa (11 Ekim 1922 – 20 Kasım 1922). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1313-1332.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mekki.uludag@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6557-7917

Ismet Pasha in the American Press from Mudanya to Lausanne (11 October 1922 – 20 November 1922)

Mekki ULUDAĞ³

Submitted by: 29.12.2022

Accepted by: 25.10.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Ismet Pasha stands out with his political identity, and military personality and is known by the world's public opinion. Besides his achievements in the process of the Mudanya Armistice, his appointment as the chief delegate of Turkey that participated in the Lausanne Conference as the Minister of Foreign Affairs was effective in shaping his political personality. With this process, Ismet Pasha has become a figure closely followed by Turkey and world public opinion. In particular, the American press began to watch Ismet Pasha with interest and carried the personal characteristics and military and political achievements of Ismet Pasha to the newspaper columns. In the literature review, no scientific study was found that revealed the impressions of the American press on Ismet Pasha from the Mudanya Armistice to the Lausanne Conference. From that, the news/articles related to the participation of Ismet Pasha and Turkey in the Mudanya and Lausanne conferences in the American press were examined. Based on these news/articles, it was aimed to reveal the impressions of the American press about Ismet Pasha and his views on Turkey and thus contribute to the literature. The information and data obtained from the newspapers included in the study by using literature review, archive research and document analysis methods. Herewith, it was concluded that Ismet Pasha was closely followed by the American press from the Armistice of Mudanya to the Lausanne Conference and that he attempted to create a public opinion that successfully represented Turkey with his self-confident, determined and serious stance.

Keywords: *Ismet Pasha, American Press, Ismet Inonu, Mudanya, Lausanne*

³ Dicle University, Faculty of Letters, Department of History, mekki.uludag@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6557-7917

Giriş

İsmet Paşa (İnönü) (1884-1973), Milli Mücadele'nin en önemli komutanlarından biri olarak Cumhuriyet tarihinde yerini almıştır. Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerindeki başarılarının ardından 4 Mayıs 1921'de Garp (Batı) Cephesi komutanlığına getirilmiş ve Büyük Taarruza bu görevle katılarak 30 Ağustos 1922'de Yunanlılara karşı kazanılan askerî zaferde önemli bir pay sahibi olmuştur. Bu durum üzerine İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa tarafından olağanüstü yetkilerle görevlendirilerek ateşkes yapılması amacıyla 3 Ekim'de başlatılan Mudanya görüşmelerine Türk tarafını temsil etmek üzere gönderilmiştir (Tansel, 1974, s. 212). Mudanya'da bir tarafta Türkiye adına General İsmet Paşa bulunurken, müttefik delegeleri arasında İngiltere adına General Harington, İtalya adına General Mombelli ve Fransa adına General Charpy yer almıştır. Dolayısıyla müzakereler konferansın başından sonuna dek İsmet Paşa ile adı geçen yabancı devlet delegeleri arasında geçmiş ve gelişmeler anbean dünya basınına yansımıştır. İsmet Paşa, tek başına mücadele ettiği müttefik delegelerine karşı Mudanya Mütarekesi'ni başarı ile tamamlamış ve mütareke, Türkiye adına büyük bir kazanç sayılmıştır. Bunun bir sonucu olarak İsmet Paşa ön plana çıkmış ve dünyadaki tanınırlığı artmıştır (Bilsel, 1998, s. 21).

Mudanya Mütarekesi'nden sonraki süreçte İngiltere, Fransa ve İtalya, Türkiye ile yapılacak barış konferansının İsviçre'nin Lozan kentinde yapılmasına karar vermiş ve ortak bir nota ile Türkiye adına hem İstanbul hem de Ankara Hükûmeti'ni Lozan'a davet etmişlerdir. Türkiye adına söz söyleme hakkının sadece Ankara'daki mecliste olduğunu kesin olarak ifade etmiş olan Mustafa Kemal Paşa'ya TBMM'de büyük destek verilmiş ve bunun üzerine saltanat kaldırılmıştır. Böylece Türkiye adına resmî temsil hakkı sadece Ankara Hükûmetine ait olmuş ve Ankara Hükûmeti, müttefiklere verdiği cevapta Lozan'daki barış görüşmelerine katılmayı kabul ettiğini bildirmiştir (Atatürk, 1927, s. 501). Ardından Türkiye'yi temsil edecek heyete kimlerin katılması gerektiği görüşülmüş, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi üzerine baş delege olarak İsmet Paşa'nın Lozan'a gitmesine karar verilmiştir. Müttefik ortak notasına göre konferansa katılacak olan devletler, biri ilgili devletlerin hükûmet üyesi olmak üzere iki kişi ile temsil edilebileceklerdir. O sırada henüz ordudaki görevine devam etmekte olan İsmet Paşa askerlik görevinden çekilmiş ve Dışişleri Bakanlığı görevinden sağlık sorunları gerekçesiyle istifa etmiş olan Yusuf Kemal Bey'in yerine dışişleri bakanı olarak atanmıştır. Böylece İsmet Paşa'nın Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansı'na Türkiye adına gitmesinin önünde hiçbir resmî engel kalmamıştır (Turan, 2000, s. 42).

İsmet Paşa ile birlikte Lozan Konferansı'na gidecek olan heyet TBMM'de seçilmiş ve konferansa katılmak üzere Ankara'dan ayrılmıştır. İsmet Paşa, Lozan'a gitmeden önce birkaç gün boyunca İstanbul'da kalmış ve saltanat henüz kaldırıldığı için orada ortaya çıkmış olan şehrin yönetimine ilişkin sorunların çözümüne yardım etmiştir. Ardından konferansa katılmak üzere 10 Kasım'da İstanbul'dan hareket etmiştir. İsmet Paşa yolda olduğu sırada barış konferansının ertelendiğini öğrenmiş, bu durumun ciddi sorunlara sebep olabileceğini Amerikan basın mensupları ile yaptığı bir görüşmede dile getirmiştir. 12 Kasım akşamı Lozan'a varmış olan İsmet Paşa, Lozan'da olduğunu derhâl İngiliz, Fransız ve İtalyan hükûmetlerine telgraf ile bildirmiş ve konferansın bir an önce başlamasını talep etmiştir. İsmet Paşa, Lozan'da düzenlediği basın toplantısında gazetecilerin sorularını cevaplamış ve ayrıca Türkiye'nin taleplerini dile getirmiştir. Fransız Başbakan Henri Poincaré tarafından Paris'e davet edilmiş olan İsmet Paşa, kendisi ile görüşmek üzere Lozan'dan hareketle Paris'e gitmiştir (Sonyel, 2006, s. 40). Görüşme sonrasında Paris'te bir basın toplantısı düzenleyen İsmet Paşa yaptığı açıklamada Poincaré ile verimli bir görüşme gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Toplantıda gazetecilerin sorularını yanıtlamış olan İsmet Paşa, barış konferansının en kısa süre içerisinde başlaması gerektiğini, aksi hâlde ciddi sorunların baş göstereceğini bir kez daha dile getirmiştir. İsmet Paşa, Paris'teki basın toplantısı sırasında, müttefiklerin konferansa ortak bir mutabakat metnini hazırlayarak onu Türkiye'ye dikte etmek istemeleri durumunda kendilerinin konferansa katılmayacaklarını da bildirmiştir (Jaeschke, 1989, s. 5).

Paris seyahatinin ardından tekrar Lozan'a geçen İsmet Paşa'yı her adımında bir gazeteci ordusu takip etmiştir. Lozan Konferansı başlamadan bir gün önce bir basın toplantısı daha yapmış olan İsmet Paşa, tam bağımsız ve mutlak egemen bir Türkiye'den başka bir seçeneği kabul etmeyeceklerini, kapitülasyonların kesin olarak kaldırıldığını ve Türkiye'nin galip devlet olarak Lozan'da bulunduğunu, bu nedenle şartların diğer mağlup Balkan ülkelerinin şartlarından farklı olduğunu ve müttefiklerin bu gerçeğe göre hareket etmeleri gerektiğini ifade etmiştir (İnönü, 1998, s. 35). Gerek Türkiye ve gerekse dünya basını süreci yakından izleyerek gelişmeleri aktarmıştır. Özellikle Amerikan basını süreçle ilgili pek çok ayrıntıyı başta Amerikan halkı olmak üzere okuyucularla buluşturmuştur.

Yapılan literatür taramasında Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Konferansı'na uzanan süreçte Amerikan basınının rolü ve önemini ortaya koyan bilimsel bir çalışmaya rastlanamamıştır. Buradan hareketle bu araştırmada, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından Lozan Barış Konferansı'nın açılışına uzanan süreçte, 11 Ekim – 20 Kasım 1922 tarihleri arasında Amerikan basınında İsmet Paşa ile ilgili çıkan haberler ele alınmıştır. Yöntem olarak literatür taraması, arşiv araştırması ve doküman analizi kullanılmıştır. Basın arşivi taramasında Amerikan basınından *Chicago Tribune*⁴, *Daily News*⁵, *Fall River Globe*⁶, *The Boston Globe*⁷, *The Bristol Herald Courier*⁸, *The Brooklyn Daily Eagle*⁹, *The Buffalo News*¹⁰, *The La Crosse Tribune*¹¹, *The Los Angeles Times*¹², *The New York Daily News-Times*¹³, *The New York Times*¹⁴, *The North Adams Transcript*¹⁵, *Times Herald*¹⁶, *New York Herald*¹⁷ ve *New York Tribune*¹⁸ olmak üzere on beş gazeteden elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Bu gazeteler, yayımlandıkları bölgenin en büyük tirajlı gazeteleri oldukları, çoğunlukla günlük yayın yaptıkları ve İsmet Paşa'yı yakından takip ettikleri için tercih edilmiştir. İncelenen gazetelerin yarısından fazlasının Demokrat Parti destekçisi olduğu, geri kalanların Cumhuriyet Partisi taraftarı oldukları anlaşılabilir. İsmet Paşa'ya ilişkin haberlerde daha ziyade Amerikan menfaatlerine göre yayın yaptıkları anlaşılmıştır. Doküman analizi yöntemi kullanılarak bu gazetelerden elde edilen bilgi ve veriler, çalışmaya aktarılmıştır. İsmet Paşa'nın Amerikan basınında sık olarak yer alması, Ankara Hükümeti'nin Lozan Konferansı'na davet edilmesi ve kendisinin de Türkiye'yi temsil edecek heyetin baş delegeşi olarak seçilmesiyle başlamıştır.

Ankara Hükümeti'nin Lozan'a Davet Edilmesi ve İsmet Paşa'nın Baş Delege Seçilmesi

Mudanya Mütarekesi imzalandıktan hemen sonra müttefik devletler ile Türkiye arasında yapılacak olan barış antlaşmasının hazırlıklarına başlanmıştır. Konferansın yeri için İzmir, Büyükkada, İstanbul ve Üsküdar gibi yerler teklif edilmişse de müttefikler tarafından konferansın İsviçre'nin Lozan kentinde yapılmasına karar verilmiştir (TBMMGCZC, 1922, s. 997). Konferansa katılacak ülkelerin, biri hükümet üyesi ve bir de bakan olmak üzere iki temsilci ile katılmaları kararlaştırılmıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin ortak notasıyla 27 Ekim 1922 tarihinde Türkiye adına hem Ankara Hükümeti hem de İstanbul Hükümeti, Lozan

⁴ İlk sayısı 10 Haziran 1847 tarihinde Chicago'da yayınlanmış olan gazete, yayın hayatına devam etmektedir.

⁵ Amerika'nın yüksek tirajlı gazetelerinden biri olup 1919 yılında yayına başlamıştır ve günümüzde yayın hayatına devam etmektedir.

⁶ 1885 yılında yayın hayatına başlamış olan gazetenin son sayısı 1929 yılında yayınlanmıştır.

⁷ 1872 yılında yayına başlamış olup yayın hayatına devam etmektedir.

⁸ Bristol'da 1907 yılında yayına başlayan gazetenin yayın hayatı 1985 yılında son bulmuştur.

⁹ İlk sayısı 26 Ekim 1841 tarihinde New York, Brooklyn'de yayınlanmış olan gazetenin son sayısı ise 25 Haziran 1963 tarihinde yayınlanmıştır.

¹⁰ Yayın hayatına New York, Buffalo'da 1873 yılında başlamış olup günümüzde de devam etmektedir.

¹¹ La Crosse kentinde 1904 yılında yayına başlayıp günümüzde yayın hayatına devam etmektedir.

¹² 4 Aralık 1881 tarihinde Los Angeles'ta yayın hayatına başlayan gazete günümüzde de yayın hayatına devam etmektedir.

¹³ 1913 yılından beri yayına devam etmektedir.

¹⁴ Amerika'nın en yüksek tirajlı gazetelerinden olup yayın hayatına 18 Eylül 1851 tarihinde başlamış olan gazetenin yayını devam etmektedir.

¹⁵ 1895 yılında yayına başlayan gazetenin yayın hayatı 1969 yılında sona ermiştir.

¹⁶ İlk sayısı 4 Nisan 1910 tarihinde yayınlanmış olan gazetenin yayın hayatı hâlen devam etmektedir.

¹⁷ 1835 yılında yayın hayatına başlamış olup o dönemde Amerika'nın günlük yayın yapan önemli gazetelerinden biridir. Gazete, 1924 yılında yayın hayatına son vererek *New York Tribune* gazetesine birleşmiş ve ondan sonra *New York Herald Tribune* adıyla 1966 yılına dek yayını sürdürmüştür.

¹⁸ 1841 yılında yayın hayatına başlamış olup o dönemde Amerika'nın günlük yayın yapan önde gelen gazetelerinden biridir. Gazete, 1924 yılında yayın hayatına son vererek *New York Herald* gazetesine birleşmiş ve ondan sonra *New York Herald Tribune* adıyla 1966 yılına dek yayına devam etmiştir.

Konferansı'na davet edilmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'nin Türkiye'yi temsil etmesinin söz konusu olamayacağını kesin olarak ifade ederken TBMM'de konu ile ilgili yapılan müzakereler saltanatın kaldırılması ile sonuçlanmıştır. Böylece Lozan Konferansı'na Türkiye adına sadece Ankara Hükûmeti temsilcilerinin katılacağı kesinleşmiştir. Konferansta Türkiye'yi temsil etmek üzere Başbakan Rauf Bey (Orbay) ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) gibi isimler zikredilmişse de Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ile İsmet Paşa'nın *baş delege* olarak Lozan'a gitmesine karar verilmiştir (Sonyel, 1991, s. 290). Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa etmiş ("Yusuf Kemal Bey", 1922) ve onun yerine İsmet Paşa Dışişleri Bakanı olarak atanmış ("Turks agree to peace", 1922), hemen ardından Meclis'te yapılan oylama sonucunda Lozan'a gidecek olan Türk heyetinin başkanı olarak seçilmiştir ("Millî hükûmetimizin", 1922). Ardından Lozan'da müttefiklere sunulacak olan ve Türkler için önem arz eden konuları belirlemeye, bu amaçla bir protokol hazırlamaya başlamıştır (Brown, 1922, s. 2). Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, TBMM'de Türkiye'nin Lozan Konferansı'nda izleyeceği tutuma yönelik yapmış olduğu ilk konuşmasında, konferansta üzerinde durulacak hususları izah etmiştir (TBMMZC, 1922, s. 251).

Konuyla ilgili olarak *The Brooklyn Daily Eagle*'da yer alan bir habere göre İsmet Paşa, Türk ordusunun Avrupa'nın en güçlü ordusu konumunda bulunduğunu ve önüne çıkacak tüm güçlükleri yenecek güçte olduğunu belirttikten sonra şayet gerekirse ordunun savaşmaya devam edebilecek bir durumda olduğunu da vurgulamıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin tavrının sorunların barışçıl yollardan çözümünden yana olduğunu ve askerlerin evlerine dönerek hak ettikleri şekilde dinlenmelerini arzuladıklarını da dile getirmiştir. Haberin yazarı, İsmet Paşa'nın konuşmasından, Misak-ı Millî belgesindeki esaslar müttefikler tarafından kabul edilmedikçe yeni bir savaşın çıkma ihtimalinin yüksek olduğu sonucunun çıkarılabileceğini belirtmiştir ("Peace in near east", 1922). Yazar, Türkiye'nin konferanstaki tutumuna yönelik bir tahminde bulunmuştur. Müttefik devletler tarafından Lozan Konferansı'nın 13 Kasım 1922 tarihinde başlatılması kararlaştırılmış ve konferans için gerekli hazırlıkların yapılması amacıyla karar İsviçre Hükûmeti'ne bildirilmiştir. Buna göre konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan devletlerinin temsilcileri katılacaklardır (Near East conference, 1922).

İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'na baş delege olarak katılmasına dair yetki belgesi Başbakan Rauf Bey tarafından imzalanmış ve İsmet Paşa'nın görevlendirilmesi kesinleşmiştir (Sarıhan, 1996, s. 788). İsmet Paşa ile birlikte heyette yer alacak olan delege ve danışmanlar için 3 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de oylama yapılmış ve böylece Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek olan heyet belirlenmiştir (TBMMZC, 1922, s. 378).

İsmet Paşa'nın Ankara'dan İstanbul'a Gitmesi ve İstanbul'daki Faaliyetleri

İsmet Paşa başkanlığındaki heyet 6 Kasım 1922 tarihinde Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan ayrılmış ve 7 Kasım'da İstanbul'a varmıştır. Bu tarihten birkaç gün önce TBMM tarafından saltanat kaldırıldığı için İstanbul'da henüz düzen tam olarak sağlanabilmiş değildir. Bu nedenle İngiliz, Fransız ve İtalyan hükûmetleri, İstanbul'daki müttefik yüksek komiserlerinin şehirde düzeni sağlamak için gerekirse olağanüstü hâl ilan etme yetkisine sahip kılınmaları konusunda anlaşmaya varmış olup, bu ortak karara yönelik talimatlar İstanbul'daki müttefik komiserlerine gönderilmiştir. Müttefik yüksek komiserleri, İstanbul'a gelmiş olan İsmet Paşa ile görüşerek şehirde bir an önce düzen sağlanmasını ve Mudanya Mütarekesi'nin şartlarına uygun davranılmasını talep etmişlerdir ("Allied ultimatum", 1922). Müttefiklerin Lozan Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul'dan ayrılmamakta kararlı oldukları ve gerekirse bunu Fransız askerleri ile İngiliz deniz kuvvetlerinin ortak harekâtıyla zorla sağlamak konusunda uyum içinde buldukları anlaşılmıştır. İstanbul'daki hassas durum dolayısıyla İngiliz Hükûmeti'nin Lozan Konferansı'nın ertelenmesine yönelik talebi Fransız Başbakan Poincaré tarafından reddedilerek konferansın bir an önce başlatılması istenmiştir. İngilizlerin konferansın

ertelenmesine yönelik taleplerine İsmet Paşa tarafından sert bir karşılık verilerek böyle bir tutumun Ankara tarafından düşmanlık işareti olarak algılanacağı ve konferansın en kısa sürede başlaması gerektiği ifade edilmiştir (“British and Turks”, 1922). İsmet Paşa, mutabık kalınan tarihte konferansın başlamasında ısrar etmiştir.

The New York Times'in bir haberine göre Paris'teki Ankara Hükûmeti temsilcileri, Mustafa Kemal Paşa tarafından hiçbir zaman müttefiklere yönelik bir saldırı emrinin verilmeyeceğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte İstanbul'daki yerel güçlerin müttefik işgal kuvvetlerine saldırılar gerçekleştirebileceklerini, böyle bir durumda aşırı milliyetçilerin ısrarı sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın da durumu sahiplenmek zorunda kalabileceğini ileri sürmüşlerdir. Hatta Ankara Hükûmeti'nin İstanbul yöneticisi Refet Paşa, Fransız ve İngiliz gümrük çalışanlarını yerlerinden çıkartarak ortak müttefik idaresinin yerine Türk idaresini tesis etmek yönünde tehditler savurmuştur. Ayrıca Boğazlardan geçecek olan tüm savaş gemilerinin geçişlerinin Türk idaresinin iznine tabi olacağını ileri sürmüştür. Müttefik generalleri ise bu tehditlerin kabul edilemez olduğunu, işgal devam ettiği sürece bölgedeki gümrük idaresinin müttefiklerin kontrolü altında olacağını belirtmişlerdir. Müttefiklere göre Boğazlardan geçiş konusunda Mondros Mütarekesi hükümleri geçerli olduğundan gemilerin geçişi için herhangi bir izin alınmasına da gerek yoktur. Paris'teki diplomatik çevrelere göre Lozan'a gitmek üzere İstanbul'a gelmiş olan Ankara Hükûmeti Baş Delegatesi İsmet Paşa ile İstanbul müttefik komiserleri arasında yapılacak olan bir görüşmede İstanbul'daki sorunların çözümüne yönelik olumlu adımlar atılacaktır. İstanbul'daki bu sorunlardan dolayı Paris'te Mustafa Kemal Paşa'ya olan destek azalırken birçok kişi tarafından Poincaré'e ara buluculuk rolünü bırakması ve müttefik ortak çıkarlarının savunulması için İngiltere ile birlikte hareket etmesi yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur. Paris'te politik durum her geçen gün Türkler'in aleyhine bir pozisyona dönüşürken Fransız Hükûmeti tarafından İstanbul Fransız Yüksek Komiseri'ne Mudanya Mütareke hükümlerinin eksiksiz uygulanması talimatı verilmiştir. Lozan'da Fransa'yı, İstanbul eski büyükelçisi ve eski senato üyesi Maurice Bompard ile Fransa'nın İtalya büyükelçisi Camille Barrère'in temsil etmeleri kararlaştırılmıştır (Unity of Allies”, 1922). Bu haberden, Fransız Hükûmeti'nin konferans öncesinde yoğun baskı altında olduğu sonucu çıkarılabilir.

Amerikan basınından pek çok gazete konferansa uzanan süreci mercek altına almıştır. *The New York Times*'ta 8 Kasım'da çıkan bu haberden sonra bu kez ertesini gün *Times Herald*'a yansıyan bir haberde ise, Ankara Hükûmeti temsilcisi İsmet Paşa'nın İstanbul'da olduğu ve yakın zaman içerisinde Lozan'a hareket etmesinin beklendiği ve Paşa'nın konferans tarihi netleştikten sonra Lozan'a hareket edeceğinin tahmin edildiği öne sürülmüştür. Habere göre, konferans için 20 Kasım tarihi konuşulmaktadır. Bir İngiliz askerinin öldürülmesinin dışında ciddi bir olayın yaşanmadığı İstanbul'da durum sakin olup İsmet Paşa şehre gelmesinin ardından yaşanan gelişmelerden, Türk tarafının İstanbul ve Boğazlara yönelik taleplerinde yumuşamaya gidebilecekleri konuşulmaktadır. Bunun yanı sıra, Lozan Konferansı'nın ertelenmesi durumunda Ankara Hükûmeti'nin tavrını sertleştirebilmesi söz konusudur (“Turkish situation”, 1922). *Fall River Globe*'da yer alan bir habere göre ise İsmet Paşa, konferansın ertelenmesinin bir felakete sebep olabileceğini ve bunun Ankara Hükûmeti tarafından müttefiklerin sorumluluklarını yerine getirmekten kaçındıkları ve Mudanya hükümlerini uygulamadıkları şeklinde algılanabileceğini ifade etmiştir (“Delay means disaster”, 1922). İsmet Paşa, basına verdiği demeçlerinde konferansın açılışının ertelenmesini eleştirmeye devam etmiştir.

The New York Times'a göre, dile getirilen nedenlerden dolayı Fransız Hükûmeti, konferansın belirlenen zamanda, bir başka ifadeyle 13 Kasım 1922 tarihinde başlaması için çaba göstermiştir. İngiliz Hükûmeti, yaklaşan seçimleri bahane göstererek konferansın ertelenmesini talep etmişse de Fransızlar İsmet Paşa'dan gelen uyarıyı kendilerine sunarak ertelemenin iyi bir fikir olmayacağını bildirmişlerdir. İtalya Başbakanı

Mussolini, müttefiklerin Türkiye'ye karşı birleşik bir cephe şeklinde hareket etmeleri gerektiğini ileri sürerek İstanbul İtalyan Yüksek Komiseri'ne bu yönde talimat vermiş, barış konferansının ertelenmemesi gerektiğini ancak çok gerekiyorsa kısa bir süre için ertelenebileceğini bildirmiştir. Mussolini'ye göre Türkiye'nin Yunanistan'ı yenmiş olması müttefikleri yendiği anlamına gelmemektedir (James, 1922, s. 3). Mussolini'nin bu sözlerinden, İtalya'nın konferansta Türkiye'ye karşı sert bir muhalefete hazırlandığı sonucu çıkarılabilir.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa ve İtalya'nın aceleci tutumunu eleştirmiş, öncelikle müttefikler arasında ortak bir tutum belirlenmesini, ardından Lozan'a gidilmesini önermiştir. Curzon'a göre konferansta konuşulacak esas konularda müttefikler arasında ortak bir tutum belirlenmeden koşutarak Lozan'a gitmenin bir anlamı yoktur, öyle bir durum sadece Türklere yarayacaktır. Fransız Hükûmeti, Curzon'un açıklamalarından sonra konferansın 20 Kasım'a ertelenmesinin kabul edilebileceğini, asıl olarak resmî tarih olan 13 Kasım'da konferansın başlamasının tercih edildiğini duyurmuştur. Bununla birlikte, Fransız Başbakan Poincare, konferansın ertelenmesi hâlinde Türklerin bunu bir avantaja çevirmek için çabalayacaklarını, tüm heyetin veya bir kısmının Paris'e hareket edebileceğini ve durumdan fırsat çıkarmaya çalışacaklarını ileri sürmüştür. Bunun üzerine İstanbul'da İngiliz General Harington ile görüşmüş olan İsmet Paşa, konferansın gecikmesinden şikâyet ederek ertelenmenin ciddi anlamda sıkıntı oluşturacağını bildirmiştir ("Allies demand", 1922). Ardından yanındaki heyet ile birlikte İstanbul'dan ayrılmış olan İsmet Paşa, 13 Kasım'da başlaması planlanmış olan konferansa katılmak üzere Lozan'a hareket etmiştir. Konferansın ertelenmesi kesinleştiği hâlde Lozan'da bazı alt düzey yetkililerin İsmet Paşa ve beraberindeki heyeti karşılamak üzere bulunacakları tahmin edilmiştir ("Allies split", 1922). İstanbul'dan Lozan'a hareket etmeden önce *Associated Press*'e konuşmuş olan İsmet Paşa, Türkiye olarak samimi bir şekilde barış talebinde bulduklarını, müttefiklerin makul tutum takınmaları durumunda bunun mümkün olabileceğini dile getirmiştir. İsmet Paşa, Lozan'a giderken Sofya'da verilen mola sırasında yaptığı açıklamada Bulgaristan ile iyi ilişkiler içinde olduklarını ve Batı Trakya sorununun Lozan Konferansı'nda makul bir çözüme ulaştırılmasını ümit ettiğini ifade etmiştir (James, 1922, s. 3).

İngiliz Hükûmeti, Fransız Hükûmeti'nden Lozan Konferansı'nın ertelenmesini talep etmiş, Fransa bu talebi kabul etmek durumunda kalmış, konferans için 20 Kasım 1922 tarihi kararlaştırılmıştır. Ona rağmen İsmet Paşa Lozan'a gitmek üzere beraberindeki heyet ile birlikte İstanbul'dan Lozan'a hareket edince Fransız Başbakan Henry Poincaré tarafından Fransız heyetine hazır olma ve 13 Kasım'da konferansa katılma talimatı verilmiştir (Wales, 1922, p. 5). İngiliz Hükûmeti'nin o tarihte konferansa katılmayacağını kesin bir şekilde ifade etmesi üzerine Fransız Hükûmeti geri adım atmak zorunda kalmış, yola çıkmak üzere hazırlanmış olan Fransız heyetine hareket etmeme talimatı verilmiştir. Bu gelişmelerden haberdar olan İsmet Paşa'nın Lozan'a varduktan sonra orada durmayarak Paris'e geçeceği ve Fransızlarla bazı ön görüşmelerde bulunacağı bildirilmiştir. Bu gelişme Londra'da kaygıyla karşılanmıştır. Ona göre muhtemel bir Türk-Fransız anlaşması ve bunun müttefiklerce bilinmemesi barış konferansında antlaşma sağlanmasını zorlaştıracaktır (James, 1922, s. 2).

İsmet Paşa'nın Lozan'a Gitmek Üzere İstanbul'dan Ayrılması ve Lozan'daki İlk Temasları

İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti 10 Kasım 1922 tarihinde Lozan'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır ("İsmet goes to meeting", 1922). İsmet Paşa Lozan'a gitmek üzere yola çıkacaklarını bildirdiğinde, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Horace Rumbold, kendisine gitmemesini, konferansın kararlaştırılan tarihten geç bir tarihte başlayacağını, konferans tarihi belli olduktan sonra gitmesinin daha uygun olacağını söylemiştir. İsmet Paşa, konferansın ertelendiğine dair Ankara'ya resmî bir tebligat yapılmadığını, bu durumda gitmelerinin daha uygun olacağını belirterek Rumbold'a cevap vermiştir (Meslicott et al, 1972, p. 246). Lozan'a giderken trende konferansın ertelendiğini öğrenmiş olan İsmet Paşa, gazetecilere yapmış olduğu açıklamada konferansın ertelenmesinden dolayı büyük bir şaşkınlık içinde olduğunu, erteleme kararını çok yanlış

bulduğunu, bu kararı alanların ağır sorumluluk sahibi olduklarını ifade etmiştir (“Turks reach Lausanne”, 1922). İsmet Paşa, Ankara Hükûmeti olarak kendilerinin üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirdiklerini, uygulaması oldukça güç olduğu hâlde zafer kazanmış bir ordunun tamamını başkentleri İstanbul’u göreceklere noktalarda belettiklerini belirtmiştir (Fendrick, 1922, s. 2). İsmet Paşa’ya göre konferans bir an önce başlamalıdır aksi hâlde her geçen an çatışma ihtimalini arttırmaktadır. İsmet Paşa Lozan’a vardığı zaman Fransız Başkonsolosu tarafından Paris’e davet edilmiş ve bu durum karşısında şaşırılmış, heyeti ile müzakere ettikten sonra davete yanıt vereceğini bildirmiştir (“İsmet reaches Lausanne”, 1922). Habere göre İsmet Paşa ve beraberindeki heyetin Lozan’a varmış olmaları, barış konferansının gerçekleşeceğine dair ilk önemli işaret olmuştur.

İsmet Paşa 12 Kasım 1922 tarihinde Lozan’a varır varmaz, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa Başbakanı Henri Poincaré ve İtalya Başbakanı Benito Mussolini’ye göndermiş olduğu telgraflar vasıtasıyla kendisinin Lozan’da olduğunu bildirmiştir. Bir gün sonra Lord Curzon ve Henri Poincaré tarafından İsmet Paşa’ya gönderilen cevabi telgraflarda konferansın ertelendiği, kendilerinin bu durumdan üzüntü duydukları ve konferansın bir hafta sonra başlamasını umut ettikleri ifade edilmiştir. Yani konferansın planlanan tarihte yapılmayacağı kesinleştiği gibi tam olarak hangi tarihte yapılacağına dair bir bilgi de henüz mevcut değildir (“Turks unyielding”, 1922). İsmet Paşa Lozan’a vardığı zaman Fransız konsolosu ve İsviçreli yetkililer tarafından tren istasyonunda karşılanmıştır. Ayrıca kalabalık bir İsviçreli grup İsmet Paşa’ya yoğun ilgi gösterisinde bulunmuştur. İsmet Paşa, kendilerinin kalacakları otelde hiçbir Yunan çalışan istemediklerini kesin ifadelerle İsviçreli yetkililere bildirmiştir (“Allies to unite”, 1922).

13 Kasım 1922 tarihinde İsmet Paşa tarafından Lozan’da bir basın toplantısı düzenlenmiştir. İsmet Paşa’nın Fransızca konuştuğu toplantının ilk konusu Türkiye’nin konferanstaki talepleri olmuş, İsmet Paşa o taleplere yönelik açıklamalar yapmıştır. Ona göre Türkiye öncelikle diğer hükûmetlerle eşitlik prensibini talep etmiştir. İsmet Paşa, konferansta Türkiye’yi demokratik Batı ülkeleri gibi güçlü bir ülke hâline getirebilecek her şeyi talep edeceklerini ifade etmiştir (Fendrick, 1922, s. 2). Yunanlılara Türk birlikleri tarafından mezalim uygulanıp uygulanmadığına yönelik soru üzerine İsmet Paşa öyle bir durumun olmadığını, bu tür iddiaların Türk milliyetçilerini küçük düşürme çabalarından ibaret olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa’ya göre Türk birlikleri, operasyonları sırasında kadın ve çocukları korudukları gibi mümkün oldukça ölümleri en aza indirmek için çalışmışlardır. İsmet Paşa, konuşmasının devamında Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden itibaren yaşanmış olan gelişmeleri özetlemiştir. Ona göre savaşın sonunda Türk halkı tam bir yıkım hâlinde olmasına rağmen Sevr Antlaşması’ndan sonra Türkiye’nin yeniden imarı için çalışılmış, müttefikler tarafından sunulan şartlar iyi niyetle kabul edilmiştir. Buna karşılık Yunanlılar antlaşmalara uymayarak Türkiye’yi savaşıma zorlamışlardır. Savaş, Yunanistan için büyük bir hezimetle sonuçlanmıştır. Türkiye, Yunanistan için büyük bir felakete sonuçlanmış olan Büyük Taarruza başlamadan önce Londra’ya temsilciler göndermiş ve savaşın engellenmesi için her türlü çabayı göstermiştir (“İsmet Pasha, head of delegation”, 1922). İsmet Paşa, savaş sonrasında çok perişan bir durumda olduklarını, tüm kurumlarının yok olduğunu, her şeyi yeniden inşa etmek ve Türkiye’de yeni bir hayat kurmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Ulusal bilinç hızla yükselmiş, Sultan’ın Türkiye’nin gelişmesi ve bağımsızlığına engel olma çabalarına ve yabancı güçlerin işgallerine askerî anlamda örgütlenmek suretiyle engel olunmuştur. Haberin devamında İsmet Paşa’nın zorlanarak da olsa Fransızca konuştuğu, neredeyse hiç duymayacak kadar sağır olduğu ve sorulan soruları dinlemekte önemli oranda güçlük çektiği iddia edilmiştir. Öte yandan haberde *mini general* olarak nitelendirilen İsmet Paşa’nın oldukça şık bir şekilde giyindiği, çok rahat tavırlar sergilediği, basın toplantısı boyunca bazen oturarak bazen de ayakta konuştuğu, sürekli olarak gazetecilerle şakalaştığı dile getirilmiştir. Habere göre İsmet Paşa, Ankara’dan Lozan’a on gün süren uzun bir yolculuktan sonra gelebilmiş, yolculuk sırasında şiddetli bir şekilde soğuk algınlığı rahatsızlığı geçirmiş ve henüz tam iyileşmemiş olduğu hâlde toplantı sırasında iyi bir performans sergilemiştir. Paris’e gidip gitmeyeceğine ilişkin ise kesin bir cevap

vermemiş, kendilerinin Lozan'da olduklarını ve konferansın bir an önce başlamasını istediklerini belirtmiştir. Paşa'ya göre Türk halkı, siyasete karıştığı ve iyi bir yönetim sergileyemediği için Osmanlı Sultanı'nı meşru yönetici olarak tanımayı reddetmiştir. Sonuç olarak, Ankara Hükûmeti Türkiye'ye etkili bir demokrasi getirebilmek için saltanat makamını kaldırmış, sultanın yetkilerini dinî konularla sınırlamış ve o şartlar altında İstanbul'da ikamet etmesine izin vermiştir ("İsmet says", 1922). İsmet Paşa, konuşmasının devamında konferansın gecikmesinden İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'u sorumlu tutmuştur. Ona göre Curzon, Lozan'a müttefiklerle uzlaşmış olarak ve elinde bir ultimatomla gelmek için çabalamaktadır. Curzon, Bulgaristan, Avusturya ve Macaristan'a yaptığı gibi Türkiye'ye de kendi şartlarını dayatmak istemektedir. Fakat bu ülkeler ile Türkiye'nin durumu aynı değildir, onlar savaşta yenik çıkmışken Türkiye Lozan'a galip devlet olarak gelmiştir ("Turks warns Allies", 1922). *New York Tribune*, bu haberi olduğu gibi aktarmış, haberin devamında bir yorum yapmamıştır.

Müttefikler arasında yapılan görüşmeler sonucunda Lord Curzon, Henri Poincaré ve Benito Mussolini arasında ortak bir mutabakata varıldıktan sonra konferansın başlatılmasına karar verilmiştir. Böylece ortak bir müttefik cephesine karşı İsmet Paşa'nın müttefikleri birbirlerine karşı kullanması imkânsız hâle gelmiş olacaktır. Bunun üzerine Türk heyeti adına yapılan açıklamada müttefikler arasında konferans öncesinde bir antlaşma yapılması ve konferansın ona göre yürütülmek istenmesi durumunda kendileri konferansa katılmayabileceklerdir. Müttefikler tarafından bu açıklamaya verilen cevapta tüm konferanslar öncesinde müttefiklerin ortak bir mutabakat üzere hareket ettikleri ve bunun mutlak bir durum olduğu bildirilmiştir. Bu gelişmeler yaşanınca İsmet Paşa, Paris'e giderek Fransız Başbakan Poincaré ile görüşmeye karar vermiştir. İsmet Paşa'nın ikili görüşme sırasında Fransız devlet adamı Henry Franklin Bouillon tarafından Kemal Paşa'ya verdiği iddia edilen bazı sözleri gündeme getirmesi beklenirken bu ihtimal İngilizleri önemli ölçüde tedirgin etmiştir. Londra'nın beklentisi, Fransızların aracı rolüne girmeleri değil, müttefiklerle birlikte ortak hareket etmeleridir. İsmet Paşa, Poincaré ile görüşmek üzere 14 Kasım 1922 günü sabah saatlerinde Lozan'dan Paris'e hareket etmiştir. Fransız Hükûmeti tarafından, Büyük Britanya Hükûmeti'nin bilgisi olmadan İsmet Paşa ile hiçbir konunun görüşülmeyeceğine yönelik teminat verilmiştir ("Allies will confer", 1922). Muhtemel bir Türk-Fransız gizli antlaşması İngilizleri tedirgin etmiştir.

İsmet Paşa Paris'te

İsmet Paşa, Ankara Hükûmeti'nin Paris temsilcisi Ferit Bey vasıtasıyla Fransız Başbakan Henri Poincaré tarafından Paris'e davet edilmiş ve daveti kabul ederek Paris'e gitmeye karar vermiştir (Fendrick, 1922, s. 3). Paris'e hareketinden önce Associated Press ajansının sorularını cevaplamış olan İsmet Paşa, müttefiklerin Ankara delegelerini Türklerle ilgili konularda tek yetkili kabul etmelerinin memnuniyet verici olduğunu, aksi hâlde Sultan veya İstanbul'daki hükûmetin Lozan'a böyle bir delegasyon gönderemeyeceklerini belirtmiştir. O sırada Lozan'daki Palace Hotel'in tüm odalarının Türk, Fransız ve Japon delegeleri tarafından kapatıldıkları haberi duyulmuş, Fransızlar ile Türklerin aynı otelde konaklayacak olmaları kaygılara sebep olmuştur ("İsmet Pasha goes to Paris", 1922). İsmet Paşa'nın Paris'e gitmeye karar vermesi üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile görüşmüş olan Fransız Başbakan Henri Poincaré, Fransa'nın Büyük Britanya ile birlikte hareket edeceğini, Türkler'in diplomatik taktiklerine prim verilmeyeceğini ve Paris'te müttefiklerin bilgisi dışında İsmet Paşa ile hiçbir konuda müzakere yapılmayacağını belirterek teminat vermiştir. Poincaré ayrıca Lozan'da görüşülecek konuların ele alınması amacıyla Curzon'u Paris'e davet etmiştir ("Clash reported", 1922).

Amerikan basını İsmet Paşa'nın Paris'e davet edilmesinin yanı sıra seyahat sürecini ve sonrasını da yakından takip etmiştir. Buna göre, İsmet Paşa, 14 Kasım 1922 tarihinde Lozan'dan ayrılarak Paris'e hareket etmiştir. Paris'e varır varmaz gazetecilerin sorularını yanıtlamış; müttefiklerin birleşik bir cephe hâlinde ve ellerinde hazır bir antlaşma protokolü ile konferansa katılmaları durumunda kendilerinin konferansta yer

almayacaklarını, herhangi bir yabancı etkisini kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir. Ona göre böyle bir durumda konferansın yapılmasına lüzum kalmayacaktır (“İsmet renew threat”, 1922). İsmet Paşa, Poincaré ile görüşükten sonra basın mensuplarına açıklamalarda bulunmuştur (Şimşir, 1990, s. 105). Paşa, görüşmeden çok memnun bir şekilde ayrıldığını belirtmiş olmakla birlikte görüşmenin içeriğine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır (“İsmet is pleased”, 1922).

Basına yansıdığı kadarıyla, bir başka husus olarak Fransız hükümet merkezi Quai d’Orsay’daki görüşmenin içeriği ne olursa olsun Lozan’daki görüşmelere etki etmeyeceği, üstelik çoğunlukla İstanbul’daki durumun konuşulduğu iddia edilmiştir. İsmet Paşa, tebessümlü bir yüz ifadesiyle, Türkiye’nin tek amacının barış olduğunu ve Lozan’dan bunun aksi bir sonuç çıkması durumunda Ankara’daki Büyük Millet Meclisi’nin bu nedenle suçlanamayacağını ifade etmiştir (“İsmet meets Poincaré”, 1922). Henüz bir yıl önce ortaya çıkmış olan Yeni Türkiye’nin korkulacak bir devlet olmadığını, aksine dünyanın en modern ve en demokratik ülkesi olduğunu iddia etmiştir. Amerika sömürgelerinin bağımsızlık için savaştıkları gibi kendilerinin de dört yıl boyunca bağımsızlık için savaştıklarını, tek isteklerinin diğer Balkan ülkeleri gibi bağımsızlık olduğunu ve kazandıkları savaşın kendilerine bu talepte bulunma hakkını sağladığına inandığını ifade etmiştir. Mudanya Mütarekesi imzalandığı andan itibaren Türkiye tarafından en küçük bir ihlal yapılmadığını ve Türkiye’nin sonuna kadar imzasının arkasında olduğunu eklemiştir. İsmet Paşa’ya göre, Türkiye’yi en iyi anlayacak konumda bulunan ülke Amerika’dır ve Amerika’nın Lozan Konferansı’na katılmayacak olması kendileri açısından üzücü bir durumdur. Amerikalılar Yeni Türkiye hakkında yeteri kadar bilgi sahibi değildirler ve bu nedenle Amerikan vatandaşlarının bazıları Türkiye hakkında çeşitli olumsuz ifadeler kullanmıştır. Konuyu buradan vergi meselesine bağlayan İsmet Paşa, Türkiye’de tüm yabancılara eşit muamele yapıldığını, Amerika’da da yabancılara aynı işlemlere tabi olduklarını, Amerika devletinin yabancılardan vergi toplama hakkına sahip olduğu gibi Türkiye’nin de aynı hakka sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre Türkiye’nin kapitülasyonlar yerine sunduğu yeni sistem, Amerikalılar dâhil tüm ticaret dünyası için daha büyük avantajlar sunmaktadır ve bağımsız bir Türkiye’de Amerikan menfaatleri teminat altında olacaktır. Bağımsız olmayan bir Türkiye’de hiç kimsenin çıkarlarına teminat verilemeyecektir (“İsmet plays up to us”, 1922). İsmet Paşa, Amerikan basınına verdiği demeçlerde sıklıkla Amerika’nın Türkiye’deki çıkarlarına vurgu yapmış, böylece Amerikan kamuoyunun desteğini temin etmeye çalışmıştır.

Amerikan basını Türk-Amerikan ilişkilerinin yanı sıra İsmet Paşa ile de yakından ilgilenmiştir. Örneğin, *The New York Tribune*’de yer alan bir haberde İsmet Paşa’nın Poincaré ile görüşmesinin beklenenden çok daha uzun sürdüğü, bunun en önemli nedeninin İsmet Paşa’nın iştih sorununun kaynaklandığı iddia edilmiştir. Habere göre İsmet Paşa’nın kulakları neredeyse sağırılık derecesinde zor işitmektedir ve Poincaré, söylediklerinin İsmet Paşa tarafından anlaşıldığından emin olmak için çok çaba göstermiştir (Forrest, 1922, s. 1).

Londra kaynaklı bir habere göre İngiltere, Fransa ve İtalya’nın Lozan Konferansı’nda ortak hareket etme konusundaki uzlaşmaları Türk heyetini tedirgin etmiş, müttefiklerin İsmet Paşa’nın önüne bir protokol metni koyarak kabul veya ret konusunda kendisinden nihai bir karar istemelerinin muhtemel olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Habere göre Türkler’in bu kaygısı yersiz değildir, çünkü Sevr Antlaşması tam olarak öyle bir ortamda imzalanmıştır, müzakere yapılmadan, önceden hazırlanmış olan bir metin imzalatılmıştır. Öte yandan müttefik yetkili çevrelerine göre diplomatik atakta olan taraf müttefikler değil Ankara’dır. Ankara, kapitülasyonlar ile Suriye sınırı gibi birtakım konularda geri adım atmayacağını henüz konferans başlamadan açıkça dile getirmiş, bilhassa Suriye sınırı konusu Londra’da alarmın çalmasına sebep olmuş ve İngiliz Hükümeti bunun üzerine ısrarla müttefiklerden ortak mutabakat istemiştir. Haberin devamında İngiltere’nin ısrarlarına rağmen tüm konularda müttefikler arasında mutabakatın imkânsız olduğu, konferans boyunca çok

sayıda konunun müzakere edileceği, bu nedenle üzerinde uzlaşılacak konuların bile gözden geçirilmek zorunda kalınacağı vurgulanmış, İsmet Paşa ile en çetin müzakerelerin Batı Trakya, Suriye sınırı ve kapitülasyonlarla ilgili görüşmeler sırasında yaşanacağı iddia edilmiştir (“British for Capitulations”, 1922).

İsmet Paşa Paris’te bulunduğu sırada Lord Curzon’un da Paris’e giderek Poincaré ile görüşeceği iddia edilmiştir. İddialara göre İngilizlerin Fransızlardan cevabını öğrenmek istedikleri en önemli konu, konferansta Türklerin uzlaşmaz bir tutum takınmaları durumunda ne yapılması gerektiği hususu olmuştur. *Chicago Tribune*’deki bir habere göre İsmet Paşa, Curzon-Poincaré ikili görüşmesine, kendisi Paris’te bulunduğu hâlde davet edilmediği için oldukça kızgındır ve ikili görüşmede alınması muhtemel bazı gizli kararların Lozan’da sorunlara sebep olabileceğini düşünmüştür (“Henry in Paris, Curzon in Paris”, 1922). Curzon’un İsmet Paşa-Poincaré ikili görüşmesinden rahatsız olmasına benzer şekilde bu defa İsmet Paşa Curzon-Poincaré görüşmesinden tedirginlik duymuştur.

İsmet Paşa, Paris’te bulunduğu sırada açıklamalar yapmaya ve Amerikan basınının büyük oranda ilgisini çekmeye devam etmiştir. Ona göre Yeni Türkiye’de Amerika devleti hiçbir konuda hak iddia edemez, çünkü Amerika’nın sahip olduğu haklar eski hükümetlerin döneminde gerçekleşmiştir ve Yeni Türk Hükümeti kazandığı zaferle yeni bir devlet kurduğu gibi eskiden kalma tüm hakları geçersiz kılmıştır. Yeni Türkiye her şeye sıfırdan başlamaktadır. Habere göre aslında İsmet Paşa, Amerika ile resmî bir antlaşma imzalamayı ima etmiştir, çünkü Amerika resmî olarak Lozan’da yer almayacaktır, dolayısıyla orada alınacak kararların hiçbiri Amerika için geçerli olmayacaktır. Bu durumda eğer Amerika Türkiye’deki çıkarlarını korumak istiyorsa Türkiye ile yeni bir antlaşma imzalamak zorundadır. O dönemde Amerika’nın Türkiye’deki çıkarlarının dinsel azınlıkları da kapsayan moral ve dinî çıkarlar, kapitülasyonlar ve Boğazların statüsü üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Türklerin planı tam bağımsız bir ülke esasına dayanmaktadır ve bu esası kabul etmemenin tek yolu savaş gibi görünmektedir. Azınlık hakları konusunda ise Türklere göre Türkiye’de çok fazla azınlık olmadığı için bu konu büyük bir sorun teşkil etmeyecektir. Kapitülasyonlar meselesine gelince İsmet Paşa, Paris’e adım attığı andan beri “kapitülasyonların tamamen kaldırılmış olduğunu” söylemiştir. Habere göre Amerika kapitülasyonlar konusunda Türkiye’den istediğini koparabilecektir çünkü Amerika’nın ticarete ve Türkiye’nin de acilen paraya ihtiyacı vardır. Bu durumda iki devletin anlaşmaması için bir sebep bulunmamaktadır. İsmet Paşa’ya göre Türkiye’de elçilikler dışında dokunulmaz bölgeler olmayacaktır. Yabancı okullar Türk kanunlarına tabi olacakları gibi bu okullarda Türkçe öğretilen ve tarih ile coğrafya derslerine Türk öğretmenler girecek olup yabancı okullar Türk otoritelerinin denetimine tabi olacaklardır. Yabancı hastaneler ile yetimhaneler de Türk kanunlarına tabi olacaklardır. İsmet Paşa, Türkiye’nin Boğazlarla ilgili olarak Milletler Cemiyeti yönetimini kabul edebileceğini, Çanakkale’de Boğazların denetiminden sorumlu birlik için bir karakol kurulabileceğini ve orada birkaç yüz askerden oluşan bir birliğin bulundurulabileceğini fakat söz konusu askerlerin İngiliz veya Fransız olamayacaklarını ifade etmiştir. Anadolu’dan bir milyondan fazla Hristiyan’ın zorunlu göçe tabi tutulduğuna yönelik iddialar ise İsmet Paşa tarafından reddedilmiş, Anadolu’da toplam Hristiyan nüfusunun bile o kadar olmadığı belirtilmiştir. İsmet Paşa, Türkiye tarafından Hristiyan halka yönelik Anadolu’yu terk etmeleri yönünde bir talimat verilmediğini, Hristiyanların topluca göç ettiklerinin doğru olduğunu fakat göç edenlerin tamamen gönüllü ve kendi istekleri ile gittiklerini dile getirmiştir. İsmet Paşa, İzmir’in Yunan işgalinden kurtarılması sırasında on sekiz ile otuz beş yaş arasındaki gayrimüslim erkeklerin İzmir’den zorunlu göçe tabi tutulduklarını ve bu tedbirin, Yunanlıların Türkiye’nin içinden saldırılar düzenleyebilme ihtimaline karşı alındığını bildirmiştir. Fakat Paşa’ya göre artık tehdit ortadan kalkmış, Hristiyan halk kalıp gitmek konusunda tamamen serbest bırakılmıştır (“Our rights ended”, 1922).

Paris'ten Lozan'a hareket etmeden önce basın mensuplarıyla bir araya gelmiş olan İsmet Paşa bazı açıklamalarda bulunmuştur. İsmet Paşa, Ankara Meclisi tarafından kendisine barış antlaşmasının imzalanması konusunda tam yetki verildiğini fakat yaşanan gelişmelerden ötürü tatmin edici bir sonuç alınamayacağından emin olmadığını ifade etmiştir. Ona göre barışın önündeki en büyük engel müttefiklerin tutumudur, o nedenle konferansın sonunda barış mı yoksa savaş mı çıkacağı belli değildir. İsmet Paşa, Paris'te bulunduğu süre boyunca defaten müttefikler arasında konferanstan önce muhtemel bir antlaşmanın sağlanması ihtimalinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş, böyle bir tutumun müzakerelere tamamen engel olacağını bildirmiştir. İsmet Paşa, Boğazlarla ilgili Ankara'nın tavrının net olduğunu, bu konuda Avrupa'nın görüşlerinin değil kendi fikirlerinin kendileri için önemli olduğunu, Boğazların tüm taraflarla ortak çözümünden yana olduklarını dile getirmiştir. Habere göre İsmet Paşa, İngiliz ve Fransız birliklerinin Boğazlarda bulundurulmalarının sorun olmayacağını ima etmiştir. Haberin devamında İsmet Paşa'nın kesin bağımsız bir Türkiye fikri ile konferansa katılacağı, bu konuda müttefiklerle muhtemel bir anlaşmazlık durumunda İsmet Paşa'nın konferansı terk edeceği iddia edilmiştir. Haberde, her ne kadar tebessümlü bir yüz ifadesi ile mutlu bir görüntü vermeye çalışsa da aslında İsmet Paşa'nın konferansa katılmak istemediği iddia edilmiş, bunun en temel sebebinin İngilizlere olan güvensizlik olduğu belirtilmiştir. Ardından İsmet Paşa'nın entelektüel zekâsına ve askerî dehasına vurgu yapılarak Türk ordusunu organize eden ve nihai zafere ulaştıran kişinin İsmet Paşa olduğu dile getirilmiş, ulusalcıların şifresi olduğu iddia edilen ve İsmet Paşa'ya ait olduğu vurgulanan "Eğer bu sene kazanamazsak gelecek sene veya bir sonraki sene kazanırız" cümlesine yer verilmiştir. Müttefiklerin Türkiye'ye yeniden Alman nüfuzu yönündeki kaygılarına yönelik bir soru üzerine İsmet Paşa, tüm yabancılara uygulanacak olan kanunların Almanlara, Ruslara ve diğer yabancılara uygulanacağını belirterek kendileri için en önemli hususun bütün gayrimeşru müdahalelerden uzak, özgür bir ülke kurulması olduğunu vurgulamıştır ("Turks don't object to British", 1922).

İsmet Paşa'nın Yeniden Lozan'a Geçmesi ve Konferansın Açılışı

Lozan Konferansı bir hafta ertelemeyen sonra 20 Kasım 1922 tarihinde başlamıştır. Henry Wales'in iddiasına göre, Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'ın tüm barış antlaşmalarının açıkça yapılması, gizli antlaşma yapılmaması yönündeki prensibine rağmen Lozan Konferansı'nın büyük bir gizlilik içinde yapılmasına karar verilmiştir (Address of President Wilson, 1918, s. 5). Ona göre her görüşmeden sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciler arasında ayrı bir görüşme yapılacak ve ortak bir basın bildirisi hazırlanarak basın mensuplarına dağıtılacaktır (Wales, 1922, s. 1). Müttefiklerin konferans ile ilgili aldıkları bu sansür kararı gazetecilerden büyük tepki toplamıştır ("Diplomats shut out", 1922). İsmet Paşa, müttefikler tarafından alınmış olan gizlilik kararını eleştirmiş, tüm oturumların açık bir şekilde yapılması ve müzakerelerin tamamının yayımlanmasına izin verilmesi gerektiğini savunmuştur. Fakat İsmet Paşa'nın önerisi Lord Curzon tarafından reddedilmiştir ("Turkey forced", 1922).

The New York Times'in haberine göre, amfi tiyatro salonunun ilk sırası başbakanlar, dışişleri bakanları ile diğer konferans delegelerine, salondaki toplam dört yüz koltuğun yaklaşık yarısı ise sekreterlere ayrılmıştır. Salonun arka sıraları delegelerin eşleri, arkadaşları ile Lozan ileri gelenleri içindir. Sahnede elli ülkeden gazetecilerin bulunmalarına izin verilmiştir. Sahneden aşağı bakıldığında savaş sonrası birçok konferansta yer almış çok sayıda tanıdık sima görülmüştür. Haberde Poincaré'in gri eldivenleri ile oldukça mutsuz bir şekilde oturduğu belirtilmiştir. Yüzünde yakın zaman önce geçirdiği hastalığın izleri bulunan Lord Curzon, ülkesini Konstantin'in soktuğu zor durumdan kurtarmak üzere gelmiş olan Venizelos, on beş yıl önce bazı anarşist eylemlerden dolayı İsviçre polisi tarafından Lozan'dan sınır dışı edilmiş olan Mussolini ve nihayet masum görümlü İsmet Paşa'ya vurgu yapılmıştır. İsmet Paşa, kapanış günü konuşmasını yapan bir lise öğrencisi kadar tedirgin ve yapacağı konuşmasının metni ile meşgul bir şekilde oturmaktadır (James, 1922, s. 8).

Konferansın açılış konuşmasını yapmış olan İsviçre Federasyonu Başkanı Robert Haab, en kısa sürede barışın sağlanmasını temenni etmiştir. İkinci konuşmayı yapmış olan Lord Curzon, Lozan Konferansı'nın barışla sonlanmasını umut ettiğini ve savaşın artık geçmişe ait bir olgu olmasını umduğunu ifade etmiştir ("Near East peace parley", 1922). Curzon yerine oturur oturmaz İsmet Paşa oturduğu yerden kalkmış ve kürsüye doğru yürümüştür. İsviçre Başkanı Haab, pek memnun olmadığı açık olan bir ifade ile İsmet Paşa'ya ismini sormuş, *İsmet* yanıtını almış ve İsmet Paşa'yı katılımcılara takdim etmiştir. Ardından konuşmasına başlamış olan İsmet Paşa, Türkiye'nin 1918 yılında Woodrow Wilson tarafından sunulan ilkelere binaen savaşmaktan vazgeçtiği hâlde son üç yıl boyunca haksız saldırılara maruz kaldığını ifade etmiş, tam o sırada Venizelos Lord Curzon'un kulağına eğilerek bir şeyler fısıldamıştır. İsmet Paşa sözlerine devamla Türkiye'nin artık bağımsızlığını kazandığını, kendi işlerini yürütebilecek bir ulusun sahip olduğu tüm haklara sahip olduğunu, Lozan'a tam bir iyi niyet ve barış amacıyla geldiğini, diğer ülkelerin de aynı iyi niyetle gelmiş olduklarını umduğunu ifade etmiştir (Wales, 1922, s. 2).

İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nın açılış seremonisinde kararlı ifadelerle yapmış olduğu konuşma Amerikan basınında geniş yer bulmuştur ("Near East meet opens", 1922). Ardından Başkan Haab, konferansın bir sonraki gün öğleden sonra devam edeceğini belirterek oturumu kapatmıştır. Haberin yazarına göre açılış oturumundaki olumlu havanın aksine konferans birçok uzun ve tatsız tartışmaya sahne olacak, Türkler İngiliz-Fransız karşıtlığını kullanmak için her şeyi yapacaklardır. Diğer taraftan İngilizler tarafından hazırlanmış olan ve on beş maddeden oluşan müzakere taslağı Türklere zor anlar yaşatacak, tüm konularda uzlaşmaya varmak neredeyse imkânsız olacaktır. Haberin devamında yazar, İsmet Paşa'nın büyük tedirginlik duyduğu muhtemel müttefik ortak mutabakatının imzalanmamış olmasının İtalyan Başbakanı Mussolini'nin takındığı tavırdan kaynaklandığını belirtmektedir. Günler boyunca İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri arasında devam etmiş olan görüşmelerin baş figürü Mussolini olmuş, Poincaré ve Curzon'un kendisini Lozan'a davet etmelerine aldırış etmediği gibi onları kendisinin bulunduğu Montrö'ye âdeta ayağına çağırmıştır. Curzon ve Poincaré, Montrö'nün Territet bölgesine giderek Mussolini ile buluştuktan sonra üçü birlikte Lozan'a gelmişlerdir. Konferansın ilk gününün sabahında üçlü arasında gerçekleşen görüşme sırasında Mussolini yeniden sert bir üslup takınmış, İtalya'nın müttefiklerin hizmetçisi rolünden bıktığını dile getirmiştir. Ardından en önemlisini, On İki Adaların oluşturduğu İtalya'nın resmî taleplerini ifade etmiştir. Müttefikler için büyük sorun teşkil etmiş olan Mussolini'nin bir başka görüşü ise Rusların konferansta yer almaları gerektiğini savunmuş olmasıdır. Ona göre Türkler haklıdır ve Boğazlarla ilgili konular Rusya'yı doğrudan ilgilendirmektedir (Wales, 1922, s. 3). Mussolini ayrıca Curzon ve Poincaré arasında varılmış olan mutabakat metnini imzalamayı reddetmiştir. Böylece İsmet Paşa'nın tedirginlik duyduğu bir mesele sorun olmaktan çıktığı gibi İngilizlerin beklentisinin aksine müttefik ortak mutabakatını bozanlar Fransızlar değil İtalyanlar olmuştur. Her durumda bundan en çok faydalanan ülke Türkiye olmuştur.

Associated Press'in Paris muhabiri ilginç bir iddiada bulunmuştur. Ona göre Ankara Hükümeti tarafından İsmet Paşa'ya bazı kesin talimatlar verilmiş, İsmet Paşa'nın konferans boyunca o talimatlara göre hareket etmesi istenmiş, aksi hâlde kendisine verilen talimatlara aykırı hareket etmesi durumunda İsmet Paşa, Türkiye'ye döndüğü zaman kendisinin asılarak idam edileceği ifade edilmiştir. Haberin devamında ise Ankara Hükümeti'nin İsmet Paşa'ya verdiği en sert talimatın kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili olduğu, İsmet Paşa'nın bu konuda vereceği ufak tavizlerin bile ülkeye döndüğü zaman kendisine pahalıya mal olacağı, ağır bir şekilde cezalandırılması ya da idam edilmesine dahi sebebiyet verebileceği dile getirilmiştir ("Get terms", 1922). Nihayet biri diğerinden ehemmiyetli ve çözülmesi zor gibi görünen birçok sorunun ele alınacağı konferansın ilk gününde İsmet Paşa Türkiye'yi başarıyla temsil etmiş, konferansın eşit şartlar altında gerçekleştirilmesini kabul ettirmiştir. (Meray, 1969, s. 4).

Sonuç

Millî Mücadele'deki başarılarının yanı sıra Mudanya Mütarekesi'nde Ankara Hükûmeti'ni temsil etmesi İsmet Paşa'nın tanınırlığının artmasında etkili olmuştur. Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edeceğinin ilan edilmesiyle birlikte askerî kişiliğinin yanı sıra siyasi kişiliği ile de ön plana çıkmış olan İsmet Paşa, dünya kamuoyu tarafından yakından izlenmeye başlanmıştır. Özellikle Amerika'da çok merak edilen bir devlet adamı hâline gelmiştir. Lozan Konferansı'na uzanan süreçte, konferansta ve sonrasında İsmet Paşa'nın açıklamaları, konuşmaları ve hatta kişisel özellikleri Amerikan basın organları tarafından yakından takip edilmiştir. Baş delege seçilmesinden, Lozan'da konferansın açılışına kadar Amerikan basınında İsmet Paşa ile ilgili çok sayıda haber yer almıştır. Amerikan gazetelerinin muhabirleri İsmet Paşa ile basın toplantıları düzenlemiş, kendisinden Türkiye'nin konferanstaki taleplerini öğrenmeye çalışmışlardır.

İsmet Paşa, Amerikan basını ile iyi bir iletişim kurmaya özen göstermiş ve gazete muhabirlerinin tüm sorularını içtenlikle cevaplamaya çalışmıştır. Basın toplantılarında Amerikan kamuoyunun dikkatini Lozan Konferansı'na çekmeye çalışmış ve üstelik konferansa Amerika Birleşik Devletlerinden temsilcilerin katılması gerektiğini açıkça ifade etmiştir.

İsmet Paşa'nın gerek askerî ve gerekse siyasi kişiliği Amerikan basınına oldukça dikkatini çekmiştir. Onun Türkiye için doğru bir tercih olduğu belirtilerek askerî ve politik zekâsına çeşitli gazetelerde sıklıkla vurgu yapılmıştır. İsmet Paşa'nın Amerikan basını ile iyi ilişkiler kurması, Amerikan basınına İsmet Paşa hakkındaki olumlu izlenimlerini pekiştirmiştir. Bununla birlikte İsmet Paşa'nın Türkiye için yanlış bir tercih olduğu, konferans sürecinde başarı kaydetmesinin zor görüldüğü, işitme sorunu yaşadığı gibi bir takım haber/yazılar da bazı Amerikan gazetelerine yansımıştır.

Amerikan basın organları, Mudanya Mütarekesinin nihayete ermesinden, Lozan Konferansı'nın açılışına uzanan süreçte İsmet Paşa'yı yakından takip ederek sayfalarında konuya ilişkin tüm gelişmelere yer vermeye çalışmışlardır. Amerikan basını bu süreçte İsmet Paşa'yı anbean takip ederek ilgiyi İsmet Paşa'nın ve dolayısıyla Türkiye'nin üzerine çekmiş, böylelikle bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Amerikan basın organlarına yansıyan haberlerde Amerikan politik ayrışmasına göre yayınlar yapılmasından ziyade, Amerika'nın Türkiye'deki çıkarları üzerinde durulduğu, İsmet Paşa ile yapılmış olan görüşmelerde ziyadesiyle bu hususa dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. Nihayetinde Amerikan basını nezdinde İsmet Paşa'nın kendinden emin, kararlı ve ciddi bir duruş sergilemiş olduğu ve Türkiye'yi başarılı bir şekilde temsil ettiği söylenebilir.

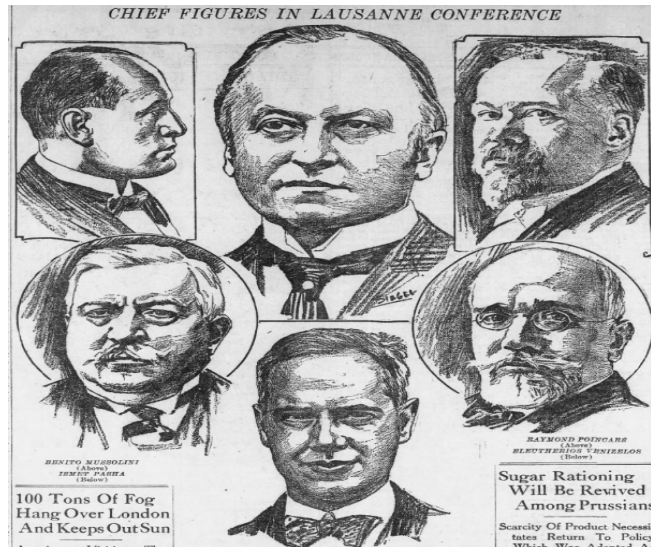
Kaynakça

- Allied Ultimatum Handed Kemalists, State of Siege in Constantinople Threatened by Entente High Commissioners. (1922, November 08). *The Buffalo News*, 1.
- Allies Demand Turk Meet Truce Terms. (1922, November 10). *The Buffalo News*, 1.
- Allies Split as Turk Grows More Hostile. (1922, November 11). *Chicago Tribune*, 1.
- Allies to Unite in Siege Call for Constantinople. (1922, November 13). *New York Herald*, 6.
- Allies will Confer then Meet Turks. (1922, November 15). *The New York Times*, 3.
- Atatürk, K. (1927). *Nutuk*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bilsel, M. C. (1998). *Lozan C.II*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- British and Turks Clash in Capital. (1922, November 09). *The Buffalo News*, 1.
- British for Capitulations, but do not Plan to Present Fully Drafted Treaty to Turks. (1922, November 16). *The New York Times*, 3.
- Chief Figures in Lausanne Conference. (1922, November 19). *The Baltimore Sun*, 16.
- Clash Reported as Near Eastern Broil Clears Up. (1922, November 15). *Daily News*, 2.
- Constantine B. (1922, November 03). Turks Regard Army as Best Bet at Parley. *The Buffalo News*, 3.
- Constantine B. (1922, October 31). Turks Soviets at Parting of Ways Belief. *The Buffalo News*, 2.
- Delay Means Disaster. (1922, November 09). *Fall River Globe*, 11.
- Diplomats Shut Out World from Turkish Parley. (1922, November 21). *Daily News*, 2.
- Fendrick, R. (1922, November 13). Turks Disappointed. *Chicago Tribune*, 2.
- Fendrick, R. (1922, November 14). Hopes U. S. will Act. *Chicago Tribune*, 2.
- Fendrick, R. (1922, November 15). Turks Balk at Allies' Scheme to Fix Peace. *Chicago Tribune*, 3.
- Forrest, W. (1922, November 16). Allies will Stand Together at Lausanne Poincaré Tells Ismet Pasha Leader of the Angoristas. *New York Tribune*, 1.
- Get Terms of Be Hanged. (1922, November 21). *Chicago Tribune*, 2.
- Henry in Paris Curzon in Paris. (1922, November 18). *Chicago Tribune*, 2.
- İnönü, İ. (1998). *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması I*. İstanbul: Yenigün.
- Ismet Goes to Meeting. (1922, November 10). *The New York Daily News-Times*, 5.
- Ismet is Pleased. (1922, November 16). *The Bristol Herald Courier*, 1.
- Ismet Meets Poincaré. (1922, November 16). *Chicago Tribune*, 2.
- Ismet Pasha Can't Hear. (1922, December 17). *The Brooklyn Daily Eagle*, E5.
- Ismet Pasha Goes to Paris, Leaves Lausanne to Discuss Conference Affairs with the French. (1922, November 15). *The New York Times*, 3.
- Ismet Pasha, Head of Delegation, Tells of Stopping Victorious Army on Arbitrary Line. (1922, November 13). *The Boston Globe*, 18.

- Ismet Plays up to Us, says that Turkey is Fighting for Freedom, as Colonists did. (1922, November 16). *The New York Times*, 3.
- Ismet Reaches Lausanne Turkish Delegate Expresses Regret at Postponement of Conference. (1922, November 13). *The New York Times*, 2.
- Ismet Renew Threat to Quit Conference. (1922, November 15). *The Buffalo News*, 1.
- Ismet Says Turks Want National Rights, will Demand at Lausanne Merely to be dealt with as Responsible Government. (1922, November 14). *The New York Times*, 2.
- Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II: Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922 – 31 Aralık 1923)*. Ankara: TTK Basımevi.
- James, E. L. (1922, November 10). Kemal to Demand Allies Relinquish World War Gains. *The New York Times*, 3.
- James, E. L. (1922, November 11). Allied Commission Threatens Kemal with Armed Action. *The New York Times*, 3.
- James, E. L. (1922, November 13). Lausanne Conference Put Off till Nov. 20: French Premier Yielded to British Threat not to Attend the Meeting at all. *The New York Times*, 2.
- James, E. L. (1922, November 21). Pious Peace Hopes Voiced at Lausanne. *The New York Times*, 8.
- Karacan, A. N. (1993). *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Medlicott, W. N., Dakin, D., & Lambert, M. E. (Eds.). (1972). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Meray, S. L. (1969). *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, Takım I, Cilt I, Kitap I*, Ankara: Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları.
- Millî Hükûmetimizin Müttefiklere Cevabı. (1922, 31 Ekim). *Vakit*, 1.
- Near East Conference Date Set. (1922, October 31). *The Los Angeles Times*, 15.
- Near East Meet Opens Turk Delegate Confident. (1922, November 20). *The La Crosse Tribune*, 1.
- Near East Peace Parley Opens at Lausanne Today. (1922, November 20). *The North Adams Transcript*, 1.
- Our Rights Ended Ismet Pasha Says. (1922, November 17). *The New York Times*, 3.
- Peace in Near East Aim of Kemalists Ismet Pasha Says. (1922, November 01). *The Brooklyn Daily Eagle*, 1.
- Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV: Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921 – 20 Kasım 1922)*. Ankara: TTK Basımevi.
- Şimşir, B. N. (1990). *Lozan Telgrafları Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı Cilt I (Kasım 1922-Şubat1923)*. Ankara: TTK Basımevi.
- Sonyel, S. R. (1991). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II: Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar*. Ankara: TTK Basımevi.
- Sonyel, S. R. (2006). *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Ankara: TTK Yayınları.
- Tansel, S. (1974). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi. (1922, 2 Kasım). 1. Dönem, 3. Yasama Yılı, 3. Cilt, 131. Birleşim, 997-998.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1922, 3 Kasım). 1. Dönem, 3. Yasama Yılı, 24. Cilt, 132. Birleşim, 378-386.

- Turan, Ş. (2000). *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Turkey Forced into Minor Role at Peace Parley. (1922, November 22). *Daily News*, 2.
- Turkish Situation Serious, Allies Warned Delay in Holding Conference Would Mean Disaster. (1922, November 09). *Times Herald*, 1.
- Turks Agree to Peace Parley in Switzerland Ismet Pasha is Foreign Minister. (1922, October 28). *Chicago Tribune*, 7.
- Turks don't Object to British at Chanak but Ismet Says They Mustn't Stay in Constantinople or Restrict Turkish Control. (1922, November 18). *The New York Times*, 2.
- Turks Reach Lausanne Amazed at Postponement. (1922, November 13). *Daily News*, 2.
- Turks Unyielding Allies not Agreed. (1922, November 14). *The New York Times*, 2.
- Turks Warn Allies Against Parley Delay. (1922, November 14). *New York Tribune*, 1.
- Unity of Allies in Turkey Assured, French View Changing. (1922, November 08). *The New York Times*, 17.
- Wales, H. (1922, November 12). Turk Ready to Talk Peace; no one to talk to, Allies Haggling Halts the Opening of Parley. *Chicago Tribune*, 5.
- Wales, H. (1922, November 21). Parley On: Diplomacy Rules. *Chicago Tribune*, 1.
- Wales, H. (1922, November 21). Turks Blame Wilson. *Chicago Tribune*, 2.
- Wales, H. (1922, November 22). Russia Backed by Mussolini in Turk Parley, Insists Reds Have Voice in Treaty. *Chicago Tribune*, 3.
- Wilson, W., (1918). *Address of President Wilson to the Congress of the United States*. No. 765. Washington: Woodrow Wilson Collection Library of Congress.
- Yusuf Kemal Bey İstifa Etti. (1922, 27 Ekim). *Vakit*, 1.

Ekler

Resim I. Lozan'daki ana figürler olarak sunulan bu resimde sol alttaki resmin İsmet Paşa'ya ait olduğu yazılmışsa da bu bilgi doğru değildir, İsmet Paşa diye verilmiş olan bu resmin başka gazetelerde de yer aldığı tespit edilmiştir ("Chief figures, 1922, p. 16).

Resim II. İsmet Paşa'nın oldukça zor işittiğine vurgu yapılmış olan bir karikatür ("Ismet Pasha can't hear, 1922, p. E5).

Extended Abstract

Purpose

This paper aims to focus on the American press evaluations regarding Ismet Pasha and Turkey's interests from the Armistice of Mudanya to the Lausanne Conference. The main question of the research is to understand what was the stance of the American press during the period. There is no unique study of this kind related to the research topic and that is why this study has been conducted. It is believed that ideas in the American press could shed light on Turkish-American relations and the expectations of the two countries from each other. The main object of this paper is to evaluate the news and articles in the American press and to contribute to the literature review.

Design and Methodology

The comparative content analyse method has been preferred for the study which is based on determining related data first and evaluation in comparison with local sources. First, all related news and articles about the subject were determined. Secondly, related news and articles were classified based on the principle of objectivity. Then, a comparison between the news and articles in the American press was done with local press and sources. Finally, the decision was made on the news and articles that going to be included in the study. Many news and articles in the American press related to Ismet Pasha and Turkey's interests during the period make it clear that careful selection is needed. All the information in the press related to the research topic was selected, chronologically sorted and compared to the information in the local resources. After analysing the content of the American press, it is clearly seen that the most important point is Turkey-American relations and American interests regarded to commercial activities in Turkey. Ismet Pasha has tried to convince American authorities that they should participate in the Lausanne Conference so that they may side with Turkey during negotiations. Although America did not join the conference, the American press continued to follow Ismet Pasha before the conference and had some interviews with him.

Findings

The most important findings of this study are that the American press had a great interest in Ismet Pasha's activities and tried to learn about Turkey's stance toward America. Ismet Pasha had tried a lot to convince American authorities that they should participate in the conference. Although Americans were in Lausanne as observers, America had not officially joined the conference. So, Ismet Pasha made some minor threats toward America by saying that Turkey is a new country different from the Ottoman Empire and that all the agreements between the Ottoman Empire and America were invalid. He has added, if America wants to set up relations with Turkey, it is needed to make some new agreements between the two countries. In this way, Ismet Pasha tried to convince America to sign some agreements with Turkey so that America would going to recognise Turkey as a new country. Although America did not join the conference, Ismet Pasha continued to have good relations with the American press which gave him the credit of praise and tribute to the American press. This paper makes it clear that even though America did not participate in the Lausanne Conference, the American press carefully followed Ismet Pasha and was closely interested in Turkey's interests as it was very important for American interest in Turkey.

Research Limitations

There are some limitations to this study many of them related to the objectivity of the American press. First, the subject itself is a limitation which limits the scope of the American press. Second, the American press tried to learn Turkey's stance in order to have a clear understanding of Turkey's behaviour regarding American

interests which prevent a wider view of Ismet Pasha and Turkey. So American press has mostly focused on American interests and there are some points it has not covered during the meetings with Ismet Pasha. Finally, the American press differs from each other which makes it difficult to give the whole picture of the press.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

This paper deals with Ismet Pasha and Turkey's interests in American press from the Armistice of Mudanya to the Lausanne Conference. There are two limits to the study; the topic and the time period. So, future studies could focus on different topics in the same time period or before or after a period of a similar topic. Ismet Pasha in the American press during the Conference of Mudanya or during the Lausanne Conference would be valuable topics to be considered.

Originality

There are a few studies which partly focus on the topic. This paper is the first kind of similar studies in terms of its scope and its topic. This is the first general evaluation of the American press about Ismet Pasha which makes it important for the research area.

Araştırmacı Katkısı: Mekki ULUDAĞ (%100)

Göç Yönetiminde Kanıta Dayalı Politika Yaklaşımı ¹

Sercan DERELİ ²

Başvuru Tarihi: 18.08.2023

Kabul Tarihi: 30.10.2023

Makale Türü: Derleme

Öz

Kamu politikası, modern toplumların ekonomik ve toplumsal ilişkilere müdahalede başvurduğu araçların başında gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kurumsallaşan ve bilimsel bir çalışma alanı olma özelliği kazanan kamu politikası, politika yapımında rasyonalizasyon süreçlerinin hız kazanmasında etkili olmuştur. Bilim ve politika arasındaki bağın güçlenmesi sonucunda ampirik araştırmalar, politika yapım sürecinin temel unsurlarından biri hâline gelmiş ve karar alma süreçlerinde politika yapımcılar için birer referans noktası oluşturmuştur. 1990 sonrası dönemde ise kamu politikası üretimi, ampirik araştırmalardan elde edilen verileri kanıt formuna dönüştürerek politika önerilerinin etkililiğini arttırmayı hedefleyen bir girişim olarak ortaya çıkan kanıta dayalı politika anlayışı çerçevesinde ele alınmaya başlanmış ve rasyonalizasyon sürecinde yeni bir döneme geçilmiştir. Günümüzde hacmi ve hızı giderek artan göç hareketleri yönetilmesi zorunlu olan bir alan olarak kabul edildiğinden kanıta dayalı politika anlayışı göç politikalarına ve kamu politikasının önemli bir ayağını oluşturan göç yönetimi alanına da tesir etmiş ve bu anlayış çerçevesinde özellikle merkez ülkeler tarafından kanıta dayalı göç politikaları oluşturulmaya başlanmıştır. Bu çalışmada kanıta dayalı politika anlayışının kurumsallaşma süreci kavramsal ve kurumsal perspektiften ele alınmış, göç yönetiminde kanıta dayalı politika anlayışının gelişimi hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada, göç yönetiminde kanıta dayalı politika anlayışı merkez ülke örnekleri üzerinden ele alınarak ilgili anlayışın göç politikalarının etkililiğinin artırılmasındaki öneminin vurgulanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Politikası, Kanıta Dayalı Politika, Göç Yönetimi

Atf: Dereli, S. (2023). Göç yönetiminde kanıta dayalı politika yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1333-1362.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sercan.dereli@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4083-8559

Evidence-Based Policy Approach in Migration Management

Sercan DERELİ³

Submitted by: 18.08.2023

Accepted by: 30.10.2023

Article Type: Review

Abstract

Public policy is one of the primary tools used by modern societies to intervene in economic and social relations. Public policy, which became institutionalized as a scientific field of study in the post-World War II period, has been instrumental in accelerating the rationalization processes in the policy-making. With the strengthening of the link between science and policy, empirical research has become one of the fundamental elements of the policymaking process and has become a reference point for policymakers in decision-making processes. In the post-1990 period, public policy making started to be handled within the framework of the evidence-based policy approach, which emerged as an attempt to increase the effectiveness of policy recommendations by transforming the data obtained from empirical research into the form of evidence, and a new era began in the rationalization process. Since migration movements, which are increasing in volume and speed today, are considered as an area that must be managed, the evidence-based policy approach has also affected migration policies and migration management, which constitutes an important pillar of public policy, and within the framework of this understanding, evidence-based migration policies have started to be developed especially by central countries. In this study, the institutionalization process of evidence-based policy approach is discussed from a conceptual and institutional perspective and information is provided on the development of evidence-based policy approach in migration management. The study aims to emphasize the importance of evidence-based policy approach in migration management in increasing the effectiveness of migration policies by examining central country examples.

Keywords: Public Policy, Evidence-Based Policy, Migration Management

³ Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Labor Economics and Industrial Relations, sercan.derele@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4083-8559

Giriş

Modern toplumlarda cereyan eden ekonomik ve toplumsal ilişkilere yoğun olarak kamu politikası aracılığıyla müdahalede bulunmaktadır. Toplumsal ihtiyaçların karşılanması ve karşılıklı etkileşimde bulunan insanların birlikteliğinden bir toplum inşa edilmesi kamu politikası tarafından çehresi çizilen ilişkiler ağı ile mümkün kılınmaktadır.

Kamu politikasının kurumsallaşmış, sistematik ve modern görünümü; İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde politika alanının bilimsel bir arka plan kazanarak araştırma nesnesi hâline gelmesi ve bilgi ile iktidar arasındaki ilişkinin belirginleşmesi gibi gelişmelerin tecrübe edilmesiyle kazanılmış ve kamu politikası bir çalışma alanı olarak gelişim göstermeye başlamıştır. Toplumların modernizasyonu ile toplumsal yapı ve ilişkilerin, rasyonelize edilen ve bilimsel bir arka planı olan politika oluşturma süreçleri ile yönlendirilmesi gerektiği gündeme getirilmiştir. Kamu politikasının bilimsel bir çalışma alanı olarak inşa edilmesiyle politika oluşturma süreçlerinde karar alma mekanizmaları ampirik araştırma bulgularıyla desteklenen bir forma evrilmiştir. Politika oluşturma süreçlerinde analiz yöntemlerinin etkin bir şekilde kullanılmaya başlanması, politika yapıcılar için güvenilir istatistiki veri ve kanıtlar sunulmasını mümkün kılarak politika önerilerinin fırsat ve maliyetlerinin müzakere edilmesine zemin hazırlamıştır.

Kamu politikasının rasyonalizasyonu, zaman içerisinde toplumsal ve ekonomik hayatı ilgilendiren her bir alana tesir etmiş ve hükümetler politika analizi aracılığıyla politika önerilerinde etkililik arayışına yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Hükümetlerin etkililik arayışı, ampirik araştırmalardan elde edilen kanıtların politika yapıcılar tarafından karar alma sürecinde kullanılmasını ifade eden kanıta dayalı politika anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Ekonomik ve toplumsal ilişkiler başta olmak üzere tüm kurumları etkisi altına alan ve çok boyutlu etkileri bulunan göç hareketleri de modern toplumlarda kamu politikası bağlamında ele alınmaktadır. Göç hareketleri, merkez-çevre kuramına göre gelişmemiş çevre ülkelerden gelişmiş merkeze doğru yaşanmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle hacmi ve hızı artan uluslararası göç hareketlerinin başta merkez ve çevre ülke olmak üzere küresel düzeyde bir dinamizm ve dönüşüm başlatabilme potansiyeline sahip olması, günümüzde göçün yönetilmesi gereken bir alan olarak kabulüne yol açmaktadır. Göç yönetimi, göç hareketlerini henüz başlamadan düzenlemeyi amaçlayan ve göçün gerçekleşmesi ertesindeki entegrasyon süreçlerini odağına alan bir girişim olarak tanımlanmakta ve bu kapsamda ampirik araştırma bulgularından yararlanılarak göç politikaları oluşturulmaktadır.

Tarihsel arka planı incelediğinde göç yönetiminin, merkez ülke konumundaki gelişmiş ülkeler tarafından, göç hareketlerinin beraberinde getirdiği fırsat ve tehditlerin müzakere edildiği bir alan olarak gelişim gösterdiği görülmektedir. İlgili ülkeler, göç hareketlerini kapitalizmin ekonomi-politiğine paralel bir şekilde ele alarak ekonomik göstergeler üzerinden yönetmekte ve göç politikalarını kanıtlar aracılığıyla fayda-maliyet ekseninde oluşturmaktadır. Bu nedenle göç, bir insan hakkından ziyade ekonomik kalkınma sürecine etki eden bir unsur olarak değerlendirilmekte; göç yönetimi, ekonomik kalkınma amacına uygun bir şekilde yapılandırılmaktadır. Kanıta dayalı göç politikaları alanında, ampirik araştırmaları destekleyerek politika yapımında kullanılacak olan kanıt tabanının gelişimine odaklanan ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi göç alan merkez ülkeler ön plana çıkmaktadır.

Göçe yönelik mevcut düzenlemelerin işlevsiz kaldığına dair ampirik kanıtların üretilmesi sonucunda ilgili merkez ülkeler, göç yönetimi alanında etkililiğin sağlanması amacıyla kanıta dayalı anlayışı benimsemişler ve kanıta dayalı politikalar üretmeye başlamışlardır. Bu çalışmada, öne çıkan merkez ülke pratikleri ekseninde kanıta dayalı politika anlayışının göç yönetimi ve politikalarının etkililiğinin artırılmasındaki önemini

vurgulanması amaçlanmıştır. Kanıt dayalı göç politikaları henüz yaygın bir uygulama alanına ulaşmadığından çalışma kapsamında yalnızca göç yönetiminde kanıt dayalı politikalar bağlamında öne çıkan merkez ülke pratiklerine değinilmiştir.

Göç yönetimi alanında kanıt dayalı politika anlayışının gelişimine odaklanan sınırlı sayıda çalışma olması nedeniyle bu çalışmada açıklayıcı bir tarz benimsenmiş ve ilgili alanının gelişimi ardındaki kavramsal ve kuramsal çerçeve aktarılmaya çalışılmıştır. Neden-sonuç ilişkisinin kurulabilmesi adına çalışmanın ilk kısmında kanıt dayalı politika anlayışını ortaya çıkaran kamu politikası bilim alanının gelişimine yer verilmiş; ikinci kısımda ise ilgili anlayışın göç yönetimi üzerindeki etkilerine ekonomik-politik ve ülke pratikleri üzerinden değinilmiştir.

‘Kamu Politikası’ Çalışma Alanının Gelişimi

Toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla etkileşim içerisinde bulunan insanların birlikteliğinden oluşan toplumsal yapı, sürekli ve düzenli ilişkiler ağı üzerine kuruludur (Fichter, 2001; Giddens, 2012). Toplumsal yapıyı şekillendiren bu sistematik ilişki, insanlığın düzen ihtiyacının karşılanmasında rol oynamakta ve toplumsal değişim süreçleri ile paralel bir şekilde değişim göstermektedir (Abercrombie, 1994; Bottomore, 1971). Toplumların tarihsel gelişim sürecinde toplumsal ilişkilerin değişiminde başta teknolojik, ekonomik ve politik gelişmeler olmak üzere birçok faktör etkili olmuştur. Kapitalist sanayi toplumlarının ortaya çıkışı ile inşa edilen modern toplumlarda ise toplumsal yapı ve ilişkilere sözü edilen bu etkenlerin yanında yoğunlukla “kamu politikası” aracılığıyla etki edilmeye başlanmıştır.

Kamu politikası, en genel anlamıyla, toplumsal ilişkilere devlet tarafından yapılan müdahalelerin bir aracı olarak tanımlanmaktadır. Devlet, oluşturduğu politikalar aracılığıyla toplumsal yapı ve ilişkilere müdahalede bulunmakta ve bu unsurlardaki değişimleri yönlendirebilmektedir. Modernleşmenin ilk yıllarında kurumsallaşmış bir kamu politikasından bahsetmek mümkün olmasa da özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kamu politikası; bir inceleme alanı hâline gelmiş, rasyonel karar alma süreçleriyle şekillendirilmiş ve siyasal bir planlama unsuru olma özelliği kazanmıştır. Kurumsallaşmanın ardından kamu politikası planlanma sürecinde geleceğin şekillendirilmesine ve devletin düzenleme gücünün arttırılmasına odaklanılmıştır (Çelik, 2008). Kamu politikası; aktörlerden kurumlara, çözümlenmelerden süreç ve sonuçlara uzanan unsurlardan oluşan bir kapsama ulaşmıştır (Babaoğlu, 2017, s. 513). Politika oluşturma sürecinin rasyonelizasyonu kamu politikasında etkililiğin sağlanması temel amaç olarak belirlenmiştir. Etkililik amacı, politika analizi olarak adlandırılan bilimsel bir disiplinin gelişimi için zemin hazırlamıştır.

Bilimsel bir çalışma alanı olarak gelişim gösteren politika analizinin odağında, politika oluşturma sürecinin etkin bir şekilde işlemesi ve politika yapıcılara toplumsal ve ekonomik koşullar hakkında güvenilir bilgiler sağlanması amacı yer almaktadır. Bu kapsamda; “hangi” politikaların “neden” uygulanması gerektiğine, politikaların sonuç ve etkilerinin neler olacağına dair araştırmalar yürütülmektedir. Toplumsal yapı ve ilişkilere yapılan devlet müdahalelerinin etki ve sonuçları, kamu politikası analizi aracılığıyla araştırılmaktadır (Usta, 2013, s. 83). Politika analizi alanının gelişimiyle, hâlihazırda rasyonelize edilmiş olan kamu politikasının kurumsallaşma düzeyi artış eğilimine girmiştir.

Politika analizinin kamu politikasına uygulanması, kamu politikası analizi olarak adlandırılmaktadır. Kamu politikası analizi, kamu kuruluşları tarafından yerine getirilmektedir. Kamu kuruluşları ekonomik ve toplumsal yapıya dair kapsamlı bilgi toplamakta ve bu bilgileri değerlendirme sürecine almaktadır. Politika analiziyle gerçekleştirilen değerlendirme, kamu politikasının etkililiğinin artışında önemli bir rol oynamakta ve karar alma süreçlerinin kalitesi ile politika analizinin kalitesi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Toplanan bilgilerin işlenip değerlendirilmesi, politikaların uygulama maliyetlerini azaltmaktadır (Head, 2015,

s. 472). Değerlendirme süreci, politika yapımındaki en önemli aşamalardan birini oluşturmaktadır. Değerlendirme sürecinde kullanılan yöntemlerin başında düzenleyici etki analizi gelmektedir. Düzenleyici etki analizi, mevzuatların hazırlanması sürecine; danışma ve katılım mekanizmaları ile kamu politikası analizi yöntemlerinin birlikte uygulanmasıyla yapılmaktadır (Cilavdaroğlu, 2019, s. 273). Hükümetler, politika önerilerinin değerlendirilmesi sürecinde düzenleyici etki analizi yöntemini kullanmaktadır.

Düzenleyici etki analizi, uluslararası bir kuruluş olan ve ülke ekonomilerinin küresel ekonomiye entegrasyon sürecinde kullanılacak istatistiki-ekonomik bilgileri üreten OECD ülkelerinde, 1980'li yıllardan itibaren bir reform stratejisi olarak uygulanmaya başlanmıştır. 1995 yılına gelindiğinde ise yeni düzenlemelerin kalitesinin iyileştirilmesi amacıyla tüm OECD ülkelerinde uygulamaya alınmıştır. Düzenleyici etki analizi aracılığıyla yeni düzenlemelerin öngördüğü kararların ampirik temelini geliştirilmesi amaçlanmıştır (Bayramoğlu, 2003, s. 144; Carroll, 2010; Jacobs, 1997, s. 13). 1980 sonrası dönemde refah devletinin yaşamış olduğu krizin giderek daha belirgin hâle gelmesiyle hükümetler etkililik arayışı doğrultusunda yeniden yapılanma süreçlerini başlatmış ve reform uygulamalarını hızlandırmıştır. Aynı yıllara tekabül eden küreselleşme süreci de rekabet baskısını arttırarak hükümetler açısından etkililiğin her zamankinden daha önemli hâle gelmesinde rol oynamış ve politika analizi ile düzenleyici etki analizi gibi yöntemlerin eğitim, sağlık ve göç gibi alanlardaki kullanım alanı yaygınlaşmıştır.

Tecrübe edilen ekonomik ve toplumsal dinamikler sonucunda, düzenleyici etki analiziyle mevcut ve yapılması planlanan düzenlemelerin piyasalar üzerindeki etki ve maliyetlerinin hesaplanmasına odaklanılmıştır. Kamu politikası oluşturma ve karar alma süreçleri yeniden şekillendirilmiş ve düzenleyici bir rol üstlenen devletin işleyiş mantığı açıklanmaya çalışılmıştır (Bayramoğlu, 2006, s. 95). Düzenleyici etki analizi, hükümetlerin gündeminde yer alan çok sayıda politikaya farklı biçimlerde etki etmiş; politikaları ticari, idari ve bürokratik etkileri bağlamında değerlendirmeye tabi tutmuştur (Jacobs, 1997, s. 13-14).

Politikaların değerlendirilmesi sürecinde düzenleyici etki analizi ile politika analizi bir arada kullanılmaktadır. Politika analizi kapsamında hükümetlerin yalnızca hangi politikaları uyguladığıyla ilgili değil aynı zamanda neden bu politikaları uyguladığı ve ilgili politikaların sonuçlarının ne olacağı ile ilgili de araştırmalar yürütülmektedir (Demir, 2011). Değerlendirme sürecinde uygulanan düzenleyici etki analiziyle ise politika analizinin rasyonalizasyonu amaçlanmakta; yeni veya üzerinde değişiklikler yapılacak olan düzenlemelerin mevcut kalitesinin nasıl arttırılacağına dair “kanıtlar” üretilmektedir (Carroll, 2010). Bu nedenle, düzenleyici reformlar çağında, politika analizi alanında “kanıta dayalı politika” anlayışı gündeme getirilmektedir. Kanıta dayalı politika oluşturma, genel itibarıyla, geçmişe yönelik incelemeler ve karar verme süreçlerine paydaş katılımı ile karakterize edilen bir anlayışı temsil etmektedir (Aşkar, 2021, s. 478-481). Kamu politikası alanının gelişimi ve politika oluşturmada rasyonalizasyon süreçlerinin yaşanması ile bağlantılı bir şekilde ortaya çıkan kanıta dayalı politika anlayışı, düzenleyici etki analizi yöntemleri kullanılarak politika çıktılarının etkililiğinin araştırılmasını salık vermektedir.

Tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı itibarıyla kamu politikası alanının; bilimsel bir arka plan kazandığı, inceleme alanını genişlettiği ve yürüttüğü araştırmalarda tanımsal düzey yerine çözümlenme düzeyine odaklandığı görülmektedir. Bilimsel araştırmalarda yaşanan artış ve araştırmalardan elde edilen verilerin değerlendirilmesine odaklanan girişimler, politika analizi disiplininin gelişmesini sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler neticesinde deneysel olarak oluşturulmuş ve analitik olarak inşa edilmiş bir yapı olan kamu politikası çalışma alanı kurumsallaşmıştır (Çiner, 2013, s. 40). Kamu politikasının kurumsallaşma sürecinde; politika analizi ve düzenleyici etki analizi gibi gelişmelerin yanı sıra kanıta dayalı politika anlayışının ortaya çıkışı ve gelişimi de etkili olmuştur. Kanıta dayalı politika anlayışı, politika yapımındaki rasyonalizasyon sürecinin son ayağını oluşturmaktadır.

Kanıtı Dayalı Politika

Kamu politikası çalışma alanının gündem maddelerinden birini kanıtı dayalı politika anlayışı oluşturmaktadır. Anlayış; ortaya çıkış dinamikleri, kavramsal çerçevesi ve politika oluşturma süreci bağlamında 1950'li yıllardan itibaren gelişim göstermeye başlamış ve politika alanının rasyonalizasyonu sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

Kanıtı Dayalı Politika Anlayışının Ortaya Çıkışı

Kanıtı dayalı politika anlayışı, kuramsal temellerini kanıtı dayalı tıp anlayışından almıştır. Kanıtı dayalı tıp anlayışı kapsamında, mevcut kanıtlar doğrultusunda belirsizliklerin cevaplanabilir bir forma getirilmesi, kanıtların ve performansın değerlendirilmesi ve en iyi tedavi yönteminin belirlenmesi süreçleri işletilmekte ve sağlık politikaları üretilmektedir (Dawes vd., s. 2005; Pawson, 2002a, s. 168; Raine, 1998, s. 251). Kanıtı dayalı tıp anlayışının hâkimiyet alanını genişletmesiyle beraber başta sağlık politikaları olmak üzere kamu politikası oluşturma sürecinde bilimsel araştırmalarla ulaşılan kanıtların yoğun olarak kullanıldığı yeni bir döneme geçilmiştir.

Politika alanına ilişkin bilim dalları, yöneticilere tavsiye veren bir alan olarak uzun bir geçmişe sahip olsa da sistematik, kurumsallaşmış ve etkili bir yönetişime katkı sunan bir alan olarak kısa bir geçmişe sahiptir (Deleon, 1994, s. 77). Rasyonelize edilen bilimsel bir alan olarak kamu politikası analizi, 1929 Buhranı'nın sebep olduğu bir dizi dönüşüm sonucunda ABD'de ortaya çıkmıştır. Büyük Buhran'ın neden olduğu işsizliği çözmek ve ekonomiyi yeniden canlandırmak için Roosevelt Hükümeti'nin (1933-1945) uygulamaya aldığı politikalar, kamu politikası analizinin miadı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda bilgi ile iktidar arasındaki ilişki belirginleşmiş; kamu politikası analiz ve çalışmalarında bilgi üzerinden politika üretimi eğilimi güç kazanmıştır. Kamu politikası analizinin kurumsallaşarak etkisini arttırması ise Kennedy Hükümeti (1961-1963) döneminde gerçekleşmiştir. 1960'lı yıllar itibarıyla politika bilimi üniversite programlarına dâhil edilmiş ve bir disiplin hâline gelmiştir. Ekonomi ve siyaset kurumlarının bilimsellik temelinde yönetilebileceği kabulü ile yönetim kademelerinin teknokratlardan oluşmasına zemin hazırlanmış ve matematiksel-istatistiksel analizler içeren farklı yöntemler kullanılmaya başlanmıştır (Aşkar, 2021, s. 469; Çiner, 2013, s. 40). İlgili gelişmelerin ve kapitalizmin Altın Çağı olarak adlandırılan ve müdahaleci bir rol üstlenen refah devleti anlayışının bir sonucu olarak ise kamu politikası bir inceleme alanı hâline gelmiş ve kanıtı dayalı politika anlayışının kuramsal temelleri atılmıştır.

Rasyonel ve kapsamlı politika oluşturma eğiliminin birçok özelliği, kanıtı dayalı politika anlayışına tezahür etmiştir. 1960'larda özellikle sosyal politika alanı, politika müdahalelerinin etkilerine ilişkin veri toplama ve analiz etme girişimleriyle desteklenmiştir (Botterilla ve Hindmoorb, 2012, s. 367-369). Kanıtı dayalı politika anlayışı somut bir şekilde ilk olarak 1970'lerde gündeme getirilmiş olsa da 1990'lı yılların sonlarından itibaren güç kazanmaya başlamıştır. Bu anlayış çerçevesinde politika yapıcılarının; politika geliştirme ve iyileştirme süreçlerine ilişkin bilimsel verilerin sağlanması ve politika ve program tekliflerinin titiz bir şekilde analiz edilmesi hususunda teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Politika alanında oluşan bu gündem içerisinde uzman bilgisi, politikaların formüle edilme ve uygulama süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir (Head, 2015, s. 472).

Politika yapımında kanıtların kullanılmasını esas alan kanıtı dayalı politika anlayışı, siyasal süreçlere 1990'larda İngiltere'de taşınmıştır. 1990'ların sonu itibarıyla sosyal bilimlerin politika yapım süreçlerindeki etkisi artışa geçmiş, belirsizlik ve düzenlemelerin olumsuz etkilerinin giderilmesi amacıyla kanıtı dayalı analizlerin gerekliliği gündeme getirilmeye başlanmıştır. Blair Hükümeti (1997-2007) toplumsal, siyasal ve ekonomik düzenlemelerdeki belirsizliğin aşılması için neyin işe yarayacağını saptamaya odaklanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan çeşitli girişimlerde, kanıtı dayalı politikaların oluşturulması amaç edinilmiştir (Aşkar,

2021, s. 482). İlgili girişimlerin odağında ideolojinin politika oluşturma sürecinden çıkarılması yer almıştır. Blair Hükûmeti bu doğrultuda; politika oluşturma sürecinde kanıtların kullanılmasını ve pilot uygulamalar da dâhil olmak üzere uygulanan politikaların değerlendirilmesinde ve neyin işe yarayacağını belirlenmesinde kanıtların kullanılmasını amaçlamıştır (Botterilla ve Hindmoorb, 2012, s. 367-369). Blair Hükûmeti'nin benimsediği kanıt dayalı politika anlayışı, bilim ile politika yapımı arasındaki mesafenin kapatılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bilimsel bilgi, kamu politikalarına entegre edilerek sistematik bir şekilde ağırlığını arttırmıştır (Köktaş ve Köseoğlu, 2015). Hükümet, ileriye dönük, birleşik ve stratejik kanıt dayalı politika oluşturma süreci ile politika alanının modernizasyonunu gerçekleştirmiştir (Sanderson, 2002, s. 4).

İngiltere'de tecrübe edilen ilgili girişimler zaman içerisinde dünya geneline yayılmış; politika ve bütçe kararlarının alınması sürecinde kullanılacak bilgilerin üretimine başlanmıştır. Politikaların uygulanmasına rehberlik etmesi amacıyla pek çok ülkede kanıt dayalı politika ihtiyacı dile getirilmiştir (Pew-MacArthur Results First Initiative, 2014, s. 2). Teknolojik gelişmeler, politika yapımında kullanılacak olan kanıtların önemini daha da arttırmıştır. Teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler, kaynakların daha etkili bir şekilde kullanılması noktasında yoğun bir talep ortaya çıkarmış ve politika yapımcılar politika oluşturma süreçlerine rasyonellik temelinde bilgiyi daha fazla kullanarak dâhil olmaya başlamışlardır (Erkek, 2020).

Endüstriyel bir kalkınma modelinden enformasyona dayalı bir kalkınma modeline geçiş ile politika alanında dönüşüm yaşanmış; endüstriyel ekonomiye has düzenleme, model ve yapılar zorluklarla karşılaşmış ve enformasyona dayalı ekonomilerde politika oluşturmada sorumlu devlet için yeni bir yol açılmıştır (Cohen, 2016, s. 1). Kamu politikası modernize edilerek bilgiye dayalı bir ilerleme yaşamıştır (Sanderson, 2002, s. 1). Kanıtlara ulaşılabilmesi adına hükümetler ile bilimsel bilginin üretiminden sorumlu olan üniversiteler arasında işbirliğine gidilmiştir (Köktaş ve Köseoğlu, 2015). Program değerlendirme sistemleri ve resmî-akademik politika analistleri kamu politikası için kanıtlar üretmeye başlamışlardır (Pawson, 2002b, s. 211). Kamu politikası oluşturma süreçlerinde veri ve araştırmalardan elde edilen kanıtlardan yararlanma düzeyi artışa geçmiştir (Erkek, 2020). Birçok ülkede politikaların iyileştirilmesi sürecini bilgilendirmek ve yönlendirmek amacıyla performans çıktıları ölçülmeye başlanmıştır (Or, 2002, s. 4). Kamu politikası alanının gelişimine paralel şekilde, birçok alanı etkisi altına alan değişim dinamikleri, politika oluşturma sürecine de etki etmiş ve kanıt dayalı politika anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Kanıt Dayalı Politika Anlayışı

Kanıt dayalı politika; daha kaliteli ve etkili politika ihtiyacının karşılanması amacıyla hükümetler tarafından benimsenen resmî bir politika anlayışıdır. Anlayış; resmî karar alma süreçlerinde yer alanların, rasyonel araç ve teknikleri uygulayarak politika sonuçlarını iyileştirme çabalarını temsil eden bir toplumsal hareketi temsil etmektedir. Anlayışa göre, kamu politikasında gündem bulan düzenleme taleplerinin, ulaşılması planlanan hedefleri açıkça destekleyen kanıtlara sahip olması gerekmektedir (Carroll, 2010). Kanıt dayalı politika anlayışının kurumsallaşması ve etkinliğini arttırabilmesi için öncelikle, politika yapımcıların dâhil olduğu karar alma süreçlerinde kullanılacak kanıt veri tabanlarının güçlendirilmesi gerekmektedir (Packwood, 2002, s. 267). Bu bağlamda kamunun elinde toplanan veri ve kanıtların kamu hizmet ve politikalarına dönüştürülmesi, kanıt dayalı politika üretiminin temel mantığını oluşturmaktadır (Pawson, 2002b, s. 211). Kanıt dayalı politika, karar alma süreçlerinde bilimsel bilgiye ve rasyonaliteye atıfta bulunan bir anlayış olarak değerlendirilmektedir.

Kanıt dayalı politika bilgi alanına meşrutiyet kazandırmakta ve bu alanı politikadan bağımsızlaştırmakta; kanıtların üretiminden tarafsız bilirkişileri sorumlu kılmaktadır (Jackson, 2007). Anlayış, bilim ile siyaset arasına sınır çekerek ideolojiden bağımsızlık vurgusu yapmaktadır. Ancak anlayışın; ideolojiden bağımsız

olmadığını, aksine, toplumların nasıl işlediğini tanımlayan kültürel paradigmalara uyumlu belirli inanç ve değerleri desteklemesi bakımından ideolojik olduğunu iddia eden görüşler de bulunmaktadır. İdeoloji ile olan ilişkisinden bağımsız bir şekilde kanıta dayalı anlayış kapsamında etkililik hedefi güdülmekte ve istatistiksel analizler ile kanıtlar üretilmektedir. Kanıta dayalı politika; politika kararlarını desteklemek için en yararlı verilerden ve belirli bir politika alanındaki mevcut tüm araştırmaların sistematik incelemelerinden oluşmaktadır. Geçmişte neyin işe yaradığına dair sistematik analizler yapılmakta ve ulaşılan kanıtlar gelecekteki politika oluşturma sürecinde neyin önemli olduğuna dair zemin hazırlamaktadır (Pawson, 2002b, s. 211-212, 267).

Günümüzde teorik-ampirik araştırma süreçleri ile bütünleşen politika analizinin, modern toplumların karşı karşıya kaldığı kronik sorunların çözüme ulaştırılmasında önemli bir potansiyeli bulunmaktadır (Pawson, 2002a, s. 157). Bu potansiyel, kanıta dayalı politikanın önemini daha da arttırmaktadır. Potansiyelin hayata geçirilebilmesi için ise politika ve programların uzun vadeli etki değerlendirmesinin yapılması, politikalar için sağlam bir kanıt temelini geliştirilmesi ve politikaların etkilerinin çoklu yöntem yaklaşımları kullanılarak anlaşılması gerekmektedir (Sanderson, 2002, s. 1). Bu nedenle, politika düzenlemeleri ile sonuçları değerlendirme ve iyileştirme girişimlerinin kamu politikasıyla bağlantısı giderek artmaktadır (Or, 2002, s. 4).

Politika oluşturmada kanıtların daha iyi kullanılmasına ilişkin gündem, hizmet sunumunda etkililiğin ve hesap verebilirliğin artırılmasına yönelik yaygın taleplerle yakından bağlantılıdır (Head, 2015, s. 472). Kanıta dayalı anlayış, politika oluşturmada pragmatist ve değere dayalı politika oluşturma sürecinden; bilimsel verilere dayanan kanıtların temel alındığı bir politika oluşturma sürecine evrilmeyi öngörmekte ve kamu politikası oluşturma sürecini bilimsel araştırma verileri temelinde yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır (Köktaş ve Köseoğlu, 2015). Akademik bir hareket olarak ortaya çıkan kanıta dayalı politika anlayışı, her geçen gün daha fazla sayıda hükümetin temel sloganı ve amacı hâline gelmektedir. Politika oluşturmada kanıtlardan yararlanan hükümetler, "neyin işe yaradığına" odaklanmaya ve böylece ideoloji veya değerlerin yönlendirdiği politika tuzaklarından kaçınmaya çalışmaktadır (Botterilla ve Hindmoorb, 2012, s. 367). Bilimsel araştırmalar aracılığıyla politika yapımında kullanılacak olan kanıtların üretilmesine ve bu suretle teori ve pratiğin uyumlaştırılmasına odaklanılmaktadırlar.

Politika alanında teori ile pratik arasındaki ilişkinin kurulabilmesi, uzun süredir devam eden bir sorun alanını oluşturmaktadır. Pek çok akademisyen, kodlanmış bilgi aracılığıyla politika yapımcıları desteklemek amacıyla girişimlerde bulunmakta; teori ve politika arasında ilişki kurmaya çalışmaktadır. Soyut-teorik ve somut-ampirik teoriler geliştiren akademisyenler ile politika yapımcıları arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği sıklıkla tartışılmaktadır. Güce karşı gerçeğe işaret etme rolünü üstlenen akademisyenlerin; pragmatik-bağımsız-nesnel önerilerde bulunması ve politika yapımcıları daha etkili düzenlemeler yapma hususunda ikna etmek adına fikirlerin gücünü kullanması gerektiği vurgulanmaktadır (Jackson, 2007). Politika yapımının ideolojiden bağımsızlaştırılması olarak ifade edilebilecek olan bu durum, bilimsel bilgiyi meşru kılmak suretiyle kanıta dayalı politika anlayışını kurumsallaştırmaktadır.

Günümüzde artan rekabet, değişen toplumsal yapı ve ekonomi-politik, yönetimden sorumlu kademelerin rasyonel karar vermelerini son derece önemli hâle getirmiştir. Politika yapımcıları toplumsal ve ekonomik sorunların çözümünde, pragmatik amaçların gerçekleştirilebilmesi adına nicel tekniklere başvurmaya başlamışlardır. Modern dönem, pozitivizmden güç alarak evrensel bilgiye ulaşılması ve toplumun işleyiş mekanizmalarının çözümlenebilmesi amacıyla politika yapımında istatistiksel ve matematiksel yöntemlerin kullanımını giderek arttırmıştır. Öte yandan teknolojinin özellikle 21. yüzyılın ilk çeyreğinde kazanmış olduğu ivme ile birlikte hayatın her alanındaki birbirinden farklı iş ve işlem için veri üretilebilir hâle gelmiş; kamu ya

da özel sektördeki karar alma süreçlerinde verilerin işlenmesi sonrasında üretilen bilgi ve kanıtlar kullanılmaya başlanmıştır (Aşkar, 2021, s. 471; Erkek, 2020). Sözü edilen tüm bu gelişmeler neticesinde politika alanında rasyonalizasyon süreçleri hız kazanmış ve kanıta dayalı politika oluşturma sürecine artan bir önem atfedilmiştir.

Göç Yönetimi ve Kanıta Dayalı Göç Politikaları

Kamu politikası çalışma alanının rasyonalizasyon süreci diğer alanlarda olduğu gibi göç politikalarında da yaşanmış, göç yönetimi alanı gelişim göstererek göç politikaları birer analiz nesnesi hâline gelmiş ve politika oluşturma sürecinde etkililik arayışı amacıyla bilimsel bilgi kullanımı giderek artmıştır (Scholten ve Nispen, 2015). Böylelikle rasyonalizasyon sürecinin son ayağı olan kanıta dayalı politika anlayışı; ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal dönüşüm ve sorunlara neden olabilen göç hareketlerinin yönetiminde de benimsenmiştir. Göç politikası oluşturma sürecinin etkin bir şekilde işleyebilmesi ve göç hareketlerinin ortaya çıkarabileceği toplumsal ve ekonomik sonuçlar hakkında politika yapıcılara bilgi akışının sağlanabilmesi amacıyla geliştirilen göç yönetimi kapsamında, ampirik araştırmalara dayanan kanıta dayalı göç politikaları üretimine başlanmıştır.

Uluslararası rekabetin giderek artmasıyla hükümetler, sermaye birikim sürecinin sektöre uğramaması adına göç yönetimini kapitalizmin temel mantığı çerçevesinde yapılandırma yoluna gitmiş ve göç hareketlerini ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurarak yönetmeye odaklanmışlardır. Bu nedenle, göç yönetimi ve kanıta dayalı politika anlayışı iç içe geçerek kamu politikasının önemli bir bileşeni hâline gelmiştir.

Göçün Ekonomi-Politiği

İnsanlık tarihinin her bir döneminde tecrübe edilmiş olan ve belirli bir nüfusun bir bölgeden başka bir bölgeye hareketini ifade eden göç, coğrafi bir olgu olmanın çok ötesinde toplumsal, ekonomik, kültürel ve psikolojik etkileri bağlamında son derece geniş bir kapsama sahiptir (Sağlam, 2006, s. 33-34). Bu hâliyle göç yalnızca tek yönlü bir coğrafi hareketliliği değil mekân, zaman ve kültürlerin etkileşim içerisine girdiği ve günümüzdeki görünümü itibarıyla yoğun olarak emeğin sermaye ile bir araya geldiği bir olguyu ifade etmektedir (Atasü Topcuoğlu, 2016, s. 6). Göçe yönelik kuram ve araştırmaların büyük bir çoğunluğu emek göçü ile birlikte göçün neden ve sonuçlarına odaklanmaktadır.

Etkileri anlamında son derece karmaşık ve kapsamlı olan göç hareketlerin analiz edilmesi amacıyla siyasetten ekonomiye, hukuktan sosyolojiye kadar birçok disiplin tarafından ortak araştırmalar yürütülmüştür. Bu araştırmalar sonucunda ise göç hareketlerini açıklamaya yönelik kuramlar geliştirilmiştir. Literatürün, ilk göç kuramından modern göç kuramlarına kadarki süreçte başlıca çalışma alanı emek göçü olmuştur. Göç kuramları emek göçünün nedenleri, yönü ve sonuçları üzerine eğilmiş; göçün neden olduğu sonuçları göç veren ve göç alan ülkeler özelinde incelemiştir (Bozkaya ve Kum, 2022, s. 178, 190). Dolayısıyla göçe neden olan ekonomik faktörlerin araştırılması kuramların odağında yer almıştır (Develi, 2017).

Ülkelerin sahip olduğu refah standartları gibi ekonomik göstergeler ile göç hareketleri arasındaki ilişki, göç kuramları içerisinde yer alan “merkez-çevre kuramı” tarafından analiz edilmektedir. İlgili kuram uluslararası emek göçü alanında analizler yapmaktadır. Kurama göre uluslararası emek göçü, bir yandan işverenlerin maliyetleri azaltabilmesine ve rekabet üstünlüğünü sağlayabilmesine bir yandan da insanların daha iyi koşullara ulaşabilmesine olanak tanımakta; bunun sonucunda ise az gelişmiş çevre ülkelerden gelişmiş merkez ülkelere doğru göç hareketleri yaşanmaktadır (Çağlayan, 2006, s. 78-82). Düşük gelir düzeyi ve buna bağlı

olarak ortaya çıkan yoksulluk sorunu, göçe neden olan faktörlerin başında yer almaktadır (Kansu Karadağ, 2018). Günümüzde, emek göçünün temel görünümünden birini ekonomik ve toplumsal alanlardaki farklılıklara bağlı olarak gerçekleşen uluslararası emek göçü oluşturmaktadır.

Uluslararası göç, insanların bir ülkeden bir diğer ülkeye yerleşmesini ifade etmektedir (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 13). Göçmenler, herhangi bir sınırlamaya takılmaksızın göç ettikleri ülkelerde ikamet etme hakkına sahip olmaktadır. Öte yandan, hayatın devamının sağlanabilmesi için göçmenlere çalışma hakkı da tanımlanmaktadır (Bloch, 2011, s. 533). Dolayısıyla uluslararası göç, göçmenlerin merkez ülkenin işgücü piyasasına entegrasyonunu gerektirmektedir. Bu nedenle uluslararası emek göçü, küreselleşen dünyada önemli bir gündem oluşturmaktadır.

Özellikle merkez ülkeler göç yönetimi aracılığıyla göç hareketlerini kontrol etmeyi ve göçün sermaye birikim süreci üzerindeki olası olumsuz etkilerini bertaraf ederek olumlu etkilerini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Eğitim, tecrübe ve nitelik düzeyinin üretim sürecindeki öneminin giderek arttığı günümüzde, göç politikaları ve göç yönetimi kapitalizmin temel mantığı çerçevesinde oluşturulmakta ve merkez ülke politikaları kapitalizmin ekonomi-politiği ile uyumlu bir şekilde üretilmektedir.

Göçün küreselleşmesi ve hacmini arttırmasıyla özellikle merkez ülkeler seçici göç politikaları uygulamaya başlamışlar ve göç ile kalkınma arasında pozitif yönlü bir ilişkinin kurulmasına odaklanmışlardır. Bu bağlamda merkez ülkelerin göç alanındaki temel gündem maddesi beyin göçü olmuştur. Yüksek düzey eğitim ve niteliğe sahip olan işgücünün, yaşam ve istihdam koşulları daha iyi olan ülkelere göç etmeleri olarak ifade edilen beyin göçü, son yıllarda etkisini daha da arttırmıştır (Gökbayrak, 2008, s. 72-80; Topcu, 2019, s. 63). Beyin göçü merkez ve çevre ülkeler üzerinde farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır: gelişmişlik düzeyi düşük olan çevre ülkeler açısından nitelikli işgücü kaybı anlamı taşırken merkez ülkeler için ise beyin kazanımı anlamı taşımaktadır (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 55). Beyin göçü merkez ülke açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı gibi göçmenlere de önemli kazanımlar sağlamaktadır. Bireyler, gelirlerini maksimize etmek amacıyla ücret ve istihdam olanaklarının daha iyi olduğu bölgelere göç etme kararı almaktadır (Massey vd., 1993, s. 432). Sonuç itibarıyla merkez ülkeler, beyin göçünü desteklemek ve böylelikle ekonomik kalkınma süreçlerinde avantaj kazanabilmek adına seçici göç politikalarına ve göç hareketlerinin yönetimine ağırlık vermişlerdir.

Göç yönetimi alanının gelişimiyle beraber özellikle merkez ülkeler ve uluslararası kuruluşlar “düzenli-düzensiz” veya “yasal-yasa dışı” göç kavramlarını tartışmaya başlamışlardır. Bu kavramlar kapitalizmin ekonomi-politiğine uyumlu olacak şekilde makul ve makul olmayan göç türlerini tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Merkez ülkeler, kalkınma sürecine işlevsellik kazandırma potansiyeli olan göçmenler için düzenli göç kavramını kullanırken oturma ve çalışma izni gibi belgeleri olmayan göçmenlerin düzensiz göç kavramını kullanmaktadırlar. Düzensiz göç, gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinde bir sorun olarak algılanmaktadır. Bu nedenle göç hareketlerine ve türlerine ilişkin kavramlar da ekonomi-politiğin yoğun etkisi altında tanımlanmaktadır (Atasü Topcuoğlu, 2016, s. 3-11).

Göç hareketleri, ortaya çıktığı dönemin siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik koşulları tarafından şekillenmektedir (Güllüpcü, 2012). Merkez ülkelerin mevcut göç yönetimi alanı değerlendirildiğinde, sermaye birikimi ve rekabet üstünlüğü gibi saiklerin göç politikalarının oluşturulması sürecinde ön planda tutulduğu ve göç hareketlerinin bir insan hakkı olarak kabul edilmekten ziyade kapitalist sermaye birikim sürecine hizmet eden bir mekanizma olarak kullanılma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Göç Yönetimi

Göç yönetimi, kamu politikası alanının önemli bir ayağını oluşturmaktadır ve ilgili alanın gelişimi kamu politikası çalışma alanının gelişimiyle paralellik göstermektedir. Kamu politikasının kapsamına giren her bir çalışma alanında olduğu gibi göç yönetiminde de bilginin önemi giderek artmış durumdadır. Ampirik araştırmalardan elde edilen bilgiler sorunların çözümüne odaklanan politika oluşturma sürecinin; hedef ve eğilimlerin açıklanması, mevcut koşulların analiz edilmesi, gelecekteki gelişmelerin projeksiyonunun yapılması ve alternatiflerin bulunması, değerlendirilmesi ve seçilmesi aşamalarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmektedir (Lasswell, 1970, s. 3). Politika döngüsünde bilgi hayati bir öneme ulaşarak bilimsel bilgi aracılığıyla politika oluşturma süreci rasyonelize edilmektedir (Hauser, 2017, s. 23). Çok boyutlu etkileri olan göç hareketleri bahsi geçen politika döngüsü kapsamında değerlendirilmekte, göç politikaları rasyonelize edilen bir politika oluşturma süreci ile üretilmekte ve sonuç itibarıyla göç yönetimi bir çalışma alanı olarak gelişim göstermektedir.

Günümüzde göç hareketleri; eğitim, ekonomi, aile ve siyaset gibi tüm toplumsal kurumları etkisi altına alarak geniş çaplı etkiler ile sorun ve kriz oluşturma potansiyeline sahip olduğundan yönetilmesi gereken bir alan olarak kabul edilmektedir. Göçün bir sorun alanı olarak değerlendirilmesi, kurumların mevcut kapasiteleri üzerinde ekonomik, politik ve siyasi baskılara neden olmak suretiyle krizler ortaya çıkarabilme potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Göç hareketlerinin sahip olduğu bu potansiyel, yoğun olarak merkez ülkelerin gündeminde yer almaktadır. Olası sorun ve krizler kamu politikası çalışma alanının gelişimiyle kurumsallaşan göç yönetimi kapsamında değerlendirilmektedir. Göç yönetimi ile merkez ülkelerde göçe bağlı olumlu etkilerin teşvik edilmesi, olumsuz etkilerin ise azaltılması ve ortadan kaldırılması hedeflenmektedir (International Centre for Migration Policy Development [ICMPD], 2018, s. 24-25). Göç hareketleri; demografik, ekonomik, kültürel, siyasi, politik ve toplumsal tüm yönleriyle bir araştırma nesnesi ve politikalar aracılığıyla yönetilen bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Kavramsal boyutu ile göç yönetimi; uluslararası göçlerin düzenli bir şekilde yönetilmesi sürecinde, devlet kurumları arasındaki iş birliğine atıfta bulunmaktadır (Aktel ve Kaygısız, 2018, s. 584). Devletlerin uluslararası göç süreçleri üzerindeki kontrolünü ifade etmektedir (Ihlamur-Öner, 2021, s. 596). Yalnızca göç sonrasındaki değil, göçün gerçekleşmesinden önceki durum ve koşullar da göç yönetimi kapsamında değerlendirilmektedir. Göç yönetiminin; göçmenlerin ülkeye girişinden önceki hukuki düzenlemeler, önlemler ve kontroller ile başlayan kapsamı göçmenlerin ülkeye girişi sonrasındaki entegrasyon süreçlerine kadar uzanmaktadır (Kabakuşak, 2014, s. 257). Göç yönetimi; göçmenlerin ülkeye giriş çıkışlarının, ülkedeki mevcut durumlarının ve hukuki statü ve haklarının devlet organlarından oluşan mekanizmalar aracılığıyla yönetilmesi ve ülkelerin göç olgusu üzerindeki kontrol gücünü sağlamaya ve korumaya yönelik politikaları olarak tanımlanmaktadır (Ünal ve Gedik, 2022, s. 56). Göç hareketlerinin sunduğu ekonomik ve toplumsal fırsat ve tehditler göç yönetimi aracılığıyla müzakere edilmektedir.

Göç, kapsamlı ve köklü değişmelerin katalizörü olması açısından toplumsal değişimin temel göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Erder, 2006, s. 15). Bu nedenle göç; siyasi ve idari mekanizmalar aracılığıyla kamu politikası oluşturulması gereken temel alanlardan birini oluşturmaktadır. Göç yönetimi ile toplumsal sorunların en aza indirilmesi kamusal bir ihtiyaç ve zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır (Örselli ve Babahanoğlu, 2016, s. 2065). Göç sonucunda ülkeye yeni gelen nüfusun konut, istihdam, gıda, toplumsal yaşam ve kültür gibi alanlar üzerindeki önemli etkisi, ülkelerin ilgili alanlarda yasal, kurumsal ve politik tedbirler almasını zorunlu kılmaktadır (Demirhan ve Aslan, 2015, s. 24). Değişen siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullar karşısında günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte göç politikası oluşturulması gerekmektedir (Akman, 2018, s. 454). Devlet, ekonomik ve toplumsal ilişkilere müdahalede göç yönetimini bir kamu politikası olarak kullanmakta ve göç politikaları oluşturmaktadır.

Göç hareketlerinin bir yandan ekonomik kalkınma süreçlerine önemli katkılarda bulunma bir yandan ise çatışmalar ortaya çıkarma potansiyeline sahip olması nedeniyle göç yönetiminin araştırma konularını, özellikle merkez ülke üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri oluşturmaktadır. Ancak göçün taşıdığı fırsat ve tehditler yalnızca merkez ülkenin temel gündem maddelerinden birini oluşturmamaktadır. Aksine iç ve dış güvenlik politikalarından istihdam politikalarına kadar uzanan bir kapsamda göç hareketleri uluslararası bir siyaset meselesi olarak değerlendirilmektedir (Weiner, 1992, s. 91). Merkez ve çevre ülkelerde demografik, ekonomik ve toplumsal dönüşümlere neden olan ve toplumları yeniden şekillendiren göç olgusunun günümüzdeki görünümü küresel bir boyut kazanmış durumdadır (Castles ve Miller, 2008, s. 7-12). Göç hareketleri, günümüz dünyasına yön veren yerel, bölgesel ve küresel belirleyicilerin başında gelmektedir (Ermağan, 2019, s. 1). Göçün küreselleşmesi ile göç yönetimi kapsamındaki eylem planları ve göç politikaları da küresel bir zeminde ele alınmaya başlanmıştır.

Uluslararası göç hareketlerinin, küresel yaklaşım ve çözümler aracılığıyla yönetilmesi gerektiği üzerinde ortak bir kanaat oluşmuş durumdadır (Memişoğlu ve Yiğit, 2019, s. 41). Bu doğrultuda 2018 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından “Küresel Göç Mutabakatı” adlı bir belge hazırlanmış; güvenli, sistemli ve düzenli göç hareketleri için kanıta dayalı politikaları temel alan bir anlayışın inşası hedeflenmiştir. İlgili mutabakatta, göç yönetiminde kanıta dayalı politika anlayışının benimsenmesi gerektiği somut bir şekilde dile getirilmiştir.

Göçün, yalnızca merkez ve çevre ülke üzerinde değil küresel düzeyde etkilerinin olması nedeniyle günümüzde göç politikalarında rasyonalizasyon süreci hız kazanmıştır. Göç hareketlerinin etkilerine odaklanan araştırmalar ve araştırma sonuçlarının politika oluşturma sürecindeki rolü giderek artmıştır (Günay, Atılğan ve Serin, 2017). Bu bağlamda göç hareketlerinin işgücü, istihdam, işsizlik, gelir dağılımı, yoksulluk, nüfus artışı ve suç gibi alanlar üzerindeki etkisini konu alan araştırmalar ile politika arasında ilişki kurulmaya başlanmıştır (Taşçı, 2009, s. 178-179). Ampirik araştırmalardan elde edilen verilerin politika oluşturma sürecinde kullanılması, kanıta dayalı göç politikalarını gündeme getirmiştir.

Göç yönetiminde kanıta dayalı politika anlayışını benimseyen ülkeler, yoğun olarak merkez ülkelerdir. Merkez ülkelerdeki kanıta dayalı göç politikaları kapitalizmin temel mantığı çerçevesinde şekillendirilmekte ve politika döngüsünde ekonomik amaçlar ön planda tutulmaktadır. Bu ülkelerde, göç yönetiminde etkililik amacıyla kanıt tabanının inşası hedeflenmektedir.

Kanıta Dayalı Politika Anlayışı Bağlamında Göç Politikaları

Kanıta dayalı göç politikası oluşturma sürecinde bilginin üretimi ve kullanımı son derece önemli bir rol oynadığından politika yapıcılarının öncelikle sağlam bir kanıt tabanı oluşturması gerekmektedir. Bu amaçla, kanıt üretiminde dâhilî ve harici yapıların bir araya getirilerek resmî istatistik kurumlarından akademik camiaya ve sivil toplum örgütlerinden kurum içi çalışmalara kadar birçok yapıdan veriler toplanmaktadır (ICMPD, 2018, s. 24, 69). Kanıtın tabanının oluşturulmasından sonra ise politika yapıcılar açısından son derece zorlu bir süreç başlamaktadır: Bilimin ideolojiden bağımsız kılınması.

Bilimin siyasallaştırılması ve siyasetin bilimselleştirilmesi, diyalektik bir süreç olarak kabul edilmektedir. Her iki durumda da yıkıcı etkiler ortaya çıkabilmektedir. Bilimsel bilginin siyasallaştırılması, bilimin otorite ve meşruiyet kaybına uğramasına yol açabilmektedir. Bu nedenle bilim ve politika arasındaki sınırın sürekli olarak yeniden çizilmesi gerekmektedir (Hoppe, 2010, s. 169; Weingart, 1999, s. 151-160). Politika oluşturma sürecinde ve politika analizinde “güce karşı doğru olanının söylenmesi” son derece vurgulu bir şekilde dile getirilmektedir (Wildavsky, 2017). Bilimin siyasallaştırılması, kanıta dayalı politikaların etkililik seviyesine

doğrudan etki ettiğinden kanıta dayalı göç politikalarının oluşturulmasında politika yapıcılarının bilimsel bilgi ve kanıtlar ile siyaset kurumu arasına keskin bir sınır çekmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Göç politikalarının bilimsel arka planının istatistiksel analizlerle üretilen ampirik kanıtlardan oluşması gerektiği kabul edilmektedir.

Politikaların bilimsel yöntemlerle ve kanıt tabanlı olarak oluşturulması amacıyla kamu politikasında kullanılan düzenleyici etki analizi göç politikalarının oluşturma sürecinde de kullanılmaktadır. Ancak göç politikası oluşturma sürecinde siyasi etki söz konusu olabilmekte ve düzenleyici etki analizinin işlevselliği analizin hükümet dışı kuruluşlar yerine devlet görevlileri tarafından yapılması nedeniyle azalabilmektedir. Bir başka ifadeyle düzenleyici etki analizi ile kanıtların kullanılması, düzenlenme ve politikaya dönüştürülme sürecinde politika önerilerinin maliyet ve faydaları araştırılırken bürokrasi ve siyasi ilişkiler belirleyici olabilmektedir (Radaelli, 2008). Bu durum bir sorun alanı oluşturmaktadır. Göç politikalarının etkililiği için düzenleyici etki analizinin sağlıklı bir şekilde işletilerek bilimin ideolojiden bağımsız kılınması gerekmektedir.

Düzenleyici etki analizi, göç yönetiminin kurumsal altyapısının test edilme sürecinde kullanılmaktadır. Düzenleyici etki analizi aracılığıyla yeni düzenlemelerin maliyet ve faydaları incelenmekte ve kanıt tabanının yeterli olduğu durumlarda ilgili düzenlemeler niteliksel ve niceliksel bağlamda analiz edilmektedir. Analiz sürecinde göç kurumlarının yetki ve yetki kullanım prosedürleri ile düzenlemelerin ortaya çıkardığı kazanımlara kadar birçok alandan veri kullanılmaktadır. Böylelikle yeni düzenlemelerin olası sonuçları üzerine bir ön değerlendirme yapılmaktadır (Orbeta ve Abrigo, 2011). Düzenleyici etki analizinin sağlıklı bir şekilde işletilebilmesi adına öncelikle yeterli bir kanıt tabanının mevcut olması ve dolayısıyla çok sayıda ampirik araştırmanın yapılması gerekmektedir.

Hükümetler tarafından kaliteli ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek amacıyla düzenleyici etki analizine siyasi bir ilgi oluşmuş durumdadır. Bu doğrultuda merkezî hükümetler ampirik araştırmalar aracılığıyla kanıt tabanının inşasına odaklanmışlardır. Düzenleyici etki analizinin, 'tarafsız' bir değerlendirme süreci olarak işletilmesi ve politika önerilerinin maliyet ve faydalarının ekonomik analizini yaparak karar vericileri 'gerçekler' hakkında bilgilendirmesi son derece önemlidir. Dolayısıyla politika yapımında ideolojinin etkisinin kırılması gerekmektedir. Ancak düzenleyici etki analizinin kanıta dayalı ve sürdürülebilirlik odaklı politika oluşturma süreçlerine ne ölçüde hizmet ettiği hususunda kaygılar sıklıkla gündeme getirilmektedir (Hertin, Jacob, Pesch ve Pacchi, 2009).

Göç yönetiminde, göçün ekonomik kalkınma süreçlerine verdiği katkı ve kayıplar belirlenirken yoğun olarak teorik ve ampirik araştırmalar ile inşa edilen kanıt tabanı kullanılmaktadır. Göç hareketleri, merkez ülkeyi yerli işçilerin ücret ve istihdam yapısı, rekabet gücündeki değişiklikler, vergi ve sosyal yardım sistemi üzerindeki mali etkiler, ev fiyatları ve işgücünün nitelik düzeyi üzerindeki etkiler özelinde etkileyebilmektedir (Dustmann, Frattini ve Glitz, 2007). Ampirik araştırmalar genel itibarıyla bu konular üzerine eğilmekte; düzenleyici etki analizi ise ampirik araştırmalardan elde edilen verilerden hareketle politika önerilerinin etkililiğine dair kanıtların üretilmesi sürecine odaklanmaktadır.

Kanıta Dayalı Göç Politikası Örnekleri

Göçün küreselleşmesi beraberinde küresel bir işgücü piyasasını getirdiğinden beyin göçü hız kazanmakta ve giderek artan sayıda yüksek vasıflı işgücü göç etmektedir (Stilwell, vd., 2003). İlgili gelişmeler sonucunda ise göçün küreselleştiği 21. yüzyılda, nitelikli göç politikası oluşturmak ekonomik ve toplumsal kalkınmada belirleyici bir unsur hâline gelmektedir (Hawthorne, 2014). Bu nedenle göç yönetiminin temel gündemini, göçmenlerin özellikle işgücü piyasalarına entegrasyon süreçleri oluşturmaktadır. Göçe bağlı krizlerin tespiti ve çözümlenmesi amacıyla kanıt tabanını geliştirmeye yönelik araştırmalara odaklanılmaktadır (Benton ve Diegert, 2018, s. 2).

Göçün, işgücü piyasaları üzerindeki etkilerine ilişkin anlayış 1980 sonrası dönemde önemli ölçüde artmıştır. Sayısı giderek artan ampirik araştırmada, bireylerin göç etme kararı alma motivasyonlarının açıklanmasında iklim faktörlerinden göçmenlerin vasıf düzeyine kadar birçok konu mercek altına alınmış; göçün merkez ve çevre ülke için taşıdığı fırsat ve tehditler analiz edilmiştir. Dolayısıyla göç ve ekonomik kalkınma bağlamında göç ekonomisi, ülkelerin ve araştırmaların en önemli gündemlerinden biri hâline gelmiştir (Borjas, 1999, s. 1755-1757; Haas, 2010, s. 227; Hoffmann, Sedova ve Vinke, 2021). Geçmiş göç tecrübelerine dair analizlere odaklanan ampirik araştırmalar ile politika analizi yapılmaya ve kanıta dayalı göç politikaları oluşturulmaya başlanmıştır.

Kanıta dayalı göç politikası oluşturma alanında önde gelen kuruluşlardan birisi 2007 yılında İngiltere’de kurulan Göç Danışma Komitesidir. Göç Danışma Komitesi, hükûmete göç konularında şeffaf, bağımsız ve kanıta dayalı tavsiyeler sunan, ekonomistler ve göç uzmanlarından oluşan, bakanlık dışı bir kamu organıdır (Migration Advisory Committee [MAC], 2014, s. 11-13). Göç Danışma Komitesi, kanıt temelli politika önerilerinde bulunmaktadır. Örneğin; Göç Danışma Komitesi, yapılan ampirik araştırmalardan elde ettiği kanıtlardan hareketle, vasıf düzeyi yüksek göçmenlerin genellikle yenilik ve üretkenlik performansına olumlu katkıda bulunduğunu tespit etmiş ve politika oluşturma sürecinde göçe yönelik kısıtlayıcı düzenlemelerin potansiyel ekonomik sonuçlarının değerlendirilmesinin önemine vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda, vasıflı göçmenlerin ekonomiye fayda sağladığına dair kanıtların politika yapımcılar tarafından göç politikası oluşturma sürecinde göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir (MAC, 2012). Kanıta dayalı göç politikası oluşturmada etkili bir aktör olan Göç Danışma Komitesi gibi kuruluşlar, göç yönetimine işlevsellik kazandırmakta ve etki analizi yöntemleri aracılığıyla politika önerilerinin fayda ve maliyetlerini hesaplayarak göç politikalarının rasyonalizasyon sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir.

İngiltere’de kanıta dayalı göç politikası üretmekten sorumlu bir diğer kuruluş ise Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyidir. 2015 yılında Akdeniz üzerinden Avrupa’ya artan göç, politika yapımcıların; göçün karmaşıklığını anlamalarına ve politika oluşturma sürecinin kalitesini iyileştirmelerine yardımcı olacak yeni araştırma kanıtlarının üretilmesine olan ilgisinin artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda İngiltere’de Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi, Akdeniz Göç Araştırma Programı’nı finanse etmeye başlamıştır. Avrupa’daki göç krizinin çözümüne odaklanan yeni göç yönetimi politikalarının geliştirilmesinde; göçün nedenleri, itici güçleri ve sonuçlarına ilişkin kanıtların ne ölçüde kullanıldığını saptamaya odaklanan ampirik araştırmalar yapılmıştır. Ancak araştırmalarda, düzenlemeler ile kanıtlar arasında ciddi uçurumlar bulunduğu ve politika yapımında araştırma kanıtlarından ziyade, temel varsayımlara ve kazanılmış çıkarılara dayanan politikalarla sonuçlanan politika oluşturma süreçlerinin işletildiği tespit edilmiştir (Baldwin-Edwards, Blitz ve Crawley 2018). Araştırmalarda, kamu politikası alanının kronik sorununun göç yönetimine de tezahür ettiği ve kanıta dayalı politika amacı güdülse de kanıtlar yerine siyasi çıkarların gözetildiği bir politika sürecinin yürütüldüğü saptanmıştır. Bu nedenle, bir amaç olarak belirlenen kanıta dayalı göç politikaları, günümüzde yaygınlık alanını henüz tam anlamıyla genişletememiş durumdadır.

Avrupa Birliği ülkelerinde de göç yönetiminde kanıta dayalı politika anlayışı benimsenmektedir. Kişilerin serbest dolaşım hakkının olduğu Avrupa Birliği ülkelerinde politika yapımcılara, göçe bağlı artan işgücü arzının yerli işgücü için tehdit oluşturduğuna dair yerleşik algı üzerinden özellikle durgunluk dönemlerinde baskı yapılmaktadır. Ancak yine de politika yapımcılar tarafından yapılan ampirik araştırmalardan elde edilen yüksek vasıflı göçmen işgücünün rekabet edebilirliği önemli ölçüde arttırdığına dair ampirik kanıtlar, göç politikasının oluşturulmasında belirleyici birer faktör olarak göz önünde bulundurulmaktadır (Huber, Landesmann, Robinson ve Stherer, 2010). Göç hareketlerinin beraberinde getirdiği fırsat ve tehditler, fayda-maliyet analizine tabi tutularak göç yönetimi kapsamında değerlendirilmekte ve ampirik kanıtlar politika yapımcılar tarafından alınan kararlarda etkili olmaktadır.

Literatürde yer alan ampirik araştırmalarda uluslararası göç hareketlerinin olumlu çıktılarına dair kanıtlar üretilmiş durumdadır. Yapılan araştırmalarda göçün gerek merkez gerekse çevre ülke açısından muazzam ekonomik, toplumsal ve kültürel etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özden ve Schiff, 2005, s. 1). Yalnızca göç alan merkez ülke açısından değil göç veren çevre ülke açısından da göç hareketlerinin olumlu çıktıları olduğu bulgulanmıştır.

Örneğin bir araştırmada göçmen işçilerin yaptıkları havalelerin kaynak ülkelerin uzun vadeli ekonomik performansı üzerinde genel olarak olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Rapoport ve Docquier, 2005, s. 75-76). Göç hareketlerinin merkez ve çevre ülkelerin her ikisi için de kazan-kazan stratejisini işletebileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda iki ülke arasında göçü düzenlemeye yönelik anlaşmalar imzalanırken göç yönetimi kapsamında kazan-kazan stratejisi uygulanabilmektedir (Wenden, 2017, s. 437). Başka bir ülkeye göç etme olasılığı düşük olan az olan göçmenleri, merkez ülkelere çekmek için ikili göç anlaşmalarının imzalanması; işçi dövizlerine bağlı olarak çevre ülkeye ve nitelikli işçilerden yararlanılmasına bağlı olarak ise merkez ülkeye ekonomik ve toplumsal kalkınma süreçlerinde önemli kazanımlar sağlamakta ve böylelikle kazan-kazan stratejisi işletilmektedir. Mevcut kanıtlar kullanılarak işçi döviz maliyetlerinin düşürülmesi, çifte vatandaşlık sunulması, göçün önündeki çıkış engellerinin kaldırılması ve pasaport maliyetlerinin düşürülmesi gibi bir dizi politika uygulamaya alınmaktadır (McKenzie ve Yang, 2015). Ampirik araştırmalardan elde edilen kanıtlar, göç yönetiminin karar alma süreçlerinde kullanılarak rasyonalizasyon gerçekleştirilmekte ve ülkelerin göç hareketlerine açık ya da kapalı olma durumları göç politikalarına yansımaktadır.

Örneğin, göç hareketlerini kısıtlamaya yönelik düzenlemeleri odağına alan bir araştırmada, göç önündeki engellerin ortadan kaldırılmasının getirdiği kazanımlarının dünya GSYİH'sinin büyük bir kısmını oluşturduğu tespit edilmiştir (Clemens, 2011, s. 84). Yapılan bir başka araştırmada ise göçmenlerin; tüketim ve üretim alanındaki etkileri yoluyla makroekonomik düzeyde ekonomik büyümede önemli etkilere sahip olduğu; mikro-ekonomik düzeyde ise özellikle işgücü piyasaları ve fiyatlar üzerindeki etkileri yoluyla 'kazanlar ve kaybedenler' yaratarak yeniden dağıtım etkisine sahip olabileceği saptamıştır. Ancak ilgili etkilerin koşullara bağlı olduğu da vurgulanmıştır (Betts, Bloom, Kaplan ve Omata, 2017, s. 44). Ampirik araştırmalardan üretilen kanıtlar, ülkelerin değişen ekonomik ve toplumsal koşullarına bağlı olarak farklılık gösterdiğinden göç yönetimi kapsamında bu farklılıklara dair kanıtlar göz önünde bulundurularak göç politikaları üretilmektedir. Ekonomik büyümeye ivme kazandıracak olan göçmen profili hedeflenerek entegrasyon politikaları hazırlanmaktadır.

Literatürde birikmiş olan teorik ve ampirik kanıtlar, göç ve kalkınma arasındaki ilişkinin heterojen bir nitelik taşıdığını ve ikisi arasındaki ilişkide “ekonomik” ve “toplumsal” yapının önemli olduğunu göstermektedir (Haas, 2010, s. 258). Örneğin bir araştırmada uluslararası göçün, ulusal ekonomik kalkınma için önemli bir potansiyel taşıdığını ancak bu potansiyelin genellikle uygulamada gerçekleştirilemediği; ekonomik kalkınmada, istikrarlı bir büyümeyi teşvik edecek etkili politikaların yokluğunda göçün tek başına yeterli bir kaynak oluşturmadığı bulgulanmıştır (Taylor vd., 1996b, s. 397). Ülke içindeki kıt beşerî sermayenin göç etmesine sebebiyet vermeyen göç hareketlerinin, ekonomik kalkınmayı destekleyen bir süreç olarak işlev gösterdiği kabul edilmektedir (Taylor vd., 1996a, s. 181). Göç hareketlerinin belirli bir plan dâhilinde yapılması durumunda gerek merkez gerekse çevre ülkede ekonomik kalkınmanın gerçekleşeceği belirtilmektedir. Dolayısıyla kanıta dayalı politikalar göç hareketlerinin düzenlenmesinde hayati bir önem taşımaktadır.

ABD'de yapılan bir araştırmada, göçmenlerin merkez ülkeye gelişlerinin ardından o ülkenin işgücü piyasalarına has vasıfları kazandıkları ve zaman içerisinde daha vasıflı hâle geldikleri saptanmıştır (Lalonde ve Topel, 1997, s. 846-847). ABD açısından göçmen işgücünün ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkileri

bulunmaktadır. Ancak işgücü piyasaları açısından tam tersi durumların yaşandığını tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Galler’de daha eğitilmiş ve vasıflı olmalarına karşın göçmenlerin istihdam oranlarına katılma oranlarının yerlilere kıyasla daha düşük düzeyde gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır (Dustmann, Frattini ve Glitz, 2007). Eğitim-vasıf ve istihdam ilişkisinin beşerî sermaye teorisinin ileri sürdüğü şekilde işlemediğini tespit eden bu türden araştırmalar dahi yeni politika önerileri için kanıt tabanı oluşturmaktadır. Yerli işgücüne oranla daha vasıflı olan göçmen işgücünün istihdama sınırlı katılım oranı, göçmenlerin ekonomik yapıya entegrasyonunun gerçekleşmediğine dair kanıt üretmektedir. Göç yönetimi, göçün gerçekleşmesinden sonraki entegrasyon süreçlerini de kapsamına aldığından, bu türden kanıtlar da karar alma süreçlerinde kullanılmaktadır. Hükümetler mevcut kanıtları göz önünde bulundurmak suretiyle entegrasyon politikalarına yönelmektedir.

Göçmenlerin, özellikle yüksek vasıflı göçmenlerin, vasıf yoğun olarak sınıflandırılan sektörlerdeki verimlilik artışında olumlu bir rol oynadığına dair sağlam kanıtlar bulunmaktadır (Huber vd., 2010). Örneğin, geçici göçmenlerin bilim ve mühendislik alanlarındaki istihdamı için ABD’ye kabulünü yöneten H-1B vize programının çıktılarını odağına alan bir araştırmada, H-1B vize programının ABD’deki inovasyon alanında önemli bir rol oynadığı saptanmıştır. Göçmenler, ABD’de inovasyonun ve teknolojinin ticarileştirmesinde son derece önemli olduğundan H-1B programı önemli bir politika konusu hâline gelmiştir. Araştırmadan elde edilen kanıtlar, politika yapıcılara gelecekteki göçmen kabul oranlarının belirlenmesinde yardımcı olmak amacıyla kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, göçmen çalışanların doğrudan katkıları aracılığıyla inovasyon ve teknoloji alanında gelişmeler yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır (Kerr ve Lincoln, 2010). ABD’de yapılan benzer bir diğer araştırmada ise üniversite mezunu bir göçmenin, geliştirilen bir ürünün patentinin alınmasında yerli muadilinden en az iki kat daha fazla katkısı olduğu saptanmıştır. Aradaki farkın göçmenlerin bilim ve mühendislik eğitiminden kaynaklandığı ve göçmenlerin doğuştan yerlilerden daha yetenekli olmadığı bulgulanmıştır (Hunt ve Gauthier-Loiselle, 2010). Ampirik kanıtlar göstermektedir ki ABD’de benimsenen göç politikası, vasıflı işgücü göçünü teşvik etmeye yönelik düzenli bir göç yönetiminin ürünüdür. Eğitim düzeyi yüksek vasıflı göçmenlerin ülkeye girişleri desteklenmektedir.

Vasıflı göçmenleri ülke sınırlarına çekmeye yönelik kanıta dayalı politika uygulayan diğer ülkeler arasında Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada ön plana çıkmaktadır. Bu üç ülke mevcut kanıt tabanları ile hedefledikleri “beyin göçü” hususunda küresel rakip ve iş birlikçi konumundadır. 2000’li yılların başından itibaren ekonomik büyüme hedefi güden göç programı yürütmüşlerdir. Politika stratejilerinin sürekli izlenmesine ve geliştirilmesine olanak sağlamak için boyamsal araştırmalar da dahil olmak üzere önemli göç veri tabanları geliştirmişlerdir. 2014 yılına gelindiğinde Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda’nın göç stratejileri, ulusal ve uluslararası araştırma kanıtlarının ışığında dikkate değer ölçüde birbirine yakınlaşmıştır. Üç ülkede de hükümetler, giderek daha rekabetçi hâle gelen küresel ekonomide faydalı mali sonuçlar elde edebilecek vasıflı göçmenleri kendi sınırlarına çekmeyi amaçlamışlardır. Avustralya, 1999 yılında, ulusal araştırma kanıtlarına dayalı olarak potansiyel vasıflı adaylar arasından başarılı bir seçim yapmak amacıyla tasarlanmış vasıflı göç reformlarını uygulamaya koymuştur. Kanada ise deneyimi olan, iyi eğitilmiş ve esnek bireylerin hızla değişen işgücü piyasalarına uyum sağlayabilmesi amacıyla sınırlı İngilizce veya Fransızca dil becerisine ve tanınmayan niteliklere sahip ve işverenler tarafından talep edilen göçmen işgücünü hedeflemiştir. Yeni Zelanda ise ek olarak iyi derecede İngilizce bilen göçmenleri odağına almıştır. Üç ülkenin göç politikaları analiz edildiğinde İngilizce becerisine sahip ve OECD ülkelerinde eğitim gören vasıflı göçmenlerin güçlü bir şekilde tercih edildiği görülmektedir. Kalıcı vasıflı göçmenler, insan sermayesi açısından daha etkili bir şekilde taranmış ve işverenler veya eyaletler tarafından belirlenen işler için işçilerin ülke sınırlarına girişi teşvik edilmiştir (Hawthorne, 2014). Bu üç ülkede uygulanan göç politikaları, göç yönetimi kapsamında kanıta dayalı olarak ve entegrasyon süreçlerini kapsamına alacak şekilde hazırlanmıştır.

İş gücü göçü kapsamında ABD, Yeni Zelanda, Kanada ve Avustralya gibi merkez ülkelerde seçici göç düzenlemelerine gidilmekte; vasıfsız, yaşlı ve bağımlı statüdeki göçmenlerin ülkeye girişleri engellenmeye çalışılmaktadır (Cohen, 1997, s. 162-163). İngiltere, Avusturya ve Japonya gibi nüfusu yaşanma sürecine giren gelişmiş ülkelerde ise işgücü kaybının telafi edilmesi amacıyla yüksek vasıflı ve ucuz işgücü için göçmen talebi artma eğilimindedir (Ortadoğu Araştırmaları Merkezi [ORSAM], 2012, s. 9). Göç hareketlerini engellemeye ya da teşvik etmeye yönelik bu düzenlemeler, göç yönetimi kapsamında yürütülen politika oluşturma süreçleri sonunda yapılmaktadır. İş gücü piyasalarına yönelik ekonomik göstergeler ve projeksiyonlar aracılığıyla veri ve kanıtlar üretilmekte; bunlar karar alma süreçlerinde politika yapımcılara yol göstermek amacıyla kullanılmaktadır.

Dünya genelinde küresel göç hareketlerini belirleyen en önemli dinamikler yoksulluk, işsizlik ve işgücü açığı gibi sorunlardır. Gelişmiş çevre ülkeler yoksulluk ve işsizliğe bağlı göçmen arzını oluştururken gelişmiş merkez ülkeler işgücü açığına bağlı olarak göçmen talebini oluşturmaktadır (ORSAM, 2012, s. 9). Merkez ülkeler, mevcut koşullarını göz önünde bulundurarak göç hareketlerine değişen derecelerde açıklık ve kapalılık ile cevap vermektedir (Leitner, 1995, s. 259). Göç hareketlerine açık olan ilgili ülkeler yasal düzenlemelerini seçici göç ile karakterize edilen bir bağlamda hazırlamaktadırlar. Bu ülkeler için göç bir sorun olarak değil fırsat olarak kabul edilmektedir (Çelik ve Murat, 2014). Göç hareketlerinin fırsata çevrilmesi noktasında devreye göç yönetimi ve kanıta dayalı politikalar girmektedir. Göç hareketlerine ilişkin ampirik araştırma sayısının son yıllardaki hızlı yükselişine, ülkelerin küresel rekabette daha fazla pay alabilmek adına girdiği arayış kaynaklık etmektedir. Dolayısıyla daha fazla sermaye birikimi amacı, göç yönetimi ve politikası alanında son derece etkilidir.

Göç yönetimi, kapitalizm merkezli bir şekilde fayda maksimizasyonunun gerçekleştirilmesi amacıyla yapılandırılmaktadır. Bu nedenle literatürde, ekonomik nedenlerle göç eden göçmenler dışında kalanların merkez ülke işgücü piyasasındaki istihdam sonuçlarına ilişkin çok az kanıt bulunmaktadır. Emek göçü bağlamında göç eden göçmenler, yerli işgücüne göre sistematik olarak daha yüksek istihdam oranlarına sahipken diğer göç türleri kapsamındaki diğer göç hareketlerinde, özellikle göçmenlik statüsü ile cinsiyetin kesiştiği noktada, örneğin kadınlar ve sığınmacılar için, bu fark daha belirgin hâle gelmektedir. Bu bağlamda göç edilen ülkeye girişteki göç türünün farklı istihdam sonuçlarına neden olduğuna ilişkin güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin göçmen istihdam açığı Birleşik Krallık, İspanya ve İtalya'da; ekonomik nedenlerle gelmeyen göçmen kategorilerinin oranının daha yüksek olduğu İsveç, Fransa ve Almanya'dan daha düşüktür. Bu ampirik bulgular göç politikası oluşturma süreci açısından bazı önemli kanıtlar üretmektedir. Bunlardan ilki, Avrupa Birliği'nde, işgücü göçü bağlamında gelen göçmenler ile "yük" olarak görülen hak temelli göç kategorisinde yer alan göçmenler arasında keskin bir ayrımın söz konusu olduğuna dairdir. İş gücü kıtlığının karşılanmasına yardımcı olan "ekonomik göçmenler" istihdam olanağına daha kolay ulaşabilmektedir. Ancak göç yönetimine yönelik daha bütünsel bir yaklaşım, yalnızca işgücü piyasasının kısa vadeli ihtiyaçlarının değil uzun vadeli ihtiyaçlarının da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Uzun vadeli kazanımlara ulaşabilmesi için emek göçü kapsamı dışındaki göçmenlerin de ekonomik katılımı gerekmektedir. Bu türden göçmenleri de kapsamına alan entegrasyon politikalarının uygulanması büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde bu kategoride yer alan göçmenlerin işgücü piyasası üzerinde başta yüksek işsizlik olmak üzere olumsuz etkileri son derece olasıdır. Bu durum, özellikle ailevi ve insani nedenlerden dolayı kabullerin göçmen akışının büyük bir kısmını oluşturduğu ve göç politikalarının istenen bir sonucu olarak göçmen entegrasyonuna büyük önem veren İsveç ve Fransa gibi ülkelerde geçerlidir. İş gücü piyasasından dışlanan ancak çalışmak isteyen göçmenlerin potansiyellerinden tam anlamıyla faydalanmalarına olanak tanıyan önlemler, göçmenlerin istihdam destek hizmetlerine erişimdeki kısıtlamaların ortadan kaldırılmasına ve dil ve

mesleki eğitimler aracılığıyla istihdam edilebilirliklerinin artırılmasına odaklanmaktadır (Cangiano, 2014). Göç yönetimi ve politikalarının kapitalizm temelli inşası, temel bir insan hakkı olan göçü, ekonomi-politikten kaynaklanan nedenlerle toplumsal ve ekonomik bir soruna dönüştürebilmektedir. Göçmenlerin entegrasyonunun, ekonomik kalkınma kadar toplumsal kalkınma amacıyla da göç yönetimi kapsamında ele alınması gerekmektedir.

Göç ve kalkınma arasındaki ilişkiye odaklanan çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen araştırmalar kalkınmanın yalnızca ekonomik boyutuna odaklanmakta, göç ile toplumsal ve çevresel kalkınma ilişkisine odaklanmamaktadır. Ancak göç yönetimi kapsamında kalkınmanın tüm boyutlarıyla müzakere edilmediği plansız göçler; çatışma, çevresel bozulma gibi insani ve toplumsal gelişme üzerinde sorunlar ortaya çıkarma potansiyeline sahip olduğundan bozucu etkilere neden olabilmektedir (International Organization for Migration [IOM], 2013, s. 36-38). Bu bağlamda göç hareketlerine ilişkin kamu politikası oluşturulurken çok boyutlu bir olgu olan göçün kompakt etkilerini saptamaya yönelik daha kapsamlı araştırmalardan faydalanılması gerekmektedir.

Türkiye, konumu itibarıyla göç hareketlerinin yoğunlaştığı bir ülke konumundadır. Türkiye'nin transit göç güzergâhında yer alması göç hareketlerini önemli bir gündem maddesi yapmaktadır (Şişman ve Balun, 2020). Bu sebeple göç hareketlerine etkili bir göç yönetimi aracılığıyla müdahalede bulunulması hayati bir öneme sahiptir. Türkiye'de göç hareketlerine kamu kurumu olan Göç İdaresi ve Göç Politikaları Kurulu ile Bakanlar Kurulu aracılığıyla müdahalede bulunulmakta ve bu aktörler tarafından göç politikaları oluşturulmaktadır. Bu hâliyle Türkiye'de göç yönetimi alanı merkezî bir özellik taşımaktadır. Etkili bir göç yönetimi için ise sivil toplum örgütleri, iş dünyası ve akademi gibi diğer toplumsal aktör ve kurumların da katılımı gerekmektedir. Türkiye'nin transit göç rotası üzerinde yer almasından dolayı göç hareketleri kriz yönetimi ekseninde ilgili tüm paydaşlar ile iş birliği içinde ele alınması gerekmektedir (Aktel ve Kaygısız, 2018, s. 599). Ancak Türkiye'deki uygulama genel hatları itibarıyla merkezî hükümet tarafından belirlenen bir göç yönetimi şeklindedir (Demirhan ve Aslan, 2015). Bu nedenle kanıta dayalı politika anlayışı çerçevesinde Türkiye'deki göç yönetimi alanına bakıldığında ilgili anlayışın henüz kurumsallaşmadığı görülmektedir. Göç yönetiminin Türkiye pratiğinde, göç hareketlerinin genel itibarıyla niceliksel olarak yönetildiği; göçmenlerin mesleki nitelikleri ile birlikte ekonomik, toplumsal ve kültürel özellikleri açısından uygulamada önemli boşlukların olduğu görülmektedir (Coşkun, 2022, s. 13).

Göç ve kalkınma ilişkisinde kanıta dayalı politika anlayışının eksikliği kalkınma odaklı göç politikalarının uygulanmasını zorlaştırdığından On Birinci Kalkınma Planı kapsamında toplumsal, ekonomik ve insani kalkınma koşullarını dikkate alan kapsayıcı, uzun vadeli ve sürdürülebilir bir göç yönetimine ağırlık verilmesi öngörülmüştür (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018). Kalkınma Planı'nda kanıta dayalı göç politikalarının oluşturulması amacıyla üniversite ve araştırma kuruluşlarının bilimsel araştırmalarının desteklenmesine karar verilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Bilimsel araştırmaların desteklenmesi aracılığıyla göç politikalarına yönelik kanıt tabanının geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Devlet ve üniversite arasında iş birliğine gidilerek kamu politikasının önemli bir ayağını oluşturan göç politikalarında etkililiğe odaklanılmaktadır. Böylelikle Türkiye'de göç yönetiminde kanıta dayalı bir anlayışın inşası hedeflenerek etkili bir göç politikası ile göç ve kalkınma arasında ilişki kurulmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla kanıta dayalı göç politikaları Türkiye için henüz gelişmekte olan bir alan olarak değerlendirilmektedir.

Kanıta dayalı politika anlayışının ve ampirik araştırmalarının hükümetlerin göç hareketlerini yönetebilme yetkinliği üzerinde son derece önemli katkıları bulunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda hükümetlerin politika oluşturma sürecinde yalnızca devlet kurumları tarafından yürütülen kanıta dayalı araştırma sonuçlarından

değil diğer kuruluşların yapmış oldukları araştırmalardan da yararlanması ve tüm paydaşların iş birliği için politika yapımında yer alması gerekmektedir (Ahsan ve Varol, 2020, s. 124). Öte yandan göç politikalarının salt ekonomik kalkınma perspektifiyle hazırlanmaması, toplumsal kalkınma süreçlerinin de göç yönetimi kapsamında değerlendirilmesi son derece önemlidir.

Günümüz açısından genel bir değerlendirme yapıldığında, göç hareketlerinin hükümetler tarafından kanıtla dayalı anlayış çerçevesinde yeteri kadar ele alınmadığı görülmektedir. Kanıtla dayalı göç politikalarının yaygın bir kullanım alanı söz konusu değildir. Bu eksiklik, göç ve kalkınma arasındaki pozitif ilişkinin kurulması önünde engel oluşturmaktadır (Memişoğlu ve Yiğit, 2019, s. 40). Oysa ki bir kamu politikası olarak göç yönetiminin etkililiğini toplanan veri, bilgi ve kanıt düzeyi tayin etmektedir. Politika yapımındaki veri ve kanıt eksikliği, göç hareketlerinin birer sorun kaynağı olarak görülmekte ve göçün beraberinde getirebileceği fırsatlar değerlendirilememektedir. Bu nedenle kamu politikasının rasyonalizasyonu için göç yönetimi kapsamında ampirik araştırmalardan elde edilen verilerin politika döngüsünde kullanılması ve kanıtla dayalı politikalar aracılığıyla gerek kaynak gerekse hedef ülkelerde ekonomik ve toplumsal kalkınmanın desteklenmesi büyük önem arz etmektedir.

Sonuç

Kamu politikası, modern toplumların tarihsel gelişim süreci içerisinde bilimsel-ampirik araştırmalar üzerinden gelişim göstermiş ve toplumsal yapı ile ilişkilerin düzenlenmesinde bir müdahale aracı olarak kullanılmıştır. Kamu politikası kapsamında ekonomik ve toplumsal hayata ilişkin politika oluşturma süreçlerinde, politika analizi yöntemleri kullanılarak politika önerilerinin fayda ve maliyetleri hesaplanmış ve karar alma süreçlerinin rasyonalizasyonu sağlanmaya çalışılmıştır.

Kamu politikası alanında rasyonalizasyon girişimlerinin son ayağını kanıtla dayalı politika anlayışı oluşturmaktadır. Ampirik araştırma bulgularından üretilen kanıtlar ile sorunlar tespit edilmekte ve politika önerilerinin etkililiği analize tabi tutularak karar alma süreçleri işletilmektedir. Böylelikle politika oluşturma süreçlerinde ideolojiden bağımsız, kanıt temelli bir yaklaşım benimsenmekte; birçok kurum ve kuruluştan alınan veriler istatistiki yöntemlerle analiz edilerek politika önerileri için kanıt olarak sunulmaktadır. Politika döngüsünde gerçekleşen bu işleyiş, toplumu ilgilendiren her bir alanda uygulanmakta ve dolayısıyla kanıtla dayalı politika anlayışı hâkimiyet alanını giderek arttırmaktadır.

Göç hareketlerinin artması ve küreselleşmesi, ülkeleri göç hareketlerini kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi gereken bir alan olarak kabule zorlamaktadır. Ülkelerin toplumsal, ekonomik, siyasal, demografik ve kültürel yapılarına çok yönlü etkileri olan göç hareketlerini düzenleme zorunluluğu, göç yönetimi olarak adlandırılan çalışma alanını daha da önemli kılmaktadır. Göç yönetimi, göç hareketlerini başta işgücü piyasaları üzerindeki etkileri olmak üzere fırsat ve tehditler bağlamında analiz eden bir süreci ifade etmektedir. Günümüzde göç yönetimi, göçün küreselleşmesi nedeniyle yalnızca merkez ve çevre ülkelerin değil tüm ülkelerin temel gündem maddesi hâline gelmiş durumdadır. Bu sebeple kamu politikasının önemli bir parçasını oluşturan göç politikaları alanında da rasyonalizasyon süreçleri işletilmekte ve kanıtla dayalı göç politikaları oluşturulmaktadır.

Rasyonalizasyon süreci sonucunda, uluslararası göç hareketlerinin merkez ve çevre ülkelere sunduğu fırsat ve tehditler ampirik araştırma bulguları aracılığıyla analiz edilmeye ve göç yönetimi kapsamında yapılan müzakereler ile kanıtla dayalı göç politikaları oluşturulmaya başlanmıştır. Literatürde yer alan ampirik araştırmaların sonuçları incelendiğinde göç hareketlerinin tek yönlü etkilerinin olmadığı görülmektedir. Göçün ekonomik olduğu kadar toplumsal sonuçları da söz konusudur. “Hangi” göç politikalarının “neden”

uygulanacağına dair karar verme süreçlerinde, ampirik kanıtlar yoğun olarak kullanılmaktadır. Göç öncesi ve sonrası süreçleri odağına alan entegrasyon politikaları oluşturulmaktadır. Ancak göç yönetiminde yoğun olarak ekonomik amaçlar gözetilmektedir.

Seçici göç olarak adlandırılan ve belirli bir plan dahilinde ihtiyaç duyulan göçmen işgücünü ülke sınırlarına çekmeyi amaçlayan göç politikaları, ampirik araştırmalar sonrasında elde edilen kanıtlara dayandırılarak oluşturulmaktadır. Bu türden politikalar yoğunlukla merkez ülkeler tarafından kapitalist ekonomi-politiğe uyumlu olacak şekilde tasarlanmakta ve göç hareketleri sermaye birikim sürecine eklenmektedir. Dolayısıyla merkez ülkeler göç yönetimi kapsamında göçmenleri, ekonomik bir unsur olarak değerlendirmektedir. Örneğin merkez ülkeler, işgücü açığının söz konusu olduğu sektörlerde istihdam edilmek üzere vasıflı göçmen talep etmektedir. Bu türden politikalarda, göç hareketlerinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini gösteren kanıtlardan yararlanmaktadırlar. Ancak politikalara hâkim olan salt ekonomik bakış açısı, göçmenlerin toplumsal yapıya entegrasyon süreçlerinde sorunlarla karşılaşmasına neden olabilmektedir. Yalnızca ekonomik kalkınmaya odaklanan kanıtların üretilmesi, toplumsal kalkınma üzerinde baskıya neden olarak göç yönetiminin etkililiğini azaltabilmektedir. Bu nedenle, kanıta dayalı göç politikalarının göçün geniş kapsamlı etkileri göz önünde bulundurularak üretilmesi hayati bir öneme sahiptir.

Göçün çok yönlü etkilerine dair ampirik kanıtların karar alma süreçlerinde kullanıldığı durumlarda göç yönetimi ve politikalarının etkililiği artmaktadır. Göç hareketlerinin neden olduğu dönüşümleri ve sorun alanlarını inceleyen ampirik araştırmaların karar alma süreçlerinde kullanılmadığı durumlarda ise göç hareketleri ekonomik, çevresel ve toplumsal kalkınma önünde ciddi engeller oluşturmaktadır.

Politika yapıcılarının göçün ekonomik ve toplumsal sonuçlarına dair ampirik araştırma bulgularıyla karar alma süreçlerine katılımının sağlanması ve böylelikle ideolojiden bağımsız, bilimsel kanıtlar üzerinden politikalar oluşturulması göç politikalarının etkililiğini arttırmaktadır. Ampirik kanıtlar, politika yapıcılarının göç hareketlerini yönetilebilir kabiliyetlerine olumlu yönde etkide bulunmaktadır. Göç hareketlerinin yıkıcı etkilerinden kaçınmak ve kriz oluşturma potansiyelini bertaraf etmek amacıyla kanıta dayalı göç politikalarının uygulama alanının arttırılması göçün küreselleştiği günümüz dünyasında büyük bir zorunluluk oluşturmaktadır.

Merkez ülkelerde kurumsallaşan göç yönetimi alanı genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, göç politikalarının ekonomi-politiğin yoğun etkisi altında yapılandırıldığı ve göçün bir insan hakkından ziyade piyasaları harekete geçiren bir unsur gibi değerlendirilme eğiliminde olduğu görülmektedir. Merkez ülkeler, göç hareketlerini kanıta dayalı göç politikaları aracılığıyla ekonomik kalkınma süreçlerine hız kazandıran bir katalizör olarak kullanmakta; toplumsal kalkınmayı odağına almamaktadırlar. Göç yönetiminin etkililiği için ise politika yapıcılarının göç ve toplumsal kalkınma ilişkisine dair kanıtları da karar alma süreçlerinde kullanması önem arz etmektedir. Bu nedenle göçün, her şeyden önce bir insan hakkı olarak tanımlanması ve göç hareketlerinin toplumsal kalkınma üzerindeki etkilerinin ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, yapılacak araştırmalarda salt ekonomik bir perspektif yerine göç hareketlerinin toplumsal kalkınma üzerindeki etkilerine odaklanması literatürün gelişimi açısından son derece önemlidir.

Kaynakça

- Abercrombie, N. ve Hill, S. ve Turner, B. S. (1994). *The penguin: dictionary of sociology*. London: Penguin Books.
- Ahsan, M. ve Varol, N. (2020). Çevreden kaynaklanan göçün boyutu: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine bir çalışma. *Antropoloji*, 39, 123-128. doi: 10.33613/antropolojidergisi.694151
- Akman, K. (2018). Göç yönetiminde yerel yönetimler ve STK İşbirliği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 452-466. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mana/issue/42538/482214>
- Aktel, M. ve Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye’de göç yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 579-604. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/52999/703584>
- Aşkar, G. (2021). Kanıt dayalı politikalar: Kanıt, düzenleme ve politika yapım süreci. *Yönetim ve Ekonomi*, 28(3), 467-487. doi: 10.18657/yonveek.884035.
- Atasü Topcuoğlu, R. (2016). Göç yazınındaki düzenli ve düzensiz göç kavramları: İnsan hakları temelinde bir kavramsal sorgulama. *İnsan Hakları Yıllığı*, 34, 1-20. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihy/issue/62003/928151>
- Babaoğlu, C. (2017). Kamu politikası analizine yönelik kavramsal ve kuramsal bir çerçeve. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 511-532. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/36994/452172>
- Baldwin-Edwards, M., Blitz, B. K. ve Crawley, H. (2018). The politics of evidence-based policy in Europe’s ‘migration crisis’. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(12), 2139-2155. doi: 10.1080/1369183X.2018.1468307
- Bartram, D., Poros, M. V. ve Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Bayramoğlu, S. (2003). Düzenleyici devlet” düzenlenirken: OECD Türkiye raporu üzerine eleştirel bir çözümleme. *Praksis*, 9, 143-162. Erişim adresi: https://www.academia.edu/2368749/D%C3%BCzenleyici_Devlet_D%C3%BCzenlenirken_OECD_T%C3%BCrkiye_Raporu_%C3%9Czerin_e_Ele%C5%9Ftirel_bir_%C3%87%C3%B6z%C3%BCmleme.
- Bayramoğlu, S. (2006). Düzenleyici etki analizi: yaşamayı erksizleştirme aracı. *Memleket Siyaset ve Yönetim*, 1(2), 95-111. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2952943>
- Benton, M. ve Dieger, P. (2018). *A needed evidence revolution: Using cost-benefit analysis to improve refugee integration programming*. Brussels: Migration Policy Institute Europe and Bertelsmann Stiftung.
- Betts, A., Bloom, L., Kaplan, J. ve Omata, N. (2017). *Refugee Economies: Forced Displacement and Development*. New York: Oxford University Press.
- Bloch, A. (2011). *Sosyal politika kuramlar ve uygulamalar*. P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson (Yay. haz.). Göçmenler ve mülteciler içinde (s. 531-540). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Borjas, G. J. (1999). The economic analysis of migration. *Handbook of Labor Economics*, 3A, 1697-1760. Erişim adresi: <https://scholar.harvard.edu/files/gborjas/files/handbook1999.pdf>

- Botterilla, L. C. ve Hindmoorb, A. (2012). Turtles all the way down: Bounded rationality in an evidence-based age. *Policy Studies*, 33(5), 367-379. doi: 10.1080/01442872.2011.626315
- Bottomore, T. B. (1971). *Sociology: A guide to problems and literature*. New York: Pantheon Books.
- Bozkaya, Ş. ve Kum, H. (2022). Neoklasik makro göç kuramı çerçevesinde uluslararası göç: En çok göç alan ülkeler üzerine bir analiz. *International Journal of Social Inquiry*, 15(1), 177-194. doi: 10.37093/ijisi.1007970
- Cangiano, A. (2014). Migration policies and migrant employment outcomes: Conceptual analysis and comparative evidence for Europe. *Comparative Migration Studies*, 2(4), 417-443. doi: 0.5117/CMS2014.4.CANG
- Carroll, P. (2010). Does regulatory impact assessment lead to better policy?. *Policy and Society*, 29(2), 113-122. doi: 10.1016/j.polsoc.2010.03.009
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cilavdaroğlu, A. A. (2019). Türkiye’de parlamenter sistemde düzenleyici etki analizi uygulamaları ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemindeki geleceği. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 273-298. doi: 10.25294/auibfd.543077
- Clemens, M. A. (2011). Economics and emigration: Trillion-dollar bills on the sidewalk?. *Journal of Economic Perspectives*, 25(3), 83-106. doi: 10.1257/jep.25.3.83
- Cohen, J. E. (2016). The regulatory state in the information age. *Theoretical Inquiries in Law*, 17(2), 369-414. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2714072
- Cohen, R. (1997). *Global diasporas: An introduction*. Londra: Routledge.
- Coşkun, A. (2022). Göç yönetiminden göç yönetişimine: Türkiye için bir model önerisi. *İlke Politika Notu*, 45, 1-16. doi: 0.26414/pn045
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67-91. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23522/250638>
- Çelik, F. E. (2008). Çalışma alanı olarak kamu politikası: Tarihsel ve düşünsel kökenleri üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(3), 41-72. Erişim adresi: https://www.academia.edu/9342517/%C3%87a1%C4%B1%C5%9Fma_Alan%C4%B1_Olarak_Kamu_Politikas%C4%B1_Tarihsel_ve_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCnse1_K%C3%B6k1er_%C3%9Czerine
- Çelik, N. ve Murat, G. (2014). Türkiye’de iç göç sorununa yeni bir yaklaşım: Stratejik iç göç yönetimi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25(76), 0-0. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuiieyd/issue/9207/115574>
- Çiner, F. U. (2013). Fransa’da kamu politikası analizi disiplini ve kamusal eylem. *Bilgi*, 26, 37-61. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29136/311646>

- Dawes, M., Summerskill, W., Glasziou, P., Cartabellotta, A., Martin, J., Hopayian, K., Porzolt, F., Burls, A., and Osborne, J. (2005). Sicily statement on evidence-based practice. *BMC Medical Education*, 5(1), 1-7. doi: 10.1186/1472-6920-5-1
- Deleon, P. (1994). Reinventing the policy sciences: Three steps back to the future. *Policy Sciences*, 27, 77-95. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4532307>
- Demir, F. (2011). Kamu politikası ve politika analizi çalışmalarının teorik çerçevesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 107-120. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55703>
- Demirhan, Y. ve Aslan, S. (2015). Türkiye'nin sınır ötesi göç politikaları ve yönetimi. *Bilgi ve Toplum*, 5(9), 23-62. doi: 10.20493/bt.78101
- Demirhan, Y. ve Aslan, S. (2015). Türkiye'nin sınır ötesi göç politikaları ve yönetimi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 23-62. doi: 10.20493/bt.78101
- Develi, E. S. (2017). 21. yüzyılda göç olgusu: Uluslararası göç teorilerinin ekonomi politiği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 1343-1353. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduiibfd/issue/53207/706530>
- Dustmann, C., Frattini, T. ve Glitz, A. (2007). *The impact of migration: a review of the economic evidence*. Centre for Research and Analysis of Migration web sayfasından erişildi: https://www.ucl.ac.uk/~uctpb21/reports/WA_Final_Final.pdf
- Erder, S. (2006). *Refah toplumunda getto*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erkek, S. (2020). Kanıttan politikalara: Etkin kamu politikası tasarımında büyük veri. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(22), 146-159. doi: 10.31589/JOSHAS.261
- Ermağan, İ. (2019). Dünyada göç politikaları ve yönetimi. *Dış Politika Dergisi*, 7, 101-121. Erişim adresi: https://www.academia.edu/38731977/D%C3%9CNYADA_G%C3%96%C3%87_POL%C4%B0T%C4%B0KALARI_VE_Y%C3%96NET%C4%B0M%C4%B0
- Fichter, J. (2001). *Sosyoloji nedir*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökbayrak, Ş. (2008). Uluslararası göç ve kalkınma tartışmaları: Beyin göçü üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 65-82. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3079/42658>
- Güllüpinar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 53-85. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil/issue/21788/615741>
- Günay, E., Atılğan, D. ve Serin, E. (2017). Dünya'da ve Türkiye'de göç yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 37-60. Erişim adresi: <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/pub/issue/33603/372918>

- Haas, H. D. (2010). Migration and development: A theoretical perspective. *The International Migration Review*, 44(1), 227-264. doi: 10.1111/j. 1747-7379.2009.00804.X
- Hauser, F. (2017). *Quality of public administration: A toolbox for practitioners*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Hawthorne, L. (2014). *A comparison of skilled migration policy: Australia, Canada and New Zealand*. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2808881
- Head, B. W. (2015). Toward more “evidence-informed” policy making?. *Public Administration Review*, 76(3), 472-484. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/24757583>
- Hertin, J., Jacob K., Pesch, U. ve Pacchi, C. (2009). The production and use of knowledge in regulatory impact assessment- an empirical analysis. *Forest Policy and Economics*, 11(5-6), 413-421. doi: 10.1016/j.forpol.2009.01.004
- Hoffmann, R., Sedova, B. ve Vinke, K. (2021). Improving the evidence base: A methodological review of the quantitative climate migration literature. *Global Environmental Change*, 71, 0-0. doi: 10.1016/j.gloenvcha.2021.102367
- Hoppe, R. (2010). *The governance of problems: Puzzling, powering, participation*. Bristol: The Policy Press.
- Huber, P., Landesmann, M., Robinson, C. ve Stherer, R. (2010). Migrants' skills and productivity: A European perspective. *National Institute Economic Review*, 213, R20-R34. Erişim adresi: <https://www.cambridge.org/core/journals/national-institute-economic-review/article/abs/migrants-skills-and-productivity-a-european-perspective/D3A517EBE3DF05EB3D3A66B767F99074>
- Hunt, J. ve Gauthier-Loiselle, M. (2010). How much does immigration boost innovation?. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2(2), 31-56. doi: 10.1257/mac.2.2.31
- Ihlamur-Öner, S. G. (2021). Küreselleşme çağında göç: Kavramlar, tartışmalar. S. G. Ihlamur-Öner ve N. A. Ş. Öner (Yay. haz.), *Küreselleşme Bir Göç ve Mülteci Rejimine Doğru?* içinde (s. 577-600). İstanbul: İletişim Yayınları.
- International Centre for Migration Policy Development. (2018). *Türkiye’de göç politikalarının geliştirilmesinin desteklenmesi (MIND) göç politika döngüsü ve göç krizi yönetimi*. Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi. Erişim adresi: <https://www.icmpd.org/file/download/48429/file/The0Migration0Policy0Cycle0and0Migration0Crisis0Response0-0A0comparative0report0covering0GermanyC0ItalyC0RussiaC0Sweden0and0the0United0Kingdom0TR.pdf>
- International Organization for Migration. (2013). *World migration report 2013*. Erişim adresi: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr2013_en.pdf
- Jackson, P. M. (2007). Making sense of policy advice. *Public Money and Management*, 27(4), 257-264. doi: 10.1111/j.1467-9302.2007.00592.x
- Jacobs, S. H. (1997). An overview of regulatory impact analysis in OECD countries. *Regulatory Impact Analysis: Best Practices in OECD Countries*. Organization for Economic Co-operation and Development web sayfasından erişildi: <https://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/35258828.pdf>

- Kabakuşak, D. (2014, Ekim). *Küresel göç yönetişimi çerçevesinde Türkiye’de göç olgusunun kurumsallaşması*. Quo Vadis: Sosyal Bilimler - Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansında sunulan bildiri, Artvin Çoruh Üniversitesi Artvin. Erişim adresi: https://www.academia.edu/10369263/K%C3%9CRESSEL_G%C3%96%C3%87_Y%C3%96NET%C4%B0%C5%9E%C4%B0M%C4%B0_%C3%87ER%C3%87EVES%C4%B0NDE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_DE_G%C3%96%C3%87_OLGUSUNUN_KURUMSALLA%C5%9EMASI
- Kansu Karadağ, A. (2018). Göç, yoksulluk ve insan hakları. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 485-498. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/585559>
- Kerr, W. R. ve Lincoln, W. F. (2010). The supply side of innovation: H-1B visa reforms and US ethnic invention. *Journal of Labor Economics*, 28(3), 473-508. doi: 10.1086/651934
- Köktaş, Ö. F. ve Köseoğlu, Ö. (2015). Kanıta dayalı kamu politikası yapımı: Sosyal bilim araştırması ve kamu politikaları ilişkisini yeniden dizayn etmek için bir fırsat mı?. *Yasama Dergisi*, 29, 32-57. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yasamadergisi/issue/54516/743097>
- Lalonde, R. J. ve Topel, R. H. (1997). Economic impact of international migration and the economic performance on migrants. M.R. Rosenzweig ve O. Stark (Yay. haz.), *Handbook of population and family economics* Vol. 14. içinde (s. 799-850). Oxford: Elsevier Science.
- Lasswell, H. D. (1970). The emerging conception of the policy sciences. *Policy Sciences*, 1(1), 3-14. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4531369>
- Leitner, H. (1995). International migration and the politics of admission and exclusion in postwar Europe. *Political Geography*, 14(3), 259-278. doi: 10.1016/0962-6298(95)93187-N
- Massey, D. S., Arongo, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466. doi: 10.2307/2938462
- McKenzie, D. ve Yang, D. (2015). Evidence on policies to increase the development impacts of international migration. *The World Bank Research Observer*, 30(2), 155-192. doi: 10.1093/wbro/lkv001
- Memişoğlu, F. ve Yiğit, C. (2019). Uluslararası göç ve kalkınma: Teori ve güncel meseleler. *Yıldız Social Science Review*, 5(1), 39-62. doi: 0.51803/yssr.595809
- Migration Advisory Committee. (2012). *Skilled immigration and strategically important skills in the UK economy*. Erişim adresi: <https://www.niesr.ac.uk/publications/skilled-immigration-and-strategically-important-skills-uk-economy?type=report>
- Migration Advisory Committee. (2014). *Migrants in low-skilled work*. Erişim adresi: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/333084/MAC_-_Migrants_in_low-skilled_work_Summary_2014.pdf
- Or, Z. (2002). *Improving the performance of health care systems: From measures to action (A review of experiences in four OECD countries)*. OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers No. 57. doi: 10.1787/18151981

- Orbeta, A Jr. C. ve Abrigo, M. R. M. (2011). *Managing international labor migration: the Philippine experience* (Rapor no: 2011-33). ECONSTOR web sayfasından erişildi: <https://www.econstor.eu/handle/10419/126858>
- Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. (2012). *Küresel göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin göç politikalarının gelişimi* (Rapor no: 123). ORSAM web sayfasından erişildi: <https://www.orsam.org.tr/tr/kuresel-goc-ve-avrupa-birligi-ile-turkiyenin-goc-politikalarinin-gelisimi/>
- Örselli, E. ve Babahanoğlu, V. (2016). Türkiye'nin göç yönetimi ve göç politikalarının gelişimi: Bir kamu politikası analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9-43, 2063-2072. doi: 10.17719/jisr.20164317771
- Özden, Ç. ve Schiff, M. (2005). Overview. Ç. Özden ve M. Schiff (Yay. haz.), *International migration, remittances, and the brain drain* içinde (s. 1-18). Washington: The International Bank for Reconstruction and Development The World Bank.
- Packwood, A. (2002). Evidence-based policy: Rhetoric and reality. *Social Policy and Society*, 1(3), 267-272. doi: 10.1017/S1474746402003111
- Pawson, R. (2002a). Evidence-based policy: In search of a method. *Evaluation*, 8(2), 157-181. doi: 10.1177/135890200200800251
- Pawson, R. (2002b). Evidence and policy and naming and shaming. *Policy Studies*, 23(3), 211-230. doi: 10.1080/0144287022000045993
- Pew-MacArthur Results First Initiative. (2014). *Evidence-based policymaking: A guide for effective government*. Erişim adresi: <https://www.pewtrusts.org/~media/assets/2014/11/evidencebasedpolicymakingaguideforeffectivegovernment.pdf>
- Radaelli, C. M. (2008). Evidence based policy and political control: What does regulatory impact assessment tell us. *Workshop*. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=296e82c73514a3fe02fc7eeb76609e63f73fb8dc>
- Raine, R. (1998). Evidence-based policy: Rhetoric and reality. *Journal of Health Services Research & Policy*, 3(4), 251-253. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/26749821>
- Rapoport, H. ve Docquier, F. (2005). *The economics of migrants' remittances discussion*. Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Sağlam, S. (2006). Türkiye'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 5, 33-44. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/turkiyat/issue/16667/330762>
- Sanderson, I. (2002). Evaluation, policy learning and evidence-based policy making. *Public Administration*, 80(1), 1-22. doi: 10.1111/1467-9299.00292
- Scholten, P. ve Nispen, F. V. (2015). Policy analysis and the "migration crisis": Introduction. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 17(1), 1-9. doi: 10.1080/13876988.2015.1006408

- Stilwell, B., Diallo, K., Zurn, P., Dal Poz, M. R., Adams, O. ve Buchan, J. (2003). Developing evidence-based ethical policies on the migration of health workers: Conceptual and practical challenges. *Human Resources for Health*, 1(8), 0-0. doi: 0.1186/1478-4491-1-8
- Şişman, Y. ve Balun, B. (2020). Transit göç ve Türkiye. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 61-79. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluibfd/issue/54967/742798>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Dış göç politikası özel ihtisas komisyonu raporu*. Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/DisGocPolitikas%C4%B1OzellhtisasKomisyonuRaporu.pdf>
- Taşçı, F. (2009). Bir sosyal politika sorunu olarak göç. *Kamu-İş*, 10(4), 177-204. Erişim adresi: https://www.academia.edu/32723082/Bir_Sosyal_Politika_Sorunu_Olarak_G%C3%B6%C3%A7_pdf
- Taylor, J. E., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Massey, D. S. ve Pellegrino, A. (1996a). International migration and national development. *Population Index*, 62(2), 181-212. doi: 10.2307/3646297
- Taylor, J. E., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Massey, D. S. ve Pellegrino, A. (1996b). International migration and community development. *Population Index*, 62(3), 397-418. doi: doi.org/10.2307/3645924
- Topcu, N. (2019). Küreselleşme, uluslararası göç ve Avrupa Birliği göç politikaları. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 3, 50-65. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nosyon/issue/55456/759999>
- Usta, A. (2013). Kamu politikaları analizine kuramsal bir bakış. *Yasama Dergisi*, 24, 78-102. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yasamadergisi/issue/54521/743127>
- Ünal, R. ve Gedik, M. (2022). Türkiye’de göç yönetimi ve sosyal hizmet bakış açısından değerlendirilmesi. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 52-70. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpd/issue/70403/1127644>
- Weiner, M. (1992). Security, stability, and international migration. *International Security*, 17(3), 91-126. doi: 10.2307/2539131
- Weingart, P. (1999). Scientific expertise and political accountability: Paradoxes of science in politics. *Science and Public Policy*, 26(3), 151-161. doi: 10.3152/147154399781782437
- Wenden, C. W. D. (2017). Migration and development. *Ethnic and Racial Studies*, 40(3), 434-442. doi: 10.1080/01419870.2017.1249501
- Wildavsky, A. (2017). *Speaking truth to power the art and craft of policy analysis*. Routledge: New York.

Extended Abstract

Purpose

Migration is recognized as a process that has social and economic consequences and needs to be managed. However, as a result of the globalization and increase in the volume of migration movements, the existing policy arrangements remain dysfunctional in terms of migration management. For this reason, new searches have started in the field of migration management, which constitutes an important pillar of public policy. In this study, the institutionalization process of the evidence-based policy approach is discussed from a conceptual and institutional perspective, and information is given about the development of the evidence-based policy approach in migration management. In the study, it is aimed to emphasize the importance of the evidence-based policy approach in migration management in increasing the effectiveness of migration policies by examining the examples of the central countries.

Design and Methodology

In this review article written in an explanatory style, an intensive literature review was conducted in order to establish a causal relationship. While scanning the literature, since migration management is an important element of the field of public policy, firstly the works related to the field of public policy were examined and the development of the field was explained; Then, the development of the evidence-based policy approach, which has developed in the field of public policy, was examined. The impact of the evidence-based policy approach on the field of migration management and policy was also scanned and evidence-based migration policies were evaluated in the context of center country practices, based on studies in the literature. An in-depth literature review was conducted and theoretical and empirical research was presented on how the phenomenon of migration, which has become complex in the context of its social and economic effects, should be managed. In order to establish a cause-effect relationship, the first part of the study covers the development of the field of public policy science, which reveals the understanding of evidence-based policy; In the second part, the effects of the relevant understanding on migration management are mentioned through economic-political and country practices.

Findings

Public policy is an instrument of intervention in social and economic relations. With the emergence of capitalism, public policy has developed as a scientific field of study in modern societies. With its scientific background, rationalization processes were initiated in public policy and various mechanisms such as policy analysis and regulatory impact analysis were introduced to guide policymakers in the decision-making process. These analysis methods are used to measure the effectiveness of policy proposals and to increase the outputs and effectiveness of policies by limiting costs. Especially in the post-1990 period, the rationalization process in the field of public policy accelerated with the evidence-based policy approach that emerged in the field of medicine. The policy approach in evidence-based medicine has expanded its dominance by influencing other areas of public policy over time. Empirical research findings conducted by both the public and academia, non-governmental organizations and research centers have been transformed into evidence and started to be used in the decision-making processes of policy makers. First of all, research has accelerated in order to build the evidence base and then this evidence has been used in the policy-making process. The scientific development of public policy has also had an impact on migration movements, which constitute an important pillar of public policy. Today, globalized migration is no longer the agenda of a single country but has become an international agenda. The effects of migration movements on the economic, social, cultural and political structure, especially

on the labor market, have caused migration to be accepted as an area that needs to be managed. For this reason, especially central countries have started to control migration movements before they even begin within the scope of migration management and focused on regulating the integration processes of immigrants after the migration movement takes place. Center countries produce evidence-based policies in order to attract highly skilled labor, called selective migration, to the country's borders or to fill the gap in markets where there is a labor shortage. These policies, called evidence-based migration policies, are considered to be an extremely important development in terms of being a catalyst that will accelerate both the economic and social development processes of the central countries. Evidence-based migration policies are extremely important in terms of representing rationalization processes, as well as constituting a very important pillar of public policy. When looking at country examples, it is seen that evidence-based migration policies are gaining momentum, but they are not fully institutionalized in the eyes of both policy makers and the public. However, it is still seen that especially developed central countries implement evidence-based migration policies within the scope of migration management. When empirical research is examined, it is seen that migration movements managed by following evidence-based migration policies make significant contributions to the country's economy and play a serious role in the economic development process. However, since evidence-based immigration policies are compatible with the basic political economy of capitalism, social development is pushed to the background. For this reason, evidence-based migration policies implemented by core countries for economic development tend to be a tool used to increase productivity rather than accepting migration as a human right.

Research Limitations

In this study, evidence-based policy approach, which constitutes an important dimension of public policy, is analyzed within the scope of evidence-based migration policies. Therefore, in this article, the development of public policy and evidence-based policy understanding is discussed in general with its theoretical and conceptual framework, and in particular, evidence-based policy practices are analyzed within the scope of migration management. On the other hand, when the country practices are examined, it is seen that although evidence-based migration policies have caught a development trend, they have not formed a serious dominance area, and for this reason, it is seen that evidence-based migration policies are implemented in developed central countries. In this context, the study is mentioned in the context of developed central country practices regarding evidence-based migration policies, as they do not find application in all countries of the world and only affect the public policy of developed countries. This situation constitutes the limitation of the study.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In today's world, where the world is getting smaller due to globalization and therefore migration movements are accelerating, migration movements need to be managed scientifically on a rational basis due to their potential to create problems and crisis areas. The rationalization and scientific organization of migration management is provided by evidence-based migration policies that have increased their impact in recent years. Policymakers in central countries use evidence from empirical research to inform their decision-making processes for economic and social development, from the entry of migrants to the integration process. The implementation of evidence-based migration policies is functional in eliminating the potential of migration to cause problems and crises and increasing the effectiveness of policies. Therefore, expanding the application area of evidence-based migration policies and adopting an evidence-based approach in migration management is extremely important in today's globalized migration movements. In this context, focusing future research on determining the extent to which policies are produced in the context of evidence-based approach and

generating evidence that will contribute to migration management through empirical research will play a vital role in increasing the effectiveness of public policy. On the other hand, focusing research on the effects of evidence-based policies not only on economic development but also on social development will contribute to the development of the field of migration management.

Originality/Value

This study is unique in that it focuses on the development of evidence-based policy approach in the field of migration management. A review of the literature reveals that the existing studies generally focus on the development of evidence-based approach in public policy as a whole. The number of studies focusing on evidence-based approach in the field of migration policy is extremely low. Therefore, this study aims to contribute to the literature by examining the development of evidence-based policy approach in the field of migration management.

Araştırmacı Katkısı: Sercan DERELİ (%100).

Nötrosofik Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği ve Tekstil Üretim Planında Uygulaması¹

Şule BAYAZİT BEDİRHANOĞLU² - Mahmut ATLAS³

Başvuru Tarihi: 19.02.2023

Kabul Tarihi: 01.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Dünya, küreselleşmenin etkisi ile birlikte, zaman ve mekân fark etmeksizin küçülmektedir. Küçülme, günlük yaşama artan değişim ve belirsizlik olarak yansımıştır. Bu durum beraberinde rekabet koşullarının ağırlaşmasına ve işletmelerin talepleri karşılama da birçok zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Belirsizlik, 20. yüzyılda Zadeh tarafından sunulan bulanık kavramının literatüre girmesinden itibaren yönetilmesi gereken önemli bir kavram hâlini almıştır. Belirsizliği dikkate alan bulanık mantık, farklı yapılar hâlinde gelişmekle beraber birçok alanda uygulanmıştır. Nötrosofik kümeler bu yapılardan biridir. Nötrosofik kümeler, belirsizliği birbirinden bağımsız doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık bileşenleri ile inceleme imkânı sunmaktadır. İşletmeler üretimlerini istenilen kalitede ve zamanında üretmek istemektedir. Ayrıca işletmeler, mevcut kaynaklarını optimal bir şekilde kullanarak kazançlarını artırma amacı gütmektedir. Üretimin birden çok amacın çerçevesinde gerçekleşmesi üretim sürecinin çok amaçlı olarak organize edilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu çalışmada çok amaçlı doğrusal üretim problemi için bir çözüm tekniği önerilmektedir. Tekstil ürünleri üretim işletmesinde nötrosofik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile çözüm gerçekleştirilmiştir. İşletmeden elde edilen veriler ile işletmenin mevcut kapasitesi ve amaçları belirlenmiştir. Daha sonra üretim modeli nötrosofik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile modellenmiş ve çözümü gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda çok amaçlı optimizasyon probleminin nötrosofik ve sezgisel bulanık kümeler ile elde edilen çözüm sonuçları kıyaslanmıştır. Kâr ve müşteri memnuniyeti amaçları için nötrosofik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile daha etkin sonuçlar elde edilmiştir. Maliyet amacı için sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ile daha düşük maliyet elde edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çok Amaçlı Optimizasyon, Nötrosofik Küme, Nötrosofik Çok Amaçlı Optimizasyon, Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon, Üretim

Atf: Bayazit Bedirhanoglu, Ş. ve Atlas, M. (2023). Nötrosofik bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ve tekstil üretim planında uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1363-1392.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sbedirhanoglu@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7545-7222

³ Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, matlas@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0242-569X

Neutrosophic Multi-Objective Optimization Technique and Its Application in Textile Production Business

Şule BAYAZİT BEDİRHANOĞLU⁴ - Mahmut ATLAS⁵

Submitted by: 19.02.2023

Accepted by: 01.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

With the impact of globalization, the world is shrinking regardless of time and space. Shrinking is reflected in daily life as increasing change and uncertainty. This situation causes the competition conditions to become heavier and businesses to experience many difficulties in meeting the demands. Uncertainty has become an important concept to be managed since the introduction of the fuzzy concept by Zadeh in the 20th century. Fuzzy logic, which takes uncertainty into account, has been applied in many fields, although it has developed in different structures. Neutrosophic sets are one of these structures. Neutrosophic sets offer the opportunity to examine uncertainty with independent truth, uncertainty and falsity components. Businesses want to produce their production at the desired quality and on time. In addition, businesses aim to increase their earnings by using their available resources in an optimal way. The realization of production within the framework of multiple objectives is possible by organizing the production process as multi-objective. In this study, a solution technique for the multiobjective linear production problem is proposed. Neutrosophic multiobjective optimization technique is used to solve the problem in a textile production enterprise. With the data obtained from the enterprise, the current capacity and objectives of the enterprise were determined. Then, the production model was modeled and solved by neutrosophic multi-objective optimization technique. As a result of the study, the solution results of the multi-objective optimization problem obtained with neutrosophic and intuitionistic fuzzy sets were compared. For the profit and customer satisfaction objectives, more efficient results were obtained with the neutrosophic multi-objective optimization technique. For the cost objective, lower costs are obtained with the intuitionistic fuzzy multi-objective optimization technique.

Keywords: Multi Objective Optimization, Neutrosophic Set, Neutrosophic Multi Objective Optimization, Intuitionistic Fuzzy Multi Objective Optimization, Production

⁴ Bitlis Eren University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, sbbedirhanoglu@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7545-7222

⁵ Anadolu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, matlas@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0242-569X

Giriş

Üretim; mal ve hizmet üreten, bunları tedarik edenler ile talep eden işletme, kuruluş ve kişileri bir arada tutan işlemler bütünüdür. Üretim bir süreçtir ve sürecin sonucu ortaya çıkan ürün ekonomik anlamda fayda yaratmaktadır. İşletmeler üretimlerini, müşteri talepleri doğrultusunda, istenilen zamanda gerçekleştirmek durumundadır (Bayazit Bedirhanoglu, 2023). Modern dünya ekonomik şartları, artan rekabet ve teknolojik gelişmeler ile ortaya çıkan e-ticaret ve beraberinde sanal pazarlar işletmelerin işini oldukça zorlaştırmaktadır. İşletmeler aynı anda birden çok ve çoğu zaman birbiri ile çelişen amaçlar altında faaliyette bulunmak zorunda kalmaktadır. İşletmeler üretimlerini, kâr elde etme amacı ile zaman, para, ham madde gibi kısıtlar altında sürdürmek durumundadır. Bu durum, üretimin planlar dâhilinde gerçekleştirilmesi ile mümkün olmaktadır. Planlama, mevcut durum analizi ile amaçlara ulaşmak için kaynakların gelecekte ne kadarının nasıl kullanılacağına diğer bir ifade ile neyin nasıl yapılacağına kararlaştırılmasıdır (Bay ve Akpınar, 2016). Üretim planlama ise müşterilerin taleplerini karşılayacak ve makine, iş gücü vb. kaynakları kurumun performans hedeflerine göre kullanacak biçimde organizasyonudur (Balcı ve Emirkadı, 2023). İşletmeler üretimlerini kâr maksimizasyonu, maliyet minimizasyonu gibi tek bir amacı gerçekleştirmek üzere değil birden fazla ve birbiri ile çelişen amaç ve kısıtlayıcı altında gerçekleştirmek durumunda kalmaktadır. Ayrıca ekonomik dalgalanmalar, insan ihtiyaç ve tercihlerinde yaşanan değişiklikler ve üretim sisteminde yaşanan sapmalar gibi nedenler üretim sürecinde belirsizliğe neden olmaktadır. İşletmeler böylesi belirsizlik durumlarında, bir taraftan karşılaştığı sorunların üstesinden gelmeye diğer taraftan amaçlarını gerçekleştirebilecek biçimde faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmaktadır. Klasik mantık belirsizliği bilinir kılmada yetersiz kalmaktadır. Belirsizlik, bir durum hakkında bilginin tahmin edilememesini ifade eder. Belirsizlik durumlarında karar sistemi doğru ve zamanlı olarak çalışmamaktadır. İşletmelerin başarısı, karşılaştığı belirsizlik durumları ile ne kadar üstesinden gelebildiği orantılıdır. Klasik yaklaşımlar, belirsiz dünya konjonktüründe arz talep beklentilerini karşılamada yetersiz kalmaktadır. Klasik yaklaşımların eksik bıraktığı durumlar bulanık yapılar ile giderilmeye çalışılmaktadır. Bulanık yapılar, giderek artan önemle üretimin planlanması ve faaliyete geçirilmesi sürecinde klasik yaklaşımların yetersiz kaldığı durumları tamamlamaktadır. Bulanık yapılar, ortaya çıkışı ile birlikte karmaşık üretim problemlerinin çözüm ve uygulamalarında etkin olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada amaç, bir tekstil üretim işletmesinin, üretim probleminin, nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile çözümünü gerçekleştirmektir. Bu amaç kapsamında bulanık ve sezgisel bulanık kümelerin genellemesi olarak literatüre sunulan, nütrosifik kümeler ile çok amaçlı optimizasyon tekniği uygulanmıştır. Literatür taramasında, çok amaçlı üretim problemleri tek amaç altında incelendiği ve diğer amaçların kısıtlayıcı olarak ele alındığı görülmektedir. Benzer şekilde çok amaçlı üretim problemlerinin çoğunlukla klasik mantık ile incelendiği, belirsizliğin dikkate alınmadığı görülmektedir. Bulanık yapıların genellemesi olan nütrosifik ve sezgisel bulanık kümeler ile yapılan farklı analizler, belirsizliğin bağımsız olarak modellendiği nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniğinin, sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniğine göre etkin bir teknik olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan çalışmalar incelendiğinde, nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile optimizasyonu gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki çalışmaların genellikle iki amaç fonksiyonu ile az sayıda karar değişkeni ve kısıt altında gerçekleştirildiği görülmektedir. Çalışmaya konu olan üretim problemi, üç amaç, beş ana kısıtlayıcı ve otuz bir karar değişkeni altında gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın, belirsizliği olduğu çok amaçlı üretim problemlerinin çözümünde literatürdeki boşlukları dolduracak bir çerçeve sunması beklenmektedir. Ayrıca yerli yazında nütrosifik kümeler ve sezgisel bulanık kümeler ile çok amaçlı optimizasyon problemlerinin çözümüne rastlanılmamıştır. Bu yönü ile çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca tekstil üretim işletmelerinin üretim problemlerinde yapılan araştırmalarda klasik ve bulanık kümeler üzerine odaklanılmıştır. Çalışmanın bu yönü ile de alana katkı sunacağı ve tekstil üretim işletmelerine üretim problemlerinin çözümünde farklı bakış açısı ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle sezgisel bulanık, nütrosifik kümeler ile çok amaçlı optimizasyon ve üretim problemleri konusunda yapılan çalışmaları kapsayan bir literatür taraması yapılmıştır. Sonrasında bulanık ve nütrosifik kümeler ve devamında nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniğinden bahsedilmiştir. Araştırma tekniği nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği çözüm algoritması detaylı bir biçimde aktarılmıştır. Çalışmanın devamında tekstil üretim problemi nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile modellenmiş ve çözümlenmiştir. Çalışma bulgular, tartışma ve sonuç ile tamamlanmıştır.

Literatür Taraması

Üretim planlama, işletmenin kaynaklarını optimum düzeyde kullanarak ürünlerin istenilen özelliklerde ve istenilen zamanda üretiminin gerçekleştirilmesi için gerekli kararları alma ve uygulama faaliyetler bütünüdür. Günümüz rekabet koşulları, üretim sistemlerini, dolayısı ile işletmeleri karmaşık bir düzende bırakmaktadır. Üretim planlar dâhilinde gerçekleştirilmesi işletmelere rekabet avantajının yanı sıra kaynakların optimum kullanımını da sağlamaktadır. Karar vericiler üretimi kâr, maliyet, hata oranı gibi birden çok amaç altında planlamak durumunda kalabilmektedir.

Literatürde üretim problemleri ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. Üretim problemlerinin geneli çok amaçlı olmakla beraber belirsizlik içermektedir. Zadeh tarafından sunulan bulanık mantık sistemi belirsizliği kolaylıkla modelleyebilme olanağı sunmakta ve karar vericilere birçok alanda destek olmaktadır. Çeşitli araştırmacılar üretim problemlerinin çözümünde bulanık kümelerden yararlanmışlardır. Karaatlı vd. mobilya sektöründe yatak üretimi yapan bir işletmenin üretim probleminin çözümünü bulanık doğrusal programlama tekniği ile incelemiştir. Çalışmada kârı maksimum düzeyde gerçekleştirecek üretim modeli önerilmiştir (Karaatlı, Ömürbek ve Yılmaz, 2014). Basumatary ve Mitra tarım üretim problemini, ürün miktarı ve kâr maksimizasyonu amaçları ile iş gücü, kullanım alanı kısıtları altında bulanık çok amaçlı doğrusal programlama tekniği ile incelemiştir. Optimal çözümde bulanık çok amaçlı doğrusal programlama tekniğinin belirsizliğin üstesinden gelmek için önemi ortaya konulmuştur (Basumatary ve Mitra, 2020). Wang ve Liang, çok ürünlü çok amaçlı toplam üretim planlama karar problemini çözmek için bulanık çok amaçlı doğrusal programlama modeli geliştirmiştir. Çalışmada toplam üretim maliyeti, iş gücü değişim oranı, taşıma ve sipariş verme maliyetlerini en aza indirmek için çözüm önerisi sunulmuştur (Wang ve Liang, 2004). Kumawat vd. sürdürülebilir üretim planlamasında karbon emisyonu ve enerji tüketimini en aza indirecek bulanık çok amaçlı optimizasyon modeli oluşturmuştur (Kumawat, Sinha ve Chaturvedi, 2021). Komsiyah vd. (2018), kârı maksimize, üretim ve ham madde maliyetini minimize etmek üzere mobilya üretiminde bulanık hedef programlama tekniğini incelemiştir.

Bulanık kümeler belirsizliği ele almakta güçlü bir teknik olmakla beraber bazı durumlarda yetersiz kalmaktadır. 1986 yılında Atanassov, bulanık kümelerin eksikliğini tamamlamak üzere, bulanık kümelere alternatif bir yaklaşım olarak sezgisel bulanık kümeleri literatüre sunmuştur (Kumar ve Yadav, 2012, s. 289). Sezgisel bulanık kümeler matematiksel yapısı ve uygulama alanında avantaj sağlaması nedeni ile birçok araştırmada yer bulmuştur. Angelov, sezgisel bulanık ortamda üç ayrı limandan, dört pazara taşıma maliyetini en aza indirecek optimizasyon modelini incelemiştir. Çalışmada bulanık optimizasyon ile sezgisel bulanık optimizasyon teknikleri ile elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. Bulgular sezgisel bulanık optimizasyon tekniği ile daha iyi sonuç elde edildiğini göstermiştir (Angelov, 1997, s. 306). Dey ve Roy, birbiri ile çelişen çok amaçlı bir problemi sezgisel bulanık hedef programlama tekniği ile incelemiştir. Çalışma yapısal tasarım problemine uygulanmış ve bulanık hedef programlama ve sezgisel bulanık hedef programlama tekniği ile çözümlenmiştir. Sonuçlar sezgisel bulanık hedef programlama tekniği ile bulanık hedef programlama tekniğinden genel olarak daha etkin olduğunu göstermiştir (Dey ve Roy, 2015, s. 55).

1980 yılında Florentin Smarandache, bulanık kümelerin uzantısı olan nütrosifik kümeleri önermiştir. Nütrosofi etimolojik olarak Fransızca “neutre” (doğal), Latince “neuter” (nötr) ve Yunanca “sophia” (bilgi, beceri, bilgelik) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Nütrosofi, nötr (tarafsız) düşüncenin bilgisi anlamına gelmektedir (Smarandache, 2004, s. 104). Nütrosifik kümelerle göre karar vericiler değerlendirmelerini nötr düşünce altında gerçekleştirirler. Nütrosifik kümeler, tam, kesin olmayış, müphemlik, tanımsızlık, tamamlanamazlık, tutarsızlık, çelişki ve anlam belirsizliği gibi durumları matematiksel bir model ile sunma imkânı sağlamaktadır (Smarandache, 2005, s. 90). Nütrosifik kümeler bulanık ve sezgisel bulanık kümelerin genelleştirilmiş hâlidir. Bu kümelerden farklı olarak nütrosifik kümeler, belirsizliği birbirinden bağımsız doğruluk-belirsizlik-yanlışlık fonksiyonları ile tanımlamaktadır. Çalışmanın yöntem bölümünde detaylı olarak anlatılacak olan nütrosifik kümeler birçok alanda uygulamaya söz konusu olmuştur.

Roy ve Das (2015), üretim problemini nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile incelemiştir. Çalışma da bir makine parkının üretim planı kâr, kalite ve çalışan memnuniyeti amaçları ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca analiz sezgisel bulanık kümeler ile gerçekleştirilmiş ve nütrosifik kümeler ile daha etkin sonuçlar elde edilmiştir. Abdel-Baset vd. (2016), nütrosifik hedef programlamayı tanıtmış ve açıklayıcı örnek ile çözümünü sunmuşlardır. Abdel-Baset vd. (2019) nütrosifik küme teorisi ile proje seçim problemini ele almıştır. Çalışmada proje seçiminde önemli olan kriterleri doğru bir biçimde tanımlamak ve en iyi alternatifi seçmek için TOPSIS ve DEMATEL çok kriterli karar verme teknikleri ile bir model önerilmiştir. Islam ve Deb (2019), tedarikçi seçim probleminde nütrosifik hedef programlama ve nütrosifik analitik hiyerarşi tekniklerini kullanmıştır. Han vd. (2020), tek değerli entropiye dayalı optimizasyon problemini incelemiştir. Çalışmada bulanık ortamda güç çizelgeleme problemi çok amaçlı tek değerli nütrosifik optimizasyon tekniği ile modellenmiş ve çözümlenmiştir. Khan vd. (2021), bir donanım firmasında üretim planlama problemini çok amaçlı nütrosifik optimizasyon tekniği ile ele almıştır. Kâr maksimizasyon, üretim maliyet ve stok bulundurma maliyet minimizasyon amaçları optimize edilmiştir. Planlama problemi sezgisel bulanık kümeler ile de analiz edilmiştir. Çalışma ile nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniğinin daha iyi bir çözüm sağladığı ortaya konulmuştur. Ahmad (2022), ilaç tedarik zinciri planlama problemi nütrosifik kümeler ile incelemiştir. Çalışma verileri bulanık ve nütrosifik hedef programlama teknikleri ile analiz edilmiş ve nütrosifik kümelerin etkinliği gösterilmiştir. Angammal vs Grace (2022), tarım ürün planlama problemini sezgisel ve nütrosifik programlama ile incelemiştir. Nütrosifik model ile minimum maliyetli üretim önerisi sunulmuştur.

Bu çalışmada nütrosifik kümeler bir tekstil üretim işletmesinde çok amaçlı üretim probleminin optimizasyonu gerçekleştirilmiştir. Çalışma ile karar vericilere belirsizliği dikkate aldıkları farklı bakış açısı kazandırma amaçlanmıştır. Literatür araştırmasında, tekstil üretiminin birçok optimizasyon çalışmasına konu olduğu görülmektedir. Fakat analizlerin birçoğu klasik ve bulanık kümeler üzerine gerçekleştirilmiş olup nütrosifik kümeler ile çok amaçlı üretim problemlerine yönelik uygulamaya rastlanılmamıştır. Bu yönüyle de çalışmanın araştırmacılara ve karar vericilere katkı sağlaması beklenmektedir. Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yöntem

Bulanık Küme

Günlük yaşamda sayılarla ifade edilen kesin olarak bilinen birçok durumla karşılaşılmaktadır. Çeşitli ölçümler ile aracın hızı 62 km, suyun sıcaklığı 44 derece gibi kesin ifadeleri rahatlıkla kullanabilir ve bir başkasına iletebiliriz. Ancak kesin olarak bilinmeyen, kesin olarak kabul edilmemesine rağmen kesin gibi düşünülen, net bir biçimde ifade edilemeyen birçok durumla karşılaşılmaktadır. Örneğin “hava bugün çok sıcak”, “Serra Ali’den çok az uzundur” “araba çok eski”, “bina depreme dayanıklı” gibi kesinlik içermeyen değerlendirmeler

de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Çok, az, soğuk, sıcak, eski, dayanıklı gibi dilsel ifadeler belirsiz durumları ifade etmektedir. Bu tür kesin gibi görünen ancak gerçekte kesin olmayan durumlar yaklaşık ve belirli sınırlar içinde yer almaktadır. Belirsizliğin olduğu bu ve benzeri durumlarda karşısında “bulanık” kavramı ortaya çıkmaktadır.

Azeri kökenli akademisyen Lotfi Asker Zadeh, belirsizliği temel alan bulanık kavramını literatüre sunmuştur. Zadeh, “Bulanık Kümeler” isimli çalışmasında, insan düşünce yapısının çoğu zaman kesin olmadığını, bulanık olduğunu ifade etmiştir (Zadeh, 1965, s. 338). İnsanlar bir olay hakkındaki düşüncelerini, sayısal terimler yerine, günlük konuşma dilinde kullandıkları sözel terimler ile ifade etmektedir. Kısa, uzun, uzak, yakın, soğuk, sıcak gibi sözel terimler farklı düşünme ve farklı karar mekanizmalarına bağlı olarak farklı algı ve yorumlamalara neden olmaktadır. Zadeh, bulanık mantık ile farklı düşünce ve yaklaşımların sonucu ortaya çıkan belirsizliğin sayısal olarak ifade edebileceğini ve modellenebileceğini ortaya koymuştur.

Kümeler mantık kuramının temelini oluşturmaktadır. Klasik küme mantığına göre, bir öge bir kümenin ya elemanıdır ya da elemanı değildir diğer bir ifade ile bir önerme ya doğrudur ya da yanlıştır. Aristoteles mantığı, iki değerli olarak da bilinen klasik mantığa dayalı klasik küme yaklaşımında bir öge, kümenin elemanı ise ögenin üyelik derecesi 1, aksi takdirde öge kümenin elemanı değil ise üyelik derecesi 0 değerini almaktadır. Klasik küme kavramında;

X: Boş olmayan bir küme,

A: X kümesinden türetilen klasik küme,

x : A kümesinin elemanları,

x_A : A kümesinin karakteristik fonksiyonu olmak üzere, A kümesinin karakteristik fonksiyonu eşitlik (1)'deki gibi gösterilmektedir (Klir ve Yuan, 1995, s. 6).

$$x_A(x) = \begin{cases} 1, & x \in A \\ 0, & x \notin A \end{cases} \quad (1)$$

Burada, $\forall x \in X$ için $x_A(x) = 1$ olduğunda x , A kümesinin elemanıdır; $x_A(x) = 0$ olduğunda x , A kümesinin elemanı değildir (Paksoy, Yapıcı Pehlivan ve Özceylan, 2013, s. 25). Bulanık mantığın temelini oluşturan bulanık kümeler, değişik üyelik derecesine sahip olan elemanların oluşturduğu topluluktur. Üyelik derecesi ise bir elemanın bir kümeye ait olup olmamasının göstergesidir. Bulanık bir kümede, bir elemanın üyelik derecesi [0-1] aralığında değişen değerler almaktadır (Baykal ve Beyan, 2004, s. 74). Bununla beraber, bir eleman farklı üyelik dereceleri ile birden fazla kümeye üye olabilmektedir. Üyelik dereceleri, üyelik fonksiyonu üzerinde tanımlanmaktadır (Şen, 2009, s. 38). Bulanık kümeler genelde üzerlerinde “tilde” “~” işareti ile gösterilirler. X boş olmayan bir küme olmak üzere, X kümesinden türetilen \tilde{A} bulanık kümesi, üyelik fonksiyonu ile karakterize edilmektedir (Zadeh, 1965, s. 339). $\mu_{\tilde{A}}(x)$: $X \rightarrow [0,1]$ olmak üzere, \tilde{A} bulanık kümesi eşitlik (2)'deki gibi gösterilmektedir.

$$\tilde{A} = \{(x, \mu_{\tilde{A}}(x)) : x \in X\} \quad (2)$$

Burada,

X: Evrensel kümeyi,

x : Evrensel kümenin elemanı,

\tilde{A} : Bulanık kümeyi,

$\mu_{\tilde{A}}(x)$: Bulanık kümeye karşılık gelen üyelik fonksiyonunu temsil etmektedir.

Üyelik fonksiyonunun 0'a eşit olması ($\mu_{\tilde{A}}(x)=0$) x elemanının kümeye üye olmadığını, üyelik fonksiyonunun 1'e eşit olması ($\mu_{\tilde{A}}(x)=1$) x elemanının kümeye tam üye olduğunu ve üyelik fonksiyonunun 0 ve 1 arasında olması ise ($0 \leq \mu_{\tilde{A}}(x) \leq 1$) x elemanının kümeye kısmi üyeliğini ifade etmektedir (Özkan, 2003, s. 6).

Nötrosofik Küme

Nötrosofik küme kavramı, 1998 yılında Florentin Smarandache tarafından belirsizlik içeren problemlerin modellenmesi amacı ile geliştirilmiştir. Nötrosofik kümeler ile bir mantıksal ifade üç boyutlu bir uzayda, doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık alt kümeleri ile temsil edilmektedir (Smarandache, 2003, s. 143). E evrensel küme $x \in E$ olsun. $A^{\tilde{N}}$ nötrosofik kümesi eşitlik (3)'teki gibi gösterilmektedir.

$$A^{\tilde{N}} = \{(x, (\mu_{A^{\tilde{N}}}(x), (\sigma_{A^{\tilde{N}}}(x)), (\nu_{A^{\tilde{N}}}(x))) : x \in X\} \quad (3)$$

Burada; $\mu_{A^{\tilde{N}}}(x)$; doğruluk üyelik fonksiyonu, $\sigma_{A^{\tilde{N}}}(x)$; belirsizlik üyelik fonksiyonu ve $\nu_{A^{\tilde{N}}}(x)$; yanlışlık üyelik fonksiyonunu ifade etmektedir.

$$\mu_{A^{\tilde{N}}}(x); x \rightarrow]0^-, 1^+[$$

$$\sigma_{A^{\tilde{N}}}(x) : x \rightarrow]0^-, 1^+[$$

$$\nu_{A^{\tilde{N}}}(x) : x \rightarrow]0^-, 1^+[$$

$\mu_{A^{\tilde{N}}}(x), \sigma_{A^{\tilde{N}}}(x), \nu_{A^{\tilde{N}}}(x)]0^-, 1^+[$ aralığında gerçek, standart ya da standart olmayan alt kümeler olmak üzere nötrosofik üyelik fonksiyonları olup toplamları üzerinde herhangi bir kısıt yoktur. Bu durum eşitlik (4)'te gösterilmektedir.

$$0^- \leq \sup \mu_{A^{\tilde{N}}}(x) + \sup \sigma_{A^{\tilde{N}}}(x) + \sup \nu_{A^{\tilde{N}}}(x) \leq 3^+ \quad (4)$$

Wang vd. 2010 yılında tek değerli nötrosofik küme kavramını geliştirmişlerdir. Gerçek hayattaki problemlerin çözümüne kolaylık sağlamak amacıyla $]0^-, 1^+[$ aralığı yerine $[0,1]$ aralığını almışlardır (Wang, Smarandache, Zhang ve Sunderraman, 2010, s. 411). Tek değerli nötrosofik kümeler eşitlik (5)'teki gibi gösterilmektedir.

$$0 \leq \mu_{A^{\tilde{N}}}(x) + \sigma_{A^{\tilde{N}}}(x) + \nu_{A^{\tilde{N}}}(x) \leq 3 \quad (5)$$

Tek değerli nötrosofik kümelerin etki alanı $[0,1]$ aralığının sınırlarını aşmaz (Caballero, Smarandache ve Vaquez, 2019, s. 4). Diğer bir ifade ile doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonlarının her biri ayrı ayrı en yüksek 1 değerini alabilmektedir. Nötrosofik kümelerin, bulanık ve sezgisel bulanık kümelerden temel farkı, doğruluk, yanlışlık ve belirsizlik üyelik fonksiyonlarının derecelerinin toplamı 1'e eşit olmak zorunda değildir. Toplam 1'den büyük olabilmektedir.

Nötrosofik Çok Amaçlı Optimizasyon

Doğrusal programlamanın özel bir alanı olan çok amaçlı optimizasyon birden fazla amacın söz konusu olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Genel olarak çok amaçlı karar verme problemi eşitlik (6)'da gösterildiği gibi modellenmektedir.

$$\min/maks = f_i(x) \quad i = 1, 2, \dots, m. \quad (6)$$

Kısıtlayıcılar

$$\begin{aligned}
 g_j(x) &\leq 0, & j &= 1, 2, \dots, n. \\
 g_j(x) &\geq 0, \\
 g_j(x) &= 0, \\
 x &\geq 0;
 \end{aligned}$$

Burada, x karar değişkeni, m amaç fonksiyonu sayısı ve n kısıtlayıcı sayısını ve g_j kısıtlayıcıları ifade etmektedir (Gunantara, 2018, s. 4).

Çok amaçlı optimizasyon problemleri, parametreleri ve amaç öncelikleri belirgin değil de bulanık ise bulanık çok amaçlı programlama söz konusudur. Nötrosofik kümelerde bir problem, doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonları ile tanımlanır. Nötrosofik çok amaçlı optimizasyon tekniği de doğrusal programlamanın özel bir dalıdır. Nötrosofik doğrusal programlama modeli eşitlik (7)'deki gibi gösterilmektedir (Hussian A.-N., Mohamed, Abdel-Baset ve Smarandache, 2017, s. 17).

$$\text{Maks/Min}Z = \sum_{j=1}^n c_j x_j$$

Kısıtlayıcılar

$$\sum_{j=1}^n a_{ij}^N x_j \begin{matrix} = \\ \leq \\ \geq \end{matrix} b_i \quad 1 \leq i \leq m$$

$$x_j \geq 0 \quad 1 \leq j \leq n \tag{7}$$

a_{ij}^N nötrosofik sayı olmak üzere nötrosofik üyelik fonksiyonları sırası ile;

Doğruluk üyelik fonksiyonu eşitlik (8)'deki gibi;

$$\mu a_{ij}^N(x) = \begin{cases} \frac{x-a_1}{a_2-a_1}, & a_1 \leq x \leq a_2 & \text{ise} \\ \frac{a_2-x}{a_3-a_2}, & a_2 \leq x \leq a_3 & \text{ise} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} & \text{ise} \end{cases} \tag{8}$$

Belirsizlik üyelik fonksiyonu eşitlik (9)'daki gibi;

$$\sigma a_{ij}^N(x) = \begin{cases} \frac{x-b_1}{b_2-b_1}, & b_1 \leq x \leq b_2 & \text{ise} \\ \frac{b_2-x}{b_3-b_2}, & b_2 \leq x \leq b_3 & \text{ise} \\ 0, & \text{diğer durumlarda} & \text{ise} \end{cases} \tag{9}$$

Yanlışlık üyelik fonksiyonu eşitlik (10)'daki gibi gösterilmektedir.

$$\nu a_{ij}^N(x) = \begin{cases} \frac{x-c_1}{c_2-c_1}, & c_1 \leq x \leq c_2 & \text{ise} \\ \frac{c_2-x}{c_3-c_2}, & c_2 \leq x \leq c_3 & \text{ise} \\ 1, & \text{diğer durumlarda} & \text{ise} \end{cases} \tag{10}$$

Nötrosofik üyelik fonksiyonları belirlendikten sonra, doğruluk üyelik fonksiyonu maksimize ve belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonları minimize edilmek üzere nötrosofik doğrusal programlama modeli eşitlik (11)'deki gibi ifade edilmektedir.

$$\begin{aligned}
 & \text{Maks} \mu(x) \\
 & \text{Min} \sigma(x) \\
 & \text{Min} \nu(x) \\
 & \text{Kısıtlayıcılar} \\
 & \mu(x) \geq \sigma(x) \\
 & \mu(x) \geq \nu(x) \\
 & 0 \leq \mu(x) + \sigma(x) + \nu(x) \leq 3 \\
 & \mu(x), \sigma(x), \nu(x) \geq 0 \\
 & \mu(x), \sigma(x), \nu(x) \in [0,1]
 \end{aligned} \tag{11}$$

Bu model daha sonra α , β ve γ biçiminde üç değişkenin eklenmesi ile eşitlik (12)'deki modele dönüştürülmektedir.

$$\begin{aligned}
 & \text{Maks}(\alpha - \gamma - \beta) \\
 & \text{Kısıtlayıcılar} \\
 & \mu(x) \geq \alpha \\
 & \sigma(x) \leq \gamma \\
 & \nu(x) \leq \beta \\
 & \alpha \geq \gamma \\
 & \alpha \geq \beta \\
 & 0 \leq \alpha + \gamma + \beta \leq 3 \\
 & \alpha, \gamma, \beta \geq 0 \\
 & \alpha, \gamma, \beta \in [0,1] \\
 & x \geq 0
 \end{aligned} \tag{12}$$

Nötrosofik çok amaçlı doğrusal programlama problemleri eşitlik (13)'teki gibi gösterilmektedir (Hezam, Abdel- Baset ve Smarandache, 2015, s. 42).

$$\begin{aligned}
 \text{maks} &= [f_1^{\tilde{N}}(x), f_2^{\tilde{N}}(x), \dots, f_{k_1}^{\tilde{N}}(x)] \\
 \text{min} &= [f_{k_1+1}^{\tilde{N}}(x), f_{k_1+2}^{\tilde{N}}(x), \dots, f_k^{\tilde{N}}(x)]
 \end{aligned} \tag{13}$$

Kısıtlayıcılar

$$\begin{aligned}
g_i(x) &\leq c_i, \quad i = 1, 2, \dots, m_1 \\
g_i(x) &\geq c_i, \quad i = m_1 + 1, m_1 + 2, \dots, m_2 \\
g_i(x) &= c_i, \quad i = m_2 + 1, m_2 + 2, \dots, m_2 \\
x &\geq 0
\end{aligned}$$

Modele eklenen α, γ, β değişkenleri, amaç fonksiyonlarına ilişkin üyelik fonksiyonlarının tatmin düzeyi olarak tanımlanabilir. Bu değişkenler sayesinde nütrosifik çok amaçlı optimizasyon modeli tek amaçlı optimizasyon modeline dönüştürülür. Bu yapı nütrosifik çok amaçlı programlama problemlerini doğrusal programlama tekniği ile kolaylıkla çözümlenebilir (Roy ve Das, 2015, s. 85).

Çok amaçlı nütrosifik optimizasyon problemi çözümlenirken şu adımlar izlenmektedir (Khan, Haq, Ahmed ve Ali, 2021, s. 37470; Roy ve Das, 2015, s. 86).

Adım 1: Nütrosifik çok amaçlı optimizasyon problemi daha önce gösterilen eşitlik (13)'teki gibi formüle edilir.

Adım 2: Problemin amaç fonksiyonlarından biri rastgele olarak seçilir. Seçilen amaç fonksiyonu, diğer amaçlar probleme dahil edilmeden, problemin tüm kısıtlayıcıları altında tek amaçlı olarak klasik doğrusal programlama tekniği ile çözümlenir. Böylece ideal çözümler elde edilmiş olur.

Adım 3: Adım 2'deki işlemler problemin diğer amaç fonksiyonları için ayrı ayrı uygulanır ve amaç fonksiyonunun ve karar değişkenlerinin alacağı değerler belirlenir.

Adım 4: Üyelik fonksiyonlarını oluşturmak için öncelikle hedefler ve toleranslar belirlenmelidir. Bunun için Adım 2'de elde edilen ideal çözümler kullanılarak eşitlik (14)'te verilen ödünleşme matrisi (pay-off table) elde edilir (Roy ve Das, 2015, s. 86).

$$\begin{vmatrix}
f_1(x^1) & f_2(x^1) & \dots & \dots & f_p(x^1) \\
f_1(x^2) & f_2(x^2) & \dots & \dots & f_p(x^2) \\
\dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\
f_1(x^p) & f_2(x^p) & \dots & \dots & f_p(x^p)
\end{vmatrix} \quad (14)$$

Eşitlik (14)'te verilen ödünleşme matrisinin köşegen değerleri, her bir amacın alabileceği en iyi değeri göstermektedir. Çok amaçlı optimizasyon problemlerinde bir amacın alabileceği en iyi değeri bulmak kolaydır. Aksine bir amacın, en kötü çözüm değerini bulmak kolay olmamaktadır. Her bir amacın ayrı ayrı optimize edilmesi ile elde edilen ödünleşme matrisi, bir amacın alabileceği en kötü değeri de kolayca bulmayı sağlamaktadır. Bu sayede amaç fonksiyonlarının bulunduğu aralıklar kolaylıkla hesaplanabilmektedir.

Adım 5: Ödünleşme matrisinden her bir amaç fonksiyonunun alabileceği en iyi ve en kötü değerler elde edilir. Elde edilen bu değerler ile üyelik fonksiyonlarının alacağı alt ve üst limitleri belirlenir.

Doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonlarının alt ve üst limitleri amaç fonksiyonunun yapısına göre farklılık göstermektedir. Tablo 1'de amaç fonksiyonlarının maksimum yapılı olması durumunda nütrosifik üyelik fonksiyonlarının alt ve üst sınır değerlerinin hesaplanmasına ilişkin formüller verilmiştir.

Tablo 1
Maksimizasyon Amaçlı Nötrosifik Üyelik Fonksiyonu Alt ve Üst Değerlerinin Belirlenmesi

Amaç Fonksiyonu Yapısı	Maksimizasyon Yapılı Amaç Fonksiyonu	
Üyelik Fonksiyonu	Alt Limit	Üst Limit
Doğruluk Üyelik Fonksiyonu (μ)	$L_k^\mu = \min\{f_k(x_r^*)\}$	$U_k^\mu = \max\{f_k(x_r^*)\}$
Belirsizlik Üyelik Fonksiyonu (σ)	$L_k^\sigma = L_k^\mu + \lambda_1(U_k^\mu - L_k^\mu)$	$U_k^\sigma = U_k^\mu$
Yanlışlık Üyelik Fonksiyonu (ν)	$L_k^\nu = L_k^\mu$	$U_k^\nu = L_k^\mu + \lambda_2(U_k^\mu - L_k^\mu)$

Amaç fonksiyonunun minimum yapılı olması durumunda üyelik fonksiyonlarının alt ve üst sınır değerlerinin hesaplanmasına ilişkin formüller Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2
Minimizasyon Amaçlı Nötrosifik Üyelik Fonksiyonu Alt ve Üst Değerlerinin Belirlenmesi

Amaç Yapısı	Minimizasyon Yapılı Amaç Fonksiyonu	
Üyelik Fonksiyonu	Alt Limit	Üst Limit
Doğruluk Üyelik Fonksiyonu (μ)	$L_k^\mu = \min\{f_k(x_r^*)\}$	$U_k^\mu = \max\{f_k(x_r^*)\}$
Belirsizlik Üyelik Fonksiyonu (σ)	$L_k^\sigma = L_k^\mu$	$U_k^\sigma = L_k^\mu + \lambda_1(U_k^\mu - L_k^\mu)$
Yanlışlık Üyelik Fonksiyonu (ν)	$L_k^\nu = L_k^\mu + \lambda_2(U_k^\mu - L_k^\mu)$	$U_k^\nu = U_k^\mu$

Eşitliklerdeki L_k ve U_k her bir amacın alt ve üst sınırlarını göstermektedir. U_k (upper), maksimizasyon problemleri için en iyi değeri, L_k (lower) ise minimizasyon problemleri için en iyi değeri göstermektedir. Amaç fonksiyonunun maksimizasyon veya minimizasyon yapısında olmasına bakılmaksızın, her bir amaç değeri eşitlik (15)’te gösterildiği gibi, alt sınır ile üst sınır arasında değer almaktadır (Paksoy, Yapıcı Pehlivan ve Özceylan, 2013, s. 176).

$$L_k \leq f_k(x) \leq U_k \quad (15)$$

Tablo 1 ve Tablo 2’de verilen eşitsizliklerde yer alan λ_1 ve λ_2 değerleri sırasıyla, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonlarını belirlemek için karar verici tarafından seçilen tolerans değişkenleridir (Khan, Haq, Ahmed ve Ali, 2021, s. 37470). Bu değerler $[0,1]$ aralığında olup bu çalışmada $\lambda_1 = 0,7$ ve $\lambda_2 = 0,3$ olarak alınmıştır.

Adım 6: Tablo 1 ve Tablo 2’ye göre elde edilen alt ve üst sınırlar ile doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık fonksiyonları oluşturulur. Farklı amaç yapılarına göre üyelik fonksiyonları aşağıdaki eşitliklerde gösterildiği gibi belirlenmektedir (Roy ve Das, 2015, s. 87).

Amaç fonksiyonunun maksimizasyon yapılı olması durumunda doğruluk üyelik fonksiyonu eşitlik (16)’da gösterildiği gibi tanımlanmaktadır.

$$\mu_k(f_k(x)) = \begin{cases} 0 & , \quad f_k(x) \leq L_k^\mu \quad \text{ise} \\ \frac{f_k(x) - L_k^\mu}{U_k^\mu - L_k^\mu} & , \quad L_k^\mu \leq f_k(x) \leq U_k^\mu \quad \text{ise} \\ 1 & , \quad f_k(x) \geq U_k^\mu \quad \text{ise} \end{cases} \quad (16)$$

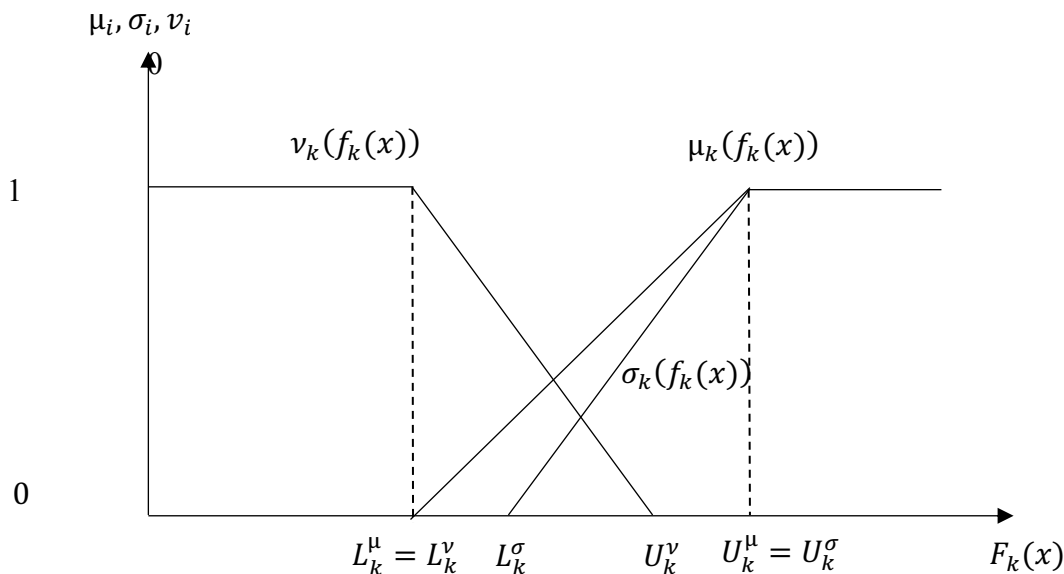
Amaç fonksiyonunun maksimizasyon yapılı olması durumunda belirsizlik üyelik fonksiyonu eşitlik (17)’de gösterildiği gibi tanımlanmaktadır.

$$\sigma_k(f_k(x)) = \begin{cases} 0 & , \quad f_k(x) \leq L_k^\sigma \quad \text{ise} \\ \frac{f_k(x) - L_k^\sigma}{U_k^\sigma - L_k^\sigma} & , \quad L_k^\sigma \leq f_k(x) \leq U_k^\sigma \quad \text{ise} \\ 1 & , \quad f_k(x) \geq U_k^\sigma \quad \text{ise} \end{cases} \quad (17)$$

Amaç fonksiyonunun maksimizasyon yapılı olması durumunda yanlışlık üyelik fonksiyonu eşitlik (18)’de gösterildiği gibi tanımlanmaktadır.

$$\nu_k(f_k(x)) = \begin{cases} 1 & , \quad f_k(x) \leq L_k^\nu \quad \text{ise} \\ \frac{U_k^\nu - f_k(x)}{U_k^\nu - L_k^\nu} & , \quad L_k^\nu \leq f_k(x) \leq U_k^\nu \quad \text{ise} \\ 0 & , \quad f_k(x) \geq U_k^\nu \quad \text{ise} \end{cases} \quad (18)$$

Şekil 1’de maksimizasyon yapılı nütrosofik kümeler için doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonları gösterilmektedir (Islam ve Kundu, 2017, s. 20).

Şekil 1. Maksimizasyon Yapılı Nütrosofik Kümelerde Üyelik Fonksiyonları

Amaç fonksiyonunun minimizasyon yapılı olması durumunda üyelik fonksiyonları aşağıdaki eşitliklerde gösterildiği gibi tanımlanmaktadır (Khan, Haq, Ahmed ve Ali, 2021, s. 37471).

Amaç fonksiyonunun minimizasyon yapılı olması durumunda doğruluk üyelik fonksiyonu eşitlik (19)'da gösterildiği gibi tanımlanmaktadır.

$$\mu_k(f_k(x)) = \begin{cases} 1 & , \quad f_k(x) \leq L_k^\mu \quad \text{ise} \\ \frac{U_k^\mu - f_k(x)}{U_k^\mu - L_k^\mu} & , \quad L_k^\mu \leq f_k(x) \leq U_k^\mu \quad \text{ise} \\ 0 & , \quad f_k(x) \geq U_k^\mu \quad \text{ise} \end{cases} \quad (19)$$

Amaç fonksiyonunun minimizasyon yapılı olması durumunda belirsizlik üyelik fonksiyonu eşitlik (20)'de gösterildiği gibi tanımlanmaktadır.

$$\sigma_k(f_k(x)) = \begin{cases} 1 & , \quad f_k(x) \leq L_k^\sigma \quad \text{ise} \\ \frac{U_k^\sigma - f_k(x)}{U_k^\sigma - L_k^\sigma} & , \quad L_k^\sigma \leq f_k(x) \leq U_k^\sigma \quad \text{ise} \\ 0 & , \quad f_k(x) \geq U_k^\sigma \quad \text{ise} \end{cases} \quad (20)$$

Amaç fonksiyonunun minimizasyon yapılı olması durumunda yanlışlık üyelik fonksiyonu eşitlik (21)'de gösterildiği gibi tanımlanmaktadır.

$$\nu_k(f_k(x)) = \begin{cases} 0 & , \quad f_k(x) \leq L_k^\nu \quad \text{ise} \\ \frac{f_k(x) - L_k^\nu}{U_k^\nu - L_k^\nu} & , \quad L_k^\nu \leq f_k(x) \leq U_k^\nu \quad \text{ise} \\ 1 & , \quad f_k(x) \geq U_k^\nu \quad \text{ise} \end{cases} \quad (21)$$

Burada;

L_k^μ : Doğruluk üyelik fonksiyonu alt limiti

U_k^μ : Doğruluk üyelik fonksiyonu üst limiti

L_k^σ : Belirsizlik üyelik fonksiyonu alt limiti

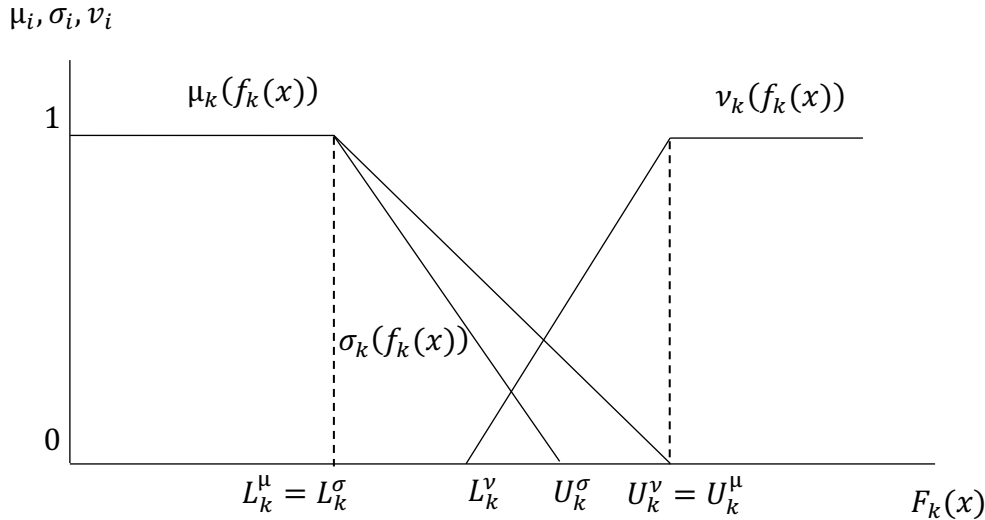
U_k^σ : Belirsizlik üyelik fonksiyonu üst limiti

L_k^ν : Yanlışlık üyelik fonksiyonu alt limiti

U_k^ν : Yanlışlık üyelik fonksiyonu üst limiti

$f_k(x)$: k . Fonksiyonu göstermektedir.

Şekil 2'de minimizasyon yapılı nütrosifik kümeler için doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonları gösterilmektedir (Mondal , Kar, Garai ve Roy, 2018, s. 15).

Şekil 2. Minimizasyon Yapılı Nötrosifik Kümelerde Üyelik Fonksiyonları

Adım 7: Nötrosifik üyelik fonksiyonları belirlendikten sonra nötrosifik çok amaçlı optimizasyon modeli tek amaçlı doğrusal optimizasyon modeline dönüştürülür. Bu dönüşüm modele α, γ, β değişkenlerinin eklenmesi ile gerçekleştirilmektedir.

Tekstil Üretim Probleminin Nötrosifik Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği ile Çözülmesi

Çok amaçlı optimizasyon problemlerinde, tüm amaçlara göre en iyi çözüme ulaşılmaya çalışılmaktadır. Üretim problemleri de birden çok amaç ve kısıtın söz konusu olduğu çok amaçlı optimizasyon problemleri kapsamındadır. Üretim problemlerinde hangi üründen ne kadar üretileceğinin belirlenmeye çalışırken, kaynak kullanımı, maksimum kârın sağlanması, maliyetin minimum düzeyde gerçekleştirilmesi işletmeler açısından büyük önem taşır. Bu tür amaçlar birbiri ile çelişen ve eşanlı olarak gerçekleştirilmesi gereken amaçlar olarak nitelendirilir.

Literatürde üretim problemleri farklı amaçlar altında gerçekleştirilen çok amaçlı optimizasyon problemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Erpolat (2010), tavuk üretim problemini ele aldığı çalışmada, minimum maliyet, maksimum kâr ve maksimum üretim hedefleri hedef programlama ve bulanık hedef programlama teknikleri ile incelemiştir. Bulanık hedef programlama tekniği ile hedeflere daha etkin sonuçlar ile ulaşılmıştır. Dehghani Firoozabadi vd. (2022) çelik endüstrisinde yeşil üretim problemini incelemiştir. Çalışmada toplam gelir en büyüklenirken, toplam satın alma maliyeti, toplam üretim maliyeti, toplam envanter maliyeti, toplam kütük maliyeti ve toplam taşıma maliyeti en küçüklenmiştir. Kousar vd. (2023), tarım üretim problemini net kârın maksimize edilmesi, ürün veriminin maksimize edilmesi amaçları ile incelemiştir. Problem lineer, sezgisel ve nötrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile incelenmiş ve buğday, pirinç üretiminde en iyi kâr ve ürün veriminin nötrosifik kümeler ile gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Tam sayılı kuadratik programlama ile yapılan analiz sonunda karbondioksit emisyonunun en aza indirilmesi ile kârın artacağı ve yeşil üretimin maliyetleri azaltacağı sonucuna varılmıştır. Jin vd. (2021), müşteri memnuniyet oranını en üst düzeye çıkarmak ve dağıtım maliyetini en aza indirmek üzere araç rotalama problemini incelemiştir. Bulanık çok amaçlı PATH optimizasyon tekniği ile yapılan analiz ile maliyet azaltmaya yönelik bir rotalamanın müşteri memnuniyet oranını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada birden çok amacın söz konusu olduğu üretim problemi incelenmiştir. Çalışmamızda literatürdeki çalışmalara benzer şekilde kâr maksimizasyonu ve maliyet minimizasyonu amaçları alınmıştır. Ayrıca müşteri memnuniyet oranı amacı da işletmemizin üretiminde dikkat edeceği bir diğer amaçtır.

Araştırmaya konu olan işletme tekstil sektöründe faaliyet göstermektedir. Modele ilişkin varsayımlar şu şekildedir:

- Her bir ürüne olan talep sabittir ve bilinmektedir.
- Taşıma süreleri dikkate alınmamıştır.
- İşletmenin üretim sürecinde yeterli düzeyde ham maddesi mevcut olup gerektiği durumlarda tedarik sorunu yaşanmamaktadır.
- İşletmenin stok alanları yeterli düzeydedir.
- Üretim kapasitesi toplam talebi karşılayacak seviyededir.
- Üretim süresince maliyetler sabittir.
- Makineler eşit kapasitede çalışmaktadır.

İşletme yönetiminden elde edilen üretim sürecine ait bilgiler ile üretim modelinin değişken, kısıtlayıcı ve amaçları izleyen kısımda görüldüğü gibi belirlenmiştir.

Karar Değişkenleri

Uygulamaya söz konusu işletme, gömlek, etek, pantolon ve pijama olmak üzere dört ayrı ürün grubunda 31 tür hazır giyim ürünü üretmektedir. Karar değişkenleri “ x_j ” simgesi ile gösterilmektedir.

$x_j = j$. üründen üretilen ürün miktarını göstermektedir j . ($j=1,2,\dots,31$). Ürünlerin bulunduğu gruplar ise:

Gömlek grubu ürünler: $x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7$

Etek grubu ürünler: $x_8, x_9, x_{10}, x_{11}, x_{12}, x_{13}, x_{14}$,

Pantolon grubu ürünler: $x_{15}, x_{16}, x_{17}, x_{18}, x_{19}, x_{20}$,

Pijama grubu ürünler: $x_{21}, x_{22}, x_{23}, x_{24}, x_{25}, x_{26}, x_{27}, x_{28}, x_{29}, x_{30}, x_{31}$ şeklindedir.

İndisler

j : Ürün tipi ($j = 1,2, \dots, 31$)

i : Kumaş tipi ($i = 1,2, \dots, 12$)

r : Makine indisi ($r = 1,2, \dots, 24$)

l : El işi faaliyetleri ($l = 1,2$)

Parametreler

k_j = Bir birim x_j ürünün birim kârı (para birimi/birim)

c_j = Bir birim x_j ürününün birim üretim maliyeti (para birimi/birim)

s_j = Bir birim x_j ürününün üretiminin memnuniyet oranı

$T_j = j$. ürünün talebi (birim)

$N_i = i$. Kumaş miktarı (birim)

$g_r =$ Bir birim x_j ürününün r makinesinde birim üretim süresi (dakika/birim)

$R_r = r$. Makine kapasitesi (dakika)

$h_{ij} =$ Bir birim j . ürün için gerekli olan N_i kumaş miktarı (metre/birim)

$e_{ij} =$ Bir birim j . Ürün için gerekli el işi süresi (dakika/birim)

$E_l = l$. El işi kapasitesi

$t_j = j$. Ürün için gerekli ütü süresi (dakika)

$L =$ Ütü kapasitesi

Amaç Fonksiyonları

İşletme üst yönetimi, faaliyetlerini üretim maliyetlerini minimize, net kârını ise maksimize edeceği biçimde gerçekleştirmek istemektedir. Müşteri memnuniyet oranı; işletmenin belirli aralıklar ile müşterilerine uygulamış olduğu anketlerden elde edilen verilerden oluşan işletme kayıtlarından elde edilmiştir. Ayrıca yönetim, müşterilerden gelen geri dönüşler ölçüsünde ürün memnuniyet oranının da en iyi düzeyde olmasını istemektedir. Bu çerçevede üretim modelinin amaçları şu şekilde ifade edilmektedir.

Kâr maksimizasyonu: $MaksZ_1 = \sum_{j=1}^n k_j x_j$

Maliyet minimizasyonu: $MinZ_2 = \sum_{j=1}^n c_j x_j$

Müşteri memnuniyet oranı maksimizasyonu: $MaksZ_3 = \sum_{j=1}^n s_j x_j$

Kısıtlayıcılar

İşletmenin ürünlerine olan talep kısıtlayıcılarını belirlerken müşterilerden gelen haftalık talep miktarları pazarlama bölümünden alınarak aşağıda görüldüğü şekilde belirlenmiştir.

Talep Kısıtları:

$$x_j \geq T_j$$

Kumaş Kısıtları:

$$h_{ij} x_j \leq N_i$$

Makine Kısıtı

$$g_r x_j \leq R_r$$

Ütü Kısıtı

$$t_j \leq L$$

El İş Kısıtı

$$e_{ij} x_j = E_l$$

Çok amaçlı üretim modelinin, nütrosifik kümeler ile kurulumu ve çözümü yedi adımda gerçekleştirilmiştir.

Adım 1: Tekstil işletmesinin üretim probleminin, doğrusal çok amaçlı optimizasyon modeli eşitlik (22)'de belirtilen biçimde modellenmiştir.

$$MaksZ_1 = \sum_{j=1}^n k_j x_j$$

$$MinZ_2 = \sum_{j=1}^n c_j x_j$$

$$MaksZ_3 = \sum_{j=1}^n s_j x_j$$

Kısıtlayıcılar

$$x_j \geq T_j$$

$$h_{ij} x_j \leq N_i$$

$$g_r x_j \leq R_r$$

$$t_j \leq L$$

$$e_{lj} x_j = E_l$$

ve $x_j \geq 0$ ve x_j tamsayı; $j=1,2,\dots,31$.

(22)

Üretim probleminin, nütrosifik doğrusal çok amaçlı optimizasyon problemi eşitlik (23)'te belirtilen biçimde modellenmiştir.

$$MaksZ_1^N = \sum_{j=1}^n k_j x_j$$

$$MinZ_2^N = \sum_{j=1}^n c_j x_j$$

$$MaksZ_3^N = \sum_{j=1}^n s_j x_j$$

Kısıtlayıcılar

$$x_j \geq T_j$$

$$h_{ij} x_j \leq N_i$$

$$g_r x_j \leq R_r$$

$$t_j \leq L$$

$$e_{lj} x_j \leq E_l$$

ve $x_j \geq 0$ ve x_j tamsayı $j=1,2,\dots,31$.

(23)

Adım 2: Üretim modelinde yer alan amaçlardan kâr maksimizasyonu amacı (Z_1), diğer amaçlar çözüme dâhil edilmeden doğrusal üretim modelinin tüm kısıtlayıcıları altında çözülmüştür. LINGO 19.0 paket program ile gerçekleştirilen çözümde amaç fonksiyonunun değeri;

$$MaksZ_1 = 564.577,8 \text{ olarak bulunmuştur.}$$

Adım 3: Adım 2’de yapılan işlem, tüm amaçlar için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Her seferinde tek bir amaç için çözüme gidilmiş ve diğer amaçlar dikkate alınmamıştır. Üretim modelinin diğer amaçlarının, LINGO 19.0 paket programı ile doğrusal olarak tek amaçlı çözümlerinden elde edilen değerler sırasıyla;

Maliyet minimizasyon amacı için; $MinZ_2 = 1.141.483$

Müşteri memnuniyet oranı maksimizasyon amacı; $MaksZ_3 = 9.593,7$ şeklinde bulunmuştur.

Adım 4: Tablo 3’te, üretim modelindeki her bir amacın, diğer amaçlardan bağımsız olarak çözülmesi ile elde edilen ödünleşme matrisi yer almaktadır.

Tablo 3
Üretim Problemi Ödünleşme Matrisi

	Z_1	Z_2	Z_3
Z_1	564.577,8	1.141.483	9.529,8
Z_2	453.460,4	885.986,05	7.801,17
Z_3	564.067,84	1.135.943	9.593,7

Ödünleşme matrisinde yer alan köşegen değerleri her bir amacın bağımsız çözümünden elde edilen amaç fonksiyonu değerini ifade etmektedir. Matriste yer alan diğer değerler ise bağımsız çözümlerden elde edilen karar değişkeni değerlerinin, diğer amaç fonksiyonlarında yerine konulması ile hesaplanmıştır. Tablo 3’te yer alan ödünleşme matrisine göre Z_1 sütununda yer alan değerlerin açıklaması şu şekildedir:

Z_{11} : 564.577,8 değeri modelin kâr maksimizasyonu olan Z_1 amaç fonksiyonunun bağımsız olarak çözülmesi ile elde edilmiştir. Z_{21} : 453.460,4 değeri ise maliyet minimizasyonu Z_2 amaç fonksiyonunun bağımsız olarak çözümünden elde edilen karar değişkeni değerlerinin Z_1 amaç fonksiyonunda yerlerine konulması ile bulunmuştur. Z_{31} : 564.067,84 değeri ise Z_3 müşteri memnuniyet oranı maksimizasyonu amacının bağımsız çözümünden elde edilen karar değişkenlerinin Z_1 amaç fonksiyonunda yerine konulması ile elde edilmiştir.

Adım 5: Tablo 3’te yer alan ödünleşme matrisinden elde edilen değerler kullanılarak nütrosifik doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonlarının alt ve üst sınır değerleri belirlenir. Ödünleşme matrisi aynı zamanda bir amacın hangi aralıkta değer alabileceğini göstermektedir. Kârın maksimize edildiği Z_1 amaç fonksiyonu $453.460,4 \leq Z_1 \leq 564.577,8$ arasında bir değer alır. Z_1 amaç fonksiyonunun alt limiti 453.460,4 ve üst limiti 564.577,8 olmak üzere; doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonlarını belirlemek için gerekli sınır değerleri Tablo 1’de gösterilen formüller aracılığı ile hesaplanmıştır. Kâr maksimizasyonu amacı için doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonu sınır değerleri sırası ile eşitlik (24), eşitlik (25) ve (26)’da gösterildiği gibi elde edilmiştir.

Kâr maksimizasyonu amacı doğruluk üyelik fonksiyonu sınır değerleri:

$$\begin{aligned} U_{Z_1}^{\mu} &= \max\{f_1(x_1^*)\} = 564.577,8 \\ L_{Z_1}^{\mu} &= \min\{f_1(x_1^*)\} = 453.460,4 \end{aligned} \quad (24)$$

Kâr maksimizasyonu amacı belirsizlik üyelik fonksiyonu sınır değerleri:

$$\begin{aligned} U_{Z_1}^{\sigma} &= \max\{f_1(x_1^*)\} = 564.577,8 \\ L_{Z_1}^{\sigma} &= L_1^{\mu} + \lambda_1 (U_1^{\mu} - L_1^{\mu}) \\ L_{Z_1}^{\sigma} &= 453.460,4 + 0,7(564.577,8 - 453.460,4) = 531.242,58 \end{aligned} \quad (25)$$

Kâr maksimizasyonu amacı yanlışlık üyelik fonksiyonu sınır değerleri

$$\begin{aligned} L_{Z_1}^{\nu} &= \min\{f_1(x_1^*)\} = 453.460,4 \\ U_{Z_1}^{\nu} &= L_1^{\mu} + \lambda_1 (U_1^{\mu} - L_1^{\mu}) \\ U_{Z_1}^{\nu} &= 453.460,4 + 0,3(564.577,8 - 453.460,4) = 486.795,62 \end{aligned} \quad (26)$$

Benzer şekilde minimize edilmek istenen Z_2 ve maksimize edilmek istenen Z_3 amaçları için doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonları için alt ve üst sınır değerleri hesaplanmıştır.

Adım 6: Amaç fonksiyonunun yapısına göre elde edilen alt ve üst sınırlar ile her bir amaç fonksiyonu için doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonları elde edilmiştir. Z_1 amaç fonksiyonu için doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonları aşağıda verildiği gibi elde edilmiştir.

$$\mu_1(Z_1(x)) = \begin{cases} 0 & Z_1(x) \leq 453.460,4 \text{ ise} \\ \frac{Z_1(x) - 453.460,4}{111.117,4} & 453.460,4 \leq Z_1(x) \leq 564.577,8 \text{ ise} \\ 1 & Z_1(x) \geq 564.577,8 \text{ ise} \end{cases}$$

$$\sigma_1(Z_1(x)) = \begin{cases} 0 & Z_1(x) \leq 531.242,58 \text{ ise} \\ \frac{Z_1(x) - 531.242,58}{33.335,22} & 531.242,58 \leq Z_1(x) \leq 564.577,8 \text{ ise} \\ 1 & Z_1(x) \geq 564.577,8 \text{ ise} \end{cases}$$

$$\nu_1(Z_1(x)) = \begin{cases} 1 & Z_1(x) \leq 453.460,4 \text{ ise} \\ \frac{486.795,62 - Z_1(x)}{33.335,22} & 453.460,4 \leq Z_1(x) \leq 486.795,62 \text{ ise} \\ 0 & Z_1(x) \geq 486.795,62 \text{ ise} \end{cases}$$

Üretim probleminin diğer amaçları için nütrosifik üyelik fonksiyonları benzer şekilde elde edilir.

Adım 7: Üyelik fonksiyonlarının elde edilmesinden sonra nütrosifik çok amaçlı optimizasyon modeli, klasik doğrusal programlama modeline dönüştürülmüştür.

$$\text{Maks } (\alpha - \gamma - \beta)$$

Kısıtlayıcılar

$$\mu_1(Z_1(x)) = \begin{cases} 0, & Z_1(x) \leq 453460,4 \text{ ise} \\ \frac{Z_1(x)-453460,4}{111117,4}, & 453460,4 \leq Z_1(x) \leq 564577,8 \text{ ise} \\ 1, & Z_1(x) \geq 564577,8 \text{ ise} \end{cases} \geq \alpha$$

$$\sigma_1(Z_1(x)) = \begin{cases} 0, & Z_1(x) \leq 531242,58 \text{ ise} \\ \frac{Z_1(x)-531242,58}{33335,22}, & 531242,58 \leq Z_1(x) \leq 564577,8 \text{ ise} \\ 1, & Z_1(x) \geq 564577,8 \text{ ise} \end{cases} \leq \gamma$$

$$\nu_1(Z_1(x)) = \begin{cases} \frac{1}{486795,62 - Z_1(x)}, & Z_1(x) \leq 453460,4 \text{ ise} \\ \frac{486795,62 - Z_1(x)}{33335,22}, & 453460,4 \leq Z_1(x) \leq 486795,62 \text{ ise} \\ 0, & Z_1(x) \geq 486795,62 \text{ ise} \end{cases} \leq \beta$$

$$\mu_2(Z_2(x)) \geq \alpha$$

$$\sigma_2(Z_2(x)) \leq \gamma$$

$$\nu_2(Z_2(x)) \leq \beta$$

$$\mu_3(Z_3(x)) \geq \alpha$$

$$\sigma_3(Z_3(x)) \leq \gamma$$

$$\nu_3(Z_3(x)) \leq \beta$$

$$0 \leq \alpha + \gamma + \beta \leq 3$$

$$\alpha \geq \gamma$$

$$\alpha \geq \beta$$

$$\alpha, \gamma, \beta \in [0,1]$$

$$Ax \leq b$$

$$x \geq 0$$

Bulgular ve Tartışma

Üretim problemi nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile modellendikten sonra LINGO 19.0 paket programı yardımı ile çözülmüştür. Problem benzer şekilde sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ile modellenmiş ve çözümlenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'te karşılaştırılmıştır.

Tablo 4

Üretim Probleminin Nütrosifik ve Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniklerine Göre Karşılaştırmalı Sonuçları

Çözüm Teknikleri	Nütrosifik Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği	Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği
Amaç Fonksiyonları		
Z_1	509.687,7	487.609
Z_2	1.012.196	962.638,5
Z_3	8.708,285	8.352,240

Tablo 4'te verilen değerler incelendiğinde, Z_1 kâr maksimizasyonu amacının 509.687,7 pb (para birimi) değerini aldığı görülmektedir. Tekstil ürünleri üretimini, nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile gerçekleştirmesi durumunda sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniğinden daha yüksek kâr getirisi ile elde edileceği görülmektedir. Z_2 maliyet minimizasyonu amacının ise sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ile 962.638,5 pb. değeri ile nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniğine göre daha düşük bir maliyet ile gerçekleşeceği görülmektedir. Müşteri memnuniyet oranı maksimizasyonu amacı Z_3 ise kâr maksimizasyonu amacında olduğu gibi nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile daha iyi bir değer almıştır. Tablo 5'te karar değişkenlerinin (gömlek, etek, pantolon, pijama üretim miktarları) nütrosifik ve sezgisel bulanık kümeler ile aldığı değerler yer almaktadır.

Tablo 5
Çözüm Tekniklerine Göre Karar Değişkenlerinin Değerleri

Çözüm Teknikleri	Nötrosifik Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği	Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği
Karar Değişkenleri		
X ₁	2000	2000
X ₂	1545	1545
X ₃	1200	1200
X ₄	1000	1000
X ₅	1340	1340
X ₆	1000	1000
X ₇	1000	1000
X ₈	1000	1000
X ₉	1000	1000
X ₁₀	1000	1000
X ₁₁	1000	1000
X ₁₂	1000	1000
X ₁₃	1000	1000
X ₁₄	1000	1000
X ₁₅	1000	1000
X ₁₆	1000	1000
X ₁₇	1000	1000
X ₁₈	500	500
X ₁₉	500	500
X ₂₀	500	500
X ₂₁	500	500
X ₂₂	500	500
X ₂₃	500	500
X ₂₄	1284	977
X ₂₅	1037	1436
X ₂₆	500	500
X ₂₇	1019	1000
X ₂₈	1000	1000
X ₂₉	350	350
X ₃₀	1000	1000
X ₃₁	5834	4150

Üç farklı amacının söz konusu olduğu üretim modelinin nötrosifik çok amaçlı optimizasyon ve sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon teknikleri ile çözümleri karşılaştırıldığında, nötrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile elde edilen çözümlerin iki amaç için daha etkin olduğu görülmektedir. Benzer bulgular farklı çalışmalarla da ortaya çıkmıştır. Khan vd. (2021), üretim maliyeti, stok bulundurma maliyeti ve kâr amaçlarını nötrosifik ve sezgisel kümeler ile ele aldığı çalışmada kâr amacının nötrosifik kümeler ile daha iyi sonuçlandığını ortaya koymuştur. Haq vd. (2022), kâr optimisasyonunun yanı sıra, personel sorumluluğu, kalite ve memnuniyet amaçlarını aralık değerli nötrosifik kümeler ile optimize etmiş ve bulanık kümeler ile yapılan karşılaştırmada nötrosifik çok amaçlı optimizasyonun daha etkin olduğunu ortaya koymuştur. Roy ve Das (2015), üretim probleminde kâr, kalite ve çalışan memnuniyet amaçlarını nötrosifik kümelerin iki farklı

yaklaşımı ile ele almıştır. Problem sezgisel kümeler ile de analiz edilmiş ve nütrosifik I. yaklaşımın, sezgisel kümelere göre daha düşük amaçlarla sonuçlandığını ortaya koymuştur. Ayrıca nütrosifik kümelerle önerilen II. yaklaşımın ise önerilen I. model ve sezgisel modele göre daha etkin sonuçlandığı görülmüştür.

Sonuç

Yaşamın her anında karar vermeyi gerektiren durumlar ya da sorunlarla karşılaşmak mümkündür. Bu durum bireyler kadar işletmeler, kurumlar, devletler veya sivil toplum kuruluşları için de geçerlidir. Günümüz işletmeleri, küçülen dünya ve büyüyen tüketici beklentilerinin arasında sıkışıp kalmıştır. Artan rekabet ortamı, işletmeleri hızlı karar vermeye zorlarken kararların da doğru ve zamanında alınmasını gerektirmektedir. İşletmeler çoğu zaman kararlarını, birden çok ve birbirleri ile çelişen amaca olabildiğince ulaşabilecek biçimde almak zorunda kalmaktadır.

Bu çalışmada, nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniğinin belirsizliğin olduğu çok amaçlı karar problemlerinde nasıl uygulandığı gösterilmektedir. Literatür taramasında, çok amaçlı üretim problemlerinin çoğunlukla klasik mantık ile incelendiği görülmektedir. Bulanık yapıların genellemesi olan nütrosifik ve sezgisel bulanık kümeler ile yapılan farklı analizler, belirsizliğin bağımsız olarak modellendiği nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniğinin, sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniğine göre etkin bir teknik olduğunu göstermektedir. Çalışmada elde edilen analiz sonuçlarının literatürü desteklediği ortaya konulmuştur.

Literatürde, nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile optimizasyonu gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki çalışmalar genellikle iki amaç fonksiyonu ile az sayıda karar değişkeni ve kısıt altında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yerli yazında nütrosifik ve sezgisel bulanık kümeler ile çok amaçlı optimizasyon problemlerinin çözümüne rastlanılmamıştır. Bu yönü ile çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Önerilen bu çalışma ile üretim probleminin amaç ve kısıt sayısının büyük ölçekte olduğu modellerde nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniğinin uygulanabileceği gösterilmiştir. Çalışma ile karar verici konumunda olan işletme yöneticilerine, belirsizlik ortamında çok amaçlı bir üretimi gerçekleştirmelerine yardımcı olacak bir çözüm sunulmuştur. Analiz sonuçları incelenerek karar vericilerin beklentileri doğrultusunda benzer veya farklı amaçların optimizasyonuna yönelik çalışmalar yapılabilir. Nütrosifik çok amaçlı optimizasyon tekniği, amaç ve kısıtlayıcı sayısı farklı problemlerin çözümünde uygulanabilir. Benzer üretim problemleri, nütrosifik kümelerin, Tip-2, aralık değerli, kararsız, bipolar gibi farklı uzantıları ile modellenebilir ve çözümlenebilir.

Kaynakça

- Abdel-Baset, M., Hezam, İ. ve Smarandache, F. (2016). Neutrosophic goal programming. *Neutrosophic Sets and Systems*, 11, 112-118. Erişim adresi: <http://fs.unm.edu/NSS/NeutrosophicGoalProgramming.pdf>
- Abdel-Baset, M., Mohamed, M., Hessian, A. N. ve Smarandache, F. (2017). Neutrosophic integer programming problems. *Neutrosophic Sets Systems*, 15, 48-61. Erişim adresi: https://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1179&context=nss_journal
- Abdel-Baset, M., Atef, A. ve Smarandache, F. (2019). A hybrid neutrosophic multiple criteria group decision making approach for project selection. *Cognitive Systems Research*, 57, 216-227. doi: 10.1016/j.cogsys.2018.10.023
- Angammal, S. ve Hannah Grace, G. (2022). An interactive neutrosophic programming approach for multi objective crop planning problem with intuitionistic fuzzy parameter in Ariyalur District. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, (Preprint), 1-13. doi: 10.3233/JIFS-220156
- Ahmad, F. (2022). Interactive neutrosophic optimization technique for multiobjective programming problems: an application to pharmaceutical supply chain market. *Annals of Operations Research*, 311, 551-585. doi:10.1007/s10479-021-03997-2
- Angelov, P. P. (1997). Optimization in an intuitionistic fuzzy environment. *Fuzzy Sets and Sytems*, 86, 299-306. doi:10.1016/S0165-0114(96)00009-7
- Balcı, H. ve Emirkadı, Ö. (2023). *Lojistik işletmelerinde bilgi iletişim teknolojilerine olan yatırımların önemi*. Dr. Mehmet Seyhan (Ed.), Yönetim, organizasyon ve strateji üzerine araştırmalar (s.341-358) içinde. Erişim adresi: <https://avesis.ktu.edu.tr/yayin/5a0223eb-70a6-4de0-96d2-6be7ded82256/lojistik-isletmelerinde-bilgi-iletisim-teknolojilerine-olan-yatirimlarin-onemi>
- Basumatary , U. ve Mitra, D. (2020). A study on optimal land allocation through fuzzy multi objective linear programming for agriculture production planning in kokrajhar district, btad, assam, India. *International Journal of Applied Engineering Research*, 15(1), 94-100. Erişim adresi:https://www.ripublication.com/ijaer20/ijaerv15n1_14.pdf
- Bay, M. ve Akpınar, S. (2016). Yönetim bilgi sistemlerinin stratejik planlamaya etkisi ve bir uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 357-364. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/309548>
- Bayazit Bedirhanoğlu, Ş. (2023). *Üretim problemlerinin planlamasında sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ve bir uygulama*. Doç. Dr. Adem Kara ve Dr. Recai Bazancir (Ed.), Sosyal, insan ve idari bilimlerde öncü ve çağdaş çalışmalar (s. 1165-1190) içinde. doi: <https://doi.org/10.59287/siibocc.248>
- Baykal , N. ve Beyan , T. (2004). *Bulanık mantık ilke ve temelleri*. Ankara: Bıçaklar Kitabevi.
- Boran, F. E. (2009, Haziran). *Personel seçimi probleminde sezgisel bulanık küme uygulaması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Caballero, E. G., Smarandache, F. ve Leyva Vazquez, M. (2019). On neutrosophic offuninorms. *Symmetry*, 11(9), 1136. doi:10.3390/sym11091136

- Das, P. ve Roy, T. K. (2015). Multi-objective non-linear programming problem based on neutrosophic optimization technique and its application in riser design problem. *Neutrosophic Sets and Systems*, 9, 88-95. Erişim adresi: https://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1102&context=nss_journal
- Dehghani Firoozabadi, A., Soltanmohammadi, A., Alipour, N. ve Shishebori, D. (2022). Mathematical modelling of aggregate production planning in iron and steel industry: Green supply chain management approach. *Journal of Industrial and Systems Engineering*, 14(3), 168-190. Erişim adresi: https://www.jise.ir/&url=http://www.jise.ir/article_154960_2a51ff572aa2768673f54501cafc8acd.pdf
- Dey, S. ve Roy, T. (2015). Intuitionistic fuzzy goal programming and its application to structural design. *International Journal of Applied Mathematical Sciences*, 8(1), 55-69. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Samir-Dey/publication/306361112_Intuitionistic_Fuzzy_Goal_Programming_and_Its_Application_to_Structural_Design/links/57bae57908ae202e6a569d04/Intuitionistic-Fuzzy-Goal-Programming-and-Its-Application-to-Structural-Design.pdf
- Erpolat, S. (2010). Üretim planlamasında hedef programlama ve bulanık hedef programlama yöntemlerinin karşılaştırılması. *Öneri Dergisi*, 9(34), 233-246. Erişim adresi Üretim planlamasında hedef programlama ve bulanık hedef programlama yöntemlerinin karşılaştırılması. *Öneri Dergisi*, 9(34), 233-246.
- Gunantara, N. (2018). A review of multi-objective optimization: Methods and its applications. *Cogent Engineering*, 5(1), 1-16. doi:10.1080/23311916.2018.1502242
- Han, J., Yang, C., Lim, C.-c., Zhou, X., Shi, P. ve Gui, W. (2020). Power scheduling optimization under single-valued neutrosophic uncertainty. *Neurocomputing*(382), 12-20. doi:10.1016/j.neucom.2019.11.089
- Hezam, I. M., Abdel- Baset, M. ve Smarandache, F. (2015). Taylor series approximation to solve neutrosophic multiobjective programming problem. *Neutrosophic Sets and Systems*, 10, 39-45. Erişim adresi: <http://fs.unm.edu/NSS/NSS-10-2015.pdf#page=39>
- Hussian , A.-N., Mohamed, M., Abdel-Baset, M. ve Smarandache, F. (2017). *Neutrosophic linear programming problems*. Brussels: Brussels: Pons. University of New Mexico. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi: https://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1095&context=math_fsp
- Islam , S. ve Deb, S. (2019). Neutrosophic goal programming approach to a green supplier selection model with quantity discount. *Neutrosophic Sets and Systems*, 30, 98-112. Erişim adresi: https://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1415&context=nss_journal
- Islam, S. ve Kundu, T. (2017). *Application of neutrosophic optimization technique on multi-objective reliability optimization model*. Brussels: Pons. University of New Mexico. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/download/55055254/NeutrosophicOperationalResearch2.pdf#page=14>
- Jin, C. X., Zhang, Y. ve Li, F. C. (2021, June). Research on path optimization problem based on satisfaction degree in fuzzy demand environment. In *Journal of Physics: Conference Series*, 1955(2021). doi: 10.1088/1742-6596/1955/1/012056

- Karaatlı, M., Ömürbek, N. ve Yılmaz, H. (2014). Mobilya sektöründe bulanık doğrusal programlama tekniği ile üretim planlaması uygulaması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 95-118. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1145887>
- Khan, M. F., Haq, A., Ahmed, A. ve Ali, I. (2021). Multiobjective multi-product production planning problem using intuitionistic and neutrosophic fuzzy programming. *IEEE Access*, 9, 37466-37485. doi:10.1109/ACCESS.2021.3063725
- Klir, G. ve Yuan, B. (1995). *Fuzzy sets and fuzzy logic*. New Jersey: Prentice Hall.
- Komsiyah, S., Meiliana ve Centika, H. (2018). A fuzzy goal programming model for production planning in future company. *Procedia Computer Science*, 135, 544-552. doi: 10.1016/j.procs.2018.08.207
- Kousar, S., Sangi, M. N., Kausar, N., Pamucar, D., Ozbilge, E. ve Cagin, T. (2023). Multi-objective optimization model for uncertain crop production under neutrosophic fuzzy environment: A case study. *AIMS Mathematics*, 8(3), 7584-7605. doi: 10.3934/math.2023380 .
- Kumar, M. ve Yadav, S. P. (2012). A novel approach for analyzing fuzzy system reliability using different types of intuitionistic fuzzy failure rates of components. *ISA Transactions*, 51(2), 288-297. doi:10.1016/j.isatra.2011.10.002
- Kumawat, P., Sinha , R., ve Chaturvedi, N. (2021). Multi-objective optimization for sustainable production planning. *Environmental Progress & Sustainable Energy*, 40(6), 1-10. doi: 10.1002/ep.13741
- Mondal , B., Kar, C., Garai, A. ve Roy, T. K. (2018). Optimization of EOQ model with limited storage capacity by neutrosophic geometris programming. *Neutrosophic Sets and Sytems*, 22, 5-29. Erişim adresi: <http://fs.unm.edu/NSS/OptimizationOfEOQModel.pdf>
- Paksoy , T., Yapıcı Pehlivan, N. ve Özceylan, E. (2013). *Bulanık küme teorisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Roy, R. ve Das, P. (2015). A multi-objective production planning problem based on neutrosophic linear programming approach. *International Journal Fuzzy Mathematical Archive*, 8(2), 81-91. Erişim adresi: <http://www.researchmathsci.org/IJFMAart/ijfma-v8n2-3.pdf>
- Smarandache, F. (2003). *Definition of neutrosophic logic- a generalization of fuzzy logic a generalization of the intuitionistic fuzzy logic*. [Öz], Proceeding of the Third Conference of the European Society for Fuzzy Logic and Technology konferansında sunulan bildiri, Zittau, Germany. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Florentin-Smarandache/publication/2105959_Neutrosophic_Logic_-_Generalization_of_the_Intuitionistic_Fuzzy_Logic/links/59e2a468458515393d57f8f8/Neutrosophic-Logic-Generalization-of-the-Intuitionistic-Fuzzy-Logic.pdf
- Smarandache, F. (2004). Neutrosophic set- a generalization of the intuitionistic fuzzy set. *International Journal of Pure and Applied Mathematics of Uncertainty*, 24(3), 103-110. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/268444118_Neutrosophic_Set_-_A_Generalization_of_the_Intuitionistic_Fuzzy_Set
- Smarandache, F. (2005). *A unifying field in logics: Neutrosophic logic. Neutrosophy set, neutrosophic probability and statistics*. Rehoboth: American Research Press.
- Şen, Z. (2009). *Bulanık mantık ilkeleri ve modelleme*. İstanbul: İstanbul Su Vakfı Yayınları.

- Wang, H., Smarandache, F., Zhang, Y. ve Sunderraman, R. (2010). Single valued neutrosophic sets. *Multispace Multistruct*, (4), 410-413. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/download/31858920/MultispaceMultistructure.pdf#page=411>
- Wang, R. C. ve Liang, T. F. (2004). Application of fuzzy multi-objective linear programming to aggregate production planning. *Computers & Industrial Engineering*, 46, 17-41. doi:10.1016/j.cie.2003.09.009
- Xia, M. ve Xu, Z. (2011). Hesitant fuzzy information aggregation in decision making. *International Journal of Approximate Reasoning*, 52, 395-407. doi:10.1016/j.ijar.2010.09.002
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy sets. *Information and Control*, 8(3), 338-353. doi:10.1016/S0019-9958(65)90241-X
- Zadeh, L. A. (1988). Fuzzy logic. *IEEE Computer Society*, 21(4), 83-93. Erişim adresi : <https://s3-us-west-2.amazonaws.com/ieeeshutpages/xplore/xplore-shut-page.html>

Extended Abstract

Daily life continues with various changes under global mobility. Depending on the constant change and development of human needs and preferences, the producer side is faced with situations such as renewing the production process and products, producing products quickly, meeting demand, keeping costs to a minimum. In this complex and uncertain environment, businesses have to be stronger against their competitors.

Production is a set of processes that produce goods and services and keep together those who supply them and the businesses, organisations and individuals who demand them. The product resulting from production creates economic benefits. Modern world economic conditions, increasing competition and technological developments, e-commerce and virtual markets make it very difficult for businesses. Businesses have to operate in line with multiple and often conflicting objectives at the same time.

Businesses can continue one step ahead in the competitive war by fulfilling the demands of customers at the desired time with the desired features and dimensions. This is possible by realising production within the plans. Planning is of vital importance for businesses as the process of knowing the current situation, using the existing resources in the best way and achieving the goals. Production planning is the organisation of resources such as machinery, workforce, etc. to meet the demands of customers and to use them according to the performance targets of the institution.

Reasons such as changes in human needs and preferences and deviations in the production process cause uncertainty in the production system. In such situations where there is uncertainty, enterprises try to overcome the chaos on the one hand and to continue their activities with multiple objectives on the other hand. It is inevitable that some uncertainties will arise during the realisation of these activities.

Uncertainty refers to the unpredictability of information about a situation. The basis of uncertainty is the information that people receive from the outside world. Uncertainty causes doubt about the value of a variable, a phenomenon, the decision to be taken and the result to be drawn. Uncertainty prevents decision makers from making and implementing decisions in a timely and complete manner, in other words, it stops the decision mechanism from working. The success of businesses is proportional to how well they can meet uncertainty. In an uncertain world, it is almost impossible to fulfil the expectations of the demanders and suppliers with classical approaches. The deficiency of classical approaches is completed with fuzzy structures that can make uncertainty known in the best possible way.

Fuzzy structures reduce the impact of information uncertainty and complexity on the decision-making process. Fuzzy structures enable decision makers to make their decisions correctly at the right time on the basis of uncertainty. Classical solution algorithms are increasingly being replaced by fuzzy structures in the production operationalisation process. Fuzzy structures, which complement the situations where classical approaches are insufficient, show a developing order as fuzzy set, intuitionistic fuzzy set and neutrosophic set.

In this study, neutrosophic sets, which are extensions of fuzzy sets and intuitionistic fuzzy sets, are analysed. In order to demonstrate the usability of neutrosophic sets in solving multi-objective optimisation problems, the production problem of a textile manufacturing company is considered. The production problem is also solved with heuristic fuzzy multi-objective optimisation technique. At the end of the study, the results obtained with both techniques are compared.

Purpose

The aim of the study is to demonstrate the applicability of neutrosophic multi-objective optimisation technique in a manufacturing enterprise. Within the scope of this purpose, a one-month production planning problem of an enterprise operating in the textile sector is solved by neutrosophic multi-objective optimisation technique. In addition, the production problem in question is also considered with intuitionistic fuzzy sets in order to demonstrate the effectiveness of neutrosophic sets. At the end of the study, the results obtained with neutrosophic and intuitionistic fuzzy multi-objective optimisation techniques are compared.

Design and Methodology

There is more than one solution method for solving multi-objective optimisation problems. In the solution of such problems, the objectives are usually reduced to a single objective and the others are taken as constraints. However, single objective solution methods do not always produce good results. Classical single objective or multi-objective optimisation techniques work with exact values and ignore uncertainty. Fuzzy structures based on uncertainty can produce alternative solutions with different solution results.

In many of the current decision problems, decision makers are unable to model and analyse uncertainty, lack of information or indecision. The neutrosophic multi-objective optimisation method used in this study examines uncertainty with three membership functions: accuracy, uncertainty and inaccuracy. The neutrosophic multi-objective optimisation method provides the opportunity to effectively solve situations where decision makers experience uncertainty when complete information is not available. The intuitionistic fuzzy multi-objective optimisation technique handles the situations with the degrees of membership, non-membership and the degree of hesitancy obtained by taking the difference of these degrees from one. In the neutrosophic multi-objective optimisation technique, the indecision situation encountered during decision making is handled with the accuracy and inaccuracy membership functions as well as the uncertainty membership function independently of them. The neutrosophic multi-objective optimisation technique includes the intuitionistic fuzzy multi-objective optimisation technique but has a more flexible structure. In neutrosophic sets, indecision is analysed by the uncertainty membership function and represents the indecision of the decision maker in the absence of complete information. The method analyses the elements with the membership functions of accuracy, uncertainty and inaccuracy and transforms them into a structure that can be solved with mathematical functions.

Findings

The production problem of the textile manufacturing company is handled by neutrosophic and intuitionistic fuzzy multi-objective optimisation techniques. As a result of the analysis of the data obtained from the enterprise, it is concluded that the neutrosophic multi-objective optimisation technique is more efficient than the intuitionistic fuzzy multi-objective optimisation technique.

Table 6
Comparative Results of the Production Problem According to Neutrosophic and Intuitionistic Fuzzy Multi-objective Optimisation Techniques

Solution Techniques	Neutrosophic Multi-objective Optimisation Technique	Intuitionistic Fuzzy Multi-objective Optimisation Technique
Objective Functions		
Z_1	509.687,7	487.609
Z_2	1.012.196	962.638,5
Z_3	8.708,285	8.352,240

When we examine the analysis results, it is seen that the profit maximisation objective Z_1 takes the value of 509.687,7 currency with the neutrosophic multi-objective optimisation technique. According to the results obtained, the profit objective takes the value of 487.609 currency with the intuitionistic fuzzy multi-objective optimisation technique. It is seen that if the production plan of textile products is carried out with the neutrosophic multi-objective optimisation technique, it will be obtained with a higher profit return than the intuitionistic fuzzy multi-objective optimisation technique. It is seen that the cost minimisation objective Z_2 will be achieved with a value of 962.638,5 currency with the intuitionistic fuzzy multi-objective optimisation technique at a lower cost than the neutrosophic multi-objective optimisation technique.

The customer satisfaction rate maximisation objective Z_3 has a better value with the neutrosophic multi-objective optimisation technique as in the profit maximisation objective. When the solutions of the production model with three different production objectives are compared with neutrosophic multi-objective optimisation and heuristic fuzzy multi-objective optimisation techniques, it is seen that the solutions obtained with the neutrosophic multi-objective optimisation technique are more efficient for two objectives. Obtaining more efficient results for the objectives with maximisation structure is specific and cannot be generalised.

Research Limitations

The research is limited to a textile company that is considered within the scope of the study. Different results may be obtained for enterprises with similar or identical production processes. The research was carried out with the data of the production enterprise in question dated July 2022.

Implications

In this paper, we show how to plan a production problem with multiple and uncertain objectives using neutrosophic sets. Neutrosophic sets are presented in the literature as a generalisation of intuitionistic fuzzy

sets. Supporting the production planning problem with intuitionistic fuzzy sets supports the literature. Researchers can use the neutrosophic multi-objective optimisation technique to solve and apply similar or different problems where multiple uncertain objectives are to be achieved. The neutrosophic multi-objective optimisation technique can be applied to problem solving under different number of objectives and constraints.

Originality/Value

In this study, it is shown how the neutrosophic multi-objective optimisation technique is applied to multi-objective decision problems with uncertainty. In the literature review, it is seen that multi-objective production problems are mostly analysed with classical logic and uncertainty is not taken into account. Different analyses with neutrosophic and intuitionistic fuzzy sets, which are generalisations of fuzzy structures, show that the neutrosophic multi-objective optimisation technique, in which uncertainty is modelled independently, is an effective technique compared to the intuitionistic fuzzy multi-objective optimisation technique. The results of the analyses obtained in the study support the literature. In addition, the literature survey shows that the limited number of studies that have been optimised by neutrosophic multiobjective optimisation technique are generally carried out with two objective functions under a small number of decision variables and constraints. In the local literature, there is no solution of multi-objective optimisation problems with neutrosophic and intuitionistic fuzzy sets. In this respect, it is thought that this study will contribute to the field. In addition, the researches on the production problems of textile production enterprises have focused on classical and fuzzy sets. It is thought that the study will contribute to the field with this aspect and will present a different perspective in solving production problems for textile production enterprises.

Araştırmacı Katkısı: Şule BAYAZİT BEDİRHANOĞLU (%50), Mahmut ATLAS (%50).

Çevrim İçi Müşteri Yorumlarını Etkileyen Faktörler Üzerine Keşifsel Bir Çalışma: Trendyol Örneği ^{1 2}

Neslihan PAKER ³ - Berivan KIZILIRMAK ⁴

Başvuru Tarihi: 05.06.2023

Kabul Tarihi: 01.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Elektronik ticaret hacminin her geçen gün artmasıyla birlikte, çevrim içi müşteri yorumları hem müşterilerin satın alma kararı üzerinde etkili bir bilgi kaynağı hem de elektronik ticaret hizmet sağlayıcılarının önemli bir tutundurma aracı olarak geliştirilmeye değer bir pazarlama unsuru hâline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı; elektronik ticaret çevrim içi müşteri yorumlarında ağırlık kazanan faktörleri ortaya koymaktır. Araştırma keşifsel bir çalışma olup Trendyol e-ticaret sitesinde en çok satılan ve en yüksek puan alan sekiz çeşit bluetooth kulaklık ve yedi çeşit güneş kremine dair yapılan en yüksek ve en düşük puanlı çevrim içi yorumları içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın iki araştırmacısı, Maxqda yazılımı aracılığıyla yorumlardan elde edilen 1082 kodu bağımsız bir şekilde değerlendirmiş olup, kodlayıcılar arasındaki Cohen Kappa güvenilirlik katsayısı %89 olarak hesaplanmıştır. Değerlendirmelerde tekrar edilme sıklıklarına göre sırasıyla ürün kalitesi, satıcıya güven, kargo lojistiği, algılanan değer ve satış promosyonu olmak üzere beş adet ana kod elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; müşteri yorumlarında ürün kalitesi ağırlık kazanmakla birlikte, değerlendirmelerin %43'ü diğer faktörlere dayalı olarak yapılmıştır. Diğer faktörlerden, satıcıya güven olumsuz, kargo lojistiği ise olumlu yorumlarda ağırlık kazanmaktadır. Çalışma e-ticaret sitesi yöneticilerine ve site satıcılarına iyileştirme yapabilecekleri alanlarda öneriler sunmakta, elektronik ticaret yazınına katkılarda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elektronik Ağızdan Ağıza (E-WOM) Pazarlama, Çevrim İçi Müşteri Değerlendirmeleri, Tüketici Davranışı, E-ticaret

Atf: Parker, N. ve Kızılırmak, B. (2023). Çevrim içi müşteri yorumlarını etkileyen faktörler üzerine keşifsel bir çalışma: Trendyol örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1393-1414.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Çalışma, 5-6 Temmuz, 2021 tarihinde gerçekleştirilen, Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı'nda "Elektronik Ticaret Çevrimiçi Müşteri Değerlendirmelerini Etkileyen Faktörler Üzerine Keşifsel Bir Çalışma" başlıklı bildirden türetilmiştir

³ İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, Lojistik Programı, neslihan.paker@kavram.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8087-7758

⁴ İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, Lojistik Programı, berivan.kizilirmak@kavram.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1153-2873

An Exploratory Study on The Factors Affecting Online Customer Reviews: The Case of Trendyol

Neslihan PAKER⁵ - Berivan KIZILIRMAK⁶

Submitted by: 05.06.2023

Accepted by: 01.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Online customer reviews have become a valuable marketing tool for electronic commerce service providers and an effective information source for customer purchase decisions with the growth of electronic commerce. The aim of this research is to discover the characteristics that influence electronic commerce online customer reviews. This research is an exploratory study, and the content analysis method was used to examine the top and lowest-rated online reviews of eight bluetooth headphones and seven sunscreens, which are the most-sold and highest-rated products on Trendyol's e-commerce site. After two researchers independently coded 1082 comments using Maxqda software, the Cohen Kappa reliability coefficient was calculated as 89%. Product quality, trust, cargo logistics, perceived value, and sales promotion were obtained based on their mentioned frequencies, respectively. According to the findings of the study, while product quality is important in customer feedback, 43% of the reviews were based on other aspects. Trust in the seller gains weight in negative reviews, whereas cargo logistics gains weight in favorable ones. The study provides suggestions to e-commerce site managers and site sellers in areas where they can make improvements and contribute to the electronic commerce literature.

Keywords: Electronic Word of Mouth (E-WOM) Marketing, Online Customer Reviews, Consumer Behavior, E-Commerce

⁵ Izmir Kavram Vocational School, Department of Management and Organization, Logistics Program, neslihan.paker@kavram.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8087-77584

⁶ Izmir Kavram Vocational School, Department of Management and Organization, Logistics Program, berivan.kizilirmak@kavram.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1153-2873

Giriş

Teknolojinin gelişimi ve yaygınlaşması, tüketicinin satın alma davranışını ve beraberinde alışveriş sektörünün yapısını farklılaştırmıştır. Bununla birlikte 2000'li yıllardan bu yana fiziksel mekânlardan çevrim içi ortamlara da hızlı bir geçiş süreci başlamıştır. Pazardaki bu değişim, dijital medya platformlarını, alışveriş sektörünün önemli bir tutundurma unsuru hâline getirmiştir. Kullanıcılara siberetik bir toplulukta, başkalarıyla bağlantı kurma, içerik paylaşma ve yorum yazma gibi olanaklar sunmakta olan bu platformlar (Khalid, Abbas, Akbar, Mahmood, Tariq, Khatoon ve Din, 2020, s. 537), çevrim içi müşteri yorumlarının veya diğer adıyla elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın (e-WOM) bir iletişim kanalı olarak gelişimine zemin hazırlamıştır. Böylece, fiziksel alışveriş deneyiminin paylaşılmasında etkin bir pazarlama unsuru olan ağızdan ağıza iletişim (WOM), son yıllarda çevrim içi yorumları da kapsar şekilde kullanılır olmuştur (Chen ve Xie, 2008, s. 30; Verma ve Yadav, 2021, s. 112).

Etkili tutundurma; müşteriye bilgi aktarmak dışında çok daha farklı çabayı zorunlu kılmaktadır (Mucuk, 2004, s. 174). Bugünün deneyim odaklı ve bilinçli müşterinin beklentilerinin karşılanması, işletmelerin değer tekliflerini kapsamlı bir bakış açısıyla sunmasını gerektirmektedir. Dinamik ve durumsal ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamayı hedefleyen müşteri, elektronik ticaret (e-ticaret) sitelerinde yer alan çok sayıda ürün ve hizmet seçeneklerini değerlendirirken satıcıların sunduğu standart bilgilerden çok daha fazlasını talep etmektedir. Dahası, geleneksel kanallarda ürün ve hizmeti doğrudan görebilen müşterinin bilgiye erişimi çevrim içi ortamlarda sunulan kaynaklarla sınırlıdır. Dolayısıyla, böylesi rekabetçi bir pazarda çevrim içi yorumların hem tüketicilerin satın alma davranışını hem de perakendecilerin işletme kararlarını etkileyen önemli bir tutundurma aracı olarak (Hennig-Thurau, Gwinner, Walsh ve Gremler, 2004, s. 39) araştırılmasının zorunlu bir güç hâline geldiğini söylemek mümkündür (El-Baz, Elseidi ve El-Maniaway, 2022, s. 1). Çevrim içi yorumlar, müşteriler arasında bir iletişim kanalı gibi görünmekle birlikte, aslında hizmet sunucunun değer teklifinin önemli bir unsurudur. Hizmet sunucunun tutundurma aracının tasarımını iyileştirmesi, en nihayetinde bu hizmet teklifi karşısında müşterinin tutumunu ve kararını olumlu yönde etkileyecektir. Yorum içeriklerinin belli başlıklar altında kategorize edilerek sunulması ve böylece tüketicinin gerçekten faydasına inandığı ve amacıyla örtüşen yorumlara hızlıca ulaşarak kullanım kolaylığını artırması ise bu unsura bir kaldıraç etkisi yaratacaktır. Literatürde, tüketicilerin e-ticaret satın alma davranışını inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmalar, daha çok web sitesi tasarımı, kullanım kolaylığı, satıcıya güven ve fiyat gibi faktörlere yoğunlaşmaktadır (Budiharseno, 2017, s. 5; Yohana, Dewi ve Giantari, 2020, s. 217; El-Baz El-Maniaway, 2022, s. 215). Tüketici davranışını etkileyen, kritik bir öncül faktör olmasına rağmen, çevrim içi yorumlara konu olan faktörleri ortaya koyan çalışmalar sınırlı olup (Zhao, Wang, Sun, Liu, Fan ve Xuan, 2019, s. 874-879) sadece olumsuz yorumları esas alan çalışmalar ilgili yazında ağırlık kazanmaktadır (Vollero, Sardanelli ve Siano, 2021, s. 3-4; Jain vd., 2021, s. 9). Çevrim içi müşteri yorumlarında hem olumlu hem de olumsuz yönde ağırlık kazanan faktörleri ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma; hizmet sunucularının iyileştirme yapabilecekleri alanlara ışık tutacağı gibi e-WOM'ın algılanan yararlılığının geliştirilmesine de katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Türkiye, e-ticaret pazarının perakende pazarındaki payı, 2020 yılında %15,7 iken 2021 yılında %17,7 yükselmiş olup ("E-ticaretin gelişimi", 2019; "ETBİS", 2021) gelişmiş ülkeler seviyesindedir. Dolayısıyla elektronik ticaretin son yıllarda en çok geliştiği ülkelerden biri olan Türkiye pazarı ve en çok tercih edilen elektronik ticaret sitesi olan Trendyol ("Türkiye'de en çok tercih edilen", 2021), bu çalışmanın araştırma alanı olarak seçilmiştir. Araştırmada Trendyol şirketinin web sitesinde yer alan ve kamuya açık olarak erişime sunulan ikincil veriler kullanılmış olup, çalışma keşifsel olarak tasarlanmıştır. Trendyol e-ticaret sitesinde, en çok satılan ve en yüksek puan alan sekiz çeşit bluetooth kulaklık ve yedi çeşit güneş kremine dair yapılan en yüksek ve en düşük puanlı çevrim içi müşteri yorumları içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bluetooth kulaklık ve güneş kremi kullanım şekilleri ve amaçları bakımından farklılık

göstermekte olup, iadeleri neredeyse mümkün olmayan ve farklı promosyon uygulamalarına sahip ürünlerdir. Böylece, araştırmaya konu olan ürün seçiminde müşteri yorumlarını etkileyen faktörlere dair çeşitliliği artırmak hedeflenmiştir.

Çalışmada sırasıyla; tüketicilerin e-ticaret satın alma davranışı üzerinde etkili olan faktörler ve E-WOM literatürlerine yer verilmiş ve araştırma metodolojisi tanıtılmıştır. Elde edilen bulgular açıklandıktan sonra, geçmiş çalışma sonuçlarıyla birlikte tartışılmış, ilgili yazına katkıları belirtilmiş ve elektronik ticaret hizmet sunucularına, iyileştirme yapabilecekleri alanlarda öneriler sunulmuştur.

Literatür Taraması

E-Ticarette Satın Alma Kararı Üzerinde Etkili Olan Faktörler

E-ticaret: dijitalleştirilmiş verilerin işlenmesine ve iletilmesine dayanan, birden fazla hedefe; zamanında, güvenli ve uygun fiyatlı, küçük veya toplu gönderim yapmaya olanak sağlayan, lojistik sistemi gerektiren, kuruluşların ve bireylerin dâhil olduğu, ticari faaliyetlerle ilgili her türlü işlemin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Goldstein ve O'Connor, 2000, s. 14; Mann, Eckert ve Knight, 2000, s. 3). E-ticaret, 2000'li yıllardan bu yana hem dünyada hem de Türkiye'de hızla gelişmektedir. Yapılan araştırmalara göre küresel e-ticarette, en çok tercih edilen ülkeler; Çin (%26) ve Amerika Birleşik Devletleri (%21) olup bu ülkeleri sırasıyla İngiltere (%14), Almanya (%10) ve Japonya (%5) izlemektedir (Deliçay, 2020, s. 7). Dünyada ilk e-ticaret siteleri (Amazon.com ve eBay şirketleri gibi), Amerika Birleşik Devletleri ve bazı Avrupa ülkelerinde 1994 yılında kurulmuş olup 2019 yılı istatistiklerine göre; perakende e-ticaretin gayrisafi satış hacmine göre %60'lık bölümü 13 firmanın elinde bulunmaktadır. Pazar payı en büyük şirketler sırasıyla; Alibaba Grubu'nun Taobao.com (%16) ve Tmall.com (%13) şirketleri ve Amazon.com'dur (%10) ("Statista", 2022). Türkiye pazarının en büyük oyuncuları ise yıllık satış hacimleri dikkate alındığında; 70-75 milyar TL ile Trendyol.com, 40-45 milyar TL ile Hepsiburada ve 10-15 milyar TL ile N11.com e-ticaret siteleridir ("Rekabet Kurumu", 2022). Türkiye'nin e-ticaret hacmi 2022 yılı verilerine göre 800,7 milyar TL olarak gerçekleşmiş olup, elektronik pazarı hızlı bir büyüme trendi içerisindedir ("2022 yılı e-ticaret verileri", 2023).

Tüketiciler, her geçen gün rekabet seviyesi artan elektronik pazarda, kendilerine sunulan çok sayıda alternatif arasından seçim yapma aşamasında birçok faktörden etkilenmektedir. E-ticarete karşı tutum ve deneyimler, eğitim, gelir, yaş gibi demografik ve yanı sıra kültürel özellikler müşterinin satın alma kararını etkileyebilen kişisel faktörler olarak çalışmalarda belirtilmektedir (Köylüoğlu, Acar ve İnan 2018, s. 269). Güven (Chatterjee, 2001, s. 16-17; Budiharseno, 2017, s. 5; Zhao vd., 2019, s. 3928; Yıldız, 2020, s. 38; Yohana vd., 2020, s. 213; El-Baz vd., 2022, s. 215), sadakat (Yıldız, 2020, s. 38), teslim süresi (Budiharseno, 2017, s. 5; Akıl ve Ungan, 2022, s. 14) ve web sitesinin özellikleri (kullanım kolaylığı, tasarımı, ara yüzü gibi) ise hizmet sağlayıcılara dair öne çıkan unsurlardır. Elektronik ticaret hizmet kalitesinin, özellikle zamanında teslimat unsurunun müşteri memnuniyetini ve yeniden satın alma kararını etkilediği görülmektedir (Gulc, 2020, s. 145-146; Yıldız, 2020, s. 42; Akıl ve Ungan, 2022, s. 14-15; Canöz ve Gündüz, 2022, s. 1262; Türkmen ve Sarıcan 2022, s. 685). Kişisel ve hizmet sunucu ile ilgili unsurlar dışında, müşteri satın alacağı ürün ve hizmet ile ilgili; özelliklerini, kalitesini, fiyatını (Budiharseno, 2017, s. 5), algıladığı riskleri ve faydayı (Canöz ve Gündüz, 2022, s. 1260) da satın alma kararlarını alırken göz önünde bulundurmaktadır. Bauboniené ve Guleviçüüt'un (2015, s. 81) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, çevrim içi alışverişin; kadınların daha düşük fiyatlı ürün/hizmet seçeneklerine ulaşması, erkeklerin ise daha hızlı ve konforlu alışverişe olanak tanınması dolayısıyla tercih edildiği vurgulanmaktadır. Öte yandan Jain, Gajjar ve Shah (2021, s. 9) hız ve kolaylığın kadınlar için de önemli bir tercih sebebi olduğu sonucuna varmışlardır. Yapılan bazı çalışmalar, e-ticaret sitesine karşı duyulan güven artıkça web sitesinde ürün detaylarının belirtilmesi veya belirtilmemesi unsurunun satın alma kararları

üzerinde daha az etkili olduğunu göstermektedir (Lin, 2014, s. 606-607; Uzun ve Poturak, 2014, s. 169-170; Bauboniené ve Gulevičiūtė, 2015, s. 82; Bai, Zhao, He, Nie ve Wen, 2018, s. 2275; Changchit ve Klaus, 2020, s. 96).

Günümüzde, e-ticaret sitelerinin yaygın kullanımıyla birlikte çevrim içi yorumlar, tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen önemli bir faktör hâline gelmiştir (Lin, 2014, s. 113; Siering, Muntermann ve Rajagopalan 2018, s. 1; Choi ve Leon, 2020, s. 2-3; El-Baz vd. 2022, s.3). Çevrim içi yorumların, gerçek müşteri deneyimine dayalı ve geniş kitlelere ulaşabilir olması en güçlü yönlerindedir (Ajanovic, 2018, s.19). Çoğu müşterinin alışveriş öncesi satın alacağı ürün/hizmeti ve ilgili e-ticaret sitesini araştırdıkları görülmektedir (El-Baz vd., 2022, s. 2). Türkiye’de alışveriş öncesi çevrim içi müşteri yorumlarını okuyanların oranı %92, şikâyetleri ve satıcı cevaplarını okuduktan sonra alışverişten vazgeçenlerin oranı ise %45 olup (“KPMG”, 2020), bu bağlamda diğer ülkelerin istatistikleriyle benzer yapıdadır. Müşteriler olumlu çevrim içi yorumların alım isteklerini ve satışları artırdığını (Cui, Liu ve Guo, 2012, s. 5; Kaushik, Mishra, Rana ve Dwivedi, 2018, s. 28; Ullal, Spulbar, Hawaldar, Popescu ve Birau, 2020, s. 12), olumsuz yorumların ise e-ticaret firmalarına yapacakları iyileştirmeler konusunda (Shihab ve Putri, 2019, s. 78; Liu, Fei, Yan, Wu ve Tsai, 2020, s. 51), yol gösterici ve objektif bir veri kaynağı olduğunu belirtmektedirler (Siering, vd., 2018, s. 2; Changchit ve Klaus, 2020; Liu vd., 2020, s. 5).

Elektronik Ağızdan Ağıza Pazarlama (E-WOM)

Çevrim içi yorumlar veya diğer adıyla E-WOM kavramı; “iletişim kurma-sosyal ağ ve bilgi almanın yanı sıra tavsiyeler” (Goldsmith ve Horowitz, 2006, s. 4; Majumder, Gupta ve Paul 2022, s. 148), “potansiyel, gerçek veya eski müşteriler tarafından bir ürün veya şirket hakkında yapılan olumlu veya olumsuz herhangi bir ifade” (Hennig-Thurau vd., 2004, s. 39; Filieri, 2015, s. 1262), “tüketiciler için değerli ürün ve hizmetler hakkında bilgi sağlama” (Siering vd., 2018, s. 1; Yohana vd., 2020: 216), “marka ve ürün itibarının sosyal olarak üretilen bir tanımlayıcısı” (El-Baz vd., 2022, s. 9) gibi tanımlamalarla literatürde ifade edilmektedir. Tüketiciler, E-WOM sayesinde daha kısa zamanda ve daha az çabayla (Baek, JoongHo ve Choi, 2012, s. 5; Chua ve Banerjee, 2015, s. 1) bilgi ihtiyaçlarını karşılayabildikleri gibi (Hurriyati ve Rhamdani, 2017, s. 15), yorumları kıyaslayarak çıkarımlar da elde etmektedirler (Lackermair, Kailer ve Kanmaz, 2013, s. 55). Üniversite gençlerinin, satın alma kararlarını etkileyen faktörler üzerine yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre, sunulan seçenek veya marka sayısı ile müşteri yorumlarından etkilenme olasılığı arasında doğru orantı gözlenmektedir (Yozgat ve Deniz, 2011, s. 59). Böylece, müşteriler perakendeciler tarafından sağlanan bilgileri yetersiz bulmaları hâlinde, müşteri değerlendirmelerine yönelerek satın alma kararlarını gözden geçirmektedirler (Chen ve Xie, 2008, s. 1; Guo, Barnes ve Jia, 2017, s. 28). Müşteriler olumlu ve olumsuz yorumların dengeli bir şekilde yer alması hâlinde, müşteri yorumlarını daha güvenilir bulmaktadır (Dhahak ve Huseynov, 2020, s. 991). Ayrıca, müşterilerin yorumları bağımsız bir bilgi kaynağı olarak dikkate aldıkları ve satın alımını yapacakları ürün ve hizmetlere dair belirsizliği azaltan bir unsur olarak değerlendirmelerden faydalandıkları görülmektedir (Lohse, Kemper ve Brettel, 2017, s. 2641).

Çevrim içi yorumlar, müşterilerin yanı sıra perakendecilere de bazı kolaylıklar sağlamaktadır. Tüketicilerin ürün/hizmetlere dair bilgi ihtiyacının karmaşıklığı karşısında, satıcının tüm beklentileri karşılayacak cevapları üretmesi ve sitesinde listelemesi oldukça olanaksız ve maliyetlidir (Chen ve Xie, 2008, s. 33; Filieri, 2015, s. 1261). Müşteri yorumları, satıcı tarafından sıklıkla ürün ve hizmetlere dair sunulan özelliklerinin yanı sıra, deneyime dayalı diğer bilgileri de sunmak suretiyle âdeta bir tutundurma aracı işlevi göstermektedir. Ayrıca, hizmet sunucularının müşterilerden gelen geri bildirimleri, ürün geliştirme önerileri olarak kullanması mümkündür.

Çevrim İçi Müşteri Yorumlarının Algılanan Yararı

Çevrim içi müşteri yorumları karar sürecinde müşteriye destek sağlamaktadır (Lin, Luarn ve Hong, 2005, s. 465; Baur ve Nyström, 2017, s. 8-9; Chen, Teng ve Chiou, 2019, s. 106). Ancak değerlendirmelerin zengin sayıda olması, müşterinin ürünle ilgili yorumları daha güvenilir bulması sonucunu yaratmakla birlikte, kendi satın alma kararları için asıl önemli yorumları seçmelerini zorlaştırmakta ve zaman kaybına sebep olmaktadır (Chua ve Banerjee, 2015, s. 1). Müşterilerin yorumlar arasında kendilerine en çok faydayı sağlayacak olana yönelme ihtiyacının önem kazanması dolayısıyla, özellikle son yıllarda, müşterilerin çevrim içi yorumların yararlılığını değerlendirirken dikkate aldıkları faktörler üzerine yapılan çeşitli araştırmalara ilgili literatürde yer verilmektedir. Bulgulara göre; yorumlara atfedilen beğeni sayısı ile müşterinin yorumu dikkate alması arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Ayrıntılı ürün yorumlarının; bir ürünü tanımak, kalitesini ve performansını diğerlerinden ayırt etmek için bazı kullanıcılar tarafından faydalı olarak görüldüğü belirtilmektedir (Filieri, 2015, s. 1260; El-Baz vd., 2022, s. 2; Siering vd., 2018, s. 1). Ancak yorumun aşırı ayrıntılı ya da özensiz olması ise çoğunlukla isteksizlik yaratmaktadır (Chua ve Banerjee, 2015, s. 11). Çevrim içi yorumların algılanan faydası üzerine yapılan bir çalışma, yorumlarda yer alan kelime sayısının en fazla 144 olması hâlinde kullanıcı üzerinde olumlu etki yarattığını göstermektedir (Huang, Chen, Yen ve Tran, 2015, s. 23).

Yorumu yapan müşterinin özellikleri de müşterinin yorumu faydalı ve yol gösterici olarak değerlendirmesi kararını etkilemektedir. Araştırma sonuçları; yorum yapan kullanıcıların kimliklerini belirtmesi hâlinde, yorumlarının güven verici olarak algılandıklarını göstermektedir (Siering vd., 2018, s. 10). Ayrıca, müşteriler çevrim içi yorumların yararlılığını ürün/hizmet çeşidine göre de farklı bir şekilde değerlendirmektedir. Örneğin, deneyim mallarına dair yapılan çevrim içi yorumların daha yararlı bulunduğu bazı çalışma sonuçlarında yer almaktadır (Choi ve Leon 2020, s. 3; Khalid vd., 2020, s. 535; Majumder vd. 2022, s. 147).

Filieri ve Mariani (2021, s. 1281) yorum yapan müşterinin kültürel özelliklerinin, çevrim içi incelemelerine yansıdığı bulgusunu ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla ilk görüntülenecek yorumlar arasında benzer kültürden gelen müşterilerin yaptıkları yorumların yer almasının algılanan faydayı artıracaklarını belirtmişlerdir. Chen, Teng ve Chiou (2019, s. 107), çevrim içi müşteri yorumlarının yararlılığını artırma konusunda; ürünün tüm yönleri ile tanımlı olması, belirsiz bir dilden kaçınılması, arama mallarının güçlü duygular ile deneyim mallarının ise duygulardan kaçınarak ifade edilmesinin faydayı artıracakı kanaatindedirler. Perakendeciler, bu unsurları kullanma konusunda müşterilerine tavsiyelerde bulunacakları gibi yorumları yayımlamadan önce gözden geçirirken kendileri de dikkate alabileceklerdir. Öte yandan; kullanıcıların satın aldıkları ürün/hizmetlerden memnun olmadıklarında daha uzun incelemeler yazdıkları görülmektedir (Ghasemaghaei, Eslami ve Hassanein, 2018, s. 556; El-Baz vd., 2022, s. 9). Bu nedenle, incelenecek ve ele alınacak yüzlerce inceleme ile karşı karşıya kalındığında satıcılar, tüketicilerin hizmetlerinden memnun olmamalarının temel nedenlerini belirlemek için daha uzun incelemelere odaklanabilmektedirler (Chua ve Banerjee, 2015, s. 359; Bai vd., 2018, s. 2276; Ghasemaghaei vd., 2018, s. 556).

Çevrim İçi Müşteri Yorumlarının İnceleme Başlıkları

Çevrim içi tüketici yorumlarının içerdiği inceleme başlıkları üzerine yapılmış sınırlı sayıda araştırma ilgili yazında yer almaktadır. Zhao vd., (2019, s. 874-879), yurt içi ve yurt dışındaki tüketicilerin 897 farklı model cep telefonuna dair 384.359 adet kısa tüketici yorumunu dikkate alarak yaptıkları çalışmada sırasıyla; performans, ürün konfigürasyonu, marka bilinirliği, maliyet-performans, satış sonrası servis, lojistik ve paylaşım özellikleri (konum, metin, görsel) kategorilerini elde etmişlerdir. Amazon e-ticaret sitesinde yer alan, müşteri yorumlarını inceleyen bir çalışmanın sonuçlarına göre en çok vurgulanan unsurlar; fiyat indirimleri ve satış promosyonları olmuştur (Vollero vd., 2021, s. 5). Bu faktörleri sırasıyla; müşteri ilişkileri yönetimi, kargo lojistiği, ürün bulunabilirliği, ürün iadesi, garanti ve para iadesi gibi unsurlar takip etmektedir. Özellikle,

son yıllarda yapılan çalışmaların sonuçlarında, Zhao vd., (2019, s. 875) bulgularına paralel bir şekilde, ürün kalitesinin yanında lojistik hizmet kalitesinin de yorumlarda yer aldığı görülmektedir (Yıldız, 2020, s. 42; Jain vd., 2021, s. 7; Canöz ve Gündüz, 2022, s. 1262; Türkmen ve Sarıcan, 2022, s. 685; Yıldız, 2022, s. 470). Örneğin, bazı çalışmalar e-hizmet kalitesinin yanı sıra (Gülbaşı, 2022, s. 35; Türkmen ve Sarıcan, 2022, s. 685) lojistik hizmet kalitesinin de müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatini pozitif yönde etkilediğini göstermektedir (Canöz ve Gündüz, 2022, s. 1262). Ancak e-ticaret lojistik hizmet kalitesinin; sadakati, anlamlı olarak etkilemediğini ve yeniden satın alma üzerinde etkisi olmadığını ortaya koyan çalışmaları da literatürde görmek mümkündür (Yıldız, 2020, s. 53; Kazancı ve Bayarçelik, 2021, s. 816).

Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama

Araştırma; ikincil verilere dayalı olarak yapılan keşifsel bir çalışmadır. İkincil veriler, başkaları tarafından toplanmış, arşivlenmiş ya da basılmış kısaca hazırdaki veriler olup araştırmacıya kaynak tasarrufu sağlamak suretiyle örnekleme kısa sürede ulaşma avantajı yaratmaktadır (Given, 2008, s. 232). Araştırma örnekleme, son yıllarda elektronik ticaret pazarı geliştirmekte olan Türkiye pazarının en çok tercih edilen alışveriş sitesi Trendyol üzerinden ulaşılmıştır. 2010 yılında kurulan ve 2018 yılından itibaren Alibaba Group ortaklığıyla faaliyetlerine devam eden Trendyol, yıllık 75 milyar TL ciroluk hacmi ile Türkiye'nin ilk decacorn platformudur. Şirket, 170 milyondan fazla ürün, 240 bin satıcı ve yaklaşık 30 milyon müşterisi ile Türkiye (Avrupa'da 27 ülkeye teslimat) dışında da faaliyet göstermektedir ("Trendyol", 2023).

Söz konusu e-ticaret sitesinde, en çok satılan ve en yüksek puan alan sekiz çeşit bluetooth kulaklık ve yedi çeşit güneş kremine dair yapılan en yüksek ve en düşük puanlı çevrim içi yorumlar yönlendirilmiş içerik analizi (directed content analysis) aracılığıyla incelenerek bulgular elde edilmiştir. Araştırma verilerinin toplanması aşamasında, öncelikle Haziran 2021 döneminde ilgili ürün sayfalarında yer alan yorumlar "yeniden eskiye" filtresi kullanılarak sıralanmıştır. Sonrasında müşteri yorumları değerlendirilmeye başlanmış, araştırma sorusuna cevap verebilirliği bakımından doygunluğa ulaştığı noktada süreç sonlandırılmıştır. Yorumlar yaklaşık son 1 yıllık tarih aralığını kapsamaktadır. Yönlendirilmiş içerik analizi yönteminde, teorik çerçeveye dayalı olarak başlangıç kod listesi oluşturulduktan sonra, yeni ortaya çıkan kod veya alt kodlar eklenmek suretiyle analiz yürütülmektedir (Hsieh ve Shannon, 2005, s. 1281). Çalışmada, elektronik ticaret tüketici davranışı yazınında yer alan ve satın alma kararını etkileyen temel unsurlar esas alınarak başlangıç kodları belirlenmiş olup sonrasında sırasıyla açık ve eksenel kodlama aşamaları takip edilmiştir (Neuman, 2006). Güneş kremi yorumlarının öncül kodlaması; ilk yazar tarafından yapılmış, kodlar ile ilgili anahtar kelimeler tanımlanmış ve örnek cümleler belirtilmiştir. Daha sonra, bu kodlama ikinci yazarla tartışılmıştır. Açık kodlama olarak nitelenen bu aşama sonrası, eksenel kodlama sırasında, ilk aşamada elde edilen ana kodlardan 2 tanesi (lojistik performansı ve ambalajlama), kargo lojistiği olarak tek bir kod altında birleştirilmiş, ürünün boyutu, görselden farklı ürün, yüksek fiyat, kullanım miktarı, eksik miktar alt kodları ise silinmiştir. Daha sonra, kodlar arasındaki hiyerarşi tartışılmış ve kod tablosu rafine edilmiştir. Nihai kodlama tablosunda 5 ana, 16 adet alt kod tanımlaması yapılmış olup Tablo 1'de görülmektedir. Daha sonra birinci yazar, güneş kremlerine dair 517 kodlama, ikinci yazar ise kulaklık yorumları ile ilgili 565 kodlama olmak üzere, toplamda 1082 kodlama gerçekleştirmiştir. Her iki yazar, ilk aşamada kodlama yapmadıkları ürün grubu ile ilgili nominal değerlendirmede bulunarak katılıyorum/katılmıyorum seçenekleriyle diğer yazarın kodlarını bağımsız bir şekilde değerlendirmişlerdir (Krippendorff, 2018, s. 283). Kodlayıcılar arasındaki Cohen Kappa güvenilirlik katsayısı %89 olarak hesaplanmış olup, yazında kabul edilen seviyenin üzerinde olması bakımından çalışma sonuçları güvenilir olarak belirlenmiştir (Lacy ve Riffe, 1996, s. 968). Ayrıca, çalışmanın inandırıcılığı (trustworthiness) artırılmak suretiyle geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır (Başkale, 2016, s. 24-26). Bu bağlamda; kod listesi, ilgili literatürde yer alan temalara dayalı olarak oluşturulmuş, elde edilen kodlar doğrudan alıntılarını içeren örnek cümleler ile desteklenmiş, araştırma prosedürü detaylı bir şekilde aktararak şeffaflık sağlanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1

Çevrim İçi Müşteri Yorumlarına Dayalı Kodlar

1. Ürün Kalitesi	3. Kargo Lojistiği
1.1. Ürün Performansı	3.1. Kargo Hızı
1.2. Zararlı İçerikli Ürün	3.2. Paketleme
2. Satıcıya Güven	3.3. Kargo Teslimatı
2.1. Taklit Ürün	4. Algılanan Değer
2.2. Son Kullanma Tarihi Geçen/Yakın Ürün	5. Satış Promosyonu
2.3. Yanlış Ürün Sevkiyatı	5.1. Hediye Ürün
2.4. İade Politikası	5.2. Fiyat İndirimi
2.5. Satıcı İletişimi	5.3. Fiyat Paketleri
2.6. Açılmış Ambalaj	
2.7. Faturasız Ürün	
2.8. Ambalajsız Ürün	

Bulgular

Araştırma sonuçlarına göre; müşteri yorumlarında ürün kalitesi ağırlık kazanmakla birlikte, değerlendirmelerin yaklaşık yarısı diğer faktörlere dayalı olarak yapılmıştır. Değerlendirmelerde tekrar edilme sıklıklarına göre sırasıyla; ürün kalitesi, satıcıya güven, kargo lojistiği, algılanan değer ve satış promosyonu olmak üzere beş adet ana kod ve 16 adet alt kod elde edilmiştir.

Ürün Kalitesi

Algılanan kalite; alıcıların kendilerine sunulan ürün veya hizmet seçeneklerini alternatifleriyle kıyaslayarak, üstün veya zayıf oldukları yargısını oluşturdukları göreceli bir değerlendirmedir. Ürüne dayalı kalite (product-based quality), bir ürünün özellikleri veya içerikleri ile ilgili bir kavramdır (Zeithaml, 1988, s. 3-4). Müşteriler çevrim içi yorumlarında, ürünün beklenen fonksiyonel performansına sıklıkla değinmişlerdir.

“Kaliteli bir ürün değil, tavsiye etmiyorum. Dinlediğin zaman sokak gürültüsü gibi bir ses var, yani net bir şekilde duyamıyorum”

Ürünlerin sağlaması beklenen faydaları bir yana, kullanımı dolayısıyla yaşanan problemler de yorumlarda yer almaktadır. Özellikle güneş kremi ürünlerinin, içeriği dolayısıyla cilde verdiği zarar değinilen konular arasındadır.

“Ürünü sürdüğüm anda yüzümde direk kızarma ve kabarma oldu. Zaten güneşe alerjisi olan biriyim ve bu ürünün cildimi koruması gerekirken daha çok zarar verdi”

“Ürün kullanımı onaylanmayan "benzophenone-3" içeriyor. Bu UV koruma sağlayan ajanın kullanımı onaylanmıyor ve zararlı olarak geçmekte. Özellikle hamile ve emzirenler için asla kullanılmalıdır. Bizim için de kullanılmaması gereken bir içerik”

Satıcıya Güven

Satıcıya güven; bir satıcının hem müşterisine verdiği sözleri yerine getirme konusundaki istekliliğine (iyi niyetlilik, yardımseverlik, dürüstlük vb.) hem de bunları gerçekleştirme kapasitesinin (bilgi, yetenek, donanım vb.) yeterliliğine bağlı olan ve tüketicinin yeniden satın alma kararı üzerinde etkili bir unsurdur (Kim, Ferrin ve Rao, 2009, s. 240). Elektronik ticarete güven kavramı; alıcıların belirsiz özellikleri olan bir ortamda gerçekleştirecekleri ticari bir işlemi güvenli bir şekilde yapabilme beklentilerine ya da inançlarına dayalı olarak,

bir web sitesinin performansına dair (satıcı, ürünün markası ve web sitesiyle ilişkili bir bütün olarak) yaptıkları öznel bir değerlendirme olarak tanımlanmaktadır (Sullivan ve Kim, 2017, s. 200).

Elektronik ticarete güven, satıcıya veya satıcı ile alıcıyı buluşturan aracı alışveriş sitesine dönük olabilmektedir. Araştırma örneklemindeki yorumlarda sadece satıcıya dair güven unsurları belirtilmiş olup, Trendyol sitesine dair güven değerlendirmesi yorumlarda gözlenmemiştir. Öte yandan güven sadece “olumsuz” bir değerlendirme unsuru yani güvensizlik olarak yorumlara konu olmuştur.

Satıcıya dair güvensizliğin nedenleri arasında; orijinal ürün yerine taklit ya da sahte ürün, son kullanma tarihi geçen veya dolmak üzere olan ürün, yanlış ürün, açılmış ya da ambalajsız ürün gönderilmiş olması gibi satıcının kasıtlı olarak gerçekleştirdiği düşünülen olumsuz davranışları belirtilmiştir.

“Ürün sahte!!! barkodunu kontrol ettiğimde ürünün sahte olduğunu gördüm. Orijinal kutusu filan yoktu bir kutunun içine barkodu aynı olan iki ürün konulmuştu”

“Ürünün ağzı açık geldi jelatin yoktu kokusu çok kötü bozuk gibi”

“Son kullanma tarihi 2016 olan ürün yollandı”

“Kutusu zaten küçük olmasına rağmen bir de yarısı boş geldi rezillik ya aldığımız paranın hakkını verin!”

“Eğer sıfır yıldız olsa verirdim. Kulaklık yerine şarj aleti gönderdiler istediğimiz kulaklık yerine başka bir kulaklık gelse anlayacağım da şarj aleti de nedir?”

E-ticaret üzerinde yapılan alışverişlerde, ürün değişimi ve iadesi politikalarının müşterinin tatminini ve sonraki alışverişlerinde aynı satıcıyı tercih etmesi kararını etkilediği görülmektedir (Jain vd., 2022, s. 9). Yorumlar incelediğinde, bahis olunan olumsuzlukların telafisinin yapılmaması, ürünün iade veya değiştirme sürecinin kötü yönetilmesi, satıcının olumsuz veya yetersiz iletişimi gibi unsurların müşterinin güvensizlik algısını artırdığı anlaşılmaktadır.

“Sakın almayın. İade kabul etmiyorlar. Kimseye tavsiye etmiyorum. Kulakta zor duruyor sesi çok kötü ve sürekli eşleşme sorunu yaşıyorsunuz. İade ettim kabul edilmedi. Bu firmadan asla ürün almayın. Beğenmediğim ve sorun yaşadığım bir ürünü iade edemiyorum böyle bir saçmalık olamaz. Tekrar söylüyorum asla almayın”

“Bu üründen iki tane aldım ilk aldığım üründe sorun yok son aldığım ürün arızalı çıktı garanti belgesinin üzerinde telefon numarası var. 1 haftadır arıyorum cevap veren yok müşteri hizmetlerini de aradım hiçbir şekilde yardımcı olmadılar kısacası kesinlikle elektronik ürün alınmaz. Tüketici mahkeme heyetine başvuracağım”

Kargo Lojistiği

Kargoların söz verildiği gibi, güvenilir bir şekilde müşteriye teslimi elektronik ticaret sitesinin hizmet kalitesiyle ilgili unsurlarından biri olup müşteri tarafından tercih edilmesini doğrudan etkilemektedir (Sharma ve Lijuan, 2015, s. 472, 477). Jain vd. (2022, s. 2), çevrim içi perakendecilik ile ilgili hizmet kalitesini; ürün bulunabilirliği, zamanında teslim ve ürün teslim şartları (miktar, doğruluk, kalite) olmak üzere 3 kategori altında belirtmektedir. Hızlı teslimatın yanı sıra, doğru ürünün uygun bir paketlenmeyle gönderilmesi müşteri yorumlarında ağırlık kazanmıştır.

“Muazzamm. Eğer almayı düşünüyorsanız kesinlikle tavsiye ederim. Teslimat 2 gün sürdü, paketleme vs gerçekten başarılıydı”

“İki günde geldi hem de karantina da”

Algılanan Değer

Algılanan değer; alıcının bir ürün veya hizmeti tercih etmesi karşılığında sağlayacağı kazançlar ile feda etmek zorunda kaldığı kaynaklar veya kayıpları kıyaslayarak elde ettiği genel bir değerlendirme olup (Sweeney, Soutar ve Johnson 1999, s. 79), müşterinin satın alma kararını etkileyen önemli bir kavramdır (Cronin, Brady ve Hult 2000, s. 207). Algılanan faydanın ekonomik olduğu kadar, hazcı boyutu da söz konusudur. Müşteri yorumlarında ise algılanan faydanın sadece fonksiyonel ya da ekonomik yönüyle değerlendirildiği görülmektedir. *“Bu fiyat bandında alınabilecek en iyi kulaklık diyebilirim”*

“Bir güneş kreminden beklenilenin fazlasını karşılıyor bence hem fiyatı uygun, hem de yüzde yağlı bir his de bırakmıyor”

Satış Promosyonu

E-ticarette, satın alma kararlarını etkileyen en önemli unsurlardan biri fiyattır (Bauboniené ve Guleviçiüté, 2015, s. 81). Tüketici, alacağı ürün veya hizmetin alternatifleriyle satış fiyatının karşılaştırmasını yaparken beraberinde sağlanan diğer parasal teşvikleri de motive edici bulmaktadır. Yorumlar dikkate alındığında, bazı müşterilere ürünlerle birlikte promosyon amaçlı hediye ürün gönderildiği görülmektedir. Müşterilerin çoğu, güneş kremi ürünlerinin miktarını fiyatına göre yetersiz bulmasına ve hatta bazı müşteriler kulaklıkla ilgili teknik problem yaşamasına rağmen, hediye dolayısıyla alışveriş deneyimlerini olumlu olarak değerlendirmişlerdir.

“Ürün biraz minik ama güzel ayrıca küçük hediyeniz için de çok teşekkür ederim”

“Ürün elime ulaştı ve kullandım çok sevdim yanındaki hediyeye ayrıca bayıldım hediye fiyatı nerdeyse aldığım fiyattaydı bu yüzden baya iyi geldi bana tavsiye ederim”

“Kulaklıklar evin bir köşesinde duruyor bir şey dinlemek için bile kullanmak gelmiyor içimden. 5 yıldızı ürünün yanında gönderilen hediyeler için veriyorum”

Öte yandan, kendilerine hediye ürün gönderilmeyen müşteriler bunu bir olumsuzluk olarak sıklıkla yorumlarında belirtmişlerdir.

“Herkes hediye gönderilmiş bir sürü alışveriş yaptım bana niçin hediye yollamadınız”

Fiyat promosyonlarına da yorumlarda sıklıkla yer verilmiştir. Ürünlerin indirimdeyken ve birleştirilmiş paketler hâlinde satıldığı dönemlerde alım yapan müşteriler olumlu değerlendirme yapmışlardır. Hatta bu konuda diğer müşterilere tavsiyelerde bulunmuşlardır. Ancak indirimi yakalayamayan müşteriler olumsuzluklarını yorumlarında belirtmişlerdir.

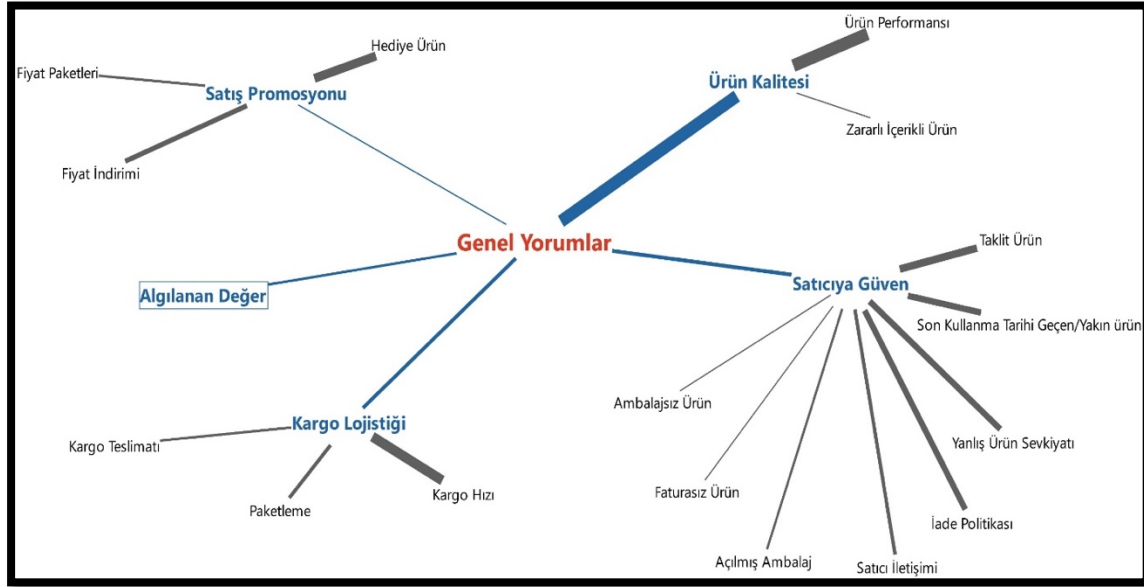
“Kalite performans olarak iyi, ama çok sık indirime giriyor, indirimdeyken alın”

“Ürünü çok beğendim yanında gönderdiğiniz hediye Yaşlanma Karşıtı Krem beni çok mutlu etti tam ihtiyacım olan üründü. Sadece 82 TL ye almıştım 62 TL ye düşmüş buna biraz üzülüm açıkçası”

“Fiyat politikaları yanlış ürünü aldıktan hemen sonra fiyat düştü”

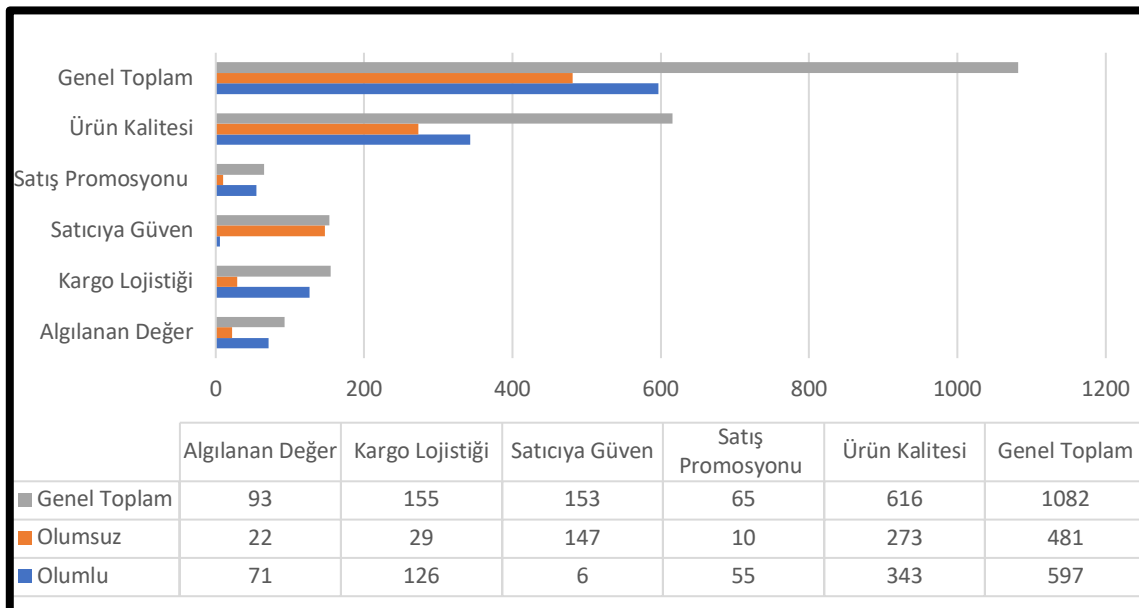
“2 li fırsat çok daha uyguna denk geliyor iyi ki almışım”

Araştırma bulgularına göre elde edilen ana ve alt kodlar, çizgi kalınlıklarıyla tekrar edilme sıklıkları da vurgulanmak suretiyle, Şekil 1’de detaylı olarak gösterilmektedir.

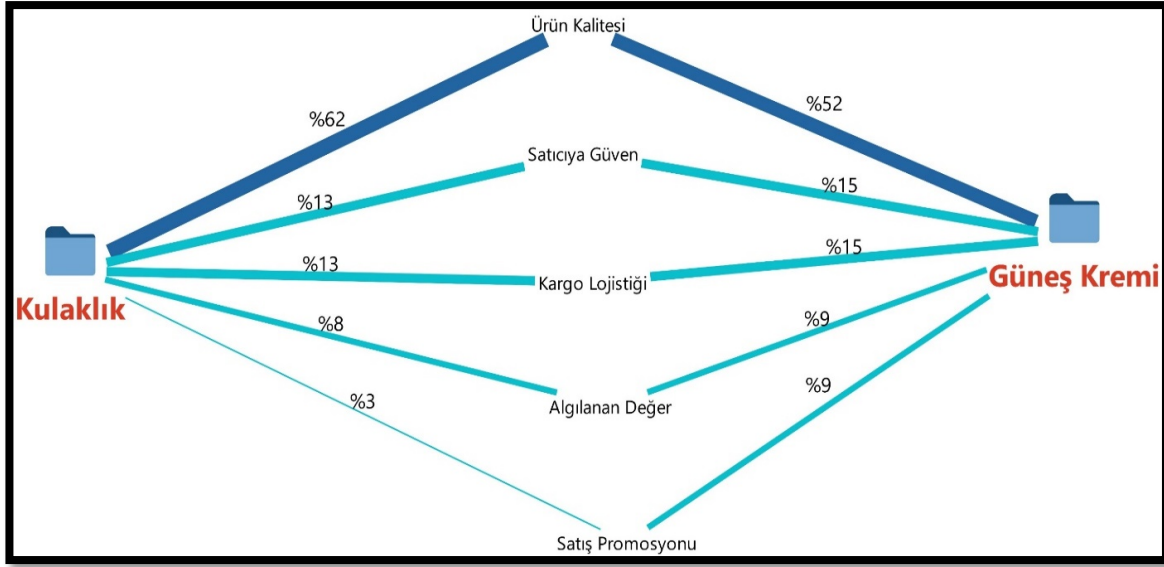
Şekil 1. Müşteri Yorumlarının Kodlar Bazında Frekanslarına Göre Dağılımı

En olumsuz ve en olumlu Trendyol müşteri yorumlarının hangi faktörlere dayalı olduğu ise Şekil 2’de gösterilmektedir. Kod içerisindeki dağılımlara bakıldığında; satıcıya güven olumsuz, kargo lojistiği ise olumlu yorumlarda dikkat çekici bir şekilde ağırlık kazanmaktadır. Algılanan değer, satış promosyonları ve ürün kalitesine dair yorumlar ise genel olarak olumludur.

Şekil 2. Müşteri Yorumlarının Olumlu ve Olumsuz Değerlendirmesine Göre Dağılımı

Şekil 3'te görüldüğü gibi; güneş kremi ve bluetooth kulaklık ürün grupları değerlendirmelerine esas olan faktörler aynı ve benzer ağırlıktadır. Ancak satış promosyonu koduna dair yorumların güneş kremi ürününde daha ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Ana Kodların Kulaklık ve Güneş Kremi Ürünlerine Göre Dağılımı

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

E-WOM iletişimi; e-ticaret tüketici davranışını etkileyen kritik bir öncül ve önemli bir tutundurma unsuru olmasına rağmen, çevrim içi müşteri yorumlarını etkileyen ve faydasını artıracak faktörleri ortaya koyan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Alanda yapılan çalışmaların ise daha çok olumsuz değerlendirmeleri dikkate aldığı, olumlu yorumlarda belirtilen unsurlara yeterince değinmedikleri görülmektedir. Bu çalışma; çevrim içi müşteri yorumlarında kullanılan faktörleri belirlemek suretiyle, e-WOM'un geliştirilmesine ve dolayısıyla elektronik ticaret alanına katkılarda bulunmaktadır. Araştırma bulguları; e-ticaret satıcılarına iyileştirme yapabilecekleri alanları ortaya koymasının yanı sıra e-ticaret sitesi yöneticilerine web sitelerindeki müşteri yorumlarının sunumlarında bir filtreleme aracı olarak faydalanabilecekleri faktörleri göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar, tüketicilerin e-ticaret satın alma kararı üzerinde etkisi olduğu sıklıkla ortaya konan ürün kalitesi, satıcıya güven, kargo lojistiği, algılanan değer ve satış promosyonu faktörlerinin (Budiharseno, 2017, s. 6; El-Baz vd., 2022, s. 215) çevrim içi yorumlara yansıdığı göstermektedir. Bulgulara göre, ürün kalitesi yorumlarda en ağırlıklı vurgulanan faktördür. Ürün, bir pazarlama değişkeni olarak koku, şekil ve dayanıklılık gibi özelliklerinin yanı sıra içeriğinde bulunan maddelerle de değerlendirilmektedir (Mucuk, 2004, s. 124). Bu görüşü destekler nitelikte, yorumlarda ürünün kalitesinin sadece performansına göre değerlendirilmediği, içeriğinde kullanılan malzemelerin de müşteriler tarafından bir kalite unsuru olarak önemsendiği dikkat çekmektedir. Araştırma bulguları, günümüzün bilinçli müşterisinin sağlıklı ürünler/hizmetler ile ilgili hassasiyeti ortaya koymaktadır. E-ticaret satıcılarının ürünün içeriğinde kullanılan zararlı maddeleri web sitesindeki sayfalarında beyan etmeleri konusu, müşterilerin bilgi ihtiyaçlarını karşılamak bir yana aynı zamanda dikkate almaları gereken etik bir unsur olarak araştırma bulguları arasında ortaya çıkmaktadır.

Ürün kalitesinden sonra yorumlarda en çok değinilen kategori, satıcıya güven olmuş ve neredeyse sadece bir olumsuzluk unsuru olarak değerlendirmelere yansımıştır. Güven; müşterinin algıladığı faydayı ve memnuniyeti etkilemekte ve nihayetinde yeniden satın alım kararını belirleyebilmektedir (Kim, Ferrin ve Rao,

2009, s. 237; Sharma ve Lijuan, 2015, s. 477; Sullivan ve Kim, 2018, s. 209). Elektronik ortamda güven inşası, fiziksel perakendecilikte olduğundan çok daha farklı çabalar gerektirebilmektedir. Müşterilerin ürünlere dair duydukları bilgi ihtiyacı, algıladıkları belirsizlikler ve karşılaşabilecekleri riskler perakendecilerin sağlamak zorunda oldukları güveni güçleştirmekte olduğu kadar kırılganlıklarını da artırmaktadır (Bau ve Pavlou, 2002, s. 263). Ayrıca, e-ticaret üzerinde yapılan satışlarda, ürününün değiştirilmesi ve iade edilmesi kısaca ürün geri dönüşünün yönetimi müşteri tatmini ve aynı satıcıyı tercih etmesi kararı üzerinde etkilidir (Jain vd., 2022, s. 9). Taklit ürün, son kullanma tarihi yakın ürün gönderilmesi gibi olumsuzluklar, müşterinin satıcıya dair güvenini sarsmış ve sonrasında hizmet hataları telafilerinin yapılmaması, ürünün iade veya değiştirme sürecinin kötü yönetilmesi, satıcının olumsuz veya yetersiz iletişimi güvensizlik algısını artırmıştır. Dolayısıyla satıcıların özellikle güveni etkileyen dinamikler üzerine yapacakları iyileştirmelerin e-WOM pazarlamasına hissedilir bir katkı sağlayacağı oldukça aşikârdır.

Satın alınan ürüne dair algılanan değer, ağırlıklı olarak olumlu bir unsur şeklinde yorumlara yansımıştır. Satış promosyonlarının iyi yönetilmesi hâlinde, değer algısını pozitif yönde artırdığı yorumlarda görülmektedir. Müşterilerin çoğu, güneş kremi ürünlerinin miktarını fiyatına göre yetersiz bulmalarına ve hatta bazı müşteriler kulaklıkla ilgili teknik problem yaşamalarına rağmen, kendilerine ürünle birlikte hediye gönderilmesi dolayısıyla alışveriş deneyimlerini olumlu olarak değerlendirmişlerdir. Öte yandan, kendilerine hediye ürün gönderilmeyen ya da indirimi yakalayamayan müşteriler bu olumsuzluklarını yorumlarında belirtmişlerdir. Çeşitli araştırmalar, satın alınan ürüne/hizmete dair algılanan değer ile güven arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Masri, Ruangkanjanases ve Chen, 2020, s. 12; Paker ve Gök, 2021, s. 589). Dolayısıyla satıcıların, araştırma bulgularında yer alan olumsuzlukları iyileştirmelerinin yanı sıra, güven artırıcı bir unsur olarak müşterinin algıladığı değeri artıran aksiyonlarda bulunması önerilmektedir.

Kargo lojistiği ağırlıklı olarak olumlu yorumlarda yer alan bir unsurdur. Müşteriler özellikle hızlı teslimatı takdirle karşılamaktadırlar. Az sayıda olumsuz yorumun sebebi ise kargonun teslim edilmemesi veya koruyucu paket kalitesi ile ilgilidir. Jain vd.'nin (2022, s. 9) yaptıkları bir araştırmanın bulguları ürün teslim koşullarının, e-ticaret perakendesi hizmet kalitesine dair en önemli unsurlardan biri olduğunu göstermektedir. Yanlış ürünün, yanlış miktarda teslimi veya hasarlı ürün teslimi müşteri tatminini azaltmaktadır. Lojistik alt yapısı yeterli olmayan işletmelerin, bu konuda kendilerini geliştirmeleri ve ürün geri dönüş politikalarını çok iyi yönetmeleri gerekmektedir. Ayrıca, kapıda ödeme seçeneğinin sunulması müşteriye bu konuda yaşayacağı olumsuzlukları veya algıladığı riskleri azaltmak için son derece faydalı olacaktır. Kısaca; e-ticaret sitesi yöneticileri, hizmetin tüm aşamalarında (ürün içerik bilgisi, kargo teslimatı, satış sonrası iletişim vb.) istikrarlı bir kalite düzeyini gözetmek durumundadırlar. E-ticaret sitesi satıcılarının, algılanan hizmet performanslarını; iade politikası, kargo şirketi seçimi, müşteri iletişimi ve hizmet hatası telafisi alanlarında geliştirmek suretiyle artırmaları mümkündür.

Araştırma bulguları, çevrim içi müşteri yorumlarının web sitesindeki tasarımında dikkate alabilecekleri faktörleri ortaya koymak suretiyle, e-ticaret sitesi yöneticilerine de katkılarda bulunmaktadır. Çevrim içi yorumların hem müşterilerin elektronik ortamdaki bilgi ihtiyaçlarını karşılayan hem de satıcıyla güven inşasını kolaylaştıran bir araç olarak önemi büyüktür. Sharma ve Lijuan (2015, s. 477), e-ticaret sitesinin aranılan ürünlere ulaşım sağlamadaki etkinliğinin ve hızının sitenin tercihi üzerinde doğrudan etkisi olduğunu araştırma sonuçlarında ortaya koymuşlardır. E-ticaret sitelerindeki müşteri yorumlarına dair algılanan yararlılık, kolaylık ve etkinliğin aynı zamanda satıcıya duyulan güveni artırdığı ve güvenin de satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği görülmektedir (Dhahak ve Huseynov, 2020, s. 998; El-Baz vd., 2022, s. 9; Türkmen ve Sarıcan, 2022, s. 685). Çevrim içi yorumlara dair algılanan yarar; tüketicinin yoruma ulaşma maliyeti (çaba, zaman gibi) ile yorumun satın alma kararını verme sürecinde yarattığı faydayı kıyaslayarak ulaştığı bir değerlendirme olarak tanımlamak mümkündür (Mudambi ve Schuff, 2010, s. 186-187). Davis

(1989, s. 320) Teknoloji Kabul Modelinde, kişinin algıladığı yararlılık ile önerilen sistemi kullanmayı kabul etmesi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu, algılanan fayda üzerinde ise “algılanan kullanım kolaylığının” yani sistemi kullanmak için harcanan kaynakların etkisi olduğunu öne sürmektedir. Dahası, aşırı bilgi yüklemesinin anlamayı güçleştirdiği, performansı düşürdüğü Rodriguez, Gummadi ve Schoelkopf (2014, s. 175) tarafından yürütülen bir çalışmanın sonuçlarında ortaya konmuştur. Örneğin; Twitter sosyal medya kullanıcıları üzerine yapılan bir çalışma, çok sayıda mesaja maruz kalan kullanıcıların öncelik verilecek kaynakların seçiminde güçlük yaşadıklarını, kullanıcıların yarıdan fazlasının en ilgili mesajlara ulaşmak ya da ilgisiz mesajları dışarıda bırakmak için daha fazla filtreye ihtiyacı olduğunu göstermektedir (Bontcheva, Gorrell ve Wessels, 2013, s. 22). Müşterilerin yorumlarına konu olan her bir başlık, perakendeciler için hizmet kalitelerini değerlendirmeleri ve müşteri tatminini artırmaları açısından bir dönüt olarak değerlidir (Palese ve Usai, 2018, s. 138). Ancak bu görüşler göz önünde bulundurulduğunda, müşterinin her yorum başlığıyla ilgilenmesi yerine kendisine en çok fayda sağlayacak yoruma en az kaynak sağlayarak yönlendirilmesi algıladığı operasyonel faydayı yani E-WOM’dan algılayacağı yararlılığı artıracaktır (Davis, 1998, s. 300; Chua ve Banerjee, 2015, s. 11; Majumder vd., 2022, s. 148-149). Dahası, söz konusu faktörlerin bir filtreleme aracı olarak sunulması hâlinde, müşteriler önemsedikleri alanlardaki değerlendirmeleri dikkate almak suretiyle, daha doğru ürün-satıcı seçimi yapabileceklerdir. Doğru seçimlerin iade oranına ve satıcıya/web sitesine dair güven inşasına pozitif etkisi olması oldukça mümkündür (Dhahak ve Huseynov, 2020, s. 998).

Araştırma Kısıtları ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Tek bir alışveriş sitesi ve iki çeşit ürüne dair ikincil verilerin ve nitel analiz yöntemlerinin kullanılmış olması çalışmanın en büyük kısıtlarıdır. Çalışmanın genellenebilir sonuçların üretildiği kantitatif araştırmalarla ve ürün/web sitesi çeşitliliği ile genişletilmesi tavsiye edilmektir. Gelecekte yapılacak kantitatif çalışmalarla, yorumların kategorize edilerek web tasarımında yer almasının algılanan fayda ve güven unsuru üzerindeki etkisi araştırılabilir. Çelik, Kabak ve Uslu (2022, s. 510), çevrim içi müşteri yorumlarının, metin dışında resim ve video formatlarıyla sunulmaları hâlinde de algılanan yararlılığı artırdığını, hatta video yorumlarının müşterinin satın alma niyetini daha çok etkilediğini ortaya koymuştur. Gelecek çalışmalarda, resim ve video değerlendirmeleri üzerinden çevrim içi müşteri yorumları analizlerinin yapılması faydalı olacaktır. Ayrıca, birincil verilere dayalı kalitatif çalışmalarla çevrim içi yorumların sunumunda başka hangi filtreleme araçlarının kullanılabileceği tartışılabilir. Gelecek çalışmalara; çevrim içi müşteri yorumlarında yer alan faktörlerin e-ticaret hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, algılanan risk, satıcı ve ürün seçimi gibi satın alma davranışı üzerinde etkili olan konseptlerle ilişkisi dâhil edilebilir.

Kaynakça

- 2022 yılı e-ticaret verileri açıklandı. (11.04.2023). Erişim adresi: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10091/detay#:~:text=2022%20olarak>
- Ajanovic, E. (2018). *Çevrimiçi otel yorumlarında ikna edici iletişim sürecinin tutumlar ve ikna edici ipuçları aracılığıyla analiz edilmesi* (Doktora tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya. Erişim adresi: <http://acikerisim.akdeniz.edu.tr/xmlui/handle/123456789/3976>
- Akil, S. ve Ungan, M. C. (2022). E-commerce logistics service quality: Customer satisfaction and loyalty. *Journal of Electronic Commerce in Organizations (JECO)*, 20(1), 1-19. doi: 10.4018/jeco.292473
- Bau, S. ve Pavlou, P. A. (2002). Evidence of the effect of trust building technology in electronic markets: Price premiums and buyer behavior. *MIS Quarterly*, 26(3), 243–268. doi:10.2307/4132332

- Baek, H., Ahn, J. ve Choi, Y. (2012). Helpfulness of online consumer reviews: Readers' objectives and review cues. *International Journal of Electronic Commerce*, 17(2), 99-126. doi: 10.2753/JEC1086-4415170204
- Bai, T., Zhao, W. X., He, Y., Nie, J. Y. ve Wen, J. R. (2018). Characterizing and predicting early reviewers for effective product marketing on e-commerce websites. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*, 30(12), 2271-2284. doi: 10.1109/TKDE.2018.2821671
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuhfed/issue/46796/586804>
- Baubonienė, Ź. ve Gulevičiūtė, G. (2015). E-commerce factors influencing consumers 'online shopping decision. *Social Technologies*, 5(1), 62-73. Eriřim adresi: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=342079>
- Bontcheva, K., Gorrell, G. ve Wessels, B. (2013). Social media and information overload: Survey results. *arXiv Bilgisayar Bilimi, Cornell University*. doi: 10.48550/arXiv.1306.0813
- Budiharseno, R. S. (2017). Factors affecting online buying behavior on g-market site among international students in busan: A qualitative research. *Arthatama*, 1(1), 1-5. Erişim adresi: <https://arthatamajournal.co.id/index.php/home/article/view/4/1>
- Canöz, Y. ve Gündüz, Ş. (2022). Elektronik ticarete lojistik hizmet kalitesi müşteri tatmini ve müşteri sadakati bakımından ne denli önemli?. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(4), 1250-1269. doi:10.17130/ijmeh.962728
- Changchit, C. ve Klaus, T. (2020). Determinants and impact of online reviews on product satisfaction. *Journal of Internet Commerce*, 19(1), 82-102. doi:10.1080/15332861.2019.1672135
- Chatterjee, P. (2001). Online reviews: Do consumers use them? *Association For Consumer Research*, 74(1), 129-134. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=900158>
- Chen, M. Y., Teng, C. I. ve Chiou, K. W. (2019). The helpfulness of online reviews: Images in review content and the facial expressions of reviewers' Avatars. *Online Information Review*, 44(1), 90-113. Erişim adresi: www.emeraldinsight.com/1468-4527.htm9
- Chen, Y. ve Xie, J. (2008). Online consumer review: Word-of-mouth as a new element of marketing communication mix. *Management Science*, 54(3), 477-491. Erişim adresi: <https://pubsonline.informs.org/doi/epdf/10.1287/mnsc.1070.0810>
- Choi, H. S. ve Leon, S. (2020). An empirical investigation of online review helpfulness: A big data perspective. *Decision Support Systems*, 139, 113403. doi:10.1016/j.dss.2020.113403
- Chua, A. Y. ve Banerjee, S. (2015). Understanding review helpfulness as a function of reviewer reputation, review rating, and review depth. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66(2), 354-362 doi: 10.1002/asi.23180
- Cronin, J. J., Brady, M. K. ve Hult, G. T. M. (2000). Assessing the effects of quality, value, and customer satisfaction on consumer behavioral intentions in service environments. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 193-218. doi: 10.1016/S0022-4359(00)00028-2
- Cui, G., Lui, H. K. ve Guo, X. (2012). The effect of online consumer reviews on new product sales. *International Journal of Electronic Commerce*, 17(1), 39-58. doi: 10.2753/JEC1086-4415170102

- Çelik, Z., Kabak, A. ve Uslu, A. (2022). The effect of text, image and video-based product review presentation formats on online purchasing intention. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 489-516. Erişim adresi: <https://doi.org/10.18037/ausbd.1136341>
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340. doi: 10.2307/249008
- Dhahak, K. ve Huseynov, F. (2020). The impact of online consumer reviews (OCR) on online consumers purchase intention. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 990-1005. Erişim adresi: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=887502>
- Durmaz, Y., Bahar, R. ve Kurtlar, M. (2011). Kişisel faktörlerin tüketici satın alma davranışlarına etkisi üzerine bir araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 114-133. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/39461>
- El-Baz, B. E. S., Elseidi, R. I. ve El-Maniaway, A. M. (2022). Influence of electronic word of mouth (e-WOM) on brand credibility and Egyptian consumers purchase intentions. In *Research Anthology on Social Media Advertising and Building Consumer Relationships* (pp. 1626-1641). IGI Global. doi: 10.4018/ijom.2018100101
- E-ticaretin gelişimi, sınırların aşılması ve yeni normlar, 2019 (2019). TUSİAD. Erişim adresi: <https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/dd-tusiad-eticaret-raporu-2019.pdf>
- Filieri, R. (2015). What makes online reviews helpful? A diagnosticity-adoption framework to explain informational and normative influences in e-WOM. *Journal of Business Research*, 68(6), 1261-1270. doi:10.1016/j.jbusres.2014.11.006
- Filieri, R. ve Mariani, M. (2021). The role of cultural values in consumers' evaluation of online review helpfulness: a big data approach. *International Marketing Review*, 38(6), 1267-1288. doi: 10.1108/IMR-07-2020-0172
- Friedmann, E. ve Brueller, D. (2018). Is stereotypical gender targeting effective for increasing service choice?. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 44, 35-44. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2018.05.010>
- Ghasemaghaei, M., Eslami, S. P., Deal, K. ve Hassanein, K. (2018). Reviews' length and sentiment as correlates of online reviews' ratings. *Internet Research*, 28(3), 544-563. doi: 10.1108/IntR-12-2016-0394
- Given, L. M. (2008). *The sage encyclopedia of qualitative research methods*, Sage Publications. Erişim adresi: [https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=byh1AwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Given,+L.M.+\(2008\).+](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=byh1AwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Given,+L.M.+(2008).+)
- Goldstein, A. ve O'Connor, D. (2000). *E-commerce for development: prospects and policy issues* (Teknik Rapor). OECD Kalkınma Merkezi Çalışma Raporları web sayfasından erişildi: https://www.oecd-ilibrary.org/development/e-commerce-for-development_814454018016
- Goldsmith, R. E. ve Horowitz, D. (2006). Measuring motivations for online opinion seeking. *Journal of Interactive Advertising*, 6(2), 2-14. doi:10.1080/15252019.2006.10722114
- Gulc, A. (2020). Determinants of courier service quality in e-commerce from customers perspective. *Quality Innovation Prosperity*, 24(2), 137-152. doi:10.12776/qip.v24i2.1438
- Guo, Y., Barnes, S. J. ve Jia, Q. (2017). Mining meaning from online ratings and reviews: Tourist satisfaction analysis using latent dirichlet allocation. *Tourism Management*, 59, 467-483. doi: 10.1016/j.tourman.2016.09.009

- Gülbaşı, A. (2022). E-ticaret kullanıcılarına ait e-hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerine etkisi. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 3(1), 22-39. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2296372>
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, K. P., Walsh, G. ve Gremler, D. D. (2004). Electronic word-of-mouth via consumer-opinion platforms: What motivates consumers to articulate themselves on the internet?. *Journal of Interactive Marketing*, 18(1), 38-52. doi:10.1002/dir.10073
- Huang, A. H., Chen, K., Yen, D. C. ve Tran, T. P. (2015). A study of factors that contribute to online review helpfulness. *Computers in Human Behavior*, 48, 17-27. doi:10.1016/j.chb.2015.01.010
- Hurriyati, R. ve Rhamdani, F. (2017, March). Online consumer reviews on using e-shopping service of e-commerce. In IOP conference series: *Materials Science and Engineering*, 180(1), 012287. doi: 10.1088/1757-899X/180/1/012287
- Hsieh, H. F. ve Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. doi: 10.1177/1049732305276687
- Jain, N. K., Gajjar, H. ve Shah, B. J. (2021). Electronic logistics service quality and repurchase intention in e-tailing: Catalytic role of shopping satisfaction, payment options, gender and returning experience. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102360. doi:10.1016/j.jretconser.2020.102360
- Jelassi, T. ve Figon, O. (1994). Competing through EDI at brun passot: achievements in France and ambitions for the single European market. *Mis Quarterly*, 18(4), 337-352. doi:10.2307/249519
- Kaushik, K., Mishra, R., Rana, N. P. ve Dwivedi, Y. K. (2018). Exploring reviews and review sequences on e-commerce platform: A study of helpful reviews on Amazon. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 45, 21-32. doi:10.1016/j.jretconser.2018.08.002
- Kazancı, U. ve Bayarçelik, E. B. (2021). E-ticaret lojistiğinin müşteri memnuniyeti ve yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkileri: Covid-19 küresel salgın dönemi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(67), 800-820. doi:10.19168/jyasar.1075232
- Khalid, J., Abbas, A., Akbar, R., Mahmood, M. Q., Tariq, A., Khatoon, M., ... ve Din, M. J. U. (2020). Significance of electronic word of mouth (e-WOM) in opinion formation. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 11(2), 537-544. doi: 10.14569/ijacsa.2020.0110268
- Kim, D. J., Ferrin, D. L. ve Rao, H. R. (2009). Trust and satisfaction, two stepping Stones for successful e-commerce relationships: A longitudinal exploration. *Information Systems Research*, 20(2), 237-257. doi:10.1287/isre.1080.0188
- KPMG, (2020). Perakende: sektörel bakış. Erişim adresi: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/01/sektorel-bakis-2020-perakende.pdf>
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: an introduction to its methodology*. Los Angeles: Sage publications.
- Lackermair, G., Kailer, D. ve Kanmaz, K. (2013). Importance of online product reviews from a consumer's perspective. *Advances in Economics and Business*, 1(1), 1-5. doi: 10.13189/aeb.2013.010101
- Lacy, S. ve Riffe, D. (1996). Sampling error and selecting intercoder reliability samples for nominal content categories. *Journalism Mass Communication Quarterly*, 73(4), 963-973. doi: 10.1177/107769909607300414
- Liu, G., Fei, S., Yan, Z., Wu, C. H. ve Tsai, S. B. (2020). An empirical study on response to online customer reviews and e-commerce sales: From the mobile information system perspective. *Mobile Information Systems*, 2020, 1-12. doi:10.1155/2020/8864764

- Lin, T. M., Luarn, P. ve Huang, Y. K. (2005). Effect of internet book reviews on purchase intention: A focus group study. *The Journal of Academic Librarianship*, 31(5), 461-468. doi:10.1016/j.acalib.2005.05.008
- Lin, Z. (2014). An empirical investigation of user and system recommendations in e-commerce. *Decision Support Systems*, 68, 111-124. doi:10.1016/j.dss.2014.10.003
- Lohse, T., Kemper, J. ve Brettel, M. (2017, Ekim). *How online customer reviews affect sales and return behavior – an empirical analysis in fashion e-commerce*. 25. Avrupa Bilgi Sistemleri Konferansında sunulan bildiri, Guimarães, Portekiz. Erişim adresi: <https://core.ac.uk/reader/301372450>
- Majumder, M. G., Gupta, S. D. ve Paul, J. (2022). Perceived usefulness of online customer reviews: A review mining approach using machine learning & exploratory data analysis. *Journal of Business Research*, 150, 147-164. doi:10.1016/j.jbusres.2022.06.012
- Mann, C. L., Eckert, S. E. ve Knight, S. C. (2000). Global electronic commerce: a policy primer. Washington, DC: Peterson Institute Publications. Erişim adresi: <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=Cl-upJlJg4C&oi=fnd&pg>
- Masri, N. W., Ruangkanjanases, A. ve Chen, S. C. (2020). The effects of product monetary value, product evaluation cost, and customer enjoyment on customer intention to purchase and reuse vendors: Institutional trust-based mechanisms. *Sustainability*, 13(1), 172. doi: 10.3390/su13010172
- Micklethwait, J. ve Wooldridge, A. (2001). The globalization backlash. *Foreign Policy*, 126, 16-26. doi: 10.2307/3183256
- Mucuk, İ. (2004). *Pazarlama ilkeleri* (14. bs.). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Mudambi, S. M. ve Schuff, D. (2010). What makes a helpful online review? A study of customer reviews on amazon. com. *MIS Quarterly*, 34(1), 185-200. doi: 10.2307/20721420
- Neuman, W. L. (2006). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches* (6 ed.). Boston, MA.: Allyn and Bacon.
- Paker, N. ve Gök, O. (2021) The influence of perceived risks on yacht voyagers' service appraisals: evaluating customer-to-customer interaction as a risk dimension, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 38:6, 582-596, doi: 10.1080/10548408.2021.1969316.
- Palese, B. ve Usai, A. (2018). The relative importance of service quality dimensions in E-commerce experiences. *International Journal of Information Management*, 40, 132-140. doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2018.02.001
- Rodriguez, M. G., Gummadi, K. ve Schoelkopf, B. (2014). Quantifying information overload in social media and its impact on social contagions. In *Proceedings of The International AAAI Conference on Web and Social Media*, 8(1), 170-179. doi: 10.1609/icwsm.v8i1.14549
- Rekabet Kurumu. (2022). *E-pazaryeri platformları sektör incelemesi nihai raporu*. Erişim adresi: <https://www.rekabet.gov.tr/>
- Selçuk Köylüoğlu, A., Acar, Ö. E. ve İnan, Ü. S. E. (2018). Tüketicilerin otomobil satın alma davranışlarına etki eden faktörlerin belirlenmesi: akademisyenlere yönelik bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 251-273. doi: 10.29249/selcuksbmyd.448302
- Sharma, G. ve Lijuan, W. (2015). The effects of online service quality of e-commerce Websites on user satisfaction. *The Electronic Library*, 33(3), 468-485. doi: 10.1108/OIR-08-2018-0251

- Shihab, M. R. ve Putri, A. P. (2019). Negative online reviews of popular products: Understanding the effects of review proportion and quality on consumers' attitude and intention to buy. *Electronic Commerce Research*, 19(1), 159-187. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10660-018-9294-y>
- Siering, M., Muntermann, J. ve Rajagopalan, B. (2018). Explaining and predicting online review helpfulness: The role of content and reviewer-related signals. *Decision support systems*, 108, 1-12. doi: 10.1016/j.dss.2018.01.004
- Sullivan, Y. W. ve Kim, D. J. (2018). Assessing the effects of consumers' product evaluations and trust on repurchase intention in e-commerce environments. *International Journal of Information Management*, 39, 199-219. doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2017.12.008
- Statista. (2022, Nisan). *Ürünler ve hizmetler*. Erişim adresi: <https://www.statista.com/studies-and-reports/companies-and-products>
- Sweeney, J. C., Soutar, G. N. ve Johnson, L. W. (1999). The role of perceived risk in the quality-value relationship: A study in a retail environment. *Journal of Retailing*, 75, 77-105. doi: 10.1016/S0022-4359(99)80005-0
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). Elektronik ticaret bilgi sistemi (etbis) 2021 yılı verileri. Erişim adresi: <https://www.eticaret.gov.tr/dnnqthgzvawtdxraybsaacxtymawm/content/FileManager/Dosyalar/2021%20Y%C4%B1l%C4%B1%20E-Ticaret%20B%C3%BClteni.pdf>
- Trendyol, Biz kimiz. (2023). Erişim adresi: <https://www.trendyol.com/whoweare>
- Turan, A. H. (2012). Internet shopping behavior of turkish customers: Comparison of two competing models. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 7(1), 77-93. doi: 10.4067/S0718-18762012000100007
- TÜBİSAD (2020) "TÜBİSAD: "E-ticaret hacmi 2019'da yüzde 39 büyüyerek 83,1 milyar TL'ye ulaştı". Erişim adresi: <http://www.tubisad.org.tr/tr/guncel/detay/TUBISAD-E-Ticaret-hacmi-2019da-yuzde-39-buyuyerek-83-1-milyar-TLyeulasti-/58/2572/0TUBISAD 2014>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Sektörler ve Kamu Yatırımları Genel Müdürlüğü (2021). Deliçay, M. *Perakende e-ticaretin yükselişi fırsatlar, sorunlar ve öneriler*. Yayın No: 0019, ISBN 978-625-7779-87-6. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/01/Perakende_E_Ticaretin_Yukselisi.pdf
- Türkiye'de en çok tercih edilen e-ticaret siteleri. (2021). Erişim adresi: <https://www.similarweb.com/tr/top-websites/turkey>
- Türkmen, M. ve Sarıcan, M. A. (2022). E-lojistik uygulamalarında e-hizmet kalitesinin, alışveriş memnuniyeti, ödeme seçenekleri ve yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 672-689. doi: 10.37880/cumuiibf.1086622
- Ullal, M. S., Spulbar, C., Hawaldar, I. T., Popescu, V. ve Birau, R. (2020). The impact of online reviews on e-commerce sales in India: A case study. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34(1), 2408-2422. doi: 10.1080/1331677X.2020.1865179
- Uzun, H. ve Poturak, M. (2014). Factors affecting online shopping behavior of consumers. *European Journal of Social and Human Sciences*, (3), 163-170. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/MersidPoturak/publication/265905664_Factors_Affecting_Online_Shopping_Behavior_of_Consumers/links/542038760cf203f155c2ce2e/Factors-Affecting-Online-Shopping-Behavior-of-Consumers.pdf

- Vollero, A., Sardanelli, D. ve Siano, A. (2021). Exploring the role of the Amazon effect on customer expectations: An analysis of user-generated content in consumer electronics retailing. *Journal of Consumer Behaviour*, 22(5), 1062-1073 . doi: 10.1002/cb.1969
- Verma, S. ve Yadav, N. (2021). Past, present, and future of electronic word of mouth (EWOM). *Journal of Interactive Marketing*, 53, 111-128. doi: 10.1016/j.intmar.2020.07.001
- Yıldız, B. (2020). E-ticaret lojistik hizmet kalitesinin güven, memnuniyet ve sadakat üzerindeki etkisi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 37-59. doi: 10.46849/guiibd.650416
- Yohana, N. K., Dewi, K. A. P. ve Giantari, I. G. A. K. (2020). The role of brand image mediates the effect of electronic word of mouth (E-WOM) on purchase intention. *American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR)*, 4(1), 215-220. Erişim adresi: <https://ajhssr.com/wp-content/uploads/2020/01/ZD2041215220.pdf>
- Yozgat, U. ve Deniz, R. B. (2011). “Ağızdan ağıza pazarlama AAP” olumlu ve olumsuz tavsiyelerin tüketicilerin ürün satın alma kararları üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik üniversite gençleri üzerinde bir araştırma. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 43-63. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1672133>
- Zeithaml, V. A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: A means-end model and synthesis of evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2-22. doi:10.1177/002224298805200302
- Zhao, Z., Wang, J., Sun, H., Liu, Y., Fan, Z. ve Xuan, F. (2019). What factors influence online product sales? Online reviews, review system curation, online promotional marketing and seller guarantees analysis. *IEEE Access*, 8, 3920-3931. doi: 10.1109/ACCESS.2019.2963047

Extended Abstract

Purpose

Online commerce environments, unlike traditional channels, deprive customers of the opportunity to evaluate products and services by seeing them directly. Customers need much more than the standard information provided by retailers when assessing the wide range of product and service options available on electronic commerce sites in order to effectively fulfill their dynamic and situational needs. Thus online reviews have evolved into a crucial promotional tool that influences both consumers' purchasing behavior and retailers' business decisions with the increasing volume of electronic commerce. This study, which endeavors to figure out the factors that influence both favorable and unfavorable online customer reviews, aims to increase the perceived usefulness of e-WOM while also highlighting potential areas for service providers to improve.

Design and Methodology

The research is an exploratory study based on secondary data. The research sample was reached through Trendyol e-commerce website. The findings were acquired by examining the highest and lowest-rated online comments on the eight types of bluetooth headphones and seven types of sunscreens that were sold the most and rated the highest on the e-commerce site in question through directed content analysis. In the study, initial codes were determined based on the main factors affecting the electronic purchase decision of customers stated in the literature, followed by open and axial coding stages, respectively. The coding table, related keywords, and example sentences were offered by the first author to be discussed with the second author. After this stage,

which is described as open coding, during axial coding, two of the main codes obtained in the first stage were merged and 5 sub-codes were canceled. The hierarchy between codes was discussed, and the code table was refined. In the final coding table, 5 main codes (product quality, trust, cargo logistics, perceived value, and sales promotion), and 16 sub-codes were obtained. Then, the first author coded 517 codes for sunscreens and the second author coded 565 codes for headphone reviews, totaling 1082 codes. Both authors made nominal evaluations of the codes that they did not code in the first stage and independently evaluated the other author's codes with agree/disagree options. The Cohen Kappa reliability coefficient between coders was calculated as 89%, which is above the level accepted in the literature, and the results of the study were determined as reliable.

Findings

The findings show that product quality, trust, cargo logistics, perceived value, and sales promotion factors, which are frequently revealed to have an impact on consumers' e-commerce purchase decisions, are reflected in online comments. When the composition within the code is examined; trust gains weight in negative comments, while cargo logistics gains weight in negative ones. Reviews on perceived value, sales promotions, and product quality are seen as generally positive.

According to the findings, product quality was the most emphasized factor in the comments. It is noteworthy that the quality of the product was evaluated not only according to its performance but also the materials used in its content.

The most commonly highlighted category in the comments, after product quality, was seller trust, which was almost all reflected negatively in the evaluations. Negative experiences like receiving counterfeit goods or goods with a short shelf life have made customers less trusting of the seller, and subsequent negative experiences like not receiving compensation for service failures, handling returns or replacements insufficiently, or the seller communicating weakly have made customers feel even more untrusting.

The perceived value of the purchased product is predominantly reflected in the comments as a positive factor. It is seen in the comments that sales promotions increase the perception of value positively if they are well-managed. Even though some customers had problems with the products they bought, they evaluated their shopping experience positively because they were sent a gift with the product. On the other hand, customers who were not sent a gift product or who could not catch the discount stated these negatives in their comments. Cargo logistics is the subject of predominantly positive reviews. Customers particularly appreciate the fast delivery. A small number of negative comments relate to the non-delivery of the parcel or the quality of the protective packaging.

Research Limitations

The use of secondary data and qualitative analysis techniques for a single e-commerce site and two different product types are the study's major limitations.

Implications

E-commerce sellers should consider the sensitivity of today's conscious customers about healthy products/services and make a crystal clear declaration of harmful substances used in the content of the product on their website pages. Service failures that negatively affect customer trust, such as counterfeit products, or sending products with a close expiration date, should be precisely handled, and if they happen, compensations should be quick. Return or replacement policies should be well-designed, and continuous and positive communication with customers should be followed. In addition to improving the negativities in the research findings, it is recommended that sellers take actions that increase the value perceived by the customer as a

trust-building factor. In this context, it is seen in the comments that sending gifts or other sales promotions positively increases the perception of value if they are well managed. Cargo logistics is an element that is predominantly mentioned in positive comments. Customers particularly appreciate the fast cargo delivery for their service satisfaction. Businesses with insufficient logistics infrastructure should improve themselves in this regard. In addition, offering the option of payment at the door will be extremely useful to reduce the negativity or perceived risks that the customer will experience in this regard. This study also contributes to e-commerce site managers by revealing the factors that online customer comments can take into account in the design of the website. If the factors in customer comments are presented as a filtering tool, customers will be able to make more accurate product-seller choices by taking into account the evaluations in the areas they care about. It is quite possible that the right choices will have a positive effect on the return rate and the construction of trust in the seller or website.

Originality

Online customer reviews are an important element of the service provider's value proposition, and the well-designedness of this promotional tool will ultimately positively affect the customer's attitude and buying decision. In the literature, there are various studies examining consumers' e-commerce purchasing behavior, however, studies revealing the factors subject to online customer reviews are limited, and these studies are mostly focused on negative reviews in the literature. This study revealed the factors that gain weight both positively and negatively in online customer reviews and contributed to the improvement of the perceived usefulness of e-WOM as well as shed light on the areas where service providers can make improvements. Furthermore, Trendyol, the most preferred electronic shopping site in Turkey's market, was the subject of the research. Studies based on online customer reviews about the Turkish electronic market and Trendyol are rarely found in the relevant literature. In this respect, the study makes original contributions as well.

Araştırmacı Katkısı: Neslihan PAKER (%55), Berivan KIZILIRMAK (%45)

MacDonald Silahsızlanma Tasarısı'nın (1933) Türk İngiliz İlişkilerine Etkisi: Türkiye'nin Avrupalılığı ve Boğazlar Meselesi¹

İrşat SARIALIOĞLU²

Başvuru Tarihi: 17.08.2023

Kabul Tarihi: 01.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

İngiltere'nin 1933 yılında Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na sunduğu ve dönemin Başbakanı James Ramsay MacDonald'ın adıyla anılan tasarısı, iki savaş arası dönemde ortaya çıkan önemli silahsızlanma projelerinden biridir. Bu çalışmanın amacı MacDonald tasarısının Türk İngiliz ilişkilerine olan etkilerini tespit etmek ve tarihsel çerçevede içerisinde anlamlandırmaktır. Çalışma içerisinde birincil kaynaklar üzerinden yapılan araştırmalar neticesinde MacDonald projesinin Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli sonuçlar ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki projenin ilanının hemen ardından yakınlaşma sürecindeki Türk-İngiliz ilişkilerinin Türkiye'nin Avrupalılığı ve uluslararası prestiji çerçevesinde diplomatik bir krize sürüklenmesidir. İkincisi ve daha da önemlisi ise projenin Boğazlar meselesini tekrardan Türk-İngiliz ilişkilerinin merkezine taşımıştır. Ayrıca çalışmanın tespitlerinden biri de Türkiye'nin Cenevre Silahsızlanma Toplantısı'nda Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne yönelik ilk değişiklik talebini, MacDonald projesi kapsamında ve projenin ortaya çıkardığı bazı imkân ve güvenlik endişelerine atıfla ortaya koyduğudur. Çalışma içerisinde bu sonuçları ortaya çıkaran süreç ve argümanlar, proje metninin yanı sıra Türk ve İngiliz arşiv belgeleri çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmada arşiv belgelerinin yanı sıra dönemin basınından ve ilgili literatürden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İngiliz İlişkileri, Silahsızlanma, İki Savaş Arası Dönem, Türk Dış Politikası, Avrupalılık, Boğazlar

Atıf: Sarılioğlu, İ. (2023). MacDonald Silahsızlanma Tasarısı'nın (1933) Türk İngiliz ilişkilerine etkisi: Türkiye'nin Avrupalılığı ve Boğazlar meselesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1415-1438.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, irsat.sarialioğlu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7835-0746

The Impact of the MacDonalD Disarmament Proposal (1933) on Anglo-Turkish Relations: Turkey's Europeanness and the Straits Issue

İrşat SARIALIOĞLU³

Submitted by: 17.08.2023

Accepted by: 01.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The MacDonalD proposal which was submitted by England to the Geneva Disarmament Conference in 1933 is one of the important disarmament projects that emerged in the interwar period. The aim of this study is to determine the impacts of the MacDonalD proposal on Anglo-Turkish relations and to analyze them within the historical framework. As a result of the analysis of primary sources, it has been determined that the MacDonalD project revealed important outcomes in bilateral relations. The first of these is that the Anglo-Turkish relations, which were in the process of rapprochement, were dragged into a diplomatic crisis within the framework of Turkey's Europeanness and international prestige, right after the announcement of the project. Secondly and more importantly, the project brings the Straits Issue back to the center of Anglo-Turkish relations. Another significant finding is that Turkey made the first amendment request to the Lausanne Straits Convention at the Geneva Disarmament Meeting within the scope of the MacDonalD project and with reference to some of the possibilities and security concerns that the project revealed. The processes and arguments that produced these results were analyzed within the framework of Turkish and British archival documents as well as the proposal text. In the study, besides archival documents, the press of the period and related literature were used for the purposes of analysis.

Keywords: Anglo-Turkish Relations, Disarmament, Interwar Period, Türkİsh Foreign Policy, Europeanness, The Straits

³ Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, irsat.sarialioglu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7835-0746

Giriş

Türk dış politikası literatüründe 1930'lu yıllar Türk-İngiliz yakınlaşması dönemi olarak kabul edilmektedir. 1926 yılında Musul konusunda çözüme varılması, 1930 yılında Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan antlaşmayla dostluk ilişkilerinin kurulması ve 1932'de Türkiye'nin Milletler Cemiyetine (MC) üye olması bu yakınlaşma için zemin oluşturan temel etkenlerdir (Oran, 2002, s. 253). İki ülke arası ilişkilerin 1930'lu yıllarda izlediği seyre baktığımızda giderek artan bir yakınlaşma eğilimi dikkat çekmektedir. 1939 yılında Fransa'nın da içerisinde yer aldığı bir ittifak ilişkisine dönüşecek olan bu eğilimi kendi içerisinde üç döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki 1934'e kadar süren yakınlaşmanın kurulmaya çalışıldığı evredir. Bu süreçte iki ülke kamuoyunda Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan olumsuz yargıların silinmesi ve yakınlaşma için zemin hazırlanması önemli bir hedef olmuştur. İkinci dönem ise İtalyan tehdidinin ortaya çıkmasıyla ilişkilerin boyut değiştirdiği ve uluslararası sistemdeki gelişmelerin de etkisiyle yakınlaşmanın tesis edildiği 1934-1936 arası dönemdir. Bu dönemde Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzu karşısındaki denge arayışında da İngiltere ön plana çıkmış, 1935 yılından itibaren iki ülke arası ticari ve ekonomik ilişkiler ivme kazanmıştır (Tuncer, 2021, s. 136; Yavuz, 2019, s. 212-213). 1936-1939 arası evre ise Montreux Konferansı'nda kurulan iş birliği, Karabük Demir Çelik Fabrikasının İngiltere desteği ile kurulması, Türkiye'nin ikinci kalkınma planının finansmanı için imzalanan kredi anlaşması ve nihayet 1939 ittifakı ile dış politikada ciddi bir ortaklık görünümü arz etmektedir. Literatürde bu dönem doğrudan iş birliği kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir (Kürkçüoğlu, 1985, s. 83-85; Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2002, s. 272-273).

Bu çalışma İngiltere'nin, 1933 yılında Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na sunduğu Başbakan James Ramsay MacDonald'ın adıyla anılan ve 1933-1934 tarihlerinde uluslararası politikayı epeyce meşgul eden silahsızlanma planının Türk-İngiliz ilişkilerine olan etkisine odaklanmaktadır. Bu durumda çalışmanın tarihsel çerçevesini yakınlaşmanın kurulmaya çalışıldığı evre ile İtalyan tehdidinin ilişkilerde önemli bir rol oynamaya başladığı evreye ait koşullar belirlemektedir.

Bu koşullardan ilki uluslararası sistemin 1930'lu yıllardaki yapısıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan düzenin devamından yana olan statükocu güçlerle, savaş sonrası düzeni ve onu oluşturan antlaşmalar sistemini değiştirmek isteyen revizyonist güçler arası çatışma bu dönemin en belirgin özelliğidir. Ocak 1933'te Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle revizyonist grup ile statükocu grup arasındaki çatışma gittikçe belirginleşirken dünyadaki silahlanma eğilimi de artmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemin mimarlarından olan İngiltere'nin yanı sıra Türkiye'nin de bu dönemde izlediği politika anti-revizyonist bir karakterdedir (Özdemir, 2004, s. 40-41). Bu durum, statükoyu korumaya yönelik dış politika izleyen iki ülke arası ilişkileri ister istemez 1920'lerden farklı bir noktaya taşımıştır. Bu noktada 1930'lu yıllarda Türk-İngiliz ilişkilerinin büyük ölçüde uluslararası sistemdeki gelişmelerin gölgesinde, önce İtalya'nın daha sonra da Almanya'nın Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya yönelik siyasal ve ekonomik nüfuz kurma politikalarının etkisi altında şekillendiğini unutmamak gerekir (Tuncer, 2008, s. 140).

Türkiye'ye özgü koşullara bakıldığında da ilk etapta uluslararası sistemdeki kaos havasının getirdiği güvenlik kaygısı göze çarpmaktadır. Bu kaygı Türkiye'yi bir taraftan çok yönlü güvenlik ve iş birliği arayışlarına iterken bir taraftan da Lozan Sözleşmesi ile askerden arındırılan Boğazların statüsünü yeniden gündeme getirmiştir (Soysal, 1981, s. 102; Hale, 2003, s. 55-56). Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türkiye'nin en önemli önceliklerinden biri uluslararası güçler ve komşularıyla iş birliği antlaşmaları imzalayarak sınırlarını güvence altına almak ve ülkenin etrafında bir güvenlik çemberi kurmak olmuştur (Balci, 2018, s. 67-68). 1930'larda Avrupa'nın gitgide savaşa yaklaşması ise Ankara'nın uluslararası ve bölgesel iş birliğine atfettiği önemi arttırmıştır. Türkiye'nin Balkan devletleriyle olan ilişkileri ve 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve

Romanya arasında kurulan Balkan Antantı bu politikaya bir örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan bu dönemde Türkiye bölgesel ittifakların yanı sıra uluslararası iş birliği ve ortak güvenlik çabalarında da yerini almıştır. Hatta bu nokta Türkiye'nin MC'ye girişinde de etkin olan faktörler arasındadır (Gönlübol ve Sar, 2013, s. 106-107, 117).

1930'lu yıllar ilerledikçe uluslararası sistemdeki kaos ortamı gittikçe belirginleşirken Türkiye bir taraftan MC çatısı altında uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesine yönelik çabalara katılacak diğer taraftan da başta İtalya olmak üzere revizyonist güçler karşısında güvenliğini sağlamak için İngiltere ve Fransa ile ittifak arayışı içerisine girecek ve bu ittifaka Sovyetler Birliği'ni de dahil etmek için uğraşacaktır (Oran, 2002, s. 253-254). Nihayetinde ise Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlerle iş birliği girişimi sonuçsuz kalacak ve Türkiye, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak antlaşmasıyla Avrupa'daki savaşta statükocu devletlerle iş birliği yapmayı prensip olarak kabul edecektir (Gönlübol ve Sar, 1982, s. 125). Tüm bunların yanı sıra yukarıda da belirtildiği üzere, Türkiye'nin uluslararası ortamın etkisiyle artan güvenlik kaygısı Lozan Sözleşmesi ile askerden arındırılan Boğazların statüsünü de gündeme getirecektir. Türkiye, bu husustaki ilk değişiklik talebini Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda MacDonald planı çerçevesinde uluslararası toplumun önüne getirecektir.

1920'li yıllara nazaran değişen 1930'lu yılların dış politikası ve Mustafa Kemal Atatürk de dönemin önemli birer parametresidir. Lozan'dan kalan sorunlarını hâletmiş Türkiye, 1930'lardan itibaren daha aktif ve çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamış; Sovyetler Birliği ile kurulan dostluğu muhafaza ederek Batı ile yakınlaşma eğilimi içerisine girmiştir (Millman, 1995, s. 488). Aktif dış politika ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alandaki itibarının artırılması bizzat Atatürk'ün dış politika ilkeleri arasındadır (Tuncer, 2008, s. 30-31). Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan diplomasinin büyük ölçüde Atatürk tarafından belirlendiği düşünüldüğünde bu prensiplerin dönemindeki ağırlığı daha net olarak ortaya çıkmaktadır (Tuncer, 2008, s. 184). Aktif dış politikanın yanı sıra Atatürk'ün dış politika ilkeleri arasında yer alan çağdaşlık prensibi de bu dönemde Türkiye'nin İngiltere'yle kurduğu ilişkileri etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Zira Atatürk, yeni Cumhuriyet'in çağdaş uygarlık hedefi dâhilinde, bu uygarlığı hangi devletler temsil ediyorsa Türkiye'nin o devletlerle yakın iş birliği içerisinde olması gerektiğini düşünmektedir (Tuncer, 2008, s. 31). Bu noktada da Atatürk'ün Batı'nın ve Batılı değerlerin temsilcisi olarak gördüğü İngiltere'ye atfettiği değer ön plana çıkmıştır (Uyar, 2007, s. 196; Graves, 1999, s. 156-157). Tüm bunlar, İngiltere ile hedeflenen yakınlaşmanın sağlanabilmesi için I. Dünya Savaşı'ndan kalan olumsuz yargıların giderilmesine yönelik diplomatik çabaları sürecin önemli bir özelliği hâline getirmiştir. 1932-1934 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Londra Büyükelçisi olarak görev yapan Mehmet Münir [Erteğün] Bey'in görev sürecinde de Türkiye lehine kamuoyu oluşturulma faaliyetleri önemli bir yer tutmuştur (BCA/TDA/534/ 37126- 149086- 26; BCA/TDA/534/ 37126- 149081-2). 19 Mart 1934 tarihli II. Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde Mussoli'nin İtalya'nın tarihî emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu dile getirmesiyle ise dönemin tarihsel çerçevesine göz ardı edilemeyecek bir unsur olarak İtalyan tehdidi dahil olmuştur. Bu tarihten itibaren, yukarıda da altı çizildiği üzere, Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşma siyasetinin veçhesi değişmiş, yakınlaşma siyasetinin yanı sıra bir ittifak arayışı başlamıştır. Artık İngiltere Akdeniz'in en güçlü devleti ve önemli bir deniz gücü olarak İtalya tehdidi karşısında güvence aranan bir merkez hâline gelmiştir (Soysal, 1981, s. 102).

İngiltere açısından dönemin panoramasını çizmeye çalıştığımızda tıpkı Türkiye'de olduğu gibi karşımıza ilk önce revizyonist statükocu çatışması çıkmaktadır. Bu çatışmada Türkiye'nin statükocu grupla birlikte hareket etmesi İngiltere'nin arzu ettiği bir durum olmuştur. Fakat bununla birlikte 1930'lu yılların ilk yarısında İngiltere, Türkiye de dâhil olmak üzere Orta ve Güneydoğu Avrupa devletleriyle resmen bağlanmaktan ve angajman üstlenmekten kaçınan bir siyaset izlemiştir. Londra'nın bu noktadaki temel kaygısı böyle bir

durumun, Almanya ve İtalya'yı kıskırtması ve olası Avrupa anlaşmasını engellemesidir. Bu kaygı bir bütün olarak İngiltere'nin dış politikasını etkisi altına aldığı gibi Türkiye ile kurulan yakınlaşmayı da sınırlamıştır (Jivkova, 1978, s. 9).

Son olarak, 1930'larda Türk İngiliz ilişkilerinin Londra merkezli tarihsel çerçevesini çizmeye kalktığımızda bu çerçeveye mutlaka dahil edilmesi gereken bir unsur olarak karşımıza Türk-Sovyet ilişkileri çıkmaktadır. 1930'larda İngiltere uluslararası sistem gereği Sovyetler Birliği ile bir yakınlaşma içerisinde olmakla beraber Sovyet dış politikasına kuşku ve güvensizlikle yaklaşmıştır (Jivkova, 1978, s. 9). Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile kurduğu yakınlık da İngiltere tarafından Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin etki alanında olduğu biçiminde yorumlanmış ve Türkiye ile olan ilişkiler, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan dostluğundan bağımsız olarak değerlendirmeye alınmamıştır (Boyar, 2014, s. 1168).

Bu çalışmanın amacı MacDonald planının Türk İngiliz ilişkilerinde yarattığı etkilerin tespit edilmesi ve yukarıda bahsedilen tarihsel çerçeve içerisinde anlamlandırılmasıdır. Çalışmanın sınırlarını, İngiltere'nin 1933 yılında Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na sunduğu ve dönemin Başbakanı James Ramsay MacDonald'ın adıyla anılan tasarının Türk-İngiliz ilişkileri ve Türk dış politikasına olan etkileri belirlemektedir. Bu doğrultuda çalışma içerisinde ilk önce MacDonald projesi ana hatlarıyla ele alınacak, ardından ise projenin ikili ilişkilere olan etkisi irdelenmeye çalışılacaktır. Literatürde MacDonald projesinin Türk İngiliz ilişkilerine etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bahsi geçen bu boşluğun Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı arşivinin uzun yıllar boyunca kapalı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu araştırmanın ilk safhasını Devlet Arşivleri Başkanlığında Londra Büyükelçiliğine ait evrakların incelenmesi oluşturmuştur. Geçtiğimiz yıllarda T.C. Dışişleri Bakanlığı evrakının bir kısmının Devlet Arşivleri Başkanlığına devredilmesinin bu tarz çalışmaların artmasını beraberinde getireceği umulmaktadır. Bu açıdan çalışmanın Türk-İngiliz ilişkileri literatürüne mütevazı da olsa bir katkı sağlaması hedeflenmektedir. Ayrıca çalışmanın Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik ilk resmî beyanının ortaya çıktığı şartları ve konjonktürü irdeleyerek Türk dış politikası literatürüne de küçük bir katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan, ilk olmakla birlikte Türkiye'nin Boğazlara yönelik değişiklik talebini dile getirdiği tek uluslararası platform MacDonald tasarısının tartışıldığı Cenevre Silahsızlanma Kongresi değildir. Cenevre'den sonra da Türkiye birçok uluslararası toplantıda bu talebini yinelemiştir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'nin Montreux Konferansı'na değin Boğazlara ilişkin değişiklik taleplerini ve bu taleplere kaynaklık eden tarihsel konjonktürü mercek altına alacak çalışmalara katkı ve çerçeve sunabilir. Bu amaçlar dâhilinde, ilgili literatürün yanı sıra, çalışmanın temel kaynağını İngiliz ve Türk arşiv belgeleriyle dönemin basını oluşturmaktadır.

MacDonald Silahsızlanma Projesi

İki savaş arası dönemde silahsızlanma kavramı, silahların uluslararası anlaşmalarla sınırlandırılması ve kontrolü anlamında kullanılmaktadır (Kitching, 2003a, s. 7). Wilson prensiplerinin devletlerin silahlarını kendi ulusal güvenliklerini sağlayacakları miktara indirmelerini öngören dördüncü maddesinden itibaren silahsızlanma iki savaş arası dönemin barışı koruma çabaları içerisinde yerini almıştır. MC Misakı da 8. maddesi ile barışın korunması için ulusal silahlanma düzeyinin ulusal güvenlik ve ortaklaşa kabul edilecek uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi için gerekli asgari miktara indirilmesini zorunlu kılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Versailles, Neuilly, Saint Germain ve Trianon antlaşmalarındaki silahlanmayı sınırlandıran maddelerin ardındaki bakış açısı da budur. Bu amaçla iki savaş arası dönemde Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı (1922), Cenova Konferansı (1922), Moskova Konferansı (1922), Milletler Cemiyeti Konferansları (1925), Locarno Antlaşmaları (1925), Litvinov Protokolü, Briand Kellogg Paktı (1928), Londra Deniz Silahsızlanması Konferansı (1930) ve Cenevre Silahsızlanma Konferansı (1932-1934) gibi önemli uluslararası toplantılar düzenlenmiştir (Caşın, 1993, s. 105-115).

İki savaş arası dönemdeki silahsızlanma diplomasisinin liderliğini üstlenen İngiltere için de silahsızlanma, silahların tamamının ya da büyük bir kısmının terki anlamına gelmemektedir. Bu dönemde Londra, uluslararası bir antlaşmayla desteklenen, taraflarının rızasının alındığı, makul bir sınırlamaya ulaşmayı yeterli bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ekonomik olarak zorda olan ve savaş sonrası koşullarda Britanya İmparatorluğu'nun muhafazasına odaklanan İngiltere silahsızlanma ile silahlanmanın beraberinde getireceği ekonomik yükü azaltmayı ve eninde sonunda savaşla neticelenecek olduğuna inandığı bu rekabeti hazırlık aşamasında önleyerek olası bir savaşın önüne geçmeyi hedeflemiştir (Baker, 1970, s. 2-7). MacDonald'ın adıyla anılan silahsızlanma tasarısının da ardında yatan sebep budur.

Milletler Cemiyeti çerçevesinde 1926 yılından itibaren hazırlıkları devam eden Cenevre Silahsızlanma Konferansı nihayet 2 Şubat 1932'de toplanmıştır. Eylül 1932'ye kadar devam eden konferansa Almanya'nın eşitlik talepleri damgasını vurmuş, Fransa'nın etkisiyle talepleri kabul olmayan Almanya'nın Eylül ayında konferanstan çekilmesiyle ise Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın ilk kısmı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu süreçte İngiltere'nin Fransa nezdinde önemli girişimleri olmuş ve nihayetinde Fransa'nın bütün milletler için bir güvenlik sisteminin kurulması hâlinde Almanya'ya eşitlik tanınmasına rıza göstereceğini bildirmesiyle Almanya'nın yeniden konferansa katılımı sağlanmıştır. Almanya'nın konferansa dönüşünün ardından Şubat 1933 ile Temmuz 1933 tarihleri arasında toplanan konferansın ikinci aşamasının temel gündemini ise İngiliz delegasyonunun, konferansın önceki karar ve görüşmelerine bağlı kalarak hazırladığı silahsızlanma projesi oluşturmuştur (Alsan, 1953, s. 22-24; Karabulut, 2007, s. 64). Proje 16 Mart 1933'te İngiltere Başbakanı MacDonald tarafından konferansa sunulmuştur (Kitching, 2003b, s. 130).

MacDonald silahsızlanma projesi temelde iki kısma ayrılmaktadır. Güvenlikle ilgili olan ilk kısımda proje, savaşı yasa dışı ilan eden Kellogg Pakti'na aykırı davranılması hâlinde izlenecek süreçleri belirleyen istişari bir mekanizma önermiştir. Bu istişari mekanizmanın Kellogg Pakti'na aykırı bir durum vuku bulduğunda ihlalinin önüne geçmek için atılacak adımlar konusunda uzlaşmak, eğer ihlal gerçekleşiyse de saldırganı belirlemek için bir konferans toplamak gibi görevleri vardır (Kitching, 2003b, s. 132).

Doğrudan silahsızlanmaya ilişkin olan ikinci bölümde ise ilk defa ordu mevcutlarına, silahlara, tanklara, gemilere ve uçaklara ilişkin rakamsal sınırlamalar getirilmiştir. Bu kısımda ilk etapta Avrupa kıtasındaki ülkelerin kara kuvvetlerinin milis esasına döndürülmesi ve askerlik süresinin sekiz (olağanüstü durumlarda azami 12) ay olması öngörülmüştür. Planın Avrupa kıtasındaki ülkelerin ana vatan ve denizaşırı kuvvetleri olmak üzere kara kuvvetleri için kabul ettiği sınırlar ise şu biçimdedir:

Tablo 1
Avrupa Kıtasındaki Ülkelerin Ana Vatan ve Denizaşırı Kara Kuvvetleri Sınırı

	Ana Vatandaki Kuvvetler	Denizaşırı Kuvvetler
Sovyetler Birliği	500.000	500.000
Fransa	200.000	400.000
İtalya	200.000	250.000
Almanya	200.000	200.000
Lehistan	200.000	200.000
İspanya	120.000	170.000
Romanya	150.000	150.000
Çekoslovakya	100.000	100.000
Belçika	60.000	75.000
Felemenk	25.000	75.000
Yunanistan	60.000	
Macaristan	60.000	
Bulgaristan	60.000	

Planın silahlara sınırlama getiren kısmında is, seyyar (mobil) kara toplarının maksimum 105 mm olacağı ancak 155 mm'ye kadar olan mevcut topların korunabileceği belirtilmiştir. Çalışmanın odağı açısından önem taşıyan bu maddenin anlamı ağır seyyar topların ilgasıdır. Bunun yanı sıra kıyı savunma toplarının maksimum boyutu ise 406 mm olarak belirlenmiştir. 16 tonun üzerindeki tankların ise yasaklanması öne sürülmüştür. Tasarı bu sınırların üzerindeki tüm silahların sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonraki üç yıl içinde imha edilmesini içermektedir. Deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin olarak da planda 1935 yılı içerisinde bu hususta özel bir konferans toplanacağı ve orada anlaşma sağlanacağı belirtilmektedir. Plan uçaktan bombardımanın yasaklanması ve askerî uçak miktarlarının azaltılmasını önermiştir. Buna göre Fransa, Japonya, İtalya, Sovyetler Birliği, Amerika ve İngiltere mevcut askerî uçaklarını 500'e indireceklerdir. Diğer ülkelerin mevcut askerî uçak sınırlamaları ise şu biçimdedir: Çekoslovakya, Lehistan, İspanya, Yugoslavya 200; Belçika, Felemenk, Romanya 150; Türkiye, Çin 100; Yunanistan, Norveç, İsveç, İsviçre, 75; Danimarka, Estonya, Letonya, Litvanya 50; Finlandiya ve Portekiz 25 (Kitching, 2003a, s. 157-158; Bennett, 1934, s. 107-108).

Ayrıca tasarı kimyasal, yakıcı ve biyolojik silahları yasaklamıştır. Bunun yanı sıra sözleşmenin gidişatını denetlemek için daimî bir silahsızlanma komisyonu kurulması öngörülmüştür. MacDonald taslağının en önemli tarafı ise Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan antlaşmaların askerî tahdit içeren maddelerinin yerine geçecek olmasıdır. Bir diğer ifadeyle taslak, Versailles, St. Germain, Trianon ve Neuilly antlaşmalarında değişiklik yapılmasını önermiştir (Kitching, 2003a, s.157-158; Bennett, 1934, s. 107-108). Türkiye'nin MacDonald planına olan eleştirileri açısından da önem taşıyan ilgili 96. maddede sözleşmenin Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'ın silahlarını ve silahlı kuvvetlerini sınırlayan Versailles, St. Germain, Trianon antlaşmalarının beşinci Neuilly Antlaşması'nın ise dördüncü bölümünün yerine geçeceği belirtilmiştir (Bennett, 1934, s. 292).

MacDonald Planı ve Türkiye

Planın açıklanmasının ardından 1930'larla birlikte yakınlaşma eğilimi içerisinde olan Türk-İngiliz ilişkileri aniden ortaya çıkan diplomatik bir krizin içerisine sürüklenmiştir. Türk hükûmeti ayrıntıları ortaya çıkan plandan ciddi bir biçimde rahatsızlık duymuş ve Ankara resmî kanallar üzerinden Londra'ya, planda değişiklik yapılmadığı takdirde ikili ilişkilerde katedilen mesafenin yerle bir olacağı uyarısında bulunmuştur. İngiltere maslahatgüzarı James Morgan da hükûmetinin silahsızlanma projesine ilişkin haber verdiğinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü [Aras] Bey'in kendisine planı hayırhah bir bakış açısıyla değerlendireceği konusunda söz verdiğini fakat detayların Ankara'ya ulaşmasıyla durumun kötüye gittiğini belirtmektedir. Zira, planın detaylarına vakıf oldukça Tevfik Rüştü Bey'in ve Türk Dışişlerinin önemli isimleri Morgan'a karşı belirgin bir soğukluk ve ihtiyatlı bir tutum içerisine girmiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 28).

Tevfik Rüştü Bey ve James Morgan Görüşmesi

Önerinin içeriğinin öğrenilmesinin ardından Tevfik Rüştü Bey, James Morgan'ı 18 Mart 1933'te Dışişleri Bakanlığına çağırarak ve daha öncekilerin aksine kendisiyle oldukça mesafeli bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Dışişleri Bakanı, hükûmetinin İngiltere'nin planında, hava kuvvetlerinin azaltılması önerisiyle bağlantılı olarak Türkiye'nin Boğazları savunma potansiyeline yönelik bir hedef saptadığını, savaş uçaklarına yönelik olarak planın öngördüğü kısıtlamanın Türkiye'nin Boğazlar bölgesindeki taarruz ve müdafaa kabiliyetini zayıflattığını belirtmiştir. Bu durumu Majestelerinin hükûmetinin Türkiye'nin iyi niyet ve samimiyetine güvenmediği biçimde yorumlayan Dışişleri Bakanı, böyle bir tutumun Türkiye'de giderek artan İngiltere yanlısı eğilim açısından çok kötü sonuçlar doğurabileceği konusunda Morgan'ı uyarmıştır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18).

Tevfik Rüştü Bey'in bir başka eleştirisi de MacDonald planı vasıtasıyla Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan barış düzenlemeleriyle silahlanmaları kısıtlanan ülkelerin kuvvetlerini arttırmasına müsaade edilirken, silahtan

arındırılmış bölgeleri bulunan ve böylelikle antlaşma ile özgürlüğü kısıtlanmış olan Türkiye'den kuvvetlerini (savaş uçaklarını) azaltmasının talep edilmesidir. Dışişleri Bakanı'nın bu durumun Türkiye'yi Boğazları tahkim etme fikrine yönelttiğini belirtmesi ise kuşkusuz görüşmenin en can alıcı detaylarından birini oluşturmaktadır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18).

Ayrıca görüşme esnasında Tevfik Rüştü Bey, Türkiye savaş uçakları bağlamında 100 uçak ile sınırlandırılarak Çin ile aynı düzeyde tutulurken Yugoslavya için bu sınırın 200 olarak saptanmasını da eleştirmiştir. Yugoslavya'dan daha geniş bir askerî varlığı bulunan Türkiye'nin hâlihazırda 350 uçağı bulunduğunu belirten Bakan, bu kararda Türkiye karşıtı bir eğilim görmekten üzüntü duyduğunun altını çizmiş ve Türkiye'nin belirli ölçüde kısıtlamayı kabul edebileceğini fakat Yugoslavya'nın aşağısında yer almayı asla kabul etmeyeceğini sözlerine eklemiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18).

Avrupa ülkelerinin kara ordularına ilişkin sınırlamaların belirtildiği listede Türkiye'nin yer almaması meselesi de görüşme esnasında gündeme gelmiştir. Devletinin, ülkenin Avrupa kıtasını ihtiva eden bölgesinde silahlı kuvvet ve ordu bulundurma hakkına sahip olduğunun ve hatta bu hakkı vurgulamak için içinde bulunulan an dahi bölgeye iki kolordu gönderebileceğinin altını çizen Dışişleri Bakanı, Majestelerinin hükûmetinin bu üslupla Türkiye'yi Avrupa milletlerinin dışında bırakan hasmane bir tutum sergilediğini belirtmiştir. Bu noktada Morgan, İngiltere'nin de ilgili listenin dışında olduğunu belirterek Tevfik Rüştü Bey'i sakinleştirmeye çalışsa da faydası olmamıştır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18).

Görüldüğü üzere MacDonald'ın silahsızlanma tasarısının açıklanmasının ardından gerçekleşen görüşme, mevcut dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinin sergilediği eğilime tezat bir biçimde oldukça gergin bir hava içerisinde geçmiştir. Karşılıklı görüş alışverişi esnasında Dışişleri Bakanı ısrarla mevcut önerinin ilişkilerdeki ilerlemeyi altüst etmemesi için bir şeyler yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu konuda Morgan da hükûmetine gönderdiği raporda, Romanya ve Yugoslavya'nın ardında yer almaktan ve Avrupa dışı olarak değerlendirilmiş olmaktan dolayı Türkiye'nin onurunun ciddi bir biçimde zedelendiğini belirtmiş ve Türk hükûmetinin İngiltere'den mevcut iyi ilişkilerin bozulmasına sebep olacak bu durumu düzeltmesini beklediğini de önemle vurgulamıştır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18).

Planın ortaya çıkmasından sonra Ankara'da oluşan havada ve Türk hükûmetinin plana yönelik ilk tepkisinde belirgin bir biçimde Avrupalılık ve uluslararası prestij meselelerine ilişkin hassasiyet ön plana çıkmıştır. Bu durumla paralel olarak çalışmanın devam eden kısmında, ilk önce Türk-İngiliz ilişkilerinde planın Avrupalılık ve uluslararası prestij meselesi bakımından yarattığı kriz ardından ise planın Boğazlar meselesi bağlamında ortaya çıkardığı sonuçlar incelenecektir.

Avrupalılık ve Uluslararası Prestij Meselesi

Osmanlı modernleşmesi döneminden itibaren Batılılaşma Türk dış politikasının temel ilkelerinden biri olmuştur. Bu ilke yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin hedeflerini ve dış politikasını etkileyen unsurlar arasında da ön sırada yer almıştır (Oran, 1996, s. 353-354). Türkiye'nin dış politikasını belirleyen aktörlerin başında gelen Mustafa Kemal Atatürk de Avrupa'nın yüzyıllardır Türkleri benimsemeyip, kıtanın dışında tutmaya çalıştığı düşüncesinden hareketle yeni kurulan Cumhuriyet'e Batılı bir yapı kazandırmayı bir hedef ve aynı zamanda da bir güvenlik meselesi olarak görmüştür. Bunun yanı sıra Avrupa medeniyetlerine dahil olmak çağın da bir gereği kabul edilmiş ve Türkiye'nin ancak böylelikle dış politika alanında gücünü ispat edebileceği düşünülmüştür (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2010, s. 25-26). Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye'nin uluslararası alanda kabulünü ve gücünü gösteren unsurlardan biri olarak Avrupalılık konusunda Türk kamuoyu da oldukça hassas bir tavır sergilemiştir. Bu hassasiyetin ilk dışavurumlarından biri 1930 yılında Fransa Başbakanı Aristide Briand'ın hazırladığı Avrupa Birliği önerisinde Türkiye'nin dışarıda bırakılmasıyla

ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye'yi Avrupalı olarak addetmeyen proje Türk basını tarafından şiddetle eleştirilmiştir (Barlas, 2003, s. 61-63). MacDonald'ın silahsızlanma projesi de bu hassasiyetin kendini gösterdiği bir diğer örnek olarak tarihe geçecektir.

Planın ardından Milliyet gazetesinde, plandaki temel eksikliğin Türkiye'yi konumlandırış biçimi olduğunu dile getiren bir başyazı neşredilmiştir. Atatürk'e ve hükûmete yakınlığı ile bilinen ve aynı zamanda gazetenin de sahibi olan Siirt Mebusu Mahmut [Soydan] Bey'in (Babaoğlu ve Olgun, 2020, s. 20-23) kaleme aldığı makalede, Türk ordusunu, Avrupa kara orduları listesinin dışında bırakan silahsızlanma tasarısı, *Türkiye'yi Avrupa uyumu haricinde tutan yanlış ve sakat bir zihniyetin ifadesi* olarak eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Mahmut Bey, belirlenen uçak sayılarına atıfla, devletleri tasnif ederken Türkiye'ye karşı tam bir adalet ve eşitlik hissi ile yaklaşmadığını dile getirmiş ve Türkiye'nin kendine özgü koşullarının ve bölgesindeki ağırlığının göz ardı edildiğinin altını çizmiştir (Siirt Mebusu Mahmud, 1933a, s. 1).

Mahmut Bey'in makalesini yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupalı kimliğinin ve uluslararası alanda aldığı mesafenin İngiltere tarafından görmezden gelinmesine bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür. Şöyle ki; yukarıda altı çizildiği üzere 1920'lerin sonundan itibaren Türkiye uluslararası alandaki izolasyonunu kırmayı ve ülkenin prestijini arttırmayı bir dış politika hedefi olarak belirlemiştir. Bu hedefe yönelik olarak da Batılı ülkelerle yakınlaşma süreci içerisine girilmiş, 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olunmuş ve cemiyet içerisinde etkin bir diplomasi yürütülmüştür. Ayrıca bir taraftan Orta Doğu coğrafyasında mevcut statükoyu koruma eğiliminde bulunan devletlerle yakın ilişkiler tesis edilirken diğer taraftan Balkanlarda oldukça aktif bir politika izlenmekteydi. Özellikle Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte Balkan ülkeleri arasında bir iş birliğinin oluşturulmasına öncülük etmesi bölgesindeki ve uluslararası alandaki saygınlığını arttırmıştı (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2010, s. 11; Sönmezoğlu, 2015, s. 307-310; Mikusch, 2000, s. 102-106). Kuşkusuz tüm bu gelişmeler, dış politika ve güvenlik gerekliliklerinin yanı sıra Türkiye'nin uluslararası alandaki saygınlığının ve prestijinin artırılması açısından da önemliydi. Ortaya çıkan tasarı ise Türkiye'nin hedeflediği prestijle uyum göstermemekteydi ve bu noktada kendisine Yugoslavya ve Romanya'dan az savaş uçağının uygun görülmesi, Türkiye tarafından İngiltere'nin bu değeri azımsaması veyahut bilinçli olarak göz ardı etmesi olarak algılandı. Esasında her ne kadar iki ülke arası ilişkilerde bir yakınlaşma eğilimi olsa da 1930'ların başında İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan endişe ve şüpheleri henüz tamamen silinmemişti ve İngiltere'nin Türkiye'nin artan prestijinden özellikle Orta Doğu bölgesindeki varlığı açısından rahatsızlık duyduğu bilinmekteydi (Boyar, 2014 s. 1172). Bu çerçevede MacDonald planındaki konumlandırma İngiltere'nin Türkiye'nin uluslararası alanda edindiği saygınlığı bilinçli bir biçimde göz ardı ettiği biçiminde yorumlandı.

Gerek Mahmut Bey'in şahsiyeti ve kaleme aldığı yazı gerekse aşağıda değinilecek olan diğer bazı emareler İngiltere'nin, kendisine yönelen bu tepkinin ardında bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün olduğunu düşünmesine yol açmıştır. MacDonald tasarısı krizine Gazi'nin hayaletinin dâhil olması ise ister istemez durumun ciddiyetini arttırmıştır. Bu noktada Morgan'ı en çok kaygılandıran unsur da bu eleştirileri Gazi'nin paylaşıyor olması, hatta ortaya çıkan durumun bizzat Gazi'nin İngiltere'ye duyduğu öfkeyi yansıtıyor olmasıdır. Morgan'a göre Tefik Rüştü Bey ile olan 16 Mart'taki görüşmesi doğrudan Cumhurbaşkanı'nın talimatıyla gerçekleşmiştir. (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18) Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Numan Bey [Menemencioğlu] ile yaptığı görüşmede kendisine konunun daha yüksek mercilere havale edildiğinin belirtilmesi ise İngiliz temsilcisinin kaygılarını perçinlemiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 19).

Konjonktürel açıdan yaklaşıldığında da öneri kapsamında Türkiye'nin Avrupa milleti sayılmamasından ve yeni prestiji ile uluslararası öneminin göz ardı edilmesinden Mustafa Kemal Atatürk'ün ciddi bir biçimde rahatsızlık duymuş olması göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Mevcut durumun hem Gazi hem de Türk

hükümeti tarafından, Batılılaşma politikasını ve ülkede meydana gelen ilerlemeyi göz ardı etmek olarak algılanması, zamanın ruhuna da uygun bir değerlendirmedir. Morgan da bu yüzden hükümetine gönderdiği raporda, hakir görülme kaynaklı olarak değerlendirdiği bu tepkinin ve gücenme hissinin doğrudan ve sadece İngiltere hükümetine yöneldiği uyarısında bulunmakta ve bu hassasiyeti yatıştırmaya yönelik bir açıklama beklendiğinin altını çizmektedir. Avrupa orduları listesi dışında tutulmanın; Türkiye'yi nasıl olsa bir şekilde yeniden düzenlenebilecek uçak sayısı meselesinden daha çok irrite ettiğini ve öfkeliendirdiğini belirten Morgan'ın, silahsızlanmaya ilişkin önerinin bu durumdan dolayı Türkiye için ikincil önemde kaldığını belirtmesi de konunun Türk hükümeti açısından taşıdığı hassasiyeti gözler önüne sermektedir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 19; TNA/ FO 424/278, XXV, No: 20).

Ankara'nın 18 Mart 1934 tarihinde gönderdiği bir talimatla, Türkiye Cumhuriyeti'nin Londra Büyükelçisi Mehmet Münir Bey'i, MacDonald planı karşısında duyulan rahatsızlığı ve talepleri İngiltere Dışişleri Bakanlığına iletmekle görevlendirmesi de bu yorumu desteklemektedir. Bu çerçevede Mehmet Münir Bey, 22 Mart'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Robert Gilbert Vansittart ile Türkiye'nin plana yönelik eleştirileri çerçevesinde bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Türkiye büyükelçisi, MacDonald'ın önerisinin Ankara tarafından İngiltere'nin kendisine yönelik hasmane bir niyet içerisinde olduğunun bir işareti olarak algılandığını belirtmiştir. Vansittart ise cevaben Türkiye'ye yönelik dostluklarının gayet samimi olduğunu belirttikten sonra Türkiye'nin Avrupa orduları içerisinde zikredilmemesinin, İngiltere'ye olan benzerliğinden ileri geldiğini öne sürmüştür. Buna göre, İngiltere'nin pozisyonuna benzer bir biçimde Türkiye'nin de temel çıkarlarının Avrupa kıtası haricinde olması bahsi geçen listenin dışında kalmasını beraberinde getirmiştir. Bu noktada Münir Bey'in İngiltere delegesinin Cenevre'de resmî olarak bu fikri beyan etmesini talep etmesi ise Türkiye'nin meseleye attığı önemin bir kez daha altını çizmektedir. Savaş uçakları sınırlaması konusunda ise Vansittart, sınırlamaların mevcut olanlara oranla belirlendiğini, planın acele yapıldığını ve müzakere edilmesinin mümkün olduğunu dile getirerek durumu yumuşatma yoluna gitmiştir. Karşılık olarak Mehmet Münir Bey ise Türkiye'nin Yugoslavya ile eşitlik talebinden geri adım atmayacağını belirtmiştir (BCA/TDA/534/ 37398-150259-63).

Münir Bey'in Londra'daki görüşmesinin ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin Bern Büyükelçisi Cemal Hüsni Bey de 25 Mart tarihinde Silahsızlanma Konferansı'nda yaptığı konuşmada MacDonald projesini, Türkiye'yi Avrupa orduları listesi dışında bırakması ve savaş uçaklarına ilişkin saptadığı sınır konusunda eleştirmiştir. Türkiye'nin İngiltere hükümetinin tutumunu hayretle karşıladığını belirten Cemal Hüsni Bey, uçak sayısı meselesine ilişkin olarak da bu miktar Türkiye'nin kendisi ile bir tutulması gereken Avrupa devletleri için tespit edilen mevcudun yarısından çok aşağıdadır, diyerek Türkiye'nin uluslararası pozisyonuna yönelik azımsama karşısındaki tepkisini ortaya koymuştur (Son Posta, 26 Mart 1933, s. 1,11).

İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon ise 28 Mart'ta yaptığı konuşmada Türkiye'nin hassasiyetlerini gidermeye yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Bu çerçevede Simon konuşmasına, Türkiye'nin Avrupa orduları listesinde yer almamasının siyasi bir mana taşımadığını ve İngiltere'nin bu husustaki yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmak istediğini dile getirerek başlamayı tercih etmiştir. Liste hazırlanırken Türk Silahlı Kuvvetlerinin büyük bir çoğunluğunun Avrupa kıtası haricinde bulunmasını hesaba kattıklarının altını çizen Dışişleri Bakanı, bu noktadan hareketle Türk ordusunu münhasıran Avrupa kıtası orduları için derpiş edilen hususi bir rejime tabi tutmanın doğru olmayacağını düşündüklerini söylemiştir. Bunun yanı sıra Simon, Türk ordusunun Avrupa orduları listesi dışında bırakılmasının bir diğer sebebinin de İngiltere ile olan benzerliği olduğu iddiasını konferans kürsüsünden açıklayarak Türk hükümetinin Mehmet Münir Bey vasıtasıyla İngiltere'ye ilettiği talebi yerine getirmiştir. Son olarak ise Türkiye hükümetinin arzusu yönünde listeyi yeniden tashih etmeye de hazır olduklarını dile getirerek MacDonald planının çıkardığı krizin önemli bir kısmının geride bırakılmasını sağlamıştır (Milliyet, 29 Mart 1933, s. 5).

Aynı dönemde İngiltere Dışişleri Bakanlığının diğer müsteşarı Anthony Eden da Cenevre'deki Türk delegasyonu temsilcisiyle iletişime geçmiş ve benzer bir biçimde Türkiye'nin Avrupalılık ve uçak sayısı meselelerindeki hassasiyetlerini yatıştırmaya yönelik bir dil kullanmıştır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 22). Cenevre ve Londra ile eş zamanlı olarak Morgan da Ankara'da krizi yatıştırmaya yönelik bir görüşme yapmış ve Türkiye'nin hassasiyetlerini gidermeye yönelik yapıcı bir diplomasi izleyerek, Türkiye'nin İngiltere tarafından Avrupa ülkesi olarak kabul edildiğinin altını çizmiştir. Tevfik Rüştü Bey ile Morgan görüşmesi, Türkiye'nin konuya verdiği önemi gözler önüne seren bir biçimde Türk basınında büyük yankı uyandırmış ve birçok gazetede *İngiltere'nin fikri: Yeni Türkiye tamamıyla bir Avrupa hükümetidir, Gediğine konulan taş: Türkiye Avrupalıdır*, başlıkları altında verilmiştir (Akşam, 26 Mart 1933, s. 2; Milliyet, 26 Mart 1933, s. 2; Yunus Nadi, 1933, s. 2). Savaş uçaklarının sayısına ilişkin olarak çıkan anlaşmazlık ise iki ülke arası yapılan görüşmelerde, öneride belirtilen sayının Türkiye'nin menfaatlerine uygun olarak düzenlenmesi için müzakerelerin yürütülmesi kararıyla çözüme kavuşturulmuştur (Siirt Mebusu Mahmud, 1933b, s. 1; Mehmet Asım, 1933, s.1-2).

MacDonald Projesi ve Boğazlar

Türk Boğazlarının uluslararası düzenlemelere konu olduğu 19. yüzyıldan itibaren Boğazlardan geçişi düzenleyen rejimler, geçiş serbestliği, Akdeniz Karadeniz dengesi ve Türkiye'nin güvenliği olmak üzere üç temel norm üzerine kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılan düzenlemelerden 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar yapılan düzenlemeler arasında Türkiye'nin güvenliğini sağlamak açısından en zayıf kalanının Lozan Boğazlar Sözleşmesi olduğuna şüphe yoktur (Akgün, 1994, s. 214-215). Türk Boğazlarının statüsünü belirleyen 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi, prensip olarak serbest geçiş ilkesini benimsemesinin ve Boğazlar Komisyonu ihdas etmesinin yanında askerden arındırılmış bölgeler uygulamasıyla ön plana çıkmıştır. Sözleşme'nin 4. maddesi, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarındaki bazı bölgeleri askerden arındırmaktaydı. Sözleşme'nin 6. maddesi de askerlikten arındırılmış bölgelerde ve Adalarda hiçbir istihkam, yere bağlı topçu tesisi, -denizaltılar dışındaki- denizaltında işleyen araç, askersel havacılık tesisi ve hiçbir deniz üssü bulunmayacağını belirtmekteydi. Bu bölgedeki güvenlik; silahları top olmaksızın, tüfek, tabanca, kılıç ve her yüz asker için dört hafif makineli tüfek (füzil mitrayör) ile sınırlı olan polis ve jandarma kuvveti ile sağlanacaktı (Soysal, 2000, s. 152-156).

Askerden arındırılmış bölgeler uygulamasıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi, içeriğinin tartışıldığı müzakere sürecinden itibaren Türkiye açısından güvenlik endişelerine tamamen cevap veren bir metin olarak değerlendirilmemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, s. 1-4). Türk Boğazlarının Lozan Boğazlar Sözleşmesi rejimine tabi olduğu bu dönemde gündeme gelen MacDonald silahsızlanma tasarısı ise Boğazların güvenliği açısından Lozan'ın da gerisine düşen bir durum ortaya çıkarmıştır. Özellikle uçak sayısı sınırlaması ve seygar ağır topların yasaklanması önerileriyle Türkiye'yi Boğazların güvenliği konusunda endişeye sevk eden tasarı beyan edildiği tarihten sonra Boğazlar meselesini bir kez daha Türk-İngiliz ilişkilerinin merkezine taşımıştır.

Yukarıda incelenen 18 Mart 1933 tarihli Tevfik Rüştü Bey-James Morgan görüşmesi ile Lozan'dan sonra ilk defa Boğazların konumu Türkiye ile İngiltere arasındaki bir görüşmeye konu olmuştur. 22 Mart 1933'te ise Tevfik Rüştü Bey Morgan'a, MacDonald projesinin 96. maddesine atıfla, "hükümetinin Lozan Barış Antlaşmasının, değiştirilmesi gündemde olan antlaşmalar arasına eklenmesi fikrini duyurmaya karar verdiğini" dile getirmiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 21). Dışişleri Bakanı'nın bu cümlesi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin askerden arındırılmış bölgeleri ihtiva eden maddelerinin kaldırılması talebi anlamına gelmekteydi. Türkiye bu noktada, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazlar bölgesine yönelik olarak Türkiye'ye yüklediği askerî sınırlamaların Versailles, Trianon, Neuilly ve Saint Germain antlaşmaları gibi silahlanmaya ilişkin bir tahdit olduğu noktasından hareket etmekte ve MacDonald taslağının 96. maddesinde öngörülen değişiklik imkânının eşitlik ilkesi gereği kendisine de uygulanmasını istemekteydi.

Cemal Hüsnü Bey 25 Mart 1933 tarihinde Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda yaptığı konuşmasıyla Türk hükûmetinin bu kararını resmî olarak duyurmuştur. Böylelikle Türkiye ilk defa Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesini uluslararası alanda gündeme getirmiş olmaktadır (Bolat ve Güneş, 2022, s. 76).⁴ Cemal Hüsnü Bey yaptığı konuşmada, eşitlik ilkesine atıf yaparak içerdiği askerî kısıtlamalar dolayısıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Versailles, Trianon, Neuilly ve Saint Germain antlaşmaları gibi sözleşme ile değiştirilecek antlaşmalar arasına girmesi gerektiğini belirtmekteydi. Cemal Hüsnü Bey'in konuşmasındaki ilgi çeken bir diğer nokta ise Türkiye'nin bu taleple Lozan'da yüklendiği taahhütlerden vazgeçme niyetinin olmadığını hatta talebin bizzat Boğazlardaki geçiş serbestliğinin sürdürülmesi ile ilintili olduğunu altının çizilmesiydi. Cemal Hüsnü Bey'in tarihî konuşmasının ilgili kısmı şu biçimdedir:

“müsavi muamele gören devletler arasındaki ahengin muhafazasının esaslı şartı tesanüttür. Bu münasebetle Lozan Muahedesinde yer bulabilmiş olan bir meselenin bu projede de bulunduğunu söylemek icap ediyor. Bu muahedede Çanakkale'ye ve Trakya'nın bazı kısımlarına müteallik askeri mahiyette ahkâm vardır. Bu ahkâm müsavat prensibine uydurulmalıdır.

Bu sözlerimin Çanakkale Boğazından mürur serbestliğine ve Türk bitaraflığının manâsına ve Lozan Muahedesinin Çanakkale Boğazının açılması hususundaki tatbikatına taalluku yoktur. Bilakis bu prensipler bizim noktai nazarımıza tamamen muvafıktır.

Binaenaleyh Avrupa'ya ve bütün dünyaya karşı Lozan'da deruhte ettiğimiz mecburiyetleri tevhit eden ve bu suretle bizi hususî bir vaziyete koyan Boğazların açık durması, bizzat bizim mevzubahs olmadığımız bilcümle hususlarda her zamandan ziyade bağlı bulunduğumuz esaslı bir siyasettir.

Aldırılmasını istediğim şey Boğazların işte bu serbestliğini ve bunları açık tutmak hususundaki taahhüdümüzü temine matuftur. Filhakika Lozan Muahedesine merbut Boğazlar mukavelesinin üçten dokuza kadar olan maddeleri bu serbestliğe ve deruhte etmiş olduğumuz mecburiyetlerin ifasına bir mani teşkil etmektedir. Ve bunlar bugün yalnız fiili bir silah bırakımı mukavelesi karşısında buldukları için değil, fakat hakiki ve amelî bütün manalarını kaybetmiş oldukları için hükümden sakıt olmuş bulunuyorlar. Bu askerî ahkâm ile aynı zamanda Trakya'nın bir kısmına müteallik protokolü ihtiva ettiği ahkâma da telmih ettim.” (Son Posta, 26 Mart 1933, s. 11).

Fakat ne var ki Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde değişikliğe gidilmesine yönelik talebi İngiltere'nin Türk Boğazlarına ilişkin siyasetine uygun düşmemekteydi. İngiltere'nin Boğazlara yönelik resmî politikası İmparatorluk Savunma Komitesi tarafından Aralık 1922'de belirlenmişti ve Boğazların serbestliği ile Boğazlar bölgesindeki tüm istihkâmların kaldırılarak askerden arındırılmış bölgeler oluşturulmasını içermekteydi. Bu prensip 1922 yılında, Boğazların tahkim edilmesi durumunda İngiltere donanmasının Boğazlara hücum etme olasılığının azalacağı, buna karşın Boğazlar askerden arındırıldığı sürece İngiltere donanmasının Boğazlardan geçip İstanbul hükûmetine baskı yapabilme şansına sahip olacağı gerekçesiyle belirlenmişti. 1933 yılına gelindiğinde ise İngiltere Deniz Kuvvetleri ve Dışişleri Bakanlığı bu gerekçeye, Türkiye'ye baskı yapma kabiliyetinin yanı sıra Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini de eklemişti. Çünkü müstahkem hâle getirilmiş Boğazlar, İngiltere açısından Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ittifakın daha büyük bir askerî değere sahip olması anlamına geliyordu. Diğer taraftan Boğazların tahkim edilmesiyle siyasi ve askerî pozisyonu muazzam bir biçimde artacak olan Türkiye'nin İngiltere'nin yanında ya da karşısında yer alma

⁴ Bazı kaynaklarda Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik talebini ilk defa 23 Mayıs 1933'te Londra Silahsızlanma Konferansı'nda gündeme getirdiği belirtilmektedir (Soysal, 2020, s. 273; Gönülbol ve Sar, 1983, s. 127). Oysaki aşağıda da görüleceği üzere, Cemal Hüsnü Bey'in 25 Mart tarihli beyanının ardından 23 Mayıs 1933'te Tefvik Rüştü Bey Türkiye'nin talebini ikinci defa ve yine Cenevre Silahsızlanma Konferansı bünyesinde dile getirmiştir. Bir diğer ifadeyle, bahsi geçen dönemde toplanan konferans Londra Silahsızlanma Konferansı değil, Cenevre Silahsızlanma Konferansı'dır. Bunun yanı sıra iki savaş arası dönemdeki silahsızlanma konferansları arasında resmî olarak isminde Londra ifadesinin bulunduğu Silahsızlanma Konferansı sadece 1930 tarihli Londra Deniz Silahsızlanması Konferansı'dır ve burada Türk Boğazları meselesi gündeme gelmemiştir (Karabulut, 2007, 35-75; Çaşın, 1993, s. 105-115).

noktasında daha serbest hareket etme ihtimali de İngiltere'yi rahatsız etmekteydi (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 37; TNA/ FO 424/278, XXV, No: 54). Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin talebinin arkasında Sovyetler Birliği olduğundan şüphe duymaktaydı (BCA/TDA/571/349-138069-7). Hatta bu durumu Sovyetler Birliği'nin "güneyindeki Boğazlar kapısını emin bir bekçiye emanet etmesi" olarak yorumlamaktaydı (Akşin, 2019, s. 285).

İngiltere'nin Türkiye'nin uluslararası kamuoyunun gündemine getirdiği talebine karşılık olarak belirlediği argüman ise bu etmenlerden ziyade Türkiye'nin tezinin MacDonald tasarısı kapsamında tartışılan durumla ilgisiz olduğu üzerine inşa edildi. Aslında bu argümanın, İngiltere açısından gerçeklik payı da bulunmaktaydı. Örneğin İngiltere'nin Ankara maslahatgüzarı Morgan, MacDonald tasarısı çerçevesinde oluşan Türkiye'nin Boğazlara ilişkin taleplerini "kurnaz ve içten pazarlıklı" bir diplomatik hamle olarak değerlendirmekteydi. Bu bakış açısına göre Türkiye'nin taleplerinin, Lozan'da üstlendiği taahhütler veya güvenlik endişelerinden ziyade Türkiye'nin değişen uluslararası konumuyla ilgisi vardı: Türkiye'nin bağımsız bir güç olarak pozisyonu sağlaştıkça, Boğazlar Sözleşmesi'ne ilişkin rahatsızlığı büyümekteydi ve askerden arındırılmış bölgeleri bağımsızlığına bir meydan okuma olarak görmeye başlamıştı. Bu bağlamda İngiltere için Türkiye'nin MacDonald planının ardından ortaya çıkan talepleri, silahsızlanma tasarısından ustalıkla avantaj elde etme girişimiydi (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 50). 23 Mart'ta Mehmet Münir Bey'le yaptığı görüşmede Vansittart da bu yüzden, Majestelerinin hükümetinin silahsızlanmaya ilişkin tasarısı hazırlarken Boğazları hesaba katmadığını, konferansın başından beri Boğazların hiçbir zaman silahsızlanma ile ilintili olarak tartışılmaya açılmadığını ve Türk hükümetinin tasarının Boğazları ilgilendirdiği konusunda tamamen yanlış bir tutum içerisinde olduğunu ileri sürmüştü (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 22).

Konferans kürsüsünden Cemal Hüsnü Bey'e cevap veren John Simon da proje metninde, tasarının Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin ilgili maddesinin yerine geçmesine dair hiçbir işaret barındırmadığını dile getirerek Türkiye'nin talebine karşı çıkmıştı. Buna göre, İngiltere'nin hazırladığı projenin 96. maddesi Almanya, Macaristan, Avusturya ve Bulgaristan'ın silahlarını tahdit eden anlaşmaları ilgilendirmekteydi. Oysaki Lozan Antlaşması bu tarz bir madde ihtiva etmemekteydi. Simon, Türkiye'nin silahlarının ve silahlı kuvvetlerinin bir anlaşma ile tahdit edilmemiş olmasından dolayı taleplerinin 96. madde kapsamında değerlendirilemeyeceğini ileri sürmekteydi. Dışişleri Bakanı'na göre, İngiltere'nin teklifi yalnızca silahların ve silahlı kuvvetlerin sınırlandırılmasına dair maddelerin değiştirilmesine ilişkin ve bu yüzden Türkiye hakkında benzer bir hükme gerek duyulmamıştı (Cumhuriyet, 29 Mart 1933, s. 5).

Konferansta Türk tezi ses getirmekle beraber konuya ilişkin bir sonuç elde edilememişti. Cenevre'deki açıklamanın ardından Türkiye'nin bu hususta yaptığı diplomatik girişimlerden ilki Londra Büyükelçisi Mehmet Münir Bey'in 3 Mayıs 1933 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon ile görüşmesi esnasında gerçekleşmiştir. Görüşmede Mehmet Münir Bey, Türkiye hükümetinin İngiltere'nin silahsızlanma planını desteklemeye istekli olduğunu belirtmiş ardından ise hükümetinin silahsızlanma önerisindeki tedbirlerin (yani 96. maddenin) Boğazlar ve Trakya bölgesindeki silahtan arındırılmış bölgelerdeki mevcut durumuna da uygulanması konusunda Majestelerinin hükümetiyle dostça iş birliği umduğunun altını çizmiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 32). Ardından Tefvik Rüştü Bey 23 Mayıs 1933'te Cenevre'de İngiltere Dışişleri Bakanı Simon ile görüşmüş ve benzer bir talepte bulunmuştur. Simon ise Türkiye'nin Boğazlara ilişkin taleplerini şu dört nokta itibarıyla haksız bulduğunu belirterek reddetmiştir:

Türk tezine temel oluşturan İngiltere'nin silahsızlanma sözleşmesi tasarısının 96. maddesinin Türkiye'nin askerî gücünün kısıtlanmasına ilişkin bir madde içermeyen Lozan Barış Antlaşması'yla bir ilişkisi yoktur. (Bu noktada Simon'un, askerî gücün kısıtlanmasını yalnızca silah ve ordu mevcudiyetinin kısıtlanmasıyla ilişkilendiren oldukça dar bir bakış açısı benimsemediği görülmektedir.)

Türkiye, iddia ettiği Boğazların serbestliğini garantiye almak için harekete geçme yükümlüğü altında değildir. Türkiye'nin yükümlülüğü düşman gemileri hariç Boğazları kapatmamakla ilintilidir. (Bu durum da Lozan Sözleşmesi'nin Boğazlardan geçişi düzenleyen maddelerin taraflarca farklı yorumlandığını göstermektedir.)

Boğazların silahtan arındırılması Türkiye'nin askerî güvenliğine karşı bir tehlike uyandırmaz zira imzacı güçler Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye'ye bu konuda garanti vermişlerdir ve Türkiye'nin iddia ettiği gibi bu garantinin yetersiz ya da akademik olduğu argümanı kabul edilemez. (Simon burada Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin, Boğazlardaki geçiş özgürlüğünü veya askerden arındırılmış bölgelerin güvenliğini tehlikeye sokacak bir durum meydana geldiğinde imzacı devletlerin tüm araçlarla bu eylemleri birlikte önleyeceklerini beyan eden 18. maddesine atıf yapmaktaydı. Oysaki Türkiye bu maddeyi gerçeklikten uzak "akademik" bir ifade olarak nitelendirmekteydi.)

Türkiye'nin önerisini kabul etmek anlaşmaların revizyonuna yönelik diğer talepleri cesaretlendirir ve savaş sonrası oluşan anlaşmalar yapısını zayıflatır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 54).

Bu son nokta Fransa'nın da dönemsel olarak üzerinde hassasiyetle durduğu bir konuydu. Bu ise Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın en etkili iki gücünün de Türk tezinin karşısında yer aldığı anlamına gelmekteydi. Bunun üzerine Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'nin konuyu acil bir mesele olarak ele almadığını ve belirli bir çözüm önerisi üzerinde ısrar etmediğini fakat temennisinin duruma dikkat çekmek ve konunun üzerinde çalışması olduğunu belirtmiştir. Tevfik Rüştü Bey'in bu cümlesi bir geri adımdan ziyade Türkiye'nin Boğazların statüsüne dair değişiklik politikasının esaslarından birine işaret etmekteydi. Türkiye Boğazların statüsünde bir değişikliğe gidilmesinden önce İngiltere'nin bu konuda ikna edilmesine ve Londra'nın değişikliğe yönelik rızasının alınmasına azami önem vermekteydi. Bu noktada Silahsızlanma Konferansı çerçevesinde yürütülen diplomasi'nin hedefi, İngiltere'nin ikna edilmesi (ki Ankara bunun hemen olmayacağını farkındaydı) eğer bu mümkün olmazsa MacDonald planının Boğazların güvenliğini tehlikeye atan önerilerinin kabul edilmemesi üzerine kuruluydu. Bu yüzden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey görüşmede Türkiye'nin Boğazlara ilişkin belirli bir tatmin elde etmediği sürece herhangi bir materyal kısıtlamasına razı gelmeyeceğini resmî olarak tebliğ etmişti. Türkiye'nin hemen bir değişiklik peşinde olmaması İngiltere tarafını da memnun etmişti. Bunun üzerine Simon, konu üzerinde düşüneneğine dair söz vermiş ve mevcut durumda hemen bir çözüm üzerine baskı yapılmaması kaydıyla Türkiye'nin Boğazlar meselesine ilişkin, aşağıda değinilecek olan özel komite önerisini Silahsızlanma Konferansı'na sunmasına rıza göstermiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 54). Bu noktada, Türk dış politikası literatüründe sıkça atıf yapılan, Tevfik Rüştü Bey'in aşağıda değerlendirilecek olan açıklamasının, İngiltere ile istişarelerden sonra yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu da Türkiye'nin Boğazlara yönelik bir değişikliğe girişmeden önce İngiltere'nin rızasına verdiği önemi göstermektedir.

Cenevre'deki Silahsızlanma Konferansı'nın 23 Mayıs 1933 tarihli oturumunda Tevfik Rüştü Bey, Cemal Hüsnü Bey'in 25 Mart 1933 tarihli konuşmasının ardından ikinci kez Türkiye'nin Boğazların statüsüne yönelik değişiklik taleplerini gündeme taşımıştır. Tevfik Rüştü Bey konuşmasına, İngiltere'nin hazırladığı projede barış anlaşmalarının askerî maddelerinin ilga edildiğini görmekle Türkiye'nin çok memnun olduğunu çünkü devletlerin eşit muamele görmesi ilkesine Türkiye'nin daima bağlı olduğunu belirterek başlamıştır. Ardından projeye, Boğazlar ve Trakya bölgesindeki gayri askerî mıntıkların da ilave edilmesi gerektiğinin altını çizen Türk Dışişleri Bakanı, bu gerekliliği silahsızlanma önerisinin kara ve hava kuvvetlerini azaltarak hususi bir rejime tabi olan Boğazların vaziyetini değiştirmesiyle açıklamıştır. Bu noktada Tevfik Rüştü Bey gerek Boğazların ve gerekse Boğazların serbestisinin müdafaa ve muhafazası için, Türkiye'nin elindeki ağır topların proje gereğince ilga edilmesiyle ortaya çıkacak olan tehlikeye işaret etmiş ve bu şartlarda ağır topların ilgası konusunda Türkiye'nin istisna edilmesi gibi eşitliğe aykırı bir taleptense Lozan'daki Boğazlara ait askerî

ahkâmın lağvını talep etmenin hükûmetince daha uygun görüldüğünü söylemiştir. MacDonald projesiyle ortaya çıkan vaziyetin meşru müdafaa hakkıyla da uyumsuz olunduğunun altını çizen Bakan Ankara'nın talebinin sadece, proje kapsamında herkese müsaade edilecek olan sahil muhafazasına mahsus topların Türkiye tarafından Boğazlara konmasından ibaret bulunduğunun da altını çizmiştir. Son olarak Tefik Rüştü Bey ancak bu suretle Boğazların serbestisini muhafazaya imkân olduğuna, Boğazlar müdafaa silahından mahrum olursa herhangi bir donanmanın giriş ve çıkışı işkal edebileceğine ve Türkiye'nin oluşacak yeni şartlarda çaresiz kalacağına dikkat çekerek sözlerini tamamlamıştır (Vakit, 25 Mayıs 1933, s. 1, 7; Cumhuriyet, 25 Mayıs 1933, s. 1, 6).

Tefik Rüştü Bey'in 23 Mayıs tarihli açıklamasıyla Türkiye'nin MacDonald planı kapsamında Boğazların statüsüne yönelik değişiklik taleplerini içeren tezinin iyice netleştiğini görmekteyiz. Bu açıklamayla Türk tezi, İngiltere'nin ilgisiz olarak değerlendirdiği 96. madde kapsamında uzaklaştırılarak seygar ağır topları ilga eden 19. madde (Bennett, 1934, s. 274) kapsamına çekilmekteydi. Bu bağlamda özet olarak öne sürülen; MacDonald projesi seygar ağır topları ilga ederken, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin askerden arındırdığı bölgeler de varlığını koruduğu takdirde Boğazlar bölgesinin tamamen savunmasız kalacağıydı. Yukarıda da belirtildiği üzere Lozan Sözleşmesi, Boğazlarda askerden arındırılmış bölgeler oluşturmakta ve Türkiye'nin Boğaz sahillerinde istihkâmlar yapmasını, top yerleştirmesini menetmekteydi. Bununla birlikte Boğazlardan geçişi düzenleyen Sözleşme'nin 2. maddesi uyarınca Türkiye bir savaşa girdiğinde düşman gemi ve uçakları konusunda istediği önlemi almakta serbestti (Soysal, 2000, s. 156). Bu durumda Lozan Boğazlar Sözleşmesi gereğince askerden arındırılmış bölgeler içinde top mevzileri yapması yasaklanan Türkiye, bahsi geçen Sözleşme'nin 2. maddesi uyarınca savaş sırasında muharip ise Boğazları savunma hakkına sahip olmakta ve böyle bir durumda doğal olarak, bu maksatla ağır toplar kullanabilmekteydi (Akşin, 2019, s. 284). Bu ihtimal dâhilinde planlanan da savaş gemilerinin 40 buçukluğa kadar olan ağır toplarına, Türkiye'nin nakledebileceği kadar ağır seygar toplarla karşılık vermesiydi. Oysa ki MacDonald projesi seygar ağır topları ilga etmekte ve sadece sahil istihkâmlarında savaş gemilerine karşı 40,8 santimetrelige varıncaya kadar sabit ağır toplar bulundurulmasını öngörmekteydi. Bu durumda konferans seygar ağır topların ilgasını kabul edince Türkiye de seygar ağır toplarını ilga edecek ve Lozan'dan dolayı Boğazlara sabit ağır top da konulmayacağı için Boğazlar tamamen müdafasız kalacaktı (Daver, 1933, s. 1-3).

Konuşmasının ardından Tefik Rüştü Bey, konferansa bir karar projesi teklif etmişti. Teklif Karadeniz ve Akdeniz'de sahili olan devletlerle Amerika ve Japonya temsilcilerinden oluşan özel bir komisyonun teşkil edilmesini ve Türkiye'nin Boğazlar hakkındaki teklifinin ilk önce bu komisyonda görüşülmesini içermekteydi. Bu noktada Türkiye, Sovyetler Birliği'nin desteğini alırken, Türkiye'ye karşı çıkan ülkelerin başında, anlaşmalarda değişiklik anlamına geldiği gerekçesiyle, Fransa gelmekteydi. İngiltere ise konuyla ilgili şimdilik karara varılmamasını ve konunun, müzakerelerin daha sonraki bir safhasına ertelenmesini teklif etti (Vakit 25 Mayıs 1933, s. 1,7; Cumhuriyet, 25 Mayıs 1933, s. 1-6). Tefik Rüştü Bey bu teklifi, Simon'la yaptığı görüşmeye uygun olarak kabul etmiştir.

Bu durum İngiltere'nin bilinçli bir tercihiydi. Bir kere gündeme getirdikten sonra Türkiye'nin konuyu kapatmayacağı farkında olan Londra erteleme siyaseti izlemekte ve bunun için de konferansın ağır silahlara ilişkin kısmı tartışmaya açılana kadar konuyu gündeme getirmenin zamansız ve yersiz olduğu argümanını öne sürmekteydi (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 46). Türkiye ise önüne çıkan her fırsatta zemin yoklayacak ve elverişli bulunduğu durumlarda konuyu yeniden gündeme getirmeye çalışacaktı. Fakat Silahsızlanma Konferansı'nın kendi içinde izlediği seyir Türkiye'nin hedeflerine uygun bir konjonktür sunmamaktaydı. Ekim 1933'te Almanya'nın konferanstan çekilmesiyle konferansın gündemi silahsızlanma tasarısından Alman probleminde kaydı. Bu durum bir taraftan konferansın çalışmalarını sekteye uğrattırken bir taraftan da

silahsızlanmaya ilişkin siyasetin sorgulanmasını beraberinde getirdi. Neticesinde Cenevre'deki Silahsızlanma Konferansı'na beyhude bir çaba olarak bakılmaya başlandı. Zaten devletler arasında genel prensipler bakımından bir uyuşmaya varılamadığından projenin ayrıntıları üzerindeki tartışmaya da bir türlü sıra gelmiyordu (Alsan, 1953, s. 24-25).

1934 Mayıs'ında Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın yeniden açılması kararlaştırıldığında Türkiye'nin bir kez daha konuyu gündeme getirmeye karar verdiğini görmekteyiz. Fakat artık yeni konjonktür Türkiye'den ziyade İngiltere'nin lehinedir. Her şeyden önce Mayıs 1934, Türk dış politikasının İtalyan tehdidinin egemenliğine girdiği ve İngiltere'den güvence arayışlarının başlamasıyla İngiltere'nin Türkiye karşısında elinin güçlendiği bir tablo sunmaktadır. Ayrıca Almanya'nın Silahsızlanma Konferansı ve MC'den çekilerek hızla silahlanmaya girişmesi, silahlanma teşebbüsü olarak yorumlanabilecek herhangi bir girişimin uluslararası kamuoyu tarafından tepkiyle karşılandığı bir ortam yaratmıştır. Türkiye de ümitlerin kesildiği Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın yeniden açılmasına karar verildiğinde giriştiği son bir zemin yoklama çabasıyla –ve muhtemelen İngiltere Dışişleri Bakanlığının hususi alakasıyla- bu ortamdan nasibini alacaktır.

Bu koşullar içerisinde, 6 Mayıs 1934 tarihinde Morgan ile yaptığı görüşmede Tefvik Rüştü Bey, dünyadaki silahlanma akımına dikkat çekerek; Boğazlar Sözleşmesi'nin dünyanın mevcut koşullarına uyum sağlayamadığını, Türkiye'nin yirmi dört saat içerisinde Boğazları yeniden silahlandırma imkânı ve gücü olduğunu hatta bu konuda bir beyanatta bulunmayı düşündüğünü dile getirerek zemin yoklamaya başlamıştır. Bu sözler tabiatıyla Morgan tarafından, yakın zamanda Cenevre'de bulunacak Dışişleri Bakanı'nın Silahsızlanma Konferansı'nda Boğazlar meselesini gündeme getireceği şeklinde yorumlanmıştır (TNA/ FO 424/279, XXVII, No:28; Çelik, 2020, s. 850-851). Tefvik Rüştü Bey'in Fransa büyükelçisiyle de benzer içerikte bir görüşmede bulunması, bu kanıyı iyice güçlendirmiş (TNA/ FO 424/279, XXVII, No: 29) ve bu tarihten sonra birçok yabancı basın organında Tefvik Rüştü Bey'in Silahsızlanma Konferansı'nda Boğazların tahkimini talep edeceğine dair haberler yer almıştır (Cumhuriyet, 1 Haziran 1934, s. 1).

Türkiye'nin bir yıl sonra yeniden konuyu gündeme getirmesi, İngiltere tarafından sert bir tepki ile karşılanmıştır. John Simon durumu anlaşmaları güç kullanarak değiştirme teşebbüsü çerçevesinde değerlendirirken, yakın zamanda Türkiye'ye büyükelçi olarak atanan Percy Loraine hemen bir görüşme ayarlayıp Dışişleri Bakanı'nı Türkiye'nin dikkatli olması ve Boğazları ilgilendiren bir konuda İngiltere'den ayrı düşmemesi gerektiği konusunda uyarmıştır. Görüşmede Loraine'in söylediği bir diğer ilginç şey de Türkiye'nin İngiltere kamuoyunda kötü olarak yer almasından üzüntü duyacağı fakat anlaşmalara yönelik saygısızlık olarak değerlendirilebilecek böyle bir hamlenin bu sonucu doğurmasının kuvvetle muhtemel olduğudur (TNA/ FO 424/279, XXVII, No:31; TNA/ FO 424/279, XXVII, No: 33). Görüldüğü üzere burada, yeni atanan Büyükelçi iki ülke arasındaki yakınlaşma siyaseti ve karşılıklı kamuoyu oluşturma hedefine vurgu yaparak Türkiye'ye diplomatik bir dille uyarıda bulunmaktadır.

Gerçekten de bu tarihten sonra İngiltere basınında Türkiye'nin Boğazların yeniden tahkim edilmesine ilişkin talebi topa tutulmuştur. Birçok İngiliz gazetesi, İngiltere'nin Boğazların tahkimine hiçbir şekilde razı olmayacağını belirgin bir biçimde altını çizmiştir. Çıkan yazılarda Türkiye, bu talebi vasıtasıyla silahlanma yarışının önünü açmakla suçlanmıştır. Yorumlar arasında en sansasyonel olanı, Tefvik Rüştü Bey'in, Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un ısrarı ile böyle bir talepte bulunduğuudur. Times gazetesinin Lozan Antlaşması'nın değişimi anlamına gelen bu talebin Türkiye ile Lozan'da imzası bulunan devletler arasında vahim meseleler ortaya çıkarabileceğini yazması ise bir anlamda İngiltere'nin Cenevre öncesi Türkiye'ye yönelik uyarısı niteliğindedir (BCA/TDA/541/44164-209463-23; BCA/TDA/534/37264-149422-5; Daver, 1934, s. 1, 3; Cumhuriyet, 2 Haziran 1934, s. 1).

Londra Büyükelçiliğinden gelen raporlarda da haberin İngiltere hükümeti nezdinde çok kötü bir hava yarattığı belirtilmektedir (BCA/TDA/534/37264-149422-6).⁵ Benzer bir biçimde Cenevre'den gelen raporlar da Türk talebinin konferansta olumsuz karşılandığı ve birçok katılımcı tarafından konferansın akıbetini belirleyecek mahiyette bir gelişme olarak değerlendirildiği yönündedir (BCA/TDA/541/44156-209368-12).⁶

Bu koşullar altında Cenevre'de konferans toplanmadan önce gerçekleşen Tevfik Rüştü Bey ve John Simon görüşmesinde de Türkiye lehine bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Ayrıca şartların kendi lehine olduğunun farkında olan İngiltere tarafının oldukça rahat olduğu gözlemlenmektedir. John Simon'un görüşme esnasındaki üslubu da bunu teyit etmektedir. Örneğin, 31 Mayıs 1934'te gerçekleşen görüşmede Tevfik Rüştü Bey, İngiltere basınında son dönemde ortaya çıkan Türkiye karşıtı yazıların yarattığı rahatsızlıktan bahis açtığına, Simon Tevfik Rüştü Bey'e Cenevre'de meseleyi tekrar ileri sürmemesi durumunda Dışişleri Bakanlığının basın departmanı vasıtasıyla olumsuz haberlerin kesilmesi için gerekli önlemleri alacağını ima etmiştir. Ardından Türkiye'nin ününün ve konumunun anlaşmalarda tek taraflı değişikliğe gitmesi hâlinde altüst olacağını hatırlatmış ve Tevfik Rüştü Bey'e şu soruyu yöneltmiştir: "sorun gerçekten ağır toplar ve savaş uçaklarına yönelik kısıtlama ve yasaklar neticesinde ortaya çıkıyorsa, konunun bu hususlar gündeme gelene kadar kendi hâline bırakılması daha iyi olmaz mı?" Bu konuda mevcut zaman ve koşullarda ilerleme kaydedilemeyeceğinin farkında olan Tevfik Rüştü Bey'in yanıtı ise kendi eğiliminin de bu yönde olduğu fakat gelecek için hakkını saklı tutmak istediği yolunda olmuştur. Tevfik Rüştü Bey'in hakkını saklı tutmak ifadesiyle kastettiği, bir önceki görüşmede olduğu gibi, Türkiye'nin Boğazların statüsünde bir değişiklik olmadığı sürece MacDonald planının Boğazların güvenliğini etkileyen materyal kısıtlamalarına razı gelmeyeceğidir. Özetle görüşmenin neticesinde taraflar, Cenevre Silahsızlanma Konferansı çerçevesinde henüz ağır silahların durumu netleşmediğinden şimdilik bu konuyu mesele etmeme ve ilerde bahsi geçen durum ortaya çıktığında karşılıklı olarak haklarının saklı kalmasıyla yeninden istişarelerde bulunma konusunda anlaşmışlardır (TNA/ FO 424/279, XXVII, No: 41).

Tevfik Rüştü Bey'le John Simon arasındaki bu görüşme Türkiye'nin MacDonald'ın hazırladığı silahsızlanma tasarısı üzerinden Boğazlardaki askerden arındırılmış bölgelerin statüsünde değişikliğe gitme siyasetinin sonunu oluşturmaktadır. Simon ile görüşmesinin ardından Tevfik Rüştü Bey Silahsızlanma Konferansı'nın Mayıs 1934'teki toplantısında Boğazlar konusunu gündeme getirmemiştir (Cumhuriyet, 9 Haziran 1934, s. 5; Cumhuriyet, 12 Haziran 1934, s. 1). Zira Simon ile olan görüşmenin ardından Tevfik Rüştü Bey konunun üzerine daha fazla gitmek için uygun bir zaman olmadığına karar vermiştir (BCA/TDA/571/35013-138000-5). Zaten bu tarihten altı ay sonra da Cenevre Silahsızlanma Konferansı, MacDonald'ın önerisinin ayrıntıları üzerinde dahi tartışmadan dağılmıştır. Böylelikle Türkiye için de MacDonald'ın önerisi üzerinden Boğazların statüsüne yönelik değişiklik çabaları nihayete ermiştir. Fakat bu tarihten sonra da Türkiye uluslararası ortam elverişli oldukça başka vesilelerle konuyu gündeme getirmeye devam edecektir.⁷

⁵ Bu belge tasnif edilirken belgenin oluşum tarihi değil, daha sonra kurum içinde tabi tutulduğu bir işlem sırasında eklenen bir tarih esas alınmıştır. Fakat içeriği gereği evrakın kendisine verilen tarihten bir iki hafta öncesine ait olduğu anlaşılmaktadır.

⁶ Bir önceki belge için belirtilen sorun ve tespit bu belgede de bulunmaktadır.

⁷ Bu konuda bkz: (Bolat ve Güneş, 2022, s. 76-80; Akşin, 2019, s. 286-288).

Sonuç

İngiltere'nin Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na sunduğu ve MacDonald projesi (1933) olarak anılan silahsızlanma tasarısı, Türk-İngiliz ilişkileri ve Türkiye'nin Boğazlara yönelik politikası bağlamında önemli sonuçlar doğurmuştur.

Projenin açıklanmasının hemen akabinde, tasarının 13. maddesi kapsamında Avrupa kara ordularının sayıca sınırlarını belirtmek için hazırlanan listede Türk ordusunun yer almaması Türkiye tarafından kendisinin Avrupa ülkesi olarak görülmediğini içeren bir ima olarak değerlendirilmiş ve iki ülke arası ilişkilerde diplomatik bir krize sebep olmuştur. Projenin savaş uçaklarına ilişkin sınırlamaları içeren 41. maddesi ise Türkiye'ye ayrılan kontenjanın Yugoslavya ve Romanya'dan az olması sebebiyle Ankara'nın eleştirilerine konu olmuştur. Türkiye bu hususu hem Boğazların savunmasına yönelik kasti bir kısıtlama hem de Ankara'nın son dönemde bölgesinde edindiği prestije yönelik kötü niyetli bir görmezden gelme olarak değerlendirmiştir.

Türkiye'nin Avrupalı kimliği ve uluslararası prestijine ilişkin duyduğu hassasiyet çerçevesinde ortaya çıkan bu problemler Türk-İngiliz ilişkilerinde MacDonald projesinin ortaya çıkardığı kısa süreli sansasyonel diplomatik krizler olarak tarihe geçmiş ve İngiltere'nin yaklaşma sürecini bozmamak için izlediği, Türkiye'nin hassasiyetlerine karşılık veren uzlaşmacı diplomasi neticesinde kısa sürede aşılmıştır.

MacDonald projesinin Türk-İngiliz ilişkileri ve Türk dış politikası açısından asıl önemli sonucu ise Boğazlar meselesini yeniden ikili ilişkilerin merkezine yerleştirmesi ve Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne ilişkin ilk değişiklik talebine kaynaklık etmesidir. Türkiye ilk kez bu proje kapsamında ve projenin Boğazların güvenliğine yönelik ortaya çıkardığı sorunlara atıfla, Lozan Boğazlar Sözleşmesinin askerden arındırılmış bölgeler uygulamasına ilişkin değişiklik talebini uluslararası kamuoyuna sunmuştur.

Bu bağlamda projenin açıklanmasının ardından Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in 22 Mart 1933 tarihinde İngiltere'nin Türkiye maslahatgüzarı James Morgan ile gerçekleştirdiği görüşme, Türkiye'nin Boğazlara yönelik politikasında tarihi bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Çünkü bahsi geçen görüşmede, Türk Dışişleri Bakanı projenin 96. maddesine atıfla, Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Silahsızlanma Konferansı'nda değiştirilmesi gündemde olan antlaşmalar arasına alınmasını talep edeceğini belirtmiştir. Tevfik Rüştü Bey'in Morgan'la olan görüşmesinin ardından Türkiye'nin Bern Büyükelçisi Cemal Hüsnü Bey Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın 25 Mart 1933 tarihli oturumunda yaptığı konuşmayla Türk hükümetinin bu kararını, resmî olarak uluslararası kamuoyuna duyurmuştur. Böylelikle Türkiye ilk defa Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesini uluslararası alanda gündeme getirmiştir. Ardından 23 Mayıs 1933'te Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de Türkiye'nin bu talebini konferans kürsüsünden yinelemiştir.

MacDonald'ın hazırladığı silahsızlanma tasarısı çerçevesinde Türkiye'nin Boğazların statüsüne ilişkin talebinde projenin 96. ve 19. maddeleri ön plana çıkmaktadır. 96. madde kapsamında, Türkiye'nin öne sürdüğü talep projenin Almanya, Bulgaristan, Avusturya ve Macaristan'a tanıdığı, antlaşmaların askerî sınırlamaları ihtiva eden maddelerinde değişiklik hakkının, Lozan Boğaz Boğazlar Sözleşmesi üzerinden kendisine de tanınmasıdır. Bu talep Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin, Boğazlar bölgesine yönelik Türkiye'ye yüklediği askersiz bölge uygulamasının Versailles, Trianon, Neuilly ve Saint Germain antlaşmaları gibi silahlanmaya ilişkin bir tahdit olduğu noktasından hareket etmekte ve MacDonald taslağının 96. maddesinde öngörülen değişiklik imkânının eşitlik ilkesi gereği Türkiye'ye de uygulanmasını içermektedir. Türkiye'nin ağır seyyar topları yasaklayan 19. madde çerçevesinde ileri sürdüğü argüman ise Lozan Boğazlar Sözleşmesi gereğince askerden arındırılan Boğazlarda sabit ağır toplara sahip olması yasaklanan Türkiye'nin, bahsi geçen Sözleşme'nin 2. maddesi uyarınca savaş sırasında muharip ise Boğazları savunma hakkına sahip olduğu ve doğal olarak bu durumda seyyar ağır toplar kullanabilme hakkının olduğu, MacDonald planının bu hakkı Türkiye'nin elinden almasıyla ise Boğazların neredeyse tamamen savunmasız kaldığı üzerine kuruludur. Türkiye, bu noktada

MacDonald planının ortaya çıkardığı askerî durum çerçevesinde Boğazlar bölgesinin statüsünün yeniden değerlendirilmesini, Boğazların içine atıldığı savunmasız hâlin önüne geçmek için Türkiye'ye Boğazları tahkim etme hakkı tanınmasını talep etmiştir. Ayrıca Türkiye bu hakkın tanınmasının sadece Boğazların güvenliği açısından değil, Lozan'da taahhüt ettiği geçiş serbestliği açısından da elzem olduğunu vurgulamıştır.

Türkiye'nin tezine karşılık İngiltere'nin öne sürdüğü argüman ise 96. maddenin yalnızca silahların ve silahları kuvvetleri sınırlandırılmasıyla ilgili olduğu ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bu tarz bir maddeyi ihtiva etmediğidir. Bir diğer ifadeyle İngiltere açısından Türkiye'nin talepleri, konferansın gündemini oluşturan MacDonald planının içeriğine uygun değildir. Türkiye'nin 19. madde kapsamında sunduğu güvenlik endişeleri ise İngiltere tarafından, Boğazlardan geçiş serbestisinin ve askerden arındırılmış bölgelerin güvenliğinin Lozan Sözleşmesi'nin 18. maddesiyle imzacı devletlerin garantisi altında olduğu belirtilerek yine MacDonald planı bağlamında uygunsuz bulunmuştur.

Çalışma içerisinde elde edilen bulgular İngiltere'nin tutumunun ardındaki sebebin Türk taleplerinin uygunsuzluğundan ziyade, 1922'de belirlenen ve Türkiye'nin MacDonald projesi kapsamında ileri sürdüğü talepler üzerine güncellenen resmî Boğazlar politikasının geçiş serbestliğinin yanı sıra, askerden arındırılmış bölgeler prensibi üzerine kurulu olmasından kaynaklandığını göstermektedir. İngiltere, Türkiye'ye baskı yapması veya Karadeniz'de bir operasyona girişmesi hâlinde askerden arındırılmış Boğazların sağladığı avantajı kaybetmek istememektedir. Bunun yanı sıra Boğazların müstahkem hâle getirilmesiyle gücü artacak olan Türkiye'nin İngiltere karşısında daha serbest hareket etme ihtimaliyle müstahkem hâle getirilmiş Boğazların Türk-Sovyet ittifakına katacağı askerî değer de Londra'yı endişelendirmiştir. Bu noktada, Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda Boğazlara ilişkin ilk kez öne sürülen Türk taleplerinin, literatürde vurgulandığı üzere, konferansın konusuyla ilgisiz bulunmasının yanı sıra ve belki de bundan daha önemli olarak, konferansa yön veren İngiltere'nin bahsi geçen gerekçelerle Türk tezine karşı çıkması sebebiyle gerçekleşmediğini ileri sürmek mümkündür.

Türkiye'nin konferans boyunca izlediği siyasete baktığımızda ise başından itibaren İngiltere ile temasa ve değişiklik talepleri karşısında İngiltere'nin rızasını almaya öncelik verildiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye bir oldubitti yaratmaktan ve ısrardan ziyade İngiltere'yi ikna etmeye çalışmıştır. Çalışma içerisinde incelenen arşiv belgeleri Ankara'nın; Boğazlara ilişkin taleplerini Cemal Hüsnü ve Tefik Rüştü Beyler aracılığıyla konferansın gündemine taşımadan önce, İngiltere ile temasa geçtiğini; bazı durumlarda da konunun konferans gündemine getirilmesi hususunda Londra'nın rızasını aradığını göstermektedir. Bu hususta Tefik Rüştü Bey'in Boğazların statüsünün görüşülmesi için özel bir komisyon kurulmasına ilişkin talebi öncesi İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon ile yaptığı görüşme ve Mayıs 1934'te Simon ile görüşükten sonra beklenilenin aksine Boğazlar meselesini konferansın gündemine yeniden getirmeyi tercih etmemesi önemli birer örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Akgün, M. (1994). Türk dış politikasında bir jeopolitik etken olarak Boğazlar. F. Sönmezoğlu (ed.), *Türk dış politikasının analizi* içinde (s. 213-225). İstanbul: der Yayınları.
- Akşin, A. (2019). *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alsan, M. (1953). *Silahsızlanma problemi*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Babaoğlu, R. ve Olgun, S. (2020). *Siirt mebusu Mahmut Bey (Soydan) erken cumhuriyet döneminin devletçilik tartışmalarında nev-i şahsına münhasır bir portre*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Baker, P. J. N. (1970). *Disarmament*. London: Kennikat Press.
- Balcı, A. (2018). *Türkiye dış politikası: ilkeler, aktörler ve uygulamalar*. İstanbul: Alfa.
- Barlas, D. (2003). Aristide Briand'ın Avrupa Birliği fikri ve Türkiye. *Toplumsal Tarih*, 116, 58-63. Erişim adresi: https://www.academia.edu/1181803/Aristide_Briand%C4%B1n_Avrupa_Birli%C4%9Fi_Fikri_ve_T%C3%BCrkiye
- Bennett, J. W. (1934). *The disarmament deadlock*. London: George Routledge and sons, ltd.
- Boğazlara ait kayıtlar kalkmalı. (1933, 25 Mayıs). *Vakit*, 1.
- Boğazlar davasında hakkımız açık ve yerindedir. (1933, 29 Mart). *Milliyet*, 1.
- Boğazlar her şeyden evvel Türk topraklarıdır. (1934, 12 Haziran). *Cumhuriyet*, 1.
- Boğazları icabında müdafaa edecek kadar kuvvetliyiz. (1934, 9 Haziran). *Cumhuriyet*, 1.
- Boğazlar meselesi. (1934, 2 Haziran). *Cumhuriyet*, 1.
- Boğazlar meselesi ve Cenevre Konferansı. (1934, 1 Haziran). *Cumhuriyet*, 1.
- Boğazlar ve Trakya için ne istiyoruz. (1933, 26 Mart). *Milliyet*, 1.
- Bolat, M. ve Güneş, B. (2022). Montrö Boğazlar Sözleşmesine giden yolda rebus sığ stantibus (koşullardaki köklü değişimler) ilkesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 71(1), 68-84. doi: 10.46955/ankuayd.1124704
- Boyar, E. (2014). Türk İngiliz ilişkilerinde prestij faktörü. *Bellekten*, LXXVIII(283), 1157-1194. doi: 10.37879/bellekten.2014.1157.
- Caşın, M. H. (1993). *Çağdaş dünyada uluslararası güvenlik sistemleri ve silahsızlanma* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cenevre'de Boğazlar meselesi için mühim müzakereler oldu. (1933, 25 Mayıs). *Cumhuriyet*, s. 1-6.
- Çelik, E. (2020). İngiliz belgelerine göre Türk-İngiliz ilişkileri ve Balkan Paketi'nin gelişimi (1934). *History Studies*, 12 (3), 849-860. doi: 10.9737/hist.2020.857
- Daver, A. (1934, 1 Haziran). Boğazlar meselesi. *Cumhuriyet*, 1.
- Graves, P. P. (1999). *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan günümüze Türk-İngiliz ilişkileri (1789-1939)*. (Y. Tezkan, çev.). Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar C. (1982). 1919-1939 yılları arasında Türk dış politikası. *Olaylarla Türk dış politikası* içinde (s. 3-132). Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2010). Atatürk dönemi Türk dış politikasına genel bir bakış. B. Türkdoğan (Ed.), *Atatürk dönemi Türk dış politikası* (s. 3-30) içinde. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Haksızlığa razı değiliz. (1933, 26 Mart). *Son Posta*, s. 1-11.
- Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000*. (çev. P. Demir). İstanbul: Mozaik.
- İngiltere Bize İzahat Verdi. (1933, 26 Mart). Akşam, 2.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:18, 19.03.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:19, 20.03.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:20, 22.03.1933
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:21, 23.03.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:22, 23.03.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:28, 31.03.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:32, 03.05.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:37, 09.05.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:42, 17.05.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:46, 18.05.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:50, 01.06.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:54, 26.06.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/279, Part: XXVII, No:28, 06.05.1934.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/279, Part: XXVII, No:29, 09.05.1934.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/279, Part: XXVII, No:31, 09.05.1934.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/279, Part: XXVII, No:33, 10.05.1934.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/279, Part: XXVII, No:41, 1.06.1934.
- Jivkova, L. (1978). *İngiliz-Türk ilişkileri 1933-1939*. (F. Muharrem ve F. Erdinç, çev.). İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.
- Karabulut, N. (2007). *İki genel savaş arası dönemde silahsızlanma konferansları ve Türkiye (1923-1939)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Kitching, C. J. (2003a). *Britain and the problem of international disarmament*. London: Routledge.
- Kitching, C. J. (2003b). *Britain and the Geneva disarmament conference*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1985). Türk-İngiliz ilişkileri (1920'lerden 1950'lere). *Türk-İngiliz ilişkileri 1583-1984 (400. yıldönümü)* içinde (s. 75-82). Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü.
- Makdonald planı ve Türkiye. (1933, 29 Mart). Cumhuriyet, 1.
- Mehmet Asım. (1933, 29 Mart). Adımız unutulmuş mu?. Vakit, 1,2.
- Mikusch, D. V. (2000). *Avrupa ile Asya arasındaki adam Gazi Mustafa Kemal. cilt IV*. (Çev. E.N. Erendor). İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.

- Millman, B. (1995). Turkish foreign and strategic policy 1934-42. *Middle Eastern Studies*, 31(3), 483-508. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4283738>
- Nadi, Y. (1933, 28 Mart). Gediğine konulan taş Türkiye Avrupalıdır. *Cumhuriyet*,1.
- Oran, B. (1996). Türk dış politikası: temel ilkeleri ve soğuk savaş ertesindeki durumu üzerine notlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(01), 353-354. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36395>
- Oran, B. (2002). Dönemin bilançosu. B. Oran (ed.), *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, olaylar, belgeler, yorumlar* içinde (s. 241-257). İstanbul: İletişim.
- Özdemir, H. (2004). *Atatürk ve İngiltere: bir barışmanın diplomatik tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Siirt Mebusu Mahmud. (1933, 20 Mart). Türkiye ve Mac Donald planı. *Milliyet*, 1.
- Siirt Mebusu Mahmud. (1933, 28 Mart). Davamızın kuvveti. *Milliyet*, 1.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları* (1. Cilt.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Soysal, İ. (1981). Türkiye'nin Batı ittifakına yönelişi (1934-1937). *Belleten*, 45 (177), 95-155. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2523893>
- Soysal, İ. (2020). Montrö Boğazlar Sözleşmesi. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 30, 273-274). Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Sönmezoğlu, F. (2015). *İki savaş sırası ve arasında Türk dış politikası 1914-1945*. İstanbul: Der Yayınları.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/534/ 37398-150259-63, 22.03.1933.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/534/37126-149086-26, 04.02.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/534/37126-149081-2, 15.03.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/534/37264-149422-5, 29.05.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/534/37264-149422-6, 08.06.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/541/44156-209368-12, 09.06.1934
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/541/44164-209463-23, 12.05.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/571/349-138069-7, 01.01.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/571/35013-138000-5, 19.06.1934.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü (1973). *Türkiye dış politikasında 50 yıl Montreux ve savaş öncesi yılları (1935-1939)*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Tuncer, H. (2008). *Atatürkçü dış politika*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tuncer, H. (2021). *Atatürk döneminde Türk dış politikası*. İstanbul: Sia Kitap.
- Uyar, E. (2007). *Türk-İngiliz ilişkileri (1929-1936)*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Uzgel, İ. ve Kürkcüoğlu Ö. (2002). İngiltere'yle ilişkiler. B. Oran (ed.) *Türk Dış politikası Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* içinde (s. 258-277), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, R. (2019). Musul meselesi sonrası İngiltere ile ilişkiler. E. Müezzinoğlu, L. Pınar ve İ. Şahin (ed.) *Atatürk dönemi Türk dış politikası* içinde (s. 205-236). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to determine the effect of the MacDonaldisarmament plan (1933) on Anglo-Turkish relations and to make sense of it within the historical framework. In this regard, the study will basically discuss and seek answers to the following main questions:

What is the effect of MacDonaldisarmament plan on Anglo-Turkish relations?

What are Turkey's criticisms of the MacDonaldisarmament plan?

In what context did the disarmament plan cause a diplomatic crisis in Anglo-Turkish relations?

What are the consequences of the MacDonaldisarmament plan for the security and status of the The Straits?

What was the impact of the MacDonaldisarmament plan on Turkey's and Britain's policy towards the Straits?

Methodology

In the study, the historical research method and document-content analysis technique were used among qualitative research methods. The main source of the study is the Turkish and English State Archive documents. In this context, a research was carried out on the Foreign Office papers of the British National Archives. The Foreign Office series which contains confidential print relating to Turkey (TNA/FO/424) has been examined in the context of the subject of the study and the chronological order. And after that the relevant documents have been identified, classified, analyzed. As a result of the examination of the documents in the aforementioned fund, a significant amount of original data, which increases the originality of the study, has been obtained, regarding the content of the meetings of the Turkish and British representatives on the subject. And the documents also provided original information on Britain's official policy towards Turkey and The Straits. After the research carried out within the scope of the British National Archives, a new research was carried out within the framework of the Turkish State Archives. At this stage Turkish Diplomatic Archive fund (TDA), which contains the documents of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, has been examined in the context of the subject of the study and the chronological order. And after that the relevant documents have been identified, classified, analyzed. The TDA fund provided important data on the content of the talks held by Turkey's representatives abroad, especially in London and Geneva, regarding the MacDonaldisarmament plan. By doing so it enabled the study to establish a comparative analysis through different archive sources. In addition to the archive resources, the press of the period constitutes one of the important databases of the study. After collecting and analyzing the archive documents with a comparative method, in order to determine the effects of the MacDonaldisarmament plan in Turkey, a research was conducted on the newspapers of the period. Apart from archive and press documents, books and articles about Anglo-Turkish relations, Turkish foreign policy, British foreign policy and disarmament are also examined and used.

Findings

As a result of the research conducted within the scope of the study, it has been determined that the MacDonaldisarmament project presented by England to the Geneva Disarmament Conference (1932-1934) has important results in the context of Anglo-Turkish relations and Turkey's policy towards the Straits.

Firstly, immediately after the announcement of the project, it was detected that the fact that the Turkish army was not included in the list which was prepared to indicate the numerical limits of the European land armies within the scope of the 13th article of the draft, was considered by Turkey as an implication that she was not seen as a European country, and it caused a diplomatic crisis between the two countries.

Secondly, The 41st article of the project, which includes the restrictions on warplanes, has been the subject of criticism from Ankara due to the fact that the quota allocated to Turkey is less than that of Yugoslavia and Romania. Turkey considered this both a deliberate restriction on the defense of the Straits and a malicious disregard for Ankara's recent prestige in her region.

These problems, which emerged within the framework of Turkey's sensitivity to its European identity and international prestige, went down in history as the short-term sensational diplomatic crises in Anglo-Turkish relations caused by the MacDonald project. These problems were overcome through England's conciliatory diplomacy that responded to the sensitivities of Turkey.

It has been determined that the third and most important result of the MacDonald project is to bring the Straits issue back to the agenda of Anglo-Turkish relations. In this context, another important finding of the study is that Turkey's first request for amendment to the Lausanne Straits Convention emerged within the scope of the MacDonald project and due to the security concerns raised by the project.

It has been detected that the reason for England's opposition to Turkey's request for revision of Lausanne Straits Convention at the Geneva Disarmament Conference is the official policy of England towards the Straits, which is based on the principle of freedom of passage and demilitarization.

Research Limitations

The research has subject and time limitations. The subject of the study is the effects of the MacDonald disarmament plan (1933) on Anglo-Turkish relations. Thus, the study is limited to the period from 1933 to 1935. Since the study specifically focuses on the effect of the MacDonald plan on bilateral relations, Anglo-Turkish relations in this process were analyzed only within the framework of the effect of the plan.

Implications

The research gives important information about the MacDonald plan and its effects on Anglo-Turkish relations. Although the archive documents examined within the scope of the study gives original data and perspective on the subject, different archival documents and new studies will enable us to obtain new information and perspective on Anglo Turkish relations.

Originality

Although studies on Anglo-Turkish relations in the interwar period have been done before, no specific study has been conducted on the England's disarmament plan and its effects to Turkey. In this respect, the study is an original study that will contribute to further academic research on this subject. Furthermore, analyzing the historical framework of Turkey's first amendment request to the Lausanne Straits Convention through archival documents increases the original value of the study.

Araştırmacı Katkısı: İrşat SARIALIOĞLU (%100)

Cumhuriyet Dönemi Düşünürlerinin Kalkınma Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme ¹

Talha KUTAY ² - Munise Tuba AKTAŞ ³

Başvuru Tarihi: 29.05.2023

Kabul Tarihi: 07.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma, kalkınma literatüründe evrensellik iddiasını taşıyan ana akım yaklaşıma odaklanmak yerine Cumhuriyet Dönemi Türk düşünürlerinin Türkiye'nin kalkınmasına dair düşüncelerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede iktisadi kalkınma çerçevesinde ulusal alan yazın taraması yapılarak kalkınma sürecini sosyolojik, kültürel ve ekonomik açıdan ele alan düşünürlerin görüşleri incelenmiştir. Literatürde Cumhuriyet düşünürlerinin kalkınma görüşlerini inceleyen kapsamlı çalışmaların azlığı nedeniyle kalkınma sorununa Avrupa-merkezci bakış açısından sıyrılarak ulusal sosyoekonomik, politik koşul ve dinamiklerin içinde yetişmiş, tarihsel süreç içerisinde deneyimlemiş yerel düşünürlerin bakış açısına dayalı olarak anlama ve açıklama çabası taşımaktadır. Bu yönüyle çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'nin kalkınma sorunlarının kendi özgünlüklerini dikkate alan politikalarla çözülebileceği yaklaşımının Cumhuriyet Dönemi düşünürleri tarafından benimsendiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Cumhuriyet, Batılılaşma, Az Gelişmişlik, Modernleşme

Atıf: Kutay, T. ve Aktaş, M. T. (2023). Cumhuriyet Dönemi düşünürlerinin kalkınma yaklaşımları üzerine bir inceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1439-1462.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, talhakutayfb@gmail.com, ORCID: 0003-4005-3222

³ Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mtturker@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1541-4639

A Study on Development Approaches of Republican Thinkers

Talha KUTAY⁴ - Munise Tuba AKTAŞ⁵

Submitted by: 29.05.2023

Accepted by: 07.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

This study aims to examine the thoughts of Turkish philosophers in the Republican era on the development of Turkey, instead of focusing on the mainstream approach that claims to be universal in the development literature. In this context, within the framework of economic development, the views of philosophers who deal with the development process in sociological, cultural, and economic terms were examined by scanning the national literature. Due to the scarcity of comprehensive studies examining the development views of Republican philosophers in the literature, it tries to understand and explain the development problem from the Eurocentric perspective, based on the perspective of local philosophers who have grown up in national socio-economic and political conditions and dynamics and have experienced it in the historical process. In this respect, it is thought that this study will fill an important gap in the literature. As a result, it has been understood that the approach that Turkey's development problems can be solved with policies that take into account their uniqueness has been adopted by the philosophers of the Republican period.

Keywords: *Development, Republic, Westernization, Underdevelopment, Modernization*

⁴ Anadolu University, Institute of Social Sciences, Economics Department, talhakutayfb@gmail.com, ORCID: 0003-4005-3222

⁵ Anadolu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, mtturker@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1541-4639

Giriş

Kalkınma, kişi başına düşen gelirdeki artışla birlikte modernleşme ve sanayileşmeyi kapsayan yapısal değişme ve yenileşme olarak anlaşılmaktadır. Ülkelerin gelişmiş ve az gelişmiş olarak nitelendirilmesi kapitalist iktisadi sistemin gelişim süreciyle paralellik göstermektedir. Ana akım kalkınma yaklaşımlarının sundukları gelişme modelleriyle az gelişmiş ülkelerin ne ölçüde kalkınabilecekleri önemli bir tartışma konusudur. Özellikle 1970’li yıllardan itibaren ana akım kalkınma yaklaşımlarına yönelik eleştirel görüş ve oluşumlar ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Yapısalcılık, Bağımlılık Okulu gibi teoriler ve kapitalist kurumlara alternatif olarak ortaya çıkan Dünya Sosyal Forumu gibi oluşumlar tam anlamıyla bir alternatif ortaya koyamamış olsalar da az gelişmişliği daha kapsamlı ve dış dinamiklerle ilişkilendirerek çözümlenmeye girişmektedirler. Özellikle ana akım kalkınma yaklaşımının Avrupa-merkezci bir bakış açısı barındırmasının “çözumsuzlüğü” daha da arttırdığı görülmüş ve kalkınmayı yerelden aramaya dair çalışmaların çoğaldığı dikkat çekmiştir.

Bu doğrultuda örneğin Bağımlılık Okulu az gelişmişlik sorununu üçüncü dünyanın bakış açısıyla ele almaktadır. Gelişmiş ülkelerin oluşturduğu merkezlerden değil, üçüncü dünya ülkelerinden “otantik gelişme iktisatçılarının çıkabileceği iddiasını” taşımaktadır (Öztürk, 2015, s. 98).

Özellikle literatürde Latin Amerika ve Afrika üzerine yapılan çalışmalarda “başka bir kalkınma anlayışı” dile getirilirken, Türkiye’nin kalkınmasıyla ilgili çalışmalar genel olarak ana akım kalkınma yaklaşımına yakın bir çerçeveden ele alınmaktadır. Bu yüzden özellikle Türkiye’nin kalkınmasının “kendi topraklarında doğan iktisat düşüncesinde” aranması oldukça önemlidir ve bu sayede Türkiye’nin her 10-15 senede bir yaşadığı ekonomik krizlere çözüm bulunabilecektir. 1950 gibi erken bir tarihte beş yıllık kalkınma planları uygulayan ve planlama deneyimi olan Hindistan’ın planlama komisyonu başkanı Nehru’nun Türkiye’den giden planlılara verdiği “kendi planlarınızı kendiniz yapın” tavsiyesi de meselenin daha net anlaşılmasına imkân sağlamaktadır (Bursa, 2011).

Bu çalışma, kalkınma literatüründe evrensellik iddiasını taşıyan ana akım yaklaşıma odaklanmak yerine Cumhuriyet dönemi Türk düşünürlerinin Türkiye’nin kalkınmasına dair düşüncelerine yoğunlaşmaktadır. Cumhuriyet Dönemi’ne yoğunlaşmanın nedeni Giddens’in (2004) de vurguladığı gibi modernleşmenin gelişiminde ulus devletin özel öneminin olmasıdır. Bu bağlamda Kaya (2011) da Türkiye’nin İslam coğrafyasında, modernleşmenin öncüsü olarak gösterilmesinin ana nedenlerinden birisinin ulus devleti yaşama geçirmesi olduğunu ifade etmektedir. Kemalizm’e göre modernlik, bağımsızlığı ve anti-emperyalist olmayı gerektirmektedir. Ulusçuluk, sanayileşme ve gelişme için önemlidir. Aynı zamanda uluslaşma insanları etnik, dinsel, ırksal kimliklerinden özgürleştirilmesiyle bireysel özerkliği sağlamak ve yurttaşlık temelli toplum modelini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada öncelikle kalkınmanın neden yerelde aranması gerektiği irdelenmiş ve özellikle Avrupa dışı toplumların tamamı açısından genelleştirilebilecek teorik bir zemin ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında, Cumhuriyet Dönemi Türk düşünürlerinden Hilmi Ziya Ülken, Sabri F. Ülgener, Behice Boran, Doğan Avcıoğlu, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer ve Korkut Boratav’ın kalkınmaya dair düşünceleri incelenmiştir. Ele alınan konunun genişliği nedeniyle, her düşünürü çalışma kapsamına almak mümkün olmamıştır. Ancak geniş bir perspektif sağlaması açısından kalkınma sürecini iktisadi ve sosyolojik açıdan ele alan çeşitli düşünürler çalışma kapsamında dahil edilmiştir. Sonuç kısmında ise düşünürlerin kalkınma sürecine yönelik düşüncelerinin benzerlikleri ve farklılıkları irdelenerek, “ulusal kalkınma bağlamında bir kalkınma düşüncesini mi yoksa Avrupa-merkezci kalkınma çabalarına uyumlaşma düşüncesini mi savundukları?” sorusuna cevap verilmeye çalışılmıştır.

Kalkınmayı Yerelde Aramak: Bu İhtiyaç Nereden Doğuyor?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yıkımı ve ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını azaltmak amacıyla kalkınma iktisadı adıyla bir disiplin ortaya çıkmış ve kalkınma, ekonomik anlamda daha çok "gelişmiş Batı ülkelerine yakınsama" olarak tanımlanmıştır. Modernleşme fikri çerçevesinde oluşan kalkınma iktisadı, bireyi toplumsal ilişkilerden yalıtarak hukuk, para, devlet gibi gelişmiş piyasa araçlarıyla varlığını gerçekleştiren bireylere dönüştürmüştür (Ercan, 2006). Buradan hareketle, kalkınma söylemi olumlu sosyal değişimi yalnızca bilgi, teknoloji ve sermaye varlığı ile ilgili teknik bir mesele olarak görmektedir (Ziai, 2017). Bu bağlamda özellikle ilerleme, kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) gibi iktisadi değişkenler açısından tanımlanmış ve ilerlemeyi sağlayan toplumsal dinamikler göz ardı edilmiştir. Kişi başına düşen GSYİH'nin önemli bir değişken olmasına karşın, özellikle modern yaklaşım, Hindistan'ın Kerala Eyaleti ve Küba gibi bazı ekonomik açıdan "geri kalmış" ülkelerdeki sosyal şartların gelişmiş ülkelere nazaran neden daha iyi olduğunu açıklayamamaktadır.⁶ Bunun nedeni birikim merkezli bir ekonomik rasyonalitenin, piyasa temelli faaliyetler harici diğer tüm toplumsal varoluş biçimlerini değersiz kılan ve tüketim ihtiyaçları sonsuz olan kapitalist mantık barındırmasından kaynaklı olarak kalkınmaya neden olan faktörlerin piyasada metalaşmasını gerektirmesidir. Bu açıdan modernleşme yaklaşımlarının benimsediği maddeci çerçeve az gelişmişliği açıklayamamaktadır.

Ana akım kalkınma yaklaşımı, Batı-Doğu, Kuzey-Güney, gelişmiş-az gelişmiş ya da birinci-üçüncü dünya ülkeleri olarak tanımlayabileceğimiz bir karşıtlık yaratmış ve Kuzey ülkeleri takip edilmesi gereken taraf olarak ifade edilirken, ekonomik açıdan geri kalmış Güney ülkeleri ise Kuzey ülkelerini yakalamaya çalışmak ile karakterize edilmiştir. Avrupa-merkezci bir bakış açısı barındıran bu yaklaşım toplumsal gelişmenin tek bir yol izlediğini öngörmektedir. Herhangi bir tarihsel zamanda, insanlığın farklı boyutlar, kültürel biçimler ve maddi gelişme düzeylerine sahip çeşitli toplumlardan oluşmasına rağmen (Nişancıoğlu, 2013) Batı ülkelerinin deneyimleri üzerinden öngörülen yol, Güney ülkelerinin farklılıklarını "değer" olarak değerlendirmek yerine, yok edilmesi gereken bir "anomalı" olarak görmektedir. Diğer bir deyişle: Öteki (Güney) farklı olarak değil, Ben'in (Kuzey) eksik bir versiyonu olarak ele alınmaktadır (Ziai, 2017).

Güney'in Kuzey'i takip etmesine dair düşünce aslında 15. yüzyılın temel düşünce yapısı olan "ruhsuz madunları modernleştirmek ve barbarlıktan kurtarmak" ile doğrudan ilişkilidir (Plaatjie, 2013). 15. yüzyılın temel düşüncesi sömürgeleştirmeyi temize çıkarmayı amaçlarken aynı düşünce ile ana akım kalkınma yaklaşımı da temize çıkarılmak istenmektedir. Sömürgecilik, 15-16. yüzyılda Hristiyanlaştırma yoluyla yerleşirken 18-19. yüzyılda ise kalkınma adı altında insan hakları, demokrasi ve yoksulluğun ortadan kaldırılması gibi politikalarla yerleşmiştir. Özellikle 1940'larda yıkıcı bir savaş sonrası insan hakları ve barış gibi hümanizmi çağrıştıran baştan çıkarıcı terimlerin kullanılmasıyla kalkınma etik olarak sorgulanamaz hâle getirilmiştir (Plaatjie, 2013).

Bu doğrultuda Batı'ya benzeyerek sanayileşme az gelişmiş ülkelerin kalkınma politikasının temelini oluşturmuştur. Yeni bağımsızlığa kavuşan ülkelerin, geriliklerini gelişmiş bir sanayilerinin olmayışıyla özdeşleştirmelerinden dolayı bahsi geçen ülkelerin yöneticilerinde yoğun bir sanayileşme eğilimi hakim olmuştur (Başkaya, 2015). Gelişmiş ülkelerin sözde serbest ticaret ve piyasa tarihlerinin kalkınmakta olan ülkelere örnek olarak gösterilmesine karşın Chang'ın (2021) de ifade ettiği üzere, örnek olarak gösterilen gelişmiş ülkelerin kalkınma süreçlerinde bebek sanayilerini korumak amacıyla uyguladıkları müdahaleci Sanayi Ticaret ve Teknoloji (STT) politikaları önemli rol oynamıştır. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerin bahsi

⁶ Kerala Eyaletindeki bu başarının temel nedeni kalkınmanın siyasal katılım özgürlüğü, temel eğitim alma ve sağlık hizmetlerinden yararlanma fırsatı gibi bütüncü unsurlarla birlikte ele alınmasıdır (Sen, 2004). Küba'da ise kentsel tarım sürecinde okullarda kurulan çiftliklerde üretilen sebzelere öğrencilerin öğle yemekleri karşılansmıştır (Kunt, 2015). Bu uygulamanın insanların yaşam standartlarını yükseltmesine karşın, bu üretim piyasada metalaşmadığı için kişi başı GSYİH'ye yansımamaktadır.

geçen serbest ticaret politikalarıyla gelişmiş ülkelerin kalkınma seviyelerine ulaşmaları mümkün değildir. Az gelişmiş ülkeler kendi teknolojilerini üretmedikleri için gelişmiş ülkelere fabrika ithal ederek sanayileşmeleri sonucunda teknolojik ve yapısal bağımlılık ortaya çıkmaktadır (Başkaya, 2015). Özellikle bu bağımlılığın, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasının önündeki başlıca engel olduğu, günümüzün önemli sorunlarından sanayileş(e)memeye ya da yetersiz sanayileşmeye yol açtığı düşünülmektedir.

Gelişmiş ülkelere birçok önemli ham madde ihraç eden ve bu ülkelerin şirketlerine büyük kârlarla yatırım alanları sağlayan az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkeler için her zaman vazgeçilmez bir dayanak olmuştur. Bu nedenle Baran'ın (1974) da ifade ettiği gibi gelişmiş ülkelerin egemen sınıfları, az gelişmiş ülkelerin sanayileşmelerine karşı çıkmakta, sömürge ve yarı sömürge bölgelerdeki sanayileşme faaliyetlerini engellemek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Kapitalizm ve emperyalizm arasında güçlü bir bağıntı bulunduğunu belirten Baran'a (1974) göre çağımızdaki emperyalizmin başlıca görevi az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarını önlemek, yavaşlatmak ve denetim altına almaktır. Baran'a benzer şekilde Andre Gunder Frank (Başkaya, 2015, s. 107) da az gelişmiş ülkelerin kalkınma hamlelerini, daha doğrusu klasik anlamda kapitalist sanayileşmelerini gelişmiş ülkelerle bağlarının en gevşek olduğu dönemlerde gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir. Amin (2018, s. 129-130) ise sömürgeleştirmenin olumsuz sonuçlarını silmek için Avrupa merkezci kalkınma ideolojisinden esinlenen bütün büyük girişimlerin, son otuz yıl içinde Kuzey-Güney farkını kapatmakta küçük bir başarı bile sağlayamadığını belirtmektedir. Güney ülkeleri kapitalist politikalarla sanayileşmeler bile gelişmiş ülkelerin tahakkümü altında kalmaya devam etmektedirler. Bundan dolayı sistem içinde kalarak yani sistemden kopmadan kalkınmak az gelişmiş ülkeler açısından mümkün değildir. Diğer bir deyişle küreselleşmiş kapitalizm dâhilinde, isterse sistemin mantığıyla kısmi bir çatışma içinde olsun, bağımsız ulusal bir kapitalist gelişme ve onun sonucu "yakalama" düşüncesi iflah olmaz bir yanılsamadır (Amin, 2019, s. 108). Çünkü Güney ülkelerinin az gelişmişliği, kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Amin, 2019). Amin'e benzer şekilde Baran da iktisaden az gelişmişlik hâlinin bakir toprakların kapitalizmle zorunlu temaslar kurmasının yani kolonileştirilmesinin bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır (Aydın, 2006, s. 126). Az gelişmiş ülkeler, fethedebilecekleri bir Amerikalı olmadığı için gelişmiş ülkelerin kalkınma modelini mevcut sistem içinde yeniden üretmemektedirler (Amin, 2019a). Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin başka bir yoldan giderek yani gelişmiş ülkeleri kopya etmeden kalkınmaları diğer bir deyişle üretici güçlerini geliştirmeleri gerekmektedir (Amin, 2019; Amin, 2019a). Amin'e (2016) göre kalkınma, ulusal hedefler saptanmasını ve üretim sistemini modernleştirerek sosyal gelişimin iç koşullarının yaratılmasını amaçlamalıdır. Bu amaç, otarşi anlamına gelmemekle birlikte liberalizmin vaaz ettiği serbestleşme ilkesinin karşısında yer almaktadır. Çünkü liberalizmin önerdiği "yapısal uyum (structural adjustment)" çok uluslu egemen sermayenin ihtiyaçlarına cevap vermek üzerine kurgulanmakta ve dünya ölçeğindeki eşitsizlikleri derinleştirmektedir (Amin, 2016, s. 95).

Evrensellik iddiasıyla ortaya çıkan geleneksel kalkınma anlayışının az gelişmiş ülkelerin kendilerine içkin olan kültürel özgüllüklerini göz ardı ederek değersizleştirdiği önemli bir eleştiri noktasıdır. Yoksulluk, işsizlik ve yetersiz beslenme gibi sorunların kültürel olarak belirlenmesi bu sorunların evrensel reçetelerle çözülememesine neden olmaktadır. Çünkü belirli bir durumda neyin işe yaradığını ortaya koyabilmek kültürel çevre hakkında kapsamlı bilgi gerektirmektedir (Mehmet, 1990).

Diğer taraftan ana akım kalkınma yaklaşımının modernleşme modelinin az gelişmiş ülkelerin sosyal ve demografik yapılarına önemli katkıları bulunmaktadır. Bu nedenle kalkınmanın ilerici yönleri sahiplenilmeli, sürekli olarak gözden geçirilmeli, eleştirilmeli ve alternatif yaklaşımlarla diyaloga sokulmalıdır (Scholte ve Söderbaum, 2017). Modernleşmeci görüşlere karşı çıkarak 1920-1930'lu yıllarda Peru'nun içinde bulunduğu durumun, kapitalist yayılmanın ve kapitalist sermaye birikiminin bir sonucu olarak ortaya çıktığını, az gelişmiş ülkelerin özgün niteliklere sahip olduklarını, ana akım kalkınma yaklaşımına dayalı teoriler üzerinden

oluşturulan politikaların az gelişmiş ülkelerin sorunlarını çözemeyeceğini ifade eden Jose Carlos Mariategui, Peru'nun ulusal geleneklerine dayalı bir sosyalizm teorize etmiştir (Başkaya, 2009; Subirats, 2010). Avrupa'nın "tekil bir uygarlık süreci" düşüncesine karşı çıkan Mariategui, Peru'nun sömürge öncesi yaşam biçimlerine kadar uzanan kültürel hafızaya ve eski sosyalist geleneklere dayanan bir sosyalist hareket oluşturmanın, modern insanın ilerlemesinin ulusal terimler altında sahiplenilmesi ve yeniden tanımlanması anlamına geldiğini düşünmektedir. Mariategui'nin "yerlilik" görüşü, Brezilya'da Oswald de Andrade, Paraguay'da ise Augusto Roa Bastos gibi Latin Amerikalı yazarlar tarafından benimsenmiştir (Subirats, 2010).

Cumhuriyet Dönemi Düşünürlerinin Kalkınma Perspektifleri

Türkiye, bugün gittikçe derinleşip, ağırlaşan iç ve dış meselelerini tarihsiz, hafızasız ve merkezsiz tartışmaktadır (Kara, 2019). Bu yüzden Türk düşünürlerinin, Türkiye'nin kalkınmasına dair düşüncelerine odaklanmak, Türkiye'nin yaşadığı sorunları içeriden olanın bilinç ve sağduyusuyla çözmek için oldukça elzemdir. Bu bölümde Türk düşünürlerinin Türkiye'nin kalkınmasına dair düşüncelerinden bahsedilecektir. Ele alınan düşünürlerin, kalkınma yazını kapsamında ortaya koydukları özgün düşünce ve yaklaşımlarına dikkat çekmek amaçlanmaktadır.

Beyin oburu⁷: Hilmi Ziya Ülken

Sosyal bilimlerin çeşitli alanlarıyla ilgili yazılar kaleme alan Hilmi Ziya Ülken, bu davranışıyla sosyal bilimlerin kendinden önceki tek faktörlü sebep-sonuç zincirini kırmış ve Türk düşünce tarihinde ilk defa çok nedene dayalı kompleks bir yapı kurmaya çalışmıştır (Takış, 2011, s. 89). Ülken'in bu denemesi yenilikçi olmakla birlikte, sosyal bilimlerin değindiği konuların neden multi-disipliner bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini kanıtlar niteliktedir. Cahit Tanyol'un "Bizde şimdiye kadar, kendisinden önceki yerli düşünceleri değerlendiren, meselelere ve meselelerimize derinliğine bakmasını bilen ve her düşüncenin uç noktalarıyla temasa geçen ve birtakım yeni teklifler düşünen tek adam, diyebiliriz ki, Hilmi Ziya Ülken olmuştur" (Kayalı, 2014, s. 579) ifadesi Ülken'in, Türk düşünce tarihinde durduğu yerin özgün olduğunu daha net anlatmaktadır. Ülken, her ne kadar çeşitli alanlarla ilgili yazılar kaleme alsada onu sosyolog olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Hukuk ve iktisat disiplinlerini sosyoloji disiplini içinde görmesi de aslında zengin bir sosyolojik analiz ortaya koyduğunu göstermektedir. Kalkınma sürecini modernleşme ve Batılılaşma bağlamında ele alan Ülken, tüm entelektüel akranları gibi İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin neden olduğu sancılardan etkilenmiş ve bu dönüşümü anlamlandırıp, Cumhuriyet'i yeni bir değer olarak göstermeye çalışmıştır (Ateş ve Şanlı, 2021).

Batı ve Doğu kavramlarının göreceli kavramlar olduğunu ifade eden Ülken, Türkiye Yunanistan'a göre şark olduğu gibi, İran'ın, Türkiye'ye; Çin'in, İran'a; hatta Amerika'nın Çin'e şark olduğunu ifade etmektedir. Ülken'e göre, Doğu medeniyeti olarak ifade edilen Asya'daki medeniyetler birbirlerine benzemedikleri gibi, çok farklı şartlar altında gelişmişlerdir. Aynı şekilde Batı diye tanınan Avrupa kıtasının eski medeniyetleri de toplumsal olarak farklı bir gelişim göstermişlerdir. Her ne kadar Haçlı Seferleri sırasında, Batı ve Doğu kavramları daha keskin bir şekil alıp İslam ve Hristiyan dünyalarını ifade etmek için kullanılsa da her ikisinin birbirine çok yakın bir arazi idaresi, aynı endüstri tarzı, aynı inşaa şekli, aynı zevk ve "ümme" olarak adlandırılan aynı manevi hayat şekli içinde yaşamlarını sürdürmeleri, ikisini ayırmaktan ziyade birbirine bağlamıştır. Rönesans'ın başlamasıyla bu ikilik kırılmış ve Batı medeniyetinin kolonyalist politikalarla, kapalı bir kıta medeniyeti olmaktan çıkıp, bütün dünyaya yayılması açık medeniyet ve kapalı medeniyet olarak tarif edilebilen bir ikilem yaratmıştır. Bu bağlamda Ülken'e göre Batılılaşmak, kapalı medeniyetten açık medeniyete geçmek, rasyonel ve üniversal dünya medeniyetine katılmak anlamına gelmektedir. Batılılaşmanın bu geniş

⁷ Ülken'in insanı şaşırtan bir hafızasının olmasından ötürü, 1933'lerde bir süre İstanbul Üniversitesinde öğretim üyeliği yapan ünlü felsefe profesörü Hans Reichenbach, Hilmi Ziya Ülken için "bu adam beyin oburluğuna tutulmuş" demiştir (Birsell, 1979).

anlamını her meseleye, her vesile ile tatbik etmek lazımdır: Devlet anlayışında Batılılaşmak demek açık dünya medeniyetinin faal, müteşebbis, hür vatandaşlarının elbirliğiyle memleketi idare etmek demektir (Ülken, 2016, s. 15). Aynı minvalde Ülken, tek bir medeniyetin olduğunu ifade etmekte ve medeniyeti karşılıklı ilişkilerin büyümesi, çoğalması ve genişlemesi olarak tanımlamaktadır (Ülken, 2007). Bu açıdan Nurettin Topçu ve Cemil Meriç gibi düşünen Ülken, medeniyetlerin birbiri arasında geçiş olduğuna inanmaktadır (Ergüç, 2019). “Hepimizin aslı Ademdir.” düşüncesini savunanları eleştiren Ülken, meselenin yalnızca bir ırk meselesi olmadığını, “zümrelerin birbirleriyle çarpışmaları, karşılaşmaları neticesinde doğan karşılıklı tesirler kompleksinin gittikçe daha geniş ve daha organik olan insan medeniyetini, birçok dal ve budaklar salmış bir hâlde meydana getirmesi olduğunu” (Ülken, 2007, s. 12)” ifade etmektedir. Bu dalların canlılığı kök ile bağlarını kaybedip, kaybetmemeleriyle ilişkilidir. Nitekim Çin’in, Hint’in, Osmanlı medeniyetinin bir zaman sonra kuruyup kalması tesir kapılarını kapatmalarından ve içlerine kapanıp kalmalarından ileri gelmiştir (Ülken, 2007, s. 13).

Ülken, modern sanayiye ülkelerinde kurabilmeleri için Batı zihniyetiyle benzeşmenin önemli olduğunu ve Batı medeniyeti içine yerleşmiş bir millî kültüre sahip olmanın olanaklı olduğunu vurgulamaktadır. 19. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu modern tekniği ve Avrupa devletlerinin temelini oluşturan siyasi zihniyeti oluşturan ilmi öğretimi ülkeye sokmak için Batılılaşma yolunda yeni bir sürece girmiştir. Fakat bu sürecin yukardan aşağıya bir şekilde işlemesi yani padişahın iktidarından gelmesi olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur. Çünkü alınan fikirlerin dayanması gereken toplumsal gerçeklik kurulamadığı ve toplum fikirleri kendisine mal edemediği için Batı’dan gelen her şey boşlukta kalmıştır (Ülken, 2016). Batı’dan alınan fikirlerin tam anlamıyla yerleşmemesine ek olarak, eski Osmanlı nizamında karşılığı saray, tekke ve halk olan edebiyat ve fikir seviyeleri de yeni cemiyette kaybolmuş ve Türk aydını bir buhran içine girmiştir (Ülken, 2016). Tanzimat’tan sonraki devirlerde Batı fikrinin sadece teknik ihtiyaçları doyurmak için gelmesi nedeniyle toplumsal gerçekliği kurma yolunda herhangi bir çaba gerçekleşmemiştir. Bugün artık Batı’yı içeriksiz, boş bir şekil olarak almaktan vazgeçtiğimizi ifade eden Ülken, derebeyliğin mirasından ve imparatorluğun gerçek üretiminden çıkarak yoğun üretim ve temerküze doğru gitmeye çalışan Türk milletinin, büyük dünya kalkınmasına katılımını hazırlayan tarih hamlesiyle rönesansını yaparken kendi bünyesini daha iyi tanıyacağını ve kendisini bulacağını ifade etmektedir. Şarkçının “Kendini terk ediyorsun!” ve Garpcının “İçine kapanıyorsun!” ithamları o zaman lüzumsuz olacaktır (Ülken, 2016, s. 31).

Türkiye'nin son yarım asırda geçirdiği buhranlı tarihinin en önemli olayının laikliğin ilan edilmesi olduğunu ifade eden Ülken, bu olayın teokratik ve çökmüş bir Orta Çağ İmparatorluğu yerine, modern bir devletin doğuşu diğer bir deyişle skolastik zihniyet yerine modern zihniyetin kabulü anlamına geldiğini ifade etmektedir (Eralp, Tanyol, Tütengil, Yetkin ve Anıl, 1977). Latin harflerinin kabulünü, Avrupa’dan medeni kanunun alınmasını ve ülke sanayilerine ilim metodlarının tatbikini modernleşmenin sonuçları ve millî kültür yaratmanın biricik vasıtaları olarak görmektedir. Laikliği, dünyevi ile ahretle ilgili olanın ayrılması olarak tanımlayan Ülken, toplumsal hayatın dünyevileşmesinin dinî öğretime herhangi bir zıtlık yaratmayacağını vurgulamaktadır. Japonya kalkınmasına da değinen Ülken, Batılılaşma yolunda Türk tecrübesinin kararsızlığının bir çok zaman ve enerji kaybına sebep olmasına karşın, ondan 30 yıl sonra başlamış olan Japon tecrübesinin, benzersiz ilerlemeler kazandığını ifade etmektedir. Ülken, Atatürk’ün devrimci hamlesini kaybedilen zamanı tamir etmek için başvurulacak biricik vasıta olarak görmektedir (Ülken, 1960).

Eğitim ile kalkınma arasında da ilişki kuran Ülken, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bütün dünyada ve özellikle eğitim açısından geri kalmış ülkelerin tahsili ülkelere yaymak ihtiyacı duyduklarını ifade etmektedir. Bunu gerçekleştirmek için, okuma yaşı dışındakileri okutmayı, meslek eğitimi vermeyi ve kültür seviyesini yükseltmeyi kalkınmanın önemli araçları olarak ele almaktadır (Temiz, 2008). Ülken, her türlü partinin etkisinin dışında tutulmak kaydıyla Anayasaya Maarif ve İktisat Programı olmak üzere iki program koyulması

gerektiğini ifade etmektedir. Ülken'e göre, maarif programı ülkenin Batı medeniyeti dairesine girebilmesi için ülkenin gençliğine Batı kültürü ve karakter eğitimi verecek şekilde ve uzun dönemli olarak dizayn edilmelidir. Ülken, maarif programı hakkında uzun dönemli düşünmekte, değişen iktidar partilerinin görüş farklılıklarıyla, programın sarsıntıya uğramaması gerektiğini ifade etmektedir. Günümüzde ilmi ve ahlaki planlaştırmanın, hürriyetin en önemli teminatı olduğunu ifade eden Ülken, demokratik toplumlarda zıtlığın liberalizm ile plancılık arasında olmayıp, bilimsel dayanaklarla oluşturulan iyi bir planlaştırma ile keyfi olarak oluşturulan kötü bir planlaştırma ya da ahlaka aykırı zalim ellerde kalmış bir planlaştırma arasında olduğunu ifade etmektedir (Temiz, 2008, s. 104). Ülken, Batı milletlerinde olduğu gibi sermaye birikimi oluşana ve müteşebbis tipine sahip oluncaya kadar devletin, ilmi yoldan her türlü planlaştırma hareketini başarmak zorunda olduğunu belirtmektedir (Ülken, 2016). Bu bağlamda ilmi ve ahlaki planlaştırmayı iktisat programının temelini yerleştiren Ülken, bu sürecin iktidar partilerinin etkisinden azade olması gerektiğini vurgulamakta ve bunun sağlanmasıyla ülkenin irfan, ahlak ve iktisadının en esaslı temeller kazanacağını ifade etmektedir (Temiz, 2008, s. 104).

Ülken, kalkınma sürecinde işçilere bağımsız bir zümre olarak bakılmasının ve toplumsal bütünden ayrı tasavvur edilmesinin toplumu parçalayacağını ifade etmektedir. Ülken'e göre, proletarya ve burjuvazi arasındaki savaşın sürekli vurgulanması millî kalkınma ve mücadeleleri unutturacak duruma gelmiştir. Toplumsal kriz artık proletarya ve burjuvazi arasındaki olmaktan çıkmış, ileri ve geri üretim seviyelerinde olan milletlerin yarışından doğan bir kriz hâlini almıştır. Az gelişmiş ülkeler için yapılması gereken, içlerinde buldukları yetmezlik hâli yüzünden millî birliklerini tehdit eden propagandalar [proletarya-burjuvazi çelişkisi] tarafından sürüklemek değil; kültürü ve üretimi bütün memleketlerde yaymak ve içtimai problemin her şeyden önce bir millî kalkınma problemi olduğunu görmektir (Ülken, 1963, s. 159).

İktisat zihniyeti: Sabri F. Ülgener

Ailesinden geleneksel eğitim, üniversiteden de Batı eğitimi alan Ülgener, böylece bir yandan öz kültürüne ve onun meselelerine aşına olurken, diğer yandan Batı ilim ve kültürünü de yakından izleme imkânını elde etmiştir (Ertüzün, 1987). Aldığı geleneksel eğitim özellikle "Osmanlı İmparatorluğu Neden Kapitalistleşmedi?" sorusunu cevaplarırken kültürü de temel alan bir cevap vermesine imkân sağlamıştır. Soruyu cevaplarırken iktisatçı olarak sadece sayısal – mekanik bir analize girişmemiş, kültürel ve sosyolojik açılardan da incelemeye çalışmıştır.

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin yarattığı sancılar diğer düşünürler gibi Ülgener'i de etkilemiştir. Bu bağlamda Ülgener, hantal ekonomiyi iyiye çevirmenin devletçi bir politika ile mümkün olacağını düşünmüş ve devletçiliğin oluşturduğu temelden sağlıklı bir firma anlayışının doğacağını ifade etmiştir (Sayar, 1998). Akademik hayata geçişiyle birlikte gerek Alman hocalarla gerçekleştirdiği sohbetlerde gerekse Weber ve Sombart'ın eserleri üzerinden yöneldiği iktisat tarihi çalışmalarıyla dinin Marx'ın tanımladığı gibi sadece bir üst-yapı unsuru olmadığını kavrayan Ülgener, dinin tetkik planına alınması gerektiğini vurgulamıştır. Cumhuriyet elitlerinin pozitivist-aydınlanmacı dünya görüşünün bir sonucu olarak, iktisadi fakirliğin ve toplumsal sorunların temelinde dini görmelerinden ötürü Ülgener, "Sorun İslam'da mı?" sorusunu önemli bir mesele olarak akademik hayatına yerleştirmiştir. Bu soruya cevap verebilmek için de Osmanlı insanının zihniyetinin tetkik edilmesi yolunu benimsemiştir. Dinin iktisadi gelişmeye engel teşkil ettiği düşüncesi İslam açısından geçerli değildir. Ülgener, yoğun bir ticaret ortamında gözlerini dünyaya açan İslam'ın ticaret konusunda bilgisiz olmasının düşünülmemeyeceğini vurgulamaktadır (Ülgener, 1981).

Ülgener, pozitif iktisat teorisinin (neoklasik iktisat) içini boşalttığı "insan"a özellikle önem vermiştir. Çünkü pozitif iktisat, manevi etkenlerin yönlendirdiği zihniyet dünyasının iktisadi davranışa olan etkisini yok saymaktadır (Ülgener, 2016, s. 20). Ülgener'e göre, kapitalizmi, söz gelişi kapitalizm yapan yalnızca para,

sermaye ya da bunların varlık bulduğu kuruluşlar değil, aynı zamanda ve belki daha önemli ölçüde çağın tipik insanının davranış biçimi, tercihleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan yaşayış normlarıdır (Ülgener, 1981). Aynı teknik ve teknolojilerin bir ülkede beklenen sonucu verirken, bir başka yerde tam aksi sonuçlara neden olmasının sebebinin teknik ve teçhizattan öte onları kullananın vasıflarından gelmiş olabileceğinin bugün bile yeterince anlaşılmadığını ifade eden Ülgener, iktisadın matematiksel tarafı olan rakamların, formüllerin ve göz doldurucu göstergelerin temelini ruh ve mana ile doldurup, canlandırarak unsurun insan olduğunu ifade etmektedir (Ülgener, 1983).

Ülgener, “Bugüne kadar iktisatta söylenmiş ve yazılmış olanlar gelişmiş ülkeler temel alınarak yazılmıştır, o nedenle az gelişmişliği açıklayamaz.” şeklinde ifadeler üzerinden Keynes, Harrod ve Domar’ın geliştirdiği teorilerin gereksiz olduğu imasının yapılmasına karşı çıkmakta ve ek olarak iktisada ait ilkelerin ve temel bilgilerin hiçbir zaman muayyen bir mekân ve zaman bağlamında genelleştirilemeyeceğini ifade etmektedir. Tam istihdamın gelişmiş ülkeler tarafından benimsenebilecek bir hedef olduğunu belirten Ülgener’e göre, gelişmiş bir ülkede, talep ve harcama eksikliği istihdam hacminde gerilemeler yaratırken, az gelişmiş ülkelerde talep eksikliği istihdamı daraltmak yerine, genç, ihtiyar ayırmadan herkesi tarlaya sürerek çalışanların sayısının artmasına neden olmaktadır (Ülgener, 1991). Az gelişmiş ülkelerin temel sorunu açık işsizlikten öte, geniş kesimlerin çalışır görünmelerine rağmen sifıra yakın -bazen de negatif- bir üretkenliğin yarattığı düşük gelir düzeyinde yaşamalarıdır. Ülgener, bunun çözümü için tam istihdamdan öte etkin istihdamın hedeflenmesi gerektiğini ifade etmektedir. İş gücünün mevsimlere göre değişmesinden dolayı “Şu kadar iş gücünün şu kadarı istihdam edildiğinde tam istihdam sağlanmıştır.” şeklinde yorumda bulunmanın oldukça güç olduğunu ifade eden Ülgener, tam istihdamın az gelişmiş ülkeler açısından derecelenmiş bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Az gelişmiş bir ülkedeki çalışabilecek kitlenin içinde bulunan birçok kişinin düşük bir gelir seviyesinin getirdiği düşük bir yaşam çizgisinde atıl kalmalarına ve , çalışmayı tercih etmeleri de kalkınma sürecinin başında düşük bir tam istihdam düzeyinde kalmalarına neden olmaktadır. Fakat bu durum kalıcı olmamakta ve ülke eğer kalkınma sürecine girebilirse atıl iş gücünü harekete geçirmektedir. Bu sayede varılan düşük tam istihdam seviyesinden daha yüksek bir tam istihdam seviyesine geçiş sağlanmaktadır (Ülgener, 1991). Sonuç olarak, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere nazaran daha fazla çaba harcaması gerekmektedir. Ayrıca gizli işsizlik fazla olduğu için, işsizliği massedebilmek, nüfus artışını mümkün olduğunca kontrol altına alabilmek veya daha iyi bir seçenek olarak sermaye artışına hız vererek yatırımları artırmakla mümkündür. Mevsimlere göre değişen iş gücünün kararsızlığına ek olarak az gelişmiş ülke müteşebbisi müsait piyasa fırsatlarına karşı üretimi ve arzı genişletmek yerine kısmak ve daraltmak yönünde bir tercihte bulunmaktadır. Bu durum aslında teknik ve mali açıdan yetersizlikle doğrudan ilişkilidir. Piyasa da talep artışından cesaret alarak üretimi artırmaya çalıştığı takdirde ham madde kıfayetsizliğinden kredi ve döviz darlığına kadar adım başından türlü engellerle karşılaşacağını pek iyi bildiği için olacaktır ki müteşebbis çoğu zaman eldeki stoklarla yetinip fiyat ve kâr yükselişinden faydalanmayı tercih eder görünmektedir (Ülgener, 1991, s. 105). Bunun dışında müteşebbis, istihdam ederken iktisadi unsurlara ek olarak alışkanlıkların ve hissi davranışların yönlendirdiği etmenlerle karar vermektedir. Örneğin hemşerilik duygusu, gözetmek ve kayırmak için bireyleri istihdam etmekte ve bu durum da gizli işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Devletin de müteşebbis olarak ele alınabileceğini belirten Ülgener (1991) devletin “oy kaygısı” gibi iktisat dışı faktörlerle gerekmediği hâlde memur kadroları ihdas etmesinin gizli işsizliği artırdığını ifade etmektedir. Türkiye’de memuriyetin hâlen parasal garanti olarak görülmesi ve özellikle alt-orta sınıfların çocuklarına yönelik “memuriyete girme” gibi bir özlemin şimdiki zamanın ihtiyaçlarını feda edebilen uzun vadeli bir emniyet arayışına tekabül etmesi ve kamu otoritelerinin oy kaygısıyla hareket ederek memur kadrolarını artırmaları Türkiye açısından gizli işsizlik meselesinin çözülmediğinin bir göstergesidir (Erdoğan, 2016; Bora, 2016). Az gelişmiş ülkelerin en büyük eksikliğini geleneklerden etkilenmeyerek rasyonel davranan insan olduğunu belirten Ülgener, iktisadi gelişme seviyesi artıkça müteşebbisin daha çok iktisadi insan tipine ve modeline yaklaşacağını ifade etmektedir (Ülgener, 1991; Ülgener, 2016). Bu şekilde müteşebbis kararları da daha rasyonel hâle gelecektir.

Az gelişmiş ülkelerde yaşanan şehirleşme süreci alışılmamış tüketim mallarının tüketimine geçişle tüketim kombinasyonlarını değiştirerek tüketimin hacmini genişletmiştir. Buna ek olarak Türkiye’de sınırlı kredi ve döviz imkânlarının zorlanarak elde edilen üretim vasıtalarının çoğu zaman verimsiz faaliyetler için kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Thorstein Veblen, Amerika gibi hayat standardı yüksek memleketlerde zengin ve müteşebbis sınıfların en fazla iktisadi kararlar taşıması gereken sermaye yatırımlarında bile gösteriş gayretinden ve o uğurda birbirleriyle yarışma hevesinden kendilerini alamadıklarını ifade etmektedir (Ülgener, 1981, s. 183). Kalkınma sürecindeki az gelişmiş ülkelerde çeşitli iş ve iş sahası arasında kârlılık açısından derin farklılıklar bulunmaktadır. Sermaye uzun zamandır faaliyet gösteren sanayi kollarına yönelmek yerine günün şartlarına uygun olarak bol ve çabuk kâr eden sahalarla yönelmeyi tercih etmektedir. Bu sahalar kısa zamanda normal üstü kâr elde ettiklerinden, bu sahalarda kazanılan gelirlerin marjinal tüketim eğilimi oldukça yüksektir. Çünkü uzun bir dönem emek verilen ve çalışma sonucu elde edilen gelir olmadıklarından ve esirgenme, biriktirme şansı az olduğundan dolayı devamlı ve düzenli bir teşebbüse özgü olan ihtiyat fonu tesisi ve genellikle oto-finansman itiyatları gelişmediğinden tüketim harcamalarının artışı gelir artışına nazaran oldukça yüksek olmaktadır. Emek isteyen ve uzun dönemli gelirlerde ise bu ilişkinin tam tersi görülmektedir (Ülgener, 1991).

Kolları sıvalı sosyalist⁸: Behice Boran

Behice Boran, kalkınmaya dair düşüncelerine kapsamlı olarak 1968 yılında yayımladığı *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* başlıklı eserinde değinmiştir. Bahsi geçen eser, Türkiye’nin kalkınma sorunlarını diyalektik bir bakış açısıyla, bütüncül bir şekilde ele almakta ve “sınıfsal” açıdan bir analiz gerçekleştirmektedir. Boran’ın ele aldığı konular her ne kadar başka yazarlar tarafından incelenmiş olsa da kendisinin de ifade ettiği üzere, bu yazarlar bugünkü kapkaççı düzenin hangi yöntemlerle ve politik güçlerle değiştirilebileceği konusunda net bir cevap verememekte ve bu düzenin yerine geçecek sistemin niteliği hakkında herhangi bir analiz ortaya koymamaktadırlar. Boran ise Türkiye’nin bugünkü çıkmazdan nasıl kurtulacağını, hangi yoldan ve hangi güçlere dayanarak kalkınabileceği sorularına cevap vermiştir. Bu doğrultuda sorunları çözüme işini Türkiye İşçi Partisinin (TİP) başaracağını ifade ederek teorik söylemini politik bir tavırla taçlandırmıştır (Boran, 2016). Ayrıca Boran’ın, Türkiye’nin özgüllüklerini göz ardı etmeden kalkınma meselesini maddeci tarih görüşünün kavramlarıyla tartışması kendisini Türkiye sosyalist hareketinde özgün bir yere yerleştirmiştir.

Korporatistler gibi şartları zorlayarak kendi kendine yeten bir duruma gelmenin çok pahalı ve kaynakları israf edici bir politika olduğunu ifade eden Boran, mevcut imkânlardan son derece yararlanarak sanayileşmenin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Boran, 2010). El tezgahlarının korunmasına yönelik politikaların millî ekonomi açısından zararlı olacağını düşünen Boran, kalkınma ve sanayileşme için ekonominin derebeylik arttığı ekonomi ilişkilerinden kurtarılması gerektiğini öne sürmektedir (Boran, 2010). Boran’a göre, küçük üreticileri korumaya yönelik bir tavır her ne kadar halkçı bir tavır olarak görülse de aslında gelişme çarkını, zorla aksi istikamette harekete geçirmeye uğraşmaktır (Boran, 2010). Boran’ın özellikle vurguladığı nokta tarım-sanayi ülkesi olma yönünde çaba harcanması gerektiğidir. Yapılacak şey ise sanayideki organizasyonu olduğu gibi tarımda meydana getirmek değildir fakat her ikisine de tekniğin ilerlemesine uygun olan yeni bir organizasyon şekli vermektir ve bunu yaparken sanayi ile ziraat arasındaki aykırılığı kaldırmak, ikisini de aynı prensipler üzerine kurmaktır (Boran, 2010, s. 369).

İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e geçiş sürecinin genellikle Batılılaşma, modernleşme, ilerencilik ve gericilik, Osmanlılık ve kapıkulu zihniyeti gibi kavramlar üzerinden tartışıldığını ifade eden Boran, asıl meselenin belli

⁸ Başlıkta, Behice Boran’ın, 1971 yılında tutuklu bulunduğu hapishaneden Necla Fertan’a yazdığı mektuba atıf yapılmıştır. Mektup için bkz. Boran (2013, s. 133).

bir toplum yapısından bir başka toplum yapısına doğru değişme olduğunu belirterek, meselenin toplumsal yapı ve bu yapının değişmesi açısından görülüp, formüle edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Türkiye ve diğer az gelişmiş ülkelerin derebeylikten kapitalizme geçiş süreci, dış baskıların iç değişimleri tetiklemesiyle gerçekleşmiş ve değişim Avrupa'daki gibi içsel dinamikler üzerinden gerçekleşmediği için derebeylik ilişkilerinin var olduğu yarı kapitalist bir yapı oluşmuştur (Boran, 2016). Kapitalist ilişkilerin tam anlamıyla yerleşmemesi gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde ordu, eğitim ve hukuk gibi alanlarda yapılan reformların Avrupa'daki gibi olumlu sonuçlanmamasına neden olmuştur. Çünkü bu modern kurumların tam anlamıyla etkisini görmek için kendilerini yaratan kapitalist ilişkilerin toplumda yayılması gerekmektedir. Toplumsal gelişmeler içsel dinamikler üzerinden oluşmadığından, yerli burjuvaziyi oluşturma görevi devlete düşmüştür. Fakat Osmanlı'nın Batılı kapitalist ülkelerin ham madde kaynağı ve mamul mal pazarı hâline gelmesi, yerli burjuvazinin kendiliğinden oluşmasını engellemiş ve devlet de toplumda devlet müdahalesine bir dayanak bulamamıştır. Osmanlı'da yabancı sermayenin rahatça faaliyet göstermesine yönelik hukuksal düzenlemeler, kapitalist bir yapının oluşmasına neden olmasına rağmen, Osmanlı'yı kapitalist ülkelere bağımlı hâle getirmiştir. Osmanlı'nın bu bağımlı niteliği sonraki dönemleri etkilemiş ve bu bağımlılık ilişkisi Charles Bethelheim'in de ifade ettiği gibi, ekonominin dengesiz ve çarpık gelişme göstermesine neden olmuştur (Boran, 2016).

Az gelişmiş ülkelerin kapitalist yoldan kalkınıp çağdaş uygarlık düzeyine erişemeyeceklerini ifade eden Boran, az gelişmiş ülkelerin içinde buldukları koşulların 18. ve 19. yüzyıldaki kapitalist ülkelerin dış ilişkilerinden ve koşullarından farklı olduğunu belirtmektedir. Boran'a göre, gelişmiş kapitalist ülkeler, az gelişmiş ülkeleri yeni emperyalizm usulleriyle sömürerek kendilerine bağlı tutmaktadır. Bugün az gelişmiş ülkeler kapitalist ülkelerin siyasi, askerî ve ekonomik baskısı altındadır. Az gelişmiş ülkeler sömürgelere veya iktisadi ilişkilerle sömürdüğü, kendine bağımlı kıldığı nüfuz bölgelerine sahip olmadığı için bu yoldan sermaye birikimi sağlamalarına imkân yoktur. Az gelişmiş ülkeler, öyle bir kalkınma yöntemi uygulamak zorundadırlar ki bu, hem (1) Batı'da kapitalizmin başardığı tarihsel görevi başarmalı, yani, derebeylik kalıntılarını tasfiye etmeli, yeterli sermaye birikimini sağlamalı, sanayileşmeyi hızla başarmalı, toplumu modern teknoloji ile donatmalıdır (2) hem de bu toplumların özel niteliğine, şartlarına uygun olmalıdır; sosyal adalet sağlanmalı, emekçi kitleler korunmalıdır (Boran, 2016, s. 377). Az gelişmiş ülkelerin sanayileşip kalkınmasına başlıca engel olarak bu ülkelerin milli gelirlerinin düşük olması nedeniyle yatırımlar için gerekli sermaye birikiminin gerçekleşmemesi gösterilmektedir. Böylece içinden çıkılmayan bir fasit daire meydana gelmektedir. Özellikle bu fasit dairenin dış yardımlar, krediler, yabancı sermaye yatırımları ile kırılacağı egemen düşünce tarafından iddia edilmektedir. Fakat Boran'a göre, bu fasit daire az gelişmişliğin, doğurduğu zorunlu ve kaçınılmaz bir sonuç değildir ve fasit dairenin kırılması yabancı sermaye yatırımları ile mümkün olmayacaktır. Dobb'a atf yapan Boran, az gelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin yetersiz olmasının nedeninin millî gelirin düşük olmasından öte var olan millî gelirin rasyonel bir şekilde kullanılacak verimli ve kalkınmayı hızlandıracak yatırımlara yönlendirilmemesi olarak ifade etmektedir (Boran, 2016; Dobb, 1981).

Boran'a göre, sosyalist kalkınma sürecinde Türkiye'nin temel kalkınma politikası kendi kaynaklarını en rasyonel şekilde kullanmak üzerine kurgulanmalıdır. Yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişi engellenmeli ve sadece devlet dış kredi almalıdır. Devlet de aldığı borcun ana parasının ve faizlerinin ödenmesi dışında herhangi bir şart kabul etmemelidir. Emekçi Sınıflar Partisi, millî ekonomiye yön verecek ve sosyalist üretim ilişkilerini bünyesinde barındıracak şekilde yeni baştan dizayn edilen devletin, büyük sanayi ve kamu hizmeti yatırımlarını üstlendiği, uzun dönemli kalkınma gayelerini dikkate alan, somut verilerin ve ilmi hakikatlerin temelini oluşturduğu bir plan ortaya koymalıdır. Ekonomik bağımsızlık için temel sanayi kollarının halkın hizmetinde bir devlet tarafından kurulup işletilmesi şarttır. Bu gerçekleşmeden hem diğer sanayi kolları hem de tarım sektörü dışa bağımlı olmaktan kurtulamayacaktır. Devlet sektöründe emeğin ve mamullerin değeri serbest piyasa mekanizmasının tayin ettiği ücretler ve fiyatlar olarak değil, planın tespit edeceği fiyatlar ve

ücretler olarak belirlenmelidir. Böylece daha ilk safhada millî ekonominin önemli kısmı kapitalist üretim ilişkilerinin dışına çıkarılıp sosyalist üretim ilişkileri sistemine yakınlaştırılacaktır. Ayrıca dış ticaret, bankacılık ve sigortacılık devletleştirilerek, kapitalist ilişkiler çerçevesi dışına çıkarılarak, sosyalist ilkeler esasından yeniden örgütlenmelidir. Büyük sermaye ve ileri teknolojinin kullanılmasını gerektiren işletmeler de devlet tarafından kurulmalıdır. Bu sayede ülke kaynaklarını sömüren yabancı yatırımcıların ülke içindeki faaliyetleri sonlandırılacaktır. Boran, sermaye ve emek gücünün birbirinden tamamen ayrıldığı, sermaye sahiplerinin üretim sürecine katılmadığı, üretim araçlarında ücretli işçi kullandıkları, modern makinelerle üretimin yapıldığı, büyük sermayeli işletmelerin devletleştirileceğini ifade ederken, özellikle üretim güçlerinin ileri derecede gelişmediği, üretim faaliyetlerin büyük birimler hâlinde bütünleşmediği küçük ölçekli işletmelerde devletleştirmeye gitmenin devlet işlerinde kırtasiyeciliğin artmasına ve bürokratikleşmeye neden olacağını belirtmektedir (Boran, 2016). Küçük ve orta ölçekli sanayi, plana uymak ve kalkınmaya yardımcı olmak kaydıyla himaye edilmelidir. 500 dönümden fazla olan toprakların kamulaştıracağını ifade eden Boran, ardından bir aileyi geçindirebilecek yüz ölçümünün belirlenmesiyle birlikte, her aileye toprak dağıtılacağını belirtmektedir. Ayrıca üreticilere daha verimli üretim ve tarımsal mücadele yöntemleri öğretilmeli hem de tarım ilaçları, gübre, alet ve makine gibi üretim girdileri üreticilere daha ucuza sağlanmalıdır. Tarım makinelerinin yaygınlaşmasıyla tarımda makineleşme artacak ve sanayileşme hızlanıp genişledikçe nüfus, tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine geçecektir (Boran, 2016). Anlaşıldığı gibi Boran, az gelişmişlikten gelişmişliğe geçişte sermaye birikiminin, sanayileşmenin ve yapısal değişimin önemi üzerinde durmaktadır.

Boran, ilmin prensiplerini ve metotlarını evrensel olarak görmesine karşın, bu metotların tatbiki sırasında ülke gerçeklerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Boran, 2010). Türkiye’de, Batı’da görülen burjuva tipinin görülmemesinden ötürü “Türkiye’de burjuva sınıfı yoktur.” diyenleri eleştiren Boran, Türkiye’de bir burjuva sınıfının olduğunu ama Batı’daki kadar güçlü olmadığını ifade etmektedir (Boran, 2010). Bir toplumdaki sınıfların önemi ve aralarındaki ilişkilerin başka toplumlarla kıyaslanarak ortaya koyulamayacağını, kendi aralarındaki ilişkiler açısından kıyaslanabileceğini ifade eden Boran, Türkiye’deki durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Batıdaki işçi belirli bir hayat standardını ve iş emniyetini muhafaza için uğraşiyor, bizimki ise her ne olursa olsun bir iş bulmak ve aç kalmamak için. Köyde de durum aynı. Bir tarafta topraksız veya az topraklı, ilkel usullerle toprağı işleyen, yarı tok, çullar içinde, mağaralarda, ya da basık kerpiç yığımlarında yaşayan çoğunluk, diğer tarafta binlerce dönümlük çiftliklerini makinelerle işleyen Cadillac’lı büyük burjuva çiftçiler. Sonra bu sınıf çatışmalarının her gün gazetelere kadar aksedebilen -çoğu elbette edemiyor belirttiler: İşçilerini beş ay beş parasız çalıştırıp sonra da bloke edilen hesaptan paraları çekip kaçan taş ocağı sahipleri; iş kazalarında tazminat ödememek için işçilere suçun kendilerinde olduğuna dair önceden birer ibraname imzalatan fabrikatörler; işten çıkardığı işçileri grev yaptılar ihbarıyla karakola sevk ettiren işverenler; Çiğli, Morisson olayları... ve bunlara karşı işçilerin protestoları, mitingleri, yürüyüşleri ilh⁹ Bu sosyal sınıflar çatışmasında alttaki sınıfları mücadeleye zorlayan daima üsttekiler oluyor” (Boran, 2010, s. 474).

İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde bile bugün Marx’ın yaşadığı dönemdeki burjuva tipini bulmanın imkânsız olduğunu ifade eden Boran, her toplumun kendine has tarihi bir seyri olduğunu ve bir toplumu doğru anlamak için kendi tarihsel gelişmesi içinde mahallî özellikleriyle görüp anlamının şart olduğunu vurgulamaktadır (Boran, 2010). Buna ek olarak Avrupa’da görülen “bidonville” bölgelerinde yaşanan sorunlar ile Türkiye’deki “gecekondu” bölgelerinin doğurduğu sorunların karıştırılmaması gerektiğini ifade eden Boran, Batı ülkelerinde, köyden şehre göçün tarımın itici kuvvetinden ve sanayinin çekiciliğinden kaynaklandığını

⁹ Sona kadar, diğerleri de böyledir ve başkaları anlamına gelen ilâ-âhir kelimesinin kısaltmasıdır. Günümüzde kullanılan vs., vb., kısaltmalarına karşılık gelmektedir.

belirtmektedir. Şehre yeni göç edenler şehirlerin “bidonville” denilen sorunlu bölgelerinde toplanmışlar ama süreç içinde sanayileşmenin artmasıyla ücretler ve yeni iş olanakları artınca şehrin daha gelişmiş bölgelerine geçmişlerdir. Fakat Türkiye’ye baktığımızda köyden şehre göç tarımın itici faktörlerinden kaynaklanmış ve aynı zamanda sanayileşmenin yavaş olması “gecekondu” bölgelerinde toplanan insanların yaşam standartlarının artmamasına neden olmuştur. Bu bağlamda Batı ile benzetmeler yapmak ve Batı’nın kavramlarının bir karşılıklarını bulmaya çalışmak, ortaya çıkan sorunların anlaşılmasını ve çözüm yolları bulmayı engellemektedir (Boran, 2010a).

Az Gelişmiş Ülke Aydını: Doğan Avcıoğlu

J. H. Kautsky’ye göre az gelişmiş ülkelerdeki aydınlar, ulusal kurtuluş mücadelesinin başını çeken grupların en önemlilerinden birini oluşturmaktadır. Bu aydınlar genellikle Avrupa’nın sanayileşmiş ülkelerinde eğitim görmüş ve ülkelere geri döndüklerinde o ülkelerde tanıdıkları, sosyal adalet, eşitlik, liberalizm, sosyalizm gibi idealleri kendi ülkelerine uyarlamaya çalışmışlardır (Bursa, 2011). Kautsky, az gelişmiş ülke aydınlarının modernleşmenin, ülkede eski aristokrasinin egemenliğine son vereceğini ve sanayileşmenin de ekonomik bağımsızlığı sağlayıp askerî gücü artıracaklarını düşündüklerini söylemektedir (Bursa, 2011, s. 147). Bu bağlamda, Doğan Avcıoğlu, Kautsky’nin tanımladığı “az gelişmiş ülke aydını” tipolojisine uymaktadır. Avcıoğlu’nun 1960’lı yıllar boyunca çeşitli dergilerde kaleme aldıkları ile geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Avcıoğlu, kalkınma düşüncesini sol Kemalist ve ulusçu bir söylem içinde kapitalist olmayan yoldan kalkınma vurgusu temelinde teorize etmiştir (Seyit, 2019). Avcıoğlu’nun, *Türkiye Düzeni* başlıklı kitabı Yön gazetesindeki/dergisindeki altı yıllık fikir çalışmalarının, iki yıllık yoğun fikir çabasıyla tamamlanması ile kalkınma ve az gelişmişlik üzerine dair düşüncelerinin daha sistematik düzene oturmuş hâlidir. Özellikle öne sürdüğü “milliyetçi devrimci kalkınma yolunun” Türkiye’nin geçirdiği tarihsel gelişme çizgisine uygun olup olmadığının analizine yoğun şekilde girişmiştir (Cengiz, 1969). Az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelere farklı bir sosyal yapısı olduğunu ifade eden Avcıoğlu, kalkınma kavramını, en geniş anlamıyla bir sosyal yapı değişikliği ve bunun yarattığı sosyal mücadele olarak tanımlayarak kalkınma sorununu sosyal yapının evrimi meselesiyle ilişkilendirmektedir (Avcıoğlu, 1996). Az gelişmiş ve çok gelişmiş tanımlamalarının sömürü gerçeğini gizlediğini belirten Avcıoğlu, sömürülen ve sömüren ekonomiler tanımlamasını kullanmanın gerçeği daha doğru yansıttığını ifade etmektedir (Avcıoğlu, 1965a).

Avcıoğlu’na (1978) göre, komünist, Amerikan ve milli devrimci olmak üzere üç tip kalkınma yolu vardır. Kalkınmanın temel şartlarından birinin bağımlı durumdan kurtularak kendi ekonomi politikamızı kendimizin çizebileceği duruma gelmek olduğunu ifade eden Avcıoğlu, Türkiye açısından geçerli olabilecek kalkınma yolunun tutucular koalisyonu dışındaki geniş bir kitle hareketine dayanan “milli devrimci kalkınma yolu” olduğunu belirtir. Komünist kalkınma yolu proletarya hegemonyası temeline oturmasından, Amerikan tipi kalkınmanın ise tutucular koalisyonu olarak adlandırılan sınıflara yaslanmasından dolayı bu modelden ayrılmaktadır.

Kapitalist ülkeler yabancı sermaye aktarımı yoluyla fakirlik fasit dairesinin kırılacağını ileri sürmektedir. Bu düşüncüyü kapitalist ülkeler açısından tabii karşılayan Avcıoğlu, meselenin acıklı tarafının, üniversitelerimizde, emperyalizmin bu bilimsel imalatının tenkit süzgecinden geçirilmeden papağan gibi tekrarlanması olduğunu belirtmektedir (Avcıoğlu, 1965a, s. 8). Avcıoğlu, dış sermaye ile kalkınma düşüncesine yönelik eleştirisini Ereğli-Demir Çelik fabrikası örneğiyle somutlaştırmaktadır.¹⁰

Prekapitalist düzen içinde Osmanlı’nın kapitalizme evrilmesi için gereken güçlerin toplum içinde geliştiğini söyleyen Avcıoğlu, dış engellerin Osmanlı’nın, Batı’nın sahip olduğu bir sınai kapitalizme evrilmesini

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Avcıoğlu (1965, s. 3)

engellediğini ifade etmektedir. Avcioğlu'nun, Türk toplumunun şifa bulmaz bir durgunluğa mahkûm olmadığına dair tespiti günümüzde özellikle Türkiye'nin kalkınmasının temellerini ararken bütün meseleyi Batı ekollerinde bulmaya çalışanlara yol göstermesi açısından oldukça önemlidir (Avcioğlu, 1976).

Avcioğlu'nun çalışmalarına baktığımızda, günümüzde yoğun şekilde tartışılan Asya ülkelerinin kalkınması meselesine de değindiğini görmekteyiz. "Japonya Kalkındı, Türkiye Neden Kalkınmadı?" sorusunu soran Avcioğlu, bu sorunun cevabının Türkiye'nin Batılılaşma uğraşında aranması gerektiğini ifade etmektedir. Japonya ile Osmanlı'nın temel farkı, Japonya'nın hem jeopolitik olarak önemli konumda olmaması hem de ham madde kaynağı açısından fakir olmasıdır. Diğer farklılık ise İmparator Meji'nin, Osmanlı'daki yeniçeri ve derebeylerine benzeyen samuraylar ile daimyolara yeterli gelir ve sanayide olanaklar sağlayarak kendisine iktidara getiren güçleri Batılılaşma politikasına kazandırmasıdır. Bu şekilde sanayi burjuvazisi yaratılabilmektedir. Fakat Osmanlı'da 18. yüzyıldaki reformlara direnç gösteren yeniçeri ve derebeyleri ileriki süreçte tasfiye edilmişlerdir. Batı'nın kalkınma süreci gibi dış sömürü olanağı olmayan Japonya, kapitalist gelişmesini, köylüyü prekapitalist dönemden daha ağır sömürmesi ile başarmıştır (Avcioğlu, 1976). Paul Baran'ın da ifade ettiği üzere köy, ülkenin Yakın Çağ tarihi boyunca Japon kapitalizmi için bir iç sömürge rolü oynamıştır (Baran, 1974). Fakat Türkiye tarihine baktığımızda böyle bir durumun gerçekleşmediği görülmektedir.

Avcioğlu'na göre plan, üretim ve üretimin paylaşılmasında önceden belirlenen ve rakamlarla ifade edilen sonuçlara ulaşmak için, somut iktisadi görevler empoze etmektir (Avcioğlu, 1957b). Plan her ne kadar teknik açıdan mükemmel olsa da şayet tutucular koalisyonunun güçlü direnmesi engellenmezse yapılan plan anlamsız kalacaktır. Nitekim, beş yıllık kalkınma planlarımız, tutucular koalisyonuna bağımlı kaldığı için plansız döneme nazaran önemli bir değişiklik getirememiş, kaynakların eskisi gibi israfı sürüp gitmiştir (Avcioğlu, 1978, s. 1107). Bu bağlamda planların halkın özlemlerini ve tercihlerini yansıtacak şekilde ortaya konulması oldukça elzemdir (Avcioğlu, 1962). Plan yapmadan önce erişilmek istenen amaç, imkânlar çerçevesinde sarıh bir şekilde belirlenmeli ve politikalar bu doğrultuda uygulanmalıdır. Şayet planın hangi amaç için yapılacağı tespit edilmezse tüketimi, yatırımları ve millî savunma masraflarını artırmak gibi çelişkili amaçları takip etmekten ve bunun sonucu olan enflasyondan kurtulmak mümkün olmayacaktır. Ekonomik açıdan hızlı bir kalkınma amaçlanıyorsa da tüketim seviyesini yükseltmemek veya çok az yükseltmek, lüks bina inşaatından vazgeçmek ve imkân çerçevesinde millî savunma harcamalarından kısmak sayesinde mümkün olacaktır (Avcioğlu, 1957). Özellikle tüketim artışının dizginlenmesi önemlidir. Çünkü hızlı bir iktisadi kalkınma daha az tüketim daha çok tasarruf ile mümkün olmaktadır. Bazı ürünlerin serbest şekilde ithaline izin veren "meşhur" liberasyonla birlikte mağazaları dolduran kristal takımlar, cadillaclar ülkemizde "sahte" bir refaha neden olmuştur (Avcioğlu, 1957a).

Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) Bağlamında Kalkınma: Sencer Divitçioğlu

İstanbul Üniversitesinin ilk iktisat hocalarından olan ve ilk Türkçe mikro iktisat kitabını yazan Sencer Divitçioğlu, özellikle Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) kavramı üzerine yaptığı çalışmalarla ses getirmiştir. Ayrıca, Marksizme yönelik özgün akademik çalışmaların yapılmaya başlandığı 1970'lerde, Marksist dönüşüm sorunu hakkında yazdığı *Değer ve Bölüşüm: Marksist İktisat ve Cambridge Okulu* başlıklı kitabını da önemli bir eser olarak ifade edebiliriz. ATÜT kavramı, Divitçioğlu'nun çalışmalarında önemli bir yer tutmuş ve özellikle 1980 sonrası yöneldiği tarih çalışmalarında ortaya koyduğu tezlerde ATÜT kavramı ile koşutluk içinde olmuştur (Sarıkaya, 2018). Selahattin Hilav tarafından başlatılan ATÜT tartışmaları, o dönem Türkiye solunda önemli bir yer tutmuş fakat sonrasında çok hızlı şekilde tartışmaların popülerliği azalmıştır. Divitçioğlu'nu, ATÜT üzerine çalışmaya yönlendiren kişi Kemal Tahir'dir. Ayrıca, Mark Blaug'un, kendisine yönelik "ben size tavsiye veriyorum, lütfen Türkiye üstüne ciddi bir şeyler yapın. Biz İngiltere'de filan az gelişmişlik gibi birtakım kavramlar uydurduk. Ama aslında esas iş sizin" (Divitçioğlu, 2013, s. 93-94) sözleri de Divitçioğlu'nun ATÜT üzerine çalışmalar yapmasında etkili olmuştur. Konuyla ilgili ilk eseri 1966 yılında yayımladığı *Asya Üretim*

Tarzı ve Az-gelişmiş Ülkelerdir. Daha sonra yayımladığı *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* başlıklı eserinde ATÜT kavramını daha geniş çerçeveden ele almıştır. Fakat ATÜT üzerine yaptığı çalışmalar o dönemin entelektüel ortamında tam anlamıyla karşılık bulmamıştır.

Divitçioğlu'nun ATÜT ile ilgili düşüncesine geçmeden önce Marx'ın toplumların geçirdiği üretim tarzlarına dair düşüncesine değinmek gerekmektedir. *Kapital* başlıklı eserinde modern toplumların ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaya odaklanan Marx, üretici güçlerin yaşadıkları değişimi dikkate alarak toplumlar için tek doğrusal bir gelişme kanunu ortaya koymuştur. Marx'ın özgün noktası, ortaya koyduğu gelişme kanununun Batı Avrupa'ya özgü olduğunun bilincinde olmasıdır. Marx ve Engels'in mektupları birlikte okunduğunda Türkiye, İran ve Hindistan gibi Batılı olmayan toplumların farklı üretim tarzına sahip olduğu görülmektedir (Engels, 1995; Marx, 1995). Marx, *Grundrisse* içinde yer alan "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler" başlıklı bölümde Batı toplumlarının geçirdiği kölelik, derebeylik ve kapitalizm üretim tarzları dışında başka toplumlara ait Antic üretim tarzı, Germanic üretim tarzı, Asyatik üretim tarzı (ATÜT) ve Slovanic üretim tarzlarının bulunduğunu belirterek toplumların gelişme kanunlarının çok doğrusal olduğunu göstermiştir (Marx, 1976). Her ne kadar Batı ve Doğu için ayrı üretim tarzları ortaya koymuş olsa bile, toplumların süreç içinde antik üretim tarzından kölelik sistemine, Germanic üretim tarzından derebeylik sistemine geçiş yollarının açık olduğunu ifade ederken Asya tipi üretim tarzının geçirebileceği değişimle ilgili herhangi bir açıklama ortaya koymamıştır. Asya tipi üretim tarzını az gelişmiş ülkeleri anlamak için bir çalışma hipotezi olarak kabul eden Divitçioğlu, Asya tipi üretim tarzının günümüz az gelişmiş ülkeleri için ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmış ve aslında Marx'ın yarım bıraktığı yerden hareket ederek Asya tipi üretim tarzının geçirdiği değişimi açıklamaya çalışmıştır. Çünkü Asya tipi üretim tarzının tahlili az gelişmiş ülkelerin iktisadi ve toplumsal bünyelerinin anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır (Divitçioğlu, 2010).

Devlet ve ona bağlı kapıkulu sözde sınıfının varlık kazanması merkezi şehirlerin kurulmasına yol açmış ve merkezi şehirlerin gelişmesi de bilim, sanat ve küçük sanayi olarak ifade edebileceğimiz üretim güçlerinin gelişmesine, ticaret ve murabahacılığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ticaretin ortaya çıkmasıyla birlikte ticaret sermayesi yeni ellerde birikmeye başlamış ve tacir zümresi ortaya çıkmıştır. Kısacası, ATÜT, tarihsel gelişmelerin etkisiyle sistemin içsel diyalektiğine uygun olarak değişim sürecine girmiştir. Aynı zamanda dışsal ilişkilerde değişim sürecinde önemli rol oynamıştır. İngiltere'nin Hindistan'da yarattığı etki ve Osmanlı açısından ise coğrafi keşiflerle birlikte Doğu ticaret yolunun okyanuslara kayması dışsal değişime örnek gösterilebilir (Divitçioğlu, 2010; Marx, 1976). ATÜT'ün devleti, kerim devlet olarak tanımlayabileceğimiz ve temel görevi kamu hizmetlerini yerine getirmek olan bir devlet türüdür. Bu devlet, kapitalist sistem ile ilişkiye girince şehirleşmeden ve kendi kendine yeten kapalı köy ekonomisinin kendini yeniliklere adapte edememesinden dolayı kamu hizmetlerinde reform yapmak zorunda kalmıştır. Devlet yaptığı reformlarla eski kamu hizmetlerinin kapsamını harp sanayi, demir yolu sanayi, barajlar ve halkın asli üretimi için gerekli olan sanayi dallarına doğru genişletmiştir. Değişimler sonucu ATÜT bozularak, bozuk ATÜT hâlini almıştır. Mülkiyet, topraktan kamu hizmetleri ve sanayiye doğru kaymıştır. Bu son şekli ile devlet, halk arasında bazı kimselere imtiyaz vererek (bugün Asya tipi az gelişmiş ülkelerin çoğunda gözükten ihale, kredi ve lisans mekanizması ile) onları kendi kapıkulu sınıfı içine fakat yeni bir ad altında (kapitalist) dahil etmiştir (Divitçioğlu, 1966, s. 17). Dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımlarının bir sonucu olarak biriken ticaret fonlarının devlete ortak olmasıyla veya yabancı sermaye ile iş birliği yaparak sanayi yatırımlarına aktarılmasıyla, Asya tipi üretim modeline sahip az gelişmiş ülke sanayi kapitalizmine geçiş yapmaktadır. Son tahlilde, bozuk ATÜT ile ATÜT benzer modellerdir. Topraktan kopmuş olsa bile kamu hizmetlerini ve sanayi faaliyetlerini üzerine almış bir devlet hâlen bulunmaktadır. Fakat devletin amacı tamamıyla kapitalist ilişkileri geliştirmek için, ne fiyat mekanizmasının işlediği bir piyasa kurmak ne de müteşebbis yetiştirmektir. Bozuk ATÜT hâlen tarımsal köy ekonomisinin özelliklerini göstermekte ve kapalı köy ekonomisinin kendi kendine yeten fonksiyonunu muhafaza etmektedir. Tarımsal gelirin yarısına yakını piyasada metalaşmadığından ötürü

fiyatlanamamıştır. Devlet tarafından kurulan sanayi sadece büyük şehirlerde toplanmıştır. Bu nedenle bozuk ATÜT modelinde köy ve şehir olmak üzere düalistik ekonomi yapısı hâkimdir (Divitçioğlu, 1966).

Türkiye de dâhil olmak üzere az gelişmiş ülkelerde bozuk ATÜT modelinin özelliklerinin mevcut olması, bu ülkeleri bozuk ATÜT modeli ile karakterize etmektedir. Son durumda: 1) devlet işletmeleri ile rekabet (ki kapitalizmin temel kurumlarından biridir) etmenin imkânsızlığından 2) az gelişmiş ülkelerde yatırımlara ayrılacak artık-değerin mutlak ve nisbi büyüklüğünün devletin artık-değeri ele geçirmesi ile büsbütün azalacağından, yani, özel yatırım fonlarının yetersizliğinden ve hâlâ 3) kendi kendine yeten köy ekonomisinin varlığından ötürü piyasa kurulamadığından, az gelişmiş ülkelerde kapitalizm gelişmemektedir (Divitçioğlu, 1966, s. 19). Bu açıdan Batı'daki gibi bir kapitalist devlet kurulamazken iç ve dış etkilerle bozulan ATÜT modeli devamlılığını sürdürmektedir. Bu modelin, bugünün az gelişmiş ülkelerinde sürmesinin temel nedeni modelin dayanıklılığıdır.

Az gelişmiş ülkelerin çoğu yörüngesine girdikleri hâkim üretim tarzlarını benimsemek zorunda kalmışlardır. Bu durum Türkiye içinde oldukça belirgindir. Osmanlı'dan ATÜT modelini miras alan Türkiye hem Batı ülkelerinin Osmanlı'da ekonomiyi yarı sömürgeleştiren kurumlar oluşturmalarından hem de özellikle Türkiye'nin 1960'lı yıllarda ve sonrasında yörüngesine girdiği Amerika kapitalizminin ekonomik yapıdaki etkisinden ötürü kapitalistleşmemiştir. Kapitalistleşemediği için uluslararası kurumlar tarafından telkin edilen ekonomi politikaları Türkiye'nin kalkınamamasına neden olmaktadır. Çünkü o politikaların temeli olan üretim tarzı Türkiye'nin üretim tarzı ile uyuşmamaktadır.

Marksist Bir Ekonom¹¹: İdris Küçükömer

Çağdaşları gibi, Tanzimat'tan günümüze kadar süren Batılılaşma sürecinde, Batı ve Doğu kültürü arasında kalan Türk aydını trajedisinin gözlemlendiği İdris Küçükömer, kalkınma sürecini iktisadi koşullara ek olarak Batılılaşma, modernleşme ve sivil toplum bağlamında geniş bir çerçevede irdelemektedir (Yılmaz, 2007). Yön, Ant ve Milliyet gibi gazete ve dergilerde yayımlanan yazıları ve *Düzenin Yabancılaşması ve Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine* başlıklı kitapları kalkınma düşüncesini bulabildiğimiz başlıca kaynaklardır. Küçükömer'in özgün yanı, Batılı kalkınma anlayışlarını eleştirirken Türkiye'ye özgü bir kalkınma modeli ortaya koymaya çalışmasıdır. Bunun yanı sıra Asya ülkelerinin kalkınma deneyimlerini üstün körü bir şekilde olumlamayan Küçükömer, bu ülkelerin geçirdiği tarihsel koşulların Türkiye'den oldukça farklı olduğunu ifade etmektedir. Örneğin Japonya kapitalist ve emperyalist gelişmenin şartlarını oluşturup kendi kalkınmasını otoriter-militer bir yöntemle sağlarken, Türkiye tam tersi koşullar ile gerçekleştirmiştir (Küçükömer, 1994a).

Küçükömer, gelişmeyi uluslararası ekonomik ve politik ilişkilere bağlı olarak çözülebilecek uluslararası bir sorun olarak tanımlamaktadır. Çünkü günümüzde az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin ekonomik ve politik güç üstünlüğü karşısında uluslararası ekonomik yapıda bir değişiklik meydana gelmeden kalkınamayacaklardır. Çünkü gelişmemişliğe neden olan uluslararası koşullardır. Her ne kadar gelişmiş ülkeler karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanan temel salt dış ticaret teorisinin az gelişmiş ülkeleri kalkındıracağını ifade etseler de gelişmiş ülkeler kalkınma süreçlerini sömürgecilik ve kapalı bir ekonomik yapı içinde gerçekleştirmişlerdir. Sanayide yeterli birikim olunca, yani bir kez güç kazanılınca, iç ekonomiden ve özellikle dünya ekonomisinden daha fazla yararlanmak için serbestiyi savunmak gerekmiştir (Küçükömer, 1966, s. 31). Küçükömer'e göre, serbest ticaret ile ilgili bu dar çerçeve aşılmadan az gelişmiş ülkeler açısından kalkınma mümkün olmayacaktır (Küçükömer, 1966). Serbest ticaret ortamında az gelişmiş ülkelerin Batı ülkeleri seviyesinde kalkınmaları mümkün olmamakta ve gelişmiş ülkeleri yakalayamayacakları için

¹¹Başlıkta Can Yücel'in İdris Küçükömer için yazdığı "İdris'in Şu İş" başlıklı şiire atıf yapılmıştır. Şiir için bkz. Yücel (1994, s. 13)

aralarındaki makas sürekli açılmaktadır (Küçükömer, 1994). Az gelişmiş ülkelerin bu döngüden kurtulabilmeleri için yapacakları tek şey kapitalist olmayan bir kalkınma yaklaşımı benimsemektir. Fakat az gelişmiş ülkeler yeni bir teknoloji bulmak yerine, sadece gelişmiş ülkelerin eski teknolojilerini aldıklarından ötürü, kapitalist olmayan bir yaklaşımla kalkınmaları mümkün olmamaktadır. Singer, koruyucu gümrük duvarlarının bile bu sorunu çözmeyeceğini aktarmakta ve ülkelerin millî kaynaklarına ağır proje yükü yükleyeceğini, bunun da kalkınmayı hızlandırmak yerine durduracağını ifade etmektedir (Küçükömer, 1966). Küçükömer, Singer'in görüşüne atıfta bulunarak bu durumu nispi geri kalmışlığın bir sebebi olarak görmektedir (Küçükömer, 1966, s. 112).

Az gelişmiş ülkelerin ham madde ihraç edip, montaj dahil olmak üzere sanayi ürünlerini satın almaları ham madde fiyatları ile sanayi ürünleri fiyatları arasındaki oransızlıktan dolayı kayıp yaşamalarına neden olmaktadır (Küçükömer, 1994; Küçükömer, 1994a). Kapitalist ülkelerin sahip olduğu tekelleri, sanayi ürünlerinin fiyatlarının büyük çapta gelişen teknolojiye rağmen düşmesini engellemekte, üstüne üstlük ham madde fiyatlarına göre sanayi ürünleri fiyatlarının daha fazla artmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı, az gelişmiş ülkelerin belli miktarda ham madde ihracatları karşılığında ithal ettikleri sanayi ürünlerinin miktarı yıldan yıla azalmaktadır. Bu durum da gelir kaybına neden olmaktadır (Küçükömer, 1994).

Yapılan hesaplamalar dikkate alındığında az gelişmiş ülkelerin ihracat artışının gelişmiş ülkelerin ihracat artışının altında kaldığı görülmektedir (Balassa, 1984; Küçükömer, 1994). Küçükömer, aradaki farkın kapanması için az gelişmiş ülkelerin ya yeniden şartlandırıcı borç alacağını ya da esasen yeterli gelişme olanağı bulunmayan mütevazı ihracat gelirlerinin önemli bir kısmını dış borçları ödemeye tahsis edeceğini ifade etmektedir. İlk seçenekte boyunduruk daha fazla sıkılırken ikinci seçenek belli seneler sonunda dış borçlardan kurtulacakları, bir eski arzuyu dile getiren safsatadan öteye geçemeyecektir (Küçükömer, 1994).

Küçükömer'e göre, emperyalizm, gelişmemiş ülkelerin stratejik ekonomik kaynaklarını kontrol etmek amacı gütmektedir. Üç yabancı firmanın kurucu ortaklığıyla kurulan Ereğli Kurumu bunun için güzel bir örnektir. Küçükömer, bu kurumun devlet tekeli hâline getirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Küçükömer, 1994a).

Kapitalist gelişme sürecinde, kapitalistin iradesi dışında ilk başta o ülkenin yerli halkı sömürülmüş ancak işçi sınıfı ve aydınların verdikleri mücadele sonunda alınan haklar ile iç sömürme azalmış ve kapitalist bir nisbi iç denge kurulmuştur (Küçükömer, 1994a). Bu iç nisbi denge, durmayan üretim mekanizmasının devamlılığına, iç ve dış piyasaların kontrolüne ve dünya hammadde kaynaklarının kontrolüne sıkı sıkıya bağlıdır. Gelişmiş ülkelerin kapitalist gelişme süreci sonunda ulaştıkları bu nispi denge Türkiye açısından ulaşılmazdır. Çünkü devlet mekanizması halk lehine işliyorsa devlet halkın olmakta, belli bir sınıf ya da sınıflar lehine işliyorsa devlet o sınıfın olmaktadır.

Küçükömer'e göre, az gelişmiş bir ülke sistemi olarak Türk sosyal sistemi, Batı kapitalizminin gelişmesini destekleyecek şekilde yönlendirilmektedir. Kendi iç dengelerini sağlamak için az gelişmiş ülkeleri kapitalist yolla kalkınmaya zorlayan gelişmiş ülkeler, Türkiye ekonomisinin yapısını da gelir elde ediş ve harcama yollarını değiştirerek etkilemeye çalışmaktadır (Küçükömer, 1994a, s. 148).

Yerli Emperyalizm Kuramcısı: Korkut Boratav

Boratav, bölüşüm ilişkilerini halk sınıfları aleyhine bozan politikaları ve bu politikaların temeli olan küreselleşme sürecini sürekli olarak eleştirmiştir (Şahin ve Erbaş, 2018). Boratav'ın özgün yanı, sınıf analizini çalışmalarının merkezine taşıyarak Türkiye'nin son yüzyıllık tarihini bu açıdan okuması ve Türkiye ekonomisinin güncel sorunlarının bazılarını bu açıdan incelemeye çalışmasıdır (Boratav, 2013; Çeğin ve Ögüt, 2017).

Küreselleşme kavramı yerine emperyalizm kavramının kullanılması gerektiğini ifade eden Boratav, emperyalizm kavramını kullanmanın dünya ekonomisinin, kutuplar arasındaki çatışmalı, sömürücü ve bağımlılık ilişkilerine dayanan bir sistem olduğunun daha kolay anlaşılmasına neden olacağını belirtmektedir. Fakat küreselleşme kavramı temel alınır, küreselleşme kaçınılmaz ve zorunlu bir değişim süreci olarak algılanacak, olumlu ve olumsuz sonuçları olduğu ifade edilerek, sömürü vurgusundan öte “pozitif toplamlı oyunlar” vurgusu ön plana çıkacaktır (Boratav, 2013). Böylece kutuplar arasındaki var olan çatışma, sömürü ve bağımlılık ilişkisi göz ardı edilecektir.

Uluslararası ticaretin, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında asimetric sonuçlara yol açacağı düşüncesini savunan başta Raul Prebisch ve diğer emperyalizm kuramcılarıyla aynı minvalde düşünen Boratav, *Uluslararası Hammadde Ticaretinde Piyasa Yapıları ve Meta Zincirleri ve Dünya Hammadde Ticaretinde Bölüşüm Kategorileri: Bazı Kavram, Yöntem ve Kuram Sorunları* başlıklı çalışmalarında uluslararası ticaretin az gelişmiş ve kapitalist ülkeler arasında simetric mi yoksa asimetric mi ilişki yarattığına odaklanmıştır. Boratav’a göre, az gelişmiş ülkelerin ham madde ticaretinin sadece piyasa güçleri tarafından gerçekleştirilmesi, söz konusu ülkelerin ticaret sermayesini çok uluslu şirketlerin bağıntısı konumuna getirmektedir (Boratav, 2013). Aksine ham madde veya sanayi ürünlerde ithalatçı ve ihracatçı olan gelişmiş kapitalist ülke sermayesi ile az gelişmiş ekonomiler arasında ticaretteki konumları açısından temelden bir simetri yokluğu çağdaş dünya ekonomisinin belirleyici özelliğidir (Boratav, 1983, s. 253). Boratav’a göre, bu asimetric yapıyı kısmen de olsa hafifletebilmek, az gelişmiş ülkelerde üretimle ihracatı etkili bir şekilde denetleyen kamu kurumlarının veya kamu destekli kooperatiflerin oluşturulmasıyla mümkün olacaktır (Boratav, 2013).

Boratav’a göre, Keynesçi dönemin mirası olarak dış ticaret ve cari işlem açıklarının kronik durum kazandığı az gelişmiş ülkeler, normal büyüme oranlarını muhafaza edebilmeleri için dış kaynak gereksinimine zorunlu hâle gelmişler ve metropol sermayesine bağımlılıkları artmıştır (Boratav, 2004; Boratav, 2013b). Bu durumda, dış kaynakların ülkeye girişinde yaşanacak bir kesinti, faiz oranlarında ani bir artış, dış ticaret hadlerinin bozulması ve ihracatta yaşanan büyük boyutlu daralmalar şeklinde oluşan dışsal şok, döviz darlığının oluşturacağı ekonomik krizi meydana getiren koşulları hazırlamaktadır (Boratav, 2013). Anlaşılacağı üzere yapısal uyum paketleri gibi piyasa çözümleri az gelişmiş ülkelerin “gelişmemişliğinin” artmasına neden olmaktadır. Boratav’a göre az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelere bağımlılığının aşılabilmesi için az gelişmiş ülkelerin büyüme dönemlerinde dış dünyaya karşı cari işlem fazlası gerçekleştirebilecek konuma yükselmeleri gerekmektedir. Bu da bir anlamda az gelişmişliğin son bulması anlamına gelmektedir (Boratav, 2004).

Neoliberal politikaların Türkiye’de egemen olmasıyla birlikte, devletin sosyal ve iktisadi yönü törpülenerek denetimsiz bir şekilde piyasaya alan açılmış ve Türkiye ekonomisinin rant/avanta arayan toplum niteliği giderek artmıştır (Boratav, 2004). 1980 öncesinde “avanta” paylaşımı genel olarak, sanayi, faaliyet alanı, sektör ve işlev gibi tarafsız koşullara göre belirlenirken, 1980 sonrası bu ortam kalkarak, bu paylaşım sürecinde siyasi iktidarla bireysel ilişkiler belirleyici olmuştur (Boratav, 2004). Özellikle 1980 sonrasında gerçekleştirilen özelleştirmeler, Türkiye açısından da tarihi boyunca servet birikimini devletin sırtından gerçekleştirmeyi alışkanlık olarak benimsemiş olan Türkiye burjuvazisi için önemli bir avanta alanına dönüşmüştür (Boratav, 2013). Devlet yatırım yaptıkça rant/avanta oluşumunun olacağını ifade eden Boratav, bunun çözümü olarak yatırımların ihale sistemi yerine emanet sistemiyle gerçekleşmesi ve kamunun cari alımlarının ise Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Ziraat Kurumu ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri gibi yine kamuya ait bir alt-sektör tarafından sağlanan bir düzenlemeyle gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Boratav, 2004).

Olgun bir sosyalist ekonomide merkezîyetçi kaynak tahsisi yöntemlerinde ısrar etmenin zararlı olabileceğini ifade eden Boratav, aynı ölçüde zararlı olan diğer şeyin, az gelişmiş bir ülkede, kalkınma sürecinin başıboş piyasa güçlerine, yerli ve uluslararası sermayeye dogmatik bir biçimde teslim etmek olduğunu

vurgulamaktadır. Bu tavır, yanlış dağıtılmış çok az yatırımla sonuçlanmakla birlikte, örneğin “fiyatları düzeltme yoluyla mikro etkinliği artırma” gibi iddialar, az gelişmişliğin aşılması açısından pek önemli olmamaktadır (Boratav, 2013).

Sonuç

Az gelişmişlikten gelişmişliğe geçiş sürecinde farklı kalkınma yaklaşımlarının benimsendiği görülmektedir. Bu çalışmada ele alınan düşünürlerin kalkınma sürecinde devletçi politikaların önemine yaptıkları vurgu göze çarpmaktadır. Bu çerçevede Hilmi Ziya Ülken ile Sabri Ülgener’e göre devlet müdahalesi hürriyetçi bir ortamın oluşması açısından oldukça önemlidir. Behice Boran, Doğan Avcıoğlu, İdris Küçükömer ve Korkut Boratav ise kalkınma sürecinde devletin ekonomiyi daha aktif şekilde yönetmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ülgener’in analizlerinde istihdam ve işsizlik gibi makro iktisadi konular daha ön plana çıkmaktadır. Boran, Avcıoğlu ve Boratav’ın kalkınma meselesine sınıfsal açıdan baktıkları anlaşılmaktadır. Boratav sınıfsal analizini 1980 sonrasındaki dönemdeki analizlerinde de sürdürmüştür. Divitçioğlu’nun Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) yaklaşımıyla, az gelişmişliği ve az gelişmiş ülke ekonomilerinin bağımlılığını açıklamayı odağına almaktadır.

Boran, Avcıoğlu, Küçükömer, Divitçioğlu ve Boratav’ın kalkınma düşüncelerinde Avrupa-merkezci kalkınma yaklaşımından sıyrılarak kapitalist olmayan bir yoldan kalkınma çabası öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda düşünürler, Türkiye’nin kalkınma yolunun ülkeye özgü koşul ve ihtiyaçların göz önünde bulundurulması gereği üzerinde durmuşlardır.

Cumhuriyet Dönemi düşünürlerinin kalkınma yaklaşımlarını ele almayı amaçlayan bu çalışmada, belli başlı düşünürlere odaklanılmıştır. Dolayısıyla araştırma ulusal kalkınmaya yönelik sınırlı bir yaklaşım sunmaktadır. Diğer taraftan ulusal kalkınma yaklaşımlarının geliştirilmesinde, dış ülke koşul ve dinamikleri çerçevesinde oluşarak şekillenmiş kalkınma yaklaşımlarının yanı sıra ulusal kalkınmaya yönelik görüş ve önerilere kulak vermek önemli görülmektedir. Az gelişmişlikten gelişmişliğe geçiş sürecini odağına alan gelecekteki araştırmaların bu bakış açısıyla da kalkınma olgusunu irdelemeleri yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Amin, S. (2016). *Liberal virüs: sürekli savaş ve dünyanın Amerikanlaştırılması* (F. Başkaya, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2018). *Avrupa-merkezcilik: Bir ideolojinin eleştirisi* (M. Sert, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2019). *Samir Amin anlatıyor: Ezilen halkların, sömürülen sınıfların organik aydını* (F. Başkaya, Çev.). D. M. Dembele (Yay. haz.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2019a). Tarihsel kapitalizmin yörüngesi: Marksizmin üç kıtadaki misyonu (F. Başkaya, Çev.). D. M. Dembele (Yay. haz.). *Samir Amin anlatıyor: Ezilen halkların, sömürülen sınıfların organik aydını* içinde (s. 132-166). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ateş, S. ve Şanlı, A. (2021). Kültür, modernleşme ve milliyetçilik bağlamında Hilmi Ziya Ülken ve Türk modernleşmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(4), 1636-1650. doi: 10.7884/teke.5319
- Avcıoğlu, D. (1957). Temel iktisadi mesele: seçmek zarureti. *Akis*, 9(149), 12. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_149.pdf

- Avcioğlu, D. (1957a). Mahrumiyetsiz kalkınma. *Akis*, 10(170), 14-15. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_170.pdf
- Avcioğlu, D. (1957b). Plan meselesi. *Akis*, 9(150), 12-13. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_150.pdf
- Avcioğlu, D. (1962.). Plan konusundaki gerçek. *Yön*, 38, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-1%20-%20Sayı%20-%200038.pdf>
- Avcioğlu, D. (1965.). Ereğli-demir çelik dosyası açılmalıdır. *Yön*, 92, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-3%20-%20Sayı%20-%200092.pdf>
- Avcioğlu, D. (1965a). Kalkınmaya giden yol. *Yön*, 95, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-3%20-%20Sayı%20-%200095.pdf>
- Avcioğlu, D. (1976). *Türkiye'nin düzeni*. (Birinci kitap, 10. bs.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (1978). *Türkiye'nin düzeni*. (İkinci kitap, 11. bs.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (1996). Önsöz (S. Avcioğlu, Çev.). *Sınıf açısından az gelişmişlik* (s. 15-16) içinde. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Aydın, M. K. (2006). Düşüncenin tarihselliği ve emperyalizm üzerine. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 121-128. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29118/311507>
- Balassa, B. (1984). Trade between developed and developing countries: the decade ahead *OECD Economic Studies* (No.3, s. 7-25) Erişim adresi: <https://www.oecd.org/economy/growth/2501905.pdf>
- Baran, P. A. (1974). *Büyümenin ekonomi politiği* (E. Günçe, Çev.). İstanbul: May Yayınları.
- Başkaya, F. (2009). *Kalkınma iktisadının yükseliş ve düşüşü* (6. bs.). Ankara: Maki Basın Yayın.
- Başkaya, F. (2015). *Az gelişmişliğin sürekliliği*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Birsel, S. (1979). Bir Hilmi Ziya vardı. *Sosyoloji Konferansları*, 17, 27-30. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9544/119190>
- Bora, A. (2016). "Çalışmakla var olacağım gibi..." – işsiz duyu dünyası. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Yay. haz.). *Boşuna mı okuduk? – Türkiye'de beyaz yaka işsizliği* içinde (s. 117-141). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boran, B. (2010). *Yazılar konuşmalar söyleşiler savunmalar* (Birinci Cilt). N. Sargın (Yay. haz.). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Boran, B. (2010a). *Yazılar konuşmalar söyleşiler savunmalar* (İkinci Cilt). N. Sargın (Yay. haz.). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Boran, B. (2013). *Behice Boran'ın mektupları – II (1932-1986)*. T. Akekmekçi ve T. Yıldırım (Yay. haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boran, B. (2016). *Türkiye ve sosyalizm sorunları*. İstanbul: Yordam Kitap.

- Boratav, K. (1983). *İktisat politikaları ve bölüşüm sorunları*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Boratav, K. (2004). *Yeni dünya düzeni nereye* (2. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2013). *Emperyalizm, sosyalizm ve Türkiye*. (3. bs.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Bursa, Z. (2011). *Türkiye solunda kalkınma düşüncesi 1920'lerden 1970'lere*. İstanbul: Versus Yayınları.
- Cengiz, E. (1969). Avcioğlu: teorisz bir devrimci. *Emek*, 8, 8-11. Erişim adresi: https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/emek_1969/Emek_dergisi_c_1_sayi_08.pdf
- Chang, H. (2021). *Kalkınma reçetelerinin gerçek yüzü* (T. A. Onmuş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çeğin, G. ve Öğütle, U. S. (2017). Türkiye'de sosyal bilimler alanında sınıf mefhumunu geri kazanmak. H. Erbaş (Yay. haz.). *Sosyal bilimler tarihini keşfediyor: DTCF bilim çevresi ve sonrası* içinde (s. 339-347). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Divitçioğlu, S. (1966). *Asya tipi üretim tarzı ve Az-gelişmiş ülkeler*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2010). *Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2013). *Sencer Divitçioğlu anlatıyor* (2. bs.). İ. Ekinci, İ. ve H. Güldağ (Yay. haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dobb, M. (1981). *Kapitalizm sosyalizm Azgelişmiş ülkeler ve iktisadi kalkınma* (M. Selik, Çev.). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Engels, F. (1995). Engels'ten Londra'daki Marx'a (Y. Fincancı, Çev.). *Seçme yazışmalar 1* içinde (s. 90-92). Ankara: Sol Yayınları.
- Eralp, H. V., Tanyol, C., Tütengil, C., Yetkin, S. ve Anıl, B. (1997). Hilmi Ziya Ülken'in anısına. *Sosyoloji Konferansları*, 15, 111-120. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9537/119122>
- Ercan, F. (2006). *Modernizm, kapitalizm ve azgelişmişlik* (4. bs.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Erdoğan, N., 2016. *Sancılı dil, hadım edilen kendilik ve aşınan karakter – Beyaz yakalı işsizliğe dair notlar*. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Yay. haz.). *Boşuna mı okuduk? – Türkiye'de beyaz yaka işsizliği* (s. 73-116) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergüç, V. (2019). *Türkiye'de modern kimliğin inşasına bir eleştiri: Hilmi Ziya Ülken örneği* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ertüzün, T. (1987). Prof. Ülgener'in iktisadi kalkınma yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43(1-4), 13-25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/840/9289>
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kara, İ. (2019). Sunuş. İ. Kara ve N. Y. Aydoğdu (Yay. haz.). *Osmanlı modernleşmesinin meseleleri* içinde (2. bs., s. 5-8). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaya, İ. (2011). "Geç modernlikler" çerçevesinde Türk modernlik deneyimi. M. Zencirkıran (Yay. haz.). *Dünden bugüne Türkiye'nin toplumsal yapısı* içinde (s. 101-123). İstanbul: Dora Yayınları.
- Kayalı, K. (2014). *Türk kültür dünyasından portreler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kunt, S. (2015). *Küba'da sürdürülebilir kent tarımı* (C. Yücel, Çev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

- Küçükömer, İ. (1966). *Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin ilişkileri üzerine (politik iktisada dönüş denemesi)*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Düzenin yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Küçükömer, İ. (1994a). *Cuntacılıktan sivil topluma*. Y. Yaman (Yay. haz.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Marx, K. (1976). *Kapitalist üretim öncesi biçimler (formen)* (Z. Dicleli, Çev.). İstanbul: May Yayınları.
- Marx, K. (1995). Marx'tan Manchester'deki Engels'e (Y. Fincancı, Çev.). *Seçme Yazışmalar 1* içinde (s. 88-90). Ankara: Sol Yayınları.
- Mehmet, O. (1990). Alternative concepts of developments: a critique of euro-centric theorizing. *Humanomics*, 6(3), 55-67. doi: 10.1108/eb006108
- Nişancıoğlu, K. (2013). The Ottoman origins capitalism: uneven and combined development and eurocentrism. *Review of International Studies*. 40(2), 325-347. doi: 10.1017/S0260210513000181
- Öztürk, N. (2015). *Kalkınma kuramlarına eleştirel bir yaklaşım*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Plaatjie, S. R. (2013). Beyond western – centric and eurocentric development: a case for decolonizing development. *Africanus*, 43(2), 118-130. doi: 10.25159/0304-615X/2306
- Amin, S. (2016). Liberal virüs: sürekli savaş ve dünyanın Amerikanlaştırılması (F. Başkaya, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2018). Avrupa-merkezcilik: Bir ideolojinin eleştirisi (M. Sert, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2019). Samir Amin anlatıyor: Ezilen halkların, sömürülen sınıfların organik aydını (F. Başkaya, Çev.). D. M. Dembele (Yay. haz.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2019a). Tarihsel kapitalizmin yörüngesi: Marksizmin üç kıtadaki misyonu (F. Başkaya, Çev.). D. M. Dembele (Yay. haz.). Samir Amin anlatıyor: Ezilen halkların, sömürülen sınıfların organik aydını içinde (s. 132-166). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ateş, S. ve Şanlı, A. (2021). Kültür, modernleşme ve milliyetçilik bağlamında Hilmi Ziya Ülken ve Türk modernleşmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(4), 1636-1650. doi: 10.7884/teke.5319
- Avcıoğlu, D. (1957). Temel iktisadi mesele: seçmek zarureti. *Akis*, 9(149), 12. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_149.pdf
- Avcıoğlu, D. (1957a). Mahrumiyetsiz kalkınma. *Akis*, 10(170), 14-15. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_170.pdf
- Avcıoğlu, D. (1957b). Plan meselesi. *Akis*, 9(150), 12-13. Erişim adresi: https://www.inonuvakfi.com/akis/1957_150.pdf
- Avcıoğlu, D. (1962.). Plan konusundaki gerçek. *Yön*, 38, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-1%20-%20Sayı%20-%2020038.pdf>
- Avcıoğlu, D. (1965.). Ereğli-demir çelik dosyası açılmalıdır. *Yön*, 92, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-3%20-%20Sayı%20-%2020092.pdf>

- Avcioğlu, D. (1965a). Kalkınmaya giden yol. Yön, 95, 3. Erişim adresi: <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-3%20-%20Sayi%20-%200095.pdf>
- Avcioğlu, D. (1976). Türkiye'nin düzeni. (Birinci kitap, 10. bs.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (1978). Türkiye'nin düzeni. (İkinci kitap, 11. bs.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (1996). Önsöz (S. Avcioğlu, Çev.). Sınıf açısından az gelişmişlik (s. 15-16) içinde. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Aydın, M. K. (2006). Düşüncenin tarihselliği ve emperyalizm üzerine. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 121-128. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29118/311507>
- Balassa, B. (1984). Trade between developed and developing countries: the decade ahead OECD Economic Studies (No.3, s. 7-25) Erişim adresi: <https://www.oecd.org/economy/growth/2501905.pdf>
- Baran, P. A. (1974). Büyümenin ekonomi politiği (E. Günçe, Çev.). İstanbul: May Yayınları.
- Başkaya, F. (2009). Kalkınma iktisadının yükselişi ve düşüşü (6. bs.). Ankara: Maki Basın Yayın.
- Başkaya, F. (2015). Az gelişmişliğin sürekliliği. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Birsel, S. (1979). Bir Hilmi Ziya vardı. Sosyoloji Konferansları, 17, 27-30. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9544/119190>
- Bora, A. (2016). "Çalışmakla var olacağım gibi..." – işsiz duyu dünyası. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Yay. haz.). Boşuna mı okuduk? – Türkiye'de beyaz yaka işsizliği içinde (s. 117-141). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boran, B. (2010). Yazılar konuşmalar söyleşiler savunmalar (Birinci Cilt). N. Sargın (Yay. haz.). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Boran, B. (2010a). Yazılar konuşmalar söyleşiler savunmalar (İkinci Cilt). N. Sargın (Yay. haz.). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Boran, B. (2013). Behice Boran'ın mektupları – II (1932-1986). T. Akekmekçi ve T. Yıldırım (Yay. haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boran, B. (2016). Türkiye ve sosyalizm sorunları. İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (1983). İktisat politikaları ve bölüşüm sorunları. İstanbul: Belge Yayınları.
- Boratav, K. (2004). Yeni dünya düzeni nereye (2. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2013). Emperyalizm, sosyalizm ve Türkiye. (3. bs.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Bursa, Z. (2011). Türkiye solunda kalkınma düşüncesi 1920'lerden 1970'lere. İstanbul: Versus Yayınları.
- Cengiz, E. (1969). Avcioğlu: teoriziz bir devrimci. Emek, 8, 8-11. Erişim adresi: https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/emek_1969/Emek_dergisi_c_1_sayi_08.pdf
- Chang, H. (2021). Kalkınma reçetelerinin gerçek yüzü (T. A. Onmuş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çeğin, G. ve Öğütle, U. S. (2017). Türkiye’de sosyal bilimler alanında sınıf mefhumunu geri kazanmak. H. Erbaş (Yay. haz.). Sosyal bilimler tarihini keşfediyor: DTCF bilim çevresi ve sonrası içinde (s. 339-347). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Divitçioğlu, S. (1966). Asya tipi üretim tarzı ve Az-gelişmiş ülkeler. İstanbul: Elif Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2010). Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2013). Sencer Divitçioğlu anlatıyor (2. bs.). İ. Ekinci, İ. ve H. Güldağ (Yay. haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dobb, M. (1981). Kapitalizm sosyalizm Azgelişmiş ülkeler ve iktisadi kalkınma (M. Selik, Çev.). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Engels, F. (1995). Engels’ten Londra’daki Marx’a (Y. Fincancı, Çev.). Seçme yazışmalar 1 içinde (s. 90-92). Ankara: Sol Yayınları.
- Eralp, H. V., Tanyol, C., Tütengil, C., Yetkin, S. ve Anıl, B. (1997). Hilmi Ziya Ülken’in anısına. Sosyoloji Konferansları, 15, 111-120. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9537/119122>
- Ercan, F. (2006). Modernizm, kapitalizm ve azgelişmişlik (4. bs.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Erdoğan, N., 2016. Sancılı dil, hadım edilen kendilik ve aşınan karakter – Beyaz yakalı işsizliğe dair notlar. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Yay. haz.). Boşuna mı okuduk? – Türkiye’de beyaz yaka işsizliği (s. 73-116) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergüç, V. (2019). Türkiye’de modern kimliğin inşasına bir eleştiri: Hilmi Ziya Ülken örneği (Yayımlanmamış Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ertüzün, T. (1987). Prof. Ülgener’in iktisadi kalkınma yaklaşımı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 43(1-4), 13-25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/840/9289>
- Giddens, A. (2004). Modernliğin sonuçları (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kara, İ. (2019). Sunuş. İ. Kara ve N. Y. Aydoğdu (Yay. haz.). Osmanlı modernleşmesinin meseleleri içinde (2. bs., s. 5-8). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaya, İ. (2011). “Geç modernlikler” çerçevesinde Türk modernlik deneyimi. M. Zencirkıran (Yay. haz.). Dünden bugüne Türkiye’nin toplumsal yapısı içinde (s. 101-123). İstanbul: Dora Yayınları.
- Kayalı, K. (2014). Türk kültür dünyasından portreler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kunt, S. (2015). Küba’da sürdürülebilir kent tarımı (C. Yücel, Çev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Küçükömer, İ. (1966). Gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin ilişkileri üzerine (politik iktisada dönüş denemesi). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). Düzenin yabancılaşması. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Küçükömer, İ. (1994a). Cuntacılıktan sivil topluma. Y. Yaman (Yay. haz.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Marx, K. (1976). Kapitalist üretim öncesi biçimler (formen) (Z. Dicleli, Çev.). İstanbul: May Yayınları.
- Marx, K. (1995). Marx’tan Manchester’deki Engels’e (Y. Fincancı, Çev.). Seçme Yazışmalar 1 içinde (s. 88-90). Ankara: Sol Yayınları.

- Mehmet, O. (1990). Alternative concepts of developments: a critique of euro-centric theorizing. *Humanomics*, 6(3), 55-67. doi: 10.1108/eb006108
- Nişancıoğlu, K. (2013). The Ottoman origins capitalism: uneven and combined development and eurocentrism. *Review of International Studies*. 40(2), 325-347. doi: 10.1017/S0260210513000181
- Öztürk, N. (2015). *Kalkınma kuramlarına eleştirel bir yaklaşım*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Plaatjie, S. R. (2013). Beyond western – centric and eurocentric development: a case for decolonizing development. *Africanus*, 43(2), 118-130. doi: 10.25159/0304-615X/2306
- Sarıkaya, D. (2018). *Sencer Divitçioğlu ve Asya tipi üretim tarzı* (Yüksek lisans tezi). Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Sayar, A. G. (1998). *Bir iktisatçının entelektüel portresi: Sabri F. Ülgener*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Scholte, J. A. ve Söderbaum, F. (2017). A changing global development agenda?. *Forum for Development Studies*, 44(1), 1-12. doi: 10.1080/08039410.2017.1275843
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Seyit, G. (2019). Doğan Avcıoğlu: bağımsızlık, kalkınma ve sosyalizm. H. Erbaş (Yay. haz.). *Türkiye’de gelişme/kalkınma yazınından bir seçki içinde* (s. 200-233). Ankara: Palme Yayınevi.
- Subirats, E. (2010). Mariategui, latin american socialism and asia. *World Review Political Economy*, 1(3), 517-530. doi: 10.2307/41931886
- Şahin, H. ve Erbaş, H. (2018). Korkut Boratav: insanlı ve sınıflı bir iktisat anlayışına adanmış bir yaşam. H. Erbaş (Yay. haz.). *Türkiye’de gelişme/kalkınma yazınından bir seçki içinde* (s. 236-268). Ankara: Palme Yayınevi.
- Takiş, T. (2011). Değerler levhasının tersine çevrilişi: Hilmi Ziya Ülken. *Doğu Batı*, 3(12), 87-110.
- Temiz, N. (2008). 1952-1962 yılları arasında Hilmi Ziya Ülken ve düşünceleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ülgener, S. F. (1981). *İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: DER Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1983). *Zihniyet aydınlar ve izm’ler*. Ankara: Mayaş Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1991). *Millî gelir, istihdam ve büyüme* (7. bs.). İstanbul: DER Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2016). İktisadi hayatta zihniyetin rolü ve tezahürleri. A. G. Sayar (Yay. haz.). *Makaleler içinde* (s. 19-54). İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1960). Türkiye’de batılılaşma hareketi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1-4), 1-7. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/68648/1078125>
- Ülken, H. Z. (1963). *Tarihi maddeciliğe reddiye* (2. bs.). İstanbul: Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2007). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2016). *Millî ve tarih şuuru* (3. bs.). E. Yalçın (Yay. haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Yılmaz, S. H. (2007). İdris Küçükömer'in siyasal tezleri bağlamında AKP ve CHP parti programlarının analizi. *Journal of Selçuk Communication*, 5(11), 156-173. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19015/200729>
- Yücel, C. (1994). İdris'in şu işi. Y. Yaman (Yay. haz.). *Anılar ve düşünceler içinde* (s. 13). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ziai, A. (2017). Post-development 25 years after the development dictionary. *Third World Quarterly*, 38(12), 2547-2558. doi: 10.1080/01436597.2017.1383853
- Sayar, A. G. (1998). *Bir iktisatçının entelektüel portresi: Sabri F. Ülgener*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Scholte, J. A. ve Söderbaum, F. (2017). A changing global development agenda?. *Forum for Development Studies*, 44(1), 1-12. doi: 10.1080/08039410.2017.1275843
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Seyit, G. (2019). Doğan Avcıoğlu: bağımsızlık, kalkınma ve sosyalizm. H. Erbaş (Yay. haz.). *Türkiye'de gelişme/kalkınma yazınından bir seçki içinde* (s. 200-233). Ankara: Palme Yayınevi.
- Subirats, E. (2010). Mariategui, latin american socialism and asia. *World Review Political Economy*, 1(3), 517-530. doi: 10.2307/41931886
- Şahin, H. ve Erbaş, H. (2018). Korkut Boratav: insanlı ve sınıflı bir iktisat anlayışına adanmış bir yaşam. H. Erbaş (Yay. haz.). *Türkiye'de gelişme/kalkınma yazınından bir seçki içinde* (s. 236-268). Ankara: Palme Yayınevi.
- Takiş, T. (2011). Değerler levhasının tersine çevrilişi: Hilmi Ziya Ülken. *Doğu Batı*, 3(12), 87-110.
- Temiz, N. (2008). *1952-1962 yılları arasında Hilmi Ziya Ülken ve düşünceleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ülgener, S. F. (1981). *İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: DER Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1983). *Zihniyet aydınlar ve izm'ler*. Ankara: Mayaş Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1991). *Millî gelir, istihdam ve büyüme* (7. bs.). İstanbul: DER Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2016). İktisadi hayatta zihniyetin rolü ve tezahürleri. A. G. Sayar (Yay. haz.). *Makaleler içinde* (s. 19-54). İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1960). Türkiye'de batılılaşma hareketi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1-4), 1-7. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/68648/1078125>
- Ülken, H. Z. (1963). *Tarihi maddeciliğe reddiye* (2. bs.). İstanbul: Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2007). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2016). *Millet ve tarih şuuru* (3. bs.). E. Yalçın (Yay. haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yılmaz, S. H. (2007). İdris Küçükömer'in siyasal tezleri bağlamında AKP ve CHP parti programlarının analizi. *Journal of Selçuk Communication*, 5(11), 156-173. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19015/200729>

Yücel, C. (1994). İdris'in şu işi. Y. Yaman (Yay. haz.). *Anılar ve düşünceler* içinde (s. 13). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Ziai, A. (2017). Post-development 25 years after the development dictionary. *Third World Quarterly*, 38(12), 2547-2558. doi: 10.1080/01436597.2017.1383853

Extended Abstract

Purpose

This study aims to examine the thoughts of Turkish thinkers in the Republican era on the development of Turkey instead of focusing on the mainstream approach that claims to be universal in the development literature. In the study, firstly, it is examined why development should be sought locally, and then a theoretical basis for Turkey's national development is tried to be put forward. Finally, the similarities and differences in the thoughts of the thinkers about the development process are discussed, and the building blocks of the country-specific development path are tried to be determined in line with these thoughts.

Design and Methodology

In this study, Turkey's economic development and modernization process are evaluated based on the works of Republican period thinkers. In this context, within the framework of economic development, the views of thinkers who deal with the development process in sociological, cultural, and economic terms were examined by scanning the national literature.

Findings

It has been understood that the approach that Turkey's development problems can be solved with policies that take into account their own uniqueness has been adopted by the thinkers of the Republican period.

Research Limitations

It was not possible to mention all of the Republican thinkers in the study, and not every thinker could be included in the scope of the study. On the other hand, in order to reveal the development path of Turkey arising from its own conditions and the obstacles encountered on this path, attention was paid to the selection of thinkers who put forward different views on the development process.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

To solve the development problems that Turkey has experienced in the last 100 years and to present a perspective for the next 100 years, it will be possible to discuss the development perspectives of Republican thinkers. With this view, past experiences and policies will shed light on shaping the future national development path. As a result, the main suggestion of the study is that Turkey's development policies should be designed by taking into account the specificities of the country.

Originality/Value

In the study, the development perspectives of Turkish thinkers were examined through their own works, and their thoughts on the development process were directly mentioned. Due to the scarcity of comprehensive studies examining the development views of Republican thinkers in the literature, it tries to understand and explain the development problem from a Eurocentric perspective, based on the perspective of local thinkers who have grown up in national socio-economic and political conditions and dynamics and have experienced it in the historical process. In this respect, it is thought that this study will fill an important gap in the literature.

Araştırmacı Katkısı: Talha KUTAY (%50), Munise Tuba AKTAŞ (%50).

Y Kuşağı Üyelerinin Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet ve Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma^{1 2 3}

Bennur ÖZTÜRK⁴

Başvuru Tarihi: 24.08.2023

Kabul Tarihi: 09.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de bulunan y kuşağı üyesi bireylerin siber zorbalık, siber mağduriyet ve siber zorbalık farkındalığına ilişkin algılarını ortaya koymaktır. Aynı zamanda, farklı demografik faktörlere bağlı olarak bireylerin siber zorbalık ve siber mağduriyet konularındaki farkındalıkları arasındaki farklılaşmayı anlamak hedeflenmektedir. Bu demografik faktörler arasında cinsiyet, yaş, sosyoekonomik durum, günlük internet kullanım süresi, internet kullanımının amacı, sosyal medya alışkanlıkları, aile yapısı ve eğitim düzeyi bulunmaktadır. Araştırmada 244 katılımcıya “Kişisel Bilgi Formu”, “Revize Edilmiş Siber Zorbalık Envanteri”, “Siber Mağduriyet Envanteri” ve “Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği” anketleri yöneltilmiştir. Araştırma bulguları IBM SPSS Statistics 27 programı kullanılarak incelenmiş ve bulgular yorumlanmıştır. Elde edilen sonuçlar, siber zorbalık farkındalığı ve siber zorbalığa maruz kalma arasında pozitif ve düşük düzeyde bir korelasyon, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma arasında ise pozitif ve orta düzeyde bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Katılımcıların siber zorbalık davranışları, cinsiyet, yaş ve baba eğitim seviyesi faktörlerine bağlı olarak değişkenlik gösterirken sanal zorbalığa maruz kalma durumları ise yaş, anne eğitim seviyesi, baba eğitim seviyesi ve sahip olunan sosyal ağ sayısı gibi faktörlere göre çeşitlilik arz etmektedir. Bunun yanı sıra, sanal zorbalık farkındalığı ise sadece anne eğitim seviyesine bağlı olarak farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Farkındalık, Siber Mağduriyet, Siber Zorbalık, Y Kuşağı

Atıf: Öztürk, B. (2023). Y kuşağı üyelerinin siber zorbalık, siber mağduriyet ve farkındalıkları üzerine bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1463-1488.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma Bennur Öztürk tarafından 2023 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programında Doç. Dr. Melih ÇOBAN’ın danışmanlığında savunulmuş olan “Türkiye’deki Y Kuşağı Mensubu Bireylerin Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Algıları: Bir Alan Çalışması” adlı tezinden türetilmiştir.

³ “Y Kuşağı Üyelerinin Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet ve Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı makalemde danışman hocamın isminin yazar olarak bulunmasından feragat ettiğini bildiririm.

⁴ Doğuş Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bozturk@dogus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7457-5531

A Study on Generation Y Members' Awareness of Cyberbullying and Cyber Victimization

Bennur ÖZTÜRK⁵

Submitted by: 24.08.2023

Accepted by: 09.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The main purpose of this study is to reveal the perceptions of Generation Y individuals in Turkey regarding cyberbullying, cyber victimization, and cyberbullying awareness. Simultaneously, the aim is to understand the variation in individuals' awareness of cyberbullying and cyber victimization issues based on different demographic factors. Among these demographic factors are gender, age, socioeconomic status, daily internet usage duration, purpose of internet usage, social media habits, family structure, and educational level. In the research, 244 participants were administered the "Personal Information Form", "Revised Cyberbullying Inventory", "Cyber Victimization Inventory" and "Cyberbullying Sensitivity Scale" questionnaires. The research findings were analyzed using IBM SPSS Statistics 27 software and interpreted. The obtained results indicate a positive and low-level correlation between cyberbullying awareness and exposure to cyberbullying, and a positive and moderate-level correlation between engaging in cyberbullying and being exposed to cyberbullying. While participants' cyberbullying behaviors vary depending on factors such as gender, age, and father's education level, their experiences of virtual victimization show diversity based on factors like age, mother's education level, father's education level, and the number of owned social networks. Additionally, awareness of cyber bullying varies only based on mother's education level.

Keywords: Awareness, Cyberbullying, Cyber Victimization, Generation Y

⁵ Doğuş University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, bozturk@dogus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7457-5531

Giriş

Günümüzde zorbalık, önemli bir toplumsal sorun hâline gelmiştir ve çeşitli alanlarda ciddi etkileri olan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zorbalık, kurban konumundaki bireyin üstünlük, fiziksel, sözel ve psikolojik anlamda başka bir kişi veya grup tarafından istismar edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Tamer ve Vatanartıran, 2014, s. 2). Bu kavram, ilk olarak Olweus tarafından “mobbing” terimiyle ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Ona göre, zorbalık, güç dengesizliği içeren ilişkilerde bir kişi veya grup tarafından başka bir kişi veya gruba yöneltilen rahatsız edici, saldırgan davranışlardır (Olweus, 1993, s. 8). Besag (1989, s. 13) ise zorbalığı güçlü konumda olan kişilerin güçlerini ve çıkarlarını koruma ve gösterme amacıyla daha güçsüz olanlara yönelik fiziksel, psikolojik, sözel saldırılar ve acı verme eylemleri olarak tanımlamıştır.

Zorbalık davranışları saldırganlık eylemlerine benzese de ayrıldığı noktalar bulunmaktadır. Bir davranışın zorbalık olarak tanımlanabilmesi için bu eylemin zorbalık yapan kişi tarafından *kasıtlı* olarak gerçekleştirilmesi ve zorbanın bundan keyif almayı, eğlenmeyi ve çıkar sağlamayı amaçlaması gerekmektedir. Zorbalığı saldırganlıktan ayıran bir diğer özellik ise *sürekli* arz etmesidir. Bir davranışın bir veya birkaç kez gözlenmesi zorbalık olarak kabul edilmemekte; bunun yerine davranışın sürekli bir şekilde devam etmesi gerekmektedir. Ayrıca, zorba davranışların görüldüğü durumlarda *güç dengesizliği* de söz konusudur. Zorbalık yapan birey, kendisini mağdurdan daha güçlü görmektedir ve bu durum da mağduru kendini korumasını ve savunmasını zorlaştırmaktadır (Olweus, 2003, s. 12).

Zorbalık türlerine ilişkin farklı tanımlamalar mevcuttur. Olweus (1993, s. 10), zorbalığı *doğrudan zorbalık* (*direct bullying*) ve *dolaylı zorbalık* (*indirect bullying*) olmak üzere iki temel kategoriye ayırmıştır. Doğrudan zorbalık, kendi içinde *fiziksel* ve *sözel zorbalık* olarak iki alt kategoriye ayrılmakta ve fiziksel zorbalık; vurma, itme, dövme gibi bedensel müdahaleleri içerirken sözel zorbalık alay etme, takma ad kullanma, asılsız söylentiler çıkarma ve yayma, topluluk içinde küçük düşürme gibi sözel eylemleri kapsamaktadır. Sharp ve Smith'in (1994) sınıflandırmasına göre, zorbalık; *fiziksel*, *sözel* ve *dolaylı* olmak üzere üç ana grupta ele alınmaktadır. Fiziksel zorbalık; tekmeleme, vurma, mağduru eşyasına el koyma gibi eylemleri içerirken sözel zorbalık kategorisinde aşağılama, alay etme, küçük düşürme, sürekli sözlü taciz, ırkçı söylemlerde bulunma gibi davranışlar yer almaktadır. Dolaylı zorbalık kategorisinde ise dedikodu yayma, mağduru gruptan uzaklaştırarak dışlama ve arkadaşlıktan yoksun bırakma gibi davranışlar bulunmaktadır (Akt., Şahin ve Akbaba, 2017, s. 25).

Günümüzde teknolojinin hayatın her alanında yaygın bir şekilde kullanılıyor olmasıyla zorbalık artık fiziksel dünyanın sınırlarını aşarak sanal ortama da taşınmıştır. Sanal ortamda gerçekleştirilen zorbalık davranışları, *siber zorbalık* terimiyle açıklanmaktadır. Siber zorbalık kavramı; çevrim içi zorbalık, elektronik zorbalık, internet tacizi gibi kavramlar için kullanılan şemsiye bir terim niteliğindedir ve bir davranışın siber zorbalık olarak tanımlanması için tıpkı geleneksel zorbalıkta olduğu gibi *tekrar* ediyor olması, *psikolojik şiddet* içermesi ve *kasıtlı* olarak yapılması gerekmektedir. Geleneksel zorbalık ile siber zorbalık arasında ayırım yapılırken gücün önemli bir faktör olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Geleneksel zorbalıkta, zorba kişinin mağdur üzerinde fiziksel veya sosyal bir güce sahip olması söz konusuysen siber zorbalıkta güç, teknolojik bilgi ve beceriye dayanmaktadır. Teknolojiyi kullanabilen ve sanal dünyada aktif olan bireyler, mağdur üzerinde güç elde edebilmekte ve fiziksel dünyada güçlü olmasalar dahi sanal ortamda zorba davranışlar sergileyebilmektedir. Öte yandan, siber zorbalığa maruz kalan bireylerin aynı zamanda geleneksel zorbalıkla karşılaşması da mümkündür. Siber zorbaca davranışlarda bulunan bireyler, zorbalık eylemlerini yüz yüze de devam ettirebilmektedir. Başka bir ifadeyle, mağduriyet hem sanal dünyada hem de fiziksel dünyada yaşanabilmektedir (Tokunaga, 2010, s. 279).

E-posta, SMS, sohbet odaları, bloglar, forum siteleri ve sosyal ağlar gibi elektronik iletişim araçları aracılığıyla gerçekleştirilebilen siber zorbalık çeşitli biçimlerde uygulanabilen bir fenomendir (Patchin ve Hinduja, 2006, s. 155). Örneğin, *çevrim içi tartışmalar (flaming)* kaba ve öfkeli bir şekilde yapılan, genellikle saldırgan bir dilin kullanıldığı geçici tartışmalardır. *Alev savaşı (flame war)* olarak adlandırılan daha uzun süren tartışmalar ise hakaret ve bazen tehditler içerebilir. *Rahatsızlık verme (Harassment)*, bir hedefe sürekli saldırgan mesajların gönderilmesidir. Bu tür zorbalık, e-posta, SMS gibi kişisel iletişim kanallarıyla gerçekleştirilebileceği gibi toplu iletişim kanallarında da yaygın olarak uygulanabilir ve hem uzun süreli hem de tekrarlayan bir şekilde devam ettirilebilir. *Karalama (Denigration)*, bir hedef hakkında doğru olmayan ve zarar verici konuşmalardır. Bu zararlı konuşma, sanal ortamda yayımlanabilir ve başkalarına iletilebilir. Bu zorbalık türüyle bireyin saygınlığına zarar vermek amacıyla doğru olmayan iddialar ve söylentiler yayılabilir. Bir diğer zorbalık türü, *başkasıymış gibi davranma (impersonation)*; siber zorbanın hedefteki kişiyi taklit etme, onun adına yayınlar yapması gibi davranışlarını içeren bu zorbalık türü hedefteki kişinin kişisel ağlarının şifrelerinin kırılmasıyla kişisel web sayfasında, profilinde, bloğunda veya diğer iletişim kanallarında gerçekleştirilebilir. Bireyin kişisel bilgilerinin veya utanmasına neden olabilecek bilgilerinin izin alınmadan paylaşılması durumunu içeren *izinsiz bilgi paylaşımı (outing and trickery)* ise yerel kablosuz bağlantılar, kısa mesajlar veya web siteleri aracılığıyla gerçekleştirilebilir. *Sanal dışlama (Exclusion)*, kimin grup içinde üye ve kimin gruptan dışlanmış olduğunun belirlenmesiyle alakalıdır. Bu tür zorbalık, çevrim içi oyunlarda, grup bloglarında veya şifre korumalı iletişim platformlarında meydana gelebilir ve bu durum dışlanan birey üzerinde yoğun duygusal etkilere yol açabilir. *Sanal taciz (Cyberstalking)*, tehdit içeren, göz korkutucu, saldırgan veya şantaj içeren mesajların hedefteki kişi veya kişilere tekrar tekrar gönderilmesidir. Siber tacizciler, hedefteki bireyin itibarını zedelemek, arkadaşlık ilişkilerine zarar vermek amacıyla bu tür davranışları sergileyebilir. Bu davranışlar hem bireysel hem de toplumsal düzeyde olumsuz sonuçlara yol açabilir (Willard, 2007, s. 5-13).

Araştırmalarda doğrudan ilişkili nedenlerden bahsedilmese de bazı değişkenlerin siber zorbalık ve siber mağduriyet konusunda etkili olduğu ortaya konmuştur. Bu konuda ortak bir görüş olmamasına rağmen siber zorbalık davranışlarının ve siber zorbalığa maruz kalmada cinsiyet, yaş, sosyoekonomik düzey, internet kullanımı, aile tutumları, kişilik özellikleri gibi değişkenlerin etkili olduğu araştırmalarda görülmektedir (Gönültaş, 2019).

Cinsiyet faktörü araştırmalara çok konu olsa dahi bunun üzerine ortak bir görüş bulunmamaktadır fakat yapılan araştırmalarda cinsiyet faktörünün siber zorbalık üzerinde etkisi olabileceği tartışma konusu olmuştur. Bazı kaynaklar kızların/kadınların erkeklere oranla daha fazla zorbalık yaptığını dile getirirken bazı kaynaklar ise erkeklerin daha fazla zorba davranışlarda bulunduğunu ifade etmektedir (Keith ve Martin, 2005; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007, Akt., Gönültaş, 2019). Altundağ (2016, s. 34), yaptığı araştırmada lise seviyesindeki erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre sanal ortamda daha çok zorba davranışlar sergilediklerini ve zorbalığa uğradıklarını ortaya koymuştur. Cinsiyet faktörüyle ilgili görüşlerin farklılaşmasında yapılan araştırmaların yer, zaman gibi farklı bağlamlarda yürütülmesinin etkisi vardır. Ayrıca araştırmalar zorbalık yapan bireylerin daha baskın karaktere sahip olduğunu ve çabuk öfkelenediklerini de ortaya koymaktadır. Bu durum, bireylerin problem çözme becerileri düşük, kurallara uymakta zorlanan dolayısıyla çözümü şiddette bulan bireyler olduğunu da göstermektedir (Serin, 2012, s. 15).

Yaş değişkeninin zorbalığı etkileyip etkilemediği konusunda da tıpkı cinsiyet değişkeninde olduğu gibi ortak bir görüş mevcut değildir. Kimi araştırmalar, yaş faktörünün siber zorbalıkla anlamlı bir ilişkisi olduğunu ortaya koyarken kimi araştırmalar yaş faktörünün siber zorbalık üzerinde bir etkisinin olmadığını ileri sürmektedir (Gönültaş, 2019). Williams ve Guerra'nın (2007, s. 16) yaptığı çalışma, siber zorbalığın sınıf seviyesine göre ne oranda değiştiğini incelemektedir. Örneklem olarak seçilen 5., 8. ve 11. Sınıf öğrencileri seçilen bu araştırmada varılan sonuca göre, en yüksek siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeyinin ortaokul

öğrencileri arasında gerçekleştiği görülmüştür. Yapılan araştırmaların çoğunda siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeyinin ergenlik dönemiyle paralellik gösterdiği ifade edilse de yaş faktörüyle ilgili alan yazınında ortak bir kaniya ulaşılamamaktadır. Bunun tespit edilebilmesi için daha geniş yaş gruplarıyla çalışmalar yürütülmesi gerekmektedir.

Sosyoekonomik düzeye göre siber zorbalık oranlarında değişiklik olup olmadığı kısıtlı sayıda araştırmada ortaya konmuştur (Gönültaş, 2019). Yapılan bazı araştırmalarda gelir düzeyi düşük çevrelerde yaşayanların, orta ve yüksek gelire sahip çevrelerde yaşayanlara oranla daha fazla siber mağduriyet yaşadığı sonucu elde edilmiştir (Serin, 2012). Samsun ilinde araştırma yürüten Manap (2012), toplam 25.666 öğrenciyle yaptığı çalışmada, kendini yüksek sosyoekonomik düzeyde gören kişilerin diğerlerine kıyasla daha fazla siber zorbalık davranışı sergilediği sonucunu elde etmiştir. Siber zorbalık ve mağduriyet düzeylerinde ailesel nedenlerin de önemli rol oynadığı bilinmektedir. Araştırmalarda anne ve babası yakından ilgilenen çocukların daha az saldırgan eğilimler gösterdiği, gösterse dahi buna dair önlemlerin daha erken alındığı görülmektedir; öte yandan aile tarafından ihmal edilmiş ya da istismara uğramış çocukların zorbalığa olan eğilimlerinin arttığı da ortaya konmuştur. Ailesi tarafından şiddete uğrayan bireylerin ebeveynlerini ilerleyen zamanlarda taklit etme olasılığı ise daha fazladır (Sönmezay, 2010, s. 19). Anne ve baba tutumlarının çoğu eylemde olduğu gibi saldırganlık ve zorbalık üzerindeki etkileri de oldukça önemlidir. Ebeveynlerin çocuğa yaklaşımları ileride sergileyecekleri zorbalık üzerinde etki sahibidir (Serin, 2012, s.16).

Alan yazınında yapılan çalışmalar çoğunlukla siber zorbalığa maruz kalan bireylerin uğradığı psikolojik şiddeti ve bunun etkilerini ortaya koymaktadır (Ybarra ve Mitchell, 2004; Hinduja ve Patchin, 2006; Kowalski ve Limber, 2013) fakat şiddet, saldırganlık, zorbalık ve siber zorbalık aynı zamanda toplumsal problemleri de beraberinde getirmektedir; kişiler uğradıkları şiddet sonucunda toplumdan kendilerini izole ederek yalnızlaşabilir, kişinin güvenini ve öz saygısını zedelediği için sosyal becerilerinin olumsuz etkilenmesine neden olabilir. Siber zorbalık ve mağduriyet alanında yapılan araştırmalar genellikle ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite öğrencileri üzerinedir. Şu an iş hayatının büyük bir çoğunluğunu oluşturan y kuşağı üzerine yapılan araştırmalar ise onların eğitim dönemlerini kapsar niteliktedir ve kuşak kavramı ele alınarak yapılan araştırmalar alan yazınında sınırlı sayıdadır. Bu çalışma, teknolojik gelişmelerin yeni hız kazandığı dönemde dünyaya gelen y kuşağının siber zorbalık, siber mağduriyet ve siber zorbalık farkındalığına yönelik algılarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla bu araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Y kuşağı mensubu bireylerin siber zorba davranışlar sergilemeleri, siber kurban olma durumları ve siber zorbalık farkındalığı arasında bir ilişki var mıdır?
2. Y kuşağı mensubu bireylerin siber zorba davranışlar sergileme ve siber kurban olma durumlarında;
 - i. Yaş
 - ii. Cinsiyet
 - iii. Sosyoekonomik düzey
 - iv. Eğitim durumu
 - v. Çalışma durumu
 - vi. Anne-baba eğitim seviyesi gibi bazı demografik özelliklere göre farklılaşma var mıdır?
3. Y kuşağı mensubu bireyler sergiledikleri ve/veya maruz kaldıkları siber zorba davranışların farkındalar mıdır?

Yöntem

Bu bölümde, çalışmanın yapısına, katılımcı grubuna ve onların özelliklerine, araştırmada kullanılan veri toplama yöntemlerine ve analiz elde edilen verilerin çözümlenmesine odaklanılmıştır. Ayrıca, bu çalışma için Etik Kurul Onayına gerek duyulmamıştır.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, y kuşağı üyesi kişilerin siber zorbalık davranışları, siber mağduriyet düzeyleri ve siber zorbalık farkındalığı düzeyleri arasındaki korelasyon, ilişkisel tarama modeli kullanılarak incelenmiştir. İlişkisel tarama modeli, meydana gelen durum ve olayları objektif bir biçimde betimlemeyi, ortaya çıkan durum veya olaya neden olan değişkenlerin ilişkisi, durum veya olay üzerindeki etkileri ve bu etkilerin düzeylerini incelemeyi amaçlamaktadır (Karadağ, Baloğlu ve Yalçınkayalar, 2006, s. 71).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2021-2023 yılları arasında Türkiye’de bulunan 25-40 yaş aralığındaki y kuşağı mensubu 244 birey oluşturmaktadır. Kişisel Bilgi Formunda (KBF) bulunan bilgilere göre katılımcıların 177’si (%72,5) kadın, 65’i (%26,6) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların 2’si (%0,9) cinsiyet sınıflandırmasında “diğer” cevabını vermiştir. Katılımcıların yaş dağılımına göre, %61’i (n=149) 25-29 yaş aralığında, %20,1’i (n=49) 30-34 yaş aralığında ve %18,9’u (n=46) 35-40 yaş aralığındadır. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumlarına göre dağılımına bakıldığında, %40,6’sı (n=99) lisansüstü eğitim almış, %44,3’ü (n=108) üniversite mezunu, %12,7’si (n=31) lise mezunu %0,8 (n=2) ortaokul, %0,8’i (n=2) ilkokul mezunu olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların bir gün içinde internet kullanma süreleri, interneti kullanma amaçları, sahip oldukları sosyal ağ sayısı ve sosyal ağları kullanım amaçları araştırmadaki bulgular için ele alınan diğer değişkenlerdir. Katılımcıların gün içinde internette vakit geçirme süreleri incelendiğinde, %32,8’i (n=80) 1-3 saat, %27’si (n=66) 3-5 saat, %21,7’si (n=53) 5-7 saat ve %16’sı (n=39) 7 saat ve üzeri olarak belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %74,2’si (n=181) interneti sosyal ağlar için, %65,6’sı (n=160) araştırma, eğitim için, %58,6’sı (n=143) başkalarıyla iletişim kurmak için, %39,8’i (n=97) müzik dinlemek için, %37,7’si (n=92) film/video izlemek için ve %13,1’i (n=32) oyun oynamak için kullandığını ifade etmiştir. Katılımcıların %9,4’ü (n=23) 1 adet, %15,2’si (n=37) 2 adet, %29,9’u (n=73) 3 adet ve %45,5’i (n=111) 4 ve üzeri sosyal medya hesabına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca katılımcıların %64,3’ü (n=157) sosyal medya ağlarını araştırma/edite, %63,9’u (n=156) zaman geçirmek, %57,4’ü (n=140) başkalarıyla iletişim kurmak, %44,3’ü (n=108) içerik, video, fotoğraf vb. paylaşmak, %43’ü (n=105) sosyal ilişkilerini sürdürmek, %28,7’si (n=70) başkalarının yaptıklarını takip etmek, %27’si (n=66) ilgisini çeken gruplara katılmak, %11,5’i (n=28) oyun oynamak, %6,1’i (n=15) arkadaş edinmek ve %4,9’u (n=12) başkaları tarafından tanınmak amacıyla kullandıklarını belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, katılımcılara sosyodemografik özelliklerini tespit etmek için İğdeli (2018) tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu (KBF) yöneltilmiştir. Katılımcıların siber zorbalık davranışlarını ve siber kurban olma düzeylerini anlamak için Tanrıku ve Erdur-Baker (2020) tarafından yenilenen “Üniversite Öğrencileri İçin Yenilenmiş Siber Zorbalık Envanteri” y kuşağına uyarlanmıştır. Ayrıca katılımcıların siber zorbalığa yönelik farkındalık düzeylerini anlamak amacıyla da Tanrıku’nun (2013) geliştirdiği “Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği” kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formunda araştırmaya katılan y kuşağı bireylerin demografik özelliklerini anlamak amacıyla kişilere, cinsiyet, yaş, kişinin eğitim seviyesi, kişinin annesinin ve babasının eğitim seviyesiyle ilgili maddeler yöneltilmiştir. Katılımcılara ayrıca, gün içinde internette ne kadar süre geçirdikleri ve kaç adet sosyal ağa sahip olduklarıyla ilgili maddeler de bu form aracılığıyla yöneltilmiştir.

Y Kuşağı İçin Yenilenmiş Siber Zorbalık Envanteri

Üniversite Öğrencileri İçin Yenilenmiş Siber Zorbalık Envanterinin (Tanrıkulu ve Erdur-Baker, 2020) y kuşağı için oluşturulmuş hâlidir. Bu envanterin her bölümü 12, toplamda 24 maddeden oluşmaktadır. Bu envanter iki kısımdan oluşmakta ve araştırmaya katılanların siber zorbalık davranışlarını sergileme ve bu davranışlara maruz kalma durumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Envanterin iki kısmı da aynı sorulardan oluşmaktadır. Katılımcılardan siber zorbalık davranışlarını ölçmek amacıyla envanterin ilk bölümünde yöneltilen maddeleri, son altı ay içinde sanal ortamda zorbalık davranışı sergiledilerse "Ben yaptım." ikinci bölümünde ise son altı ay içinde zorba davranışlara maruz kaldıysa "Bana yapıldı." düşüncesiyle yanıtlamaları istenmiştir. Y kuşağı için Yenilenmiş Siber Zorbalık Envanterinde derecelendirme şu şekildedir: 1 = hiç, 2 = bir kez, 3 = iki-üç kez, 4 = üçten çok kez. Envanter sonucunda elde edilen yüksek puanlar siber zorbalık davranışlarının daha sık yapıldığını veya siber zorbalığa maruz kalmanın daha sık gerçekleştiğini göstermektedir. Anketin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach Alpha testi gerçekleştirilmiştir. Cronbach Alpha, iç tutarlılık anlamında bilgi veren ve güvenilirliği kanıtlamak için kullanılan bir katsayıdır. Eşik değerlerine göre formdaki sorular güvenilir ise sonuç katsayı değerinin 1'e yakın çıkması gerekmektedir. Bununla birlikte 0.8 ile 1 arasındaki sonuç değerleri, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kartal ve Dirlik, 2016, s. 1874). Cronbach Alpha testi sonucunda envanterin siber zorbalık bölümü için güvenilirlik analizi sonucu iç tutarlılık katsayısı .933 olarak hesaplanmıştır. Siber mağduriyet bölümünde iç tutarlılık katsayısı .919 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç değerleri envanterin her iki bölümünün de "yüksek derecede güvenilir" olduğunu göstermektedir.

Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği

Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği Tanrıkulu ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilmiş olup ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğine dair ilk uygulaması 15 maddelik hâliyle Nisan 2011'de 175 öğrenci üzerinde yapılmıştır. İlk uygulamadan iki hafta sonra yapılan test tekrar test uygulaması ise 120 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Maddelerin test edilmesine yönelik yapılan ilk analiz sonucunda bir madde dışında diğer maddelerin tek faktör altında toplandığı görüldüğünden ilgili madde ölçekten çıkarılmıştır. Ölçekle ilgili ikinci analiz Kasım 2011 yılında örneklem sayısı 663'e çıkarılarak yapılmıştır. Bu analiz sonucunda da gerekli yük değerine ulaşmayan bir madde daha ölçekten çıkarılmıştır. Yapılan analizler sonucunda siber zorbalığa yönelik farkındalığı ölçen bu ölçek 13 madde ve tek faktör olarak son haline ulaşmıştır. Siber zorbalık duyarlılığı ne kadar yüksekse, ölçekteki puanlar da o kadar yüksek çıkacaktır (Tanrıkulu, 2013). Cronbach Alpha testi sonucunda siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeği için güvenilirlik analizi sonucu iç tutarlılık katsayısı .755 olarak hesaplanmıştır. 0.6 ile 0.8 arasındaki Cronbach Alpha testi sonuç değerleri ölçeğin "oldukça güvenilir" bir ölçek olduğunu göstermektedir (Kartal ve Dirlik, 2016).

Verilerin Analizi

Veri analizleri IBM SPSS Statistics 27 programı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait demografik veriler betimsel istatistik yöntemleriyle analiz edilerek frekans ve yüzde dağılımları değerlendirilmiştir. Değişkenlerin normal dağılıp dağılmadığının kontrol edilmesi için Kolmogorov Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik testleri uygulanmıştır. Test sonucunda hesaplanan p değerinin $\alpha=0.05$ 'ten büyük çıkması, puanların normal dağıldığını göstermektedir (Mertler ve Vannatta, 2005, aktaran Demir ve diğerleri, 2016, s.132). Normallik testlerinin sonuçları 0.05'ten küçük çıkmıştır. Ayrıca verilerin normal dağılıp dağılmadığını görmek amacıyla Histogram

ve Q-Q grafiği de incelenmiştir. Bu doğrultuda çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri hesaplanmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri 1.5 ile +1.5 arasında olduğu zaman değerlerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (Tabachnick and Fidell, 2013). Bütün bu analizlerin neticesinde değişkenlerin normal dağılmadığı tespit edilmiş ve araştırmada parametrik olmayan istatistiksel testler uygulanmıştır. Dolayısıyla, araştırmanın alt problemlerinden ilkinde Spearman Kısmi Korelasyon analizi ve diğer alt problemlerinin çözümlenmesinde parametrik olmayan Kruskal Wallis H ve Mann Whitney U istatistiksel analizleri kullanılmıştır. Mann Whitney U Testi, t-testinin parametrik olmayan alternatifidir. Bu test normal dağılım göstermeyen ve iki bağımsız gruba dair verilerin karşılaştırılması için kullanılmaktadır. İki'den fazla bağımsız gruba dair verilerin karşılaştırılmasında ise Kruskal Wallis One-way (Tek Yönlü) Varyans Analizi kullanılabilir. Kruskal Wallis testi One-way (Tek Yönlü) ANOVA testinin parametrik olmayan alternatifidir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2010). Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında, katılımcıların siber zorbalık davranışlarına yönelik tutumları, siber zorbalığa maruz kalma düzeyleri ve siber zorbalıkla ilgili duyarlılık ölçekleri üzerine yapılan analizde, frekans dağılımları, ortalama değerler ve standart sapmalar değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılara sorulan sorular neticesinde elde edilen bulgulara değinilmiştir.

Y Kuşağı Mensubu Bireylerin Siber Zorba Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarına Ait Bulgular

Araştırmanın ilk alt probleminde y kuşağı mensubu bireylerin siber zorba davranışlar sergileme düzeyleri, siber mağdur olma durumları ve siber zorbalık farkındalıkları arasında anlamlı bir bağlantı olup olmadığı incelenmiştir. Bu bağlamda Spearman Kısmi Korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon katsayısı (r) -1 ile +1 arasında değer alabilen bir ölçüdür. Eğer değişkenler arasındaki korelasyon, r değeri -1 ise, bu durum tam negatif doğrusal bir ilişkiyi işaret etmekte; r değeri +1 olduğunda ise, bu tam pozitif doğrusal bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Korelasyon katsayısı $r=0$ olduğunda değişkenler arasında ilişki yok demektir. $r<0.20$ ve neredeyse sıfıra yaklaştığında, ilişkinin yok veya çok zayıf olduğuna işaret etmektedir. 0.20 ile 0.39 arasındaki değerler orta düzeyde, 0.60 ile 0.79 arasındaki r değerleri yüksek düzeyde, 0.80 ile 1.0 arasındaki değerler ise çok yüksek bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (Köklü, Büyüköztürk ve Bökeoğlu, 2006). Elde edilen sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1

Korelasyon Değerleri

Değişken	Siber Zorbalık	Siber Mağduriyet	Siber Zorbalık Duyarlılığı
Siber Zorbalık	1.000		
Siber Mağduriyet	.666	1.000	
Siber Zorbalık Duyarlılığı	.012	.052	1.000

Tablo 1'den de görüldüğü üzere elde edilen değerler sonucunda siber zorbalık farkındalığı ve siber zorbalığa maruz kalma, mağdur olma arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişkiye ($r=.052$) ulaşılmıştır. Elde edilen korelasyon sonuçları neden-sonuç ilişkisi sunmasa da burada siber zorbalığa maruz kalanların siber zorbalığa daha duyarlı hâle geldiklerini söylemek mümkündür. İkinci sonuç olarak siber zorbalık farkındalığı ile siber zorba davranışlar arasında pozitif ve düşük düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir ($r=.012$). Bu

sonuçtan hareketle siber zorbalığa ilişkin duyarlılığın artmasıyla siber zorbalık puanları düşüş göstermektedir. Üçüncü ve son sonuç olarak sanal ortamda mağdur olma ve zorba davranışlar gösterme arasında orta düzeyde pozitif yönde bir korelasyon çıkmıştır ($r=.666$); siber zorbalık davranışları ve siber zorbalığa maruz kalma durumuyla ilgili çıkan bu pozitif ilişki, siber zorbalığa maruz kalmanın başkalarına zorbaca davranışlar göstermeyi tetiklediği yönünde yorumlanabilir. Ayrıca elde edilen sonuçlar doğrultusunda siber zorbalık yapmanın bireyleri siber zorbalığa maruz kalmaya açık hâle getirdiği yorumu da yapılabilir.

Y Kuşağı Mensubu Bireylerin Siber Zorba Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarına Ait Betimsel İstatistikler

Araştırmanın ikinci alt problemde, y kuşağı bireylerin siber zorbalık davranışları, siber mağdur olma durumları ve siber zorbalık farkındalık düzeylerinin ne olduğu sorusu ele alınmıştır ve elde edilen sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2
Betimsel İstatistikler

	n	\bar{x}	ss	min.	mak.
Siber Zorbalık	244	13,21	4,46	12	48
Siber	244	13,27	4,27	12	48
Mağduriyet					
Siber Zorbalık	244	20,82	5,47	13	39
Duyarlılığı					

Araştırmada elde edilen veriler normal dağılım göstermemektedir fakat hesaplanan betimsel istatistikler sonucunda katılımcıların siber zorbalık ortalama puanı $\bar{x}=13,21$, siber mağduriyet ortalama puanı ise $\bar{x}=13,27$ şeklinde bulunmuştur. 12’den 48’e kadar olan puan aralığında bir sonuç alınabilen siber zorbalık ve siber mağduriyet değişkenlerine yönelik hesaplanan ortalama puanlar en düşük sonuç alınabilecek değere yakın bir değer çıkmıştır. Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık puanı 13’ten 39’a kadar puan alabilmektedir. Hesaplamalar sonucunda siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ortalama puanı $\bar{x}=20,82$ bulunmuştur. Dolayısıyla, katılımcıların siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleri ortalamanın altında kalmıştır denebilir.

Y Kuşağı Bireylerin Siber Zorba Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalıklarının Bazı Demografik Özellikler Bakımından Farklaşmasına Ait Bulgular

Araştırmanın son alt problemleri kapsamında y kuşağı mensubu bireylerin siber zorba davranışları, mağdur olma durumları ve siber zorbalık farkındalıklarının “Katılımcıların *cinsiyetlerine, yaşlarına, ilişki durumuna, kendi eğitim düzeyine, çalışma durumuna, anne-baba eğitim düzeyine, internette günlük vakit geçirme sürelerine, sosyal medya sayısına* göre farklılaşma var mıdır?” sorularına yönelik elde edilen bulgular analiz edilmiştir.

P (Probability; Olasılık) değeri, istatistiksel olarak anlamlılığı ölçmek için kullanılmaktadır ve bu değer bir fark varsa, varlığı ve farkın kanıt düzeyini ölçmektedir. $0.01 < p < 0.05$ anlamlı farklılık vardır, $0.001 < p < 0.01$ ise yüksek düzeyde anlamlı fark, $p < 0.001$ ise çok yüksek düzeyde anlamlı fark, $0.05 < p < 0.10$ ise anlamlılık sınırda $p > 0.10$ ise anlamlı fark saptanmamıştır yorumları yapılabilmektedir (Kul, 2014, s. 12).

Cinsiyete Göre Siber Zorbalık Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarının Farklılaşmasına Ait Bulgular

Araştırmaya katılan y kuşağı bireylerin siber zorbalık davranışları, mağdur olma durumları ile siber zorbalık farkındalıklarının cinsiyete göre farklılaşması incelenmiştir. Sonuçlar, parametrik olmayan Kruskal Wallis H testi kullanılarak elde edilmiştir. Cinsiyete göre farklılaşmayı gösteren bulgular Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3
Cinsiyet Değişkenine Göre *Kruskal Wallis* H testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Siber Zorbalık	Kadın	177	114,82	22,652	2	,000
	Erkek	65	139,69			
	Diğer	2	243,00			
Siber Mağduriyet	Kadın	177	117,96	5,832	2	,054
	Erkek	65	133,44			
	Diğer	2	169,00			
Siber Zorbalık Duyarlılığı	Kadın	177	118,51	2,235	2	,327
	Erkek	65	133,65			
	Diğer	2	113,25			

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre y kuşağı bireylerin cinsiyetlerine göre siber zorbalık ($p < .05$) düzeylerinde anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bireylerin siber mağduriyet ($p > .05$) ve siber zorbalık farkındalık ($p > .05$) düzeylerinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Sıra ortalamalarına bakıldığında diğer seçeneğini işaretlemiş bireyler daha fazla siber zorbalık yaparken yine aynı şekilde diğer seçeneğini işaretlemiş kişilerin daha fazla mağdur oldukları söylenebilir. Fakat bu bireylerin siber zorbalık duyarlılığına ilişkin sıra ortalamaları kadın ve erkek seçeneğine oranla daha düşük çıkmaktadır. Bu bağlamda diğer seçeneğini işaretleyen bireylerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık ve duyarlılık algılarının düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Ayrıca, cinsiyetler arasında yapılan karşılaştırmada, siber zorbalık davranışlarının ve maruz kalma durumlarının erkeklerde kadınlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Alan yazınına bakıldığında, erkeklerin kadınlardan daha fazla siber zorbalık davranışı sergilediği ve zorbalığa maruz kaldığını ortaya koyan araştırmalar mevcuttur (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Peker, Eroğlu ve Çitemel, 2012; Erbiçer, 2019); bu araştırmanın cinsiyet maddesinden elde edilen sonuçları alan yazınıyla tutarlılık göstermektedir. Siber zorbalık farkındalığına yönelik yapılan analiz sonuçlarına göre, erkek katılımcıların duyarlılık düzeylerinin kadın katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Erkek katılımcıların siber zorbalığa daha fazla maruz kalmaları, duyarlılık ve farkındalık düzeylerini artırabilir yorumu yapılabilir. Bu sonuç, Sezer, Yılmaz ve Karaoğlu'nun (2015) öğretmenlerdeki siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeyleriyle ilgili yaptığı çalışmayla tutarlılık göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'de genel olarak erkeklerin teknoloji alanında kadınlara göre daha yetkin olduğu gerçeğiyle ilişkilendirilebilir.

Yaşa Göre Siber Zorbalık Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarının Farklılaşmasına Ait Bulgular

Araştırmaya katılan y kuşağı bireylerin siber zorbalık davranışları, mağdur olma durumları ile siber zorbalık farkındalıklarının belirlenen yaş aralıklarına göre farklılaşma gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Bu analiz için parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis H testi kullanılmış olup bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4
Yaş Değişkenine *Kruskal Wallis H* Testi Sonuçları

	Yaş Aralığı	n	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Siber Zorbalık	25-29	149	131,97	14,114	2	0,000
	30-34	49	102,92			
	35-39	46	112,70			
Siber Mağduriyet	25-29	149	130,63	9,480	2	,009
	30-34	49	108,05			
	35-39	46	111,54			
Siber Zorbalık Duyarlılığı	25-29	149	123,23	,351	2	,839
	30-34	49	125,26			
	35-39	46	117,21			

Siber zorbalık ve zorbalığa maruz kalma konularında yapılan araştırmalar genellikle ergenler, lise öğrencileri ve üniversite öğrencileri üzerine yoğunlaşmaktadır (Ybarra ve Mitchell, 2004; Patchin ve Hinduja 2006; Erdur-Baker ve Kavşut; 2007 Sleglova ve Cerna, 2011; Peker, Eroğlu ve Çitemel, 2012). Ortaokul ve üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmalar da mevcuttur (Dilmaç, 2009; Machmutow vd., 2012; Völlink vd., 2013; İğdeli, 2018; Chan ve Wong, 2017; Erbiçer, 2019). Bu çalışmaların bir kısmında yaş ve öğrencilerin sınıf düzeyleri ele alınmıştır fakat yaş aralığı çok geniş olmadığından ve benzer gelişim özelliklerine ve sosyal çevreye sahip olduklarından yaş ve siber zorbalık düzeylerinde anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yetişkinlere yönelik yapılan çalışmalar alan yazınında kısıtlıdır; bu araştırmanın alan yazınına katkı sağlaması için geniş bir yaş aralığı ele alınmıştır. Yaş değişkenine göre elde edilen verilere göre, y kuşağı bireylerin siber zorbalık davranışları ($p < .05$) ve mağdur olma durumları ($p < .05$) yaş aralıklarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bireylerin siber zorbalık farkındalık düzeyleri ve ($p > .05$) yaş aralıkları arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Sıra ortalamaları incelendiğinde 25-29 yaş aralığındaki bireyler daha fazla siber zorbalık yaparken yine 25-29 yaş aralığının daha fazla siber zorbalığa maruz kaldığı söylenebilir. Analizler doğrultusunda varılan bu sonuç, 25-29 yaş aralığındaki bireylerin 30-34 ve 35-39 yaş aralığında bulunan bireylere oranla teknolojiye erişim ve teknoloji bilgilerinin daha fazla olmasıyla ilişkilendirilebilir.

İlişki Durumuna Göre Siber Zorbalık Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarının Farklaşmasına Ait Bulgular

Araştırmaya katılan y kuşağı bireylerin siber zorbalık davranışları ve mağdur olma durumları ve siber zorbalık farkındalıklarının katılımcıların ilişki durumlarına göre farklılaşma gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Bu analiz için parametrik olmayan testlerden *Kruskal Wallis H* testi kullanılmış olup bulgulara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5
İlişki Durumu Değişkenine Göre *Kruskal Wallis H* Testi Sonuçları

	İlişki Durumu	n	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Siber Zorbalık	Evli	99	112,76	8,757	4	,067
	Bekâr	74	127,18			
	Nişanlı	9	122,28			
	İlişkisi var	40	139,46			
	İlişkisi yok	22	119,84			
Siber Mağduriyet	Evli	99	113,72	8,825	4	,066
	Bekâr	74	120,82			
	Nişanlı	9	122,50			
	İlişkisi var	40	139,39			
	İlişkisi yok	22	136,95			
Siber Zorbalık Duyarlılığı	Evli	99	119,40	,834	4	,934
	Bekâr	74	126,26			
	Nişanlı	9	122,17			
	İlişkisi var	40	118,68			
	İlişkisi yok	22	130,89			

Tablo 5'te verilen sonuçlara göre y kuşağı bireylerin siber zorbalık ($p>.05$), siber mağduriyet ($p>.05$) ve siber zorbalığa yönelik farkındalık düzeylerinde ($p>.05$) ilişki durumuna göre anlamlı bir fark bulunmamıştır. Sıra ortalamaları incelendiğinde, sadece ilişkisi olanlar daha fazla siber zorbalık davranışı gösterirken yine ilişkisi olanların daha fazla mağdur oldukları söylenebilir.

Kişinin Eğitim Durumuna Göre Siber Zorbalık Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarının Farklılaşmasına Ait Bulgular

Katılımcıların siber zorbalık davranışları, mağdur olma durumları ile siber zorbalık farkındalıklarının kişinin eğitim düzeyine göre farklılaşma gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Analizin yapılması amacıyla parametrik olmayan *Kruskal Wallis H* testi kullanılmış olup ve bulgular Tablo 6'da gösterilmiştir. Ankette bulunan "Okuma yazma biliyor." seçeneği hiçbir katılımcı tarafından seçilmemiştir.

Tablo 6

Kişinin Eğitim Durumu Değişkenine Göre *Kruskal Wallis H* Testi Sonuçları

	Eğitim Durumu	n	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Siber Zorbalık	Okuma yazma	2	169,50	4,524	5	,477
	bilmiyor					
	İlkokul	2	152,50			
	Ortaokul	2	96,00			
	Lise	31	131,92			
	Üniversite	108	118,97			
	Lisansüstü	99	122,38			
Siber Mağduriyet	Okuma yazma	2	94,50	3,935	5	,559
	bilmiyor					
	İlkokul	2	151,25			
	Ortaokul	2	94,50			
	Lise	31	122,55			
	Üniversite	108	117,68			
	Lisansüstü	99	122,38			
Siber Zorbalık Duyarlılığı	Okuma yazma	2	123,50	7,188	5	,207
	bilmiyor					
	İlkokul	2	166,75			
	Ortaokul	2	26,25			
	Lise	31	126,08			
	Üniversite	108	129,97			
	Lisansüstü	99	114,26			

Tablo 6’da verilen bulgulara göre, y kuşağı bireylerin zorba davranışları ($p>.05$), mağdur olma durumları ($p>.05$) ve siber zorbalığa yönelik farkındalıklarının ($p>.05$) kişinin eğitim durumuna göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bulgulara ait sıra ortalamaları incelendiğinde okuma yazma bilmeyenler daha fazla siber zorba davranışları sergilerken ilkokul mezunlarının daha fazla mağdur oldukları ve siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Kişinin Çalışma Durumuna Göre Siber Zorbalık Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarının Farklılaşmasına Ait Bulgular

Araştırmaya katılan y kuşağı bireylerin siber zorbalık, mağdur olma durumları ile siber zorbalığa yönelik farkındalıklarının kişilerin çalışma durumuna göre farklılaşma gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Analiz için parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U testi kullanılmış olup bulgulara Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7

Kişinin Çalışma Durumu Değişkenine Göre *Mann Whitney U* Testi Sonuçları

	Çalışma Durumu	n	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Siber Zorbalık	Evet	131	120,65	15805,50	7159,5	,542
	Hayır	113	124,64	14084,50		
Siber Mağduriyet	Evet	131	121,23	15880,50	7234,5	,680
	Hayır	113	123,98	14009,50		
Siber Zorbalık Duyarlılığı	Evet	131	124,59	16321,50	7127,5	,617
	Hayır	113	120,08	13568,50		

Tablo 7’de yer alan sonuçlara göre, y kuşağı bireylerin siber zorbalık ($p>.05$), siber mağduriyet ($p>.05$) ve siber zorbalık farkındalığı düzeylerinde ($p>.05$) çalışma durumuna göre farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bulgulara ait sıra ortalamaları incelendiğinde çalışmayanların daha fazla siber zorba davranışlar sergilediği ve yine çalışmayanların çalışan bireylere oranla daha fazla mağdur oldukları söylenebilir. Bu sonuçlar neden-sonuç ilişkisini açıklamamaktadır fakat genel olarak bir işte çalışmayan bireylerin sosyal ilişkilerde daha fazla stres yaşayabildiği dolayısıyla da sosyal dışlanmaya maruz kalabilecekleri ve bu nedenle siber zorba davranışlar sergileyebilecekleri düşünülebilir. Aynı zamanda, herhangi bir işte çalışmayan bireylerin maddi güçten yoksun olmaları nedeniyle daha fazla mağdur olabilecekleri de bir olasılıktır.

Anne Eğitim Durumuna Göre Siber Zorbalık Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarının Farklılaşmasına Ait Bulgular

Araştırmaya katılan y kuşağı bireylerin siber zorbalık davranışları, mağdur olma durumları ve siber zorbalık farkındalıklarının kişinin annenin öğrenim düzeyine göre farklılaşma gösterip göstermediğini ölçmek amacıyla parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8

Anne Eğitim Durumu Değişkenine Göre *Kruskal Wallis H* Testi Sonuçları

	Anne Eğitim Durumu	n	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Siber Zorbalık	Okuma yazma bilmiyor	13	116,92	7,597	6	,269
	Okuma yazma biliyor	12	108,25			
	İlkokul	102	116,38			
	Ortaokul	40	120,59			
	Lise	55	136,46			
	Üniversite	19	128,24			
	Lisansüstü	3	145,00			
Siber Mağduriyet	Okuma yazma bilmiyor	13	94,50	13,710	6	,033
	Okuma yazma biliyor	12	117,67			
	İlkokul	102	114,30			
	Ortaokul	40	126,45			
	Lise	55	140,35			
	Üniversite	19	125,29			
	Lisansüstü	3	144,17			
Siber Zorbalık Duyarlılığı	Okuma yazma bilmiyor	13	75,15	16,091	6	,013
	Okuma yazma biliyor	12	89,58			
	İlkokul	102	121,45			
	Ortaokul	40	144,34			
	Lise	55	124,18			
	Üniversite	19	140,47			
	Lisansüstü	3	59,17			

Tablo 8'deki bulgulara göre, y kuşağı bireylerin siber zorbalık ($p > .05$) düzeyinde anne eğitim durumuna göre farklılaşma göstermemektedir. Siber mağduriyet ($p < .05$) ve siber zorbalığa yönelik farkındalıklarının ($p < .05$) anne öğrenim düzeyine göre farklılaştığı görülmektedir. Bulgulara ait sıra ortalamaları incelendiğinde lisansüstü eğitilmiş annelerin çocukları daha fazla siber zorbalık yaparken yine lisansüstü eğitilmiş annelerin çocuklarının daha fazla mağdur oldukları söylenebilir. Bu noktada siber zorbalığın siber mağduriyeti de beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Lisansüstü eğitim seviyesine sahip annelerin çocuklarının daha fazla zorbalık yapması çeşitli faktörlere bağlanabilir. Lisansüstü eğitim düzeyine sahip annelerin daha yüksek eğitime sahip olmaları onların çocuklarına daha fazla teknolojiye erişim sağlamaları ve teknolojiyi daha aktif kullanmalarına olanak tanımalarını sağlayabilir ve bu durum da çocukların daha fazla siber zorba davranış sergilemelerine neden olabilir.

Diğer yandan lisansüstü eğitim seviyesine sahip annelerin çocuklarının daha fazla siber mağduriyete maruz kalmalarının sebebi olarak ebeveynlerin yüksek eğitilmiş olmasının, çocukların zorbalığa karşı tepki verme veya başa çıkma becerilerinde bir eksiklik yaratmış olabilir. Ayrıca, çocukların zorbalıkla karşılaştığından ebeveyninden yeterli destek ve rehberlik alamaması da bu durumu etkileyebilir. Elde edilen bu bulgular daha önce Serin'in (2012) araştırmasında elde ettiği bulgularla uyumluluk göstermektedir. Bu durum, ebeveynin

eğitim seviyesinin artmasıyla iş hayatında yer alma oranının da arttığı ve dolayısıyla çocukla ilgilenme seviyesinin düşebileceği, gelişim döneminde ebeveyn ilgisinden yoksun kalınması siber zorbalıkla ilgili davranışları ve duyarlılığı etkileyebileceği yorumu yapılabilir.

Baba Eğitim Durumuna Göre Siber Zorbalık Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarının Farklılaşmasına Ait Bulgular

Araştırmaya katılan y kuşağı bireylerin zorba davranışlar sergileme ve mağdur olma durumları ile siber zorbalığa yönelik farkındalıklarının baba eğitim durumuna göre farklılaşma gösterip göstermediğini ölçmek amacıyla parametrik olmayan Kruskal Wallis H testi kullanılmış olup bulgular Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9

Baba Eğitim Durumu Değişkenine Göre *Kruskal Wallis H* Testi Sonuçları

	Baba Eğitim Durumu	n	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Siber Zorbalık	Okuma yazma bilmiyor	2	169,50	13,182	6	,040
	Okuma yazma biliyor	5	96,00			
	İlkokul	88	116,95			
	Ortaokul	36	124,21			
	Lise	61	126,31			
	Üniversite	46	119,63			
	Lisansüstü	6	183,25			
Siber Mağduriyet	Okuma yazma bilmiyor	2	94,50	32,498	6	0,000
	Okuma yazma biliyor	5	94,50			
	İlkokul	88	112,56			
	Ortaokul	36	131,83			
	Lise	61	125,03			
	Üniversite	46	121,02			
	Lisansüstü	6	230,50			
Siber Zorbalık Duyarlılığı	Okuma yazma bilmiyor	2	94,50	3,609	6	,729
	Okuma yazma biliyor	5	94,50			
	İlkokul	88	112,56			
	Ortaokul	36	131,83			
	Lise	61	125,03			
	Üniversite	46	121,02			
	Lisansüstü	6	230,50			

Tablo 9’daki sonuçlara göre, y kuşağı bireylerin baba eğitim durumuna göre siber zorbalık ($p < .05$) ve siber mağduriyet ($p < .05$) düzeylerinde anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Sıra ortalamalarına bakıldığında lisansüstü eğitimli babaların çocukları daha fazla siber zorbalık yaparken yine lisansüstü eğitimli babaların çocuklarının daha fazla mağdur oldukları söylenebilir. Bu bulgular anne eğitim seviyesiyle benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla anne eğitim seviyesine ilişkin bulgularda da belirtildiği gibi ebeveynleri yüksek

eğitim seviyesine sahip olan bireylerin teknolojiye erişim ve internette aktif olma durumlarında bir teşvik olabilir ve durum da kişinin zorba davranışlar sergilemesine ve siber zorbalığa maruz kalmasına neden olabilir. Bireylerin babalarının eğitim düzeyine göre siber zorbalığa ilişkin farkındalıkları ise ($p>.05$) anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Başka bir deyişle katılımcıların babalarının eğitim düzeyleri onların siber alana ilişkin farkındalıkları üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Günlük İnternet Kullanım Süresine Göre Siber Zorbalık Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarının Farklaşmasına Ait Bulgular

Araştırmaya katılan y kuşağı bireylerin siber zorbalık davranışları sergilemeleri, mağdur olma durumları ve siber zorbalığa yönelik farkındalık düzeylerinin gün içinde interneti kullanım sürelerine göre farklılaşma gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda verilerin analizinde parametrik olmayan Kruskal Wallis H kullanılmıştır ve elde edilen sonuçlar Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10

Günlük İnternet Kullanım Süresi Değişkenine Göre *Kruskal Wallis H* Testi Sonuçları

	Günlük İnternet Kullanım Sıklığı	n	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Siber Zorbalık	1 saatten az	6	133,67	7,305	4	,121
	1-3 saat	80	115,38			
	3-5 saat	66	126,14			
	5-7 saat	53	115,35			
	7 saat üzeri	39	138,94			
Siber Mağduriyet	1 saatten az	6	147,08	4,407	4	,354
	1-3 saat	80	116,01			
	3-5 saat	66	129,76			
	5-7 saat	53	118,09			
	7 saat üzeri	39	125,73			
Siber Zorbalık1 Duyarlılığı	1 saatten az	6	124,58	,354	4	,989
	1-3 saat	80	124,16			
	3-5 saat	66	124,69			
	5-7 saat	53	120,17			
	7 saat üzeri	39	118,23			

Tablo 10'da belirtilen sonuçlara göre y kuşağı bireylerin siber zorbalık ($p>.05$), siber mağduriyet ($p>.05$) ve siber zorbalığa yönelik farkındalıkları ($p>.05$) günlük internet kullanım sıklığı durumuna göre anlamlı bir farklılaşma göstermemektedir. Elde edilen bulguların sıra ortalamaları incelendiğinde günde 7 saat üzerinde internette vakit geçiren bireyler daha çok siber zorba davranışlar gösterirken günde 1 saatten az internet kullanan bireylerin daha fazla mağdur oldukları söylenebilir. İnternet kullanım süresi arttıkça siber zorbalık davranışlarının, azaldıkça ise siber zorbalığa maruz kalmanın arttığını söylemek mümkündür. Aynı şekilde sıra ortalamalarına bakıldığında internette günde 7 saat ve üzeri vakit geçirenlerin siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının daha az olduğu, 1 saatten az kullananların ise daha fazla olduğu söylenebilir.

Alan yazınındaki araştırmalar, gün içinde internette vakit geçirme süresinin siber zorbaca davranışları ve siber zorbalığa maruz kalmayı yordadığını göstermektedir. Bireyler, internet üzerinde geçirdikleri süre arttıkça daha fazla zorbalık davranışı sergileyebilmekte ve rahatsız edici davranışlara maruz kalabilmektedir. İğdeli'nin (2018) üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmada, günlük internet kullanma süresi ile siber zorbalık ve siber zorbalığa maruz kalma durumları arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle, gün içinde internette vakit geçirme süreleri arttıkça siber zorbalık davranışı sergileme ve siber zorbalığa maruz kalma seviyeleri de artmaktadır. Ancak bu araştırma bağlamında, günlük internet kullanım süresi ile siber zorbalık davranışları, mağdur olma durumları ve siber zorbalık farkındalığı arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Benzer bir sonuç Dalmaz (2014), Zalaquett ve Chatters'ın (2014) çalışmalarında da elde edilmiştir. Siber zorbalık farkındalığı ve günlük internet kullanım süresi arasında da anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Benzer sonuçlar İğdeli (2018) ve Kınay'ın (2012) çalışmalarında da gözlenmektedir fakat bu sonuçların aksine Sezer, Yılmaz ve Karaoğlan Yılmaz'ın (2015) araştırmasında siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyiyle günlük internet kullanım sıklığı arasında önemli ölçüde farklılık bulunmuştur. Bu araştırmanın sonuçlarına göre günlük internet kullanım sıklığı daha yüksek olan öğretmenlerin farkındalığının daha az olanlara oranla fazla olduğu saptanmıştır.

Sahip Olunan Ağ Sayısına Göre Siber Zorbalık Davranışları, Mağdur Olma Durumları ve Siber Zorbalık Farkındalıklarının Farklılaşmasına Ait Bulgular

Araştırmaya katılan y kuşağı bireylerin sergiledikleri siber zorbalık davranışları, mağdur olma durumları ve siber zorbalık farkındalıklarında sahip olunan sosyal ağ sayısına göre farklılaşma olup olmadığını incelemek amacıyla parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis H kullanılmış olup analizden elde edilen sonuçlar Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11
Sahip Olunan Ağ Sayısı Değişkenine Göre *Kruskal Wallis H* Testi Sonuçları

	Sosyal Ağ Sayısı	n	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Siber Zorbalık	1 adet	23	107,83	3,540	3	,316
	2 adet	37	122,19			
	3 adet	73	118,98			
	4 ve üzeri	111	127,96			
Siber Mağduriyet	1 adet	23	98,89	9,887	3	,020
	2 adet	37	117,16			
	3 adet	73	117,50			
	4 ve üzeri	111	132,46			
Siber Zorbalık Duyarlılığı	1 adet	23	118,39	2,115	3	,549
	2 adet	37	135,70			
	3 adet	73	125,16			
	4 ve üzeri	111	117,20			

Tablo 11'deki bulgulara göre, y kuşağı bireylerin siber zorbalık ($p>.05$) ve siber zorbalık farkındalıkları ($p>.05$) kullanılan sosyal ağ sayısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Başka bir ifadeyle kullanılan ağ sayısının katılımcıların siber zorbalık ve siber duyarlılık düzeylerinde bir etki oluşturmadığı görülmektedir.

Katılımcıların siber mağduriyet ($p<.05$) düzeylerinde ise kullanılan sosyal ağ sayısına göre farklılaşma görülmektedir. Bulgulara ait sıra ortalamaları incelendiğinde 4 ve üzerinde sosyal ağ kullanan bireyler daha fazla siber zorbalık yaparken yine 4 ve üzeri sosyal ağ kullanan bireylerin daha fazla mağdur oldukları söylenebilir. Sosyal ağ sayısı arttıkça siber zorbalık eylemlerinde ve mağdur olma oranlarında artış görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu sonuç, Reyns, Hanson ve Fisher (2011), Wendt ve Quandt (2013) ve İğdeli'nin (2018) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Lenhart (2007) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, çevrim içi vakit geçiren bireylerin siber zorbalığa uğrama ihtimallerinin diğerlerine oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca içerik oluşturan bireylerin (blog yazarlar, fotoğraf ve video paylaşımlar) siber zorbalığa maruz kalma oranlarının yüksek olduğu bulunmuştur.

Bu durum, sosyal ağların siber zorbalık davranışları için bir platform sağlayabileceğini ve aynı zamanda bireylerin daha fazla mağduriyet yaşamasına ortam hazırlayabileceğini gösterir niteliktedir. Sosyal ağlarda anonimlik ve mesafeli iletişim gibi faktörler nedeniyle siber zorbalık davranışları artabilir ve daha fazla sosyal ağ hesabına sahip olmak siber zorbalığa maruz kalma riskini de artırabilir.

Sonuç

Bu çalışmada y kuşağı üyesi bireylerin siber zorbalık davranışlarını sergileme düzeyleri, siber mağdur olma durumları ve siber zorbalık farkındalıkları çeşitli demografik özelliklere göre ele alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Veri analizinin ilk basamağında katılımcıların siber zorba davranışlar sergileme düzeyleri, siber mağduriyet durumları ve farkındalıkları arasındaki korelasyon incelenmiştir ve elde edilen bulgular sonucunda siber mağduriyet yaşama olasılığı yüksek olan bireylerin aynı zamanda siber zorbalık konusunda daha duyarlı oldukları görülmüştür. İkinci olarak siber zorbalık farkındalığı ve zorba davranışlar sergileme arasında pozitif ve düşük düzeyde bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla duyarlılığın artmasıyla siber zorbalık puanlarının düşüş gösterdiğini ve bireylerin sergiledikleri zorba davranışların azaldığını söylemek mümkündür. Bir diğer korelasyon analizi siber zorbalık davranışları ve mağdur olma durumları arasında yapılmıştır ve elde edilen sonuç orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu yönündedir. Bu sonuç, siber zorbalığa maruz kalmanın başkalarına zorbalık yapmayı tetikleyebileceği, ayrıca, siber zorba davranışlar sergileyen bireylerin siber zorbalık mağduru olma riskini artırabileceği söylenebilir.

Veri analizinin ikinci basamağında, verilerin normal dağılım özelliği üzerinde durulmuş ve normal dağılım sergilemediği görülmüştür. Bu nedenle, analizlerde normal dağılım varsayımını kullanmak mümkün olmamış ve bu bağlamda Kruskal-Wallis H testi ve Mann-Whitney U testi tercih edilmiştir. Veri analizinin üçüncü ve son basamağında katılımcıların siber zorbalık davranışları, siber zorbalığa maruz kalma durumları ve farkındalıkları bazı demografik özelliklere göre incelenmiştir. Cinsiyet değişkeni ele alınarak yapılan analiz sonucunda "diğer" seçeneğini işaretleyen katılımcıların kadın ve erkek katılımcılara oranla daha fazla siber zorbalık davranışı sergilediği ve siber zorbalığa maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Kadın ve erkek katılımcılar arasında ise erkek katılımcıların kadın katılımcılara oranla daha fazla siber zorbalık davranışları sergilediği ve zorbalığa maruz kaldığı; aynı zamanda siber zorbalık farkındalıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular daha önce yapılmış bazı araştırmalarla uyumlu olup, Türkiye'deki toplumsal cinsiyet ve teknoloji alanındaki eşitsizliklere de işaret edebilir. Yaş değişkeni ele alındığında özellikle 25-29 yaş aralığındaki katılımcıların siber zorbalık yapma ve maruz kalma konusunda daha yüksek düzeyde olduğu tespit

edilmiştir. Bu durum, bu yaş grubundaki bireylerin diğer katılımcılara kıyasla daha fazla sosyal medyada vakit geçirmeleri ve teknolojik yetkinliklerinin daha yüksek olmasıyla ilişkilendirilebilir. Kişinin eğitim seviyesine ve çalışma durumuna göre siber zorbalık davranışları sergileme, mağdur olma durumları ve farkındalıkları konusunda farklılaşma görülmemiştir. Diğer bir deyişle, katılımcıların eğitim seviyeleri ve çalışma durumları siber zorbalık davranışları, mağduriyet düzeyleri ve farkındalıkları üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir fakat kişinin ebeveynlerinin eğitim düzeyi üzerine yapılan analiz sonuçlarında katılımcıların siber zorbalık davranışları ve siber zorbalığa maruz kalma durumları, baba eğitim seviyesine göre farklılık göstermemektedir aynı şekilde anne eğitim seviyesi ele alındığında siber zorbalık davranışlarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ancak anne eğitim düzeyi ile mağduriyet ve farkındalık arasında anlamlı bir farklılaşma mevcuttur; lisansüstü eğitim seviyesine sahip annelerin çocuklarının daha fazla siber zorbalığa maruz kaldığı ve yine daha fazla duyarlı oldukları söylenebilir. Literatürdeki çalışmalar, gün içinde internette vakit geçirme süresinin siber zorbalık davranışları ve siber zorbalığa maruz kalma düzeylerini yordadığını göstermektedir. Bireylerin internette vakit geçirme süreleri arttıkça daha fazla zorbalık davranışı sergileyebilmekte ve daha fazla mağdur konumuna düşebilmektedir ancak bu araştırma bağlamında günlük internet kullanım süresi ile siber zorbalık davranışları, mağduriyet düzeyleri ve farkındalık arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Araştırmanın son bulgusu ise katılımcıların sosyal ağ kullanım sayısı ile siber zorbalık davranışları, mağduriyet durumları ve farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, sosyal ağ kullanım sayısının siber zorbalık davranışı sergileme ve farkındalık düzeyi üzerinde bir etkiye sahip olmadığı yönündedir. Ancak siber mağduriyet düzeyi ile sosyal ağ kullanım sayısı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş olup özellikle 4 ve üzeri sosyal ağ kullanan katılımcıların daha fazla siber zorbalığa maruz kaldığı belirlenmiştir.

Bu çalışmada geniş bir yaş aralığı ele alınarak genel bir perspektif ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonraki araştırmalara öncülük etmesi amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular genişletilerek tekrar analiz edilebilir ve yorumlanabilir ve siber zorbalıkla önleme ve müdahale çalışmalarının önemi üzerine yeni bir araştırma ortaya konabilir, farkındalık ve farkındalığı artırma üzerine yeni bir çalışma yürütülebilir. Çünkü teknoloji çağının önemli bir sorunu hâline gelen siber zorbalığa yönelik önleme ve mücadele çalışmalarının yapılması önem arz etmektedir. Bu noktada, öncelikle siber zorbalığın tanımlanması gereklidir çünkü birçok birey bu konuda yeterli bilgiye sahip değildir ve uğradıkları zorbalığın boyutunun farkında olmayabilir. Bu nedenle, toplumun genelinde, özellikle okullarda ve gençlik merkezlerinde siber zorbalık hakkında bilinçlendirici eğitim programları düzenlenmelidir. Hem öğrencilere hem de ebeveynlere, öğretmenlere ve diğer yetişkinlere yönelik farkındalık çalışmaları yapılmalıdır. Eğitim verilebilecek bir diğer konu da güvenli internet kullanımı konusunda olmalıdır. Güçlü şifre kullanımı, kişisel bilgilerin paylaşımının sınırlandırılması, zararlı içeriklerin raporlanması gibi konular üzerinde durulmalı ve sosyal medya ve diğer dijital platformlarda gizlilik ayarlarının nasıl yapılandırılacağı konusunda da bilgilendirme yapılmalıdır.

Sanal ortamda başkalarına zarar verici veya olumsuz davranışlardan kaçınmak, saygılı iletişim kurmak ve başkalarıyla empati kurmak önemlidir. Bu şekilde, dijital dünyada bir kültür oluşturulabilir ve daha sağlıklı çevrim içi ortamlar oluşturulabilir. Bu ortamların oluşturulmasında iyi rol modeller önemlidir ve siber zorbalıkla mücadelede önemli role sahiptirler. Eğitimciler, aileler ve diğer yetişkinler, sanal ortamda saygı, hoşgörü ve empatiyi teşvik eden davranışlar sergileyerek genç bireylere iyi örnek olmalı ve etkili iletişim ortamı kurulduğunda genç bireylerin güvende hissetmeleri ve siber zorbalıkla başa çıkma desteklenebilir.

Siber zorbalık vakalarının raporlanması ve izlenmesi, hızlı müdahale ve gerekli önlemlerin alınması için oldukça önemlidir. Bu bağlamda, öğrenciler, ebeveynler, öğretmenler ve diğer yetişkinler güvenli ve etkili raporlama mekanizmalarını bilmeli ve siber zorbalık olaylarını yetkili kurumlara bildirmek ve raporlamak için

teşvik edilmelidir. Bu sayede, sorunlar daha hızlı şekilde ele alınabilir ve mağdurlara yardım edilebilir. Zorbalığa maruz kalan veya zorbalık yapan kişilere destek sağlayan danışmanlık merkezlerinin ve destek hatlarının erişilebilir olması da önemlidir.

Bahsedilen öneriler siber zorbalıkla mücadele ve önleme konusunda katkıda bulunabilir fakat sorunun karmaşıklığı göz önüne alındığında çeşitli yaş gruplarıyla ve ebeveynlere yönelik yapılan araştırmaların artırılması, paydaşların bu konuda birlikte çalışması ve çaba göstermesi önemlidir.

Kaynakça

- Altundağ, Y. (2016). Lise öğrencilerinde sanal zorbalık ve problemlerli internet kullanım ilişkisi, *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), 27-43. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ojtac/issue/24675/260970>
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Besag, V. E. (1989). *Bullies and Victims in Schools*. Milton Keynes, England: Open University Press.
- Dalmaz, E. (2014). *Üniversite öğrencilerinde siber zorbalık/mağduriyet, depresyon ve anksiyete arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, E., Saatçioğlu, Ö. ve İmrol, F. (2016). Uluslararası dergilerde yayımlanan eğitim araştırmalarının normallik varsayımları açısından incelenmesi, *Current Research in Education*, 2(3), 130-148. Erişim adresi https://www.researchgate.net/publication/312093046_Uluslararası_Dergilerde_Yayımlanan_Egitim_Arastirmalarinin_Normallik_Varsayimlari_Acisindan_Incelenmesi_Examination_of_Educational_Researches_Published_in_International_Journals_In_Terms_of_Normalit
- Erbıçer, E. S. (2019). Siber zorbalık ve siber mağduriyetin sosyal uyuma ve bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49, 190-222. doi: 10.9779/pauefd.559831
- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık, *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/324476306_Akran_Zorbaliginin_Yeni_Yuzu_Siber_Zorbalik_Cyber_Bullying_A_New_Face_of_Peer_Bullying#fullTextFileContent
- Gönültaş, M. (2019). *Üniversite öğrencilerinin siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeylerinin problemlerli internet kullanım düzeyleri ve demografik değişkenlere göre incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Henson, B., Reyns, B. W. ve Fisher, B. S. (2011). Security in the 21st century: Examining the link between online social network activity, privacy, and interpersonal victimization, *Criminal Justice Review*, 36(3), 253-268. <https://doi.org/10.1177/0734016811399421>
- İğdeli, F. (2018). *Üniversite öğrencilerinin siber zorbalık, siber mağduriyet ve siber zorbalık duyarlılıklarının çeşitli değişkenler bağlamında incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

- Karadağ, E., Baloğlu, N. ve Yalçınkayalar, P. (2006). İlköğretim okulu yöneticilerinin öğretmenler tarafından algılanan demokratik tutumları ile öğretmenlerin demokratik değerleri üzerine ilişkisel bir araştırma, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 65-82. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/302540>
- Kınay, H. (2012). *Lise öğrencilerinin siber zorbalık duyarlılığının riskli davranış, korumacı davranış, suçta maruziyet ve tehlike algısı ile ilişkisi ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Köklü, N., Büyükoztürk Ş. ve Bökeoğlu, Ö.Ç. (2006). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.
- Kul, S. (2014). İstatistik sonuçlarının yorumu: P değeri ve güven aralığı nedir?, *Plevra Bülteni*, 8(1), 11. doi:10.5152/pb.2014.003
- Kula Kartal, S. ve Mor Dirlik, E. (2016). Geçerlik kavramının tarihsel gelişimi ve güvenilirlikte en çok tercih edilen yöntem: Cronbach Alfa Katsayısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1865-1879. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/291942>
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), 13-S20. doi: 10.1016/j.jadohealth.2012.09.018
- Lenhart, A. (2007). *Cyberbullying and online teens*. Washington: Pew Internet & American Life Project.
- Machmutow, K., Perren, S., Sticca, F. ve Alsaker, F.D. (2012). Peer victimisation and depressive symptoms: can specific coping strategies buffer the negative impact of cybervictimisation?. *Emotional & Behavioural Difficulties*, 17(3-4), 403-420. <https://doi.org/10.1080/13632752.2012.704310>
- Manap, A. (2012). *İlköğretim ikinci kademe öğrencileri ve siber zorbalık: Samsun ili örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60(6), 12- 17. Erişim adresi https://www.researchgate.net/publication/279570438_A_profile_of_bullying_at_school#fullTextFileContent
- Patchin, J.W. ve Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying, *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169. doi:10.1177/1541204006286288
- Peker, A., Eroğlu, Y. ve Çitemel, N. (2012). Boyun eğici davranışlar ile siber zorbalık ve siber mağduriyet arasındaki ilişkide cinsiyetin aracılığının incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 205-221. Erişim adresi: <http://www.insanbilimleri.com>
- Serin, H. (2012). *Ergenlerde siber zorbalık/siber mağduriyet yaşantıları ve bu davranışlara ilişkin öğretmen ve eğitim yöneticilerinin görüşleri* (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sezer, B., Yılmaz, R. ve Karaoğlan Yılmaz, F. G. (2015). Cyber bullying and teachers' awareness. *Internet Research*, 25(4), 674-687. doi: 10.1108/IntR-01-2014-0023
- Šleglova, V. ve Cerna, A. (2011). Cyberbullying in adolescent victims: Perception and coping. *Cyberpsychology, Journal of psychosocial research on cyberspace*, 5(2), Article 4. Erişim adresi <https://cyberpsychology.eu/article/view/4248/3294>
- Sönmezay, H. (2010). *Lise öğrencilerinde zorbalığın iletişim becerileri ve algılanan sosyal destek ile ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Şahin, M. ve Akbaba, S. (2017). *Okulda ve sanal ortamda zorbalık ve empati*, Ankara: Nobel Kitabevi.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.
- Tamer, N. ve Vatanartıran, S. (2014). Ergenlerin teknolojik zorbalık algıları. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 1(2), 1-20. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/290293>
- Tanrıkulu, T. (2013). *Siber zorbalıkla ilgili değişkenlerin incelenmesi ve gerçeklik terapisi yönelimli bir müdahale programının siber zorbaca davranışlar üzerindeki etkisi* (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Tanrıkulu, İ. ve Erdur-Baker, Ö. (2020). Psychometric properties of a cyberbullying inventory for university students, *British Journal of Guidance & Counselling*, 49 (3), 494-507. doi: 10.1080/03069885.2020.1775174
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization, *Computers in Human Behavior*, 26, 277-287. doi:10.1016/j.chb.2009.11.014
- Völlink, T., Bolman, C. A. W., Dehue, F. ve Jacobs, N.C.L. (2013). Coping with cyberbullying: differences between victims, bully-victims and children not involved in bullying, *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23, 7-24. doi: 10.1002/casp.2142
- Wendt, R. ve Quandt, T. (2013). Social Relations and cyberbullying: The influence of individual and structural attributes on victimization and perpetration via the internet. *Human Communication Research*, 39(1), 101-236. doi: 10.1111/j.1468-2958.2012.01442.
- Willard, N. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats and distress* (3. bs.). Champaign: Research Pres.
- Williams, K. R. ve Guerra, N.G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying, *Journal of Adolescent Health*, 41, 14-21. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.08.018
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308-1316. doi:10.1111/j.1469-7610.2004.00328.x
- Zalaquett, C. P. ve Chatters, S. J. (2014). Cyberbullying in college, *SAGE Open*, 4(1), 1-8. doi:10.1177/2158244014526721

Extended Abstract

Purpose

The main aim of this study is to reveal the perceptions of Generation Y individuals located in Turkey regarding cyberbullying, cyber victimization, and cyberbullying awareness. Additionally, the study aims to comprehend variations in individuals' awareness of cyberbullying and cyber victimization based on different demographic factors. These demographic factors encompass gender, age, socio-economic status, daily internet usage duration, purpose of internet usage, social media habits, family structure, and educational level.

Design and Methodology

In this research, the correlation among Generation Y individuals' cyberbullying behaviours, levels of cyber victimization, and levels of cyberbullying awareness has been examined using a correlational survey model.

The study group consists of 244 individuals from Generation Y, aged between 25 and 40, located in Turkey during the years 2021-2023. According to the information provided in the Personal Information Form, 177 participants are female, and 65 are male. Additionally, 2 participants identified themselves as 'other' in the gender classification.

In the research, participants were administered the Personal Information Form, developed by Igdeli (2018), to identify their socio-demographic characteristics. To understand participants' cyberbullying behaviours and levels of a cyber victim, the 'Revised Cyberbullying Inventory for University Students' by Tanrikulu and Erdur-Baker (2020) was adapted for Generation Y. Additionally, to comprehend participants' awareness levels regarding cyberbullying, the 'Cyberbullying Sensitivity Scale' developed by Tanrikulu, and colleagues (2013) was utilized.

Data analyses were performed using IBM SPSS Statistics 27 software. Demographic data of the participants were analyzed using descriptive statistics methods, evaluating frequency and percentage distributions. Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk normality tests were conducted to assess whether the variables followed a normal distribution. The results of the normality tests were less than 0.05. Additionally, Histogram and Q-Q plots were examined to visualize the normality of the data. Skewness and kurtosis values were computed in this regard. Based on all these analyses, it was determined that the variables did not follow a normal distribution, leading to the application of non-parametric statistical tests in the research. Consequently, for the first sub-problem of the study, Spearman's Partial Correlation analysis was employed, and for the resolution of the other sub-problems, non-parametric Kruskal-Wallis H and Mann-Whitney U statistical analyses were utilized. Within the scope of the second sub-problem of the research, in the analysis of participants' attitudes towards cyberbullying behaviors, levels of exposure to cyberbullying, and sensitivity scales related to cyberbullying, frequency distributions, mean values, and standard deviations were assessed.

Findings

In the initial stage of data analysis, the correlation among participants' levels of exhibiting cyberbullying behaviors, experiencing cyber victimization, and their awareness was examined. The findings from the obtained results indicated that individuals with a higher probability of experiencing cyber victimization were also more sensitive to the issue of cyberbullying. Secondly, it was found that there exists a positive and low-level correlation between cyberbullying awareness and the display of bullying behaviors.

Another correlation analysis was conducted, focusing on the correlation between cyberbullying behaviors and experiences of victimization, revealing a moderately positive relationship. This outcome suggests that being subjected to cyberbullying could trigger engaging in bullying behaviors towards others. Furthermore, individuals displaying cyberbullying behaviors might also increase their risk of becoming victims of cyberbullying.

Analyzing the gender variable revealed that participants who selected the "other" option exhibited more cyberbullying behaviors and experienced cyberbullying to a greater extent compared to male and female participants. Among male and female participants, males displayed more cyberbullying behaviors and experienced victimization to a greater extent. Additionally, it was observed that their awareness of cyberbullying was higher.

When considering the age variable, it was determined that particularly participants within the age range of 25-29 exhibited higher levels of both engaging in cyber bullying and experiencing cyberbullying victimization. This finding could be associated with the fact that individuals in this age group tend to spend more time on social media and possess higher technological competencies compared to other participants. Regarding participants' educational levels and employment statuses, no significant differences were observed in terms of displaying cyberbullying behaviors, experiencing victimization, and awareness.

In the analysis conducted on the educational levels of participants' parents, the results indicate that participants' cyberbullying behaviors and experiences of cyberbullying victimization do not differ significantly based on the father's educational level. Similarly, when considering the mother's educational level, no significant difference was found in cyberbullying behaviors; however, a significant differentiation was observed between the mother's educational level and victimization as well as awareness.

In the context of this study, there was no significant difference found between daily internet usage duration and cyberbullying behaviors, victimization levels, and awareness. When examining the relationship between participants' frequency of social media use and cyberbullying behaviors, victimization statuses, and awareness levels, the results suggest that the frequency of social media use does not have a significant impact on displaying cyberbullying behaviors or the level of awareness.

Research Limitations

The study has been limited to 244 participants, thus the generalizability of the obtained results is limited. Due to the subjective nature of the used surveys or scales, there may be misleading factors among participants' responses. Since a correlational and survey-based approach was employed in the research, determining causal relationships becomes more challenging. While the research data was collected between 2021-2023, the rapidly changing nature of technology and internet usage makes it uncertain how the findings will change over time.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In this study, by considering a wide age range, an attempt has been made to present a general perspective, aiming for the research to pave the way for future studies. The findings obtained from the study can be expanded, reanalyzed, and interpreted to lead to new research on the significance of prevention and intervention efforts against cyberbullying. As cyberbullying has become a significant issue in the age of technology, there is a need for preventive and intervention measures. At this point, it is necessary to first define cyberbullying, as many individuals might lack sufficient knowledge on the subject and might not be aware of the extent of the bullying they experience. Therefore, awareness-raising educational programs about cyberbullying should be organized within the society, especially in schools and youth centers. Awareness

campaigns should be conducted for both students and parents, as well as teachers and other adults. Another topic that could be covered in education is safe internet usage. Emphasis should be placed on topics like using strong passwords, limiting the sharing of personal information, and reporting harmful content, along with providing guidance on configuring privacy settings on social media and other digital platforms.

Reporting and monitoring cyberbullying incidents are crucial for swift intervention and taking necessary measures. In this context, students, parents, teachers, and other adults should be familiar with secure and effective reporting mechanisms and encouraged to report and notify authorities about cyberbullying incidents. This would facilitate quicker resolution of issues and providing assistance to victims. Accessible counseling centers and support hotlines that provide assistance to those affected by or engaged in bullying are also important.

While the suggested recommendations can contribute to combating and preventing cyberbullying, considering the complexity of the issue, it's important to increase research involving various age groups and targeting parents. Collaborative efforts and commitment from stakeholders are crucial in addressing this issue effectively.

Originality/Value

The original contribution of this research lies in its comprehensive exploration of a wide age range, aiming to provide a holistic perspective on the subject through an in-depth analysis. The main objective of the study is to contribute to advancing knowledge in the field of cyberbullying by pioneering future research efforts. From an overarching standpoint, this research underscores the significance of proactive measures against the rapidly escalating issue of cyberbullying in the digital age. The findings not only shed light on the dynamics of cyberbullying but also form the foundation for a deeper understanding of prevention and intervention strategies. The recommendations encompassing educational initiatives, awareness campaigns, effective reporting mechanisms, and accessible support services represent a potent approach in the combat and prevention of cyberbullying. In conclusion, this research holds the potential to initiate collaborative endeavors among stakeholders, potentially spearheading meaningful policy changes, and creating a safer digital environment for current and future generations.

Araştırmacı Katkısı: Bennur ÖZTÜRK (%100)

Bibliometric Analysis of Academic Studies on Student Support Systems in Open and Distance Learning ¹

Erdal AYAN ² - Fatih TOY ³ - Onur TÜRKTAN ⁴ Mehmet GÖKÇE ⁵

Submitted by: 12.06.2023

Accepted by: 15.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The aim of this research is to conduct a bibliometric analysis of educational studies utilising Student Support Systems (SSS) in Open and Distance Learning, as indexed and scanned in the Web of Science (WoS) database under SCI-Expanded, SSCI, and A&HCI. The study employs descriptive and bibliometric analysis methods including journal articles exported as a .txt file from the WoS database. The data (6.366 open-access articles between 2013 and 2023) have been mapped using the VOSviewer. The research findings indicate that the majority of educational studies involving SSS in Open and Distance Learning are constituted by articles, with the number of publications beginning to rise from 2017 and the highest number of publications occurring in 2021. The authors receiving the most shared citations in this field have been identified as Dragan Gasevic, Sanna Jarvela, Abelardo Pardo and Jonna Malmberg respectively. The countries producing the most publications related to Student Support Systems in Open and Distance Learning are, in order, the USA, Australia, the People's Republic of China, Taiwan, Spain, Canada, and Turkey. From the perspective of country citation analysis, the USA has received the most citations and the institutions receiving the most citations are the University of Hong Kong in Hong Kong, Monash University in Australia, Beijing Normal University in the People's Republic of China, and the National University of Science and Technology in Taiwan. Finally, the most frequently used keywords in published studies have been found to be, in order, higher education, e-learning, online learning, and learning analytics.

Keywords: Student Support Systems, Open and Distance Learning, Online Learning, E-Learning, Higher Education

Citation: Ayan, E., Toy, F., Türktan, O. ve Gökçe, M. (2023). Bibliometric analysis of academic studies on student support systems in open and distance learning. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1489-1516.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Friedrich Schiller University, Jena, ThuLB, ThuLB, erdal_ayan@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4224-2668

³ The Ministry of National Education, General Directorate of Teacher Training and Development, fthtoy@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4694-6494

⁴ Anadolu University, Office for International Affairs, oturktan@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3022-7359

⁵ Kütahya Health Sciences University, Common Courses Department, mehmetgokce17@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4690-9693

Açık ve Uzaktan Öğrenmede Öğrenci Destek Sistemleri Üzerine Yapılan Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Erdal AYAN⁶ - Fatih TOY⁷ - Onur TÜRKTAN⁸ - Mehmet GÖKÇE⁹

Başvuru Tarihi: 12.06.2023

Kabul Tarihi: 15.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu araştırmada Web of Science (WoS) veri tabanında SCI-Expanded, SSCI ve A&HCI indekslerinde taranan ve Açık ve Uzaktan Öğrenmede Öğrenci Destek Sistemlerinin kullanıldığı eğitim araştırmalarının bibliyometrik analizini yapmak amaçlanmıştır. Betimsel ve bibliyometrik analiz yönteminin kullanıldığı araştırmada çalışmalar belirli kriterlere göre sınırlandırılmış ve WoS veritabanından .txt dosyası olarak dışarıya aktarılmıştır. Veriler VOSviewer programıyla haritalandırılmıştır. 2013-2023 yılları arasında yayımlanan 6.366 açık erişim verisine sahip makale incelenerek analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Açık ve Uzaktan Öğrenmede Öğrenci Destek Sistemlerinin olduğu eğitim araştırmalarının çoğunluğunu makalelerin oluşturduğu, yayın sayısının 2017 yılından itibaren yükselmeye başladığı, en çok yayının 2021 yılında yapıldığı tespit edilmiştir. İlgili alanda en çok ortak atıf alan yazarların sırasıyla Dragan Gasevic, Sanna Jarvela, Abelardo Pardo ve Jonna Malmberg olarak tespit edilmiştir. Açık ve Uzaktan Öğrenmede Öğrenci Destek Sistemleri ile ilgili en çok yayın yapan ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Çin Halk Cumhuriyeti, Tayvan, İspanya, Kanada, Türkiye, Güney Afrika, Güney Kore ve İtalya olarak sıralanmıştır. Ülke atıf analizi açısından en çok atıf alan ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu, kurum atıf analizi açısından ise en çok atıf alan kurumların Hong Kong'daki Hong Kong Üniversitesi, Avustralya'daki Monash Üniversitesi, Çin Halk Cumhuriyeti'nde bulunan Pekin Normal Üniversitesi ve Tayvan'daki Ulusal Bilim ve Teknoloji Üniversitesi olduğu görülmüştür. Son olarak yayımlanan çalışmalarda en çok kullanılan anahtar kelimelerin sırasıyla yüksek öğrenim, e-öğrenme, çevrimiçi öğrenme, öğrenme analitiği, işbirlikçi öğrenme, motivasyon, karma öğrenme, öğrenci katılımı, kendi kendini düzenleyen öğrenme, geri bildirim, covid-19 ve makine öğrenimi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci Destek Sistemleri, Açık ve Uzaktan Öğrenme, Çevrimiçi Öğrenme, E-Öğrenme, Yüksek Öğrenim

⁶ Friedrich Schiller University, Jena, ThuLB, ThuLB, erdal_ayan@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4224-2668

⁷ Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, fthtoy@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4694-6494

⁸ Anadolu Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Birimi, oturktan@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3022-7359

⁹ Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, mehmetgokce17@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4690-9693

Introduction

Student Support Systems (SSSs) constitute an important asset in the structure of Open and Distance Learning (ODL) and are open to change (Garfield and McHugh, 1978; Sewart, 1993; Simpson, 2018; Bozkurt, 2013). Their aim is to build a strong connection between learners and educational institutions by accommodating and overcoming specific difficulties that students may face in ODL environments. Although advanced technology grants students the freedom to pursue their education at their own pace, time, and location without constraints affiliated with traditional classrooms, it can also create some complexities for some learners who might need additional help navigating through the academic field (Sewart, 1993; Jacklin and Le Riche, 2009; Newberry, 2013).

The notion of SSSs encompasses numerous services and tools intended to enhance students' academic experiences. These systems go beyond resolving administrative or technical problems but also contribute to improving learners' academic performance, motivation, and overall development. They depend vastly on technology-driven platforms such as diverse communication channels leveraging online resources that support dynamic interactive features. By incorporating SSSs into their curriculum package, educational institutions provide students with access to various resources such as tutoring services, mentorship ventures, and technological guidance alongside the availability of requisite learning materials. Consequently, students have immediate access to critical assistance thereby aiding them throughout their learning journey (Symeonides and Childs, 2015).

Therefore, it is vital to implement techniques that stimulate minds and improve our current workforce by guiding them toward unlimited accomplishments. Meeting today's challenges is only possible if we stay ahead and continuously upgrade our educational systems with technology. Incorporating these enhancements will increase active participation while also instilling within people a passion for lifelong learning (Bramble et al., 2018; Abdunabi et al., 2019; Abubakari et al., 2020; Adeshola and Agoyi, 2022). Once the definition and importance of SSSs have been established, a review is necessary to provide a more comprehensive understanding of how these systems are implemented in distance education-related research articles. In this context, this study examines academic articles focusing on SSSs from a scholarly mapping and bibliometric analysis perspective, exploring current trends, co-authorship, organisational and country-based collaborations, and keyword distributions. We believe that, compared to classical short review studies, a more detailed insight into the scientific studies conducted in the mentioned fields can be obtained with this type of data analysis approach.

Purpose and Research Questions

As distance learning programs become more prevalent, the incorporation of SSSs holds a greater level of significance. These systems extend various advantages, including heightened student involvement. This increased participation can serve as a vital tool to help students master difficult tasks and ultimately surpass anticipated results - leading to an overwhelming sense of personal accomplishment. The advantages of combining Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning (ML) with human interventions are abundant, especially in the context of contemporary teaching practices. These models encourage open communication among participants and help students gain significant benefits that enrich their knowledge, leading to future success and new career opportunities.

In a society where progress is inevitable, the ability to adapt and develop intellectually has become a crucial factor. This trait can lead people towards well-deserved careers and leadership roles that are essential in today's world, reflecting a global perspective focused on advancing civilizations everywhere. With the current technology of AI and ML coming into play, social connections have been established on an extensive scale. This development requires individuals to tackle intimidating challenges with steadfast determination.

SSSs are indispensable parts of open and distance education processes. These systems basically offer the service of students in institutions and organizations and represent many sub-systems and structures from Learning Management System (LMS) to digital libraries, e-mail services to student affairs offices. Updates or changes made in these systems may have side effects that may directly affect the learning processes of the students in the system and therefore AI and ML-based models may produce better results (Chen, Zou, Xie, et al., 2022; Kayabaş, 2010; Xiaogang, 2018). However, there are not many studies in the literature on student support systems with AI and ML from a scientific mapping and bibliometric analysis perspective, even though there are lots of bibliometric works on mobile learning (Goksu, 2021), learning environments (Schoebel et al., 2021), learning analytics (Chen, Zou and Xie, 2022). In this regard, the aim of this study was to map co-authorship (both country and organization-based), co-citation, and frequently used keywords of academic articles published in the last 10 years (from 2013 to 2023) in the Web of Science platform-related to student support systems.

This study aims to fill a significant research gap, as no previous study in the relevant literature examines Student Support Systems related to Open and Distance Learning in this context. Therefore, this study serves the gaps in the literature on using Student Support Systems in the field of Open and Distance Learning. Firstly, it aims to fill the gap in the literature by presenting the size and trends of publications in this field through a bibliometric analysis. It also aims to contribute to current developments in this field by analysing publication trends over time. Examining the citation and collaboration relationships between relevant countries and institutions can help us understand the opportunities for international cooperation and the global development of the field. Therefore, this study makes a significant contribution in terms of filling the gaps in the literature on Student Support Systems related to Open and Distance Learning, analysing trends and understanding international relations. The research questions (RQ) in this regard are as follows:

1. What is the **distribution of the published articles** regarding the SSSs in distance education from 2013 to 2023 in Web of Science?
2. What is the **distribution of the journals** of published articles regarding the SSSs in distance education in Web of Science?
3. What are the **languages of published articles** regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?
4. What are the **common categories of published articles** regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?
5. What is the **distribution of the countries of published articles** regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?
6. What is the **distribution of the topics published articles** regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?
7. Who are the **most cited (citation and co-citation) researchers** in the articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?
8. What is the **distribution of co-authorship and country relations** in the articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?
9. What is the **distribution of authorship affiliations** in the articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?
10. What is the **distribution of the most common keywords** in the articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?

Literature Review

In the 21st century world, where the transition from the information society to the network society, changes and transformations are taking place very rapidly in the field of distance education as in all fields. The Covid-19 pandemic, which has a very important place in the realisation of these transformations in recent years, has changed the dynamics of the traditional education process and caused distance and blended education to gain importance. In other words, education has become lifelong by becoming independent from time and space. In this process of change, independent learning/individual responsibility is at the forefront as learners are away from time and space in open and distance learning (Gorsky and Blau, 2009). In this independent learning process, learners need more support services.

The support systems are all the services provided for the creation of learning groups and the continuation of the education of individuals in this group (Kumtepe et al., 2019). According to Mills and Tait (2004), support services should be considered as a part and complement of education as a whole. Berge (1995), on the other hand, divides support services into pedagogical, technical, social, and management according to the needs of the learner. Pedagogical support includes activities, materials, etc. to help learners realize their goals. At this point, pedagogical support is important to prevent the sense of loneliness and isolation of learners.

According to Simpson (2018), support services are all the activities carried out in the process after the learner receives the course materials. According to a study conducted by Usun (2004), it was emphasized that cultural characteristics affect learner support. Moreover, creating strategies by considering cultural characteristics, individual needs and values is vital to providing and improving learner support in online learning environments (Usun, 2004).

SSS is one of the most important components of e-learning to retain learners (Ludwig-hardman and Dunlap, 2003). The main objectives of the SSSs include learner retention, learner success, and satisfaction. SSSs play an important role in increasing students' academic success and providing support in their educational processes. Moreover, it is stated that students are more motivated, participate more actively in classes, and have a more positive learning experience when they receive the support and assistance they need (Herman et al., 2015). With the increase in access to student support services, student satisfaction increases.

Student support is the totality of all services that contribute to the acquisition of knowledge and skills for students to achieve success in their academic careers. In other words, as Mills and Tait (2004) services are all the elements and activities prepared to contribute to the cognitive, affective and managerial aspects of learners (Ludwig-hardman and Dunlap, 2003).

The teaching and learning processes, learner behaviour, motivation, readiness, and other factors affect learner or student support. Therefore, the concept of support services should be considered as a whole. According to Mills and Tait (2004), support services should be considered as a part and complement of education as a whole. They see student support services as all activities and services in education aimed at facilitating and supporting learning processes. For this reason, they did not explain support services by focusing on only one area. Also, they categorise support services under three main headings: cognitive (academic and technical), affective, and administrative.

Cognitive level is defined as supporting and improving learning by designing learning resources and course materials in the most effective way for individual learners. It is related to the development of students' learning and cognitive skills. An effective level is defined as support services that support students in a motivational context and provide a sense of loyalty and belonging to the institution. Social media groups, alumni

associations, discussion forums, etc. can be given as examples. Social interaction is very important for creating an online learning environment. Administrative level is defined as support services that are student (user) friendly, transitive and efficient, transparent information management systems and administrative processes.

In distance education, the learner cannot physically share the space as in traditional education. For this reason, in the learner-centred distance education model, interactions between individuals and self-directed interactions should be provided by communication technologies. At the same time, the teacher is only one of the learning resources. The learner should also be able to access information by interacting with other learners and using different learning resources such as libraries and other databases (Stewart, 2019). At this point, support services ensure the correct and effective use of resources.

Another aim of learner support services should be to make learners feel valued and at home. In addition, learner support services remove the isolation of the learner and increase his/her motivation. In order to provide these services, support services should be personalized, simple and interactive in a structure specific to the learner. At this point, it should not be ignored that each learner comes from a different cultural structure. It is important to create support services by taking into account the cultural values of each learner and their differences with other learners (Ludwig-Hardman and Dunlap, 2003). Since each individual is different, learning resources should be transferred independently. Appropriate support services should be provided according to the learner's performance. From another point of view, learner support services endeavour to improve the distance learning skills of the learner and to adapt to the different climates in which the learner lives.

Amid an ever-increasing number of scientific studies, keeping track of developments and drawing general conclusions can be daunting. However, understanding current trends in research is essential. This has led to bibliometric analysis becoming more popular as a means of accurately assessing articles (Ma et al., 2021; Zatorski and Fichna, 2017). By using comprehensive statistical evaluations, organized investigations have become possible in recent years with methods such as bibliometric analysis (Pereira et al., 2019; Ayanoglu et al., 2021). It allows us to isolate important issues or patterns from large amounts of publications and predict what topics will gain attention down the road.

Bibliometric analysis (Donthu et al., 2021) methods are vital tools that enable detailed analyses of multiple studies, clarifying major research trends within sub-disciplines from social and educational sciences. Analyzing this information quantitatively implores the opening of pathways for understanding real-world research applications across nearly all borders (Zhao et al., 2018). Innovative visual maps have surfaced demonstrating unique data facets that lead to heightened comprehension, albeit, there are gaps widespread in ever-changing fields related to student support systems. Additionally, pinpointing the primary sources informing a field will aid aspiring researchers looking to conduct further analysis by offering guidance gleaned from prior studies. With this goal in sight, this study seeks to undertake bibliometric analysis highlighting implications involved with student support systems among features rich enough to merit comprehensive scrutiny as the development of literature contributory pieces aligned with essential requisites is being considered (Cen et al., 2020).

Methodology

As a method, a systematic scientific mapping methodology was implemented in this work, and data visualisations and analysis were applied on 6.366 journal articles queried and exported from the Web of Science platform. Understanding the efficiency and influence of such systems as SSSs on the academic experience of students requires that we examine its implications. By utilizing such a methodological technique as bibliometric analysis, it can be investigated the current literature in this area effectively. This analysis utilises

statistical techniques and mapping methodologies to enable us to visually explore numerous elements involved in understanding research on student support systems such as authors, countries, institutions, studies conducted along with various journals which have contributed considerably (Herman et al., 2015; Bass et al., 2016).

Moreover, descriptive analysis approaches may also present viable alternatives for identifying noticeable trends both past and current within studies related to educational or student support services through conducting an exhaustive examination. Furthermore utilizing bibliometrics offers a rather advantageous solution by providing access globally to compendious amounts of data thereby lending itself well towards investigating academics related specifically towards student support systems ultimately resulting primarily or nominally would aid towards identifying any foreseeable gaps requiring further exploration (Sheard, 2009; Ellegaard and Wallin, 2015; Lima and Filho, 2019).

Data Collection

There is a diverse selection of databases that enable the acquisition of bibliometric analysis data. The most well-known among them consist of Web of Science (WoS; formerly Web of Knowledge), Scopus, ISI, Google Scholar, Microsoft Academic, PubMed, NLM, Springerlink and so on (Martín-Martín et al., 2018). For this study's purposes, the WoS database was used to obtain bibliometric analysis data. Bibliometrics is popularly done through WoS as it encompasses diversified fields with its content and is created by ISI in the year 1950 which is produced presently by Clarivate Analytics (Chiroma et al., 2020). The abundance of citation indexes such as A&HCI (Arts and Humanities Citation Index), SSCI (Social Science Citation Index) and SCI (Science Citation Index) make WoS an optimal choice for bibliometric studies (Meho and Yang, 2007). WoS is a particular digital platform which offers access to numerous databases that contain reference and citation data from academic articles, reviews, editorials, chronologies, abstracts, proceedings, technical papers in a variety of academic disciplines from 1900 to present. The platform includes 87 million (core collection) and 200 million (journals, books, and proceedings) (platform) records and 13 million data sets (Matthews, 2023). The users are allowed to create flexible query sets on the platform and compile and export query results in different formats. In this study, the query sets were produced by using various keywords from the related context. The first results obtained from these query sets were then filtered and more consistent results were obtained.

A query set with the keywords (*student support**, *learner support**, *support service**, *support system**, *student support system*, *learner support system*, *student support service*, *learner support service*, *distance education*, *e-learning*, *online learning*, *higher education*, *artificial intelligence*, *ai*, *machine learning*, *ml*, *natural language processing*, *NLP*) and with the *topic* filter only was created. As a result of the first query, more than 1,737,000 published articles were reached. In the filters applied after the first query process, a filter covering the years 2013 and 2023 was applied first, and then *Subject Area* and *Document type* filters were applied. *Social Sciences*, *Computer Science*, *Psychology*, *Arts and Humanities* and *Decision Sciences* were determined as subject areas. As *Document type*, only the Article option is preferred. In addition to these filters, a Keyword filter was created again and the results (N= 6.366) were listed again according to the query context (see Figure 1).

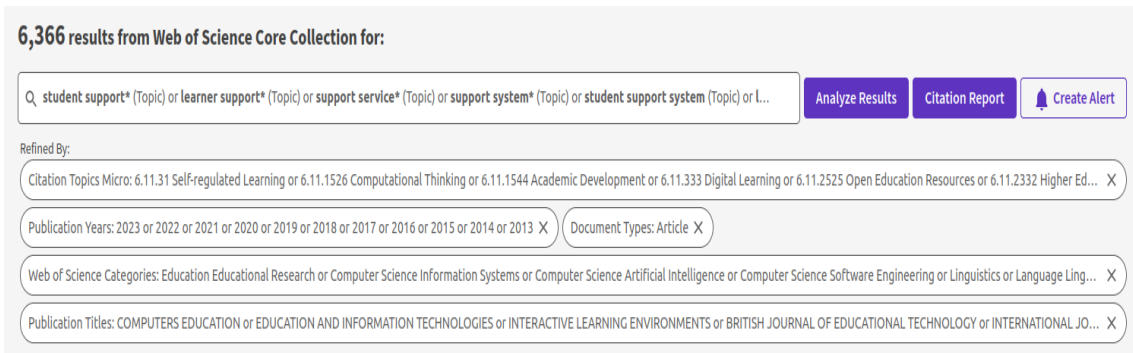

Figure 1. Query set produced in Web of Science

Data Visualization

In this work, various data visualization tools are used to explore the data exported from WoS platform in .txt format. WoS platform has a built-in visualization tool for the descriptive statistics, from which we benefited to extract distributions of the articles, journals, and languages of the articles. *Tableau* (2023) was preferred to visualize the distribution of the publications according to the countries where the researches were conducted (see Figure 6). In order to visualise the bibliometric data, VOSviewer, which is a popular bibliometric data analysis tool developed by Van Eck and Waltman (2010, 2023) and supports the analysis such as co-authorship, co-citation and co-occurrence (Arslan, 2022), was used.

Data Analysis

A multitude of established databases are available to aid in the collection of data for bibliometric analysis, like WoS, ISI, Scopus, Google Scholar, PubMed, NLM and Medline (Harzing and Alakangas, 2016). For this particular study, information was sourced from the WoS database. As a method of analyzing the acquired data gathered from these sources both descriptive and bibliometric analysis were used. Frequency analyses were performed to display descriptive statistics and frequencies were visualized with WoS and Tableau tools. VOSviewer software was used to perform the bibliometric analyses (Arslan, 2022) and the analyses specified in the table below were performed (Table 1).

Table 1
List of analyses with selected parameters performed on VOSviewer

	Type of Analysis	Unit of Analysis	Minimum Number of Documents of an Author/Organization /Country/Keyword	Minimum Number of Citations of an Author/Organization /Country	Number of Results Meeting the Threshold
1.	Co-authorship	Authors	5	4	268
2.	Citations	Authors	5	6	268
3.	Co-authorship	Country	5	2	84
4.	Co-authorship	Organization	5	2	549
5.	Co-occurrence	Author keywords	5	--	930

Limitations

The bibliometric analysis study focusing on the utilisation of implications of student support systems was carried out using data accessed through the WoS program between the years 2013-2023. Given that the research utilised open access data, no ethical committee approval was obtained. Due to the nature of the study, informed consent or ethics committee approval was not required. The study adhered to all rules defined within the context of the “Regulations on Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions”. Any potential violation related to the article is the responsibility of the authors.

Findings and Discussion

In this section, the results found according to the research questions are given.

RQ-1: What is the distribution of the published articles regarding the SSSs in distance education from 2013 to 2023 in Web of Science?

The number of articles started as 380 in 2013 and gradually increased by 2015 and reached a peak of 907 in 2021. By 2022 the number of articles has reversely started to decrease. To date, 212 articles have been published in 2023 (see Figure 2 below).

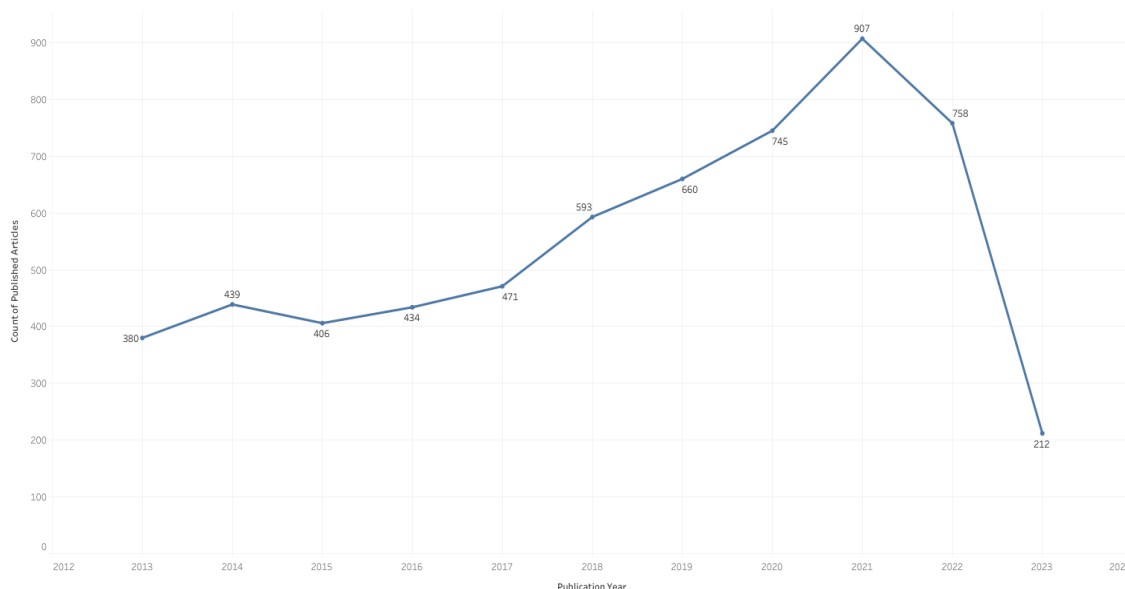

Figure 2. Distribution of Published Articles within Years

RQ-2: What is the distribution of the journals of published articles regarding the SSSs in distance education in Web of Science?

The distribution of articles within academic journals in Web of Science was uncovered through VOSviewer as shown in Figure 2. *Computers & Education* was ranked at the top with 349 articles followed by *Education and Information Technologies* with 256 articles. The top five journals with the highest number of papers were found as *Interactive Learning Environments* with 220, *Education Sciences* with 151 and *IEEE Access* with 104 (see Figure 3 below).

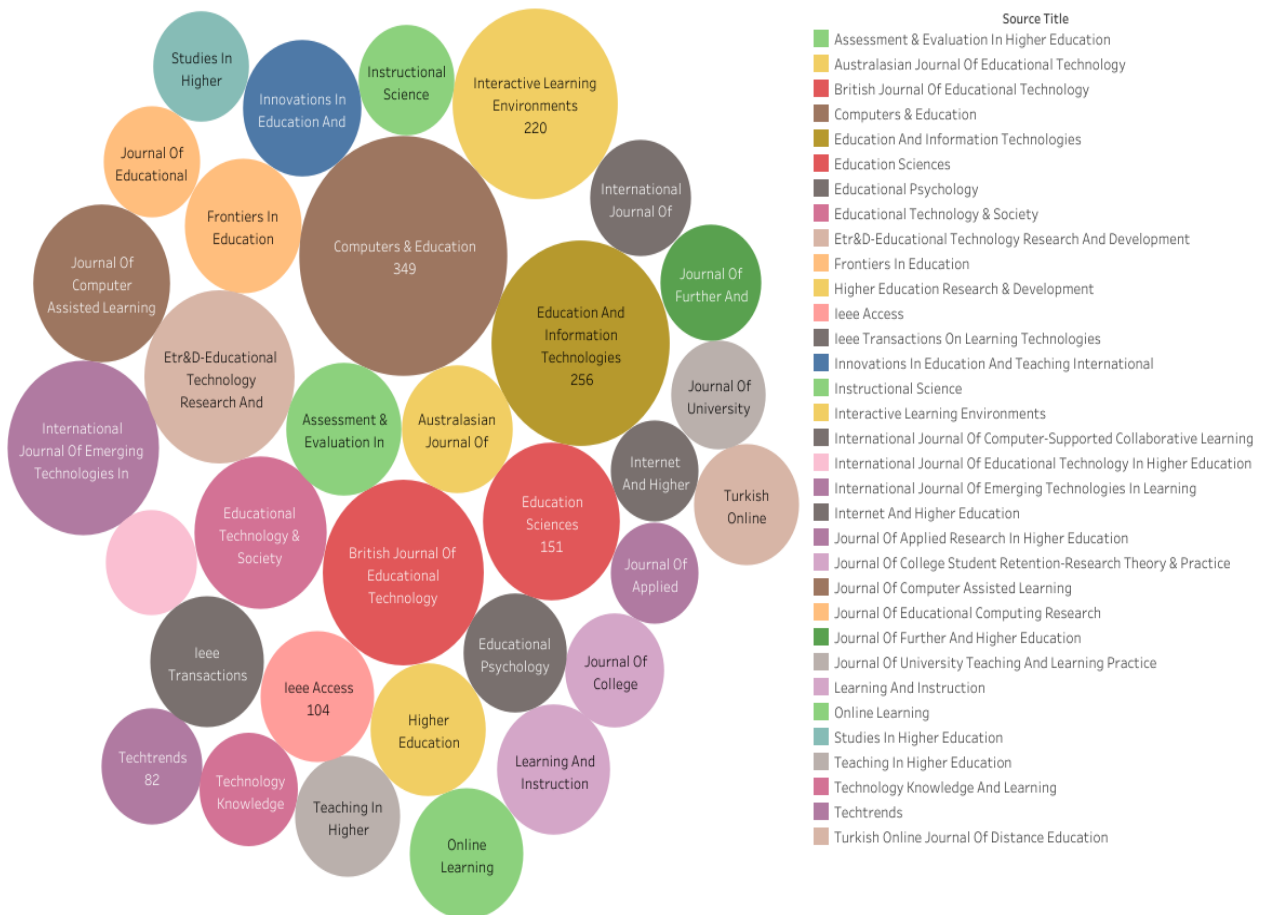

Figure 3. Distribution of Articles within Academic Journals

RQ-3: *What are the languages of published articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?*

The languages of the articles are given in Figure 3. English is the most common language used in the articles and followed by Russian, German, Spanish and Ukrainian consecutively. Out of 6.366 articles, 4.747 in mere Education & Educational research topics were presented in English (see Figure 4 below).

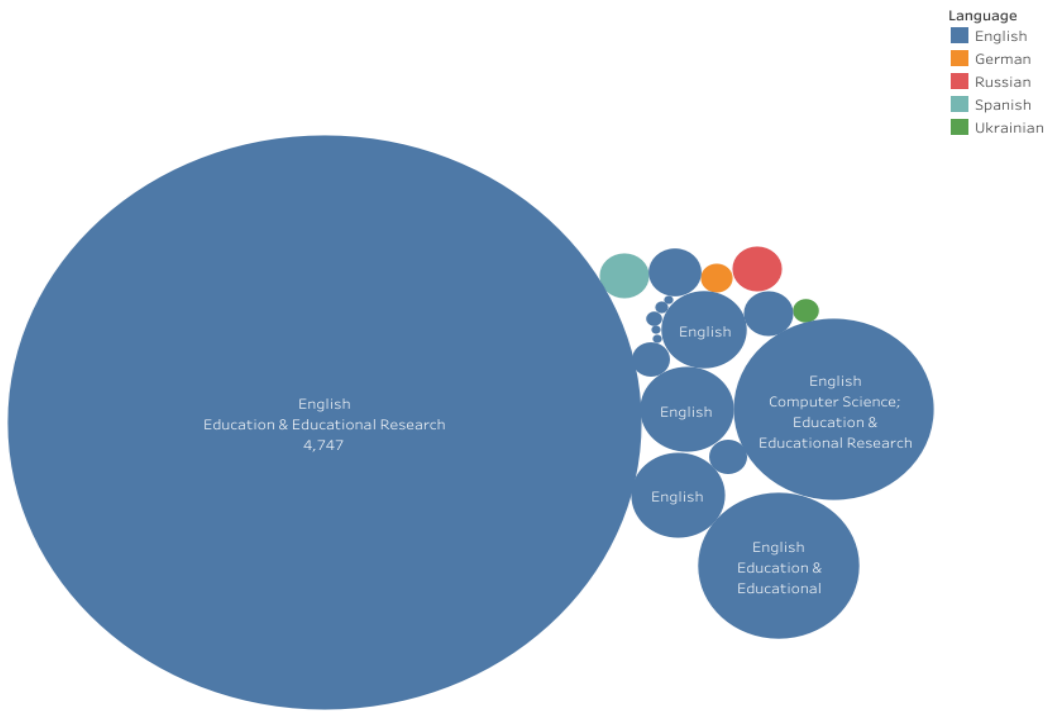

Figure 4. Languages of the Articles

RQ-4: What are the common categories of published articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?

Regarding the categories of selected articles within the scope of this study, setting of Web of Science was operated. The distribution of categories was revealed as shown in Figure 5. Educational Research (6.104) and Computer Science Interdisciplinary Applications (473), Psychology Educational (312), Computer Science Information (179) and Engineering Electrical Electronic (123) were successively ordered (see Figure 5 below).

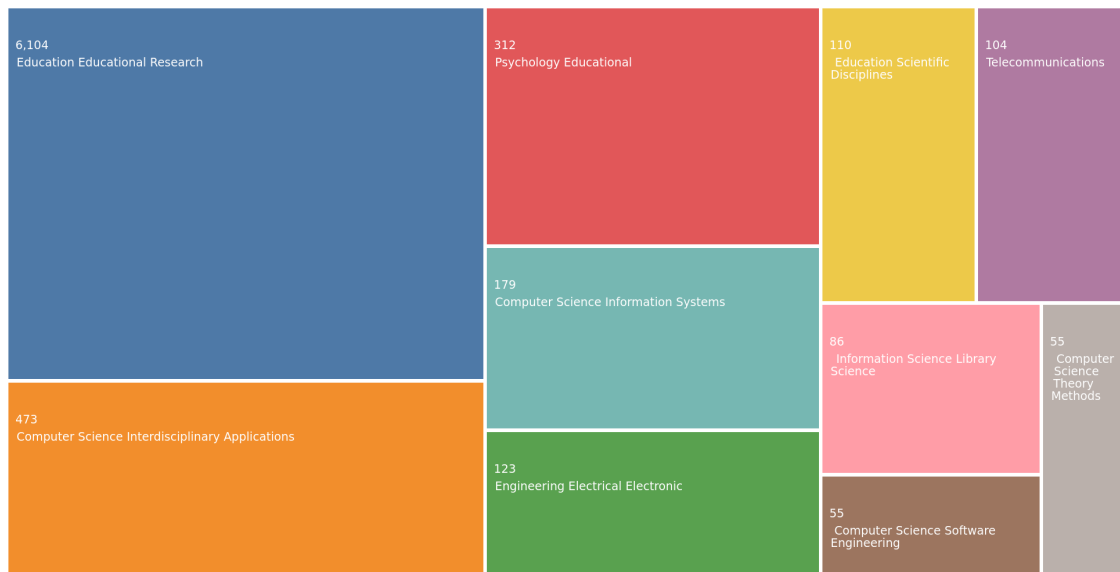

Figure 5. Web of Science Categories

RQ-5: What is the distribution of the countries of published articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?

Regarding the distribution of countries for published articles in Web of Science within 2013 and 2023, totally 126 countries were revealed to host these publications as illustrated in Figure 6 above. The number of published articles from top 10 countries constitutes more than half ($n=5127$) of all selected papers. As it is shown in Figure 6, the USA is ranked at the top with 1548 papers, followed by Australia (698) and China (599). The remaining countries from the top 10 can be listed as follows; Taiwan (352), Spain (349), Canada (398), Türkiye (217), South Africa (147), South Korea (131) and Italy (107) (see Figure 6 below).

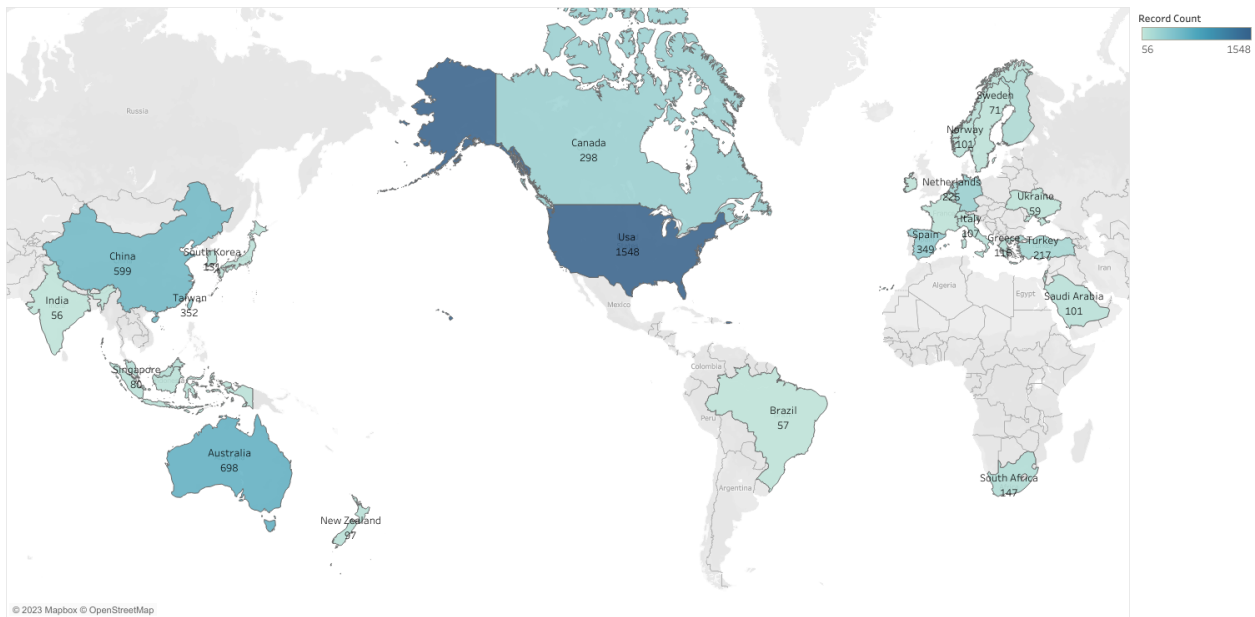

Figure 6. Distribution of Countries

RQ-6: What is the distribution of the topics published articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?

As for the distribution of topics for published articles between 2013 and 2023 within the scope of this study, categories were analysed in Web of Science with a minimum record of 1 article. The top 6 categories were found as self-regulated learning (4.946), academic development (530), computational thinking (410), digital learning (289), open education resources (125) and higher education (66) (see Figure 7 below).

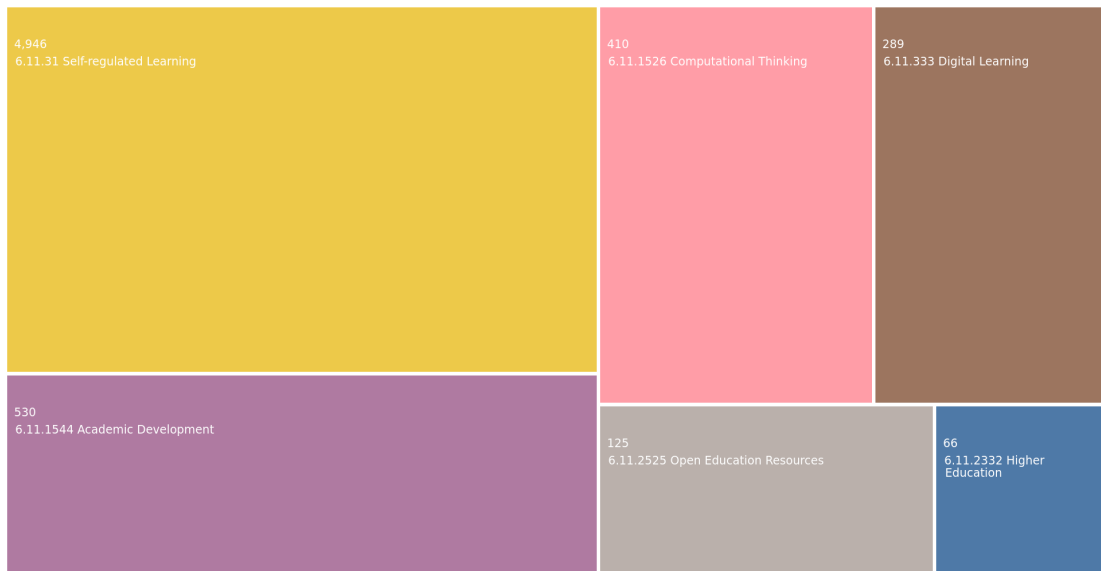

Figure 7. Distribution of Topics

RQ-7: Who are the most cited (citation and co-citation) researchers in the articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?

To disclose the citation and co-citation analysis in selected articles in Web of Science, the co-authorship network was initially analysed via VOSviewer. The co-authorship relation refers to cooperation of 2 authors at minimum for a publication. In this analysis, the following parameters define in Table 1 were selected. The minimum numbers publication and citation of an author were kept as 4 and 5 respectively. And type of analysis was co-authorship while unit of analysis was authors.

With these settings, of 15.331 authors, 268 passed these thresholds. When the results are examined, although the number of published documents, citation and Total Link Strength (TLS) values of the authors vary from each other, it was determined that the top 10 authors were ranked according to the TLS values as shown in the Table 2 below.

Table 2
List of Top Ten Authors with Respect to Co-authorship

Author	Documents	Citations	Total Link Strength
"gasevic, dragan"	35	952	69
"pardo, abelardo"	20	532	41
"rahimi, seyedahmad"	7	63	31
"smith, ginny"	7	58	30
"dawson, shane"	9	313	28
"shute, valerie"	6	63	26
"kuba, renata"	5	57	25
"fischer, frank"	13	267	24
"yang, xiaotong"	5	49	24

For a more detailed analysis, VOSviewer network visualization was used. As shown in Figure 8, the co-authorship network started to have a boom by 2016 and the clusters that the authors revealed in the context of co-authorship were displayed. According to this analysis, it became possible to see that there were many clusters formed by writers over the years and around which writers the clusters have developed in recent years. Accordingly, the author, named Ryan S. Baker, represented an important part of the clusters in recent years.

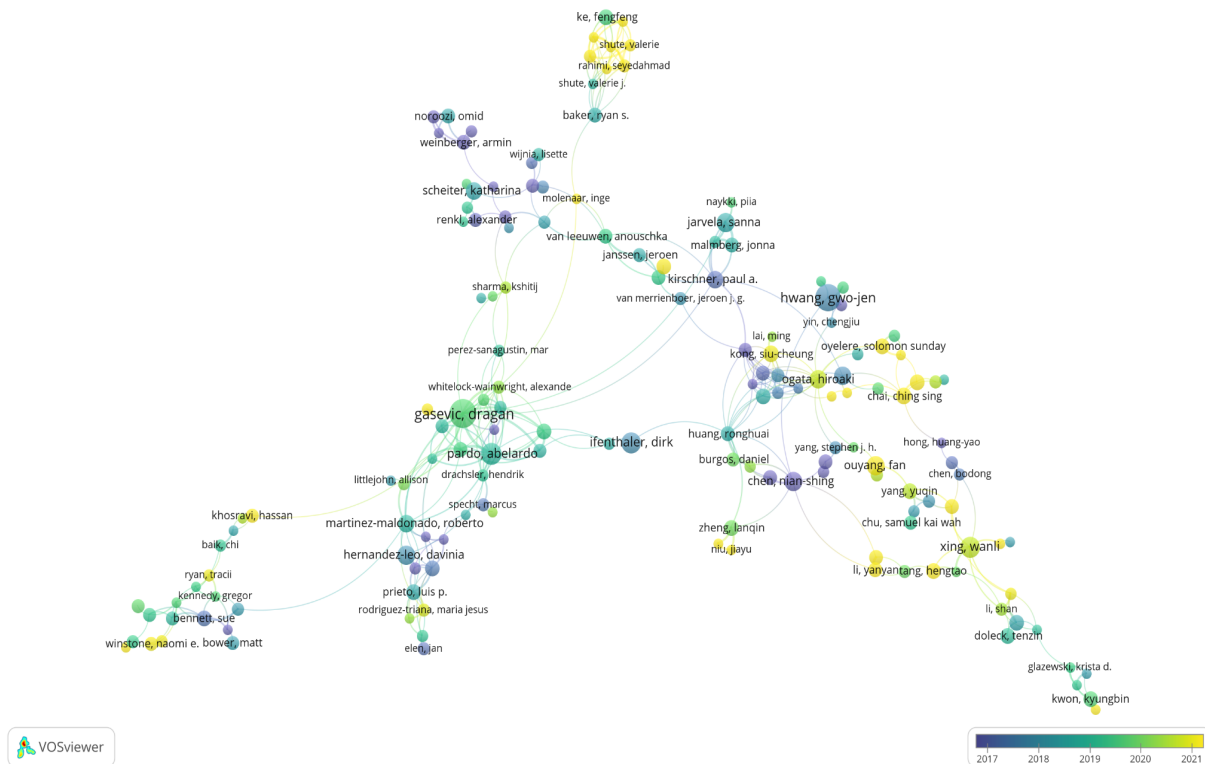

Figure 8. Co-authorship Relations in Web of Science Data

For the analyses of citation and co-citation networks, the same parameters in Table 1 above were determined. In these analysis the types of analysis were citation and co-citation and the unit of analyses was authors and cited authors.

As shown in Table 3 below, considering the TLS values of the citation analysis the authors such as Dragan Gasevic, Sanna Jarvela, Abelardo Pardo and Jonna Malmberg appeared as the top five writers with higher ranks in this analysis.

Table 3
List of Top Ten Authors with Respect to Citation

Author	Documents	Citations	Total Link Strength
"gasevic, dragan"	35	952	352
"jarvela, sanna"	15	667	276
"pardo, abelardo"	20	532	252
"malmberg, jonna"	9	496	241
"jarvenoja, hanna"	6	378	201
"kirschner, paul a."	13	538	194
"dawson, shane"	9	313	164
"fischer, frank"	13	267	153
"yilmaz, ramazan"	11	215	147

Regarding the values of the TLS for the co-citation analysis, the authors such as BJ Zimmerman, PR Pintrich, EL Deci, RM Ryan, and A Bandura were determined as the top five writers with higher ranks in this analysis (see Table 4 below).

Table 4
List of Top Ten Authors with Respect to Co-citation

Author	Citations	Total Link Strength
"zimmerman, bj"	1069	26746
"pintrich, pr"	834	21708
"deci, el"	769	19343
"ryan, rm"	770	19015
"bandura, a"	896	18142
"mayer, re"	869	17066
"winne, ph"	500	16691
"garrison, dr"	922	16090
"reeve, j"	557	16003

In order to better understand the citation and co-citation relationships in the studies, it would be more useful to look at the network mappings in Figure 9 and Figure 10 below. Figures essentially include a node for each author. The coloured clusters in Figures group the authors in terms of their publication frequencies. These clusters of nodes are linked to the others according to their citation relations and values of TLS. The size of a node calls for the TLS for an author, which means the bigger a node, the stronger link that author owns.

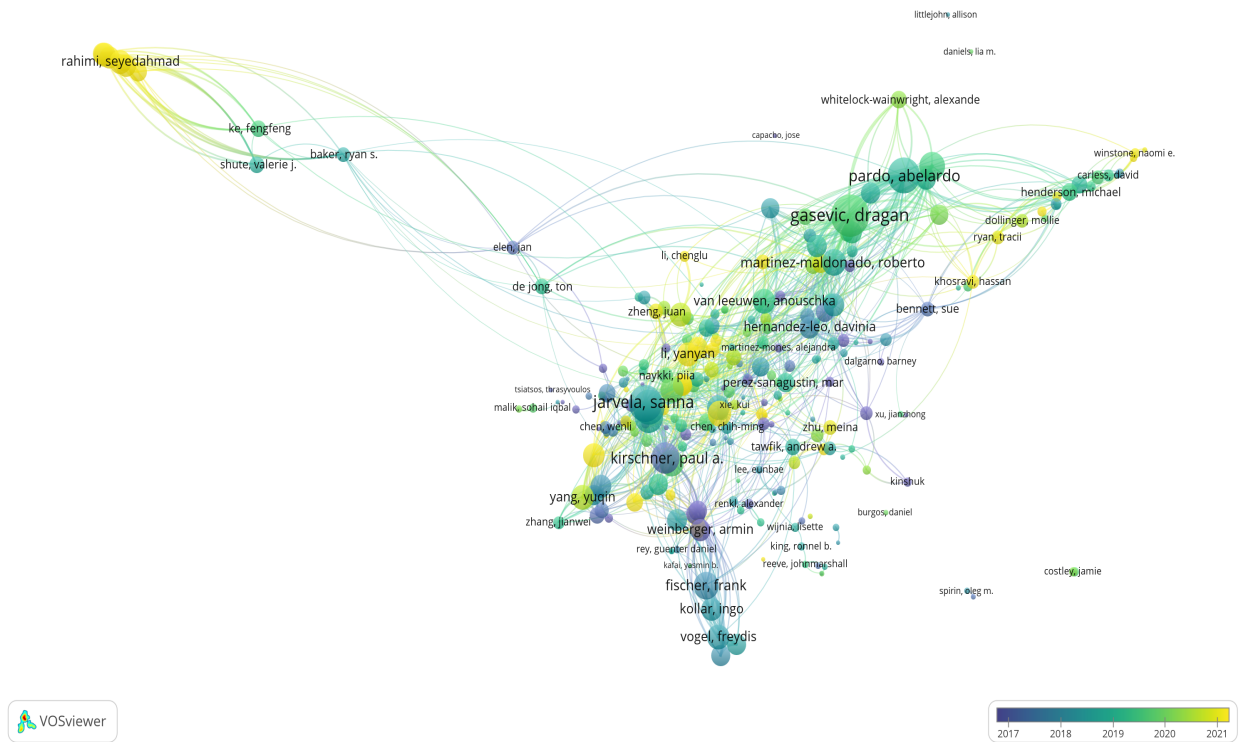

Figure 9. The visualization of citation network

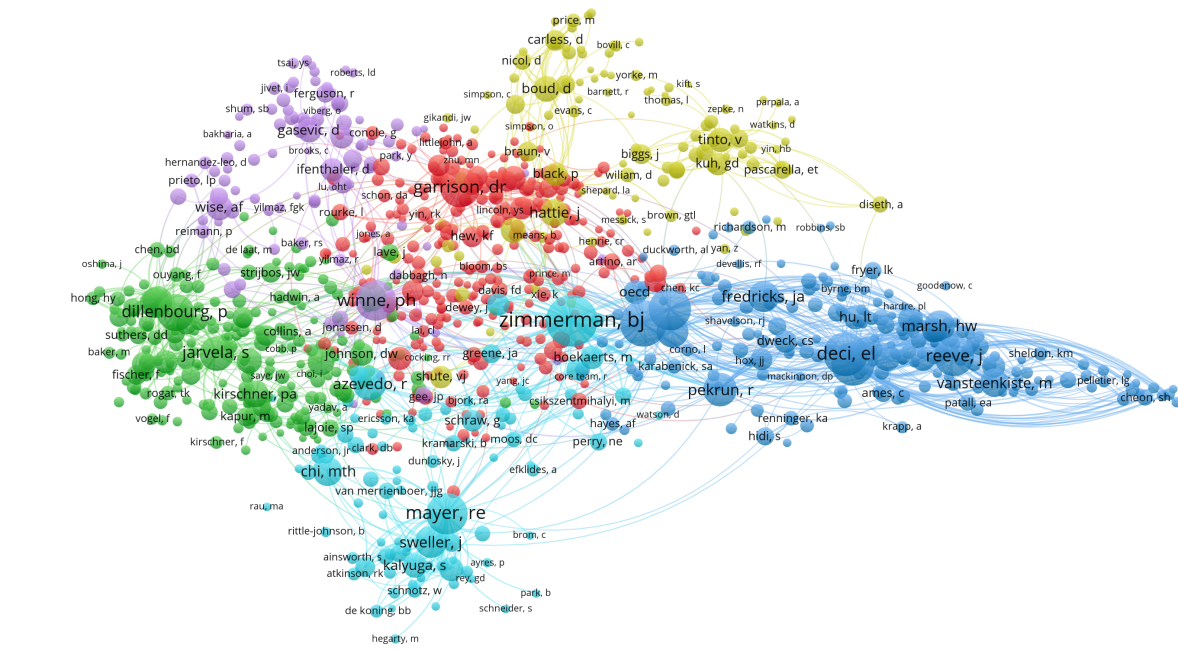

Figure 10. The visualization of co-citation network

RQ-8: What is the distribution of co-authorship and country relations in the articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?

We also analysed co-authorship regarding country relations by considering values of TLS. The minimum numbers of documents and citations were set 5 and 2 successively using VOSviewer. We reached 84 countries meeting our threshold. The USA (1548 documents and 511 TLS), Australia (698 documents and 425 TLS), China (599 documents and 351 TLS), England (533 documents and 359 TLS) and Taiwan (352 documents and 149 TLS) were ranked top five countries regarding the number of publications. As for the network relation of co-authorship of countries, coloured clusters are shown in Figure 9. The USA (511 TLS) appears the most mentioned country with the bigger TLS values and it has co-authorship relations mostly with China (351 TLS), Türkiye (77 TLS), England (359 TLS), Spain (217 TLS), Australia, Netherlands (222 TLS), France (85 TLS), Brazil (58 TLS), Mexico (55 TLS), Japan (82 TLS) as shown with green clusters. The green clusters also point out that Japan, Egypt, India, Ukraine, South Africa have had a clear collaboration among themselves (see Figure-11).

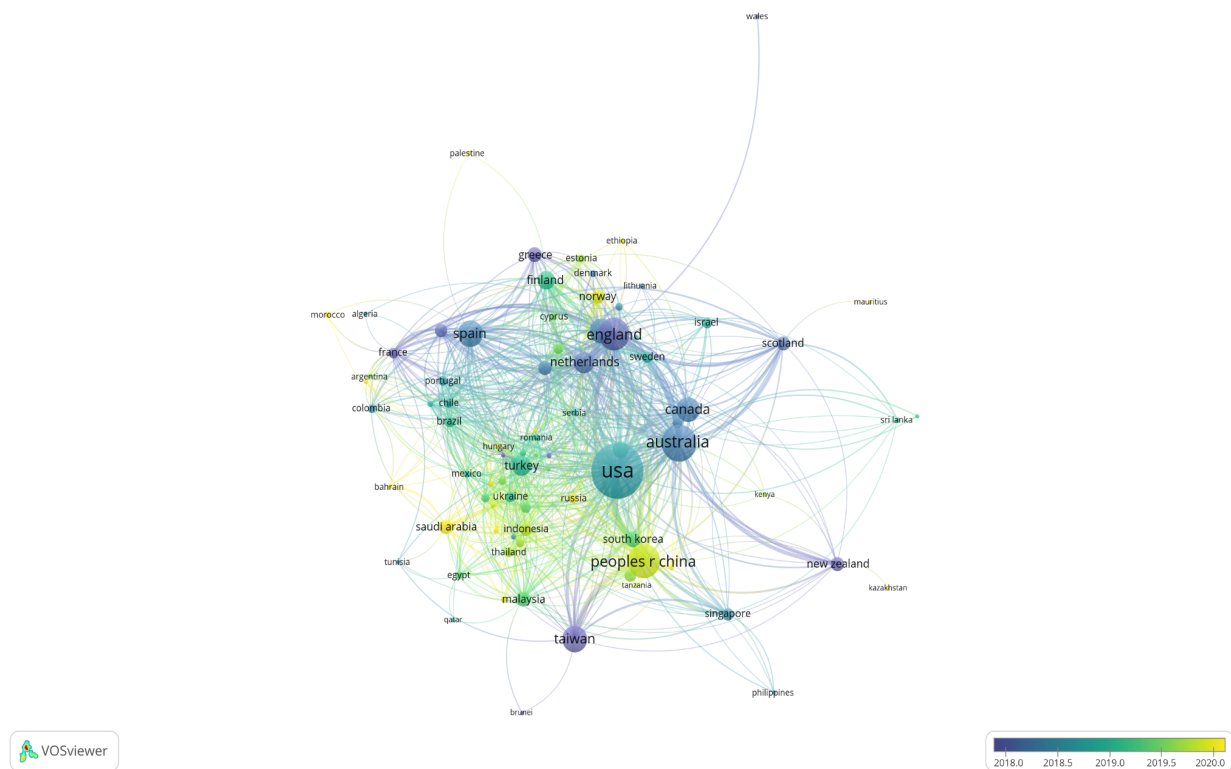

Figure 11. Co-Authorship and Country Relations in Web of Science Data

RQ-9: What is the distribution of authorship affiliations in the articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?

An analysis of author affiliations was implemented and a total of 3.481 institutions were found as the minimum number of authors for any affiliation was adjusted to 1. The top twenty-five list of affiliations and number of authors are given in Figure 10. RLUK Research Libraries (UK) ranks the first with 324 authors preceding State University System of Florida with 110 authors, which is followed by University of Hong Kong with 99 authors. It is evidently to be inferred from Figure 12 that the institutions from the USA and UK appeared to outweigh those from other countries.

Figure 12. Distribution of Author Affiliations

As for the co-authorship and organization relations, we set the minimum numbers of documents and citations as 5 and 2 respectively and 549 organizations met the threshold out of 3668 organizations. VOSviewer analysis disclosed Beijing Normal University (121 TLS, 868 citations and 85 documents), Hong Kong University (115 TLS, 1523 citations and 99 documents), Monash University (112 TLS, 1204 citations and 69 documents), National Taiwan University Science & Technology (107 TLS, 845 citations and 60 documents) appear as the most mentioned organizations. These universities are also positioned at the core of the distribution network accounting for their collaboration with other universities (see Figure 13 below).

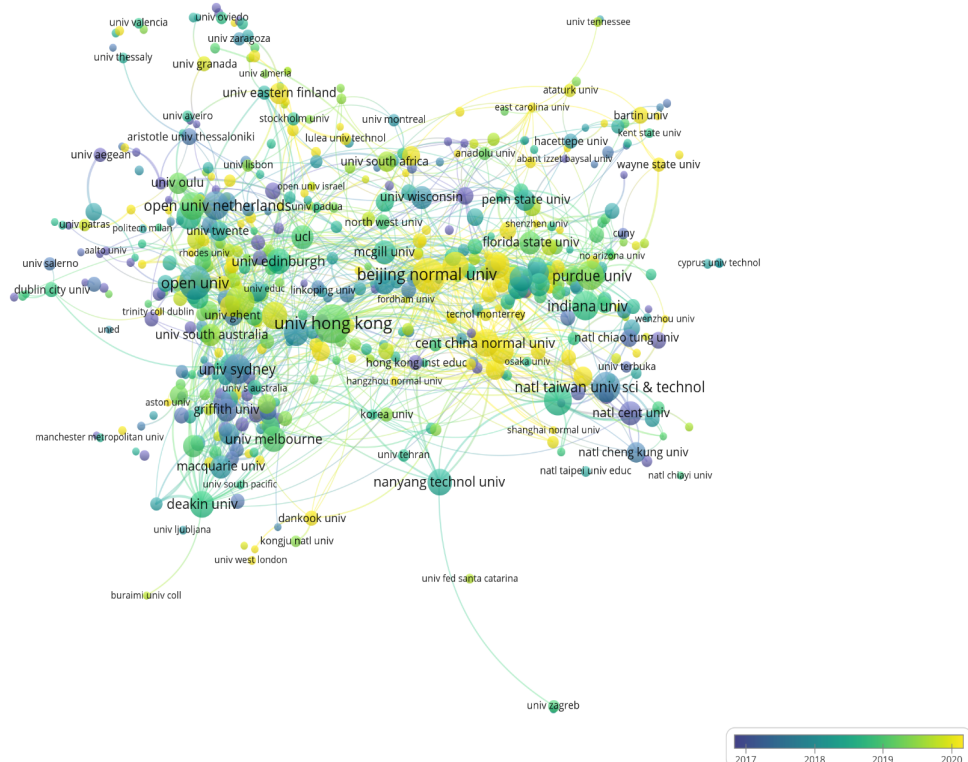

Figure 13. Co-Authorship and Organization Relations in Web of Science Data

To reveal the distribution of funding organisations for published articles, we conducted an analysis using Web of Science categories filtering funding agencies and adjusting 2 records for each organisation at minimum and totally reaching 25 organisations. All the organisations were given in Figure 14. The highest number of funding was constituted by National Science Foundation (NSF) with 243 publications, followed by Ministry of Science and Technology Taiwan (152), NSF Directorate for STEM Education Edu (113), National Natural Science Foundation of China (NSFC) and the European commission (83).

Figure 14. Distribution of Funding Organizations

RQ-10: What is the distribution of the most common keywords in the articles regarding the SSSs in distance education between 2013 and 2023 in Web of Science?

Looking at Figure 15, VOSviewer analysis setting 5-time co-occurrence of keywords in all sections included 930 keywords meeting the selected threshold and yielded the most commonly used keywords. Higher education ($f=540$), e-learning ($f=454$), online learning ($f=332$), learning analytics ($f=280$), collaborative learning ($f=221$), motivation ($f=220$), blended learning ($f=201$), student engagement ($f=161$), self-regulated learning ($f=160$), feedback ($f=136$), covid-19 ($f=130$) and machine learning ($f=124$) are the most frequent keywords. Additionally, such a mapping of frequent keywords points out that machine learning has made more and more contributions to related fields of study in recent years and has begun to take an important place among the latest trends as shown in Figure 15.

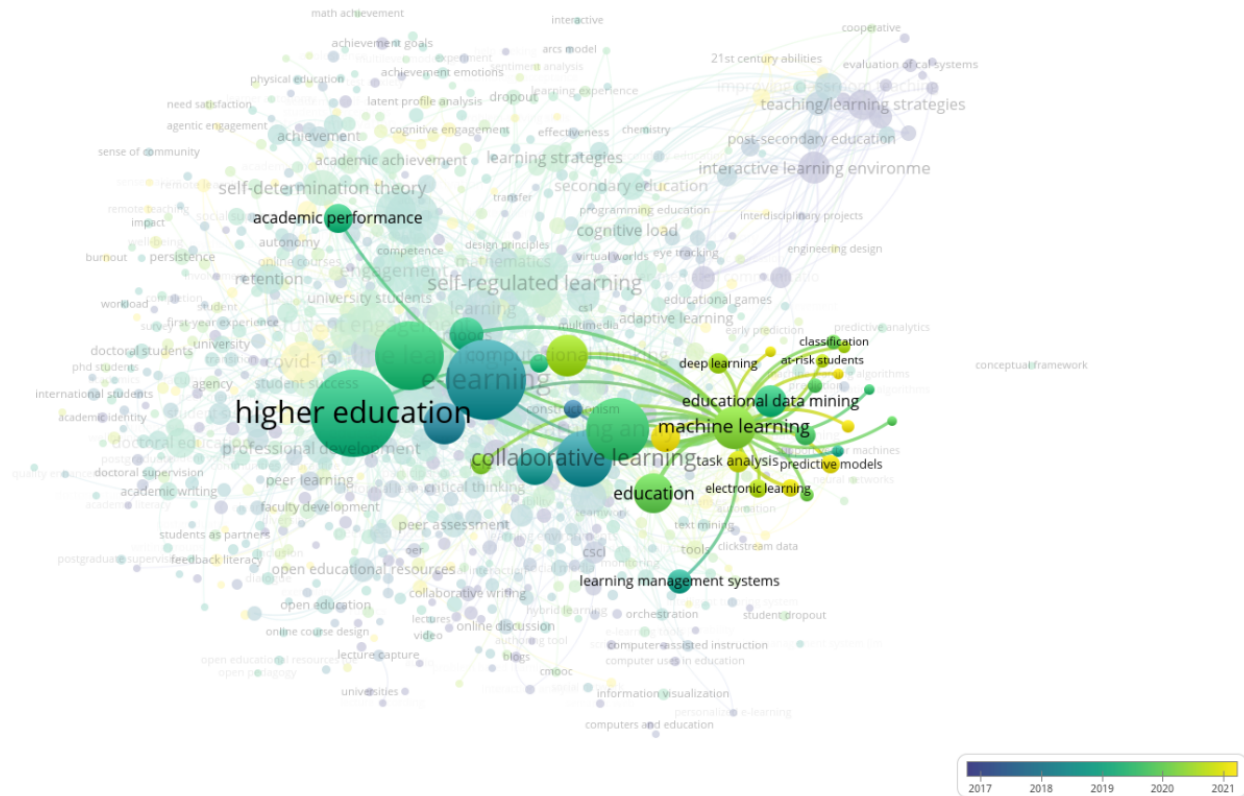

Figure 15. Distribution of Frequent Keywords

Conclusion

This bibliometric study delves into the vast academic literature of student support systems in higher education and draws attention to noteworthy developments from 2013 to 2023 in terms of the implications in the relevant literature. The research consisted of analysing a collection of 6,366 articles using the WoS database, providing extensive insight into this significant domain (Meho and Yang, 2007; Martín-Martín et al., 2018; Matthews, 2023).

One of the discoveries is that English is recognised as the primary language for academics (Lenhard et al., 2006; Vinther & Rosenberg, 2012; Alastrué & Pérez-Llantada, 2015). This underscores the importance of nurturing diverse scholarly environments and elevating multi-lingual researchers' presence in upcoming research. A few dynamic journals like *Computers & Education*, *Education and Information Technologies*, *Interactive Learning Environments*, *Education Sciences* and *IEEE Access* (Afify, 2020) were identified in this investigation. It's believed that these journals played critical roles when it comes to scholastic conversations on related topics (Borg, 2001).

While examining publications from around different regions worldwide emphasized divergent contributions globally with heavy outputs coming from countries such as America, Australia and China accentuating potential benefits in increasing cross-national collaborations while researching relevant, user-generated content across various educational programs (Mosbah-Natanson and Gingras, 2014).

Most importantly through keyword analysis focusing on appearing recurrently keyword themes drawn up during this provided case study *higher education*, *e-learning*, *online learning*, *learning analytics*, *collaborative learning*, *motivation*, *blended learning*, *student engagement* along with *self-regulated learning*, *feedback*, *covid-*

19 and machine learning underline essential domains concerning interest for scholars throughout provided scope experiencing active document detailing description displays interesting niches existing for exploring further movements/entities becoming known anytime soon (Herman et al., 2015; Steinmayr et al., 2019; Wang et al., 2022; Khaldi et al., 2023; Mosbah-Natanson and Gingras, 2014).

The experiences of students demonstrate the noticeable benefits of innovative support systems (Bozkurt, 2013) in higher education, emphasizing the potential for future ground-breaking outcomes in this field. An extensive analysis of previous and current research projects yields insight into possible avenues for further investigation as well. In conclusion, this comprehensive exploration offers a complete overview of both past and present student support systems implemented within higher education. Its aim is to provide a strong foundation upon which to build future awareness and develop strategies that prevent issues from arising during changes. A scrupulous examination is deemed indispensable when aiming to achieve desirable outcomes and efficacies in the context of higher education. By embracing and enhancing benchmarks set by these student-centric aid schemes, aspirations are built around robust targets aimed at advancing improvement efforts around these tools. Attaining success routinely hinges on progress achieved through such measures found within these student-centered systems leading towards amelioration overall within the larger scope here propagated via higher learning provisions. Accordingly, successfully supporting students (Symeonides and Childs, 2015) is an integral imperative while journeying toward discoveries critical to academic progressiveness rendering improved infrastructures beyond expectations achievable for each learner passionate about academia today.

Recommendations

- *Expansion of the Linguistic Scope:* Although English is currently the primary mode of academic communication in this field, it is suggested that future research endeavours should incorporate and support works in other languages. This could facilitate a more holistic global outlook on student support systems in higher education.
- *Enhanced Interdisciplinary Collaboration:* Given the distinctive interest in the intersection of education and technology - as evidenced by publication patterns - a recommendation has been made emphasising continuing to nurture collaboration between the Education and Computer Science disciplines.
- *Promotion of Cross-national Studies and Collaborations:* Currently, the USA, Australia, and China lead in publications within this subject area. However, stimulating international collaborations can ensure enhanced variety in insights for student support systems.
- *Focus on Underrepresented Themes:* Whilst themes like "e-learning", "motivation" and "engagement" predominate ongoing discussions, attention towards newer subjects such as adaptive learning systems or impact of AI in student support systems could provide intriguing unexplored motivations to researchers.
- *Supporting Continued Research Funding:* In order to recognise further importance surrounding how student support mechanisms continue to drive enhancements toward positive educational outcomes, funding institutions must make investing in these topics a priority.
- *Application of Findings:* As presented herein aid policymakers utilising prevailing research structure strive forward towards designing impactful education experiences built upon incorporating newly pertinent frameworks (not only trends) that strategies around enhancing aspects related to inclusive engagement encouragement toward motivated exploration leading up vast learning offerings potential consisting pivotal findings providing rich learning outcomes based enriched student life experience.
- *Further Bibliometric Studies:* With the rapidly changing landscape of the field, it would be advantageous to frequently conduct bibliometric analyses to oversee shifts in research inclinations,

noteworthy contributors and emergent topics. Analysing trends will allow one to stay up-to-date on developments in student support systems within higher education.

- *Expansion of the Dataset and Analysis*: The data set used in this study is limited only to data obtained from the WOS database. More descriptive insights can be obtained by examining data obtained from other databases in the context of student support systems, which is the subject of the study. Therefore, we recommend that data sets and results obtained from other sources should be compared for more accurate analyses.

References

- Abdunabi, R., Hbaci, I. and Ku, H.-Y. (2019). Towards enhancing programming self-efficacy perceptions among undergraduate information systems students. In *Journal of Information Technology Education-Research*, 18(2019), 185-206. <https://doi.org/10.28945/4308>
- Abubakari, M. S., Nurkhamid, N. and Priyanto, P. (2020). Factors influencing online learning engagement: international students' perspective and the role of institutional support. In *Turkish Online Journal of Distance Education*, 23(3), 118-136. <https://doi.org/10.17718/tojde.1137253>
- Adeshola, I. and Agoyi, M. (2022). Examining factors influencing e-learning engagement among university students during covid-19 pandemic: A mediating role of "learning persistence". *Interactive Learning Environments*, 0(0), 1-28. <https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2029493>
- Afify, M. K. (2020). Effect of interactive video length within e-learning environments on cognitive load, cognitive achievement and retention of learning. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 21(4), 68-89. <https://doi.org/10.17718/tojde.803360>
- Alastrué, R. P. and Pérez-Llantada, C. (Eds.). (2015). *English as a scientific and research language: Debates and discourses*, 3. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Arslan, E. (2022). Sosyal bilim araştırmalarında vosviewer ile bibliyometrik haritalama ve örnek bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı2), 33-56. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227291>
- Ayanoğlu, Ç., Demir, T. and Erdoğan, D. G. (2021). 2023 eğitim vizyonunun akademik çalışmalara yansımaları: bibliyometrik bir analiz. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18 (Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 4482-4518. <https://doi.org/10.26466/opus.918815>
- Bass, J., Walters, C., Toohill, J. and Sidebotham, M. (2016). Promoting retention, enabling success: Discovering the potential of student support circles. *Nurse Education in Practice*, 20, 109-116. <https://doi.org/10.1016/j.nepr.2016.07.002>
- Berge, Z. (1995). Facilitating computer conferencing: recommendations from the field. *Educational Technology*, 35(1), 22-30. <https://www.jstor.org/stable/pdf/44428247.pdf>
- Borg, S. (2001). The research journal: A tool for promoting and understanding researcher development. *Language Teaching Research*, 5(2), 156-177. <https://doi.org/10.1177/136216880100500204>
- Bozkurt, A. (2013). Mega üniversitelerde öğrenci destek hizmetleri. *Akademik Bilişim Konferansı'nda Sunulan Bildiri*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi. Retrieved from <https://ab.org.tr/ab13/bildiri/126.pdf>

- Bramble, M., Maxwell, H., Einboden, R., Farington, S., Say, R., Beh, C.-L., Stankiewicz, G., Munro, G., Marembo, E. and Rickard, G. (2018). Exploring and improving student engagement in an accelerated undergraduate nursing program through a mentoring partnership: an action research study. *International Journal of Nursing Education Scholarship*, 15(1), 1-11. <https://doi.org/10.1515/ijnes-2017-0090>
- Cen, Y., Li, Y., Huang, C. and Wang, W. (2020). Bibliometric and visualized analysis of global research on fungal keratitis from 1959 to 2019. *Medicine*, 99(22), 1-9. <https://doi.org/10.1097/MD.00000000000020420>
- Chen, X., Zou, D. and Xie, H. (2022). A decade of learning analytics: structural topic modeling based bibliometric analysis. In *Education And Information Technologies*, 27(8), 10517-10561. Springer. <https://doi.org/10.1007/S10639-022-11046-Z>
- Chen, X., Zou, D., Xie, H., Cheng, G. and Liu, C. (2022). Two decades of artificial intelligence in education: contributors, collaborations, research topics, challenges, and future directions. In *Educational Technology & Society*, 25(1), 28-47. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1336009>
- Chiroma, H., Absalom, E. E., Jauro, F., Al-garadi, M., Abdullahi, I. and Shuib, L. (2020). Early survey with bibliometric analysis on machine learning approaches in controlling COVID-19 outbreaks. *PeerJ Computer Science*, 6(2020), 1-45. <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.313>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. and Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Ellegaard, O. and Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105(3), 1809–1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
- Garfield, L. and McHugh, E. A. (1978). Learning counseling. *The Journal of Higher Education*, 49(4), 382–392. <https://doi.org/10.1080/00221546.1978.11780386>
- Goksu, I. (2021). Bibliometric mapping of mobile learning. *Telematics and Informatics*, 56(2021), 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101491>
- Gorsky, P. and Blau, I. (2009). Online teaching effectiveness: a tale of two instructors. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 10(3), 1-27. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v10i3.712>
- Harzing, A.-W. and Alakangas, S. (2016). Google scholar, scopus and the web of science: a longitudinal and cross-disciplinary comparison. *Scientometrics* 106, 787-804. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1798-9>
- Herman, H., Puspitasari, K. A. and Padmo, D. A. (2015). The importance of student support services and students' satisfaction at universitas terbuka. *ASEAN Journal of Open Distance Learning*, 7(1), 17-29. Retrieved from <http://repository.ut.ac.id/7360/1/L00043-18.pdf>
- Jacklin, A. and Le Riche, P. (2009). Reconceptualising student support: From 'support' to 'supportive.' *Studies in Higher Education*, 34(7), 735–749. <https://doi.org/10.1080/03075070802666807>
- Kayabaş, İ. (2010). *Yapay zeka sohbet ajanlarının uzaktan eğitimde öğrenci destek hizmeti olarak kullanılabilirliği* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Khaldi, A., Bouzidi, R. and Nader, F. (2023). Gamification of e-learning in higher education: A systematic literature review. *Smart Learning Environments*, 10(1), 1-31. <https://doi.org/10.1186/s40561-023-00227-z>

- Kumtepe, E. G., Toprak, E., Öztürk, A., Büyükköse, G. T., Kılınç, H. and Menderis, İ. A. (2019). Açık ve uzaktan öğrenmede destek hizmetleri: Yerelden küresele bir model önerisi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 41–80. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/853634>
- Lenhard, M., Johnson, T., Himsl, I., Ditsch, N., Rueckert, S., Friese, K. and Untch, M. (2006). Obstetrical and gynecological writing and publishing in Europe. *European Journal of Obstetrics, Gynecology, and Reproductive Biology*, 129(2), 119-123. <https://doi.org/10.1016/J.EJOGRB.2006.08.007>
- Lima, S. and Filho, F. de A. C. (2019). Bibliometric analysis of scientific production on sharing economy. *Revista de Gestão* 26(3), 237-255. <https://doi.org/10.1108/REG-01-2019-0018>
- Ludwig-Hardman, S. and Dunlap, J. C. (2003). Learner support services for online students: scaffolding for success. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 4(1), 1-15. <https://doi.org/10.19173/irrod.v4i1.131>
- Ma, C., Su, H. and Li, H. (2021). Global research trends on prostate diseases and erectile dysfunction: a bibliometric and visualised study. *Frontiers in Oncology*, 10(2021), 1-10. <https://doi.org/10.3389/fonc.2020.627891>
- Martín-Martín, A., Orduña-Malea, E. and López-Cózar, E. D. (2018). Coverage of highly-cited documents in google scholar, web of science, and scopus: a multidisciplinary comparison. *Scientometrics*, 116(3), 2175-2188. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2820-9>
- Matthews, T. (2023). *Libguides: web of science platform: web of science: summary of coverage*. <https://clarivate.libguides.com/webofscienceplatform/coverage>
- Meho, L. I. and Yang, K. (2007). Impact of data sources on citation counts and rankings of LIS faculty: Web of science versus scopus and google scholar. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58(13), 2105–2125. <https://doi.org/10.1002/asi.20677>
- Mills, R. and Tait, A. (Eds.). (2004). *Rethinking Learner Support in Distance Education: Change and Continuity in an International Context*. New York: Routledge.
- Mosbah-Natanson, S. and Gingras, Y. (2014). The globalization of social sciences? Evidence from a quantitative analysis of 30 years of production, collaboration and citations in the social sciences (1980–2009). *Current Sociology*, 62(5), 1-20. <https://doi.org/10.1177/0011392113498866>
- Newberry, R. (2013). Building a foundation for success through student services for online learners. *Online Learning Journal*, 17(4), 1-16. Retrieved from <https://olj.onlinelearningconsortium.org/index.php/olj/article/view/385>
- Pereira, R. S., Santos, I. C., Oliveira, K. D. S. and Leão, N. C. A. (2019). Meta-analysis as a research tool: a systematic review of bibliometric studies in administration. *Ram. Revista De Administração Mackenzie*, 20(5), 1-32. <https://doi.org/10.1590/1678-6971/Eramg190186>
- Schoebel, S., Saqr, M. and Janson, A. (2021). Two decades of game concepts in digital learning environments– A bibliometric study and research agenda. *Computers & Education*, 173(2021), 1-23. <https://doi.org/10.1016/J.Compedu.2021.104296>
- Sewart, D. (1993). Student support systems in distance education. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 8(3), 3–12. <https://doi.org/10.1080/0268051930080302>

- Sheard, M. (2009). Hardiness commitment, gender, and age differentiate university academic performance. *The British Journal of Educational Psychology*, 79(1), 189-204. <https://doi.org/10.1348/000709908X304406>
- Simpson, O. (2018). *Supporting students in online, open and distance learning* (2nd ed.). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203417003>
- Steinmayr, R., Weidinger, A. F., Schwinger, M. and Spinath, B. (2019). The importance of students' motivation for their academic achievement—replicating and extending previous findings. *Frontiers in psychology*, 10(2019), 1-11. Retrieved from <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.01730>
- Stewart, W. H. (2019). The complexity of transnational distance students: a review of the literature. *Open Praxis*, 11(1), 23-39. <https://doi.org/10.5944/openpraxis.11.1.923>
- Symeonides, R. and Childs, C. (2015). The personal experience of online learning: An interpretative phenomenological analysis. *Computers in Human Behavior*, 51(2015), 539-545. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.05.015>
- Tableau. (2023). *Tableau*. Retrieved from <https://www.tableau.com/trial/tableau-software>
- Usun, S. (2004). Learner support services in distance education system (A case study of Turkey). *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*, 5(4), 1-13. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED494552.pdf>
- Van Eck, N.J. and Waltman, L., (2010). Software survey: VOSviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping, *Scientometrics*, 84(2), 523–538. doi:10.1007/s11192-009-0146-3.
- Van Eck, N. J. van E. and Waltman, L. (2023). *VOSviewer*. Retrieved from <https://www.vosviewer.com/contact/>
- Vinther, S. and Rosenberg, J. (2012). Impact factor trends for general medical journals: Non-English-language journals are lacking behind. *Swiss Medical Weekly*, 142(3940), 1-6 <https://doi.org/10.4414/smw.2012.13572>
- Wang, R., Cao, J., Xu, Y. and Li, Y. (2022). Learning engagement in massive open online courses: A systematic review. *Frontiers in Education*, 7(2022), 01-17. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feduc.2022.1074435>
- Xiaogang, L. (2018). A research on distance education system based on artificial intelligence technology. In *Proceedings of 2018 International Conference on Big Data and Artificial Intelligence (ICBD AI 2018)* (pp. 98-103). Chengdu, China.
- Zatorski, H. and Fichna, J. (2017). Young GI angle: The role of bibliometrics in scientist's career development. *United European gastroenterology journal*, 5(8), 1151-1152. doi: 10.1177/2050640617744497
- Zhao, L., Deng, J., Sun, P., Liu, J., Ji, Y., Nakada, N., Qiao, Z., Tanaka, H. and Yang, Y. (2018). Nanomaterials for treating emerging contaminants in water by adsorption and photocatalysis: Systematic review and bibliometric analysis. *Science of The Total Environment*, 627, 1253–1263. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.02.006>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmanın amacı, student support systems (SSS) üzerine odaklanarak yükseköğretimdeki öğrenci deneyimindeki etkilerini anlamaktır. Çalışma, SSS'lerin akademik deneyim üzerindeki etkinliğini incelemek için bir bibliyometrik analiz yöntemi kullanmaktadır. Bu alanda yapılan araştırmaların değerlendirilmesi, SSS'lerin öğrencilerin akademik başarılarını ve deneyimlerini nasıl etkilediğini anlamamıza yardımcı olabilir. Bu çalışma, mevcut literatürü sistematik bir şekilde inceleyerek SSS'lerin öğrenci deneyimine olan katkılarını ve bunların neden önemli olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece, yükseköğretim kurumları ve politika yapıcılar, öğrencilerin destek sistemlerini geliştirme ve iyileştirme konusunda daha bilinçli kararlar alabilirler.

Tasarım ve Yöntem

Bu çalışma, uygulamalı bir araştırma türü olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın tasarımı, Öğrenci Destek Hizmetlerinin (SSSs) yükseköğretimdeki öğrenci deneyimine etkisini anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak Web of Science platformunda yer alan 6.366 akademik makale üzerinde veri analizi ve görselleştirme yapılmıştır. Öncelikle, çalışma için Web of Science veri tabanından SSS'ler hakkında yapılan araştırmaları temsil eden 6.366 makale seçilmiştir. Bu makaleler, çeşitli konu başlıklarını ve disiplinleri kapsamaktadır. Veri toplama sürecinde, bu makalelerin bibliyografik bilgileri elde edilmiş ve analiz için kullanılmıştır.

Araştırmanın tasarımı, bibliyometrik analiz tekniklerini içermektedir. Bu teknikler, makalelerin yayın trendlerini, dil ve ülke dağılımlarını, en sık kullanılan kavramları ve yazarlar arası iş birliklerini belirlemek için kullanılmıştır. Ayrıca, makalelerin içeriği ve temaları üzerinde yapılan analizler, SSS'lerin yükseköğretimdeki öğrenci deneyimine olan etkisini anlamaya yönelik bilgiler sağlamaktadır.

Bu çalışmada kullanılan yöntemler arasında, bibliyometrik analizler için yazılım araçları ve istatistiksel teknikler yer almaktadır. Bu araçlar, makalelerin metinlerinin analiz edilmesi, kelime frekansı ve ilişkili kavramlarının belirlenmesi, görselleştirmelerin oluşturulması gibi işlemlerde kullanılmıştır. Araştırmanın sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmuştur. Veri toplama sürecinde sadece Web of Science veri tabanı kullanıldığı için diğer veri tabanlarından elde edilen makaleler dikkate alınmamıştır. Ayrıca, bibliyometrik analizlerin sınırlamaları da dikkate alınmalıdır. Bu analizler sadece erişilen makalelerle sınırlıdır. Bu yüzden sadece ilgili alan içerisinde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Bu çalışmanın tasarımı ve yöntemi, SSS'lerin yükseköğretimdeki öğrenci deneyimine olan etkisini anlamayı hedeflemektedir. Bibliyometrik analizler ve istatistiksel teknikler kullanılarak elde edilen bulgular, SSS'lerin yaygınlığı, etkisi ve önemi hakkında kapsamlı bilgi sağlamaktadır. Bu çalışma, ilgili alanda daha fazla araştırmanın yapılmasına ve SSS'lerin geliştirilmesine yönelik önerilerin ortaya konmasına katkı sağlamaktadır.

Bulgular

Bu çalışmanın bulguları, SSS'lerin yükseköğretimdeki öğrenci deneyimi üzerindeki etkilerini anlamak için yapılan kapsamlı bir analizi içermektedir. Verilerin analizi, Web of Science platformunda yer alan 6.366 akademik makale üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Bulgulara göre, SSS'lerin yükseköğretimdeki öğrenci deneyimine olan etkisi çeşitli boyutlarda incelenmiştir. İlk olarak, SSS'lerin kullanımı ve yaygınlığı üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bulgular, SSS'lerin yükseköğretim kurumlarında önemli bir rol oynadığını ve öğrencilerin eğitim sürecinde desteklenmelerine katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca, SSS'lerin öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda, SSS'lerin öğrencilerin ders notları, sınav performansı ve mezuniyet oranları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Öğrencilere sağlanan destek hizmetleri, onların akademik başarısını artırmakta ve eğitim hedeflerine ulaşmalarını desteklemektedir. Ek olarak SSS'lerin öğrencilerin psikososyal ihtiyaçları üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Bulgular, SSS'lerin öğrencilerin duygusal iyilik hallerini, motivasyonlarını ve öz güvenlerini artırdığını göstermektedir. Öğrencilere sağlanan destek hizmetleri, stresle başa çıkmalarına, kişisel gelişimlerine ve genel yaşam tatminlerine olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Son olarak SSS'lerin öğrencilerin sürdürülebilir başarı ve mezuniyet oranları üzerindeki etkisi de değerlendirilmiştir. Bulgular, SSS'lerin öğrencilerin eğitimlerine devam etmelerini ve başarıyla mezun olmalarını desteklediğini göstermektedir. Öğrencilere sağlanan destek hizmetleri, öğrencilerin eğitimlerine devam etme motivasyonlarını artırmakta ve onları mezuniyet yolunda desteklemektedir.

Bu bulgular, SSS'lerin yükseköğretimdeki önemini ve etkisini vurgulamaktadır. SSS'lerin öğrenci deneyimini olumlu yönde etkilediği ve öğrencilerin başarılarını artırdığı görülmektedir. Bu bulgular, yükseköğretim kurumları ve politika yapıcılar için SSS'lerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda rehberlik sağlamaktadır. Ayrıca, ileri araştırmalara temel oluşturarak bu alanda daha fazla bilgi ve anlayışın geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır ve bu sınırlılıkların dikkate alınması gerekmektedir. İlk olarak veri toplama sürecinde yalnızca Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Bu nedenle, diğer veri tabanlarındaki makalelerin veya kaynakların gözden kaçırılmış olma olasılığı vardır. Bu durum, çalışmanın sonuçlarının genel geçerliliğini etkileyebilir. İkinci olarak, çalışma örnekleme sürecinde belirli bir kriter kullanılmıştır. Bu kriterlere uyan makaleler üzerinde analizler yapılmıştır. Bu da çalışmanın sonuçlarının seçilen örnekleme üzerine sınırlı kalmasına neden olabilir. Farklı örneklemeler veya daha geniş bir örneklemin kullanılması farklı sonuçlara yol açabilirdi. Ayrıca, bu çalışma bibliyometrik analiz yöntemini kullanmıştır. Bu yöntem, makalelerin sayısal verilerine dayanarak analizler yapmayı içerir. Bu nedenle, çalışmanın bulguları ve sonuçları sadece mevcut verilere dayanmaktadır.

Son olarak bu çalışmanın yürütülmesi için belirli bir zaman çerçevesi ve kaynak sınırlaması vardır. Bu durum, daha geniş bir zaman aralığını veya daha fazla kaynağı kapsayan araştırmaların yapılamamasına yol açabilir. Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulmalı ve bu çalışmanın sonuçlarına ilişkin yorumlar yaparken dikkate alınmalıdır.

Öneriler (Teorik, Uygulama ve Sosyal)

Bu çalışmanın sonuçları çeşitli teorik, uygulama ve sosyal önerilere yol açmaktadır. Aşağıda, elde edilen bulgulara dayanarak yapılabilecek öneriler sunulmaktadır.

Teorik Öneriler: Bu çalışma, yükseköğretimdeki öğrenci destek hizmetlerinin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, teorik açıdan, gelecekteki araştırmaların bu alanda daha fazla derinlik kazandırabileceği ve yeni teorik çerçeveler geliştirebileceği önerilmektedir. Öğrenci destek hizmetlerinin etkilerini daha iyi anlamak için teorik modellerin ve yaklaşımların kullanılması, bu alanda ilerlemenin sağlanmasına yardımcı olabilir.

Uygulama Önerileri: Bu çalışmanın bulguları, yükseköğretim kurumları ve öğrenci destek hizmetleri sağlayıcıları için bazı pratik öneriler sunmaktadır. Öncelikle, öğrenci destek hizmetlerinin erişilebilirliği ve görünürlüğü artırılmalıdır. Öğrencilerin bu hizmetlerden haberdar olması ve kolaylıkla erişebilmesi önemlidir. Ayrıca, öğrenci destek hizmetlerinin çeşitliliği ve kapsamı genişletilmelidir. Öğrencilerin farklı ihtiyaçlarına cevap verebilecek çeşitli destek programları ve kaynakları sunulmalıdır.

Sosyal Öneriler: Bu çalışmanın sonuçları, yükseköğretimdeki öğrenci destek hizmetlerinin sosyal etkilerini vurgulamaktadır. Öğrenci destek hizmetleri, öğrencilerin akademik başarılarını ve kişisel gelişimlerini desteklemekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal fayda sağlayabilir. Bu bağlamda, toplumun genelinde öğrenci destek hizmetlerine yönelik farkındalığın artırılması ve desteklenmesi önemlidir. Eğitim politikalarının bu hizmetlere yönelik kaynak sağlaması ve desteklemesi gerekmektedir.

Bu öneriler, öğrenci destek hizmetleri alanında ilerlemenin sağlanmasına ve öğrencilerin daha iyi desteklenmesine katkıda bulunabilir. Gelecekteki çalışmalar bu önerileri dikkate alarak daha kapsamlı bir şekilde araştırma yapabilir ve öğrenci destek hizmetlerinin etkinliği üzerinde daha fazla bilgi sağlayabilir.

Özgün Değer

Bu çalışmanın özgün değeri, yükseköğretimdeki öğrenci destek hizmetleri konusunda kapsamlı bir inceleme sunması ve bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak bu alandaki literatürü sistematik bir şekilde değerlendirmesidir. Bu çalışma, mevcut literatürdeki boşlukları doldurmak, trendleri ortaya çıkarmak ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici bir kaynak sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, bu çalışma öğrenci destek hizmetleri alanındaki yayınları kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir. Web of Science veri tabanında bulunan 6.366 makale üzerinde yapılan analizler, alandaki önemli araştırma konularını ve yayın trendlerini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma, bu alanda gerçekleştirilen araştırmaların dağılımını, tematik odakları ve coğrafi dağılımlarını açıkça göstermektedir. Dahası, bu çalışma öğrenci destek hizmetleri konusundaki mevcut literatürü eleştirel bir şekilde değerlendirmiştir. Öğrenci destek hizmetlerinin etkinliği, erişilebilirliği, çeşitliliği ve sosyal etkileri gibi konular ele alınmış ve önemli bulgular elde edilmiştir. Bu çalışma, araştırmacılar, uygulayıcılar ve politika yapıcılar için kapsamlı bir kaynak olarak hizmet edebilir ve öğrenci destek hizmetlerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için temel bir referans noktası olabilir.

Sonuç olarak bu çalışmanın özgün değeri, yükseköğretimdeki öğrenci destek hizmetleri alanında geniş kapsamlı bir inceleme sunması ve alandaki araştırmaların trendlerini ve önemli konularını açığa çıkarmasıdır. Bu çalışma, ilerideki araştırmaların yapılması için temel bir kaynak sağlayabilir ve öğrenci destek hizmetlerinin daha etkin bir şekilde geliştirilmesine katkıda bulunabilir.

Araştırmacı Katkısı: Erdal AYAN (%25), Fatih TOY (%25), Onur TÜRKTAN (%25), Mehmet GÖKÇE (%25).

Yunus Emre'nin Divanı'nda "Baş" İfadesinin Farklı Anlam ve Kullanımları ^{1 2}

Selim EMİROĞLU ³ - Mustafa ÇETİNKAYA ⁴

Başvuru Tarihi: 26.01.2023

Kabul Tarihi: 21.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Türkçenin büyük ustalarından biri olan Yunus Emre, eserlerinde kullandığı söz varlığıyla Türkçeye yeni kapılar aralamış, özgün ifade ve imgeler kazandırmıştır. Sözlerindeki derinlik ve sehli mümteni (kolay gibi görünen ancak söylenmesi, yazılması zor olan özlü sözler) sanatını etkili bir şekilde kullanmasıyla kendisinden sonraki sanatçı ve okurları etkilemeyi başarmıştır. Birçok kelimeye farklı değer ve anlam katan Yunus Emre, Divan'ında "baş" ifadesini çeşitli dil yapılarıyla (deyim, mecaz, birleşik sözcük, ikileme, kalıp söz, Eski Türkiye Türkçesi-halk ağzı) ve günümüzde Türkçe sözlükte farklı anlamlara (çok anlamlılık) gelebilecek şekilde kullanmıştır. Çalışma, bu farklı anlam ve kullanımları sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Nitel desendeki çalışmada doküman incelemesi yöntemiyle Yunus Emre'nin Divan'ında yer alan "baş" ifadesinin Türkçedeki farklı anlam ve kullanımları belirlenmiş, bulgular tablolarla gösterilmiş; bu tespitlerden yola çıkarak şairin Türkçeyi kullanmadaki ustalığı ile Türkçenin kelime ve anlam zenginliğine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre Divanı, Baş, Dil Öğretimi, Dil Yapıları, Anlam

Atf: Emiroğlu, S. ve Çetinkaya, M. (2023). Yunus Emre'nin Divanı'nda "Baş" ifadesinin farklı anlam ve kullanımları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1517-1536.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma, 20-22 Mayıs 2022 tarihlerinde İstanbul Aydın Üniversitesi TÖMER biriminin düzenlediği "III. Uluslararası Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Sempozyumu"nda sunulan bildiri temel alınarak oluşturulmuştur.

³ İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü/Türkçe Öğretmenliği Programı, selimemiroglu@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4892-9575

⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, mustafacetinkaya.tr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1590-3117

Different Meanings and Uses of the "Head" Word in the Divan of Yunus Emre

Selim EMİROĞLU⁵ - Mustafa ÇETİNKAYA⁶

Submitted by: 26.01.2023

Accepted by: 21.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Yunus Emre, one of the great masters of Turkish, opened new doors to Turkish with the vocabulary he used in his works and brought original expressions and images. He succeeded in influencing the artists and readers after him with the depth of his words and his effective use of the art of sehli mümteni (pithy words that seem easy but are difficult to say and write). Yunus Emre, who added different values and meanings to many words, used the expression "head" in his Divan with various language structures (idiom, metaphor, compound word, reduplication, phrase, old Turkish-folk dialect) and in a way that can have different meanings (polysemy) in the Turkish dictionary today. The study aims to classify these different meanings and usages. In this qualitative study, the different meanings and usages of the expression "head" in Turkish in Yunus Emre's Divan were determined by document analysis method, the findings were shown in tables, and based on these findings, evaluations were made about the poet's mastery of using Turkish and the richness of Turkish vocabulary and meaning.

Keywords: Divan of Yunus Emre, Head, Language Teaching, Language Structures, Meaning

⁵ Istanbul Aydın University Faculty of Education Department of Turkish and Social Sciences Education/Turkish Language Teaching Program, selimemiroglu@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4892-9575

⁶ Ministry of National Education, mustafacetinkaya.tr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1590-3117

Giriş

Türk edebiyatında geçmişten günümüze birçok önemli şair ve yazar eser üretmiştir. Bu şahsiyetler Türkçenin oluşumu, gelişimi ve zenginleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Bunlardan biri de Yunus Emre'dir.

Yunus Emre yazmış olduğu şiirleriyle hem yaşadığı çağda hem de kendinden sonraki dönemlerde insanları derinden etkileyebilmiştir. Bunun en büyük nedenlerinden biri kullanmış olduğu dildir. Yunus, yaşadığı dönemin Türkçesini şiirlerinde arı ve duru bir şekilde kullanarak yüzyıllar sonra bile Anadolu insanına hitap etmeyi başarmıştır. “*Yunus Emre, günümüz insanlarını bile derinden etkileyip heyecanlandıran şiirlerini Türkoloji’de ‘Eski Anadolu Türkçesi’ diye adlandırılan dille söylemiştir.*” (Ocak, 2012, s. 97).

Yunus’un şiirleri dil olarak açık ve anlaşılır bir yapıdadır. “*Günümüzden 600 küsur yıl öncesine ait olmalarına rağmen Yunus Emre’nin şiirlerinin dili, bugün için de oldukça sade ve anlaşılabilirliğinden hemen hiçbir şey yitirmemiş durumdadır. Sıradan bir öğrenim görmüş, Türkçe bilen hemen herkes, bu şiirlerin yüzeysel anlamına ulaşmak için çok seyrek olarak sözlüğe bakmak ihtiyacı duyar.*” (Gemalmaz, 1991, s. 1). Bu anlaşılabilirlik, Yunus’u yaşatan diğer bir nedendir.

Yunus Emre, yaşadığı dönemin diline ve öz Türkçeye bağlı kalmıştır. “*Yunus’un dili, yaşadığı çağın, yani XIII ve XIV. yüzyılın dilidir. Bu dil Oğuzca’dır. Oldukça eski yazma divanlarında, bugün unutulmuş eski kelimelere sıkça rastlanır. Çağdaşlarının eserlerinde de bu gibi kelimelere rastlanır. Birkaç örnek: kanda (nerede), ası (fayda), kancaru (nereye), key (pek), kelecı (söz), ısı (sahip), durmak (kalkmak), Çalap (Tanrı), kamu (hep, bütün).*” (Öztelli, 1992, s. 67). Yunus’un; dönemin Türkçesini öz bir şekilde kullandığı, günümüz için bu türden eskimiş/eskicil (arkaik) sayılabilecek sözcüklere yer verdiği görülmektedir. “*Şairin dilinde bugün için arkaik olan bazı kelimelere rastlanırsa da bu kelimeler dönemin dili için normaldir ve onların birçoğunu Anadolu ağızlarında bugün de bulmak mümkündür.*” (Tavukçu, 2017, s. 105). Bu konuda Fuat Köprülü ise şunları belirtmiştir: “*Herhâlde Yunus’un lisanı, o devirdeki başka Anadolu eserleri gibi, biraz archaic olmakla beraber, saf Anadolu Türkçesi’dir.*” (Köprülü, 1976, s. 292). Türkiye Türkçesi ağızlarında yapılan çeşitli çalışmalar, Yunus’un kullandığı bu dilin büyük oranda yaşadığını göstermektedir.

Yunus Emre, ağırlıklı olarak Türkçe kelimelerle şiir yazmış olsa da Arapça ve Farsçaya da yer vermiştir. “*Yunus, Farsçadan Türkçeye geçiş devrinin bir şairidir; Osmanlıca dediğimiz ‘üç dilden mürekkep lisan’ henüz tam olarak kurulmamıştır. Bu bakımdan Sultan Velede’de olduğu gibi Yunus’ta da Türkçe, Arapça, Farsça sözler yerine göre, hatta bazı kere vezin yüzünden üç dilde de kullanılmıştır.*” (Gölpınarlı, 1941, s. 41). Arapça ve Farsçaya yer vermesinin bir sebebi de tasavvufi terimleri kullanmasıdır. “*Yunus Emre tasavvuf şairi olduğundan, kuşkusuz, onun eserlerinde, hatta konuşmasında bile Fars ve Arap kelimeleri kullanması tabii sayılmalıdır.*” (Nerimanoğlu, 1993, s. 3).

Yunus Emre; dili açık, yalın ve halkın anlayacağı bir şekilde kullanmaya özen göstermiştir. Şiirlerine içerik olarak bakıldığında şairin dinî-tasavvufi bir çizgide olduğu görülmektedir. “*Yunus Emre’nin şiirlerinin muhtevasını tasavvuf ilkeleri, kendini gerçekleştirme/erginlenme olarak ifade edebileceğimiz tasavvufî eğitim süreci oluşturur.*” (Küçükbasmacı, 2021, s. 60). Bu noktada Yunus, Orta Asya Türk geleneğinde olduğu gibi, yazdığı şiirlerle halkı dinî konularda bilinçlendirmek istemiştir.

Yunus Emre, eserlerini zengin bir kelime kadrosuyla oluşturmuştur. Kullanmış olduğu kelime çeşitliliği şairin Türkçeye hâkim olduğunu, dili ustaca işlediğini ve yüzyıllar boyunca kendisinden söz ettirebileceğini göstermektedir. Dil ve anlatımı, Türkçenin gelişmesine, yeni açılımlar kazanmasına katkı sağlamıştır. “*Bir dilin gelişmesinde şüphesiz ki yazar ve şairlerin çok büyük bir etkisi vardır. Zira dilin güzelliği, akıcılığı onların eserlerindeki ifadelerle hayat kazanmaktadır. Yunus Emre, büyük bir dil ustası, üstün bir söz sanatçısıdır. Dili yalın ve açık, anlatımı içten ve sıcaktır.*” (Akdemir, 2013, s. 431). Şairin dilde gösterdiği bu ustalık; manevi doygunluğu ve sözcük hâkimiyetinin bir yansımasıdır.

Dile, söze önem veren Yunus-zaman zaman-konu olarak dile ve söze değinir. “Birçok şiirinde sözün değeri, niteliği, sözünü bilmenin üstünlüğü, sözünü bilmemenin düşüklüğü, az ve öz sözün değeri, çok ve boş sözün değersizliği üstünde durmuştur.” (Eyüboğlu, 1985, s. 51). Sehli mümteni sanatının seçkin örneklerini oluşturan şiirleri, sanki düşünülmeden yazılmış gibi bir izlenim uyandırır da satır ve sözcüklerin altında yatan anlamın ortaya konulmasıyla şair, derinliğini okura duyumsatır.

Yunus Emre, şiirlerinde günlük hayattaki konuşma diline yakın bir yazı dilini tercih etmiş ve bunu başarmıştır. “Yunus Emre şiir dilini halk diline yakınlaştırmak için uğraşmıştır” (Yağcı, 2001, s. 52). Bu çabası-şairin yaşadığı yüzyıl göz önünde bulundurulduğunda-Türkçeye bilinçli bir şekilde önem verdiğini göstermektedir. “Yunus’un kullandığı kelime ve ifade kalıpları, mecaz ve istilahlar, Türkçenin edebileşmesi yolunda hakiki bir dönüm noktasıdır.” (Cesur, 2010, s. 32).

Yunus Emre, Türkçenin gelişimi üzerinde etki oluşturmuştur. “Eski Anadolu Türkçesi denilen bu devrenin en büyük temsilcilerinden olan şair, Türkçeyi son derece güzel kullanıp işleyen, geliştiren büyük bir sanatkârdır. Dili eşsiz bir kudret ve hünerle kullanan Yunus’un şiirlerinde Türkçe en güzel şeklini almıştır.” (Timurtaş, 1989, s. 3). Asırlar sonra Yunus’un dilinin yeniden kıymet kazanması bu bakımdan tesadüf değildir.

Şair, ekol oluşturmuş efsanevi bir isimdir. Vefatının üzerinden yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen ardında bırakmış olduğu eserleri hâlâ birçok kişi tarafından âdeta bir okul gibi görülmekte ve insanların kalbine işlemektedir. “Bu nedenle Yunus yetmiş yıldır tüm aydınların gönlündedir; tıpkı yedi yüz yıldır halkın da gönlünde olduğu gibi.” (Başgöz, 1999, s. 5).

Yöntem

Çalışma nitel desende olup doküman analizi yöntemiyle oluşturulmuştur. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren, yazılı, görsel materyallerin analizini kapsar.” (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 187-188).

Çalışma; Yunus Emre Divanı’nda yer alan “baş” ifadesinin Türkçedeki farklı anlam ve kullanımlarını tespit etmeyi, Türkçenin kelime ve anlam zenginliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda yapılan taramada Yunus Emre Divanı incelenmiş, “baş” ifadesinin farklı anlam ve kullanımları kategorize edilerek örneklerle sunulmuştur. Çalışma, semantik kapsamda olup ifadenin geçtiği bağlam göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırmanın verileri, Mustafa Tatcı’nın “Yunus Emre Divanı” adlı çalışması taranarak elde edilmiştir. Çalışmada “baş” ifadesinin geçtiği bağlama bakılmış, ifadenin soyut ve somut olma durumları incelenmiş, “baş” ifadesinin Türkçenin çeşitli dil yapılarına (çok anlamlılık, deyim, mecaz, birleşik sözcük, ikileme, kalıp söz, eski Türkiye Türkçesi-halk ağzı) göre özellikleri sınıflandırılmıştır.

Çalışma, Yunus Emre’nin Divan’ında geçen “baş” ifadesiyle sınırlandırılmıştır. Yunus, kelimelere farklı anlam ve değerler yükleyebilen bir şairdir. Baş ifadesi de bunlardan biridir. Baş sözcüğünün seçilmesi ve çalışmanın bu sözcükle sınırlandırılması; yapılan ön taramada söz konusu sözcüğün Divan’da farklı anlam, değer ve kullanımlar yüklendiğinin fark edilmesinden dolayıdır. Yunus’un şiir ve mecaz zenginliği, daha çok Divan’ına yansıdığı için eser olarak Divan’ı tercih edilmiştir. Bu da çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır.

Araştırmanın problem cümlesini “Yunus Emre’nin Divan’ında ‘baş’ ifadesinin farklı anlam ve kullanımları nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır.

Bulgular ve Yorum

Yunus Emre, şiirlerinde birçok sözcüğü çok anlamlı olarak kullanmıştır. “Çok anlamlılık, sözcüklerin kurdukları ilişkiler sonucu gelişir.” (Emiroğlu, 2020, s. 2). Şairin divanda kullandığı çok anlamlı kelimelerden biri de “baş”tır. “Türkçenin en eski kelimelerinden biri olan ‘baş’, Eski Türkçe döneminden günümüze kadar Türkçenin bütün lehçelerinde ve şivelerinde kullanılmaktadır.” (Uçar, 2011, s. 186).

Yunus Emre’nin Divan’ındaki “baş” ifadesiyle ilgili farklı anlam ve kullanımlar incelendiğinde “baş”ın, TDK Türkçe Sözlük’te verilen 1, 2, 3, 4 ve 5. anlamlarını karşılar şekilde kullanıldığı, bunun yanında, Türkçedeki diğer dil yapılarına ait (deyim, mecaz, birleşik sözcük, ikileme, kalıp söz, eski Türkiye Türkçesi-halk ağzı) farklı anlam ve kullanımları da örneklendirdiği görülmüştür.

Bu bölümde “baş” ifadesinin farklı anlam ve kullanımları tasnif edilmiş, ifadenin geçtiği bağlama ilişkin örnekler Divan’da yer alan numara sırasıyla verilmiştir.

Tablo 1

Divan’da “Baş” İfadesinin TDK Türkçe Sözlük’teki Anlam ve Kullanımları

TDK Türkçe Sözlük	Frekans
1. anlam: İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser.	20
2. anlam: Bir topluluğu yöneten kimse.	3
3. anlam: Başlangıç.	1
4. anlam: Temel, esas.	2
5. anlam: Arazide en yüksek nokta.	1
Toplam	27

Tablo 1’de görüldüğü gibi, Yunus Emre’nin Divan’ında baş ifadesi Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğü’ndeki 5 farklı anlamı örneklendirmektedir. Bu kullanımlardan en çok karşımıza çıkan, 20 kez tekrarlanan 1. anlamdır. En az kullanım ise 1 kez yer almasından dolayı 3. ve 5. anlamlardır. “Baş” ifadesinin, çok anlamlı bir kelime olarak toplamda 27 defa kullanıldığı görülmektedir.

Baş Sözcüğünün Çok Anlamlı Kullanımları

1. **Anlam:** İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser.⁷

Zihî Mansûr ki ma’şûk yolında
Başı ber-dâr olupdur ‘ışk elinden (245/6)

Yunus Emre bu şiirde Hallâc-ı Mansûr’un maşuk yolunda idam edilmesine telmihte bulunarak baş ifadesini sözlükteki ilk anlamıyla kullanmıştır.

⁷ Divan’da 1. anlamla ilişkili diğer beyitler için bkz. 1/1, 24/5, 35/5, 67/2, 73/7, 92/4, 102/2, 113/10, 116/3, 135/18, 136/2, 152/5, 201/12, 213/3, 360/7, 398/8, 412/4, 412/5, 412/5

2. Anlam: Bir topluluğu yöneten kimse.⁸

Dervîşler uçar kuşlar
Deniz kenârın kışlar
Zihî devletlü **başlar**
Eve dervîşler geldi (373/3)

Baş, lider ya da yönetici konumunda olan kimseler için de kullanılır. Şair, “zihî devletlü başlar” diyerek baş ifadesini sözlükteki ikinci anlamıyla kullanmaktadır.

3. Anlam: Başlangıç.

Gâyet hor u hakîr ol **başda** Halîl olasın
İsmâ'îl gibi sen de kurbâna irişince (309/3)

Yunus Emre bu şiirinde Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi olayına telmihte bulunmuştur. “*Kur'an'da yer verilen bu kıssa hem Hz. İbrahim'in hem de Hz. İsmail'in Allah'ın emri karşısında teslimiyetleri dolayısıyla edebiyatımızda konu edilmiştir.*” (Bars, 2016, s. 728). Şair bu dizelerde baş ifadesini “ilk önce, ilk başta” anlamıyla kullanmaktadır.

4. Anlam: Temel, esas. Yunus Emre bu ifadeyi Divan'ında “ilke” anlamında da kullanmaktadır.⁹

'İbâdetler **başdur** terk-i dünyâ
Eger mü'minsen ana inanasın (279/10)

Şair; ibadetlerin temelinin, esas ilkesinin dünyayı terk etmek olduğunu ve mümin olanların buna inanması gerektiğini ifade ederek baş ifadesini sözlükteki dördüncü anlamıyla kullanmaktadır.

5. Anlam: Arazide en yüksek nokta.

Karlu tagların **başında** salkım salkım olan bulut
Saçun çözüp benüm için yaşın yaşın aklar mısın (270/6)

Yunus Emre bu şiirde “karlı dağların başı” ifadesiyle dağın en tepe noktasını kastederek baş ifadesini sözlükteki beşinci anlamıyla kullanmaktadır.

Deyimler

Deyimler, söz varlığının temel taşlarıdır. “*Bir dildeki deyimler de sözvarlığı içinde yer alır; dili konuşan toplumun anlatımındaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğelerdir.*” (Aksan, 2004, s. 31). Deyimlerle ilgili birçok tanım ve açıklama bulunmaktadır. “*Deyimin tanımı konusunda birtakım farklılıklar bulunsa da genel olarak tanımlar birbirine benzemektedir. Öne sürülen ortak özellikler arasında, sözcüklerden en az birinin gerçek anlamının dışına çıkarak kullanılması ve deyim söz öbekleri şeklinde kalıplaşmış olması yer almaktadır.*” (Cesur, 2010, s. 45). Deyimler en az iki sözcükten oluşur. Bu özellik deyimi mecazdan ayırır. Yunus Emre, şiirlerinde “baş”la ilgili deyimlere yer vermiştir. Çalışmada yer alan deyimler, TDK'nin çevrim içi atasözleri ve deyimler sözlüğü ve Ötüken Türkçe Sözlük esas alınarak incelenmiştir.

⁸ Divan'da 2. anlamla ilişkili diğer beyitler için bkz. 387/7, 398/7

⁹ Divan'da 4. anlamla ilişkili diğer beyitler için bkz. 295/28

Tablo 2
Divan'da “Baş” İfadesinin Deyim Olarak Kullanımı

Deyimler	Frekans
baş eğmek	7
(birinin) başına gelmek	6
baş olmak	3
aklı başında	3
baştan aşmak	3
başı hoş ol(ma)mak	2
(bir yola) baş koymak	2
aklı başından gitmek	2
tepeden (ayağa) tırnağa	2
yalın ayak, başı kabak	2
başa varmak	2
aklı başından almak	1
başını kurtarmak	1
başına devlet (veya talih) kuşu konmak	1
aklı başına almak (toplamak, devşirmek)	1
baş (başı) çekmek	1
baştan çıkmak	1
baş tacı etmek	1
aklı başına gel(me)mek	1
başına kakmak	1
başını vermek	1
Toplam	44

Tablo 2 incelendiğinde Divan'da “baş” ifadesi ile ilgili deyimlerin sıkça yer aldığı görülmektedir. Bu deyimler arasında Divan'da en sık kullanılan; 1) Saygı göstermek için baş eğerek selamlamak. 2) Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek anlamlarına gelen “baş eğmek” deyimidir. Yunus Emre bu deyime Divan'ında 7 kez yer vermiştir. Divan'da deyimlere toplamda 44 kez yer verildiği görülmektedir.

(birinin) başına gelmek: Beklenmedik, şaşırtıcı bir olay veya durumla karşılaşmak.¹⁰

Gülme sakın sen ana eyü degildir sana

Kişi neyi gülerse **başa gelegen** olur (96/2)

Yunus Emre'nin anlaşılır bir Türkçe kullandığı bu dizelerde görülmektedir. “Kişi neyi gülerse başa gelegen olur.” dizesinde baş ifadesinin anlam olarak “başına gelmek” deyimini karşıladığı görülmektedir. Aynı zamanda “Gülme komşuna, gelir başına.” atasözünün de anlamsal olarak karşılandığı anlaşılmaktadır.

baş eğmek: 1. Saygı göstermek için baş eğerek selamlamak. 2. Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek.¹¹

Işkun Hakk'a irgürür cân gözi didâr görür

Görenler **baş indürür** İbrâhîm Edhem misin (257/7)

Şair, İbrahim Edhem Hazretlerine telmihte bulunarak baş ifadesini baş eğmek deyiminin birinci anlamı olan “saygı göstermek için baş eğerek selamlamak” anlamında kullanmıştır.

¹⁰ Divan'da (birinin) başına gelmek deyimiyile ilişkili diğer beyitler için bkz. 73/9, 86/4, 124/7, 127/6, 335/20

¹¹ Divan'da baş eğmek deyimiyile ilişkili diğer beyitler için bkz. 220/2, 319/4, 326/1, 329/2, 329/3, 409/3

baş olmak: 1. Küçük bir işte de olsa yönetici olmak, sözü dinlenir bir kimse olmak. 2. Önde gelmek, lider olmak.¹²

Gelünüz gidelüm gelün ki Yûnus geçdi gönildi
Ayaklara düşer Yûnus bu yola **baş olan** kimdür (30/5)

Yunus Emre manevi bir yolculuk olan yokluk yolunda alçakgönüllülükle “bu yola baş olan kimdür” diyerek baş ifadesini deyim olarak kullanmaktadır.

aklı başında: 1. Bilinci yerinde olan. 2. Sürekli akıllı davranan. 3. Doğru dürüst, kusursuz, akıllı başlı.¹³

Başında akıllı olan âhrete ‘amel itmez
Hûrîlere aldanmaz gözile kaşdan geçer (70/6)

Şair, bir şiirinde “Cennet Cennet didükleri/Bir ev ile birkaç Hûri/İsteyene virgil anı/Bana seni gerek seni” diyerek Allah aşkının büyüklüğünün yanında, yaptığı ibadetlerle kazanacaklarını önemsizleştirmektedir. Burada da başında akıllı olanın benzer bir tutumla hareket etmesi gerektiği işaret edilmektedir.

baştan aşmak: Pek çok olmak, pek çoğalmak.¹⁴

‘Aceb midür ‘aşık kişi ma’şûkını zikir iderse
‘İşk **başından aşıcagaz** gönlini zâr itse gerek (139/6)

Yunus, maşuk olarak Allah’ı benimsediği için şiirlerinde aşk kavramı ilahi aşk üzerine kuruludur. “Yunus’a göre sevgi kime duyulursa duyulsun gönlü parçalamaz. Tekleştirebilir ve birleştirir. Kâinatta varlıklara duyulan sevgi aslında Cenabîhak sevgisinin bir gereğidir.” (Görmek, 2019, s. 52). Şair, aşkın çoğalması için aşğın gönlünü ağlatması gerektiğini vurgularken “baştan aşmak” deyimini kullanmaktadır. Aşğın gönlünü ağlatması ifadesi ile de alışılmamış bağdaştırma örneği verir.

başı hoş ol(ma)mak: Anlaşmak. Arası iyi olma(ma)k.¹⁵

Dört kişidür yoldaşum vefâ-dârum râz-daşum
Üçile **hoşdur başum** birine buşup geldüm (181/4)

Şairin yoldaşları içinde arası iyi olanları belirtmek için başı hoş olmak deyiminden faydalandığı görülmektedir. “Yunus; cân, din, iman gibi soyut/dinî kavramları yoldaş, vefadâr ve sırdaş bir arkadaşa benzetmiştir. Bu üçü ile arası iyi olan Yunus Emre’nin, sürekli savaştığı düşmanı olan bir de nefsi vardır.” (Çukurlu, 2022, s. 228).

(bir yola) baş koymak: Bir şey uğruna ölümü göze almak.¹⁶

Şol seni seven kişi **komış yoluna başı**
İki cihân güneşi sensün yâ Resûla’llâh (344/2)

Yunus Emre bu beyitte Hz. Muhammed’in yolunda ölümü bile göze aldığını baş koymak deyimini ile belirtmektedir.

¹² Divan’da baş olmak deyimiyile ilişkili diğer beyitler için bkz. 292/3, 394/1

¹³ Divan’da akli başında deyimiyile ilişkili diğer beyitler için bkz. 112/3, 412/3

¹⁴ Divan’da baştan aşmak deyimiyile ilişkili diğer beyitler için bkz. 73/1, 278/5

¹⁵ Divan’da başı hoş ol(ma)mak deyimiyile ilişkili diğer beyitler için bkz. 354/3

¹⁶ Divan’da (bir yola) baş koymak deyimiyile ilişkili diğer beyitler için bkz. 226/4

aklı başından gitmek: Çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırarak.¹⁷

Dost bana su'âl idicek
 'Aklum başumdan gidicek
 Hicâb derdi gark idicek
 Ben n'ideyin n'eyleyeyin (275/2)

Şair bu şiirde dost ifadesi ile Allah'ı kastetmektedir. “Yunus, hakiki dost olan Allah ile karşılaştığında aklının başından gideceğini ama aradaki perdenin varlığının kendisini dert içinde bırakacağını, bu halde çaresiz kalacağını ifade etmiştir.” (Dilmen, 2021, s. 85).

tepeden (ayağa) tırnağa: 1. Tamamıyla. 2. Baştan aşağı, her yanıyla, tepeden ayağa.¹⁸ Bu deyim, Yunus Emre'nin Divan'ında “baştan ayağa” diye geçmekteyken günümüzde, daha çok, “tepeden tırnağa” biçimiyle kullanılmaktadır.

Başdan ayağa degin Hak nûrı seni dutmuş
 Hak'dan ayru ne vardur kalma gümân içinde (302/11)

yalın ayak, başı kabak: Çok perişan bir kılıkta.¹⁹

İsrâfil sûrın ura halâyık turı gele
Baş açuk yalın ayak ıssılar ola katı (385/6)

Yunus, şiirlerinde betimlemelere de başvurur. Bu şiirinde ahirete ilişkin bir betimleme vardır. “Yunus Emre'nin dizelerinde ahiret kavramı geniş yer tutar. Onun için ahiret, fanilikten ebediliğe geçişi sağlayan bir vasıttır. Ahiret inancı, Yunus Emre'de büyük bir sorumluluk duygusu meydana getirmiştir. Yunus, dünya hayatında karşılaştığı zorlukların farkındadır.” (Bars, 2017, s. 247). Şair bu beyitte İsrâfil'in sura üflemesi ile kıyamet olayına işaret ederek kıyamet anında, içinde bulunulan hâlin perişanlığını belirtmek amacıyla yalın ayak başı kabak deyimini kullanmıştır. Deyim, Yunus'un Divan'ında “baş açuk yalın ayak” diye geçmekteyken günümüzde, daha çok, “yalın ayak, başı kabak” biçimiyle kullanılmaktadır.

baş varmak²⁰: Bitirmek, sonuçlandırmak, tamamlamak.²¹

Sabrıla benüm işüm niçe varısar başa
 Şol dostumun nüvahtı cânuma cân bıraktı (363/4)

Şair; sabrın önemine vurgu yapmak, sabırla birçok işi bitirdiğini dile getirmek için “baş varmak” deyiminden faydalanmıştır. “Sabrın kendi rızası ve işi olduğundan, sabır neticesinde her ne gelecekse başa razı geleceğinden dikkatle bahsetmektedir. Onun felsefesine göre sabır ilaçtır ve sabrın sonunda bilinmeyen nice mükâfatlar vardır. Bununla birlikte tasavvuf ilkesinin özünde de sabır kavramı gün yüzüne çıkmakta ve bu kavram insanlığa türlü öğretilerle aşılanmaktadır.” (Altun, 2020, s. 1682).

aklı başından almak: Bir şey birini düşünemeyecek bir duruma getirmek, çok şaşırtmak.

Gele sana cân alıcı dahı cân alur kılıcı
 'Aklunı başdan alıcı bir dem amân virmez ola (6/3)

¹⁷ Divan'da aklı başından gitmek deyimine ilişkin diğer beyitler için bkz. 244/1

¹⁸ Divan'da tepeden (ayağa) tırnağa deyimine ilişkin diğer beyitler için bkz. 404/9

¹⁹ Divan'da yalın ayak, başı kabak deyimine ilişkin diğer beyitler için bkz. 162/3

²⁰ Ötüken Türkçe Sözlük, 1. Cilt, s. 484

²¹ Divan'da baş varmak deyimine ilişkin diğer beyitler için bkz. 214/3

Şair burada güzel adlandırmadan faydalanmıştır. “*Can almakla görevli bir melek olan Azrail, ölümle özdeşleşmiş olduğu için adını bile anmak insanlarda korku ve endişe uyandırabilir. Bunun içindir ki “İnsan zihninde korku uyandıran varlıklar, kavramlar, olaylar, durumlar gerçek adlarıyla söylenmeyip, güzel adlandırma yapılarak söylenir.”* (Ospanova, 2016, s. 139). Yunus Emre bu şiirinde “can alıcı” ifadesi ile örtülü anlamda Azrail’i, Azrail ile karşılaşınca insan aklının düşünme yetisinin yetersiz duruma geleceğini ise “aklını başından almak” deyimini ile ifade etmektedir.

başını kurtarmak: Canını korumak.

Gök perdelerin açalar eyü yavuzdan seçeler
Ol dem kancaru kaçalar **baş kurtarası** yir gerek (138/3)

Şair bu dizelerde kıyamet gününe atıfta bulunarak insanların canını kurtarmak için bir yer arama derdine düştüğünü başını kurtarmak deyimini ile ifade etmektedir. Yunus, “*Kulakları sağır eden o ses geldiğinde işte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır.*” (Abese, 80/33-36) ayetinin gereği olarak herkesin birbirinden kaçtığı o hesap gününü perde olarak nitelendirmiştir.” (Dilmen, 2021, s. 89). Yunus Emre’nin Türkçenin imkânlarından usta bir şekilde yararlandığı görülmektedir.

başına devlet (veya talih) kuşu konmak: Beklemediği büyük bir nimeti ele geçirmek.

Devlet tâcı başa kondı ‘ışk kadehin bana sundı
Susadugumca ben dahı her dem anı içer oldum (208/2)

Yunus; aşkı yüce bir kavram olarak ele almakta, aşk kadehinin kendisine sunulmasını “devlet tacı başa kondı” ifadeleriyle dile getirmektedir. Deyim günümüzde “başına devlet/talih kuşu konmak” biçiminde kullanılmaktadır.

aklını başına almak (toplamak, devşirmek): Akılsızca davranışlarda bulunmaktan kendini kurtarmak.

Esritdi ‘ışka düşürdi ben hamıdum ‘ışk bişürdi
‘**Aklum başuma divşürdi** hayrı şerden seçer oldum (208/3)

Bu beyitte şair kendi olgunlaşma sürecinden bahsetmektedir. “*Yunus aşka düştüğünden beri sarhoştur. Bu sarhoşluk onu hamlıktan kurtarmış, aşk odunda pişirmiştir. Pişen Yunus’un aklı o zaman başına gelmiş, hayırla şerri birbirinden ayırmıştır.*” (Bars, 2016, s. 238). Şair, aşk sarhoşluğuna kapılarak aklını başına devşirmiş ve önceden yaptığı nefsanî davranışlardan vazgeçmiştir.

baş (başı) çekmek: Herhangi bir konuda önde gitmek, önyak olmak.

Kanâ‘at hırkası içre selâmet **başını çekdüm**
Melâmet gönlegin biçdüm ‘ârif olup geyen gelsün (230/2)

Yunus, bu beyitte nefsiyle olan mücadelesinden başarılı bir şekilde çıkarak kanaat hırkası içinde doğruluğa, esenliğe yöneldiğini; bu yolda arif olmak isteyenlere önyak olduğunu “baş çekmek” deyimini ile belirtmektedir.

baştan çıkmak: Ahlakı bozulmak, doğru yoldan ayrılıp uygunsuz işlere yönelmek.

Yine Yûnus **başdan çıkıp** ‘âr u nâmûsı yıkup
‘Âşiklarun cur‘asından ulu kadeh içdi yine (312/8)

Şair, âşikların kadehinden bir yudum içtiği için ar ve namusu yıkarak yoldan çıktığını “baştan çıkmak” deyimini ile ifade etmektedir.

baş tacı etmek: Çok sevmek ve saymak, el üstünde tutmak.

Muhammed'ün medhini idelüm **baş üstine**
Zirâ ki ol Muhammed yüridi 'Arş üstine (321/1)

Yunus Emre bu beyitte Hz. Muhammed'in yüceliğini miraç olayına atıfta bulunarak anlatmaktadır. "Baş tacı etmek" deyimini ile Hz. Muhammed'in methinin el üstünde tutulması gerektiğini belirtmektedir.

aklı başına gel(me)mek: Davranışlarının yanlışlığını sezerek doğru yolu bulmak, ayılmak, kendine gelmek.

'Aklum başuma gelmedi 'ışk şarâbın tatmayınca
Kandalıgum bilimedüm girçek ere yitmeyince (325/1)

Şair, "aklı başına gelmek" deyimini olumsuz anlamıyla kullanarak aşk şarabını tatmayana kadar sağlıklı bir düşünceye sahip olmadığını, gerçek bir mürşide varmadan kendisini tam manası ile bilemediğini belirtmektedir.

başına kakmak: Yapılan bir iyiliği yüzüne vurarak birini üzmemek.

Kime kim Tanrı'dan haber virürsen
Kakır başın salar hüccetlü oldı (387/4)

Yunus'un yaşadığı 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da, özellikle Moğol istilasıyla birlikte siyasi otorite bozulmuş, toplumda maddi ve manevi yozlaşma ortaya çıkmıştır. "*Beylikler arasındaki iktidar ve güç kavgaları vb. sebeplerle Anadolu'da bir kargaşa ortamı hüküm sürmekteydi. Böyle zamanlarda ahlâk da çöker ve toplumda bir buhran baş gösterir.*" (Demirci, 2022, s. 116). Şair toplumdaki ahlaki bozulmayı tenkit ederek insanlara dinî hakikatlerden haber ettiği vakit tepkiyle karşılandığını ifade etmektedir.

başını vermek: Kendini feda etmek.

Gönlüm düşdi bir sevdâya
Gel gör beni 'ışk n'eyledi
Başımı virdüm gavgâya
Gel gör beni 'ışk n'eyledi

Yunus, "gönlüm düşdi bir sevdâya" diyerek ilahi aşkı kastetmekte, "başımı virdüm gavgâya" ifadesi ile de kendi nefsi ile kavgaya tutuştuğunu ifade etmektedir. İlahi aşkın sevdasından dolayı kendini tamamıyla nefsiyle mücadeleye verdiğini "başını vermek" deyimini ile belirtmektedir.

Mecazlar

Yunus Emre'nin Divan'ında baş ifadesinin sadece çok anlamlı veya deyim olarak kullanımları yer almaz. Bunun yanında "baş" ifadesinin-daha çok diğer kelimelerle birlikte kullanılarak-çeşitli mecaz anlamlar oluşturduğu görülür. Bu bölümde söz konusu anlam ve kullanımlar ele alınmıştır.

Tablo 3
Divan'da “Baş” İfadesinin Mecaz Anlamlı Kullanımları

Mecazlar	Frekans
can ve ten	5
kibir ve kötülüklerin merkezi	4
öz, bütün	3
endişelenmek	2
zihin	1
tabut	1
yer-yön	1
tükenmez arzu ve emellerin merkezi	1
en iyi	1
ömrün sona ermesi	1
Toplam	20

Tablo 3'te görüldüğü gibi Divan'da “baş” ifadesi mecaz anlamlarda da kullanılmıştır. Toplamda 20 mecaz anlamı kullanımı tespit edildiği Divan'da “baş” ifadesi, en fazla, “can ve ten” anlamındadır.

can ve ten²²

Dost senün 'ışkun okı key katı taşdan geçer
'İşkuna düşen 'âşık **cânıla başdan** geçer (70/1)

Yunus, dost ifadesi ile Allah'ı belirterek ilahi aşka tutulmuş kişilerin hiçbir engel tanımayacağını ve aşkı uğruna “canıla başdan geçer” diyerek her şeyini feda edeceğini, ancak bu şekilde maşukuna sevgi ve muhabbetini iletebileceğini dile getirmektedir.

kibir ve kötülüklerin merkezi²³

Hayra döndi benüm işüm endişeden âzâd başum
Nefsüm **başımı** kesüben şer işlerden kaçır oldum (208/4)

Yunus Emre'nin sürekli mücadele ettiği düşmanlarından biri de kendi nefsidir. Nefsin en alt mertebesi olan nefsi emmâre ise sürekli kötülükleri emreder ve kişiyi kibirli göstermeye çalışır. “Yunus, nefsinin sözünü dinlemediğinden beri şer işlerden uzaklaşmış, bütün endişelerinden kurtulmuş, tüm işlerini hayra çevirmiştir.” (Bars, 2016, s. 238). Nefsinin emrettiği duygulara uymayarak kibir ve kötülüklerin merkezini yok ettiğini ve bu şekilde sıkıntılardan kurtulduğunu belirtmektedir.

öz, bütün²⁴

Zelil magbûn kala **başum** anda hiç dinmeye yaşum
Mahşer günü içüm taşum nâr olursa n'ideyin ben (274/2)

Şair mahşer gününe işaret ederek durumuna dikkat çekmektedir. Bu beyitte “baş” ifadesi ile özünü, bütününü yani benliğini dile getirmektedir.

²² Divan'da can ve ten anlamına ilişkin diğer beyitler için bkz. 70/7, 129/3, 146/4, 230/4

²³ Divan'da kibir ve kötülüklerin merkezi anlamına ilişkin diğer beyitler için bkz. 155/3, 155/3, 208/5

²⁴ Divan'da öz, bütün anlamına ilişkin diğer beyitler için bkz. 208/4, 412/6

endişelenmek²⁵

Ol kıyâmet bâzârında her bir kula **baş kayusu**
Ne kayursın anı seven çün ol ‘arasâtda bile (317/8)

Yunus Emre bu beyitte kıyâmet gününe atıfta bulunarak o gün geldiğinde herkesin kendi endişesi ve derdiyle meşgul olacağını “baş kayusu” ifadesiyle belirtmektedir.

zihin

‘İşkdur Yûnus’un cânı **başında** ser-encâmı
‘İşka münkir âdemi bu meydândan sürmişler (68/5)

Şair bu beyitte hem Türkçe (baş) hem de Farsça (serencam) baş ifadesini kullanmıştır. Ancak ikisi farklı anlamlar oluşturmaktadır. Yunus, “serencam” ifadesini başa gelen olaylar anlamında kullanırken “baş” ifadesini ise başına gelen olayların zihnindeki etkileri ve varlığıyla ilişkilendirmektedir.

tabut

Hiç bilmezem ben niçe idem kangı yana sefer idem
Yakasuz don geyem gidem **başsuz ata** bini(şi)cek (127/3)

Yunus Emre, tabut kelimesini ölümü çağrıştırdığı için örtük bir şekilde ifade etmiştir. “Kültürel özelliğin ön plana çıkartılmasıyla oluşturulan ağaç at ve başsuz at ifadelerinde, yolculuk ve ulaşımında kullanılan atın vurgulanmasıyla aslında ölümün bir yolculuk olduğuna işaret edilir.” (Osanova, 2016, s. 140). Ölümü çağrıştıran kavramlar insanlarda olumsuz duygular bırakacağı için şairler bunları mecaz anlamlarıyla ifade etmeyi daha uygun bulmuşlardır. Yunus da bu şairlerden biridir.

yer-yön

Başuma dikeler hece ne irte bilem ne gice
‘Âlemler ümidi hâce sana fermân olam birgün (241/5)

Yunus, “başuma dikeler hece” ifadesi ile mezar taşına bir gönderme yapmaktadır. Mezar taşının, mevtanın baş kısmına dikilmesini ifade ederek “baş” ifadesini yer-yön bildirecek şekilde kullanmıştır.

tükenmez arzu ve emellerin merkezi

Giceye iresini kimse bilmez
Tûl-ı emel başın uzatmışam ben (258/6)

Yunus bu beyitte “ömrünü boşa harcadığını belirterek kendine yaptığı kötülüklerini anlatır; riyakâr ve günahkâr oluşuna değinir.” (Kaya, 2022, s. 385). “Baş” ifadesi ile bitmeyen isteklerin ve emellerin merkezini kastederek bu arzuların peşinde ömrünü nasıl heba ettiğini anlatmaktadır.

en iyi

Geçdüm bitmez sağınçdan usandum yaz u kışdan
Bostânlar başın buldum bostânım yagmâ olsun (271/6)

²⁵ Divan’da endişelenmek anlamına ilişkin diğer beyitler için bkz. 17/8

Şair “bostanların başı” ifadesi ile bahçelerin bahçesi yani en iyi bostan anlamına gelen sır bahçesini belirtmektedir.

ömrün sona ermesi

Yûnus imdi namâzun komagıl sen kıla gör
Ansuzın ecel irer ‘**ömür yitişür başa** (341/7)

Şair, “ömür yitişür başa” ifadesini deyimisel bir tarzda kullanarak insan hayatının her an sona erebileceğini belirtmektedir. “Allah’ın takdiri ile ömür geçer, insanlar sonsuz âleme geçer. Yunus, ölümün ne zaman gelip çatacağı belli olmadığından her an ölüme hazır olunması gerektiğini hatırlatır.” (Osanova, 2016, s. 145).

Diğer Dil Yapıları

Tablo 4
Divan’da “Baş” İfadesinin Diğer Dil Yapılarındaki Kullanımları

İfadeler	Eski Türkiye Türkçesi ve Halk Ağzı	Birleşik Kelime	Kalıp Söz	İkileme
yara	15			
baş üstüne			1	
baş ucu		1		
baştan başa				2

Tablo 4’e bakıldığında Yunus Emre’nin, “baş” ifadesini Türkçenin diğer yapılarıyla da kullandığı görülmektedir. Divan’da “baş” ifadesi Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzında “yara” anlamına gelen kullanımıyla 15 defa yer almaktadır. Baş ifadesinin ikileme olarak 2, kalıp söz ve birleşik kelime olarak 1 kez kullanıldığı görülmektedir.

Eski Türkiye Türkçesi ve Halk Ağzı²⁶

“Baş” ifadesinin, Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzında kullanılan ancak standart Türkçede pek fazla yer bulmayan farklı bir anlamı bulunmaktadır. Bu ifade bâş: “yara, çıban” (Ayverdi, 2011, s. 119) anlamındadır. Yunus Emre, şiirlerinde “baş” ifadesine “yara” anlamında yer verirken bu ifadeyi genellikle “ciğer, bağır, yürek, gönül” gibi sözcüklerle birlikte kullanmaktadır.

Ölmeklik dirlik ola ölümsüz dirlik bula
Başlu gönül onula merhemi sen olasin (261/2)

Şair “başlu gönül” ifadesinde “baş” kelimesini “yara” anlamında kullanarak ifadeye “yaralı gönül” manasını vermektedir.

birleşik kelime

Divan’da “baş” ifadesinin birleşik kelime olarak kullanıldığı da görülmektedir. “Yeni bir kavramı karşılamak için iki veya daha çok kelimenin Türkçenin söz kalıplarına uygun belirli yollarla bir araya getirilmesi ile kurulmuş söz birliği.” (Korkmaz, 1992, s. 27) olarak tanımlanan birleşik kelimeyi Divan’da “yatılan bir yerin baş konulan yönü veya yakını” biçiminde açıklanan “baş ucu” ifadesi örneklendirmektedir.

²⁶ Divan’da eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzı kullanımıyla ilişkili diğer beyitler için bkz. 92/1, 92/3, 142/3, 146/1, 198/4, 253/5, 270/3, 277/1, 286/3, 330/2, 354/4, 362/1, 394/9, 404/4

Ulu-kiçi aqlamışlar server yigitler komışlar
Baş ucında yay sınımlar kırıluban oklar yatur (82/4)

kalıp söz

Yunus, söz varlığının bir parçası olan kalıp sözlere de baş ifadesi üzerinden bir örnek sunmaktadır. “Sözvarlığı içinde yer alan bu öğeler, bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan birtakım sözlerdir.” (Aksan, 2004, s. 34). Kalıp sözler belirli durumlarda söylenmiş ve bir gelenek hâline gelmiş ifadelerdir. Bu sözler, konuşma ve yazmada sıklıkla kullanılır. Divan’da “baş” ifadesi ile ilgili 1 kalıp söze yer verildiği görülmektedir. “Baş üstüne” sözü, verilen selamı kabul etme anlamındadır.

Yûnus Emrem sen gine Mustafâ'ya kıl selâm
Ol dahı kıla edâ yüz ile **baş üstine** (321/7)

ikileme²⁷

İkileme, TDK Türkçe Sözlük’te “anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması” (<https://sozluk.gov.tr>) açıklamasıyla yer alır. Başka bir kaynak ikilemeyi şu şekilde açıklar: “İkilemeler, Türk dilinin her döneminde sık görülen anlatım kalıplarıdır. Anlamı kuvvetlendirmek, pekiştirmek amacıyla aynı sözcüğün yan, eş ya da karşıt anlamlı sözcüklerin tekrarıyla ikilemeler oluşur.” (Özer ve Demirtaş, 2018, s. 163). Yunus Emre’nin birçok sözcük ve sözcük grubunda olduğu gibi ikilemelerde de yetkinliği görülür. “İkilemeyi en iyi kullanan ozanların başında Yunus Emre gelir. Halk diline dayanan Yunus Emre, Türkçede ikilemenin anlatımdaki gücünü, etkisini kavramıştır. Hemen hemen her şiirinde, bir veya birkaç ikileme türünü, ustalıklı kullanır.” (Hatipoğlu, 1981, s. 63).

Yûnus bu nasihatı tutan yatlu olmaya
Bir niçe öğüt durur dinlesen **başdan başa** (293/6)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çalışmada Yunus Emre’nin Divan’ında «baş» ifadesinin farklı anlam ve kullanımları belirlenmiş ve bir sınıflandırmayla sunulmuştur. Bulgular ve yorum bölümünde yer alan bu sınıflandırmada, her başlığı örneklendirecek şekilde şiir parçaları verilmiş, “baş” ifadesinin hangi anlamda kullanıldığına ve ifadenin geçtiği bağlamın derin yapısına dair görüşler ortaya konulmuştur. Tespit edilen diğer beyitler dipnotta belirtilmiştir.

Yunus Emre’nin Türkçeyi ustaca kullandığı, Türkçenin çok anlamlılık özelliğinden yararlandığı görülmektedir. “Yunus Emre dilin bütün olanaklarından faydalanarak çok canlı, akıcı ve yalın bir edebî dil meydana getirmiştir.” (Akdemir, 2007, s. 219).

Yunus Emre’nin, Türkçe sözlükte “baş” ifadesinin sıralı anlamlarından birçoğunu şiirlerinde kullanması, bunun yanında deyim, birleşik sözcük, ikileme, mecaz, kalıp söz ve halk ağzına ilişkin anlamlarına da yer vermesi onun dil zenginliğini ortaya koymaktadır. Türkçenin imkânlarından sonuna kadar yararlanan şair, sadece “baş” ifadesini bile birçok farklı anlam ve yapıda kullanarak Türkçeye nitelik ve nicelik açısından anlam ve değer katmıştır.

Divan’da “baş” sözcüğü; sözlükteki 5 farklı anlamı örneklendirecek şekilde 27 kez, 21 farklı deyim içinde 44 kez, 10 farklı mecaz anlamı karşılar şekilde 20 kez, diğer dil yapılarından 4’üne örnek olacak şekilde 19 kez tekrar etmiştir. Yunus, Divan’ında baş ifadesini 40 farklı anlam özelliğiyle toplamda 110 defa kullanmıştır. Bu

²⁷ Divan’da ikileme kullanımına ilişkin diğer beyitler için bkz. 40/5

sonuç, Yunus Emre'nin Türkçedeki bir sözcükle bile birçok farklı anlamı yansıtan bağlamlar oluşturabildiğini, üretici kelime hazinesinin gelişmiş olduğunu ve Türkçenin söz varlığına hâkimiyetini göstermektedir. "O, *sade bir dile derin manalar yüklemesini bilmıştır.*" (Tatcı, 2005, s. 68).

Türkçenin en eski ve köklü sözcüklerinden biri olan "baş"ın farklı anlam ve biçimlere bürünmesi, dildeki neredeyse tüm söz varlığı öğelerini örneklendirmesi Yunus'un dil işçiliğindeki ustalığı, mecaz oluşturma yeteneği, dil hassasiyeti ve titizliğiyle açıklanabilir. Tekrarları sevmeyen, çeşitliliğe değer veren, ifadeyi bağlamına uygun bir tutarlılıkla gözler önüne seren, estetiğe önem veren, dil farkındalığı yüksek bir şair olan Yunus; asırlar ötesinden, edebiyatın bir dil sanatı olduğunu ve dilin sanat ürünlerini biçimlendirmedeki rolünü hatırlatmaktadır.

Şairin çok anlamlı "baş" ifadesine dil yapıları içerisinde en fazla deyimlerde yer verdiği sonra bunu sırasıyla sözlük anlamların, mecazların, Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzı kullanımların, ikileme, birleşik sözcük ve kalıp sözlerin takip ettiği görülmüştür. "Baş" ifadesinin Türkçe sözlükteki 1. anlamıyla, deyimlerden "başına gelmek", mecazlar içinden "can ve ten", diğer dil yapıları kategorisinde ise "yara" anlamıyla ön planda olduğu ortaya çıkmıştır. Şairin "baş" ifadesiyle ilgili kullandığı anlam ve yapıların-neredeyse hiç değişmeden-günümüze ulaştığı görülmüştür.

Türkçenin zenginliğini yansıtan sözcük ve sözcük gruplarını açık, anlaşılır, özgün ve bağlamına uygun bir şekilde kullandığı için Yunus'un şiirleri okunurken çoğu zaman sözlüğe bakma ihtiyacı duyulmaz. Bu tespite yapılan bu çalışmayla da ulaşılmıştır.

Çalışmada Yunus'un; üzerinde çok konuşulmayan, konuşulduğunda örtmecelere (ecel şerbeti içmek, vadesi dolmak, hakka yürümek, can borcunu ödemek vb.) başvurulmuş ölüm gibi bir olguyu özgün bir mecazla (başsız ata binmek) sunabildiği, ölümün bir yolculuk olduğunu dile getirdiği görülmüştür. "Yunus'un kullandığı sözcük ve ifade kalıpları, mecaz ve istilahlara, Türkçenin edebileşmesi yolunda dönüm noktasıdır." (Erkınay Tamtamış, 2021, s. 34).

Yunus'un, söz varlığı havuzundan çekip aldığı ve şiirlerinde yer verdiği bu anlam ve kullanımlar, aynı zamanda, Türkçenin zenginliğini de yansıtmaktadır. Türkçedeki her bir sözcüğün farklı dil yapılarıyla karşımıza çıkması muhtemeldir.

Yara anlamında da kullanılan baş ifadesinin zamanla anlam daralmasına uğradığı görülmektedir. "Ölenin arkasından taziyeye gitmek, baş sağlığı dilemek, dualarla ölen kişiyi anmak Türk milletinin de vazgeçilmez ritüelleri arasındadır. En çok kullanılan "Başın sağ olsun." kalıp sözüdür ki bunun "ölen ölmüş gitmiş, sen sağ ol" anlamında olmadığı, eskiden gelen bu sözün aslında "Başın sağalsın." [baş: çiban. (Türkçe Sözlük, 152) yani "Yaran iyileşsin." anlamında olması, milletimizin bu konudaki duyarlılığının en güzel örneklerinden biridir. Görüldüğü üzere "sağalsın" kelimesi kullanıla kullanıla "sağolsun" şekline dönüşmüştür." (Ergönenç, 2019, s. 513). Bu durum da Türkçenin canlı ve dinamik bir dil olduğunu göstermektedir.

Çalışma sonucunda ilgili kurum ve kişilere (alanda çalışanlara, araştırmacılara, okuyuculara) bazı önerilerde bulunulmuştur. Söz konusu öneriler şu şekildedir:

- Yunus Emre'nin eserlerinde çok anlamlılık özelliği gösteren farklı kelimeler üzerinde sınıflandırmalar yapılabilir.
- Yunus Emre'nin eserlerinde kullandığı özgün mecazların derin yapılarını tespit etmeye yönelik çalışmalar yapılabilir.
- Yunus Emre'nin, kelime ve kelime gruplarını hangi bağdaştırmalarla kullandığına dair çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Akdemir, Y. (2007). *Yunus Emre'de Türkçe* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Akdemir, Y. (2013). Yunus Emre'de kelime kadrosu. *Turkish Studies*, 8(9), 429-458. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/274193/>
- Aksan, D. (1992). Yunus Emre'de dil ustalığı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 2(4), 53-68. Erişim adresi: <http://www.turkdilleri.org/turkdilleri/tda02.html>
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözcük varlığı*. (3. bs.). Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1984). *Deyimler sözlüğü*. (4. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altun, S. (2020). Yunus Emre Divanı'nda sabır ve ahlak. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(3), 1673-1694. doi: 1046868/atdd.38
- Avşar, Z. (2013). *Nasihatlar Kitabı (Risalet'ün Nushiyye)*. Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı.
- Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı lügatı misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Bars, E. M. (2016). Yunus Emre'de imanın esasları. *International Journal of Language Academy*, 4, 219-241. doi: 10.18033/ijla.2452
- Bars, E. M. (2016). Yunus Emre'de peygamberlere yapılan göndermeler. *Tarih Okulu Dergisi*, 9, 719-744. doi: 10.14225/Joh1004
- Bars, E. M. (2017). Yunus Emre'de ahiret inancı. *The Journal of Academic Social Science*, 42, 244-259. doi: 10.16992/ASOS.12020
- Başgöz, İ. (1999). *Yunus Emre*. İstanbul: Çağdaş Matbaacılık.
- Bilgin, A. A. (2020) Yunus'un sözü. *Türk Dili Dergisi*, 819, 30-34. Erişim adresi: https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/7_A.-Azmi-Bilgin--YUNUS%E2%80%99UN-S%C3%96Z%C3%9C-_5.pdf
- Cesur, H. H. (2010). *Yunus Emre Divanı'ndaki deyimlerin yapı ve anlam bakımından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük: Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı I, II, III, IV*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Çukurlu, T. (2022). Yunus Emre'nin zihin dünyasına açılan pencere: teşbih. C. Vatandaş (Baş. Ed.), *Yunus Emre (hayatı-düşünceleri-eserleri)* içinde (s. 228-242). Ankara: TBMM Basımevi.
- Demirci, M. (2022). Yunus Emre günümüz insanına ne söyler?. *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 115-123. doi: 10.32739/ustad.2022.1.19
- Dilmen, Ö. (2021). Yunus Emre'nin Divân'ında perde metaforu. *Bilim Armonisi Dergisi*, 4 (2), 78-91. doi: 10.37215/bilar.956808
- Emiroğlu, S. (2020). Okuma eğitimine bağlamsal bir katkı: Okumanın Türkçede farklı anlamlarda kullanımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 1-22. doi:10.29000/rumelide.835350.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergöncü, D. (2019, Ekim). *Türkiye Türkçesinde kullanılan baş sağlığı kalıp sözleri*. XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, Samsun. Erişim adresi: <https://dunyadiliturkce2019.omu.edu.tr/>

- Erkınay Tamtamiş, H. K. (2021). Yunus Emre'nin fiillerinde metafor. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, (Yunus Emre Özel Sayısı)*, 33-47. doi: 10.33171/dtcjournal.2021.61.3.3
- Eyüboğlu, S. (1985). *Yunus Emre*. İzmir: Cem Yayınevi.
- Gemalmaz, E. (1991, Ekim). *Yunus Emre'nin şiirlerindeki dil özellikleri*. Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, Erzurum. Erişim adresi: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/151416/mod_resource/content/1/yunus_emrenin%20dili.pdf
- Gölpınarlı, A. (1941). *Yunus Emre-hayati ve bütün şiirleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1943). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Ahmet Halit Kitapevi.
- Görmek, A. E. (2019). *Mevlâna ve Yunus Emre'nin aşk felsefelerinin mukayesesi (Mesnevî ve Yunus Emre Divanı'nda)* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, Konya.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk dilinde ikileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, H. (2022). Yunus Emre'nin şiirlerinde yerilen unsurlar. C. Vatandaş (Baş. Ed.), *Yunus Emre (hayatı-düşünceleri-eserleri)* içinde (s. 379-401). Ankara: TBMM Basımevi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Küçükbasmacı, G. (2021). "Ben bir kitap okudum kalem onu yazmadı": Söz ve yazı bağlamında Yunus Emre Divanı'nda "okuma". *Millî Folklor*, 132, 51-62. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/66376/917852>
- Nerimanoğlu, K. V. (1993). *Türk dilinin bestecisi, ressamı, mimarı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ocak, A. Y. (2012). *Yunus Emre*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ospanova, G. (2016). Yunus Emre Divanı'nda ölümü güzelleştiren ifadeler (expressions that beautify death in 'Yunus Emre's Diwan'). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (41), 131-149. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/23718/252640>
- Özer, H. Demirtaş, Y. (2018). Yunus Emre Divanı'nda geçen ikilemeler üzerine. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 163-171. doi: 10.17719/jisr.2018.2771
- Öztelli, C. (1992). *Yunus Emre yaşamı ve bütün şiirleri*. (4. bs.). İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- Tatçı, M. (2005). *Divan ve Risâletü'n-Nushiyye*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Tavukçu, O. K. (2017). *Yunus Emre kitabı*. Aksaray: Aksaray Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Timurtaş, F. K. (1989). *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TDK. (2022). Baş. *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- TDK. (2022). İkileme. *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Uçar, İ. (2011). "Baş, kafa, ser" kelimelerinin eş anlamlılığı ve "baş" kelimesine Divanü Lugati't-Türk merkezli bir yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(17), 186-203. Erişim adresi: <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/an-approach-to--the-word-ba-head-and-synonymousness-of-the-words-ba-kafa-ser--in-divan-lugatttrk.pdf>
- Yağcı, Ö. (2001). *Yunus Emre yaşamı ve bütün şiirleri*. İstanbul: Gün Yayıncılık.

Yardımcı, M. Güven, A. Z. (2010). 13. Yüzyıl Türk halk şiirinde ahlâki anlayış. *Folklor/Edebiyat*, 16(64), 181-191. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fe/issue/26027/274132>

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Purpose

The aim of the study is to examine the Divan of Yunus Emre in order to defend the thesis that he gives different meanings and values to words in his works and to determine which meanings and uses the expression "head", which is selected as an example of this in the Divan, is used in response to which meanings and uses. The problem sentence of the study is "What are the different meanings and uses of the expression 'head' in Yunus Emre's Divan?"

Design and Methodology

The study has a qualitative design and employed the document analysis method. Document review covers the analysis of written and visual materials containing information about the phenomena and phenomena to be investigated (Yıldırım and Şimşek, 2008, pp. 187-188). The study was semantic in scope, and the word context was the focus.

The data of the study was obtained by scanning Mustafa Tatcı's work titled "Yunus Emre Divanı". In the study, the context in which the expression "head" occurs was examined, the abstract and concrete status of the expression was examined, and the features of the expression "head" according to various language structures of Turkish (polysemy, idiom, metaphor, compound word, reduplication, phrase, old Turkish-folk dialect) were classified.

Findings

When the different meanings and usages related to the expression "head" in Yunus Emre's Divan were examined, it was seen that "head" was used in a way that meets the meanings 1, 2, 3, 4 and 5 given in the TDK Turkish Dictionary, as well as exemplifying different meanings and usages belonging to other language structures in Turkish (idiom, metaphor, compound word, reduplication, phrase, old Turkish-folk dialect).

It is seen that idioms related to the expression "head" are frequently used in the Divan. Among these idioms, the most frequently used in the Divan are; 1) Bowing the head to show respect. 2) It is the idiom "to bow down" which means to give up resistance and come under command. Yunus Emre used this idiom 7 times in his divan. It is seen that idioms are used 44 times in total in the Divan.

In Yunus Emre's Divan, there are not only polysemous or idiomatic uses of the expression "head". In addition, it is seen that the expression "head" - mostly used in combination with other words - creates various metaphorical meanings.

Yunus Emre also uses the expression "head" with other structures of Turkish. In the Divan, the expression "head" is used 15 times in old Turkish and colloquial Turkish, meaning "wound". It is seen that the expression "head" is used 2 times as a reduplication and 1 time as a phrase and compound word.

In the Divan, the word "head" is repeated 27 times to exemplify 5 different meanings in the dictionary, 44 times in 21 different idioms, 20 times in 10 different figurative meanings, and 19 times as an example for 4 of the other language structures. In his Divan, Yunus uses the expression "head" 110 times in total with 40 different meaning features. This result shows that Yunus Emre can create contexts reflecting many different meanings even with only one word and shows his command of Turkish vocabulary.

Research Limitations

The study is limited to the expression "head" in Yunus Emre's Divan. Yunus is a poet who can attribute different meanings and values to words. The expression "head" is one of them. The choice of the word "head" and limiting the study to this word is due to the realization that the word in question has different meanings, values and uses in the Divan in the preliminary scanning. Since Yunus's richness of poetry and metaphor is mostly reflected in his Divan, his Divan was preferred as a work. This is another limitation of the study.

Implications

The fact that Yunus Emre uses many of the meanings of "head" listed in the Turkish dictionary in his poems, as well as the meanings of "head" as idiom, compound word, dilemma, metaphor, figurative expression, stereotype and colloquialism, reveals his linguistic richness.

The fact that "head", one of the oldest and deep-rooted words of Turkish, takes on different meanings and forms and exemplifies almost all elements of vocabulary in the language can be explained by Yunus' mastery and meticulousness in language craftsmanship. Yunus, who dislikes repetition, values diversity, and reveals the expression with a consistency appropriate to its context, reminds us of the role of language in shaping the products of art from centuries beyond.

These meanings and usages, which Yunus took from the pool of vocabulary and reflected in his poems, also reflect the richness of Turkish. Each word in Turkish is likely to be encountered with different linguistic structures. Since he uses words and phrases that reflect the richness of Turkish in terms of polysemy, idiomatic meaning and suitability for creating metaphors in a clear, comprehensible, original and contextually appropriate way, one does not need to look at the dictionary most of the time while reading his poems. The fact that even the expression "head" is used with such diversity and in accordance with its context proves Yunus Emre's richness of expression, language mastery, ability to create metaphors, language awareness and sensitivity.

Originality/Value

Different meanings and uses of the word head in the Divan of Yunus Emre were classified in this study. The determinations, together with the examples, are reflected in the findings section. The findings show that Yunus Emre used Turkish skillfully and benefited from the polysemy feature of Turkish.

Araştırmacı Katkısı: Selim EMİROĞLU (%50), Mustafa ÇETİNKAYA (%50)

IX. Benedictus: Orta Çağ'ın Özgün Papası^{1 2 3}

Barış SADAY⁴

Başyuru Tarihi: 30.07.2023

Kabul Tarihi: 28.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Orta Çağ Avrupası, Roma İmparatorluğu'nun dağılması ardından siyasi, sosyal, ekonomik ve dini anlamda büyük bozulmalar yaşamıştır. Bu kaotik ortam, Karolenj hakimiyeti sonucunda kısmen "Pax Romana"nın yeniden tesis edilmesine kadar devam etmiş; fakat Şarلمان sonrası, Karolenj hakimiyetinin zayıflaması ve nihayetinde yıkılması ile Avrupa yeniden karışıklık içerisine girmiştir. Papalık, Karolenj desteği ile kendisini var etmiş ve kurumsallaşma sürecine girmiş; ancak Avrupa'nın yaşamış olduğu güvensiz ortamın etkileri Papalık üzerinde de kendisini göstermiştir. Özellikle, Papalık için bu döneme, Saeculum Obscurum (Karanlık Çağ) tanımlaması yapılmıştır. Karolenj desteğinin çekilmesi sonrası, Papalık makamı, başta Roma olmak üzere İtalya'daki asilzadelerin kontrolüne girmiştir. Bu süreç sonucunda geçmişten gelen bazı gelenekler, kurallar ve uygulamalar bozulmaya başlamıştır. Lateran Roma Kilisesi belli ailelerin ve kişilerin mülkü gibi görülmüştür. Bu durum neticesinde, Papalık makamı adeta asilzadelerin kalıtsal kurumu olmuştur. Bu asilzadeler, Papalık makamı için geçmişten gelen kuralları görmezden gelmişler ve usulsüz tavırlar/uygulamalarda bulunmuşlardır. Bu makamda en özgün papa ise IX. Benedictus idi. Bu makale temel amacı, farklı yönlerini ile Papa IX. Benedictus'un hayatını ve Papalık devletinin yaşadığı Saeculum Obscurum (Karanlık Çağ)u dönem kaynakları ile değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Hristiyanlık, Papalık, Papa, Özgün

Atıf: Saday, B. (2023). IX. Benedictus: Orta Çağ'ın özgün papası. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1537-1548.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma Barış SADAY'ın "Orta Çağ Avrupa'sında Papalık (IX.-XI. Yüzyıllar)" başlıklı Prof. Dr. Refik Turan danışmanlığındaki doktora tezinden türetilmiştir.

³ "IX. Benedictus: Orta Çağ'ın Özgün Papası" başlıklı makalemden danışman hocamın isminin yazar olarak bulunmasından feragat ettiğini bildiririm.

⁴ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, baris.saday@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5106-3659

Benedictus IX: The Unique Pope of the Middle Ages

Bariş SADAY⁵

Submitted by: 30.07.2023

Accepted by: 28.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Medieval Europe experienced great political, social, economic and religious disruption following the collapse of the Roman Empire. This chaotic environment continued until the Carolingian rule partially restored the "Pax Romana". After Charlemagne, with the weakening and eventual collapse of the Carolingian rule, Europe was again in turmoil. The Papacy established itself with Carolingian support and entered the process of institutionalization. However, the effects of the insecure environment in Europe also had an impact on the Papacy. In particular, this period was defined as Saeculum Obscurum (Dark Age) for the Papacy. After the withdrawal of Carolingian support, the Papacy and the office of the Pope came under the control of the nobles in Italy, especially in Rome. With this process, some traditions, rules and practices from the past began to break down. The Lateran Roman Church was seen as the property of certain families and individuals. As a result of this situation, the office of the Pope became the hereditary institution of the nobility. These noblemen ignored the rules of the past for the papal office and engaged in irregular behavior/practices. In this position, the most unique pope was Pope IX. Benedictus. The main goal of this article is to evaluate various aspects of Pope IX. Benedictus's life and the Saeculum Obscurum (Dark Age) that the Papal state experienced through contemporary sources.

Keyword: Medieval, Christianity, Papacy, Pope, Unique

⁵ Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Humanities, Department of History, baris.saday@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5106-3659

Giriş

Karolenj hanedanlığının yıkılmasından sonraki yüzyıla Katolikler, “Demir Çağı” ismini vermektedir. (Çoban, 2018, s. 82; Saday, 2020, s. 348-349) Bu isimlendirilmenin verilmesinin en önemli sebebi, söz konusu yüzyılda Kilise'nin yaşamış olduğu sıkıntılar ve düştüğü kötü durumlardır (McCabe, 1939, s. 197) Papalık ve Kilise, IX. yüzyıl sonlarından itibaren Romalı zengin ailelerin etkisi ve kontrolü altına girmeye başlamışlardır. Aristokrat ailelerin bu ilgisi, papalığın, mevcut otorite ve ekonomik getiriler için araçsal mekanizma olmasından ileri gelmektedir. Papalık üzerindeki koruyucu Karolenj gücünün azalması, bahsini ettiğimiz bu asillere hareket imkânı tanımıştır. Bu zaman döngüsünde yaşanan olaylardan ötürü döneme “Saeculum Obscurum” (Karanlık Çağ) tanımlaması yapılmıştır. (Ullmann, 1974, s. 115; Collins, 2000, s. 101 vd.; Çoban 2008, s. 82-83) Çünkü dönemdeki papaların kişilikleri ve onların ahlaki çöküntüleri, tarihçilerin bu tarz bir tanımlama yapmasına sebebiyet vermiştir. Walter Ullmann “A Short History of the Papacy in the Middle Ages” adlı eserinde durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Papalığı, papalara karşı korumak gerekmiştir.” (Ullmann, 1974, 115, Çoban, 2008, s. 83; Saday, 2020, s. 349) Bu dönemde, papalığın geleneksel seçim yönteminde de değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. İlk Hıristiyan kaynaklarında Petrus'un ilk üç halefinin papa seçilme yöntemine dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak daha sonraki dönemlerde, özellikle X. yüzyıldan itibaren, Roma'daki rahip heyetleri, halk ve taşra ruhanilerinin etkisi altında bir seçim metodu geliştirilmiştir. X. yüzyılda, laik unsurlar ve alt ruhban grupları seçim sürecinden uzaklaştırılarak seçim işlemleri yanlı hâle getirilmiştir. XI. yüzyılda ise papalık seçimleri nüfuzlu ailelerin kontrolü altına girmiştir. 1059'da seçilen Papa II. Nicolas, kendisi de bu tür bir uygulama ile seçilmiş olmasına rağmen, bu olumsuz tabloyu değiştirmek amacıyla papanın Kardinaller Meclisinde seçilmesini sağlayacak düzenlemeler getirmiştir. 1060'ta yayımladığı “In Nomine Domini” genelgesi ile bundan sonra papa seçimi yapacak heyetin sadece kardinallerden oluşacağını ilan etmiştir. Bu düzenlemeler zaman içinde çeşitli revizyonlara tabi tutulmuş olsa da günümüzdeki papa seçim sürecine temel oluşturmuştur. Kardinaller kurulu, ölüm veya görevinden çekilme durumunda yeni papanın belirlenmesi için seçim meclisi oluşturur. Bu seçim meclisi, laik ve ruhani müdahalelerden uzak bir şekilde, özel bir meclis olan “conclave” adında toplanır. Bu değişiklik, Papalık içerisinde yaşanan olayların ve meydana gelen durumların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle, I. İznik Konsili'ne dayanan seçim geleneği değişmiş ve bu değişiklik mali/ıdari güce sahip piskoposların papa olabilmek ve Kilisenin başına geçebilmek için çeşitli entrikalar ve usulsüzlüklere başvurmasına neden olmuştur.

Araştırmacılar, bu dönemde papalığı zayıflatan üç unsurdan bahsederler. Bu unsurlar; Sakson imparatorları ve ahlaki çöküntü, Romalı asilzade ailelerin etkisi (Senatör Theopylact ve ailesi) ve kadınların etkisi sonucu papalığın belirli aileler arasında değiş-tokuş şekline bürünmesi olarak sıralanır. “Saeculum Obscurum”u (Karanlık Çağ), başlattığı düşünülen Papa III. Sergius ile Senatör Theopylact'ın karısı Theodora arasında yaşanan ilişki, dönemin ahlaki yozlaşmasının bir örneği olarak görülür. Theodora siyasi amaçları ve arzuları olan bir kadındır. Kızları Marozia ve Theodora da onunla aynı yolu takip etmiştir. Ahlaki değerlerin bu kişiler için önemli olmadığı ve arzuları için bu gibi değerleri hiçe saydıkları değerlendirilir. Papa VII. Gregory'e kadar devam eden bu Karanlık Çağ'da papalar ahlaki değerlerden uzak, aile içi sapıklıklar ve metres ilişkileri ile örülür bir hayat yaşamaya başlamışlardır (Corbett, 1956, s. 21-27; Stebbing, 1926. s. 246; Çoban, 2008, s. 83-84; Saday, 2020, s. 349).

İmparator II. Konrad ile başlayan “Salian dönemi” papalık için sağlam olmayan bir zeminin oluşmasına sebep olmuştur. Konrad'ın Normanların İtalya'yı istilasına kayıtsız kalması, papalığın tamamen Romalı asilzadelerin kontrolüne girmesine sebep olmuştur. Bu aristokratik ailelerden en önemlisi Tusculumlardır. Bu dönemde, Papalık bu ailenin saltanat ve gücünün aracı hâline gelmiştir. Papa VIII. Benedict, XIX. John ve çalışmanın ana figürü olan IX. Benedict bu aileye mensuptur (Stebbing, 1956, s. 264). Anlaşılacağı üzere, IX. Benedictus, Tusculum hanesinin kilise üzerinde sıkı denetimde bulunduğu bir dönemde papa seçilmiştir (Tout, 1914, s. 63; Chamberlin, 1969, s. 38).

Papalık Öncesi Hayatı

Papa olduktan sonra IX. Benedictus ismini alan Tusculumlu Thephylactus (Duchesne, 1892, s. 270) kuvvetle muhtemel 1012 tarihinde Roma'da dünyaya gelmiştir. Thephylactus, Tusculum Kontu III. Alberic'in oğlu olmasının yanı sıra Papalar VIII. Benedictus ve XIX. John'un da yeğenidir (Halliday, 1826, s. 128; Platina, 1889, s. 270; Poole, 1917b, s. 1; Whalen, 2014, s. 90). Döneme dair kıymetli bir kronikçi Platina, kaleme aldığı eserinde ayrıntı olarak Benedictus'un Roma'nın Frascati beldesinde doğduğunu belirtmektedir. Bu bilgiler ışığında Benedictus'un hangi tarihte doğmuş olduğu konusunda bir fikir birliği olmamasına rağmen onun doğum yeri konusunda fikir birlikteliği bulunmaktadır. Genç Papa Gregory, Peter ve Octavian isminde üç erkek kardeşe sahiptir. Ancak bu kardeşler arasında yaş sıralaması net değildir. Olasıdır ki, aristokratik iktidarı ele geçirmesinden ötürü Gregory, Benedictus'tan daha büyüktür. (Mann, 1910, s. 241) Her ne kadar Gregory, imparator korkusundan "Patricius" unvanını almamış olsa da kendisini en yüksek yetkili Konsil üyesi olarak konumlandırmıştır ki; bu durum kendisini tüm Romalıların senatörü olarak konumlandığı anlamına geliyordu. (Gregorovius, 1896, s. 41; Bell, 1921, s. 102-103). Tusculum hanesi, daha önce de bahsettiğimiz gibi "Kutsal Makamı" yani papalığı ailelerinden herhangi birine verebilecekleri kalıtsal bir mülk olarak görmekteydi. Bu durum diğer papalarla akrabalık ilişkisi bakımından Benedictus'un, Papa XII. John ile de yakın akrabalık bağı olduğu bilgisini daha da gerçekçi kılmaktadır (Gregorovius, 1896, s. 41).

Papalık Dönemi

Papa IX. Benedictus, Tusculum Kontu III. Alberic'in Romalılara rüşvet vermesi (Glaber, 1989, s. 177) neticesinde ilk olarak Ekim 1033 yılında papalık makamına gelmiştir (Duchesne, 1892, s. 270). Glaber ise eserinde Papalık tarihi olarak 1032 senesini kaydetmektedir (Jaffe, 1885, s. 519; Glaber, 1989, s. 177). Ailesinin, Roma ruhban sınıfı üzerindeki etkisi ve varlığı sayesinde papa olan Benedictus, Papalık tarihindeki en genç papa olmasının yanı sıra bu konuma birden fazla kez gelmiş tek kişidir (Duchesne, 1892, s. 270). Onun hakkında çeşitli vesilelerle oluşturulan anlatılarda "Petrus'un makamına utanç düşüren kişi" tanımlaması yapılmaktadır (Duchesne, 1892, s. 270).

IX. Benedictus'un ilk papalık dönemi, 1032 yılından 1044 yılına kadar devam etmiştir. Kendisinden sonra papalık III. Silvester'e geçmiş olmasına rağmen bir yıl sonra 1045'te tekrar papa olan IX. Benedictus'un ikinci dönemi kısa sürmüştür. Son olarak Papa VI. Gregorius'un Sutri Konsili'nde⁶ (MGH, 1864, s. 37) görevden alınması ve II. Clemens'in on aylık papalığı sonrası 1047 ve 1048 yılları arasında Papalık makamına yeniden geçen IX. Benedictus'un, 17 Temmuz 1048 tarihinde makamı II. Damascus'a bırakması ile papalık serüveni de tamamen bitmiştir (Tout, 1914, s. 63; McCabe, 1939, s. 236). Papalığın haleflerinden biri olan III. Victor, IX. Benedictus'un Roma'da soyulup öldürüldüğünü; hayatının oldukça müsrif ve gaddarca olduğunu itiraf etmiştir (Gregorovius, 1896, s. 41-42). Ayrıca onun yaratmış olduğu etki, Güney Fransa piskoposları ile başlayan ve tarihteki ilk toplu barış hareketi olarak tanımlanmaya çalışılan, ilahi barışın insancıl yasası "Pax Dei-Treuga Dei"⁷ hareketini doğurmuştur (Glaber, 1989, s. 197).

Birinci Papalık Dönemi (1033-1044)

Ekim 1033⁸ yılında, babası III. Alberic'in rüşveti yoluyla papalık makamına gelen Benedictus, selefi XIX. John'un yeğenidir (Glaber, 1989, s. 197; Jaffe, 1885, s. 519-520; Duchesne, 1892, s. 270; Poole, 1917a, s. 209; Mann, 1910, s. 240-241; Chamberlin, 1969, s. 67). Papalık öncesi ismi Thephylactus'un yerine VIII. Benedictus'un yeğeni olması sebebiyle Benedictus ismini tercih etmiştir. Aşağıda ayrıntılı şekilde inceleyeceğimiz üzere, Benedictus oldukça genç bir yaşta -takriben 11 yaşında- papa seçilmiştir.

⁶ Sutri Konsili, 20 Aralık 1046 yılında Roma'da, İmparator III. Henry'in istediği ile hem reformculara cevap hem de Papalık devletinin geleceği ile ilgili konularını gündeme alan dinî toplantılardan birisidir.

⁷ Tanrı Barışı-Tanrı Ateşkesi. Orta Çağ'da Katolik Kilisesi tarafından yönetilen bir hareketti ve tarihteki en etkili toplu barış hareketlerinden biriydi. Hem Pax Dei'nin hem de Treuga Dei'nin amacı, eski Karolenj İmparatorluğu'nun batı yarısında (9. yüzyılın ortalarında çöküşünün ardından) manevi yaptırım tehdidini kullanarak kan davasının şiddetini sınırlamaktı.

⁸ Duchesne, 1892, s. 356.

Benedictus'un papalık makamındaki, yaklaşık ilk dört yılı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ayrıca şu belirtilmelidir ki 1036 yılında Benedictus, papalığın gerektirdiği ahlaki değerlere sahip olmadığı gerekçesiyle Romalı soylular tarafından öldürülmeye çalışılmış olması muhtemeldir. Ancak eldeki kaynaklar bu konuda net bir fikir ortaya koymak için yetersiz kalmaktadır. Her hâlükârda, soyluların bir kısmı, Benedictus'un Aziz Petrus Bazilikası'ndaki yaşamına son vermek için bir girişimde bulunmuşlardır (Jaffe, 1885, s. 520). Papa'nın yandaşları onu ölümden kurtarmış olsalar da onu konumunda tutacak kadar güçlü değillerdi ve Benedictus, isyancılar tarafından Roma'dan sürüldü (Glaber, 1989, s. 211; Platina, 1889, s. 270; Gregorovius, 1896, s. 43; Mccabe, 1939, s. 235). Crescenti hizbinin bu kargaşada en aktif olan grup olduğu belirtilmektedir (Gregorovius, 1896, s. 43; Bell, 1921, s. 102).

Onun kutsanmasının ardından şehirden ayrıldığına dair bazı bilgiler de vardır. Glaber, 29 Haziran 1033 Cuma günü gerçekleşen güneş tutulması ile Benedictus'un Roma'dan ayrılmasının aynı günde gerçekleştiğini belirtmektedir. Romalı asilzadeler ve halkın büyük bir başkaldırısı sonrası Benedictus, ilk kez Roma'dan kovulmuştur (Jaffe, 1885, s. 520; Duchense, 1892, s. 270). Bu kovulma, genç Papa ile Konrad arasındaki yakınlaşmanın gelişmesine sebebiyet vermiş ancak bu bağın kuvvetliliği hususunda Papa Benedictus yanılığ içindedir. Söz konusu tarihte, imparatorun daha önemli meşguliyetleri bulunmaktadır. İmparator II. Konrad, Kral Rudolph tarafından kendisine verilen Burgonya Krallığı'nı güvence altına almakla uğraşmaktadır (Malmesbiriensis, 1841, s. 309-310; MGH, 1878, s. 44; Mann, 1910, s. 244).

1037 yılında Papa Benedictus, Konrad'ın koruması altına girmek için Cremona'da bulunan imparatorun yanına gitmiştir. Benedictus'un aradaki zamanı nerede ve nasıl geçirdiği ise bilinmemektedir (Jaffe, 1885, s. 520; Gregorovius, 1896, s. 43). Papa Benedictus, Konrad'ın Kuzey İtalya seferi sonrasında onun huzuruna çıkabilmiştir. İmparator, genç ve sürgündeki Papa karşısında itaatini göstermek için eğilmek zorunda kalmıştır. Çünkü Konrad, siyasi amaçları için papalık makamına ihtiyaç duymaktadır. Papa Benedictus'un İmparator'dan tek bir isteği bulunmaktadır; bu istek onunla Roma'ya gelmesi ve Papalık mevkiine onu geri getirmesidir. Konrad ise bu talebe karşılık Milano Başpiskoposu'nu aforoz etmesini istemiştir. İmparator, Roma'nın işleriyle sınırlı kalmayıp egemenlik ve genişleme politikaları nedeniyle başka meşguliyetlere de sahiptir. Capua Prensi Pandulf'un tahtını geri kazandığı, kasabaları boyunduruk altına aldığı, Monte Casino'nun imparatorluk manastır görevlisini görevden alması ve Puglia'daki kargaşalar nedeniyle Roma Campagna'nın güvenliğini sağlama ihtiyacı duyuyordu (Gregorovius, 1896, s. 45; Chamberlin, 1969, s. 68-70).

Papa Benedictus, İmparator ile karşılıklı anlaşmaya varmıştır. Benedictus, Konrad ve İmparatorluk ordusu, 1037 kışında güneye doğru hareket etmişler ve önce Parma'ya daha sonra da Perugia üzerine yürümüşlerdir. İmparator, Papa ile Paskalya'yı Spello'da geçirmiştir (Jaffe, 1885, s. 520; MGH, 1878, s. 42). İmparator, bu süre zarfında kendisine gelen Romalıların, taçsız Papa'ya yönelmiş oldukları suçlamalara ve ona karşı oluşan memnuniyetsizliklere kulak asmamıştır. Ferdinand Gregorovius, "History of The City of Rome in The Middle Ages" eserinde İmparator'un şikâyetlere ve memnuniyetsizliklere kulak asmamasının asıl sebebinin politik olduğunu belirtmektedir (Gregorovius, 1896, s. 46). Bu ittifak ile İmparator, Alman çıkarlarının destekleyicisi olan Tusculum hanesini iktidarda tutmuş ve kendisine bağlı bir Papalık Kurumu oluşturmuştur. Konrad'ın bu hareketi olaylara politik yaklaştığının en önemli göstergesidir.

Papa IX. Benedictus, İmparator II. Konrad ile yaptığı anlaşma gereği, Milano Başpiskoposu Heribert'i aforoz etmiştir (MGH, 1878, s. 43). Bunun üzerine Konrad, Roma'yı ele geçirmiş ve Papa Benedictus'u 1039 yılında Papalık tahtına yeniden oturtmuştur. İmparator, akabinde Monte Casino üzerine ordusu ile yürüyüşe geçmiş ve Roma'dan ayrılmadan önce, bir garnizon askeri kentte bırakmıştır. Konrad, 13 Mayıs'ta Capua kentini ele geçirmiş ve Capua Dükalığını, Salerno Prensi Waimar'ın kontrolüne vermiştir. Norman lideri Rainful, İmparator'un karşısına Aversa kasabasında çıkmıştır. Aversa kasabası, 1030 yılında Napoli Dükü Sergius'un

hizmetinde Norman kuvvetleri tarafından kurulmuştur. Özellikle bu kasaba, Güney İtalya'da güçlenen Norman Krallığı için merkez karargâhlardan birisi konumundadır. Stratejik açıdan, kuzeye doğru yayılmacı bir politika güden Norman Krallığı için bu nokta kritik bir hassasiyete sahiptir. Konrad ve ordusu, Aversa kasabası üzerine yürüyüşe geçmiş olmasına rağmen orduda yaşanan salgın sebebiyle yazın geri dönmek zorunda kalmışlardır. İmparator Konrad, salgın hastalıktan dolayı 4 Haziran 1039 yılında ölmüştür (MGH, 1878, s. 44; Gregorovius, 1896, s. 46).

İmparator Konrad tarafından Papalık tahtını geri kazanan IX. Benedictus, 1039 yılında kardeşi Gregory tarafından korunan bir iktidara sahiptir. Bu tarihle birlikte, o ve ailesi başta Roma kenti olmak üzere nüfuzlarının olduğu bütün bölgelerde yasal olmayan pek çok faaliyetlerde bulunmuşlardır. IX. Benedictus ve ailesinin tüm yetkileri elinde tutan otoriter yönetimi, bir süre sonra toplumun kendilerine karşı öfkeli bir muhalif grup hâline gelmesine sebep olmuştur. Muhalif nüfuz ve kent toplumundaki öfke, 1044 sonu ya da 1045 yılının başlarında belirgin bir hâle dönüşmüştür. Bu yıl, öfkeli halk isyan etmiş ve Benedictus şehirden kaçmak zorunda kalmıştır (Jaffe, 1885, s. 522; Poole, 1917b, s. 9). Ancak ona bağlı olan vassallar, Leonina'yı⁹ öfkeli Roma halkına karşı savunmuşlardır. Benedictus'a bağlı olan güçler isyana karşı harekete geçmişler ve Galeria'dan Kont Gerard, süvarilerden oluşan kuvvetle Roma kentine gelmiştir. Gerard ve süvari kuvvetleri isyan halinde öfkeli Roma halkını geri püskürtmeyi başarmışlardır. Bu olayları anlatan "Annales romani", (MHG,1843, s. 468) Romalıların, oy birliğiyle Benedictus'tan vazgeçtikleri ve Sabina Piskoposu Sylvester'ı, Papalık makamına seçtiklerini anlatılır (Duchense, 1892, s. 270). Fakat kronik, Trastevere'nin üç günlük bir mücadeleden sonra saldırı ile alınıp alınmadığı gibi hususlarda bilgi vermemektedir. Ancak yeni Papa III. Sylvester, toplamda 49 gün papalık makamında kalmış ve Mart 1045 yılında Tusculum nüfuzu sebebiyle bu makamdan sürülmüştür (Gregorovius, 1896, s. 47-48; Poole, 1917b, s. 9).

İkinci Papalık Dönemi (1045)

Mart 1045 yılında Tusculum hanesi tarafından tahttan sürülen III. Sylvester, kendini güvende hissettiği Sabine kalesine çekilmiştir. Bu sırada IX. Benedictus, kardeşi ve Kont Gerard'ın desteği ile Kutsal Makama, ikinci kez geçmiştir (Jaffe, 1885, s. 522, 524; MGH, 1843, s. 469). Benedictus, siyasi ve askerî desteğini aldığı Kont Gerard ile ittifaklarını güçlendirme düşüncesi ile Kont'un kızı ile evlenmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu evliliği ilk etapta destekleyen Kont, daha sonraları buna karşı çıkmıştır (Poole, 1917b, s. 13). Papalık makamından sürülen ve yetkilerini kaybeden Sylvester ise Papa unvanını kullanmaya devam etmiştir ancak Hristiyan ruhban sınıfı, papa olarak Roma'daki IX. Benedictus'u kabul etmiştir. Ruhban sınıfı, başpiskoposluk ve piskoposluk atamaları ile bunların takdis edilmesi için IX. Benedictus'a başvurmuşlardır. 1046 yılında IX. Benedictus, Köln şehrine gelerek burada Krakow bölgesi için Başpiskoposluk makamına Aaron'u, Piskoposluk makamına ise Lambertus soylularından Zula'yı atayarak, onların atama ve kutsanma törenini gerçekleştirmiştir (MGH, 1866a, s. 37; MGH, 1866b, s. 51). Roma ahalisi tarafından nefret edilen, tahtına güvenmeyen ve olası darbe müdahalesinden sürekli korku duyan Benedictus, baskılar ve itirazlar sonunda tahttan çekilmek zorunda kalmıştır. Başrahip Bartholomew'in teşviki ile tahtan vazgeçmeyi kabul eden Benedictus, buna karşılık kendisine para ödenmesini istemiştir. Teklifi kabul edilen Benedictus, 1 Mayıs 1045 yılında yapılan sözleşme gereği, iki bin sterlin karşılığında bütün papalık yetkilerini John Gratian'a devretmiştir (MGH, 1843, s. 469; Jaffe, 1885, 522; Duchense, 1892, s. 270; Rose, 1988, s. 54; Chamberlin, 1969, s. 71; Saday, 2020, s. 350). Benedictus'un, ikinci papalık kariyeri toplamda 1 ay 21 gün sürmüştür (Gregorovius, 1896, s. 48; Poole, 1917b, s. 2).

⁹ Orta Çağ Roma şehri içerisinde bulunan bölge.

Üçüncü Papalık Dönemi (1047-1048)

Benedictus ve Tusculum hanesi, Roma şehrindeki iletişim ve bilgi ağlarını devamlı açık tutmuşlardır. Özellikle onlar, şehir içerisindeki ajanlarını iyi gizlemiş ve iletişim ağının kesilmesini engellemişlerdir. Buradaki temel amaç, papalık makamını tekrar ele geçirmektir. Benedictus ve ailesi için, 9 Ekim 1047 yılında Alman kökenli Papa VI. Gregorius'un aniden ölmesi ile beklenen fırsat doğurmuştur (MGH, 1878, s. 46). Bu fırsat üzerine harekete geçen Benedictus, şehri kontrol altına almış ve üçüncü kez papalık makamına geçmiştir (Jaffe, 1885, s. 523; MGH, 1878, s. 46; The Lives, 1799, s. 9). Ancak Papalık içerisinde güçlenmiş olan Alman destekli güçler, Benedictus'un papalığını kabul etmemişler ve yeni seçimle ilgili isteklerini sormak üzere İmparator Henry'e tam yetkili temsilci heyeti göndermişlerdir. Heyet başkanlığına, Roma'da oldukça popüler ve İtalyan diline hâkim olan Lyons Başpiskopusu Halynard getirilmiştir. İmparator Henry, mevcut Papa'yı tehdit olarak gördüğü ve Roma'daki Alman nüfuzu muhafaza etmek için Benedictus'un papalık makamından sürülmesini onaylamış ve bunun için gerekli faaliyetleri derhâl başlatmıştır (MGH, 1843, s. 469; Duchense, 1892, s. 270). Bu faaliyetler neticesinde, 17 Temmuz 1048 yılında II. Damasus Papalık tahtına getirilmiş ve Alman nüfuzu papalık kadrolarında yeniden yükselişe geçmiştir (Gregorovius, 1896, s. 71-72; Poole, 1917b, s. 2; The Lives, 1799, s. 9). 8 ay 9 gün papalık yapan IX. Benedictus ise Tusculum hanesi kalesine geri dönmüştür (Jaffe, 1885, s. 523; Bell, 1921, s. 104; Chamberlin, 1969, s. 74). Bu bilgidan sonra kaynaklar Papa IX. Benedictus'un sonu hakkında bilgi vermemektedir. Ferdinand Gregorovius eserinde, II. Damasus'un 9 Ağustos 1048'de ölümü hakkında IX. Benedictus'u ima ederek, Papa'yı zehir yoluyla öldürebileceğini işaret etmektedir (Gregorovius, 1896, s. 73).

Tartışmalar

Papa IX. Benedictus, oldukça genç bir yaşta papalık makamına gelmiştir. Ancak tam olarak kaç yaşında olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Horace K. Mann ve ona yakın düşünen tarihçilere göre yaklaşık olarak 20 yaşında iken Benedictus, papalık makamına gelmiştir (Mann, 1910, s. 239). Ancak bu tespit, konu ile ilgili tarihsel verilere göre oldukça yanlıştır. Özellikle döneme ait kaynaklar tarandığı zaman, Benedictus'un 10, 11 (Rose, 1988, s. 54) ya da 12 (Jaffe, 1885, s. 520; Duchense, 1892, s. 270) yaşında papa olduğu bilgisinin verildiği görülmektedir. Örneğin 10 yaş bilgisi, Auxerre'lı kesiş Rupert Glaber'in kaleme aldığı eserde net bir şekilde belirtilmiştir (Glaber, 1989, s. 119). Ancak eldeki kaynak yetersizliği sebebiyle Papa IX. Benedictus'un, papalık makamına tam olarak hangi yaşta geçtiği netlik kazanmamıştır. Farklı yaşlar verilmesine rağmen tek fikir birliği, Papalık tarihinde bu makama gelen en genç kişi olmasıdır (Poole, 1917b, s. 17; McCabe, 1939, s. 233-234; Saday, 2020, s. 350). Bu kadar genç bir kişinin papalık makamına gelmesi konusunda itiraz olmuşsa da ailesinin gücü sebebiyle herhangi bir büyük sorun ortaya çıkarmamıştır (McCabe, 1939, s. 234). Ek olarak, Reginald L. Poole, "Benedict IX and Gregory VI" isimli eserinde Glaber ve o dönemdeki kaynakların dikkatli incelenmesi gerekliliğini belirtmektedir. Çünkü Orta çağ tarih yazıcılığında dikkatsizlikler, bilinçli yapılan yanlışlıklar ve masalsi anlatım tarihsel gerçeklikten uzaklaştırmaktadır. Bunu ortadan kaldırmak için farklı kaynaklardaki bilgiler karşılaştırılarak doğruya en yakın bilgiyi ortaya koymak gerekmektedir. Ancak yukarıda bahsettiğimiz üzere bu konu hakkında yeterince farklı kaynak maalesef bulunmamaktadır.

Papa IX. Benedictus hakkında yukarıda belirtilen konunun dışında tartışmalı başka hususlar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki babası tarafından papalık makamına geçmesi için rüşvet verilmesi meselesidir. Bu hususla ilgili bilgi veren Glaber'in dışında dönemsel kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır (Glaber, 1989, s. 197). Ancak IX. Benedictus'un, iki bin sterlin karşılığında papalık makamını ve tüm yetkilerini John Gratian'a devretmiş olması, Glaber'in ortaya atmış olduğu bilginin doğruluk olasılığını yükseltmektedir (MGH, 1843, s. 469; Jaffe, 1885, s. 522; Duchense, 1892., s. 270; Chamberlin, 1969, s. 71; Saday, 2020, s. 350). Kutsal makama uymayan davranışları ve Lateran Kilisesi'nde seks partileri düzenlediği konularındaki tartışmalara, bilimsel ve kapsayıcı cevap şu olabilecektir. Biyolojik olarak henüz yetişkinliğe erişmemiş bir kişiye, ruhani anlamdaki

yegâne kudretin verilmesi, nihayetinde doğabilecek en olası durumdur (Gregorovius, 1896, s. 41-42; Chamberlin, 1969, s. 69; Rose, 1988, s. 55; Saday, 2020, s. 350). Son tartışmalı konu ise Benedictus'un eşcinsel olduğuna dair iddialardır. Dönemsel kaynaklarda bu konuda herhangi bilgi veya ima olmamasına rağmen post modernist çalışmalarda bu iddia ortaya atılmıştır (Fletcher, 1992, s. 19). Papalık tarihi içerisinde yaşanan bu tarzda olay ve gelişmeler hakkındaki bilgilere, Brenda Ralph Lewis'in "Dark History of the Popes" isimli eserinde yer verilmektedir.

Sonuç

Papa IX. Benedictus, toplamda 10 yıl, 4 ay ve 8 gün boyunca papalık makamında görev yapmıştır (Platina, 1889, s. 271). Papalık tarihinde yaşanan bozulmalar ve yozlaşmaların görüldüğü dönemlerden birini tanımlamak için kullanılan "Saeculum Obscurum" tanımı için örnek verilecek en temel kişiler arasında IX. Benedictus gelmektedir. Onun için bahsi geçen tanımın vücut bulmuş hâli yorumu rahatlıkla yapılabilir. IX. Benedictus, papalık tarihinde iki önemli ilke sahiptir. Birincisi, en genç yaşta papa olması; ikincisi ise üç kez papalık makamına seçilmiş olmasıdır. Bu dönemde yaşanan yozlaşmalar, ondan sonra gelen papaların itibarlarını yükseltmek ve papalık seçim tarzını düzeltmek için önemli adımlar atmalarına yol açmış ve bunların başında VII. Gregorius ve onun reformları gelmektedir. Ayrıca, VII. Gregory döneminde ilan edilen "Dictatus Papae" ile papalık seçim geleneği sağlam temellere oturtulmaya çalışılmış, aristokratik baskılar kırılmış ve papalık örgütlenmesinde önemli değişiklikler yapılmıştır.

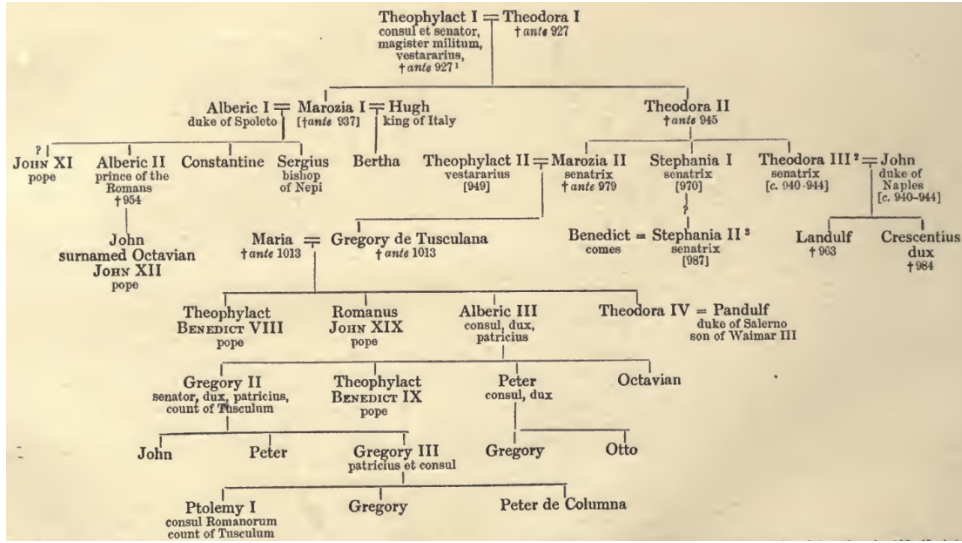
Kaynakça

- Bell, M. I. M. (1921). *A short history of the papacy*, London: Methuen & Co. Ltd.
- Chamberlin, E. R. (1969). *The bad popes*. New York: Dorset Press.
- Collins, P. (2000). *Upon this rock: The popes and their changing role, crossroad book*. New York: Herder & Herder.
- Corbett, J. A. (1956). *The papacy: A brief history*. New Jersey: D. Van Nostrand Company.
- Çoban, B. Z. (2018). *Geçmişten günümüze papalık*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- De Montor, A. (1911). *The lives and times of the popes*. c. III, New York: The Catholic Publication society of Amrica.
- Duchesne, L. (1892). *Le liber pontificalis*. II, T. Ernest (Ed.), Paris.
- Fletcher, L.Y. (1992). *First gay pope and other records*. Boston: Alyson Books.
- Glaber, R. (1989). *Historiarum libri quinque*. J. France (Çev.), Oxford: Clarendon Press.
- Gregorovius, F. (1896). *History of the city of rome in the middle ages*. IV/I, A. Hamilton (Çev.), London: Cambridge University Press.
- Hallinday, A. (1826). *Annals of the house of hanover*. I, London: Wentworth Press.
- Jaffe, P. (1885). *Regesta pontificum romanorum*. c. MCXCVIII, Leipzig: Veit et Comp.
- Lewis, B. R. (2009). *Dark history of the popes*. London: Amber Books Ltd.

- Mann, H. K. (1910). *The lives of the popes in the early middle ages*. V, London: K. Paul, Trench, Trübner, & Co.
- Mccabe, J. (1939). *A history of the popes*. London: Watts & Co.
- Waitz, G. (Haz.). (1878). *Annales hildesheimenses, MGH*. Hannoverae: impensis bibliopolii Hahniani.
- Pertz, G. H. (Ed.). (1843). *Annales romani, MHG*. Hannoverae: impensis bibliopolii Hahniani.
- Pertz, G. H. (Ed.). (1864). *Annales Corbeiensis, MHG*. Hannoverae: impensis bibliopolii Hahniani.
- Pertz, G. H. (Ed.). (1866a). *Annales capituli cracoviensis et annales cracovienses compilati, Annales poloniae MHG*. Hannoverae: impensis bibliopolii Hahniani.
- Pertz, G. H. (Ed.). (1866b). *Annales polonorum, Annales poloniae MHG*. Hannoverae: impensis bibliopolii Hahniani.
- Platina, B. (1889). *The lives of the popes*, I, çev. W. Benham, London: Griffith, Farran, Okeden & Welsh
- Poole, R. L. (1917a). Papal chronology in the eleventh century. *The English Historical Review*, 32(126), 204-214. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/551655>.
- Poole, R. L. (1917b) *Benedict IX and gregory VI*, London: Oxford University Press.
- Rose, P. de (1988). *Vicary of christ: The side of the papacy*, New York: Crown Publishers.
- Saday, B. (2020). *Orta Çağ Avrupasında papalık (IX.-XI. yüzyıllar)* (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Stebbing, G. (1926) *The story of the catholic church*, London-Edinburg: The B. Herder Book Company.
- The Lives of The Popes* (1799). II, London: The Religious Tract Society.
- Tout, T. F. (1914). *The rmpire and the papacy 918-127*. London: Rivingtons.
- Ullmann, W. (1974). *A short history of the papacy in the middle ages*. London: Methuen & Co.
- Whalen, B. E. (2014). *The medieval papacy*. UK: Macmillan Publishers.
- Willelmus M., (1841). *Willelmi malmesbiriensis monachi gesta regum anglorum*. T. D. Hardy (Haz.), I, London: Samuel Bentley.

Ekler

Ek 1. Papa IX. Benedictus'un Aile Ağacı

Poole, Reginald L., *Benedict IX and Gregory VI*, Oxford University Press, London, 1917, s. 32.

Ek 2. Papa IX. Benedictus'un İllüstrasyonu

Montor, Artaud de, *The Lives and Times of The Popes*, c. III, New York, 1911, s. 9a.

Ek 3. Papa IX. Benedictus'un Mezarı

Ek 4. 1903 tarihli Kromolitografi (çok renkli baskı): Papa IX. Benedictus'un Temsili (1033-1044)

Extended Abstract

Purpose

The study is to indicate the reasons for the definition of the Dark Ages that the Papacy institution lived in in the History of Medieval Europe. In addition, as the subject of the study, the main figure Pope Benedict IX is to reveal his life, experiences and his influence on the Papal history through periodic sources. His papal experiences are the embodiment of the Dark Ages definition. In this exemplary figure center, it is aimed to present an original work with the data at hand. Pope Benedictus IX, who is the subject of our study, belongs to an aristocratic family - the House of Tusculum - and there are people from his family who came to the papacy before him. These aristocratic families tried to achieve political, economic and social status goals through the Papal institution. This led to the instrumentalization and secularization of religion in the medieval European lands. Papal and religious institutions needed a reform again. In the eleventh century, the Papacy experienced reformist actions. The Papacy began to assume its present structural form. The main purpose of our article is to try to convey the papacy of Benedictus IX, who experienced the firsts in the history of the Papacy on the scarce resources available. However, as we have mentioned, due to the lack of sufficient basic source information about the period, the subject has been tried to be examined as thoroughly as possible.

Design and Methodology

Method part of the study; The type of the study is applied, conceptual and compilation. In particular, it has been tried to give answers to the purposes we have stated on the periodical sources used in social sciences. In addition, it was tried to reach the most accurate data by making the given comparisons. While doing this process, different types of archival sources were used and it was aimed to contain different information in the study.

Findings

Medieval European History is a time period in which very important events took place for the Papal Institution. Especially as a result of the Gregorian Reform Movements, precautions were taken for all situations that gave rise to the definition of the Dark Ages. IX. Benedict's Papacy process and his actions in this office are the most sensitive issues in Papal history. After this Pope, the lifestyles of the Clergy will begin to be determined. Papa IX. Benedictus Pope IX. Benedict is one reason that can be given for the introduction of a new style of electoral tradition in the Papal institution. Before the Crusades, the Papacy gained prestige and power as a result of such actions. The negative activities of the people who dominate the otherworldly power are indicated through the example figure.

Research Limitations

Since our research is in the field of History, the methodical approaches of the aforementioned field were used while delimiting it. Based on this situation, our study has been limited in terms of Historical, Personal and Spatial terms. As limitations of our research: Early XI. century, Pope IX. Benedict and Medieval European Geography (in micro sense Rome and its surroundings).

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In the context of research results, data supporting new or existing information should be revealed to researchers by examining and comparing different main source documents. In addition, new documents revealing false or negative information will be an extremely accurate action.

Araştırmacı Katkısı: Barış SADAY (%100)

From Conservative to Permissive: The Shift in Saudi Arabia's Management Approach in the Shadow of English Relations ¹

Utku AYBUDAK ²

Submitted by: 15.08.2023

Accepted by: 06.12.2023

Article Type: Research Article

Abstract

This study examines the founding period of the current Kingdom of Saudi Arabia, with a particular focus on the role that Saudi-British relations played in shaping the nation's development. Experts believe that these diplomatic ties, which were established prior to World War I, were instrumental in enhancing Saudi Arabia's position in the region. Through its interactions with the British and its ability to adapt to changing global politics, the Saudi government learned to consider realpolitik in its decision-making processes. As a result, the main argument of this study is that the Saudi perception of Wahhabism underwent a transformation, shifting from a conservative interpretation to a more permissive one. Through this investigation, we aim to contextualize the evolution of the Saudi government's understanding of religion, starting from its highly uncompromising stance in the Arabian desert and culminating in the Kingdom's proclamation in 1932.

Keywords: Hejaz, Saudi Arabia, United Kingdom, Wahhabism

Citation: Aybudak, U. (2023). From conservative to permissive: The shift in Saudi Arabia's management approach in the shadow of English relations . *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1549-1564.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Karabuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, utkuaybudak@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1859-5770

Muhafazakârlıktan Müsamahakârlığa: İngiliz İlişkilerinin Gölgesinde Suudi Arabistan'ın Yönetim Anlayışındaki Değişim

Utku AYBUDAK³

Başvuru Tarihi: 15.08.2023

Kabul Tarihi: 06.12.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada, Suud-İngiliz ilişkilerinin, bugünkü Suudi Arabistan Krallığı'nın gelişimini şekillendirmede oynadığı role odaklanarak, ülkenin kuruluş dönemini incelenmektedir. Araştırmacılar, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngilizlerle kurulan diplomatik bağların, Suudi Arabistan'ın bölgedeki konumunu güçlendirmede etkili olduğunu vurgulamaktadır. İngilizlerle olan etkileşimleri ve değişen küresel siyasete uyum sağlama becerisi sayesinde Suud hanedanı, karar alma süreçlerinde reelpolitiği göz önünde bulundurmaya öğrenmiştir. Bu çalışmanın temel argümanı, Suud Hanedanının Vahhabilik algısının muhafazakâr bir yorumdan daha müsamahakâr bir yoruma doğru kayarak bir dönüşüm geçirdiğidir. Bu araştırmada, Suudi hükümetinin din anlayışının, Arap çölündeki son derece tavizsiz duruşundan başlayarak, 1932'de Krallığın ilanı ile sonuçlanan evrimi okuyucuya sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Krallık, Hicaz, Suudi Arabistan, Vahhabilik

³ Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, utkuaybudak@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1859-5770

Introduction

Salafism and Wahhabism are subjects that have received increasing attention and scrutiny, particularly in Türkiye. This study focuses on the early transformation of Saudi Wahhabism and the relationship between Saudi Arabia and United Kingdom (UK). To avoid confusion, it is important to clarify that the term "Saudi Wahhabism" refers to the view of Islam adopted by the state founded by Abdulaziz ibn Saud, which is now known as the Kingdom of Saudi Arabia and was previously known as the Emirate of Saud III.

It is important to note that while the State of Saud is commonly associated with the Wahhabi interpretation of Islam, it is not the only entity that adheres to this interpretation. There are also other Wahhabi interpretations that are opposed to the House of Saud and the state. However, these intra-sectarian differences fall outside the scope of this study. It is beyond the scope of this study to delve into a theological analysis or explanation of Saudi Wahhabism. The primary aim of this study is not to engage in theological discussions, but rather to examine the pragmatic approach adopted by the Saudi leader and the shifts in religious understanding within the context of diplomatic relations and political-economic circumstances, while also considering the relevant historical framework. In order to fully understand the factors that contributed to the rise of Abdulaziz ibn Saud as a powerful figure in the region, it is necessary to examine the socio-economic structure of Arabia. Therefore, the first chapter of this study is dedicated to summarizing the geographical features of the Arabian Peninsula and outlining its social and economic structure. The fragmented nature of Arabian society, the harsh geographical conditions, and the isolated location of the Najid region in particular, were important factors in understanding the success of the Saudis.

It is crucial to have a background in the history of the Saud tribe in order to understand the foundations upon which the current structure was built. The present-day Kingdom of Saudi Arabia is not the first state established by the Saud tribe. Two previous attempts, known as the Emirate of Saud I and Emirate of Saud II, preceded it. The Emirate of Saud I played a particularly significant role in the emergence and spread of the Wahhabi sect. As a result, the second part of this study is devoted to exploring the failed state-building efforts that preceded the establishment of the Kingdom of Saudi Arabia. The Ikhwan Organization, which made Abdulaziz ibn Saud, the founder of the Emirate of Saud III, a dominant military force in the region, is specifically addressed as a subheading in the second chapter.

Finally, the third section of this study addresses the relationship between Saudi Arabia and UK. The events of World War I, in particular, presented significant opportunities for Abdulaziz ibn Saud to extend his sphere of influence. Over time, the House of Saud systematically eliminated rival power centers in the region, eventually leaving Sharif Hussein in control of the holy lands. Through their superior military strength, the Saudis were able to defeat Sharif Hussein and become the sole rulers of both the Hejaz region and the Najid region. However, the relationships and agreements developed with UK during this process are of significant note. Additionally, as Abdulaziz ibn Saud expanded his borders, his understanding of governance evolved and some of the rules he implemented in the Najid region were not applied in the more cosmopolitan regions he acquired. When faced with resistance from conservative Wahhabis due to his flexible approach to governance, Abdulaziz ibn Saud took decisive action by disbanding the Ikhwan organization, thereby solidifying his position as the sole ruler of Arabia..

Geographical and Socio-Economic Structure of Arabia

The Arabian Peninsula, particularly its central regions, was isolated from the rest of the world due to the absence of modern modes of communication and transportation. The barren deserts covering the region and the resulting harsh climate, which is inhospitable to agriculture, have resulted in low population densities. To

the west of the peninsula lies the Hejaz region, which is home to the cities of Mecca, Medina, and Jeddah and has both symbolic and economic value. To the east lies the Persian Gulf, which, like the Hejaz region, has economic value due to its proximity to important maritime trade routes. The region in the center of the peninsula with low population density is called "Najid". The Najid region in the center, the Basra region in the east, and the Hejaz region in the west, constitute the three major parts of the Arabian Peninsula. It borders the Ottoman Empire provinces of Damascus and Baghdad to the north and Oman and Yemen to the south.

When examining the patterns of urbanization in the Najid region, where Wahhabism emerged, it becomes apparent that the oasis-city model is dominant. The cities in this region are built around oases, which are scarce in the desert and generally far from each other. As a result, communication and economic relations between cities are not particularly intense. Agriculture in this region is only possible with human irrigation due to the climate, and even then, palm and cereals are the main crops grown. The production deficit is compensated for through trade relations with Syria, Iraq, and Yemen (Vassiliev, 2000, pp. 29-64).

In addition to geographical isolation and a harsh climate, the social structure in this region is highly stratified, hierarchical, and traditional. Society is divided into tribes, and there are three main hierarchical ranks determined by lifestyle. At the top of the hierarchy are the Bedouin tribes, who are nomadic and herd camels. In the middle are the semi-nomadic tribes, who herd sheep and goats. At the bottom of the social hierarchy are the settled people and peasants. Within the same hierarchical level, different tribes can also be ranked as superior or subordinate to one another (Wynbrandt, 2010, pp. 22-23). Members of the camel-herding Bedouin tribes, which exist in extremely challenging natural conditions, are also skilled camel drivers and warriors. This characteristic, which has been shaped by the demands of the geography throughout history, has made these tribes the military leaders of the region. However, since tribes operate independently, united armies do not emerge; conflicts are more likely to involve instances of looting and blood feuds rather than wars. Vasiliev (2000), the author of one of the most comprehensive works on the history and social structure of Arabia, even states that a Bedouin who has not engaged in plunder is not eligible for marriage.

It is not difficult to imagine that life in the Arabian Peninsula, particularly in Central and Eastern Arabia, was extremely static and resistant to change. Although the administration of the holy lands passed to the Ottoman Empire as a result of Yavuz Sultan Selim's campaigns in the east, it is known that the Najid region was largely unaffected by Ottoman rule throughout history (Kurşun, 1998, pp. 6). It is worth noting that the Ottoman Empire had to pay the Bedouin tribes in the region every year in exchange for their agreement not to attack the pilgrimage caravans during the pilgrimage period. This provides insight into the nature of the relationship between the Ottomans and the people of Najid (Güner, 2019). The Ottoman Empire, which refrained from interfering with the social and economic structure of the region, sought to address any potential problems that might arise from the region in a non-violence manner. If the Bedouin tribes' looting reached an unacceptable level, military action would be taken, as ordered by the Sharif of Mecca, to suppress them.

The static way of life in the Arabian region remained largely unchanged within the framework described in this chapter until the emergence of Wahhabism. After the rise of Wahhabism, military and political relations in the region underwent transformation, and in the subsequent period, economic life underwent significant changes with the discovery of oil.

The political events leading up to the establishment of the present-day Kingdom of Saudi Arabia, which was historically known as the Third Emirate of Saud in the region, will be briefly discussed in the next section.

The Road to the Kingdom of Saudi Arabia

The Kingdom of Saudi Arabia, as it is known today, is the third Emirate of Saud in history. The first two Emirates of Saud were founded by the same tribe but were unable to endure due to historical circumstances. While the primary focus of this study is not to provide a political history narrative, it is important to have a historical background in order to understand the transformation of Saud Wahhabism. In this context, the events leading up to the establishment of the Emirate of Saud III will be briefly discussed, followed by an explanation of the hijra and ihwan organizations founded by Abdulaziz ibn Saud himself, which were crucial in enabling the Emirate of Saud III to assert its dominance in the region.

A Brief History of Arabia From the Emergence of Wahhabism to the Establishment of the Emirate of Saud III

The emergence of Wahhabism changed the fate of the Arabian Peninsula. The House of Saud's backing of the Wahhabi faith has served as a unifying factor for the Arab tribes in the Najid region, who have a history of intertribal conflict. To fully comprehend this historical process, it is necessary to also understand the religious structure of the region. When analysing the Arabian Peninsula, it is evident that the Najid region has a very puritanical Hanbalite belief. However, the same level of uniformity does not hold true for the rest of the peninsula. In areas of Arabia outside of Najid, there are people of various Shiite, Ibadi, and Sunni sects (Vassiliev, 2000, pp. 46).

Muhammad bin Abdul Wahhab, the founder of the Wahhabi sect, was born in 1703 in the city of Uyeyna in the Najid region. As a member of a family of scholars, he traveled to important centers of Islamic civilization such as Basra, Baghdad, Qom, and Hemedan to study Islamic sciences. After developing his own interpretation of Islam, the details and scope of which are beyond the scope of this study, Muhammad bin Abdul Wahhab recognized that he would not be able to spread his doctrine in the region of his birth and migrated to the city of Dir'iyeh in the Najid region.

The Saud tribe is one of the most influential powers in the city of Dir'iyeh. Abd al-Wahhab was highly successful in disseminating his teachings, which would later be known as Wahhabism, in the region and gained the support of Emir Saud, the leader of the Saud tribe. In 1745, Emir Saud pledged to Abdul Wahhab that he would do everything in his power to promote his teachings, resulting in the establishment of the first Saud state, which is historically known as the First Emirate of Saud (Anishchenkova, 2020, pp. 40-41).

As previously mentioned, the Wahhabi faith acted as a binding agent that united the Bedouin tribes in the Najid desert, which had been unable to unite for centuries; from an Ibn Khaldun perspective, it allowed the people living in this region to transition from the asabiyyah of lineage (nasab) to the asabiyyah of reason. By the time Muhammad bin Abdul Wahhab passed away in 1792, the Emirate of Saud I had established its dominance in the Najid region and turned its attention to the Holy Land. The absolute military superiority that resulted from unifying the Bedouin tribes made the Saud tribe an increasingly powerful force in the Arabian Peninsula.

In 1803, the holy land finally came under the control of the Saudis and, subsequently, the Wahhabis for the first time. However, this action was a major challenge to the legitimacy of the Ottoman Empire and the Empire naturally did not remain indifferent. Selim III, who was the reigning monarch at the time, commissioned the Egyptian Khedive, Kavalali Mehmet Ali Pasha, with the task of removing the Saudis from the holy lands. In 1813, Kavalali sent an army to the Hejaz for this purpose. The Saud tribe, which had achieved absolute military dominance in the Arabian Peninsula, was unable to withstand the modern Egyptian troops, and the Egyptian army recaptured Hijaz from the Saudis and advanced into Najid. This campaign is known as the collapse of the Emirate of Saud I (Al-Rasheed, 2010, pp. 23).

Despite the fact that modern Egyptian troops had an absolute advantage over the Emirate of Saud's army, which was made up of Bedouin tribesmen, the cost of maintaining a presence in the region steadily increased as Egyptian garrisons remained in the Najid desert. The logistics and supplies needed to maintain control in the region were carried out under very difficult conditions, and Egyptian troops were tired of the hit-and-run raids by the Bedouins. Under these circumstances, Egyptian troops withdrew from the Najid towards the Hejaz and the Najid was left to its own fate, as it had been for centuries.

It did not take long for the Saud tribe to regroup in the Najid region. Turki bin Abdullah bin Mohammed, a notable member of the tribe, seized the opportunity presented by the absence of authority in the region and established the political entity known as the Second Emirate of Saud in 1824. The events that occurred during the Second Emirate of Saud are outside the scope of this study. However, unlike the First Emirate of Saud, during this period, the Sauds learned from their previous experiences and realized that they would not be able to sustain a state without using diplomatic means. In this respect, the Emirate of Saud II placed more emphasis on diplomatic relations than its predecessor (Al-Rasheed, 2010, pp. 27-29).

In 1891, the Battle of Muleyda, fought against the Rashidite tribe, another important power in the region and supported by the Ottoman Empire, resulted in the destruction of the Emirate of Saud II (Wynbrandt, 2010, pp. 163). After the defeat, the House of Saud was exiled to Kuwait.

The Kingdom of Saudi Arabia, as it is known today, is historically the third Emirate of Saud. While the House of Saud lived in exile in Kuwait, it did not abandon its political ambitions over Najid in particular and the Arabian Peninsula in general. Favorable conditions began to emerge again with the approach of World War I. As a result of the raids by the Rashidid Emirate, which was protected by the Ottoman Empire, on regions (such as Kuwait and the Persian Gulf) that were of great importance to UK, UK sought an ally in the region and decided to cooperate with the Saud tribe (Troeller, 2013, pp. 1-2).

In 1902, Abdul Aziz ibn Saud, backed by British support, took the city of Riyadh, the capital of today's Saudi Arabia, from the Rashidids. It is worth noting that Troeller (2013, pp. 21) stated that the fact that the people of Riyadh, being Wahhabi, favored the Saud administration was an important factor in the capture of the city. The Rashidids' sole rule in the Najid region, which lasted slightly over a decade, came to an end with the capture of Riyadh by the Sauds. In the following years, conflicts occurred between the two major powers of the region. However, in 1906, Ibn Rashid, the leader of the Rashid tribe, was killed in a raid, and the period of Saudi dominance began anew.

The Key to Military Superiority: Hijras and Ikhwan

The Hijras and the Ikhwan organization were of vital importance on the road to the Emirate of Saud III. Therefore, this section will briefly discuss what these organizations are and their importance. Abdulaziz ibn Saud believed that Wahhabism had been neglected, especially in the Emirate of Saud II, and he aimed to establish social formations that placed greater emphasis on religion. The Hijras were the embodiment of this idea.

As Ibn Saud consolidated his power in the Najid region, he dispatched Wahhabi scholars who were powerful orators and loyal to him to the Bedouin tribes. Their primary task was to convince the tribes to abandon their centuries-old way of life and settle down. Ibn Saud aimed to establish new settlements where different tribes lived together and practiced agriculture. However, due to various factors such as the long-standing blood feuds between many tribes and the fact that nomadic camel herding was considered the most honourable way of life in Arab society, this goal was very difficult to achieve. It seemed unlikely that the Bedouin tribes would sell

their camels and other animals and start farming on the fixed land they were offered. However, as Ibn Saud's preachers convinced the tribes one by one, hijras (communal settlements) began to be established. The Bedouin tribes were unexpectedly united under the banner of the Wahhabi unifying identity (Kostiner, 1985).

A hijra is the name of a settlement larger than a village but smaller than a city where nomadic Bedouin tribes settled down. It is known that around 150 hijras were established within a short period of time, with an average population of 1,500 (Demirci, 2013, pp. 65). The mosque served as the center of a hijra, and each family that chose to settle there was provided with sufficient land and agricultural tools to sustain themselves. As expected, the hijras were characterized by a strict and extreme interpretation of Wahhabi doctrine.

The significance of the social transformation from a political and military perspective was that every family that established itself in the hijras pledged their loyalty to Ibn Saud and were required to assist him when he requested help or called upon them to participate in a war. This organization was known as the Ikhwan.

The Ikhwan organization enabled Ibn Saud to become an unparalleled military force against the various factions within the Najid region and much of the Arabian Peninsula. The Ikhwan organization played a vital role in the power struggles in the region during World War I and the subsequent establishment of the Kingdom of Saudi Arabia (Kostiner, 1985, pp. 322). However, in addition to the significant role it played, this organization, which adhered to an uncompromising interpretation of Wahhabism, also altered its attitude towards Ibn Saud as his policies evolved, as will be discussed in subsequent chapters.

British-Saudi Relations and the Change in the Mentality of the Saud Administration

The House of Saud, which emerged as a major center of power in the Arabian region with the assistance of the Ikhwan organization, nevertheless, learned from history and preferred to strengthen its diplomatic relations rather than acting recklessly. These diplomatic connections were maintained not only with other local actors in the region, but also with the major regional powers, the Ottoman Empire and the British Empire.

Ibn Saud led an anti-Ottoman alliance with the prominent Arab actors in the region, including Sharif Hussein, who controlled the Hejaz region (Silverfarb, 1980, pp. 167). As a result of this treaty, the regional leaders pledged to unite in the event that the Ottoman Empire attacked any of its members. It is worth noting that the competing power centers in Arabia formed an alliance against the Ottoman Empire.

In addition to local actors, the British also cultivated close relations with the Saudis before, during, and after World War I. With the impending Great War, Arabia became a significant region for the British, as important maritime trade routes to the east and west of the peninsula, particularly the Persian Gulf, could potentially pose a threat to India, a highly valuable colony for the British Empire. Furthermore, due to the possibility of military operations during the war, it was likely that British troops would need to cross the Arabian desert and move on to Syria and Iraq. For all of these reasons, the British required reliable partners in Arabia. The most crucial of these partners were Sharif Hussein in the Hejaz region and the House of Saud in the Najid region.

British support for the expansionist ambitions of the House of Saud can be seen throughout the entire political and military career of Abdulaziz ibn Saud. In fact, one of the first tasks that UK assigned to Ibn Saud was the destruction of the Rashidi tribe, which was allied with the Ottomans in the region. This action was intended to prevent potential looting raids and harassment attacks from the Rashidis in the event that British troops crossed through the Najid desert during the war.

Anticipating that if the Wahhabis defeated the Rashidis and gained control of Najid, they would not stop there and would target other local actors in the region, these actors sought to support the Rashidis during the conflict between the Saudis and the Rashidis. Requests for assistance to the Rashidis by the Sharif of Hejaz and Arab leaders in Kuwait, which was then under complete British control, were met with a British veto; UK requested that the Rashidis not be aided (Al-Rasheed, 2010, pp. 41). As demonstrated, there was an indirect level of support from UK even as the House of Saud became the sole ruler of the Najid region. In the subheadings of this chapter, the shift in the perception of religion and governance of the Saudis will be examined through more specific historical cases.

Treaty of Darin

The Treaty of Darin is significant as it is the first official agreement between the British government and the Saudis. It is also a crucial first step in terms of international recognition of the House of Saud, which was just beginning to institutionalize politically and was transitioning towards the Emirate of Saud III.

Ibn Saud, who was one of the most powerful military powers in the region, gained an advantageous position at the negotiating table when World War I broke out. Furthermore, the declaration of jihad by the Ottoman Sultan, who was also the caliph, prompted the British to hasten their diplomacy in Arabia. However, according to Silverfarb (1980: 170), a leading researcher on the region, the declaration of jihad had no impact on Abdulaziz ibn Saud and he "lost none of his antipathy towards the Turks". It was certain that the Saudis would not fight alongside the Turks. However, they also had conditions for fighting on the side of the British. After lengthy negotiations, Ibn Saud, who was aware of his position and value in the field, signed the Darin Treaty on December 26, 1915.

The Darin agreement begins with a clause recognizing Ibn Saud as the 'sole' and 'independent' ruler of the Najid region and defining the boundaries of the Najid region. The inclusion of the word "independent" in the agreement is worth noting as a significant detail that Ibn Saud took into consideration (Wilkinson, 1991, pp. 135).

The first article not only declares that Ibn Saud is the ruler of the region, but also acknowledges that Ibn Saud's fathers previously ruled the region and that the right to rule in the future will pass to Ibn Saud's heirs. Thus, the rule of the House of Saud in the Najid region was recognized by the superpower of the time. However, the primary focus of the British in the agreement was not to establish the sovereignty of the Najid region. Rather, UK was more concerned with the security of its colonies in the region. The second article of the Darin Agreement included a pledge by Ibn Saud not to attack Qatar, Bahrain, Oman or any other territory under British protection.

Under the terms of the Darin agreement, it was also agreed that the British would provide Ibn Saud with financial and military support. Lastly, the British pledged to assist the Saudis in the event of an attack on them by any "external" power. Cox, the British official who managed relations and signed the agreements on behalf of the British in the Arabian region, stated that there was no harm in making such a commitment because the Turks were the only power other than the British that could be involved in the Central Arabian region (Wilkinson, 1991, pp. 136).

Thus, with the Darin Agreement, Ibn Saud not only received financial and military aid from the British, but also assurance against a possible Ottoman attack. Moreover, while the British intended to include in the text of the agreement the phrase "aid against an "unprovoked attack", Ibn Saud was uncomfortable with the word "unprovoked" and had it removed from the text of the agreement with the intention that the aid would apply to all attacks (Wilkinson, 1991, pp. 138).

Under the terms of the agreement, in exchange for this recognition and military-financial aid, Ibn Saud, who solidified his dominance over Najid, promised to refrain from interfering with the British colonies. It is possible that the Ikhwan organization and conservative Wahhabis did not pay heed to the promise of non-aggression against the British colonies in the face of lands of great spiritual value such as the Hejaz. However, as time passed and the Saudis approached their natural borders, these limitations would begin to elicit pushback.

The Khurma Case

The Khurma case is of historical significance as it was the first incident in which the Ikhwan and Ibn Saud had serious tensions and holding paramount importance as the primary indicator of the evolution in the Saudis' governance approach.

Khurma is a town about a hundred kilometers from Mecca and three hundred kilometers from Riyadh. Although it is considered to be within the borders of the Hejaz region, it forms the border between the Hejaz and the Najid regions. Throughout history, it has been an important stopping point for trade caravans traveling from Najid to Hejaz (Kostiner, 1985, pp. 303).

As the town of Khurma was located in the Hejaz region, it was naturally governed by Sharif Hussein, the Emir of Hejaz. However, the town was also accessible from the Najid region and subject to Wahhabi influence, so the inhabitants eventually embraced Wahhabism. Sources also mention that a Hijra of 500 people was established near Khurma (Habib, 1970, pp. 163-164). Sharif Hussein was troubled by the town's growing inclination towards Wahhabism and the fact that its governor and qadi were establishing relations with Ibn Saud. In response, Sharif Hussein initially sought to appoint a new governor of Khurma, and when the existing governor of Khurma refused to relinquish control, he sent a military force to take over the town in 1917. During this period, the Wahhabi population of Khurmeh sent letters of support to the Ikhwan organization and Ibn Saud. As mentioned earlier, there were villages in the vicinity of Khurma that had joined the Ikhwan organization, as well as a hijra. Given the context, the Ikhwan organization wished to assist the people of Khurma. However, in line with the interests of the House of Saud and British demands, Ibn Saud sought to eliminate the presence of the Rashidi tribe in the Najid region and become the sole ruler of Najid. This marked the first major disagreement between the Ikhwan and Ibn Saud. It was even said to be the first time that the Ikhwan deviated from its characteristic features and openly opposed Ibn Saud (Kostiner, 1985, pp. 303).

As the disagreement escalated, Ibn Saud held a meeting with the leaders of the Ikhwan in a region called Shakra. There, after lengthy discussions, he convinced them to embark on an expedition against the Rashidis, but this discussion was one of the most significant sparks of the disagreement that would occur later on (Habib, 1970, pp. 164).

The Khurma incident is also a significant indicator that after the Darin agreement, the religious understanding of the House of Saud began to adapt to the surrounding conditions and political landscape. Rather than supporting the Wahhabis, who were under attack by Sharif Hussein, the House of Saud chose to launch an expedition against the Rashidis due to political expediency and diplomatic relations.

The Uqayr Protocol

The Khurma incident was a significant disagreement between the Ikhwan and Ibn Saud, but it was not the only one. A military/social organization created by Ibn Saud himself was gradually becoming beyond his control and acting on its own without taking into account "realpolitik". This situation would gradually start to jeopardize the position of the House of Saud in the region. The Uqayr protocol, concluded subsequent to a military conflict, holds significant importance in elucidating the pragmatic shift in the governance paradigm of the House of Saud within the historical context of Arabia and warrants thorough examination.

In 1922, despite the Darin agreement mentioned in the previous chapters, a group of Ikhwan, organized among themselves, attacked the British-protected town of Tureyb (a town near Amman, the capital of present-day Jordan) and massacred the Ben al-Shaqir tribe living there. Since Wahhabi faith is based on a more literal interpretation of Islam and has relatively sharper lines, it is easier to target and declare as infidels those with opposing beliefs. For this reason, the Ikhwan organization often did not hesitate to attack and put to the sword communities that "did not hold the correct beliefs as they did" and to take their property as booty.

The attack on the town of Tureyb and the complete destruction of a tribe under British protection meant crossing red lines for UK. Regardless of how useful Ibn Saud and the Ikhwan organization might be for their political ambitions in the region, ignoring such a move would have severely damaged UK's weight and prestige. Therefore, British military units responded very harshly to the aggression. As a result of an operation in which the air force participated, only eight of the 1,500-strong Ikhwan unit that participated in the Tureyb Ghazwa were able to return to their homes (Çakır, 2016, pp. 53). This, of course, meant the complete destruction of the unit.

Ibn Saud's response to such a high number of casualties was eagerly awaited. However, Ibn Saud preferred to take strategic steps in favor of diplomacy, which was more in line with *realpolitik*. In fact, the circumstances of the time prevented Ibn Saud from jeopardizing his relationship with the British. Economically, he relied on British aid starting with the Darin agreement. Although he had become the sole ruler of the Najid region, the Najid was the least productive region for Arabia. At that time, the Sauds lacked the economic resources to maintain a state of constant conflict. Given these circumstances, he declared to the British that the Ikhwan had carried out this attack without his knowledge and that the eight survivors would be duly punished (Çakır, 2016, pp. 53).

Despite the confrontation with the British and Ibn Saud's open attitude, the Ikhwan organization did not refrain from attacking British protectorates. After the Tureyb aggression, the Ikhwan organization began to attack the British protectorates in present-day Iraq and Kuwait. As a result, High Commissioner Percy Cox, the highest-ranking British official in the region, imposed the Uqayr Protocol on Ibn Saud. The 7 November 1922 Uqayr Protocol determined the borders of the Najid region with Iraq and Kuwait. It stated in the agreement that the determined borders could not be violated for military purposes and that military camps, gatherings, and positions could not be established in the regions close to the border. Therefore, UK secured the regions important to it against attacks by the Wahhabis. On the other side of the agreement was the tension between Ibn Saud, who made decisions based on diplomatic relations and UK's irrefutable power in the region, and the Ikhwan, who followed an uncompromising Wahhabi creed. With each new development, the Ikhwan grew increasingly distant from its leader and saw him as more deviated from the "right path".

Capture and Administration of Hejaz

Although it brought international recognition to the House of Saud's sovereignty in Najid, the treaties with UK made the east, north, and south of the region impregnable. Therefore, the only option left for expansion for Ibn Saud was Hejaz, the holy land. The military campaign towards Mecca and Medina, which the Ikhwan had eagerly awaited, was now the only option left for Ibn Saud. To lay the groundwork for the legitimacy of such an operation, the forces of Najid and the forces of Hejaz controlled by Sharif Hussein began to clash in the border regions. The region was becoming increasingly unstable, and UK, unable to tolerate the conflict between its two local allies any longer, decided to cut off aid to both sides (Çakır, 2016, pp. 53). However, contrary to expectations, this decision did not bring an end to the conflicts, but rather spurred the Saudi side to accelerate their plans for the Hejaz region. As previously mentioned, it is not possible for the Najid region to emerge victorious in the economic competition with the Hejaz region in the medium to long term. The cities of Mecca and Medina not only hold significant prestige for those who control them, but also serve as a significant source of economic income through the pilgrimage industry.

Military superiority can only provide a temporary advantage, so the circumstances prompted Ibn Saud to act quickly to take control of the Hejaz region. On March 3, 1924, shortly after the Turkish Republic abolished the Caliphate, Sharif Hussein declared himself Caliph on March 6, 1924, which gave Ibn Saud the justification he needed to go to war. The Ikhwan troops initially captured the city of Taif. Upon entering the city, the Wahhabi troops carried out a massacre of non-combatants, which would later serve as a psychological pressure factor in the course of the war (Schneer, 2015, pp. 389). In October 1924, Mecca surrendered; Medina surrendered on December 5, 1925 and Jeddah surrendered on December 22, 1925. After the fall of Taif, other cities were unwilling to risk a long siege and surrendered without a fight, enabling Abdul Aziz ibn Saud to become the sole ruler of both Najid and Hejaz.

The cities of Jeddah and Medina agreed to surrender without a fight on the condition that Ikhwan troops would not enter the cities. The Ikhwan, who had been under siege in desert conditions for a prolonged period and were anticipating a significant reward from these two wealthy cities, were extremely disappointed when Ibn Saud agreed to this condition (Büyükkara, 2016, pp. 99-101). However, the issues between Ibn Saud and the Ikhwan were far from resolved with the conquest of the Hijaz region.

The Hejaz region was much more diverse than the Najid region and contained cities with populations belonging to various sects of Islam. Additionally, the city of Jeddah, in particular, served as the gateway of Arabia to the world and was home to many companies and state representatives conducting business with the Arabian region. While Wahhabism's intolerant stance towards all forms of innovation was suitable for the deserts of Central Arabia, maintaining it in the Hejaz region could lead to conflicts with both the Islamic world and the Western world. Recognizing this, Abdul Aziz ibn Saud excluded the Ikhwan from the administration of the Hejaz region and adopted a more permissive approach to governance in the Hejaz region than in Najid. However, this decision further exacerbated the rift between the Ikhwan and Ibn Saud.

While Wahhabism's intolerant stance towards all forms of innovation was suitable for the deserts of Central Arabia, maintaining it in the Hejaz region could lead to conflicts with both the Islamic world and the Western world. Recognizing this, Abdul Aziz ibn Saud excluded the Ikhwan from the administration of the Hejaz region and adopted a more permissive approach to governance in the Hejaz region than in Najid. However, this decision further exacerbated the rift between the Ikhwan and Ibn Saud. Finally, in 1926, the leaders of the Ikhwan released a declaration in which Abdulaziz ibn Saud was severely criticized for his rule in the Hejaz region. The criticism included accusations of permitting practices such as hookah and tobacco use, allowing sects outside of Islam to perform the Hajj pilgrimage, and allowing innovations like telephones, telegraphs, and automobiles to be introduced into the holy land (Silverfarb, 1982, pp. 228).

Another notable criticism in the declaration is the accusation that the Al Saud regime prevented the people from waging jihad in non-believing regions. This criticism seems to be directed at Ibn Saud's agreements with the British. With the capture of the Hejaz region, the Saudi state had reached its natural borders, and all of its neighbors were under British protection. It is understandable that it would be difficult for the Ikhwan organization, which was accustomed to the spoils of war and placed war at the center of its existence, to accept this situation. A period of peace would also mean a decline in the political and social significance of the Ikhwan. In an effort to reduce tension, Ibn Saud organized a large consultation in Riyadh in 1927, which was attended by the leaders of the Ikhwan, high ulema, and tribal leaders. As a result of this meeting, Ibn Saud made promises to placate the Ikhwan, such as implementing Wahhabi rules in the Hejaz, prohibiting all innovations, and mobilizing resources to educate the Shiites about Islam. In return, he required them to acknowledge that he was the legitimate head of state and that only he had the authority to order jihad (Habib, 1970, pp. 219-254).

Following the agreement with the Ikhwan, another agreement was signed between the Saudi state and UK in 1927, called the Jeddah Agreement. According to this agreement, which replaced the Darin Agreement, Abdul Aziz ibn Saud was recognized by UK as the king of both Najid and Hejaz, and in exchange for this recognition, he promised not to attack British protectorates. This effectively ended the concept of jihad for the Saudi state. However, there were Ikhwan units that did not recognize Ibn Saud's agreements with "infidels" and continued to carry out raids against Iraq and Kuwait. This further strained relations between Ibn Saud and the Ikhwan. Finally, in 1929, an Ikhwan unit attacked a caravan directly linked to the Saudi state, giving Ibn Saud the opportunity he had long been waiting for. He immediately declared war against the Ikhwan, and after two battles, the Ikhwan presence in Arabia was eliminated (Vassiliev, 2000, pp. 274-281). Thus, Abdul Aziz ibn Saud had destroyed the greatest power that could rival him in the administration of Arabia.

In the Jeddah Agreement with the British, Ibn Saud's state was referred to as the Kingdom of Najid and Hejaz. With the resolution of the Ikhwan problem for the Saudi administration, there were no longer any obstacles to unite the two kingdoms under a single banner, and the Kingdom of Saudi Arabia was declared on September 23, 1932. Between the time of Abdulaziz ibn Saud's capture of Riyadh in 1902 and the proclamation of the Kingdom in 1932, the understanding of Wahhabism underwent changes due to external factors and realpolitik. This process of change continued with the discovery of oil in Saudi Arabia. In the concluding section, we will examine the evolving perception of religion within the Saudi administration in this historical context.

Conclusion

During the construction of his state, Abdul Aziz ibn Saud believed that the Emirate of Saud II neglected religious sensitivity. He supported a more uncompromising and strict Wahhabi policy. In fact, the Ikhwan organization even attacked telegraph poles in Najid on the grounds that they were "bid'ah" and were highly suspicious of any technological innovation (Silverfarb, 1982, pp. 228). However, the most decisive factor in the conflicts that resulted in the elimination of the Ikhwan was the possession of motorized and armored vehicles purchased from the UK by the Saud side (Vassiliev, 2000, pp. 280).

A closer examination of the recent history of Saudi Arabia reveals shifts in the interpretation of Wahhabism in response to political realities. The Darin Treaty, which granted political recognition in exchange for non-aggression against UK, a global superpower at the time, may seem surprising when viewed in the context of Saudi Arabia's internal history. However, it can be understood that, at the time the treaty was signed, the Saudis were not yet the sole rulers of even the Najid region and thus did not prioritize commitments to distant British colonial territories. The Khurma case, however, marks the first instance of the Saud administration prioritizing political considerations over religious sensitivity. While the first and second Al Saud Emirates are beyond the scope of this study, it is worth noting that the Emirate of Saud I, which was founded in the early days of Wahhabism and pursued a strict adherence to its principles, was defeated by the modern armies of Egypt, highlighting the importance of political considerations. In contrast, the Emirate of Saud II, which emerged from this defeat, took a more diplomatic and balanced approach. Regardless of the rhetoric employed by Abdulaziz ibn Saud, it is evident that he pursued a policy similar to that of the Emirate of Saud I until he consolidated control over Najid, and then adopted a policy more similar to that of the Emirate of Saud II as global circumstances changed and the threat of World War I loomed. The fact that Ibn Saud did not react, even verbally, to the British military action against a 1,500-strong Ikhwan unit that had crossed the border, which took place around five years after the Hurmeh incident, is one of the key indications of this shift. Instead, he declared that those who managed to return alive to their Hijrahs would be punished and reaffirmed the relations with the British through the Ukayr agreement. This demonstrates the prioritization of political considerations over religious sensitivity.

It is noteworthy that the Ikhwan were not permitted to enter the cities of Medina and Jeddah during the process of taking control of the Hejaz region. Additionally, as mentioned earlier, Jeddah is a major trade center and home to the representative offices of many international companies. Interestingly, after capturing the region, Ibn Saud selected only one of the seven members of the Commercial Courts established in Jeddah from the ulema. This suggests that the courts continued to operate according to pre-existing procedures even under Al Saud rule (Al-Jarbou, 2007, pp. 219). At this point, it becomes clear that Ibn Saud was attempting to avoid disrupting the international economic system.

Ibn Saud's aforementioned political transformation also contributed to his consolidation of power in Arabia. This is demonstrated by an article titled "Wahhabism and British Interests," written by a British official in 1925. In the article, the author asserts that British favoritism towards Sharif Hussein is insignificant and that it is of no concern to UK who controls the Hejaz region as long as the sea trade routes are not jeopardized. The author also emphasizes that it would be wasteful to devote economic and military resources to maintaining Sharif Hussein as the ruler of the Hejaz region (Hogarth, 1925). It appears that UK shaped its Arabia policy accordingly. Through his permissive administration in the Jeddah region, Ibn Saud indicated that he had no objections to the existing economic system and did not pose a threat to it. In fact, as noted in the consultation held in Riyadh in 1927, the Saud administration implemented a very different type of administration in the Hejaz region compared to the Najid region. From a Wahhabi perspective, non-Muslims are even permitted to perform the Hajj and various innovations such as tobacco and hookah are tolerated. The complaints raised at the 1927 Riyadh meeting can be interpreted as further evidence that the Saud administration did not wish to cause issues with the global system.

The Jeddah agreement marked the public end of Jihad. It is believed that the Ikhwan, who viewed this announcement as a major deviation from the "right path," gradually lost control. In fact, when the situation became untenable, the Saud administration took decisive action to eliminate the Ikhwan. Following the suppression of the Ikhwan, the Saudi Arabian government established relations with the US similar to those it had previously established with the UK. The discovery of oil in the Arabian peninsula raised the question of which country would be granted the rights to extract it. In order to reduce his dependence on UK, Ibn Saud chose the US, a rising global power at the time, as his ally in this venture. As a result, ARAMCO, now one of the largest oil companies in the world, was established in 1944. The cooperation with the US led to the arrival of US technical personnel in Arabia and the management of oil extraction and refining. Despite facing criticism from his own public for these relations, Ibn Saud paid little heed to the criticism and expanded the economic cooperation with the US to include military cooperation, paving the way for the establishment of US military bases in Arabia. For the first time, students were even sent from Arabia to a non-Muslim country, the US, setting the stage for the emergence of a "white-collar, middle class" in the country (Wynbrandt, 2010, pp. 199). As a result of these social changes, the ability of the ulema to control life and politics in Arabia diminished, and a modernist interpretation of religion, which was modernist in the context of Arabia, emerged and was able to challenge the classical interpretation of religion. Furthermore, there is an anticipation that Mohammed bin Salman, the crown prince of Saudi Arabia, will guide the nation towards a more secular trajectory. This conjecture finds validation in the ongoing organization of events such as music festivals and concerts featuring metal bands within the country. Concurrently, as the administration undergoes transformation, a crucial consideration pertains to whether the ulama, intricately involved in both the state and the House of Saud, will formulate an interpretation of religion that aligns with these changes. The progression of activities in domains like sports and arts underscores the increasing integration of Saudi Arabia into the capitalist system, signaling an intent by the administration to become a robust participant in the economic system beyond its traditional role as a rentier state reliant on oil revenues. The pivotal inquiry revolves around the extent of objections that

conservative ulama may raise against these transformations and the strategies the administration will employ to address such objections. These inquiries are poised to dominate the agenda of Saudi Arabia in the imminent years.

To summarize, an analysis of the recent history of Arabia suggests that the Saud regime set aside sectarian prejudice for political purposes during the founding phase of the state. This theme is evident in the major events that occurred between the capture of Riyadh and the declaration of the Kingdom of Saudi Arabia. The aforementioned pragmatic approach persisted after the establishment of the Kingdom.

References

- Al-Jarbou, A. (2007). The role of traditionalists and modernists on the development of the Saudi legal system. *Arab Law Quarterly*, 21(3), 191-229. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/27650587>
- Al-Rasheed, M. (2010). *A history of Saudi Arabia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anishchenkova, V. (2020). *Modern Saudi Arabia*. California: ABC-Clio.
- Büyükkara, M. A. (2016). *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Çakır, M. (2016). *Din-siyaset ilişkisi bağlamında Suudi Arabistan ve Vehhabilik* (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Demirci, O. (2013). *M. M. Futeyyih'in Necd el-İhvan fırkası veya bugünkü Vehhabilik isimli eseri ışığında Necd İhvanı Teşkilatı ve Son Suud Devletinin kuruluşu* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güner, S. (2019). 16. ve 18. yüzyıllar arasında Osmanlı Arabistan'ında merkez-kaç ilişkileri: eşkiyâ-yı urbân ve devlet. *Amme İdaresi Dergisi*, 52(3), 67-93. Erişim adresi: <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>
- Habib, J. (1970). *The Ikhwan movement of Najd: Its rise, development and decline* (PhD Thesis), University of Michigan. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/docview/288186259?pqorigsite=gscholar&fromopenview=true&sourcetype=Dissertations%20&%20Theses>
- Hogarth, D. G. (1925). Wahabism and British interests. *Journal of the British Institute of International Affairs*, 4(2), 70-81. <https://doi.org/10.2307/3014617>
- Kostiner, J. (1985). On instruments and their designers: The Ikhwan of Najd and the emergence of the Saudi State. *Middle Eastern Studies*, 21(3), 298-323. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4283073>
- Kurşun, Z. (1998). *Necid ve Ahsa'da Osmanlı hakimiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Schneer, J. (2015). *Balfour deklarasyonu Arap İsrail çatışmasının kökenleri* (A. C. Akkoyunlu, Çev.) İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Silverfarb, D. (1980). The Anglo-Najd treaty of December 1915. *Middle Eastern Studies*, 16(3), 167-177. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4282790>
- Silverfarb, D. (1982). Great Britain, Iraq, and Saudi Arabia: The Revolt of the Ikhwan, 1927-1930. *The International History Review*, 4(2), 222-248. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/40105200>

- Troeller, G. (2013). *The birth of Saudi Arabia*. New York: Routledge.
- Vassiliev, A. (2000). *The history of Saudi Arabia*. New York: New York University Press.
- Wilkinson, J. C. (1991). *Arabia's frontiers: The story of Britain's Boundary Drawing in the desert*. New York: I. B. Tauris.
- Wynbrandt, J. (2010). *A brief history of Saudi Arabia*. New York: Facts on File Publishing.

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışma, özellikle Türkiye'de artan ilgi ve dikkatle karşılanan Vahhabilik konusunun gelişimine ve Suud Krallığının inşasını konu edinmektedir. Özellikle Suud Vahhabiliğinin erken dönemdeki gelişimi ve dönüşümü ile Suudi Arabistan-Birleşik Krallık arasındaki ilişkilerin bu dönüşüm üzerindeki rolü çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. "Suud Vahhabiliği" terimi, Abdulaziz ibn Suud tarafından kurulan devletin benimsediği İslam görüşünü ifade etmektedir. Bu devlet günümüzde Suudi Arabistan Krallığı olarak bilinse de tarihte Suud hanedanı tarafından kurulan üçüncü krallıktır. İlk iki Suud Devleti'nin kuruluşu ve çöküşü sürecinde iktidarın İslam dinini anlama biçimini şekillendiren önemli gelişmeler yaşanmıştır. İslam Dünyası'nda Suudi Arabistan Krallığı'nın resmî yorumunu benimsemeyen ve onunla çatışan çok sayıda Selefi-Vahhabi İslam telakkileri bulunmaktadır. Ancak Selefiliğin farklı yorumları bu çalışmanın kapsamının dışında kalmaktadır. Bu çalışmanın amacı teolojik tartışmalara girmek değil; tarihsel çerçeveyi göz önünde bulundurarak Suudi yönetimindeki pragmatik dönüşümün izini sürmek ve diplomatik ilişkiler ile siyasi-ekonomik koşulların bu dönüşümdeki rolünü gözler önüne sermektir.

Yöntem

Bu çalışma, döküman analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, tarih kaynaklarından elde edilen bilgiler ve akademik literatürdeki çalışmalar değerlendirilmiştir. Suudi Vahhabizminin erken dönüşümü, Abdulaziz ibn Saud'ın liderliğindeki pragmatik yaklaşım ve siyasi değişiklikler bağlamında incelenmiştir. Diplomatik ilişkiler, politik ve ekonomik faktörler dikkate alınarak analiz edilmiştir.

Abdulaziz ibn Suud'un bölgede güçlü bir siyasi aktör olarak yükselmesine katkıda bulunan faktörleri idrak edebilmek için Arabistan'ın sosyo-ekonomik yapısının incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümü, Arap Yarımadası'nın coğrafi özelliklerini özetlemeyi ve sosyal-ekonomik yapısını ana hatlarıyla çizmeyi amaçlamaktadır. Arap toplumunun parçalanmış yapısı, zor coğrafi koşullar ve özellikle Necid bölgesinin izole konumu, Suud ailesinin başarısını anlamada önemli faktörlerdir.

Bölgenin coğrafi ve sosyo-ekonomik şartları izah edildikten sonra bir sonraki bölümde III. Suudi Krallığı'nın kuruluş sürecinden bahsedilmektedir. Bu noktada bölgede Vahhabi inancının doğuşu, ilk Suud Krallığı'nın kuruluşu ve Mısır Hıdivliği ile olan ilişkileri önem arz etmektedir. Suud Hanedanı; her ne kadar bedevi savaçlıların sağladığı güç ile Necid bölgesinde askerî üstünlüğü ele geçirebiliyor olsa da modern ordular karşısında fazla bir şanslarının olmadığını bu dönemde fark etmiştir.

Suudları bölgede yenilmez bir askerî güç haline getiren gelişme ise İhvan teşkilatının kurulmasında yatmaktadır. Bu çerçevede göçer bedevî kabileler “Hicre” adı verilen yeni kurulmuş yerleşim bölgelerinde ikamete zorlanmış ve yüzyıllardır devam ettirdikleri hayat tarzını terk etmişlerdir.

Son bölümde ise Suud devletinin Birleşik Krallık ile olan diplomatik ilişkileri ele alınmaktadır. Yaşanan reel politik gelişmeler, hanedanın yönetim anlayışını derinden etkilemiştir. Bu bağlamda Darin ve Ukayr anlaşmaları, Hurme vakası, Hicaz bölgesinin ele geçirilmesinin ardından yaşanan gelişmeler incelenmektedir.

Bulgular

Bu çalışma, günümüz Suudi Arabistan Krallığı din anlayışının tarihi süreç içerisinde yaşanan siyasi, ekonomik, toplumsal vb. gelişmeler ışığında oldukça önemli değişiklikler geçirdiğini göstermektedir. Birleşik Krallık ile yapılan anlaşmalar ve bu anlaşmaların içeriği, politik gerçeklerin önceliklendirilmesinin güzide örneklerdir yansıtmaktadır. Abdulaziz ibn Suud, gücünü konsolide etmek için erken dönemde mevcut olan katı, reel politik ile uzlaşmaz Vahhabilik anlayışını değiştirmiştir. Özellikle İhvan Örgütü'nün dağıtılması, bu dönüşümün hem en önemli göstergelerinden hem de dönüşümün kendisini hızlandıran tarihi bir vakadır. Arabistan coğrafyasında petrolün keşfi, Suudların ABD ile ekonomik iş birliği içerisine girmesini sağlamıştır. İlerleyen dönemde bu iş birliği askerî alana da sıçramıştır. Bu süreç, Suudi Arabistan'ın modernleşmesine ve geleneksel dini yorumun karşısında yeni yorumların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Sınırlılıklar

Çalışmanın birincil sınırı teolojik bir tartışmayı kapsam dışı bırakmasıdır. Vahhabilik ve Selefilik kendine özgü İslam anlayışlarıdır. Ancak bu inançların teolojik incelenmesi çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Bunun haricinde Vahhabilik öncesi Arap siyasi yapısı ile 1930 sonrası gelişmeler de tarihî aralık açısından çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışmada coğrafi olarak, günümüzdeki Yemen, Umman, Katar gibi devletleri de içine alan tüm Arap yarımadası değil sadece Suud hanedanının etki alanı odakta tutulmaktadır.

Öneriler

Suudi Arabistan bölgenin önemli aktörlerinden biridir. Vahhabilik, Selefilik gibi konular Türkiye popüler gündeminde yüksek taraftarlık eşliğinde ele alınmakta yahut tamamıyla gözardı edilmektedir. Bu çalışma konuyu tarihi bağlam ve siyasi gelişmeler ışığında ele alma teşebbüsüdür. Suud hanedanının yönetim anlayışı zaman içerisinde yaşanan olaylar çerçevesinde değişim göstermiştir. Ancak bu değişimin ekonomi-politik vechesi de aydınlatılmayı beklemektedir. Bunun yanında Suud modernleşmesinin esas itibarıyla kendisini gösterdiği 1930 sonrası dönem de çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu anlamda makale, Suud siyaset anlayışının ekonomi-politik bir çözümlemesi ile Suud modernleşmesine bir basamak olarak düşünülebilir.

Özgün Değer

Bu çalışma, Suudi Arabistan Krallığı'nın yönetim ve din anlayışının tarihi vakalar çerçevesinde analizini içermektedir. Literatürde genel olarak teoloji alanına bırakılan Selefilik, Vahhabilik gibi konuları siyasi ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde irdelemektedir ve bu teşebbüsü çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Araştırmacı Katkısı: Utku AYBUDAK (%100).

“Bizim Şampiyonumuz”: Spor, Milliyetçilik ve Millî Kimlik ¹

Rahşan İNAL ²

Başyuru Tarihi: 02.07.2023

Kabul Tarihi: 07.12.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, spor ve milliyetçilik ilişkisi çerçevesinde, basında sporcu temsiliyle, millî kimliğin yeniden üretiminde kullanılan milliyetçi söylemleri analiz etmektir. Bu kapsamda halter sporcusu Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye ilticası, Türkiye adına katıldığı 1988 Güney Kore Seul Yaz Olimpiyatları öncesinde, olimpiyatlar sırasında ve sonrasında, basındaki milliyetçi söylemlere odaklanıldı. Araştırmanın kuramsal çerçevesi spor, milliyetçilik ve medya ilişkisi temelindeki literatür ekseninde oluşturuldu. Nitel araştırma tasarımıyla yürütülen araştırmada, nitel içerik analiz tekniği kullanıldı. Çalışmanın örneklemi, 1984-2000 yılları arasında Milliyet gazetesi çevrim içi arşivinde yer alan haber ve köşe yazılarıdır. İçerik analizi sonucunda, bulgular üç ana temayı ortaya çıkardı: Birincisi, sporcunun Türkiye'ye ilticasının ilk döneminde öne çıkan “Bulgar zulmü” temasıdır. Bu tema, “antikomünizm” ve “olumsuz/düşman/öteki” söylemiyle öne çıkmaktadır. İkinci tema, Türk milliyetçiliğindeki nirengi noktalarından “güçlü devlet” “olumlu/biz/Türk” söylemi doğrultusundadır. Üçüncü tema ise sporcunun olimpiyatlardaki performans başarısının ardından medya söyleminde belirginleşen “olumlu/millî gurur” temasıdır. Araştırma sonuçları, basındaki milliyetçi söylemin, “Türk-İslam sentezi” ile uyumlu bir içerik taşıdığını ve bu içerik çerçevesinde millî kimliğin yeniden üretildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Millî Kimlik, Spor, Gazete, Naim Süleymanoğlu, Turgut Özal, Türkiye

Atıf: İnal, R. (2023). “Bizim Şampiyonumuz”: Spor, milliyetçilik ve millî kimlik. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1565-1596.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, rahsan.inal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4461-0989

“Our Champion”: Sport, Nationalism and National Identity

Rahşan İNAL³

Submitted by: 02.07.2023

Accepted by: 07.12.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The aim of this study is to analyze the nationalist discourses used in the reproduction of national identity through the representation of athletes in the press within the framework of the relationship between sports and nationalism. In this context, the study focuses on the defection of weightlifting athlete Naim Süleymanoğlu to Turkey and the nationalist discourses in the press before, during and after the 1988 Seoul Summer Olympics in South Korea. The theoretical framework of the research was formed based on the literature on the relationship sports, nationalism, and media. In the qualitative research design, qualitative content analysis technique was used. The sample of the study consists of news articles and columns in the online archive of Milliyet Newspaper between 1984 and 2000. As a result of the content analysis, the findings revealed three main themes: The first is the theme of “Bulgarian persecution”, which was prominent in the first period of the athlete’s defection to Turkey. This theme stands out with the discourse of “anti-communism” and “negative/enemy/other”, one of the mainstays of Turkish nationalism. The second theme is in line with the “strong state” and “positive/we/Turkish” discourse, which is one of the triangulation points of Turkish nationalism. The second theme is in line with the “strong state” “positive/we/Turkish” discourse, which is one of the triangulation points of Turkish nationalism. The third theme is the “positive/national pride” theme that became prominent in the media discourse after the athlete’s performance success in the Olympics. The results of the research show that the nationalist discourse in the press has a content compatible with the “Turkish-Islamic synthesis” of the period and that national identity is reproduced within the framework of this content.

Keywords: Nationalism, National Identity, Sports, Newspaper, Naim Süleymanoğlu, Turgut Özal, Turkey

³ Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Social Work, rahsan.inal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4461-0989

Giriş⁴

Toplumsal ve politik tarih, sporun farklı ideolojilerin, birbirine zıt değer ve kavramların inşa ve yeniden üretiminde elverişli bir alan olduğunu göstermektedir (Carlin, 2008; Hargreaves, 1986; Hoberman, 1984; Krüger ve Murray, 2003). Spor, geniş toplumsal kesimlere ulaştığı, tutkuyla benimsendiği olgusal bir gerçeklik olan milliyetçiliğin de ilgi alanındadır. Çalışmalar, spor ve milliyetçilik arasındaki güçlü ilişki zemininde, sporun milli kimliğin inşa ve yeniden üretimindeki etkisine dikkat çekmektedir (Bairner, 2015; Bairner ve Dong-Jhy, 2011; Bairner ve Han, 2022; McGee ve Bairner, 2011; Topič ve Coakley, 2010).⁵ Özellikle uluslararası futbol organizasyonları; Dünya/Avrupa kupaları ya da yaz/kış olimpiyat oyunları, “millet olmak” ve “millet”le özdeşleşmek için ideal etkinliklerdir. Organizasyonlarda, milyonlardan oluşan “hayali topluluk”, on bir kişiden oluşan bir ekip olarak daha gerçek görünürken birey, hatta sadece tezahürat yapan kişi de kendi milletinin sembolü hâline gelir (Hobsbawm, 1992, s. 143).

Sporun, milliyetçiliğin ve millî kimliğin yeniden üretiminde etkili olmasının temel araçlarından biri de gazetelerdir (Hagay ve Meyers, 2015; Mauro, 2020; Schep, 2022; Scott vd., 2018; Vincent vd., 2010, 2018; Vincent ve Harris, 2014). Spor organizasyonları öncesinde, organizasyon sırasında ve sonrasında; milliyetçilik ve millî kimliğe dair söylemler, gazetelerin spor sayfalarından doğru, vatandaşların gündelik hayatına sirayet eder (Billig 1995; Dóczy 2012).

Bu çalışmada da hedeflenen, spor ve milliyetçilik ilişkisi kapsamında, basında sporcu temsiliyle millî kimliğin yeniden üretiminde kullanılan milliyetçi söylemleri analiz etmektir. Millet, millî kimlik, millî gurur, millî çıkar, devlet ve vatan gibi milliyetçiliğe içkin kavramların hangi milliyetçi söylemlerle okura ulaşarak millî kimliğin (yeniden) üretildiği, bu bağlamda da Türk milliyetçiliğine özgü olan söylemlerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda, uluslararası spor organizasyonlarında Türkiye’yi halter spor branşında temsil etmiş Naim Süleymanoğlu’nun Türkiye’ye ilticası, Türkiye adına katıldığı ilk olimpiyat olan 1988 Güney Kore Seul Yaz Olimpiyatları öncesi ve sonrasında, Milliyet gazetesindeki sunumu analiz edildi. Sporcu ile ilgili haber, köşe yazıları ve fotoğraflar eleştirel bir perspektifle, içerik analizi temelinde incelenirken sürecin önemli aktörlerinden dönemin başbakanı Turgut Özal ve Anavatan Partisi (ANAP) ekonomi politikalarına da ana hatlarıyla yer verildi.

Giriş bölümünden sonra iki alt başlıkta literatür taraması, ardından araştırmanın yöntemi ve metodoloji bölümü gelmektedir. “Bulgular ve tartışma” bölümü, Süleymanoğlu’nun kısa spor biyografisi “Türkiye’ye İltica” başlığıyla başlamakta, daha sonra bulgular temalarla aktarılmaktadır. “Sonuç” bölümüyle de çalışma tamamlanmıştır.

Literatür Taraması

Bir Söylem Olarak Milliyetçilik

Makalenin ana hattında, milliyetçilik ve milletleri modern zamanların ürünü olarak ele alan analizler (Balibar ve Wallerstein, 1991; Breuilly, 1993; Gellner, 1983; Hobsbawm, 1992) bulunurken, örnekleme bağlamında kuramsal dayanakları, milliyetçiliği ve millî kimliği söylemsel bir inşa/yeniden üretim olarak değerlendiren çalışmalardır (Anderson, 1991; Billig, 1995; Calhoun, 1997).⁶

⁴ Çalışmada, millet (ulus), milliyetçilik (ulusalcılık), milli devlet (ulus devlet), zaman zaman birbirlerinin yerine, İngilizce “nation, nationalism, nation-state” karşılığı olarak kullanılmıştır.

⁵ Spor ve milliyetçilik araştırmalarının ilk örnekleri için bkz. (Bairner, 2001; Cronin, 1999; Cronin ve Mayall, 1998; Porter ve Smith, 2000; Tomlinson ve Young, 2006).

⁶ Literatürdeki yaklaşımlardan bir diğeri, milletleri ve milliyetçiliği doğal, ilk çağlardan beri var olan yapılar olarak ele alan primordialist (ilkçi) yaklaşımdır (Özkırımlı, 2005). Coakley (2018), yirminci yüzyıl başlarında akademisyenlerin anlayışına nüfuz etmiş, onları primordialist yaklaşımın erdemlerine ikna etmeyi başarmış olsa da primordializmin teori mi yoksa ideoloji mi olduğunu sorguladığı çalışmasında, yaklaşımın akademik

Dünyanın pek çok ülkesinde birbirinden farklı nedenler, tarihsel koşullar ve biçimlerde ortaya çıkan özgül milliyetçiliklerin ortak paydası milliyetçi retoriğe sahip olmalarıdır (Calhoun, 1997, s. 21, 22). Milliyetçi söylemin merkezindeki millet/millî kimlik ise aynı zamanda kolektif bir kimliktir, bu nedenle milliyetçi söylemin diğer kolektif kimliklerle olan sınırlarının çizilmesi, farklılığın ortaya çıkarılması bakımından, işlevsel bir kolaylık sağlayacaktır: Milliyetçi söylem, en temelde “biz” ve “onlar” ilişkisine dayanır, “onlar” olmaksızın “biz” mümkün değildir (Billig, 1995, s. 78-79). Ancak bu sınır koyan söylem, dışlayıcı ya da dost/düşman ikiliğinde algılanma eğilimi taşır. Kendi sınırlarını koymak bir bakıma ötekini olumlu ya da olumsuz içerikte sıfatlarla tanımlamayı gerektirir. Öte yandan milliyetçilik söylemi hegemonya kurucudur; güç ve tahakküme dairedir. Ayrıca millî kimliği verili ve sabit hâle getiren milliyetçi söylem kendisini de doğallaştırır (Özkırımlı, 2005, s. 32-33). Milliyetçilik söyleminin gücü de buradadır; “millet boş göstereni” dolduracağı içerik hem millî kimliğin niteliklerini ortaya koyar ve belirler hem de milliyetçiliğin kendisini hegemonik bir konuma getirir (Gökalp, 2007a).⁷

Milliyetçi söylemin inşası ve yayılımı da sadece millî devletin kurulduğu dönemle ya da sadece politik bir manipülasyonla sınırlandırılmaz (Calhoun, 1997, s. 11) Milliyetçilik, her ülkenin özgün tarihsel sürecinde, özgün söylemlerle inşa edilirken kendi içinde de homojen değildir. Bora (1995, s. 95-131), 1980’li ve 1990’lı yıllarda Türk milliyetçiliği söylemlerini, yine milliyetçilik türleri temelinde kategorize ederek tasniflerken, “kök-dili” millî devletin inşası ve bekası misyonuna odaklanmış resmî milliyetçilik yani Atatürk milliyetçiliği olarak belirler. Diğer milliyetçilik dilleri, onun birer lehçesidir ve tüm türlerin “melezleşme” olarak sentezlenmesi de söz konusu olabilmektedir. Örneğin günümüzde de enflasyonist biçimde “yerli ve millî” söylemi “millî kimlik” göstereni olarak öne çıkmaktadır (Bora, 2018, s. 192-206).

Spor, Milliyetçilik, Millî Kimlik ve Medya

Uluslararası/mega spor organizasyonlarında medya anlatılarının, millî kimliği yeniden ve hangi milliyetçi söylemlerle ürettiğini gösteren kapsamlı bir literatür bulunmaktadır. Billings vd. (2011), olimpiyatlara dair haberlerin çoğunda ulusal medyanın, kendi ülkelerindeki sporcuları desteklerken rakip ülkelerdeki sporcuların mükemmelliğini küçümseyen vatansever bir medya söylemiyle çerçvelendiğini tespit ettiler. Bu haberlerin çoğu kendi milletine odaklanarak “bize karşı onlar” söylemini kullanmaktadır (English, 2021, s. 255). Grodecki de (2021), söylemsel öğelerin “olumlu” (neyin ve kimin ulusa ait olduğu) ya da “olumsuz” kimlikler (ulusun karşıtlarını ve karşıtlarını tanımlayan) yarattığını ifade eder. Devletlerin, ulusal medyaları da bu kapsamda seçicidir: Ulusal medya, uluslararası bir spor organizasyonunu sunarken kendi ulusal sporcusunu da seçer. Kendi milletinden olan sporcu/takımı da millî imajlara “uygunluk” açısından seçer ve onları olumluluk/millî imajıyla izleyiciyle buluşturur (Hong ve Oh, 2020). Yani, millî kimliği temsil için “en uygun” olduğu düşünülen sporcular, medyada öne çıkarılır.

Öte yandan millî kimlik sabit bir yapı değil, akışkan, değişken ve zaman zaman çelişkilidir. Dolayısıyla millî kimliğin medyadaki anlatısı, bazı tarihsel dönemlerde homojendir ancak bazı dönemlerde uluslararası politikalara ya da spor gazetecilerinin ideolojik konumlanışlarına göre, içeriğindeki “biz ve onlar”

yaşamda varlığını sürdürmesinin güç ama yine de mümkün olabileceğini de ekleyerek, milliyetçiliğin bir bileşeni olarak görülmesinin daha doğru olacağını vurgular. Ancak içeriği doldurulacak bir “ideal tip” ya da analiz aracı olarak ele almayı gerekli görmez. Spor ve milliyetçilik çalışmalarının öncülerinden Alan Bairner’in (2009), primordializmi akademide yeniden tartışmaya açma girişimiyle “savunması” ise Whigham (2023) tarafından savunulanın primordializm değil, “milletin bir varlık olarak kısmen inşa edilmiş doğasını kabul ederken milletlerin modern öncesi köklerini kabul etmeyi amaçlayan” etnosembolizm olarak değerlendirildi (Bairner 2009; Whigham 2023). Son yılların dikkat çekici çalışması ise Sinisa Malesević (2019) aittir. Çalışma etnosembolizm ve modernist yaklaşımları eleştirerek “örgütsel kapasite, ideolojik nüfuz ve mikro dayanışmanın kuşatılması” ile gündelik hayatı merkeze alan bir millet inşası ve milliyetçilik yaklaşımını tartışmaktadır.

⁷ İnşacı perspektiften yerinde bir kavram “boş gösteren” ve milliyetçilik kuramları hakkında ayrıntılı, klasik literatür değerlendirmesi için bkz. Gökalp (2007b). Ayrıca Breuilly (1993) belirlediği gibi milliyetçiliğin ve millî kimliğin inşası ve yeniden üretiminde pek çok millî devlet merkezli, “yukarıdan aşağıya” kamusal inşacı pratikler ile kitlesel eğitim de vardır.

“dost/düşman” ayrımına yönelik söylemler de değişir (Hagay ve Meyers 2015). Örneğin Vincent vd. (2010), İngiliz gazetelerinde 2006 Dünya Kupası’ndaki İngiliz futbol takımıyla ilgili anlatıları analiz eden çalışmalarında, gazetelerin homojen İngiliz ulusal kimliğiyle duygusal bir bağ kurmak için indirgemeci ve özcü bir kimlik inşasına dayalı söylemlerini ortaya çıkardılar. Fakat Vincent vd. (2018), Londra ev sahipliğindeki 2012 olimpiyatlarında Britanya gazetelerindeki söylem ve temsilin daha farklı olduğunu tespit ettiler. Gazetelerin çoğunda, “Britanyalı” millî kimliği, bu kimliğin tüm karmaşık, tarihsel çelişkilerle dolu doğasına rağmen, “iyi huylu milliyetçilik”le; “açıklık, liberalizm ve hoşgörü” ilişkilendirilerek çerçevelenmişti. Gazetelerde, dünyanın en büyük şovuna ev sahibi olan “İngiltere değil Britanya’dır” fikri öne çıkarılmıştı. Britanya’nın tarihsel ve toplumsal çatışmalarının geride kalmasına, “kazanmaktan çok katılımı vurgulayan olimpizme” vurgu yapılmıştı. Her ne kadar günümüzde olimpik idealler ve varlıkları tartışılır olsa da (Boykoff, 2022) araştırmacılar bu söylemleri “iyi huylu milliyetçilik söylemi” olarak tanımladılar.

Gazete anlatılarında, sporcuların/spor takımlarının spor organizasyonlarına sadece katılımı değil, “güçlü”, “hızlı”, “yüksek” sıfatlarının önüne getirilen “en/daha”, kısacası sportif performansları önemlidir. Ancak millî gurur söz konusu olunca karşılaşmalardaki yenilgiler de gazetelerde “kendi sporcusu/takımı” için olumlu söylemlerle yer alabilir. Örneğin, İran erkek futbol millî takımı, ilk defa katıldığı 2018 ve 2019 uluslararası futbol kupaları devam ederken ulusal gazetelerde “başarılı” sonuçlar/beklentilerle yer aldı. İran ulusal gazetelerinde, İran millî kimliği, birçok zorlukla karşılaşmalarına rağmen güçlü kararlılıklarıyla kayda değer başarılar elde etmiş “azimli ve vicdanlı, tarihsel olarak kararlı ve saygı duyulacak yetkin bir millet” olarak çerçevelendi. Kupadan kaybederek ayrılmaları durumunda dahi, gazetelerdeki “kararlı ve vicdanlı, mazlum ama büyük İran milleti” söylemi değişmedi (Ziaee vd., 2021).

Medyada spor etkinliklerine dair söylemlerde, birden fazla anlatı ve/veya hikâye çizgisi kullanılır ve bu da tesadüf değildir. Scott vd. (2018), Ragbi Dünya Kupası sırasında, ragbi kültürüne de sahip olan, Yeni Zelanda, Avustralya ve Güney Afrika gazetelerinde haberlerin hangi söylemlerle çerçevelendiğini araştırdılar. Her ülkede yüzde elliden fazla haber, ev sahibi ülkeye, kendi ana vatanlarına odaklanan milliyetçi içeriklerle okura sunulmuştu. Maç kaybedildiğinde ise kendi millî takımlarının niteliklerini olumlu ifadelerle, örneğin Güney Afrika Ragbi Millî Takımı, Japonya Ragbi Millî Takımı karşısında kaybedince – Güney Afrika tarihinden olumlu hikâyeler/başarılarla aktarmaya devam ederek haberleri çerçevelemişlerdi. Schep (2022) ise 1980’lerdeki Fransa ve İngiltere’de gazete arşivlerini incelediği çalışmasında; Formula 1 yarışlarında dahi takımların, sürücülerin, pistlerin ve hatta lastiklerin bile gazetede ele alınma biçiminde millî kimlik ve gururun yansıtıldığını gösterdi. Gazeteler, ulusal aktörlere diğer katılımcılar karşısında açıkça pozitif ilgiyle yaklaşmış, onların başarılarını kutlarken diğer ülkelerin katılımcılarının başarılarını küçümsemişlerdir.

Dijital medya kanalları ve sosyal medya platformları da milliyetçiliğin söylemsel inşasında etkilidir. Vincent ve Kian (2014, s. 305) Londra 2012 Olimpiyatları sırasında sporcuların, sosyal medya kullanımlarıyla birlikte “hayal edilen takipçilerine” doğrudan ulaştıklarını gözlemlemişler ve hatta yaşanan tartışmalar içinde de spor-sosyal medya-millî kimlik zemininde milliyetçi retorik kullanan trollerin de devrede olduğuna dikkat çekmişlerdir. Antunovic ve Doczi (2023) Macaristan’ın kamu hizmeti yayıncısına ait spor kanalında, 2020 Tokyo Olimpiyatları ile ilgili haberlerin, yaygın bir sosyal medya mecrası olan Facebook’ta nasıl sunulduğunu incelediler. Yazarlar, medyanın, siyasi rejimin ‘millî kimliğini yeniden keşfetme’ ve uluslararası alanda başarılı bir millet olarak küresel bir imaj yaratma stratejisinin bir parçası olarak merkezileştirildiğini, bu nedenle de Macar milletinin dijital platformlar aracılığıyla inşasının da benzersiz olduğunu iddia ediyorlar. Çalışmanın bulguları arasında tıpkı geleneksel medyada olduğu gibi sosyal medya paylaşımlarında, Macar milletinin tarihi görkemli bir tarih olarak hatırlatılarak, “küçük ülke büyük başarı” sloganlı bir millî bir söylemin temalaştırıldığı tespit edilmiştir.

Türkçe literatürde ise dikkat çekici bir çalışma Gökalp (2007a) tarafından yapıldı. Futbol branşına odaklandığı arşiv çalışmasında eleştirel söylem analiziyle, Türk milliyetçiliğinin yeniden üretiminin izlerini aramış ve Türk milliyetçiliğinin yeniden inşasında futbol basınının kritik bir rol oynadığını ortaya çıkarmıştır. Bu konuda örneklemini oluşturan analizin odağında ise uluslararası futbol karşılaşmaları bulunmaktadır. Özsoy (2011) ve Özsoy ve Yıldız (2013) çalışmaları da spor gazetelerinde militarist ve şiddet içerikli haberlerin analizleriyle Türkçe literatürde değerlendirilebilir. Bu çalışmada da uluslararası şöhrete sahip bir sporcunun, basındaki temsilinde hangi milliyetçi söylemler aracılığıyla millî kimliğin yeniden üretildiği tarihsel süreç eşliğinde analiz edilerek Türkçe literatüre mütevazı bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Araştırma Deseni ve Metodoloji

Naim Süleymanoğlu hem spordaki performans başarıları hem de “Soğuk Savaş”ın henüz bitmediği bir dönemde Türkiye’ye iltica adımıyla ulusal ve uluslararası basının daima gündeminde kaldı. Bu nedenle çalışma için seçilen sporcudur.

Araştırma, üç gazete (Cumhuriyet-Hürriyet-Milliyet) haberlerinin içerik analizinin yapılması olarak planlandı. Ancak Hürriyet gazetesi çevrim içi arşivinin olmaması, Cumhuriyet gazetesi ise (250) haber sayısı/içerik yetersizliği nedeniyle elendi. Billig’in (1995) çalışmasında olduğu gibi gazetelerin tek ve sıradan bir gününe yoğunlaşarak analiz de mümkündür. Bu konuda örnekler vardı (Köse ve Yılmaz, 2012). Bu tek gazetenin Milliyet gazetesi olarak tercih edilmesindeki temel neden, çevrim içi arşivinin olmasının yanı sıra belirlenen dönemlerde köşe yazarlığı da yapan gazetecilerin, gazetenin ana politikasından farklı düşüncelerini zaman zaman sert eleştirilerle birlikte köşe yazılarında yazmalarına rağmen sporcunun uluslararası başarılarına kayıtsız kal(a)mamaları ve milliyetçiliğe içkin tüm kavramların yeniden üretiminde rol oynamalarıdır. Haberler ve köşe yazılarında, sporcunun Türkiye’ye ilticası, Türk vatandaşı olduktan sonra katıldığı ilk olimpiyat 1988 Güney Kore Seul Yaz Olimpiyat Oyunları’na odaklanılmıştır. Ancak sporcunun katıldığı diğer yaz olimpiyat oyunları (1992 Barcelona, 1996 Atlanta ve 2000 Sydney) öncesi ve sonrasındaki haberlere de ekonomi politik süreç değiştiği zaman basındaki yansımalarını izlemek amacıyla yer verilmiştir.

Milliyet gazetesinin (bundan sonra MG) 1984 - 2000 yılları arasındaki çevrim içi arşivi incelendi. Sporcunun Bulgaristan’daki soy isimleriyle (Süleymanov, Shalamanov) yer aldığı haberler 1984 yılında başlıyordu. 2000 yılıyla sınırlandırılmasının nedeni ise aktif sporcu olarak katıldığı son olimpiyattır. Tarama yapılırken kullanılan anahtar kelimeler ve sayfa sayıları şöyledir: Naim Süleymanoğlu (1267 sayfa), Naim Süleymanov (13 sayfa), Naum Shalamanov (2 sayfa). İsim benzerliği gibi ilgisiz haberler elenerek örneklem daraltıldı.

Nitel bir araştırma deseni olan çalışma; sporcunun basında hangi kodlar ve kavramlarla birlikte temsil edildiğini ortaya koymayı hedeflediği için “betimleyici”, haber içeriklerinin gerçekliğin (yeniden) inşasındaki karşılığını bulmak açısından da “eleştirel ve açıklayıcıdır”. Medya analizlerinde pek çok farklı teknik ve kuramsal yaklaşım birlikte ya da ayrı ayrı kullanılabilir (Berger, 1991). Hatta Hodgetts ve Chanberlain (2014), belirttiği gibi nitel medya analizlerini kullanan makalelere rağmen, bu tür analizlerin nasıl yapılacağına dair çok az rehber bulunmakla birlikte, medyayı analiz etmenin tek bir doğru yolu da yoktur. Bununla birlikte, analitik anlamlandırma sürecinde stratejiler vardır. Bu çalışmada kullanılan temel strateji de materyalin anlamını sistematik bir şekilde tanımlamak için kullanılan yöntem Schreier (2012) tarafından önerilen biçimde nitel içerik analizidir. Schreier (2012) önerdiği sekiz aşamalı çerçeve (araştırma sorusu, materyal seçimi, kodlama çerçevesi oluşturulması, materyali kodlama birimlerine bölme, kodlama çerçevesini deneme, kodlama çerçevesinin değerlendirilmesi ve değiştirilmesi, ana analiz, bulguları yorumlama ve sunma) izlenirken ek olarak Hodgetts ve Chanberlain (2014), önerdiği “temaların sıralanması, bağlantıların kurulması ve yeni bir analitik hikâyenin oluşturulması” medya analiz aşamasından yararlandı. Çünkü gazete anlatıları

boşlukta yorumlanamaz, kendi çağdaş jeopolitik, tarihî, sosyal ve kültürel bağlamlarında ele alınabilir (Vincent vd., 2010). Makale, diyalektik bir perspektifle, görünenin ardındaki gerçek; metinlerin ardındaki siyasal, ekonomik ve toplumsal bağlamlar dikkate alınarak oluşturuldu. Bu nedenle de bulgular, tarihsel- kronolojik sıralama gözetilerek aktarılırken gazetede yer alan bazı haberler ya da bilgiler ek kaynaklarla düzeltildi. Hem sporcunun hem dönemin başbakanının, olayların geçtiği zaman dilimi ve sonrasındaki yıllarda verdiği röportajlar, video kayıtları (belgeseller, TV programları) izlenmek suretiyle doküman analizi de yapılmıştır. Grodecki (2021), milliyetçi söylemin tanımlanmasının kilit noktada, millet ya da millî sembollerin referans olduğunu belirtmektedir. Diğer milliyetçi söylemlerden ayrımı, karşılıklı zıtlık ve belirli bir söylem tarafından yaratılan farklı kurumlar ve özne rolleri ile kurulmasıdır. Bu nedenle de fotoğraflar ve fotoğrafların sayfalarda kapladıkları hacim de dikkate alındı. İçerik analizinde tüm haber metinleri okundu. Elle kodlama yapılırken metnin tamamı, başlık ve alt başlıklar dikkate alınırken, literatürde olduğu gibi, “biz” ve “öteki” olarak yinelenen sıfatlar, metaforlar tespit edildi. Ortaya çıkan temalar dikkat çekici bazı metin içerikleriyle birlikte aktarılırken söz konusu içeriklerdeki imla hataları da düzeltildi. Veri analizi sonucunda, bulgular üç ana temayı ortaya çıkardı: Birincisi, sporcunun Türkiye’ye ilticasının ilk döneminde öne çıkan “Bulgar zulmü” temasıdır. Bu tema, Türk milliyetçiliğinin dayanak noktalarından biri “antikomünizm” ve “olumsuz/düşman/öteki” söylemiyle öne çıkmaktadır. İkinci tema, Türk milliyetçiliğindeki nirengi noktalarından “güçlü devlet” “olumlu/biz/Türk” söylemi doğrultusundadır. Üçüncü tema ise sporcunun olimpiyatlardaki performans başarısının ardından medya söyleminde belirginleşen “olumlu/millî gurur” temasıdır. Bu üç tema bulgular bölümünde literatür tartışmalarıyla birlikte ele alınmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Bu başlıkta öncelikli olarak Naim Süleymanoğlu’nun kısa sportif biyografisi, ardından yöntem bölümünde belirtilen temalarla birlikte bulgular sunulmaktadır.

Türkiye’ye İltica: “Başka türlü nasıl duyuracaktık ismimizi?”⁸

Naim Süleymanoğlu (23 Ocak 1967 Ahatlı/Bulgaristan-18 Kasım 2017 İstanbul/Türkiye), halter sporundaki performans başarısıyla sadece Türkiye’nin değil dünyanın en önemli sporcuları arasında kabul edilmektedir (IWF, 2017; Olympics, 2022). Doğduğu ülke Bulgaristan’da küçük yaşlarda yeteneği keşfedildi ve halter sporcusu olarak eğitim aldı. İlk şampiyonluklarını vatandaşı olduğu Bulgaristan adına katıldığı uluslararası yarışmalarda elde ettikten sonra 1986’da Avustralya’nın Melbourne şehrinde Dünya Halter Şampiyonası devam ederken Türkiye Büyükelçiliği’nden sığınma talebinde bulundu (Birand ve Yalçın, 2000; Hayatım Spor, 2015; TRT Spor, 2013; World Cup, 1986). Bu talebin arkasındaki sebep, Bulgaristan Komünist Partisinin (BKP) 1980’den sonra azınlık nüfusa (Pomak, Çingene, Türk) yönelik politikalarının zor ve baskıya dayalı bir yön almasıydı. Todor Jivkov’un başkanlık ettiği BKP, “Yeniden Doğuş/Canlanma Süreci” adını verdikleri uygulamalarla azınlıkların kültürel, dinî ve etnik farklılıklarını ortadan kaldırmaya başlamıştı (Kamusella, 2019; Neuburger, 2004).⁹ Bu süreçte Naim Süleymanoğlu’nun adı da Naum Shalamanov olarak zorla değiştirilmişti (Birand ve Yalçın, 2000). Dünya şampiyonu bir sporcunun bu nedenlerle ilticası ses getirdi ve BKP’nin azınlıklara yönelik baskılarından da uluslararası kamuoyu haberdar oldu. 13 Aralık 1986’da ilk defa Türkiye’de televizyonlardan naklen yayımlanan basın toplantısına katıldığında “Ben de bir şeyler söylemek istiyorum” dedi ve durumu özetledi: “Türkleri, Bulgar yapmak istiyorlar” (Nalbant, 2018).

⁸ Süleymanoğlu’nun, Avustralya’dan Türkiye’ye ilticasını planlayan kişilerden biri; Rasim Arda’nın sözcüsidir (Nalbant, 2018). Naim Süleymanoğlu ise ilticasının yarattığı etkinin büyüklüğünü, Avustralya’dan Londra’ya geldiği zaman anladığını söyledi: “Hani bir şey yaparsınız ama farkına varmazsınız ve bunun çok büyüyeceğini ve Bulgarların bu işten çok büyük zarar göreceğini çok baskı göreceklelerini o akşam ben Londra’da anlamıştım” (Karaca ve Yıldız, 2004).

⁹ Kaynaklarda “Revival process, rebirth process, regeneration process” gibi isimlerle geçmektedir.

Bu basın toplantısı Süleymanoğlu'nun Türkiye'de medyayla ilk tanışması değildi. Halterdeki uluslararası rekorlarıyla, ilticadan iki yıl önce, 1984'te, iki iç sayfa haberinde birer cümleyle "Naim Süleymanov" dan söz edilmişti (MG, 29/04/1984; 12/05/1984). 1985'te ise gazeteci Örsan Öymen, Bulgaristan'a giderek BKP uygulamalarıyla ilgili bir yazı dizisi hazırlamıştı. Yazı dizisinde Öymen'in Süleymanoğlu'na mikrofon uzattığı bir fotoğraf ve altında da "Şampiyon Naim, Naum olmuş" alt başlığı ile şunlar yazıyordu: "18 altın madalya sahibi dünya halter şampiyonu Naim Süleyman. Yeni adı Naum Şalamanov'a soruyoruz: Adınızı gönüllü mü değiştirdiniz? Cevabı: Bu soruyu bana sormayın..." (MG, 06/04/1985; 08/04/1985). Naim Süleymanoğlu, o dönem Öymen'e veremediği cevabı, 1989'da Bulgaristan ve Türkiye arasındaki göç anlaşması yapılıp Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Türkiye'ye göçü başlayana kadar her fırsatta uluslararası kamuoyuyla paylaştı (TRT Avaz, 2017). İletişim teknolojilerinin günümüzdeki gibi gelişmiş olmadığı bir dönemde, uluslararası şöhrete sahip bir sporcunun açıklamaları dikkat çekiciydi. Bu nedenle de Bulgaristan'da yaşayan Türk etnik kökenli azınlık için önemli, sembol bir isim olmuştur (Hatipoğlu, 2017).

Tema 1: "Bulgar Zulmü"

Naim Süleymanoğlu'nun Bulgaristan'dan Türkiye'ye ilticasının ilk dönemi 11- 21 Aralık 1986 tarihleri arasında her gün çoğunlukla birinci sayfada ya da spor sayfasında haber konusu olmuştur. Haber fotoğraflarında da çoğunlukla Süleymanoğlu, Başbakan Özal ve eşinin, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in elini öpmekte, başta ana muhalefet partisi başkanı olmak üzere pek çok politikacıyla kucaklaşmaktadır. Süleymanoğlu, henüz Türkiye'ye gelmeden kısa bir süre önce Türkiye Halter Federasyonu (THF) başkanı tarafından "kapıların açık" olduğu belirtilirken "Dinine bağlı, Türkçeyi mükemmel konuşan, saygılı, terbiyeli ve Türklüğü ile övünen bir genç" olarak tanımlanmıştı (MG, 11/12/1986). Kendisiyle Londra'dayken yapılmış uzun bir röportajın haber başlığı "Ohh, kurtuldum!" dur. Birinci sayfadaki haberde "Bulgaristan'da senin gibi dünya çapında isim yapmış şampiyonlara ev, araba veriyorlar. Herhalde senin rahatın da yerindeydi. Niye kaçtın?" sorusunu soran muhabire "Evim de vardı, arabam da... Ama bunlar haram... Bulgaristan'da şampiyon olmaktansa, Türkiye'de çöpçü olmak daha iyi" (Çolakoğlu, 1986) cevabını verdiği yazmaktadır. Gazete sayfalarında adım adım izlenebilecek bu söylemle "olumsuz öteki, düşman komünizmin" karşısına "olumlu biz Türk ve Müslüman" kimliği öne çıkarılmaktadır. Söylemin arka planında Atatürkçülük, Türkçü milliyetçilik ve İslam'ın karışımından oluşan, "Türk- İslam sentezi" adlı ideolojik duruş (Saraçoğlu, 2015) olduğu belirtilebilir. Komünizmle mücadelenin bir devlet politikası hâline gelmesinden sonra, Türk milliyetçi-muhafazakâr entelijansiyası, 1967'de "Aydınlar Ocağı" nı kurarak İslam ile tahkim edilmiş bir Türk milliyetçiliğinin; Türk-İslam sentezinin de yaratıcısı olmuşlardı. Askerî darbe öncesinde âdeta bir devlet 'think-tank'ine dönüşen bu yapının önemli üyelerinden biri, askerî darbe sonrasının ilk başbakanı Turgut Özal'dır (Yaşlı, 2016, s. 151-153).¹⁰ Özal, gazetenin baş sayfa haberindeki küçük fotoğrafta Naim Süleymanoğlu'nun yanağından öperken daha büyük fotoğrafta ise Süleymanoğlu başbakanın eşinin elini öpmektedir. Haberin ana başlığı da "Hoş geldin"dir (MG, 14/12/1986). Ana başlığın hemen altında ise "Bulgarlar panik içinde" (MG, 14/12/1986) alt başlığı yer almaktadır. İltica süreci baştan sona tekrar iç sayfada hikâyesiyle yazılmıştır (Doğan, 1986a). Dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren'in "Şayet bir insan anasını babasını bırakıp memleketini terk ediyorsa, bu çok önemlidir. Bizde de memleketini terk edip gidenler var. Ama onlar suç işleyenler, Naim'in böyle bir durumu yok... Göçü serbest bırakın. Böylece isteyen gelir, isteyen orada kalır. İki ülke arasında imzalanacak göç anlaşmasıyla bu sorun çözümlenir" cümleleri de haberde yerini almıştır (MG, 15/12/1986a). Evren, Türk gençleri için aradığı rol modeli bulmuştu. "Komünist Bulgarların zulmüne uğramış, dindar, Atatürkçü bir Türk genci". Gazetede, sporcu sık sık Atatürk'e olan saygı ve sevgisini dile getirecekti. Haberde Anıtkabir'i ziyaret eden "şampiyon haltercimiz...yıllar sonra ilk kez kullandığı Türkçesiyle özel deftere

¹⁰ Türk-İslam sentezinin ilk sesli ifadesi, 1967'de Türkes'in "dokuz ışık" doktrininde belirmiş, aynı zamanda antikomünizm söylemi de milliyetçi hareketin merkezine yerleştirilmiştir (Yaşlı, 2022, s. 164, 219). Bora (1995, s. 95; 2017, s. 403) ise Türk-İslam sentezinin Aydınlar Ocağınca da vaaz edilen tam adının "Türk-İslâm-Batı Sentezi" olduğunu ve aslında Kemalist milliyetçiliğin ana akımı dâhil, her milliyetçi-muhafazakârlık türünde bir Türk-İslam sentezlemesi bulunduğuna işaret etmektedir.

“Türk’ün adını dünyaya duyurmaya devam edeceğime söz veriyorum” yazar (MG, 15/12/1986b). Ayrıca gazetenin düzenlediği ve o tarihlerde oldukça popüler olan “yılın sporcusu” adayları arasına da girer (MG, 16/12/1986). Bu tarihten sonra gazeteciler eşliğinde Türkiye gezisine gönderilir (MG, 17/12/1986). Süleymanoğlu’nun Türkçe konuşmakta zorluk çektiğine de yer verilen bir haber dikkat çekicidir. Haberdeki “ana dil Türkçe” vurgusu tesadüf değildir. Çünkü Süleymanoğlu, Özal’la birlikte televizyondaki ilk basın açıklamasında kamuoyu tarafından da açıkça farkedildiği gibi Türkçe konuşmakta zorlanıyordu.

“...Çocukluğumu yaşayamadım. 13 yaşında ana baba evinden ayrıldım. Sofya’ya geldim. Okul ve halter çalışmasından başka bir şey bilemedim. Gönümce oynayamadım. Türk olduğumuz için horlana horlana kabuğuma çekildim. Vatanımı özledim. Türkiye’yi sayıkladım durdum... Evet, Süleymanoğlu Naim şampiyon idi. Bulgar devlet başkanından ödül alacak duruma gelmişti. Ama mutsuzdu. İçi alev alev vatan hasreti ile yanıyordu. Şampiyondu ama horlanıyordu” (Doğan, 1986b).

Haber “karşılaştırma” ile metnini oluşturmuştur. Bulgaristan’daki hayatı “mutsuz” ve “tekdüze” dir. Ankara’da ise “yeniden doğmuş” ve “gerçek sevgi” yi tatmıştır:

Naim’in Sofya’daki yaşamı genellikle tekdüze geçmekteydi... Böylesine büyük bir yetenek olmasına rağmen Naim haftanın dört günü tam yedi saat halter çalışıyordu... Naim’in Sofya’sı ile Naim’in Ankara’sında dağlar kadar fark vardı. Naim artık mutluluk yorgunluğu içindeydi. Naim hem bir sevgi milyarderi idi hem de vatandaşların ve devletin himayesi ile beş gün içinde ekonomik bakımdan da zengin olmuştu... Naim artık bizim harika çocuğumuzdu. Her şeyden önemlisi artık bizim idi o bizim” (Doğan, 1986c, 1986d).

İstanbul gezisine götürüldüğü sırada ise Boğaz’daki özel mülk olan yalıların onda şaşkınlık yarattığı, “Sovyet turistler” görülünce de koruma görevlilerinin Naim Süleymanoğlu’nu daha yakın korumaya aldıkları da haber olarak verilmiştir (MG, 18/12/1986). Haber, komünizmi “korku”, “özel mülkiyeti” “hayranlık” ile, oldukça sade ve kolay anlaşılır bir biçimde yansıtmaktadır. Büyük tablo “kırdan kente Türkiye’de komünizm hakkında yaratılan korku, nefret ve iktidarsızlaştırma söylemi” dir (Yıldırım 2014). Oysa, görünenin ardındaki gerçek farklıdır: Naim Süleymanoğlu yıllar sonra verdiği video röportajlarında, ana vatana kaçma hayaliyle büyümediğini, BKP’nin azınlıklara yönelik politikaları asimilasyona dönüştüğü, özellikle adını değiştirdikleri zaman iltica etme fikrinde netleştiğini belirtmiştir. Hatta “Bizim” şampiyonumuzun anlattığına göre, Avustralya’da Türk Büyükelçiliğine yaptığı ilk iltica talebi geri çevrilmiştir. Bu gerçek aynı gazetede yaklaşık on altı yıl sonra yazılmıştır (MG, 05/02/2004). Türk Büyükelçiliğinden iltica talebine olumlu cevap alamadıkları için, arkadaşları mecburen ABD’ye iltica için başvuruya hazırlanmışlardı (Karaca ve Yıldız, 2004). Gazetede haber ve fotoğrafların sunumunda Girginov’un da (2009) işaret ettiği nokta “Soğuk Savaş” döneminde kullanılan o “eski argümandır”. Bu argüman, Komünist Partinin büyük ölçüde zorlama yoluyla toplumu harekete geçiren ve sporcularını manipüle ederek başarı sağlayan, her şeye gücü yeten pozisyonudur. Süleymanoğlu’nun Sofya’daki hayatı için seçilen olumsuz nitelikler komünizmi karşılarken Ankara’daki hayatı için kullanılan olumlu nitelikler kapitalizme karşılık gelmektedir. Süleymanoğlu’nun hâlihazırdaki büyük hikâyesi basın tarafından daha da güçlendirilmiş, bunun için de zaman zaman gerçeklik (yeniden) inşa edilmiştir. Guibernau (2007), millî kimliği “aynı millete ait olma ve onu diğer milletlerden farklı kılan özelliklerin çoğunu paylaşma inancına dayanan kolektif duygu” olarak tanımlar ki, millî kimliğin en göze çarpan özelliklerinden biri de suni bir geniş aile türü olan millete ait olma duygusunu güçlendirirken, sınıf ayrımlarını aşma yeteneğidir. Haber metinleri ve fotoğraflar, “Bulgar/komünizm zulmünden” kaçmış ve kurtulmuş bir dünya şampiyonunun devlet tarafından kucaklanmasına, etrafında oluşan millî bir sevgi çemberine odaklanmış, sıklıkla Naim Süleymanoğlu bir aile tablosunun içinde resmedilmiştir.

Milletin kimliğindeki nitelik ise oldukça belirgindir: “Antikomünist”. Söylem komünist olanı dışlayan, kurucu bir kimlik ögesidir. Antikomünizm, âdeta Türk sağının altında birleştiği bir şemsiyedir. Türkiye toplumsal politik tarihinde, bir kriminalleştirme, düşmanlaştırma, şeytanlaştırma söylemidir. Komünistlikle damgalanan

kişiler ve fikirler, suçlu, düşman, kötü addedilmiştir (Bora, 2014, s. 9–28).¹¹ Elbette Türkiye’de “antikomünizm” sadece söylemle sınırlı değildir, politik milliyetçi hareket tarihinin de ana hattıdır (Yaşlı, 2022).

Öte yandan Naim Süleymanoğlu’nun ilticasıyla birlikte Türkiye’deki spor sisteminin “sürece değil başarı sonucuna odaklı” hâli de spor yazarları tarafından tartışılıp eleştirilmekteydi. Gazetede ilk defa İslam Çupi (1986), Türkiye’nin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik olumsuzluklar içinde bu ilticanın siyasal iktidar için büyük bir şans olduğunu vurguladı:

‘Melbourne’da piş, Ankara’ya düş’ piyangosu, Türkiye’nin hınzır da olsa zinhar da olsa asla yetiştiremeyeceği dünya çapında bir sporcu yetişmiş olarak anavatana fırlatıverdi... Tanrı’nın lütfuna bakın, bize çok büyük bir şampiyon armağan etti. Naim, artık dünya podyumlarında halteri yeni rekorlar için Türk bayrağı ile birlikte havaya kaldıracak. Ama kendisine bakabilirsek, bakmayı becerebilirsek...

Çupi, haklıydı! Bazı ulus devletler, ulus inşa politikalarında bazı spor branşlarını “millî spor” olarak inşa ettiler. Örneğin Çin’de masa tenisi (Bairner ve Han 2022; Zhouxiang ve Hong 2019), İtalya’da bisiklet (Cardoza 2010), Türkiye ve İran için güreş (Krawietz 2014; Ziaee vd., 2021). Ancak halter sporunun “millî” olması için Türk devleti ve basını âdeta “hazırlıksız”dı. Çünkü halter o dönem Türkiye’de bilinen, izlenen ve sevilen bir spor branşı değildi. Naim Süleymanoğlu’nun yıllar sonra verdiği bir video röportajında açıkça ifade ettiği gibiydi: “Türkiye’ye geldiğimde halter diye bir şey yoktu. Sizde biliyorsunuz herkes de biliyor. Halterin ne olduğunu da bilmiyorlardı, kimse bilmiyordu” (Hayatım Spor, 2015). Bulgaristan ise uluslararası sporda başarılı halter antrenörleri ve halter sporcularıyla tanınan bir ülkeydi. Özellikle 1945-1989 arasında bütünlüklü bir spor politikaları vardı (Girginov, 2009).

Gazetede öne çıkan bir diğer husus – bazı köşe yazarlarının eleştirilerine rağmen- Naim Süleymanoğlu’nun “Allah vergisi yeteneğiyle” şampiyon olabileceği yönündeydi. “Komünist Bulgarlar yetiştirmiş olabilirdi” ama zaten o “Türk” kökeniyle “gücün” sembolüydü. Oysa sporcu ne kadar yetenekli olursa olsun spora yatırım yapılmadığı takdirde “başarı” mümkün değildir. Doğru ve Zileli (1986), tarafından hazırlanan haberde, daha önce Türkiye’ye iltica eden Türk kökenli sporcuların, iltica sonrası Türkiye’deki spor olanaklarının yetersizliğinden dolayı -sporu bırakmak dahil olmak üzere- yaşadıkları olumsuzluklar aktararak, olimpiyatlarda “Naim bir Bulgar’ın arkasından ikinci gelirse bunun sorumluluğunu kim üstlenecek?” sorusu/korkusu sorulmaktaydı. Gazetede yer alan diğer eleştiri ise Özal’ın bu süreci kendi politik kariyerinde “reklam” amaçlı kullanmasıdır. Bu eleştiri gazetenin baş sayfasında Bedri Koraman imzalı karikatürde oldukça açıktır: Süleymanoğlu, ay yıldızlı mayosuyla halter yerine Özal’ı havaya kaldırmakta, Özal da iki elini birbirine kenetleyerek ANAP’ın sembolünü yapmaktadır (MG, 17/12/1986).

Turgut Özal, Antikomünizm ve Millî Kimlik

Bedri Koraman’ın yukarıda sözü edilen ünlü karikatürü, olgusal bir gerçekliği yansıtmaktaydı. Bu nedenle kısaca Özal’ın ideolojik konumlanışından söz etmek gereklidir. Türkiye kamuoyunun ilk defa 24 Ocak 1980 iktisadi önlemler paketinin planlayıcısı olarak adını işittiği Turgut Özal, neoliberal ekonomi politikaların etkili bir uygulayıcısı olmuştur. 1970’lerde Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) deneyiminin de gösterdiği gibi şiddetli bir antikomünist olarak gerek Soğuk Savaş gerekse “yeni dünya düzeni” bağlamında Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) hegemonya stratejilerine tereddütsüz bir biçimde dahil olma tutumunu benimsemişti (Bora, 2005).¹² Özal, “Batılı” anlamda bir liberal değildi hatta 1970’li yıllardaki dindar

¹¹ Bora (2014,s.9–28), Genel çerçevede Türk sağ ve milliyetçiliğin bir “anti” olarak söylemini kurduğuna işaret etmektedir: “Anti-sol, anti-komünizm, anti-entelektüalizm”

¹² Bu nedenle de sıklıkla Özal ve kurucusu olduğu Anavatan Partisi (ANAP) ekonomi politikaları, tarihsel kronolojide Demokrat Parti (DP) ve Adalet Kalkınma Partisi (AKP) arasında konumlandırılmaktadır (Koyuncu, 2014).

muhafazakâr örgütlenmeler ve partilerle de ilişkisi sıradışı değildi. Bora (2005, s. 594), onun antilaik bir İslamcı değil aksine politik pragmatizmine uygun bir biçimde dini de “millî birlik ve beraberliği pekiştirmenin en güvenilir araçlarından biri” olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Özal, “antikomünist entelijansiya”, Aydınlar Ocağının üyesiydi ve 12 Eylül Anayasası da büyük ölçüde Aydınlar Ocağı üyesi akademisyenler tarafından hazırlanmıştı (Yaşlı, 2016, 2022). Civralı’ya (2020:155–202) göre ise Özal döneminde millî kimlik, ulusal devlet kurucu kadrolarının, barış temelli inşa ettiği millî kimlikle sınırlarını çizen yeni bir millî kimliktir. Süleymanoğlu’nun uluslararası sportif başarıları da Özal tarafından bu yeni millî kimliğin oluşturulmasına hizmet eden bir sosyal imaj kaynağı olarak kullanılmıştır. Ahmad’da (1993, s. 306) benzer biçimde Özal ve partisi ANAP’ın, Kemalist rejimin dışarıda bıraktığı İslami kimliği sahiplendiğini ifade eder.

Özal döneminin yeni millî kimliği, önceki sayfalarda da belirtildiği gibi, “Türk-İslam sentezi” adlı resmî ideolojiyle uyumludur. “12 Eylül’ün askeri darbecileri ve onu izleyen siyasi iktidarlar devletin ideolojik aygıtlarını, anti-komünist bir muhafazakarlığın toplum içerisinde kök salmasını mümkün kılacak şekilde seferber etmişlerdi” (Saraçoğlu, 2015, s. 786).¹³ Öte yandan ANAP iktidarında uygulanan neoliberal ekonomi politikalarından en olumsuz etkilenen sınıf, işçi sınıfıydı ve 1980’li yılların sonuna doğru işçiler sendikalarının sınırlarını ve dönemin baskılarını aşan eylemleri başlattı (Ahmad, 1993, s. 293-294). 1989 Bahar Eylemleri, 1990-1991 Zonguldak işçi hareketi, 1991 genel grevi işçi tabanının yarattığı, özgün biçimler içinde geliştirdiği ancak sonuçta sendikal hareketi de peşinden sürükleyen, ona ivme kazandıran önemli mücadeleler olarak ortaya çıktı (Boratav, 2005, s. 125).

Toplumun çoğunluğunun içinde bulunduğu ekonomik ve politik koşullardan hoşnutsuz olduğu böyle bir dönemde Turgut Özal, Süleymanoğlu’nun Türkiye’ye ilticasını “profesyonelce” yönetti. Bu sürecin en önemli bölümlerinden birini, “güçlü devlet, uluslararası diplomatik başarı” olarak basında yansıtılan fakat kapalı kapılar ardında yapılmış olan “anlaşma” yani sporcunun olimpiyatlara katılması için Bulgaristan’daki yetkililere “örtülü ödenekten” aktarılan “bir milyon dolar rüşvet” oluşturmaktadır.

Tema 2: Güçlü Devlet

“Bulgarlar” dan Olimpiyatlara Katılım İzni

Bu sırada Naim Süleymanoğlu, gönderildiği Türkiye gezisinde sevinç gösterileri ile karşılanmakta, “yeri göğü inletmektedir” (Doğan, 1986e). Ancak on gün planlanan gezi yarım bırakılır. Süleymanoğlu Ankara’ya dönerek koruma polisleri eşliğinde antrenman yapmaya başlar. Sporcunun kendisi de verdiği demeçte – makul olduğu gibi- antrenman yapması gerektiğini belirtmektedir (MG, 21/12/1986). Bu tarihten sonra da gazetede “Bulgarlar”la Naim Süleymanoğlu’nun olimpiyatlara katılımı ile ilgili “izin” haberlerine yer verilir (Ersen, 1986; Yurtsever, 1986; MG, 24/12/1986; MG, 27/12/1986).

Milliyetini değiştiren sporcuların yeni milliyetlerinde yarışmaya katılmaları için üç yıl beklemleri gerekir. Bu nedenle Naim Süleymanoğlu hızla Türk vatandaşı yapıldı (Resmî Gazete, 1986). Ancak Bulgaristan’ın izin vermemesi durumunda uluslararası spor organizasyonlarına katılmak için üç yıl beklemek zorundaydı.

Yaklaşık bir yıl sonra yapılacak Avrupa Halter Şampiyonası öncesinde Türkiye ve Bulgaristan’dan birer heyet, Atina’da Uluslararası Olimpiyat Komitesi (UOK) ve Uluslararası Halter Federasyonunun (UHF) da bilgisi dâhilinde bir toplantı yaptı ve bu toplantı baş sayfadaki haber olarak verildi (Muhtar, 1987a). Aynı gün spor sayfasında Naim Süleymanoğlu’nun “abdestini aldı, iki rekât namaz kıldı ve Hacı Bayram-ı Veli hazretlerinin huzurunda dua etti” başlıklı haberi ve ellerini açmış dua eden fotoğrafı vardı (Ersen, 1987). “Komünistlerle” görüşmeler sürerken öznelardan biri, “ana vatanında” Türk-İslam ideolojisine uygun biçimde “tevekkül” ediyordu. Süleymanoğlu, Türk milliyetçiliği söyleminde komünizm “dinsizlik-maneviyatsızlık olduğuna göre, onun karşısında ancak dine dayanarak duran” (Bora, 2014) bir mazlum olarak resmediliyordu. “UHF, Bulgar

¹³ 1980 sonrasında “makbul Türk vatandaşlık” kategorisine ırk ve “dil”in yanı sıra “dindarlık” da eklenerek ders kitaplarında da yer alır (Üstel, 2008).

zulumünden kaçan haltercimiz Naim Süleymanoğlu'na iltica ettiği tarihten 6 Aralık 1987'ye kadar yarışmalardan men cezası verdi" alt başlıklı haber ise "Atina'da Türk tezi kazandı" başlığıyla sunuldu (Muhtar ve Davranoğlu, 1987). Naim Süleymanoğlu "Bulgar'a göstereceğim... Ceza da verseler beni durduramazlar. Önümde olimpiyat var. Altın madalyayı Türk milleti için, milletim için kazanacağım... Söz veriyorum, rekor kıracağım" açıklamasını yaptı (Çol, 1987). Bu görüşmelerin "ne kadar başarılı diplomatik" görüşmeler olduğu içerikli haber "Süleymanoğlu konusunda başarı kazandı" ve "Bulgar sinirlendi" başlıklarıyla sunuldu: "Dünya rekortmeni halterci Naim Süleymanoğlu'na bir yıl ceza verilmesi dış ilişkilerde, ciddi olunması gerektiğini ispatladı... Alınan sonuç bir başarıdır. Atina'da beynelmilel halter federasyonu toplantısına, bir ekip olarak gidilmesi, önceden yapılan hazırlıklar, bu başarıyı getirdi" (Muhtar, 1987b). Yaklaşık bir yıl sonra "Naim'e Seul Yolu" başlıklı haberde "Dünya şampiyonu haltercimiz, olimpiyatlara gidebilecek" yazılmış, Bulgaristan'ın UOK'ne yaptığı itirazı geri alacağı, "siyasi karar"ın verildiği, dönemin dışişleri bakanı Mesut Yılmaz tarafından açıklandı. Aynı haberde Özal, "olayın bu şekilde sonuçlanacağını bildiğini" söyledi (MG, 26/02/1988). Zaten Türkiye ve Bulgaristan arasındaki "anlaşmanın" sağlanmasında bizzat UOK başkanı J.A. Samaranch devredeydi (UOK, 2021). Olimpiyat Oyunları'nın ticarileşmesini sağlayan, UOK'yi bir şirkete dönüştüren ve başkanlığının son yıllarında da yolsuzluk skandallarıyla basına yansıyan Samaranch'ın, Naim Süleymanoğlu'nun olimpiyatlara katılımı için "oyuna girmesi" sürpriz değildi. O aynı zamanda, İspanya'da general Francisco Franco yönetiminde bulunmaktan memnuniyetini dile getiren bir antikomünistti (Grohmann, 2020; Samaranch, 1995; Wilson, 1999). UOK, 92. Birleşimini, Kenan Evren'in davetiyle, 9 Mayıs 1987'de İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'nde yaptı (TMOK, 2022). Yıllar sonra, Süleymanoğlu da, Samaranch'la İstanbul'da yüz yüze görüştüklerini kendisine "merak etme olimpiyatlara gideceksin" sözünü verdiğini açıkladı (TRT Avaz, 2017; TRT Spor, 2013). Aslında uluslararası basının da Mayıs 1988'de bu bilgiye sahip olduğu açıktı (Neff, 1988). Özal, Naim Süleymanoğlu olimpiyatlara Türkiye adına katılıp şampiyon olduktan sonra, 25 Eylül 1988 tarihindeki Anayasa değişikliği ile ilgili bir halk oylaması propaganda konuşmaları sırasında Naim Süleymanoğlu'nun olimpiyatlara katılımı için Bulgaristan hükûmetine örtülü ödenekten bir milyon dolar verdiğini açıkladı (Mumcu, 1988). Tüm bu süreçten dört yıl sonra Özal, 1992'de bir televizyon programında şunları söyledi: "Bulgarların bu konuda ancak parayla halledilebileceğini anladık. Gittiler, pazarlık ettiler. Olimpiyatlarda iştirak edebilmesi için bir milyon dolar rüşvet verdim" (MG,11/11/1992; Rüstem Batum Show, 1992). Daha önce de belirtildiği gibi aynı yıllarda işçiler ve emekçiler neoliberal ekonomi politikalar, yüksek enflasyon, hayat pahalılığı içinde düşük ücretlerle yaşamaktaydı (Koç, 2003, s. 90). Böyle bir dönemde Bulgaristan'a "bir milyon dolar rüşvet" veren Özal'ın gerekçesi şuydu: "Türkiye'nin büyük reklamı oldu. Biz onu bir milyon dolar değil on milyon dolar versek o reklamı yapamazdık" (Rüstem Batum Show, 1992).

Diğer taraftan cezanın bir yıl olması, Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye adına, Cardiff'te yapılan Avrupa Halter Şampiyonası'na katılabilmesi anlamına da geliyordu.¹⁴ Şampiyona sırasında "Bulgarlar para istiyor" başlığıyla spor sayfasında verilen haberde Naim Süleymanoğlu'nun Seul Olimpiyatlarına katılabilmesi için Bulgaristan ve Türkiye arasındaki "pazarlık" konusundaki gelişmeler aktarılarak Bulgaristan tarafından bir nevi "transfer bedeli" olarak para talep edildiğine yer verildi (Topaloğlu, 1988a). Naim Süleymanoğlu ise Cardiff'te Avrupa Halter Şampiyonası'nda Türkiye adına, altın madalya ve bir dünya rekoru kazandığı zaman "Altın sensin rekor sensin Naim sen bir tanesin" (Topaloğlu, 1988b) başlığıyla spor sayfasındaydı. Aynı tarihte birinci sayfada yumruğu havada olan tam sayfa bir fotoğrafı "Naim'e Seul izni çıktı" (MG, 28/04/1988) haberi verilir ve UOK'de kararı resmen duyurduktan (MG, 31/05/1988) sonraki aşama "beklenti" aşamasına geçilir. Dóczi (2012), spor medyasının, spor söyleminin oluşturulmasında çok önemli bir rolü bulunduğuna değinerek elit

¹⁴ Aslında Süleymanoğlu'nun Türkiye adına katıldığı ilk uluslararası organizasyon 18 Aralık 1987'de Antalya'da yapılan Uluslararası Halter Şampiyonası'dır. Bu organizasyonda rekor derecesi yaptı. Ancak bu şampiyona ya da turnuva "uluslararası" olmasına, UHF başkanı Schöld'ün de izleyici olarak bulunmasına rağmen doping kontrol merkezi olmadığı, dolayısıyla doping kontrolü yapılmadığı için rekorları da tescil edilmemiş, sonuç olarak kayda alınmamıştır (Perlman, 1987; TRT Spor, 2013).

spor etkinliklerinin üç aşamada sunumuna dikkat çeker: Beklenti, sonuç ve analiz. İlk aşama, beklentidir ve olayın önemi her zaman aşırı derecede vurgulanır. İkinci aşama sonuçtur; biz ile onlar arasındaki çizgiyi çekmek için duygular devreye girer. Üçüncü aşama ise “analiz”dir; daima birinci aşamaya dayanır ve ikinciye de bağlıdır. Süleymanoğlu ile ilgili bu dönem haberlerinde; beklenti aşaması ağırlıklı olarak “güçlü devlet” ve “diplomatik başarı” çerçevesinde aktarıldı. Bir önceki dönemde paternalist söylemin merkezi olan devlet, görüşmeler boyunca “güçlü” ve “başarılı” sıfatları eklenerek yansıtıldı. Söylemin merkezindeki “güçlü baba devlet” öz evladını evine geri getirmiş, nüfusuna da geçirmişti”. Bu dönemde “Bulgaristan” değil “Bulgar/Bulgarlar” tarafından Türkiye’den para istendiğine sıklıkla yer verilmiş ancak miktar belirtilmemiştir.

Tema 3: Millî Gurur

Altın Madalya Değil Rekor Bekleniyor: Seul Yaz Olimpiyatları, 1988

Güney Kore, Seul’deki yaz olimpiyat oyunları ile ilgili, başta hükümet yetkilileri olmak üzere altın madalya değil dünya-olimpiyat rekoru için “beklenti” haberleri baş sayfada yer almaktadır (MG, 06/06/1988). Türkiye, 1968 Mexico City olimpiyatlarında, güreş branşında iki sporcuyla altın madalya kazanmıştı (Mexico City Medal Table, 2022). Ülkeler, uluslararası yarışmalarda sporcularının ya da millî takımlarının başarılı olmasını isterler. Çünkü kazanılan madalyalar, ülkelerin liderleri kadar vatandaşlarında da gurur yaratır ve spor diğer ülkelerle, siyasi rakiplerle asker olmayan bir rekabet biçimi olarak kullanılır (Freeman, 2012, s. 1271). Devletler için nasıl ki organizasyonlarda ev sahibi ülke olmanın ya da bir devletin katılımının engellenmesinin ekonomik, kültürel ve siyasal karşılığı varsa madalyasız kalmak da katılmamakla eş^değerdir. Yaklaşık yirmi yıl uluslararası spor organizasyonlarında “seyirci kalmış” spor yazarları da heyecanlıydı:

“Münih’ten beri ilk kez bir olimpiyatta seyirci kalmayacağız, duygusuna kapılıyorum. Bir şeyler yapacağız... Kendisinden altın madalya ve üç dünya rekoru beklediğimiz Naim mi bize bu rahatlığı veren? Kuşkusuz onun, bu ‘küçük dev adamın’ büyük etkisi var bu konuda. Altın madalyayı çantada keklik olarak bilmenin huzur verici olduğu tartışılır mı?... Bildiğim şu ki Naim’e gerçekten sahip olduğumuzu dünyaya ispatlamak durumundayız” (Bağcum, 1988a; MG, 16/09/1988).

Ulusal gazetelerin uluslararası sporlarla ilgili yazılarında en belirgin yönlerden biri kendi ülkelerinden katılımcılara odaklanmaları (Schep, 2022; Scott vd., 2018) bu dönem son derece yoğundur. Naim Süleymanoğlu da “olimpiyat rekoru boynumun borcu” (MG, 07/09/1988) diyerek beklentilere karşılık vereceğini belirtmektedir (MG, 07/09/1988; MG,14/09/1988; MG,18/09/1988). Yarışma günü “Haydi Naim! Kaldır Dünyayı” başlıklı haberde de bu beklenti açıktır: “Durdurun saatleri, kesin soluğunuzu. Yerkürenin büyük merakla beklediği Naim, rekor ve olimpiyat şampiyonluğu için bugün saat 14.00’te halterin altına giriyor” (Topaloğlu, 1988c).

Naim Süleymanoğlu, Seul Olimpiyatlarında olağanüstü bir performans başarısı gösterdi. “Sağ ol Naim” ile gazetede baş sayfasında büyük harflerle “Hiç böyle mutlu olmadık. Kaldırdıkça, sevinçten ağlattı” manşeti ve şu cümleler yer aldı:

“Küçük dev adam soluğumuzu kesti, yüreğimizi durdurdu, gözlerimizi doldurdu. Önce tuttu kopardı... Sonra tuttu silkti ve Naim Seul’den dünyaya tam altı rekor kazdı. Dokuz olimpiyat rekoruyla da 55 milyonluk Türkiye’nin boynuna altın taktı. 342.5 kiloyla “erişilmez” olan “Altın Adam”ın İstiklal Marşı’mızı söyletmesi bir gurur vesilesi oldu. Özal, Naim’e gönderdiği telgrafta, ‘Türk milleti olarak gurur ve onur duyduk. Verdiğin sözün tuttu, evet dedin, dünyalar bizim oldu’ dedi ve Naim’i almak için özel bir uçak göndereceğini açıkladı.” (MG, 21/09/1988)

Halter sporu hem sembolik hem de gerçeklik olarak sportif güce referans vermektedir. Gazete anlatıları, “Türk milletine kendi gücünü, kudretini” hatırlatırken “içeriye” seslenmekte, aynı zamanda “dışarıya” var olduğunu kanıtlamaktadır. Bu noktada gazetede “düşmanlık” içeren tek söylemin komünizme yönelik olduğunun altı çizilmelidir. “Bulgar halter takımı” komünizmin takımıdır. Milliyetçi söylemin güç ve tahakkümle hemhâl olarak diğer söylemlerden farklı olma hâli bu dönem haberlerinde çok belirgindir. Ayrıca gazetede görsellerle de sporcuya ve millete odaklanmıştır. Tüm haber fotoğraflarına Türk bayrakları eşlik ediyordu: “Bir mucize adam... Bir efsane adam... Ay-yıldızlı forması ile halterin altına girdi... Güle oynaya dokuz olimpiyat, altı dünya, toplam 15 rekor kırdı... Ve tam 20 yıl sonra Türkiye’ye altın madalya kazandırırken, olimpiyat tarihine de adını altın harflerle yazdırdı.” (MG, 21/09/1988) Naim Süleymanoğlu ise “...Altın madalyayı 55 milyon Türk’e borçluyum... En büyük mutluluğum ‘ay-yıldızlı’ formayla ilk olimpiyat madalyamı kazanmamdır” dedi. (MG, 21/09/1988) Naim Süleymanoğlu’nun Seul’deki performansı, kendisi dâhil, tekrarlanamadı (Hayatım Spor, 2015). Bairner’ın da (2012) belirttiği gibi olimpiyatlardaki bireysel sporlar, sonuçta kendi bedenlerine meydan okuyan sporcuları görmek, izleyenler açısından da hayranlık uyandıran bir durumdur. Dolayısıyla millî aidiyet duygusunu yaratan sadece madalya değil aynı zamanda olağanüstü performans hikâyesidir (Van Hilvoorde vd., 2010). Naim Süleymanoğlu’nun spor performansındaki “kişisel” olan “olağanüstü güç” “Türk milletine” ait bir nitelik olarak yorumlanıyordu. Zira Olimpiyat Oyunları sırasındaki başarılı performanslar, milletin imajını geliştirmek için fırsatlar sunmaktadır (Hong ve Oh, 2020).

“...İster Koreli, ister yabancı olsun, düne kadar hiç kimsenin ilgisini çekmeyen Türk bayrağı, Naim olayından sonra herkesin sempati ile baktığı bir sembol oldu... Ve biz, sporsuz ve sporcusuz bir ülkenin spor basını temsilcileri, ancak kişisel dostlarımızı selamlayan kişilerken, iki gündür en çok aranan insanlar olduk... Naim Süleymanoğlu, Türkiye’ye milyar dolarlık bedellerle ölçülemeyecek bir propaganda sağladı.” (Bağcı, 1988b).

Bu dönem haberlerinde “gurur” ile “Türk milleti” yan yanadır. İçerikteki pelesenk “Bizim şampiyonumuz” ifadesi, “ilah” gibi abartılı tüm sıfatlar “Türk milleti” ile sunuldu. “Ötekiler” ise “sıradan”dı. “Naim” ön adıyla metinlerde/başlıklarda çağırılan Süleymanoğlu, “en” ile başlayan olumlu tüm sıfatları “iyi, başarılı, büyük, muhteşem” tekrarlarıyla aktarıldı. Rekorlar karşısındaki “hayret” içeren ifadelere “Türk gücü” eşlik etmekteydi.

Ancak olağanüstü performans başarısının sevinci yaşanırken “Naim, halteri bırakıyor mu?” başlıklı bir haberde “Ben, vatanım Türkiye ve oradaki 55 milyon Türk ile Bulgaristan’da yaşayan iki milyon soydaşım için bunu başardım. Ancak spor yaşamımı noktalayınca, Türkiye’de faaliyet gösteren göçmen Türklerin cemiyetlerine gireceğim ve mücadelemi böyle sürdüreceğim” (Topaloğlu, 1988d) açıklamasını yaptı. Aynı gün Özal, İstanbul’da yaptığı bir konuşmada: “Siz bilmezsiniz Naim olimpiyata nasıl girdi. Onu ileride bir gün anlatacağım. Naim’e Bulgarlardan iyi baktık. O yüzden böyle bir derece yaptı. Bütün otoritelerin dediğine göre kimse bu rekoru 20-30 yılda kıramazmış” demektedir. (MG, 22/09/1988) Gazetede içerikler, Süleymanoğlu’nun sportif başarısıyla “komünizme karşı” zafer kazandığına işaret ederken “Türk devletinin de evladına sahip çıkarak ona komünistlerden daha iyi baktığına” vurgu yapıyordu.

Naim Süleymanoğlu’nun olimpiyat başarısı bir hafta boyunca birinci sayfadan haber olarak verilirken yine bu haberlere Özal’la kucaklaşması ve aile fotoğrafları eşlik etti (MG, 23/09/1988). Bu arada ailesinin de Bulgaristan’dan getirilmesi de “Ankara Naim için ayakta”, “Naim’e en büyük ödül”, “Naim’in ailesi için Evren de devrede”, “Ailesi için Bulgar bakan söz verdi, Naim’e müjde” başlıklarıyla gündemdeydi (MG, 23/09/1988; MG, 30/09/1988). Aynı günlerde Birand (1988) gerçekçi bir soru sorar: “55 milyonuz neden bir Naim çıkartamıyoruz?”

“Naim Süleymanoğlu, Türkiye’ye altın madalyanın da ötesinde hasretini duyduğumuz bir hediye verdi. Bu olay bize şunu da düşündürdü: 55 milyonuz da neden Naim’ler yetiştiremiyoruz? Bir noktada hakkını da verelim ve kabul edelim ki, Naim’i biz yetiştirmedik.... Naim’in Türk asıllı olması bizim gururlanmamız için yeterlidir tabii, ancak yıllardır başkalarının verdiği emeği de kabul etmemiz gerekir... Naim bize sadece bir altın madalya getirmekle kalmadı, Bulgarlara ve dünyaya karşı da alnımızı ak çıkarttı. Kazanmasaydı, ‘İşte, Türkler böylesine kıymetli bir sporcuyu mahvettiler’ denecekti”.

Freeman (2012) uluslararası spor organizasyonlarında takımların/sporcuların performansının devletler için önemini vurgular; zira hem millet inşasına hem de millî prestijin yükselmesinde faydalıdır. Güçlü bir milliyetçilik duygusu yaratabilir, bir nüfusu birleştirebilir veya görevdeki hükümetin yurt içinde/dışında meşruiyetini güçlendirebilir. Süleymanoğlu'nun olimpiyat rekorları da 12 Eylül 1980 askerî darbesi ardından ANAP ve Özal döneminin antidemokratik, neoliberal ekonomi politikalarının olumsuzluklarını meşrulaştırmak için kuvvetli bir araç olarak basın aracılığıyla sahnedeydi. Bedri Koraman'ın çizdiği karikatür uzun metrajlı bir filme dönüşmüştü.

Millî Gurur Madalyası

Süleymanoğlu'nun, Seul Olimpiyatı sonrasında Time dergisinde "Everybody Wins" manşetiyle kapakta yer alması da "Kapaktaki Türk" ana başlığıyla gazetede haber olur. Yine başbakan ve eşi tarafından kucaklandığı fotoğraflarının yanında Time dergisinin kapağı da vardır: "Haritada Türkiye'nin yerini bile gösteremeyecek milyonlarca yabancı 'Türkiye'den Naim Süleymanoğlu sözcüklerini ezberledi. Beş milyon tirajlı Time dergisi, kılı kırk yarararak düzenlediği kapağını Naim'e layık gördü." (MG, 27/09/1988) yazmaktadır.

Seul'de Türkiye adına medya temsilcisi görevi olan, basın toplantısında da tercümanlık yapan Togay Bayatlı, Süleymanoğlu'nun Time dergisinde yer almasıyla ilgili süreci yıllar sonra şöyle yazdı:

"Dünyanın önde gelen televizyon kuruluşları ve Coca-Cola'dan Naim'le görüşme talepleri gelmeye başladı. Televizyonlarla görüştük. Coca-Cola'nın davetine, 'Time dergisinde Naim'in röportajını yayınlatırsanız kabul ederiz' diye şart koyduk. Onlar da kabul ettiler. Bunu Naim'in ailesiyle görüşebilmesini sağlayabilmek için istemiştim. Çünkü Naim yıllardır ailesiyle görüşemiyor, bunun ezikliği ve üzüntüsünü yaşıyordu. Sonuçta Time dergisi muhabirleriyle görüştük ve röportajın yayınlanacağına dair söz verdiler...Naim, 'Everybody Wins' başlığıyla Time dergisine kapak oldu. Bu hepimiz için, olimpiyatlarda elde edilmiş en büyük ödüdür..." (Olimpiyatlarda Türkler, 2022)

Gazetede ise (Songur, 1988) başka bir biçimde Time'a kapak olma nedenini şu başlıkla aktarıyordu: "Güçlü, sempatik, seksi". Roland Barthes (1960) sporu, "tiyatronun bir zamanlar antik çağda yaptığı birincil toplumsal işleve hizmet eden, bir şehri veya ulusu ortak bir deneyim içinde toplayan" bir gösteri olarak yorumlar (akt. Van Hilvoorde vd., 2010). Olimpiyatlarda başlayan gösteri Naim Süleymanoğlu'nun Seul'den döndüğü gün Ankara Esenboğa Havaalanı'nda devlet protokolü ile karşılanmasıyla devam etti. Haber "Naim'e büyük coşku" ana başlığıyla verildi. Yapılan büyük kutlama programında Özal ilk defa "...Naim'in olimpiyatlarda yarışabilmesi için örtülü ödenekten Bulgarlara verilen bir milyon doların, Naim'in Türkiye'ye sağladığı katkılarının yanında az bile olduğunu" söyledi. "Özal'lar şampiyona nazar değmesin diye Kuran-ı Kerim hediye etti" alt başlığıyla sunulan haberde "Dünya ve olimpiyat şampiyonu ulusal haltercimize" bir madalya da Özal tarafından verildi. Haber metninde: "Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın hazırladığı Millî Gurur ve Şeref belgesi ile bir yüzünde Atatürk'ün kabartma resmi, diğer yüzünde de 'Turgut Özal'dan güçlü bir Türk'e, Naim'e' yazılı özel madalya verdi." yazmaktadır. Naim Süleymanoğlu ise "Türk milleti ve sizlerin duası olmasaydı ben bu rekorları kıramazdım. Ne mutlu Türküm diyene" der (Tayyar ve Ersen, 1988). Ancak gazetede bir eleştiri "gazeteyi arayan vatandaşların sözleri" ile yer almıştır:¹⁵

"Millî sporcular, tüm milletin sevdiği insanlardır. Olimpiyat gibi büyük organizasyonlarda madalya kazanarak, bayrağımızı göndere çektiiren ve İstiklal Marşımızı çaldıran sporcular, millî birlik ve beraberliğin perçinlenmesinde katkıda bulunmuş kişilerdir. Böyle anlamlı günlerde bir başbakanın ve ANAP'ı tek başına sahip gibi çıkması üzücüdür. Naim, halteri ANAP için değil, tüm Türk milleti için kaldırmıştır. Tüm Türk milletin gururudur" (MG, 27/09/1988).

¹⁵ Fişek (2000) bu görüntüyü "1988 Seul, Turgut Özal'ın olimpiyatıydı. Bulgaristan'dan gelen Naim Süleymanoğlu'nu Esenboğa'dan Ankara'ya taşıdı. Aynı boydardı, Naim belki biraz daha uzundu, ama, bu "sportif" başarının siyasal rantını Özal yedi" eleştirisiyle yazdı.

Naim Süleymanoğlu'nun Anıtkabir ziyareti, "Naim'den Ata'ya saygı, Evren'e ziyaret" başlığıyla verilir. Anıtkabir özel defterine:

"Büyük Atam, Türk sporuna verdiğiniz önemin idraki içinde Seul'de yapılan yarışmalara katılıp, olimpiyat ve dünya rekoru kırmanın mutluluğu içindeyim. Türk'ün gücünü ve sesini bütün dünyaya duyurma şerefine kavuştuğum için huzurlu ve sevinçliyim... Ne mutlu Türküm diyene" yazar (MG, 28/09/1988).

Bakanlar Kurulu ise "Millî gurur madalyası" adında bir yasa tasarısı hazırlamıştır (Mill Gurur Madalyası Hakkında,1988). Yasa tasarısı kabul edilir ve TBMM sevk edilir (MG, 28/09/1988).¹⁶ Bu arada tekrar gönderildiği Türkiye gezisi tüm ayrıntılarıyla gazetede yer alırken "krallar gibi" karşılandığı yazarken Naim Süleymanoğlu'nun ekonomik gelirleri de gazetelere konu olmaktadır (MG, 30/09/1988). Günümüzde olduğu gibi 1988'de de uluslararası spor organizasyonlarında ilk üç dereceyi elde eden sporculara örneğin olimpiyat oyunlarında altın madalya kazanan bir sporcuya "bir konut, bir adet yerli binek otomobili, uygun görülecek ev eşyalarından biri ve 25 adet Cumhuriyet altını" gibi ödüller verilmekteydi (Başarılı Sporculara, 1987).

Sürecin Devamında Barselona, Atlanta ve Sidney Olimpiyatları

Naim Süleymanoğlu'nun katıldığı ikinci olimpiyat 25 Temmuz-9 Ağustos 1992, Barselona-İspanya Yaz Olimpiyat Oyunları öncesinde politik ve toplumsal konjonktür değişmişti. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Berlin duvarı yıkılmış, Özal ise politik rakiplerini geride bırakarak Cumhurbaşkanı olmuş, 1989'da da Bulgaristan'dan Türkiye'ye zorunlu göç gerçekleşmişti (Mehmed, 2015). Naim Süleymanoğlu, Seul sonrasında açıkça aktif sporu bırakmak istemiş ancak Özal devam etmesini "önerdiği" için kararından vazgeçmişti (Nalbant, 2018). 1990'da sağlık problemi gerekçesiyle halteri bıraktığı haberinin (MG, 24/08/1990) ardından iki yıl sonra tekrar olimpiyatlara katılma kararıyla gazetede yer aldı. Bu defa uluslararası medyanın ilgi odağında olmasıyla ulusal medyada haber oluyordu (MG, 20/07/1992). Yarışmada altın madalya vardı ama rekor yoktu. Köşe yazarı Gökçe (1992), karşılaştırma yapıyor ve âdeta sporcunun başarısının şimdi gerçekten "bizim" başarımız olduğunu coşkuyla vurguluyordu:

"Onun Seul 88'deki başarısı için yorum yapanlar, Dünya rekoruna ve altın madalyasına 'Bulgar mirası' damgasını vurabilirlerdi. Nitekim öyle de yaptılar. Hatta daha da ileri giderek bu mirası çabucak tüketeceğimiz, Naim'i yozlaştırıp darmadağın edeceğimiz savları da ortaya atıldı. Hepsine geçmiş olsun... Dün Barcelona'da kazandığımız altın madalya şimdi Naim ile birlikte hepimizindir... Dört yıllık arada Türk antrenörüyle, Türk spor teşkilatıyla, Türk sistemi ya da sistemsizliği ile çalışıp işte Barcelona'da hepimizin tam bir örneği olarak podyuma çıktı... Ona verdiğimiz evler, altınlar, paralar, onun için ödediğimiz dolarlar helal olsun... Çünkü faturası ne olursa olsun 60 milyona verdiği yaşama sevinci yine de bu millete büyük armağandır." (Gökçe, 1992)

Naim Süleymanoğlu'nun katıldığı üçüncü olimpiyat, 1996 yılında ABD, Atlanta Yaz Olimpiyat Oyunları (19 Temmuz – 4 Ağustos) öncesinde ise Türkiye ve Yunanistan arasında, askerî ve diplomatik bir problem olarak yansıtılan "Kardak krizi" yaşanmıştı. Yarışma öncesinde hem ulusal/uluslararası medya hem de kendisinin yeni rekor beklentisi vardı (MG, 19/06/1996; MG, 10/07/1996a). Zira "halterin kralı"ndan da beklenen performans daha önce yapılmamış olan; üçüncü defa olimpiyata katılmasının yanı sıra şampiyon olmasıydı (MG, 10/07/1996b). Bu olimpiyatta ise "Bulgar"ın yerini "yeni rakip" olumsuz "öteki Yunan" almıştı (Gökçe, 1996). Yazarların kışkırtıcı üsluplarının tam tersine, Türkiye adına yarışan Naim Süleymanoğlu ve Yunanistan adına yarışan Valerios Leonidis arasında Türk-Yunan çatışması değil seyredilmesi keyifli sportif bir dostluk ve

¹⁶ Tasarının, bir yıl sonra TBMM genel kurul görüşmelerinde adı ve içeriği bazı değişikliklerle genişletilir. Özellikle Doğru Yol Partisi, Afyon Milletvekili Baki Durmaz yasa tasarısı görüşülürken "sporun kesinlikle politikaya alet edilmemesi taraftarı" olduklarını belirtmiş ve şunları söylemiştir: "Hepinizin bildiği gibi, 1988 Seul olimpiyatlarında bayrağımızı göndere çektiren milli halterci Naim Süleymanoğlu başarısından ötürü, o günlerde yapılan referandumda oy tahvili için bu hükümet tarafından maalesef istismar edilmiştir. Naim Süleymanoğlu, daha rekorlarını kırar kırmaz, adeta yangından mal kaçıran gibi, Türkiye'ye getirilmek üzere uçak gönderilmiş ve maalesef politikaya alet edilmek istenilmiştir..." (TBMM, 1989).

yarışma gerçekleşti (Olympic History, 2022). Süleymanoğlu yarışmayı kazandıktan sonra “Naim’le yarış olmaz” başlığıyla baş sayfadaydı (MG, 24/07/1996a). Spor sayfasında ise tam sayfa ve ana başlık “Naim Olimpiyata doymadı”, “Yunanlılar ağladı”, “Rekor Gururu” ve “Naim büyük bir sporcu” başlıkları ile birlikte UOK başkanı Samaranch övgüsüne de yer verildi: “Türkiye böyle bir sporcuya sahip olduğu için ne kadar övünse azdır. Bana göre Atlanta’nın yıldızı Naim’dir” (MG, 24/07/1996b). Bapçum (1996, s. 28) ise “bir zaferin anatomisi” olarak savaşıyor sporcuların sonuçla birlikte kucaklaşmalarına yer verdi. “Naim efsanesi”nin “Türk gibi kuvvetli sözünü dünyaya hatırlattı”ğına vurgu yapıldı (Topaloğlu, 1996; MG, 25/07/1996). Bu dönem basın tarafından kendi ulusunun sporcusu “millî/bizden olan yüceltilirken” rakip sporcu “ötekinin” başarısı küçümsenmekteydi.

Naim Süleymanoğlu’nun katıldığı dördüncü ve son olimpiyat Avustralya, Sidney 2000 (15 Eylül- 1 Ekim) yaz olimpiyat oyunlarıdır. Gazetede “...Başarıları ile gurur duyulan, özel yaşamındaki hatalarıyla eleştirilen, politikada umduğunu bulamayan Cep Herkülü” Sidney olimpiyatlarından bir yıl önce “haltere hem sporcu hem teknik sorumlu olarak” geri döneceğini açıkladı (Ersen, 1999; Kepçetutan, 2000). Ancak halterden uzun zaman uzak kalan bir sporcunun performansının yüksek olması beklenmiyordu. “İşi gerçekten bu kez çok zor” olsa da hâlâ altın madalya şansı en yüksek iki isimden biri olarak yansıtıldı (Ersen, 2000). Sonuç ne olursa olsun bir “veda müsabakası” olacağı kesindi (Yeşin, 2000).

Müsabaka sonrasında gazete, Naim Süleymanoğlu’nun sportif performansına baş sayfada “Cep Herkülü sıfır çekti” başlığı ve müsabakadaki minik bir fotoğrafına yer verirken arka spor sayfasında ortasında büyük boy fotoğrafında podyumda başını eğmiştir. Büyük kalın harflerle “Hazin veda” ana başlığının altında “Yıllarca zirvede kaldı, sayısız rekora imza attı, defalarca şampiyonluklar kazandı. Son kez çıktığı podyumda Naim ilk kez sıfır çekti” açıklaması ve alt başlıkta da “Kahroldu” yazılıdır. “Podyumda büyük şok yaşayan Naim olduğu yere çökerek bir süre dondu, kaldı. Vatandaşlarımızın bu sonuca rağmen ayakta alkışladığı haltercimiz, silkme yarışmalarını beklemeden salondan ayrıldı...” (Ağca, 2000). Sayfanın üstü ve yan tarafı ise madalya alan diğer sporcuların haber ve fotoğraflarıyla kaplanmıştı.

Her ne kadar son olimpiyat yarışmasında “sıfır çekmesi” ile gündeme gelmiş olsa da bu beklenmedik bir sonuç değildir. “Başarısızlık” sonucu da sporcunun geçmiş olimpiyat başarılarıyla aktarıldı. Oysa elit spor başarısı millî kimlik ve millî özdeşleşme için önemlidir, başarısızlık ve skandal durumlarında özdeşleşme azalır (Dóczy, 2012). Gazetede Süleymanoğlu için çok az haber metni/görseli olumsuz içerikle sunuldu.

Sonuç

Spor basınının, milliyetçi söylem ve millî kimliğin yeniden üretim sürecindeki etkili pozisyonu literatür bölümünde belirtilen pek çok çalışmada ortaya konulmuştu. Bu çalışmanın bulguları, Türkiye’de 1980’lerin sonunda günlük bir gazetede uluslararası spor organizasyonlarında yer alan şöhretli profesyonel bir sporcunun basında temsili yoluyla, milliyetçiliğin söylemsel olarak (yeniden) üretildiğini, bu süreçte sportif performans başarısının ve tarihsel-politik konjonktürün de önemli bir değişken olduğunu göstermektedir.

Naim Süleymanoğlu, BKP’nin azınlıklara yönelik politikalarının asimilasyona dönüşmesine tepki göstererek Türkiye’ye iltica ettiğinde dünya şampiyonu bir sporcuydu. Bu ilk dönemde “Bulgar/komünizm zulmü” karşısında “evine/ana vatanına” dönen Türk ve Müslüman bir dünya şampiyonu olarak gazetelerde yer aldı. Politikacılarla sarılma/kucaklaşma fotoğrafları eşliğindeki her metinde ‘bizim şampiyonumuz’ olarak tanımlandı ve hikâyesi güçlendirildi. Basındaki temsil fotoğraflarında İslam dininin mensubu olduğunu yansıtan semboller (Kuran’ı- Kerim, dua etme) kullanılarak millî kimliğin içeriği de politik iktidarın ideolojik konumlanması, Türk- İslam senteziyle uyumlu olarak oluşturdu.

Basında “Bulgaristan” değil “Bulgarlar” genelleştirmesiyle başka bir millet -devlet ya da o dönemin yönetimi değil- sürekli ötekileştirildi. Sporunun Türkiye/Ankara ve Bulgaristan/Sofya hayatı da iki ekonomik/toplumsal sistem; kapitalizm ve komünizm olarak karşılaştırıldı. Bu karşılaştırma, Soğuk Savaş döneminin “komünizmle mücadele” politikalarıyla da uyumlu olarak komünizmi olumsuzlayan kapitalizmi olumlayan söylemleri içermekteydi. Diğer taraftan gazetede Bulgaristan’ın halter sporunda dünyanın önde gelen sporcularını yetiştirmesi buna karşın Türkiye’de halter spor branşının hiç bilinmiyor olmasının yarattığı endişe de köşe yazarlarınca gizlen(e)memişti. Süleymanoğlu’nun “başarısızlığı” sadece bir sporunun başarısızlığı olmayacak, kapitalizmin ve Türk devletinin de başarısızlığı olacaktı. Bu nedenle Naim Süleymanoğlu’nun Türkiye adına katıldığı ilk olimpiyat öncesi basında büyük bir beklenti vardı. Olimpiyat rekorları kırdığı Seul’deki, sportif performans başarısı ise gazetede millî kimliğin tüm göstergeleriyle; Türk bayraklarıyla donatılmış spor sayfalarında ay-yıldızlı eşofmanları içinde sunuldu.

Gazetede milliyetçi söylemlerin ortak tarafı, hiçbir “biz”in olumsuz bir sıfatla sunulmamasıydı. Olimpiyat haberlerinde basın sadece “kendi” sporcusuna, Naim Süleymanoğlu’na odaklanmıştı. Türk milliyetçiliğinin ortak söylemi “öteki/düşman” komünizme karşı Türk millî kimliği Naim Süleymanoğlu şahsında “antikomünist”, “dindar” , “Atatürkçü” ve “Türk milliyetçisi” olarak yeniden üretildi. 1980’lerin sonunda halter sporu ve Süleymanoğlu özelinde basındaki milliyetçi söylemler, 1990’lı yıllarla başlayan spor/futbol basınındaki milliyetçi söylemlerle (Gökalp, 2007a) -gazete sayısı ve örneklem yetersizliğine rağmen- temel bir ortaklığa işaret eder: “Biz/onlar” ikiliğindeki “olumlu/olumsuz” söylemler.

Naim Süleymanoğlu, milletlerin sporla temsil edildiği gösteriler olan olimpiyat oyunlarında kendisinden beklenenden de fazlasını yapmış bir sporcu olarak Wensing’in de (2004) belirttiği olumlu ve kolay akılda kalan takma isimlerle basında yer aldı, böylece millî bir bağ kurulması sağlandı: “Mucize”, “efsane”, “cep herkülü”, “altın adam” , “küçük dev adam” gibi olağanüstü pek çok sıfat, sporcunun Türk millî kimliğiyle birleştirilerek sunuldu.

Bu araştırma, Türkçe literatürde sınırlı sayıda yürütülmüş olan, spor ve milliyetçilik ilişkisi çerçevesinde, basında sporcu temsiliyle, millî kimliğin yeniden üretiminde kullanılan milliyetçi söylemlerin analiz edildiği araştırmalara mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamıştır. Çevrim içi bir gazete seçilmesi araştırmacının konumu bakımından fiziki/zorunlu bir sınırlılıktı. Bu nedenle gelecek çalışmalar için, tarihsel dönem araştırmasında çevrim içi gazete arşivi değil, basılı ve birden fazla gazetenin analize dahil edilmesi önerilebilir. Ayrıca Türkiye’nin de katıldığı uluslararası bir spor organizasyonu sırasında sosyal medya söylemlerinin eleştirel analizine de henüz Türkçe literatürde rastlanmadığı okurların dikkatine sunulmaktadır.

Kaynakça

- Ağca, M. (2000, Eylül 18). Hazin Veda. *Milliyet Gazetesi*, s. 38. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ltpoGXlGhsWWnwTU0I4k5w_x3D__x3D_
- Ahmad, F. (1993). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Sarmal.
- Anderson, B. (1991). *Imagined communities*. London: Verso.
- Antunovic, D. ve Doczi, T. (2023) Digital media routine and audience engagement during the 2020 Tokyo Olympics in Hungary, *Sport in Society*, 26(12), 2015-2032. 10.1080/17430437.2023.2228716
- Bairner, A. (2001). *Sport, nationalism, and globalization: European and North American perspectives*. Albany: State University of New York Press.
- Bairner, A. (2009). National sports and national landscapes: In defence of primordialism. *National Identities*, 11, 223–239. <https://doi.org/10.1080/14608940903081101>
- Bairner, A. (2015). Assessing the sociology of sport: On national identity and nationalism. *International Review for the Sociology of Sport*, 50(4–5), 375–377. 10.1177/1012690214538863
- Bairner, A. (2012, Temmuz 22). *Opening Ceremony Brings Out the Good Side of Nationalism* (W. C. Rhoden, Interviewer) Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2012/07/23/sports/olympics/opening-ceremony-brings-out-the-good-side-of-nationalism.html>
- Bairner, A. ve Dong-Jhy, H. (2011). Representing Taiwan: International sport, ethnicity and national identity in The Republic of China. *International Review for the Sociology of Sport*, 46(3), 231–248. <https://doi.org/10.1177/1012690210378460>
- Bairner, A., ve Han, P. (2022). Sport, Nationalism, and National Identities. L. A. Wenner (Ed.), *The Oxford Handbook of Sport and Society* içinde (s. 86–103). Oxford: Oxford University Press.
- Balibar, É. ve Wallerstein, I. M. (1991). *Race, nation, class: Ambiguous identities*. London: Verso.
- Baçum, K. (1988a, Eylül 16). Bir şeyler yapacağız. *Milliyet Gazetesi*, s. 13. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DSZGTIYb_x2F_gF7NIZrUv02EQ_x3D__x3D_
- Baçum, K. (1988b, Eylül 22). Bazı şampiyonlar şampiyonluğu da yüceltiyorlar. *Milliyet Gazetesi*, s. 13. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DSZGTIYb_x2F_gF7NIZrUv02EQ_x3D__x3D_
- Baçum, K. (1996, Temmuz 24). Bir zaferin anatomisi. *Milliyet Gazetesi*, s. 28. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrrogMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Başarılı Sporculara (1987). Başarılı Sporculara ve Çalıştırıcılarına Ayni ve Nakdi Yardım Yapılmasına ve Ödül Verilmesine Dair Yönetmelik. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19662.pdf>
- Berger, A. A. (1991). *Media analysis techniques*. Newbury Park: Sage.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London: Sage.

- Billings A. C., Angelini J. R. ve Wu D. (2011). Nationalistic notions of the superpowers: Comparative analyses of the American and Chinese telecasts in the 2008 Beijing Olympiad. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 55(2), 251-266. <https://doi.org/10.1080/08838151.2011.571325>
- Birand, M. A. (1988, Eylül 23). 55 milyonuz neden bir naim çıkartamıyoruz? *Milliyet Gazetesi*, s. 9. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrgMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D_x3D_
- Birand, M. A. ve Yalçın, S. (2000). Özallı yıllar belgeseli. 32.Gün. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=JEZAqSIJuo0>
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin kara baharı* (2. bs.). İstanbul: Birikim.
- Bora, T. (2005). Turgut Özal. M. Belge (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce/liberalizm* (1. bs., Cilt 7, s.589-601). İstanbul: İletişim.
- Bora, T. (2014). Türk sağ: Siyasal düşünce tarihi açısından bir çerçeve denemesi. İ. Ö. Kerestecioğlu, G. G. Öztan (Ed.). *Türk saği mitler fetişler düşman imgeleri içinde* (2. bs., s. 9–28). İstanbul: İletişim.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim.
- Bora, T. (2018). *Zamanın kelimeleri*. İstanbul: Birikim.
- Boratav, K. (2005). *1980’li yıllarda Türkiye’de sosyal sınıflar ve bölüşüm* (2. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boykoff, J. (2022). Toward a theory of sportswashing: Mega-events, soft power and political conflict. *Sociology of Sport Journal*, 39(4), 342–351. <https://doi.org/10.1123/ssj.2022-0095>
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the state* (2. bs.). Manchester University Press.
- Calhoun, C. J. (1997). *Nationalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cardoza, A. (2010). ‘Making Italians’? Cycling and national identity in Italy: 1900–1950. *Journal of Modern Italian Studies*, 15(3), 354–377. <https://doi.org/10.1080/13545711003768576>
- Carlin, J. (2008). *Playing the enemy nelson mandela and the game that made a nation*. NY: Penguin Press.
- Civralı, S. R. (2020). *Atletik politika: Spor ve ideoloji*. İstanbul: İletişim.
- Coakley, J. (2018). ‘Primordialism’ in nationalism studies: Theory or ideology? *Nations and Nationalism*, 24(2), 327–347. <https://doi.org/10.1111/nana.12349>
- Cronin, M. ve Mayall, D. (Ed.). (1998). *Sporting nationalisms: Identity, ethnicity, immigration and assimilation*. London: Routledge.
- Cronin, M. (1999). *Sport and nationalism in Ireland: Gaelic games, soccer and Irish identity since 1884*. Dublin: Four Courts Press.
- Çol, Z. (1987, Mart 13). Naim: Ceza 3 yıl olsaydı halteri bırakabilirdim. *Milliyet Gazetesi*, s. 13. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZGKx0PD9v5398A5RZK7dXg_x3D_x3D_
- Çolakoğlu, N. (1986, Aralık 13). Ohh kurtuldum. *Milliyet Gazetesi*, s. 1-16. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZGKx0PD9v5398A5RZK7dXg_x3D_x3D_

- Çupi, İ. (1986, Aralık 16). Büyük şampiyonun derdi büyük olur. *Milliyet Gazetesi*, s. 13. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/FwMCCxoiZqyDNmPzr_x2B_lJ7w_x3D__x3D_
- Dóczy, T. (2012). Gold fever(?): Sport and national identity – the hungarian case. *International Review for the Sociology of Sport*, 47(2), 165–182. <https://doi.org/10.1177/1012690210393828>
- Doğan, T. (1986a, Aralık 14). Bulgarlar panik içinde. *Milliyet Gazetesi*, s. 8. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZGKx0PD9v5398A5RZK7dXg_x3D__x3D_
- Doğan, T. (1986b, Aralık 16). Altın kafeste bülbül olamazdım. *Milliyet Gazetesi*, s. 1,12. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/FwMCCxoiZqyDNmPzr_x2B_lJ7w_x3D__x3D_
- Doğan, T. (1986c, Aralık 17). Anavatana kaçma hayaliyle büyüdüm. *Milliyet Gazetesi*, s.14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/MSqGtMSPdtVFoQuVrouQPQ_x3D__x3D_
- Doğan, T. (1986d, Aralık 18). Sevgi milyarderim oldum. *Milliyet Gazetesi*, s. 15. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UxxV1tg3Chn83iXP4amX_x2B_A_x3D__x3D_
- Doğan, T. (1986e, Aralık 19). Naim Bursa’da yeri göğü inletti. *Milliyet Gazetesi*, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZGKx0PD9v5398A5RZK7dXg_x3D__x3D_
- Doğru, N., ve Zileli, Ü. (1986, Aralık 17). Önceki Naim’leri kendimize benzettik. *Milliyet Gazetesi*, s. 11. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/p_x2F_qcLF0j84vdRxnqYuJlKA_x3D__x3D_
- English, P. (2021). National Identity. R. Steen, J. Novick, H. Richards (Eds.), *Routledge Handbook of Sports Journalism* içinde (s. 251–260). London: Routledge.
- Ersen, C. (1986, Aralık 22). Süleymanoğlu’na en az cezayı verdirmeliyiz. *Milliyet Gazetesi*, s. 15. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZGKx0PD9v5398A5RZK7dXg_x3D__x3D_
- Ersen, C. (1987, Mart 12). Tanrım, adalet istiyorum. *Milliyet Gazetesi*, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZGKx0PD9v5398A5RZK7dXg_x3D__x3D_
- Ersen, C. (1999, Ağustos 6). Naim’in dönüşü, Herkül, Sidney’e damgasını vuracak. *Milliyet Gazetesi*, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZGKx0PD9v5398A5RZK7dXg_x3D__x3D_
- Ersen, C. (2000, Eylül 6). Seul’den Sidney’e. *Milliyet Gazetesi*, s. 38. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/N07nWpLLNyTT0Jlrx3qCOg_x3D__x3D_
- Fişek, K. (2000, Eylül 21). Sporun şanı ülkemizin gururu (3). Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/kurthan-fisek-sporun-sani-ulkemin-gururu-3-39183373>.
- Freeman, K. (2012). Sport as Swaggering: Utilizing sport as soft power. *Sport in Society*, 15(9), 1260–1274. <https://doi.org/10.1080/17430437.2012.690403>
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Cornell University Press.
- Girginov, V. (2009). Bulgarian sport policy 1945–1989: a strategic relations approach. *The International Journal of the History of Sport*, 26(4), 515–538. <https://doi.org/10.1080/09523360802658184>

- Gökalp, E. (2007a). Türk Milliyetçiliği söylem (ler) inin spor basınında yeniden inşası (1990-2002). *Kültür ve İletişim*, 10(20), 9–62. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kulturveiletisim/issue/64563/985184>
- Gökalp, E. (2007b). Milliyetçilik: Kuramsal bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 279 - 298. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/71554/>
- Gökçe, A. (1992, Temmuz 29). Şimdi biz de şampiyonuz. *Milliyet Gazetesi*, s. 21. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/N07nWpLLNyTT0Jlrx3qCOg_x3D__x3D_
- Gökçe, A. (1996, Temmuz 19). Leonidis'in aşkı. *Milliyet Gazetesi*, s. 34. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Grodecki, M. (2021). Nation as a product of resistance: Introducing post-foundational discourse analysis in research on ultras' nationalism. *Sport in Society*, 24(11), 2036–2049. <https://doi.org/10.1080/17430437.2020.1865927>
- Grohmann, K. (2020, Nisan 21). On This Day. *Reuters*. Erişim adresi: <https://www.reuters.com/article/us-sport-anniversary-samaranch-idUSKBN22212R>
- Guibernau, M. (2007). *The identity of nations*. Cambridge: Polity.
- Hagay, H. ve Meyers, O. (2015). Everybody's team? The national narrative in the hebrew press covering Israeli national soccer team matches. *Media, Culture & Society*, 37(4), 530–546. <https://doi.org/10.1177/0163443714566898>
- Hargreaves, J. (1986). *Sport, power and culture*. Cambridge: Polity Press.
- Hatipoğlu, E. (2017). *Aya bile gitse. Sokrates*. Erişim adresi: <https://www.socratesdergi.com/yazi/aya-bile-gitse>
- Hayatım Spor. (2015). *Hayatım spor*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=tFQwDfQj4gg>
- Hoberman, J. M. (1984). *Sport and political ideology*. Austin: University of Texas Press.
- Hobsbawm, E. J. (1992). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodgetts, D., ve Chamberlain, K. (2014). Analysing News Media. U. Flick (Ed.), *The Sage Handbook of Qualitative Data Analysis* içinde (s. 380–393). London: Sage.
- Hong, S. C., ve Oh, K. S. (2020). Determinants of sports coverage: Newsworthiness in US media coverage of foreign athletes during the London 2012 Olympic Games. *Journalism*, 21(7), 933-949. <https://doi.org/10.1177/1464884917699034>
- International Weightlifting Federation (2017). *Weightlifting Mourns a Legend: Naim Süleymanoğlu*. Erişim adresi: <https://iwf.sport/2017/11/18/weightlifting-mourns-a-legend-naim-suleymanoglu/>
- Kamusella, T. (2019). *Ethnic cleansing during the cold war: The forgotten 1989 expulsion of Turks from communist Bulgaria*. London: Routledge.
- Karaca, B. ve Yıldız, E. (2004). *Oradaydım"Belgeseli, Naim'in kaçış öyküsü*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=qUzlawT6JcQvelist=PLlrkvr0OCqXDZmjSnrScFBiy1QjE1EcRveindex=57>

- Kepçetutan, N. (2000, Ağustos 20). Kazanmak için gidiyorum. *Milliyet Gazetesi*, s. 33. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/N07nWpLLNyTT0Jlrx3qCOg_x3D__x3D_
- Koç, Y. (2003). *Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareket tarihi*. İstanbul: Kaynak.
- Köse, A. ve Yılmaz, M. (2012). Flagging Turkishness: The reproduction of banal nationalism in the Turkish press. *Nationalities Papers*, 40(6), 909–925. <https://doi.org/10.1080/00905992.2012.742495>
- Koyuncu, B. (2014). *'Benim Milletim...': AK Parti iktidarı, din ve ulusal kimlik*. İstanbul: İletişim.
- Krawietz, B. (2014). Prelude to Victory in neo-traditional Turkish oil wrestling: Sense perceptions, aesthetics and performance. *The International Journal of the History of Sport*, 31(4), 445–458. doi: 10.1080/09523367.2013.869216
- Krüger, A. ve Murray, W. J. (Ed). (2003). *The Nazi Olympics: Sport, politics, and appeasement in the 1930s* (Rev. ed). Urbana: University of Illinois Press.
- Malešević, S. (2019). *Grounded nationalisms: A sociological analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mauro, M. (2020). Media discourse, sport and the nation: Narratives and counter-narratives in the digital age. *Media, Culture & Society*, 42(6), 932–951. <https://doi.org/10.1177/0163443720902910>
- McGee, D. ve Bairner, A. (2011). Transcending the borders of Irish identity? Narratives of northern nationalist footballers in Northern Ireland. *International Review for the Sociology of Sport*, 46(4), 436–455. <https://doi.org/10.1177/1012690210380584>
- Mehmed, F. F. (2015). *1989 Bulgaristan-Türkiye göçü: Yeniden doğuş süreci” bellek ve milliyetçilik ilişkisi* [Yüksek lisans]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Mexico City Medal Table (2022). *Olympic games mexico city 1968*. Erişim adresi: <https://olympics.com/en/olympic-games/mexico-city-1968/medals>
- Milliyet Gazetesi (29.04.1984). Avrupa halter şampiyonası'nda dört dünya rekoru kırıldı, s. 13. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/YFyPTBmk4hG9w6NdzNnBEw_x__x3D_
- Milliyet Gazetesi (12.05.1984). 56 kilo Bulgar Halterci Naim Süleymanov, s.13. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/H4uFnWARcfqBf1sI9ix0FA_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (06.04.1985). Milliyet, Bulgaristan'da Türk köylerine girdi, s. 1. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/H4uFnWARcfqBf1sI9ix0FA_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (08.04.1985). Hem Bulgar adı hem 50 dolar zam, s. 8. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/H4uFnWARcfqBf1sI9ix0FA_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (07.04.1985). Spiegel son sayısında Bulgar olaylarına yer verdi, s. 8. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/H4uFnWARcfqBf1sI9ix0FA_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (09.05.1986). Shalamanov, silkmeye dünya rekoru kırdı, s. 15. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/70J6dSXl7I8jMnbsM_x2B_9e3A_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (11.12.1986). Say, 'Süleymanov'a kapılarımız açıktır' dedi, s. 15. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/H4uFnWARcfqBf1sI9ix0FA_x3D__x3D_

- Milliyet Gazetesi (14.12.1986). Hoş geldin, s. 1. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/g_x2B_mBnfJAWo4mdIyuFmw_x2F_vw_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (15.12.1986a). Naim'i kutlayan Evren'den çağrı: Göç serbest bırakılsın, s. 1. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/g_x2B_mBnfJAWo4mdIyuFmw_x2F_vw_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (15.12.1986b). Süleymanoğlu'na büyük sevgi, s. 9. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/g_x2B_mBnfJAWo4mdIyuFmw_x2F_vw_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (16.12.1986). Yılın sporcusu adayları arasına girdi, s. 14. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/FwMCcXoiZqyDNmPzr_x2B_lJ7w_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (17.12.1986). Naim İstanbul'da krallar gibi karşılandı, s. 16. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/qYJRdpUM09i79_x2B_zhfXhdog_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (17.12.1986). Kaçma hayaliyle büyüdüm, s. 1. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/qYJRdpUM09i79_x2B_zhfXhdog_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (18.12.1986). Naim Boğaz'a hayran kaldı, s. 15. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/qYJRdpUM09i79_x2B_zhfXhdog_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (21.12.1986). Süleymanoğlu silkmeye 110 kilo kaldırdı, s. 15. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/kUYQNfEn6PKSjaCijbS3Mw_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (29.04.1984). Avrupa halter şampiyonası'nda dört dünya rekoru kırıldı, s. 13. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/H4uFnWARcfqBf1sI9ix0FA_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (24.12.1986). Halterimizi politik sınav bekliyor, s. 14 Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/kUYQNfEn6PKSjaCijbS3Mw_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (27.12.1986). Naim için kulis, s. 15. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/KrAPCMBbfjD4qR30HML0Eg_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (05.02.2004). Film gibi kaçış, s. 18. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/KJF_x2F_GezGn9udsVTE8C_x2F_cZA_x3D_x3D_
- Milliyet Gazetesi (26.02.1988). Naim'e Seul yolu, s. 1. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/OBhg5ik2O8o_x2B_y_x2B_Bv2jxFLA_x3D_x3D_
-
- Milliyet Gazetesi (26.02.1988). Naim Seul'de yarışacak, s. 14. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/OBhg5ik2O8o_x2B_y_x2B_Bv2jxFLA_x3D_x3D_
-
- Milliyet Gazetesi (28.04.1988). Naim'e Seul izni çıktı, s. 14. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Bxv5xu1RUMSEsF2b0nnU8A_x3D_x3D_

- Milliyet Gazetesi (31.05.1988). Naim'in Olimpiyata katılacağı IOC tarafından resmen duyuruldu, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Bxv5xu1RUMSEsF2b0nnU8A_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (06.06.1988). Naim'den Seul'de rekor bekliyorum, s. 15. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Bxv5xu1RUMSEsF2b0nnU8A_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (16.09.1988). Güle güle Naim, s. 13. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Fl3LY_x2F_eiPk2NlrQZM0H7dg_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (07.09.1988). Naim Seul yolcusu, s. 16. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/M62vTY3OwunZ_x2F_cjQSI_m_x2F_xA_x3D__x3D_D_
- Milliyet Gazetesi (14.09.1988). Naim, Seul'de rakibim yok, s. 13. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZejwTIL6Vf_x2B_SJQBODODkAQg_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (18.09.1988). Naim: Rekor için Seul'deyim, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DSZGTIYb_x2F_gF7NIZrUv02EQ_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (21.09.1988). Sağol Naim, s. 1. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DSZGTIYb_x2F_gF7NIZrUv02EQ_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (21.09.1988). Naim: Başarımı Türk milletine borçluyum, s. 15-16. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DSZGTIYb_x2F_gF7NIZrUv02EQ_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (22.09.1988). Kendimi ortaya koydum, s. 6. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (23.09.1988). Ankara cumartesi için seferber oldu, s. 1. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (23.09.1988). Ankara Naim İçin Ayakta, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (30.09.1988). Naim'in ailesi için Evren de devrede, s. 12. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/GUiFJQ6xn8P2ZvIpZCgMyw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (01.10.1988). Naim'e müjde, s. 1. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/KJF_x2F_GezGn9udsVTE8C_x2F_cZA_x3D__x3D_D_
- Milliyet Gazetesi (27.09.1988). Kapaktaki Türk, s. 1. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (27.09.1988). Başbakan, SHP temsilcisini tersledi, s. 7. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (28.09.1988). Naim'den Ata'ya saygı, Evren'e ziyaret, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_

- Milliyet Gazetesi (28.09.1988). Bakanlar kurulu toplandı Naim'e madalya hazır, s. 12. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (30.09.1988). Hayırsever Naim, s. 15. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (24.08.1990). Naim halteri bıraktı, s. 18. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (20.07.1992). Naim'e 12 Sayfa, s. 24. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (11.11.1992). Özal'a ahret soruları, s. 23. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (29.07.1992). Altın var rekor yok, s. 21. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (01.08.1992). Altın sizin, gurur bizim, s. 23. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (04.08.1992). Coşkulu karşılama, s. 20. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (05.08.1992). Naim eğleniyor, s. 20. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (19.06.1996). Herkül Naim devam dedi, s. 28. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (10.07.1996a). Altına hücum, s. 30. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (10.07.1996b). Ve halterin kralı, s. 30. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (16.07.1996). Çok uluslu şampiyonlar, s. 30. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (19.07.1996). Naim şaşırttı, s. 28. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrgMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (22.07.1996). Sıra Naim'de, s. 28. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrgMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (24.07.1996a). Naim'le yarış olmaz, s. 1. Erişim adresi:
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrgMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_

- Milliyet Gazetesi (24.07.1996b). Naim Olimpiyata doymadı, s. 30. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrogMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (25.07.1996) Küçük Dev Adam: Naim, s. 1. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrogMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (27.07.1996). Naim'e, Abdi İpekçi ödülü, s. 1. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrogMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Milliyet Gazetesi (19.09.2000). Cep Herkülü, s. 1. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrogMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Muhtar, R. (1987a, Mart 12). Naim için karar günü. *Milliyet Gazetesi*, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrogMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Muhtar, R. (1987b, Mart 14). Süleymanoğlu Konusunda Başarı Kazandık. *Milliyet Gazetesi*, s. 15. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrogMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Muhtar, R., ve Davranoğlu, R. (1987, Mart 13). Naim'e bir yıl ceza. *Milliyet Gazetesi*, s. 13. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrogMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Mumcu, U. (1988, Eylül 28). Örtülü. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 1. Erişim adresi: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1988-09-28/0>
- Nalbant, T. (2018). *Kapıkule'nin anahtarı*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=oRtURXQ603o>
- Neff, C. (1988, May 9). *Heroic an Herculean*. Erişim adresi: <https://vault.si.com/vault/1988/05/09/heroic-and-herculean-weightlifter-naim-suleymanoglu-was-as-mighty-as-ever-in-his-first-meet-abroad-since-his-daring-defection-from-bulgaria>
- Neuburger, M. (2004). *The orient within: Muslim minorities and the negotiation of nationhood in modern Bulgaria*. Ithaca: Cornell University Press.
- Olimpiyatlarda Türkler (2022). *Olimpiyatlarda Türkler*. Erişim adresi: <https://www.olimpiyat.org.tr/Detay/Olimpiyatlar/Olimpiyatlarda-Turkler/45/1>
- Olympic History (2022). *The historic battle for Atlanta weightlifting Gold*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=VfpuHTKglk>
- Olympics (2022). *All Naim Süleymanoğlu olympic medal lifts*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=i7KRVIrT2ZQ>
- Özkırımlı, U. (2005). *Contemporary debates on nationalism: A critical engagement*. London: Palgrave Macmillan.

- Özsoy, S. (2011). Spor gazetelerinin başlıklarında militarist ve şiddet içerikli metaforlar. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(1), 89–113. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/e-gifder/issue/7474/98418>
- Özsoy, S. ve Yıldız, K. (2013). Türkiye'deki spor basınında nefret söylemi. *International Journal of Social Science Research*, 2(2), 46–60. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijssresearch/issue/32876/365293>
- Porter, D. ve Smith, A. (2000). Introduction. *Contemporary British History*, 14(2), 7–16. <https://doi.org/10.1080/13619460008581579>
- Resmî Gazete (1986). Türk vatandaşı oldu. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19312.pdf>
- Rüstem Batum Show (1992). *Rüstem Batum'un Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la programının tamamı*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=BMIM7uqrLLc>
- Samaranch, J. A. (1995). The Olympic movement. *Journal of International Communication*, 2(1), 3–5. <https://doi.org/10.1080/13216597.1995.9751798>
- Saraçoğlu, C. (2015). Tank paletiyle neoliberalizm. G. Atılğan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu (Ed.). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat içinde* (1. bs., s. 747–869). İstanbul: Yordam Kitap.
- Schep, C. (J. E.). (2022). Fueling nationalism: Social and cultural media frames in French and British newspaper coverage of Formula 1 racing, 1981–1985. *National Identities*, 25(1), 21-34. 1–14. <https://doi.org/10.1080/14608944.2021.2013186>
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. London: Sage.
- Scott, O. K. M., Billings, A. C., Harris, J. ve Vincent, J. (2018). Using self-categorization theory to uncover the framing of the 2015 rugby world cup: A cross-cultural comparison of three nations' newspapers. *International Review for the Sociology of Sport*, 53(8), 997–1015. <https://doi.org/10.1177/1012690217697476>
- Songur, İ. (1988, Eylül 28). Güçlü, sempatik, seksi. *Milliyet Gazetesi*, s. 12. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/paczvQRYo_x2B_HQ7W9460mEmw_x3D__x3D_
- Tayyar, Ş. ve Ersen, C. (1988, Eylül 27). Naim'e büyük coşku. *Milliyet Gazetesi*, s. 7. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/N07nWpLLNyTT0Jlrx3qCOg_x3D__x3D_
- TMOK. (2022). Türkiye milli olimpiyat komitesi. Tarihçe. Erişim adresi: <https://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/Detay/Hakkimizda/Tarihce/46/1>
- Tomlinson, A. ve Young, C. (Eds.). (2006). *National identity and global sports events*. Albany: State University of New York Press.
- Topaloğlu, İ. (1988a, Nisan 26). Bulgarlar para istiyor. *Milliyet Gazetesi*, s. 16. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/LAXN0MyCoZtMHLuxurCOPA_x3D__x3D_
- Topaloğlu, İ. (1988b, Nisan 28). Altın sensin rekor sensin naim sen bir tanesin. *Milliyet Gazetesi*, s. 16. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/LAXN0MyCoZtMHLuxurCOPA_x3D__x3D_

- Topaloğlu, İ. (1988c, Eylül 20). Haydi Naim! Kaldır dünyayı. *Milliyet Gazetesi*, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZeJwTIL6Vf_x2B_SJQBDODkAQg_x3D__x3D_
- Topaloğlu, İ. (1988d, Eylül 22). Naim, halteri bırakıyor mu? *Milliyet Gazetesi*, s.1 4. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/N07nWpLLNyTT0Jlrx3qCOg_x3D__x3D_
- Topaloğlu, İ. (1996, Temmuz 24). Naim efsanesi. *Milliyet Gazetesi*, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WhtrogMZ_x2F_g3KiByZGXJ_x2B_mQ_x3D__x3D_
- Topič, M. D. ve Coakley, J. (2010). Complicating the relationship between sport and national identity: The case of post-socialist Slovenia. *Sociology of Sport Journal*, 27(4), 371–389. <https://doi.org/10.1123/ssj.27.4.371>
- TRT Avaz (2017, Ocak 4). *Türk dünyasının enleri*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=JGtGGxfOAo4>
- TRT Spor (2013, Kasım 27). *Bir ömür spor*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=dGjLG-XITKs>
- UOK (2021). *Uluslararası olimpiyat komitesi. Suleymanoglu lifts weights and hearts with extraordinary hat-trick*. Erişim adresi: <https://olympics.com/en/news/suleymanoglu-lifts-weights-and-hearts-with-extraordinary-hat-trick>
- Üstel, F. (2008). *'Makbul Vatandaş'ın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne Türkiye'de vatandaş eğitimi* (3. bs.). İstanbul: İletişim.
- Van Hilvoorde, I., Elling, A. ve Stokvis, R. (2010). How to influence national pride? The olympic medal index as a unifying narrative. *International Review for the Sociology of Sport*, 45(1), 87–102. <https://doi.org/10.1177/1012690209356989>
- Vincent, J. ve Harris, J. (2014). 'They think it's all dover!' Popular newspaper narratives and images about the english football team and (re)presentations of national identity during Euro 2012. *Soccer & Society*, 15(2), 222–240. <https://doi.org/10.1080/14660970.2013.849188>
- Vincent, J., Hill, J. S., Billings, A., Harris, J. ve Massey, C. D. (2018). "We are Great Britain": British newspaper narratives during The London 2012 Olympic Games. *International Review for the Sociology of Sport*, 53(8), 895–923. <https://doi.org/10.1177/1012690217690345>
- Vincent, J., ve Kian, E. M. (2014). Sport New Media and National Identity. A. C. Billings ve M. Hardin (Ed.), *Routledge Handbook of Sport and New Media* içinde. (s.299-310). London: Routledge.
- Wensing, E. (2004). *Olympics in an age of global broadcasting*. Erişim adresi: <https://archive-yaleglobal.yale.edu/content/olympics-age-global-broadcasting>
- Whigham, S. (2023). Bannockburn, Braveheart, or Baccara? Ethnosymbolism, nationalism, and sport in contemporary scotland. *National Identities*, 25(4), 357–374. <https://doi.org/10.1080/14608944.2022.2147493>
- Wilson, S. (1999, Aralık 7). *Samaranch defends past under Franco*. Erişim adresi: <https://www.independent.co.uk/sport/general/samaranch-defends-past-under-franco-741760.html>

- World Cup (1986). *1986 world cup weightlifting championship*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=fjaWMrUs6-I>
- Yaşlı, F. (2016). *Türkçü faşizmden “Türk-İslam Ülküsü”ne*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yaşlı, F. (2022). *Antikomünizm, ülkücü hareket, Türkes: Türkiye ve soğuk savaş* (4. bs.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Yeşin, A. (2000, Eylül 6). Herküller Şova Hazır. *Milliyet Gazetesi*, s. 14. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/KJF_x2F_GezGn9udsVTE8C_x2F_cZA_x3D_x3D_x3D_
- Yıldırım, S. (2014). Nefretin ve Korkunun Rengi Kızıl. İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Ed.). *Türk Sağı Mitler Fetişler Düşman İmgeleri içinde* (2. baskı, s. 47–73). İstanbul: İletişim.
- Yurtsever, A. H. (1986, Aralık 21). *Bulgarlar Naim’e bir yıldan fazla ceza verdirmek için uğraşacak*. s. 15. Erişim adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/KJF_x2F_GezGn9udsVTE8C_x2F_cZA_x3D_x3D_x3D_
- Zhouxiang, L. ve Hong, F. (2019). China’s sports heroes: Nationalism, patriotism, and gold medal. *The International Journal of the History of Sport*, 36(7–8), 748–763. <https://doi.org/10.1080/09523367.2019.1657839>
- Ziaee, A., Adib-Moghaddam, A., Elling, A., Van Sterkenburg, J. ve Van Hilvoorde, I. (2021). Football and the media construction of Iranian national identity during the FIFA world cup 2018 and AFC Asian cup 2019. *Soccer ve Society*, 22(6), 613–625. <https://doi.org/10.1080/14660970.2021.1952691>

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to analyze the nationalist discourses used in the reproduction of national identity through the representation of athlete in the press within the framework of the relationship between sports and nationalism. In line with this purpose, the representation of Naim Süleymanoğlu, who represented Turkey in weightlifting in international sports organizations, in Milliyet Newspaper was analyzed.

Design and Methodology

In the research, the online archive of Milliyet Newspaper between 1984 and 2000 was examined. This qualitative research is “descriptive” in the sense that it aims to reveal the codes and concepts in which the athlete is represented in the written media, and “critical and explanatory” in the context of finding the equivalent of the news content in the construction of reality. The text was created from a dialectical perspective, taking into account the reality behind what is visible and the political, economic and social contexts that are not visible in the texts. Therefore, while the findings were presented in historical-chronological order, some news or “information” in the newspaper were corrected with additional sources. Document analysis was also conducted by watching interviews and video recordings (documentaries, TV programs) given by both the athlete and the prime minister of the concerned period. In the content analysis, all news texts were read. During manual coding, the entire text, headings, and sub-headings were taken into consideration, and as in the literature, adjectives and metaphors that repeatedly referred to “us” and “the other” were identified. While the themes that emerged were conveyed together with some remarkable textual content, spelling mistakes in these contents were also corrected.

Findings

As a result of the data analysis, the findings uncovered three main themes: The first is the theme of “Bulgarian persecution”, which was prominent in the first period of the athlete's asylum in Turkey. This theme stands out with the discourse of “anti-communism” and “negative/enemy/other”, one of the mainstays of Turkish nationalism. The second theme is in line with the “strong state” “positive/we/Turkish” discourse, which is one of the triangulation points of Turkish nationalism. The third theme is the “positive/national pride” theme that became prominent in the media discourse after the athlete's performance success in the Olympics. The results of the research show that the nationalist discourse in the press has a content compatible with the “Turkish-Islamic synthesis” of the period and that national identity is reproduced within the framework of this content.

Research Limitations

In this study, not including more than one newspaper in the analysis and selecting the online newspaper is a physical/forced limitation.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The influential position of the sports media in the reproduction process of nationalist discourse and national identity has been demonstrated in many studies mentioned in the literature section. The findings of this study, on the other hand, show that nationalism was discursively (re)constructed through the media representation of a professional athlete who took part in international sports organizations in a daily newspaper in Turkey in the late 1980s, and that the effect of sporting performance success and the historical and political conjuncture were also important variables in this process.

Naim Süleymanoğlu was a world champion athlete when he defected to Turkey in reaction to the BKP's policies towards minorities that turned into assimilation. In this first period, he was featured in the newspapers as a Turkish and Muslim world champion who returned to his “home/homeland” in the face of “Bulgarian/communist persecution”. He was described as “our champion” in every text, accompanied by photos of him hugging/embracing politicians, and his story was reinforced. By using symbols (Quran, praying) reflecting that he was a member of the Islamic religion in his representation photographs in the press, the content of national identity was also formed in line with the ideological positioning of political power and the Turkish-Islamic synthesis. In the press, another nation - not the state or the administration - was constantly marginalized by generalizing “Bulgarians” rather than “Bulgaria”. The athlete’s life in Turkey/Ankara and Bulgaria/Sofia was a comparison of two economic/social systems: capitalism and communism. In line with the “anti-communist” policies of the Cold War period, this comparison included discourses that negated communism and affirmed capitalism. On the other hand, the columnists did not hide their concern over the fact that Bulgaria had trained the world's leading athletes in weightlifting, whereas the sport was completely unknown in Turkey. The “failure” of Süleymanoğlu would not only be the failure of an athlete, but also the failure of capitalism and the Turkish state. For this reason, there was great anticipation in the press before Naim Süleymanoğlu’s first Olympics for Turkey. His sporting performance success in Seoul, where he broke Olympic records, was presented in the newspaper with all the indicators of national identity; on sports pages decorated with Turkish flags, in tracksuits with the moon and stars.

The common feature of the nationalist discourses in the newspaper was that no “we” was presented with a negative adjective. In the Olympic news, the press focused only on “its” athlete, Naim Süleymanoğlu. Against the “other/enemy” communism, the common discourse of Turkish nationalism, Turkish national identity was reproduced in the person of Naim Süleymanoğlu as “anti-communist”, “religious”, “Kemalist” and “Turkish nationalist”. The nationalist discourses in the press in the late 1980s in the context of weightlifting and Süleymanoğlu point to a fundamental commonality with the nationalist discourses in the sports/football press beginning in the 1990s (Gökalp, 2007a), despite the insufficient number of newspapers and sample size: “positive/negative” discourses in the “us/them” dichotomy.

Naim Süleymanoğlu, as an athlete who did more than what was expected of him in the Olympic Games, which are the popular shows where nations are represented through sports, was covered in the press with positive and easily memorable nicknames, thus establishing a national bond: “miracle”, “legend”, “pocket herculean”, “golden man”, “little giant man” and many other extraordinary adjectives were combined with the athlete’s Turkish national identity.

Originality/Value

The study is thought to contribute to the limited number of studies in the Turkish literature analyzing the reproduction of national identity through the representation of athletes in the press.

Araştırmacı Katkısı: Rahşan İNAL (%100).

